

Br. 20 **Biblioteka SVEDOČANSTVA**

Milošević vs Jugoslavija
priređila: Sonja Biserko
knjiga I

Biblioteka SVEDOČANSTVA Br. 20

Milošević vs Jugoslavija
priređila: Sonja Biserko

IZDAVAČ:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:
Sonja Biserko

* * *

PRELOM:
Nebojša Tasić

KORICE:
Ivan Hrašovec

ŠTAMPA:
"Zagorac", Beograd 2004.

TIRAŽ: 500

ISBN – 86-7208-093-9 (niz)
ISBN – 86-7208-094-7 (knjiga I)

***Zahvaljujemo se Vladi Sjedinjenih Američkih Država
na pomoći za objavljivanje ove knjige***

Milošević vs Jugoslavija

knjiga I

Sadržaj:

KNJIGA I

□ Napomena priređivača	7
□ Srđa Popović Kako smo branili Jugoslaviju	11
□ Audry Helfant Budding Srpski nacionalizam u XX veku	41
□ Renaud de la Brosse Politička propaganda i projekt "Svi Srbi u jednoj državi": posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe	127
□ Morten Torkildsen Izmenjeni izveštaj veštaka	214
□ General Sir Peter de la Billiere Izveštaj vojnog eksperta tužioca	260
□ Kristijan A. Nilsen Ministarstvo unutrašnjih poslova bosanskih Srba: Geneza, učinak, komanda i kontrola, 1990-1992	286
□ Razaranje kulturne baštine na Kosovu 1998-1999: posleratno istraživanje	401
□ Prilog: Presretnuti telefonski razgovori glavnih protagonista rata	411

Napomena priredjivača

Čini se da je tek sada došlo vreme, ne samo kod nas već i u svetu, kada počinju ozbiljna promišljanja o jugoslovenskim ratovima. U svetu su napisane brojne knjige, kao spontana reakcija na krvavi raspad zemlje bez ozbiljnog ulaženja u suštinu koja je do raspada dovela. Malo koja knjiga je zavirila u suštinu druge ali i prve Jugoslavije, bez čega nema razumevanja ratova iz poslednje decenije. Problem je u tome što se stalno promovise *jedna istina*, bilo da je ona partizanska, četnička, unitaristička ili jugoslovenska. Međutim, sve su to samo fragmenti istorijske istine koju nećemo utvrđivati mi – savremenici. Na nama je da damo priloge za građu koju će ljudi sagledavati i proučavati, ne na osnovu emocija, što je za nas savremenike neizbežno, već racionalno, što istorijska distanca podrazumeva.

Čak i oni koji teže istini, suočeni su sa opterećenjima različite prirode. Međutim, oni kojima istina nije primarni cilj su u najtežoj situaciji; zadovoljavajući samo sopstvenu interpretaciju otvaraju novi jaz između svojih uverenja i sveta. Svaki kompromis sa vlastitim uverenjem samo ih udaljava od istine.

Knjiga *Milošević vs Jugoslavija* nastoji da osvetli ratove 1991-1999. kroz sudjenje Slobodanu Miloševiću u Hagu. Radi se o dokumentaciji koja se sastoji od ekspertskih izveštaja, svedočanstva, Srba "insajdera", pre svega, koji su u i sami učestvovali u projektu, te presretnutih telefonskih razgovora glavnih protagonista rata. Svi dokumenti jasno ukazuju na povezanost JNA, policije i paravojski u sprovođenju plana čiji je operativni izvršilac bio Slobodan Milošević.

Jugoslavija se raspala u neofašizmu nastalom u raspadu komunizma. U tom raspadu glavnu reč su, kada je u pitanju Srbija, imali generali JNA, Srpska akademija nauka i umetnosti, Srpska pravoslavna crkva, mediji i mnoge druge nacionalne institucije. Oni su pripremali rat celu deceniju unapred, od trenutka kada je, nakon Titove smrti, bilo jasno da je u toku borba za Titovo nasleđe. Humanistička elita u Srbiji je, umesto zalaganja za demokratizaciju insistirala na rešavanju srpskog nacionalnog pitanja, tvrdeći da je ono preduslov za razvoj demokratije. I sada je proces demokratizacije na početku, jer očigledno je da određene strukture još nisu odustale od ovog projekta. Ustav iz 1974. je, reklo bi se, traumatska tačka srpske elite. Godine 1977. se pojavljuje

Plava knjiga koja je tražila promenu Ustava, za šta nije bilo podrške u drugim republikama. Na tom poslu su se kasnije našli dogmati iz partije, nacionalisti svih vrsta, na čelu sa Dobricom Ćosićem. Nakon što je izbačen iz CK Srbije on postaje siva eminencija nacionalnog projekta, što je u suštini i dan-danas. Veštim meandriranjem između vlasti i opozicije (po vlastitom iskazu, jezgro te beogradske i srbijanske opozicije bili su on, Ljuba Tadić, Mihajlo Marković i Svetozar Stojanović) oni su opredelili Srbiju protiv Jugoslavije a za pravljenje srpske države prema Moljevićevom programu "Homogene Srbije". Zato je Srbija tako lako odbila ponudu Lorda Karingtona na Haškoj konferenciji 1991. godine, koja je bila optimalno rešenje za sve jugoslovenske narode, posebno za Srbe zbog činjenice da su živeli u svim republikama bivše Jugoslavije.

Pripreme za "obrađivanje" srpskog naroda u tom pravcu počele su osamdesetih godina, najpre kroz antijugoslovensku kampanju i udaljšavanje srpskog naroda od suseda sa kojima je živeo u jedinstvenoj državi gotovo celi XX vek. Paranoičnim isticanjem Srba kao tragičnih žrtava istorije, pripadnici elite su ugušili demokratski život i poništili pravu opoziciju. Tako se i dogodilo da je Milošević izveo etničku homogenizaciju uz pristanak naroda. Srbija i danas živi u ksenofobiji sa istim vrednosnim kodom. Međutim, Srbija još uvek nije spremna da uspostavi hronologiju zločina. Umesto toga, ona još uvek organizuje oplakivanje svojih žrtava zločina. Opiranje saradnji sa Hagom najbolje očituje stanje duha u njoj. Danas, čini se, Srbi treba da se brane sami od sebe.

Intencija ove knjige je da bude tek pledoaje za buduća temeljna istraživanja koja će obuhvatiti ceo vek, s obzirom na mnoge falsifikate koji se danas treitaju kao objektivna istorija Srbije. Ne radi se samo o sagledavanju nedavne prošlosti, već čitavog dvestagodišnjeg perioda moderne istorije Srbije. Tek tada će biti moguće promišljati budućnost Srbije.

I međunarodna zajednica je suočena sa istim problemom. Njeno ponašanje u jugoslovenskim ratovima u velikoj meri je bilo opterećeno beogradskom optikom. Osim toga, međunarodna zajednica, koja je bila zatečena brutalnošću događaja, do kraja je podržavala opstanak Jugoslavije na koju je gledala kao na zemlju sa posebnom ulogom u tranziciji, od komunizma ka kapitalizmu. Otuda i mnoga oklevanja kada je u pitanju rešavanje jugoslovenskog slučaja. Međunarodna zajednica je tokom poslednje decenije postala aktivan činilac jugoslovenskih ratova: od mirovnih misija, humanitarnih intervencija, zaključivanja mirovnih ugovora, te njihove implementacije. Znači, ona je stvorila novi okvir za sve novonastale zemlje: od asocijacije sa EU, članstva u Savetu Evrope i Partnerstvu za mir, do saradnje sa Haškim tribunalom. To su odrednice za budućnost regiona. Međutim, popunjavanje svega toga odgovarajućom sadržinom u velikoj meri zavisi od nas samih, jer nije moguće da se sve uradi spolja.

Međunarodna zajednica, pre svega EU i SAD, i sama je tokom poslednjih godina lutala, oklevala, donosila pogrešne odluke, ali se ipak čvrsto držala nekih temeljnih principa. Oni, davno utemeljeni, u jugoslovenskom

slučaju bili su na proveru, i naša je sreća što je Zapad na njima istrajao. Rešenja koja nam se nude vraćaju nas tamo gde smo bili – na ustav iz 1974. - što dokazuje da je taj ustav, kada je u pitanju federalni koncept Jugoslavije, dao okvir koji je izdržao probu vremena. Sada se, naravno, više ne može govoriti o državnom okviru Jugoslavije, ali rešenja koja je međunarodna zajednica nametnula na tragu su istih i ona vuku svoj koren iz promišljanja koja su dovela do tog ustava, jer su ona bila istorijski utemeljena.

Haški tribunal će napraviti uvid u zločine i onemogućiti njihovu mitologizaciju. Međutim, na nama je da sačinimo pravi uvid u razloge za bestijalni rat u poslednjoj deceniji prošlog veka. Razlozi su sigurno kompleksni, ali ipak ostaje činjenica da je JNA odigrala ključnu ulogu u određivanju karaktera ovog rata.

Sonja Biserko

Kako smo branili Jugoslaviju

Šta bi se desilo da je Savet bezbednosti UN početkom 1991. na inicijativu SAD, Velike Britanije i Francuske, sazvao Konferenciju o Jugoslaviji sa zadatkom pronalaženja sporazumnog rešenja i saopštio da neće prihvatiti politiku svršenog čina ma sa koje strane dolazila, kao i to da će uvesti oštre sankcije protiv onih koji bi pokušali da vode takvu politiku?

(Svetozar Stojanović, *Danas*, 21. juna 2004)

Uprkos diplomatskog, vojnog i političkog poraza velikosrpskog projekta režima Slobodana Miloševića, uprkos činjenice da on danas odgovara pred međunarodnim sudom za zločine počinjene u njegovom sprovođenju, zločine koji uključuju i genocid u Bosni, mitovi koje je stvorila miloševićevska propaganda u nastojanju da prikrije svoje tragove, preživeli su u značajnim delovima srpske javnosti do dana današnjeg.

Najvažniji od tih mitova se tiču odgovora na pitanje "kako je sve počelo". Tako su do dana današnjeg opstali mitovi:

- da je isključivi uzrok raspada SFRJ secesionistička politika Hrvatske i Slovenije;
- da je Srbija "branila Jugoslaviju";
- da je Srbiji rat nametnut od secesionističkih republika;
- da je JNA bila "jugoslovenska vojska";
- da se Srbija "samo branila";
- da je rat u Hrvatskoj bio "gradjanski rat".

Činjenica je, međutim, da su srpski politički vrh i JNA još 1989. god. stvorili zaveru koja je imala za cilj da protivustavnim sredstvima i silom (a) spreči demokratske promene koje su, sa globalnim slomom komunizma, iz sveta, preko zapadnih republika, prodirale u Jugoslaviju (dakle, takozvanu

"kontrarevoluciju"), i (b) obezbedi dominaciju srpskog političkog vrha na teritoriji SFRJ, bilo recentralizacijom i preglasavanjem ("jedan čovek, jedan glas"), bilo vojnim udarom, bilo amputacijom Hrvatske i Slovenije (stara ideja Kralja Aleksandra), bilo stvaranjem Velike Srbije, tj. povlačenjem novih granica ("granice diktiraju jaki", Milošević).

Ova dva cilja amalgamisana su kroz Miloševićevu ličnost: on je objedinjavao na taj način JNA i srpski agresivni nacionalizam, dakle sredstva i političke motive, u čudovište nazvano "crveno - crna koalicija".

U sprovođenju toga plana zaverenici su rušili sve savezne institucije (afirmisano je tzv. "krnje Predsedništvo", koje je trebalo da im posluži kao lažna maketa "Vrhovnog komandanta"), JNA je protivustavno i protivzakonito čišćena od "nesrpskih elemenata" i pretvarana u vojsku Srbije, a Republika Srbija je još 28. septembra 1990 godine, više od godinu dana pre proglašenja nezavisnosti Hrvatske i Slovenije, donela prvi separatistički Ustav, po kome je Republika Srbija postala NEZAVISNA I SUVERENA.

Čini se da je najlakše pokazati laž navedenih mitova, ako se postupci zaverenika stave pod lupu Krivičnog zakona SFRJ, dakle, one države koju su srpski vrh i JNA "branili od separatista". Ova nadasve egzaktna metoda može pokazati, naime, da su po zakonima koji su važili u vreme postojanja SFRJ, Slobodana Milošević, Borisava Jovića i Veljka Kadijevića protiv te države počinili dela kažnjiva - i smrtnom kaznom.

Gebels je jednom prilikom rekao - "ako uspemo, ući ćemo u istoriju kao heroji, ako ne uspemo, bićemo najgori zločinci". To je stara prevratnička jednačina.

Ovu jednačinu, reklo bi se, Srbija još nije rešila, ona se, izgleda, još pita da li je Ratko Mladić heroj ili zločinac.

* * *

Krivična odgovornost Slobodana Miloševića po tada važećem Krivičnom zakonu SFRJ ("Službeni list SFRJ", Broj 44/76)

Slobodan MILOŠEVIĆ, u svojstvu predsednika Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (do 16.jula 1990 god.), predsednika Socijalističke partije Srbije (od 16.jula 1990 god.), i predsednika Republike Srbije (od 9.decembra 1990),

Borisav JOVIĆ, u svojstvu predsednika Predsedništva SFRJ (od 15.maja 1989.god.) i podpredsednika Socijalističke partije Srbije (od 16.jula 1990.god.), i

Veljko KADIJEVIĆ, u svojstvu saveznog sekretara za narodnu odbranu

Su u vremenu od 15.maja 1989. godine do 8.oktobra 1992 godine

stvorili zaveru da zloupotrebom svojih političkih ovlašćenja

(1) *da protivustavno i nezakonito izmene nacionalnu strukturu JNA stave je pod svoju efektivnu kontrolu i upotrebe za sledeće ciljeve*

(2) *nasilno svrgnu organe vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji;*

(3) *vojnim udarom nasilno svrgnu najviše savezne organe vlasti, SIV i Predsedništvo;*

(4) *silom ili protivustavnim putem izmene granice SFRJ tako što bi protivustavnom odlukom Predsedništva isključili Republiku Sloveniju i Republiku Hrvatsku iz SFRJ;*

(5) *silom ili protivustavnim putem izmene granice Republike Hrvatske podsticanjem i političkim i vojnim organizovanjem oružane pobune u Hrvatskoj;*

što je imalo za posledicu smrt velikog broja lica, izazvalo opasnost za živote ljudi, i bilo praćeno teškim nasiljima i velikim razaranjima

čime su svi zajedno i svaki od njih pojedinačno izvršili jedno produženo krivično delo iz člana 136, stav 1 u vezi člana 116, stav 1. i stav 2. u njegovom najtežem obliku kažnjivom po članu 139 KZ SFRJ ("Službeni list SFRJ", broj 44/76)

Član 136 glasi:

"(1) **Ko stvara zaveru, bandu, grupu ili drugo udruženje lica radi vršenja krivičnih dela iz člana 114. do 119, stav 2, čl.120 do 123., čl.125. do 127. i čl.131 do 132. ovog zakona, ili ko stvara grupu radi prebacivanja ili upućivanja građana SFRJ u inostranstvo radi vršenja neprijateljske delatnosti prema SFRJ, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.**"

Član 116 glasi:

"(1) **Ko učini delo upravljeno na to da se silom ili protivustavnim putem otcepi neki deo teritorije SFRJ ili da se deo te teritorije pripoji drugoj državi, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.**

(2) **Ko učini delo upravljeno na to da se silom ili protivustavnim putem izmene granice između republika i autonomnih pokrajina, kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu"**

Član 139 glasi:

"**Za krivično delo iz člana 114, člana 115, stav 1., čl.116. do 121, čl.123. do 128, člana 132, i člana 136, stav 1. ovog zakona koje je imalo za posledicu smrt nekog lica ili je izazvalo opasnost za život ljudi ili je praćeno teškim nasiljima ili velikim razaranjima, ili je dovelo do ugrožavanja bezbednosti, ekonomske ili vojne snage zemlje, ili u drugim osobito teškim slučajevima, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina ili smrtnom kaznom.**"

(Članom 116 se inkriminišu kao samostalno delo pripreme radnje i pokušaj izmene granica. Član 18, stav 3 određuje šta se kod ovakvih dela smatra pripremnom radnjom).

Član 118, stav 3 glasi:

*"Kad zakon propisuje kažnjavanje za pripremanje određenog krivičnog dela, pripremanje se može sastojati u nabaoljanju ili osposobljavanju sredstava za izvršenje krivičnog dela, u otklanjanju prepreka za izvršenje krivičnog dela, u **dogovaranju, planiranju** ili organizovanju sa drugima izvršenja krivičnog dela, kao i drugim radnjama kojima se stvaraju uslovi za neposredno izvršenje krivičnog dela, a koje ne predstavljaju radnju izvršenja."*

(Činjenice koje ukazuju na izvršenje ovog dela zasnivaju se, gotovo isključivo na dnevnim zabeleškama iz perioda 15. maj 1989 – 8. jul 1992. Borisava Jovića objavljenim pod naslovom "Poslednji dani SFRJ", Beograd: Politika, 1995. i memoarima Veljka Kadijevića "Moje vidjenje raspada – vojska bez države", Beograd: Politika, 1993)

Verodostojnost činjenica koje oni iznose i koje se odnose na stvaranje zavere proističe (a) iz suštinske podudarnosti njihovih svedočenja; (b) iz toga što oni svedoče o sopstvenim postupcima, kao i (c) iz činjenice da se ne može zamisliti nikakav uverljiv motiv zbog koga bi sebe lažno samooptuživali.

Osim toga, ne samo što Milošević nije nikada demantovao pisanje Jovića i Kadijevića, već su njihove knjige objavljene od strane izdavačkog preduzeća "Politika" nad kojim je Milošević imao potpunu kontrolu.

Doduše, Milošević na sudjenju u Hagu tokom saslušanja svedoka Stjepana Mesića poriče da je ikada upoznat sa sadržajem Jovićeve knjige. Medjutim, ovu tvrdnju osporava Miodrag Marović u svojoj knjizi "Politika i politika" (Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2002, str.331); "(Mihajlo) Marković je rekao, a mediji preneli da je Jovićev rukopis bio u Miloševićevim rukama..."

Konačno, zaverenički planovi i namere, kako ih sami opisuju, materijalizovani su u stvarnosti kasnijih političkih i vojnih događaja.)

Zavera

Nezavisno od kriminalnih ciljeva zavere, sam **modus operandi** ove trojke ukazuje na konspirativno – prevratnički karakter njihove delatnosti. Ona se odvija kroz prekoračenja ovlašćenja, vršenje krivičnih dela zloupotrebe položaja, delovanje mimo legalnih institucija i organa kojima pripadaju i krišom od tih institucija.. Da su tako delovali Milošević – Jović – Kadijević vidljivo je iz sledećih zabeležaka B.Jovića:

U prvom paragrafu svoje knjige Borisav Jović opisuje svoje proglašenje za predsednika Predsedništva SFRJ 15.maja 1989. god:

"Iza mene sedi Slobodan Milošević. Kaže mi glasno "**Boro, ja sam iza tebe**". Odgovaram mu takodje naglašeno: "**S tim računam**". (B.Jović, str.7)

Godinu dana kasnije, aprila 1990 Jović piše "Svelo se na to da je ipak dobro kako smo tempirali dalji rad, jer će se glavne stvari dešavati u Savetu dok sam ja predsednik Saveta, a u Predsedništvu kad preuzmem funkciju predsednika. Drugačije bi bilo neizvodljivo, to je bar jasno." (BJ, 139).

Za vreme tog istog sastanka Kadijević izlaže Joviću planove da se "SIV mora staviti pod kontrolu Predsedništva", da je JNA pripremila planove "u svim kritičnim delovima zemlje, pre svega u Hrvatskoj i Sloveniji, osigurano (je) da u najkraćem roku mogu sve da stave pod svoju kontrolu", kao i da je svestan da za to "ne mogu imati celo Predsedništvo, ali možemo imati većinu" (BJ, 142). Samu prirodu toga sastanka Kadijević ovako opisuje: "Naglašava da je ovaj sastanak i razgovor važniji od svih sednica i svih razgovora koji se danas u našoj zemlji mogu održati, niti ima institucije u kojoj se o tome može razgovarati" (BJ, 139).

Na jednom drugom mestu Jović primećuje: "Veljko praktikuje da ovakve analize izlaže meni, a **iz razumljivih razloga ne želi da ih iznosi celom Predsedništvu**" (BJ, 68).

U razgovoru Kadijevića i Jovića 10.avgusta 1990. god. njih dvojica zaključuju:

"Procenjujemo da se rasplet jugoslovenske političke krize mora izvršiti **dok sam ja na čelu Predsedništva SFRJ. Posle toga bili bismo potpuno nemoćni**. Zato moramo vući poteze koji idu ka tome." (BJ, 176)

Drugom prilikom, 26.januara 1991, Jović ovako opisuje svoj telefonski razgovor sa Miloševićem:

"Veoma je razočaran rezultatima sednice Predsedništva. Ne uklapa mu se u zamisao (šemu) '**o kojoj mi ne možemo govoriti telefonom**'. Jer, kaže on, kad vojska jednom pokrije srpske teritorije u Hrvatskoj **mi** (ko ? – SP) se više ne bojima raspleta jugoslovenske krize. Bez toga ništa. Slobodan se još drži onoga što je možda i moglo donedavno ali vojska nije htela – da ih "odsećemo" od Jugoslavije.." (BJ, 262)

Odavde je jasno da razgovori koji se vode na relaciji Milošević – Jović – Kadijević imaju konspirativni karakter. To su razgovori

- koji se vode van institucija i krišom od institucija kojima sagovornici pripadaju (Predsedništva i savezne vlade);
- koji se ne mogu voditi telefonom;
- u kojima se raspravljaju stvari koje se ne mogu raspravljati u institucijama;
- koji razgovori su za sagovornike važniji od onih koji se mogu voditi u bilo kojoj instituciji države;
- i u kojima se sistematski upotrebljava prvo lice množine na neodređen, ali sagovornicima samorazumljiv način ("mi").

To su formalne odlike zavere, pogotovo kada se imaju u vidu moćne funkcije sagovornika: predsednik Predsedništva, predsednik Republike Srbije, ministar vojske, čak i pre nego što se išta zna o predmetu razgovora.

Struktura zavere (Odnosi unutar zavere)

U srcu zavere stajala je trojka Milošević – Jović – Kadijević. Milošević je u zaveru uneo svoju enormnu političku popularnost među Srbima (u Srbiji, BiH i Hrvatskoj) i naročito svoju vlast nad ulicom (mitinzi kojima su obarane legalne vlasti), Jović svoje mesto predsednika Predsedništva, vrhovnog komandanta Armije, Kadijević svoju funkciju Saveznog sekretara za narodnu odbranu (koje sa Predsedništvom čini Vrhovnu komandu).

Njihovi motivi, ciljevi i izbor sredstava sa ostvarivanje tih ciljeva nisu se uvek i u svemu poklapali. KADIJEVIĆ je video kao svoj cilj očuvanje socijalizma i centralizovanu Jugoslaviju, kao cilj po sebi, ali i kao zaštitu od antikomunističkog revanšizma.

Jović citira Kadijevića:

"Blok se raspao (Varšavski – S.P.) . Jednom rečju, sve je neizvesno. Veljko je **zabrinut čak i za našu bezbednost** ako bi došlo do retrogradnih procesa u SSSR" (BJ, 49)

"...za nas je najgore što je (Gorbačov – S.P.) narušio odnos snaga u Evropi i **stavio sve komuniste na optuženičku klupu. Sada moramo da se branimo**". (BJ, 108)

"Vojska nema jasnu predstavu šta će se desiti u okruženju na duži rok ali mi **moramo opstati kao država na socijalističkoj orijentaciji**" (BJ, 68)

"Veljko je totalno razočaran. Kaže da su se **mnogi komunisti preplašili** pred naletom antikomunizma. Ne bore se, ne reaguju, kao da im je svejedno šta se dešava." (BJ, 94)

"Ocenjuje da nadiruće antisocijalističke snage prete odmazdom i da ako ništa ozbiljnije ne uradimo na sprečavanju njihovog nadiranja sledi revanšizam najgore vrste – **višićemo na banderama bez pardona**" (BJ, 91 – 92).

"A Veljko misli da, ako pobede (na izborima – S.P.) desne ili **revanšističke snage** onda imamo osnova (jer je sve neustavno) da ih **silom sklanjamo. Sila uvek ostaje kao mogućnost**." (BJ, 138)

Jović je sa Kadijevićem delio cilj očuvanja socijalizma, ali je vrlo brže od njega napustio ideju o očuvanju Jugoslavije (što su i on i Milošević prikrivali od Kadijevića, kako bi ga bolje upotrebili).

Tako Jović beleži 6.aprila 1990:

"Veljko Kadijević...predlaže da Predsedništvo SFRJ zatraži od Ustavnog suda da proglase neustavnim višestranačke izbore u Sloveniji i Hrvatskoj. **Nije nego!**" (BJ, 136).

"Veljko Kadijević je zibunjen i razočaran odlukom rukovodstva Srbije da formira Socijalističku partiju... **Smatra da su Srbi morali sačuvati ime 'komunista'**" (BJ, 152) (Miloševićeva supruga je zatim formirala partiju SKJ – Pokret za Jugoslaviju).

29. januara 1991:

"(Kadijević) **još nije progutao** da brani srpske teritorije u Hrvatskoj. **Još veruje u odbranu Jugoslavije**" (BJ, 264)

27. juna 1991

"Slobodan i ja kod Kadijevića...Slobodanom insistira nekoliko puta (ispravlja jučerašnju grešku) da **vojska mora da brani buduće granice Jugoslavije**: "Šta mi ima da branimo slovenačke granice, to je privremeno. Treba da branimo ono što će biti trajno." (BJ, 343)

Sa svoje strane, Milošević je imao za cilj da učvrsti i proširi svoju vlast i u tu svrhu je privremeno usvajao razne programe, razne saveznike i razne ciljeve (centralizovanu Jugoslaviju kojom dominira Srbije, skraćenu Jugoslaviju bez Slovenije i Hrvatske, Veliku Srbiju). Socijalizam je branio (a) utoliko što mu je to omogućavalo podršku partijskog i državnog aparata i Armije (čiji bi partikularni interesi bili ugroženi promenom) i (b) utoliko što mu je to omogućavalo kontrolu nad privredom i državnim medijima (država je bila takoreći jedini poslodavac u socijalizmu).

Od njih trojice Milošević je prvi odlučio da odnose u Jugoslaviji reši silom. Jović i Kadijević su dugo smatrali da će biti dovoljne samo pretnje upotrebom sile.

Kada su se jednom složili oko upotrebe sile (državni udar planiran sredinom marta 1991.) nastalo je među njima manevrisanje u kome su svi pokušavali da izbegnu odgovornost. Milošević i Jović nastojali su da tu odgovornost prevale na Kadijevića. Kadijević se kolebao, na kraju se nije usudio na čisto vojni udar.

JOVIĆ beleži 13.marta 1991 godine:

"Kad sam saslušao Veljka, rekao sam da ću sutra, posle sednice podneti ostavku...**Ostaviću vojsci prostor za delovanje**." (BJ, 296)

Kada se Kadijević nije usudio na udar, Jović piše:

"Nisu bili iskreni ni prema meni ni prema Slobodanu, **želeli su da im mi budemo političko pokriće**" (BJ 310)

Vremenom Kadijević će pristati na upotrebu Vojske i bez legalne odluke Predsedništva, odn. da izvršava i naredjenja makar "grupe članova Predsedništva iako nisu kvalifikovana većina" (BJ, 162)

JOVIĆ sa svoje strane, izgleda da dugo nije razumeo da je Milošević donošenjem Ustava Srbije kao nezavisne države ("koja nije u ratu"), **formalno glavnu odgovornost za upotrebu Armije svalio na Predsedništvo i Jovića** (iako je Milošević kao najvažniji član "grupe šestorice" na odlučujući način učestvovao u donošenju ratnih odluka).

Miloševićev glavni doprinos delovanju zavere sastojao se u njegovom odbacivanju političkih sredstava, spremnosti da se posluži silom u postizanju

ciljeva zavere, i njegovom potpunom preziru prema bilo kakvom pravnom poretku. Jović je u tom pogledu bio bojažljiviji i stavljao je u početku mlake primedbe Miloševiću na neke njegove nasilne postupke kojima je izazivao ili podgrevao sukobe u SFRJ. Tako je, na primer imao primedbe na prekidanje ekonomskih odnosa sa Slovenijom (BJ, 78), na održavanje tzv. mitinga istine u Ljubljani (BJ, 78), podrivanje antiinflacionog programa Ante Markovića (BJ, 82), upad u monetarni sistem (BJ, 241), mada im se, stavljen pred svršen čin, naknadno priklanjao.

Zaveri su kasnije pristupali i drugi (recimo "grupa šestorice" koju pored Miloševića, Jovića i Kadrijevića sačinjavaju Blagoje Adžić, Momir Bulatović i Branko Kostić, zatim, Babić, Martić, Karadžić, Koljević, Krajišnik, Mladić – BJ 371, 382 – 387, 391 – 392), ali su u najvažnijem periodu započinjanja ratova u bivšoj SFRJ, odlučujuću ulogu igrali Milošević – Jović – Kadrijević.

"Pledoaje za bezakonje"

Ipak, motor zavere bio je Milošević koji je zagovarao nasilne metode još početkom 1989 godine na XX sednici CK Saveza komunista Jugoslavije kada javno izneo svoj "pledoaje za bezakonje".

Rešenost da deluje protivpravno i zloupotrebom položaja, Milošević je tada, obraćajući se svojim kolegama, predstavnicima drugih republika, i ponet uzletom militantnog nacionalizma medju Srbima, spremnost na upotrebu svih sredstava ovako izrazio:

"U sredinama (u tadašnjem žargonu to je značilo "u republikama" – S.P.), ili povodom problema u vezi sa kojima je odsustvo sluha za promene bilo najveće i gde se ništa nije moglo uraditi redovnim putem, institucionalno, a nužno je da se promeni jer ljudima teško pada i dugo traje, mora da se promeni vaninstitucionalno" i dalje, "Ali, to rešenje neće doneti procedura, njene sitne i krupne zamke, mala i velika lukavstva, intrige i smicalice. Rešenje će doneti politika za koju se opredelila većina naroda ove zemlje, *institucionalno i vaninstitucionalno, statutarno i nestatutarno, na ulici i unutra, populistički i elitistički, argumentovano i neargumentovano*, ali u svakom slučaju tako da je jasno da se radi o politici za Jugoslaviju, u kojoj će se živeti jedinstveno, ravnopravno, bogatije i kulturnije." (citirano prema Dragoš Ivanović, *Bolest vladanja, Zavereničko vladanje*, Republika, Beograd 2000, str. 39).

A u intervjuu NIN – u 12.aprila 1991. godine dalje objašnjava u čemu će se sastojati ta "vaninstitucionalna rešenja":

"Mi moramo obezbediti jedinstvo ako želimo da kao najveća i najbrojnija republika **diktiramo dalji tok događaja. To su pitanja granica, suštinska državna pitanja. A granice kao što znate, uvek diktiraju jaki, nikad ne diktiraju slabi.**..Ja sam naredio mobilizaciju rezervnog sastava milicije. Dalje, angažovanje u formiranju novih snaga milicije, a Vlada je dobila zadatak da **pripremi odgovarajuće formacije** koje će nas učiniti u svakom slučaju

bezbednim, odnosno učiniti sposobnim da branimo interese naše republike, srpskog naroda **izvan Srbije**...Ako treba da se tučemo, **bogami ćemo da se tučemo**. A nadam se da neće biti toliko ludi da se sa nama tuku. Jer ako ne umemo dobro da radimo i privredjujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo."

Kontinuitet zavereničkog načina vladanja

Možda takodje značajno, da je ovaj zaverenički sistem vladanja (van institucija, van redovnih linija odlučivanja, putem ulice, nasiljem) ostao dominantnom odlikom režima Slobodana Miloševića, sve do kraja njegove vladavine. Nekoliko eklatantnih primera:

(1)

"U jesen 1992. pripadnici promiloševićevskog republičkog MUP na prepad su, u toku jedne kišne noći, osvojili zgradu saveznog MUP koju do tada još nisu držali pod svojom kontrolom (to je bilo vreme kada je predsednik savezne države bio Dobrica Ćosić, a predsednik savezne vlade Milan Panić. Na ovu nevidjenu povredu Ustava ni Skupština ni drugi državni organi nisu se oglasili ni jednom rečju protesta" (Dragoš Ivanović, *op.cit*, str.41 – 42)

(2)

"Neusumnjivo da je najzamašniji pljačkaški pohod na sopstveni narod vlast izvela 1993. godine planiranim podsticanjem inflacije. Sve je to smišljeno da bi se finansirao nastavak rata, znači državnih izdataka bez javne kontrole. Dinar je obezvređivan iz dana u dan. U drugoj polovini godine inflacija je prešla u galopirajući tempo izazivajući razornu pustoš...Krajem decembra 1993. jedna nemačka marka na crnom tržištu vredela je bilion dinara....U januaru 1994 godine, kada je to njoj odgovaralo, država je monetarnom reformom zaustavila ovaj inflacioni tajfun koji je već dostigao fantastičnih 313 miliona posto." (Dragoš Ivanović, *op.cit.*, str.47)

U januaru 1994, "cene se u proseku povećavaju 62% dnevno, 2% na sat i 0.029 u minuti" (Mladjan Dinkić, *Ekonomija destrukcije*, Beograd, 1995., str.43)

(3)

Sledeći primer može biti dokazana izborna krađa 1996. godine koja je izazvala tromesečne proteste građana Srbije i svršila se donošenjem tzv. Lex specialisa, kojim je krađa praktično priznata, a da niko za nju nije odgovarao. (Lex, pištaljke i laži, Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 1997, str. 322)

(4)

Uoči predsedničkih izbora izbora 2000. godine, koje je Milošević izgubio, izvršena su tri atentata na dva potencijalna Miloševićeva protiv kandidata (Vuka Draškovića i Ivana Stambolića) u kojima je život izgubilo četvero ljudi. Utvrđeno je da je politička policija držala obojicu pod striktnim nadzorom sve do trenutka koji je neposredno prethodio napadu. (Dragoljub Todorović, "Razlozi za konstituisanje", Srpska reč, broj 297, 5.juni 2002)

(5)

Sledeći primer mogao bi biti Miloševićovo odbijanje da prizna rezultate predsedničkih izbora 2000. godine i njegova spremnost da upotrebom Armije spreči zakonitu smenu vlasti.

"Da li Vas je u toku večeri (5.oktobra, 2000. god – S.P.)zvao bivši predesdnik Jugoslavije ?" pita novinar lista "Glas", a Nebojša Pavković, načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije, odgovara:

"Da. Zvao me je oko 23 časa u vezi sa događajima u Studiju B. Očigledno da je program Studija B bio veoma provokativan. Rekao sam da **tamo ima ljudi i da nije dužnost VJ da puca na vlastiti narod, da to nije problem vojske već policije**" (Glas, 13, decembar 2000., str.13)

(6)

Iz svedočenja Radeta Markovića pred Tribunalom vidi se da je Milošević koristio sredstva koja pripadaju budžetu (carine) kao sopstveni džep iz koga je gotovinom isplaćivao koga je hteo koliko je hteo (spisi Tribunala u predmetu Milošević).

Sve je to bilo moguće samo uz zaverenički sistem vladanja i potpuni prezir prema bilo kakvom pravnom poretku.

Podrivanje savezne vlade ("stavlanje pod kontrolu Predsedništva)

Da bi ostvarili svoje ciljeve zaverenici su morali razoriti ili uzeti pod kontrolu institucije savezne vlasti koje su stajale između njih i JNA. Kadijević je, na primer, bio odgovoran i Predsedništvu kao vrhovnom komandantu i saveznoj vladi, kao član vlade.

Premoć u Predsedništvu SFRJ zaverenici su postigli relativno jednostavno. Prvo, dogovorom Miloševića sa slovenačkim predsednikom Milanom Kučanom 24. januara 1991. godine da Slovenija izadje iz Jugoslavije, i drugo, protivustavnim izborom predstavnika Kosova u Predsedništvo 10. maja 1991. godine (on je izabran od strane Skupštine Srbije, umesto od Skupštine Kosova – čl.321 Ustava SFRJ).

Ali da bi Kadijević imao određene ruke da deluje u skladu sa ciljevima zaverenika, trebalo se osloboditi i druge politički nadređene vlasti – savezne vlade. Jedino tako mogli su "diktirati dalji tok događaja" (Milošević).

Shodno tome, oni ne samo što deluju iza leđa legitimne vlade, već nastoje da tu vladu sabotiraju, sruše ili stave pod svoju kontrolu.

Evo, šta Jović o tome beleži:

"'Koordinacija' u Predsedništvu Srbije. Dogovor o tome šta raditi...Stanko Radmilović podnosi uvodne informacije...Sloba čuti, čeka. Jedino Bogdan kaže da **ostajemo na cedilu, jer svi podržavaju SIV.**" (BJ, 87).

Razgovor Kadijevića i Jovića 26. aprila 1990. Kadijević kaže: "**SIV se mora staviti pod kontrolu Predsedništva**" (BJ 142).

Milošević kaže Joviću: "**Treba ga (Antu Markovića) oboriti.** Ako sada prodje ostaće još 4 godine a mi u njega (Antu) nemamo poverenje". (BJ, 82)

"Provodimo čitav dan na brodu i na moru (na Mljetu) – na izletu Veljko, Sloba, Bogdan (Trifunović) i ja s porodicama...Opšti je zaključak da je Ante Marković za nas više neprihvatljiv i nepouzdan. Niko više ne sumnja da je direktni eksponent SAD odredjen za rušenje sistema i za skidanje sa vlasti svih koji pomišljaju na socijalizam...**Veljko ga zove 'kurvin sin'**" (BJ, 176)

"Napisao sam seriju od tri članka "Istina o Anti Markoviću" i **poslao Slobodanu. On je to dao da se objavi u "Politici"**. Objaviće se 5, 6. i 7. u nastavcima **pod nečijim pseudonimom**. Moramo ga razobličiti, jer je narod u velikoj zabludi ko je on i šta je on. Mnogi u njemu vide nekog spasioca..." (BJ, 173).

"Veljko Kadijević me obaveštava o toku pripreme za hapšenje u Hrvatskoj...pita da li mene i Antu Markovića formalno da obaveste pre ili posle hapšenja...dogovorili smo se da **Antu ne treba formalno obavestiti, jer bi mogao da pravi komplikacije.**" (BJ, 227 – 8).

"**SIV je već danas zakazao sednicu** (povodom ostavke Jovića u Predsedništvu i izjave Miloševića da "Jugoslavija više ne postoji" – S.P.) sa kolegijumom SSNO (Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu), što je od strane vojske odbijeno. **Niko neće ići na tu sednicu.** (BJ, 308).

"Kadijević me obaveštava o razgovoru s Jazovom. Pre par dana postavio (telefonom) jasna pitanju Jazovu da li nas SSSR može zaštititi ako dodje do vojne intervencije Zapada i da li hoće da nam prodaju određeno naoružanje koje nemamo dovoljno (bombe i kerozin). Odgovor je bio negativan na oba pitanja. Preciznije, ne bi nas mogli zaštititi, a što se oružja tiče može – samo **redovnim kanalom preko Vlade SFRJ (a mi tražimo mimo vlade, jer nam Ante Marković ometa donošenje odluke vlade).**" (BJ, 360)

Ustav Srbije

Medjutim, odlučujući udarac vladi (i državi SFRJ, za koju se Milošević "bar deklarativno zalaže" (BJ, 159)), Milošević zadaje donošenjem Ustava Republike Srbije od 28.septembra 1990. god.

Jović beleži 26.marta 1990. god.:

"Sastanak –koordinacije – u SR Srbiji. Učestvuju svi čelni funkcioneri..Naš cilj je da izbegnemo krvoproliće, da **uspostavimo granicu** unutar koje se neće ratovati. Van te granice rat se ne može izbeći, jer Bosna i Hercegovina neće moći da opstane kao država, a bitka oko teritorija bez krvi je teško zamisliva" (BJ, 131)

Dalje, Jović beleži 30.jula 1990. god.

"Razgovaram telefonom...sa Slobodanom Miloševićem. Stavljam mu primedbu što u nacrtu Ustava Srbije ne piše jasno da Srbija priznaje i poštuje Ustav SFRJ...**Teši me da je to lako, to će odmah dopisati, a tri puta sam mu već rekao da to uradi.**" (BJ, 173)

Iz ovoga se vidi da je Milošević pravi autor Ustava Srbije.

Prema članu 135, stav 2. novog Ustava Srbije:

*Kad se **aktima organa federacije** ili **aktima organa druge republike, protivno pravima i dužnostima koje ona ima po Ustavu SFRJ, narušava ravnopravnost Republike Srbije, ili se na drugi način ugrožavaju njeni interesi, a pri tome nije obezbeđena kompenzacija, republički organi donose akte radi zaštite interesa Republike Srbije.***

Primena Ustava (legislativa)

Da ove odredbe Ustava nisu donete samo "na papiru" svedoči užurbana zakonodavna delatnost Skupštine Srbije kojom se derogiraju savezni propisi i uzurpiraju dotadašnja ustavna ovlašćenja federacije. Primeri su sledeći:

(1)

Primenom ove odredbe Skupština Srbije donosi *Zakon o posebnom porezu na promet roba i usluga određenog porekla i posebnim taksama* (Službeni glasnik RS br.6/90, str.151) koji predviđa u članu 1.

"Na promet usluga **određenog porekla** plaća se **poseban porez** na promet roba i usluga.

Na isticanje firme, korišćenje poslovnog prostora i građevinskog zemljišta plaća se **posebna taksa.**"

Pod robom i uslugama određenog porekla, u smislu ovog zakona, smatra se roba proizvedena, odnosno usluge koje pružaju pravna lica i radni

ljudi **sa sedištem, odnosno prebivalištem na teritoriji republike koja ne izvršava preuzete obaveze ili odbija da učestvuje u utvrđivanju ili sprovođenju politike ravnornog razvoja agrarne politike od interesa za celu zemlju, ili na drugi način dovodi Republiku Srbiju u neravno pravan položaj.**"

U članu 2. stav 1. predviđa se:

"Izvršno veće Skupštine Republike Srbije utvrđuje koji proizvodi i usluge, odnosno pravna lica i radni ljudi sa sedištem, odnosno prebivalištem na teritoriji druge republike podležu plaćanju posebnog poreza na promet usluga i roba i posebnih taksi."

A po članu 8.

"Prihodi ostvareni po ovom zakonu uplaćuju se na poseban račun Republike Srbije"

(2)

Primenom iste odredbe Ustava RS donet je 23.oktobra 1990. god. i *Zakon o izmenama i dopunama Zakona o društvenoj kontroli cena* (Službeni glasnik RS, br. 6/90, str. 151) kojim se donosi novi član 7a, koji glasi:

"Izuzetno, **ako se aktima organa federacije** ili aktima organa drugih republika u oblasti cena narušava ravnopravnost preduzeća u pogledu uslova privredjivanja ili na drugi način **ugrožava ekonomski interes Republike**, a ne obezbeđuje se kompenzacija, **Izvršno veće može propisati mere neposredne kontrole cena** i druge mere za proizvode i usluge koji su saveznim zakonom utvrđeni kao proizvodi i usluge od interesa za celu zemlju."

(3)

Primenom iste odredbe Ustava RS, donet je i *Zakon o dopuni Zakona o prometu robe* ("Službeni glasnik RS", br 6/90, str. 153), kojim se donosi novi čl.34a, prema kome:

"Preduzeća i druga pravna lica **moгу davati potrošačke kredite građanima za robu proizvedenu na teritoriji Republike Srbije.**"

(4)

Primenom iste odredbe Ustava RS donet je i *Zakon o zaduživanju i davanju garancija i supergarancija po određenim inostranim kreditima od strane Republike Srbije* ("Službeni glasnik RS", br. 6/90, str. 153), kojim se predviđa u članu 1.

"Republika Srbija može uzimati finansijske i druge kredite u inostranstvu za potrebe održavanja tekuće likvidnosti u plaćanjima prema inostranstvu, za proizvodno i svojinsko prestrukturiranje, za izvođenje investicionih radova u inostranstvu i za druge namene koje su u skladu sa politikom i planom razvoja Republike."

u članu 4:

"O zaduživanju Republike i davanju garancija i supergarancija u visini od 10 miliona USA dolara odlučuje Izvršno veće Skupštine Republike Srbije"

i u članu 5:

"Narodna banka Srbije vodi sve vrste poslova i evidencije o zaduživanju u inostranstvu"

(5)

Primenom te odredbe Ustava RS donosi se i Zakon o merama koje se mogu preduzimati radi sprečavanja poremećaja proizvodnje, prometa i razvoja u Republici Srbiji (Službeni glasnik RS, br. 6/90, str.155), gde se u članu 2. predviđa:

"Izvršno veće Skupštine Republike Srbije može privremeno:

1. propisati obavezu da se deo sredstava **osnovnog poreza na promet proizvoda i usluga koji pripadaju federaciji** kao i deo **naplaćenih carina** i drugih uvoznih dažbina **uplaćuje na poseban račun Republike Srbije** u periodu u kome organi federacije ne izvršavaju preuzete obaveze prema Republici Srbiji i **kada izostaju utvrđivanje, odnosno sprovođenje ekonomske politike iz nadležnosti federacije čime se ugrožava ekonomski interes Republike Srbije**"

(6)

Predrag Tašić, portparol SIV, u svojoj knjizi "Kako sam branio Antu Markovića" (NIP Mugri 21, Skopje, 1993) opisuje "upad u monetarni sistem" kada je Srbija nezakonito "pozajmila" na račun primarne emisije 1.400.000.000 US\$ u poglavju "Srpska plačka decenije":

"U trenutku kada je Ante Marković 28.decembra govorio u Skupštini Jugoslavije o ekonomskoj politici za narednu godinu, Veće udruženog rada Skupštine Srbije, donelo je dva zakonska propisa, kojima je izvršen upad u monetarni sistem Jugoslavije. Ova dva akta doneta su tajno. Na sebi su imali oznake "strogo poverljivo" i "službena tajna". Podeljeni su delegatima na sam dan sednice i to u koverti, svakome u ruke. Po usvajanju (a usvojeni su jednoglasno i bez diskusije) delegati su ih morali ponovo spakovati u koverte i vratiti.

Tim propisima republike Srbije emitovana su prava u visini od 18 milijardi i 243 miliona dinara (tadašnjih 1,4 milijardi dolara)" (P.Tašić, str.57)

"Da bi se ovaj put mogle uzeti veće pare i to odjednom (Miloševićev – S.P.) čovek iz NBJ je predlagao da se to "legalizuje" zaduživanjem Republike Srbije kod Narodne banke Srbije, donošenjem takvih propisa u Skupštini Srbije! **Naravno pare se ne bi uzele iz Narodne banke Srbije, već Narodne banke Jugoslavije!**" (P.Tašić, str.58)

"Ante Marković je 4. januara 1991. godine anonimno obavestio o upadu Srbije u monetarni sistem" (P.Tašić, str.59)

Prema Tašiću, Ante Marković je na vanrednoj sednici vlade, 4.januara 1990. ovaj akt nazvao "aktom likvidacije Jugoslavije" (P.Tašić, str.59)

Jović ovako beleži te događaje: "Srbija je pozajmila (**odlučila da pozajmi**) od Narodne banke Srbije (vidi gore, P.Tašić, str.58) **iz primarne**

emisije, 18,200.000.000 dinara radi isplate penzija...Marendić, član SIV iz Hrvatske, je tražio da se **pohapse** odgovorni u Srbiji, podržao ga je Aca Mitrović i naravno Ante (Marković), ali se SIV podelio. Zauzet je stav da se stvar ispita i vrate pare... Zovem Slobodana i pričam mu. Njemu se već javljao Ante Marković. **Sloba sve zna**, ali umanjuje problem." (BJ, 239)

I nastavlja 8. januara 1991:

"Razgovor sa Stankom Radmilovićem (predsednikom srpske vlade – SP) u SPS...Malo ga kritikujem šta to sve rade sa emisijom i sa prihodima koji pripadaju federaciji. Objasnjava da bi **bez toga sigurno izgubili izbore**, jer više od pola republike ne bi primalo plate i penzije. Ante (Marković) se čudio i krstio kako to da nismo "bankrotirali", a **mi smo ga nadmudrili. To je suština.**" (BJ, 241)

Protivustavnost

Napred opisana aktivnost zaverenika na (1) sabotiranju i podrivanju SIV; (2) donošenju Ustava Republike Srbije; i (3) derogiranju saveznog zakonodavstva zakonima Republike Srbije, protivustavna je po Ustavu SFRJ (a politički vodi razbijanju federacije).

(1) "Stavljanje SIV pod kontrolu Predsedništva"

Prema članu 347, stav 1, tačka 9 Ustava SFRJ:

"Savezno izvršno veće:

9) **usklađuje i usmerava rad saveznih organa uprave** radi osiguranja provođenja politike i izvršavanja zakona, drugih propisa i opštih akata Skupštine SFRJ, **nadzire rad saveznih organa uprave** te ukida propise saveznih organa uprave koji su u suprotnosti sa saveznim zakonom, drugim propisom ili opštom aktom Skupštine SFRJ ili propisom koji je ono donelo radi provođenja saveznog zakona, drugog propisa ili opšteg akta, a može, pod uslovima utvrđenim saveznim zakonom, poništiti propise tih organa"

Kadijević se, dakle, ustavno nalazi pod nadzorom vlade i predsednika vlade Ante Markovića koji usmerava njegov rad.

Što se tiče predsednika Predsedništva Jovića u slučaju neslaganja sa politikom predsednika vlade, umesto anonimnih članaka, on je, kao deo Predsedništva, imao na raspolaganju pravo i dužnost da sporna pitanja iznese pred arbitažu Skupštine.

Prema članu 320, stav 3 i 4 Ustava SFRJ:

"Predsedništvo SFRJ ima pravo da propise SIV od opšteg političkog značaja pre njihovog objavljivanja zadrži od izvršenja."

"Ako Predsedništvo SFRJ zadrži od izvršenja propis SIV, izneće sporno pitanje pred **nadležno veće Skupštine SFRJ radi donošenja odluke.**"

Ideja o stavljanju vlade pod kontrolu Predsedništva takodje je protivustavna:

"Predsedništvo prema Saveznom izvršnom veću nema hijerarhijske već ograničene Ustavom utvrdjene odnose" (prema autoru Ustava, prof.dr. Jovan Djordjević, Ustavno pravo, Savremena administracija, Beograd, 1982)

(2) Ustav Republike Srbije

Odredbes Ustava Srbije, naravno, suprotne su odredbama Ustava SFRJ. Njome se, na primer, uzurpiraju tri osnovne nadležnosti federacije: u međunarodnim odnosima (član 281, tač. 7 Ustava SFRJ), narodnoj odbrani (član 281, tač.6) i državnoj bezbednosti (čl. 281, tač.8). To se čini odredbama sadržanim u članovima 72, tač.1 ("*Republika Srbija uređjuje i obezbeđjuje... odnose s drugim državama i međunarodnim organizacijama*") i 72, tač. 3 ("*Republika Srbija uređjuje i obezbeđjuje... odbranu i bezbednost Republike Srbije i njenih građana*").

Što je još mnogo važnije, odredbom člana 135, stav 2 Ustava RS Srbije se doslovno izuzima iz pravnog sistema SFRJ, jer predviđa da će "postovati" savezne zakone jedino onda kada joj je to u interesu. U pravu je ovakva klauzula poznata kao klauzula "si volam" (ako hoću) i ima dejstvo da potpuno poništava svaku obavezu preuzetu pod uslovom ove klauzule. To je potpuno logično - funkcija pravne obaveze je da ograniči volju onoga koji je preuzima. Ako klauzula predviđa da volja obavezanog ima primat nad obavezom, obaveza ne postoji.

Medjutim, ono što je najvažnije, to je da je Ustav RS od 28. septembra 1990. godine **separatistički ustav**. (Donet više od godinu dana pre proglašavanja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, 8. oktobra 1991. god.)

Članom 72 se određuje da je Srbija suverena i Nezavisna:

"Republika Srbija uređjuje i obezbeđjuje: 1. suverenost, nezavisnost i teritorijalnu celokupnost Republike Srbije i njen međunarodni položaj i odnose s drugim državama i međunarodnim organizacijama."

Ovom odredbom Republika Srbija prestaje biti delom federacije, ona je nezavisna država i nema nikakve dužnosti prema federaciji čiji član više nije.

Ako je to tako, a tako je, postavlja se pitanje, kakav je onda uopšte smisao odredbe člana 135, st.1 Ustava RS, koji glasi:

"Prava i dužnosti koje Republika Srbija, koja je u sastavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, ima po ovom ustavu, a koja se prema saveznom ustavu ostvaruju u federaciji, ostvarivaće se u skladu sa saveznim ustavom".

Smisao ove odredbe je u tome što nezavisna Srbija, koja nema nikakve dužnosti prema federaciji, želi da zadrži prava koja joj je nekada, kao članu federacije, davao taj ustav. Najvažnije od tih prava (kojih se Srbija ustvari svojom nezavisnošću pravno odrekla) su (1) da učestvuje u radu Predsedništva države kojoj više ne pripada, (b) da preko njega zadrži svoju kontrolu nad vojskom, (3) da se krije iza imena Jugoslavije i "zalaze za teritorijalni integritet Jugoslavije" , i (4) da polaže "pravo" na deo savezne kase.

Smisao izraza da je nezavisna Republika Srbija "**u sastavu SFRJ**" može se jedino shvatiti kao, **lišenu svakog pravnog osnova pretenziju da vrši** i dalje **prava** koja su joj nekada pripadala kao članu federacije i nakon što se konstituisala kao **nezavisna država**, i nema više nikakvih **dužnosti** prema SFRJ.

(Kako i zašto su ostale republike pristajale (dok su pristajale) da prihvataju ovakvo stanje u kome Srbija "vrši svoja prava" u federaciji u kojoj nema nikakvih obaveza (kojoj čak kao nezavisna država i ne pripada), moguće je razumeti samo time što je Srbija kontrolisala Armiju i neprekidno pretila njome, dakle, samo strahom i željom da se oružani sukob, ipak, nekako izbegne.)

Istovremeno, medjutim, ova **nezavisna država**, budući da je "**u sastavu SFRJ**" uspeva da upadne u monetarni sistem druge zemlje (SFRJ) i svojevolljno se "zaduži" iz njene primarne emisije sumom od 1,4 milijarde dolara !

* * *

Hrvatska, je donela svoj ustav nakon donošenja srpskog ustava, i po uzoru na njega. Na 125. sednici Predsedništva SFRJ između Jovića i Stjepana Mesića, predstavnika Hrvatske u Predsedništvu, vodi se ovakav dijalog:

BORISAV JOVIĆ:

Zašto niste predložili da se izbriše Ustav Hrvatske, koji je ugrozio prava srpskog naroda?

Idite korak dalje.

ANTE MARKOVIĆ:

Mi smo tražili da se suspendiraju na tri meseca implementacije svih tih odluka.

STJEPAN MESIĆ:

Ali, u čemu je Ustav Hrvatske ?

ANTE MARKOVIĆ:

Ne znam. Sada ne ulazim u to.

STJEPAN MESIĆ:

Točno ono što je napisala Srbija, to je napisala i Hrvatska. Mi smo namjerno prepisali i znali smo da će oni to napasti.

Rekao sam: napišite ovako kako je Srbija napisala i budite bez brige - Bora Jović će to napasti. Ali, nije on kriv. Ja znam ko je kriv.

BORISAV JOVIĆ:

To je taj što si ga Ti citirao. To što sam malopre pročitao - na njega misliš.

STJEPAN MESIĆ:

Ne znam, ako se usudiš reći.

(Stenografske beleške sa 125. sednice Predsedništva od 12. jula 1991. god.)

(3) Primena Ustava (legislativa)

Saglasno statusu nezavisne države, Republika Srbija donosi sopstvene zakone kojima uređuje odnose koji su nekada bili u nadležnosti federacije: uvodi posebne dažbine na robu iz inostranstva (republika SFRJ), sama uređuje svoju kreditnu politiku, naplaćuje na novim državnim granicama carine koje uplaćuje na svoje račune, vodi sopstvenu politiku kontrole cena itd., što bi sve bilo nemoguće po odredbama Člana 281, stavu 1, tačkama 1), 4), 5), 6), 7) i 10) Ustava SFRJ.

Ad (1)

Izmena nacionalne strukture JNA Protivustavno komandovanje JNA Protivustavna upotreba JNA

Sledeća prepreka u efikasnom komandovanju i upotrebi JNA za ciljeve razbijanja i prekranja Jugoslavije (ciljeve upravo suprotne njenoj ustavnoj funkciji) za zaverenike predstavlja njen multinacionalni sastav. Zato oni zloupotrebom položaja nastoje da, protivustavno, izmene ovakav sastav Armije.

Prema Joviću:

Na sastanku 30. jula 1991. Kadijević obaveštava Miloševića i Jovića: **"JNA se transformiše u vojsku onih koji žele da ostanu u Jugoslaviji, a najmanje je: Srbija, srpski narod plus Crna Gora.** Na ovim principima se povlači na teritorije i **menja rukovodstva...Sloba ga upozorava da to što govori sporo radi. Treba brže to da radi. On negoduje, opravdava se, neprijatno mu je, a zna da je kriv."** (BJ, 367)

Za vreme sastanka Miloševića, Jovića i Kadijevića, prema Joviću:

"Veljko deluje veoma zbunjeno, skoro izgubljeno. Govori o porazu vojske, o dezerterstvu, o nedostatku motivacije, o opasnosti od izdaje **još uvek velikog broja Hrvata u vojsci...**Kaže da bi **momentalno moralo da se smeni dve hiljade oficira** da bi izbegao ono što je nagore. Slobodan mu kaže da ih smeni, da je trebalo i ranije. Veljko to jedva podnosi. Kaže mu: lako je pričati. Veljko potom zaključuje: **Vojska će izgubiti rat protiv Hrvatske ako se ne osigura motivacija i uspeh mobilizacije.** To se ne može ostvariti sa polulegalitetom Jugoslavije. **Srbija i Crna Gora treba da proglase vojsku svojom i da preduzmu komandu, finansiranje, rat i sve drugo...**Dugo smo raspravljali, opirali se...ne možemo prihvatiti zahtev da se vojska liši jugoslovenskog naziva. Time bi Srbija i Crna Gora potpuno izgubile sve prednosti i političke i vojne..." (BJ, 387).

Na istu temu, na drugom sastanku u sastavu Slobodan Milošević, Momir Bulatović, Branko Kostić, Veljko Kadijević, Blagoje Adžić i Borisav Jović:

"Procenjeno je da je to (da se JNA preda Srbiji i Crnog Gori) sa međunarodnog stanovišta loše...nama **politički ne odgovara da "izlazimo" iz Jugoslavije ...to bi vodilo...tu srpsko - crnogorsku vojsku u poziciju "agresora" na srpskim prosotrima van Srbije"**. (BJ, 388 - 9).

"(Kadijević) pita, zašto Slobodan Milošević nikada nije **javno** istupio u korist vojske i mobilizacije." (BJ, 389)

Naravno, Slobodan Milošević kao predsednik Srbije nema nikakve ustavne ingerencije nad vojskom, ali Kadijević prihvata njegovu nadređenost. Miloševiću i Joviću potrebna je vojska koja sluša njih, sprovodi političke ciljeve srpskog vrha, ali koja će se nazivati jugoslovenskom. Kadijević pristaje na takvu instrumentalizaciju.

"Slobodan ne traži od Veljka da se odmah smeni (general) Negovanović...Vojska ne može bez nas. Mi bismo bez nje možda i mogli - formirali bismo svoju vojsku - a kako bi oni izmislili svoju državu - nije jasno" (BJ, 391).

Jović beleži 6. oktobra 1991: "Tražim hitan razgovor sa Slobodanom. Moramo se sami u četiri oka dogovoriti. **Nismo mi samousluga da udovoljavamo potrebama generala. Politika mora polaziti od nas, a ne od njih. On se slaže sa mnom."** (BJ, 392)

"Slobodan malo zavire od Veljka koji se mnogo trpa u politička pitanja...Zato **svaku Veljkovu inicijativu koja ima politički karakter ignoriše i kaže mi: neka on gleda svoja posla.** Neka radi ono za šta je zadužen." (BJ, 402)

Do koje mere je JNA bila do tog trenutka instrumentalizovana vidi se i iz činjenice u kojoj meri je bila uvučena od strane srpskog političkog vrha čak i u protivustavnu upotrebu unutar Srbije:

Jović beleži 27. januara 1990 god.: "Zovem Veljka da mu kažem da prošetala tenkovima kroz gradove na Kosovu, **da ih malo zaplaši.** Nema ga kod kuće".

Sutradan: "(Slobodan Milošević) me zove i moli da nadjem Veljka (Kadijevića) da tražim pomoć. Nadjem Adžića, načelnika generalštaba. On kaže da je **ukinuta odluka Predsedništva SFRJ o angažovanju vojske. Trebala bi im nova odluka.** Javlja se i Veljko, ponavlja isto. Ipak, **pristaje da angažuje pet helikoptera (da demonstriraju nad Prištinom)...**" (BJ, 96)

Isti ti tenkovi šetali su beogradskim ulicama za vreme mirnih demonstracija opozicije 9.marta 1991. god.: **"Dajem Veljku nalog da izvede vojsku na ulice** i da zaposedne prostor ispred svih ugroženih državnih institucija. **Slobodan će postati zvaničan pismeni zahtev koji ćemo sutra na sednici Predsedništva odobriti."** (BJ, 283)

Dana 7. juna 1991. Jović beleži: "Kod Veljka Kadijevića - Slobodan i ja. Tražimo odgovor na pitanje **da li će vojska intervenisati ako bude "stani - pani" na mitingu 9.juna koji najavljuje opozicija. Hoće, svakako odgovara Kadijević...**"(BJ, 338)

Za koje je ciljeve i od koga upotrebljavana vojska vidi se i iz intervencije u Sloveniji jula 1991. god. Jović piše:

"Slobodan i ja zakazali smo s Veljkom Kadijevićem razgovor koji smatramo odlučujućim"

"Srpski narod potpuno zbunjen uveliko se pridružuje opoziciji"

"Od Veljka odlučno tražimo sledeće: 1. **Slovincima odgovoriti žestoko svim sredstvima** uključujući i avijaciju...Potom se **povući** iz Slovenije...Na taj način će se **podići moral vojsci, uplašiti Hrvatska i umiriti srpski narod**" (BJ, 349).

"Konsultujem Slobodana Miloševića o planu vojske (za obaranje vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj – S.P.)...Na pitanje šta da radimo ako ne postignemo dovoljnu većinu u Predsedništvu za odluke koje su potrebne, on misli **da odlučujemo sa onoliko članova koliko su "za" i da će vojska "poslušati"**." (BJ, 281).

Zavereničko komandovanje JNA

Medjutim, ključne strategijske i taktičke odluke i komandovanje nad JNA ne preuzima čak ni nekvalifikovana "grupa članova" Predsedništva ("koji su za"), već sasvim neformalna grupa, tzv. "grupa šestorice", neformalna zaverenička grupa, koju predvode Milošević, Jović i Kadijević.

Na sastanku 4. jula 1990. god. Veljko Kadijević izveštava Jovića: "Vojska će učiniti sve da spreči neustavna ponašanja (proglašenje Deklaracije o samostalnosti Slovenije – S.P.), **koliko god je moguće legalno**, a ako Predsedništvo ne može takvu odluku da obezbedi, onda se moraju tražiti i druge opcije...**vojska bi izvršila naredjenja i grupe članova Predsedništva, iako nisu kvalifikovana većina**" (BJ,162)

Prema Joviću, na sastanku 14. avgusta 1991 Milošević – Jović – Kadijević formiraju na predlog Kadijevića "grupu šestorice" Srba i Crnogoraca sa protivustavnim ovlašćenjima:

"Sastanak kod Veljka Kadijevića (Kadijević, Adžić, Milošević, Bulatović, B.Kostić i ja)"

"Veljko (Kadijević) kaže da bi morali imati **stalni sistem koordinacije** u ovom sastavu. Drugi rade mnogo sistematičnije od nas. **Za vojsku je ovaj prilaz opasan**, ali je nužan. Bilo bi dobro da se napravi **stručni štab od 5 – 6 ljudi (Srbija, Crna Gora, JNA), koji bi imao zadatak da procenjuje i predlaže odluke**." (BJ, 371)

Prihvaćena je ideja o sistematskom dogovaranju šestorice, ali ne i o formiranju "štaba" (BJ, 372).

"Šestorica" su, kako je i odlučeno nastavila da se sastaju redovno. Jović beleži sledeće sastanke "šestorice":

14. avgust 1991, (BJ, 371);

5. septembar 1991, (BJ, 382 – 3);

12. septembar 1991, (BJ, 385);

20. septembar 1991, (BJ, 386);

24. septembar 1991, (BJ, 387);

28. septembar 1991, (BJ, 387);

2. oktobar 1991, (BJ, 391);

5.oktobar 1991, (391 – 2);

6. oktobar 1991, (392);

9.oktobar 1991, (BJ, 394);

25.oktobar 1991, (BJ, 402 – 3).

Na ovim sastancima se raspravlja i odlučuje o svim aspektima rata, strategijskim, taktičkim, pa i onim operativnim:

o "spremanju vojske za rat", o tome da "rat mora biti ofanzivan i visokog intenziteta", o potrebi "uskладjenosti politike i propagande, osobito u odnosu na ljude koji idu u rat", o "daljem usmeravanju događaja" (BJ, 383);

o tome da li je "nama" (šestorici) "cilj da vojskom branimo nove granice naroda koji žele da ostanu u Jugoslaviji, ili da srušimo hrvatsku vlast", o "neophodnosti mobilizacije" (BJ, 385);

o neuspehu plana (zbog neuspeha mobilizacije) da se "preseče Slavonija", "preseče Zagreb s juga", "preseče Hercegovina", da se "probije prema Jadranu", što je sve trebalo da dovede Hrvatsku "pred kapitulaciju" i o potrebi da s "pravi redukovani plan" (BJ, 386);

o tome da je "još uvek veliki broj Hrvata u vojsci", o potrebi da "Srbija i Crna Gora proglašavaju vojsku svojom", "da se vojska ne može lišiti jugoslovenskog naziva" (BJ, 387);

o "kadrovskim promenama u Armiji", o nužnosti da se "učvrste dostignute linije" i da se "popune jedinice dobrovoljcima", "da se moraju srediti jedinice srpskih ustanika i utvrditi položaji za odbranu dostignutih linija", da "Slavonija mora imati pešadiju, koja će kontrolisati oslobođenu teritoriju" (BJ, 390 – 1);

o tome treba "razraditi koncept mirovne inicijative sa konceptom sile" (BJ, 392) itd.

"Šestorica" preuzimaju potpunu kontrolu nad vojskom.

Protivustavnost

Narušavanje nacionalne strukture JNA i ovde opisana upotreba JNA, kao i način komandovanja vojskom bili su, naravno, protivustavni (a ponekad su predstavljali i krivično delo).

Prema članu 240, stav 2 Ustava SFRJ:

"Oružane snage SFRJ čine jedinstvenu celinu i sastoje se od JNA, kao **zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti**, te svih radnih ljudi i gradjana, i od teritorijalne odbrane, kao najšireg oblika organizovanog opštenarodnog otpora."

Prema članu 242. Ustava SFRJ:

"U pogledu sastava starešinskog kadra i postavljenja na više komandne i rukovodeće položaje u JNA primenjuje se načelo **što srazmernije zastupljenosti republika** i autonomnih pokrajina".

Prema čl. 186 Krivičnog zakona SFRJ

"Službeno lice koje **na osnovu razlike u nacionalnosti**, rasi, veroispovesti, **etničkoj pripadnosti**, polu, jeziku, obrazovanju ili društvenom položaju **uskrati ili ograniči prava građana utvrđena ustavom**, zakonom ili drugim propisom ili opštim aktom, ili koje na osnovu ove razlike daje građanima povlastice ili pogodnosti, kazniće se zatvorom od tri meseca do pet godina."

Prema članu 330, st. 1. Ustava SFRJ:

"Predsedništvo SFRJ radi na osnovu **usklađivanja stavova svojih članova**."

Prema čl.313, stav 3 Ustava SFRJ:

"Predsedništvo SFRJ **najviši je organ rukovodjenja i komandovanja oružanim snagama SFRJ u ratu i miru**"

Prema članu 328, stav 1 i 2 Ustava SFRJ:

"**Predsednik** Predsedništva SFRJ predstavlja **u ime** Predsedništva SFRJ, Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, predstavlja Predsedništvo SFRJ, saziva sednice Predsedništva SFRJ, predsedava sednicama, potpisuje akte koje Predsedništvo donosi, **brine se o sprovođenju akata i zaključaka Predsedništva SFRJ**, izdaje isprave o ratifikaciji međunarodnih ugovora te prima akreditivna i opozivna pisma stranih diplomatskih predstavnika akreditovanih kod Predsedništva SFRJ."

"**Predsednik** Predsedništva SFRJ, **u ime** Predsedništva SFRJ, ostvaruje komandovanje oružanim snagama SFRJ, u skladu sa ovim ustavom i saveznim zakonom"

Prema članu 315, stav 1, tačka 6. Ustava SFRJ:

"**Predsedništvo** SFRJ u okviru svojih prava i dužnosti:

6) **postavlja, unapređuje i razrešava generale i admirale i druge vojne starešine** za koje to savezni zakon odredi; postavlja i razrešava predsednike, sudije i sudije – porotnike vojnih sudova i vojne tužioce."

Nigde u Ustavu nije predviđeno da Savezni sekretar za odbranu *odgovara pred predsednikom Republike Srbije*, niti je ovaj ovlašćen da saveznog sekretara "**upozorava**", da od njega nešto "**traži**", poziva na odgovornost ili mu **nalaže** smenjivanje generala i drugih starešina (naročito ne po osnovu etničke ili nacionalne pripadnosti).

Takodje, nigde u Ustavu nije predviđeno da predsednik Predsedništva komanduje oružanim snagama **bez ili čak nasuprot stavova Predsedništva (u čije ime nastupa)**, još manje da **traži mišljenje od predsednika Republike Srbije kako da to učini**.

Takodje nigde u Ustavu nije predviđeno da se vojska upotrebljava **bez odobrenja** Predsedništva u cilju "**zaplašivanja građana**", na dozvoljenim

mitinzima opozicije ("**ako bude stani - pani**"), niti u cilju "**dizanja morala vojsci**", "**plašenja Hrvata**", ili "**umirivanja srpskog naroda**".

Može se reći da su zaverenici uništili i JNA kao saveznu instituciju koja radi po odlukama Predsedništva i koja predstavlja vojsku svih naroda i narodnosti (čl.240, stav 2 Ustava SFRJ). Dana 16 oktobra 1992. godine JNA je prestala da koristi simbole države SFRJ (petokraku), a Kadijević je 8. januara 1992 podneo ostavku.

Ciljevi zavere

Ad (2)

Planiranje nasilnog svrgavanja organa vlasti u Hrvatskoj i Sloveniji

Pod datumom 25. februar 1991. godine pod naslovom "Planovi vojske za obaranje vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj i za izlaz iz krize", Jović beleži:

"Osnovna zamisao vojske sastoji se u tome da se čvrsto osloni na snage koje su za Jugoslaviju" (BJ, 277);

"Srbija, Crna Gora, Armija i srpske partije u BiH i Hrvatskoj su za Jugoslaviju" (BJ, 276);

"da se kombinovanim političkim i vojnim merama sruši vlast prvo u Hrvatskoj ,a potom u Sloveniji" (BJ, 277);

"u kolebljivim republikama (Makedonija i BiH) kombinovanim političkim merama –demonstracijama i pobunama – treba srušiti rukovodstva ili ih preokrenuti u drugom pravcu. Ove aktivnost valja kombinovati i sa nekim vojnim akcijama." (BJ, 277)

"celu akciju treba da vode oni članovi Predsedništva SFRJ koji se opredele za ovaj kurs, sa osloncem na vojsku" (BJ, 277);

"u Hrvatskoj, a docnije i u Sloveniji, kao prva varijanta, mogla bi biti vojna uprava, a potom formiranje institucija od nekompromitovanih ličnosti" (BJ, 278).

"Konsultujem Slobodana Miloševića o planu vojske. Pročitao sam mu svoje zabeleške od reči do reči. On smatra da je sve to dobro izuzev što Sloveniju treba ostaviti na miru. Samo Hrvatsku treba tretirati."

"Na pitanje šta da radimo ako ne postignemo dovoljnu većinu u Predsedništvu za odluke koje su potrebne, on misli da odlučujemo sa onoliko članova koliko su "za" i da će vojska "poslušati". Smatra da je logično da "uklonimo" svakoga ko će se suprotstaviti takvoj akciji Predsedništva". (BJ, 281)

Uzeto samo po sebi planiranje ovakvih delatnosti, po Krivičnom zakonu SFRJ, predstavlja krivično delo iz člana 114. koji glasi:

"*Ko učini delo upravljeno na: ograničavanje ili obaranje vlasti radničke klase i radnih ljudi; podrivanje ustavom utvrđenog društveno – ekonomskog uređenja, društveno – političkog sistema ili sistema samoupravljanja; protivustavno*

svrgavanje organa društvenog samoupravljanja i vlasti, njihovih izvršnih organa ili predstavnika najviših državnih organa; podriivanje ekonomske osnovice zemlje; razbijanje bratstva i jedinstva ili narušavanje ravnopravnosti naroda i narodnosti; ili protivustavnu promenu federativnog uređenja države, kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu".

Ovo je krivično delo tzv. apstraktnog ugrožavanja (tj. dovršeno je kada je i samo "moglo doći do opasnosti po zaštitne objekte" makar da do ugrožavanja nije realno došlo), ono **kriminalizuje i same pripreme radnje** (Odluka Vrhovnog suda Hrvatske I Kž - 1878 - 72), kao i pokušaj. Da li je do mogućnosti nastupanja opasnosti došlo ili ne procenjuje se obzirom na okolnosti. Te okolnosti ovde predstavljaju položaj, realna moć i ovlašćenja učinilaca. (Komentar Krivičnog zakona SFRJ grupe autora, Savremena administracija, Beograd, 1986, str. 421).

Prema članu 18, stav 3. KZ SFRJ:

"(3) kada zakon propisuje kažnjavanje za **pripremanje** određenog krivičnog dela, pripremanje se može sastojati u nabaavljanju ili osposobljavanju sredstava za izvršenje krivičnog dela, u otklanjanju prepreka za izvršenje krivičnog dela, u dogovaranju, planiranju ili organizovanju sa drugima izvršenja krivičnog dela, kao i drugim radnjama kojima se stvaraju uslovi za neposredno izvršenje krivičnog dela koje ne predstavljaju radnju izvršenja."

Ad (3)

Planiranje nasilnog svrgavanja SIV i Predsedništva

Do planiranog nasilnog svrgavanja vlasti u Hrvatskoj (i Sloveniji) nije došlo, jer je po Jovićevom mišljenju:

"sumnjiva (Miloševićeva, v. gore BJ, 281 - SP) ideja da odlučuje manjina u Predsedništvu. To je stanje kada odlučuje vojska i **to se ne može prikrivati**" (BJ, 281)

i jer je

"vojska na velikim mukama jer za ono što bi uradila nema političko 'pokriće'. **Plaši se akcije bez 'pokrića'**. Ali odluka Predsedništva **bez dovoljno glasova** nije ustavna i nije 'pokriće'" (BJ, 281)

"Po mom mišljenju bolje je **da se stvori prazan prostor vojsci** da sama odlučuje" (BJ, 281)

(Načinjen je, ipak, još jedan korak da se Armija uvede u politički obračun zavodjenjem vanrednih mera koje je Kadijević, u ime oružanih snaga i Štaba Vrhovne komande predložio Predsedništvu 12. marta 1991. god. . Ova sednica je održana tri dana nakon velikih demonstracija opozicije od 9. marta 1991, kada je Milošević tražio zaštitu vojske (BJ, 283) Ovome se usprotivio predstavnik Hrvatske rekavši da se "vanredno stanje predlaže da bi se spaslo srpsko rukovodstvo od pritiska opozicije" (BJ, 289). Za uvođenje vanrednog

stanja, pored Jovića, glasao je samo predstavnik Vojvodine. Posle toga ostalo je samo da se "stvori prazan prostor" (BJ, 281) za vojni državni udar.

Sutradan, 13. marta 1991 godine (u vreme održavanja novog, velikog mitinga opozicije) Jović beleži:

"Veljko nam (Miloševiću i Joviću - SP) je doslovno rekao u prisustvu generala Adžića: "Idemo na vojni udar"...Pitao sam ga šta se podrazumeva pod vojnim udarom. Odgovorio je: smenjivanje Vlade i Predsedništva. Skupštinu neće dirati, ali neće ni dozvoliti sazivanje. Republičke vlasti i sve ostalo neće dirati ukoliko podržavaju udar. U protivnom skidaće i njih. **Slobodan nije ništa pitao ni komentarisao**... Kada sam salušao Veljka, rekao sam da ću sutra, posle sednice, podneti ostavku...**Ostaviću vojsci prostor za delovanje. Razgovaraću sa Nenadom Bućinom (Crna Gora - SP) i Jugoslavom Kostićem (Vojvodina - SP) da postupe isto.**" (BJ, 296).

Dva dana kasnije, 15. marta 1991. god. Jović preko Televizije Beograd "ostavlja prazan prostor" za vojni udar - podnosi ostavku na članstvo u Predsedništvu sa obrazloženjem da ne može ostati u Predsedništvu koje

"nastoji vezati ruke Jugoslovenskoj narodnoj armiji" i koje "je izrazilo očito nepoverenje u oružane snage zemlje" (BJ, 306), iako "Jugoslovenska narodna armija, odnosno oružane snage zemlje, nemaju ni zadatak ni nameru da se mešaju u politički život i da utiču na donošenje političkih odluka o budućnosti zemlje" (BJ, 305).

"Ostavke su podneli i Bućin i Kostić. Slobodan Milošević dao je izjavu da u tim okolnostima više ne priznaje odluke Predsedništva SFRJ i da neće da učestvuje u njegovom radu (u funkciji zamenjivanja člana Predsedništva iz Srbije)." (BJ, 306).

Vojska, ipak, "nakon svojih analiza" (BJ, 308 - 309) nije izvršila udar bez "političkog pokrića". Jović to ovako komentariše:

"Ispali su krajnje čudni. Ako su sve analize imali u vidu još onda kada su nam rekli da su se odlučili na vojni udar, nejasno je kako su se na to odlučili. Ako nisu sve to imali u vidu, onda su neozbiljni." (BJ, 310).

Svakako da je postojao sasvim određen plan sačinjen od strane Kadijevića, Jovića i Miloševića za protivustavno svrgavanje organa vlasti, SIV i Predsedništva, a po potrebi i organa vlasti u republikama. Radnje koje su im planom poverene, "stvaranje praznog prostora", Jović i Milošević su ispunili, Jović istupanjem iz Predsedništva, a Milošević odbijanjem da ga u Predsedništvu zameni. Oni su učinili sve da dodje do nastupanja zabranjene posledice, makar da ona nije nastupila "zbog neozbiljnosti vojske".

Ad (4)

Protivustavna promena granica SFRJ (protivustavnim isključenjem Republike Slovenije i Republike Hrvatske iz SFRJ)

Jović beleži 12. juna 1990. god.:

"Sednica Predsedništva SFRJ uz učešće predsednika predsedništva republika i autonomnih pokrajina. Prvi put prisustvuju Tudjman i Kučan".

"Kučan i Tudjman postavili istovetna pitanja: **da li mi njih priznajemo kao legalne i legitimne predstavnike Slovenije i Hrvatske ...Odgovorio sam im da ih priznajemo...**" (BJ, 153)

Dve sedmice kasnije, 27. juna 1990, Jović beleži:

"Razgovor s Veljkom Kadijevićem...Kažem Veljku da bih ih (Hrvatsku i Sloveniju - SP) ja

najradije isterao silom iz Jugoslavije, jednostavnim presecanjem granice i proglašavanjem da su se svojim odlukama sami doveli u tu situaciju, ali ne znam šta da radimo sa Srbima u Hrvatskoj. Nisam za primenu sile, nego **da ih stavimo pred svršen čin**. Da se razradi akcija u tom smeru, sa varijantom **da se pre konačnog isterivanja održi referendum na osnovu koga bi se odlučilo gde izvršiti razgraničenje**. Veljko se slaže." (BJ, 160)

Sutradan, Jović beleži:

Razgovor sa Slobodanom Miloševićem...**On se slaže sa idejom o "izbacivanju" Slovenije i Hrvatske**, ali me pita **da li vojska hoće da izvrši takvo naredjenje ? Kažem mu da ona mora da izvrši naredjenje** i da ne sumnjam u to nego mi je problem šta je sa Srbima u Hrvatskoj i kako obezbediti većinu u Predsedništvu SFRJ za takvu odluku.

Sloba je dao dve ideje: prvo, da se "odsecanje" Hrvatske izvrši tako što će ličko - banijske i kordunaške opštine, koje su stvorile zajednicu, ostati sa naše strane, s tim da se tu *kasnije* narod referendumom izjasni da li **hoće da ostane ili izadje**, i, drugo, da se **članovi Predsedništva SFRJ iz Slovenije i Hrvatske isključe iz glasanja o odluci**, jer oni ne predstavljaju onaj deo Jugoslavije koji tu odluku donosi. Ako Bosanac bude za, onda imamo dvotrećinsku većinu." (BJ, 161)

Protivustavnost

Prema članu 283 Ustava SFRJ

"*Skupština SFRJ: 1) odlučuje o promeni Ustava SFRJ...4) odlučuje o promeni granica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*"

Ad (5)

Podsticanje i organizovanje oružane pobune stanovnika Krajine, naoružavanje ustanika i nasilno i protivustavno menjanje granica Republike Hrvatske

Jović, 17 maj 1990. god.

"Preduzimamo mere da se u Sloveniji i Hrvatskoj oduzme oružje iz civilnih magazina TO i da se prenese u vojne magazine. Nećemo dozvoliti da

oružje TO zloupotrebe u eventualnim sukobima ili za nasilno otcepljenje. **Praktično smo ih razoružali**. Formalno, ovo je uradio **načelnik Generalštaba, ali faktički po našem nalogu**. Slovenci i Hrvati su oštro reagovali, ali **nemaju kud**." (BJ, 146)

Jović beleži 3. avgusta 1990. god.:

"Slovinci su čvrsto odlučili da idu do kraja **po cenu incidenata, sukoba i rata**."

"Veljko sav ozaren. Presrećan. Kaže da nikad nije bio srećniji, jer su tako glupo 'podigrali' da će ih 'rasturiti' i to ne samo njih..." (BJ, 174)

Jović, 4. septembra 1990. god.:

"Veljko Kadijević saopštava mi najnoviju procenu vojno - političke situacije"

"Mora se biti spreman na upotrebu vojske u Sloveniji već u septembru, u Hrvatskoj možda u oktobru, a na Kosovu u svako vreme. Na zbivanja povodom ovih događaja ne treba više **kao do sada** delovati preventivno, nego ih **ostaviti da izbiju neredi, pa ih iskoristiti** za skidanje onih koji su doveli do takvog stanja" (BJ, 190)

U svojoj knjizi "Moje vidjenja raspada" (Politika, Beograd, 1993), Kadijević objašnjava razloge ovakve taktike:

"Svjesno **dozvoliti da neprijatelj prvi napadne** da cijeli svijet jasno vidi ko je agresor i šta hoće...radeći suprotno, kako su inače neki sugerisali, pored ogromnih političkih gubitaka u datim međunarodnim okolnostima, potpuno bi upali u zamku **brze i razorne vojne odmazde koja bi se u prvom redu sručila na Srbiju**" (VK, 93 - 4)

Jovićeve zabeleške od 26. januara 1991. god:

"Razgovaram telefonom sa Slobodanom (Miloševićem)...Slobodan se još drži onoga što je možda i moglo donedavno ali vojska nije htela - da ih odsećemo od Jugoslavije, ali sada to nije moguće...Najbolje bi sada bilo da **pomoću sile kojom raspolazemo (armija)** i pomoću **demokratije** koju želimo da **nametnemo** (izjašnjavanje naroda) obezbedimo miran izlazak iz krize i **povoljna rešenja za srpski narod**, a i za sve ostale ako bi to bilo moguće...**Rat neka nametnu Hrvati...**" (BJ, 263).

Jović beleži 25. februara 1991. god.:

"Zatim Veljko govori o svojoj zamisli o konceptu akcije"

"U Hrvatskoj institucionalno i politički **jačati Srpsku krajinu i podržavati njeno otcepljenje od Hrvatske, ne javno nego faktički**" (BJ, 277)

U svojoj knjizi "Moje vidjenje raspada" (Politika, Beograd, 1993), Kadijević piše:

"Imajući sve to u vidu **cilj JNA u Hrvatskoj** bio je: zaštititi srpski narod u Hrvatskoj od napada hrvatskih oružanih formacija i **omogućiti mu da konsoliduje vojničko samoorganizovanje** za odbranu; istovremeno **pripremiti JNA za rat sa Hrvatskom** kada ga Hrvatska otpočne protiv JNA. **Zadatak izvršavati u okviru 'sprečavanja međjunacionalnih sukoba'...** (VK, 127)

"JNA je potpuno ostvarila ciljeve ove faze sukoba – zaštitila srpski narod u Krajini i pomogla mu da se **vojnički**, pa i politički **pripremi za događaje koji će slediti**, što je srpski narod u Hrvatskoj zaista i učinio..." (VK, 128).

"**Cilj Hrvatske** u prvoj fazi bio je da upotrebom policije i vojske **ustpostavi vlast nad srpskim krajevima u Hrvatskoj...**" (VK, 126).

"Po ocjeni hrvatskog vrhovništva, glavni razlog zbog čega Hrvatska ...nije ostvarila svoj cilj da slomi otpor hrvatskog naroda u Hrvatskoj i **ostvari potpunu vlast na cijeloj teritoriji u okviru postojećih administrativnih granica Republike Hrvatske**, jeste u ulozi koju je imala JNA. I ne samo to **nego im je postalo potpuno jasno da taj cilj neće nikada ni ostvariti sve dok JAN bude tu**" (VK, 128).

"**Strategija i taktika realizacije toga cilja** zasnivala se na sledećim idejama. **Izbjegavati oružano sukobljavanje sa JNA**, JNA neutralisati **političkim i propagandnim sredstvima i aktivnostima.**" (VK, 126).

Ovde je vidljivo (a) da, pošto su Hrvatsku potpuno razoružali, zaverenici žele rat; (b) da se ne usudjuju da Hrvatsku napadnu iz straha od strane intervencije; (c) da umesto toga vojnički i politički pomažu ustanike u Krajini i podstiču ih na otepljenje (Jović dodaje, ne javno nego faktički); (d) da upotrebom vojne sile ne dozvoljavaju hrvatskoj vladi da povrti vlast nad teritorijom svoje republike, nadajući se "incidentima" koje će "iskoristiti"; i (e) sve to činiti u okviru tobožnjeg "sprečavanja međunacionalnih sukoba" (navodnice su Kadijevićeve).

Takvo postupanje predstavlja krivično delo učestvovanja u oružanoj pobuni iz člana 124. KZ SFRJ u vezi člana 139, stav 1 (osobito teški slučajevi) po tada važećem Krivičnom zakonu SFRJ:

"Oružana pobuna"

Član 124

- (1) *Ko učestvuje u pripremanju oružane pobune ili u oružanoj pobuni, kazniće se zatvorom najmanje jednu godinu.*
- (2) *Ko organizuje pripremanje oružane pobune ili učestvuje u oružanoj pobuni kao organizator ili kolovodja, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.*

Član 139

Za krivično delo iz člana 114, člana 115. stav 1, čl.116 do 121, čl.123. do 128, člana 132. i člana 136, stav 1. ovog zakona koje je imalo za posledicu smrt nekog lica ili je izazvalo opasnost za život ljudi ili je praćeno teškim nasiljima ili velikim razaranjima, ili je dovelo do ugrožavanja bezbednosti, ekonomske ili vojne snage zemlje, ili u drugim osobito teškim slučajevima, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina ili smrtnom kaznom.

Prilog: Ustavno pitanje

U ovom izveštaju polazim od pretpostavke da je SFRJ postojala do 8. oktobra 1991.god., jer su na taj dan (posle tromesečnog brionskog moratorijuma) Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost.

U svojoj knjizi "Prestanak SFRJ", prof. Vodinelic smatra da u domenu privatnog prava kao datum od koga se propisi drugih republika i federacije imaju smatrati kao "strano pravo" u novonastalim državama treba uzeti – 8. oktobar 1991.godine.

Zaključci Badenterove komisije upućivali bi na sličan zaključak, polazeći pre svega od ispravnog mišljenja komisije da priznanje ima samo deklarativan karakter.

Neki uzimaju kao dan prestanka SFRJ 15. januar 1992. godine kao dan međunarodnog priznanja ove dve države, što izgleda očigledno pogrešno.

(Sam Milošević zauzima, svakako potpuno neodrživo, stanovište da je SFRJ postojala do 27. aprila 1992. godine, što je očigledno iz Odluke o proglašenju Ustava SRJ prema kome taj Ustav donosi "Savezno veće Skupštine SFRJ" (bez učešća i saglasnosti četiri od šest njenih republika).

Postavlja se, međjutim, i pitanje da li je SFRJ postojala nakon donošenja srpskog ustava od 28. septembra 1990. godine kojim se Srbija konstituiše kao "nezavisna i suverena" država, izričito isključuje iz pravnog sistema SFRJ (bez obzira što prihvata da primenjuje opšte akte druge države kada joj je to u interesu, i bez obzira što se protivrečno deklarise da se i dalje nalazi "u sastavu SFRJ"). Ovom poslednjom deklaracijom Srbija samo izražava svoju volju da neosnovano nastavi da vrši u drugoj državi, neka prava koja joj više kao nezavisnoj državi ne pripadaju.

Srbija se i ponaša kao nezavisna država donoseći sopstveno zakonodavstvo koje je u direktnoj suprotnosti sa zakonima SFRJ.

Ako je Srbija (po sopstvenom Ustavu i po svom ponašanju) nezavisna država, onda SFRJ više ne postoji, jer je federacija izgubila mogućnost da vrši svoja suverena prava na 41 odsto svoje teritorije i nad 29 odsto građana SFRJ.

Pored toga, prema članu 2. Ustava SFRJ "Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju čine...(nabrajaju se republike i autonomne pokrajine i, naravno, Socijalistička republika Srbija, SAP Kosovo i SAP Vojvodina). Tri od osam konstitutivnih činilaca federacije konstituisano je Ustavomn RS Srbije u "suverenu i nezavisnu" državu.

(Naravno, postavlja se logično pitanje kako i zašto bi ostale članice federacije tolerisale i pristajale da "nezavisna i suverena" Srbija i dalje šalje svoje predstavnike u Predsedništvo SFRJ i tamo faktički učestvuje u odlučivanju. Odogovor se ne nalazi na pravnom, već na političkom nivou: ostale republike su se plašile sprege agresivno nacionalističke Srbije sa JNA. Recimo, Kučan se sastaje 24. januara 1991 sa predsednikom "suverene i nezavisne" Srbije da traži

od njega (i dobije) dopuštenje da izađe iz SFRJ! Moć "nezavisne i suverene" Srbije da se faktički nametne drugoj državi na ovaj način temeljila se isključivo na pretnjama upotrebe sile, koje su drugi ispravno ocenjivali kao sasvim realne. Nametanje da faktički učestvuje u odlukama "ostataka" saveznih organa SFRJ od strane Srbije bio je onda čist akt nasilja.

Ako se uzme da je SFRJ prestala da postoji 28. septembra 1990. godine, kada se Srbija ustavno konstituisala kao "suverena i nezavisna" onda se mora zaključiti da je u tzv. "skraćenom" Predsedništvu (u kome nisu više učestvovali predstavnici Hrvatske, Slovenije, Makedonije i BiH, pored "predstavnik" nezavisne i suverene Srbije, sedeo samo jedan legitimni član toga "Predsedništva" – predstavnik Crne Gore ! To "Predsedništvo" imalo je samo jednog člana)

Naravno, ovo je pitanje koje moraju rešiti eksperti za ustavno pravo. Ali ono je od značaja za pravilnu primenu prava u oceni ponašanja učinilaca krivičnih dela kojima se ovaj izveštaj bavi.

Ostaje još da odgovorimo na pitanje Svetozara Stojanovića sa početka ovog teksta. Dakle, "šta bi se desilo da je Savet bezbednosti UN početkom 1991... saopštio da neće prihvatiti politiku svršenog čina ma sa koje strane dolazila" ? Pa, u tom slučaju jugoslovenski sudovi osudili bi Slobodana Miloševića, Borisava Jovića i Veljka Kadijevića (i mnoge druge) za krivično delo veleizdaje.

Srđa Popović

Audrey Helfant Budding

Srpski nacionalizam u dvadesetom veku

Uvod

U ovom izveštaju biće navedeni osnovni istorijski podaci i kontekst, koji su značajni za razumevanje buđenja srpske nacionalne svesti osamdesetih godina, kao i sleda političkih događaja, koji su doveli do raspada jugoslovenske države i izbijanja postjugoslovenskih ratova 1991. godine.¹ Nakon veoma kratkog pregleda događaja u prethodnom veku, u izveštaju će biti prikazana politička putanja srpskog nacionalizma, od stvaranja prve jugoslovenske države 1918. godine do raspada druge Jugoslavije 1991. godine (sa detaljnim opisom razdoblja nakon 1945. godine). Izveštaj će se posebno baviti srpskim stavom prema jugoslovenskoj državi, kao i odnosom između Srba u Srbiji i onih izvan nje. Izveštajem će se utvrditi i pokušati da se objasne elementi nacionalnog načina razmišljanja, koji je do osamdesetih godina uglavnom bio uobičajen kod Srba, a zatim će govoriti o tome kako je ovaj način razmišljanja (i, uopštenije gledano, proces buđenja srpske nacionalne svesti) doprineo raspadu Jugoslavije. Ovaj izveštaj ne predstavlja pokušaj da se pruži sveobuhvatni pregled istorije Jugoslavije ili Srbije u datom razdoblju. Štaviše, u njemu se

¹Izveštaj obuhvata znatnu količinu materijala iz moje disertacije (Audrey Helfant Budding: "Serb Intellectuals and the National Question, 1961-1991" /kao u originalu/ /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje, 1961-1991."/, doktorska disertacija na Harvardskom univerzitetu, 1998), kao i iz dva objavljena članka: "Yugoslavs into Serbs: 1961-71" /kao u originalu/ /Jugosloveni postaju Srbi: 1961-1971/, *Nationalities Papers* /kao u originalu/ /br/ 25/3 (1997), /str/ 407-426, i "Systemic Crisis and National Mobilization: The Case of the 'Memorandum of the Serbian Academy'" /kao u originalu/ /"Križa sistema i buđenje srpske nacionalne svesti: slučaj 'Memoranduma Srpske akademije /nauka i umetnosti'"/ u *Cultures and Nations of Central and Eastern Europe: Essays in Honor of Roman Szporluk* /kao u originalu/ /Kulture i nacije centralne i istočne Evrope: Eseji u čast Romana Szporluka/, priredili Zvi Gitelman i drugi (Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 2000), /str/ 49-69.

Prvi deo obuhvata određenu količinu materijala iz Uvoda u delo "Serb Intellectuals and the National Question, 1961-1991" /kao u originalu/ /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje, 1961-1991."/.

raspravlja o širim političkim i ekonomskim tendencijama, uglavnom onako kako se one odnose na stvaranje srpske nacionalne misli.

1. Srbi, Srbija i ideja o Jugoslaviji od 1830. do 1918. godine

I.A. Srpska država u devetnaestom veku

Kao i mnogi drugi slovenski narodi, Srbi su u modernu doba ušli bez nezavisne države. Srpske zemlje su, u srednjem veku, bile na vrhuncu svoje moći, u vreme vladavine Stefana Uroša Dušana IV (vladao od 1331. do 1355. godine), koji je sebe krunisao za "cara", u Skoplju, 1346. godine. Teritorija koju je kontrolisao prostirala se, u najvećoj meri, od Dunava do Korinskog zaliva i od Jadrana do Egejskog mora.² Dušanovo carstvo počelo je da se raspada nedugo nakon njegove smrti. Do devetnaestog veka, ostalo je samo blede sećanje na njega, a Srbi su bili podeljeni između Osmanlijskog carstva i Habsburške monarhije. Međutim, početkom devetnaestog veka, nakon niza srpskih pobuna i intervencije Rusije, došlo je do uspostavljanja nezavisne kneževine Srbije, u okviru Osmanlijskog carstva.³ Od sredine devetnaestog veka, u toj kneževini živelo je manje od jedne trećine svih Srba (950.000 od otprilike 3,2 miliona). Oko 1.250.000 Srba živelo je u drugim delovima Osmanlijskog carstva (u južnomoravskom regionu, oko Novog Pazara na Sandžaku i u Bosni i Hercegovini). Preostali Srbi – njih oko milion – bili su podanici Habsburške monarhije, od kojih su mnogi bili vojni kolonisti (*Grenzer*) /kao u originalu/, koji su živeli uz dugačku granicu sa Osmanlijskim carstvom.⁴

²O geografskom području, koje su obuhvatale srednjovekovne srpske zemlje, vidi, npr, mapu br. 17, u atlasu Dennisa P. Hupchicka i Harolda E. Coxa, *The Palgrave Concise Historical Atlas of the Balkans* /kao u originalu/ /*Palgraveov sažeti istorijski atlas Balkana*/ (New York: Palgrave, 2001). U njemu je dat koristan kratki prikaz razdoblja pre savremenog doba, sa naglaskom na geografsku nestalnost "Srbija u kretanju" /kao u originalu/, kao i u prvom poglavlju dela Stevana K. Pavlowitcha /kao u originalu/, *Serbia: The History of an Idea* /kao u originalu/ /*Srbija: istorija jedne ideje*/ (New York: New York University Press, 2002).

³Prvi srpski ustanak, 1804. godine, predvodio je Đorđe Petrović, poznat pod nadimkom Karađorđe (1752-1817), dok je Drugi srpski ustanak, 1815. godine, predvodio Miloš Obrenović (1789-1860). Oni su bili osnivači dve konkurentne srpske dinastije, Karađorđevića i Obrenovića. Standardni prikaz ovih ustanaka dat je na engleskom jeziku, kod Barbare Jelavich /kao u originalu/, *History of the Balkans* /kao u originalu/ /*Istorija Balkana*/ (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 1:/str/ 193-203 i 238-246.

⁴Ovi podaci uzeti su iz dela Janka Pleterskog, *Nacije, Jugoslavija, revolucija* /kao u originalu/ (Beograd: Izdavački centar Komunist, 1985), /str/ 41-42. Za kratku raspravu o Vojnoj krajini, vidi John Lampe, *Yugoslavia as History: Twice there was a country, 2nd ed.*, /kao u originalu/ /*Jugoslavija kao istorija: Dva puta beše jedna zemlja, 2. izdanje*/ (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), /str/ 30-31, i Dennison

Od sredine 19. veka, pa do 1918. godine, razni srpski političari tragali su za mogućnostima proširenja srpske države, kako bi više tih Srba živelo u njoj, a u nekim slučajevima, da bi povratili makar jedan deo Dušanovog carstva. (S tim u vezi, trebalo bi zapamtiti da je Dušanova država obuhvatala veliki deo jadranske obale. Dobiti izlaz na Jadransko more i na taj način smanjiti trgovinsku zavisnost od Austro - Ugarske bio je srpski strateški cilj toga doba. Izlaz na more često se zamišljao kao prolaz kroz teritoriju koja danas čini severnu Albaniju.) Zamišljene granice tih predviđenih srpskih zemalja razlikovale su se u okviru parametara koje su određivali domaći interesi, kao i promenljivi kontekst spoljne politike. Najvažniji deo međunarodnog konteksta svakako je činila progresivna propast Osmanlijskog carstva, koja je imala za posledicu kako političke neredne na teritorijama pod turskom vlašću tako i rivalstvo između Velikih sila, koje su želele da prošire svoj uticaj na ovo područje.⁵ Tokom razdoblja od nekih osamdeset godina, od svog ponovnog rođenja u modernom dobu do stvaranja prve Jugoslavije, srpska država bila je dosta uspešna u ostvarivanju svog plana za osvajanje od Turaka teritorija sa srpskim življem. U tom planu proširenja granica države, kako bi one obuhvatile ceo njen narod, očigledno nije bilo ničeg jedinstveno srpskog. (Prema čuvenoj formulaciji Ernesta Gellnera, jednog od vodećih teoretičara nacionalizma u dvadesetom veku, "nacionalizam pre svega predstavlja politički princip, po kojem se političko i nacionalno jedinstvo moraju podudarati." ⁶) Međutim, treba naglasiti da je opšti uspeh srpske države u odnosu na Turke doprineo jačanju stava da je taj plan i poželjan i ostvarljiv.⁷

Rusinow: "The Ottoman Legacy in Yugoslavia's Disintegration and Civil War" /kao u originalu/ /"Osmanlijsko nasleđe u raspadu Jugoslavije i građanskom ratu"/, priredio L. Carl Brown, kao i *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East* /kao u originalu/ /*Carstvo nasleđe: osmanlijski uticaj na Balkan i Bliski Istok*/ (New York: Columbia University Press, 1996), /str/ 78-99. Više detalja može se naći u člancima, koje je prikupio i priredio Dragutin Pavličević, *Vojna krajina: povijesni pregled - historiografija - rasprave* /kao u originalu/ (Zagreb: Sveučilišna naklada, Liber, 1984).

⁵Pavlowitch /kao u originalu/, u delu *Serbia* /kao u originalu/ (3. i 4. poglavlje), objašnjava ciljeve srpske države u međunarodnom kontekstu, u periodu od 1839. do 1914. godine.

⁶Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* /kao u originalu/ /*Narodi i nacionalizam*/ (Ithaca: Cornell University Press, 1983), /str/ 1.

⁷Ovo je glavni argument, koji iznosi Wolf Dietrich Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten, 1830-1914* /kao u originalu/ /*Srpski i hrvatski nacionalizam od 1830. do 1914*/, i *Analyse und Typologie der nationalen Ideologie* /kao u originalu/ /*Analiza i tipologija nacionalne ideologije*/ (München: R. Oldenbourg Verlag, 1980). Behschnitt tvrdi da su Srbi razvili vrstu nacionalizma koja je odgovarala njihovoj borbi protiv Turaka, kao i to da je njihov uspeh u borbi doprineo jačanju takve vrste nacionalizma.

Ovo traganje za jedinstvom iskomplikovalo se zbog činjenice da je sama definicija "Srbina" bila osporena. U ovom periodu, granica između Srba i Hrvata, u nacionalnom smislu, koja je na kraju razrešena gotovo potpunim poistovećivanjem Srba sa srpskim pravoslavljem i Hrvata sa katoličanstvom, i dalje je bila sporna. Tako su "svesrpski" i "svehrvatski" ideolozi pokušavali da prisvoje obe nacije, dok su se zagovornici "Ilirskog pokreta" i "jugoslovenstva" (prvenstveno iz redova hrvatskih intelektualaca, ali i nekih srpskih pristalica) zalagali za razne vidove kulturnog, političkog i/ili nacionalnog jedinstva južnih Slovena. Pored toga, i srpski i hrvatski ideolozi bili su skloni tvrdnji da su Muslimani slovenskog porekla njihovi sunarodnici.⁸ Tako je, na primer, u članku napisanom 1836. godine (koji je objavljen tek 1849), reformator srpskog jezika, Vuk Stefanović Karadžić (1787 - 1864), tvrdio da svi oni koji govore *štokauskim* dijalektom treba da se smatraju Srbima, bez obzira na to koje su vere (pravoslavne, muslimanske ili katoličke).⁹ U kontekstu njegovog vremena i njegove borbe protiv sveštenstva, Karadžićevo insistiranje da se narodi određuju prema jeziku kojim govore, a ne prema njihovoj veri, bilo je sasvim razumljivo. Ipak, ispostavilo se da je njegova definicija srpstva neodrživa, budući da su je odbacili mnogi od onih na koje se odnosila.

Raznolike i ponekad nejasne definicije srpstva omogućile su srpskim političarima da slede san o ujedinjenju svih Srba u jednoj državi, bez jasnog suprotstavljanja činjenici da svi stanovnici te države neće biti srpske nacionalnosti. Drugim rečima, većina pripadnika srpske političke elite nije pravila jasnu razliku između širenja srpske države, kako bi ona obuhvatila sve Srbe ili većinu njih, i ujedinjenja južnih Slovena. Kasnije čuveno *Načertanije* (Nacrt) - interni dokument o ciljevima srpske spoljne politike, koji je 1844. godine priredio ministar unutrašnjih poslova, Ilija Garašanin (1812 - 1874), predstavlja oličenje tog stava.¹⁰ Suprotan pristup pronađen je kod srpskih socijalista, pre svega, kod Svetozara Markovića (1846 - 1875).¹¹

⁸Za kaleidoskopski prikaz suprotstavljenih srpskih, hrvatskih i "jugoslovenskih" nacionalnih ideologija, vidi kod Vase Čubrilovića, *Istorija političke misli u Srbiji XIX veka* (Beograd: Narodna knjiga, 1982), Ive Banca, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* /kao u originalu/ /*Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: poreklo, istorija, politika*/ (New York: Columbia University Press, 1984) i Behschnitta, *Nationalismus bei Serben und Kroaten* /kao u originalu/ /*Srpski i hrvatski nacionalizam*/.

⁹Radi se o članku, pod naslovom "Srbi svi i svuda". O nacionalnom značaju Karadžićevog dela, vidi Behschnitt, *Nationalismus bei Serben und Kroaten* /kao u originalu/ /*Srpski i hrvatski nacionalizam*/, /str/ 65-81.

¹⁰U *Načertaniju* /kao u originalu/ se od Srbije traži da iznađe mogućnosti proširenja na osmanlijske teritorije sa srpskim življem (naročito u Bosni i Hercegovini) i da ojača svoj uticaj na Srbe i ostale južne Slovene u oba carstva. Osnovu za Garašaninovo *Načertanije* /kao u originalu/ predstavlja jedan nacrt, čiji je autor Čeh, František Zach, izaslanik poljskog kneza, Adama Czartoryskog, u egzilu. (Cilj Czartoryskog bio je da

U principu, težnje za jedinstvom svih Srba, obuhvatale su sukob kako sa Habsburškom monarhijom tako i sa Osmanlijskim carstvom, ali, u praksi (do Prvog svetskog rata), Osmanlijsko carstvo, koje se raspadalo, predstavljalo je mnogo ostvarljiviji cilj, u smislu vojne ekspanzije. Zatim, u opštem smislu, planovi za ujedinjenje Srba bili su upereni protiv Turaka, a ne protiv Habsburgovaca, uz važnu napomenu da je Bosna i Hercegovina ostala u središtu srpskih ambicija, nakon njenog prelaska iz turskih ruku pod austrougarsku upravu, 1878. godine. (Nakon 1878, pravoslavni Srbi činili su najveću versku zajednicu u Bosni i Hercegovini, iako, po broju stanovnika, nisu činili većinu.¹²) Nakon osvajanja teritorija pod turskom vlašću, zahvaljujući Berlinskom sporazumu iz 1878. godine i Balkanskim ratovima od 1912. do 1913. godine, Srbija je, do perioda uoči Prvog svetskog rata, više nego udvostručila svoju teritoriju, kao i broj stanovnika.

promoviše jedinstvo južnih Slovena, nezavisno od ruskog uticaja.) Kao što je Charles Jelavich ubedljivo pokazao, izmene, koje je Garašanin uneo u Zachov nacrt, u mnogim pasusima svode se na zamenjivanje srpskog jezika "južnoslovenskim" jezikom. Charles Jelavich, "Garašanin's Načertanije und das grossserbische Programm" /kao u originalu/ /"Garašaninovo 'Načertanije' i velikosrpski program"/, *Südost-Forschungen* /kao u originalu/ /br/ 27 (1968), /str/ 131-147.

"Velikosrpski" ili "jugoslovenski" karakter "Načertanija" dugo je bio predmet rasprave. Vidi raspravu kod Čubrilovića, *Istorija političke misli*, /str/ 146-153, i (o raspravi, u okviru jugoslovenske historiografije) kod Behschnitta, *Nationalismus bei Serben und Kroaten* /kao u originalu/ /*Srpski i hrvatski nacionalizam*/, /str/ 267-270 (beleška br. 5). Lampe, *Yugoslavia as History* /kao u originalu/ /*Jugoslavija kao istorija*/ (/str/ 52-53), i Pavlowitch /kao u originalu/, *Serbia* /kao u originalu/ (/str/ 44-46), obojica daju iznijansiranu raspravu, u kojoj je izbegnut anahronizam u tumačenju Garašaninovih ciljeva.

¹¹Dobar prikaz nacionalnih stavova srpskih socijalista izneo je Dragan Subotić, *Srpski socijalisti i nacionalno pitanje*, (Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO /Saveza socijalističke omladine/ Srbije, 1990).

¹²O podacima vezanim za broj stanovnika, vidi Robert J. Donia i John V. A. Fine, *Bosnia and Herzegovina: A Tradition Betrayed* /kao u originalu/ /*Bosna i Hercegovina: izdajstvo tradicije*/, (New York: Columbia University Press, 1994), /str/ 87. Broj stanovnika, Muslimana, znatno se smanjio u periodu između 1870. i 1879. godine, kao posledica gubitaka u ratu i emigracije, dok se broj stanovnika, Srba, povećao. Vidi Justin McCarthy: "Ottoman Bosnia, 1800-1878" /kao u originalu/ /"Bosna pod Turcima, od 1800. do 1878."/, u *The Muslims of Bosnia-Herzegovina* /kao u originalu/ /*Muslimani u Bosni i Hercegovini*/, prir. Mark Pinson (Cambridge: Harvard University Press, 1994), /str/ 80-82.

Pitanje ukrštanja verskog i nacionalnog identiteta u Bosni - na primer, u kojem trenutku se može smatrati tačnim pripisivanje srpskog nacionalnog identiteta stanovnicima pravoslavne veroispovesti - složeno je i osporavano. Donia i Fine tvrde da su "do sredine devetnaestog veka... različita verska opredeljenja Bosanaca dovela do produbljivanja kulturnih, ekonomskih i političkih razlika, koje su doprinele postepenoj transformaciji najvećih verskih zajednica u prepoznatljive etničke grupe." (*Bosnia and Herzegovina* /kao u originalu/, /str/ 83-84).

Još jedan značajan rezultat srpskih vojnih uspeha u Balkanskim ratovima bio je porast entuzijazma vezanog za viđenje Srbije kao mogućeg Piedmonta južnih Slovena, u očima nekih grupa – naročito grupa mladih – kako u Srbiji tako i na područjima pod austrougarskom vlašću. Na kraju, zahvaljujući osvajačkim pohodima u Balkanskim ratovima – na Kosovu, u Vardarskoj Makedoniji i u delu Sandžaka – srpska država je po prvi put zavladała velikim brojem stanovnika, čiji identitet je bio sporan (kao u slučaju žitelja Makedonije slovenskog porekla, za koje su i Bugari i Srbi tvrdili da su iste nacionalnosti kao oni), ili nad izrazito nesrpskim življem (kao u slučaju Albanaca na Kosovu).

I.C. Srbi i Albanci na Kosovu

Balkanski ratovi i naknadno formiranje albanske države, koja je obuhvatala samo oko polovinu Albanaca na Balkanu, dali su obrise albanskog problema u dvadesetom veku.¹³ Srpski i albanski zahtevi vezani za Kosovo žestoko su se sukobili za vreme Balkanskih ratova, kao što će se ponovo sukobiti tokom svih nemira u dvadesetom veku. Kosovo, kao centar srpske nacionalne misli (i njegovo poistovećivanje sa sastavnim delom "stare Srbije"), potiče od njegovog položaja u srcu srpske srednjovekovne države i viševjekovnog sedišta srpske patrijaršije u Peći i svakako od definisanja srpske nacionalne tradicije vezane za Boj na Kosovu, 1389. godine.¹⁴ Kako Srbi tako i Albanci tvrdili su da su, u istorijskom smislu, prvi došli na ovo područje. Albanci su se predstavljali kao direktni potomci najranijih doseljenika, Ilira, dok su Srbi tvrdili da su Albanci u značajnijoj meri došli na to područje tek nakon osmanlijskog osvajanja. Štaviše, obe strane tvrdile su da je, usled asimilacije, nečasno potcenjena njihova zastupljenost u popisima stanovništva, kao i u drugim istorijskim zapisima. (Tako su srpski istoričari tvrdili da su mnogi Muslimani, koji su se računali kao Albanci, zapravo *Arnauti* /kao u originalu/ /Arnauti/, ili Srbi preobraćeni u Albance.)¹⁵

¹³O diplomatskom i vojnom kontekstu uspostavljanja albanske države, vidi Miranda Vickers, *The Albanians: a modern history* /kao u originalu/ /Moderna istorija Albanaca/, revidirano izdanje u mekom povezu (London, New York: I.B. Tauris, 1999), 3. poglavlje.

¹⁴Razvoj "kosovskog mita", od verskog kulta velikomučenika Lazara do kulta nacionalnog junaštva, detaljno je obradio Thomas A. Emmert, *Serbian Golgotha: Kosovo 1389* /kao u originalu/ /Srpska golgota: Kosovo, 1389. godine/, (New York: Columbia UP /University Press/, 1990). Zanimljiva analiza, u kojoj je obrađen "kosovski mit" sve do rata u Bosni, data je kod Gerlachusa Duijzingsa, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo* /kao u originalu/ /Religija i politika identiteta na Kosovu/, 8. poglavlje (New York: Columbia University Press, 2000).

¹⁵U poglavlju 18, Michel Roux, *Les Albanais En Yougoslavie: Minorite Nationale, Territoire Et Developpement* /kao u originalu/ /Albanci u Jugoslaviji: nacionalna manjina, teritorija i razvoj/ (Pariz: Editions de la Maison des sciences de l'homme /kao u originalu/, 1992), dat je uravnoteženi uvod u tvrdnje obe strane u vezi sa prednošću u istorijskom smislu. Vidi takođe Miranda Vickers, *Between Serb and Albanian: A History of*

Osnovno neslaganje srpskih i albanskih istoričara, kao i teškoće koje se ogledaju u argumentima oko ovakvih pitanja, u vidu zapisa iz perioda pre savremenog doba, ukazuju na to da će se ove rasprave nastaviti i u doglednoj budućnosti.¹⁶ Za razumevanje odnosa između ovih zajednica na Kosovu mnogo je važnija činjenica da su se, na ovom području, veći sukobi regionalnih ili svetskih razmera svaki put ogledali kroz etničku prizmu. Prema tome, svaki sukob širih razmera na Kosovu (Balkanski ratovi, Prvi i Drugi svetski rat), postajao je sukob unutar "ciklusa promene statusa."¹⁷ Naglašavanje ovog faktora, kao presudnog za istorijsku putanju Kosova, ne podrazumeva poricanje čestog postojanja dobrih odnosa između Slovena /kao u originalu/ i Albanaca na mikronivou (na primer, među susedima ili susednim selima).¹⁸

Kosovo /kao u originalu/ /Između srpskog i albanskog: istorija Kosova/ 1. poglavlje (New York: Columbia University Press, 1998).

O pitanju albanizacije/posrbljavanja, vidi Roux, /str/ 418-419, Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo* /kao u originalu/ /Religija i politika identiteta na Kosovu/, /str/ 15-17, i Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History* /kao u originalu/ /Kratka istorija Kosova/ (New York: HarperPerennial, 1999) /str/ 195-200.

¹⁶U raspravi, koja ima karakter polemike, u većem delu bibliografije, koja se odnosi na ovaj region, Roux daje primer neslaganja. U dva rada o Kosovu, objavljena 1984. godine u Sjedinjenim Državama, od kojih jedan odražava "srpsko", a drugi "albansko" stanovište, obrađuju se slične teme, ali se bibliografije navedene u njima jedva preklapaju. Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanci/ /str/ 20-21.

¹⁷Izraz "ciklus promene statusa" na Kosovu upotrebljava Veljko Vujačić: "Historical legacies, nationalist mobilization, and political outcomes in Russia and Serbia: A Weberian view" /kao u originalu/ /"Istorijsko nasleđe, buđenje nacionalne svesti i politički ishod u Rusiji i Srbiji: veberski stav"/. *Theory and Society* /kao u originalu/ /Teorija i društvo/ /br/ 25 (1996), /str/ 769-770. Vujačić navodi: "Nametanjem fizičkih, verskih i jezičkih obeležja za razlikovanje statusa, praćeno stalnim procesom promene statusa/smene moći, koji je oživeo negativna istorijska sećanja, zacimentirana je solidarnost svake od tih grupa [odnosno, Srba i Albanaca, kao 'zajednice političke sudbine.'"

Sličan argument pojavljuje se kod Lenarda J. Cohena, *Serpent in the Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milošević* /kao u originalu/ /Zmija u nedrima: Uspon i pad Slobodana Miloševića/, 1. poglavlje (Boulder: Westview Press, 2001), koji daje odličan uvod u ciklus političkih nemira na Kosovu u dvadesetom veku. Cohen naglašava "smeštanje političke dominacije između Albanaca i Srba, kao i snažno neprijateljstvo, koje razdvaja ove dve grupe, i koje je delimično nastalo na osnovu iskustva svake od te dve etničke zajednice i onoga što je svaka od njih pretrpela za vreme vladavine one druge, predstavlja ključ za razumevanje savremenog sukoba u tom regionu." (6) /kao u originalu/

¹⁸Duijzings naglašava ovaj stav u Uvodu dela *Religion and Politics of Identity in Kosovo* /kao u originalu/ /Religija i politika identiteta na Kosovu/. U njegovoj formulaciji se kaže: "...Kosovo takođe ima tradiciju suživota, uz značajno kretanje preko njegovih etničkih i verskih granica, putem trgovine, kulturne difuzije, verske razmene i preobraćenja. Mnoge kulturne crte postojale su i još uvek se razmenjuju izvan okvira grupe, a tokom cele njegove istorije, etničke i verske barijere bile su sve samo ne hermetički zatvorene. Umesto dva 'etnička' društva, ovde radije govorim o društvu sa

Međutim, krupniji politički događaji suviše često su preovladavali nad takvim obrascima mirnog suživota.

S obzirom na presudnu ulogu sukoba širih razmera u oblikovanju istorije regiona, ne čudi što su se međunacionalni odnosi na Kosovu, po svemu sudeći, značajno pogoršali nakon rusko - srpsko - turskog rata, od 1876. do 1878. Jedna od posledica tog rata (koji je obuhvatio i borbe na samom Kosovu), bila je dolazak na Kosovo Albanaca i drugih muslimanskih izbeglica iz južnomoravskog regiona, koji je iz ruku Turaka prešao pod srpsku kontrolu, nakon Berlinskog kongresa, 1878. godine. U sledećih nekoliko decenija, došlo je do porasta nestabilnosti, sa sporadičnim nasiljem nad Slovenima /kao u originalu/ na Kosovu, kao i do iseljavanja u značajnom broju.¹⁹

U ovoj situaciji rastućeg sukoba, na Kosovu su se odigrali prvi događaji vezani za promenu statusa u dvadesetom veku, a to je prelazak sa turske na srpsku vlast u Balkanskim ratovima. Savremeni istraživači Balkanskih ratova uočili su brojna zverstva, koja su počinili srpski i crnogorski vojnici. Neki su uočili dokaze da su srpski vojnici učestvovali u sistematskom pokušaju da izmene demografsku ravnotežu regiona kako bi opravdali njegovo uključivanje u srpsku državu.²⁰ Novi poredak srpske vladavine promenio se

jednom 'granicom', gde periode sukobljavanja smenjuju periodi komunikacije i saradnje preko etničkih i verskih granica." (1) /kao u originalu/.

¹⁹Vidi Vickers, *Between Serb and Albanian* /kao u originalu/ /*Između srpskog i albanskog*/, 3. poglavlje, i Malcolm, *Kosovo* /kao u originalu/, /str/ 228-235. Navedene brojke su, naravno, osporene. Pavlowitch /kao u originalu/, u delu *Serbia* /kao u originalu/ /*Srbija*/, navodi proračune, prema kojima je 71.000 Muslimana ("uključujući najmanje 49.000 Albanaca") napustilo novostečene srpske teritorije tokom rata ili nakon 1878. godine (/str/ 68), dok se 150.000 Srba iselilo sa Kosova, između 1878. i 1912. godine (/str/ 121). Malcolm (/str/ 228) citira savremene izveštaje, u kojima se pominje 60-70.000 albanskih izbeglica iz Srbije (potvrđujući da je "moguća samo gruba procena") i ukazuje na to da je oko 60.000 Srba napustilo Kosovo, u periodu između 1876. i 1912. godine (/str/ 230). Što se tiče pogoršanja međunacionalnih odnosa, nakon 1878. godine, Malcolm kaže: "Svi izvori se slažu da su muhadžiri 'muslimanske izbeglice', sa svoje strane, bili naročito neprijateljski raspoloženi prema meštanima hrišćanske vere, a posebno prema pravoslavnim Srbima." (/str/ 229).

²⁰U često citiranom izveštaju iz 1914. godine, koji je objavila Carnegiejeva zadužbina, a sastavila Međunarodna komisija za ispitivanje uzroka i ponašanja u Balkanskim ratovima, kaže se: "Kuće i čitava sela pretvorena su u pepeo, /počinjen je/ masovni pokolj nad golorukim i nedužnim stanovništvom, /izvršeni su/ neverovatni čini nasilja, pljačke i brutalnosti svake vrste - takva su bila sredstva koja je koristila i koja još uvek koristi srpsko-crnogorska soldateska, u cilju potpune transformacije etničkog karaktera područja naseljenog isključivo Albancima." Međunarodna komisija za ispitivanje uzroka i ponašanja u Balkanskim ratovima, *The other Balkan wars* /kao u originalu/ /*Ostali ratovi na Balkanu*/ (Washington: Carnegie Endowment, 1993). Da bi se ova tvrdnja stavila u odgovarajući kontekst, treba imati u vidu da ta komisija nije smatrala da su ova zverstva počinili isključivo Srbi. Ona je detaljno predočila mnoga zverstva, koja su počinili bugarski i grčki vojnici, i taj problem je posmatrala kao regionalni problem: "ti oružani sukobi, otvoreni ili prikriveni, jasno zamišljeni ili nejasno

tokom Prvog svetskog rata, pa je ponovo uspostavljen nakon rata, a Kosovo je postalo sastavni deo nove jugoslovenske države, uprkos znatnom otporu Albanaca.²¹ Ovaj sled događaja nepovoljno se odrazio na položaj Albanaca u novoj državi (pored toga što su oni već bili u nepovoljnom položaju kao nesloveni, u izrazito južnoslovenskoj državi). Zapravo, kako su mnogi приметили, dominantan stav režima prema albanskoj manjini, u periodu između dva rata, kao prema stvarno ili potencijalno neloyalnoj manjini, bio je prožet dubokom sumnjom. Režim je podjednako želeo da umanjí njihov udeo u broju stanovnika na Kosovu (naseljavanjem srpskih i crnogorskih kolonista i vršenjem pritiska na Albance da se isele u Tursku ili u Albaniju) i da obeshrabri porast albanske nacionalne svesti (ograničavanjem obrazovanja na albanskom jeziku).²²

II. *Prva Jugoslavija, 1918 - 1941.*

II. A. *Koncepcije srpske i jugoslovenske države*

Vraćajući se na pitanje borbe između srpskih i jugoslovenskih nacionalnih ideala, može se reći da je, uoči Prvog svetskog rata, srpska koncepcija, u političkom smislu, i dalje dominirala u Srbiji, iako su, među

primećeni, ali uvek i svuda isti, imali su za cilj potpuno istrebljenje tuđinskog stanovništva." (/str/ 148) /kao u originalu/

²¹Roux je, u 9. poglavlju dela *Les Albanais en Yougoslavie* /kao u originalu/ /*Albanci u Jugoslaviji*/, odlično ukratko obradio to kako je Kosovo postalo sastavni deo Srbije. Vickersova, u 5. poglavlju *Between Serb and Albanian* /kao u originalu/ /*Između srpskog i albanskog*/, i Malcolm, u 13. poglavlju *Kosovo* /kao u originalu/, opisuju događaje na Kosovu za vreme Prvog svetskog rata. O složenosti odnosa u Prvom svetskom ratu između srpske vlade i različitih albanskih vođa u širem kontekstu srpsko-austrijskog nadmetanja, radi pridobijanja albanskih saveznika, može se pročitati kod Đorđa Stankovića: "Nikola Pašić i albansko pitanje 1914-1917" u *Istorija 20. veka* 18/1 (2000), /str/ 9-28.

²²Vidi Cohen, *Serpent in the Bosom* /kao u originalu/ /*Zmija u nedrima*/, /str/ 10-12, Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /*Albanci*/, 10. poglavlje, i Vickers, *Between Serb and Albanian* /kao u originalu/ /*Između srpskog i albanskog*/, 6. poglavlje. Što se tiče obrazovanja, Roux tvrdi da je diskriminacija u velikoj meri bila stvar prakse, a ne institucionalizovanog postupka, jer taj sistem nije bio sistem apartheida. "Il convient de souligner que le traitement appliqué aux Albanais en matière d'enseignement et de culture ne relevait pas d'un régime d'apartheid, c'est-à-dire d'une discrimination institutionnalisée. Il s'agissait d'une discrimination de fait, d'une politique de non-respect des droits culturels des minorités qui est générale dans les Balkans entre les deux guerres, et que l'on observe notamment en Albanie." /kao u originalu/ Treba podvući da odnos prema Albancima u vezi sa obrazovanjem i kulturom nije bio deo režima apartheida, odnosno institucionalizovane diskriminacije. Radilo se o stvarnoj diskriminaciji, o politici nepoštovanja kulturnih prava manjina, koja je bila uobičajena na Balkanu, u periodu između dva rata, i koja je naročito bila uočljiva u Albaniji. (/str/ 208) /kao u originalu/. Za suprotan stav, vidi kod Malcolma, *Kosovo* /kao u originalu/, /str/ 267-268.

nekim grupama, jugoslovenske koncepcije postajale sve aktuelnije. Taj odnos snaga jedva da je ikoga začudio. Tokom većeg dela devetnaestog veka, sve snažnija država podržavala je srpsku nacionalnu ideju. Nasuprot tome, sve do 1914. godine, šire jugoslovenske ideje, koje su podrazumevale propast Austro – Ugarske, delovale su kao utopija.²³ Pored toga, jugoslovenstvo je predstavljalo ideologiju koju su podržavali (neki) pripadnici obrazovanih elita. Velika većina Srba (što im je zajednička osobina sa ostalim budućim narodima Jugoslavije) znala je relativno malo o drugim južnoslovenskim narodima i u tom smislu nije bila pripremljena za život u višenacionalnoj Jugoslaviji.²⁴

Što je najbitnije, kad je Srbija ušla u rat, dominantna struja u srpskoj političkoj misli još uvek je zamišljala ujedinjenje jugoslovenskih naroda kao cilj koji treba ostvariti putem dalje ekspanzije srpske države, umesto da je jugoslovensku državu zamišljala kao nešto iz temelja novo. Stapanje ideala o Velikoj Srbiji i Jugoslaviji, uz istovremeno potiskivanje pitanja vezanog za način na koji *jugoslovenska* država treba da bude uređena, nastavilo se i tokom Prvog svetskog rata. Tako je u Niškoj deklaraciji, od 7. decembra 1914, (kada je vlada Srbije prvi put javno objavila ratne ciljeve Jugoslavije), predsednik vlade, Nikola Pašić, obećao je da će rad njegove vlade biti posvećen "velikoj stvari srpske države i srpsko – hrvatskog i slovenačkog plemena," a rat je nazvao "borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće, Srba, Hrvata i Slovenaca." ²⁵ Slično tome, u poruci srpskim vojnicima, iz aprila 1916, srpski prestolonaslednik Aleksandar Karađorđević, govorio je o "ovoj velikoj borbi, da Srbiju stvorimo Velikom, te da obuhvati sve Srbe i Jugoslovene, da je učinimo silnom

²³Prema rečima Vase Čubrilovića: "...za većinu političkih ljudi u Srbiji sve do 1912. ne postavlja se praktično pitanje o ujedinjenju ni svih Srba, a kamoli Jugoslovena." /kao u originalu/ Čubrilović, *Istorija političke misli* /kao u originalu/ /str/ 331.

²⁴Istraživanjem školskih udžbenika, koji su bili u upotrebi pre ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, Charles Jelavich /kao u originalu/ je ustanovio da nijedan od ovih naroda nije bio obrazovan u pogledu jugoslovenske države. Posebna vrednost Jelavichevog istraživanja udžbenika za osnovne i srednje škole jeste u tome što mu je ono omogućilo da ode korak dalje od isključivog istraživanja intelektualne elite. On zaključuje: "Na osnovu analize udžbenika, jedna stvar postala je vrlo jasna: nijedan udžbenik - srpski, hrvatski ili slovenački - nije čak ni izbliza preneo onu vrstu podataka i entuzijazma koji su vezani za ujedinjenje južnih Slovena ili za jugoslovenstvo, a koje su objašnjavali intelektualci, studenti i pojedini političari, u predratnoj deceniji." Charles Jelavich, *South Slav Nationalisms - Textbooks and Yugoslav Union before 1914* /kao u originalu/ /Nacionalizam u južnih Slovena - udžbenici i jugoslovensko ujedinjenje pre 1914. godine/ (Columbus: Ohio State University Press, 1990), /str/ 272.

²⁵Citat kod Čubrilovića, u *Istoriji političke misli* /kao u originalu/, /str/ 334. U originalu piše: "velike stvari srpske države i srpsko-hrvatskog i slovenačkog plemena" i "borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neoslobođene braće Srba, Hrvata i Slovenaca." /kao u originalu/ Radi tumačenja, uporedi delo Branka Petranovića, *Istorija Jugoslavije 1918-1988* /kao u originalu/ (Beograd: Nolit, 1988), 1: /str/ 10-12.

i moćnom Jugoslavijom.²⁶ Godine 1918, te ideološke pristrasnosti, u kombinaciji sa ogromnim žrtvama Srbije i konačnom pobedom u Prvom svetskom ratu, njena vodeća uloga u stvaranju nove države, kao i dalja uloga srpske kraljevske dinastije u podsticanju nekih srpskih političara da veruju da nova država u suštini predstavlja Srbiju napisanu velikim slovima.²⁷

Stvaranjem "Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca" rešen je "srpski problem," kako je on bio definisan tokom najvećeg dela prethodnog veka, a to je da (gotovo) svi Srbi budu ujedinjeni u jednoj državi. Srbima je trebalo izvesno vreme da shvate da su svoj stari nacionalni problem zamenili novim, a to je bio problem njihovog odnosa, kao Srba, prema višenacionalnoj državi u kojoj su oni činili najveću grupu – oko četrdeset posto stanovništva – ali ne i većinu. (Dodatni problem, koji tada takođe nisu prepoznali, poticao je od kulturne i političke raznolikosti, u istorijskom smislu, udaljenih srpskih zajednica, koje su sada prvi put bile okupljene u jednoj državi.)

U periodu između dva rata, na višenacionalni karakter Jugoslavije svakako se nije gledalo na isti način kao u socijalističkoj Jugoslaviji. U tom režimu, Makedonci i Crnogorci ubrajali su se u Srbe. Nacionalni identitet Muslimana još uvek je bio osporen, a kako Hrvati tako i Srbi tražili su da Muslimani pripadnu njihovoj naciji. Hrvatsko pitanje prvenstveno je nateralo Srbe da se suoče sa stvarnošću višenacionalne države i, konačno, sa postojanjem srpskog pitanja unutar Jugoslavije.

²⁶Citat (u kurzivu, kao što je naznačeno) u delu istoričara, bosanskog Srbina, Vladimira Ćorovića, *Velika Srbija - ujedinjenje* /kao u originalu/ (Beograd: Kultura, 1990), /str/ 87. Tekst u originalu glasi: "ovoj velikoj borbi... da Srbiju stvorimo Velikom, te da obuhvati sve Srbe i Jugoslovene, da je učinimo silnom i moćnom Jugoslavijom..." /kao u originalu/ Ćorovićevo knjiga, koja je prvi put objavljena 1924. godine, sama po sebi predstavlja zapanjujući primer spajanja ideje o Velikoj Srbiji i Jugoslaviji, a 1918. godina pominje se kao godina u kojoj je traganje za Velikom Srbijom bilo na vrhuncu.

²⁷Uporedi Stevana Pavlowitcha /kao u originalu/: "Problem je bio u tome što Pašić, kao i mnogi uz njega u Srbiji, zapravo nisu shvatali razliku između Srbije i Jugoslavije." (Pavlowitch /kao u originalu/, *Serbia* /kao u originalu/, /str/ 109).

Andrew Wachtel iznosi zanimljivu tvrdnju da je ova propala vizija velikim delom bila generacijske prirode: "Nikola Pašić (rođen 1845. godine), vodeći tvorac srpske politike pre, za vreme i posle rata, postao je punoletan u vreme kada je jugoslovenska saradnja bila na niskom nivou. Tako su on i njegovi savremenici sasvim prirodno naginjali ka velikosrpskoj politici. Međutim, u razdoblju od dvadeset godina pre Prvog svetskog rata, došlo je do ogromnog porasta prujugoslovenskog raspoloženja u mladih Srba, od kojih bi mnogi postali ili je trebalo da postanu vođe do dvadesetih godina dvadesetog veka. Međutim, ta generacija desetkovana je u ratu... Kao posledica toga, srpska politika ostala je u nadležnosti starije generacije." Andrew Baruch Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia* /kao u originalu/ /Stvaranje nacije, slamanje nacije: književnost i kulturna politika u Jugoslaviji/ (Stanford: Stanford University Press, 1998), /str/ 76.

Od samog početka, Hrvati (koji su činili nešto ispod 24 posto stanovnika) i Srbi sukobili su se oko ustrojstva nove države. Hrvati su svesrdno podržavali neku vrstu decentralizovane države, dok je većina Srba bila za centralizovanu državu. Iako su pristalice centralizma "dobile" prvu bitku, nakon usvajanja Vidovdanskog ustava iz 1921. godine, to su učinili po cenu (daljeg) otuđenja Hrvata od nove države.²⁸ U junu 1928. godine, srpsko – hrvatski odnosiponovo su spali na niske grane, nakon što je jedan crnogorski poslanik u Skupštini izvršio atentat na vodećeg hrvatskog političara, vođu Hrvatske seljačke stranke, Stjepana Radića. Tokom političke krize, koja je usledila, kralj Aleksandar raspustio je Skupštinu, zabranio rad političkih stranaka i uveo kraljevsku diktaturu.

Odlučan da reši nacionalni problem u zemlji, kralj je stvorio "celovito jugoslovenstvo" – doktrinu, po kojoj su Srbi, Hrvati i Slovenci bili jedna, već postojeća jugoslovenska nacija, uz isključivanje drugog nacionalnog identiteta – i to je bila državna politika zemlje. Do tada je celovito jugoslovenstvo predstavljalo samo jednu od nekoliko suprotstavljenih koncepcija jugoslovenstva. Te koncepcije razlikovale su se u pogledu važnih pitanja, kao što je pitanje da li jugoslovenska nacija postoji ili je tek treba stvoriti i da li će jugoslovensko nacionalno osećanje zameniti postojeći nacionalni identitet ili će postojati uporedo s njim. U okviru mere uvođenja celovitog jugoslovenstva, bilo je zabranjeno osnivanje organizacija na etničkoj osnovi, a zemlja (koja je sada dobila naziv "Jugoslavija") bila je podeljena na devet administrativnih srezova i ta podela namerno nije imala nikakve veze sa istorijom, a obrazovni sistem preoblikovan je u cilju negovanja razvoja (isključivo) jugoslovenskog nacionalnog osećanja.²⁹

II. B. Ponovo srpsko pitanje

Pokušaj da se jugoslovenstvo nametne po direktivi nije bio naročito uspešan i kratko je trajao. Nakon što je Aleksandar ubijen, 1934. godine (ubio ga je jedan makedonski terorista, u saradnji sa hrvatskom ekstremističkom ustaškom organizacijom), državna politika u vezi sa nacionalnim pitanjem ponovo se promenila. Težnja da se izađe u susret Hrvatima i dalje je bila prisutna da bi, kako se Drugi svetski rat približavao, postala sve hitnija. Na

²⁸Vidi Banac, *National Question in Yugoslavia* /kao u originalu/ /*Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*/.

²⁹O politici i ideologiji kraljevske diktature (od 1929. do 1931. godine), vidi Jelavich /kao u originalu/, *History of the Balkans* /kao u originalu/ /*Istorija Balkana*/, 2:/str/ 200-204, i Petranović, *Istorija Jugoslavije* /kao u originalu/, 1: /str/ 176-212. O suprotstavljenim koncepcijama jugoslovenstva, u državi između dva rata, vidi Nikola Dugandžija, *Jugoslovenstvo* /kao u originalu/ (Beograd: Mladost, 1985), /str/ 44-49, 121-122, 147-150, 157-159 i 181-184. (Ova korisna studija organizovana je tematski, a ne hronološki). Uporedi kod Dušana Ičevića, *Jugoslovenstvo i jugoslovenska nacija* /kao u originalu/ (Beograd: Naučna knjiga, 1989), /str/ 31-42.

kraju, pregovori između predsednika vlade, Dragiše Cvetkovića, i vođe Hrvatske seljačke stranke, Vladka /kao u originalu/ Mačeka, završeni su sporazumom, koji je javno obznanjen 26. avgusta 1939. godine, nekoliko dana pre početka rata. Na osnovu tog sporazuma, stvorena je interno nezavisna hrvatska /teritorijalna/ jedinica (*Banovina Hrvatske* /kao u originalu/), koja je zahvatala oko jednu trećinu jugoslovenske teritorije. Iako su Hrvati činili većinu stanovnika te nove /teritorijalne/ jedinice, sa ukupno 4,4 miliona stanovnika, u njoj je takođe živelo 168.000 Muslimana i 866.000 Srba.³⁰

Usvajanjem tog sporazuma, "srpsko pitanje" otvoreno je u novom obliku. Razlog za to nije bila samo činjenica da je u Banovini Hrvatskoj živelo veliki broj stanovnika srpske nacionalnosti. U pitanju je takođe bio odnos Srba *izvan* Banovine prema jugoslovenskoj državi.³¹ Izvestan broj istaknutih srpskih intelektualaca tvrdio je da, ukoliko Hrvati treba da uživaju unutrašnju samoupravu, u okviru jedinice koja je definisana na nacionalnoj osnovi, isto to bi trebalo da uživaju i Srbi. (Smatralo se da se u Srbe, naravno, ubrajaju i Makedonci i Crnogorci.) Iznoseći svoje argumente u prilog srpskoj /teritorijalnoj/ jedinici, oni su odbacili premisu da je jugoslovenska država, u suštini, srpska (a kao prirodna posledica toga, nije bilo potrebno da Srbi budu posebno zastupljeni u okviru Jugoslavije). Najznačajniji zagovornici ovog stavovišta bili su iz redova Srpskog kulturnog kluba, koji je osnovan u Beogradu, krajem 1936. godine.³² Proklamovani zadatak ovog kluba bio je negovanje "srpske kulture u okviru jugoslovenstva." Odbacivši argumente u prilog celovitog jugoslovenstva, taj klub je, u okviru svojih pravila proglasio sledeće:

Bilo bi pogrešno misliti da samo neko ko je prestao da bude Srbin, Hrvat ili Slovenac, može da bude dobar Jugosloven. Naprotiv, samo neko ko je bio i ostao dobar Srbin, dobar Hrvat, Šilić dobar Slovenac može da bude i dobar Jugosloven.³³

³⁰Ovi podaci o broju stanovnika Banovine Hrvatske uzeti su od Lampea, *Yugoslavia as History* /kao u originalu/ /*Jugoslavija kao istorija*/ /str/ 191-192. Radi uvida u mapu i detaljnu raspravu o teritorijalnoj podeli, vidi Ljubo Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1993. godine* /kao u originalu/, (Zagreb: Školska knjiga i HAZU /Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti/, 1993), 6. poglavlje.

³¹Dobru analizu značaja tog sporazuma dao je Aleksa Đilas, *The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919-1953* /kao u originalu/ /*Osporena zemlja: Ujedinjenje Jugoslavije i komunistička revolucija, 1919-1953*/ (Cambridge: Harvard University Press, 1991), /str/ 133-135.

³²Vidi Ljubodrag Dimić: "Srpski kulturni klub između kulture i politike," *Književnost* /kao u originalu/ /str/ 9-10 (1993) /str/ 858-903, i "Jako srpstvo - jaka Jugoslavija" - izbor članaka iz "Srpskog glasa", glasila Srpskog kulturnog kluba od 1939. do 1940. godine (Beograd: Naučna knjiga, 1991), koje je priredio Miodrag Jovičić.

Dimić (na str. 859-860, navodi da, iako tačan datum osnivanja kluba nije utvrđen, Ministarstvo unutrašnjih poslova je odobrilo njegova pravila 15. januara 1937. godine, tako da je logično pretpostaviti da je klub osnovan krajem 1936. godine.

³³Citat iz Dimićevog dela: "Srpski kulturni klub," /str/ 860, primedba br. 3.

Iako su odbacili jugoslovensku nacionalnu ideju, neki članovi Kluba tražili su novu osnovu za ideju o jugoslovenskoj državi. Tako je član i osnivač Kluba, Slobodan Jovanović (ugledni advokat i historičar, koji je jedno vreme bio predsednik jugoslovenske vlade u egzilu, za vreme Drugog svetskog rata), u svom govoru, koji je održao u Klubu, u decembru 1939. godine, izneo argument da, iako se ispostavilo da je jugoslovenska nacionalna ideja neodrživa, to nužno ne podrazumeva propast jugoslovenske države. Srbi i Hrvati su potrebni jedni drugima, ne zato što su jedan narod, već zato što samo zajedno mogu da se odupru svojim moćnim spoljnim neprijateljima. Istinska ideja o jugoslovenskoj državi nije bila nikakva romantična koncepcija o jedinstvu južnih Slovena, već "svest o potrebi za političkom saradnjom Srba i Hrvata."³⁴

Nakon usvajanja sporazuma, neki članovi Kluba su svoju energiju sa kulturnih ciljeva preusmerili konkretno na političke ciljeve – iznad svega, na borbu za srpsku teritorijalnu jedinicu.³⁵ Prilikom definisanja budućih granica ove teritorijalne jedinice, rukovodili su se principom "gde god je Srba – tu je Srbija." To je bio naslov članka objavljenog u glasilu Kluba, u decembru 1939. godine. Jezik tog članka bio je zapanjujuće sličan jeziku iz perioda od 1990. do 1991. godine (koji se naročito koristio u tvrdnjama kako etničke tako i istorijske prirode, kao i u tvrdnji da su "administrativne" granice nelegitimne). U tom članku propagiralo se sledeće:

"srpska /kao u originalu/ otadžbina je svugde gde god je Srba, od Subotice do Dalmatinskog Kosova, kraj Šibenika, i od Sušaka do Đevđelije. Sve zemlje gde god Srbi žive, bez obzira na plemensko – administrativne podele, već izvršene ili koje će se izvršiti, srpske su zemlje, isto onoliko koliko i hrabra Šumadija i koliko i gordi Lovćen.

Srpske su zemlje i Kordun i Lika i delovi Dalmacije i delovi Slavonije, koji su danas u sastavu Banovine Hrvatske. Srpske su zato što su te zemlje precij današnjih Srba svojom junačkom mišicom branili i odbranili od tuđinskog zavojevača u toku vekova i svojom plemenitom krvlju i znojem natopili."³⁶

³⁴Slobodan Jovanović, "Jugoslovenska misao u prošlosti i budućnosti," *Srpski književni glasnik*, nova serija /br/ 59 (1940), /str/ 30-38. Citat je sa 34. stranice. Uporedi kod Aleksandra Pavkovića, *Slobodan Jovanović: nesentimentalni pristup politici* /kao u originalu/ /Boulder: East European Monographs /kao u originalu/, 1993), /str/ 201-204.

³⁵ O koncepciji kluba vezanoj za "srpske zemlje" /kao u originalu/, vidi kod Dimića, "Srpski

kulturni klub," /str/ 874-877, kao i dokument iz 1940, "Nacrt uredbe o organizaciji srpske zemlje," koji je delimično prepisan u delu Momčila Zečevića i Branka Petranovića, *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost: Tematska zbirka dokumenata* (Beograd: Prosveta, 1987), 1: /str/ 569-570.

³⁶ Vidi članak "Gde god je Srba - tu je Srbija," u "Srpskom glasu," od 14. decembra 1939, ponovo objavljen u delu "Jako srpstvo - jaka Jugoslavija," /str/ 57-58, koje je priredio Jovičić. Autor je potpisan kao "Dr. M.M."

U vreme kada je napisan ovaj članak, Drugi svetski rat je već uveliko počeo. Prekinute su rasprave o načinu ustrojstva Jugoslavije, dok je ta zemlja prolazila kroz strahote rata protiv spoljnog neprijatelja i građanskog rata, koji su bili uzajamno isprepleteni.

III. Drugi svetski rat u Jugoslaviji

III.A. Novi režimi Nezavisne Države Hrvatske i na Kosovu

Nakon Hitlerovog napada na Jugoslaviju 1941. godine, usledio je brzi raspad države.³⁷ U raspoređivanju, koje je usledilo, njene različite teritorije dodeljene su Trećem rajhu, Albaniji, Bugarskoj, Mađarskoj i Italiji. Ono što je bilo najvažnije za budućnost jugoslovenskih naroda jeste stvaranje takozvane "Nezavisne Države Hrvatske", koje su sile Osovine stvorile na teritoriji budućih republika, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Nakon što je vođa Hrvatske seljačke stranke, Vladko /kao u originalu/ Maček, odbio da saraduje sa njima, Nemci su za šefa te države postavili ustaškog poglavara, Antu Pavelića. To je bila odluka koja je ostavila tragične posledice na buduće odnose između Hrvata, Srba i Muslimana. Ustaški ekstremisti bili su relativno marginalna grupa u hrvatskoj politici, a njihov glavni "uspeh" bio je atentat na kralja Aleksandra, 1934. godine. Usponom na vlast, zahvaljujući osvajačkom pohodu sila Osovine, ustaše su pokrenule kampanju genocida nad Srbima, koji su činili jednu trećinu stanovništva njihove nove države, kao i nad Jevrejima i Ciganima.³⁸ Iako je broj njihovih žrtava, Srba, i dalje kontroverzan, on se svakako treba meriti stotinama hiljada. Na celoj teritoriji Jugoslavije, život je izgubilo oko milion ljudi. (Najviše ljudi stradalo je u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.) Srbi su činili nešto malo više

Citat u originalu glasi: "da je srpska Otadžbina svugde gde god je Srba, od Subotice do Dalmatinskog Kosova kraj Šibenika, i od Sušaka do Đevđelije. Sve zemlje gde god Srbi žive, bez obzira na plemensko-administrativne podele već izvršene ili koje će se izvršiti, srpske su zemlje isto onoliko koliko i hrabra Šumadija i koliko i gordi Lovćen.

Srpske su zemlje i Kordun i Lika i delovi Dalmacije i delovi Slavonije, koji su danas u sastavu Banovine Hrvatske. Srpske su zato što su te zemlje precij današnjih Srba svojom junačkom mišicom branili i odbranili od tuđinskog zavojevača u toku vekova i svojom plemenitom krvlju i znojem natopili."

³⁷Postoji ogromna literatura o Drugom svetskom ratu. U sedmom poglavlju dela *Yugoslavia as History* /kao u originalu/ /Jugoslavija kao istorija/, Lampe daje uravnoteženi uvod i dobar izbor referentnog materijala. U daljem tekstu navedena su dela koja se bave konkretnim aspektima rata.

³⁸Dobar kratki uvod o ustašama dat je u četvrtom poglavlju Đilasovog dela, *The Contested Country* /kao u originalu/ /Osporena zemlja/. Vidi takođe Jill A. Irvine, *The Croatian Question: Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State* /kao u originalu/ /Hrvatsko pitanje: uloga partizanske politike u formiranju jugoslovenske socijalističke države/ (Boulder: Westview Press, 1993), treće poglavlje. Lampe navodi (u delu *Yugoslavia as History* /kao u originalu/ /Jugoslavija kao istorija/, /str/ 204) da su, do 1941. godine, pristalice ustaša činile "manje od deset posto politički aktivnih Hrvata."

od polovine žrtava, a Srbi i Muslimani su, proporcionalno gledano, podneli najveće žrtve, u oba slučaja, blizu sedam posto svoje populacije. (Što se Srba tiče, ovaj broj predstavlja ukupan broj veoma velikih žrtava, oko petnaest posto, u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, i relativno mali broj žrtava u Srbiji).³⁹

Na Kosovu je, za vreme Drugog svetskog rata, došlo do još jedne promene njegovog statusa u dvadesetom veku, sa predvidljivo raznim ishodom.⁴⁰ Mnogi albanski žitelji tog područja su pripajanje (većeg dela) Kosova Albaniji, koja je bila pod italijanskom kontrolom, doživeli kao oslobođenje. Neki su iskoristili novonastalu situaciju da napadnu stanovnike slovenskog porekla (a posebno, ali ne i isključivo, prilično omražene koloniste). Na desetine hiljada žitelja slovenskog porekla pobeglo je sa tog područja ili je sa njega proterano, dok je manji, ali ipak znatan broj njih ubijen.⁴¹ Partizani (koji su gotovo isključivo bili slovenskog porekla, i koji su, početku, bili slabo prisutni) imali su slabu podršku kosovskih Albanaca, s tim što je, na kraju rata, Kosovo (ponovo) postalo sastavni deo jugoslovenske države, uprkos znatnom otporu Albanaca. U periodu između 1944. i 1945. godine, partizani su ugušili velike pobune Albanaca, a žestoke borbe vodile su se naročito na području Drenice. Na činjenicu koliko su te borbe bile žestoke ukazuje i to da su partizani tamo rasporedili 39.000 vojnika. Sporadičniji vojni otpor nastavljen je i u

³⁹Najšire prihvaćene analize ratnih gubitaka u Jugoslaviji nalaze se u dva rada iz osamdesetih godina. Jedan je delo srpskog emigranta, Bogoljuba Kočovića, *Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji* (London: Veritas Foundation Press, 1985), a drugi je delo Hrvata, Vladimira Žerjavića, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svetskom ratu* (Zagreb: Jugoslovensko viktimološko društvo, 1989). Njihovi nalazi su u mnogim pogledima veoma slični. Vladimir Žerjavić detaljno upoređuje nalaze do kojih su došli (i hvali Kočovićeve učeni i objektivni pristup), u delu *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga* /kao u originalu/ (Zagreb: Globus, 1992), /str/ 172-177.

Srdan Bogosavljević: "Nerasvetljeni genocid," u *Srpska strana rata*, /str/ 159-170, priredio Nebojša Popov, rezimira neke od glavnih nalaza Kočovića i Žerjavića i takođe razmatra neke druge studije. Ovde navedene brojke uzete su iz Bogosavljevićevog rada.

⁴⁰U rezimeu Lenarda Cohena se kaže: "Vraćanjem na situaciju od pre 1912. godine i tokom pozamašnog dela Prvog svetskog rata, srpski i crnogorski žitelji tog regiona ponovo su postali građani drugog reda, dok su Albanci zauzeli položaj, koji je bio sličan onom koji su uživali za vreme vladavine Turaka." Cohen, *Serpent in the Bosom* /kao u originalu/ /Zmija u nedrima/, /str/ 14.

O prikazima vezanim za rat na Kosovu, vidi Cohen, *Serpent in the Bosom* /kao u originalu/ /Zmija u nedrima/, /str/ 13-17, Vickers, *Between Serb and Albanian* /kao u originalu/ /Između srpskog i albanskog/, 7. poglavlje, i Malcolm, *Kosovo* /kao u originalu/, 15. poglavlje.

⁴¹Vučković i Nikolić, u *Stanovništvo Kosova* /kao u originalu/, /str/ 103-105, navode različite procene vezane za kosovske žrtve rata, koje su izneli Bogoljub Kočović i Vladimir Žerjavić. (Kao što je gore navedeno, ova dva autora dala su veoma cenjene analize o žrtvama rata u Jugoslaviji. Prema proceni Vučkovića i Nikolića, u ratu je poginulo 12.000 Albanaca i 10.000 Srba i Crnogoraca. Rasprava o broju prognanih data je u daljem tekstu.

narednih nekoliko godina nakon rata.⁴² Tako se, između događaja iz 1918. i 1945. godine, mogu uočiti zapanjujuće sličnosti, ali i značajne razlike. Za razliku od svojih prethodnika, partizani su se od samog početka ozbiljno trudili da pridobiju kosovske Albance, kako stvaranjem Autonomnog /kao u originalu/ Kosova i Metohije, u okviru nove Republike Srbije, tako i preduzimanjem mera u cilju sprečavanja kolonista iz perioda između dva rata da se vrate na Kosovo.⁴³

Što se tiče istorije Kosova za vreme i neposredno posle rata, pojavila su se dva naročito kontroverzna pitanja, koja su se odnosila na broj stanovnika slovenskog porekla, koji su za vreme rata napustili pokrajinu, kao i na broj Albanaca, koji su se tamo doselili iz Albanije tokom i neposredno posle rata.⁴⁴ S obzirom na nedostatak direktne evidencije, prilikom procena različitih tvrdnji, upoređeni su predratni i posleratni demografski podaci kako bi se utvrdili eventualni parametri za određivanje kretanja stanovništva. Mada su dotična demografska pitanja složena, a raspoloživi podaci nepotpuni, moguće je izvući određene zaključke.⁴⁵ Ukupan broj stanovnika na Kosovu povećao se u periodu između popisa, koji je sproveden 1939. godine (sa 645.017 stanovnika), i prvog

⁴²Vidi Cohen, *Serpent in the Bosom* /kao u originalu/ /Zmija u nedrima/, /str/ 16, Malcolm, *Kosovo* /kao u originalu/ /str/ 311-312, Vickers, *Between Serb and Albanian* /kao u originalu/ /Između srpskog i albanskog/ /str/ 141-143 i Branko Petranović, *Srbija u drugom svetskom ratu, 1939-1945* (Beograd: Vojnoizdavački novinski centar, 1992), /str/ 701-704. Brojka od 39.000 partizanskih boraca navodi se kod Petranovića, *Srbija* /kao u originalu/, /str/ 702.

⁴³O kolonistima, vidi kod Petranovića, *Srbija* /kao u originalu/ /str/ 703-704, kao i kod Vučkovića i Nikolića, *Stanovništvo Kosova* /kao u originalu/, /str/ 99-100.

⁴⁴Neki utisak o tome koliko su se razlikovale razne tvrdnje može se steći iz napomene Stevana Pavlowitcha /kao u originalu/, koja glasi: "Procene broja Srba, koji su otišli do 1944. godine, variraju između 70.000 i 200.000, a procene broja pridošlih Albanaca na Kosovo iznose između 15.000 i 300.000. Gornja granica ne slaže se sa brojkama iz popisa stanovništva Jugoslavije..." (Pavlowitch /kao u originalu/, *Srbija* /kao u originalu/ /Srbija/, /str/ 147, primedba br. 5).

⁴⁵U vezi sa tim pitanjima, ovaj izveštaj uglavnom se oslanja na dva dela: na studiju iz 1992. godine, Michela Rouxa, *Les Albanais en Yougoslavie* /kao u originalu/ /Albanci u Jugoslaviji/, i na delo Milana Vučkovića i Gorana Nikolića, *Stanovništvo Kosova u razdoblju od 1918. do 1991. godine* /kao u originalu/. Iako se ova dela ne poklapaju u potpunosti (zbog donekle različitih tumačenja dvosmislenosti raspoloživih podataka), raspoloživi podaci se mudro koriste u oba dela. Uzeti zajedno, oni pružaju osnovu za procenu veoma različitih tvrdnji, iznetih u vezi sa oba ova pitanja, a naročito u vezi sa albanskim doseljenicima.

Delovi, koji se na to odnose, nalaze se u studiji Michela Rouxa, *Les Albanais en Yougoslavie: minorité nationale, territoire et développement* /kao u originalu/ /Albanci u Jugoslaviji: nacionalna manjina, teritorija i razvoj/ (Paris: Editions de la Maison des sciences de l'homme /kao u originalu/ 1992), /str/ 217-227, i u delu Milana Vučkovića i Gorana Nikolića, *Stanovništvo Kosova u razdoblju od 1918. do 1991. godine: sa osvrtnom na prethodni istorijski period* /kao u originalu/ (München: Slavica Verlag, 1996), 3. poglavlje i /str/ 137-143.

posleratnog popisa, iz 1948. godine (na 727.820 stanovnika). Ukupno povećanje broja stanovnika na Kosovu zapravo je bilo odraz dve odvojene tendencije, a to su: apsolutno smanjenje broja stanovnika pravoslavne veroispovesti i apsolutno povećanje broja Albanaca. Dimenzije svake od ove dve tendencije podložne su izvesnim tumačenjima, jer se ta dva popisa ne mogu strogo uporediti.⁴⁶ Dopuštajući različite pretpostavke, u vezi sa prirodnim priraštajem stanovništva /Kosova/ u tom periodu, francuski demograf, Michel Roux, smatra da gornja granica u vezi sa brojem proteranih Srba i Crnogoraca iznosi otprilike 36.000. (Ta cifra je relativno približna proračunu iz aprila 1944. godine, koji je izvršio jedan viši nemački zvaničnik u Beogradu, prema kojoj je 40.000 Srba i Crnogoraca proterano sa Kosova od 1941. godine.⁴⁷) Prema Rouxovom proračunu, čak i pod pretpostavkom da je prirodni priraštaj kosovskih Albanaca u tom periodu bio nula, demografski moguća gornja granica, koja se odnosi na broj albanskih doseljenika, iznosila bi oko 104.000. Roux smatra da procene da je broj albanskih doseljenika iznosio 200.000 i više nisu u skladu ne samo sa podacima o broju stanovnika Jugoslavije, nego ni sa demografskim razvojem same Albanije.⁴⁸

⁴⁶Rezultati popisa iz 1939. godine (koji nije predstavljao jedan od redovnih popisa stanovništva na celoj teritoriji Jugoslavije, već se odnosio samo na područje "stare Srbije", sa Kosovom), navedeni su kod Vučkovića i Nikolića, *Stanovništvo Kosova* /kao u originalu/, /str/ 78-80, a o njima takođe raspravlja Roux, u svojoj studiji *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanici/, /str/ 218-224. Za razliku od ranijih i kasnijih popisa, u ovom popisu nije izvršena klasifikacija stanovnika prema maternjem jeziku. Umesto toga, u popisu iz 1939. godine, izvršena je podela stanovništva na "Slovene" /kao u originalu/ i na one koji "nisu Sloveni" /kao u originalu/ (u koje se smatralo da spadaju svi Muslimani), kao i na doseljenike između dva rata. Taj broj Albanaca, Srba i Crnogoraca (kao i ostalih, naravno), prema tome, otvoren je za izvesno tumačenje, uz pomoć predviđanja, koja se zasnivaju na popisima iz 1931. i 1948. godine. Roux (/str/ 218) daje procenu da je, 1939. godine, na Kosovu živelo između 370.000 i 380.000 Albanaca (58 posto stanovništva), dok, prema Vučkovićevoj i Nikolićevoj proceni, taj broj iznosi 350.946 (54,4 posto). Roux procenjuje da je, 1939. godine, bilo 222.000 stanovnika pravoslavne veroispovesti (tabela 15, str. 224), dok je, prema proceni Vučkovića i Nikolića, bilo 213.746 Srba i Crnogoraca.

Rezultati posleratnih popisa prikazani su u tabeli 13 (/str/ 108) kod Vučkovića i Nikolića, *Stanovništvo Kosova*. Prema popisu iz 1948. godine, na Kosovu je živelo 498.242 Albanaca, 171.911 Srba i 28.050 Crnogoraca (a Srba i Crnogoraca zajedno bilo je 199.961).

⁴⁷Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanici/, /str/ 225. Malcolm, *Kosovo* /kao u originalu/, /str/ 305, citira procenu tog nemačkog zvaničnika. Vučković i Nikolić odbijaju da spekuliraju sa brojem proteranih, ali naglašavaju da se procene kreću između 30.000 i 100.000. Vučković i Nikolić, *Stanovništvo Kosova*, /str/ 96.

⁴⁸Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanici/, /str/ 218 i 224-225.

Što se tiče Albanaca koji su se doselili za vreme rata, Vučković i Nikolić kažu da se procene kreću od nekoliko hiljada do 100.000. Oni ističu nedostatak direktnih podataka (naročito s obzirom na činjenicu da u to nisu bile uključene nikakve granice, pošto je veći deo Kosova bio pripojen Albaniji, koja je bila pod italijanskom kontrolom). Citirajući italijanski plan za ponovno naseljavanje oko 100.000 Albanaca sa

B.Partizani i četnici

Kao što je ukazano u prethodnoj raspravi, za vreme Drugog svetskog rata, Srbi ne samo što su bili izloženi opštoj surovosti okupacije, već su bili i konkretne mete nasilja širokih razmera, kako u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tako i na Kosovu. U odnosu na ove užasne okolnosti, dva glavna pokreta nadmetala su se za njihovu lojalnost – partizani, predvođeni komunistima, i četnici, pristalice monarhije. U suštini, ta dva pokreta razlikovala su se u većini aspekata, uključujući i viziju posleratne jugoslovenske države. Pod parolom "bratstva i jedinstva," partizani su zastupali trokraku nacionalnu politiku. Odbacujući centralizam i državu iz međuratnog perioda, oni su isticali nacionalna prava jugoslovenskih naroda. Međutim, istovremeno su se zarekli da će ponovo stvoriti jugoslovensku državu. U cilju pomirenja ove dve koncepcije – nacionalnih prava i ideje o jugoslovenskoj državi – oni su obećavali novo, federalno uređenje. (To obećanje vezano za federalnu državu bilo je od presudnog značaja za konačan uspeh partizana u pridobijanju podrške onih koji nisu bili srpske nacionalnosti, naročito Hrvata).⁴⁹ Na kraju, pozivanjem na nacionalnu toleranciju i zajedničku borbu protiv okupatora, partizani su postali jedino utočište za one koji nisu želeli da učestvuju u međunacionalnom nasilju.

Četnici, predvođeni pukovnikom (a kasnije đeneralom) Dražom Mihailovićem, osnovani su kao prosaveznički pokret, sastavljen od oficira jugoslovenske vojske, koji su odbili da se predaju nakon nemačke okupacije, u aprilu 1941. Iako su partizani, Saveznici i ostali zamišljali četnike kao ujedinjenu snagu, treba imati u vidu to da se, kad se govori o četničkom "pokretu," stvari u znatnoj meri pojednostavljuju. Za vreme Drugog svetskog rata, naziv "četnici," prvobitno vezivan za neregularne snage, koje su se borile protiv Turaka početkom dvadesetog veka, koristile su ne samo snage, koje su manje – više bile pod kontrolom Mihailovića, već i srpske grupe, koje su, u svojim krajevima, delovale potpuno nezavisno od njega.⁵⁰ Pozdravljeni kao prvi gerilski pokret otpora u okupiranoj Evropi, četnici su imali podršku jugoslovenske vlade u izbeglištvu, a u početku su ih podržavali i zapadni

Sicilije i iz Albanije na Kosovo, oni kažu: "Sasvim je izvesno da taj plan ni približno nije ostvaren." Vučković i Nikolić, *Stanovništvo Kosova*, /str/ 102.

Govoreći o albanskim doseljenicima u posleratnom periodu (/str/ 137-140), Vučković i Nikolić pominju (i odbacuju kao neosnovane) tvrdnje, koje su se pojavile u beogradskoj štampi krajem osamdesetih, prema kojima se 300.000, ili čak 350.000 Albanaca doselilo na Kosovo u posleratnom periodu ("Politika" od 4. oktobra 1988. i od 15. septembra 1988, citat kod Vučkovića i Nikolića, *Stanovništvo Kosova*, /str/ 137).

⁴⁹Vidi kod Irvinea, *The Croat Question* /kao u originalu/ /Hrvatsko pitanje/, radi uvida u odličnu raspravu vezanu sa partizansku strategiju izgradnje države za vreme rata.

⁵⁰ O poreklu naziva "četnici", vidi kod Karchmara, *Draža Mihajlović* /kao u originalu/, 1:/str/ 108-109.

Saveznici. Međutim, tokom rata, oni su počeli da deluju manje kao pokret otpora, a više kao srpska i monarhistička snaga u međunacionalnim građanskim ratovima i u političkim ratovima, koji su se vodili na teritoriji Jugoslavije istovremeno sa okupacijom.⁵¹

Razlog za neuspeh četnika da istraju u pružanju aktivnog otpora okupatorskim snagama delimično leži u njihovoj nespremnosti da civilno stanovništvo izlože odmazdi, uprkos znatnoj vojnoj nadmoći sila Osovine. Zaista, raspoloživi dokazi ukazuju na to da Mihailović od samog početka nije planirao da povede opšti ustanak, već da organizuje vojsku, koja bi se priključila eventualnom savezničkom napadu na snage okupatora i koja bi u međuvremenu izvršavala ograničene akcije pružanja otpora i sabotaze.⁵² Međutim, njihova privrženost srpskom i monarhističkom programu, kao i dinamika krvavih događaja, koje su pokrenule ustaše, navela je četnike da u različitoj meri postanu kolaboracionisti (uglavnom Italijana), i da počine neke od zloglasnih pokolja nad hrvatskim i muslimanskim civilima.⁵³

⁵¹Postoji obimna i sve veća literatura o četničkom pokretu. Mile Bjelajac: "Istoriografija o građanskom ratu u Jugoslaviji 1941-1945," u okviru *Istorije xx veka* /kao u originalu/ /br/ 15/1 (1997), /str/ 129-144, iznosi veoma korisnu kritiku glavnih radova na tu temu.

Jož Tomasevich /kao u originalu/, u svom delu na engleskom jeziku *War and Revolution in Yugoslavia 1941-1945: The Chetniks* /kao u originalu/ /*Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941-1945: četnici*/ (Stanford: Stanford University Press, 1975) još uvek na najsveobuhvatniji način obrađuje ovu temu. Tomasevich /kao u originalu/ najviše pažnje posvećuje Mihailovićevom pokretu *per se*, kao i odnosima četnika sa Nemcima i zapadnim Saveznicima. Druge dve korisne monografije su: Lucien Karchmar, *Draž Mihailović and the Rise of the Četnik movement, 1941-1942* /kao u originalu/ /*Draž Mihailović i uspon četničkog pokreta, 1941-1942*/ (New York i London: Garland Publishing, Inc., 1987) u dva toma, i Matteo Milazzo, *The Chetnik movement & the Yugoslav resistance* /kao u originalu/ /*Četnički pokret i jugoslovenski pokret otpora*/, (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1975). Karchmar daje odličan istorijski pregled tog regiona, ističući razlike među raznim četničkim grupama. Milazzo posebno opisuje odnos četnika sa Italijanima, kao i aktivnosti lokalnih četničkih grupa u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. U tim radovima citiraju se jugoslovenske studije, koje su bile dostupne u to doba, a od kojih su najznačajnija dela beogradskog istoričara, Jovana Marjanovića. Među skorijim delima sa područja bivše Jugoslavije, vidi posebno delo Branka Petranovića, *Srbija u drugom svetskom ratu, 1939-1945* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), i monografiju Koste Nikolića, u tri toma, *Istorija ravnogorskog pokreta 1941-1945* (Beograd: Srpska reč, 1999). U Nikolićevom delu, iako se iz njega jasno vidi autorova simpatija prema četničkom pokretu (vidi, npr, 2:/str/ 384), ova tema obrađuje se na akademski način i ono predstavlja veoma vredan arhivski materijal. Ovu temu, sa suprotne tačke gledišta, na koristan način obrađuje učesnik u partizanskom pokretu, Miloš Minić, *Oslobodilački ili građanski rat* /kao u originalu/ (Novi Sad: Mir, 1993).

⁵²Vidi kod Tomasevicha /kao u originalu/, *The Chetniks* /kao u originalu/ /*Četnici*/, /str/ 125, i kod Karchmara, *Draž Mihailović*, 1: /str/ 81-82.

⁵³Od literature napisane na zapadnim jezicima /kao u originalu/, o teroru koji su sprovodili četnici, vidi kod Tomasevicha /kao u originalu/, *The Chetniks* /kao u

U glavnim verzijama svog nacionalnog programa, četnici su se zalagali za prestrukturiranu Jugoslaviju, u okviru koje bi Srbi neosporno bili dominantan narod.⁵⁴ Prema mišljenju četničkih ideologa, Srbi su sudbonosnu grešku napravili 1918. godine, kada su svoj identitet i državnost spojili u jugoslovenstvo i ušli u jugoslovensku državu, a da pritom nisu definisali srpske granice unutar nje. Četnici su posleratnu Jugoslaviju zamišljali kao federalnu državu, koja bi se sastojala od tri nacionalne jedinice: slovenačke, hrvatske i srpske (od kojih bi poslednja imala prekrojene granice, kako bi obuhvatila ne samo sve zemlje u kojima žive Srbi, već i zemlje za koje se, iz istorijskih razloga, tvrdilo da pripadaju Srbima). Kao što je ukazano u ovom rezimeu, četnički nacionalni program preuzeo je ključne elemente platforme Srpskog kulturnog kluba. Zaista, neki članovi tog kluba – pre svega, beogradski advokat, Dragiša Vasić, i banjalučki advokat, Stevan Moljević, odigrali su vodeću ulogu u stvaranju četničkog političkog programa.⁵⁵ Prema nekim varijantama četničke ideologije, srpskom /teritorijalnom/ jedinicom trebalo je da budu obuhvaćeni samo Srbi. To je bila tvrdnja izneta u dokumentu (opštepoznatom pod nazivom "Homogena Srbija"), koji je Moljević sastavio, u junu 1941. godine. Moljević je tvrdio da samo država svih Srba, koja treba da se ostvari putem ekspanzije i

originalu/ /*Četnici*/, str. 256-261, a o odnosima između Srba i Muslimana za vreme rata, vidi Francine Friedman, *The Bosnian Muslims: denial of a nation* /kao u originalu/ /*Bosanski Muslimani: poricanje jednog naroda*/, (Boulder: Westview Press, 1996), 5. poglavlje. Wolfgang Höpken, u "Die jugoslawischen Kommunisten und die bosnischen Muslime" /kao u originalu/ /"Komunisti u Jugoslaviji i bosanski Muslimani"/, u *Die Muslime in der Sowjetunion und in Jugoslawien* /kao u originalu/ /*Muslimani u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji*/, prir. Andreas Kappeler i drugi, (Keln: Markus Verlag, 1989), /str/ 188-194, daje korisnu analizu razloga za sukob između Srba i Muslimana. O istočnoj Bosni, koja je bila poprište nekih od najstrašnijih pokolja, vidi takođe Karchmar, *Draž Mihailović* /kao u originalu/, 1:/str/ 457-508.

Od literature na jezicima bivše Jugoslavije, vidi Vladimir Dedijer i Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima, 1941-1945: zbornik dokumenata i svedočenja* (Sarajevo: Svjetlost, 1990) i Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu* (Sarajevo: Oko, 1998), /str/ 209-296.

⁵⁴O elementima četničke ideologije, vidi kod Karchmara, *Draž Mihailović*, 2:/str/ 569-610 i Nikolića, *Istorija Ravnogorskog pokreta*, 2: /str/ 353-446 (posebno stranice 425-436, gde se govori o programu iznetom na Svetosavskom kongresu, u januaru 1944. godine). Vidi takođe dokumente kod Petranovića i Zečevića, *Jugoslovenski federalizam*, 1: /str/ 675-693. Kako ističu Karchmar i ostali, unutar tog pokreta postojale su suprotstavljene ideologije i koncepcije. Kratak osvrt dat u sadašnjem tekstu nužno je previše pojednostavljen.

⁵⁵O kontinuitetu sa Srpskim kulturnim klubom, vidi kod Nikolića, *Istorija Ravnogorskog pokreta* /kao u originalu/, 3: /str/ 327-345 (o Dragiši Vasiću). Vidi takođe kod Karchmara, *Draž Mihailović*, 2: /str/ 571-574, kao i kod Petranovića i Zečevića, *Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost*, 1: /str/ 678.

zamene stanovništva, može da zaštiti Srbe od "teških stradanja, koja Srbima nanose njihovi susedi čim se pruži prilika."⁵⁶

Konačna pobjeda partizana nad četnicima, u građanskom ratu u Jugoslaviji, bila je barem isto toliko pobjeda projugoslovenski orijentisanih Srba nad onima koji su bili isključivo prosrpski orijentisani koliko i pobjeda socijalističkih revolucionara nad braniteljima starog društvenog poretka. Iako partizani to nikada nisu priznali, u izvesnoj meri to je bila i pobjeda nad Srbima van Srbije – odnosno, u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj – kao i nad Srbima iz Srbije, od kojih su mnogi podržavali četnike.⁵⁷ Titovi govori u Srbiji, u periodu između 1944. i 1945. godine, otkrivaju organizovani pokušaj da se pređe preko ove činjenice. U svom prvom posleratnom govoru, u srcu Srbije (i četničkog pokreta), u Šumadiji, Tito je osetio potrebu da demantuje glasine da je stanovništvo Srbije protiv novog režima, a u nekoliko navrata pozdravio je trijumfalni "povratak" srpskih partizana u Srbiju.⁵⁸ (Naravno, partizani, koji su iz Srbije isterani 1941. godine, zaista su se vratili 1944. godine, ali Srbi izvan Srbije bili su mnogo značajniji za partizanski pokret u celini.)

Kada je tok rata partizanima doneo pobjedu, a četnicima katastrofu, onda su Srbi istovremeno postali i dobitnici i gubitnici, ali tradicionalni srpski nacionalizam u potpunosti je poražen. Njegov poraz bio je utoliko potpuniji, zbog toga što je podjednako bio institucionalne i ideološke prirode. Pobjedom partizana, glavne institucije, koje su pružale podršku četnicima (monarhija i "buržujske" političke stranke) su uništene, drastično oslabljene (Srpska pravoslavna crkva) ili saterane u nove političke kalupe (srpska kulturna i

⁵⁶Taj dokument je sadržan i u delu Dedijera i Miletića, *Genocid nad Muslimanima*, /str/ 8-16. Citat ("teška stradanja koja Srbima nanose njihovi susedi čim se pruži prilika") nalazi se na str. 10.

Nikolić ističe da je ovaj dokument, pod naslovom "O našoj državi, o njenim granicama," napisan pre nego što se Moljević pridružio Mihailoviću, a četnici ga nikada nisu formalno usvojili. Ipak, kaže on, u tom dokumentu naglašene su stvari, od kojih će mnoge postati četnički nacionalni program (Nikolić, *Istorija Ravnogorskog pokreta*, 2: /str/ 385-386). O ideji razmene stanovništva se posebno živo raspravljalo na sednicama Centralnog nacionalnog odbora (Nikolić, *Istorija ravnogorskog pokreta*, 2: /str/ 444). Radi više podataka o Moljeviću, vidi Karchmar, *Draža Mihailović*, 2: /str/ 580-582.

⁵⁷O ravnoteži između partizana i četnika u Srbiji, vidi kod Branka Petranovića, *Srbija u drugom svetskom ratu, 1939-1945, passim*. Što je najvažnije, Petranović zaključuje (na str. 750) da je Komunistička partija uživala slabu podršku po unutrašnjosti Srbije. O ulozi Srba i Srbijanaca u partizanskom pokretu, uporedi delo Ive Banca, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, /kao u originalu/ /*Staljinom protiv Tita: kominformističke podele u okviru komunizma u Jugoslaviji*/ (Ithaca i London: Cornell University Press, 1988), /str/ 109-110.

⁵⁸O motivu za "povratak", vidi Titov prvi govor u oslobođenom Beogradu, 27. oktobra 1944. godine, Josip Broz Tito, *Govori i članci*, od 1. do 21. toma (Zagreb: Naprijed, 1959-1972), 1: /str/ 244-248, kao i njegov govor od 10. novembra 1944. godine (*Govori i članci*, 1: /str/ 249-251). Što se tiče Šumadije, vidi njegov govor od 18. juna 1945. godine, u *Govori i članci*, 1: /str/ 326.

književna udruženja). Istovremeno su kompromitovana tradicionalna obeležja srpskog /nacionalnog/ identiteta, jer su vezivana za četnike.

IV. Srbi u Titovoj Jugoslaviji

IV.A Obrasci srpske nacionalne misli

U sledeća dva odeljka, koja čine najveći deo ovog izveštaja, pažnja će biti posvećena pokušajima Srba da odrede sebe i svoj nacionalni položaj, u okviru novog konteksta socijalističke i federalne Jugoslavije. Četvrti odeljak bavi se razdobljem do Titove smrti, 1980. godine, dok se peti odeljak bavi krizom u Jugoslaviji, koja je nastala nakon Titove smrti, kao i fenomenom, koji se obično naziva "usponom srpskog nacionalizma". Iako se prati trag srpske nacionalne misli u periodu od četrdeset šest godina postojanja socijalističke Jugoslavije, u ovom izveštaju pokušaćemo da objasnimo pojavu nacionalnog "načina razmišljanja," sastavljenog od niza uverenja koja su, do kraja osamdesetih godina, postala široko rasprostranjena (made ne i univerzalna) među Srbima.

U izveštaju je posebna pažnja posvećena reakcijama Srba na progresivnu političku i ustavnu decentralizaciju Jugoslavije. Te reakcije, kao što ćemo videti, nagoveštavaju srpsku reakciju na raspad jugoslovenske države. S obzirom na to da je, u većem delu perioda obrađenog u ovom izveštaju, jugoslovenska politika zavisila od ograničenja jednopartijskog sistema, u izveštaju će se pratiti srpska nacionalna misao u sferi kulture (koja je u Jugoslaviji, kao i u mnogim drugim komunističkim sistemima, služila kao surogat za zabranjenu politiku), kao i u sferi politike. Tokom trideset godina, koje su prethodile raspadu Jugoslavije, u izveštaju će biti izneti argumenti prema kojima se, svaki put kad je slabilo jedinstvo Jugoslavije (kulturno ili političko), javljala potreba za (kulturnim ili političkim) jedinstvom svih Srba. Konkretnije, slabljenje jedinstva Jugoslavije, odmah je na dramatičan način skretalo pažnju nacionalistički nastrojenih Srba unutar Srbije na položaj Srba izvan nje. Ovi obrasci naročito se ogledaju u srpskim reakcijama na decentralizaciju, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina. One predstavljaju odjek reakcija Srpskog kulturnog kluba na Sporazum iz 1939. godine i takođe predočavaju obrasce srpskog odgovora na raspad jugoslovenske države dvadeset godina kasnije.

IV.B. 1918. i 1945: Kontinuiteti i kontrasti

Činioci koji su odredili odnos Srba prema socijalističkoj jugoslovenskoj državi u sebi sadrže kako značajne elemente kontinuiteta sa prvom Jugoslavijom, tako i značajne razlike. U strukturnom smislu, moglo bi se reći da je srpska pozicija ostala nepromenjena: jugoslovenska država nastavila je da postoji u okviru sličnih granica, a Srbi su i dalje bili najveća nacionalna grupa.

Pored toga, Srbi su mogli smatrati da su (svojim učešćem u partizanskom pokretu) odigrali vodeću ulogu u stvaranju druge Jugoslavije, kao i one prve. Ti činioци pružaju osnovu za kontinuiranu privrženost jugoslovenskoj državi, kao državi u kojoj su svi Srbi ujedinjeni, kao i za poseban osećaj da je Srbija čuvar te države.

Ipak, kao posledica kombinacije drugih činilaca, odnos Srbije prema socijalističkoj jugoslovenskoj državi veoma se razlikuje od njenog odnosa prema državi iz međuratnog perioda. Pre svega, iako se, po svojoj nacionalnoj i višenacionalnoj koncepciji, Jugoslavija mogla uporediti sa tom državom iz međuratnog perioda, socijalistička Jugoslavija je, od samog početka, bila izrazito višenacionalna država, sa federalnim uređenjem. Nakon 1945. godine, partizani su tvrdili da su, stvaranjem federalne države, oni rešili nacionalne probleme u Jugoslaviji, što je postao ključni razlog za njihovo polaganje prava na legitimitet. U prvim godinama nakon rata, jugoslovenski federalizam uglavnom je služio za propagandne svrhe. (Jugoslovenska država prvo je sledila sovjetski model, koji je formalno bio federalni, ali efikasno centralizovan, pod kontrolom Partije.⁵⁹ Partizani su u svojim govorima jasno naznačavali razliku između njihovog "bratstva i jedinstva", koje počiva na nacionalnoj jednakosti izraženoj kroz federalni sistem, i lažnog, silom nametnutog jedinstva, koje je postojalo u državi iz međuratnog perioda. Sâm Tito se mnogo puta vraćao na ovu temu tokom prvih godina posle rata i kasnije. Versajski proces, govorio je, doveo je do jedne "veštačke tvorevine", Jugoslavije koja je postojala samo "na papiru", ali ne i u srcima građana.⁶⁰ Takvo deprimirajuće stanje posejalo je mržnju među jugoslovenskim narodima i prouzrokovalo katastrofu koja se desila 1941. godine.⁶¹ *Pravo* jugoslovensko jedinstvo ostvareno je tek 1945. godine: "Formalno smo se podelili Štvaranjem federalnih jedinicaČ da bismo se bolje ujedinili u stvarnosti."⁶²

Drugo, iako su Srbi svakako bili politički dominantni u prvoj Jugoslaviji, njihov položaj u drugoj državi bio je mnogo protivrećniji. S jedne strane, Srbi i (još više) Crnogorci bili su preterano zastupljeni u određenim institucijama. Što je najvažnije, Jugoslovenska narodna armija (JNA) je u posleratnom periodu imala između šezdeset i sedamdeset posto srpskih i

⁵⁹Neka zanimljiva poređenja između tadašnjeg sovjetskog i jugoslovenskog ustava, napravio je F.W. Hondius, *The Yugoslav Community of Nations* /kao u originalu/ /*Jugoslovenska zajednica naroda*/, (Hag i Pariz: Mouton, 1968), 4. poglavlje.

⁶⁰Vidi Titove govore od 4. oktobra 1953. godine (*Govori i članci*, 8:/str/ 268) i od 27. jula 1952. godine (*Govori i članci*, 17:/str/ 309).

⁶¹Titov govor u Glini (mestu gde je izvršen zloglasni ustaški pokolj), 27 jula 1952. godine (*Govori i članci*, 7: /str/ 145).

⁶²Govor pred članovima Slovenačke akademije, 6. novembra 1948. godine (*Govori i članci*, 4: /str/ 43). (U istom pasusu, Tito pravi razliku između tog jedinstva i jedinstva u državi između dva rata.) Slično tome, u govoru od 6. juna 1945. godine, Tito je rekao: "Prilikom stvaranja svojih granica, duhovno smo se ujedinili." (*Govori i članci*, 1:/str/ 313).

crnogorskih oficira, uprkos tome što je njihov zajednički udeo u ukupnom broju stanovnika iznosio otprilike četrdeset posto. Ta preterana zastupljenost posledica je kombinacije činilaca, uključujući tradiciju stanovnika nekadašnje Vojne krajine, ulogu Srba u partizanskom pokretu, kao i relativnu nezainteresovanost nekih drugih grupa (naročito Slovenaca) za karijeru u vojsci.⁶³ Regionalni obrasci etničke zastupljenosti bili su naročito značajni u Savezu komunista Jugoslavije (SKJ - u) i, u opštijem smislu, u političkim elitama. Srbi su bili preterano zastupljeni u partijskim i političkim strukturama u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Vojvodini i (na najdramatičniji način) na Kosovu.⁶⁴

S druge strane, Srbi *qua* /kao u originalu/ Srbi /Srbi kao Srbi/ nisu imali nikakve posebne privilegije u Titovoj Jugoslaviji. Politička pripadnost uvek je imala prednost u odnosu na nacionalnu pripadnost. (Nakon razlaza između Tita i Staljina, 1948. godine, dramatičnu ilustraciju ovog principa predstavljale su drakonske čistke pravih i navodnih pristalica Staljina među

⁶³Opštu raspravu o vojsci, kao i neke brojke vezane za nacionalni sastav partizanskog pokreta, daje James Gow, *Legitimacy and the military: the Yugoslav Crisis* /kao u originalu/ /*Legitimitet i vojska: jugoslovenska kriza*/ (London: Pinter, 1992), /str/ 54-56. O oficirskom sastavu u različitim periodima, vidi kod Lenarda J. Cohena, *The Socialist Pyramid: Elites and Power in Yugoslavia* /*Socijalistička piramida: elite i vlast u Jugoslaviji*/, (Oakville: Ontario, 1989), tabela 2.11 (str. 128) i *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition* /kao u originalu/ /*Prekinute veze: Raspad Jugoslavije i politika na Balkanu*/, (Boulder, CO: Westview Press, 1995), tabela 6.5 (str. 182), kao i kod Lampea, *Yugoslavia as History* /kao u originalu/ /*Jugoslavija kao istorija*/, /str/ 337.

⁶⁴Vidi kod Cohena, *The Socialist Pyramid* /kao u originalu/ /*Socijalistička piramida*/, 7. poglavlje, gde se detaljno i iznijansirano govori o ovim obrascima, kao i 8. poglavlje, koje se odnosi na Kosovo. Rezultate svog istraživanja Cohen rezimira na sledeći način: "Srbi su [1971. godine] bili preterano zastupljeni u hrvatskoj političkoj eliti, iako su brojčano bili u manjini, a zauzimali su i sve elitne položaje u Vojvodini i imali su većinsko vođstvo među elitom u Bosni, a takođe su bili na izuzetno jakim položajima među političkom, privrednom i naučno-tehničkom elitom u Crnoj Gori i na Kosovu. Ovaj obrazac ostavlja po strani srpsku kontrolu nad vlastitom republikom (najvećom u zemlji), kao i važnu ulogu Srba u poslovima na saveznom nivou Partije, u masovnim organizacijama, kao i u državnom aparatu, sa sedištem u Beogradu." Međutim, uprkos ovim obrascima, Cohen zaključuje: "Proporcionalna prezastupljenost Srba u regionalnim i ukupnim elitnim strukturama zemlje bila je daleko manje ekstremna od uloge koju su Srbi imali u državi u periodu između dva rata (osim, možda, u Hrvatskoj) i ona je bila prisutna u sasvim drugačijoj vrsti ustavnog uređenja i ideološkog okvira... Od početka šezdesetih godina, politika u Jugoslaviji, naročito na saveznom nivou, bila je daleko više policentrična i konfederalna, nego što na to ukazuju gorenavedeni podaci, čak i tokom godina kada je centralizacija ponovo oživila. Stoga se mogu navesti sasvim dobri razlozi za postepenu eroziju srpskog političkog uticaja na procese odlučivanja, kako na regionalnom, tako i na saveznom nivou." Cohen, *The Socialist Pyramid* /kao u originalu/ /*Socijalistička piramida*/, /str/ 307.

srpskim i crnogorskim članovima Partije.⁶⁵). Kako je Jugoslavija postajala decentralizovana, a većina saveznih ustanova – na primer, predsedništvo države i partije i savezna skupština – bila je ustrojena po republičkom ključu, najgušće naseljene jugoslovenske republike, uključujući Srbiju, bile su, u izvesnom smislu, *nedovoljno zastupljene* na saveznom nivou. (O ovom pitanju govori se dalje u tekstu, u kontekstu ustavnih promena, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih.) Na toj osnovi, moglo bi se tvrditi (a mnogi Srbi i jesu) da su Srbi, kao najbrojniji narod, i Srbija, kao najveća republika, diskriminirani od strane institucija socijalističke Jugoslavije.

Konačno, u okviru ideologije socijalističke Jugoslavije, srpska nacija nije dobila "vodeću ulogu." (U Jugoslaviji bi bilo nezamislivo ukazivanje slične počasti kakva je, u himni Sovjetskog Saveza, ukazana "velikim Rusima."⁶⁶) Kao što je prethodno rečeno, iako je pobeda partizana predstavljala pobjedu pokreta, u kojem su Srbi odigrali vodeću ulogu, ona je takođe predstavljala težak poraz srpskog nacionalizma. Lideri SKJ – a (a naročito oni u Savezu komunista Srbije, postupajući po direktivi da komunisti treba da se bore protiv nacionalizma "u vlastitoj kući") zaista su često ukazivali na posebne opasnosti koje vrebaju od srpskog nacionalizma. Taj nacionalizam vezivao se za srpsku buržoaziju, koju su krivili za neuspehe države u međuratnom periodu, kao i, naravno, za četnike u Drugom svetskom ratu. Tako je rezolucija, usvojena na Osnivačkom kongresu Komunističke partije Srbije /KPS – a/, u maju 1945. godine, pozvala KPS na borbu "protiv šovinističkih i hegemonističkih tendencija, i to uglavnom velikosrpskih".⁶⁷ Ovakav način govora nastavio je da dominira unutar Komunističke partije (kasnije Saveza komunista) Srbije tokom perioda titoizma i nakon njega.⁶⁸

Ovo je jedan od načina da se rezimiraju razlike između "ideološke" pozicije Srba u prvoj i drugoj jugoslovenskoj državi. Godine 1918, Srbi su bili suočeni sa jednom dilemom: ostvarili su svoj cilj o ujedinjenju skoro svih Srba u

⁶⁵O fenomenu kominformizma (odnosno podrške Staljinu, nakon 1948. godine), vidi kod Ive Banca, *With Stalin Against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism* /kao u originalu/ /*Staljinom protiv Tita: kominformističke podele u jugoslovenskom komunizmu*/ (Ithaca i London: Cornell University Press, 1988), a naročito 8. poglavlje, u kojem se kaže da su među kominformistima preovlašivali Srbi i Crnogorci.

⁶⁶Prema rečima Veljka Vujačića: "Za razliku od zvanične podrške "sovjetsko-ruskom nacionalizmu," u komunističkoj Jugoslaviji "srbo-jugoslovenstva" nije smelo biti i nikada se nije nazdravljalo posebnoj istorijskoj ulozi koju je odigrala "vodeća srpska nacija". Vujačić, "Historical legacies" /kao u originalu/ /"Istorijska zaveštanja"/, /str/ 781.

⁶⁷Citat "protiv šovinističkih i hegemonističkih tendencija i to uglavnom velikosrpskih" sa Osnivačkog kongresa KP /Komunističke partije/ Srbije (od 8. do 12. maja 1945), priredili Milan Borković i Venceslav Glišić (Beograd: Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, 1972), /str/ 226.

⁶⁸Vidi, npr, *Aktivnost Saveza komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i šovinizma u SR/Socijalističkoj Republici/Srbiji* (Beograd: Komunist, 1972).

jednoj državi, a (u većini slučajeva) nisu se zapravo pomirili sa njenim višenacionalnim karakterom. Neki su se priklonili ideji o jugoslovenskoj naciji, koja na kraju nije mogla da se održi, dok su drugi Jugoslaviju videli samo kao Srbiju ispisanu velikim slovima. Obe ove ideje podržavali su elementi unutar režima. Godine 1945, Srbi su se suočili sa još jednom dilemom. Oni su ponovo bili ujedinjeni u jugoslovenskoj državi. Međutim, ovoga puta, kombinovanjem iskustva iz države u međuratnom periodu, iz Drugog svetskog rata i iz promene režima – jugoslovenstvo kao nacionalna koncepcija, kao i tradicionalni srpski nacionalizam bili su *podjednako* duboko kompromitovani, a nijedno od to dvoje nije imalo značajnu podršku unutar režima. U novom političkom kontekstu, Srbi, koji su promovisali jedinstvo Jugoslavije, suočili su se sa psihološkom i političkom potrebom da se ograde od "unitarističkog" jugoslovenstva, dok su oni koji su promovisali srpsko jedinstvo, morali da se izdignu iznad poraženih i diskreditovanih četnika.⁶⁹

IV.C. Srbi i "socijalističko jugoslovenstvo"

Srpska nacionalna misao se, naravno, razvijala unutar promenljivog političkog i ideološkog okvira i ona se može shvatiti samo u tom kontekstu. Do prve veće posleratne promene u tom okviru došlo je kada je jugoslovenski režim pridodao koncepciju "socijalističkog jugoslovenstva" manje problematičnoj ratnoj paroli "bratstva i jedinstva". Ova promena delom je bila motivisana potrebom režima da se bavi posledicama razlaza između Tita i Staljina, 1948. godine. Direktno posledice događaja iz 1948. godine – neprijateljstvo sovjetskog bloka, koje je gotovo došlo do stanja neobjavljenog rata – nametnule su nuždu da jugoslovenske vođe promovišu odanost Jugoslaviji, ili "socijalističkom patriotizmu," u odnosu na odanost međunarodnom komunizmu.⁷⁰ Ispostavilo se da su *indirektno* posledice događaja iz 1948. godine – privredna i politička destalinizacija, koja je počela kao improvizovana reakcija na izopštenje i postala "jugoslovenski samoupravni socijalizam" – bile još značajnije u krojenju jugoslovenske politike vezane za nacionalno pitanje.⁷¹ Decentralizacija privrede donela je nove ekonomske nedaće starim nacionalnim i regionalnim rivalima, a politička liberalizacija je konfliktima, koji su iz nje proizašli, dala više slobode da se ispolje. Posledica toga bilo je povećano ispoljavanje nacionalnih antagonizama, čak i među

⁶⁹Ovo pitanje potpunije je razrađeno kod Buddingove: "Yugoslavs into Serbs" /kao u originalu/ /"Jugosloveni postaju Srbi"/.

⁷⁰O "socijalističkom patriotizmu" vidi, na primer, Titov govor od 16. novembra 1948. godine (Tito, *Govori i članci* /kao u originalu/, 4:/str/ 48). Uporedi sa Đilasom, *Contested Country* /kao u originalu/ /*Osporena zemlja*/, /str/ 174-178.

⁷¹Najbolju analizu na engleskom jeziku razvoja jugoslovenskog samoupravljanja dao je Dennison Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948-1974* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment od 1948. do 1974. godine*/ (London: C. Hurst and Company, 1977).

komunističkim kadrovima, što je predstavljalo neugodan razvoj događaja za režim koji je, kako je prethodno rečeno, svoj legitimitet u velikoj meri zasnivao na tvrdnji da je za vreme rata uspeo da reši nacionalne probleme u Jugoslaviji. Osnovne odlike teoretskog odgovora režima - na jugoslovenski način preformulisana opšta marksistička premisa, po kojoj klasa ima prednost u odnosu na naciju - pojavile su se u periodu između 1952. i 1953. godine.⁷² Režim je tvrdio da se jugoslovenski socijalizam tradicionalnim nacionalizmima neće suprotstaviti zamenom ili potiskivanjem već postojećih nacionalnih identiteta, već stvaranjem novog, glavnog socijalističkog identiteta. Prema rečima Edvarda Kardelja, vodećeg slovenačkog komunista i glavnog teoretičara u rukovodstvu Jugoslavije, putem samoupravnog socijalizma (konkretno, nove vrste svojinskih odnosa, koje je on podrazumevao) biće stvorena "socijalistička zajednica nove vrste, u kojoj će jezik i nacionalna kultura postati sekundarni činilac".⁷³ Ovaj pojam zajedništva ponekad je nazivan "socijalističkim jugoslovenstvom," što je formulacija namenjena naglašavanju razlike između ovog jugoslovenstva zasnovanog na zajedničkoj privrženosti socijalizmu, i jugoslovenstva zasnovanog na nacionalnim karakteristikama, koje je postojalo u državi u međuratnom periodu. Socijalističko jugoslovenstvo zapravo se može smatrati pokušajem stvaranja građanskog nacionalizma, ukoliko se građanski nacionalizam shvata u smislu u kojem ga je koristio Anthony Smith, kao "svevladajuća i ujedinjujuća simbolika i ideologija," koja pojedincima omogućava da se "jednako ugodno osećaju u dva koncentrična kruga odanosti i identifikacije".⁷⁴ Stoga, u programu usvojenom na Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije (SKJ - a), 1958. godine,

⁷²Ova rasprava o nacionalnoj politici režima, početkom 1950-ih godina, nastavlja se uglavnom kod Shoupa, *Communism* /kao u originalu/ /*Komunizam*/, /str/ 184-191. Međutim, primetila bih da Shoup greši u tvrdnji (na str. 205) da je (u Kardeljevom delu, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* /kao u originalu/, pojam "jugoslovenstvo" upotrebljen tek 1957. godine, da bi se opisala odanost Jugoslaviji, koju je režim pokušavao da promoviše. Taj izraz pojavio se mnogo ranije. Vidi, npr, Čosićev članak, iz novembra 1952. godine, posvećen "socijalističkom jugoslovenstvu," kao i polemiku između Mišića i Šege, 1956. godine, na istu temu (i o jednom i drugom govori se u prvom poglavlju dela Buddingove "Serb Intellectuals and the National Question" /kao u originalu/ /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/).

O raspravama sa početka 1950-ih godina, vidi takođe Đilas, *Contested Country* /kao u originalu/ /*Osporena zemlja*/, /str/ 174-180, kao i (kratku) raspravu sa Šestog kongresa SKJ-a, 1952. godine, Desanka Pešić: ""Jugoslovenstvo" u kongresnim dokumentima KPJ/SKJ", *Jugoslovenski istorijski časopis* /br/ 22/3, (1987), /str/ 103.

⁷³Kardeljev citat (iz njegovog dela *O osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ* /Federativne Narodne Republike Jugoslavije/, 1953, /str/ 51-52), naveo je i preveo Shoup, *Communism* /kao u originalu/ /*Komunizam*/, /str/ 186.

⁷⁴Anthony D. Smith: "Ethnic Identity and Territorial Nationalism" /kao u originalu/ /"Etnički identitet i teritorijalni nacionalizam"/, u delu *Thinking Theoretically About Soviet Nationalities* /kao u originalu/ /*Teorijsko razmišljanje o nacionalnostima u Sovjetskom Savezu*/, priredio Alexander J. Motyl, /str/ 61. Kao primere za "koncentrične

socijalističko jugoslovenstvo se, pažljivo i bez upotrebe nacionalnih izraza, definiše kao:

svest o socijalističkom jugoslovenstvu, jugoslovenski socijalistički patriotizam, koji nije suprotan, već nužni internacionalistički dodatak demokratskoj nacionalnoj svesti, u uslovima socijalističke zajednice naroda. To nije pitanje stvaranja nekakve nove "jugoslovenske nacije," umesto postojećih nacija...⁷⁵

Nekoliko mera, koje su uvedene u periodu od početka do sredine pedesetih godina, bile su odraz pojačanog naglaska koji je režim stavljao na jedinstvo Jugoslavije. Ustavnim zakonom iz 1953. godine (koji je bio ustav po svemu, samo ne po nazivu), umanjena su formalna prava republika, a naročito njihova uloga u saveznim zakonodavnim telima.⁷⁶ Popisom iz 1953. godine (drugi posleratni popis, prvi je održan 1948. godine), uvedena je nova kategorija: "Jugosloveni, ŠnacionalnoČ neopredeljeni."⁷⁷ Godine 1954, Novosadskim sporazumom (koji su potpisali vodeći srpski, hrvatski i crnogorski lingvisti), potvrđeno je da je "srpskohrvatski ili hrvatskosrpski" jezik jedan književni jezik, sa dva jednako važeća pisma, latinicom i ćirilicom, i dva dijalekta, ijekavskim i ekavskim.⁷⁸ To je predstavljalo značajno odstupanje od

krugove," Smith navodi identitet Katalonaca, Španaca, Bretonaca, Francuza, Škotlandana i Britanaca.

⁷⁵*Program Saveza komunista Jugoslavije*, /str/ 147-48.

⁷⁶Shoup, *Communism* /kao u originalu/ /*Komunizam*/, /str/ 186-188. Shoup naglašava da su ovim ustavnim promenama, republike izgubile vrlo malo, gotovo ništa od svojih ovlašćenja, u praksi. Uporedi Hondius, *The Yugoslav Community of Nations* /kao u originalu/ /*Zajednica jugoslovenskih naroda*/, peto poglavlje, i Slobodan Inić: "Potraga za državom, Republika Srbija u DF/FNR/SFR /Demokratskoj Federativnoj/Federativnoj Narodnoj Republici/Socijalističkoj Federativnoj Republici/Jugoslaviji", *Republika*, /br/ 7/130 (od 16. do 31. decembra 1995), I-VIII.

⁷⁷U ovom popisu, za razliku od onih kasnijih, kategorija "Jugoslovena" zadržala je etničku konotaciju južnih Slovena. Popisivači su imali instrukcije da kao "Jugoslovene" zabeleže sve one koji se nisu izjasnili u smislu tradicionalnog nacionalnog identiteta i koji su, po poreklu, spadali u jugoslovenske (odnosno, nebugarske, južnoslovenske) narode. Tako je ovaj izraz zgodno posluzio da obuhvati ne samo one koji su se sami izjasnili kao Jugosloveni, već i decu iz mešovitih brakova i one koji su se izjasnili na osnovu regionalne, umesto nacionalne, pripadnosti i, što je najvažnije, Muslimane slovenskog porekla, koji su tek šezdesetih godina zvanično priznati za jugoslovenski "narod". O brojkama vezanim za popis iz 1953. godine, vidi Shoup, *Communism* /kao u originalu/ /*Komunizam*/, Prilog A, tabela 1. O promenljivoj kategoriji "Jugoslovena" u posleratnim popisima, vidi Dušan Ičević, *Jugoslovenstvo i jugoslovenska nacija* (Beograd, Naučna knjiga, 1989), /str/ 122-32, i Dušan Đošić: ""Jugosloveni" u popisu 1981." /kao u originalu/, *Naše teme* /br/ 28 (1984), /str/ 1983-1986.

⁷⁸Oblici ijekavice otprilike se koriste u većem delu Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Crne Gore, a ekavice u većem delu Srbije. O rasprostranjenosti ekavice i ijekavice, vidi Banac, *National Question in Yugoslavia* /kao u originalu/ /*Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*/, /str/ 47-49. Vidi takođe veoma korisne tabele kod Roberta D. Greenberga: "The Politics of Dialects Among Serbs, Croats, and Muslims in the Former

principa ugrađenih u Ustav iz 1946. godine, u kojem su se srpski i hrvatski tretirali kao posebni jezici.⁷⁹ Konačno, organizovana kampanja u cilju veće kulturne saradnje između republika počela je u periodu između 1955. i 1956. godine.⁸⁰

S obzirom na restriktivnu političku klimu toga doba, teško je izmeriti u kojem stepenu je narod prihvatio koncepciju socijalističkog jugoslovenstva. Po svemu sudeći, prihvatljivost te koncepcije zavisila je od više faktora: zgražanja nad međunacionalnim zverstvima u Drugom svetskom ratu, ponosa na položaj Jugoslavije, kao primera socijalističke zemlje koja ne pripada nijednom bloku i osnivača Pokreta nesvrstanih (čija prva konferencija je održana u Beogradu 1961. godine), kao i opštijeg uverenja da nacionalni identitet sve više gubi na značaju u modernom svetu.⁸¹

Tako formulisano, socijalističko jugoslovenstvo moglo je da se dopadne svim građanima Jugoslavije. Međutim, za one koji nisu bili Srbi, njegovoj privlačnosti je uvek potencijalno (a često i u stvarnosti) bio suprotstavljen strah da je to "jugoslovenstvo" zapravo samo maska ispod koje se krije nacionalizam najvećeg naroda – Srba. S druge strane, Srbi nisu morali da se plaše da će jugoslovenstvo podrazumevati asimilaciju najvećeg naroda, iako su neki od njih sumnjali da to podrazumeva gubitak njihovog vlastitog identiteta. U stvari, neki srpski *pobornici* socijalističkog jugoslovenstva vezivali su ga barem za delimično odricanje od srpske nacionalne tradicije, kao što je ćirilica.⁸² Pored toga, socijalističko jugoslovenstvo je, po svemu sudeći, nudilo svojevrsno rešenje srpskog nacionalnog problema posle 1945. godine, a to je

Yugoslavia" /kao u originalu/ /"Politika dijalekata u Srba, Hrvata i Muslimana u bivšoj Jugoslaviji"/, *East European Politics and Societies* /kao u originalu/ /br/ 10/3 (1996), /str/ 400-401.

⁷⁹O promenljivoj jezičkoj politici socijalističke Jugoslavije, vidi kod Branka Franolića: "Language policy in Yugoslavia with special reference to Croatian" /kao u originalu/ /"Politika prema jeziku u Jugoslaviji, sa posebnim osvrtom na hrvatski jezik"/, *Journal of Croatian Studies* /kao u originalu/, /br/ 25-26 (1984-85), /str/ 126-152.

⁸⁰Kampanja je počela 1955. godine, a dobila je zamah 1956. godine (naročito nakon sastanka Ideološke komisije Centralnog komiteta SKJ-a, u maju 1956. godine, na kojem je vodeći srpski političar, Petar Stambolić, odbacio "regionalizam" u kulturi.) Aleš Gabrić: "Slovenska kulturna politika v času "socialistične demokracije" 1953-1962" /kao u originalu/ (Doktorska disertacija na Ljubljanskem univerzitetu, 1993), /str/ 337-338 i 352-363.

⁸¹Potpunije sam govorila o privlačnosti socijalističkog jugoslovenstva u prvom poglavlju dela "Serb Intellectuals and the National Question, 1961-1991" /kao u originalu/ /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje, 1961-1991."/ i u "Yugoslavs into Serbs: Serbian National Identity, 1961-1971" /kao u originalu/ /"Jugosloveni postaju Srbi: srpski nacionalni identitet, 1961-1971."/.

⁸²Na primer, u apelu "Za jugoslovenstvo nacionalnih kultura", objavljenom u glasilu Komunističke partije Hrvatske, u novembru 1952, Dobrica Ćosić pozvao je na rasprostranjeniju upotrebu latinice. Dobrica Ćosić, "Za jugoslovenstvo nacionalnih kultura," *Naprijed* [glasilo Komunističke partije Hrvatske], br. 49, 28. novembar 1952.

potreba da se Srbi podjednako ograde od "unitarističkog" jugoslovenstva i tradicionalnog srpskog nacionalizma, uz istovremene dalje pokušaje da se opravda postojanje jugoslovenske države.

U takvim okolnostima, jedva da je bilo iznenađujuće to što je socijalističko jugoslovenstvo mnoge svoje najvatrenije pristalice steklo među srpskim intelektualcima. Isto tako se moglo predvideti da će ova koncepcija naići na najžešću kritiku od strane Slovenaca, bez obzira na to što je njen intelektualni otac, Kardelj, i sâm bio Slovenac. Isti oni činioci, koji su, u strukturnom smislu, doprineli naklonjenosti Srba da podrže jugoslovenstvo, imali su suprotan efekat na Slovence i njihovu nacionalno homogenu republiku, sa malim brojem stanovnika. Srpsko – slovenačke rasprave oko tumačenja socijalističkog jugoslovenstva počele su sredinom pedesetih godina da bi vrhunac dostigle u čuvenoj polemici između srpskog književnika (a kasnije i predsednika Savezne Republike Jugoslavije), Dobrice Ćosića, i slovenačkog književnog kritičara, Dušana Pirjevca. Obojica su bili istaknuti partijski intelektualci, a u međusobnoj polemici su, po svemu sudeći, postupali kao posrednici republičkih partijskih rukovodilaca, čija su se neslaganja i dalje uveliko krila od javnosti.⁸³ Iako je predmet te polemike tobože bio pravo tumačenje socijalističkog jugoslovenstva, ona se, između redova, uvijeno izražena u granicama titoističkog načina govora, ticala odnosa između jugoslovenske države i njenih republika. Prava republika, tvrdio je Pirjavec, najveća su svetinja. Republike "svakako čine nacionalne organizme ... nedodirljive poput svakog organizma." Ćosić (iako nije osporavao federalni oblik Jugoslavije) optužio je jugoslovenske rukovodioce za promovisanje "nacionalnog birokratizma" i insistirao je na tome da samo *jugoslovenska* država može da podrži ideal internacionalizma.⁸⁴

Tokom ove razmene mišljenja, Pirjavec je tvrdio da, po njemu, između nacionalnih prava i prava republika stoji znak jednakosti, očigledno ne uviđajući razlike u primeni te jednakosti na višenacionalnu državu, u kojoj su se nacionalne i političke granice jedva poklapale. Sa svoje strane, Ćosić isto tako

⁸³Ćosić je tvrdio da se usprotivio Pirjevcu isključivo na zahtev vodećih ličnosti iz /Komunističke/ partije Srbije. (Đukić, *Čovek*, /str/ 125-126. Neki od Pirjevčevih savremenika rekli su da je njegove tekstove ispravljao najviši slovenački zvaničnik, Boris Krajger. Dimitrij Rupel, *Slovenski intelektualci: od vojaške do civilne družbe* /kao u originalu/ (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989), /str/ 103.

⁸⁴Polemika između Ćosića i Pirjevca, koja je počela intervjuom koji je Ćosić dao zagrebačkom *Telegramu*, 20 januara 1961, vodila se na stranicama [Ljubljanske] *Naše sodobnosti* i [beogradskog] *Dela*, između marta 1961. i maja 1962. Pirjevčev citat, uzet je iz njegovog članka: "Oprostite, kako ste rekli?," objavljenog u *Našoj sodobnosti* /br/ 9/3 (iz marta 1961), /str/ 287. Ćosićev citat uzet je iz njegovog članka: "O savremenom nesavremenom nacionalizmu," objavljenog u *Delu* /br/ 7/12 (iz decembra 1961), /str/ 1417-1421. O toj polemici nadugačko se govori u 1. poglavlju dela Buddingove: "Serb Intellectuals and the National Question, 1961-1991" /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje, 1961-1991."/.

nije uviđao greške u svojoj pretpostavci da je samo po sebi očigledno da je jugoslovenska država, u kojoj su Srbi daleko najveći narod, čuvar "internacionalizma." Tako je njihova polemika predstavljala rane stadijume srpsko - slovenačkog razgovora gluvih, koji su se odnosili na prava svih jugoslovenskih naroda i republika, i bila je odraz stavova, koji će se provlačiti tokom čitavog postojanja socijalističke Jugoslavije i koji će na kraju uticati na njen raspad. Ta polemika je takođe ukazala na teškoće u formulisanju koncepcije "jugoslovenstva," koja bi bila prihvatljiva za sve jugoslovenske narode i na taj način je nagovestila krhkost "socijalističko jugoslovenskog" rešenja srpske nacionalne dileme.

IV.D. Decentralizacija i buđenje nacionalne svesti

U ovom odeljku izveštaja biće rezimiran proces decentralizacije države i Partije, krajem šezdesetih godina, i ukratko će biti reči o razdoblju nacionalnih pokreta, a zatim će se analizirati reakcije Srba na te događaje. Tom prilikom biće istaknuta dva elementa srpske nacionalne misli, koji su, u ovom periodu, izbili u prvi plan, a ispostavilo se da su bili od presudnog značaja dvadeset godina kasnije. Jedan element bio je žestoko protivljenje srpskim podelama unutar različitih političkih jedinica, što je često bilo praćeno potpunim zanemarivanjem činjenice da su i neke druge nacionalne grupe podeljene (iako, mora se priznati, ne u tolikoj meri). Još jedan element (s tim u vezi) bio je izraženi naglasak koji se stavljao na nacionalno jedinstvo, u odnosu na teritorijalno jedinstvo, što je bio stav koji je, između ostalog, podrazumevao ignorisanje istorijskih razlika između različitih zajednica Srba.

Tokom 1961. i 1962. kada su Čosić i Pirjevec vodili svoju polemiku, došlo je do sve izraženije podele unutar najvišeg rukovodstva oko pitanja dalje decentralizacije (koja se često vrtela oko srpsko - slovenačke ose). Na proširenom sastanku Izvršnog odbora Centralnog komiteta SKJ - a, održanom u martu 1962. godine, rasprava o decentralizaciji postala je neviđeno oštra. Taj sastanak (čiji se sadržaj mnogo godina držao u tajnosti) završio se bez rezultata, ali, nedugo zatim, Tito je svoj odlučujući glas dao makar nekom stepenu decentralizacije.⁸⁵

Pristalice decentralizacije odnele su dramatičniju pobjedu u julu 1966. godine, kada je smenjen potpredsednik, Aleksandar Ranković. Kao organizacioni sekretar Partije (i dugogodišnji načelnik Službe državne bezbednosti, koje su se mnogi plašili), Ranković je bio najviši partijski funkcioner srpske nacionalnosti. On je takođe bio konzervativni komunista, koji

⁸⁵Odlučna rasprava o odnosu političkih snaga 1962. godine, sa posebnim osvrtom na martovski sastanak Izvršnog odbora, može se naći u članku iz dva dela slovenačkog istoričara, Bože Repea: "Utrinki iz bližnjega leta 1962" /kao u originalu/, *Teorija in praksa* /br/ 26/11-12 (1989), /str/ 1498-1511 i /br/ 27/1-2 (1990), /str/ 224-231.

je duboko sumnjao u demokratizaciju i decentralizaciju.⁸⁶ Na Četvrtoj sednici Centralnog komiteta SKJ - a (poznatijoj kao "Brionski plenum," po nazivu ostrva na kojem je održana), Ranković je optužen da je zloupotrebio službena ovlašćenja, koja su se odnosila na unutrašnju bezbednost, da bi izvršio niz protivzakonitih radnji, uključujući praćenje Tita. Ostalo je nejasno u kojoj meri su te optužbe bile opravdane.⁸⁷ Međutim, u današnjem kontekstu, razlozi za Rankovićevu smenu imaju manji značaj u odnosu na efekte koje je ona izazvala.

Počevši od Šeste sednice Saveza komunista Srbije (SKS - a), održane u septembru 1966. godine, optužbe za nacionalizam (različito definisane kao "velikosrpski šovinizam" i "unitarizam, nacionalizam i centralizam") su od staljinizma imale značajniju ulogu u odbacivanju Rankovića od strane Partije.⁸⁸

⁸⁶Za vreme rata, Ranković je bio prvi načelnik komunističke službe bezbednosti. Zadržao je izvestan stepen kontrole nad tom službom, čak i kada je prešao na više funkcije, sve dok ga nisu smenili. Osnovni biografski podaci o Rankoviću mogu se naći kod Zorana Sekulića, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića* (Beograd: Dositej, 1989), /str/ 9-12, i (podaci o Rankovićevoj *de facto* kontinuiranoj kontroli nad snagama bezbednosti) kod Krste Crvenkovskog, koga citiraju Jovan Kesar i Pero Simić, *Oproštaj bez milosti* (Beograd: Akvarijus, 1990), /str/ 192-23 /kao u originalu/.

⁸⁷Opis političkih događaja vezanih za smenu Rankovića, dao je Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 183-191. Vidi takođe str. 156-157, gde je data uravnotežena ocena Rankovićeve karijere.

Kad je tema Brionskog plenuma prestala da bude tabu, krajem osamdesetih godina, političari koji su poznavali Rankovića, opisali su ga kao komunistu starog kova, koji je duboko sumnjao u decentralizaciju i demokratizaciju, ali koji je nepokolebljivo bio odan Titu. Među tim političarima, koji su svi učestvovali na Brionskom plenumu, a koji su u kasnijim intervjuima izrazili uverenje da je Ranković bio odan Titu, bili su Koča Popović, Krste Crvenkovski (koji je kasnije bio predsednik partijske komisije, koja je sprovodila istragu nad Rankovićem) i Miko Tripalo (koji je takođe bio član te komisije). U svojim kasnijim izjavama, Crvenkovski i Tripalo stali su iza nalaza komisije da su službe bezbednosti postale snaga koja je bila iznad Partije, ali su odbacili ideju da je Ranković kovao zaveru protiv Tita. (Međutim, Tripalo je smatrao da je Ranković, iako nije nameravao da zbaci Tita, ipak pokušavao da sebi obezbedi poziciju sa koje bi postao njegov naslednik). Za Popovićevu mišljenje, vidi kod Aleksandra Nenadovića, *Razgovori s Kočom*, treće prošireno izdanje (Zagreb: Globus, 1989), /str/ 140-142. Za mišljenje Crvenkovskog, vidi kod Kesara i Simića, *Oproštaj* /kao u originalu/, /str/ 178-185. Za mišljenje Tripala, vidi kod Mika Tripala, *Hrvatsko proljeće* (Zagreb, Globus, 1990), /str/ 69-81. i kod Kesara i Simića, *Oproštaj*, /str/ 198.

⁸⁸Šesta sednica /str/ 63. i 322. U jugoslovenskom političkom žargonu, nakon 1945. godine, izraz "unitarizam" ili "unitarističko jugoslovenstvo" obuhvatao je mnogo stvari. Definisan kao "teorijsko ili praktično poricanje" višenacionalnog karaktera Jugoslavije i političkih sporazuma proizašlih iz njega, on bi mogao da znači sve, od traženja više ovlašćenja za saveznu vladu do zalaganja za stvaranje jugoslovenske nacije, koje se još nazivalo i "celovito jugoslovenstvo." Stipe Šušar: "Unitarizam i nacionalizam u suvremenoj jugoslovenskoj stvarnosti", u *Nacionalno: nacionalističko: eseji i polemički priloci* (Split: Marksistički centar, 1974), /str/ 160. Upoređi kod Jovana Raičevića: "O centralizmu i decentralizmu, jugoslovenstvu i nacionalizmu," *Socijalizam* /br/ 9/4 (april 1966), /str/ 450-453. O upotrebi "celovitog jugoslovenstva" vidi kod Edvarda Kardelja,

Nacionalnim pitanjima jedva da se posvetila pažnja na Brionima, ali zato je to bila tema broj jedan na sednici SKS - a. (To što su optužbe za srpski nacionalizam sačuvane za skup članova partije iz Srbije bilo je, naravno, u skladu sa principom da svaka partija treba da se bori protiv nacionalizma "u vlastitoj kući".⁸⁹⁾ Protivzakonito delovanje policije na Kosovu predstavljalo je most između optužbi za staljinizam i optužbi za nacionalizam, što nije pomenuto na Brionima, ali je to bila glavna tema diskusije na Šestoj sednici. Sumnje jugoslovenskog režima u lojalnost Albanaca, koje su se prvenstveno zasnivale na iskustvu iz Drugog svetskog rata, otvorile su mogućnost za široko rasprostranjene zloupotrebe (na primer, u vezi sa zloglasnim "sakupljanjem oružja," u periodu između 1955. i 1956. godine). Smena Rankovića označila je početak novog razdoblja.

Partijski napadi nakon Brionskog plenuma, usmereni protiv zloupotreba policije i centralizma, nagovestili su početak (privremene) demokratizacije političkog života i (trajne) decentralizacije jugoslovenske Partije i države. Pet narednih godina bile su najburnije u političkoj istoriji komunističke Jugoslavije, pa sve do kraja osamdesetih godina. Od 1967. do 1971. godine, usvojena su tri paketa ustavnih amandmana. Tim amandmanima, posmatranim kao jedna celina, uveden je novi i mnogo decentralizovaniji ustavni poredak. Uz pomoć prva dva paketa amandmana (amandmani 1 - 6, usvojeni 18. aprila 1967. i amandmani 7 - 19, usvojeni 26. decembra 1968), u velikoj meri su ograničena savezna ovlašćenja u vezi sa opozivanjem i izvršeno je prestrukturiranje saveznog parlamenta da bi se obezbedila stvarna kontrola zakonodavnog procesa od strane republika i pokrajina.⁹⁰ Jedna od

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja /kao u originalu/ (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957), lxiv, i Raičevića: "O centralizmu," /str/ 451. Smatralo se da unitarističko jugoslovenstvo predstavlja najuobičajeniji i najopasniji vid srpskog nacionalizma (iako se takođe isticalo da postoje i drugi oblici srpskog nacionalizma, kao i drugi izvori unitarizma). Pored Šuvarovog "Unitarizma", vidi njegovo delo *Nacije i međunacionalni odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji* (Zagreb: Naše teme, 1970), /str/ 97-107.

⁸⁹Iz istog razloga je na svaku od funkcija, koje su ostale prazne nakon smene Rankovića, opet postavljen Srbin (Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 190). Predstavljanje Rankovića kao srpskog nacionaliste na kraju je ohrabrilo same Srbe da njegovu smenu posmatraju kroz prizmu nacionalizma. Na Šestoj sednici, srpski rukovodioci upozorili su da neki ("usamljeni") glasovi opominju da je Srbija izgubila svog predstavnika na vrhu i da će sada njeni interesi biti zanemareni. (Vidi, između ostalog, govor Dobrivoja Radosavljevića, *Šesta sednica*, /str/ 25). Kako je vreme prolazilo, a, iznad svega, kako su se Srbi sve više osećali ugroženo na Kosovu, slika Rankovića, kao zaštitnika Srba, dobila je dimenzije mita. Kada je Ranković umro 1983. godine, njegova sahrana bila je poprište prvih srpskih masovnih demonstracija u posleratnoj istoriji Jugoslavije.

⁹⁰Te amandmane i njihov politički kontekst dobro je obradio Steven L. Burg, *Conflict and Cohesion in Socialist Yugoslavia* /kao u originalu/ /*Sukob i kohezija u socijalističkoj Jugoslaviji*/ (Princeton, Princeton University Press, 1983). O paketu amandmana iz 1967, vidi str. 67-73, a o paketu iz 1968, str. 74-77. O zakonodavnim

najvažnijih zakonodavnih promena bila je ta što je prestrukturirano Veće naroda (sastavljeno od po dvadeset poslanika iz svake republike i po deset iz svake pokrajine), postalo glavno veće u Saveznoj skupštini. Ovo veće moralo je da odobri svaki savezni zakon, a njegovi poslanici bili su strogo obavezni da zastupaju želje skupština svojih republika, koje su ih tamo posale.

Ustavnim amandmanima od 1968. do 1971. godine, vitalno je izmenjen položaj autonomnih pokrajina Srbije. Zahvaljujući ovim amandmanima, Kosovo i Vojvodina dobili su veću nezavisnost od Srbije, kao i veća ovlašćenja u procesu odlučivanja na saveznom nivou.⁹¹ Prve značajne promene desile su se zahvaljujući paketu ustavnih amandmana, usvojenom u decembru 1968. godine. Kosovo, koje se do tada zvalo "Autonomna Pokrajina Kosovo i Metohija" dobilo je novi naziv, "Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo." Brisanjem reči "Metohija" (koja potiče od grčke reči koja označava manastirsko imanje) iz imena pokrajine, umanjeno je značaj slovenskog i pravoslavnog elementa u njenoj istoriji.⁹² Dodavanjem prideva "socijalistička," potvrđeno je da se pokrajine sada smatraju autonomnim činiocima u ostvarivanju sna o "socijalističkom samoupravljanju." Promene u organizaciji Partije odvijale su se istovremeno sa promenama u državi. U novembru 1968. godine, nekadašnji ogranci Saveza komunista Srbije za Vojvodinu i Kosovo postali su nezavisni Ustavni zakonodavci iz 1969. godine. Njegove najvažnije odredbe su sledeće: granice pokrajine ne mogu se menjati bez saglasnosti pokrajinske skupštine, pokrajinska skupština može da donosi zakone (u odnosu na donošenje uredbi, na osnovu saveznih i republičkih zakona) i pokrajina će imati svoj vrhovni sud.⁹⁴

Amandmanima iz 1967. i 1968. godine promenjena je ravnoteža između savezne države i njenih jedinica, kao i ravnoteža između republika i pokrajina. Radikalniji paket amandmana (amandmani 20 - 42, usvojeni 30. juna

promenama, vidi takođe Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 228.

⁹¹O ustavnim promenama, koje su uticale na Kosovo, vidi Sami Repishti: "The Evolution of Kosova's Autonomy Within the Yugoslav Constitutional Framework" /kao u originalu/ /"Razvoj autonomije Kosova unutar jugoslovenskog ustavnog okvira"/, u delu Arshija Pipe i Samija Repishtija, *Studies on Kosova* /kao u originalu/ /*Studije o Kosovu*/ (Boulder: East European Monographs /kao u originalu/, /str/ 195-232, i Monika Beckmann-Petey, *Der jugoslawische Föderalismus* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski federalizam*/ (München: R. Oldenbourg Verlag, 1984), /str/ 106-117. Treba uzeti u obzir da su sve navedene ustavne promene uticale na Vojvodinu, kao i na Kosovo.

⁹²O nazivima pokrajine na albanskom i srpskohrvatskom jeziku, vidi Roux, *Les Albanais en Yougoslavie* /kao u originalu/ /*Albanci u Jugoslaviji*/, /str/ 41-44.

⁹³Haberl, *Parteiorganisation* /kao u originalu/ /*Organizacija partije*/, /str/ 85-86.

⁹⁴Repishti: "The Evolution of Kosova's Autonomy" /kao u originalu/ /"Razvoj autonomije Kosova"/, /str/ 213-214.

1971.) iz osnova su promenili način upravljanja Jugoslavijom.⁹⁵ Na osnovu tih amandmana, republike su dobile prvenstveni suverenitet i sva preostala ovlašćenja. Formirano je i kolektivno predsedništvo države, sa dvadeset tri člana, sastavljenih od po tri predstavnika iz svake republike i po dva iz svake pokrajine, uključujući Tita. (Ispostavilo se da je tako veliki organ bio neefikasan, pa je, Ustavom iz 1974. godine, broj članova Predsedništva sveden na devet – po jedan iz svake republike i pokrajine, plus Tito.⁹⁶) Konačno, amandmanima je institucionalizovan zahtev (koji se već sprovodio u praksi) da se većina saveznih odluka u vezi sa ekonomskim pitanjima, donosi konsenzusom republika i pokrajina. Time je zapravo uvedeno pravo veta republika i pokrajina, što je predstavljalo najradikalniju meru iz 1971. godine. Iako su pokrajine u većini saveznih organa i dalje imale manje predstavnika od republika, ta razlika je izgubila svoj praktični značaj, jer je sve više odluka počelo da zavisi od konsenzusa.

U jednopartijskom sistemu Jugoslavije, decentralizacija države bila bi besmislena bez odgovarajuće decentralizacije Saveza komunista.⁹⁷ Ovaj proces, započet na Osmom kongresu SKJ – a, 1964. godine, dobio je zamah nakon smene Rankovića. Formalno su usvojene mere decentralizacije, koje su uvedene tokom narednih nekoliko godina, i proširene na Devetom kongresu, 1969. godine. Jedna od najvažnijih promena u organizaciji Partije bila je ona koja je uticala na sastav većine ograna SKJ – a, a sistem jednakog broja predstavnika iz svake republike i pokrajine zamenio je prethodni sistem proporcionalne zastupljenosti, zasnovan na broju članova iz svakog Saveza komunista na republičkom i pokrajinskom nivou.⁹⁸ Ove mere su, u kombinaciji, dovele do toga da su centralne partijske organizacije počele da zavise od republičkih i pokrajinskih ili bi tako bilo da Tito nije zadržao vrhovnu vlast kako u Partiji tako i u državi.

Usvajanjem jednog paketa ustavnih amandmana za drugim, politički život u Jugoslaviji stalno je bio u zbrci, krajem 1960 – ih godina. Isto bi se moglo reći i za njen privredni i društveni život, mada su, u tom slučaju, poremećaji bili rezultat dugoročnih tendencija, a ne svakodnevnih političkih procesa.

⁹⁵Vidi Burg, *Conflict and Cohesion* /kao u originalu/ /*Sukob i kohezija*/, 4. poglavlje, Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 283-287 i Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Glavni procesi 1918-1985* (Zagreb: Školska knjiga, 1985), /str/ 373-381.

⁹⁶Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 285.

⁹⁷Najbolji izvor za decentralizaciju Partije je Othmar Haberl, *Parteiorganisation und Nationale Frage in Jugoslawien* /kao u originalu/ /*Organizacija partije i nacionalno pitanje u Jugoslaviji*/ (Wiesbaden: Otto Harassowitz, 1976).

⁹⁸O Devetom kongresu, vidi Haberl, *Parteiorganisation* /kao u originalu/ /*Organizacija partije*/, /str/ 87-102, Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 255-260, i Bilandžić, *Historija* /kao u originalu/, /str/ 341-346.

Jugoslavija se borila da se prilagodi plodovima svog privrednog uspeha. U razdoblju od dvadeset pet godina, ona se, od siromašne i uglavnom poljoprivredne zemlje, transformisala u zemlju srednjih prihoda (po svetskim, a ne po evropskim standardima), koja se u znatnoj meri urbanizovala. Do 1971. godine, godišnji prihod po glavi stanovnika dostigao je osamsto dolara, a broj stanovnika u zemljoradničkim krajevima opao je na 38,2 posto (neki od njih se nisu redovno bavili poljoprivredom), u odnosu na 67,2 posto, koliko ih je bilo 1948. godine. Iako u skromnoj meri, Jugoslavija je postala potrošačko društvo, što se moglo videti po malom, ali ipak sve većem broju vlasnika automobila i televizora, a izdaci za hranu nisu više bili tako veliki.⁹⁹

Do ove impresivne stope modernizacije došlo se nauštrb društvene dislokacije. Urbanizacija se odvijala masovno i krajnje brzo. Tokom tog perioda, koji je trajao više od dve decenije, otprilike jedan posto stanovništva godišnje napuštao je selo i selio se u grad.¹⁰⁰ Nemogućnost ostvarivanja kulturne transformacije ("civilizacije," u njenom najbukvalnijem smislu), dovoljno brzo da bi ona išla ukorak sa čisto fizičkim procesom urbanizacije, predstavljala je problem o kojem se naširoko raspravljalo. Krajem šezdesetih, ove nuspojave ekonomskog uspeha iskomplikovale su se usled konvencionalnijih ekonomskih problema. Prvi rezultati tržišno orijentisane privredne reforme, 1965, doneli su razočaranje. Činilo se da su oni izazvali prve neželjene efekte na tržištu, a naročito sve veće disparitete u prihodima, dok pozitivnih efekata nije bilo. Krajem šezdesetih, ekonomski rast odvijao se sporo ili je bio u stagnaciji i sa 9,7 posto u proseku, u periodu između 1961. i 1964. godine, opao je na tri posto u proseku, u periodu između 1965. i 1967. godine.¹⁰¹ Porast nezaposlenosti, koji je samo delimično bio ublažen zbog iseljavanja, postao je stvarnost, koju je bilo teško uskladiti sa socijalističkim obećanjem.

Da rezimiramo, krajem šezdesetih godina, došlo je do konvergencije nekoliko faktora. Nakon smene Rankovića, partijska kampanja protiv centralizma jasno je ukazala na to da su pristalice decentralizacije dobile bitku unutar najvišeg rukovodstva. Nakon stupanja na snagu ustavnih amandmana, od 1967. do 1971. godine, političke vođe počele su da zavise od toga da li je njima zadovoljno biračko telo na republičkom, a ne na centralnom nivou. Socijalne posledice, prvo brzog ekonomskog rasta, a onda i njegovog

⁹⁹Sve brojke iz ovog pasusa uzete su iz Bilandžićeve, *Historije* /kao u originalu/, /str/ 385-389.

¹⁰⁰Hrvatski ekonomista, Branko Horvat, u zanimljivoj savremenoj raspravi o ovom problemu, ističe da je ova promena društvene strukture predstavljala neplaniranu posledicu toga što je Jugoslavija napustila staljinističku koncepciju uniformisane radne snage. Branko Horvat, u raspravi "*Da li je nacionalizam naša sudbina?*," (na okruglom stolu, održanom u beogradskom "Domu omladine," 5. februara 1971), *Delo* 17/1 (1971): 7.

¹⁰¹Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 202-209.

usporavanja, doprinele su široko rasprostranjenom osećanju nesigurnosti.¹⁰² Delujući zajedno, ovi faktori stvorili su klimu koja je omogućila da dođe do neviđene pojave nacionalne samosvesti. Tih godina, Hrvati su se okupili u pokretu koji je uzdrmao same političke temelje Jugoslavije, Slovenci su tvrdili da je njihova republika privilegovana, u odnosu na saveznu vladu, Makedonci su konačno ostvarili pogodnost posebnog pravoslavnog naroda sa vlastitom autokefalnom crkvom, Muslimani slovenskog porekla, u Bosni i Hercegovini, zvanično su dobili status naroda, srbofili i srbofobi borili su se za crnogorsku dušu, a Albanci u srpskoj pokrajini Kosovo izjasnili su se protiv Srba i Srbije. Svi ovi događaji biće ukratko prikazani u ovom izveštaju, a zatim će se preći na srpske reakcije.

Hrvati

Daleko najznačajniji nacionalni pokret bio je hrvatski pokret, koji je poznat kako pod nazivom "Hrvatsko proljeće" tako (u jugoslovenskom političkom žargonu) i pod nazivom "Maspok", što je skraćenica za masovni pokret.¹⁰³ Najvažniji pokretač hrvatskog nacionalnog pokreta bilo je negodovanje zbog ekonomskog položaja Hrvatske. Konkretno, pritužbe Hrvatske, na primer, u vezi sa raspodelom deviznih prihoda od turizma na jadranskoj obali, pojačale su opšte razočaranje rezultatima privrednih reformi iz 1965. godine.¹⁰⁴ U hrvatskoj ekonomskoj platformi, predlagalo se popravljjanje ovog lošeg stanja prepuštanjem svakoj republici da sama kontroliše sopstvene devizne prihode i uvođenjem "čistih računa" kako bi svaka republika tačno

¹⁰²Prema jugoslovenskim i stranim posmatračima, u Jugoslaviji je, krajem 1960-ih godina, vladala nesigurnost. Vidi, npr, Horvat, u "Da li je nacionalizam..." /kao u originalu/, /str/ 7. Rusinow, u delu *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 266-273, ovu pojavu opisuje kao "grande peur" /kao u originalu/ /"veliki strah"/.

¹⁰³Hrvatski nacionalni pokret dosta je obrađen u akademskoj literaturi. On je tema monografije Ante Cuvala, *The Croatian National Movement, 1966-1972* /kao u originalu/ /*Hrvatski nacionalni pokret, 1966-1972*/ (Columbia University Press: East European Monographs, 1990 /kao u originalu/). O njemu se detaljno govori i u standardnim delima o posleratnoj Jugoslaviji: vidi Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, 7. poglavlje *passim* i str. 308-315, Ramet, *Nationalism and Federalism* /kao u originalu/ /*Nacionalizam i federalizam*/, 7. poglavlje i Burg, *Conflict and Cohesion* /kao u originalu/ /*Sukob i kohezija*/, str. 121-166. Vidi takođe George Schöpflin: "The Ideology of Croatian Nationalism" /kao u originalu/ /"Ideologija hrvatskog nacionalizma"/, u *Survey* /br/ 19/1 (Winter, 1973), /str/ 123-146, data je zanimljiva analiza sadržaja tog pokreta. Važni učesnici /tog pokreta/ nedavnih godina objavili su gomilu memoara i intervjuva. Vidi posebno zbirku intervjuva, koju je priredio Milovan Baletić, *Ljudi iz 1971: prekinuta šutnja* /kao u originalu/ (Zagreb: Dopunski izdavački program, Vjesnik, 1990) i delo Mika Tripala, *Hrvatsko proljeće*.

¹⁰⁴Vidi Ramet, *Nationalism and Federalism* /kao u originalu/ /*Nacionalizam i federalizam*/, /str/ 98-104.

znala koliki je njen doprinos saveznom budžetu i šta ona od toga dobija zauzvrat.

Odmah iza pitanja ekonomske prirode, sledila su pitanja jezičke prirode.¹⁰⁵ Događaj koji je postao simbol hrvatske jezičke pobune predstavlja objavljivanje "Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika," 17. marta 1967. godine, u kojoj se zahtevalo da hrvatski jezik bude zvanično priznat kao poseban književni jezik i da se samo taj jezik koristi u zvaničnoj komunikaciji sa hrvatskim stanovništvom (uključujući njegovu upotrebu od strane državnih službenika, prosvetnih radnika i sredstava javnog informisanja).¹⁰⁶ Ovo je očigledno predstavljalo odbacivanje tvrdnje iz Novosadskog sporazuma da je "srpskohrvatski ili hrvatskosrpski" jedan književni jezik.

U periodu između Desete sednice Centralnog komiteta /Saveza komunista/ Hrvatske, u januaru 1970. godine (kada se hrvatsko partijsko

¹⁰⁵Korisni rezimeji događaja vezanih za jezičke protivrečnosti dati su kod Thomasa F. Magnera: "Language and nationalism in Yugoslavia" /kao u originalu/ /"Jezik i nacionalizam u Jugoslaviji"/, *Canadian Slavic Studies* /kao u originalu/ 1.3 (1967), /str/ 333-347, i kod Christophera Spalatina: "Language and politics in Yugoslavia in the light of events which happened from March 17, 1967, to March 14, 1969," /kao u originalu/ /"Jezik i politika u Jugoslaviji, u svetlu događaja, koji su se odigrali od 17. marta 1967. do 14. marta 1969."/, *Journal of Croatian Studies* /kao u originalu/, /br/ 20 (1979), /str/ 2-16.

Za objašnjenje hrvatskog stanovišta na engleskom jeziku, vidi Branko Franolić: "Language policy in Yugoslavia with special reference to Croatian" /kao u originalu/ /"Jezička politika u Jugoslaviji, sa posebnim osvrtom na hrvatski jezik"/, *Journal of Croatian Studies* /kao u originalu/, /br/ 25-26 (1984-1985), /str/ 126-152, i Vinko Grubišić: "The Croatian language in the constitutional development of the Socialist Federative Republic of Yugoslavia" /kao u originalu/ /"Hrvatski jezik u ustavnom razvoju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije"/, *Journal of Croatian Studies* /kao u originalu/, /br/ 30 (1989), /str/ 139-152. Antun Nizetec, u "Differences Between the Croatian and Serbian Literary Languages" /kao u originalu/ /"Razlike između hrvatskog i srpskog književnog jezika"/, *Journal of Croatian Studies* /kao u originalu/, /br/ 25-26 (1984-1985), /str/ 104-121, jasno navodi hrvatske argumente za postojanje dva posebna jezika i objašnjava da je taj argument (u suštini zasnovan na književnoj tradiciji i nacionalnoj svesti) kvalitativne, a ne kvantitativne prirode (zasnovan na razlikama između hrvatskih i srpskih standarda). Uporedi Ivo Banac: "Main trends in the Croat language question" /kao u originalu/ /"Glavne tendencije u pitanju hrvatskog jezika"/, u *Aspects of the Slavic Language Question* /kao u originalu/ /*Aspekti pitanja slovenskih jezika*/, 1. tom, (New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies /kao u originalu/, 1984), /str/ 189-259. Vidi takođe dela Dalibora Brozovića i Ljudevita Jonkea, dvojice najznačajnijih lingvista, koji se vezuju za "Maspok".

¹⁰⁶Integralni tekst Deklaracije pojavljuje se kod Christophera Spalatina: "Serbo-Croatian or Serbian and Croatian? Considerations on the Croatian Declaration and the Serbian Proposal of March 1967" /kao u originalu/ /"Srpskohrvatski ili srpski i hrvatski? Razmatranja vezana za hrvatsku deklaraciju i srpski predlog iz marta 1967. godine"/, *Journal of Croatian Studies* /kao u originalu/, /br/ 7-8 (1966-1967), /str/ 3-13.

rukovodstvo zapravo stavilo na čelo nacionalnog pokreta u procvatu, objavivši da unitarizam predstavlja veću opasnost od hrvatskog nacionalizma), i studentskih demonstracija, u novembru 1971. godine (na kojima se tražilo da Hrvatska dobije svog predstavnika u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija, da se radikalno reši pitanje vezano za devize, kao i da se preduzmu druge mere, koje su svakako bile neprihvatljive za jugoslovensku vladu), taj pokret se proširio, radikalizovao i izmakao partijskoj kontroli. Krajem 1971. godine, Tito (koji je prethodno dao podršku pokretu), ugušio je taj pokret i naterao hrvatske partijske rukovodioce da podnesu ostavke. Nakon ostavki, usledile su čistke i osuđivanje na kaznu zatvora mnogih intelektualaca, koji su učestvovali u "Maspoku," a zatim je nastala "hrvatska šutnja" /kao u originalu/, koja je trajala sve do kraja osamdesetih godina.

Slovinci

U međuvremenu, rukovodstvo Slovenije je u svojoj republici sprovodilo program, koji je predstavljao kombinaciju demokratizacije i ograničenog pluralizma, pokušavajući da proširi prerogative te republike na saveznom nivou. Tokom poznate afere vezane za puteve, 1969. godine, slovenački zvaničnici javno su osporili odluku savezne vlade, koja se ticala raspodele kredita od Svetske banke. Pored toga što su tražili veću kontrolu nad svojom privredom, slovenačko rukovodstvo htelo je i veću autonomiju u oblasti odnosa sa inostranstvom, pravo da vojni obveznici služe vojni rok u svojoj matičnoj republici, kao i politiku veće ravnopravnosti za jezike u upotrebi u jugoslovenskoj vojsci.¹⁰⁷ Iako je slovenački pokret bitan za odnos političkih snaga u Jugoslaviji, on je imao malo uticaja na srpsku nacionalnu misao i zbog toga je ovde samo ukratko pomenut.

Makedonci

Kao i kod drugih jugoslovenskih naroda, i kod Makedonaca je došlo do buđenja nacionalne svesti krajem 1960 - ih godina. Ipak, ovaj period za njih nije označavao prekretnicu, kao što je to bio slučaj sa nekim drugim narodima (naročito sa Albancima). Od trenutka kad su došli na vlast, jugoslovenski komunisti su se trudili da promovišu makedonsko nacionalno osećanje i da tako reše makedonsko pitanje, koje ih je dugo mučilo, na način koji je

¹⁰⁷Slovenački liberalizam tema je odlične monografije Bože Repea: "Liberalizem v Sloveniji" /kao u originalu/ /"Liberalizam u Sloveniji"/, *Borec* /kao u originalu/, 44/9-10 (1992), /str/ 673-949. (Pored podrobnog prikaza situacije u Sloveniji, ovaj rad sadrži zanimljivo poređenje sa savremenim događajima u ostalim republikama.) Ovaj rezime ciljeva slovenačkog rukovodstva, uglavnom je zasnovan na Repeovoj raspravi, na str. 944.

isključivao pretenzije kako Bugara tako i Srba.¹⁰⁸ Međutim, zvanično podstrekivanje makedonskog identiteta na početku nije obuhvatalo i davanje dozvole za autokefalnu crkvu (odnosno crkvu nezavisnu od Srpske pravoslavne crkve).¹⁰⁹ Sukob oko položaja crkve u Makedoniji nastavio se tokom pedesetih godina. Kompromisno rešenje (na osnovu kojeg je srpska crkva priznala unutrašnju autonomiju makedonske crkve, a Makedonci pristali da, preko patrijarha, ostanu kanonska jedinica u okviru srpske crkve) postignuto je 1959. godine, ali su odnosi i dalje bili napeti. Na kraju, nakon niza postupaka, koji su počeli u jesen 1966. i vrhunac doživeli na zvaničnoj ceremoniji održanoj 19. jula 1967. godine, makedonska crkva je sebe jednostrano proglasila autokefalnom. Komunistička partija, a naročito Savez komunista Makedonije, pružio je punu podršku Makedoncima, a zvaničnoj ceremoniji prisustvovali su visoki zvaničnici kako iz republike, tako i iz federacije. U zvaničnim napisima u štampi, autokefalnost se pozdravljala više u političkom, nego u verskom smislu, kao konačna pobjeda suvereniteta Makedonije.¹¹⁰

Muslimani

Kao i Makedonci, Muslimani slovenskog porekla u Jugoslaviji (od 1993. godine poznati pod nazivom "Bošnjaci") su prvi put dobili status naroda u komunizmu. Međutim, priznavanje Muslimana za narod nije predstavljalo jedinstveni događaj, već dugotrajan i ponekad mučan proces. Čin, koji se često poistovećivao sa zvaničnim priznavanjem Muslimana kao naroda, bila je deklaracija Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine iz 1968.

¹⁰⁸Vidi Mark Baskin: "The secular state as ethnic entrepreneur: Macedonians and Bosnian Moslems in socialist Yugoslavia" /kao u originalu/ /"Svetovna država kao nacionalni preduzetnik: Makedonci i bosanski Muslimani u socijalističkoj Jugoslaviji"/, *Michigan Discussions in Anthropology* /kao u originalu/ /br/ 7 (1984): /str/ 99-134. Uporedi četvrto poglavlje kod Shoupa, *Communism* /kao u originalu/ /Komunizam/ i deveto poglavlje kod Stephena E. Palmera i Roberta R. Kinga, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question* /kao u originalu/ /Komunizam u Jugoslaviji i makedonsko pitanje/ (New York: Archon Books, 1971).

¹⁰⁹Ovaj rezime zasniva se na delu Stelle Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945* /kao u originalu/ /Crkva i država u Jugoslaviji od 1945/ (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), deveto poglavlje i *passim*. Stevan Pavlowitch /kao u originalu/: "The Orthodox Church in Yugoslavia: the problem of the Macedonian church," /kao u originalu/ /"Pravoslavna crkva u Jugoslaviji: problem makedonske crkve"/, *Eastern Churches Review* /kao u originalu/ (1967): /str/ 374-386, i Palmer i King, *Yugoslav Communism and the Macedonian Question* /kao u originalu/ /Komunizam u Jugoslaviji i makedonsko pitanje/, /str/ 165-173.

¹¹⁰Vidi posebno Pavlowitch /kao u originalu/: "The Orthodox Church in Yugoslavia" /kao u originalu/ /"Pravoslavna crkva u Jugoslaviji"/, /str/ 381-183.

godine, u kojoj se kaže da su "Muslimani poseban narod," što je predstavljalo logičan zaključak ove tendencije, a ne iznenadnu promenu politike.¹¹¹

Komunisti su imali ambivalentan i često protivrečan pristup muslimanskom pitanju. Tokom prvih posleratnih godina, Partija je promovisala stav da su Muslimani još uvek nenacionalna grupa. U glavnom tumačenju, pod tim se podrazumevalo da se od njih moglo očekivati da se asimiliraju u jednu od grupa koje su živele oko njih, odnosno da postanu Srbi ili Hrvati. (Prema suprotnom stavu, koji se takođe zasnivao na pretpostavci da Muslimani još uvek nisu narod, smatralo se da su oni, dakle, u jedinstvenom smislu, "Jugosloveni".¹¹²) Izvršen je pritisak na članove Partije, Muslimane, da ispune proročanstvo, koje se odnosilo na asimilaciju, putem njihovog izjašnjavanja kao Srbi ili kao Hrvati. Na osnovu raspoloživih podataka, čini se da je srpska opcija bila daleko najpopularnija.¹¹³ To je bio praktičan izbor, jer su Srbi u to vreme

¹¹¹Wolfgang Höpken: "Die jugoslawischen Kommunisten und die bosnischen Muslime" /kao u originalu/ /"Komunisti u Jugoslaviji i bosanski Muslimani"/, u *Die Muslime in der Sowjetunion und in Jugoslawien* /kao u originalu/ /Muslimani u Sovjetskom Savezu i u Jugoslaviji/, prir. Andreas Kappeler i drugi (Keln: Markus Verlag, 1989), /str/ 181-210, daje analizu partijske politike koja se menjala. Vidi takođe Francine Friedman, *The Bosnian Muslims: Denial of a Nation* /kao u originalu/ /Bosanski Muslimani: poricanje jednog naroda/, 6. poglavlje.

Ostali korisni radovi obuhvataju: O "nacionaliziranju" Muslimana: 101 godina afirmiranja i negiranja nacionalnog identiteta Muslimana, prir. Alija Isaković (Zagreb: Globus, 1990), Ivo Banac: "Bosnian Muslims: from religious community to socialist nationhood and post-communist statehood, 1918-1992" /kao u originalu/ /"Bosanski Muslimani: od verske zajednice do nacionalnosti u socijalizmu i državnosti u postkomunizmu, 1918-1922"/ u *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: their historic development from the Middle Ages to the dissolution of Yugoslavia* /kao u originalu/ /Istorijski razvoj Muslimana u Bosni i Hercegovini od srednjeg veka do raspada Jugoslavije/, prir. Mark Pinson (Cambridge: Harvard University Press, 1994), /str/ 129-153, Zachary T. Irwin: "The fate of Islam in the Balkans: a comparison of four state policies" /kao u originalu/ /"Sudbina islama na Balkanu: poređenje četiri državne politike"/ u *Religion and Nationalism in Soviet and East European Policies* /kao u originalu/ /Vera i nacionalizam u politici Sovjetskog Saveza i istočne Evrope/, prir. Pedro Ramet (Durham i London: Duke University Press, 1989), /str/ 378-410, i Dennison Rusinow: "Yugoslavia's Muslim Nation" /kao u originalu/ /"Muslimanska nacija u Jugoslaviji"/, *UFSI Reports* No. 8 /kao u originalu/ /Izveštaj UFSI-ja, br. 8/ (1982): /str/ 1-8. Mark Baskin, u "The secular state as ethnic entrepreneur" /kao u originalu/ /"Svetovna država kao nacionalni preduzetnik"/, /str/ 114-117, iznosi zanimljivo poređenje između strastvene afirmacije makedonske nacionalnosti, od strane SKJ-a, i njegovog kasnijeg neradog priznavanja muslimanske nacionalnosti.

¹¹²Ovo stanovište odražava se u rezultatima popisa iz 1953. godine, u kojem je uvedena kategorija "Jugosloven - neopredeljen", a (za razliku od popisa iz 1948) u njemu nije ostavljena mogućnost da se neko izjasni kao Musliman.

¹¹³Od svih ljudi, koji su imali muslimanska imena, a koji su navedeni u jugoslovenskom izdanju *Ko je ko*, iz 1956. godine, 61,5 posto njih izjasnili su se kao Srbi, 16,6 posto kao Hrvati, 8,6 posto kao Jugosloveni, a ostali se uopšte nisu izjasnili. David

bili najbrojniji narod u Bosni i Hercegovini i činili su nešto malo preko četrdeset četiri posto stanovništva, prema popisima iz 1948. i 1953. godine, a uz to su bili i preterano zastupljeni u političkim strukturama.

Međutim, većina muslimanskog življa nije pokazivala znake asimilacije. Prilikom popisa iz 1948, gde su jedino mogli da se izjasne kao Muslimani - Srbi, Muslimani - Hrvati ili "Muslimani - nacionalno neopredeljeni," velika većina njih se upravo opredelila za ovu poslednju opciju.¹¹⁴ Do kraja pedesetih, politička ravnoteža promenila se u korist priznavanja Muslimana kao posebne grupe, iako još uvek nisu dobili status punopravnog naroda. U okviru novog položaja, kao jednog od osnivača i vođa Pokreta nesvrstanih (koji je osnovan prilikom susreta Tita, Nassera i Nehrua, na Brionima, 1956. godine, a pokrenut na zvaničnoj ceremoniji na konferenciji /nesvrstanih/ u Beogradu, 1961. godine), Jugoslavija je došla do zaključka da bi muslimanski kadrovi mogli biti izuzetno korisni u diplomatiji.¹¹⁵ Ovakvo razmišljanje je možda doprinelo prevazilaženju neraspoloženja zvaničnih ateista da priznaju naciju, koja je prvobitno definisana na osnovu svoje vere. Pored toga, jugoslovenski režim počeo je otvorenije da priznaje da je njegova prvobitna pretpostavka bila pogrešna, jer je vrlo mali broj Muslimana bio spreman da se poistoveti sa Srbima ili sa Hrvatima.¹¹⁶ Početkom šezdesetih godina, javili su neki znaci koji su ukazivali na to da se klima promenila. U popisu iz 1961. godine, prvi put se pojavila kategorija "muslimanska nacionalna pripadnost," a u preambuli bosanskog Ustava iz 1963. godine, "Srbi, Hrvati i Muslimani" navedeni su kao paralelne i, po svoj prilici, jednake grupe.¹¹⁷ U

A. Dyker: "The Ethnic Muslims of Bosnia-Herzegovina - Some Basic Socioeconomic Data" /kao u originalu/ /"Etnički Muslimani u Bosni i Hercegovini - neki osnovni društveno-ekonomski podaci"/, u *Slavonic and East European Review* /kao u originalu/, /br/ 50 (1972): /sr/ 245, koga citira Höpken, u "Die jugoslawischen Kommunisten" /kao u originalu/ /"Komunisti u Jugoslaviji"/, /str/ 195. Uporedi Ivo Banac: "Bosnian Muslims" /kao u originalu/ /"Bosanski Muslimani"/, /str/ 144-145.

¹¹⁴Kod onih koji su se opredelili za jednu od "muslimanskih" opcija, presek je bio sledeći: 71.991 njih izjasnili su se kao Srbi-Muslimani, 25.295 Hrvati-Muslimani, a 788.403 kao "nacionalno neopredeljeni". Vidi Friedman, *The Bosnian Muslims* /kao u originalu/ /Bosanski Muslimani/, tabele 6.1 (str. 155) i 6.2 (str. 156), Irwin, "Fate of Islam" /kao u originalu/ /"Sudbina islama"/, /str/ 389. Brojke iz popisa, koje su citirane u ovom odeljku, uzete su od Irwina, ili su izračunate na osnovu podataka koje je on naveo.

¹¹⁵Irena Reuter-Hendrichs: "Jugoslawiens Muslime" /kao u originalu/ /"Muslimani u Jugoslaviji"/, u *Südosteuropa Mitteilungen* /kao u originalu/ /br/ 29/2 (1989): /str/ 108-110.

¹¹⁶Vidi, npr, govor jednog delegata na Trećem kongresu Saveza komunista Bosne i Hercegovine, 1959. godine, koga Höpken citira u "Die jugoslawischen Kommunisten" /kao u originalu/ /"Komunisti u Jugoslaviji"/, /str/ 196.

¹¹⁷Citat iz Höpkena, "Die jugoslawischen Kommunisten" /kao u originalu/ /"Komunisti u Jugoslaviji"/, /str/ 197.

međuvremenu, muslimanski akademici počeli su da objavljuju dela, u kojima su opravdavali svoj posebni identitet.¹¹⁸

Kada je Partija Bosne /i Hercegovine/ Muslimane zvanično proglasila za narod, 1968. godine, ona je, na neki način, dala saglasnost za nešto što je već bio svršen čin. Pitanje političkog identiteta republike Bosne i Hercegovine bilo je mnogo kontroverznije. Nakon popisa iz 1971. godine, na osnovu kojeg se jasno videlo da su Muslimani najbrojniji žitelji u toj republici, neki muslimanski intelektualci tvrdili su da je trebalo da Muslimani budu posebno priznati u bosanskom Ustavu (kao Hrvati u Hrvatskoj, Srbi u Srbiji, itd).¹¹⁹ Ostali su zahtevali da "bosanski" identitet bude primaran za sve narode u Bosni.¹²⁰ Međutim, prema zvaničnom stavu, obe ove opcije su oštro odbačene. Bosna i Hercegovina ostala je jedina republika, koja u svom nazivu nije sadržala ime naroda, a njeni žitelji ostali su Muslimani, Srbi i Hrvati.

Crnogorci

Kao što je to bio slučaj sa Makedoncima i Muslimanima, Crnogorci su, u okviru svoje nacionalne samosvesti, morali da odrede svoj identitet u odnosu na Srbe. Međutim, buđenje nacionalne svesti Crnogoraca odvijalo se jedinstvenim tempom, u smislu što je snažan element kod Crnogoraca bio taj da su oni podržavali stanovište da Crnogorci pripadaju srpskom narodu.¹²¹ Međutim, u opštem smislu, partijsko rukovodstvo bilo je protiv ovog stava. U jednom članku iz 1945. godine, Milovan Đilas, koji je, kao najviši komunistički funkcioner iz Crne Gore, logično bio glasnogovornik novog režima u vezi sa crnogorskim pitanjem, tvrdio je da Srbi i Crnogorci potiču od jednog naroda, ali da su se, pod uticajem kapitalizma, u savremenom dobu razvili u posebne nacije.¹²² U Crnoj Gori je ovaj proces stvaranja nacije počeo kasnije nego u Srbiji i još nije bio završen. Ipak, Đilas je tvrdio da su Crnogorci potpuno razvijena

¹¹⁸Vidi izvore, koje je sakupio Isaković, O "nacionaliziranju" Muslimana /kao u originalu/, /str/ 149-226. Uporedi sa Baskinom, "The secular state as ethnic entrepreneur" /kao u originalu/ /"Svetovna država kao etnički preduzetnik"/, /str/ 115-16.

¹¹⁹Ramet, *Nationalism and Federalism* /kao u originalu/ /*Nacionalizam i federalizam*/, /str/ 184.

¹²⁰Baskin: "The secular state as ethnic entrepreneur" /kao u originalu/ /"Svetovna država kao etnički preduzetnik"/, /str/ 119.

¹²¹Wayne S. Vucinich /kao u originalu/ je, u svom pisanju iz 1969. godine, tvrdio da "pokušaji negovanja ideje da Crnogorci nisu Srbi, već da su posebna nacija, do sada nisu bili uspešni." Vucinich /kao u originalu/: "Nationalism and Communism" /kao u originalu/ /"Nacionalizam i komunizam"/, /str/ 268-269. Uporedi kod Rameta, *Nationalism and Federalism* /kao u originalu/ /*Nacionalizam i federalizam*/, /str/ 116.

¹²²Iako je, u jugoslovenskoj praksi, reč *narod* imala standardno značenje "nacije," u ovom kontekstu ona se mora shvatiti u značenju etničke grupe, dok se reč *nacija* mora shvatiti kao nacija, u modernom smislu. Ista razlika se u to vreme ponekad koristila u svrhu argumenta da su Muslimani *nacija*, a ne *narod*.

politička nacija. Đilas se posebno trudio da opravda postojanje posebne, crnogorske, republike, kao logičan izraz crnogorske nacije i da potvrdi da je za Crnogorce, kao i za ostale jugoslovenske narode, partizanski pokret predstavljao kako nacionalnu tako i socijalnu revoluciju.¹²³

U prvoj Jugoslaviji, "crnogorsko pitanje" bilo je, u suštini, političko pitanje, koje je bilo usredsređeno na ujedinjenje Srbije i Crne Gore. Sa osnivanjem republike Crne Gore, to crnogorsko pitanje ostavljeno je za kasnije (da bi dramatično iz bilo na površinu devedesetih godina). Međutim, jedno novo crnogorsko pitanje zamenilo je staro i ono je bilo usredsređeno na kulturni identitet. Kad se Crna Gora pridružila nacionalnim previranjima, šezdesetih godina, "vlasništvo" nad crnogorskom kulturom postalo je najaktuelnija tema rasprave između dva, u suštini, suprotstavljena crnogorska nacionalna pokreta, od kojih je jedan stavljao Crnogorce unutar šireg konteksta srpstva, a drugi ih je stavljao izvan njega. Pitanja, kao što su, na primer: "Čiji je ŠPetar II Petrović Njegoš?" i "Čiji je ŠMihailo Č Lalić?", predstavljala su sažet izraz, nabijen emocijama, koji je označavao šire pitanje o kojem se, u stvari, radilo.¹²⁴ Da li je isključivanje takvih ličnosti iz srpskog kanona predstavljalo nelegitimnu podelu srpske kulture u celini ili je njihovo uključivanje predstavljalo velikosrpsko prisvajanje tuđe nacionalne prošlosti? Ova druga struja dobila je snagu (i zvaničnu podršku) krajem šezdesetih godina, kao što se može videti u nekim govorima na simpozijumu posvećenom crnogorskoj kulturi, koji je održan u januaru 1968. godine, kao i iz kulturne platforme, koju je Centralni komitet /Saveza komunista/ Crne Gore usvojio u decembru 1970. godine.¹²⁵

Albanci

¹²³Milovan Djilas /kao u originalu/: "O crnogorskom nacionalnom pitanju" /kao u originalu/, u *Članci 1941-1946* /kao u originalu/ (Beograd: Kultura, 1947). Vidi posebno /str/ 200-201.

¹²⁴Petar II Petrović Njegoš, crnogorski vladika od 1830. do 1851, bio je najveći crnogorski pesnik, a njegovo najpoznatije delo je *Gorski vijenac* (*The Mountain Wreath* /kao u originalu/). Mihailo Lalić (1914-1994) bio je vodeći posleratni crnogorski romanopisac.

Primere za vrstu argumenata tipa "Čiji je...", vidi M. Jurićević: "15 dana," *Književne novine* /kao u originalu/, od 24. decembra 1966, str. 1-2, Đorđije Rašović: "Jedinstvo jezika," *Književne novine* /kao u originalu/ od 24. maja 1969, str. 1-2, a naročito govor Veselina Đuranovića, na simpozijumu posvećenom crnogorskoj kulturi, o kojem je pisala *Pobjeda* od 4. februara 1968.

¹²⁵O simpozijumu, održanom od 29. do 30. januara 1968, vidi *Pobjedu* od 4. februara 1968. O relativno radikalnom antisrpskom tonu, vidi, npr, govor Veselina Đuranovića (o kojem je pisala *Pobjeda*). O umerenijem tonu, vidi, npr, govore Vuka Pavićevića i Vukašina Mićunovića (*NIN*, 4. februar 1968, str. 8-9). Simpozijum je bio kontroverzan od samog trenutka kada se počelo planirati njegovo održavanje, a neki Srbi su ga shvatili kao primer za promovisanje veštačke nesloge. Vidi *Književne novine* od 24. decembra 1966, /str/ 1-2, i od 21. januara 1967, /str/ 1. O kulturnoj platformi vidi *Borbu* od 24. decembra 1970. godine.

Dok je, posle Rankovića, promena kursa režima bila u nekom smislu preduslov za sve nacionalne pokrete s kraja šezdesetih, ova uzročna veza bila je daleko najjača na Kosovu. Smena Rankovića, praćena dramatičnim otkrićem zloupotreba od strane policije u pokrajini, dovela je do temeljnih promena u pokrajinskoj vladi, od kojih je najvažnija masovno regrutovanje i promocija kadrova iz redova albanske većine. (Godine 1961, Albanci su činili 67,1 posto stanovništva u pokrajini, a 1971, 73,7 posto. Tokom šezdesetih, na Kosovu je živelo oko 70 posto jugoslovenskih Albanaca.) Albanski deo partijskog članstva na Kosovu je u posleratnom periodu neprestano rastao, sa 30 posto, 1945. godine, na oko 50 posto, sredinom šezdesetih, ali je do 1966. godine kontrola zapravo ostala u rukama Slovena /kao u originalu/. Promena političke klime nastala je u isto vreme kada je iz škola na albanskom jeziku, koje su osnovane posle Drugog svetskog rata, izašla velika grupa obrazovanih Albanaca. Kombinacija ova dva faktora omogućila je kontinuiranu "albanizaciju" elite u pokrajini tokom naredne decenije.¹²⁶

Istovremeno, niz promena, kako simboličnih tako i praktičnih omogućio je Albancima na Kosovu da ojačaju veze sa svojim sunarodnicima u Albaniji – veze na koje je jugoslovenski režim ranije (naročito nakon razlaza između Tita i Staljina, 1948. godine) gledao sa velikom sumnjom. Javno isticanje albanske zastave bilo je praktično dopušteno od 1967. godine, mada nije bilo zvanično odobreno do 1969.¹²⁷ Od proleća 1968. godine reč *Šiptar* (izvedena iz albanske reči *Shqiptar*), koja je ranije korišćena da označi jugoslovenske Albance za razliku od Albanaca u Albaniji, u zvaničnoj upotrebi u srpskohrvatskom jeziku zamenjena je rečju *Albanac*, čija je upotreba ranije bila ograničena samo na građane Albanije. Važnost ove promene bila je dvojaka: ukinut je termin koji je poprimio previše pogrdan prizvuk, a naglašeno je jedinstvo Albanaca unutar i izvan Albanije.¹²⁸ U aprilu 1968. godine, Kosovo je zvanično usvojilo formu albanskog književnog jezika, koja je kodifikovana u Tirani (uglavnom zasnovana na južnom dijalektu Toska, dok su kosovski Albanci ranije koristili severni dijalekt Gega). Možda je najvažnije da su, putem obrazovne razmene, u Prištinu (gde su fakulteti, koji su ranije bili ogranak Beogradskog univerziteta, postali nezavisni 1970. godine) počeli da stižu udžbenici i profesori iz Tirane.

¹²⁶Lenard J. Cohen: "Ethnopolitical conflict in Yugoslavia: elites in Kosovo, 1912-1982" /kao u originalu/ /"Etnopolitički sukob u Jugoslaviji: elite na Kosovu, 1912-1982."/ (Pittsburgh: University Center for International Studies, 1984), /str/ 237-291. Vidi naročito na /str/ 260-272, Cohenovu poučnu raspravu o prevratu elite na Kosovu, posle 1966. godine. Gorenavedene brojke, koje se odnose na stanovništvo, uzete su iz tabele 9.4 (/str/ 253).

¹²⁷O upotrebi zastave vidi Jens Reuter, *Die Albaner in Jugoslawien* /kao u originalu/ /*Albanci u Jugoslaviji*/ (München: R. Oldenbourg Verlag, 1982), /str/ 47.

¹²⁸Vidi Roux, *Les Albanais en Yougoslavie* /kao u originalu/ /*Albanci u Jugoslaviji*/ /str/ 290-291, o značaju raznih naziva.

To je značilo da će se eksplozija visokog obrazovanja, do koje će doći u narednoj deceniji, odigrati pod značajnim uticajem Tirane.¹²⁹

Čini se da su počeci reforme više pothranjivali, nego što su umirivali, nezadovoljstvo Albanaca. U novembru 1968. godine, među studentima u Prištini izbile su žestoke demonstracije i proširile se na druge gradove na Kosovu, kao i na oblasti naseljene Albancima u zapadnoj Makedoniji. Neki demonstranti su zahtevali da Kosovo dobije status republike – to je ideja koju su Albanci, uključujući i neke funkcionere, već bili izrazili te godine, tokom razgovora o predstojećim ustavnim amandmanima. Neki su išli i dalje, tražeći da se i Kosovo, kao i druge oblasti u Jugoslaviji naseljene Albancima, spoje sa Albanijom. Iako su demonstracije ugušene silom, atmosfera povećane napetosti između kosovskih Albanaca i stanovnika pokrajine slovenskog porekla se nastavila.¹³⁰ Iseljavanje Slovena /kao u originalu/ iz pokrajine dovelo je do pada ukupnog broja srpskih i crnogorskih stanovnika, u deceniji između popisa iz 1961. i 1971. godine.¹³¹

IV.E. Reakcije u Srbiji: dileme decentralizacije

Kako su događaji krajem šezdesetih uticali na predstavu Srba o njima samima i njihovom mestu u Jugoslaviji? Uticaj nacionalnih pokreta drugih naroda prevashodno je zavisio od njihovog nacionalnog i geografskog odnosa sa Srbima. U tradicionalnoj srpskoj nacionalnoj misli, koja je bila dominantna do komunističkog perioda, Makedonci, Crnogorci i Muslimani slovenskog porekla su svi smatrani pripadnicima srpskog naroda. Iako njihov "gubitak" može zvanično datirati iz 1945. godine, proces razdvajanja je na neki način okončan događajima krajem šezdesetih. Za neke Srbe to je značilo dezintegraciju srpskog naroda. Hrvatski pokret mogao je predstavljati opasnost iz drugih razloga. Kao drugi narod po veličini u Jugoslaviji (sa skoro dvadeset

¹²⁹Obrazovna i jezička politika, posle 1945, dobro su obrađene u Roux, *Les Albanais en Yougoslavie* /kao u originalu/ /Albanci u Jugoslaviji/, 14. poglavlje.

¹³⁰O događajima u pokrajini, posle 1966, uključujući i demonstracije iz 1968. godine, vidi Cohen: "Ethnopolitical Conflict in Kosovo" /kao u originalu/ /"Etnopolitički sukob na Kosovu" /str/ 260-263, Lampe, *Yugoslavia as History* /kao u originalu/ /*Jugoslavija kao istorija*/ /str/ 302-304, Vickers, *Between Serb and Albanian* /kao u originalu/ /*Između srpskog i albanskog*/ /str/ 162-168, Pedro Ramet: "Kosovo and the limits of Yugoslav socialist patriotism" /kao u originalu/ /"Kosovo i granice jugoslovenskog socijalističkog patriotizma"/, *Canadian Review of Studies in Nationalism* /kao u originalu/ 16 (1989), i Reuter, *Die Albaner* /kao u originalu/ /Albanci/ /str/ 48-50.

¹³¹Vidi Cohen: "Ethnopolitical Conflict in Kosovo" /kao u originalu/ /"Etnopolitički sukob na Kosovu" /str/ 262-264, i Radovan Bakić "Kretanje stanovnika po nacionalnom sastavu u SAP Kosovo u periodu od 1961. do 1971. godine", *Glasnik Srpskog geografskog društva* 51 (1971), /str/ 97-100. Vučković i Nikolić, *Stanovništvo Kosova* /kao u originalu/, tabele 13 i 13-a (/str/ 108-109) predstavljaju rezultate popisa od 1948. do 1991. godine.

postu), Hrvati su mogli da ugroze postojanje države na način na koji Crnogorci i Makedonci to nisu mogli. Štaviše, svaki pokret ka nezavisnosti Hrvatske oživljavao je sećanja na stradanje Srba u fašističkoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Centralno mesto Kosova u srpskom nacionalnom mitu značilo je da je u predodžbi srpskog naroda albanski pokret bio ubedljivo najtraumatičniji od svih. Zapravo, od svih nacionalnih pokreta toga doba, može se reći da je samo slovenački pokret ostavio Srbe relativno ravnodušnim. Postoji nekoliko razloga za ovako uočljiv kontrast u odnosu na obrazac iz poznih osamdesetih. Za razliku od Makedonaca, Crnogoraca i Muslimana, Slovenci nisu prisvajani kao Srbi. Za razliku od Hrvata i Albanaca (i opet, Muslimana), oni nisu živeli izmešani sa Srbima. Konačno, slovenačke tvrdnje o prerogativima republike, u odnosu na saveznu vladu – koje bi, u mnogim drugim prilikama, odvele Sloveniju i Srbiju na put sukoba, bile su savršeno prihvatljive srpskim liderima iz kasnih šezdesetih (o njihovoj politici biće reći dalje u tekstu).

Povlačenje režima iz ranijeg promovisanja socijalističkog jugoslovenstva, koje je ubrzano osudom Rankovićevog "unitarizma", takođe je imalo posebno značenje za Srbe. Sad je bilo diskreditovano i samo socijalističko jugoslovenstvo, koje je naizgled nudilo alternativu diskreditovanim koncepcijama srpskog nacionalizma i nacionalno zamišljenog jugoslovenstva. *Teorija* socijalističkog jugoslovenstva kao "neophodnog internacionalističkog dodatka demokratskoj nacionalnoj svesti", kako je izneto u programu Partije 1958. godine, u suštini je ostala nepromenjena u godinama nakon 1966. Međutim, partijska *praksa* ubrzala je tendenciju, koja je bila primetna još od početka šezdesetih, a to je prelazak sa aktivnog promovisanja jugoslovenstva, koje je bilo lek protiv nacionalizama koji su ponovo oživeli, na njegovo ignorisanje, osim kada je ono bilo potrebno za osudu neprihvatljivo unitarističkih oblika, koji su ponekad isplivali na površinu tokom javnih rasprava. U jugoslovensku opciju sumnjali su svi, a naročito Srbi. Centralni element nove prakse Partije bio je njeno dosledno i aktivno suzbijanje ideje da je to napredni, internacionalistički ili socijalistički stav ako neko sebe naziva "Jugoslovenom". Iako nije u potpunosti zabranila jugoslovensku opciju, Partija ju je destimulisala kao, u najboljem slučaju, izraz naivnosti, a u najgorem, kao masku za ambicije Srba o asimilaciji. Sama struktura popisa iz 1971. godine naglašavala je gubitak statusa jugoslovenske kategorije, a reč "Jugosloven" stavljena je pod navodnike i degradirana na kraj spiska narodnosti.¹³²

Važniji čak i od nacionalnih pokreta drugih naroda i promene stava režima u vezi sa promovisanjem jugoslovenstva bio je ustavni proces političke decentralizacije. Decentralizaciju je pozdravio jedan važan centar unutar Srbije, njeni partijski lideri. To su bili "srpski liberali," pod vođstvom Marka Nikezića i Latinke Perović, koji su bili na vlasti od novembra 1968. godine, sve dok Tito nije organizovao njihovu smenu, u oktobru 1972. (Prvobitno pogrдна etiketa

¹³²Za primere navoda o politici Partije, vidi Budding: "Yugoslavs into Serbs" /kao u originalu/ /"Jugosloveni postaju Srbi" /str/ 410-412, odakle je uzet i ovaj pasus.

"liberal" potiče od Titove optužbe da su ovi lideri dali opozicionim intelektualcima preveliku slobodu delovanja.¹³³) Tokom svog mandata, liberali su uložili značajan napor da razdvoje Srbiju od Jugoslavije, a srpski identitet od jugoslovenskog.¹³⁴ Liberali su tvrdili da se, poistovećivanjem sa Jugoslavijom, Srbija izlaže dvostruko opasnosti, od privrednog zanemarivanja (pošto se pogrešno pretpostavljalo da su privredni interesi Srbije identični sa interesima federacije) i političkog mešanja (pošto je federacija uzela za pravo da se u Srbiji, a naročito u Beogradu, meša u poslove, koji su u drugim republikama smatrani unutrašnjim).¹³⁵ Prema tome, premisa da je politički centralizam radio u korist Srbije bila je netačna: Srbija, kao i druge republike, imala bi koristi od decentralizacije. Delujući prema ovom uverenju, liberali su odbacili podršku Srbije, u korist radikalno decentralizujućih ustavnih amandmana iz 1971. godine.¹³⁶ Takođe su odbili da igraju ulogu branitelja Jugoslavije od hrvatskog nacionalnog pokreta, insistirajući da Srbija ne traži "ni posebna prava niti posebne obaveze" unutar Jugoslavije.¹³⁷

Kao što su insistirali da Srbija nije pozvana da brani Jugoslaviju, liberali su odbacivali i svaku ideju da bi Srbija mogla ili trebalo da deluje kao zaštitnica Srba u drugim republikama. Na primer, u svom govoru u Sarajevu 1970. godine, Nikezić je izrazio stav da su Srbi u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj jednaki sa drugim narodima koji tamo žive, tako da bi svaka ambicija

¹³³O usponu i padu liberala vidi Burg, *Conflict and Cohesion* /kao u originalu/ /*Sukob i kohezija*/ /str/ 167-78, Slavoljub Đukić, *Slom srpskih liberala: tehnologija političkih obračuna Josipa Broza* (Beograd: Filip Višnjić, 1990), i Latinka Perović, *Zatvaranje kruga: ishod političkog rasepa u SKJ 1971/1972* (Sarajevo: Svjetlost, 1991). Ova obrada srpskih liberala preuzeta je iz Budding: "Serbian National Identity 1961-1971" /kao u originalu/ /"Srpski nacionalni identitet, 1961-1971." /str/ 412-413. Vidi takođe drugo poglavlje, Budding "Serbian Intellectuals and the National Question" /kao u originalu / /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/.

¹³⁴Za navode o stavu liberala o ovom pitanju, vidi kod Nikezića: "Srbija v socijalistični skupnosti jugoslovenskih narodov in narodnosti" /kao u originalu/ *Teorija in praksa* 7/12 (1970), /str/ 1694-1696, i Perovićeve: "Međunacionalni odnosi u Srbiji i idejnopolitička uloga Saveza komunista Srbije" u *Međunacionalni odnosi i Savez komunista Srbije* (Beograd: Institut za političke studije FPN, 1969). Vidi takođe kratku, ali vrednu raspravu o srpskom liberalizmu kod Bože Repea, u "Liberalizam" v Sloveniji" /kao u originalu/, *Borec* 44, (1922), /str/ 920-925.

¹³⁵Vidi izjave Nikezića (*Borba*, 12. mart 1971) i Perovićeve (*Borba*, 11. septembar 1969). Vidi takođe Perović, *Zatvaranje* /str/ 65 i 110 i Đukić, *Slom srpskih liberala*, /str/ 212 i 240-245. O ekonomskim posledicama centralizma, vidi Perović: "Međunacionalni odnosi u Srbiji", /str/ 126.

¹³⁶Prema Bilandžiću (*Historija* /str/ 426), srpsko rukovodstvo je, 1970. godine, prihvatilo predloge decentralizacije, a radikalizovalo ih 1971. godine. Najznačajniji govori liberala, kojima se daje podrška amandmanima iz 1971, sakupljeni su u delu *Ustavne promene* (Beograd: Republički sekretarijat za informacije, 1971).

¹³⁷ Perović u *Politici* od 6. decembra 1971. (odmah nakon sastanka u Karađorđevu, gde je Tito smenio hrvatske rukovodioce).

od strane Srbije da se ponaša kao njihov zaštitnik predstavljala "čist nacionalizam."¹³⁸ Orijenatacija liberala bila je izražena u njihovoj paroli: "Moderna Srbija". Osim što naglašava njihovu usmerenost na republiku Srbiju, a ne na Srbe kao narod, ova parola bila je i odraz uverenja liberala da bi modernizacija, koja je, između ostalog, zasnovana na privrednom razvoju, konačno razrešila sve probleme Srbije i Jugoslavije, uključujući i nacionalne.¹³⁹

Koncentrišući se na Srbiju, a ne na Jugoslaviju ili srpstvo, liberali su zastupali gledište manjine među Srbima. Kao izrazit kontrast liberalima, mnogi srpski intelektualci (koristeći relativnu slobodu, koju im je dopustio liberalni režim) izražavali su zaokupljenost jedinstvom, i strah da se jedinstvo gubi. Generalno, intelektualci su bili podeljeni na dve grupe. Jedni su svoju zabrinutost prevashodno izražavali jezikom jedinstva Jugoslavije. Ovi intelektualci, koji se mogu nazvati "istrajnim Jugoslovenima", jednostavno su odbili da prihvate činjenicu da je režim odustao od ideje jugoslovenstva, često otvoreno prekorevajući režim što je napustio svoje ranije ideale. Ovu grupu su činili pripadnici generacije partizana, koji su tvrdili da samo jugoslovenstvo može da spreči da se ponovi pokolj iz Drugog svetskog rata, kao i mlađi ljudi, koji su tvrdili da su nacionalni sukobi u Jugoslaviji završeni zauvek, a da je tradicionalni nacionalni identitet jednostavno nebitan za savremeno doba. Neki su nastavili da se drže jugoslovenstva, kao oblika komunističkog internacionalizma, videvši u buđenju nacionalne svesti krajem šezdesetih dokaz da u Jugoslaviji socijalizam još nije trijumfovao. Svi oni, bez obzira na svoje teoretske osnove, delili su isto uverenje da nova politika režima predstavlja promene na gore.¹⁴⁰

Drugi su prevashodno govorili jezikom srpskog jedinstva, izražavajući zaokupljenost podelom Srba po federalnim jedinicama i položajem Srba van Srbije. Iako je kontrast između njihovog stanovišta i stanovišta istrajnih Jugoslovena značajan, ne treba ga precenjivati. Neki viđeniji pojedinci izražavali su elemente oba ova stanovišta. Tako su mnogi zagovornici srpskog jedinstva videli sebe kao posvećene Jugoslovene, koji su prisiljeni da brane srpstvo samo zato što drugi podrivaju Jugoslaviju. U suštini, oni su tvrdili da, ako Srbi ne mogu da se ujedine kroz jugoslovenstvo, moraće da se ujedine kroz srpstvo. Tada je srpski partikularizam u čistom obliku, čiji ideal bi pre bila "velika Srbija", nego Jugoslavija, i koji bi osudio događaje iz 1918. godine kao tragičnu grešku, i dalje bio striktno marginalna pojava. Tradicionalni nacionalni program, zasnovan na crkvi i monarhiji, i dalje je bio nemoguć. Bio je isključen,

¹³⁸Politika, 13. decembar 1970.

¹³⁹Vera liberala u modernizaciju privrede, kao rešenje nacionalnog problema, bila je naročito očigledna u njihovom pristupu Kosovu. Vidi Perović: "Međunacionalni odnosi" /kao u originalu/ /str/ 127, Nikezić, u *Politici* od 8. februara 1969. godine, i Đukić, *Slom srpskih liberala* /str/ 131-132.

¹⁴⁰ Za primere svih ovih pristupa, vidi treće poglavlje, Budding: "Serb Intellectuals and the National Question" /kao u originalu/, /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/.

ne samo usled ograničenja zvanične cenzure, već i zbog načina razmišljanja učesnika u debati, koji su skoro uvek bili komunisti i često bivši partizani.

Ipak, po prvi put u istoriji socijalističke Jugoslavije u javnosti se pojavljuje partikularistički "srpski" stav, kao konkurencija srpsko - jugoslovenskom stavu. Javio se prvenstveno u kulturi, naročito u nekoliko polemika oko upotrebe ćirilicnog pisma i opštih jezičkih pitanja. U Predlogu za razmišljanje iz 1967. godine, dat je primer ove pojave. Predlog je predstavljao odgovor grupe srpskih pisaca na hrvatsku "Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika" (u kojoj je, kao što je prethodno pomenuto, zatraženo da se zvanično prizna hrvatski književni jezik, za razliku od "srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog," kako je utvrđeno Novosadskim sporazumom iz 1954. godine). Predlog počinje potpunim prihvatanjem zahteva, iznetih u hrvatskoj Deklaraciji. Autori su izjavili da oni priznaju "neotuđivo pravo" svakog naroda da izabere naziv i kontroliše razvoj sopstvenog jezika i da, na toj osnovi, oni prihvataju zahtev za jezičkom podelom izražen u Deklaraciji. Nakon toga, međutim, oni iznose prava srpskog jezika, zahtevajući da beogradska televizija "prestane da neovlašćeno igra ulogu centralnog jugoslovenskog studija i da uvede ćirlicu u lokalne programe" i da se Srbima u Hrvatskoj (i Hrvatima u Srbiji) garantuje pravo na "nezavisan razvoj nacionalnog jezika i kulture."¹⁴¹

Interesantna odlika ovih polemika, u periodu posle Rankovića, bila je ta da, kada bi ih napali zbog srpskog nacionalizma, zvaničnici koji su predlagali jedan izrazito srpski program branili su se tako što su posezali za anti - unitarističkom retorikom korišćenom u partijskoj osudi Rankovića. Na primer, jedan od potpisnika Predloga za razmišljanje je na zvanične osude odgovorio tvrdnjom da je apsurdno one koji su potpisali Predlog nazivati srpskim šovinistima, "jer se zna šta je srpski šovinizam, srpski šovinizam ima unitarističko - hegemonistički karakter."¹⁴² Kada su, po obliku svog napada na Rankovića, jugoslovenski lideri izjednačili "srpski nacionalizam" sa "unitarističkim jugoslovenstvom," svakako nisu imali nameru da ojačaju tradicionalni ("partikularistički") srpski nacionalizam. Ipak, njihova politika je imala takav efekat. Taj efekat je bio pojačan istovremenim procesom demokratizacije, koji je oslabio partijsku kontrolu nad kulturnim i književnim udruženjima, koja su za Srbe, kao i za druge narode srednje i istočne Evrope, u

¹⁴¹Vidi "Rodu o jeziku" (*Književne novine*, 1. april 1967. godine, /str/ 10-11, i 15. april 1967. godine, /str/ 11 i 14), *Borba*, 22. april 1967. godine, i (za tekst Predloga) *Borba* 2. april 1967. Engleski prevodi integralnih tekstova Deklaracije i Predloga nalaze se u Christopher Spalatin: "Serbo-Croatian or Serbian and Croatian? Considerations on the Croatian Declaration and the Serbian Proposal of March 1967" /kao u originalu/, "Srpskohrvatski ili srpski i hrvatski? Razmatranje hrvatske deklaracije i srpskog predloga iz marta 1967. godine" *Journal of Croatian Studies* 7-8 (1966-1967), /str/ 3-13.

¹⁴²Govor Zorana Gavrilovića, od 2. aprila, objavljen u "Rodu o jeziku", *Književne novine*, 15. april 1967. godine, /str/ 11.

istorijskom smislu, predstavljala jedan od najvažnijih nosilaca nacionalne tradicije.

Među ličnostima koje su izražavale strah od gubitka jedinstva, bilo jezikom jugoslovenstva bilo jezikom srpstva, daleko najistaknutiji bio je Dobrica Ćosić. Njegovi stavovi iz tog vremena važni su zbog njegovog jedinstvenog uticaja i kao nekoga ko je izražavao srpsku nacionalnu misao i kao predstavnika jedne tendencije. U poznatom govoru, koji je održao na 14. sednici Centralnog komiteta /Saveza komunista/ Srbije, u maju 1968. godine, strastveno napadajući sve veću decentralizaciju Jugoslavije, Ćosić (koji je, od 1965, bio član Centralnog komiteta) osporio je osnove partijske nacionalne politike.¹⁴³ U očima javnosti, ova sednica označila je Ćosićev prelazak sa uloge branitelja jugoslovenstva državnog establišmenta – koju je igrao u polemici sa Pirjevcem – na ulogu opozicionog zagovarača srpskog jedinstva.

Ono što je privuklo pažnju srpske javnosti bio je njegov protest protiv partijske politike na Kosovu.¹⁴⁴ Očigledno osporavajući partijsku osudu Rankovića, Ćosić je insistirao na tome da je srpska politika prema nacionalnim manjinama u Srbiji od 1945. godine bila "demokratska i internacionalistička" (drugim rečima ne samo od 1966. godine). Insistirao je na tome da diskriminacija dolazi sa druge strane, jer albanski partijski kadrovi nisu činili sve što je potrebno da se kontroliše albanski nacionalizam i zaustavi iseljavanje Srba i Crnogoraca. Ćosić je insistirao na tome da on podržava jednakost manjina u Srbiji, jednakost koja će se postići merama, kao što su povećanje sredstava za finansiranje njihovih kulturnih aktivnosti. Međutim, ostajao je pri tvrdnji da njihova nacionalna jednakost ne treba da se koncipira u smislu države ili teritorije. Tada važeće "birokratsko – etatiističko shvatanje jednakosti Šiptara u Srbiji i Jugoslaviji" doprinosilo je albanskom iredentizmu i logično bi se završilo spajanjem ovog regiona sa Albanijom.¹⁴⁵

Iako je Kosovo bilo od ključnog značaja za duboki uticaj Ćosićevog argumenta, pogrešno je njegov govor tumačiti samo kao protest u ime srpske manjine u toj pokrajini. Zapravo, Ćosić se isto tako snažno protivio i sve većoj autonomiji Vojvodine, gde su Srbi bili u većini.¹⁴⁶ Svojim napadom na autonomiju pokrajina, Ćosić je ponovio suštinu argumentacije, koju je primenio u svojoj polemici sa Pirjevcem 1961. godine, o autonomiji republika. Rekao je da

¹⁴³14. sednica CK SK Srbije. Maj 1968. godine. *Savez komunista u borbi za nacionalnu ravnopravnost* (Beograd, Komunist, 1968), /str./ 100-116 i 297-300. Uporedi kod Othmara Haberla, *Parteiorganisation und Nationale Frage in Jugoslawien* /kao u originalu/, *Organizacija partije i nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, /str/ 62-65.

¹⁴⁴Svakako, značaj te sednice delom zavisi i od sadašnjeg iskustva. Ćosićeva upozorenja u vezi sa Kosovom na 14. sednici su mu, osamdesetih godina, dala auru proroka. Slavoljub Đukić, *Čovek u svom vremenu* (Beograd: Filip Višnjić, 1989), /str/ 189.

¹⁴⁵14. sednica /str/ 105-108. Do maja 1968. godine, izraz "Šiptar", koji je Ćosić upotrebio, sam po sebi bio je kontroverzan. Za Albance u Jugoslaviji dozvoljen izraz bio je "Albanac". Vidi govor Mahmuta Bakalija, 14. sednica, /str/ 80.

¹⁴⁶14. sednica, /str/ 108-109.

decentralizacija vodi u "birokratski nacionalizam" i u egzaltaciju države (znači federalnih jedinica) nad pojedincem. U odeljku koji će kasnije postati poznat, Ćosić je predvideo da će, ukoliko se u Jugoslaviji bude podsticao nacionalizam na bazi države, oživeti i srpska varijanta, sa kobnim posledicama:

Proces formiranja naroda u jedinstvene države i društvene zajednice još nije završen na Balkanu, i ukoliko se ovde i u inostranstvu nastave neki trendovi razvoja u tradicionalnom smeru, "nacionalno pitanje" će ostati da muči i zaokuplja naredne generacije....Ukoliko u Jugoslaviji tradicionalna, tj. nacionalističko – etatiistička politika i partikularističke orijentacije opstanu i prevladaju; ukoliko demokratske sile socijalizma ne osvoje i konačnu pobjedu nad birokratskim i sitnoburžoaskim silama i elementima, onda se srpski narod može takođe zapaliti za stari istorijski cilj i nacionalnu ideju – ujedinjenje srpskog naroda u jednu državu. Nije potrebna politička imaginacija da bi se predvidele posledice takvog procesa.¹⁴⁷

Centralni komitet izdao je saopštenje, u kojem se ogradio od Ćosićevog govora, a na sledećim partijskim izborima (održanim u novembru 1968. godine) Ćosić je izbačen iz Komiteta.¹⁴⁸ Međutim, u roku od godinu dana, izborom za predsednika Srpske književne zadruge, uvažene izdavačke kuće posvećene unapređenju srpske kulture, on je obnovio svoj uticaj kao govornik.¹⁴⁹ Kada je Ćosić bio predsednik, Zadruga je postala jezgro intelektualaca koji su se bavili "srpskim pitanjem u Jugoslaviji".¹⁵⁰ (Zapravo, kada je Ćosić bio predsednik, među članovima Odbora Zadruge bilo je i nekoliko osoba, koje su 1986. godine učestvovala u izradi Memoranduma Srpske akademije /nauka i umetnosti/.¹⁵¹) Zadruga je za vreme Ćosića neprestano bila meta političkih napada, a Tito ju je

¹⁴⁷14. sednica, /str/ 111.

¹⁴⁸Vidi 14. sednica, /str/ 314, i Rusinow, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ *//Jugoslovenski eksperiment/*, /str/ 246. Istoričar Jovan Marjanović, koji je na sednici izneo srodne, ali ne i identične argumente, bio je na sličan način cenzurisani i izbačen. Više o 14. sednici vidi kod Budding: "Serb Intellectuals and the National Question" /kao u originalu/, *//Srpski intelektualci i nacionalno pitanje/*, Treće poglavlje.

¹⁴⁹Osnovana 1892. godine, Zadruga je bila izdavačka kuća posvećena unapređenju srpske kulture. Pre stvaranja jugoslovenske države, njeni napori da poveže Srbe, koji su živeli pod vlašću Habsburgovaca i Osmanlija sa Srbijom, često su služili kao zamena za zabranjene političke aktivnosti. Istorija Zadruge od 1892. do 1992. godine predmet je razmatranja odlične monografije: Ljubinka Trgovčević, *Istorija Srpske književne zadruge* (Beograd: Srpska književna zadruga, 1992). Više o Zadruzi, kada je Ćosić bio njen predsednik, vidi kod Budding: "Serb Intellectuals and the National Question" /kao u originalu/, *//Srpski intelektualci i nacionalno pitanje/*, Treće poglavlje.

¹⁵⁰Ćosić je nazvao Zadruhu "prvim pluralističkim forumom u srpskom društvu posle rata." Đukić, *Čovek*, /str/ 211.

¹⁵¹Ekonomista Kosta Mihailović, istoričar Radovan Samardžić, lingvista Pavle Ivić i filozof Mihailo Marković – svi su kasnije bili članovi komisije, koja je sačinila nacrt Memoranduma – postali su članovi Odbora Zadruge, u maju 1971. "64. godišnja skupština Srpske književne zadruge", *Glasnik Srpske književne zadruge* 26/br. 5 (20. jun 1971), /str/ 31.

kritikovao skoro opsesivno.¹⁵² Književne aktivnosti Zadruga jedva da su, po svemu sudeći, zasluživale toliku pažnju. Zadruga je bila predmet političke kritike uglavnom kao tribina, sa koje je Čosić ponavljao svoje proteste protiv decentralizacije, a koje je sada izražavao u kulturnim, a ne u političkim kategorijama.¹⁵³

Čosić je koristio Zadrugu da razvije teme koje su zauzimale istaknuto mesto u njegovim ranijim proznim književnim delima. Jedna od tema bila je kulturna zaostalost Srbije, koju je video kao rezultat procesa u kojem je industrijski razvoj nadmašio kulturni napredak: "U novim domovima u našoj zemlji nema biblioteka."¹⁵⁴ Druga, politički daleko kontroverznija tema bila je tragedija srpske podeljenosti. Ovo je najeksplicitnije izraženo u Čosićevom govoru na 64. skupštini Zadruga, u maju 1971. godine. Skupština je održana u vreme kada su hrvatski nacionalni pokret i zabrinutost za događaje u Hrvatskoj bili na vrhuncu, a naročito je polemika oko jezika obezbedila lajtmotiv, koji se provlačio kroz mnoge govore.¹⁵⁵ U ovoj naelektrisanj atmosferi, Čosić je održao svoj najuticajni govor u Zadruzi. Predstavio je sumornu sliku trenutne situacije, u kojoj su bili napadnuti i srpsko i jugoslovensko jedinstvo. Rekao je da su se od 1945. Srbi "svesno odricali izražavanja svoje nacionalne posebnosti" u ime socijalističkog jugoslovenstva. Sada su bili suočeni sa "odbacivanjem i potiskivanjem jugoslovenstva, kao težnjom za zajedništvom". Istovremeno je potiskivano i srpsko kulturno jedinstvo. Rezultat je bio taj da "istorijski nazadujemo, opet prelazimo veštačke granice i bavimo se problemima...koji su rešeni pre jedan vek".¹⁵⁶

¹⁵²O ovim napadima, kao i o komplikovanim odnosima između srpskih liberala i Zadruga, vidi kod Đukića, *Čovek* /str/ 212-222, i *Slom srpskih liberala*, /str/ 97-98, 140-141 i 191-199. Uporedi sa Trgovčevićem, *Istorija srpske književne zadruge*, /str/ 274-279.

¹⁵³Vidi naročito Čosićev govor na 64. Godišnjoj skupštini Zadruga, u maju 1971. (*Glasnik srpske književne zadruge*, /br/ 26/5 (20. juni 1971), /str/ 4-9), ponovoobjavljen pod naslovom: "Porazi i ciljevi", u Čosićevom *Stvarno i moguće* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988), /str/ 85-95. Dok je Čosić bio predsednik, Zadruga je postala najbliži mogući surogat za opozicionu političku partiju sa srpskom nacionalnom platformom. Kao što se izrazio jedan ogorčeni partijski funkcioner sa Kosova, predstavnici Zadruga koji su bili zaduženi za regrutovanje novih kadrova u njegovom gradu oslanjali su se na jezgrovitu parolu: "Učlani se – znaš ko je na čelu". Govor Miloša Vujakovića (u Kosovskoj Mitrovici), na 41. sednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. *Aktivnost Saveza komunista Srbije u borbi protiv nacionalizma i šovinizma u SR Srbiji* (Beograd: Komunist, 1972), /str/ 37-41.

¹⁵⁴"Druga vanredna skupština Srpske književne zadruge, održana 24. novembra 1969. godine u Beogradu", *Glasnik Srpske književne zadruge* /br/ 25/3, /str/ 2-4.

¹⁵⁵Vidi, na primer, emotivni poziv na srpsko jedinstvo, koji je uputio predstavnik *Prosvjete*, kulturnog društva Srba iz Hrvatske. Govor Stanka Koraća u "64. godišnja skupština Srpske književne zadruge", *Glasnik Srpske književne zadruge* /br/ 26/5 (20. juni 1971), /str/ 21-22.

¹⁵⁶Govor Dobrice Čosića u "64. godišnja skupština Srpske književne zadruge", *Glasnik Srpske književne zadruge* /br/ 26/5 (20. juni 1971), /str/ 4-9.

Srpsko protivljenje decentralizaciji Jugoslavije dobilo je svoj najpotpuniji eksplicitno politički izraz tokom perioda zvanično pokrenute "javne rasprave", koja je prethodila usvajanju ustavnih amandmana iz 1971.¹⁵⁷ U martu 1971. godine, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu bio je domaćin veoma dramatičnog sastanka. Kroz diskusiju se provlačio lajtmotiv krize, dok su govornici jedan za drugim ustajali da izraze stav da je Jugoslavija u "privrednoj, društvenoj, ustavnoj i moralnoj krizi", "ozbiljnoj društvenoj krizi", "privrednoj, političkoj i moralnoj krizi", ili "dubokoj društvenoj krizi".¹⁵⁸ Naelektrisana atmosfera iz 1971. godine delom je bila i rezultat onoga što se ispostavilo da je bilo preuranjeno predviđanje krize oko toga ko će naslediti Tita. (Prvobitan podsticaj za amandmane iz 1971. bila je odluka 79 – godišnjeg vođe da stvori kolektivno državno predsedništvo, koje će ga naslediti.) Drugi su tvrdili da je Jugoslavija "na svom konačnom raskršću" ili da, "nakon usvajanja ovih amandmana, Jugoslavija više neće postojati kao država".¹⁵⁹

U ovako naelektrisanj atmosferi, neki govornici pozivali su Srbe da gledaju svoje vlastite interese u onome što je zamišljano kao postjugoslovenska situacija.¹⁶⁰ Filozof Mihailo Đurić je najjače izrazio ovaj stav. Samo se Đurić od svih govornika žalio da je položaj Srbije u Jugoslaviji već neodrživ, bar za Srbe van Srbije, a da ne pominjemo šta bi bilo kada bi se amandmanima usvojilo da:

u Hrvatskoj i u Makedoniji, srpski narod nema ustavne garancije za svoj nacionalni život. U Bosni, iako predstavlja većinu stanovništva, srpski narod ne može čak ni ćirilicu da koristi, a odsečen je i na mnogo drugih načina od celine svoje nacionalne kulture. A u Crnoj Gori srpski narod – znači oni mnogi Crnogorci koji sebe smatraju Srbima – ne mogu čak ni da koriste ime svog naroda.¹⁶¹

¹⁵⁷Uporedi Burga, *Conflict and Cohesion* /kao u originalu/ /*Sukob i kohezija*/, /str/ 209-211, i Haberla, *Parteiorganisation* /kao u originalu/ /*Organizacija partije*/, /str/ 139-142.

¹⁵⁸Ovo su citati iz govora Pavla Ristića (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 220), Radovana Pavićevića (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 282), Budimira Košutića (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 300) i Stevana Vračara (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 334). Vidi takođe govore Andrije Gamsa (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 234) i Aleksandra Ivića (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 287).

¹⁵⁹Rasprava na Pravnom fakultetu objavljena je u *Analima Pravnog fakulteta u Beogradu* /br/ 19/3 (maj-jun 1971), /str/ 207-359. (Ovo izdanje je bilo zabranjeno, ali je kasnije ponovo izdato kao faksimil.) Citati su reči Mihaila Đurića (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 232) i Radoslava Stojanovića (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 263).

¹⁶⁰Profesor Živomir Đorđević (rođen 1922) izrazio je svoje opredeljenje za Jugoslaviju, ali je isticao potrebu da se misli o mogućoj postjugoslovenskoj ili postsocijalističkoj budućnosti za Srbiju: "Moguće je da će u doglednoj budućnosti na ovom tlu biti formirano šest ili osam nezavisnih država. Podrazumeva se da ja to ne želim, ali to ne treba isključiti...Zbog toga niko nema pravo.... da zanemari interese Srbije. Jer Srbija je postojala pre njih i postojaće i posle njih. Srbija je postojala pre socijalizma i postojaće i posle socijalizma. Klase i društvena uređenja se menjaju, ali narod i zemlja ostaju." *Anali* /br/ 19/3, /str/ 252.

¹⁶¹ *Anali* /br/ 19/3, /str/ 232-233.

Tvrdeći da je na teritoriji Jugoslavije već formirano "nekoliko nezavisnih, čak i suprotstavljenih nacionalnih država, u ime nacionalne jednakosti," Đurić je rekao:

Očigledno je da sadašnje granice Socijalističke Republike Srbije nisu ni nacionalne ni istorijske granice srpskog naroda. Uopšteno govoreći, granice svih sadašnjih republika u Jugoslaviji imaju uslovno značenje; one su više administrativnog nego političkog karaktera...Postojeće granice nisu adekvatne ni za jednu republiku u Jugoslaviji – osim možda za Sloveniju – a pogotovo ne za Srbiju...U trenutku kada je srpski narod vođen silom prilika ka Šsituaciji u kojojĆ mora ponovo da uspostavi svoju nacionalnu državu – može li srpski narod ostati indiferentan prema mnogim svojim delovima, koji su van sadašnjih granica Socijalističke Republike Srbije? ¹⁶²

Svojim osporavanjem republičkih granica, Đurić je prekršio jedan od najjačih tabua u posleratnoj Jugoslaviji. To je bila smelost zbog koje je uhapšen šesnaest meseci kasnije u ideološki strožoj atmosferi 1972. godine.¹⁶³

Iako niko od govornika nije tako otvoreno osporavao unutrašnje granice Jugoslavije, nekolicina je postavila pitanje teritorije, napominjući paradoks koji je ležao u srcu decentralizacije u Jugoslaviji. Iako je decentralizacija bila opravdana po nacionalnom osnovu – kao logičan izraz nacionalnog samoopredeljenja – ona je izvedena na isključivo teritorijalnoj osnovi.¹⁶⁴ Nova prava i veću samoupravu nisu dobili narodi Jugoslavije, već njene republike i pokrajine. (Verovatno najupečatljivija ilustracija ovog principa je potpuno paralelan odnos prema Kosovu, sa njegovom albanskom većinom, i Vojvodini, sa njenom srpskom većinom.) Jedan govornik je tvrdio da je u predloženim amandmanima napravljen potpuni previd "postojanja dve dimenzije federalizma Šteritorijalne i nacionalneĆ." On je rekao da se u radnoj verziji "eksplicitno ili implicitno priznaje postojanje osam nacionalnih država, i stoga je ona zasnovana na neophodnosti državno – pravne zaštite nacije," ali takvu zaštitu ne daje manjinama u svakoj od federalnih jedinica – osim u Srbiji, kroz autonomne pokrajine.¹⁶⁵ Iako je u činjenici da autonomne pokrajine postoje samo u Srbiji nekolicina govornika videla dokaz nedoslednosti, nacionalna prava, tvrdili su oni, treba da dobiju teritorijalni izraz svuda gde postoje

¹⁶² *Anali* /br/ 19/3, /str/ 232.

¹⁶³ Đurić je osuđen na kaznu od dve godine zatvora, koja mu je, nakon žalbe, smanjena na devet meseci. Rajko Danilović, *Upotreba neprijatelja: politička suđenja 1945-1991. u Jugoslaviji* (Valjevo: Agencija Valjevac, 1993), /str/ 182-184.

¹⁶⁴ Svakako, teritorijalni princip nije primenjen unutar već uspostavljenih političkih jedinica. Republičko rukovodstvo čvrsto se držalo svojih prerogativa. Makedonsko rukovodstvo odbijalo je svaki predlog vezan za teritorijalna prava njihove albanske manjine isto tako čvrsto kao što se hrvatsko rukovodstvo protivilo ideji o autonomnim srpskim jedinicama. O stavu Makedonije vidi Rep: "Liberalizam" /kao u originalu/ /"Liberalizam"/ /str/ 915.

¹⁶⁵ Budimir Košutić, *Anali* /br/ 19/3, /str/ 301-302.

brojčano značajne manjine ili, u suprotnom, nigde. Ako Albanci u Srbiji imaju pokrajinu, onda treba da je imaju i Albanci u Makedoniji i Srbi u Hrvatskoj.¹⁶⁶

Po svemu sudeći, tvrdnja da su u amandmanima "prevideli" komplikovan odnos između nacionalnih i teritorijalnih prava dobila je izvesnu podršku u govoru kojim je Edvard Kardelj predstavio nacrt amandmana Predsedništvu SKJ – a, u maju 1971. Kardelj je rekao: "Moramo uzeti u obzir činjenicu da u odnosima među narodima odnosno republikama u Jugoslaviji postoje ne samo različiti, već i izvesni *objektivno* protivrečni interesi."¹⁶⁷ Ova formulacija poznata je po tome što priznaje "protivrečne interese," ali podjednako je važna i očigledna bezbrižnost, sa kojom je Kardelj spojio narode i republike.¹⁶⁸ Očigledno ni Kardelj niti bilo ko drugi iz jugoslovenskog rukovodstva zapravo nije prevideo činjenicu da se /granice/ jugoslovenskih republika (uz stalan izuzetak Slovenije) ne poklapaju sa granicama jugoslovenskih naroda. Međutim, njihova privrženost tvrdnji da demokratski socijalizam predstavlja rešenje za sve nacionalne probleme zahtevala je od njih da negiraju bilo kakvu važnost ove činjenice i njene nerazrešive posledice, a to je postojanje nacionalnih većina i manjina u svakoj od jugoslovenskih saveznih jedinica. Vodeći autoritet za nacionalne odnose je tvrdio da sama reč manjina nije "odgovarajuća za samoupravnu zajednicu, u kojoj pojedinac ne treba da se oseća kao pripadnik neke vrste nacionalne većine ili nacionalne manjine".¹⁶⁹

Kakvi zaključci se mogu izvući iz ovog pregleda srpskih reakcija na decentralizaciju u Jugoslaviji? Kako odredbe Predloga za razmišljanje tako i Ćosićevi govori na Četrnaestoj sednici i u Zadruzi, kao i odbacivanje postojećih granica Srbije od strane Mihaila Đurića, ukazuju na to da je slabljenje jugoslovenskog jedinstva odmah i u dramatičnoj meri usmerilo pažnju

¹⁶⁶Vidi govore Pavla Ristića (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 219), Andrije Gamsa (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 239) i Živomira Đorđevića (*Anali* /br/ 19/3, /str/ 249-251).

¹⁶⁷*Ustavne promene: Šesnaesta sednica Predsedništva SKJ* (Beograd: Komunist, 1971.), /str/ 29.

¹⁶⁸Reč *odnosno* ukazuje da su pomenuti predmeti (u sadašnjem kontekstu) ekvivalentni. Na primer, u Amandmanu 35, iz paketa iz 1971, se kaže: "Predsednik i potpredsednik Predsedništva ne mogu biti iz iste republike odnosno iste autonomne pokrajine." *Ustavne promene: Šesnaesta sednica*, /str/ 254. (Da je Kardelj upotrebio reč *odnosno* u njenom drugom značenju, pretpostavljam da bi bila redigovana pre objavljivanja njegovog govora, kako bi se ispravio netačan navod.)

¹⁶⁹Stipe Šušvar, objašnjavajući zašto je 1964. godine izraz "narodnost" zamenio izraz "nacionalna manjina", kao zvanična oznaka za one stanovnike Jugoslavije, čija je matična država bila negde drugde (Šušvar, *Nacije i međunacionalni odnosi*, /str/ 120). Uporedi ubedljivi argument Sabine Ramet da je titoističko odbijanje da se prizna postojanje manjina položilo osnove za teoretski neograničene secesionističke pokrete, u vreme posle Jugoslavije. Ramet: "Introduction: the roots of discord and the language of war" /kao u originalu/ /"Uvod: koreni nesloge i jezik rata"/ u *Beyond Yugoslavia: politics, economics, and culture in a shattered community* /kao u originalu/ /*Izvan Jugoslavije: politika, privreda i kultura u razorenoj zajednici*/, priredili Ramet i Ljubiša Adamovich /kao u originalu/ (Boulder: Westview Press, 1995), /str/ 5-6.

nacionalno orijentisanih Srba *unutar* Srbije na poziciju Srba van Srbije. Sve to je takođe otkrilo i tendenciju da se jedinstvo koncipira na strogo nacionalnim osnovama (pod pretpostavkom da su nacionalne veze oduvek i automatski bile jače od zajedničkog istorijskog iskustva na zajedničkoj teritoriji), i da se žali za podelama Srba, dok se istovremeno ignoriše ili umanjuje značaj činjenice da su drugi narodi – prevashodno Hrvati, Muslimani i Albanci – takođe bili podeljeni unutrašnjim granicama Jugoslavije.

Srpski mislioci mogli su delimično da ignorišu ovu kompleksnost, jer je na njihove pokušaje da reše pitanja nacionalno – teritorijalne nagodbe u Jugoslaviji režim odgovorio represijom. Bez obzira na ograničenja i previde, srpska kritika decentralizacije Jugoslavije postavila je pitanja u vezi sa napetim stanjem između nacionalnih i teritorijalnih prava, koja su bila važna, ukoliko je Jugoslavija želela da se očuva kao višenacionalna država, a vitalna, ukoliko to nije želela. Represija je samozvanim srpskim nacionalnim prvacima dala auru mučeništva, u trenutku kada se razumnim dijalogom možda mogao naći način da se reše neki od problema i diskredituju preterani zahtevi. Kada su ugušeni "nacionalistički" napadi na dominantni model, oni nisu bili zamenjeni ništa razumnijom diskusijom – kratko, nikakvim oblikom dijaloga, koji bi možda mogao pomoći da se izbegne tragedija krajem devedesetih godina.

IV.F. Sedamdesete: represija i prosperitet

Reč "sedamdesete" predstavlja zgodan izraz za jedan poseban period u političkom razvoju Jugoslavije, period koji je obeležen sužavanjem ideoloških granica, nakon relativne slobode s kraja šezdesetih, praktičnim krajem javnog sukoba između republičkih i pokrajinskih rukovodstava, pošto je saradnja elite ponovo uspostavljena, kao i okoštavanjem kulta Titove ličnosti u Jugoslaviji pošto se Jugoslavija suočila sa nikad izrečenom verovatnoćom Titove smrti.¹⁷⁰ Mada, treba napomenuti da se "sedamdesete" u ovom smislu nisu tačno poklopile sa kalendarom. Za veći deo Jugoslavije "sedamdesete" su počele u jesen 1972, smenom "liberalnog" rukovodstva u Makedoniji, Srbiji i Sloveniji. (U Hrvatskoj taj početak više odgovara smeni hrvatskog rukovodstva, u decembru 1971. godine.) Trenutak, koji bi, gledano unazad, označio početak

¹⁷⁰Veliki deo ovog materijala preuzet je iz četvrtog poglavlja dela Buddingove "Serb Intellectuals and the National Question" /kao u originalu/ /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/.

Korisne interpretativne rasprave o "sedamdesetim" obuhvataju Bilandžića, *Historija* /kao u originalu/, /str/ 385-461, Burga, *Conflict and Cohesion* /kao u originalu/ /*Sukob i kohezija*/, 5-6. poglavlje, i Rusinowa, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, 8. poglavlje. Vidi takođe kod Williama Zimmermana *Open borders, nonalignment, and the political evolution of Yugoslavia* /kao u originalu/ /*Otvorene granice, nesvrstanost i politički razvoj Jugoslavije*/ (Princeton: Princeton University Press, 1987), 3. poglavlje. Kod Burga se može naći najviše materijala u vezi sa obnavljanjem saradnje među elitom; Rusinow o kultu Tita.

sedamdesetih, bio je početak oktobra 1972. godine, kada je svim partijskim organizacijama u Jugoslaviji distribuirano "Pismo predsednika Tita i Izvršnog odbora (SKJ – a /Saveza komunista Jugoslavije/)",¹⁷¹ Taj dokument, koji je poznat jednostavno kao "Pismo", postao je jedinstvena referenca, koja označava liniju koja razdvaja prošle loše dane liberalizma, tehnokratizma i nacionalizma – tj. šezdesete – i novo doba ideološkog jedinstva i privrženosti. Zaista, kada je novoprečišćeni "NIN" objavio dugačak prikaz propadanja srpskih liberala (u ideološku zastranjenost) i njihov slom, članak je jednostavno nazvan "Srbija pre i posle Pisma".¹⁷²

Pismo je predstavljalo poziv da se obnovi ideološka borba, kao i pokušaj da se oživi makar jedan deo revolucionarnog žara iz prošlosti. U njemu su beskompromisno izneti principi koje članovi Partije treba da poštuju u "ideološkoj i političkoj ofanzivi". Daleko najvažniji od ovih principa bilo je jedinstvo Partije. U cilju jačanja jedinstva, u Pismu se tražilo bolje ideološko obrazovanje svih članova Partije i izbacivanje svih članova, za koje se utvrdi da su nepodobni iz ideoloških ili drugih razloga. Međutim, glavni lek bio je jačanje demokratskog centralizma, koji, kako je u Pismu jasno stavljeno na znanje članovima Partije, treba da se primeni na svim nivoima "od osnovne organizacije do predsedništva Partije," a ne samo "unutar republičkih i pokrajinskih organizacija". Svojim insistiranjem da demokratski centralizam ide sve do vrha i da rukovodstvo SKJ – a ima pravo i dužnost da "razmatra.... rad republičkih i pokrajinskih Saveza komunista", Pismo je označilo proces koji je donekle bio u suprotnosti sa tendencijom decentralizacije Partije, koja je datirala iz 1964. godine.¹⁷³

Pored svoje prevashodne usmerenosti na unutrašnju partijsku organizaciju i disciplinu, Pismo takođe daje i opšta pravila o ulozi Partije u jugoslovenskom društvu. Ukratko, Partija je trebalo da preuzme aktivniju i direktniju ulogu i da bolje kontroliše ljude izabrane na "vodeće" funkcije u privredi, prosveti ili u sredstvima javnog informisanja. Veće angažovanje Partije bilo je naročito potrebno u sredstvima javnog informisanja, "kako bi se sprečili destruktivni napisi i sklonili sa vodećih funkcija svi oni koji ne prihvataju politički kurs SKJ – a ŠiĆ kako bi se sprečili napisi koji su suprotni politici SKJ – a".¹⁷⁴ Primenom ovih principa, suzile su se granice javnog intelektualnog života. Kritika – nacionalna i društvena – koja je ranije bila tolerisana, sada je zabranjivana. Ipak, jačinu represije nad intelektualcima ne bi

¹⁷¹Pismo je objavljeno u jugoslovenskim medijima 18. oktobra, nekoliko nedelja nakon što je distribuirano članovima Partije. Tekst Pisma nalazi se kod Dragana Markovića i Save Kržavca, *Liberalizam od Đilasa do danas* (Beograd: Sloboda, 1978), 2:/str/ 187-195. Citati iz Pisma, u daljem tekstu, uzeti su iz ovog izvora. O istoriji Pisma, vidi kod Markovića i Kržavca, *Liberalizam* /kao originalu/ 2:/str/ 173-186, i kod Rusinowa, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 321-326.

¹⁷²"Srbija pre i posle Pisma" (članak u tri dela), *NIN* od 8, 15, i 22. aprila 1973.

¹⁷³"Pismo", /str/ 190-91.

¹⁷⁴"Pismo", /str/ 194.

trebalo preuveličavati. Jugoslavija, čak i posle Pisma, nije bila isto što i Čehoslovačka posle 1968. godine. Zatvaranje intelektualaca – ponekad praćeno uslovnom kaznom, tokom koje je bilo zabranjeno bilo kakvo javno istupanje – bilo je relativno neuobičajeno.¹⁷⁵ Oni koji su prekoračili nove ideološke granice smenjivani su sa svojih funkcija, naročito ako su im te funkcije omogućavale pristup javnosti, ali su u većini slučajeva ipak mogli da nastave intelektualni angažman u nekom obliku.¹⁷⁶

Treba naglasiti da se učutkivanje nacionalne i društvene kritike sedamdesetih godina ne može u potpunosti pripisati represiji. Podjednako važan bio je i očigledan uspeh privrede. Sveukupne stope rasta privrede oporavile su se početkom sedamdesetih, nakon opadanja, krajem šezdesetih. Tokom najvećeg dela ove decenije, Jugoslavija je ostvarila brz rast kako u oblasti industrijskih ulaganja, što je obezbedilo više radnih mesta, tako i u oblasti potrošnje. Ovaj prividni prosperitet je najvećim delom bio iluzija, izgrađena na živom pesku spoljnog duga: sa dve milijarde američkih dolara 1969. godine, dug Jugoslavije je, do početka svetske dužničke krize 1982. godine, porastao na skoro 20 milijardi američkih dolara.¹⁷⁷ Tokom osamdesetih, spoljni dug Jugoslavije predstavljao je neprestan i veliki problem za zemlju, a kamoli za njene poverioce. Međutim, tokom sedamdesetih, građani Jugoslavije nisu imali skoro nikakve informacije o /stepenu/ zaduženosti zemlje.¹⁷⁸ Pod takvim okolnostima može im se oprostiti što su svoj prosperitet uzimali zdravo za gotovo. Baš kao što je razočaranje rezultatima ekonomske reforme doprinelo raspirivanju nacionalnih i regionalnih antagonizama, krajem šezdesetih, tako su

¹⁷⁵ Određeni broj slučajeva hapšenja i zatvaranja intelektualaca razmatra se kod Danilovića, *Upotreba neprijatelja*, /str/ 178-194.

¹⁷⁶ Na primer, iako je u ovom periodu Dobrici Ćosiću bio zabranjen pristup zvaničnim medijima, te skoro uopšte nije imao prilike da javno govori, on je nastavio da objavljuje svoje romane. Slično tome, profesori iz "Praxisa" (kritički marksisti), poznati kao "Beogradska osmorica" (čiji je slučaj, sredinom sedamdesetih, privukao veliki međunarodni publicitet), bili su izbačeni kao predavači, ali su im ponuđena mesta istraživača. Više o "Beogradskoj osmorici" vidi kod Gersona S. Shera, *Praxis: Marxist Criticism and Dissent in Socialist Yugoslavia* /kao u originalu/ /Praxis: marksistička kritika i raskol u socijalističkoj Jugoslaviji/ (Bloomington: Indiana University Press, 1977), /str/ 226-232, i četvrto poglavlje dela Buddingove "Serb Intellectuals and the National Question" /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/.

¹⁷⁷ Razlozi za ovaj dramatični porast dugovanja razmatraju se u Bilandžić, *Historija* /kao u originalu/, /str/ 447-453, David A. Dyker, *Yugoslavia: Socialism, Development, and Debt* /kao u originalu/ /Jugoslavija: socijalizam, razvoj i dugovanja/ (London i New York: Routledge, 1990), 5. i 6. poglavlje, Lampe i drugi, *Yugoslav-American Economic Relations* /kao u originalu/ /Jugoslovensko-američki privredni odnosi/ 6. poglavlje, i Laura D'Andrea Tyson, *The Yugoslav Economic System and its Performance in the 1970's* /kao u originalu/ /Privredni sistem Jugoslavije i njegovi rezultati tokom sedamdesetih/ (Berkeley: Institute of International Studies, University of California, 1980)

¹⁷⁸ Dyker, *Yugoslavia* /kao u originalu/, /str/ 171.

i potrošački prosperitet i ekonomski "kolač", koji se naizgled neprestano uvećavao, doprineli njihovom gašenju sedamdesetih.

Ako se prihvati da je Pismo odredilo kurs jugoslovenske Partije sedamdesetih, Ustavom iz 1974. godine određen je kurs države. Uzeti zajedno, Pismo i novi Ustav pokazali su na koji način jugoslovensko rukovodstvo namerava da spreči ponovnu pojavu centrifugalnih tendencija iz šezdesetih: ne putem ponovne centralizacije države, već postavljanjem prečišćenog i ojačanog Saveza komunista na branik države i socijalizma. Model vlade, koji je iz toga proizašao – kombinacija državne decentralizacije i partijske kontrole – prikladno je opisan kao "konsocijalistički autoritarizam"¹⁷⁹ /kao u originalu/.

Ustav iz 1974. (zapravo ustavi, pošto je nakon usvajanja saveznog Ustava u februaru 1974, svaka republika i pokrajina usvojila svoj ustav) mora da zauzme centralno mesto u svakoj diskusiji o evoluciji srpske kritike titoističke Jugoslavije. Od kraja osamdesetih, Ustav je postao isto toliko važno pitanje kao i pitanje Kosova (sa kojim je bilo blisko povezano, pošto je nezavisnost Kosova zavisila od ustavnog rešenja). Velika većina srpskih intelektualaca i političara, bez obzira na njihova neslaganja oko drugih pitanja, bila je ujedinjena u uverenju da je potrebno izvršiti temeljnu reviziju Ustava – bez obzira da li se on posmatra kao opštejugoslovenska zavera protiv srpskog naroda ili kao nedopustivo neefikasan način upravljanja savremenom državom. Tokom sedamdesetih, ova srpska kritika poprimila je relativno prigušen oblik. Iako je usvajanje saveznog Ustava obuhvatalo i period zvanično pokrenute "javne rasprave", izostale su rasprave koje bi se mogle uporediti sa onima koje su vođene oko amandmana iz 1971. godine. Atmosfera koja je zavlдалa nakon Pisma jedva da je mogla izazvati kritiku. Primenbe na Ustav iz 1974. će uslediti kasnije. Prvo, iza zatvorenih vrata, u Plavoj knjizi, koja je priređena 1977. godine, na zahtev predsedništva Srbije (o čemu će biti reči u daljem tekstu), a zatim, nakon Titove smrti, kroz postepeno bujanje javnih napada.¹⁸⁰

Iako je "Ustav iz 1974." dospao u žižu srpskog neprijateljstva, većina odredbi na koje su Srbi imali primedbe zapravo su datirale još od amandmana iz 1971. godine.¹⁸¹ Ustav je više konsolidovao federalnu strukturu, uspostavljenu ovim amandmanima, nego što ju je izmenio. Principi pariteta i konsenzusa između federalnih jedinica ostali su centralno pitanje jugoslovenske vlade. Što je najvažnije, kroz praksu "postizanja dogovora", republike i pokrajine zadržale su svoje pravo na veto na ključnim oblastima

¹⁷⁹ Zimmerman, *Open Borders* /kao u originalu/ /Otvorene granice/, /str/ 61-63.

¹⁸⁰ O suštini pritužbi Srbije na Ustav iz 1974, vidi Vojin Dimitrijević: "Sukobi oko Ustava 1974.", u *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, priredio Nebojša Popov (Beograd: Republika, 1996), /str/ 447-471.

¹⁸¹ Uporedi sa komentarom srpskog političara, Dragoslava Markovića, kod Mirka Đekića, *Upotreba Srbije: optužbe i priznanja Draže Markovića* (Beograd: Beseda, 1990), /str/ 41.

odlučivanja u federaciji.¹⁸² Funkcionalna (mada ne i teoretska) jednakost republika i pokrajina, koja je uspostavljena amandmanima iz 1968. i 1971. godine, bila je ojačana 1974. Zapravo, u udžbeniku o Ustavu iz 1976. godine napominje se da su pokrajine imale "u osnovi isti položaj" i "praktično istu 'unutrašnju' nezavisnost" kao republike.¹⁸³ U prestrukturiranom dvodomnom saveznom parlamentu, pokrajinske delegacije ostale su manje od republičkih, ali je, zbog uslova postizanja konsenzusa, razlika u veličini delegacije postala nevažna. Stavši, dve odredbe Ustava iz 1974. formalno su ojačale jednakost republika i pokrajina. Pokrajine su, po prvi put, dobile svoje ustave, koji su zamenili prethodne "statute" i "ustavne zakone", a broj članova državnog predsedništva smanjen je sa dvadeset tri (po tri iz svake republike i dva iz svake pokrajine, plus Tito) na devet (po jedan iz svake republike i pokrajine, plus predsednik SKJ – a – opet Tito – po službenoj dužnosti).

Ustavom nije utvrđen novi put u federalnoj strukturi Jugoslavije, već u isprepletenim oblastima ideologije i ekonomije. On je predstavljao pokušaj starih jugoslovenskih revolucionara, koji su sve više postajali svesni toga da im vreme ističe, da vrate Jugoslaviju na pravi put, nakon onoga što su oni shvatali kao deformacije šezdesetih. Oni su bili uvereni da, ako Jugoslavija želi da nastavi put ka besklasnom društvu, samoupravljanje mora da bude strože definisano, kako bi se "tehnokrate" sprečile da akumuliraju vlast nezavisno od radnika (i Partije!).¹⁸⁴ Otuda koncepcija "udruženog rada", koja se pojavila tokom prvih godina sedamdesetih. Nakon što je u novom Ustavu i na Desetom kongresu Partije (održanom u maju 1974. godine) zauzeo istaknuto mesto, udruženi rad je konačno dobio zakonski oblik, u Zakonu o udruženom radu ili ZUR – u iz 1976. godine. "Revolucionarni" aspekt udruženog rada, odnosno njegov pokušaj povratka na čistiji komunizam, bio je u autonomiji koja je data svakoj radnoj jedinici – osnovnoj organizaciji udruženog rada ili OOUR – u – unutar društvenog preduzeća. Koncepcija OOUR – a prvi put se pojavila u "radničkim amandmanima" – amandmani 21 – 23 – iz 1971. godine, ali je u međuvremenu bila zanemarena. Po novom sistemu, pod parolom "Sav prihod radnicima!", članovi svakog OOUR – a dobili su ovlašćenje – teoretski neograničeno, a i u praksi veoma široko – da kontrolišu raspodelu prihoda svoje jedinice na zarade, ulaganja i druga potraživanja.¹⁸⁵

¹⁸²Princip "postizanja dogovora" često se primenjivao u praksi, čak i tamo gde, po ustavu, to nije bilo potrebno. O tome kako je funkcionisalo odlučivanje na saveznom nivou, po Ustavu iz 1974, vidi 5. poglavlje kod Burga, *Conflict and Cohesion* /kao u originalu/ /*Sukob i kohezija*/. Ovdje je dato onoliko jasno objašnjenje koliko to predmet razmatranja dopušta.

¹⁸³Sruk, *Ustavno uređenje*, /str/ 304.

¹⁸⁴Ovo tumačenje Ustava iz 1974. prati tumačenje Dušana Bilandžića. Vidi Bilandžić, *Historija*, /str/ 438-447.

¹⁸⁵Tyson, *Yugoslav Economic System* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski privredni sistem*/, 1. i 2. poglavlje, daje dobar uvod u teoriju i praksu udruženog rada i OOUR-a, Vidi takođe Bilandžića, *Historija*, str/ 438-445 i Potts, *The Development of the System of*

Odlučnost Partije da kontroliše elite i spreči formiranje konkurentskih centara moći mogla se uočiti i kroz druge aspekte novog ustava. Banke, viđene kao osnovno mesto otuđene finansijske moći, bile su podređene OOUR – ima. Rukovodioci nisu mogli biti izabrani u Radnički savet. Takve mere, iako opravdane, pošto se njima uvećavala kontrola od strane radnika, očigledno su predstavljale i način slabljenja potencijalnih konkurenata Partiji.¹⁸⁶ Sličnu meru u političkoj sferi predstavljalo je uvođenje "delegatskog sistema". Prema ovoj krajnje komplikovanoj metodi posrednog glasanja, građani su bili podeljeni na jedinice, definisane prevashodno po zanimanju, teritoriji i masovnosti članstva u organizaciji, radi izbora kandidata (čiju je selekciju vršio Socijalistički savez) za opštinske i republičke ili pokrajinske skupštine. Ovi delegati postali su honorarni političari, jer su sve vreme mandata morali da zadrže i svoj redovan posao. Opštinske i republičke ili pokrajinske skupštine zatim su birale delegate, koji su bili izričito obavezni da zastupaju želje svojih skupština, u dva veća Savezne skupštine. (Skupštine opština birale su članove Saveznog veća, koje se sastojalo od trideset članova iz svake republike i dvadeset iz svake pokrajine. Republičke i pokrajinske skupštine birale su delegate iz redova svojih članova u Veće republika i pokrajina, koje je imalo dvanaest članova iz svake republike i osam iz svake pokrajine.)¹⁸⁷

Prva ozbiljna kritika ustavnog rešenja iz 1974. javila se u jednom internom dokumentu koji je pripremila grupa stručnjaka za ustavna pitanja iz Srbije, na zahtev državnog predsedništva Srbije, a koji je predsedništvu predstavljen u martu 1977.¹⁸⁸ Iako mu je zvanični naziv "Socijalistička

Representation in Yugoslavia /kao u originalu/ /*Razvoj sistema predstavljanja u Jugoslaviji*/, 5. poglavlje. O "radničkim amandmanima", vidi Rusinowa, *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 248.

¹⁸⁶Kako se izrazio William Zimmerman: "Napadom na tržište i na "tehnokratizam", moć je raspodeljena mimo rukovodstva preduzeća, samoupravnih radničkih jedinica i privrede na regionalne partijske organizacije i politički sistem." Zimmerman, *Open Borders* /kao u originalu/ /*Otvorene granice*/, /str/ 51. Uporedi sa Tyson, *Yugoslav Economic System* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski privredni sistem*/, /str/ 8-9.

¹⁸⁷Rusinow, u svom delu *Yugoslav Experiment* /kao u originalu/ /*Jugoslovenski eksperiment*/, /str/ 331-332, daje jasan rezime delegatskog sistema i njegovog dejstva. Detaljnu raspravu o opštinama daje George A. Potts, *The Development of the System of Representation in Yugoslavia with Special Reference to the Period Since 1974* /kao u originalu/ /*Razvoj sistema predstavljanja u Jugoslaviji, sa posebnim osvrtom na period od 1974*/ (Lanham: University Press of America, Inc., 1996). Od jugoslovenskih autora vidi Sruk, *Ustavno uređenje*, /str/ 257-268, a o teoriji, koja stoji iza sistema, Jovana R. Marjanovića, *Delegatski sistem i politička reprezentacija* (Beograd: Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1974). O postjugoslovenskoj kritici, vidi Dimitrijevića: "Sukobi oko Ustava iz 1974.", /str/ 449-458.

¹⁸⁸Tekst "Plave knjige" konačno je objavljen 1990. godine u Đekić: "Upotreba Srbije" (njegova knjiga intervjuja sa Dragoslavom Markovićem), str. 123-174. U beleškama, dalje u tekstu, "Plava knjiga" se odnosi na ovaj tekst.

Republika Srbija i autonomne pokrajine u njenoj strukturi – ustavni položaj i praksa," ovaj izveštaj poznat je kao "Plava knjiga", po boji svojih korica. "Plava knjiga" bavi se unutrašnjom organizacijom Srbije, kako je utvrđeno ustavom ove republike iz 1974.¹⁸⁹ Najveći deo eksplicitne kritike iz "Plave knjige" bio je uperen protiv primene, a ne protiv sadržaja republičkog ustava, a ona se samo posredno doticala saveznog Ustava iz 1974. godine i položaja Srbije u jugoslovenskoj federaciji. Ipak, ovaj izveštaj bio je kontroverzan od samog početka – predsedništvo ga nikada nije zvanično razmatralo, niti je objavljen. "Plava knjiga" imala je veći značaj kao kobni predznak onoga što će tek doći, jer su u njoj najvećim delom izložene dodirne tačke, na čijoj osnovi će se osamdesetih godina pokrenuti političari i "opozicija" u Srbiji, nego zbog uticaja koji je u to vreme imala.

Glavna tvrdnja koju su izneli autori "Plave knjige" bila je ta da je Srbija – suprotno nameri iz Ustava – zapravo bila podeljena na tri posebna politička, pravna i privredna entiteta. Ustavom Srbije iz 1974. završen je proces uspostavljanja paralelnih državnih struktura za republike i pokrajine. Svaka pokrajina, kao i republika, sada je imala svoj parlament, predsedništvo, izvršni odbor i vrhovni sud. Usredsredivši se više na primenu ustava nego na ove osnovne odredbe, "Plava knjiga" je naglašavala proceduralne teškoće u usvajanju i primeni zakona, koji su važili za celu republiku.¹⁹⁰ Autori su se naročito žalili da "ne postoji jedinstveni zakon ili neki drugi propis u oblasti finansija, poreza i monetarno – kreditne politike, politike cena i sličnih pitanja, koji se na identičan način primenjuje na teritoriji cele republike". Oni su tvrdili da ovaj nedostatak jedinstvenog privrednog okvira podjednako nanosi štetu unutrašnjem privrednom životu republike i njenoj poziciji na jugoslovenskom tržištu.¹⁹¹

Ostala kritika vezana za položaj pokrajina usmerena je na asimetriju između strukture i funkcije republičkih organa. Republički organi – skupština, predsedništvo, itd. – uključivali su članove iz pokrajina i imali su, teoretski, izvesna ovlašćenja da donose mere koje se odnose na celu republiku. Ipak u praksi, tvrdili su autori, nadležnost ovih organa bila je ograničena na užu Srbiju. To je značilo da pokrajinski predstavnici učestvuju u upravljanju užom Srbijom, dok republički predstavnici ne učestvuju u upravljanju pokrajinama.¹⁹² (Na primer, republičko predsedništvo, uključujući i članove iz pokrajina, odlučivalo je o tome koliko će izvršni organi biti popustljivi u slučajevima iz uže Srbije, dok nijedan predstavnik republike ili republički organ nije mogao da

O tome šta Marković kaže o napisima u "Plavoj knjizi", vidi kod Đekića, *Upotreba* /kao u originalu/, /str/ 102-116.

¹⁸⁹Tekstovi Ustava Srbije i pokrajina iz 1974. godine mogu se naći u *Ustav SR Srbije; Ustav SAP Vojvodine; Ustav SAP Kosova: sa ustavnim zakonima za sprovođenje ustava* (Beograd: Službeni list SFRJ, 1974).

¹⁹⁰"Plava knjiga", /str/ 141-145.

¹⁹¹"Plava knjiga", /str/ 159.

¹⁹²"Plava knjiga", /str/ 131-136.

utiče na odluke o popustljivosti pokrajinskih organa. /nejasan original/.¹⁹³ Spoljna politika bila je posebno bolna tačka. U "Plavoj knjizi" su iznete primedbe da, s jedne strane, pokrajinski delegati učestvuju u svim republičkim organima, koji su relevantni za spoljnu politiku, dok republika nije imala načina da utiče na zvanične kontakte između Vojvodine i Mađarske ili između Kosova i Albanije, pa čak ni da bude upoznata sa njima.¹⁹⁴ Još jedna meta kritike iz "Plave knjige" bio je položaj pokrajina u jugoslovenskoj federaciji. Izražavajući stav da pokrajinske delegacije u saveznoj skupštini i u drugim savezним organima deluju potpuno nezavisno od (srpskih) republičkih organa, autori knjige zalagali su se za konsultacije i saradnju između te tri delegacije, u svim savezним organima. Konačno, u "Plavoj knjizi" je izneta primedba da, iako je po saveznom ustavu predviđena "podjednaka" zastupljenost republika, a samo "odgovarajuća" zastupljenost pokrajina, u praksi, u savezним organima, pokrajine su bile podjednako zastupljene kao i republike, osim u slučajevima, gde je ustavom bio propisan manji broj (kao u dva doma saveznog parlamenta).¹⁹⁵

U najvećem delu "Plave knjige" pažljivo su izbegavani izrazi "srpski" i "nacionalni." (Nacionalna pitanja nesumnjivo su zauzimala mnogo istaknutije mesto u mislima autora, nego što to otkriva ovaj politički oprezno sačinjen tekst. Indikativno je da se Dragoslav Marković, glavni politički pobornik ove knjige, razmatrajući "Plavu knjigu" u svom privatnom dnevniku, žalio da "ne mogu da postoje dve albanske države" i pitao se zašto se Jugoslavija sastoji od dve srpske države, Srbije i Vojvodine.¹⁹⁶) Međutim, prilikom razmatranja prosvete i kulture, u "Plavoj knjizi" se mogao naći redak primer posezanja za jezikom nacionalnog svojatanja. Primećujući potpunu nezavisnost republičke i pokrajinske politike u ovoj oblasti, kao i nedostatak saradnje između odgovarajućih državnih organa, autori su se žalili da takvo stanje stvari negativno utiče na "jedinstvo nacionalne kulture i nacionalnog identiteta srpskog naroda."¹⁹⁷ U najradikalnijoj nacionalističkoj izjavi u "Plavoj knjizi" (koja se javlja u zaključku dokumenta), autori su sugerisali da se postojećom podelom Srbije na tri dela postavlja pitanje "da li srpski narod, ravnopravno sa drugim narodima Jugoslavije, ostvaruje svoje istorijsko pravo na nacionalnu državu, u okviru jugoslovenske federacije, koja počiva na principu nacionalnog samoopredeljenja".¹⁹⁸

Posmatrano unazad, sedamdesete godine se, iznad svega, javljaju kao izgubljene godine. Kao odgovor na buđenje nacionalne svesti i društveno

¹⁹³"Plava knjiga", /str/ 132-134.

¹⁹⁴"Plava knjiga", /str/ 153-154.

¹⁹⁵"Plava knjiga", /str/ 164-169.

¹⁹⁶Marković, *Život i politika*, 2:/str/ 334

¹⁹⁷"Plava knjiga", /str/ 160-161.

¹⁹⁸"Plava knjiga", /str/ 172. Original glasi: "... da li srpski narod, ravnopravno sa drugim narodima Jugoslavije ostvaruje svoje istorijsko pravo na nacionalnu državu u okviru jugoslovenske federacije koja počiva na principu nacionalnog samoopredeljenja."

nezadovoljstvo, koje je pretilo stabilnosti režima šezdesetih, režim je ponovo nametnuo socijalističku ortodoksnost i istovremeno potvrdio i proširio decentralizaciju (koja je bila opravdana na nacionalnoj osnovi, iako je realizovana na teritorijalnoj). Na ovaj način ojačana je ideja da je legitimno samo nacionalno zasnovano političko cepanje. Nameće se pitanje šta bi se dogodilo u krajnje neverovatnom slučaju da je Tito iskoristio poslednju deceniju svog života da sprovede kontrolisanu demokratizaciju jugoslovenske politike. Moguće je da bi se pojavili bar neki alternativni oblici političke konkurencije koji bi bili spremni da se usprotive nacionalno definisanoj politici posle Tita i posle komunizma. Umesto toga, naravno, nacionalni model još jače se utvrdio i u ideološkom i u institucionalnom smislu.

V. Kriza i raspad, od 1980. do 1991. godine

V.A. Kriza posle Tita

Teško je reći da li početak dugotrajne "krize" u Jugoslaviji datira od 1979. godine, kada je privreda započela svoj pad, koji će se okončati katastrofom, od 1980. godine, kada je Tito umro, ili od 1981. godine, kada su Albanci demonstrirali, tražeći status republike za Kosovo. Svi ovi događaji bili su od ključnog značaja. Uzeti zajedno, oni su najavili razdoblje privrednih teškoća i političke nestabilnosti, tokom kojeg je jugoslovensko političko rukovodstvo vodilo sve žešće bitke oko plena od privrede koja je tonula.¹⁹⁹ Početkom 1982. godine, na sastanku jugoslovenskih sociologa u Ljubljani, po prvi put je javno izneto da su teškoće u kojima se nalazi zemlja dostigle nivo "krize".²⁰⁰ U prvo vreme, jugoslovenski političari negirali su ovaj izraz, pozivajući se na privremene "poteškoće" sistema, koji je, u osnovi, bio zdrav. Međutim, suočeni sa propašću privrede i političkim zastojem, njihove tvrdnje da je samoupravni socijalizam najbolji od svih mogućih svetova zvučale su sve ispraznije. Jedan posmatrač prikladno je opisao sve veći jaz između retorike i stvarnosti kao jugoslovenski "sindrom Dorian Gray".²⁰¹ Do kraja 1983. godine, izraz "kriza" usvojio je čak i tadašnji predsednik SKJ – a, Mitja Ribičič.²⁰²

¹⁹⁹Ovaj odeljak je preuzet iz 5. poglavlja dela Buddingove "Serb Intellectuals and the National Question" /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/.

Najbolji uvod u situaciju u Jugoslaviji početkom osamdesetih predstavlja zbirka članaka, koju je priredio Pedro Ramet, *Yugoslavia in the 1980's* /kao u originalu /*Jugoslavija osamdesetih*/ (Boulder: Westview Press, 1985). Koristan izvor (koncentrisan na privredu) o ovoj deceniji u celini je Harold Lydall, *Yugoslavia in Crisis* /kao u originalu /*Jugoslavija u krizi*/ (Oxford: Clarendon Press, 1989).

²⁰⁰Zagorka Golubović: "Od dijagnoze do objašnjenja "jugoslovenskog slučaja", *Sociološki pregled* /br/ 27, (1993), /str/ 43.

²⁰¹Slaven Letica, *Intelektualac i kriza* (Zagreb: August Cesarec, 1989), /str/ 52.

²⁰²Ribičićeve komentare iz februara 1983. godine citira Pedro Ramet u "Yugoslavia and the Threat of Internal and External Discontents" /kao u originalu/

Privredni pad u Jugoslaviji ubrzali su spoljni događaji, uključujući i šok cena nafte, recesiju u svetu i manji broj zajmova od zapadnih banaka, baš u trenutku kad je inostrani dug Jugoslavije dostigao dvadeset milijardi dolara. Međutim, unutrašnji faktori, uključujući distorzije u ceni kapitala i strane valute, mešanje politike u privredne odluke na svakom nivou, kao i teškoće u realizaciji bilo koje politike na nacionalnom nivou – nisu bili ništa manje važni. Većina stručnjaka naglašava da su koreni jugoslovenske privredne krize bili unutar zemlje, videći spoljne događaje više kao katalizator, nego kao osnovni uzrok.²⁰³ Sa produblivanjem krize, rasli su i inflacija i nezaposlenost, dok su realne zarade dramatično opale, a roba široke potrošnje, na koju su se Jugosloveni već odavno bili navikli, nestala je sa rafova radnji. Mere štednje vlade označile su kraj subvencijama za hranu i dramatičan porast cena osnovnih proizvoda, kao što su benzin i lož – ulje. Kompenzacioni poslovi, rodbinske veze i crno tržište dobijali su na važnosti, a narod se borio da premosti jaz između sve nižih zarada i sve viših troškova života.²⁰⁴ Efekat ovoga na pojedince bio je katastrofalan. U svom napisu iz 1989. godine, jedan zapadni akademik je primetio: "Pad životnog standarda bio je toliko veliki da je teško zamisliti bilo koju drugu zemlju, koja ne bi na to odgovorila velikim političkim promenama ili čak revolucijom."²⁰⁵ Tokom narednih nekoliko godina Jugoslavija je zaista prošla "kroz velike političke promene," koje su se završile raspadom zemlje.

/ "Jugoslavija i opasnost od unutrašnjeg i spoljašnjeg nezadovoljstva" / *Orbis* /br./ 28/1 (1984), /str/ 109.

²⁰³Vidi, na primer, Chris Martin i Laura D'Andrea Tyson: "Can Titoism Survive Tito? Economic Problems and Policy Choices Confronting Tito's Successors" /kao u originalu/ / "Može li titoizam nadživeti Tita? Ekonomski problemi i političke mogućnosti sa kojima su se suočili Titovi naslednici"/, priredio Ramet, *Yugoslavia in the 1980's* /kao u originalu/ /*Jugoslavija osamdesetih*/, /str/ 184-200 i Lydall, *Yugoslavia in Crisis* /kao u originalu/ /*Jugoslavija u krizi*/ (naročito 5. poglavlje "Underlying Causes of the Crisis" /kao u originalu/ /"Osnovni uzroci krize"/). S druge strane, Susan Woodward, u nedavnoj studiji stavlja akcenat na spoljne faktore i tvrdi da "je raspad Jugoslavije počeo sa temeljnim promenama u međunarodnom okruženju". Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War* /kao u originalu/ /*Balkanska tragedija: haos i raspad posle hladnog rata*/ (Washington: The Bookings Institution, 1995), /str/ 47.

²⁰⁴Vidi Lydall, *Yugoslavia in Crisis* /kao u originalu/ /*Jugoslavija u krizi*/, 3. poglavlje, i Woodward, *Balkan Tragedy* /kao u originalu/ /*Balkanska tragedija*/, /str/ 50-57. Jasno i sažeto razmatranje odnosa između ekonomske krize i porasta nacionalizma daje Ilija Ika Todorović u "Regional Economic Nationalism in the Former Yugoslavia" /kao u originalu/ /"Regionalni privredni nacionalizam u bivšoj Jugoslaviji"/, priredili Raju G.C. Thomas i H. Richard Friman, *The South Slav Conflict: History, Religion, Ethnicity, and Nationalism* /kao u originalu/ /*Sukob južnih Slovena: istorija, religija, narodnost i nacionalizam*/ (New York i London: Garland Publishing, Inc., 1996), /str/ 159-188.

²⁰⁵Lydall, *Yugoslavia in Crisis* /kao u originalu/ /*Jugoslavija u krizi*/, /str/ 9.

Sa krizom u privredi bila je povezana i politička kriza. Iako se Titova smrt, u osamdeset osmoj godini života, teško može smatrati preranom, ona je Jugoslaviju zatekla potpuno nepripremljenu. Istina, centralni mehanizmi sukcesije – kolektivno partijsko i državno predseđništvo – bili su ustanovljeni, a predseđnici svakog od predseđništava smenjivali su se na godišnjoj osnovi. Međutim, niko od Titovih naslednika nije imao njegov autoritet. Što je najvažnije, nijedan drugi političar nije mogao da nametne sporazum kada je jugoslovenski sistem političkog konsenzusa došao do mrtve tačke. Pomoću simplicističke parole "I posle Tita – Tito," Titovi naslednici su pokušali da nađu utočište pod okriljem njegove legitimnosti. Da se Jugoslavija, u godinama posle Titove smrti, suočila samo sa uobičajenim problemima, ovaj pristup bi možda bio uspešan. Međutim, umesto toga, Jugoslavija se suočila sa najtežim mogućim političkim odlukama, tj. odlukama koje su bile sastavni deo pokušaja da se подели ekonomski "kolač", koji se sve više smanjivao.

Treći element jugoslovenske krize, demonstracije Albanaca na Kosovu, u proleće 1981, mogao se, na prvi pogled, učiniti kao lokalni problem, čak i trivijalan, u poređenju sa ostala dva. Međutim, događaji na Kosovu bili su zapravo od ključnog značaja za oblikovanje budućnosti Jugoslavije. Iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova (o čemu će biti reči u daljem tekstu) postalo je glavni nacionalni problem Srbije osamdesetih. Tek pred kraj ove decenije, aktivnosti vezane za druga nacionalna pitanja, kao što je položaj Srba u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, dostigle su približno isti intenzitet. Pošto je autonomija pokrajina bila zagarantovana saveznim ustavom, sukob na Kosovu nije se mogao ograničiti samo na Srbiju. Zapravo, ovaj sukob pomogao je da se ubrza dugotrajna međurepublička borba oko Ustava iz 1974. Putem ovog mehanizma Kosovo je postalo katalizator raspada Jugoslavije.²⁰⁶

Izraz "kriza" (nastao od grčkog glagola krinein, koji znači "podeliti") podrazumeva trenutak odluke, tj. metaforično razilaženje koje nameće potrebu da se izabere jedan od dva puta. Bez obzira na to koliko se ovaj pojam loše uklapa u "krizu" koja je trajala više od deset godina, on ipak predstavlja osnovni element za razumevanje značaja nacionalnih programa koji su se pojavili tokom poslednjih godina trajanja Jugoslavije. Programi koje su izneli Srbi, Hrvati, Slovenci i ostali nisu bili samo reakcija na određene nacionalno definisane probleme. Oni su takođe predstavljali i pokušaj elita da spasu svoj narod od krize koja je zahvatila Jugoslaviju. Prilikom svake analize političkih i nacionalnih događaja u Jugoslaviji posle Tita, stalno se mora imati u vidu njihov ekonomski kontekst, odnosno sve veće teškoće za većinu Jugoslovena, kao i nesigurnost za sve. Konkurencija između raznih programa zasnovanim na nacionalnim interesima, koji su se pojavili kao reakcija na krizu, odvijala se u kontekstu u kojem se status quo smatrao nepodnošljivim, a delanje – u bilo

²⁰⁶Upoređi sa uverljivim prikazom Shkëlzena Maliqia: "Kosovo kao katalizator jugoslovenske krize", u delu Slavka Gabera i Tončija Kuzmanića, *Kosovo – Srbija – Jugoslavija* (Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije, 1989), /str/ 69-77.

kojem smeru – od suštinske važnosti. Ovaj stav se ističe, pošto je on suprotstavljen stavu po kojem se raspad Jugoslavije smatra manje – više neizbežnom posledicom neusaglasivih nacionalnih ideologija njenih naroda.²⁰⁷ Ideologije Srbije, Hrvatske i Slovenije, o jednoj naciji i jednoj državi, oduvek su bile neusaglasive sa višenacionalnom jugoslovenskom državom – ali, tek sa neuspehom sistema, ove ideologije su naglo, od relativno marginalnih, izbile u prvi plan u političkom smislu.

V. B. Srpski predlozi početkom osamdesetih godina

Za mnoge Srbe, ekonomska kriza u Jugoslaviji išla je u prilog prethodnoj kritici Ustava iz 1974. godine, što je dovelo do široko rasprostranjenog uverenja da je kriza mogla biti rešena samo prestrukturiranjem federacije. Počevši od 1981. godine, visoki funkcioneri Partije iz Srbije izneli su nekoliko predloga, sa namerom da vrate decentralizaciju unazad, kako na nivou Srbije tako i na saveznom nivou.²⁰⁸ Prvi od ovih predloga, koji je usvojio Centralni komitet /Saveza komunista/ Srbije, u decembru 1981. godine, bio je skroman. On je pozivao na jačanje jedinstva Srbije i pokrajina, ali bez menjanja ustava. Tokom narednih nekoliko godina, partijsko rukovodstvo Srbije vršilo je sve oštrije napade na funkcionisanje Ustava iz 1974. godine, a naročito na

²⁰⁷Najelokventniji predstavnik ovog mišljenja nesumnjivo je Ivo Banac, koji neuspeh obe jugoslovenske države naziva "strukturno neizbežnim" i pripisuje ga sukobu nepomirljivih nacionalnih ideologija (pre svega, srpske i hrvatske). Vidi Banac, "Preface to the Second Paperback Printing" /kao u originalu/ /"Predgovor drugom džepnom izdanju"/, u *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* /kao u originalu/ /*Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: poreklo, istorija, politika*/ (Ithaca, 1991), str. 15, i u "The Origins and Development of the Concept of Yugoslavia (to 1945)" /kao u originalu/ /"Poreklo i razvoj koncepcije Jugoslavije (do 1945)"/, *Yearbook of European Studies* /kao u originalu/ /br/ 5 (1992):/str/ 22. Banac i akademici sličnog mišljenja svakako se ne slažu sa praiskonskim pogledom na nacionalne sukobe u Jugoslaviji, koji se često opisuju kao "vekovna nacionalna mržnja". Naprotiv, svi dele isto uverenje da su, do 1918. (ili najkasnije do 1945), dva ili više jugoslovenskih naroda nakupili kulturni, ideološki ili istorijski teret koji je onemogućio njihov suživot u jugoslovenskoj državi.

Mišljenje ovog autora bliže je mišljenju koje je izneo John Lampe u svom delu *Yugoslavia as History* /kao u originalu/ /*Jugoslavija kao istorija*/. Lampe smatra da su "državotvorna obrazloženja" bila suprotstavljena nacionalnim ideologijama, tokom celokupnog perioda postojanja obe Jugoslavije, te da je konačna pobeda ideologija zavisila kako od spoljnih tako i od unutrašnjih faktora. Upoređi sa širom argumentacijom u George Schöpflin: "Nationhood, Communism, and State Legitimation" /kao u originalu/ /"Narodnost, komunizam i legitimnost države"/, *Nations and Nationalism* /kao u originalu/ /br/ 1/1 (1995):/str/ 81-91.

²⁰⁸U ovom pasusu rezimirani su podaci od Bilandžića, *Historija* /kao u originalu/, /str/ 502-511 i 522-524 i Wolfganga Höpkena: "Party Monopoly and Political Change: the League of Communists since Tito's Death" /kao u originalu/ /"Partijski monopol i politička promena: Savez komunista od Titove smrti"/, u delu *Yugoslavia in the 1980's* /kao u originalu/ /*Jugoslavija osamdesetih*/, /str/ 38-41, koje je priredio Ramet.

upotrebu konsenzusa. Konačno, u novembru 1984. godine, srpsko rukovodstvo iznelo je predlog reforme, sa više aspekata. U ovom predlogu, tražena su veća ovlašćenja za veće radne organizacije (a time i manja ovlašćenja za osnovne organizacije udruženog rada), što bi omogućilo duže mandate za neke nosioce funkcija i umanjilo autonomiju pokrajina. Same po sebi, ove mere su još uvek bile relativno skromne. Pa ipak, one su doticale sve temeljne elemente jugoslovenskog političkog sistema: Zakon o udruženom radu iz 1976, delegatski sistem i Ustav iz 1974. godine. Štaviše, rukovodstvo Srbije oživelo je raniju ideju da članovi Centralnog komiteta SKJ – a treba da budu birani od strane kongresa jugoslovenske Partije, na izborima sa više kandidata, umesto da ih delegiraju njihove matične partije. Ovom merom bi se vratila unazad tendencija, po kojoj su, od 1964. godine, partijski rukovodioci bili sve odgovorniji svojim matičnim republikama i pokrajinama, a ne centru ili Partiji u celini.

Ignoseći ove predloge, srpska Partija odbacila je ograničenja pod kojima je bila još od pada Rankovića 1966. godine i afirmisala se kao glavni pristalica izvesnog stepena ponovne centralizacije. Ova samoafirmacija započela je relativno brzo nakon Titove smrti, u decembru 1981. Na Osamnaestoj sednici Centralnog komiteta /Saveza komunista/ Srbije, Dragoslav Marković je izjavio da komunisti Srbije ne mogu da nastave da podležu pritisku, na osnovu "a priori" optužbi za srpski hegemonizam.²⁰⁹ U novembru 1984. godine, Slobodan Milošević je zauzeo isti stav, svojom tvrdnjom da "Mi (komunisti Srbije) moramo da se oslobodimo kompleksa unitarizma".²¹⁰ Uverenje da je, za rešenje jugoslovenske krize, bilo potrebno izmeniti (ako ne i odbaciti) Ustav iz 1974. godine, svakako nije bilo ograničeno samo na partijsko rukovodstvo u Srbiji.²¹¹ Ono je početkom osamdesetih bilo izuzetno rasprostranjeno među Srbima, i predstavljalo je zajednički osnov za mobilizaciju celog naroda, koja će obuhvatiti kako režim tako i dotadašnje opozicione intelektualce. Druga dodirna tačka bilo je Kosovo.

V.C. Kosovo osamdesetih godina

U periodu nakon albanskih demonstracija 1981. godine, usledilo je definitivno pogoršanje odnosa između slovenske /kao u originalu/ i albanske zajednice u ovoj pokrajini.²¹² Kao posledica demonstracija, mnogi Albanci – ogromna većina njih mladi ljudi – bili su osuđivani za politička krivična dela,

²⁰⁹ Bilandžić, *Historija* /kao u originalu/, /str/ 504.

²¹⁰ Iz Miloševićevog govora na 18. sednici CK SKS-a, novembar 1984. godine, u Slobodan Milošević, *Godine raspleta* (Beograd, BIGZ, 1989), /str/ 34.

²¹¹ Upoređi sa Bilandžićem, *Historija* /kao u originalu/, /str/ 523-528.

²¹² O različitim viđenjima demonstracija od strane Srba i Albanaca, vidi Julie A. Mertus, *Kosovo: How Myths and Truth started a War* /kao u originalu/ /*Kosovo: kako je počeo rat zbog mitova i istine*/ (Berkeley: University of California Press, 1999), prvo poglavlje.

kao što je promovisanje parole "Kosovo – republika".²¹³ Istovremeno, demonstracije su otvorile i vrata javnoj raspravi na temu koja je ranije bila tabu, a to je iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova. Kao što je gore prikazano, ovo iseljavanje bilo je predmet političke kontroverze krajem šezdesetih, koja je brzo suzbijena. U ideološkoj atmosferi sedamdesetih nije bila dopuštena otvorena rasprava, koja bi bila zasnovana na činjenicama o međunacionalnim napetostima na Kosovu (ili bilo gde drugde).

Nažalost, ispostavilo se da je atmosfera, nakon demonstracija 1981. godine, bila isto toliko nepovoljna za argumentovanu raspravu. Početkom osamdesetih, grupe kosovskih Srba organizovano su, u Beogradu, urgirali za svoj slučaj. Sredinom osamdesetih, svojim masovnim peticijama i marševima na republičku i saveznu skupštinu, oni su već prelazili granice delovanja koje je bilo dozvoljeno u jednopartijskom sistemu.²¹⁴ Srpsko rukovodstvo oštro je negodovalo, ali su mnogi istaknuti intelektualci prihvatili pritužbe kosovskih Srba. Mnogi Srbi u Beogradu, kao i u drugim mestima, postali su uvereni da, u okviru kampanje terora, kosovski Albanci, odlučni u naporima da stvore "etnički čisto" Kosovo, namerno izbacuju njihove sunarodnike iz svojih domova na Kosovu.

Ovaj stav razrađen je u peticiji, koja je u januaru 1968. upućena Skupštini Jugoslavije i Skupštini Srbije, a koju je potpisalo dve stotine dvanaest beogradskih intelektualca. U peticiji se tvrdi da se, u poslednjih dvadeset godina, sa Kosova i Metohije iselilo oko 200.000 ljudi (odnosno Srba i Crnogoraca). Kao rezultat iseljavanja, ova pokrajina postajala je "etnički čista". Srbi i Crnogorci na Kosovu bili su žrtve "genocida." Proterivanje Srba sa Kosova traje tri veka, potpomagano prvo od strane Osmanlija, zatim Habsburgovaca, fašističke Italije i nacističke Nemačke, i, konačno, od strane albanske države i kosovske vlade. U peticiji se dalje navodi da metode, koje se primenjuju kako bi se Srbi naterali da se ise, uključuju silovanje, napade na crkve i groblja, kao i druge oblike nasilja. Cela pokrajina postala je žrtva bezakonja, dok su vlasti

²¹³ O demonstracijama vidi Pedro Ramet: "Kosovo and the Limits of Yugoslav Socialist Patriotism" /kao u originalu/ /"Kosovo i granice jugoslovenskog socijalističkog patriotizma"/ i Roux, *Les Albanais en Yougoslavie* /kao u originalu/ /*Albanci u Jugoslaviji*/, /str/ 366-379. Dobar kratak opis reakcije SKJ-a na demonstracije nalazi se kod Bilandžića, *Historija* /kao u originalu/, /str/ 495-498. O represiji nad Albancima, posle 1981, vidi kod Samija Repishtija: "Human Rights and the Albanian Nationality in Yugoslavia" /kao u originalu/ /"Ljudska prava i albanska nacionalnost u Jugoslaviji"/, priredili Gruenwald i Rosenblum-Cale, *Human Rights in Yugoslavia* /kao u originalu/ /*Ljudska prava u Jugoslaviji*/, /str/ 254-263 i 268-270, i kod Muhamedina Kullashija "Kosovska kriza i kriza Jugoslavije", u *Kosovo-Srbija-Jugoslavija* /kao u originalu/, /str/ 21-22, priredili Gaber i Kuzmanić.

²¹⁴ Dobru raspravu o pojavi organizacija kosovskih Srba daje Veljko Vujačić: "Communism and Nationalism in Russia and Serbia" /kao u originalu/ /"Komunizam i nacionalizam u Rusiji i Srbiji"/ (doktorska disertacija, University of California, Berkeley, 1995), /str/ 220-230.

štitile kriminalce. Pokrajinsko rukovodstvo pet godina nije uspelo da ispravi ovakvu situaciju. Umesto toga, koristilo je "drakonske" kazne protiv mladih Albanaca kako bi prikrilo svoju pasivnost u odnosu na prave kriminalce. (Pod "mladim Albancima" u peticiji se podrazumevaju oni koji su osuđeni samo za verbalni delikt, kao što je zalaganje za republiku.²¹⁵) U peticiji se tvrdi da se "genocid" na Kosovu ne može zaustaviti bez "dubokih socijalnih i političkih promena u celoj zemlji," a naročito u odnosima između Srbije i pokrajina, s jedne strane, i Jugoslavije, s druge: "Ako Kosovo ostane samo srpski problem, to će postati najveće razočaranje srpskog naroda u jugoslovensku zajednicu." U zaključku peticije iznosi se tvrdnja da njeni potpisnici ne traže privilegovani položaj za Srbe, u odnosu na Albance, već da žele jednaka prava za sve građane, kao i vladavinu prava. (U peticiji se uzgred osuđuju "sve nepravde, koje su albanskom narodu ikad naneli" Srbi.)²¹⁶

Ovde dajemo dosta dugačak citat iz Peticije, pošto ona oslikava uverenja Srba sredinom osamdesetih godina, u vezi sa razlozima iseljavanja Slovena /kao u originalu/ sa Kosova.²¹⁷ To su bili problemi, zbog kojih je srpska reakcija na jugoslovensku krizu oblikovana po nacionalnom obrascu.²¹⁸ Stoga je važno razmotriti u kojoj meri su ti problemi bili ukorenjeni u stvarnosti. Da bi se u potpunosti obradila ova tema, potrebna je posebna monografija i potrebno je više empirijskih podataka nego što je ikad prikupljeno.²¹⁹ Ipak, moguće je izvući neke opšte zaključke.

²¹⁵U beogradskim peticijama se takođe insistiralo da organi vlasti na Kosovu kažnjavaju pogrešne ljude. Tako je, u junu 1986. godine, Odbor za odbranu slobode mišljenja i izražavanja podneo peticiju Predsedništvu Kosova da pomiluje grupu kosovskih Albanaca, koji su optuženi za političko krivično delo, po članu 133. *Srpsko pitanje*, priredio Aleksa Đilas (Beograd, "Politika", 1991), /str/ 268-270.

²¹⁶Peticija (sa spiskom potpisnika) je ponovo objavljena kod Đilasa, *Srpsko pitanje*, /str/ 260-268.

²¹⁷Uporedi jezik u "Peticija 2016 građana sa Kosova" iz 1985, o kojem raspravlja Vujačić u "Communism and Nationalism" /kao u originalu/ /"Komunizam i nacionalizam"/, /str/ 224-226. Za više dokaza o ovim uverenjima, vidi odličan članak Jasne Dragović: "Les intellectuels serbes et la "question" du Kosovo, 1981-1987" /kao u originalu/ /"Srpski intelektualci i kosovsko "pitanje", 1981-1987"/, *Relations Internationales* /kao u originalu/ br. 89 (1997), /str/ 53-70. Vidi takođe Kullashi: "Kosovska kriza i kriza Jugoslavije" i Rexhep Qosja, *Nezaštićena sudbina: O Albancima u Jugoslaviji danas* (Zagreb: HSLS, 1990), *passim*.

²¹⁸Jasna Dragović, u "Les intellectuels serbes et la "question" du Kosovo, 1981-1987" /"Srpski intelektualci i kosovsko "pitanje", 1981-1987"/, uverljivo iznosi ovaj argument. Korisno, uopštenije delo je Kjell Magnusson: "The Serbian reaction: Kosovo and ethnic mobilization among the Serbs" /kao u originalu/ /"Reakcija Srbije: Kosovo i buđenje srpske nacionalne svesti"/, *Nordic Journal of Soviet & East European Studies* /kao u originalu/, /br/ 4/3 (1987), /str/ 3-30.

²¹⁹Nekoliko dobrih polaznih tačaka za razmatranje uzroka iseljavanja Slovena /kao u originalu/ sa Kosova, posle rata, dato je u sledećim delima: Marina Blagojević: "Iseljavanje Srba sa Kosova: trauma i/ili katarza", *Republika* /br/ 7/127 (1995), I-XX,

Prvo, od šezdesetih naovamo, odvijalo se značajno iseljavanje Slovena /kao u originalu/. Brojke iznete u peticiji su preterane i u celom posleratnom periodu do 1986. godine bile su reda veličine sto trideset hiljada ljudi.²²⁰ Ovo je takođe veoma velika brojka, s obzirom da se radilo o malom broju stanovnika. Godine 1981, na Kosovu je bilo 209.498 Srba (što je činilo 2,5 posto Srba u Jugoslaviji). Nakon što se držao na oko 27 posto, u prva tri posleratna popisa, iz 1948, 1953. i 1961. godine, broj srpskih i crnogorskih stanovnika na Kosovu opao je na 20,9 posto, 1971. godine, i na 14,9 posto, 1981. godine.²²¹ To je podjednako bilo rezultat različitih stopa nataliteta i različitih stopa iseljavanja. Stanovništvo slovenskog, kao i neslovenskog porekla u pokrajini, u posleratno doba ušlo je sa visokim stopama nataliteta, što se i moglo očekivati za jedan nerazvijeni, poljoprivredni region.²²² Međutim, kako je pokrajina prošla kroz ograničenu modernizaciju i urbanizaciju, stopa nataliteta kod Slovena /kao u originalu/ značajno je opala (mada je i dalje bila viša, nego u istim grupama drugde u Jugoslaviji). U međuvremenu, stopa nataliteta kod kosovskih Albanaca, stanovništva koje je pretežno seosko i među kojim je postojala manja verovatnoća da su žene zaposlene, stopa nataliteta ostala je visoka.²²³

U srpskom nacionalnom diskursu osamdesetih godina, veća stopa nataliteta kod Albanaca često je predstavljana kao dokaz zlokobnog plana, a ne kao rezultat demografskih i kulturnih razlika. Slično tome, iseljavanje Slovena /kao u originalu/ sa Kosova često je tumačeno samo kao rezultat zastrašivanja

zbirka članaka *Kosovo-Srbija-Jugoslavija*, priredili Gaber i Kuzmanić, *Kosovski čvor: drešiti ili seći?*, priredili Srđa Popović, Dejan Janča i Tanja Petovar (Beograd: Hronos, 1990), i Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanci/, /str/ 379-395. Vidi takođe kod Ruže Petrović i Marine Blagojević, *Seobe Srba i Crnogoraca sa Kosova i iz Metohije: rezultat ankete sprovedene 1985-86. godine* (Beograd: SANU, 1989), u studiji, o kojoj će biti reči u daljem tekstu. Donekle modifikovana verzija objavljena je na engleskom jeziku, pod nazivom *The Migration of Serbs and Montenegrins from Kosovo and Metohija: results of the survey conducted in 1985-86* /kao u originalu/ /Seoba Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije: rezultati ankete sprovedene 1985-86/, u prevodu Tine Pribičević (Beograd: SANU, 1992).

²²⁰Sve raspoložive brojke su u izvesnom smislu približne. Vidi Blagojević: "Iseljavanje Srba sa Kosova", III, Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanci/ /str. 390-394/, Dragović, "Les intellectuels serbes et la "question" du Kosovo" /kao u originalu/ /"Srpski intelektualci i kosovsko "pitanje"/, i Vučković i Nikolić, *Stanovništvo Kosova* /kao u originalu/, /str/ 126-127.

²²¹Ove brojke sa popisa navode Petrović i Blagojević, u *Seobe Srba i Crnogoraca*, /str/ 84.

²²²Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanci/, /str/ 220-221.

²²³O relevantnim demografskim podacima, vidi kod Hivzija Islamića: "Demografski problemi Kosova i njihovo tumačenje" u *Kosovo-Srbija-Jugoslavija*, priredili Gaber i Kuzmanić, /str/ 41-43, i Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanci/, /str/ 143-158. Lenard Cohen, citirajući Islamića i druge izvore, primećuje da je, do 1971. godine, procenat gradskog stanovništva među kosovskim Albancima dostigao samo 23,4 posto (porast sa 16,7 posto, iz 1961). Cohen, *Serpent in the Bosom* /kao u originalu/ /Zmija u nedrima/, /str/ 38 (prim. 43).

i nasilja. Objektivnijim posmatranjem utvrdilo bi se da je iseljavanje Slovena /kao u originalu/ sa Kosova bio složen proces, koji je delimično bio motivisan ekonomskim faktorima. Uprkos investicionom kapitalu, koji je u različitim iznosima unosen od 1956. godine, Kosovo je, osamdesetih, još uvek bilo daleko najsiromašniji region u Jugoslaviji. Zapravo, njegova relativna pozicija unutar Jugoslavije pogoršala se u posleratnom periodu.²²⁴ Razlozi za ovaj neuspeh bili su kapitalni investicioni projekti neprikladnog intenziteta, kao i visoka stopa nataliteta, što je značilo da je apsolutni porast prihoda u pokrajini ipak predstavljao pad prihoda *po glavi stanovnika*.²²⁵ Sa stopom nezaposlenosti od 27,5 posto, 1981. godine, Kosovo je odavalo klasičnu sliku siromašnog, prenaseljenog i pretežno poljoprivrednog regiona, gde je bilo realno očekivati da će stopa iseljavanja biti visoka.²²⁶ Da bi se zaista razumelo iseljavanje sa Kosova, u periodu između šezdesetih i osamdesetih, mora se postaviti pitanje ne samo zašto su se Srbi i Crnogorci selili u druge krajeve Jugoslavije, već i zašto Albanci (obično) to nisu radili. Popis iz 1981. pokazao je da je više Albanaca živelo u inostranstvu, gde su boravili na privremenom radu, nego što ih se selilo po jugoslovenskim republikama, a od onih koji su se selili po republikama više ih se doseljavalo na Kosovo, nego što ih se iseljavalo sa njega. Neki od faktora, koji su ograničavali pokretljivost Albanaca unutar Jugoslavije, bili su jezička barijera, kao i tradicionalni način života u nekim albanskim zajednicama, koji je koncentrisan oko šire porodice.²²⁷

Pa ipak, iako je jednostrano ignorisati ekonomske faktore prilikom razmatranja iseljavanja sa Kosova, takođe je netačno predstavljati ih kao jedini razlog za iseljavanje. Od 1985. do 1986. godine, Srpska akademija nauka i umetnosti anketirala je 500 porodica (ukupno 3.418 lica), koje su se iselile sa Kosova u Srbiju, i postavila im više pitanja o uslovima života na Kosovu i njihovim razlozima za odlazak.²²⁸ Autori studije zaključili su da su ekonomski razlozi bili primarni motiv za iseljavanje u samo petnaest do dvadeset pet posto slučajeva, dok su međunacionalne napetosti bilo koje vrste kod većine imale

²²⁴Dijana Pleština, *Regional Development in Communist Yugoslavia: Success, Failure, and Consequences* /kao u originalu/ /Regionalni razvoj u komunističkoj Jugoslaviji: uspeh, neuspeh i posledice/, (Boulder: Westview Press, 1992), 114 i *passim*.

²²⁵Vidi, na primer, Fred Singleton i Bernard Carter, *The Economy of Yugoslavia* /kao u originalu/ /Privreda Jugoslavije/ (London i Canberra: Croom Helm, 1982), /str/ 220-226, i Jens Reuter, *Die Albaner in Jugoslawien* /kao u originalu/ /Albanci u Jugoslaviji/ (München: R. Oldenbourg Verlag, 1982), /str/ 54-70.

²²⁶Brojke o nezaposlenosti, navedene su kod Rameta: "Limits" /kao u originalu/ /"Ograničenja"/, /str/ 231. O razmatranjima iseljavanja sa Kosova, u kontekstu drugih seoba unutar Jugoslavije, vidi kod Islamija: "Demografski problemi", naročito /str/ 58-66.

²²⁷Vidi Popović i drugi, *Kosovski čvor*, /str/ 12-15, Roux, *Les Albanais* /kao u originalu/ /Albanci/, /str/ 393-394, i Ruža Petrović, *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt* (Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1987), /str/ 134-135 i 137-138.

²²⁸Petrović i Blagojević, *Seobe Srba i Crnogoraca*.

odlučujuću ulogu. Ovoj studiji se mora pristupiti sa izvesnim oprezom, ne samo zato što je Srpska akademija prednjačila u stvaranju nacionalnog pokreta u to vreme, već i zbog trenutka u kojem je anketa sprovedena.²²⁹ Jedan broj ispitanika se iselio mnogo godina pre vremena kada je anketa sprovedena, oko dve petine porodica iselilo se pre 1975. godine. S obzirom na ovaj vremenski razmak i povećane tenzije između Srba i Albanaca u vreme kada je anketa sprovedena, među ispitanicima je moglo doći i do izvesne pristrasnosti prilikom razmišljanja o prošlosti. Ipak, pregled ankete SANU – a, kao i razmatranje drugih dokaza, koji su više imali prirodu anegdote, ukazuje na to da su međunacionalne tenzije – a u nekim slučajevima, zastrašivanje ili nasilje – u mnogim slučajevima imale izvesnog udela u donošenju odluka o iseljenu.²³⁰ Osim direktnih svedočenja Slovena /kao u originalu/, koji su napustili Kosovo, statistička analiza obrazaca iseljavanja pokazuje da je verovatnoća da stanovnici slovenskog porekla napuste zajednicu bila veća kako se smanjivao njihov udeo u broju stanovnika te zajednice. Taj obrazac je možda pre nastao usled međunacionalnih tenzija, nego zbog seoba iz čisto ekonomskih razloga.²³¹ (Svakako, statistička analiza, sama po sebi, ne može da napravi razliku između slučajeva u kojima su se Sloveni /kao u originalu/ iselili zbog pitanja vezanih za gubitak svog prethodno privilegovanog statusa, na primer, zbog nove potrebe da se na poslu ili u javnom životu koristi albanski jezik, i slučajeva u kojima su oni bili žrtve zastrašivanja.)

²²⁹Kao argument protiv pretpostavke da je institucionalna uloga Akademije uticala na rezultate ankete, treba primetiti da je anketa uključivala i mere kojima se sprečavalo da mišljenje anketara utiče na (pismene) odgovore iseljenih. O metodologiji studije, vidi kod Petrovićeve i Blagojevićeve, *Seobe Srba i Crnogoraca*, /str/ 11-56. Delimično i zato što su ispitanici mogli da navedu više razloga za iseljavanje (vidi reprint upitnika kod Petrovićeve i Blagojevićeve, *Seobe Srba i Crnogoraca*, /str/ 39-56), nalazi ove studije bili su otvoreni za veoma različita tumačenja. Na primer, uporedi kod Blagojevićeve: "Iseljavanje Srba sa Kosova", sa raspravama o studiji datoj u delu *Kosovo-Srbija-Jugoslavija*, koje su priredili Gaber i Kuzmanić, /str/ 29 i 132-133.

Anketa je sprovedena u novembru 1985. (u četiri oblasti gde je vršena anketa) i u maju 1986. (u petoj oblasti). Petrović i Blagojević, *Seobe Srba i Crnogoraca*, /str/ 26. O vremenu iseljavanja, vidi kod Petrovićeve i Blagojevićeve, *Seobe Srba i Crnogoraca*, /str/ 232.

²³⁰Petrović i Blagojević, *Seobe Srba i Crnogoraca*, naročito /str/ 122-197. Za rezime nalaza vidi Blagojević: "Iseljavanje Srba sa Kosova" /kao u originalu/, VII-XI.

Uporedi priče (iseljenih Srba, intervjuisanih 1995-1996), koje navodi Mertus, u delu *Kosovo* /kao u originalu/, /str/ 122-133. Vidi takođe Vickers, *Between Serb and Albanian* /kao u originalu/ /Između srpskog i albanskog/, 11. poglavlje, i Louis Sell, *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia* /kao u originalu/ /Slobodan Milošević i rušenje Jugoslavije/ (Durham: Duke University Press, 2002), /str/ 79-80.

²³¹Petrović i Blagojević, *Seobe Srba i Crnogoraca*, /str/ 101-110. Uporedi Vujačić: "Communism and Nationalism" /kao u originalu/ /"Komunizam i nacionalizam"/, /str/ 219. Za nešto drugačije tumačenje vidi Roux, *Les Albanais /Albanci/*, /str/ 387-388.

Kao što otkriva čak i ova kratka rasprava, iseljavanje Slovena /kao u originalu/ sa Kosova bilo je jedna složena pojava. Međutim, bilo je primetno odsustvo svesti o ovoj složenosti u srpskom nacionalnom diskursu sredinom osamdesetih. Na primer, u gorepomenutoj peticiji, iz januara 1986, izneta je tvrdnja da Albanci isteruju Srbe sa Kosova "tri veka" - potpuno ignorišući činjenicu da je dugi ciklus promene statusa Kosova održao Srbe na vrhu tokom najvećeg dela dvadesetog veka. Kao i mnogi drugi dokumenti iz tog perioda, peticija je predstavljala jednostranu reakciju, sa isključivim naglaskom na viktimizaciji *Srba*, na realne teškoće na koje je nailazio jedan deo Srba na Kosovu.

Takve srpske reakcije na složene probleme Kosova nisu slutile na dobro u pogledu budućnosti srpsko - albanskih odnosa na Kosovu. Još važniji je bio način na koji su ta tumačenja kosovskog pitanja uticala na oblikovanje reakcije Srba na jugoslovensku krizu u celini. Iz shvatanja nedaća Srba sa Kosova kao nedaća *svih* Srba, zajedno sa frustracijom zbog sve dublje krize u Jugoslaviji, rodila se ideja da je postojeća jugoslovenska država (zasnovana na Ustavu iz 1974.) nepodnošljiva. Gledajući kroz prizmu Kosova, vodeći srpski intelektualci i, u kasnijoj fazi, političari, su najveću naciju u Jugoslaviji sebi predstavili kao ugroženu manjinu. Snaga "zamišljene zajednice" (kako je Benedict Anderson famozno nazvao naciju) jedva da je mogla dobiti snažniji izraz, jer, nakon svega, na Kosovu je živelo manje od tri posto jugoslovenskih Srba. Štaviše, glavni nosioci mišljenja, koji su najsnažnije promovisali viziju Srba kao viktimizirane manjine na *Kosovu*, ignorisali su mogući uticaj buđenja srpske nacionalne svesti na sve narode koji su bili u manjini u *Jugoslaviji*. Nigde nije ova dinamika bila očiglednija nego u Memorandumu Srpske akademije /nauka i umetnosti/, iz 1986. godine.

"Memorandum srpske akademije" daleko je najpoznatiji dokument savremenog srpskog nacionalnog pokreta.²³² Neki ga opisuju kao osnovni izraz

²³²Ova rasprava o Memorandumu preuzeta je iz dela Buddingove "Systemic Crisis and the National Mobilization" /kao u originalu/ /"Križa sistema i buđenje nacionalne svesti"/, kao i iz šestog poglavlja dela Buddingove "Serb Intellectuals and the National Question" /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/.

Integralni tekst Memoranduma (koji je prvi put u Jugoslaviji objavljen 1989. godine, u zagrebačkom časopisu *Naše teme*, tom 33/1-2) nalazi se kod Koste Mihailovića i Vasilija Krestića, "*Memorandum SANU" Odgovori na kritike* (Beograd, 1995), str. 101-147. Ovo delo dvojice od autora Memoranduma predstavlja odbranu Memoranduma pred mnogim njegovim kritičarima. Ono takođe obuhvata i kratak pregled rada komisije za izradu Memoranduma. Na engleskom je objavljen pod naslovom *Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts: answers to criticisms* /kao u originalu/ /*Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti: odgovori na kritike*/ (Beograd, 1995).

Korisne rasprave o Memorandumu i njegovom političkom kontekstu daju Laura Silber i Allan Little, *Yugoslavia: Death of a Nation* /kao u originalu//*Jugoslavija: smrt jedne nacije*/ (New York, 1995), str. 31-33, Slavoljub Đukić, *Kako se dogodio voda* (Beograd, 1992), str. 111-121, a isti autor daje nešto različitu raspravu u delu *Između slave i anateme: politička biografija Slobodana Miloševića* (Beograd, 1994), str. 43-48. Dve iscrpne analitičke

isključujućeg srpskog nacionalizma i "plan" Miloševićevog pokreta i postjugoslovenskih ratova.²³³ Ipak, uprkos tome što je ovaj dokument poznat, neke osnovne činjenice o njegovom poreklu ostale su nepoznate. Osnove priče su dobro postavljene. U maju 1985. godine, na godišnjoj skupštini Srpske akademije nauka i umetnosti ("SANU" je skraćenica na srpskom jeziku), nekoliko govornika apelovalo je na Akademiju da se više angažuje na traženju rešenja za krizu u Jugoslaviji. Jedan od njih, ekonomista Ivan Maksimović, dao je konkretan predlog, da se SANU pozabavi "najaktuelnijim....političkim, ekonomskim, društvenim, naučnim i kulturnim problemima, u formi memoranduma, i da taj memorandum bude upućen svima koji su zaduženi za vođenje državnih poslova u Srbiji i Jugoslaviji."²³⁴ Ubrzo nakon skupštine, predsedništvo SANU - a imenovalo je komisiju od šesnaest članova da pripremi "memorandum o aktuelnim društvenim pitanjima." Komisija je, sa svoje strane, imenovala osam svojih članova u radnu grupu, koja je bila zadužena da pripremi nacrt.²³⁵

rasprave su delo Olivere Milosavljević: "Upotreba autoriteta nauke: Javna politička delatnost Srpske akademije nauka i umetnosti (1986-1992)", *Republika* /br/ 7/11920 (1-31. juli 1995): II-VI, i, od istog autora: "Jugoslavija kao zabluda": III-VII. Vidi takođe kod Miloša Mišovića: "Od Memoranduma do rata" *Vreme* (24. avgust 1992):I-VIII. Interesantnu raspravu o ekonomskoj argumentaciji Memoranduma daje Ljubomir Madžar u "Ko koga eksploatiše" *Republika* 7/123 (1-15. septembra 1995): I-XVI.

²³³Na primer, Sabrina Petra Ramet tvrdi da je Memorandum "učinio više od bilo kojeg drugog traktata ili pamfleta ikad napisanog, da se pokrene prezir Srba prema onima koji nisu Srbi, kao i legitimna srpska mržnja prema svima onima koji nisu Srbi, bez obzira da li su u Jugoslaviji ili izvan nje." Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: Politics, Culture and Religion in Yugoslavia* /*Balkanski Vavilon: politika, kultura i religija u Jugoslaviji*/ (Boulder, CO, 1996), str. 200. Branka Magaš Memorandum naziva "dokumentom koji je obezbedio plan ne samo za srpski juriš na celokupan savezni poredak, već i za rat 1991-1992." Branka Magaš, *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-up 1980-92* /kao u originalu/ /*Uništenje Jugoslavije: tragom raspada 1980-1992*/ (London, 1993), str. 4.

²³⁴SANU *Godišnjak* /kao u originalu/ /br/ 92 (1986), /str/ 97.

²³⁵Spisak članova Komisije, zajedno sa kratkim pregledom rada Komisije, nalazi se u zborniku radova sa Skupštine SANU-a, iz decembra 1986. *Vanredna skupština Srpske akademije nauka i umetnosti, održana 18. decembra 1986. godine* (Beograd, 1989), str. 12. Spisak članova radne grupe nalazi se kod Krestića i Mihailovića, "*Memorandum SANU*", /str/ 14-15.

Niko nije konačno utvrdio ko je bio zadužen za koje delove nacrtu dokumenta, koji se konačno pojavio sa radne grupe. Međutim, i unutrašnji i spoljni dokazi ukazuju na to da su ključnu ulogu imali ekonomista Kosta Mihailović (rođen 1917), istoričar Vasilije Krestić (rođen 1932), romanopisac Antonije Isaković (rođen 1923) i filozof Mihailo Marković (rođen 1923).

Unutrašnji dokazi za ovu tvrdnju izloženi su u šestom poglavlju kod Buddingove, u "Serb Intellectuals and the National Question" /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/ i kod Buddingove u "Systemic Crisis and National Mobilization" /kao u originalu/ /Križa sistema i buđenje nacionalne svesti/. Ukratko, važni spoljni dokazi su sledeći: Isaković je bio i na čelu komisije i na čelu radne grupe (Krestić i

Do kraja septembra 1986. godine, radna grupa je pripremila nacrt dokumenta, koji je postao poznat kao Memorandum, a Komisija je, u celini, započela sa njegovim razmatranjem.²³⁶ Međutim, Komisija je tada stala sa radom. Jedne beogradske novine objavile su članak iz dva dela, u kojem se otkriva postojanje Memoranduma i citiraju se neki njegovi odeljci. (Integralni tekst Memoranduma nije objavljen u Jugoslaviji sve do 1989.) Ovo otkriće rasplamsalo je politički požar u celoj Jugoslaviji. Memorandum je bio javno žigosan širom Srbije i Jugoslavije. U ogorčenosti koja je usledila nakon septembarskog otkrića, Akademija je svoju odbranu uglavnom zasnovala na činjenici da je taj dokument bio samo nacrt, te da ga komisija zapravo nikada nije odobrila.²³⁷

Mihailović, "Memorandum SANU", str. 14-15). U jednom intervjuu iz 1991. godine, Krestić je sebe opisao kao "jednog od autora Memoranduma, tačnije onog dela koji se bavi nacionalnim problemima," Miloš Jevtić, *Istoričari: Radovan Samardžić, Sima Ćirković, Vasilije Krestić, Čedomir Popov* (Beograd, 1992), str. 160. Pod odrednicom o Kostu Mihailoviću, u Godišnjaka SANU-a piše da je on "jedan od autora Memoranduma" (SANU *Godišnjak* /br/ 100 [1994]:/str/ 365). Štaviše, par inače dobro obavještenih novinara pisali su da za Mihailovića "vlada opšte uverenje da je glavni autor Memoranduma". Silber i Little, *Yugoslavia* /kao u originalu/ /Jugoslavija/, str. 36, prim. 1. Konačno, Krestić i Mihailović su bili koautori odbrane Memoranduma ("Memorandum SANU" *Odgovori na kritike*), koju je objavio SANU 1995.

Izvestan broj posmatrača tvrdio je da je romanopisac Dobrica Ćosić bio jedan od autora Memoranduma ili čak i njegov glavni autor. (Vidi, npr. Ramet, *Balkan Babel* /kao u originalu/ /*Balkanski Vavilon*/ str. 200.) Ćosić nije bio član Komisije, a on sâm, kao i poznati autori Memoranduma, u više navrata su negirali da je on napisao bilo koji od delova Memoranduma. Međutim Ćosić *jeste* rekao da je u septembru dobio nacrt Memoranduma i da je Komisiji ponudio svoje komentare na trideset osam stranica, neposredno pre nego što je prekinut rad na njemu.

Autor ovog teksta nije našao nijedan razlog da poveruje da je Ćosić napisao bilo koji deo Memoranduma. Memorandum je pretežno usredsređen na ekonomska pitanja, koja su Ćosiću strana, a mnogo toga što je zajedničko između Ćosića i Memoranduma - kao, na primer, tumačenje događaja na Kosovu - suviše je uopšteno, i bilo je previše prisutno kod srpskih intelektualaca sredinom osamdesetih da bi bilo dokaz bilo njegovog autorstva bilo uticaja. Ipak, neke paralele između Memoranduma i Ćosića dovoljno su bliske da ukažu na njegov uticaj, koji je izvršio ili direktno, tokom pripreme Memoranduma, ili indirektno, putem prethodnog uticaja na autore Memoranduma. Teško je napraviti razliku između ove dve vrste uticaja, jer su, u vreme kada je Memorandum pisan, Ćosićeve ideje bile veoma poznate među nacionalno nastrojenim intelektualcima u Beogradu.

²³⁶Vidi Mihailović i Krestić, "Memorandum SANU", str. 14-17. Osim sastava radne grupe, tu se navodi relativno malo dodatnih informacija, u odnosu na izveštaj koji je generalni sekretar SANU-a i član Komisije, Dejan Medaković, izložio na vanrednoj skupštini SANU-a, u decembru 1986. (*Vanredna skupština*, str. 11-16). Vidi takođe govore Ivana Maksimovića (*Vanredna skupština*, str. 65-69) i Koste Mihailovića (*Vanredna skupština*, str. 112-113), na skupštini.

²³⁷ Vidi *Vanredna skupština*, *passim*.

Memorandum je nejasno napisan sa dosta ponavljanja, i očigledno je da je u radnoj verziji, te da je delo više autora. On se sastoji od dva dela: "Križa jugoslovenske privrede i društva" i "Položaj Srbije i srpskog naroda", od kojih svaki ima po oko dvadeset pet stranica.²³⁸ Prvi deo počinje upozorenjem da je jugoslovenska kriza postala toliko ozbiljna da bi mogla da dovede do kraha države - ovo predviđanje je, 1986. godine, još uvek zvučalo apokaliptično.²³⁹ Zatim sledi analiza niske produktivnosti jugoslovenske privrede, što se smatra glavnim uzrokom svih nedaća jugoslovenske privrede. Neki od navedenih faktora (npr, slepo poštovanje teorije o vrednosti rada) sugerišu kritiku marksističkih ekonomskih principa uopšte. Glavni argument je, međutim, da raspad jugoslovenske privrede u osnovi odražava transformaciju jugoslovenske federacije, koju su osnovali partizani 1943. godine, u konfederaciju, koja je oličena u Ustavu iz 1974.²⁴⁰ Taj Ustav, a naročito jedan od njegovih uslova da se sve glavne odluke donose konsenzusom, napravio je od jugoslovenskog političkog sistema "školski primer neefikasnosti".²⁴¹ U Memorandumu se šezdesete vide kao seme katastrofe u politici i ekonomiji. Šezdesetih godina završio se proces demokratizacije, koji je zamenjen "birokratskom decentralizacijom".²⁴² Sada je demokratizacija od ključnog značaja za rešenje krize. (U ovom delu se Memorandum veoma približava prihvatanju višepartijske demokratije i direktno poziva na izbore sa više kandidata.²⁴³) U Memorandumu se dalje kaže da Jugoslavija, da bi izašla iz krize, mora da napusti politički i privredni sistem, zasnovan na Ustavu iz 1974. godine i da usvoji sistem, koji će biti zasnovan na "četiri velika principa modernog društva," a to su: suverenitet naroda, samoopredeljenje nacije, ljudska prava i "racionalnost" (što, prema Memorandumu, zahteva od moderne države da funkcioniše kao jedinstvena celina.)²⁴⁴

Druga polovina Memoranduma, "Položaj Srbije i srpskog naroda", počinje tvrdnjom da, osim što se suočavaju sa istim problemima kao i svi drugi u Jugoslaviji, pred Srbe su se isprečila još tri druga problema, a to su: "privredno zaostajanje Srbije, njeni nerešeni državno - pravni odnosi sa Jugoslavijom i sa pokrajinama, kao i genocid na Kosovu."²⁴⁵ Kao što se vidi iz ovog spiska, u ovom odeljku je zapravo mnogo više pažnje posvećeno "položaju Srbije", uključujući i pokrajine, nego "srpskom narodu" drugde u Jugoslaviji. (U tom smislu, ovo je bila tipična karakteristika srpskog nacionalnog diskursa sredinom osamdesetih.) U Memorandumu se tvrdi da je

²³⁸Svi citati uzeti su iz teksta Memoranduma, koji je objavljen kod Krestića i Mihailovića u "Memorandum SANU", str. 101-147. Prevod je moj.

²³⁹ "Memorandum SANU", str. 101.

²⁴⁰ "Memorandum SANU", str. 110-118.

²⁴¹ "Memorandum SANU", str. 111.

²⁴² "Memorandum SANU", str. 114.

²⁴³ "Memorandum SANU", str. 115.

²⁴⁴ "Memorandum SANU", str. 121-125.

²⁴⁵ "Memorandum SANU", str. 126.

"privredna podređenost" Srbije odraz njenog "inferiornog političkog položaja" u Jugoslaviji, koji su Slovenija i Hrvatska skrojile onako kako njima odgovara.²⁴⁶ U ovom odeljku nalaze se neke od najpoznatijih tvrdnji iz Memoranduma, kao što su tvrdnja da je srpsko stanovništvo na Kosovu žrtva "fizičkog, političkog, pravnog i kulturnog genocida," koji sprovede albanski nacionalisti, odlučni u tome da stvore "etnički čisto" Kosovo, a da samom opstanku Srba u Hrvatskoj preči asimilacija. ("Osim u vreme Nezavisne Države Hrvatske Štokom Drugog svetskog rata, Srbi u Hrvatskoj nikada do sada nisu bili tako ugroženi kao što su danas."²⁴⁷)

U zaključku Memoranduma eksplicitno je izneta pretpostavka, koja objedinjuje njegove dve polovine, a to je da u korenu jugoslovenske krize i problema srpskog naroda leži decentralizacija Jugoslavije. U Memorandumu se tvrdi da "insistiranjem na saveznom Šza razliku od konfederalnog poretka, Srbija bi doprinela ne samo jednakosti svih naroda Jugoslavije, već i rešenju političke i privredne krize."²⁴⁸ Srpskom narodu mora se dozvoliti da ostvari svoje "istorijsko i demokratsko pravo" da uspostavi svoj "puni nacionalni i kulturni integritet...bez obzira u kojoj je republici ili pokrajini."²⁴⁹ Uz ovaj neodređen zahtev, u Memorandumu se nalaze i dva konkretna predloga, a to su da bar jedno veće savezne skupštine bude birano po principu jedan čovek jedan glas, a ne po republičkom paritetu, i da autonomija srpskih pokrajina bude svedena na nivo koji "ne uništava integritet ove republike". U Memorandumu se tvrdi da, s obzirom na trenutni nivo autonomije pokrajina, "srpski narod nema državu, kao što je imaju svi ostali narodi u Jugoslaviji".²⁵⁰

Sve do ovog mesta, tj. do poslednje dve stranice, Memorandum predstavlja zahtev za transformaciju Jugoslavije. Zatim, skoro uzgred, vraća se na mogućnost koja je nagoveštena još u prvom pasusu, a to je raspad jugoslovenske države. U Memorandumu se kaže da drugi u Jugoslaviji razmatraju alternative jugoslovenskoj državi, te da to mora učiniti i Srbija. Srbija podržava "AVNOJ - evsku Jugoslaviju" (tj. relativno centralizovanu federaciju, kao onu koju su formirali partizani 1943. godine), ali drugi je možda ne podržavaju. "Prema tome, ŠSrbija se suočava sa zadatkom da jasno sagleda svoje privredne i nacionalne interese kako je događaji ne bi iznenadili."²⁵¹ Ovaj navod je najdalje što se u Memorandumu otišlo u predviđanju budućnosti posle Jugoslavije. Time se očigledno ne poziva na raspad Jugoslavije. Zapravo, u poređenju sa dobrim delom antijugoslovenske retorike koja će biti uobičajena u Srbiji nekoliko godina kasnije, kritika izneta u Memorandumu zvuči blago. Ipak, savremenici (kao i kasniji posmatrači) bili su u pravu kada su u

²⁴⁶ "Memorandum SANU", str. 128.

²⁴⁷ "Memorandum SANU", str. 134 i 136 (za Kosovo) i str. 139 (za Hrvatsku).

²⁴⁸ "Memorandum SANU", str. 146.

²⁴⁹ "Memorandum SANU", str. 144.

²⁵⁰ "Memorandum SANU", str. 145.

²⁵¹ "Memorandum SANU", str. 146.

Memorandumu videli zaokret ka "srpskom nacionalizmu separatističkog tipa."²⁵² Možda je, po Memorandumu, prvo rešenje još centralizovanja Jugoslavija, ali čini se da je drugo rešenje neki oblik srpske države, a ne krajnje decentralizovana Jugoslavija, koja zavisi od konsenzusa, kao ona iz 1986. godine.

Memorandum nije označio prekretnicu zbog konkretnih pritužbi na položaj Srba i Srbije, već zbog nagoveštaja da je Jugoslavija zamenljiva.²⁵³ Napokon, iako je Memorandum napisan u dramatičnom tonu, malo šta iz njegovog sadržaja je bilo novo. U kritici decentralizacije Jugoslavije i Srbije, u Memorandumu samo se, između ostalog, ponavljaju primedbe profesora Pravnog fakulteta u Beogradu na ustavne amandmane iz 1971. godine, stavovi koje je iznosila Srpska književna zadruga dok je Dobrica Ćosić bio njen predsednik od 1969. do 1971, kao i stavovi iz "Plave knjige" iz 1977. godine. Štaviše, na nekim konkretnim mestima, ocena situacije u Srbiji paralelna je sa ocenom koju je dao srpski partijski establišment, sredinom osamdesetih, za vreme Ivana Stambolića. Kao što je prethodno pomenuto, do trenutka kada se Memorandum pojavio, srpsko rukovodstvo već je provelo nekoliko godina tražeći izvestan stepen ponovne centralizacije Srbije, a i Jugoslavije, u manjem stepenu. U Memorandumu se tvrdilo da je Srbija, koja je sama po sebi relativno zaostala, nepravedno opterećena doprinosima u Savezni fond za manje razvijena područja. Još 1979. godine, Stambolić je izneo u suštini istu tvrdnju.²⁵⁴ Slično tome, srpsko rukovodstvo je aktivno tražilo i smanjenje autonomije pokrajina, dok je njihova ocena situacije na Kosovu bila jedva nešto manje ozbiljna od one iznete u Memorandumu.²⁵⁵

²⁵² Šef Partije /Saveza komunista/ za Beograd, Dragiša Pavlović, citiran u *Borbi* od 16. oktobra 1986. Slično tome, akademik i istoričar, Vasa Čubrilović, (istupajući u Akademiji) rekao je da je još ranije čuo za tvrdnje iz Memoranduma, tj. iz 1937. godine, kada je Slobodan Jovanović osnovao Srpski kulturni klub, pod pretpostavkom da Srbi moraju da razviju svoj vlastiti nacionalni program, kao što su to uradili i ostali. (Sam Čubrilović bio je jedan od osnivača tog kluba.) Čubrilović je tvrdio da su Drugi svetski rat i poraz četničkog pokreta jednom zauvek diskreditovali ovu srpsku opciju. Srbi su izabrali jugoslovenski put i nisu mogli rešiti vlastite probleme, a da ne izađu u susret interesima drugih u Jugoslaviji. *Vanredna skupština*, /str/ 26-27.

²⁵³ Uporedi tvrdnju Ive Banca: "Novitet u Memorandumu je to što on dovodi u pitanje Jugoslaviju kao optimalno rešenje za Srbe." Banca, "The Dissolution of Yugoslav Historiography" /kao u originalu/ /"Raspad jugoslovenske istoriografije"/, u *Beyond Yugoslavia: politics, economics and culture in a shattered community* /kao u originalu/ /*Izvan Jugoslavije, politika, ekonomija i kultura u razorenoj zajednici*/, priredili Sabrina P. Ramet i Ljubiša S. Adamovich /kao u originalu/ (Boulder: Westview Press, 1995), /str/ 55.

²⁵⁴ Stambolić, na sastanku u julu 1979. godine, u Ivan Stambolić, *Rasprave o SR Srbiji 1979-1987*. (Zagreb: Globus, 1988), /str/ 9-19.

²⁵⁵ Vidi, na primer, Stambolićeve govore na sednici Predsedništva Centralnog komiteta SKJ-a, 9. jula 1985. godine (Stambolić, *Rasprave*, /str/ 106-112), na sednici Centralnog komiteta Srbije, 10. januara 1986. godine (Stambolić, *Rasprave*, /str/ 146-153), i pred građanima Kosova Polja, 6. aprila 1986. godine (Stambolić, *Rasprave*, /str/ 166-

Memorandum nije raspalio debatu u Jugoslaviji zato što je u njemu eksplicitno iznet srpski nacionalni program posle Jugoslavije – pošto i nije – već zbog kontrasta između detaljnih i preteranih primedbi na položaj Srbije unutar postojeće jugoslovenske države, koje su iznete u Memorandumu, kao i neodređenog pozivanja na moguću budućnost posle Jugoslavije (tvrdnja da Srbija mora "jasno da sagleda svoje privredne i nacionalne interese kako je događaji ne bi iznenadili."). Autori Memoranduma su sugerisali da bi nacionalne alternative višenacionalnoj jugoslovenskoj državi mogle biti poželjne, ali su propustili da priznaju da bi njihovo stvaranje neizbežno podrazumevalo uništenje. Ideja da je jugoslovenska država zamenljiva, koja je tokom osamdesetih sve više dobijala na značaju, predstavlja osnovnu promenu u srpskoj nacionalnoj misli. Obim te ideje ne treba preuveličavati. Srpski nacionalizam, u radikalnom antijugoslovenskom obliku, koji odbacuje *bilo kakvu* jugoslovensku državu, ostao je marginalna pojava tokom celokupnog perioda raspada Jugoslavije, koja je imala malo političkog uticaja.²⁵⁶ Ono što je postalo presudno u srpskoj politici bila je jedna struja mišljenja, koja je smatrala da je *postojeća* jugoslovenska država nepodnošljiva.

S druge strane, srpsko rukovodstvo pre Miloševića neprestano je naglašavalo potrebu da se uzmu u obzir interesi ostalih jugoslovenskih naroda, da se radi u okvirima postojećeg političkog sistema, zasnovanog na konsenzusu, i da se prihvati da će promene doći tek postepeno, a ne "olako obećanom brzinom," kako je zahtevano u srpskom nacionalnom diskursu.²⁵⁷ Milošević je još u ranoj fazi svoje populističke revolucije odbacio upravo ova ograničenja, odnosno jugoslovenska pravila političke igre. Svojom odlukom da se postavi na čelo srpskog nacionalnog pokreta, Milošević je napustio kako

168). U svom javnom odgovoru na Memorandum, Stambolić se potrudio da pobije tvrdnje, koje su tamo iznete, da je srpsko rukovodstvo zanemarilo interese Srbije. Vidi njegov govor na Beogradskom univerzitetu, 30. oktobra 1986, u Stambolić, *Rasprave*, /str/ 215-219. Vidi takođe govor Vukoja Bulatovića, potpredsednika državnog predsedništva Srbije, na skupštini SANU-a, koja je održana u decembru 1986 (*Vanredna skupština*, /str/ 17-22).

²⁵⁶ Za neke primere vidi kod Aleksandra Pavkovića: "The Serb National Idea: A revival 1986-92" /kao u originalu/ /"Oživljavanje srpske nacionalne ideje 1986-1992"/ *Slavonic and East European Review* /kao u originalu/, /br/ 72 (juli 1994):/str/ 440-455, i 7. poglavlje kod Buddingove: "Serb Intellectuals and the National Question" /kao u originalu/ /"Srpski intelektualci i nacionalno pitanje"/.

²⁵⁷ Lider beogradskih komunista, Dragiša Pavlović, u svom govoru od 11. septembra 1987, optužio je srpske nacionaliste da su zajamčili "olako obećanu brzinu" u rešavanju problema koje je imala Srbija. Ovaj poznati govor poslužio je Miloševiću kao prilika da smeni Pavlovića, a zajedno sa njim i Ivana Stambolića, čime je on postao neosporni vođa srpskih komunista. Pavlović je kasnije rekao da mu je bila namera da se ova fraza odnosi na SANU i na Udruženje književnika Srbije, tj. na nacionaliste u opoziciji, ali da su oni koji su smatrali da je ova fraza bila upućena Miloševiću, bolje razumeli Miloševićev program u to vreme od njega. Pavlović, *Olako obećana brzina*, /str/ 94-100 (tekst govora), i /str/ 371-372.

dugu tradiciju srpske Partije da se, pre svega, bori protiv vlastitog nacionalizma tako i opredeljenje svojih neposrednih prethodnika da radi na promenama unutar postojećeg političkog uređenja u Jugoslaviji. On je takođe iz temelja promenio dinamiku jugoslovenske krize, jer, po Ustavu Jugoslavije, na osnovu kojeg su pokrajine u Srbiji postale "sastavni delovi federacije" sa predstavnicima u svakom saveznom organu, Kosovo nije bilo samo unutrašnje pitanje Srbije. Da bi ispunio svoje obećanje da će povratiti kontrolu Srbije nad pokrajinama, Milošević je morao da prestruktuiraju Jugoslaviju. Međutim, njegov pokušaj da to i učini izazvao je odlučan otpor drugih republika, pre svega, Slovenije i Hrvatske, i na taj način je doprineo procesu raspada države.²⁵⁸ Ovim se ne želi indirektno reći da je jedino Milošević odgovoran za krah Jugoslavije. Sile, koje su bile na strani nezavisnosti, postojale su, nezavisno od njega, i u Sloveniji i u Hrvatskoj. Međutim, njegova politika, i još više ono što je govorio, delujući u kontekstu postkomunističke izborne trke, doprinele su da se ove snage premeste sa marginalnih na dominantne političke pozicije.

Dobro je poznato kako su tekli događaji od 1987. do 1991. godine.²⁵⁹ U aprilu 1987. godine, u svom poznatom govoru u Kosovu Polju, Milošević se

²⁵⁸ Za jedan od najjačih navoda o odgovornosti Miloševića za jugoslovensku tragediju, vidi kod Warrena Zimmermanna u delu *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers – America's Last Ambassador Tells What Happened and Why* /kao u originalu/ /*Poreklo katastrofe: Jugoslavija i oni koji su je uništili – poslednji američki ambasador priča šta se dogodilo i zašto*/ (New York: Times Books, 1996), vii-ix i passim. Vidi takođe Louis Sell, *Slobodan Milošević and the Destruction of Yugoslavia* /kao u originalu/ /*Slobodan Milošević i rušenje Jugoslavije*/ (Durham: Duke University Press, 2002).

²⁵⁹ Kratku i izuzetno interesantnu obradu, koja je usredsređena na period od 1987. do 1991, daje Dennison Rusinow: "The Avoidable Catastrophe" /kao u originalu/ /"Katastrofa koja se mogla izbeći"/ u delu *Beyond Yugoslavia* /kao u originalu/ /*Izvan Jugoslavije*/, koje su priredili Ramet i Adamovich /kao u originalu/, /str/ 13-38. Jedna od najkorisnijih opštih studija na engleskom jeziku je Lenard Cohen, *Broken Bonds: the Disintegration of Yugoslavia* /kao u originalu/ /*Pokidane veze: raspad Jugoslavije*/ (Boulder: Westview Press, 1995) [drugo izdanje], kao i Aleksandar Pavković, *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State* /kao u originalu/ /*Rasparčavanje Jugoslavije: nacionalizam u višenacionalnoj državi*/ (Basingstoke: Macmillan, 1996), Sabrina Petra Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War* /kao u originalu/ /*Balkanski Vavilon: raspad Jugoslavije od Titove smrti do etničkog rata*/ (Boulder: Westview Press, 1996), Laura Silber i Allan Little, *Yugoslavia: Death of a Nation* /kao u originalu/ /*Jugoslavija: smrt jedne nacije*/ (New York: TV Books, Inc., 1995) i Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos, and Dissolution After the Cold War* /kao u originalu/ /*Balkanska tragedija: kaos i raspad posle hladnog rata*/ (Washington DC: The Brookings Institution, 1995). Delo Johna Lampea, *Yugoslavia as History: Twice there was a country* /kao u originalu/ /*Jugoslavija kao istorija: dvaput beše jedna zemlja*/ (Cambridge, Cambridge University Press, 1996), manje obrađuje raspad *per se*, ali je ono jedinstveno po tome što temeljno razmatra obe jugoslovenske države. Vidi takođe dva kritička članka: Gale Stokes, John Lampe, Dennison Rusinow i Julie Mostov: "Instant History: Understanding the Wars of Yugoslav Succession" /kao u originalu/ /"Instant istorija: razumevanje ratova za sukcesiju u Jugoslaviji"/, *Slavic Review* /br/ 55/1 (proleće 1996),

zalagao za stvar Srba na Kosovu. U septembru 1987. godine, Milošević je razbio svoje rivale unutar srpske Partije, koji su pružali otpor njegovom agresivnom stavu prema Kosovu. U periodu između oktobra 1988. i januara 1989. godine, on je vodio takozvanu "antibirokratsku revoluciju" i organizovao seriju masovnih okupljanja, kojima je srušio rukovodstva u Vojvodini, na Kosovu i u Crnoj Gori i zamenio ih svojim saveznicima. Time je ostvario efikasnu kontrolu glasova u četiri od osam saveznih jedinica u Jugoslaviji, umnogome povećavajući svoju moć na saveznom nivou. U proleće 1989. godine, progurao je amandmane na Ustav Srbije, kojima je drastično smanjena autonomija pokrajina i zapaljena varnica nasilja na Kosovu, u kojem su nastradala dvadeset dva albanska demonstranta i dva policajca. Bez obzira na ovo nasilje, dan kada su usvojeni ovi amandmani u Srbiji proglašen je državnim praznikom, a Milošević je dostigao vrhunac svoje popularnosti. U maju 1989. godine, on je postao predsednik Srbije. Tokom cele 1989. godine, Milošević je koristio svoja nova ovlašćenja unutar federacije da održi kurs sukoba sa slovenačkim rukovodstvom. Upravo je sukob između Srbije i Slovenije ubrzao raspad Saveza komunista Jugoslavije, u januaru 1990. godine.²⁶⁰ Uklanjanjem ove poslednje svejugoslovenske institucije (osim Vojske, koja će se, u konačnoj analizi, pokazati više kao srpska nego kao jugoslovenska), raspad Jugoslavije ušao je u završnu fazu.

Usvajanjem novog Ustava Srbije (28. septembra 1990. godine), stav režima u Srbiji prema Jugoslaviji postajao je sve mutniji. Novim ustavom zauzet je konfederalni stav, po kojem je Srbija bila određena kao suverena država, koja je trenutno pripadala Jugoslaviji, ali je mogla izabrati i da je napusti. (Ovo je bilo nalik na proglašenje suvereniteta Slovenije, 2. jula 1990. godine.) Upravo prilikom objašnjavanja odredaba tog ustava, Milošević se po prvi put javno dotakao glavnog pitanja, koje je otvorilo mogućnost raspada Jugoslavije, a to je pitanje granica. On je rekao da, iako Srbija podržava saveznu Jugoslaviju, trenutna kretanja ka konfederaciji nose sa sobom mogućnost nezavisne Srbije. Rekao je da su sadašnje granice uslovljene saveznom Jugoslavije, te da će se, ako Jugoslavija postane konfederacija, otvoriti pitanje granica i da će Srbija zaštititi Srbe izvan Srbije. Milošević nije rekao koje oblasti bi Srbija tražila, niti koje bi metode koristila.²⁶¹

Milošević je ostao neopredeljen između Jugoslavije i Srbije, sve do izbora 1990. godine. Platforma SPS - a /Socijalističke partije Srbije/ pozivala je

/str/ 135-160, i Peter Mentzel: "The Wars of the Yugoslavian Succession: Murder or Suicide?" /kao u originalu/ /"Ratovi za sukcesiju u Jugoslaviji: ubistvo ili samoubistvo?"/, *Nationalities Papers* /kao u originalu/ /br/ 25/2 (juni 1996), /str/ 311-316.

²⁶⁰ Dobru obradu srpsko-slovenačkog sukoba, sve do raspada SKJ-a daje Jens Reuter "Vom ordnungspolitischen zum Nationalitätenkonflikt zwischen Serbien und Slowenien" /kao u originalu/ /"Od političkog poretka do nacionalnog sukoba između Srbije i Slovenije"/, *Südosteuropa* /br/ 39/10 (1990), /str/ 571-586.

²⁶¹ *Politika* od 26. juna 1990.

na "modernu federaciju jednakih građana i ŠjednakihČ federalnih jedinica" (gde bi se jednakost građana obezbedila izborima, po principu jedan čovek jedan glas, za jedno veće saveznog parlamenta), dok je istovremeno izražavala stav da jugoslovenski narodi "moraju da imaju pravo na samoopredeljenje i otepljenje". U platformi se takođe kaže da bi novim ustavom Jugoslavije trebalo da bude omogućeno da unutar Jugoslavije budu formirane autonomne pokrajine, "na osnovu izražene volje stanovništva i nacionalnih, istorijskih, kulturnih i drugih specifičnosti". (Glavni cilj ovog predloga, koji se u sličnom obliku pojavio tokom debate oko ustavnih amandmana 1971. godine, bila je autonomna pokrajina Srba u Hrvatskoj.) Platformom se tražilo da Srbija sprovodi svoja ovlašćenja na celoj teritoriji svoje države, uključujući i autonomne pokrajine. Što je najvažnije, platformom je obećana podrška Srbima van Srbije:

Socijalistička partija Srbije će neprestano pratiti uslove života i razvoja delova srpskog naroda u drugim republikama, kao i u inostranstvu, i održavati aktivne veze sa njihovim političkim, kulturnim i drugim organizacijama, s obzirom da smatra prirodnim da drugi održavaju takve veze sa delovima svog naroda u Srbiji. Time će im biti pružena materijalna i moralna podrška, čime se doprinosi poboljšanju uslova njihovog života, očuvanju nacionalnog identiteta i ŠiČ kulturne tradicije, kao i intenzivnijem kulturnom razvoju.²⁶²

Na izborima u Srbiji 1990. godine, SPS Slobodana Miloševića, SPO /Srpski pokret obnove/ Vuka Draškovića i manje opozicione partije nadmudrivali su se za pozicije oko dva pitanja: komunizam i nacionalno pitanje. Nekoliko opozicionih partija, uključujući i SPO Vuka Draškovića, imali su krajnje antikomunističku platformu. U tom smislu, mahanje barjakom antibirokratske revolucije omogućilo je Miloševiću da sedi na dve stolice. S jedne strane, on je uživao sve privilegije komunističkog vođe na vlasti, uključujući i najveću moguću kontrolu nad radnim mestima u državnom sektoru, kao i nad glavnim sredstvima javnog informisanja. On je takođe mogao da naglasi svoje iskustvo u vladanju, kroz parolu koja je postala verovatno najvarljivija izborna parola svih vremena: "Sa nama nema neizvesnosti." U kampanji oko srpskog nacionalnog pitanja, režim je bio u još zavidnijoj poziciji. Ponovnim uspostavljanjem srpske vlasti nad pokrajinama, Milošević je stavio svoje nove nacionalne zasluge van svake objektivne sumnje. Na taj način, bio je slobodan da se u kampanji postavi kao glas nacionalne umerenosti, koji je obećavao mir, ako pobeđi na izborima, i pretio građanskim ratom, ako pobeđi opozicija. Tokom kampanje, SPS je ponovio svoju podršku jačoj saveznoj Jugoslaviji. Glavne tačke platforme SPS - a bile su da Jugoslavija treba da bude "jedna moderna federacija jednakih građana i ŠjednakihČ federalnih jedinica", da bi novim ustavom Jugoslavije trebalo da bude omogućeno da u Jugoslaviji bude formirano još autonomnih pokrajina, i da

²⁶² Socijalistička Partija Srbije, Glavni Odbor, *Programske osnove Socijalističke Partije Srbije*, (Beograd: SPS, oktobra 1990), /str/ 34-36.

jugoslovenski narodi "moraju da imaju pravo na samoopredeljenje i otcepljenje". Iako je Milošević generalno izbegavao da razgovara o tome šta bi Srbi trebalo da rade ukoliko bi drugi narodi zaista ostvarili svoje pravo na otcepljenje, on je (od juna 1990. godine) javno govorio da će se pitanje granica "otvoriti", ako Jugoslavija postane konfederacija (ili, u slučaju da se raspadne). Stav iz platforme SPS – a, da Srbija treba da pruži "materijalnu i moralnu podršku" Srbima van Srbije, takođe predstavlja dovoljno jasnu naznaku koji bi bio njen put, posle Jugoslavije.

Renaud de La Brosse

Politička propaganda i projekt "Svi Srbi u jednoj državi": posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe¹

1. Politička propaganda: definicije, osnovna načela i specifičnosti Jugoslavije

1. Iz brojnih izveštaja, studija, članaka i svedočanstava proizlazi da je zajednička crta nacionalnih političkih programa u bivšoj Jugoslaviji prisutnih od kraja osamdesetih godina pa do prvih godina trećeg milenijuma to što su ih podržavali i omogućili mediji koji su postali najverniji službenici nacionalističkih stranaka na vlasti u pojedinim republikama.²

2. Tadeusz Mazowiecki, specijalni izveštač koga je imenovala Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija, rano je upozorio na negativni uticaj određenih sredstava javnog informisanja na jugoslovensko javno mnenje. U svom *Specijalnom izveštaju o medijima* iz decembra 1994. on objašnjava naročito sledeće: "Od početka sukoba, informacije koje su objavljivali mediji u bivšoj Jugoslaviji u suštini su se sastojale u nacionalističkom diskursu i sveprisutnim napadima i uvođenama uperenim protiv drugih naroda. Ne iznenađuje", dodaje on, "što je taj fenomen direktno doveo do užasnih zverstava na bojištima, kao i na celoj teritoriji".³

3. Nove vlasti nastale nakon sloma bivše Jugoslavije zaista su se poslužile medijima kao oružjem koje može da doprinese ostvarenju njihovih kratkoročnih i dugoročnih političkih ciljeva. Da bi to ostvarila, svaka vlast je u svojoj republici nastojala da zavlada medijima na svojoj teritoriji, a naročito televizijom, pretvarajući ih u instrumente režimske propagande sa zadatkom da se stanovništvo "pridobije" za svoje političke zamisli i akcije.

¹ Na zahtev Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, izveštaj sastavio Renaud de La Brosse, redovni profesor na Univerzitetu Reims Champagne – Ardenne (Francuska)

² Naročito se misli na, padajućim redosledom, na Srbiju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

³ *Specijalni izveštaj o medijima* Tadeusza Mazowieckog, specijalnog izveštača UN-a imenovanog Rezolucijom 1994/72 Komisije za ljudska prava UN-a, E/CN.4/1995/54, 13. decembra 1994, str. 35.

4. Nacionalistička politička propaganda, čiji su nosioci bili sredstva informisanja, pripremili su i kondicionirali javno mnjenje za rat, idući na taj način na ruku najgorim nasiljima počinjenim u okviru nacionalnih političkih programa. Nekolicina retkih profesionalaca iz sredstava javnog informisanja – naime, upravo su oni bili očevici u središtu zbivanja – prvi su se nad tim zabrinuli. Jedan od njih bio je na primer Nenad Pejić, direktor programa Televizije Sarajevo do aprila 1992, po čijem mišljenju, “bez sredstava javnog informisanja, naročito bez televizije, ne može se zamisliti rat u bivšoj Jugoslaviji”.⁴

U Srbiji, Slobodan Milošević je svesno koristio i kontrolisao medije za nametanje lajtmotiva nacionalističke propagande kako bi u očima građana opravdao stvaranje države unutar čijih bi granica živeli svi Srbi, ali i ojačao sopstvenu vlast. Da bi propaganda širena putem štampe i audiovizuelnih medija dosegla punu efikasnost, Milošević se lično pobrinuo za kontrolu nad sredstvima javnog informisanja, ograničio slobodu reči postojećim nezavisnim medijima – onemogućavajući ih na sve načine da informišu građane – i budno pazio na to da se novinari drže zvanične linije i prihvataju ideje i program vlasti: ukratko, da poštuju nametnutu disciplinu. Svedočanstvo jednog od njegovih najbližih saradnika, Borisava Jovića, najbolje rasvetljava na koji se način Milošević poslužio medijima kako bi učvrstio svoj nacionalistički politički program. “*Godinama je*” piše Borisav Jović, “*najveću pažnju posvećivao sredstvima informisanja, naročito televiziji. Lično je odabirao glavne urednike novina i informativnih programa, a pogotovo direktore radija i televizije. Možda nigde kao u ovoj oblasti nije na direktnoj vezi držao sve urednike koji su ‘hranili’ javnost vestima, komentarima i uopšte informacijama. Bio je duboko ubeđen da građani svoje gledanje na političku situaciju formiraju na osnovu onoga što se njima servira, a ne prema njihovom stvarnom materijalnom i političkom položaju. Ono što nije objavljeno, nije se ni dogodilo – to je bila Miloševićeva deviza*”.⁵ Milošević je koristio razne vrste sredstava i pritisaka da bi vršio čvrstu kontrolu⁶ nad sredstvima informisanja i ljudima iz te branše. Među metodima kojima se Miloševićev režim najviše služio mogu da se navedu naročito sledeći:

– postavljanje novinara za koje se smatralo da su previše nezavisni na niže položaje u javnim medijima i, uporedo s tim, unapređivanje onih koji su revno služili vlasti. Ako ne bi naprosto dobili otkaz, najuporniji nezavisni novinari bili bi izloženi javnoj osudi:

⁴ Vidi intervju Anne Brucy sa Nenadom Pejićem, u *La Lettre de Reporters sans frontières / Pismo Reportera bez granica/*, decembar 1992, str. 24.

⁵ Citirano prema Borisav Jović, *Knjiga o Miloševiću*, IKP “Nikola Pašić”, Beograd, 2001, str. 15. /autor ovaj citat na engleskom jeziku prenosi prema *Last Days of the SFRY*, radnoj verziji prevoda na engleski zapisa B. Jovića koji je za potrebe MKSJ-a napravio David Stephenson, str. 15./

⁶ “(...) jer je Milošević imao potpunu dominaciju nad sredstvima informisanja (...)”. *Idem*, str. 135.

– uvođenje velikih poreza i novčanih kazni, povlačenje dozvola za emitovanje, odbijanje dozvola za korišćenje jačih odašiljača, obustavljanje snabdevanja opremom neophodnom za rad novina i radio – stanica, organizovanje batinaških akcija radi ograničavanja, a ponekad i onesposobljavanja nezavisnih medija da srpskoj javnosti pruže alternativne informacije;

– napadi na nezavisne novinare, od kojih su neki hapšeni, osuđivani, zlostavljani i optuživani za izdaju zbog svojih napisa;

– korišćenje uticaja na ekonomski sektor i na pravosuđe od strane političkih vlasti za vršenje pritiska na nezavisne medije i novinare.

Ovde pomenute mere bile su korišćene kroz ceo period dok su na vlasti bili Milošević i njegov režim, a u svrhu regulisanja širenja javne reči i obezbeđivanja kontrole nad sadržinom poruka koje prenose mediji. Za primer koji ilustruje tu činjenicu može se navesti posebno agresivna kampanja protiv nezavisne štampe vođena od 1998. godine pre intervencije međunarodne zajednice na Kosovu i u Srbiji, koja se sastojala u učutkivanju svakog kritičkog glasa, u zabrani nezavisnih medija⁷ ili pak u usvajanju novog zakona o informisanju u oktobru 1998. koji je profesionalcima i sredstvima informisanja zapretio najstrožim ekonomskim represalijama⁸ u slučaju suprotstavljanja režimu.⁹

5. Međutim, koliko su mediji pripremali rat koji je izbio sa proglašenjem nezavisnosti Slovenije i Hrvatske 25. juna 1991, toliko su ga televizijske i radio stanice, kao i novine, jednako svesno i održavale stavljajući se u službu rata, pokrećući intenzivnu medijsku bitku koja se sastojala u širenju mržnje, tendencioznih i lažnih informacija. U vezi s tim, kao primere možemo da pomenemo lažne informacije koje su prenosila srpska sredstva informisanja,

⁷ *The International Committee to Protect Independent Media in Federal Republic of Yugoslavia / Međunarodni komitet za zaštitu nezavisnih medija u Saveznoj Republici Jugoslaviji/* izveštava npr. da je 21. aprila bio zabranjen TV Pirota (iz Pirota), 2. jula Radio Kontakt (iz Prištine), 18. avgusta Radio City (iz Niša), 9. oktobra Radio Senta (iz Sente), 10. oktobra Radio Indeks (iz Beograda), 13. oktobra listovi *Danas* i *Dnevni telegraf*, 15. oktobra *Naša borba*, a 8. oktobra je zabranjeno i emitovanje informativnih programa na srpskom jeziku međunarodnih sredstava informisanja kao što su *Voice of America*, *BBC*, *RFI*, itd. Vidi <http://www.free2000.opennet.org/bans98.html>.

⁸ *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji* je tako izračunao da je od usvajanja tog zakona u oktobru 1998. pa do 1. novembra 1999. novčane kazne u ukupnom iznosu od 18 miliona dinara, što je ekvivalentno iznosu od 1,125 miliona američkih dolara moralo platiti trideset sredstava informisanja. Vidi *Izveštaj o eskalaciji represije u Srbiji*, str. 7-8.

⁹ I ovde jedno od najeksplicitnijih svedočanstava o stvarnim namerama vlasti daje Borisav Jović: “*Kako su se politički i socijalni problemi zemlje uvećavali, tako je informisanje javnosti bilo pod većom kontrolom, dok nije donet zakon po kome se svakome, bez sudske procedure, po kratkom prekršajnom postupku mogla oduzeti sva imovina, ukoliko bi objavio nešto što vlast smatra da je neistinito, odnosno što joj nije po volji.*” Citirano iz Borisav Jović, *Knjiga o Miloševiću*, IKP “Nikola Pašić”, Beograd, 2001, str. 16.

a o navodnim pokoljima (srpskih) beba odnosno dece od strane Hrvata ili Muslimana.

Dana 20. novembra 1991, potkraj opsade Vukovara od strane savezne armije i srpskih trupa, u trenutku kad su u Beogradu zaredale antiratne demonstracije, objavljena je informacija dopisnika *Reutersa* Vjekoslava Radovića o pokolju 41 deteta srpskog porekla u dobi od pet do sedam godina, u jednoj osnovnoj školi u Borovu Naselju.¹⁰ *Televizija Beograd* će sate programa posvetiti toj nepotvrđenoj informaciji: prvi put objavljena u jednoj reportaži sa ratišta, ona će kao udarna vest biti dalje prenošena u večernjim dnevnicima¹¹ i televizijskim emisijama. U jednoj specijalnoj informativnoj emisiji posvećenoj događajima u Vukovaru i zapadnoj Slavoniji, gost je fotograf slobodnjak Goran Mikić, koji je prvi preneo tu informaciju. Tokom razgovora s njim¹² emitovane su fotografije izmasakriranih odraslih ljudi, ali nijedan fotos pokolja dece. Narednog dana, 21. novembra, objavljen je demanti od strane federalne armije,

¹⁰ "41 Children Found Dead in School after Croats Flee" / "41 mrtvo dete nađeno u školi nakon bekstva Hrvata" / , *Reuters*, 20. novembar 1991.

¹¹ U večernjem dnevniku voditelj ovako objavljuje tu vest: "Vest o masakru 41 deteta u osnovnoj školi u Borovu Naselju u centru je pažnje domaće i inostrane javnosti, domaćih i svetskih agencija i sredstava informisanja. Nezavisna britanska televizija ITV prenosi izveštaj fotoreportera Gorana Mikića, prema kome su pripadnici Hrvatske garde, povlačeći se iz Vukovara, u Borovu Naselju izoršili pravi pokolj, čitavih srpskih porodica. Prenosi da je celo Borovo Naselje puno leševa ljudi koji su ubijeni noževima ili sekirama. ITV javlja da ovaj fotoreporter prenosi izjave vojnika Jugoslovenske narodne armije koji kažu da je 41 srpsko dete zaklano. Ova vest na teletekstu ITV-a daje se kao hitna. To je prvi put da se javlja o masakrima koje vrše hrvatski gardisti. *Reuters* javlja da su hrvatski vojnici optuženi za masakr 41 deteta prilikom povlačenja ispred snaga Jugoslovenske narodne armije. Reporteri Televizije Beograd a, koliko smo danas obavesteni, i televizijskih stanica iz gotovo čitavog sveta, čine sve da o ovom stravičnom masakru javnosti što pre dostave i dokumentarne snimke."

¹² Razgovor:

- Goran Mikić: "Videli smo najlonske vreće pune malih leševa. Ja sam uspeo da se dopuzam na jedno dvadeset metara do njih. To se veoma lako može videti da su to deca od pet-šest godina, preklana, puna krvi oko glave. To je tako mučan prizor da i onim vojnicima su suze tekle, zaista, i pod cenu života smo hteli to da..."

- Voditelj: "Imaš li neku procenu koliko je tih leševa koji bi se mogli nazvati dečjima?"

- Goran Mikić: "Pa, oni su povadili to iz podruma, to je bilo na gomile. Spajali su glave, tela, to je sve stravično izgledalo, bilo je sigurno oko četrdeset, verujem njihovom broju, preciznije nisam mogao da brojim, ali..."

- Voditelj: "Imao si foto-aparat, jesi li probao da snimiš?"

- Goran Mikić: "Probao sam da snimim, ustao sam, međutim, prštali su meci oko mene, jedan vojnik repetirao je pušku u mene i naredio mi da se spustim, jer bi uostalom i ja poginuo..."

- Voditelj: "Tebi je izričito zabranjeno bilo da to snimiš? Imaš li neku predstavu da li je neko uspeo da to snimi?"

- Goran Mikić: "Pa, ne znam, pretpostavljam da je vojska to uradila, to bi bilo realno i trebalo je da se to uradi."

da bi za njim usledio i demanti *Reutersa*,¹³ upravo u trenutku kada u eter ide nastavak informativne emisije posvećene tom pokolju – tako da je voditelj primoran da se opravda i izvini.¹⁴

Premda je agencija *Reuters* brzo demantovala tu vest – a njen službenik od koga je informacija potekla bio otpušten da bi zatim navodno dobio posao *Tanjugovog* dopisnika iz New Yorka, nju su u međuvremenu naširoko prenela sredstva informisanja pod kontrolom beogradskog režima.¹⁵ Niko od novinara iz njih nije se tada zapitao nad vrednošću informacije koja potiče iz sela koje je već više meseci pod opsadom, iz kojega su deca evakuisana i koje se nalazi u ratnoj zoni u kojoj već odavno ne radi nijedna osnovna škola. Vrlo jaka medijazicizacija "smrti" 41 deteta koje su "poklali krovožedni Hrvati" pokazaće se vrlo korisnom za učvršćivanje slike o "zločinačkom i genocidnom hrvatskom narodu", kao i za prigušivanje glasova protivnika rata i privlačenje novih dobrovoljaca na front.¹⁶

Još jedna laž smišljena za pothranjivanje mržnje prema neprijatelju koju su pronosili srpski mediji bila je da Muslimani u Sarajevu pod opsadom

¹³ "Fotograf povlači glavne momente izveštaja o masakru." Dalje u tekstu se precizira ovako: "Jugoslovenski fotograf koji je izvestio da je kod Vukovara izmasakrirano 41 dete, navodno od strane hrvatskih vojnika, u četvrtak je povukao glavne elemente svoje priče, priznajući da nije video niti izbrojao nikakva tela. *Reuters*, koji je u sredu objavio tu vest pod naslovom '41 dete nađeno mrtvo nakon bekstva Hrvata' povukao je taj izveštaj zbog toga što sadrži netačne informacije i izvinio se svojim pretplatnicima..."

¹⁴ Voditelj specijalne emisije: "Lako je primiti novinarski greh. Čovek je bio – taj momak, fotoreporter *Reutersa* – vrlo uverljiv, pre svega jer je imao više desetina fotografija iz neposredne blizine koje su drastične po onom šta prikazuju. On je mlad, mene se dojmio vrlo korektno i vrlo uzbuđen je bio celo to vreme... Ako je već uverio *Reuters*... Mi smo prvo preko *Tanjuga* već dobili vest italijanske televizijske mreže ANSA. Mi smo tragom te vesti našli čoveka i baš se onako novinarski radovali, evo, brzo reagujemo, evo čoveka na koga se pozivaju svetske agencije. Pod pretpostavkom da to i nije tačno – sad ne možemo reći jeste tačno ni nije tačno jer ni za jedno ni za drugo nemamo uverljive dokaze, a najlakše se izvinuti... I kad si u najnormalnijim uslovima otme ti se informacija, a kamoli u ovoj ratnoj psihozi gde ima ljudi koji ponekad i haluciniraju u toj mucu, u tom stravičnom ambijentu."

Svi ovi razgovori citirani prema *Reči i slike mržnje: Vukovar 1991*, Lazar Lalić, ARHITEL, Pravo na sliku i reč protiv cenzure i zloupotrebe medija, 1995.

¹⁵ U broju od 22. novembra *Politika* je na prvoj stranici objavila članak pod naslovom "Zločin pred očima sveta" u kojem se u suštini tvrdi to da novinari celog sveta izveštavaju o ubijanju Srba i da je hrvatski fašizam oduzeo stotine života... Na stranici dva izveštava se o pokolju 41 srpskog deteta. U broju od 23. novembra demanti je – u obliku koliko kratke, toliko i neupadljive vesti – objavljen na zadnjim stranama novina.

¹⁶ O ovome vidi Katarina Subašić, *Role of the Media and the Internet as Tools for Creating Accountability to Poor and Disadvantaged Groups: Former Yugoslavia / Uloga medija i interneta kao sredstava za razvijanje društvene odgovornosti siromašnih i marginalizovanih grupa: Bivša Jugoslavija*, u *Human Development Report Office*, Occasional Paper, Background for HDR 2002, 2002/18, United Nations Development Programme, p. 13; i Lazar Lalić, *Tri TV godine u Srbiji*, Nezavisni sindikat RTS, Beograd, 1995, str.. 106-107 et 111-112.

izgladnele životinje u gradskom zoološkom vrtu hrane srpskom decom. Tu lažnu informaciju koju je objavila TV Pale, odnosno glasnogovornik režima Radovana Karadžića na njoj, voditelj Risto Đogo,¹⁷ a takođe i pres – agencija SRNA, bez ikakve provere će da preuzmu Tanjug i mediji pod kontrolom Miloševićevog režima. TV Beograd, u svom dnevniku u 19:30 časova, koji gleda više miliona gledalaca, tako objavljuje informaciju koju je radio – vezom iz Sarajeva dojavila njegova reporterka koja se nalazi na licu mesta: “Muslimanski ekstremisti smislili su najstravičniji način na svetu da muče ljude. Prošle noći, bacali su srpsku decu lavovima u gradskom zoološkom vrtu. Tako javlja srpska patrola.”¹⁸

Određeni političari i politički akteri, uz saučesništvo “profesionalaca” iz sistema informisanja, smišljeno su, dakle, medije skrenuli sa njihove prvenstvene vokacije informisanja i zabave da bi ih pretvorili u puka propagandna sredstva posvećena njihovim ciljevima.

6. Neosporno je da je na svim stranama – u organizaciji pravih stručnjaka za propagandu – bilo manipulisanja i instrumentalizacije osećanja i animoziteta naroda u sastavu Federacije – sa ciljem da se stigmatizuju različitosti identiteta i onemogućiti bilo kakav budući zajednički život u okviru jugoslovenskog prostora. Dobar primer za to je sistematsko ocrnjivanje bosanskih Muslimana u srpskim sredstvima informisanja u Bosni i Hercegovini koje su dalje preuzimala sredstva informisanja u Srbiji. Risto Đogo, voditeljska zvezda TV Pale, bio je dakle propovednik srpske superiornosti i muslimanske degenerisanosti – pri čemu su njegovi stalni napadi imali za cilj najgrublje vređanje Muslimana kao nacionalne zajednice kao i, sa druge strane, da sve delove srpske javnosti navedu da posumnja u pripadnost Muslimana ljudskom rodu. Novinarica Katarina Subašić tako prenosi sledeće: “*Jedan od najnotornijih primera Đogovog televizijskog rada bio je izbor slika majmuna kojima je propraćen tonski snimak govora (bosanskog predsednika) Alije Izetbegovića.*”¹⁹

Propaganda kao sredstvo: istorijat i definicije

7. Posezanje za propagandom od strane protagonista sukoba u Jugoslaviji nije samo po sebi novina: ovom prilikom samo su ponovno korišćene određene tehnike i recepti isprobani u nekim drugim kontekstima, a naročito u nacističkoj Nemačkoj tridesetih godina, gde su tehnike manipulisanja masa putem propagande i dezinformisanja²⁰ pripremile i

¹⁷ Zlatko Dizdarević, “Macedonian Media War” / “Medijski rat u Makedoniji” /, *Institute for War and Peace Reporting's, Balkan Crisis Report / Izveštaj o krizi na Balkanu Instituta za rat i mir/*, n° 284, petak, 28. septembra 2001.

¹⁸ Citirano iz *Slike i reči mržnje: Drugi dnevnik*, video i filmska produkcija B92 i Fondacija za pravo na sliku i reč, autor Lazar Lalić, ARHITEL, 1998. / citat je preveden s engleskog/

¹⁹ *Op. cit.*, str. 16.

²⁰ U tom pogledu, vidi Tchakhotine Sergej, *Le viol des foules par la propagande politique / Čakotin, Sergej, Nasilje nad masama putem političke propagande/*, 1939.

kondicionirale nemačko javno mnjenje za Drugi svetski rat i genocid koji ga je pratio.

Šta je propaganda?

8. Što je propaganda teško je objasniti u samo jednoj, nužno previše jednostranoj definiciji: zbog toga ćemo fenomen “propagande” radije opisati polazeći od više postojećih definicija – od kojih svaka naglasak stavlja na određeni aspekt ili karakteristiku.

9. Izraz propaganda izvorno je imao religijsko značenje – konkretno, nalazimo ga u kontekstu *congregatio de propaganda fide* (Kongregacija za širenje vere) koju je Crkva osnovala u okviru kontrareformacije – i svoje je današnje (svetovno) značenje stekao tek na kraju 18. veka sa Francuskom revolucijom. Naime, u to doba, u kontekstu Evrope izrazito nesklone novom republikanskom poretku, ideologija će se udružiti sa oružjem da bi povela rat u modernom smislu, a propaganda će postati pomoćno sredstvo strategije.²¹ Radilo se ne samo o tome da se među stanovništvom i vojskama šire revolucionarne ideje – što će se sprovoditi putem raznih udruženja za “propagandu” – da se stvara i jača nacionalna republikanska kohezija, nego i da se na strani protivnika izazove strah i pometnja. Istorijski gledano, politička propaganda je faktički usko povezana sa ratom i sasvim se izvesno može smatrati nastavkom rata drugačijim sredstvima.

10. Opšte uzev, o propagandi govorimo onda kada se radi o “*delovanju na javno mnjenje kako bi ga se navelo da usvoji određene političke i društvene ideje, da podržava određenu politiku, vlast ili predstavnika.*”²² Služeći se specifičnim tehnikama, propaganda ima za cilj da izvrši uticaj na osnovni stav pojedinca: u tom smislu, ona je “*pokušaj uticanja na mišljenje i ponašanje zajednice sa ciljem da pojedinci usvoje određeno mišljenje i ponašanje.*”²³

11. Tehnike koje omogućuju takav uticaj znatno su napredovale uporedo sa u međuvremenu ostvarenim naučnim progresom. U dvadesetom veku se dogodio kvantitativni i kvalitativni skok u tom pogledu: fotografija, kinematografija, visokotiražna štampa a naročito radio i, kasnije, televizija, zamenili su tradicionalne nosioce propagande kao što su muzika, govorništvo, poezija, pa čak i skulptura. Novi medijumi, odnosno materijalna sredstva političke propagande, danas se obraćaju i dopiru do daleko većeg broja pojedinaca – čemu pomaže fenomen urbanizacije – sa novim tehnikama (trenutno prenošenje zvuka i posebno slike), favorizujući više emociju nego dokazivanje i težeći pre sugerisanju nego objašnjavanju. Takav razvoj, koji je

²¹ Jean-Marie Domenach, *La propagande politique / Politička propaganda/*, bibl. “Que sais-je?”, P.U.F, 1973, str. 18.

²² Definicija iz *Le Nouveau Petit Robert*, rečnik francuskog jezika, Pariz, 1993.

²³ Barlett, *Political Propaganda / Politička propaganda/*, citirano prema Jean-Marie Domenach, *op. cit.*, str. 8.

doživela i reklama, a od koje propaganda preuzima tehnike, navodi nas i na treću, obuhvatniju definiciju koja kaže da je propaganda "jezik namenjen masi (koji) se služi rečima ili drugim simbolima prenošenim putem radija, štampe, filma."²⁴ Cilj onoga ko širi propagandu jeste da utiče na stav masa o temama koje se propagiraju, koje su predmet mnenja".²⁵

Dozvoljena i nedozvoljena propaganda

12. Svaki političar i svaka vlast prirodno nastoji da dade utemeljenje svom legitimitetu, da svoje ideje prenese na druge i da dobije podršku što većeg broja pojedinaca: posezanje za političkom propagandom kao sredstvom da se to postigne je dakle sveprisutna pojava, i to bez obzira na vrstu posmatranog političkog režima. Propaganda postaje zaista štetna i za svaku osudu onda kada se koristi na totalitarni način i za promovisanje političkih ciljeva protivurečnih pravima čoveka i suprotnih međunarodnom pravu.²⁶

²⁴ Da bi definicija bila potpuna, ovom spisku medija danas treba da se dodaju televizija i internet.

²⁵ *Propaganda, communication and public opinion / Propaganda, komunikacija i javno mnjenje/* (Princeton), citirano prema Jean-Marie Domenach, *op. cit.*, str. 8.

²⁶ Ovim povodom treba da podsetimo da elementi definicije postoje i u međunarodnom pravu. Na primer, naći ćemo ih u članu 20. *Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima* koji je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila Rezolucijom 2200 A (XXI) 16. decembra 1966, a koji je stupio na snagu 3. januara 1976. i kojim se utvrđuje sledeće: "Svaka propaganda u korist rata zakonom će se zabraniti", kao i: "Zakonom će se zabraniti svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje". (Među državama koje su potpisale i ratifikovale taj pakt nalazi se i Jugoslavija.) A članom 4. *Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije*, koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila Rezolucijom 2106 A (XX) od 21. decembra 1965. i koja je stupila na snagu 4. januara 1969, države potpisnice "osuduju svaku propagandu i sve organizacije [...] koje žele da opravdaju ili podrže svaki oblik rasne mržnje ili diskriminacije", i pozivaju se da "utvrde kao krivično delo svako širenje ideja zasnovanih na superiornosti ili rasnoj mržnji, svako podsticanje na rasnu diskriminaciju, kao i sva dela nasilja, ili izazivanje na takva nasilja, uperena protiv soake rase [...]" /citirano prema *Ljudska prava, Pet decenija od usvajanja opšte deklaracije o pravima čoveka*, Međunarodna politika - Službeni list SRJ - Pravni fakultet - Fakultet političkih nauka, Beograd, 1988, str. 142 188-189./

Inače, može da se primeti da je međunarodna zajednica vrlo rano uvidela da propaganda putem radija ima ogromne efekte. Naime, države članice Društva naroda (DN) pokušale su da preduzmu mere predostrožnosti i zaštite usvajanjem konvencije o zabrani difuzije propagandnih programa na teritoriji drugih država. Potpisana u Ženevi 23. septembra 1936. i stupila na snagu 2. aprila 1938, "Međunarodna konvencija o korišćenju radiodifuzije u interesu mira" utvrđuje naročito sledeće:

Član 1: "Države-potpisnice uzajamno se obavezuju da će zabraniti i po potrebi na svojim teritorijama odmah obustaviti svako emitovanje koje bi, protivno duhu međunarodnog razumevanja, stanovnike bilo koje teritorije moglo podsticati na

Efikasnost dokazana kroz istoriju

13. Istorijska iskustva ilustruju efikasnost političke propagande i ogromne štete koje ona može da izazove. Staljinova propaganda, naročito ona pod palicom Andreja Ždanova, prožela je sve sfere društva (politiku, nauku, kinematografiju, sport, slikarstvo, književnost, muziku i dr.), najavljujući dolazak "novog čoveka", "bića" koje je tek trebalo da se izgradi i kojem je na žrtvu prinesen svaki oblik opozicije - metodom političkih čistki, deportacija celih grupa stanovništva i ubistava oponenata na druge načine. Opsesivno usredsređenoj na kult Vođe (Staljina) i na ponavljanje dogmi i parola, Staljinovoj propagandi - koja se može povezati sa maoističkom propagandom - svojstvena je cenzura, centralizovano upravljanje instrumentima difuzije (sredstvima javnog informisanja), instrumentalizacija vesti ili masovne priredbe koje ne trpe nikakvu drugu formu kritičkog izraza.²⁷

14. Međutim, nacistički režim je taj koji je pod uticajem uglavnom Hitlera i Goebbelsa, doneo najveće inovacije u korišćenju propagande kao samostalnog oružja²⁸ za mobilizaciju nemačkih masa oko parola kao što su osvajanje životnog prostora i odbrana nemačkog naroda (smatranog arijevim, tj. čistim i superiornim delom bele rase) - što je sve bila uvertira za uspostavljanje hiljadugodišnjeg arijevimskog carstva... Za razliku od propagande komunističkog tipa, koja mobilizaciju obično utemeljuje na konkretnim ciljevima, nacistička propaganda nije definisala precizne ciljeve nego je pre težila da izazove emocionalni šok, uveliko igrajući na kartu iracionalnosti mase. Ona je nastojala da u masi probudi uspavanu mržnju i težnju za moći. Karakteristična crta te propagande jeste to da se manje išlo za idejom, a više za tim da se u masi izazove psihološki šok, i to korišćenjem tehnika i postupaka koji kombinovano deluju na psihu, fiziologiju i nesvesno masâ.

delovanje protiv unutrašnjeg reda i mira ili bezbednosti teritorije neke od država-potpisnica".

Član 2: "Države-potpisnice uzajamno se obavezuju da će budno paziti da programi emitovani od strane stanica na njihovoj teritoriji ne predstavljaju ni podsticanje na rat protiv neke druge strane-potpisnice, ni podsticanje na dela koja bi mogla do njega dovesti".

Vidi *Recueil des Traités /Zbirka međunarodnih ugovora/* (1938), Société des Nations, Ženeva, str. 302.

²⁷ Vidi Louis Bodin, Jean Touchard, Pierre i Irène Sorlin, *Lénine, Trotski, Staline: la presse et l'évolution du pouvoir en Russie soviétique. 1921-1927 /Lenjin, Trocki, Staljin: štampa i razvoj vlasti u sovjetskoj Rusiji. 1921-1927./*, Librairie Armand Colin, Collection Kiosque; i Georges Mond, *Le système d'information et de propagande en URSS et dans les Pays de l'Est /Sistem javnog informisanja i propagande u SSSR-u i zemljama Istočne Evrope/*, Polycopiés, Institut Français de Presse, Université Paris II.

²⁸ Vidi Alfred Grosser, *Hitler, la presse et la naissance d'une dictature /Hitler, štampa i radanje jedne diktature/*, Librairie Armand Colin, Collection U2, 1972.

15. Videli smo da su Staljinova i nacistička propaganda bile u celosti usmerene na postizanje totalitarnih ciljeva, na dolazak "novog čoveka" odnosno hiljadugodišnjeg arijevske carstva. Dočim, totalitarna dimenzija i specifičan cilj propagande koju je pokrenuo režim Slobodana Miloševića počev od 1987. godine uključuju težnju da se srpski narod objedini unutar samo jedne države²⁹ – dakle, implicitno, da se nesrbi proteraju sa svih teritorija na kojima

²⁹ Mediji su sistematski prenosili brojne izjave visokih srpskih funkcionera pune teških reči pretnje i kroz koje je implicitno i eksplicitno provejavala ideja da nesrbi moraju da napuste teritorije na kojima žive Srbi ili da se povinuju...

Slobodan Milošević:

Kosovska legenda je ujedinila ceo srpski narod rasut širom Jugoslavije (...) Ona i danas ima značajnu ulogu u odnosu na položaj srpskog naroda na Kosovu, ali i u celoj Jugoslaviji (...) "Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene". (Politika, 29. jun 1989).

"Oni koji ovde, u Jugoslaviji, podržavaju teror na Kosovu zadaju udarac i Srbiji i Jugoslaviji (...) Srbi i Crnogorci na Kosovu nisu ovih dana bili sami u svojim teškoćama. /.../ Svaka kuća u Srbiji je uz njih. I svaka kuća u Srbiji je spremna da sutra krene za Kosovo (...). Jer oni znaju (albanski šovinisti) i ubuduće trebaju da znaju, da nikada ni jedan pedalj zemlje Srbije neće niti dobiti niti osvojiti. A pogotovo neće dobiti niti osvojiti Kosovo i Metohiju." (Politika, 6. februar 1990.)

"O sudbini Jugoslavije imaju pravo da odlučuju samo narodi te Jugoslavije, jer Jugoslaviju nisu stvorile republike nego narodi (...) Što se tiče srpskog naroda, on želi da živi u jednoj državi. Zato je svaka podela na više država, koja bi odvojila delove srpskog naroda koji žive u okviru više suverenih država, po našem mišljenju neprihvatljiva, odnosno - da budem precizniji - na to ne može ni da se pomišlja." /prevod s engleskog/ (Danas, 15. januara 1991)

Vojislav Šešelj, predsednik Srpske radikalne stranke:

"Naš stav je savršeno jasan. Mi se zalažemo za obnovu srpske države na Balkanu, države koja će ujediniti sve srpske zemlje: današnju srpsku federalnu jedinicu, srpsku Makedoniju, srpsku Crnu Goru, srpsku Bosnu i srpsku Hercegovinu, srpski Dubrovnik, srpsku Dalmaciju, srpsku Liku, srpski Korđun, srpsku Slavoniju i srpsku Baranju." /prevod s engleskog/ Intervju Branka Akarčića, Tribuna, 1. oktobar 1990.

"Nemamo mi ništa protiv toga da novi ustaški 'poglavnik' Franjo Tuđman stvori svoju Nezavisnu državu Hrvatsku, ali samo zapadno od linije Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica. Osvetićemo srpsku krv i ispostaviti račun novom ustaškom pokretu za sve zločine i za milion srpskih žrtava. Svekoliko srpstvo; srpstvo nema cene! /prevod s engleskog/ (...) Iz Srbije treba da ode 100.000 Hrvata. Naprosto bez toga Srbija ne može smestiti nesrećne Srbe proterane iz Hrvatske. To je obična razmena stanovništva pod prinudom hrvatskog državnog terora." (Politika, 14. maj 1991.)

"Muslimani treba da znaju da bi za njih bilo najbolje da žive u samo jednoj državi, kao Srbi. A ako to ne žele, neka naprave svoju džamahiriju na područjima gde imaju većinsko stanovništvo, ali čak ni onda ne mogu da imaju kompaktnu celinu. Ostaće raspršeni; inače, preselili bismo stanovništvo. Srbi sa područja s apsolutnom muslimanskom većinom bili bi preseljeni, i obrnuto, ali nijedan Srbin neće da živi pod džamahirijskim režimom." /prevod s engleskog/ Intervju Olivere Miletović, ON, 1. mart 1992.

"(...) Što se tiče onih koji su hrvatske nacionalnosti, svi osim onih koji su se sa nama borili za slobodu srpske Slavonije, tj. onih koji su otišli na front u sastavu rezervnih snaga, moraće da odu u skladu sa principom odmazde kao dužnosti. Ako je TUĐMAN proterao više od 300.000

žive Srbi, a koji ima da se pripoje "istorijskoj Srbiji". Pažljivo proučavanje sadržaja prenošenih putem medija u Srbiji u to vreme pokazuje da je "neophodnost" da se isteraju nesrbi u medijima stalno ponavljana tema³⁰ - i da

Srba, šta čekaju Hrvati u Srbiji? Tim Srbima moramo da negde obezbedimo smeštaj." /prevod s engleskog/ TV Politika, intervju Vere Radović sa Šešeljem, 12. jun 1992.

Mirko Jović, predsednik Srpske narodne obnove:

"Ako ikada budemo imali pravo da odlučujemo u svojoj državi, niko neće moći da se izjasni kao Makedonac, musliman ili Crnogorac (...) U budućoj Srbiji za koju se zalažemo, oni (Makedonci) mogu da se izjasne i kao vanzemaljci, ali to neka zadrže za sebe. Mi znamo da su oni Srbi." /prevod sa francuskog/ (Nedeljna Dalmacija, 20. maj 1990)

"Srbi moraju da shvate da ovaj rat (rat u Bosni) ne može da završi sporazumom. To je rat za teritorije, a tamo gde se u ovom času odvijaju borbe, ili više neće biti muslimana, ili više neće biti Srba". /prevod sa francuskog/ (Politika, 27. maj 1992)

Radovan Karadžić, predsednik Srpske demokratske stranke iz Bosne:

"Ovo je treća-četvrti republika koja ne želi biti u Jugoslaviji... Put kojim su krenuli je ista auto-strada koja je vodila Hrvatsku u pakao, samo što bi taj pakao rata u BiH bio teži, a u kome bi i muslimanski narod možda mogao nestati. Zato nemojte po Evropi nastojati da isposlušete nešto na šta nemate pravo". (Večernje novosti, 16. oktobra 1991)

Božidar Vučurević, predsednik samoproglašene oblasti Istočne Hercegovine:

"Hteo bi da obznanim srpskom narodu da ćemo ispraviti sve nepravde u odnosu na granice koje je zacrtao Josip Broz, iz dosade, svojim prljavim prstom. Jeftino je Hrvatima i Muslimanima dao srpske zemlje. Muslimani predstavljaju zanemaruju manjinu koja mora da se povinuje većinskom srpskom narodu. Nećemo se zaustaviti, teraćemo ih sve do Zagreba ako treba. Osveta nam je u krvi i u zakletvi." (Danas, 29. oktobar 1991.)

Vuk Drašković, predsednik Srpskog pokreta obnove:

"Zalažemo se za Srbiju koja (...) obuhvata proo sadašnju teritoriju Srbije, naravno sa dve svoje pokrajine koje više neće imati status pokrajina; zatim Baranju, Makedoniju, odnosno Južnu Srbiju, i Crnu Goru. Sem toga, Srpska narodna obnova traži pripajanje Srbiji istorijskih i etničkih zemalja našeg naroda u Bosni, Slavoniji, Hercegovini, Lici, na Kordunu, u Baniji i u Kninskoj krajini (...) Nijedan poginuli ili ranjeni Srbin ne sme da ostane neosvećen. Oni u Hrvatskoj koji najavljuju nove progone moraju da znaju da ti srpski grobovi još nisu osvećeni. Moramo da napravimo spisak naših neprijatelja." (Citat prema Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe, tekstove sabrali, preveli i komentarisali Mirko Grmek, Marc Gjidara i Neven Simac, Fayard, Paris, 1993, str. 316. /cf. Grmek-Gjidara-Šimac, Etničko čišćenje: Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji, Globus, Zagreb, 1993./

³⁰ Dobar primer za to je izjava akademika i književnika Dobrice Ćosića koji većtom primenom retoričkog obrata prvo kaže da on ne poziva na etničko čišćenje, da bi ga zatim zapravo pozeleo: "Ne težiti etnički čistoj Srbiji, ali osloboditi one koji se sa Srbima ne osećaju slobodnim i koji Srbima ograničavaju i zagađuju slobode na njihovoj zemlji" (Promene, Dnevnik, Novi Sad, 1992, str. 176). Momčilo Selić, ultranacionalistički istoričar, poziva pak na proterivanje ne-Srba: "Nema nama ničeg dok ne oteramo sve kuda im je mesto, zatvorimo granice kao nekada Enver Hodžina Albanija, napravimo unitarnu, pravu Srbiju, pa neka ciči kako ko hoće" (Duga, 12-26. septembar 1992). Sa druge strane, Mirko Kulić, poslanik Miloševićevog SPS-a, koleba se između isterivanja uz uzimanje u obzir humanitarnih kriterija i radikalnijih mera: "U ovoj situaciji kad Hrvati sprovode genocid nad Srbima objektivno se nameće pitanje da li mi treba tako da reagujemo prema Hrvatima... Nisam za iste mere jer bi to podrazumevalo da i mi koljemo, ubijamo Hrvate u Srbiji, ali bi se moglo po principu dobrovoljnosti izvršiti razmena, preseljenje stanovništva" (Borba, 3. april 1992).

tu poruku pronose političari, intelektualci, vojna lica, novinari, itd. Sva štampa sistematski i jednoglasno prenosi zapaljive izjave u kojima se ističu opasnosti³¹ koje prete Srbima i u kojima se, eksplicitno ili implicitno, nesrbima pretri represalijama.³²

Propaganda i "Svi Srbi u jednoj državi"

16. Ova politika, koja je za cilj imala stvaranje države u kojoj će živjeti svi Srbi, bila je praćena nacionalnim političkim programima opravdavanim u srpskom javnom mnenju većtom propagandom. Treba da se naglasi da su mediji mogli da budu jedno od glavnih sredstava te propagande zato što je njihovo stavljanje u službu političke vlasti olakšao specifični kontekst. Naime, u okviru jugoslovenske federacije nezavisni mediji u pravom smislu nisu ni

General Andrija Biorčević, komandant Novosadskog korpusa Vojske Jugoslavije zalaže se za energično delovanje: *"Sve srpske zemlje i srpski narod mora da bude u jednoj državi. A vi ako to ne budete omogućili diplomatski, mi ćemo ratom omogućiti to. I biće krvi do kolena..."* (Vreme, 30. mart 1992). Što se tiče Radovana Karadžića, vođe bosanskih Srba, postojanje unitarne srpske države ne sme ni da dođe u pitanje: *"Nema te sile koja može da nas spriječi da stvorimo srpsku državu... osim Boga, a Bog neće, jer Bog je na našoj strani"* (Radio-Beograd II, 1. mart 1993). Mitropolit Amfilohije Radović o ujedinjenju srpskih teritorija kaže ovako: *"Kičmena moždina tih Ujedinjenih zemalja već se zna i ona se - i pored svih tegoba - ponovo oblikuje, a to je Srbija i Crna Gora. Zatim tu spada istočna Hercegovina, jedan dobar deo Bosanske Krajine, Srpska Krajina... Konture tih srpskih zemalja već su se nazrele tako jasno u svim ovim zbivanjima i samo je velika nesreća što na vapaj i krik Srpske Krajine nije uslišeno u pravom trenutku..."* (Duga, 20. april 1992).

³¹ "Decenijama Srbi u socijalističkoj Hrvatskoj nemaju ona nacionalna prava koja su imali u Austrougarskoj monarhiji. Oni to trpe kao nebesku kaznu, a mi, njihovi sunarodnici, čutimo iz straha, ravnodušnosti, pohlepe /.../ Zar je sudbina Srba u ratu u Hrvatskoj genocid, a u socijalističkom miru diskriminacija i asimilacija?" , Duga, br. 406, 16-29. septembar 1989.

³² "Srbi ne smeju, ni po koju cenu, odustati od vekovnog cilja: da žive u jednoj državi. Taj ideal nema cenu. Mi se moramo ponašati kao i drugi ozbiljni istorijski narodi u sličnim prilikama. (...) Srpski narod mora povratiti svoje samoljublje i samopouzdanje. I mora se braniti. Makar ostao sam na svetu ili protiv celog sveta" , Gojko Đogo, pesnik (Politika Ekspres, 6. april 1992).

"(...) Srpski narod ne prihvata IZETBEGOVIĆA kao svog predsednika. On njega neće i nema te sile koja bi ga naterala da prihvati IZETBEGOVIĆA. Srpski narod je morao da se naoruža i organizuje u vojne jedinice. A naša zajednička dužnost je bila da im dajemo podršku koliko god nam to okolnosti dozvoljavaju: u opremi, finansijski, u oružju, slanjem dobrovoljaca itd, jer su to naša srpska braća. " / prevod s engleskog/ Vojislav Šešelj, Studio B, novembar 1990.

"U Zagrebu i nekim drugim gradovima u Hrvatskoj već smo rasporedili nekoliko grupa četnika obučeni za diverzantsko-terorističke akcije, a ako bi došlo do pokolja srpskog civilnog stanovništva, četnici će svom snagom udariti na Zagreb i druga hrvatska uporišta. Vidite, osveta je slepa tokom procesa odmazde. Mogle bi stradati nevine žrtve, međutim, bez toga se ne može. Neka Hrvati prvo razmisle. Mi nećemo udariti prvi, a ako oni udare, više nećemo da pazimo na što nišanim. Ako vojska hitno ne razoruža ustaše, biće proliveno mnogo krvi. " Intervju Verice Miljević, ON, 24. maj 1991.

postojali: zaposleni u preduzećima za javno informisanje koja su bila u vlasništvu društvenih organizacija, novinari su smatrani "političkim radnicima"³³ čiji je zadatak da brane ideje Partije, dok se svaka kritika strogo kažnjava. Sa slomom Federacije, nezavisnošću republika i izbijanjem rata, profesionalci su se pretvorili u nacional - "patriote".³⁴ "Izdajnike" nacije se pak sistematski odstranjivalo.³⁵

17. Situaciju u kojoj su mediji bili pod Komunističkom partijom - koja je kontrolisala sve kanale difuzije vesti, u kojoj je kontrapropagandi preostajala samo ilegala - zamenila je situacija u kojoj su mediji, u kontekstu političke tranzicije, prešli pod kontrolu novih nacionalističkih vlasti u republikama.³⁶ U Srbiji će u korist Slobodana Miloševića medijski prostor kontrolisati njegova

³³ Milica Pešić, novinarka Televizije Beograd i Radio-televizije Srbije od 1983. do 1992, to ovako pojašnjava: *"Prema Kodeksu novinara Jugoslavije, novinar je bio definisan kao 'društveno-politički radnik' koji, svesno usvajajući marksističko-lenjinističke ideje [...] učestvuje u izgradnji socijalističkog samoupravnog društva."* Citirano iz *Manipulations on Television Belgrade /Manipulacije na TV Beograd/*, disertacija iz međunarodnog novinarstva prijavljena na Odeljenju za žurnalistiku Gradskog univerziteta kao deo uslova za sticanje naslova magistra društvenih nauka, Department of Journalism, City University, London, septembar 1994, str.12.

³⁴ O ovoj metamorfozi pojma novinara vidi "Libre parole, libre media: des droits menacés?" /"Sloboda govora, sloboda medija: jesu li ta prava ugrožena?", izlaganje Dragice Mugoše iz AIM-a, Alternativne informativne mreže, na javnoj sednici Komisije za inostrane poslove, bezbednost i politiku odbrane, Potkomisija za ljudska prava Evropskog parlamenta, Bruxelles, 25. april 1996, vidi Internet-stranicu http://www.europarl.eu.int/hearings/speech/reseau_en.htm.

³⁵ Čistke su bile najomiljenije sredstvo za odstranjivanje neposlušnih novinara. Nakon što je Milošević preko Živorada Minovića stekao kontrolu nad *Politikom* (vidi fusnotu na kraju par. 41), sa funkcija je smenjeno više od 70 urednika. Brojnim čistkama nisu izmaknuli ni novinari iz elektronskih sredstava informisanja, čim bi pokazali preveliku nezavisnost. U plavoj knjižici, pod naslovom *Čistke u Radio-televiziji Beograd*, koju je u aprilu 1993. objavio nezavisni sindikat Radio-televizije, sakupljeni su detaljni podaci o čistkama, sa datumima, imenima i funkcijama dotičnih osoba, itd.

³⁶ Sama struktura medijskog prostora bivše Jugoslavije olakšala je taj razvoj u nacionalističkom pravcu u medijima. U tom smislu rečita je zabeleška od 17. oktobra 1990. jednog od najbližih Miloševićevih saradnika i tadašnjeg predsednika jugoslovenske federacije, Borisava Jovića: "Talas mržnje i nacionalnih predrasuda pretri da nas vrati u krvavu prošlost. To je postala najveća opasnost za bezbednost i integritet zemlje. Svemu tome doprinosi i otvoreni informativno-propagandni rat na potpuno izdjeljenom jugoslovenskom informativnom prostoru. Odnosi između pojedinih federalnih jedinica toliko su pogoršani da su kontakti na nivou odgovornih organa prekinuti ili svedeni na konfrontiranje preko sredstava javnog informisanja." Slično se kaže i u njegovoj ostavci na funkciju predsednika Predsedništva SFRJ-a kojom se posredstvom Televizije Beograd obratio građanima: "(...) Potpuno podeljeni informativni prostor i medijski rat su takvog intenziteta kao da su u pitanju zaraćene strane (...)." Vidi *Poslednji dani SFRJ, Izvodi iz dnevnika*, izd. Kompanija "Politika", Beograd, str. 210-211 i 305.

politička grupacija.³⁷ Iako nije raskinula sa komunističkom ideologijom, ta će grupacija u periodu 1986 – 1987. doživeti nacionalistički zaokret sa kojim će mediji biti usko povezani. Pod kontrolom Miloševića i njegove partije, upravo će mediji dobiti zadatak da zaseju otrov mržnje i straha među Srbe koje propaganda prikazuje kao neposredno i u samom svom biću ugrožene prisustvom drugih manjinskih nacionalnosti.³⁸ Kako bi to ostvario, Miloševićev

³⁷ Srpske medije su članovi Miloševićeve partije i njeni radikalno nacionalistički saveznici zamislili pre svega kao instrumente politike za podršku režimu, sa dužnošću da učestvuju u zajedničkom radu na ostvarenju njegovih ultranacionalističkih ciljeva. Nekoliko citata iz izjava političara i/ili novinara koji slede pokazuju koliko je jaka njihova vera u moć medija i, shodno tome, koliko je u njihovim očima važna kontrola nad njima:

“ (...) kao glavni urednik imam određene dužnosti i određena ovlašćenja, moj prioritet je sprovođenje i ostvarenje politike Saveza komunista... Kažem, ja imam obavezu da sprečim da u Politici izađe bilo što što nije na liniji Saveza komunista i u skladu sa njegovom programskom politikom”, Živorad Minović, glavni i odgovorni urednik Politike, u Miodrag Marović, “Politika” i politika, Helsinški odbor za Jugoslaviju, u pripremi.

“Devetog marta napravljena je jedna velika podvala srpskom narodu. Deveti mart u Beogradu organizovao je Ante Marković i strane obaveštajne službe!... Onaj koji juriša na televiziju, taj juriša da preuzme vlast. Onaj ko zauzme televiziju, uzeo je vlast! A nigde u svetu državnu televiziju režim neće pustiti bez proliivanja krvi. Znači, Drašković je glavni krivac za krvoproliće”, dr Vojislav Šešelji, četnički vojvoda, Duga, 13. april 1992.

“Srpski narod odlično zna ko je kakav doprinos dao borbi za uspostavljanje jedinstvene Srbije, a Ekspres je bio barjaktar te borbe i zato neće tako lako dozvoliti da se tvorcima takve politike, koja je i dovela do današnje demokratije, bezrazložno proganjaju”, Tomica Raičević, član Izvršnog odbora SPS-a, Politika Ekspres, 22. april 1992.

“Duh demokratije zaživeo je i u našem Zakonu o javnom informisanju i u informativnim kućama. Mi smo bili inicijatori kadrovske promene u Radio-televiziji Beograd”, Radoslav Zlatanović, poslanik SPS-a u Narodnoj skupštini Srbije.

“Nezadovoljan sam što pojedinci kleveću kuću u kojoj zarađuju hleb, a neće iz nje da odu. Gospodo, idite za svojim ubeđenjem, to je pošteno. Ne sanjarite, oslobodite se iluzije da ćete izoršiti prerat u Televiziji (...) Šta hoće ti ljudi? Pre prvo primaju platu, imaju stimulativni deo, sve elemente društvenog standarda, uključujući i letovališta na Zlatiboru (...) Zadovoljan sam što je RTV Srbije zakoračila u svet i postala svetska televizija, oslobođena protektorata hrvatske televizije. Imamo svoj kanal u svet, koji koriste i Crna Gora, Makedonija i BiH. Zadovoljan sam što smo pomogli srpskom narodu u Hrvatskoj da ga ustaše ne ubijaju dva puta: jednom duhovno, drugi put fizički. Pokrili smo celu Hrvatsku u pogledu čujnosti i gledanosti RTV programa. Srećan sam što smo srpskom narodu u Hrvatskoj, posebno u Krajini, pomogli u stvaranju vlastitog radio i TV-programa”, Dobrosav Bjeletić, v.d. generalnog direktora RTV Srbije u intervjuu u Večernjim Novostima, 30. mart 1992.

³⁸ Što pokazuju zapaljive izjave Vojislava Šešelja, sistematski prenošene u medijima:

- “... Dese li se u Sandžaku barikade ili nekakav muslimanski ustanak, eto tamo odmah naših dobrovoljaca prekaljenih u ratu, pa neka onda muslimani gledaju šta će i kuda će. Do Anadolije se neće zaustaviti. Neka znaju Muslimani, najžešći islamski fanatici iz Novog Pazara, Sjenice i Tutina već su izginuli kao hrvatski plaćenici ili kao Izetbegovićevi vojnici u Bosni”, Borba, 17. maj 1992.

režim će pribeci klasičnim tehnikama i principima propagande, proverenima na drugim mestima i u drugim vremenima.

Osnovni principi svake propagande

18. Dakako, istorija političke propagande beleži izvestan broj osnovnih tehnika, koje ćemo u kombinovanom obliku naći i u štampi, na radiju, televiziji, vizuelnom materijalu, kinematografiji i predstavama u bivšoj Jugoslaviji.

Simplifikacija

19. Prvi osnovni princip jeste simplifikacija. To znači da je, kako bi javnost zasigurno upamtila ono što propagandista želi da ona upamti, efikasnije objaviti jednu kratku i sažetu poruku koja rezimira ili po potrebi karikira određeni program, politiku ili ideju. Takva poruka – shodno principu

- “Smatram da svi Hrvati treba da se sele, osim onih koji su se odazvali mobilizaciji. Treba izuzeti Srbe katolike (Šokce i Bunjevoce) koji uživaju punu ravnopravnost. Hrvatima ćemo dati adrese prognanih Srba iz Zagreba i Varaždina”, Večernje novosti, 17. april 1992.

- “Hrvate bih proterao iz više razloga. Prvi što su oni krajnje neloyalni kao stanovnici Srbije, što je ogromna većina u HDZ, ili u funkciji njegovih spoljnih saradnika, što sve čine da destabilizuju unutrašnje prilike u Srbiji. Oni su neposredni saradnici ustaša. Moramo primeniti retoriziju prema Hrvatima, jer je Tuđman proterao 160 hiljada Srba. Ako su sve to uradili Srbima, šta čekaju Hrvati u Srbiji? Treći razlog je što je najveći broj Hrvata koji danas živi u Srbiji, Ante Pavelić naselio u Zemun, Slankamenu i još nekim mestima... to je jednostavno princip državnog razloga u situaciji u kojoj je država u krajnjoj opasnosti. Mi tu petu kolonu moramo suzbiti. Radili bismo to na krajnje human način. Dali bismo im adrese izbeglih Srba iz Hrvatske. To su jednostavna, čista i krajnje humana rešenja. Ne možemo biti humani prema Hrvatima a nehumani prema sopstvenom narodu”, Osmica, 22. april 1992.

- “... pripadnici svih nacionalnih manjina imaće ista prava koja imaju građani Srbije... Mađare pozivamo da ne slede avanturiste poput Andrasa Agostona jer se neće dobro provesti. I neka ne zaborave da nema većeg inata od srpskog i većeg prkosa od srpskog i da ćemo, ako treba, odgovarati oružjem. Istovremeno, Šešelji se založio i za proterivanje Hrvata iz Vojvodine i Srbije, kao i omogućavanje povratka srpskim izbeglicama na srpske teritorije kojima će uostalom i prisustvo plavih šlemova “obežbediti” plebiscitarno izjašnjavanje za srpske granice koja nije u Karlovcu, ali jeste u predgrađu Karlovca, nije u Virovitici ali jeste u Pakracu. Rekao je da će se priključenjem SRK i RS BiH novorformirana Jugoslavija lako proglasiti za saveznu državu Srbije i tako konačno dobiti svoju srpsku vojsku. (...) Mi se borimo za državu koja će se zvati Srbija, ali smo prihvatili koncept ove skraćene Jugoslavije zbog međunarodnih okolnosti”, Borba, 3. maj 1992.

Još jedan primer: poslat u Vojvodinu sa zadatkom da napravi reportažu o navodnim autonomaškim zahtevima Mađara, jedan reporter RTS-a će, umesto da razgovara sa vlastima i lokalnim stanovništvom, naprosto će izneti sledeću tvrdnju: “Oni [Mađari] nikad nisu prestali da sanjaju o tome da ponovo budu deo Austrougarske carevine. Oni čak žele da promene nazive ulica u ovom gradu i da starom trgu vrate naziv koji su mu u Drugom svetskom ratu dali Nemci - Hitlerov trg!” Citirano prema Milica Pešić, *op. cit.*, str. 35.

reklame – prenosi se raznim kratkim i upečatljivim formulacijama: “krilaticom” – kakvim su se služili i vojskovođe da bi mobilisali vojsku oko svojih naredjenja – a koja je sažeta formulacija cilja koji treba postići i ima vrednost zajedničkog zadatka svih članova neke stranke, grupe ili zajednice...; “sloganom” koji je pak sličniji ratnom poklicu i ima mnogo ostrašćeniji sadržaj (više računa na mržnju, egzaltaciju i sl.); ili simbolom (slika, crtež, melodija...) koji za datu društvenu grupu (zajednicu, nacionalnost, narod) ima magijsku ili mističnu evokativnu vrednost. U osnovi, potrebno je da se pronađu kratke i lako razumljive formule kojima može da se sažme određeni politički program ili doktrina i koje će masa lako moći da upamti.

20. Ovo pravilo simplifikacije važi tim više kada protivnik ili neprijatelj treba da se stigmatizuje tako što će mu se prišiti što pežorativniji atributi.³⁹ Na primer, određivši kao cilj da se u očima svog naroda ili svoje zajednice satanizuju neprijateljski borci, nastojeće da se ocrni i obezvredi celokupna društvena zajednica neprijatelja. U tom smislu, propaganda ne voli nijanse, uvek je sklonija krupnim potezima da bi bila upečatljivija.

21. Često se do krajnosti sažeto, u vidu parole, izriču nedaće sa kojima se vlast suočava i krivicu za koje nastoji pripisati brojnim protivnicima. Tada se

³⁹ Mediji pod kontrolom vlasti u Beogradu tako su prenosili mnoge simplifikatorske, karikaturalne i pežorativne nacionalističke političke izjave koje su išle za diskreditovanjem Albanaca, Hrvata ili Muslimana. U reviji *Duga*, u broju od 5. jula 1991, objavljene su reči radikalnog ultranacionalista Vojislava Šešelja izgovorene u okviru kampanje, da “*Hrvate ne treba ubijati nožem nego zardalom kašikom*”.

Uoči 4. jula, u list-u ON, Šešelj je izjavio šta bi on učinio da se nalazi na čelu Srbije: “*Ja bih najpre naredio Armiji da povuče trupe i naoružanje sa područja današnje Slovenije i omogućio otcepljenje Slovenije. Zatim bih naredio amputaciju Hrvatske i povlačenje Armije i naoružavanje na liniji Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica. Ukinio bih sve organe savezne vlasti i formirao komitet srpskog nacionalnog spasa, koji bi imao sve ingerencije u vanrednom stanju do izbora za ustavotvornu skupštinu, a izbori bi se zakazali do kraja godine. To bi bilo bezbolno. Jer bi se Hrvati posakrivali u mišje rupe. To je kukavički narod. U genima su kukavice. U zapadnom Sremu 22 Srbina su potukli više od 300 ustaških specijalaca. Bosna je nesporno srpska, a kome se to od muslimanskih fundamentalista ne sviđa, moraće da pakuje kofere na vreme i da se seli. Ja smatram da je srpski narod samim svojim genetskim bićem uvek spreman za ratovanje. Svaki Srbin kad se rodi, rodi se kao vojnik, a to zna i Evropa. Mnogi su odoše na Balkanu platili gorka iskustva zato što su potcenjivali srpski narod. Ne verujem da će se neko naći tako brzo da nam nasilno nameće neka rešenja koja nisu u skladu sa našim nacionalnim interesima.*”

“*Hrvati su truo narod. Još nisam sreo pristojnog Hrvata*” /prevod sa francuskog/, izjavio je on još 6. avgusta 1991. u intervjuu za *Der Spiegel* (što je onda prenela agencija *Tanjug* iz Beograda u svom biltenu od 8. avgusta, str. 14-15). U izjavi listu *Iskra* (Birmingham), 1. decembra 1991. u istom je stilu rekao sledeće: “*Hrvati su dekadentan narod. Nikad nisam sreo poštenog Hrvata*” (str. 4-6).

Još jedan primer daje izjava Biljane Plavšić koju je 8. februara 1993. prenela *Borba*: “*Silovanje je, na žalost, strategija ratovanja Muslimana i dela Hrvata prema Srbima. Za islam je to normalno jer toleriše poligamiju. Istorijski, kroz 500 godina turske okupacije, sasvim je normalno bilo pravo bega ili age na prvu bračnu noć sa ženom iz populacije raje. Takođe, islamska religija određuje da se nacija deteta određuje isključivo po ocu.*”

poseže za teorijom zavere, metodom vrlo pogodnim da se svi neprijatelji bez obzira na boju strpaju u isti džak⁴⁰ – na sliku i priliku Hitlerove propagande koja je insistirala na navodnoj zaveri “demokrata”, “plutokrata” i “boljševika” protiv Evrope...

Projeciranje sopstvenih nedostataka na druge

22. Drugi, vrlo često primenjivani princip počiva na projekciji vlastitih nedostataka na neprijatelje, ili na pripisivanju neprijatelju želje da učini ono što se sâmi spremamo činiti. U tom registru klasičan je primer videti kako se neki od najratobornijih režima kunu da ne žele rat i da je za rat zapravo kriva

⁴⁰ Vidi na primer izjavu Dobrice Ćosića u *Nadi* iz jula 1994: “*Rasturanjem Jugoslavije nacionalnim secesijama, uz odlučujuću ulogu Nemačke u savezništvu sa Evropskom zajednicom i Amerikom, i potom islamskih sila, objavljen je treći sveetski rat sa onim istim ciljevima /... kao/ u oba svetska rata. Srpski narod je odgovorio odbrambenim ratom, ratom za svoj opstanak i svoju demokratsku državu. Uprkos svemu, ili baš zato, Srbi će opstati i ostvariti svoje osnovne životne i nacionalne ciljeve. Srbi će stvoriti novu državu koja svojim karakterom treba da poriče i prevaziđe nacionalne i ideološke ciljeve svih strana i učesnika u srpskom građanskom ratu, vođenom pod okupacijom od 41-45. Ovaj sadašnji rat i njegov cilj - jedinstvena država srpskog naroda - trebalo bi da ukine naše ideološke antagonizme i raskole iz građanskog rata i Drugog svetskog rata. ... Dakle: nacionalno pomirenje izvršila je sama istorija.*”

Vidi i sledeće članke objavljene u Politici:

- “*Sve što je srpsko, meni je mrsko*”. Ovo je genetski moto pod kojim se i danas, na žalost, grupiše neprincipijelna koalicija. Očigledno, antisrpsvo je na „zapadu” u određenim krugovima danas u visokoj modi političkog „džet set”-a. Doduše, uvek je i bilo prisutno na političkoj sceni, ali od drugog svetskog rata ne tako otvoreno, agresivno i destruktivno. ‘Zapadnim’ političarima i teoretičarima je više neizdržljivo srpski sindrom osloboditelja, pa se zato i trude svim silama suzbiti i onemogućiti dalji razvoj i prosperitet Srbije”, Randel Jančićević, *Politika*, 26. maj 1989.

“*Antisrpska histerija u Hrvatskoj, Sloveniji i BiH – imala je i ima velikog uticaja na deo inostrane javnosti, one koja je tradicionalno pod uticajem velikokatoličkih krugova, žestoko neprijateljski nastrojnih prema Srbima, kao ‘šizmaticima’, i one koja je pod uticajem velikomušlimanskih (fundamentalističkih) centara, koji rade svim sredstvima na islamizaciji planete. Doduše, mnogi napisi protiv Srbije u inostranstvu, u kojima se lažno tvrdi da je Srbija ‘lišila’ kosmetske Albance njihovih ‘osnovnih autonomnih prava’ – pišu ljudi bogato nagrađeni iz trezora moćne albanske narko-mafije i iz kasa Albanije*”, Batrić Jovanović, *Politika*, 31. maj 1990.

- “*U Jugoslaviji se već odavno vodi politički rat. ... Ali, pre svega, kakvi su uzroci, politički ciljevi i planovi, pa i karakter eventualnog oružanog rata. /.../ Sve to je u funkciji razbijanja Jugoslavije, odnosno obnove Austrougarske i formiranja velike Albanije. Znači u toku je organizovanje političkog rata protiv Jugoslavije na antisrpskoj osnovi. Na stvaranju ovakve podele angažuju se SAD, NATO i Vatikan, poput Nemačke, Italije i Velike Britanije u prošlom ratu. Posleratna antisrpska politika ovih spoljašnjih faktora predviđala je da u slučaju novog rata genocid nad srpskim narodom bude neuporedivo većih razmera od onog koji je izvršen u Drugom svetskom ratu. Uvodna faza tog genocida odvijala se ne samo na Kosovu i Metohiji, nego i širom zemlje. Ona bi bila apsolutno nemoguća bez očigledne i presudne podrške tih spoljašnjih faktora*”, Radivoje Jovanović-Bradonja, *Politika*, 4. decembra 1990.

suprotna strana. Ta obmanjivačka logika završava tako da se pred sopstvenim javnim mnenjem napad prikaže kao jedina moguća odbrana i kao nešto što nam je nametnuto, i da preostaje samo izbor između života i smrti...

Dobar primer za to je kampanja pridobijanja javnog mnjenja posredstvom medija kako bi se opravdao rat protiv Hrvata. U svom specijalnom broju iz meseca jula 1990, revija *Duga* se tog zadatka prihvata na sebi svojstven način. Iz pera Mihaila Markovića, marksističkog ideologa i filozofa i bliskog saradnika srpskog predsednika,⁴¹ može da se pročita sledeće: "Tragedija Srba u Hrvatskoj se nije završila – ona traje do dana današnjeg i mogla bi biti još veća u bliskoj budućnosti."⁴² U istom broju, doktor Jovan Rašković, vođa Srpske demokratske stranke u Krajini, piše u istom duhu: "Položaj srpskog naroda u Hrvatskoj je gori od položaja bilo koje, makar i najmanje, nacionalne manjine u Jugoslaviji. Svi imaju pravo na jezik, kulturu, svoje mas – medije itd. A jedino to pravo nemamo mi – Srbi u Hrvatskoj. Ukinuti jednom narodu pravo na maternji jezik, na narodno pismo, jedna je vrsta zločina".⁴³

⁴¹ Kao član Akademije, 1985. bio je imenovan za člana Odbora za pripremu Memoranduma o aktuelnim društvenim pitanjima, a odmah po osnivanju SPS-a u junu 1990. postao je njegov potpredsednik. Narednih meseci i kako su se približavali izbori iz decembra 1990, i sam je putovao kako bi promovisao SPS u Negotinu, Novom Sadu, Kruševcu, Smederevu, Nišu i Užicu. O ovome vidi tekst istoričarke Olivere Milosavljević, "Zloupotreba autoriteta nauke", u *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, uredio Nebojša Popov, Samizdat B92, Beograd, 2002. (II. izdanje) /autor originala citira iz francuskog izdanja, "Du mauvais usage de l'autorité scientifique", *Radiographie d'un nationalisme: les racines serbes du conflit yougoslave*, Les Editions de l'Atelier, Pariz, 1998, str. 220; svi citati na srpskom preuzeti su iz elektronske verzije sa stranice <http://www.b92.net/doc/projekti/knjige/>; o bliskosti Markovića i Miloševića, vidi Florence Hartmann, *Milosevic, la diagonale du fou*, Denoël, Paris, 1999, pp.77, 176, 234, 320, et 372. /cf. Florans Artman, *Dijagonala lauffera*, Dan Graf, Beograd, 2001/.

⁴² Nešto dalje, on kaže: "Srbi su danas građani drugog reda. Otvoreno se zastupa teza da u republici Hrvatskoj jedino hrvatski narod uživa suverenost, dok se Srbi tretiraju kao 'pučanstvo' - koje hrvatskoj državi duguje lojalnost - bez ikakvih nacionalnih prava. Ono što egzistenciju srpskog naroda u Hrvatskoj čini krajnje nesigurnom je sistematsko poricanje i omalovažavanje genocida koji je nad njim izvršen u toku rata. Odbijanje odgovornosti za zločin otvara mogućnost da se on ponovi" ...

⁴³ Vidi i sledeće primere:

- "Mora svakome da bude jasno da se Srbija i srpski narod moraju braniti u Hrvatskoj, inače ćemo se sutra od Tuđmana braniti u Zemunu", Pavić Obradović, potpredsednik Narodne skupštine Srbije, na zboru u Kraljevu, TVB – *Dnevnik*, 23. septembar 1991.

- "Srpski narod (će), u svojoj odbrani, od Beča napraviti – Hirošimu", Vojo Kuprešanin, predsednik SAO Bosanska Krajina, *Večernje novosti*, 27. oktobar 1991.

- "Ova varijanta krnje Jugoslavije je proa pametna igra koju Srbi igraju, i koja ima velike šanse da uspe. Po prvi put stvaramo državu koja će biti veća od Dušanovog carstva, uz minimum napora i minimum ljudskih žrtava... Mi u ovom ratu moramo da osvetimo Jasenovac, Golubnjaču i sve one jame u kojima se Srbi nalaze... Ovakvo, neka Crnogorci preko Dubrovnika, a mi preko Tovarnika, krenemo, pa ćemo se sresti u Zagrebu. Tek kad potpuno vojnički porazimo

Instrumentalizacija vesti u sopstvenu korist

23. Treći princip jeste okretanje vesti sebi u korist kako bi se usmeravalo mišljenje ljudi, naročito zahvaljujući čvrstoj kontroli nad medijskim prostorom. I ovde se radi o uveličavanju važnosti ili značenja onoga o čemu se izveštava – na primer stavljanjem naslova ili komentara koji igraju na kartu oduševljavanja ili mržnje – ili izvrtnjem smisla te činjenice (naročito korišćenjem citata istrgnutih iz konteksta) ili tako što će se prećutati⁴⁴ ono što protivreči zvaničnoj verziji stvari...⁴⁵

Hrvate, možemo da na miru stvorimo svoju državu", Mirko Jović, predsednik SNO-a, *Pogledi*, 29. novembar – 13. decembar 1991.

- "Mislim da je naš živalj u krajinama sada de facto izuzet od hrvatske vlasti, što je veoma značajno, jer bi ga ta vlast inače uništila", Irinej Bulović, vladika bački, *NIN*, 20. mart 1992.

- "Dvadeset i sedam članova moje porodice ubijeno je u prošlom ratu. Majka mi je odrasla u domu za ratnu siročad u Beogradu. Kroz tragediju mojih deda i baka umešan sam u čitavu tu priču... Meni je žao mladih ustaša dok ih vodimo na streljanje... Kada sam na frontu, dok se borim i vidim moje protivnike kako padaju, javlja mi se osećaj sreće, jer ljudi koji ugrožavaju moj narod bivaju time potisnuti. Tu nije reč o ubistvu... Hrvati koriste sve, fašizam, demokratiju, građansko društvo da bi promovisali ideju uništenja Srba na ovim prostorima", Dragoslav Bokan, vođa "Belih orlova", *Duga*, 29. mart – 11. april 1992.

⁴⁴ Naprimera, 16. januara 1993, kada je u ne zna se kojem po redu masakru u Sarajevu poginulo 8 ljudi, a 18 ih bilo ranjeno, i kada je u bosanskom selu Skelani došlo do ubijanja Srba, *Televizija Beograd* je izveštavala samo o drugopomenutom događaju.

Televizija Beograd takođe je u celosti prećutala određene informacije: tako naprimera 5. februara 1992. nije objavljena nikakva informacija o činjenici da je u Beogradu pretučen jedan vrlo ugledni glumac, bosanski Musliman, kao i to da je u Sarajevu 19. oktobra 1992. poginulo 17 ljudi, a 150 ih bilo ranjeno, ili da su Srbi u Bijeljini 18. marta 1993. uništili pet džamija od kojih je jedna bila pod zaštitom U.N.E.S.C.O.-a. Citirano prema Milica Pešić, *op. cit.* str. 25.

⁴⁵ RTS će tako prećutati prisilni egzodus Hrvata iz sela Hrtkovci u Vojvodini leta 1992. godine; koliko se vidi u reportaži emitovanoj 20. avgusta, niko od ljudi sa kojima se razgovaralo neće pokazati zabrinutost za sudbinu Hrvata. Vidi Rade Veljanovski, "Le revirement des médias audiovisuels", u *Radiographie d'un nationalisme: les racines serbes du conflit yougoslave*, priredio Nebojša Popov, Les Editions de l'Atelier, Pariz, 1998, str. 316 /"Zaokret elektronskih medija", u *Srpska strana rata*, Samizdat B92, Beograd, 2002, str. 178/. O istom vidi i Milica Pešić, *op. cit.* str. 26.

Drugom prilikom, na primer kada su srpski rezervisti zauzeli Zvornik, u Bosni, srpski mediji su objavili "oslobodenje" grada ne rekavši ni reči o nekoliko hiljada leševa koji su ležali po ulicama. Paravojne snage više od tri meseca nisu zapadnim televizijama dozvoljavale ulazak u zonu... Florence Hartmann, *op. cit.* str. 265 i 271.

Može da se pomene i kratka vest sa Kosova od 3. septembra 1987. koja će u srpskoj štampi postati predmet antialbanske političke instrumentalizacije činjenica. Toga dana jedan mladi regrut Albanac ispraznio je šaržer svog oružja na drugove iz svoje spavaonice, pri čemu su život izgubila dva Muslimana, jedan Hrvat i jedan Srbin. Uprkos tome što to očigledno nije bio slučaj, srpski mediji su taj zločin okvalifikovali kao

Uporno ponavljanje poruke

24. Daljnja karakteristika svake političke propagande jeste sistematsko ponavljanje jedne ili više glavnih tema i stalno vraćanje na njih, na način da se time ostavi neizbrisivi trag u glavama ljudi.⁴⁶ Kako se masa ne bi zamorila, forma poruke (smisla) ipak valja da se menja i prilagođava karakteristikama svakog tipa publike svaki put kad je to potrebno. Da bi bilo koja vrsta propagande bila efikasna, neophodni su dakle preciznost i kontinuitet, instrumentalizacija koja propagandu hrani stalno novim informacijama, "dokazima", otkrićima, šokantnim formulacijama, što joj daje zamah kad se pojavi neki događaj smatran markantnim.

politički i dali mu veliki publicitet. Tokom narednih dana, *Politika* mu je, na primer, posvetila četiri stranice, od čega jednom naslovnu.

⁴⁶ U tom pogledu možemo da citiramo propagandne napore koji vrve rečima pretnje kojima su razni mediji kombinovano delovali nastojeći Muslimane odgovoriti od izlaska iz jugoslovenske federacije:

- "Tačno je da Slovenci i Hrvati žele da se izdvoje. /.../ Mislim da Muslimani nemaju interesa da se izdvajaju iz Jugoslavije. Što se tiče Muslimana, tu postoji u jednom delu Muslimana velika indoktrinacija, ali su naše ocene da većina Muslimana želi jedan dobar, tolerantan, kulturni i, rekao bih, građanski, susedski i prijateljski odnos i kad je reč o srpskom narodu i kad je reč o drugim narodima u Jugoslaviji... Ni njima nije stalo do rasturanja Jugoslavije, a da ne govorim o veoma dubokim korenima, krunim vezama i svemu drugom što tu postoji", Slobodan Milošević, *NIN*, 12. april 1991.

- "Sa Srbima se treba dogovoriti dok su oni još spremni za to. Sa Srbima ne treba ratovati. Sa njima je živeti diono, a ratovati pogibeljno. Nećemo biti mirni dok se Hercegovini ne pripoje Foča, Goražde, gde istorijski i geografski pripadaju", Biljana Plavšić, *Interju*, 21. septembar 1990.

- "Rat u BiH se može izbeći, jer se muslimanima ipak ne ratuje. Muslimani su u Bosni većinsko stanovništvo, ali žive samo na 18% teritorije, uglavnom oko reke Bosne i to je jedino na šta mogu da računaju ako žele da formiraju samostalnu Džamahiriju. Muslimani, u većini nisu protiv zajedničkog života sa Srbima", Vojislav Šešelj, *NIN*, 21. januar 1992.

- "Ja bih najviše volela da istočnu Bosnu očistimo, nemojte da me ne uhvati za reč, pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naj naziv i okvalifikovali to kao ratni zločin. Sve i da zadržimo 70% teritorije tu nema mira. Za sve nas nema mira. Ja njima, ovako da kažem, ne mislim ništa dobro. Ali, da ja budem mirna moram im dati nešto, da imaju gde sami da organizuju život, da ne bi mene celo vreme uznemiravali. Tako ja shvatam onih 30%", Biljana Plavšić, *Svet*, 6. septembar 1993, Novi Sad.

- "Muslimani su genetski kvaran materijal prešao u islam. I sad, naravno iz generacije u generaciju se jednostavno taj gen kondenzuje. Postaje sve gori i gori, izražava se jednostavno, diktira način razmišljanja i ponašanja. To je u genima već usadeno", Biljana Plavšić, *Svet*, 6. septembar 1993, Novi Sad.

- "Uznemiruje nas činjenica povećanja broja sklopljenih brakova između Srba i Muslimana.. Jer kroz mešovite brakove dolazi do razmene gena između etničkih grupa, a to dovodi do degeneracije srpske nacionalnosti", Biljana Plavšić, *Oslobođenje*, maj 1994, Sarajevo.

Oslanjanje na mitove i istoriju

25. Da bi bila potpuno efikasna, propaganda mora da se, uz ostalo, oslanja i polazi od već postojeće podloge ili tla: ona najčešće poseže za mitologijom ili koristi svesna i nesvesna osećanja (omraze, istorijske predrasude) prisutne u psihi naroda – slično nacističkoj propagandi koja je sa poznatim uspehom koristila taj prosede kako bi zaoštrila antagonizme između Hrvata i Srba... Propaganda uvek podilazi predubeđenjima, predrasudama i apriornim stavovima i tim je efikasnija što učvršćuje mase u njihovim uverenjima i ubeđuje ih u ispravnost njihovih mišljenja.⁴⁷

Izgradnja nacionalnog konsenzusa

26. Jedna od funkcija ili karakteristika propagande je i nastojanje da se među stanovništvom razvije osećanje jednodušnosti, sračunato na to da se individualna mišljenja konformišu sa javno proklamovanim mnenjem. Opštu saglasnost propaganda nastoji da postigne upravo pomoću medija ili manifestacija i parada druge vrste. U funkciji ostvarivanja tog konformizma mišljenja, često ćemo videti kako se za primer pokazuju intelektualci, sportisti ili estradne zvezde: zbog ugleda koji oni uživaju, njihovo pristajanje uz to što se predstavlja kao opšte mnenje (ili zajednička stvar), može da proizvede efekt povođenja ili zaraze.⁴⁸ Isto tako, pomoću medija i masovnih priredbi,

⁴⁷ To je bio slučaj u pogledu zločina iz Drugog svetskog rata pripisanih Hrvatima, što ilustruju sledeći primeri:

- "Jedna od najnečasnijih, najnehumanijih i najnedemokratskijih radnji je genocid. Genocid je u drugom svetskom ratu vršen u Hrvatskoj (ondašnjoj NDH) od strane ustaša nad Srbima, Jevrejima i Romima. Niko ne može da vaskrsne ubijene u Jasenovcu, Starom sajmištu, Jadovnu i ostalim stratištima. Ali moguće je makar malim gestom dobre volje još jedanput dokazati da današnji stanovnici Hrvatske ne prihvaćaju tu ideologiju – ideologiju genocida", dr Stojan Adašević, *Politika*, 5. mart 1990.

- "Mit ustaštva, strepim, iznova se rađa. To mora da zabrine sve Jugoslovene, bez obzira na nacionalnost, veru i politička ubeđenja. I Hrvati moraju da se zabrinu, ne samo Srbi u toj republici. Da se razumemo, ne može se ponoviti 1941, ali krv može opet pasti. Nismo za osvetu, kao ni za zaborav, iako već decenijama nastojimo da oprostimo zločine. A sinovi onih koji su to počinili trebalo bi da se upitaju kuda ih vodi današnje eskalacija velikohrvatstva. A posebno gospodin Tuđman, harizmatički vođa HDZ, koji stupa na političku scenu Hrvatske i Jugoslavije. Zločin nacionalističkog ludila ne pripada tako dalekoj prošlosti da bi bio zaboravljen", Dara Slobotka-Peleš, *Politika*, 22. maj 1990.

⁴⁸ Taj prosede *Televizija Srbije* koristiće naročito u vreme rata u Hrvatskoj, sa ciljem da se jača duh nacionalnog jedinstva i stimulišu dobrovoljci za borbu. Kako bi to postigla, ona će često za primer uzimati "uzor-pojedince" s kojima vodi intervjue u nameri da izvrši uticaj na ponašanje i/ili način mišljenja mase tv-gledalaca. Ovde citiramo dva primera iz perioda opsade Vukovara.

propaganda može da u pojedincu pobudi strah ili egzaltaciju. Deklarisani cilj ovde je naravno osvajanje terena, učestalo demonstriranje snage, pokazivanje nadmoći nad protivnikom. Takva logika prirodno navodi na raskrinkavanje kao izdajnika onih koji tu propagandu odnosno zajedničku stvar dovode u sumnju ili joj se suprotstavljaju.

Pod Miloševićevim režimom, mediji su tako stekli funkciju denuncijacije⁴⁹ i ostracizma onih koji su se u ovom ili onom momentu usudili

U prvome, prikazan je jedan poslanik u Skupštini Srbije koji je civilno odelo zamenio uniformom i izabrao da svojoj zemlji služi radije na frontu nego u poslaničkim klupama...:

- Voditelj vesti: "Među dobrovoljcima i rezervistima koji odlaze na ratišta u Hrvatsku nalaze se i narodni poslanici Skupštine Srbije. Do sada je više od dvadeset poslanika obuklo vojničku uniformu. Na teritoriji zapadnog Srema je i narodni poslanik Dragoslav Aleksić."

- Dragoslav Aleksić: "To je patriotska dužnost i zato sam i ja tu, i sa namerom da se izborimo zajedno svi sa Jugoslovenskom narodnom armijom, da se izborimo za Srbe van Srbije, kao i da sprečimo eventualne upade neprijateljskih jedinica na teritoriju Republike Srbije, što se sad nažalost dešava u poslednje vreme. Ali smatram da uz odgovarajuća dejstva, kao i uz jedno jedinstvo koje je neophodno, jedinstvo u Srbiji, da možemo da ostvarimo ciljeve koje imamo."

- Reporter: "Gde je teže, u Skupštini ili na frontu?"

- D.A.: "U Skupštini."

- Reporter: "Zašto?"

- D.A.: "Zato što je ovdje jedinstvenije. Tamo je sasvim drugačija situacija, nažalost."

Drugi primer je, kao ne baš obična stvar, intervju sa jednom mladom ženom u uniformi koja objašnjava razloge koji su je naveli da se uključi u srpske borbene snage:

- Reporter: "Ovo je malo neuobičajeno, devojka pa na front. Je li jeste ili nije? Kako ti gledaš na to?"

- Mlada žena: "Mislim da nije, i da treba svi da se odazovemo ovom pozivu, ja sam majka dvoje maloletne dece."

- Reporter: "Odakle ste?"

- Mlada žena: "Iz Pirota."

- Reporter: "Koliko godina imate?"

- Mlada žena: "Trideset i tri."

- Reporter: "Kako ste se odlučili?"

- Mlada žena: "Pa eto, kad gledam televiziju, vidim šta se radi i želim da pomognem, i vredi žrtvovati za ovu našu Srbiju, svoj život..."

Za oba navedena primera, vidi *Slike i reči mržnje: Vukovar 1991*, autor Lazar Lalić, ARHITEL, Pravo na sliku i reč protiv cenzure i zloupotrebe medija, 1995.

⁴⁹ I za ovu svrhu mediji i ultranacionalisti - bez obzira o kome je reč, o političkim funkcionerima, velikodostojnicima Pravoslavne crkve, intelektualcima, itd. - radili su rame uz rame da bi preneli poruku i pospešili homogenizaciju srpskog društva, dok su, sa druge strane, tek retki nezavisni mediji nastojali da njih razobličie. Dobar primer za to su izvodi iz štampe koji slede:

- "Tamo gde se prospje srpska krv i gde padnu srpske kosti to mora biti srpska zemlja. Onaj ko drukčije misli, na strani je neprijatelja", vladika Nikanor, *Borba*, 3. april 1991.

da javno stave u pitanje okolni ultranacionalizam ili ustanu protiv njega. Zbog toga će nezavisni mediji, jedina sredstva informisanja otvorena za opoziciju, postati glavnom metom optužbi za izdaju, naročito u vreme izborne kampanje. Novinar - komentator Stevan Grubač, jedan od najistaknutijih glasnogovornika nacionalističke propagande na *Televiziji Beograd*, 5. decembra 1992. izjavio je naprimer sledeće: "Takozvani nezavisni novinari saraduju sa inostranim snagama i neprestano izdaju svoju otadžbinu. Mediji u kojima ti ljudi rade danas su na strani onih koji žele građanski rat u Srbiji i koji žele rat na Kosovu...". Odmah zatim, "stručnjak" za religiju, dr Milan Jevtić, izjavljuje: "Ako postoji neko koga treba kriviti za rat u Bosni, to su takozvane nezavisne novine BORBA i VREME iz Beograda. Propovedajući mir oni su zapravo Srbe onemogućili da se pripreme za borbu sa Muslimanima kako treba. Tako da su oni odgovorni za tako mnogo poginulih Srba."⁵⁰

Analogni postupci koriste se i protiv drugih komponenata civilnog društva i političke opozicije, koji su se suprotstavljali ratu u Bosni. Tako je 3. aprila 1993. Stevan Grubač, u svom komentaru jedne mirne demonstracije koju je toga dana organizovao Građanski antiratni pokret, na RTS - u demonstrante denuncirao kao antisrpske: "Beogradski intelektualci i takozvani antiratni aktivisti pod zaštitom su Izetbegovića. Oni u srcu ne nose bosanske Srbe, nego Muslimane i novac agencija iz inostranstva." Često etiketirani kao izdajice Srbije i špijuni - plaćenici CIA - e, pripadnici opozicije biće redovna meta napada *Televizije Beograd*, kao naprimer 26. septembra 1992. kada jedan komentator o njima izjavljuje sledeće: "Oni su samo takozvana opozicija, oni žele da prodaju našu braću Srbe u Hrvatskoj i Bosni, oni hoće vlast samo da bi našim neprijateljima pomogli da unište Srbiju i Srbe."

- "U Srbiji, hvala Bogu, nismo složni, iako sloga treba da postoji u trenucima odbrane gole egzistencije naroda, a ko nije uz svoj narod, onda je ništa drugo nego izdajnik", Ljubomir Tadić, *Duga*, 5-29. jul 1991.

- "Čini mi se da je u ovom trenutku Beograd, na žalost, pravi petokolonaški grad, pun smutljivaca, kukavica, lažnih pacifista, navijača za suprotni tabor, ali to nije čitava ova zemlja Srbija, koja može sebi i u ovakvom trenutku da dozvoli taj luksuz i trpi tu menažeriju na svojoj grbači sa koje može da je strese kao onaj vepar sa Karađorđeve zastave koji stresa dosadne buve", Moma Kapor, *Borba*, 7-8. mart 1992.

- "Možda Vukovar i ne treba obnavljati, već ga ostaviti kao upozorenje našim potomcima, ako nas Jasenovac nije upozorio možda će njih Vukovar. Treba ovde dovesti sve srpske izdajnike koji su sopstveni narod doveli na rub opstanka i suditi im ovde u senci ruševina, pred avetima preklane dece", Srđan Stanišić, "Drvo za Đilasa", *Pogledi*, 27. mart - 10. april 1992.

- "Mi govorimo o poturicama u vremenima turskog robovanja, a previdamo jednu veoma bitnu činjenicu: da su naše moderne poturice mnogo opakije i opasnije negoli poturice prošlih vekova... njihova izdaja je mnogo opasnija za biće srpskog naroda negoli, ako hoćete, izdaja poturica pre njih", mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije Radović, *Borba*, 28-29. mart 1992.

⁵⁰ Milica Pešić, *op. cit.*, str. 23.

Osnovne crte srpsko – jugoslovenske propagande

27. Da bi ti razni osnovni principi mogli da u potpunosti funkcionišu , a što je preduslov uspešne propagande, nužno je onemogućiti i sprečiti izražavanje alternativnih informacija ili ideja – ili postići barem to da one ostanu u uskom krugu, da ne prekorače prag masovnih medija. Poput drugih, režim Slobodana Miloševića je na to prionuo, obezbeđujući totalnu kontrolu nad medijima u vlasništvu države ili društvenih ustanova, ograničavajući slobodu nezavisne štampe i svim sredstvima je sprečavajući da informiše građane, vršeći staln pritisak na novinare sa ciljem da poštuju određene granice koje ne smeju da se pređu, kao i da pristanu na podržavanje programa i ideja vlasti, da se pokore disciplini.

Milošević je naime vrlo rano uvideo od kolikog je za njega interesa kontrola i korišćenje Partije i medija za osvajanje i očuvanje vlasti. On će to ostvarivati zamenjujući stranačke kadrove vlastitim snagama i lično će bdeti nad tim da na čelo javnih medija budu postavljeni njegovi najverniji⁵¹ saveznici iz Partije: rukovodioci programa radija i televizije, kao uostalom i direktor novinske grupe *Politika*, uvek su naime članovi Centralnog komiteta Partije. Milošević će se u septembru 1987. godine osloniti na reviju *Duga*,⁵² a naročito na dnevnik *Politika* i *Politika Ekspres* – na čelu kojih su bili Živorad Minović odnosno Slobodan Jovanović,⁵³ bliski politički saveznici Miloševića koje je na funkcije glavnog i odgovornog urednika 1986. postavio Savez komunista Srbije – sa ciljem da eliminiše svaku opoziciju svojim nacionalističkim pozicijama u pogledu Kosova unutar Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije.⁵⁴ Osmu sednicu Saveza komunista Srbije, koja je ubrzo nakon toga obeležila definitivnu pobedu Miloševića nad protivnicima, za njega je bila prilika da sastavi spisak novinara koji treba da se otpuste zato što ga tada nisu podržali. Ivan Stojanović, generalni direktor Grupe *Politika*, tada je smenjen i na njegovo mesto je u novembru postavljen Živorad Minović. A Živorad Minović tada zavodi red u publikacijama te novinske kuće – promenjena je redakcija *Sveta*, ukinuta su izdanja za mlade kao *NON*, *Mladost* i *Student* ... Istu sudbinu doživljava i Mirko Đekić, glavni i odgovorni urednik *NIN – a* (izdanja Grupe *Politika*), reorganizaciju čije redakcije je Milošević priželjkivao nekoliko meseci ranije,⁵⁵ a

⁵¹ Kako potvrđuje Borisav Jović, vernost njemu bila je Miloševićev glavni kriterij za izbor saradnika: “*Za njega je bilo presudno u koga on ima poverenje, a ne u koga narod ima poverenje. Nije bilo važno da li je sposoban i pošten, da li je radan i aktivan, važno je bilo da je njemu veran.*”, *Knjiga o Miloševiću*, IKP “Nikola Pašić”, Beograd, 2001, str. 26.

⁵² Podvrgnuta kritici Saveza komunista Srbije 1985. godine, *Duga* usvaja novu nacionalističku uredničku politiku nakon što je u proleće 1987. smenjen glavni urednik.

⁵³ Isti taj Slobodan Jovanović će nekoliko godina nakon toga uglednu pres-agenciju *Tanjug* pretvoriti u agenciju u službi isključivo Miloševića.

⁵⁴ Vidi paragraf 41.

⁵⁵ “*Promenjen je glavni urednik Duge, ali situacija u Dugi neće se promeniti pre nego što se u redakciji Duge dogode promene u širem smislu. Razgovaramo i o novom uredniku NIN-*

isto se dogodilo i sa Mihajlom Erićem, glavnim urednikom informativnog programa *Televizije Beograd (RTB)*... Autonomne pokrajine nešto kasnije takođe bivaju pogođene tim čistkama koje se sprovode u medijima. U Vojvodini, posle “jogurt – revolucije” bivaju smenjeni vodeći novinari *Radio – Televizije Novi Sad*, i dnevnog lista *Dnevnik*. Na Kosovu, vlada Srbije zavodi čvrstu kontrolu nad medijima u letu 1990: 5. jula smenjen je glavni urednik *Radio – televizije Priština*, a odstranjeno je nekih 1300 ljudi. Dnevnik *Rilindja*, jedina novina na albanskom jeziku, biva zatvorena, čime je otkaz dobilo 200 novinara. Zatvoreno je i šest lokalnih stanica na albanskom jeziku. Preuzimanje kontrole nad audiovizuelnim medijima od strane Miloševićevog režima preduzeto 1986 – 1987. godine dovršeno je u leto 1991. godine. Neposredno nakon marša opozicije organizovanog u Beogradu 9. marta 1991. u znak protesta upravo protiv kontrole Miloševićeve partije nad Televizijom, Milošević daje na usvajanje novi zakon kojim se objedinjuju radio i televizija na celoj teritoriji Republike: centri Novi Sad, Priština i Beograd tada postaju delovi samo jedne mreže koja se lakše kontroliše. Novi zakon o radiju i televiziji Srbije imovinu *RTS – a* prenosi na državu koja tako postaje njegov vlasnik, a faktički je to Miloševićeva partija... Celo rukovodstvo radija i televizije je smenjeno i donesene su odluke o novim imenovanjima.⁵⁶

Mediji kao glavno oruđe propagande

28. Mediji su bili korišćeni kao ratno oružje, čas za ostvarenje političkih ciljeva – npr. za lansiranje i odbranu lajtmotiva “Svi Srbi u jednoj državi” – čas za ostvarenje strateških ciljeva – kao što je osvajanje teritorija silom,⁵⁷ praksa

a. *Bez obzira kakve odluke budu donesene, probleme u NIN-u nećemo rešiti bez ozbiljne rekonstrukcije cele redakcije*”, izjava na sastanku Gradskog komiteta Saveza komunista 18. februara 1987.

⁵⁶ U avgustu je za generalnog direktora imenovan Dobrosav Bjelečić, bivši izvršni sekretar Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, a Krste Bjelić, neko vreme zadužen za ratnu propagandu za Republiku Srpsku Krajinu, imenovan je za glavnog urednika informativnog programa...

⁵⁷ U trenutku kad počinje rat u Sloveniji i kad su u Hrvatskoj zaredali sukobi između hrvatskih snaga i srpskih autonomaša, celokupna propaganda beogradskog režima prionuće na posao da svoje javno mnjenje pripremi na neophodnost zaštite Srba van Srbije, dakle, za rat sa Hrvatskom. U intervjuu za *Televiziju Srbije*, Vojislav Šešelj, vođa Srpske radikalne stranke, izjavio je: “*Smatram da se ne sme nasilu sprečavati izlazak Slovenije iz Jugoslavije. Nek’ idu odmah, to je dobro i za nas i za njih. Što se tiče Hrvatske, tu se treba drugačije postaviti. Ne sme, dakle, biti isti odnos i prema Hrvatima i prema Slovencima. I Hrvati mogu da idu, ali ne mogu nijednu srpsku teritoriju da ponesu sa sobom. Ja smatram da nadležni državni organi Srbije, pošto savezna vlast već praktično i ne postoji, moraju preuzeti sve ingerencije državne vlasti na čitavoj teritoriji ostatka Jugoslavije, pozvati Generalštab da prihvati te ingerencije. Ako Generalštab ne prihvati, armija će se raspasti. Ali srpska armija može u roku od 48 sati da se formira jer svi ti oficiri iz sadašnje armije, srpske nacionalnosti, razume se, uz neke retke izuzetke, bi se priključili srpskoj armiji. I da se naredi povlačenje trupa i oružja na*

etničkog čišćenja ili razaranja ciljeva predstavljenih kao simboličkih i prioritarnih... Kako bi se ti ciljevi ostvarili, Miloševićev će režim dakle učiniti sve da bi obezbedio kontrolu nad televizijom, radijom i štampom: nakon preuzimanja glavnih sredstava difuzije informacija uslediće metod koji kombinuje propagandu, delimične (i pristrasne) informacije, lažne vesti, manipulisanje, neinformisanje o određenim činjenicama, itd. Ceo taj arsenal biće mobilisan u funkciji opravdanja stvaranja jedinstvene države svih Srba⁵⁸ – i, shodno tome, davanja legitimiteta nacionalnom političkom programu prikazanom kao borba za slobodu, mera za zaštitu rodne grude srpskog naroda – te, naposljetku, jačanja vlasti i pozicija Miloševićevog režima.

Milošević je tako i sam ponekad izricao vrlo nedvosmislene pretnje onima koji bi se usprotivili srpskom jedinstvu. Dana 16. marta 1991, obraćajući se predsednicima opština Srbije, on je na primer izjavio: *“Mi moramo obezbediti da imamo jedinstvo u Srbiji ako želimo da kao republika koja je najveća, koja je najbrojnija, diktiramo dalji tok događaja. To su pitanja granica, prema tome, suštinska, državna pitanja. A granice, kao što znate, uvek diktiraju jaki, nikad ne diktiraju slabi. Prema tome, osnovno je da moramo biti jaki. Da bismo bili jaki, moramo biti jedinstveni na ovim našim nacionalnim interesima. (...) Ja sam naredio još juče mobilizaciju rezervnog sastava milicije. Dalje, angažovanje i formiranje novih snaga milicije, a vlada je dobila zadatak da pripremi odgovarajuće formacije koje će nas učiniti u svakom slučaju bezbednim, odnosno učiniti sposobnim da branimo interese naše republike, a bogami i interese srpskog naroda van Srbije...Ja sam bio na vezi sa našima iz Knina, iz Bosne, ogromni su pritisci. (...) nadam se da neće biti toliko ljudi da se sa nama tuku. Jer, ako ne umemo da radimo i privređujemo, bar ćemo znati dobro da se tučemo.”*⁵⁹ Opšte uzev, mediji će se koristiti za to da bi se nesrbi odvrtili⁶⁰ od ostanka na teritorijama smatranima istorijski srpskima – pa i pod cenu primene sile⁶¹ da se one očiste.⁶²

liniju Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica da se izvrši amputacija Hrvatske.” Upravo na televiziji najistaknutije ličnosti režima najavljuju ciljeve na kojima treba da se radi - kao naprimer Mihailo Marković, akademik i potpredsednik stranke na vlasti, koji u jednom razgovoru na televiziji izjavljuje: *“Hrvatsko vrhovništvo, kao što postaje već svakim danom sve jasnije, neće imati imati snagu da nametne svoju volju i vlast Srbima Krajine, Slavonije, zapadnog Srema i Baranje. Uspostavljanjem nove granice, nove etničke granice, i povlačenjem Jugoslovenske armije na tu novu granicu Jugoslavije biće onemogućeno da se produži ovaj sadašnji rat.”* Vidi *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1997.

⁵⁸ Vidi i primere navedene u paragrafu 15.

⁵⁹ NIN, 12. april 1991, str. 40-41.

⁶⁰ *“Nama ne treba velika Srbija već samo realne granice u kojima će živeti Srbi i vladati sobom”*, izjava dr Jovana Raškovića u Čačku, *Politika*, 15. maj 1991.

⁶¹ *“Ono što mi osvojimo to je naše. Osvajamo samo ono što je naše. Ko hoće sa nama, u redu, ko neće, metak u leđa!”*, general Andrija Biorčević, komandant korpusa Vojske Jugoslavije, NIN, 21. avgust 1992.

⁶² *“Ja bih najviše volela da istočnu Bosnu očistimo, nemojte da me neko uhvati za reč, pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu*

Pravilo: zavaditi jugoslovenske zajednice

29. Stalnom upotrebom određenih ključnih reči nastojala se među srpskim građanima pobuditi odbrambena reakcija i podrška projektu države za sve Srbe koji je pokrenula vlast. Možemo navesti na primer izraze kao *“ustaške fašiste”* i *“koljači”* upotrebljavani za stigmatizovanje Hrvata, ili *“islamske ustaše”* i *“džihad - ratnici”* kojima su pežorativno nazivani bosanski Muslimani...⁶³ Sistematsko posezanje za takvim ključnim rečima, za terminologijom koju je medijima nametnuo Miloševićev režim, bez sumnje je izazvalo i održavalo reakcije mržnje prema nesrpskim zajednicama.

Korišćenje medija kao oružja u pravom smislu

30. Kako ćemo pokušati pokazati nešto kasnije, instrumentalizacija medija za nacionalističke svrhe bila je mišljena kao ravnopravni element vojne kampanje, u smislu da se zaista može govoriti o *“ratnim medijima”*. Fabrikujući laži, izmišljajući razlike i preuveličavajući suprotnosti između nacionalnih zajednica, televizija, radio i štampa upustili su se u opasnu igru. Sistematska upotreba lažnih informacija, polu - informacija, odsustvo medijskog pokrivanja određenih događaja omogućilo je da se među nacionalne zajednice udahnu i uliju mržnja i strah. Mediji su pripremili psihološki teren za narastanje međunacionalne mržnje, pretvorivši se u oružje kada je izbio rat.

31. To može da se ilustruje sa nekoliko primera na koje ćemo se detaljnije vratiti kasnije. S jedne strane, mistifikovane su istorijske činjenice kako bi mogle da posluže nacionalističkim ciljevima i kako bi se postiglo da srpski narod oseti i ispolji želju za osvetom prema onima koji su mu prikazani kao neprijatelji - Hrvatima i Muslimanima - koji bivaju satanizovani. U kontekstu patriotske euforije, mediji pod kontrolom režima su, s druge strane, naveliko širili laž da su za sve nedaće koje su snašle Srbiju odgovorni politička opozicija i nezavisni mediji. Najzad, pod pritiskom političkih vlasti, mediji su morali pokušati da srpske građane ubede da su oni žrtve međunarodne zavere koja ima za cilj da eliminiše Srbiju i izbriše je sa lica zemlje... Konstruisanje takvih stereotipa punih mržnje od strane medija, a posebno od strane državne televizije,⁶⁴ neosporno je položilo emocionalne temelje za vođenje ratne propagande.

podmetnuli pod taj naj naziv i okvalifikovali to kao ratni zločin”, Biljana Plavšić, *Svet*, 6. septembar 1993, Novi Sad.

⁶³ Tipičan primer tog prosedeja je reportaža snimljena u Bratuncu u Bosni i Hercegovini (emitovana 31. jula 1992. na RTS) gde je, kako se izrazio novinar, *“u ime Alaha”* izmasakrirano 114 Srba.

⁶⁴ Pisac Filip David, otpušten sa RTS-a 1993. godine, kome je u greh upisano naročito njegovo učestvovanje u osnivanju nezavisnog sindikata na televiziji, kao privilegovani posmatrač iznutra, dobro rezimira specifičnu ulogu *Televizije Srbije*: *“Danas je svima jasno da, bez uloge koju je odigrala televizija, tog rata možda ne bi ni bilo, ili bi bar bio*

II. Mediji u službi rata

32. Sukob u bivšoj Jugoslaviji ilustruje činjenicu da rat danas više ne može bez krilaticе, bez slogana pa, dakle, ni bez propagande i komunikacije. Naročito u Srbiji, instrumentalizacija medija u službi nacionalističkih ciljeva i interesa rezultat je zrelo promišljenog plana – koji je i sam integralni deo strategije osvajanja i afirmisanja identiteta.

33. Izraz “medijski rat” ovde stiče celokupni svoj smisao jer, kao u svakoj ratnoj situaciji, posredi je kontekst sučeljavanja i sukoba povezanog s političkim ciljevima i svrhama koji ne podrazumevaju samo strateške ciljeve (osvajanje teritorija, zauzimanje ili uništavanje odabranih ciljeva, etničko čišćenje...) i odgovarajuća sredstva (kontrola medija), nego zahtevaju i metod, taktiku da se “dopre” do protivnika (propaganda, dezinformisanje, manipulisanje, laž, itd.).

34. Što se tiče vremenskog aspekta tog medijskog rata, valja razlikovati tri tipa primenjenih delovanja.⁶⁵ Pre svega to je dugoročno edukativno delovanje, kondicioniranje mišljenja i modeliranje mentaliteta – rečju, kontaminacija – što u grubim crtama odgovara fazi razvitka srpskog nacionalizma od početka osamdesetih godina do juna 1991. godine.⁶⁶ Tu fazu obeležava nastojanje da se iskoristi i manipuliše istorija kako bi se srpsko javno mnjenje mobilisalo protiv novih opasnosti. Ti motivi prenose se kroz celu srpsku intelektualnu i umetničku scenu – bilo da posmatramo pozorište, književnost, slikarstvo i sl. Zatim, 1986 – 87. godine kreće srednjeročno delovanje u formi kampanja na javno mnjenje sa svrhom da se propagiraju izvesne teme ili izvesne ideje, a u duhu jasno definisanih ciljeva. Rubrika “*Odjeci i reagovanja*”⁶⁷ u dnevniku *Politika* u tom je smislu odigrala suštinsku ulogu dajući srpskom nacionalizmu “naučno” ruho: visok nivo saradnika –

drugačiji, ne bi bio tako krvav i surov kakav je bio. Ključnu ulogu u stvaranju govora mržnje odigrala je televizija, znači u pripremi rata i posle, u ratnoj propagandi. A ta uloga iskazivala se u stvaranju stereotipa. Recimo, jedan od stereotipa bio je o genocidnosti Hrvata, drugi o suicidnosti Muslimana, onda je tu stereotip o postojanju međunarodne zavere protiv Srbije, stereotip o tome da su svi nezavisni novinari i nezavisni intelektualci u službi stranih obaveštajnih službi, i slično. Svako ko je pisao, ko je govorio, morao se držati okvira ovih stereotipa. Ako ste pokušali da nešto radite, pišete ili razmišljate izoan ovih stereotipa, bili ste proglašavani izdajnikom.” U Slike i reči mržnje: Vukovar 1991, Lazar Lalić, ARHITEL, Pravo na sliku i reč protiv cenzure i zloupotrebe medija, 1995.

⁶⁵ Vidi članak admirala Pierrea Lacostea, “La guerre médiatique” / “Medijski rat” /, u *Défense Nationale*, decembar 1987, str. 25-33.

⁶⁶ Neki audiovizuelni programi, u kojima su se otvoreno povlačile paralele između prošlosti i sadašnjosti, doprineli su dakle - a uz pomoć i političkog konteksta - da se ubrza buđenje srpskog nacionalnog osećanja, na primer emisija “*Kad sveci marširaju*” emitovana na Radio Beogradu i Radio Novom Sadu 1988, ili drama “*Dobrodošli u Galipolje*” emitovana na drugom programu Radio Beograda 11. aprila 1991. u kojoj se govori o svetlim i teškim trenucima sudbine srpske armije u Prvom svetskom ratu.

⁶⁷ Vidi paragraf 49.

akademika, doktora, univerzitetskih nastavnika, predstavnika vlasti itd. – pridali su mu određeni autoritet odnosno legitimitet u očima srpskog javnog mnjenja.⁶⁸ I naposletku, direktnije povezano sa početkom neprijateljstava, tu je taktičko delovanje u konkretnoj situaciji, neodvojivo od prethodnih tipova delovanja, kao što je širenje glasina i laži...

Manipulisanje istorijom u korist nacionalističkih interesa

35. Klima nepoverenja, a zatim mržnje prema drugome, koja se hranila vekovnim strahovima i igrala na kartu krajnjeg nacionalizma, postepeno je od kraja osamdesetih godina počela da se ispoljava u svim republikama. Koliko god nas čudila prijemčivost javnih mnjenja na simplističke i ksenofobne poruke koje su lansirali mediji, ona zapravo može da se objasni postojanjem izuzetno povoljnog tla. Naime, uticaj medijskih poruka mogao bi da se uporedi sa dejstvom halucinogenih droga na javno mnjenje još obeleženo ratnim razdorama iz četrdesetih godina, dramatičnim događajima za koje je poznato da su bili potpuno “potisnuti” i zataškani naporom federalne vlasti i voljom jednog čoveka, Tita, iz straha da bi svako podsećanje, svaka aluzija na te događaje, moglo samo da probudi najgore demone i dovede do raspada federacije.

36. Upravo održavanje ovog tabua tokom decenija i nepreduzimanje spasonosnog kolektivnog egzorcizma po okončanju rata – pomoću jednog pravog društvenog istorijskog projekta analize činjenica i odgovornosti za njih – olakšalo je manipulisanje istorijom⁶⁹ od strane nacionalističkih političkih

⁶⁸ Za istoričarku Oliveru Milosavljević, “*Aktivnost i uključnje intelektualne elite [u Politici] davalo je privid objektivnosti – ne političkog već stručnog govora – i utoliko je imalo veću težinu od otvorenog govora političkih propagandista, iako se sadržina njihovih iskaza svodila na isto*”. Njen članak “*Zloupotreba autoriteta nauke*”, u *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, uredio Nebojša Popov, Samizdat B92, Beograd, 2002. (II. izdanje) /op. cit./

⁶⁹ Vidi u vezi sa ovim članak Gordane Igrić, “*Relectures guerrières de l’histoire yougoslave*” / “*Ratno tumačenje jugoslovenske istorije*” /, u *Le Monde Diplomatique*, septembar 1995. U članku se opisuje demontaža istorije Federacije na primeru novih školskih udžbenika. Tako npr. “(...) mali Srbi već od desete godine uče da je Hrvatski ustav prezro njihove ‘sugrađane’, sveo ih na nivo nacionalne manjine i lišio ih njihovih prava. Što se tiče ‘Katoličke crkve i njenih fanatizovanih vernika’, oni su ‘krenuli u borbu protiv Pravoslavne crkve i Srba’. Zatim na scenu stupa neprijatelj: ‘Zbog pristrasnosti Evropske zajednice, a pre svega Nemačke, koja je najuticajniji i najagresivniji njen član, borba ne prestaje (...). Po treći put u 20. stoleću, Nemačka i Austrija ponavljaju svoj ‘Drang nach Osten’ (‘prodor na istok’), ali ovaj put politički i ekonomski, podržavajući secesionističke snage u jugoslovenskim republikama.’ Srbija i Crna Gora tada su stale u odbranu Jugoslavije boreći se rame uz rame. A to je ‘izazvalo bes i osvetu inspiratora novog svetskog poretka koji su odlučili da ih kazne’. Na časovima geografije, srpski učenici u dobi od četrnaest godina uče ne samo prirodne osobine ‘Republike Srpske Krajine’ i ‘Srpske Republike Bosne’, nego se od njih traži i da znaju objasniti raspad Jugoslavije: ‘Republika Srpska Krajina stvorena je tokom verskog

stranaka koje su nakon slobodnih izbora iz 1990. godine osvojile ili zadržale vlast u bivšim federalnim republikama.

37. Sama struktura federalnog sistema javnog informisanja uspostavljena za vreme Tita – kojoj je bila svojstvena jaka decentralizacija sa ciljem da bi se svakoj kulturi zagarantovao prostor za izražavanje, zahvaljujući kojoj je svaka republika razvijala sopstvene medijske komplekse⁷⁰ – išla je na ruku nacionalističkim strankama u preuzimanju kontrole nad medijima koje su već smatrale svojim...

Odgovornost intelektualaca

38. U Srbiji, nacionalno pitanje otvoreno je postavljeno sredinom osamdesetih godina, u kontekstu ekonomske stagnacije i društvene krize. Početkom 1986. godine, pod uticajem srpskog književnika i akademika Dobrice Ćosića, *Udruženje književnika Srbije* pretvorilo se u glasnogovornika traženja afirmacije srpskog identiteta, nižući apele i manifestacije za potpisivanje peticije koja je razobličavala "genocid", kojeg je žrtva, kako se govorilo, bilo srpsko stanovništvo na Kosovu.

39. No fitilj će planuti i srpsko nacionalno pitanje će biti javno postavljeno tek nekoliko meseci kasnije, kada je objavljivanjem u *Večernjim novostima*,⁷¹ u javnost procurilo nekoliko izvoda iz *Memoranduma o aktuelnim društvenim pitanjima u našoj zemlji* Srpske akademije nauka i umetnosti. U tom tekstu u čijem je pisanju učestvovalo šesnaest članova Akademije, uvelike inspirisanom od strane Dobrice Ćosića,⁷² ponovno su – kroz analizu krize

rata u Hrvatskoj koji je započeo 1991. i još uvek traje (...). Hoteći okončati nacionalni i verski rat, Ujedinjene nacije su donele odluku da Krajinu stave pod zaštitu svojih oružanih snaga'."

⁷⁰ Dovoljno će biti navesti primer samo televizije: *Jugoslovenska radio-televizija* (JRT) zapravo je bila samo koordinaciona mreža osam tv-centara u raznim republikama. Centrala sa sedištem u Beogradu, JRT, bavila se koordinacijom programske razmene među tim centrima.

⁷¹ 25. i 26. septembra 1986.

⁷² Ne samo kao akademik i književnik, nego i kao bivši glavni čovek za propagandu Komunističke partije Srbije, Dobrica Ćosić zauzima posebno mesto u instrumentalizaciji srpskih frustracija i uspona nacionalizma. Već 1977. godine, u svojoj nastupnoj reči prilikom prijema u Akademiju, 29. marta, on je istakao "tragičnost" sudbine srpskog naroda (naročito na Kosovu) koji je "uvek dobivao u ratu, a gubio u miru"... Višekratnim iznošenjem svojih antijugoslovenskih pozicija, svojim brojnim napadima na nersbe, Dobrica Ćosić je direktno odgovoran za rast međunacionalne mržnje, još i dolivajući ulje na vatru za vreme rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Dana 20. juna 1989. u jednom intervjuu u reviji *Danas* on je izjavio: "Već dugo nisam više ubeđen da je jugoslovenstvo a priori u srpskom interesu, a još manje u to da je jugoslovenstvo ekvivalent demokratije i socijalizma (...) Srpsko jugoslovenstvo, kako se manifestuje sada, drugi jugoslovenski narodi doživljavaju kao njegovu suprotnost: ono izaziva anti-jugoslovenstvo i anti-srpsvo. Ne vidim nikakvog razloga zašto bi mi, Srbi, bili više za Jugoslaviju nego bilo koji drugi jugoslovenski narod (...)."

socijalističkog federalnog sistema – bile izložene sve nacionalističke teze koje će hraniti međunacionalnu mržnju i izazvati rat. *Memorandum* je dakle razobličavao diskriminaciju – političku, društvenu, ekonomsku⁷³ i kulturnu –

A u trenutku kada se u Hrvatskoj rasplamsavao rat, Ćosić je u *Politici* 15. septembra 1991. izjavio sledeće: "Država nam se pretvorila u zemlju nesreće i sramote: mir nam se preobratio u rat; narodi koje smo smatrali bratskim uzoračaju nam nebratskom, ustaškom i vmrovskom mržnjom i neprijateljstvom; komšije nam ponovo postadoše gonio i ubice; srpski narod u Hrvatskoj pred ustašama beži u zbegove i vodi odbrambeni rat, a stotinjak hiljada u Srbiji spasava glave. U ovom našem produženom vremenu zla, mi nismo samo žrtve; i mi nanosimo patnje drugima, malo je, svejedno zašto i koliko (...) Jedna Evropa koja nastupa kao nova Evropa, prema Srbiji se ponaša kao stara Evropa: šovinističku laž prima za političku istinu, nacizam za demokratiju, žrtve proglašava kronicima (...)."

Takođe, u trenutku kad se odvijale borbe u Bosni i Hercegovini, on se ovako obraća svojim kolegama u Akademiji: "Snašlo nas je najgore: rasturanjem Jugoslavije poništavaju nam se dva veka oslobodilačke borbe za život Srba u jednoj državi; Srbi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini ugroženi obnovom ustaštva i militantnog islama, prestrašeni novim genocidom, prinuđeni su na stravičan odbrambeni rat protiv šovinističko-ustaške Hrvatske i muslimanskog džihada; kažnjeni smo izgonom iz svetske zajednice; osuđeni smo na dugo stradanje, poniženja, egzoduse, asimilaciju. Na zločine koji nam se čine uzvraćamo zločinima i obeščovečujemo se ponekad do neprepoznavanja sebe." *Politika*, 16. juna 1992, str. 7.

⁷³ Na stupcima *Politike* se vrlo rano počela raskrinkavati navodna ekonomska eksploatacija Srbije i Srba:

Ekonomska eksploatacija čije su navodno žrtve Srbija i Srbi vrlo će rano početi da se razotkriva na stupcima *Politike*:

- "Zahtevam zahvalnost (od nezahvalnih) u ime svih radnika fabrike kamiona „Praga“ u Rakovici, koji su ostali svi do jednog bez radnog mesta kad je njihova fabrika (odmah posle rata) potpuno demontirana i prenetu u Maribor da se osnuje sadašnji „TAM“. Dakle, Srbija je morala da bude „dobrovoljni davalac krvi“ za one koji je sada vredaju! Da svoju skromnu industriju daje za industrijalizaciju čisto seljačke Slovenije!", inženjer Sava Maksimović, *Politika*, 15. novembar 1988.

- "Nikada nisam razumeo pravi cilj malograničnog prometa, međutim, shvatio sam njegove rezultate. On je omogućio da na jednoj maloj, nerazvijenoj teritoriji niknu vrlo snažne komercijalne firme koje su, pod plaštom malograničnog prometa, zgrtale ogromna bogatstva uvozeći iz Italije, Austrije, Nemačke, Švajcarske, Francuske, Engleske i drugih država koje „se graniče“ sa Slovenijom, a za račun „pograničnog pojasa“, u koji, međutim, ulaze sem Slovenije – Hrvatska, BiH, Srbija, Crna Gora i Makedonija. Nadam se da nije potrebno objašnjavati koji novac su Srbija i ostale teritorije SFRJ morale dati snažnoj slovenačkoj komercijalnoj mašineriji za ove usluge. Naravno, lanac se tu ne zadržava, jer na nama nisu zaradili samo Slovenci na ovaj način, nego i bezbrojne mešetarske italijanske firme", Momčilo Gačić, *Politika*, 22. april 1989.

- "Ostalo mi je u sećanju da je jedan visoki funkcioner, čije ime neću navoditi jer nije među živima, ali koji nije iz tzv. južnih delova Jugoslavije, odluku da se fabrika TAM u Mariboru podigne baš tamo obrazložio time što će ta zajednička sredstva, s obzirom na raspoloživost stručne radne snage, najpre da se iskoriste za dobrobit svih krajeva naše zemlje!", Ilija Dević, *Politika*, 12. maj 1989.

- "Informacija da je Vojvodina i deo Srbije trebao biti potopljen u periodu pritiska Informbiroa na Jugoslaviju izazvao je ogorčenje i razočaranje kod stanovništva. Ovaj narod nije bio svestan kakva se zavera kuje protiv njega. Verovao je ovaj narod da sve što se radi da je to za dobrobit socijalizma i radnih ljudi. Trebalo je da prođe dugo vremena da bi se saznala istina da su

od strane drugih republika u okviru Federacije čija je žrtva srpski narod.⁷⁴ Antisrpska koalicija je zahvaljujući Ustavu iz 1974. Srbiju i Srbe navodno stavila u inferiorni položaj; polazeći od specifičnih interesa srpskog naroda, šesnaest akademika pozvalo je dakle na vraćanje izgubljenih teritorija i obnavljanje srpske kontrole nad autonomnim pokrajinama Kosovo i Vojvodina. U tom apelu na jedinstvo upućenom Srbima rasutim po celoj Federaciji – koji su ne samo na Kosovu, nego i u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, žrtve “kulturnog genocida”, “istrebljenja” ili “prisilne asimilacije” – zahtevalo se da Srbi dobiju sopstvenu državu i da njome upravljaju, pa i pod cenu posezanja za silom, i staviti u pitanje granice sa ostalim republikama u Federaciji.⁷⁵

ekonomski i vojni stratezi isplanirali zagrađivanje Dunava, odnosno Đerdapske klisure, kako bi na taj način Vojvodinu i deo Srbije za sva vremena izbrisali sa karte sveta”, Dimitrije Govedarica, Politika, 27. avgust 1989.

- “Nedavno je u javnosti bilo govora da dug SFRJ prema inostranstvu iznosi 15 milijardi američkih dolara /.../. Otplatu duga od 15 milijardi američkih dolara vrši Narodna banka Jugoslavije, tj. iz jedne državne kase, deviznim sredstvima naplaćenim od izvoza robe i usluga i devizne štednje građana”, Ružica Despotović, Politika, 6. novembar 1990.

⁷⁴ Akademici to obrazlažu u četiri osnovne tačke, odnosno prigovora: prvi je “dosledna diskriminacija privrede Srbije u posleratnom periodu” i kumulativno zaostajanje u odnosu na druge republike, a naročito Hrvatsku i Sloveniju; drugi je “nedefinisan i pun unutrašnjih konflikata ustavni položaj Srbije”, koji onemogućava njenu “političku konsolidaciju”; treći skreće pažnju na “fizički, politički, pravni, kulturni genocid nad srpskim stanovništvom Kosova i Metohije” koji je “najteži poraz u oslobodilačkim borbama što ih je vodila Srbija od Orašca 1804. do ustanka 1941. godine”; a poslednji raskrinkava “diskriminaciju” i “rafinovanu i delotvornu politiku asimilacije” kojoj je izložen “srpski narod u Hrvatskoj”. Vidi *Mémoire d'un groupe d'académiciens de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts sur des questions sociales actuelles de notre pays, Deuxième partie: La position de la Serbie et du peuple serbe* /“Memorandum grupe akademika iz Srpske Akademije nauka i umetnosti o aktualnim društvenim pitanjima u našoj zemlji, Drugi deo: Položaj Srbije i srpskog naroda”, objavljen u *Le nettoyage ethnique. Documents historiques sur une idéologie serbe* /Etničko čišćenje: Istorijski dokumenti o srpskoj ideologiji/, priredili, preveli /na francuski/ i komentarisali Mirko Grmek, Marc Gjidara i Neven Šimac, Fayard, Paris, 1993. /Citat preuzet iz *Nacrta memoranduma na srpskom jeziku, dokument ERN 00251117-00251191, str. 41, 50, 54 i 58.*/

⁷⁵ Akademici to ovako objašnjavaju: “Uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda, nezavisno od toga u kojoj se republici ili pokrajini nalazio, njegovo je istorijsko i demokratsko pravo. Sticanje ravnopravnosti i samostalan razvoj za srpski narod imaju dublji istorijski smisao. Za manje od pedeset godina, u dvema uzastopnim generacijama, dva puta izložen fizičkom uništenju, prinudnoj asimilaciji, pokrštavanju, kulturnom genocidu, ideološkoj indoktrinaciji, obezvređivanju i odiranju od sopstvene tradicije pod nametnutim kompleksom krivice, intelektualno i politički razoružavan, srpski narod je bio izložen preteškim iskušenjima da to ne bi ostavilo duboke tragove u duhovnom stanju (...). Ukoliko računa sa svojom budućnošću u porodici kulturnih i civilizovanih naroda sveta, srpski narod mora dobiti mogućnost da ponovno nađe sebe i postane istorijski subjekat, da iznova stekne svest o svom istorijskom i duhovnom biću, da jasno sagleda svoje ekonomske i kulturne interese, da dođe do savremenog društvenog i nacionalnog programa kojim će se nadahnjivati sadašnje i buduće generacije (...).” Ibid, str. 265-266 /70/.

40. Slobodan Milošević je uspeo da postigne da se Centralni komitet Saveza Komunističke Srbije ne izjasni o tom eksplozivnom tekstu – nije bilo nikakvih smena ni uklanjanja ljudi. On sâm neće se izjasniti odmah, niti će lično osuditi *Memorandum*. Postoje indicije⁷⁶ na osnovu kojih može da se pretpostavi

⁷⁶ Iako se Slobodan Milošević nije izjasnio o svom ličnom stavu u momentu kada su *Večernje novosti* objavile izvode iz *Memoranduma*, i mada je uspeo da izbegne donošenje bilo kakvih osuda na Centralnom komitetu Saveza /komunista/, on će nekoliko godina kasnije Akademiji javno priznati pravo da se meša u srpsku politiku: “A što se tiče Srpske akademije nauka, ne vidim zaista zašto ona ne bi imala uticaj na politiku u Srbiji. Koji je to narod u svetu, koja je to razumna država koja se stidi svoje akademije nauka.” (*Politika*, 22. decembar 1989) To saučesništvo s Akademijom je uzajamno: na svojoj godišnjoj skupštini, Akademija će izjaviti: “Srbija je zadovoljujućim jedinstvom i borbom svog naroda, odevnim, smelim i poštenim stavovima i jedinstvom novog partijskog i državnog rukovodstva na čelu sa predsednikom Slobodanom Miloševićem, povratila svoju suverenost, državnost, jedinstvo, i postala ravnopravna članica naše federativne socijalističke višenacionalne zajednice, Akademija je te napore i program novog srpskog rukovodstva podržavala i danas podržava.” Ove reči je 26. maja 1989. prenela *Politika*, saževeši njihovu poruku u masno štampanom naslovu članka “Akademija je podržala i podržava program novog srpskog rukovodstva”...

Od 1990. godine Milošević će uostalom javno pokazivati da ima kontakte sa autorima *Memoranduma* - kako bi ispitao njihovo raspoloženje u odnosu na svoj projekat objedinjavanja celog srpskog naroda u okviru jedne države. Borisav Jović piše da je Milošević tokom zime 1990. više puta primio Dobricu Čosića (vidi *Poslednji dani SFRJ-Izvodi iz dnevnika, “Politika”, Beograd, 1995, str. 118*). U aprilu 1992. Milošević će Dobricu Čosića, pravog inspiratora *Memoranduma*, dovesti na čelo cele nove jugoslovenske federacije...

U januaru 1992. akademik i poslanik Miloševićeve Socijalističke partije u srpskom parlamentu, Antonije Isaković, izjavio je sledeće: “Osnovno je to da je ‘Memorandum’ uticao - neko ga je prihvatio, a antisrbi su uglavnom bili protiv”, akademik Antonije Isaković, *Duga*, 1-14. februar 1992.

Još jedna indicija dosluha između Miloševićeve grupe i inspiratora *Memoranduma* obelodanjena je u junu 1992. kada će neki akademici na svoju nesreću zatražiti da Milošević podnese ostavku. Radoš Smiljković, rukovodilac Socijalističke partije i čovek odan Miri Marković (Hartmann, *op. cit.*, str. 31), Miloševićevoj supruzi, tada će izjaviti: “Članovi Akademije, potpisujući peticiju kojom traže ostavku predsednika Republike, ne smeju da na taj način štete položaju ove institucije u životu nacije. Akademici ne mogu da u Memorandumu traže jedno, a sada nešto sasvim suprotno”. /prevod sa francuskog/ *Politika*, 15. juna 1992, str. 11. Iste večeri nakon apela Miloševiću da dade ostavku od strane 65 članova Akademije, Mihailo Marković, akademik i potpredsednik Miloševićeve stranke, u jednoj emisiji je na državnoj televiziji izjavio: “(...) Otvorajući pitanje položaja Srba na Kosovu, u Hrvatskoj i Bosni, Akademija se izjasnila za početak bitke koja nas je dovela u situaciju u kojoj se nalazimo danas. Iz samog načina na koji su ta pitanja postavljena bilo je očigledno da se moramo boriti za pravo Srba na opstanak u tim krajevima. A mi smo morali da izrazimo našu ljudsku solidarnost, čime smo ušli u sukob sa velikim silama i novim svetskim poretkom. Zbog toga je nemoralno da neki pripadnici ovog naroda koji su ustali u ime cele nacije, koji su, sa retkim izuzecima, dobili potpuni konsenzus, krivicu za posledice te politike danas svaljuju na druge. Cela ta stvar je nemoralna, ona se može opravdati pragmatičnim razlozima, strahom od posledica, potrebom da se popusti pred onima koji su jači, ali ne i moralnim

da sve to nije procurilo u *Večernje novosti* bez znanja Miloševića i njegovog kruga: činjenica da se ugledna Srpska akademija bavi odnosima među partnerima u Federaciji i postavlja pitanje o položaju Srbije u sklopu Jugoslavije poslužiće kao legitimacija izlasku antijugoslovenskog nacionalističkog programa u javnost i na političku scenu. Arhitekt Bogdan Bogdanović, koji je 1981. istupio iz Srpske akademije, tako naprimer potvrđuje da je, prema njegovom mišljenju, objavljivanje tog dokumenta izraz saučesništva određenih političkih krugova i beogradskih intelektualaca te da *Memorandum* predstavlja ohrabrenje i naučno pokriće srpskom nacionalizmu: “*Takav dokument nije mogao da se pojavi bez saradnje akademika – nacionalnih vođa i pojedinih članova partije. Svakako ne Stambolićeve (...) U Beogradu je dočekan kao znak za početak trke: ‘naši intelektualci kažu nam da krenemo’. U šta? U Veliku Srbiju, razume se. U ratove za ostvarenje naših velikih ideala naše tradicije, itd.*”⁷⁷

Milošević će kasnije taj program preuzeti za svoj račun i iskoristiće ga za osvajanje vlasti, da bi počeo da ga zaista sprovodi, uz direktnu saradnju nekih članova Akademije,⁷⁸ nakon što je bio izabran za predsednika Srbije. A u osvajanju vlasti kao i u instrumentalizaciji srpske istorije i mitologije, ispostaviće se da su mu mediji najdragocenija pomoćna sredstva.

Miloševićovo oslanjanje na medije u svrhu osvajanja vlasti

41. U odlučnoj bici protiv reformatorskog krila Komunističke partije Srbije u septembru 1987. u kojoj je pobjedu odneo S. Milošević – prvo uperenoj protiv Dragiše Pavlovića, predsednika beogradskih komunista, a zatim protiv Ivana Stambolića, srpskog predsednika – glavni mediji u Srbiji zaista će odigrati ključnu ulogu. A Dušan Mitević, drugi čovek *Televizije Beograd* i Miloševićev intimus,⁷⁹ i Živorad Minović, glavni urednik *Politike*,⁸⁰ kao i Slobodan

*razlozima.” /prevod s engleskog/ Vidi dokumentarni film *Akademici*, režiser Mirko Bojović, producent Lazar Lalić, ARHITEL, 2002.*

Najzad, valja podsetiti da je eliminisanje Dragiše Pavlovića iz političkog života, koje je u septembru 1987. organizovao Milošević, direktno povezano sa Pavlovićevim napadom na Srpsku akademiju nauka i umetnosti i njen *Memorandum*... O tome Borisav Jović piše ovako: “*Dragiša Pavlović je bio u to vreme najviše eksponirani srpski političar koji je napadao Srpsku akademiju nauka i umetnosti, zbog sadržaja poznatog nacrtu Memoranduma, ali i zato što se stavio otvoreno protiv samog Miloševića u pitanju odnosa prema rešavanju srpskih problema na Kosovu i Metohiji.” Vidi Borisav Jović, *Knjiga o Miloševiću*, IKP “Nikola Pašić”, Beograd, 2001, str. 8.*

⁷⁷ *Akademici*, op. cit. /citirano prevedeno s engleskog/

⁷⁸ Bogdan Bogdanović pojašnjava sledeće: “*Ovo će možda strašno da zvuči, ali mislim da je istina. Čuo sam da su imali komisije demografa, istoričara, psihologa, da bi utvrdili - jer su bili sigurni da će rata biti - koliko života srpska nacija može podneti da izgubi, koliki bi bili srpski gubici u ratu. Možete li da zamislite taj užas? Da starci računaju koliko mladih ljudi mogu da pošalju u rat da budu ubijeni!” . Idem. /prevod s engleskog/*

⁷⁹ “*Mira Marković: Power behind Milošević*”, *BBC News* /”Mira Marković: Snaga iza Miloševića”/, subota, 13. januar 2001.

Jovanović, direktor *Politike Ekspresa*, podržaće Miloševića u sukobu sa njegovim protivnicima unutar Partije, optuženim za antititoizam i antijugoslovenstvo... Ostvarena u ogorčenoj bitci na jednoj sednici Centralnog komiteta Partije, pobjeda Miloševića nad reformatorskim krilom Partije omogućiće izvođenje puča u medijima u organizaciji Dušana Mitevića koji je usledio ubrzo zatim⁸¹: “*osma sednica*” Partije bila je prilika za prvi “*direktan*” televizijski prenos događaja te vrste milionima srpskih tv – gledalaca koji će biti svedoci preuzimanja kontrole nad Komunističkom partijom Srbije od strane Slobodana Miloševića.⁸² Borisav Jović, verni Miloševićev saveznik i bivši predsednik jugoslovenske federacije potvrdio je kasnije da je medijalizacija te “*osme sednice*” bio važan čin davanja legitimiteta Miloševićevom preuzimanju kontrole nad Partijom.⁸³

⁸⁰ Upravo će Živorad Minović obezbediti podršku *Politike* Miloševiću u borbama za vlast unutar Saveza komunista Srbije. Nakon Miloševićeve pobjede, on će biti imenovan za generalnog direktora Grupe, umesto Ivana Stojanovića -a uporedo s tim će u okviru Centralnog komiteta biti zadužen za “*duše*” i “*mozgove*” jer su sada njemu poverena dva zaduženja - “*za idejno-politički rad*” sa kadrovima i “*propaganda i agitacija*”. Upravo će on izdanja Grupe *Politika* pretvoriti u ideološko oruđe srpskog režima. Vidi Mark Thompson, *Forging War. The Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Hercegovina*, Article 19, International Center against Censorship, Avon, maj 1994, str. 69 /cf. *Kovanje rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, izd. HHO i Građanska inicijativa za slobodu javne riječi - Zagreb i Article 19, International Centre Against Censorship, London-Zagreb, 1995./

⁸¹ Dušan Mitević će njegovu funkciju objasniti u razgovoru sa ekipom BBC-a vođenom 29. septembra 1994. u okviru snimanja dokumentarnog serijala *Smrt Jugoslavije*: “*(...) U socijalističkim zemljama, kao što znate, sednice se nisu prenosile uživo. Sa sednica smo izveštavali, ali nije bilo prenosa uživo. Sa ovom je učinjen presedan. Trajala je dva dana, a prenošena je uživo na jednom od naših kanala. Odluku o tome sam doneo lično ja jer sam mislio da je bolje da se ona emituje, nego da imamo velik broj tv-ekipa koje o njoj izveštavaju. Ali, osnovni razlog zašto je tu odluku bilo moguće sprovesti bilo je to što nikoga nisam ništa pitao, za prenošenje zapravo nije postojala nikakva zabrana (...). A predsednik Milošević je time ostvario veliki poen jer je taj prenos za ljude bio prilika da ga podrže, a njemu je to znatno olakšalo stvari jer, znate, mesec dana nakon toga smenjeni su neki od najviših državnih rukovodilaca, uključujući Ivana Stambolića, tako da je javnost bila unapred pripremljena tim prenosom sednice uživo.*” /prevod s engleskog/

⁸² Florence Hartmann, *Milosevic, la diagonale du fou*, Denoël, Pariz, 1999, str. 19-21.

⁸³ Borisav Jović o tome kaže sledeće: “*Odjek rasprave na sednici CK bio je ogroman. Sva sredstva informisanja, televizija, radio i dnevna štampa, prenosila su svaku izgovorenu reč. Građani su se ‘zakovali’ pored svojih TV i radio prijemnika i počeli su masovno da se uključuju u debatu slanjem telegrama podrške Miloševiću i kritike dotadašnjem načinu vođenja politike. Ti su telegrami čitani na sednici da bi se sa njima upoznali svi članovi CK, što je izazvalo otpor i negodovanje Stambolićeve grupe, ali i nove telegrame, i tako unedogled. Naslovi u dnevnoj štampi kao nikada dotle, takoreći od prve do poslednje strane, bili su krupni kao na plakatama, sa glavnim akcentima iz izlaganja svih govornika. Politizacija je dostigla vrhunac. Javnim glasanjem je prihvaćena Miloševićeva politika i odgovornost Dragiše Pavlovića, sa svega sedam glasova protiv.*” Vidi *Knjiga o Miloševiću*, IKP “Nikola Pašić”, Beograd, 2001, str. 39.

42. Režija te predstave podseća na jednu drugu, onu od 24. aprila 1987, na kojoj će Milošević, poslat na Kosovo da bi se sastao sa srpskom manjinom koja se žalila na izživljavanja albanskih autonomnih vlasti, izgraditi legendu o sebi kao braniocu kosovskih Srba, a na osnovu unapred smišljenog incidenta i govora.⁸⁴ Naime, incident koji je navodno do detalja izrežiran u saradnji sa lokalnom policijom, koji će za njega biti prilika da izgovori ono "Niko ne sme da vas bije" upućeno srpskoj manjini, snimala je *Televizija Srbije* koja se na licu mesta zatekla zaslugom Dušana Mitevića.⁸⁵ Emitovane i stalno iznova reprizirane na televiziji, opširno komentarisane na stupcima štampe, te slike su ovekovečile lik Miloševića kao spasitelja i ujedinitelja srpskog naroda i učvrstile njegovu moć unutar Partije.

"Ugroženost srpskog identiteta"

43. Nakon te prve manifestacije dosluha između Miloševića i srpskih medija, ujedinjenih na nacionalističkim ciljevima, uslediće od leta 1987. pa do 1990. godine intenzivna medijska kampanja sa ciljem podizanja Srba protiv albanske većine na Kosovu okrivljene za sve nedaće.

44. Prikazivanje srpskog identiteta kao ugroženog od suseda, a na prvom mestu od Albanaca, naveliko će iskorišćavati dnevni list kao što je *Politika*, koji će postati jedan od glavnih instrumenata manipulacije i dezinformisanja pod kontrolom režima.⁸⁶ Prenoseći najgore glasine bez provere

⁸⁴ Daniel Vernet, "Milosevic, l'homme du malheur serbe" / "Milošević, čovek koji je Srbima doneo nesreću" /, *Le Monde*, 7. oktobar 2000.

⁸⁵ Rémy Ourdan, "Les guerres perdues de Slobodan Milosevic" / "Izgubljeni ratovi Slobodana Miloševića" /, *Le Monde.fr*, 31. mart 2001.

⁸⁶ Ovde može da se citira primer, kako se tvrdi, eksponencijalnog rasta albanskog stanovništva koji je navodno bio deo svesnog plana i koji predstavlja opasnost za prisustvo srpskog naroda na Kosovu, prikazivanom kao njegova istorijska kolevka:

- "Sadašnja brojna nadmoć Albanaca u SAP Kosovo i nekim drugim oblastima je ozbiljan argument u prilog velikoalbanskih zahteva. Međutim, njihova brojna nadmoć i visok natalitet nisu prirodna posledica istorijskog razvitka, već političke volje. To je očigledno i to ne treba dokazivati (smišljeno se doseljavaju i naseljavaju, propagira se visok natalitet, toleriše se bigamija, itd.). Bitno je da je to svojevrsno nasilje nad uobičajenim tokovima društvenog razvitka sa određenim političkim ciljevima, te tako prema tome treba i pristupiti – kao prema nasilju. /.../ Dok je stvaranje „velike Albanije“ javno iznet cilj albanske iredente, prikriven a očigledan cilj u doglednoj budućnosti, jeste razbijanje Jugoslavije. O tome jasno govori pravac albanskog naseljavanja. Upadljivo je da u SR Makedoniji Albanaca nema u krajevima koji su imali da pripadnu Bugarskoj posle prvog balkanskog rata prema ugovoru. Takođe, približava se trenutak kada će srpski i makedonski narod konačno biti razdvojen tamponom neslovenskog stanovništva, te će Makedonci biti praktično izolovani od Jugoslavije. Nešto slično kao da se odigrava i u Sandžaku, koji je nekada bio upravo spona između Srbije i Crne Gore", Đorđe Janković, *Politika*, 5. novembar 1988.

- "Svaka država, pogotovo ako u njoj postoji veliki nesklad u ravnomernom obnavljanju stanovništva, mora da vodi računa i o nacionalnom „rasporedu“ beba. To, uveliko, mora da važi i za Jugoslaviju, državnu zajednicu u kojoj čak dve cele republike, uz „pomoć“ jedne oveće pokrajine

(SAP Vojvodine), ne mogu da dostignu u natalitetu Pokrajinu Kosovo. U pitanju su, inače, SR Slovenija, SR Hrvatska i SAP Vojvodina. U svim ovim federalnim jedinicama rodi se manje dece nego na Kosovu! /.../ Dakle, „neotuđivo“ je pravo svakog našeg čoveka da se višestruko i lično, a i nacionalno i produžuje i umnožava, ali je isto tako nezaobilazna i njegova obaveza da se stara o budućnosti sve dece Jugoslavije. Očigledno je, međutim da narušena biološka shema obnavljanja stanovništva SFRJ treba, ako je pravde i želje da se harmonično živi u zajedničkoj „kući“, da zabrine ne samo niskonatalitetne, nego i narode (narodnosti) koje takvu šemu narušavaju. Visok natalitet jednog naroda u zajedničkoj državi, u stvari, mogao bi da se prihvati samo ako se sa svim obavezama koje on donosi saglase drugi narodi, koji će, da uprošćeno kažemo, prihvatiti da „izdržavaju“ povećani broj dece i, eventualno, dele s njima svoje prostorne i sve druge resurse. Svaka prisilna socijalizacija, bila bi, u stvari, u suprotnosti sa jednom kristalno čistom demokratijom, koju je upravo drug Kardelj formulisao: da su „prava svakog građanina SFRJ ograničena samo p r a v i m a drugih ljudi u njoj“, Miodrag D. Ignjatović, *Politika*, 20. novembar 1988.

- "Saterani u mišju rupu, preživeli albanski nacionalisti i separatisti posle drugog svetskog rata nisu odustali od svojih bezumnih ciljeva. Promenili su taktiku, ali im je strateški cilj ostao isti kao 1912., 1919. i 1944-1945. godine. Oružanu pobunu zamenili su pakleni planovi osvajanja životnog prostora Južnih Slovena (ucrtanog u mapi „Velike Albanije“) pomoću demografske eksplozije albanskog stanovništva u našoj zemlji, sračunate na stvaranje „etnički čistog Kosova“. Ovu strategiju pretočili su u sve vrste perfidnog i otvorenog pritiska na iseljavanje starosedelaca – Srba i Crnogoraca, u prodiranje separatista u sve institucije društveno-ekonomskog sistema na Kosovu i Metohiji, u mere za albanizaciju Kosmeta i odvajanje ove pokrajine od SR Srbije, u planove legalnog pretvaranja Kosova i Metohije u republiku, otepljenja ovog dela SR Srbije i SFRJ i njegovog pripajanja NR Albaniji", dr Gavro Marjanović, *Politika*, 6. decembar 1988.

- "Dok natalitet srpskog naroda neprekidno opada, albanska demografska eksplozija je već godinama ekonomski i politički problem broj 1 Jugoslavije. Ranije je to bila tzv. tabu tema. Javnost je poput noja zavalčala glavu u pesak, dok su pojedini izjavljivali kako ih je stid što moraju da diskutuju o tome ko koliko rađa. Albance, međutim nije stid što im je natalitet najveći u Evropi, već se trude da bude najveći i na svetu. (...)Naš savezni Ustav garantuje pravo na slobodno rađanje, ali zaboravlja da doda 'u skladu sa ekonomskim mogućnostima društva'", mr Dušan Nikolić, *Politika*, 30. oktobar 1989.

- "Politika rukovodstva Jugoslavije prema Albaniji, od sredine šezdesetih godina, pa do 1981. to jest, do petokolonaškog bunta albanskih separatista i šovinista – doživjela je sraman krah: ona je mnogo doprinijela nasilnom mijenjanju etničke karte Kosova i Metohije, odnosno, nasilnoj albanizaciji tog starodrebnog centra srpske državnosti i duhovnosti", Batrić Jovanović, *Politika*, 5. maj 1990.

Sličan mehanizam će biti primenjen protiv Hrvata, koji će biti predstavljeni kao naslednici krivaca za zločine nad drugim narodima, među kojima i nad Srbima, za vreme Drugog svetskog rata. Uvredljiva poređenja takođe su dala svoj doprinos manipulisanju i dezinformisanju javnosti:

- "Svet o ovome genocidu ustaša nije dovoljno obavješten, jer da jeste, ne bi neke zemlje tolerisale njihove nastavljače, a Jasenovac ne bi bio izostavljen pri nabranjanju najvećih evropskih gubilišta za vreme drugog svetskog rata. Ne znam da li je u njemu ubijeno najviše ljudi, ali sam siguran da su smrti u njemu bile najstrašnije", dr Ljubomir Ramčević, *Politika*, 8. maj 1989.

- "Hrvatska tzv. demokratska zajednica ponosi se Antom Starčevićem! Čega se mudar stidi, time se lud ponosi – kaže narodna poslovica. Ponosi se ona i tzv. Nezavisnom Državom Hrvatskom, pripremajući potajno i javno novi pokolj Srba u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini. Ukoliko onaj pošteno deo Hrvata dozvoli svojom pasivnošću i ravnodušnošću da u Hrvatskoj dođu

i prikazujući ih kao provereno istinite, taj dnevnik je slikao apokaliptičnu situaciju koja nije imala ništa zajedničko sa stvarnošću Kosova, ali koja je kalila srpski revanšizam i istovremeno podsticala na mržnju i nasilje. Takvo delovanje preuzelo je tehniku već korišćenu u nacističkoj propagandi kako bi se unapred opravdala agresija na Čehoslovačku i Poljsku u ime odbrane nemačkih manjina: "informacije" i "izveštaji" tih ljudi, u kojima su isticana nasilja koje su te manjine trpele, bili su verno reprodukovani u nemačkoj štampi, što im je pridavalo autentičnost⁸⁷...

45. Od 1987. godine, Milošević će se u vlasti oslanjati na medije, kojima se direktno i cinično služio za nametanje svojih opsesivnih tema. Belgijski novinar Jean – Paul Collette tako tvrdi da je "prema većem broju svedočanstava" on "sam davao inspiraciju za propagandne poruke na televiziji kroz koje je širio svoju nacionalističku hysteriju".⁸⁸ To Miloševićevo istinsko preuzimanje u svoje ruke medija i njihovog sadržaja takođe je potvrdio Borisav Jović, jedan od njegovih najbližih saradnika, na primer beleškom od 2. avgusta 1990. u svojem dnevniku

na vlast Tuđman i njegove pristalice, tada će doći do najkrovnijeg građanskog rata u Jugoslaviji, to je jasno kao dan, jer je Tuđmanom zamenik Šeks izjavio u inostranstvu da će maknuti sve unitariste u Hrvatskoj", Radoslav Blagojević, *Politika*, 3. mart 1990.

- "Vaša namera je da primorate ceo hrvatski narod da se oseća odgovornim za genocid koji su počinili ekstremni elementi hrvatskog naroda, ustaše. Vi, kao i vaš pristaša i imenjaka dr. Franjo Kuharić, imate dovoljno drskosti da pomenete 'samo' 40-50.000 žrtava u koncentracionom logoru Jasenovac, iako je do danas u masovnim grobnicama u Gradini otkriveno šest puta više žrtava", Čedomil Huber, "Otvoreno pismo dr Franji Tuđmanu", *Politika*, 8. mart 1990.

- "Zaboravu genocida znatno je doprinelo i najviše državno i partijsko rukovodstvo Jugoslavije a naročito pojedinci na najvišim funkcijama, sopstvenim nesećanjem i nečinjenjem. /.../ Gest sličan Brantovom šef naše države nikad nije učinio. Nisu učinjeni ni mnogo manji gestovi pošte i sećanja, a u onima koji su činjeni uvek se više naglašava opštehumanistički nego konkretno - istorijski aspekt događaja", mr Miroslav Živković, *Politika*, 5. jun 1990.

⁸⁷ Sudija Antoine Garapon i univerzitetski profesor Muhamedin Kullashi sproveli su detaljnu analizu primene tog prosede na Kosovu, u svom članku "Les ressorts du discours de la haine autour du Kosovo" /"Poluge diskursa mržnje u vezi sa Kosovom"/, kao na primer: "Ponovno ujedinjavanje ostvaruje se na satanizaciji Albanaca, preciznije, na tri teme koje ponavljaju do iznemoglosti kako mediji, tako i sami intelektualci, koji su odigrali odlučujuću ulogu kao njihovi prenosnici: invazija, 'genocid', 'egzodus'." Na osnovu tih tema može se shvatiti da se ne radi o običnom nacionalizmu koji svojata neku teritoriju, nego o nečem dubljem, o rasističkom diskursu, tj. diskursu temeljenom na demonizaciji drugoga pretvorenog u tuđinca. Propaganda se služila klasičnim postupcima, a naročito konstruisanjem velike laži na osnovu "malih istina" (privatni sporovi građana sistematski se prikazuju kao međunarodni sukobi, a objektivne napetosti između Albanaca i Srba kao politička i ekonomska kriza), izveštajima o zverstvima na osnovu izmišljenih ili većim delom falsifikovanih činjenica, a posebno neprestanim ponavljanjem laži ('genocid', 'teror', 'etničko čišćenje') koje se u očima srpskog javnog mnjenja s vremenom počinju izgledati kao istina."

<http://www.col.fr/cera/pays/kosovo.htm>.

⁸⁸ U tekstu "Un monstre d'opportunisme" /"Oportunističko čudovište"/, on-line izdanje dnevnih novina *Le Soir*, 12/02/2002.

<http://www.educweb.org/Alterfocus/Dossiers/Delponte/Milosevic.htm>.

koji je vodio kao potpredsednik, a posle predsednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: "Napisao sam seriju od tri članka 'Istina o Anti Markoviću' i poslao Slobodanu. On je to dao da se objavi u 'Politici'. Objaviće se 5, 6. i 7. u nastavcima pod nečijim pseudonimom. Moramo ga razobličiti, jer je narod u velikoj zabludi ko je on i šta je on. Mnogi u njemu vide nekog spasioca, ali on je običan prevarant i neprijatelj srpskog naroda".⁸⁹

Srpska mistika u službi vlasti

46. Korišćenje istorije i oživljavanje drevnih srpskih mitova u nacionalističke svrhe stvorile tada kontekst za organizovanje kulturno – političkih manifestacija sa ciljem mobilizacije srpskih masa. Nacistička propaganda je pokazala da mitovi imaju snažan kohezivni efekat na mase: upravo je mitovima, dakle pozivanjem na sile nesvesnoga, na strah i stravu, na instinkt za moći ili na izgubljeno zajedništvo, propaganda koju je organizovao Goebbels uspela da osvoji Nemce i stopi ih u kompaktnu masu. Srpski će režim upotrebiti sličan recept: kako bi se zakalilo jedinstvo naroda, zvanična propaganda je crpela na izvorima srpske mistike, mistike o narodu žrtvi i mučeniku prema kojem se istorija mačehinski ponela, te mistike Velike Srbije nedeljive od pravoslavlja.⁹⁰

47. Dakle, 1987. godine su se najveći nacionalisti među intelektualcima smenjivali na televiziji sa hvalospevima prošlosti srpske nacije, dok su se novine punile feljtonima sa istorijskim temama⁹¹ u kojima se veličala srednjevekovna Velika Srbija, i tekstovima u kojima su nizane nepravde i

⁸⁹ *Poslednji dani SFRJ*, Izvodi iz dnevnika, op. cit, str. 173.

Borisav Jović daje još jedan interesantan primer: "Događalo se vrlo često da Miloševiću dolaze u posetu i na razgovore razni svetski državnici, koji su o tretiranim temama imali drugačija mišljenja i stavove od njega. Pravilo je bilo da se ne izlazi pred kamere, da svak iznese svoje stavove, nego da se izda saopštenje, koje bi lično redigovao Milošević i u kome bi njegovo mišljenje i njegovi stavovi figurirali kao ono o čemu je razgovarano, ali bez stavova druge strane." *Knjiga o Miloševiću*, Beograd, 2001, str. 14.

⁹⁰ Od leta 1991. godine na RTS je bila zabranjena sva muzika koju su komponovali ili izvodili nesrpski autori, a sve je važnije mesto davano pravoslavnoj veri i njenim predstavnicima. Sistematski su emitovane reportaže o pravoslavnim svetkovinama.

⁹¹ Navodeći primer *Politike*, Mark Thompson piše ovako: "Od 1987. godine, *Politiku* su monopolizovali članci koji huškali na mržnju - i strah - u kojima se pominjao sve duži spisak unutrašnjih i vanjskih neprijatelja (kosovski Albanci, a kasnije i Hrvati, Sloveni, bosanski Muslimani, Vatikan i CIA). Poslednje stranice novina su u međuvremenu prepuštene 'beskrajnim napisima u nastavcima o srpskoj prošlosti: o njenim bitkama, dinastijama, neuporedivim patnjama'". *Vidi Forging War. The Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Herzegovina*, Article 19, International Center against Censorship, Avon, maj 1994, str. 69.

napadi upereni protiv Srba,⁹² od bitke na Kosovom polju 1389. godine – u kojoj je pobedom Turaka okončana samostalnost Srbije – pa do “genocida” koji je nad srpskim stanovništvom 1941. počinila Nezavisna Država Hrvatska⁹³, priznata od Hitlera i Mussolinija, na čijem čelu je bio Ante Pavelić, vođa nacionalističkog ustaškog pokreta odgovornog za atentat na kralja Aleksandra 1934. godine... Na primer, 9. februara 1990. “Politika” je objavila pismo koje je potpisao Vojislav K. Stojanović, predsednik Udruženja univerzitetskih nastavnika i naučnih radnika Srbije, u kojem on očigledno preteruje u pogledu broja srpskih žrtava u Drugom svetskom ratu, odnosno brojki koje opisuju navodnu demografsku eksploziju albanskog stanovništva na Kosovu: “Srpski narod nikad nije bio osvajajući narod i nikad nije težio ugnjetavanju drugih naroda. Ali drugi narodi su nekom zlom sudbinom nastojali da potčine i ugnjetavaju njega (...) u zločinu genocida koji su počinili hrvatski ultranacionalisti, srpski narod je izgubio više od dva miliona nevinih žrtava postradalih samo zato što su bili Srbi (...) Albanci su delali na nemoralan i nehuman način: razradili su nečuvenu kampanju za plodnost svojih jadnih i sirotih žena te je upravo tako kod njih došlo do još neviđene demografske eksplozije, najpeče na svetu. Oni su tako svoj broj na Kosovu i Metohiji povećali pedeset puta za samo četrdeset godina.” /prevod sa francuskog/

Medijizacija “političkih liturgija”

48. U celoj će se zemlji organizovati sve brojnije umetničke, verske i ritualne ceremonije u svrhu komemorisanja “srpskih žrtava” kroz istoriju. Milošević, koji je poznao psihološki efekt takvih priredbi na masu i koji je smatrao važnim da im i lično prisustvuje, svesrdno je brinuo da one budu uvršćene među udarne teme u medijima⁹⁴: tako su, na primer, u aprilu 1990,

⁹² Među mnogim emisijama s istorijskim sadržajem na televiziji i radiju, svrha kojih je bila da se pokažu pretnje koje su se nadvile nad srpski narod, te da se opravdaju napadi na nesrpsko stanovništvo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, možemo navesti na primer sledeće:

“Crveno je nebo”, dramski dokumentarac emitovan u avgustu 1991. na *Radio-Beogradu*, koji je, uz potkrepu svedočanstava, govorio o egzodusu srpskog naroda iz Hrvatske; emisija *TV Beograd* o “Osvećenju jame na Kupreškom polju” u koju su bacani poklani Srbi tokom Drugog svetskog rata; reportaža “Spomenik” emitovana na drugom programu *Radio-Beograda*, u kojoj se govorilo o “čišćenju” jednog srpskog sela u Hercegovini u Drugom svetskom ratu; ili pak “Pokornu glavu sablja ne seče”, radio-reportaža u kojoj se sadašnjost čita kroz prizmu prošlosti i u kojoj se evociraju zlosrećni Srbi koje su pobili ustaše... Za više detalja, vidi Rade Veljanovski, *op. cit.*, str. 314-415.

⁹³ Samo jedan od mogućih primera je činjenica da je tokom leta 1990. dnevni list *Politika*, kroz svoju rubriku “Odjeci i reagovanja”, pet od njenih šest stranica posvetio člancima u kojima se navodi spisak “ustaških” zločina tokom Drugog svetskog rata.

⁹⁴ Sociolog Véronique Nahoum-Grappe tako podseća da je “preporod srpskog naroda” bio glavna tema pravoslavne propagande od 1987. nadalje. *Verske ceremonije ‘ponovnog sahranjivanja mrtvih’ (stara antropološka tema), srpskih stradalnika, žrtava genocida iz prošlosti čijim je mrtvim telima obeležena ‘srpska zemlja’, naveliko je prenosila Televizija Beograd na kojoj*

dve urednice iz informativnog programa *Radio – Televizije Novi Sad* (Vojvodina) dobile otkaz jer nisu kao udarnu temu objavile vest o proslavi jednog srpskog praznika kojoj je prisustvovao Slobodan Milošević⁹⁵...

49. Sa simboličkog aspekta, najuspelija “politička liturgija” neosporno je bila od režima organizovana proslava šestote godišnjice poraza na Kosovu polju kojim su Turci za više vekova obezbedili svoju vlast u regionu, održana 28. juna 1989. Pred milionom Srba koji su se tom prilikom okupili, Slobodan Milošević je srpskom narodu obećao “nove bitke” kojima će se nadoknaditi taj poraz u kojem je na žrtvu prineseno više desetina hiljada mrtvih i pozvao na buđenje nacije. *Televizija Srbije*, kao uostalom i sredstva informisanja u celini, pridaće posebnu važnost toj manifestaciji koja je Miloševića predstavila kao spasitelja koji je srpskom narodu vratio kolektivno dostojanstvo povrativši “izgubljeni raj” drevne Srbije.⁹⁶ Kako ispravno ocenjuje Florence Hartmann, “režimska propagandna mašina igrala je na emocije, glorifikovala prošlost, manipulisala memoriju zajednice da bi duhove pripremila na rat koji je Slobodan Milošević upravo najavio”.⁹⁷ U tom pogledu, posebno mesto zauzima dnevnik *Politika* i njena rubrika “Odjeci i reagovanja”, čuvena po propovedanju mržnje i ksenofobije. Od jula 1988. do marta 1991. godine, u toj je rubrici izašlo više od 4.000 priloga iz pera intelektualaca, sindikalista, vojnih lica, nastavnika, lekara, itd, ali i ljudi iz javnih institucija. Motivisana različitim temama – direktno inspirisanim pritužbama ili ciljevima iznesenim u *Memorandumu* srpske akademije iz 1986,⁹⁸ neumorno se kao lajtmotiv prenosila ista poruka, poruka o istorijskim nepravdama nanesenim srpskom “Narodu”⁹⁹..., podrazumevajući da je došlo

mahalo kostima tih mučenika”. Citirano prema *Les viols systématiques en ex-Yougoslavie – 1991-1995 /Sistematska silovanja u bivšoj Jugoslaviji - 1991-1995./*, Međunarodni simpozijum “Deca rata. Razvoj, pamćenje i traumatizam”, u organizaciji Međunarodnog centra za dete i porodicu /Centre International de l’Enfance et de la Famille/, Program CEDRATE, 6-8. mart 1997, Pariz.

<http://psydocfr.broca.inserm.fr/colloques/cr/cedrate/intervcedrg.html>

⁹⁵ Reporteri bez granica, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1991. /Sloboda štampe u svetu. Izveštaj za 1991/*, str. 179.

⁹⁶ Dana 28. marta 1989. usvojene su izmene Ustava Republike Srbije kojima je pokrajinama Kosovu i Vojvodini oduzeta autonomija koju su te pokrajine dobile 1974. godine.

⁹⁷ *Op. cit.*, str. 53.

⁹⁸ Treba da se napomene da su članovi Akademije dali svoj obilati doprinos toj rubrici. Prvi prilozima u “Odjecima i reagovanjima” potiču iz novembra 1988. i daju podršku tadašnjoj politici vlasti, a obeleženi su propagiranjem antislovenskih i antiautonomaskih osećanja. Vidi članke akademika Dejana Medakovića (“Nikome nećemo da dozvolimo da nas liši naše budućnosti”, specijalno izdanje *Borba za istinu* od 19. novembra 1988) i Vasilija Krestića (“Istorijski temelji autonomije Vojvodine”, 4. i 5. novembra 1988).

⁹⁹ Evo nekoliko primera priloga intelektualaca rubrici “Odjeci i reagovanja” u kojima se obrađuju razne teme, ali gde se u potki uvek nalazi ista poruka - poruka o narodu-žrtvi:

prof. dr Marko Mladenović, književnik Radomir Smiljanić

- "(...) Danas egzodus Srba sa juga potpomaže Evropa, prvenstveno katolička, jer se nada da će podrškom muslimanskim Albancima u Jugoslaviji (Albanci su 98 odsto Muslimani, a na Zapadu bukvalno lažu da ih ima 40%) steći njihove simpatije, pa će u sledećoj fazi razvoja, svi odreda postati hrišćani, naravno - katolici, koji bi drugi, zaboravljajući pri tom da je muslimanstvo i pravoslavlje vekovima bilo u proom susedstvu i žiljenju, pa prema tome i bliži. Vatikan bi, tako, zabo Srbima (i Slovenima) novi glogov kolac, pošto je to već u ranijoj istoriji učinio sa surovim latinjenjem Slovenaca i Hrvata.' (...) 'A Hrvati? Što oni čute? I da li oni, uopšte, čute? Oprezno se jedino istrčao Šuvar da neoprezno dobaci (ko kobac piletu) da 'ako neko nekoga ne voli više da i ne moraju više biti zajedno!' Pa, što su, onda, ti isti Slovenci i Hrvati 1918. kukumavčili da uđu u Jugoslaviju, iako smo znali da nas baš nisu voleli toliko da bi moralo dolaziti do Ujedinjenja sa njima? Znalo se - hteli su da prigrabe 'svoje' teritorije ispred srpske pobedničke vojske. A opet nisu mogli bez njen išta učiniti. Oni su bili silom istorijskih prilika na suprotnoj strani, pa smo mi Srbi tako razumeli, te ih primili u istu državu. Kad oni, u poslednjem ratu, za ljubav nam vratitše čakijom i hercegovačkim i dalmatinskim jamama. (...)", Politika, 13. decembra 1989.

- "(...) Međutim, i u svemu tome je nejasan američki stav, tj. postupanje američke diplomatije koja evidentno srlja u diplomatski bankrot, suprotstavljajući se srpskoj naciji kao najvećoj i najdržavotvornijoj na Balkanu. Da li Amerika zna da je ona još uvek u ratnom stanju sa Hrvatskom preko zloglasne NDH, koja joj je krajem 1941. objavila rat, a HDZ joj je prirodni nastavljač njenih prava (i obaveza)?", Politika 3. jun 1990.

- "Danas, u srcu Evrope, svog dojučerašnjeg saveznika iz oba svetska rata - Srbe, Zapad vidi preko svoje vaticanske besomučne propagande (kroz hrvatsko-slovenački trabantizam) najgorčenijeg protivnika demokratije. Spor je, naravno, Kosovo, za koje je i zapadnjačka i kominternaska politika čvrsto bila rešila da se preda Albaniji, inače najnazadnijoj i najmračnijoj tvorevini danas u svetu (meni je oduvek bilo žao naših kosovskih Šiptara kada se jednog dana nađu u svojoj državi s one strane Prokletija - kako će živeti). Pričaju još zapadnjaci kako se među Srbima zacario ortodokсни boljševizam, pa nikako da ga ispraše otuda, siroti. (...) Crna sudbina Srba na Kosovu i Hrvatskoj kao da nije dovoljna opomena za najavljeni gnev. Srbi postaju 'ozloglašeni' kako smo dali šiptarskoj nacionalnoj manjini daleko više nego što je ona po bilo kojim merilima zasluživala (dobijena akademija nauka, univerzitet, nacionalna biblioteka, televizija, radio, štampa, sve na maternjem jeziku) i još dozvoljavamo da nam po zemlji vršljaju komisije tuđih država, kao da zbog takve jedne, što je nismo hteli pustiti, nismo i zaratovali 1914. Odbacili smo taj ultimatum i ceo svet je morao ući u rat! Smatralo se da se moralo tako postupiti zbog očuvanja dostojanstva jednog naroda. (...) Milošević je postao simbolom tek povraćenog dostojanstva Srba, i ne znači, ako njegova novoosnovana stranka ne dobije ni trećinu na sledećim izborima, da on neće biti centralna ličnost u izboru šefa države. On se jedini može istaći kao najozbiljniji kandidat u opštem narodnom referendumu: republika ili kraljevina. Ja sam sa njim jednom razgovarao punih šest sati i nisam mogao greške da mu pronađem", Politika, 6. septembar 1990.

Dr Mileta Marković, Zagreb

(pismo Predsedniku Evropskog parlamenta u Strasbourgu)

- "(...) To je isto kao kada bi za genocid nad Jevrejima pitali naciste, a ne Jevreje. Na Kosovu, naime, nije progonjen albanski, već srpski narod. To traje, sa manjim prekidima, više od trista godina. Premda može zvučati paradoksalno, činjenica je da se najveći progon i najveći izgon srpskog naroda zbio u ratnoj socijalističkoj Jugoslaviji. A nije reč samo o srpskom narodu: ugroženi su i svi drugi slovenski i neslovenski narodi na Kosovu i u širem rasponu oko Kosova (Crnogorci, Makedonci, Muslimani, Turci, Hrvati, Romi), sve do granica tzv. 'velike Albanije', zamišljene i postepeno ostvarivane 'ognjem i mačem' u režiji vlastodržaca iz Tirane. (...) Prema

popisu stanovništva iz 1948. godine, Albanaca je bilo na Kosovu 58% (350.000), a Srba i svih ostalih naroda 42% (oko 300.000)! I sada se, počev od 1948. do danas, događa neverovatna stvar: Albanaca danas na Kosovu ima blizu dva miliona, a svih ostalih oko 300.000! Kako je do toga moglo doći? Moglo je doći jer su, krivicom političkog i državnog rukovodstva Jugoslavije, na Kosovu podmetnute tri 'bombe'.

- Prva 'bomba' je natalitetska: albansko stanovništvo na Kosovu (i van njega) ima najveći evropski natalitet, a među najvećim u svetu. Ovakav natalitet svim sredstvima podstiču albanski separatisti, zbog čega je došlo do pravog demografskog rata za osvajanja tuđih teritorija. O tome su izneti precizni podaci u Beloj knjizi koja je upravo izašla iz štampe. - Druga 'bomba' je izražena u mehaničkom priraštaju stanovništva. Iako je NR Albanija od 1948. neprijateljski raspoložena prema Jugoslaviji, preko zajedničke granice iz Albanije neprekidno su prelazile čitave porodice sa svoom pokretnom imovinom, a da ih niko nije sprječavao. Naprotiv, svi oni odmah su dobijali kuće i imovinu starosedelaca (Srba, Crnogoraca i dr.), čak i znatnu socijalnu pomoć. Niko ni danas ne zna koliko je Albanaca, navodno ilegalno, emigriralo u Jugoslaviju, a da za to vreme nije uspelo ni jednom Srbinu ili Crnogorcu (kijih ima u znatnom broju u Albaniji) da pobegnu u Jugoslaviju iako im se u Albaniji ne priznaju nikakva nacionalna, kulturna i verska prava. - Treća 'bomba' je politička: Ustavom SFRJ od 1974. SR Srbija je podeljena na tri dela čime je praktično stvorena još jedna albanska država na Balkanu. Tako su Srbi i drugi narodi na Kosovu postali nacionalna manjina, a Albanci vladajuća nacija, jer je Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo praktično postala država u državi. To nije greška Albanaca, već pogrešnog koncepta jugoslovenske (kon)federacije. Bio je to vrlo rizičan /eksperiment/, Politika, 1. jula 1989.

Radomir Smiljanić

- "(...) I slepom i gluvom je jasno da antemarkovićeovski izlazak iz krize podrazumeva dalje "iskorištavanje svih prigoda" za Sloveniju i Hrvatsku a na štetu središnje i južnih republika SFR Jugoslavije. Deprecijacija cena struje, energija, uglja (najviše se proizvodi u Srbiji), zatim železničkih i PTT usluga (najduže linije kroz Srbiju i jug Jugoslavije), potom crne i obojene metalurgije (Srbija, BiH, Crna Gora, Makedonija su zajedno najveći proizvođači iste) itd. jasno pokazuje za koga radi savezna vlada u čijem timu je od šest republika i dve pokrajine - preko pola sastava iz samo dve, severozapadne republike - Hrvatske i Slovenije", Politika 24. decembra 1989.

- "(...) Ukoliko bi, kako neskriveno proizilazi iz mnogih ponašanja tuđmanovaca, došlo do hrvatske secesije, do razbijanja Jugoslavije i izlaska Hrvatske 'najhrvatskijih Hrvata' iz nje, Srbi će onda takođe ostvariti svoje pravo da biraju gde će i sa kim živeti izvan desničarske, neonacističke Hrvatske u kojoj bi njihova egzistencijalna ugroženost, jer isuviše je blisko pamćenje na stravični genocid u Paveličevnoj Hrvatskoj takođe 'najhrvatskijih Hrvata' (Tuđman je nazivao 'povijesnim snom Hrvata'). Možda da se, koristeći i sami svoje pravo izdvajanja kao narod, kakvo su pravo Hrvati, kao narod, iskoristili da se izdvoje iz Jugoslavije, i Srbi izdvoje iz Hrvatske i pripoje najverovatnijem 'ostatku' Jugoslavije prema Bosni na primer", Politika 22. avgust 1990.

- "(...) Gospođu ministarku iz Slovenije morao sam još da upitam kakva će to biti samostalna slovenačka spoljna politika kada je opštepoznata činjenica da npr. Osimski sporazumi Jugoslavija-Italija ('Jugoslavija zapravo više i ne postoji' - reče ona) ostaju na važnosti samo dok traje jedinstvena jugoslovenska federacija. A Italija je - i to je poznato - pre rata imala svoje legitimne teritorije na celoj Istri do Sušaka, pa i Zadar i mnoga još ostrva i poluostrva. Slovenija ponovo, dakle, ne bi imala more (kao što ga bez Srba nikada nije ni imala), a Hrvatskoj bi zapala jedna petina sadašnje obale", Politika, 22. oktobra 1990.

Veljko Guberina

- "(...) Posle Drugog svetskog rata, srpski narod je bio prvi koji je prihvatio parolu 'bratstvo i jedinstvo'. I umesto da se srpskom narodu pruži podrška u opravdanoj borbi za ona prava koja imaju ostali narodi u ovoj zemlji - prešlo se u najteži i najružniji napad protiv srpskog

vreme za reparaciju. "Sadržaj te rubrike, koja je igrala glavnu ulogu u manipulaciji srpskim javnim mnijenjem, prenosili bi u glavnim crtama elektronski mediji pod kontrolom vlasti, TV – Politika et TV – Beograd. Tako mnogobrojni prilozi bili su predstavljeni kao izraz volje srpskog "naroda" i u isti mah su služili kao opravdanje za sprovođenje u delo nacionalističkih teza Miloševićevog režima – što je klasični propagandni postupak koji smeru na veštačko stvaranje jednodušnosti odnosno kohezije oko jednog vođe i njegove politike...

Napad na medije

50. Zvanična propaganda režima postala je još efikasnija kada je Slobodan Milošević preuzeo kontrolu¹⁰⁰ nad beogradskom televizijom, što se dogodilo neposredno nakon što se "nametnuo" kao čelnik komunističke partije:¹⁰¹ rukovodstvo je zamenjeno ljudima od poverenja i članovima partije zaduženima da pojačaju ideološki pritisak u korist "srpske nacionalne

naroda iako mu je jedina krivica što je posle dugogodišnjeg ćutanja ustao protiv diskriminacije svog žitelja od strane albanske nacionalne manjine koji u ovoj zemlji imaju veća prava nego bilo koja nacionalna manjina u Evropi, VEĆA PRAVA NEGO SRPSKI I CRNOGORSKI NAROD NA KOSOVALU...", Politika, 20. januar 1989.

- "(...) Slovenija, koja proglašava svoj puni suverenitet, treba da bude spremna da brani svoj teritorijalni integritet. Svesna da to ne bi mogla postići, ona želi konfederaciju da bi kroz tu formu osigurala srpskog vojnika (koji je poznat u svetu po svojim kvalitetima) kao čuvara svojih granica u odnosu na krajeve koje je dobila zahvaljujući postojanju jugoslovenske države! Ako ona ne želi Jugoslaviju, onda više ne može računati ni na Srbiju", Politika, 9. oktobra 1990.

- "(...) A koga ovi današnji čelnici imaju iza sebe? Svega pet miliona ljudi opterećenih teškom hipotekom iz skore prošlosti. Narod koji u istoriju nije ušao sa velikim ratnim pobedama, slavnim vojskovođama ili stoorenim carstvima, već sa 1102. godinom kada je na tanjiru dao svoju slobodu tuđinu. Da nisu 1918. godine u Hrvatsku došli srpski vojnici nikada je ne bi ni povratili", Politika, 25. januar 1991.

- "(...) Povodom toga potrebno mu je objasniti dve stvari, koje bi on trebalo već da zna: Šiptari su kod nas nacionalna manjina, ali imaju veća prava nego bilo koja nacionalna manjina drugde u svetu, a data su im u vreme kada je vladala vatikansko-cesarobečka i kominternovska haranga protiv Srbije i srpskog naroda, a drugo otkud ih ima tri miliona! Valjda misli na zlatno Titovo vreme kada su sve Rome, Muslimane, Turke, Gorane itd. koji su živeli na Kosovu i Metohiji jednostavno proglašavali Šiptarima", Politika, 21. februar 1991.

¹⁰⁰ Ta će kontrola još da se pojača u julu 1991. usvajanjem Zakona o radiju i televiziji kojim je stvoreno jedinstveno preduzeće (Radio-televizija Srbije) u društvenom vlasništvu – tako da je RTS u potpunosti pripao vlasti.

¹⁰¹ Novinarica Véronique Soulé tako npr. objašnjava da je u prvih nekoliko nedelja nakon osmog plenuma Saveza komunista Srbije, "novi šef KP Srbije na čelo glavnih sredstava informisanja postavio svoje ljude: na Televiziju Beograd (dva programa emitovana za celu Srbiju (...)) i u moćnu Grupu "Politika" koja je vlasnik dveju dnevnih novina i oko desetak nedeljnika". Libération, 21. mart 1991, str. 20.

obnovu".¹⁰² Nekoliko stotina novinara koji nisu pristali uz politiku Slobodana Miloševića otpušteni su sa televizije¹⁰³ i iz novina u Beogradu, Novom Sadu i Prištini.¹⁰⁴

51. U julu 1990, nadovezujući se na dekret kojim je okončana autonomija Kosova i raspušteni vlada i parlament, odlučeno je da se ukinu radio – i televizijski programi na albanskom jeziku u pokrajini, čime je više od dva miliona Albanaca lišeno informisanja na maternjem jeziku, a zabranjene su i dnevne novine *Rilindja*.¹⁰⁵ Uporedo s tim, vlasti iz Beograda su uhapsile i zatvorile dvadesetak novinara albanskog govornog područja, a otkaz je dobilo oko pet stotina novinara koji su radili na radio – televiziji Kosova....

Televizija, glavna poluga mašinerije

¹⁰² Svedok sa najboljeg mesta za posmatranje te pupčane veze između Miloševićeve stranke i RTS-a – jer je tamo radila od 1983. do 1992. godine – novinarka Milica Pešić to ovako precizira: "Zvanično i formalno, RTS je javno preduzeće. Međutim, u praksi je to televizijska stanica pod kontrolom proevstveno srpske vlasti – drugim rečima, Socijalističke partije Srbije (SPS-a) – stranke na vlasti – i njenih saveznika. Sve čelne ljude RTS-a, umesto da ih imenuje Skupština Republike kako predviđa merodavni zakon, zapravo bira vladajuća stranka (SPS). A stepen u kojem su povezani RTS i režim ilustruje sledeće: direktor RTS-a, Milorad Vučelić, istovremeno je član Glavnog odbora Socijalističke partije Srbije. Mnogi novinari takođe su funkcioneri ili članovi SPS-a, u suprotnosti sa Zakonom o javnom informisanju", op. cit, str. 16.

¹⁰³ Čistke u RTS-u postale su redovna praksa: u januaru 1993, na primer, uprava je faktički otpustila – na osnovu političkih i nacionalnih kriterijuma – 1.500 novinara, službenika i tehničara, kojima je bio zabranjen ulaz u zgrade televizije u Beogradu i Novom Sadu. Sudsko osporavanje te odluke od strane onih koji su njome bili pogođeni završilo je tako što je odluku u septembru potvrdio Vrhovni sud /sic/ u Beogradu. Preneseno prema navodima Reportera bez granica, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1994 /Sloboda štampe u svetu. Izveštaj za 1994/*, str. 391.

Vidi i kako o tome svedoči Milica Pešić, op. cit, str. 48-51.

Uklanjanje novinara koji su se suprotstavili ratnohuškačkoj programskoj liniji na RTS-u ovako je opravdao Vukašin Jokanović, predsednik Upravnog odbora: "RTS kao nacionalna i državna televizija ima i poseban značaj. Ona ne može u ovakvom vremenu pritisaka, genocida koji se sprovodi nad srpskim narodom i uskraćivanja njegovih osnovnih nacionalnih i ljudskih prava, da sada bude anacionalna, da ne štiti vitalni nacionalni interes... U našim informativnim kućama rade ljudi koji su u raznim periodima tu došli, a niko nije otišao. Recimo, Radio Televizija Beograd bila je više jugoslovenska, nego kuća Beograda i Srbije. To je slučaj i sa jednim brojem listova i časopisa. U tim sredstvima informisanja ima ljudi koji u stvari rade – protiv Srbije. To su razni Antini Srbi, koji podrivaju, stvaraju loše odnose, međusobno se obračunavaju što sve slabi te kuće da se na pravi način organizuju", Epoha, mart 1992.

¹⁰⁴ Cela redakcija *Nina*, najpoznatijeg nedeljnika u Srbiji, promenjena je u junu 1988. na nalog Miloševića, koji će odabrati upravo taj list da bi u intervjuu 30. juna najavio "buđenje poniženog srpskog naroda", napuštajući u svom programu svako pozivanje na komunističku ideologiju...

¹⁰⁵ Reporteri bez granica, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1991*, str. 180.

52. Ova takoreći totalna blokada medija omogućuje srpskom vođu i njegovoj partiji, Socijalističkoj partiji Srbije da bez problema dobiju prve slobodne izbore u decembru 1990...¹⁰⁶ Pored novinsko - izdavačke grupe *Politika*, pokazaće se da je glavni prenosnik mistifikacije istorije u Srbiji televizija. Kao tradicionalni propagator zvanične ideologije, televizija naime prerasta u najvažniji medijum, i to bez konkurencije, jer je dugo predstavljala¹⁰⁷ jedini izvor informacija za više od 90% Srba.¹⁰⁸ Dakle, pišući istoriju nanovo, bazirajući se na fragmentima stvarnosti - tj. primenjujući selektivnu memoriju koja se sastoji "u skidanju odgovornosti sa sebe (za sopstvene) zločine podstičući sećanje na zločine koje su počinili drugi"¹⁰⁹ - ta će sredstva informisanja doprineti satanizaciji drugih nacionalnih zajednica, naročito kosovskih Albanaca, Hrvata i bosanskih Muslimana.

53. Godine 1990, kako bi se pripremio i opravdalo Miloševićevo preuzimanje pokrajine Kosovo¹¹⁰, srpska televizija je putem niza uopštavajućih komentara pokrenula kampanju protiv kosovskih Albanaca optuživanih "da truju bunare i kolju decu". Štafetnu palicu je preuzela *Politika* koja je objavljivala pisma čitalaca - u stvarnosti često lažna - potvrđujući tim pismima činjenicu da Albanci tamo siluju na stotine Srpkinja.¹¹¹ U *Politici* od 9. februara 1990., iz pera Vojislava K. Stojanovića, predsednika *Udruženja univerzitetskih nastavnika i naučnih radnika Srbije*, možemo pročitati sledeće: "(...) *Danas su se bestijalni*

¹⁰⁶ Uprkos uvođenju višepartijskog sistema, zvanični mediji će ostati zatvoreni za opoziciju u nastajanju, neće joj dati nikakvu šansu i nastojće da je diskredituju: "Televizija se takoreći ni ne osvrće na demonstracije kojima prisustvuje više hiljada ljudi, a potencijalni Miloševićev rival, Vuk Drašković, predsednik Srpskog pokreta obnove, karikirano se predstavlja kao opasna usijana glava." *Idem*.

¹⁰⁷ Naime, ograničeni pluralizam informisanja koji je u Srbiji postojao do početka 1995. - sa nešto malo nezavisnih sredstava informisanja, ali vrlo ograničenog domašaja difuzije pa stoga i sa malobrojnom publikom - bio je ugroženiji nego ikada pre. Nakon preuzimanja u svoje ruke *Borbe*, jedinih nezavisnih dnevnih novina (na početku 1995) i *Svetlosti*, regionalnog lista sa najvećim tiražem u Srbiji u septembru, u februaru 1996. bila je nacionalizovana nezavisna televizijska stanica *Studio B* (čije je emitovanje bilo ograničeno samo na Beograd).

¹⁰⁸ U vezi s ovim, novinarka Nicole du Roy napominje da su "u toj zemlji (Srbiji) sa 46% nepismenih (gotovo svaki drugi stanovnik), jedine informacije koje pokrivaju celu teritoriju i dopiru do sela, informacije državne televizije". Citirano prema "Serbie: la télé parano" / "Srbija: paranoidna televizija" /, *Télérama*, br. 2257, 14. april 1993, str. 12.

¹⁰⁹ Stanko Cerović, "L'information est-elle possible face à la propagande?", u *Dialogues et documents pour le progrès de l'homme/Expériences et réflexions sur la reconstruction nationale et la paix* / "Da li propaganda ostavlja mesta informisanju", u *Diskusije i dokumenti o ljudskom napretku /Iskustva i razmišljanja o nacionalnoj obnovi i miru* /, Documents de travail de la Fondation pour le progrès de l'homme /Radni dokumenti Fondacije za napredak čoveka/, br. 64, str. 190.

¹¹⁰ Dana 28. septembra 1990. u Beogradu je proglašen novi Ustav kojim se ukida autonomija dveju pokrajina, Vojvodine i Kosova.

¹¹¹ Vidi Catherine Humblot, "La manipulation de la mémoire" / "Manipulisanje pamćenja" /, *Le Monde*, 22. jula 1993.

albanski teroristi razularili na Kosovu i Metohiji, uništavajući i napadajući sve srpsko, upadajući Srbima u kuće i terorisući ono malo što ih je tamo ostalo. Na Kosovu i Metohiji vlada teror terorista naoružanih do zuba (...) / prevod sa francuskog/

Slobodan Milošević će lično učestvovati u stigmatizovanju kosovskih Albanaca, nuđenjem krajnje manihejske predstave o situaciji i zatvarajući vrata za svako ne - nacionalističko rešenje u toj autonomnoj pokrajini. Tako će naprimer on u jednom govoru koji je prenela *TV Beograd* izjaviti: "Svako dete zna istinu o Kosovu i Srbiji i upravo zato o tome nemam potrebe da govorim, a onima koji misle da ima potrebe odgovorio bih da neću o tome da govorim jer ne bih prihvatio nikome da se pravdamo zašto Republika Srbija ne dopušta da na Kosovu i Metohiji ponovo ubijaju Srbe i Crnogorce i zašto nismo spremni za dijalog o mogućnosti stvaranja albanske države na tlu Srbije. Da ne bude zabune, želim otvoreno da kažem da svako ko na ovim pitanjima traži odstupanje može zato da se izbori samo obaranjem sadašnjeg rukovodstva Srbije".¹¹² To zatvaranje vrata za bilo kakav razgovor urodilo je u julu 1990. proglašenjem Republike Kosovo, odmah nakon čega su srpske vlasti raspustile Skupštinu u Prištini, a uvele i privremene mere na *TV Priština* i u novinama na albanskom.

54. Opšte uzev, pre nego što su postupci Srbije doveli do rata, beogradski elektronski mediji emitovali su velik broj emisija posvećenih podsećanju na istorijske događaje, uvek povlačeći paralelu sa progonima kojima su, kako se tvrdilo, bili izloženi Srbi u Hrvatskoj i Bosni.

Dolazak na vlast HDZ - a u Zagrebu nakon izbora u aprilu - maju 1990. u tom će smislu ubrzati razvoj događaja. S opravdanjem da novi ustav izglasan u Hrvatskom saboru Srbe pretvara u nacionalnu manjinu, na signal koji im je Milošević dao u svom govoru u Skupštini Srbije i koji je prenela *TV Beograd*¹¹³ - Srbi kreću u organizovani otpor na terenu. Na *Televiziji Srbije* tada stasava novi tip "ratnog reportera" - propagandiste, snimaju se i emituju brojni razgovori sa Srbima iz Hrvatske koji svi idu u pravcu zaoštavanja situacije na terenu¹¹⁴ - pravo građanstva imaju samo najekstremniji stavovi. Uporedo sa

¹¹² Vidi *Slike i reči mržnje: Godina prva*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1996.

¹¹³ "U poslednjim događajima, a pre svega teškim sukobima i aktima državnog terora u Hrvatskoj, državna i politička kriza u Jugoslaviji u kojoj su dugo prisutni međunacionalni sukobi, dobila je oblik oružanog obračunavanja sa elementima građanskog rata. Raste broj poginulih i ranjenih, žene i deca u zbegovima i bekstov, prekidi saobraćaja, snabdevanja... U tim uslovima na sceni je prirodna, legitimna i istorijskom dostojanstvu naroda svojstvena samoodbrana. Pokušaji da se ona velikom i dobro organizovanom propagandnom galamom kvalifikuje kao banditizam i odmetništvo najbolji su znak nekonstruktivnosti i nesposobnosti jednog šovinističkog i profašističkog koncepta koji se lomi na narodnom interesu i dostojanstvu ljudi i naroda i na njihovoj pravednoj borbi za građansku i nacionalnu ravnopravnost." *Slike i reči mržnje: Godina prva*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1996.

¹¹⁴ Nakon što je razgovarao sa više Srba, građana Hrvatske, reporter, pred kamerom i sa gomilom srpskih autonomaša u pozadini, ovim rečima zaključuje svoju reportažu: "Da li ovakvo misle i razmišljaju svi Kninjan, svi žitelji kninske krajine, svi Srbi u Hrvatskoj teško je reći. Grupa ljudi sa kojima smo razgovarali nije odveć reprezentativan uzorak,

takvim reportažama koje postaju udarni deo televizijskih večernjih informativnih emisija, ređaju se specijalne emisije, neke u trajanju i od 90 minuta, čiji je prvenstveni cilj da srpsku javnost okrenu protiv neprijatelja koji joj se markira i da pripreme teren za rat.¹¹⁵

Još jedan pokušaj zastrašivanja javnog mnjenja bilo je emitovanje potkraj januara 1991. na *Televiziji Srbije* dokumentarca "Šta je istina o naoružavanju terorističkih formacija HDZ – a u Hrvatskoj" koji je sredinom oktobra 1990. napravila kontraobaveštajna služba vojske (KOS), a koji je trebao da bude "dokaz" direktne odgovornosti rukovodilaca na vlasti u Zagrebu za ilegalno naoružavanje. U tom dokumentarcu snimljenom u crno – beloj tehnici, gledaoci su mogli da vide hrvatskog ministra odbrane, Martina Špegelja, kako, sniman sakrivenom kamerom, iznosi svoj plan akcije protiv kasarni jugoslovenske vojske i obećava likvidacije. Tako barem prenosi *Televizija Srbije* jer su reči koje izgovara Martin Špegelj nerazumljive, a za srpske gledaoce ponavlja ih spiker u off – u: "A ovo, ako do nečega dođe, onda samo daj direktivu svim svojim koje poznaš: ubijati ekstreme. Na licu mjesta. Na ulici, usred kruga kasarnskog, bilo gdje drugdje, samo pištolj, i u stomak. To neće biti rat, nego će biti građanski rat u kome nema milosti ni prema kome, ni prema ženi, ni prema djeci. Stan, jednostavno bombe u stan porodični..."¹¹⁶ Falsifikat ili istina, taj dokument, emitovan dva puta u toku iste večeri, stvorio je željeni efekt, odnosno delovao kao elektrošok na srpsko javno mnjenje za koje je ovo bila potvrda imanentne negativnosti vlasti u Zagrebu...

ali ipak njihovo raspoloženje je indikativno. A o tome bi morali voditi računa svi koji donose odluke u ime ovog naroda." *Idem.*

¹¹⁵ U tim emisijama nalazimo iste one motive srpskog nezadovoljstva koji su izraženi u *Memorandumu Akademije* u Beogradu 1986. godine. I u njima se neumorno nižu razgovori sa Srbima iz Hrvatske. Jedna je žena, naprimer, izjavila:

- "Srpski narod je bio spreman da zaboravi i svoje ime i svoje porijeklo, svoje pretke, u interesu bratstva i jedinstva, svoje jame i svoje Jasenovce... I mojih predaka ima dosta u tim jamama. Međutim, da je nastavljen politika koja je vođena prema Srbima u Hrvatskoj..."

- "Mislite, ova komunistička politika?"

- "Da, mislim na tu politiku, čini mi se da bi za desetak godina ili možda i manje, najveći dio Srba bio bi asimiliran."

Jedan muškarac pak u razgovoru izjavljuje sledeće: "Mislim da Baranja i zapadni Srem i po etno- i po istorijskom principu apsolutno pripadaju Srbiji ... srpskom narodu. /.../ i apsurdno je postavljati pitanje da sad neko posrbljava Hrvatsku ili neku drugu državu"... Na pitanje kako bi, prema njegovom mišljenju, morale da izgledaju granice nove srpske države, neko drugi je odgovorio: "Granice srpske autonomne oblasti će biti... Mislim, postoji jedan istorijski kontinuitet. Tamo kuda je kapala krv, srpska krv sa ustaškog noža, to će biti naše granice." U još jednom razgovoru, neko treći objašnjava: "Ako Hrvati žele zaista da stvore nezavisnu državu, neka je stvaraju na svom etničkom prostoru. Zar možete da zamislite da će nestati ovdje srpskog naroda, da će pasti ove planine, a pogotovo zar možete zaista da zamislite situaciju da se ovdje na tvrđavi umesto srpske zastave vije hrvatska šahovnica?" Vidi *Slike i reči mržnje: Godina proa*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-Arhitel, 1996.

¹¹⁶ *Idem.* Vidi i F. Hartmann, *op. cit.*, str. 107-109.

Najveći srpski moralni i intelektualni autoriteti bili su glavni faktor kondicioniranja javnog mnjenja za opravdavanje predstojećeg rata sa Hrvatskom. Na državnoj televiziji, sa visina svojeg neospornog autoriteta, te ličnosti učestvuju u tumačenju vitalnih interesa Srbije. Neprestano podsećanje na Nezavisnu Državu Hrvatsku i na zverstva koja su počinile ustaše služe kao alibi za političke ciljeve režima i osnov su razvijanja i intenziviranja međunacionalne mržnje. Tako naprimer 4. avgusta 1991. jedna je tv – reportaža bila posvećena iskapanju posmrtnih ostataka mučenika stradalih u ustaškim zločinima – gledaocima pokazanih u desetinama omanjih sanduka, a pod pokroviteljstvom akademika Dobrice Ćosića: "Jedan od najvećih grehova naraštaja kome pripadam jeste i ova sahrana koju posle pedeset godina obavljamo, sahrana prebilovačkih mučenika. A taj greh počinismo zato što smo zabludno verovali da je zaborav zločina ustaškog služba bratstvu srpskog i hrvatskog naroda."¹¹⁷ Paralela između prošlosti i sadašnjosti, kojom se poistovećuju režimi Franje Tuđmana i Ante Pavelića, ima za cilj teranje do paroksizma mržnje protiv Hrvata. Tako ćemo u to vreme na *Televiziji Srbije* videti Jovana Raškovića, psihijatra, akademika i vođu Srba u Hrvatskoj, kako na jednom mitingu izjavljuje: "Genocid je počeo, a o srpskom narodu u Hrvatskoj, o Srbima, o međunarodnom faktoru, o Evropi i o svijetu ovisi hoće li taj pokret ponovo otvoriti koncentracione logore, a već ih pomalo i otvara, hoće li ponovo koristiti jame. Samo je sigurno jedno: da više Srbi neće na jame ići vođeni od dvojice ili trojice ustaša, da Srbi daju veliki otpor i da će genocidna ideja propasti zajedno sa genocidnom državom Hrvatskom."¹¹⁸

Kad je počeo rat sa Hrvatskom, ta će se tendencija samo pojačati: primer za to naročito je emitovanje dokumentarca pod naslovom "Umetnici u genocidu"¹¹⁹ koji, služeći se mnoštvom svedočanstava, pripoveda o zverstvima

¹¹⁷ *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-Arhitel, 1997.

¹¹⁸ *Idem.*

¹¹⁹ Među izvorima ideje o "genocidnosti" hrvatskog naroda nalazimo rad jednog psihijatra, Srbina iz Hrvatske, Jovana Raškovića, koji će svojom knjigom *Luda zemlja* doprineti buđenju srpskog naroda i opravdavati stvaranje Velike Srbije. Nijedna debata niti emisija srpske televizije posvećena problemu srpske manjine u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu, nije prošla bez tog počasnog gosta i stručnjaka za ova pitanja... Inače, njegova knjiga distribuirana je 1990. godine u celoj federaciji, a pomoću medijske kampanje (u novinama i na televiziji) koja je autora predstavljala kao najvećeg naučnika i psihijatra svoga doba. Radovanu Karadžiću, njegovom studentu u oblasti grupne psihologije u Zagrebu 1988-1989. godine, Raškovića ideologija vrlo će dobro poslužiti za uzbunjivanje srpskog stanovništva u Bosni pred opasnošću od genocida što se nadvila nad Srbe, a kojom prete bosanski Muslimani. Karadžić, koji je na čelo SDS-a došao kao Raškovićev štićenik, u svojem i delovanju svoje stranke ići će njegovim stopama. Vidi naprimer njegovu izjavu "narod i država iznad svega" iz Skupštine na Palama iz juna 1996; *SRNA News*, 28. juni 1996.

(http://www.4cbiz.net/kosta/tar/RS/dean/RS_news/RS_news_info.html).

Tu "urođenu genocidnost" hrvatskog naroda naročito će da instrumentalizuje revija *Duga*, u kolumni novinara i intelektualca Brane Crnčevića. Radikal Vojislav Šešelj

hrvatske vlasti Ante Pavelića 1941. godine, a sa svrhom da u kolektivnom pamćenju probudi osećanje progonjenosti, identično onom koje su Srbi iskusili tokom Drugog svetskog rata, na ključnoj tezi kriminalizacije celog hrvatskog naroda¹²⁰...

55. Ikonografija u vezi sa Turcima i njihovom vekovnom vladavinom u Srbiji takođe će se obilato koristiti za ocrnjivanje bosanskih Muslimana, koji su prikazivani kao mostobran prirodnog ekspanzionizma Turaka, te dakle kao opasnost obnove nekadašnjeg Osmanlijskog carstva.

56. Ta medijska propaganda bila je posebno uspešna jer je igrala na kartu najdubljih emocija, oslanjajući se na osećanja trajno ukorenjena u svesti srpske zajednice. Nasuprot srpskog naroda, kvalifikovanog kao nevinog i pravednog, sistematski su postavljani oni koji su uzrok njegovog vekovnog stradalništva i koje valja zaustaviti kako ga ne bi zadesile nove nesreće.¹²¹ U tom smislu, nebrojene i sumnjive "istorijske paralele" su iz dana u dan zaista javno mnenje pripremale za izbijanje sukoba.

57. Uveličavanjem nekih činjenica, simplifikacijama drugih, sva su ta sredstva informisanja postala nosioci srpske nacionalističke ideologije. Stvarajući "jednostavne opozicije, jasno imenujući protivnike, koristeći udarne parole i dobro ciljane reči", ona će milionima ljudi inače kompleksnu i višeznačnu stvarnost prezentirati na redukcionistički i uprošćeni način.¹²²

58. Nakon anti - albanske propagande usledila je zatim anti - slovenska, anti - hrvatska, pa onda anti - bosanska - propaganda, sa mnogo lica, ali u službi jednog i istog političkog cilja: stvaranja države u kojoj će živeti svi Srbi.

sam će u više navrata izjaviti da su Hrvati, kao genetski kukavički narod, skloni upražnjavanju genocida. Prilikom jednog susreta sa vladikom Lukijanom u Borovu Selu, kod Vukovara u Hrvatskoj, u septembru 1991, on je Hrvate javno nazvao "genocidnim" i "urođeno perverzним" narodom. Vidi *Stav*, br. 82, 9. septembra 1991, str. 29.

¹²⁰ Florence Hartmann piše ovako: "U jednoj emisiji beogradske televizije, emitovanoj u udarnom terminu 27. jula 1991, jedni uz druge su montirani govori Franje Tuđmana i Ante Pavelića, Hitlerovog i Mussolinijevog saveznika. Štampa je objavljivala feljtone u kojima se reaktualizuju masakri koje je počinila Pavelićeva hrvatska država, a putem malih ekrana beogradska je televizija neprestano prenosila srpsko mučeništvo, podsećala na prošlost, što je na kraju u glavama ljudi izbrisalo sadašnjost i poistovetilo nekadašnje progone Srba u Hrvatskoj sa sadašnjim davši time svoj doprinos podsticanju i opravdavanju nasilja koje će uslediti. Pod uticajem propagande, Srbi su za Hrvate prestali da upotrebljavaju bilo koji drugi naziv sem ustaše i fašisti, smatrajući ih instrumentima nemačke hegemonije koja teži da stvori Četvrti Reich". Milosevic, op. cit, str. 172.

¹²¹ Kako piše Stanko Cerović, isto tako nije slučajno što je "(...) pre nego što je Srbija započela rat, srpska televizija emitovala samo stravične izveštaje, sve redom izmišljene, sa 'fabrikovanim' svedocima radi potvrde zločina i silovanja koje su počinili Muslimani ili Hrvati (...)". U "L'information est-elle possible face à la propagande?", op. cit, str. 190.

¹²² O tome kako su delovali ti procesi, vidi Henri Madelin, "Information et idéologie, Télévisions en guerre" / "Informisanje i ideologija, zaraćene televizije" /, *Le Monde Diplomatique*, oktobar 1990.

Uporedo sa propagandom usmerenom protiv spoljnog neprijatelja, totalna kontrola Socijalističke stranke nad *Televizijom Srbije* Miloševiću omogućava da ušutka nesaglasne glasove iznutra. Kada nisu naprosto ignorisane, akcije opozicije se sistematski iskrivljavaju i poistovećuju sa činovima izdaje Srbije. Ovaj tipičan prosede dezinformisanja, na delu uvek kada se radi o tome šta mediji prate, savršeno ilustruje način na koji je *TV Beograd* gledaocima televizije prikazala veliku demonstraciju opozicije od 9. marta 1991. godine. U trenutku kada se pred sedištem RTS - a u Beogradu okupilo 200.000 osoba tražeći da ode njegov upravni odbor, skup se promeće u sukob tokom kojeg je poginuo jedan policajac i jedan demonstrant. Iste večeri voditelj tv - dnevnika događaje prikazuje na okrnjen način:¹²³ osa dnevnika je pogibija policajca, u prvom planu su slike udovice u suzama koju pridržavaju da bi mogla da hoda. Naprotiv, o drugoj pogibiji - mladog demonstranta starog 17 godina - ne kaže se ništa, baš kao ni u saopštenju Ministarstva unutrašnjih poslova koje se čita na televiziji.¹²⁴ Slike koje snima i emituje nezavisna televizijska stanica *NTV Studio B*, čiji radijus emitovanja pokriva samo područje prestonice, pokazuju međutim verziju vrlo različitu od službene istine. Te slike, naime, pokazuju masu ljudi kako mirno sluša govore prvaka opozicije i da je prolivanje krvi započelo tek kada su snage reda upotrebila suzavac kako bi raspršile demonstrante. Te slike, koje protivureče zvaničnoj istini, neće pokazati državna televizija koja cenzuriše prizore brutalnosti policije i gledaoci će moći da vide samo slike koje "dokazuju" da su vinovnici nasilja pripadnici opozicije. Dok odmah sutradan počinje protestna demonstracija studenata, u televizijskim vestima dominiraju jučerašnji događaji: naširoko se emituju slike iz Skupštine u kojoj govori Milošević i pita se nije li u akciju opozicije umešana strana ruka.¹²⁵ Uporedo s tim, režim potiče sve delove društva da ga podrže i osude

¹²³ "Zahvaljujući naletu vandala, danas je u Beogradu prema prvim podacima u urgentnom centru 76 osoba zatražilo lecarsku pomoć. Među njima je najviše milicionara. A jedan je od njih, čuvajući javni red i mir, ostao zauvek na pločnicima glavnog grada Jugoslavije. Otac dvoje dece, Nedeljko Kosović, ubijen je od mase demonstranata. Naša ekipa je posetila porodicu Nedeljka Kosovića..."

¹²⁴ "Prilikom suprotstavljanja i sprečavanja rušilačkih pohoda demonstranata Srpskog pokreta obnove na zgrade Televizije Beograd, Narodne Skupštine i Predsedništva Republike tokom, u dosadašnjem toku demonstracija SPO-a u Beogradu, povredeno je nekoliko desetina milicionara Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije, a povredama na putu za bolnicu podlegao je jedan pripadnik milicije. Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije je u ovom saopštenju upozorilo da, ukoliko se sa rušilačkim i terorističkim akcijama demonstranata SPO-a odmah ne prestane, moraće se u cilju zaštite ustavnog poretka, života i sigurnosti građana i pripadnika organa unutrašnjih poslova, upotrebiti sva raspoloživa sredstva, uključujući i oružje."

¹²⁵ "Nema građanina u Srbiji niti među Srbima izvan Srbije koji svoj interes može da nađe u rušenju mira i demokratskih institucija u Srbiji. Takoo nešto može biti cilj samo neprijatelja Srbije: da iznutra pocepaju i zavade građane Srbije i srpski narod, da se srpski narod bavi sobom i međusobnom soadom umesto da ostvaruje preporod i blagostanje, da Srbije kao jedinstvene ili složne države nema, ili da na vlast u njoj dođe poslušnički marionetski režim koji bi bespogovorno sprovodio tuđe naloge."

demonstracije studenata i opozicije. Državna televizija takvima širom otvara svoja vrata, naročito u televizijskom dnevniku u kojem se čitaju pozivi na učestvovanje u velikoj demonstraciji podrške koja treba da se održi istoga dana.¹²⁶ TV Beograd opširno će pratiti tu demonstraciju podrške, a centralno će mesto dati govoru Mihaila Markovića, akademika i potpredsednika vladajuće stranke, koji stigmatizuje izdajnike Srbije, a Slobodanu Miloševiću upućuje hvalospev: "Upravo u času kada se neoustaški specijalci pripremaju za odlučujući napad na Knin, upravo u tome času neka nevidljiva ruka je ovde usred Beograda pokrenula mehanizam za razbijanje Srbije. Od Petra I do danas imamo sreću da se na našem čelu nalazi jedan izuzetno sposoban, čestit i hrabar čovek, Slobodan Milošević".¹²⁷

Sredstva informisanja u središtu jugoslovenskog rata

59. Propagandističko delovanje na stanovništvo sa ciljem da se ljudi navedu da prihvate ratnohuškačke nacionalističke političke programe preraslo je u pravu kampanju na javno mnjenje. Zavisno od trenutka, čas je trebalo opravdati osvajanja teritorija smatranih zemljom predaka pod neprijateljskom okupacijom – neprijatelja koji svakako treba da se "potera", čas ocrniti neku narodnost ili narod da bi se legitimisala upotreba nasilja protiv njega (što će reći, predstaviti sebe kao žrtvu tuđeg nacionalizma kako bi se imalo čime pothranjivati sopstveni...), ili je pak trebalo da se do korena saseče bilo koja forma opozicije¹²⁸ nacionalističkim vlastima u svakoj od republika.

Milica Lučić Čavić, novinarka koja je tokom rata radila u audio – vizuelnom sektoru u Srbiji, vrlo dobro rezimira zastranjenje državne televizije i nekih novinara profesionalaca u delovanje kakvom su se odali za vreme sukoba: "U ovim ratnim godinama, televizija je potpuno potisnula svoju informativnu, prvenstvenu svoju funkciju, i postala je propagandno sredstvo, propagandni servis vlasti. Mnogi novinari su tada na televiziji zaboravili da postoji kodeks, da postoji obaveza novinarska o tačnom i objektivnom izveštavanju, i poslužili su nekim drugim ciljevima. Ti drugi ciljevi bili su izazivanje ratnog raspoloženja, izazivanje etničke mržnje. To je, naravno, olakšalo da se taj rat rasplamsa, da se vodi, da

¹²⁶ "Pokret žena za očuvanje Jugoslavije poziva sve žene i sve građane kojima je u srcu slobodarska i ponosna Srbija da dođu na miting koji će se održati danas, 11. marta 1991. godine u trinaest časova, na Ušću. Tamo ćemo braniti Srbiju i predsednika Republike Srbije koji su zaverom svih neprijatelja Srbije danas ugroženi više nego ikada."

¹²⁷ Za ovaj i prethodne citate vidi *Slike i reči mržnje: Godina proa*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1996.

¹²⁸ Što se tiče javnog informisanja, formiranje *Saveta za informisanje* kao vladinog tela u martu 1993. u Beogradu, čiji su članovi uglavnom bili novinari-"patriote", obeležava novo pojačavanje kontrole informisanja. Taj savet je osnovan na inicijativu Brane Crnčevića, nacionalistički orijentisanog intelektualca bliskog vlasti i saradnika revije *Duga*... Uporedo s tim, u aprilu mesecu započela je bitka protiv stranih dopisnika, tako što su uvedene obavezne vize za ulazak u Jugoslaviju.

se ocrne svi drugi. U tim novinarskim iskazima, u tim reporterskim izveštajima, uvek je bilo ono – postoje dobri i loši momci. Dobri su naši, oni nisu agresori, nisu ubice, pripadnici su nebeskog naroda, herojskog naroda. Drugi su ubice, drugi su činili zločine nama, iza drugih stoji svetska zavera, stoji Vatikan, Amerika, CIA, KGB, masoni i ko sve ne."¹²⁹

Rat će ubrzati to zastranjenje profesionalaca koji deluju poput aktera, da ne kažemo vojnika u sukobu. Protivno profesionalnoj etici, videćemo naprimer kako se reporteri upuštaju u isledivanje hrvatskih i/ili bosansko – muslimanskih zarobljenika¹³⁰, otvoreno staju na stranu jednog od protagonista sukoba,¹³¹ prikazuju kao svedoke zločina osobe koje su isuviše blizu ili isuviše daleko od događaja o kojima izveštavaju, itd.

Pobuđivanje emocija u javnom mnenju putem emitovanja slika leševa nevinih srpskih civilnih žrtava ili putem prepričavanja takvih događaja tehnika je kojom će se *Televizija Srbije* naširoko služiti da bi izazvala reakciju zgražanja nad neprijateljem i kontra – reakciju podrške režimu – bez obzira radi li se o ratu u Hrvatskoj ili u Bosni. Televizija igra na emotivnost javnosti prikazujući tragedije pojedinaca sa kojima tv – gledalac ne može a da ne saoseća, za koje ne postoji nikakav odbrambeni mehanizam – naročito kada je reč o najranjivijim bićima kao što su deca. Ovo mogu da ilustruju sledeća tri primera:

Dok u Hrvatskoj besne borbe, *Televizija Beograd* emituje "svedočenje" jednog dostojnika pravoslavne crkve, oca Filareta iz manastira u Zemunu, koji, sedeći za stolom na kojem se nalazi pocrnela ljudska lobanja na koju kamera stalno ponovo zumira, kazuje ovako:

– "Ustaše su došle u srpsko jedno selo, tu kod Kukuruzara. I uhvatili su maloga Iliju, na očigled majke su ga zaklali i odnijeli tako. Majka mu se zove Milica."

– Reporter: "To je bilo na njegov rođendan?"

– "Na rođendan, 2. avgusta ove godine. Majka je trčala za njima da barem mrtvo joj dijete daju. Nisu joj dali dijete, odnijeli su ga i poslije su ga spalili. Od toga svega je ostala samo lobanja. Ne bi ni tu lobanju našla da jedna žena druga, koja je – ovako – rimokatolkinja, ali koliko – toliko je imala u sebi nekog ljudskog osjećanja i

¹²⁹ Citirano iz *Slike i reči mržnje: Vukovar 1991*, Lazar Lalić, ARHITEL, Pravo na sliku i reč protiv cenzure i zloupotrebe medija, 1995.

¹³⁰ *Slike i reči mržnje: Godina druga i Godina treća*, op. cit.

¹³¹ Navedimo kao primer reportažu novinarku *Televizije Novi Sad* koja ovako razgovara sa jednim artiljercem, Srbinom ili Crnogorcem, dok ovaj tuče po neprijateljskim linijama na frontu oko Dubrovnika:

– Reporterka: "Koliko ste dugo ovde? Jel' vas neko posećuje?"

– Artiljerac: "Mi smo ovdje... drugi mjesec. Već mjesec i po dana, u stvari drugi mjesec."

– Reporter: "Je l' bilo ovde nekih novinara, televizije ili nekog?"

– Artiljerac: "Izuzev televizije Novi Sad koja je upravo sad ovdje, niko nije dolazio."

– Reporter: "TV Novi Sad vam želi srećno."

A artiljerac pred objektivom kamere nastavlja paljbu. *Slike i reči mržnje: Godina druga*, op. cit.

kazala 'Ja znam gdje su vam spalili dijete, ja ću vam kazati gdje je njezin grob, od djeteta.' I otišla je tamo i od svega toga što je moglo da se nađe, nađena je ova lobanja."¹³²

Drugi primer je "reportaža - portret" jednog srpskog dečaka iz Bosne o kojem ovako govori ratni reporter Televizije Beograd: "Ovo je moj novi drugar, Coetko. Na brdima iznad Skelana sa njim me upoznao - rat. A bolje da nije na takav način. Do rata Coetko Ristić je tu živio i imao sve. (prikazane su slike poharane kuće). A danas, ima samo četrnaest godina i ništa više. I nikog više. (slika zamišljenog dečaka kako obilazi tri groba, uz primerenu muzičku kulisu). Subota, 16. januar 1993, u sedam izjutra. Tog dana su muslimanske jedinice napale njegovo selo. Majka Ivanka, otac Novak, sestra Mitra, od starijeg brata ni traga ni glasa. Coetko Ristić, tek da se ne zaboravi: sudbina jednog malog dečaka - sudbina jednog malog naroda."¹³³

Treći primer, reportaža sa ratišta o pogibiji dva srpska dečaka za vreme borbi u Tesliću u Bosni, koju je emitovao RTS: "Umjesto primirja, u Tesliću nove žrtve (...). U napadima Alijine vojske iz višecjevnih raketnih bacača iz pravca Tešnja, u centru Teslića poginula su dva dječaka, devetogodišnji Marko Parović i Igor Jotanović star dvanaest godina." (emituju se snimci grobova punih cveća i fotografije dece). Slede snimci oca jednog od dečaka ispred njegove kuće, kako skrhan bolom reporteru govori: "Ajdemo kući, molim te... Jao, mali se ovde igrao... Jao, ustaše se gađale... Jao, majku im jebem...!" Zatim je otac pograbio mikrofona od reportera i u njega viknuo: "Jao, osvetiću ga, jao, zakleo sam se na grobu mrtvog sina...!" Kamera zatim tv - gledaoce uvodi u kuću. Snimak fotografije dečaka prati zvučni snimak majke koja plače: "Za tvojih devet godina, tvoju mladost, tvoju radost! /.../ Kako će baba, kako će sine, /bez tebe/? ... Bože, ima li te gde? Bože, ako te ima, pomoz...!". Zatim ponovo snimak oca, "Svet ne vidi, proklet bio! Amerika ne vidi, prokleta bila! Joj, Miloševiću, zlato moje, pomoz nam, molim te!"¹³⁴

Opravdanja za korišćenje sile protiv neprijatelja

60. Služeći kao sredstva za legitimisanje upotrebe sile i nasilja, srpski mediji su bili podrška vojno - političkom cilju stvaranja države u kojoj će živeti svi Srbi, čije ostvarenje iziskuje pripajanje bosanskih i hrvatskih teritorija na kojima žive Srbi.

Milošević će odabrati *Televiziju Srbije* i u julu 1991. kako bi u jednom svom govoru dao signal da je rat sada neizbežan.¹³⁵ Isto tako, mnogo prostora

¹³² Slike i reči mržnje: Godina druga, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1997.

¹³³ Slike i reči mržnje: Godina treća, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1999.

¹³⁴ Idem.

¹³⁵ "Srbija se ne može zaštititi od rata kome može biti izložena ako za taj rat nije spremna, odnosno, ako bude uspavana u uverenju da se on ne može dogoditi. Njena spremnost zasada treba da se izrazi, prvo, u okviru Jugoslovenske narodne armije i, drugo, u okviru

na malom ekranu tada zauzimaju najviše vojne vlasti - ređaju se izveštaji o Miloševićevim posetama oružanim snagama i o visokom stepenu njihove spremnosti u slučaju potreba, a upravo ministar odbrane, Veljko Kadijević, u jednom govoru koji je prenela državna televizija, najavljuje odluku da se interveniše u Hrvatskoj. Sa tim trenutkom učinjeno je sve kako bi javno mnjenje čvrsto stalo iza režima, RTS je preplavljen svedočanstvima podrške kao naprimer u prilici kada armijski konvoj izlazi iz Beograda uz "bodrenje studenata" i kreće prema neprijateljskom frontu: "Ovu dugu kolonu zabeležili smo jutros, nešto pre dva časa na autoputu Beograd - Zagreb. Kod Studentskog grada je više stotina studenata izašlo na autoput i oduševljeno pozdravljalo kolonu Jugoslovenske narodne armije." Sutradan, snimljena pred beskrajnom kolonom vojnih vozila, na ekranu se nižu probrana svedočanstva srpskih građana sa ciljem da se naelektriše javno mnjenje i pospeši stvaranje jedinstvene zajedničke fronte: "Ovo je trebalo davno da bude. Ovo je pravo stanje. Noćas ćemo svi u odbranu naše zemlje"; "Da li ste i vi spremni da krenete?" - "Spremni u svako doba, ako treba, i sad".¹³⁶

U buci oružja i borbi što je usledila, pravo građanstva imaće samo mišljenja najviše opredeljena za ciljeve teritorijalnih osvajanja. Sistematski će se objavljivati stavovi čoveka kao što je Vojislav Šešelj, poput ove izjave u Skupštini Srbije iz septembra 1991. koju je emitovala *Televizija Beograd*: "Karlobag - Ogulin - Karlovac - Virovitica mora da bude naše opredelenje i to je granica na koju armija mora povući sve svoje trupe. Ako nije u stanju bez borbe da ih povuče iz Zagreba, treba ih pod borbom povlačiti uz bombardovanje Zagreba. Armija ima još kapacitete koje uopšte nije upotrebila. Ako su joj trupe ugrožene, ona ima pravo da upotrebi napalm - bombe i sve drugo što ima na svojim lagerima. I tu se ne smemo igrati. Važnije je spasiti jednu vojničku jedinicu nego se bojati oće li tamo neke slučajne žrtve pasti. Pa ko im je kriv. Hteli su rat, imaju rat."¹³⁷...

61. Beogradska televizija je sistematski radila na opravdavanju potrebe da se Srbi posluže silom, dakle nasiljem, zasipajući javnost simplističkim tvrdnjama koje su tek retko sadržavale precizne informacije ili indikacije - ponekad čak ni datum ili mesto događaja. U tom smislu naročito je ilustrativan način kako je *Televizija Srbije* pratila borbe u Vukovaru: po tom načinu prikazivanja događaja - a naročito gubitaka koji su nanosili neprijatelju, sve je urađeno tako da se javnost ubedi da Srbi brane grad.

Kroz reportaže i komentare opremljene slikom, televizija se trudi da gaji međunacionalnu i versku mržnju prema Hrvatima, katolicima: paušalnim

sopstvene oružane sile koju sačinjavaju jedinice Teritorijalne odbrane Srbije koje su osposobljene da u svako doba preuzmu na sebe odbrambene zadatke Republike Srbije. Snage Teritorijalne odbrane Srbije moderno su opremljene, a po broju i obučenosti ljudstva nadmoćno prevazilaze slične snage izvan Srbije, uključujući i njihove takozvane 'paravojne jedinice'. Građani Srbije to treba da znaju i da s tim računaju." Slike i reči mržnje: Godina druga, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1997.

¹³⁶ Idem.

¹³⁷ Ibidem.

sudom predstavlja ih kao neljude – što olakšava, dapače daje legitimitet tome da ih se ponižava, uništava i eliminiše. Da bi se to postiglo, specijalni dopisnici masovno proizvode razgovore sa vojnicima i civilima. U tom smislu, razgovor sa Ilijom Kojićem, komandantom štaba Teritorijalne odbrane za Slavoniju i Baranju – pred samom linijom fronta, svedoči o učestvovanju jugoslovenske savezne armije u tom projektu satanizacije. Na pitanje novinara *Televizije Srbije* o tome da ustaše srpske žene i decu koriste kao živi štit (primećujemo da pitanje nema upitnu formu...), ovo vojno lice to potvrđuje ne potkrepljujući tu tvrdnju nikakvim dokazom: *“Pa, to je nažalost tačno, to je dokaz njihove nemoći, to je dokaz njihove neljudskosti, to je dokaz čime se oni sve služe, oni kroz to žrtvuju ne samo Srbe koje su zatvorili, pohapsili i držali kao taoce, već i sve one Hrvate koji nisu stali na njihovu stranu”*...¹³⁸ Svedočenja civila koja u Vukovaru prikupljaju reporteri na licu mesta, o navodnim zverstvima koja su izvršile “ustaše”, ne sadrže nikakav dokaz tih tvrdnji, a svedoci nikad nisu iz prve ruke. U jednoj reportaži posvećenoj toj temi, novinar pred kamerom pokazuje zlatne zube na svom dlanu i tvrdi: *“U ruci imam zlatne zube. Rekoše mi da su ovi zubi vađeni nožem praktično živim ljudima koji su kasnije poubijani.”* Iza toga, novinar nastavlja reportažu razgovorom sa jednim starcem u zelenoj uniformi:

– *“Da li imate primera da su nekoga ubili, preklali ili nešto mu uradili, od takvih primera zlodela koja su činili?”*

– *“Ja sam ranije otišao, ja nisam, ali, kako znam, da je bilo i kakvih još mučenja i šta su radili.”*

– *“Šta je bilo?”*

– *“Pa, klanja, oči kopali, prste sjekli. Nokte od djece, djeci... u tepsijama smo nalazili djecu koju su htjeli peći – sjekli – u tepsijama smo nalazili na slobodnim teritorijama. Vojnicima glava odsječena, rasporen, koji je bio ranjen pa su ga dokrajčili... i teritorijalcima.”*

– *“Nemaju milosti ni prema ranjenicima, prema nikome?”*

– *“Prema nikome nemaju milosti, ja ne znam kakve su to životinje ili šta su to, to nisu ljudi.”*¹³⁹

Čini se sve da bi se stigmatizovao protivnik. Kroz takvu prizmu, srpski mediji stalno stavljaju akcent na zločine koje je hrvatski režim počinio u Drugom svetskom ratu – tv – gledaoce se, naprimer, ubeđuje da je hrvatski narod kao celina genocidan – srpska javnost tada je već kondicionirana za međunacionalnu mržnju. I ovom prilikom u vezi sa opsadom Vukovara, *Televizija Srbije* – u dobro odabranom momentu – objavljuje vest da je upravo objavljeno jedno još neobjavljeno istorijsko svedočanstvo iz italijanskih izvora prema kojem je ustaška Hrvatska zaista u Drugom svetskom ratu imala nameru da zatre srpski narod – pri čemu se podrazumeva da je Tuđmanova Hrvatska nosilac istog htenja: *“Ovih dana u javnosti se pojavilo jedno izuzetno istorijsko*

¹³⁸ Vidi *Slike i reči mržnje: Vukovar 1991*, Lazar Lalić, ARHITEL, Pravo na sliku i reč protiv cenzure i zloupotrebe medija, 1995.

¹³⁹ *Idem.*

*svedočanstvo o ustaškim zločinima iz vremena takozvane Nezavisne države Hrvatske. U dosad nepoznatim tajnim dokumentima italijanske armije se između ostalog tvrdi da je Zagreb imao versko – državni projekt totalnog uništenja Srba (...). U tih nekoliko meseci 1941. godine, praktično od uspostavljanja Endehazije, od 10. aprila, pa do aprila i maja 1942. godine, koliko su Talijani imali prilike da to beleže, moglo bi se doći do brojke verovatno veće od 80.000. Svaki ozbiljniji istraživač bi to mogao lako da potkrijepi, ali, nezavisno od te brojke, ovdje je upisano 46.286 ljudi – Srba, sa danom, datumom, mestom, pod dokumentima zavedeni, ko je to prijavio, gde ta dokumenta čuvaju i ko je izvršio zločin.”*¹⁴⁰

Još jedan primer je, ovaj put u vezi sa Bosnom, tvrdnja voditelja u televizijskog dnevnika od 2. avgusta 1992. *“da hrvatske i muslimanske snage žele da tamo eliminišu sve što je srpsko. Njihova politička i vojna perspektiva uključuje teror, fanatičnu mržnju, fizički i duhovni genocid nad bosanskim Srbima, napade na srpsku teritoriju”*. / prevod sa francuskog/

62. Da bi takve tvrdnje imale veću težinu, način montaže emitovanog slikovnog materijala u punoj meri je igrao na kartu stradanja muškog i ženskog stanovništva kako bi se pobudila mržnja. U tv – dnevniku u 19:30 časova, dakle u vreme kada pred malim ekranima verno sedi 2,5 miliona Srba, RTB će pokazivati nepodnošljive slike (leševe muškaraca, žena i dece – za koje se kaže da su Srbi, ali koji se ni po čemu nisu mogli identifikovati kao takvi – sa razmrskanim mozgovima, raspadnutim telima i sl. u prvom planu; razorene kuće i crkve, oskrnavljene grobove...), i sve to kao dokaz agresije čije su žrtve Srbi. Kao da ni to nije dovoljno, te slike bile su praćene i dokumentovane simplističkom, ali efikasnom ratnohušakačkom retorikom, zadatak koje je bio da pokaže ko su neprijatelji srpskog naroda. Muslimani su nazivani “mudžahedinima”, “džihad – ratnicima” ili “muslimanskim fundamentalistima”, a sve te kvalifikacije očigledno navođene paralelno sa podsećanjem na tursku okupaciju i prisilnu islamizaciju koju su sprovodili Turci ...

Stigmatizacija protivnika

63. Iz komentara koje su pisali srpski novinari, uključujući i novine, izrazi “bosanski” ili “bosanske snage”, izbačeni su u korist pežorativnih izraza i izraza sa najnegativnijim konotacijama: između ostalih, pomenimo primer “Alijinih bojovnika¹⁴¹ koje naoružava Saddam Hussein”, a koji vode “sveti rat u ime islama”. Dana 17. avgusta 1992. novinar *Televizije Beograd*, Ranko Elez, tako naprimer snage bosanskih Muslimana paušalno naziva “islamskim fundamentalistima”, “islamskim šovinistima” i žigoše ih kao “Alijine surove horde

¹⁴⁰ *Slike i reči mržnje: Vukovar 1991, op. cit.*

¹⁴¹ Misli se na Aliju Izetbegovića, predsednika bosanske države.

ŠizetbegovićeveĆ".¹⁴² Na to se nadovezivalo prikazivanje Srbije kao istorijskog bedema protiv invazije islama na Evropu...

64. Sa druge strane, Hrvati i njihovi borci bez razlike se nazivaju ustašama¹⁴³ ili fašistima koji se bore u ime Nemačke. Srpska štampa i televizija nastojale su svojoj javnosti pokazati da hrvatska vlast, na čelu sa predsednikom Tuđmanom, nije ništa drugo do kopija nekadašnje ustaške vlasti iz Drugog svetskog rata. *Politika Ekspres* tu paralelu povlači u izdanju od 27. jula 1991. kada izveštava o strahu Srba u Hrvatskoj od "hrvatske paravojske" i njenog amblema (šahovnice) inspirisanog zastavom fašističkog režima u Hrvatskoj koji je bio saveznik Hitlerovog SS – a ...

Opšte uzev, izveštaji sa ratišta koje su proizvodili reporteri *Televizija Srbije* sa lica mesta bile su u celosti orijentisane na taj cilj stigmatizacije neprijatelja. U jednom od prvih izveštaja sa ratišta posvećenom borbama u Hrvatskoj i emitovanom u dnevniku u 19:30 časova, opis protivničke strane koji se daje tv – gledaocima simptomatičan je za način na koji će mediji mesecima pratiti događaje: "Izbeumljeni Tuđmanovi plaćenici i zlikovci, koji sebe nazivaju gardistima, zabarikadirani su u strogom centru Kostajnice odakle nekontrolisano otvaraju vatru. Saznajemo takođe da se da se danas iz Zagreba na ratište Banije zaputila i jedna satnija koljača Tuđmanove Crne legije. Banda plaćenika i ubica željnih srpske krvi zabunkerisanih u Kostajnici, izgleda, sve više uviđa da je otpisana."¹⁴⁴

65. Neprijatelji Srba se porede sa demonskim silama, putem korišćenja rečnika prostudiranog za ulivanje straha i mržnje.¹⁴⁵ Jedna reportaža *Televizije*

¹⁴² Milica Pešić, *op. cit.*, str. 36.

¹⁴³ Naziv za hrvatske fašiste, saveznike nacističke Nemačke i Mussolinijeve Italije, tokom Drugog svetskog rata.

¹⁴⁴ Vidi *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1997.

¹⁴⁵ Rečnik korišćen za stigmatizaciju neprijatelja medijima su putem prečutnih direktiva nametnuli političari. Rečeno im je da ne daju komentare na način "hrvatske snage napale su to i to selo", nego da umesto toga kažu da su selo napale "ustaške horde" ili "varvarske fašističko-vatikanke horde"... Vidi npr. svedočanstvo novinara agencije *Tanjug* Bačka Diklića koje prenosi Catherine Humblot u svom članku "Ex-Yougoslavie: médias fauteurs de guerre II. L'hystérie 'patriotique'" / "Bivša Jugoslavija: ratnohuškački mediji II. 'Patriotska' 'histerija'" /, *Le Monde*, 23. jula 1993, str. 5.

Treba da se napomene da takav rečnik neće ostati bez uticaja na način mišljenja i govora javnosti uopšte. Rečnik koji su stvorili srpski kontrolisani mediji, a prvenstveno RTS, zaista se nametnuo do nivoa individualnog načina izražavanja ljudi. U više nego brojnim svedočanstvima civila i razgovorima sa njima čuće se stalno ponavljani isti izrazi, iste fraze. Kao na televiziji, nemilice se koristi reč "genocid". To će nam upasti u oči u reportaži o blokadi u Ljuboviji konvoja humanitarne pomoću UN-a na putu za Srebrenicu i Bratunac, u kojoj novinar sa više srpskih žena razgovara o tome što ih je na to navelo. Njihovi odgovori takoreći su kopija diskursa propagandističkog novinarstva: "Izginula su nam djeca, sin mi je poginuo...I pustiti sad da mi hrani dušmane, komšije ustaše! Genocid su vršili nad Srbima, klali, štrojili, da izvinete, oči vadili, i sad treba da ih pustimo da ih nahrane da pobiju i ovo...!" /; "Meni je sin jedinak poginuo, unuk od 22 godine poginuo! Neću

Beograd sa hrvatskog fronta srpskim tv – gledaocima 21. januara 1993. daje ovakvo upozorenje: "S ustašama budite na oprezu. Čak i mrtvi vas mogu ubiti".¹⁴⁶ Manihejska opozicija dobri – zli primenjuje se jednako i u opisivanju borbi. U reportažama koje govore o pokretima srpskih snaga nema nijedne slike razaranja ni civilnih žrtava. Kada srpske snage napadaju neki grad, akcija se prikazuje kao odbrambena: prema zvaničnoj frazeologiji, Srbi nikad ne napadaju prvi.¹⁴⁷ Te reportaže u eklatantnom su kontrastu sa reportažama koje

više da vidim da neko dođe da ide ustašama! /.../ Kuća naša skroz izgore! Popalili požarili sve, šta oće više!"; "Stradala mi je kćer, od 17 godina, i stradao mi čovek! I opet da pustite da i ovi stradaju...!";, itd. *Slike i reči mržnje: Godina treća*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1999.

Ljudi sa kojima se razgovaralo upotrebljavaju reči i izraze koje su naučili od televizije - i prema kojima se diskurs logički strukturira i koje služe kao "instant-mišljenja".

¹⁴⁶ Citirano prema Milica Pešić, *op. cit.*, str. 36.

¹⁴⁷ Na primer, u momentu zauzimanja Vukovara, u Slavoniji, u večernjem tv-dnevniku na prvom kanalu TV-Beograda ta se bitka pobedničkim tonom prikazuje ovako: "naša armija kontrolise situaciju; ustaški fašisti su morali da se povuku" /prevod sa francuskog/. Citirano prema Jean Ariel, "L'écran non aligné" /"Nesvrstani ekran"/, *Télérama*, br. 2180, 23. oktobar 1991, str. 68.

Istina, *Televizija Srbije* uvek je borbe u Vukovaru prikazivala kao akciju "oslobađanja" grada - što dokazuje sledeći odlomak iz reportaže jednog od njenih specijalnih izveštaca sa lica mesta napravljene kada su kontrolu nad jednim delom grada preuzele srpske snage: "Još jedna u nizu ratnih pobeda u bici za Vukovar: palo je i famozno Milovo brdo, poslednja oaza ustaških bojovnika u gornjem delu grada, čime su se procene vojnih krugova pokazale apsolutno realnim. Na najvišoj koti grada od danas se vijori jugoslovenska zastava, a građani iz ovog dela grada izašli su iz svojih skloništa da zagrlje tako dugo čekanu slobodu. U ovoj akciji, pored jedinica Jugoslovenske narodne armije, učestvoovao je i hrabri odred Teritorijalne odbrane Leva Supoderica. Ova uspešno izvedena akcija svrstava se u red značajnijih pobeda u borbi za oslobodenje Vukovara. Istovremeno armija i teritorijalci, učinili su značajan prodor u Pionirsku ulicu osvojivši je u celosti i tako se spojili sa oslobodiocima Milovog brda. Treba istaći da je neprijateljski otpor slomljen bez gubitaka. U toku je izvlačenje iznemoglih građana iz novoosvojenih prostora i njihovo razmeštanje na bezbednija mesta. Patnju i strah u njihovim očima zamenile su suze radosnice, poljupci i zagrljaji sa oslobodiocima uz hiljadu i jedno 'hvala vam, hvala vam'." Vidi *Slike i reči mržnje: Vukovar 1991*, Lazar Lalić, ARHITEL, fondacija Pravo na sliku i reč protiv cenzure i zloupotrebe medija, 1995.

Novinarski komentar srpskoj javnosti serviran u okviru dnevnika *TV Beograd*, kao uputstvo za tumačenje sukoba, ne pokazuje se ništa umerenijim i na rubu je karikaturalnosti: "U Vukovaru su hrvatski neofašisti zaklali zasada neutvrđen broj Srba. Strahuje se da je u pitanju više od hiljadu ljudi. Dosada je poznato da je od ustaškog noža stradalo nekoliko desetina dece. Bukvalno na kućnom pragu pripadnici Jugoslavenske narodne armije i srpski teritorijalci nalazili su i još uvek nalaze ubijene čitave srpske porodice. Ovo je grad velikog srpskog stradanja, grad na čijoj se periferiji mjesecima završavala teritorija ogromnog koncentracionog logora. *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1997.

Još jedan primer, iz emisije "Niko kao ja" emitovane 12. decembra 1991. na drugom programu *Radio-Beograda*, u kojoj je Miloš Bojović, poslanik SPS-a, izjavio

izveštavaju o ofanzivama hrvatskih snaga, koje ne štede ništa, razaraju sve i sistematski kolju srpske civile! Nasuprot hrvatskim i muslimanskim vojnicima – “prljavim, drogiranim kukavicama” – veliča se hrabrost i neustrašivost srpskih boraca, uvek spremnih da priteknu u pomoć žrtvama i nevinima.¹⁴⁸ A ako se dogodi da umivena slika bude ozbiljnije narušena, kao naprimer kada *New York Newsday* 2. avgusta 1992. otkriva postojanje srpskih logora u Bosni i Hercegovini i kada međunarodna zajednica posredstvom UN – a 14. avgusta imenuje specijalnog izveštača Komisije za ljudska prava, RTS će priteći u pomoć Radovanu Karadžiću. U jednom intervjuu uživo u večernjem dnevniku, Karadžić će te optužbe ne trepnuvši demantovati, ne pokazujući ni znaka neprijatnosti na pitanja voditelja ili svedočenja protivurečna njegovim izjavama¹⁴⁹

sledeće: “Ne znam zašto me to pitate? Valjda i vi znate da Srbija nije u ratu! Srbija nije u ratu! Nije u ratu ni Krajina. U ratu je ustašoidna vlast u Hrvatskoj, koja je, jednostavno, vi ste videli, istina izbila na način kako to inače čine ustaše, znači lukavo, perfidan, spremile genocid srpske vere, jednostavno želele Srbe da uništi. I da vam kažem da je izbila jedna druga velika istina, da u stvari to više nije rat, jer Nemačka, Austrija i Italija imaju svoje interese; tako je uvek bilo sa malima, daje im se šaka dolara i radi se šta god se hoće. Srpski narod je drugi narod. Ne može se potkupiti, ni kupiti, i bez ikakvih razgovora i bez kakvih dilema brane svoju slobodu, svoju državu. To je istorija, to je istorijsko nasleđe u genima Srba. Ali se ispostavilo sasvim, karte se otkrivaju, sad je na stolu sve jasno: pa mi se čini, znate, postoje tri verske koncesije, ovaj, najjače: muslimanske, katoličanstvo i naše najlepše, kažu da bog njega voli najviše, to je pravoslavlje, pa mi se čini da se sve čini, u stvari radi s namerom da se naš narod koji živi na svim ovim prostorima, pravoslavni narod, ne samo Srbi, jednostavno stera u mišju rupu, da se to on načini robljem, da se pošalje jednog dana na neka mora da veslaju galijama. To se neće dogoditi!”

¹⁴⁸ Taj prosede ilustruju dva ratna izveštaja emitovana na TV Beograd iz Mostara. U prvome se govori o rušenju jedne kasarne: “Nedavni događaj iz Mostara anticipirao je ono što se sada dešava u Bosni. Netom nakon mirovnih pregovora i uoči samog Bajrama, dignuta je u zrak kasarna ‘Severni logor’. Plan su smislile ustaše, a izvršili ga džihad-ratnici, sa surovošću tipičnom i za jedne i za druge. To je proo pojačljivanje džihada na evropskom tlu.” /prevod s engleskog/ U drugom izveštaju sadašnji neprijatelj eksplicitnije se poredi sa neprijateljem iz prošlosti: “Dan je na mostarskoj liniji fronta protekao relativno mirno, bez značajnijih vojnih provokacija. Međutim, ustaše se mestimično upuštaju u povremene napade, ali su očigledno preslabi da bi organizovali opštu ofenzivu. Njihovoj specijalnoj jedinici sada se prohtelo da pustoši oslobođenu teritoriju. Naročito zabrinjavajući su izveštaji o tome šta se dešava sa Srbima iz Roške Gore i Bogodola gde su dve ili tri stotine Srba zverski izmasakrirani, a sva njihova imovina uništena. Taj zločin sliči onima kakve su ustaše vršile 1944. godine.” /prevod s engleskog/ Slike i reči mržnje: Godina treća, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1999.

¹⁴⁹ Voditelj: “G. Karadžiću, /.../ dobro veče. Ja bi vas zamolio vaš komentar o navodnim logorima u kojima Srbi maltretiraju Hrvate i Muslimane?”

Radovan Karadžić: “Dobro veče. /.../ Mi smo pozvali novinare iz Velike Britanije tokom našeg boravka u Londonu da posjete svako mjesto koje je indicirano kao mjesto koje ima koncentracioni logor. Oni su bili u četiri mjesta u Srbiji, uključujući Loznicu, bili su na Palama gdje bi trebalo da postoji logor, uverili su se da nema. Vidjeli su jedan zatvor za kriminalce i ratne zarobljenike u Kuli koji je vrlo pristojan, a otišli su i danas su bili u posjeti u Krajini. Mislim da

66. Kako smatra Catherine Humblot, novinarka dnevnika *Le Monde*, ovde se štaviše radi o pravoj “*elaboraciji jedne mitologije rata, posredstvom beogradske televizije glorifikovane kroz junake dostojne stripova, kao što su kapetan Dragan i njegova para – vojska iskrsla iz dubine mračnih vekova*”¹⁵⁰... U ovom pogledu RTS i štampa nose naročitu odgovornost za tu travestiju ratnih zločinu u herojske akcije “*gospodara rata*” (poput Arkana, Dragana i Šešelja¹⁵¹) koje su uzdigle u primere ili uzore u očima tv – gledalaca i čitalaca.¹⁵²

67. Što se tiče hrvatskih ili bosanskih sredstava informisanja, ni oni ne mogu da se izuzmu iz kritike jer su takođe koristili i zloupotrebljavali izraze kojima se diskredituju Srbi, pored ostalog i izraz “*četnički teroristi*”¹⁵³... Ako uporedimo srpsku, hrvatsku i bosansku nacionalističku propagandu, konstatuje se da prvo navedena nadmašuje druge dve, kako po stepenu, tako i po sadržini prenošenih medijskih poruka.¹⁵⁴

Paranoja zavere

68. Međutim, ono po čemu se srpski nacionalizam suštinski razlikuje jeste njegova paranoičnost. To možda ilustruje – kako u sredstvima informisanja, tako i u govorima političara – neprestano prisutna ideja zavere protiv srpskog naroda. Tako na primer, glavni nosilac teze o međunarodnoj zaveri navodno uperenoj protiv Srbije, *Radio – televizija Srbije* ovu tezu sistematski stavlja u prvi plan u svojim reportažama raskrinkava “*svet Škojić želi da savinemo kičmu, da žrtvuemo svoju čast i našu braću u Bosni i Hrvatskoj*”,

su tamo vidjeli Omarsku i zatvor u Prijedoru. Mi držimo otvorenim svaki kutak srpske Bosne i Hercegovine za sve međunarodne institucije.”

Slike i reči mržnje: Godina treća, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1999.

¹⁵⁰ *Le Monde*, 23. jul 1993.

¹⁵¹ *Politika Ekspres*, u napisu o Šešelju i njegovim jedinicama, a u vezi sa događajima u Borovu Selu kod Vukovara, u svom broju od 4. aprila 1991. veliča “*ove dobrovoljce u odbrani ugroženog srpskog naroda*”...

Nešto kasnije, služeći se praksom spajanja i izvrtanja činjenica, Šešelj je 3. maja za NTV *Studio B* dao sledeću izjavu, koju je 10. maja prenela *Borba*: “*Vidite na primeru Borovog Sela da su Srbi naoružani... Ubili su dvanaest ustaša. To je srpsko junaštvo... Ja imam telefonsku vezu sa Borovim Selom... Najveću ulogu u Borovu Selu odigrao je četnički pokret. Četničko oružje je trijumfovalo 2. maja u Borovu Selu, ni 15 ustaša nije dovoljno da savlada jednog srpskog četnika. Naše dobrovoljce smo poslali širom zemlje, ima ih i u Zagrebu, i tamo su oni najbolji, osposobljeni za diverzantsko-terorističke akcije*”.

¹⁵² “*Srela sam Arkana i poljubila se sa njim. Ja se uvek ljubim s junacima*”, Biljana Plavšić, *Duga*, 22. januar - 4. februar, 1994.

¹⁵³ Srpski ekstremisti.

¹⁵⁴ To srpsko “*savršenstvo*” i “*umeće*” svojedobno je u bivšoj Jugoslaviji svoj izraz našlo u frazi koja kaže da je u poređenju sa Srbima “*Goebbels bio dete*” - čime se podrazumeva da je srpska propaganda bila još efikasnija od nacističke propagande i njenog glavnog tvorca...

prateći je slikama Srba u izbeglištvu i masakriranih srpskih vojnika¹⁵⁵... Ubrzo nakon početka rata u Hrvatskoj, reagujući na podršku koju su Hrvatskoj iskazali neki delovi međunarodne zajednice, *Televizija Beograd* će često uzimati na nišan Vatikan i Nemačku, smatrane istorijskim saveznicima Hrvatske. Tako će biti emitovan izveštaj o jednoj uličnoj demonstraciji na kojoj je Vatikan optužen da podržava "ustaški fašistički režim". Jedna starija žena, mašući transparentom na kojem je ispisana parola "Vatikan - satana", uzvikuje: "U Jasenovac da ide papa! Papa - ustaša!". U istom izveštaju emituje se snimak istoričara Ratka Petrovića kako, sa megafonom u ruci, demonstrante podstiče ovim rečima: "Genocid nad srpskim narodom odvijao se pod okriljem Katoličke crkve, odnosno pod okriljem Vatikana. Neće više!..."¹⁵⁶ Takoreći u istom trenutku, srpski ministar odbrane Veljko Kadijević, čije se saopštenje čita u televizijskom dnevniku *TV Beograd*, Nemačku direktno optužuje da predvodi tu zaveru: "Vrlo otvoreno i sa naglašenim nestrpljenjem, Nemačka po treći put u ovom veku napada na našu zemlju. Sada to čini metodama primerenim novom vremenu, mada su u upotrebi metode kojima je fašizam nastupao u Drugom svetskom ratu. Nemačka se tada koristila takozvanom petom kolonom, a sada strategijom posrednog nastupanja i čitavom lepezom specijalnog rata, pripremajući ekonomski, a zatim i vojni nastup."¹⁵⁷ Štampa takođe prenosi tu ideju o zaveri - navodno smišljenoj izvana - koja se ponavlja kao lajtmotiv.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Reporteri bez granica, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1993 / Izveštaj za 1993.*, str. 338-339.

¹⁵⁶ Vidi *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1997.

¹⁵⁷ *Idem*.

¹⁵⁸ Vidi sledeće primere:

"Sudbina države u kojoj živimo više ne zavisi od naše volje, hrabrosti i pameti, poštenja, opredeljenja za carstvo nebesko i svih onih vrlina koje su nas krasile kroz istoriju. Zavisi sada od belosvetkih mešetara, trgovaca, finansijera, planera takve politike koji su se čak drznuli da rasturaju države na krvi zasnovane i krolju stvorene", akademik Radovan Samardžić, *Epoha*, 5. novembar 1991.

"Sveti Sava se opredelio za politički poniženu i oslabljenu Vizantiju jer je u njoj video nesalomljivi duh Pravoslavlja, a okrenuo je leđa na izgled svemoćnom Rimu odakle su već smrdele prve lomače, nagoveštaji Aušвица i Jasenovca... Bojimo se da je novi svetski poredak na pomolu, zasnovan na trilateralnom savezu Amerike, Evrope i Japana, da je početak stvaranja planetarnog mravinjaka u kome važe jedino zakoni uživalačkog društva... Treba da se kroz pokajanje udostojimo da bi nam Bog dao pobožnog kralja i cara u Srbiji i Rusiji... To nije pitanje vraćanja formalnom obredu (čega smo danas često svedoci)...", gospodin Danilo Krstić, episkop budimski, *Pogledi*, Kragujevac, 18. oktobar - 1. novembar 1991.

"Bolje je izginuti do poslednjeg, nego prihvatiti sumnjiva rešenja stranaca o našoj sudbini", Momčilo Đujić, četnički vojvoda, *Borba*, 14. januar 1992.

"Međunarodna zajednica je nemoralna, ona će nas sve poklati", vladika Amfilohije Radović, *Borba*, 13. jul 1993.

"Rasturanjem Jugoslavije nacionalnim secesijama, uz odlučujuću ulogu Nemačke i u savezništvo sa Evropskom zajednicom i Amerikom, i potom islamskih sila, srpskom narodu, de

69. Ova zavera pojavljuje se u različitim oblicima, zavisno od konteksta koji i sâm doživljava evoluciju - u krajnjoj liniji, malo je važno ko je izvorni krivac za nastanak zavere, budući da je svrha ove klasične tehnike uvek to da se pažnja srpskog javnog mnjenja odvraća od pravih krivaca za teškoće sa kojima se stanovništvo bori na unutrašnjem planu. Sad Beograd, sad Srbi u Bosni i Hrvatskoj preuzevši tezu, neprestano će podsećati na postojanje "vatikansko¹⁵⁹ - ustaško - nemačke"¹⁶⁰ zavere - čime se direktno aludira na ubijanja Srba za vreme Drugog svetskog rata, a isto tako i na američku zaveru (ovde upozoravamo na preuzimanje motiva komunističke propagande), pri čemu je najkonkretnija manifestacija tih međunarodnih zavera navodno bio embargo za Srbiju koji su u maju 1992. proglasile Ujedinjene nacije.¹⁶¹

Kako stav međunarodne zajednice prema Srbiji i Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini postaje sve tvrdi, a naročito nakon vazdušnih udara na srpske ciljeve kod Goražda, RTS i srpska sredstva informisanja u Bosni vraćaju se na ideju genocidne međunarodne zavere protiv Srba. Nakon NATO - vih bombardovanja, voditelj tv - dnevnika objašnjava gledaocima: "Bombe bačene na Srbe kod Goražda pogodile su zgradu Ujedinjenih nacija u Njujorku. Sjedinjene Države, glavni inicijator napada na srpske položaje, razorile su u stvari zgradu Ujedinjenih nacija u nameri da preuzmu ulogu gospodara mira i rata u svetu. Time je možda otpočela era modernog kolonijalizma, kolonijalizma XXI. veka, a svaki kolonijalizam, pa i ovaj, podrazumeva genocid. Nažalost, prvi genocidni akt tog drugog kolonijalizma izvršen je nad srpskim narodom. Bez obzira što su gađani vojni

facto, objavljen je treći svetski rat sa onim istim ciljevima s kojima su Centralne sile i države Trojnog pakta nastupale protiv njega u oba svetska rata", Dobrica Ćosić, *Nada*, 29. jun 1994.

¹⁵⁹ Politika će u svom izdanju od 10. februara 1991. izneti tvrdnju da je Hrvatska od Vatikana dobila pozajmicu u iznosu od 4 milijarde američkih dolara za rasturanje Jugoslavije...

Naprimet, 21. septembra 1992. Dragan Krivačević, urednik-voditelj tv-dnevnika, izjavio je sledeće: "Međunarodna zajednica predvođena Vatikanom želi da Srbi kleče pred njom. Zajedno sa našim unutrašnjim neprijateljima, Muslimanima i Hrvatima iz Srbije, želi da molimo. Ali, taj prizor neće moći da vide." Milica Pešić, *op. cit.*, str. 34.

¹⁶⁰ Na primer, 30. avgusta 1995. TVB1 je emitovao odlomke iz reportaže jednog nemačkog tv-kanala, u kojoj mladi nacisti izražavaju svoju mržnju prema Srbima i hvališu se kako su se borili sa Hrvatima i istrebili nemali broj Srba... U istoj reportaži prikazani su i nacisti iz Francuske i Italije, a kroz likove tih ekstremista htelo je da se sugerise da je istrebljenje srpskog naroda program proistekao iz zavere na svetskom nivou.

¹⁶¹ Embargo i njegove posledice najčešće će biti prikazivani na pristrasan način. Naprimet, 20. novembra 1992, u televizijskom dnevniku, voditelj Stevan Grubač iskrikljava sadržaj jedne rezolucije Saveta bezbednosti - u kojoj se iz embarga izuzimaju prehrambeni i farmaceutski proizvodi - tumačeći je tv-gledaocima ovako: "Oni [stranci] ne daju hranu nego vesti, a umesto lekova novinske komentare." Citirano prema Vojin Dimitrijević i Jelena Pejić, Pravni fakultet Univerziteta Beograd, u članku "The Effects of UN Sanctions Against Yugoslavia (Serbia and Montenegro)" / "Posledice sankcija UN-a protiv Jugoslavije (Srbije i Crne Gore)" /, fusnota 43,

<http://www.ukc.ac.uk/politics/publications/journals/kentpapers/dimitri.html>.

položaji, stradanje civilnog stanovništva celoj stvari daje genocidnu dimenziju..." U istom duhu su i reči akademika i pisca Dobrice Ćosića izrečene prilikom jednog njegovog susreta, u svojstvu predsednika Jugoslavije, sa rukovodstvom Srpske Republike Bosne i Hercegovine, emitovane na RTS – u, a u kojima se takođe ističe ova opsesivna tema: "Reč je o jednom totalnom ratu koji se vodi protiv našeg naroda, totalnom ratu. Nad nama se vrši fizički genocid i istrebljenje, duhovni genocid, i moralni genocid, poništavanjem naše celokupnosti. Vodi ga vojska, vodi ga politika, vodi ga crkva, vode ga mas – mediji, vodi ga čitav jedan svet koji je ujedinjen oko tog..., koji je zainteresovan da taj rat dobije ili da mi taj rat izgubimo. Verujem da je prva stvar učiniti sve da se odbrani istina. Mi moramo reći tom svetu da je ovo vreme stida, vreme laži, i da u tom vremenu stida i laži ne biraju se nikakva sredstva da se jedan narod duhovno poništi. I u tom duhovnom genocidu nad našim narodom učestvuje jedna cela civilizacija u sredstvima takozvanih i energijama takozvanih mas – medija koji tu civilizaciju čine izuzetnom."¹⁶²

70. Uporedo s tim, mirovni planovi koje je jedan za drugim predlagala međunarodna zajednica raskrinkavani su kao makijavelističke varke sa svrhom da Srbi iznevere svoju braću u Bosni i Hrvatskoj. Srpska televizija je 10. aprila 1993, posredstvom glasa svog spikera, iznela tvrdnju da bi potpisati Vance – Owenov plan značilo isto što i izdati dozvolu za "etničko čišćenje nad Srbima"... Pod pritiskom i pretnjama međunarodne zajednice, medijska propaganda će kasnije ipak napraviti zaokret, u istom trenutku kad i Slobodan Milošević – koji je početkom maja bosanske Srbe pozvao da ratifikuju rečeni plan.¹⁶³ Miloševićeva vlast nad RTS – om još će jednom da se potvrdi i ovom

¹⁶² Slike i reči mržnje: Godina treća, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92, ARHITEL, 1999.

¹⁶³ Borisav Jović priča kako se Milošević, ne bi li Karadžića naterao na poslušnost, služio svim mogućim sredstvima i organizovao kampanju satanizacije u kojoj su učestvovali mediji: "Kada Radovan Karadžić, predsednik Republike Srpske, nije pristao da prihvati tzv. Vens-Ovenov plan, za šta se zalagao Milošević, ovaj je organizovao takvu njegovu satanizaciju, da je to bilo ispod moralnog dostojanstva ličnosti, a ne samo visokih funkcija koje obojica zauzimaju." Vidi Knjiga o Miloševiću, Beograd, 2001, str. 26.

Još jedna interesantna epizoda koja osvetljava potčinjenost medija Miloševiću odigrala se upravo na RTS-u, u momentu pregovora o Vanceovom planu 1991-1992. godine. Ocenjen kao previše blizak Milanu Babiću, "predsedniku" Republike Srpske Krajine, koji je odbijao Vanceov plan i suprotstavljao se Miloševiću, glavni urednik RTS-a Krste Bjelić dobio je otkaz, a na njegovo mesto je postavljen Dragoljub Milanović iz dnevnog lista *Politika Ekspres*...

Zanimljivo je da se napomene da su, od časa kada je Milošević prihvatio Vanceov plan, pežorativni izrazi "ustaše" i "koljači" zamenjeni izrazom hrvatski vojnici, odnosno hrvatska vojska - inače, ratni izveštaji postaju kraći i pomeraju se u poslednje minute televizijskog dnevnika... *Televizija Srbije* se tada trudi da Vanceov plan prikaže kao pobedu ostvarenu zalaganjem Srbije i njenog rukovodioca. U svom uvodniku, u trenutku prihvatanja plana, urednik tv-dnevnika državne televizije kaže sledeće: "Snažnu težnju srpskog naroda za mirom ovih dana je ubedljivo još jednom potvrdila zvanična politika Srbije. Prihvatanje plana Cyrusa Vancea koji je u funkciji ličnog izaslanika generalnog sekretara UN-a i sa nesumnjivom podrškom SAD-a u toj misiji, Srbija je sa svoja lica, uvereni smo

prilikom: novinarski komentari Vance – Owenovog plana doživeće u periodu od samo mesec dana zaokret od 180 stepeni – verno sledeći obrat stavova srpskog vožda. Milica Pešić o tome beleži sledeće: "Početkom aprila 1993. bosanskim Srbima ponuđeno je novo rešenje: Vance – Owenov plan. Srpski režim je bio protiv tog plana. Pa tako i TVB. A 2. aprila komentator Ratko Dmitrović¹⁶⁴ kaže: 'Preko plana koji su spročili Vance i Owen otvaraju se vrata za etničko čišćenje Srba u Bosni i Hercegovini. /.../ potpisivanjem Srbi izvoan Srbije izvršili bi nacionalno samoubistvo. Ođvojeni od matice, Srbima bi preostao gorak izbor, da pređu na katoličanstvo odnosno islam, ili da se isele'. Samo mesec dana kasnije, nakon što je Milošević promenio stav u odnosu na taj plan i postao njegovim zagovornikom, sve informativne emisije TVB – a orvele su političarima i običnim ljudima koji apeluju za potpisivanje plana jer je Srbima u Bosni 'dosta rata tamo i sada je došlo vreme za mir' ".¹⁶⁵ Isti obrat desiće se i na prvom programu Radio – Beograda. Dok je u aprilu na vrhuncu bila propaganda

konačno, skinula ratnu kacigu koju su joj navukle ustaške i neonacističke snage Hrvatske i Evrope. Ako je jedan balkanski narod sazeo u ratnoj patnji i stradanjima za slobodu i mir, onda je to srpski narod. Od takvog naroda i njegove vlade nije se ni mogla očekivati drugačija politika do politika mira. Ali, istovremeno od takvog naroda i njegove vlade nije se mogla očekivati ni politika nacionalne kapitulacije i odricanja od svoga dostojanstva i prava, a sve u ime tuđeg i samo prividnog mira. Srpska politika mira nije zato nikakvo spašavanje obraza ili strah za vlast ili očuvanje režima, već oličava punu moralnu, političku i istorijsku doslednost. Dosađajna politika Republike Srbije i njenog predsednika Slobodana Miloševića ne pruža čak ni mogućnost sitnog podozrenja kada su u pitanju interesi celine srpskog naroda i njihova puna zaštita."

Borisav Jović iznosi još jedan interesantan primer pupčane veze između Miloševića i njegovih "medija". Suprotstavivši se stupanju Slobodanke Gruđen na dužnost predsednika za Beograd /kao u originalu/, Milošević, koji je imao drugog kandidata, koristio je protiv nje svaki detalj u medijskoj kampanji pokrenutoj sa svrhom da joj uništi ugled: "Kako su sredstva javnog informisanja bila pod potpunom kontrolom i uticajem Slobodana Miloševića, a pošto je Slobodanka izabrana protivno njegovoj volji, počeo je da radi oprobani mehanizam izolacije i diskreditovanja. Tu se jasno pokazalo koliko je Slobodan moćniji od nas u rukovodstvu SPS, koji smo mu blagonaklono i sa poverenjem prepustili uticaj u sredstvima informisanja. (...) Započela je u sredstvima informisanja hajka da je Slobodanka Gruđen podmićena za dodelu lokacija Dafini Milanović, vlasnici Dafiment banke, što nikada i ničim nije dokazano. Samo da je se obruka i da se stvoiri fama o opravdanosti progona i smene. Mašinerija za kompromitovanje radila je sve dotle dok Slobodanki nije dojadilo i dok nije podnela ostavku." *Op. cit*, str. 109 i 110-111.

¹⁶⁴ Ratko Dmitrović, dopisnik *Politike* iz Zagreba, naročito se isticao svojim ratonhuškačkim stavovima, i pre nego što će postati amblemom ultranacionalizma na malim ekranima: "Uprkos tvrdnjama nekih vojno-političkih analitičara da artiljerija i raketni napadi na pojedine gradove neće doneti ratnu pobedu niti Krajini pomoći da prelada u oružanim sukobima, sklon sam mišljenju da je to za Krajinu najbolji način da Hrvatsku drži u mat-poziciji. Srpska teška artiljerija tako može da kontroliše Sisak i veliku industrijsku zonu (rafineriju, železaru, termoelektranu, kemijsku industriju 'Radonja'), Karlovac i njegove industrijske kapacitete, Zadar, Šibenik, Osijek...Što se tiče Zagreba, on se nalazi na samo 25 km od linije dometa srpske teške artiljerije." /prevedeno s engleskog/ *Argumenti*, jul 1994. Citirano prema Petar Luković, Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji,

http://www.helsinki.org.yu/authors_singletext.php?lang=en&idteksta=448.

¹⁶⁵ *Op. cit*, str. 23.

za rat, a mape sa Vance – Owenovim planom bile predstavljane kao nepravedne i anti – srpske, početkom maja ton se iz korena menja.¹⁶⁶

71. Još jedan aspekt ove antisrpske mahinacije bila je i navodna zavera koju su organizovale “izdajice” iznutra:¹⁶⁷ novinari optuženi da ne podržavaju Miloševićevu liniju¹⁶⁸ biće dakle smenjeni sa svojih radnih mesta, nakon što su ih glasnogovornici režima poimence žigosali kao “izdajnike”. Tako će ultranacionalista Vojislav Šešelj, vođa Radikalne stranke, koji je unapred objavljivao prave namere srpske vlasti,¹⁶⁹ na konferencijama za štampu koje su prenosila zvanična sredstva informisanja, u više navrata iznositi spiskove “nedisciplinovanih ili stranački obojenih” novinara, a koji će zatim zaista biti odstranjeni.¹⁷⁰ Nakon šestodnevnoštrajka na drugom programu radija (sa kulturnim i muzičkim programom) u aprilu 1992. organizovanim iz protesta protiv stavljanja programa pod političku kontrolu, Vojislav Šešelj je na jednoj

¹⁶⁶ Lola Stamenković, koja je sprovedla analizu programa *Radio-Beograda* od februara do maja 1993. (/informativnih/ emisija u 15:00 i 19:00 časova), beleži sledeće: “Nakon skupa u Bijeljini, stil izveštavanja o ratu u Bosni i Hercegovini se menja. Za razliku od prethodnog perioda, novi stil obeležava emitovanje izjava koje u celosti podržavaju Vance-Owenov plan i ukazuju na opasnost od nastavljanja rata i moguće vojne akcije protiv Jugoslavije ako se mir ne potpiše. Izjave vođa Srba u Bosni da Vance-Owenov plan nije garancija mira kritikuju se. Izveštajima sa ratišta posvećuje se manje radio- i televizijskog vremena, reporteri se pozivaju da citiraju nove izvore informacija (diplomatske izvore i sl). /citat preveden s engleskog/ Vidi njen članak “Prvi program Radio Beograda - Dominacija etničkih stereotipa”, u *Govor mržnje. Analiza sadržaja domaćih medija u prooj polovini 1993*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 1994, str. 38.

¹⁶⁷ Dok je unutar civilnog društva u Srbiji počinjala kritika rata u Hrvatskoj, i u momentu kada je trebalo da se konsoliduje nova granica ostvarena osvajanjem teritorija, na Televiziji Srbije, u jednom njenom večernjem dnevniku, biće pročitano saopštenje vladajuće Socijalističke partije koje zvuči kao upozorenje glasovima koji odudaraju: “Socijalistička partija Srbije daje punu podršku JNA i sve svoje članove, pristalice i građane poziva da se odazovu svojoj građanskoj i patriotskoj obavezi, odbrani domovine od nadiranja fašizma i uništenja srpskog naroda u Hrvatskoj. Srpski narod je uvek u svojoj istoriji umeo da prepozna i eliminiše izdajnike, pa će, verujemo, to sa uspehom učiniti i ovog puta.” Vidi *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92-ARHITEL, 1997.

¹⁶⁸ Ti politički pritisci na nezavisne novinare nisu specifičnost samo Srbije, nalazimo ih na primer i u Hrvatskoj, Bosni i u Crnoj Gori.

¹⁶⁹ Ovaj dosluh, da ne kažemo pretapanje između Socijalističke partije i Radikalne stranke, bio je notorna stvar i za javnost, o čemu svedoče sledeća tri primera:

- “Šešelja cenim zato što je dosledan u svojim političkim uverenjima i zato što sam ubeđen da se on i njegova stranka ne finansiraju iz inostranstva.” /prevod sa francuskog/ Slobodan Milošević, *Tanjug*, Beograd, 22. mart 1992.

- “Mi sa radikalima imamo zajedničko i Srbiju, i patriotizam, i vazduh koji udišemo”, Radovan Radović, poslanik SPS-a, na sednici Skupštine, RTS, 28. januar 1993.

- “Miloševića čini moćnim snaga njegove stranke i podrška druge po snazi partije - Srpske radikalne stranke”, Vojislav Šešelj, NIN, 20. avgust 1993.

¹⁷⁰ John Mckay, “Working for a Beta day”, u *War Report /Ratni izveštaj/*, maj 1995, str. 18.

konferenciji za štampu objavio spisak novinara koji po njegovom mišljenju treba da se odstrane sa radija i televizije.¹⁷¹ Spisak je pročitao u televizijskom dnevniku u udarnom terminu. Većina novinara štrajkača, kao npr. Ana Koteska koja je prikazana kao “probugarski nastrojena”, nakon toga je poterana na prinudni odmor ili programski marginalizovana.¹⁷² Na konferenciji za štampu 6. januara 1993, Vojislav Šešelj je najavio još jednu čistku uperenu protiv “nedisciplinovanih i stranački obojenih novinara” neophodnoj “da bi se potpuno sredilo stanje u RTS”, i zapretio ovako: “Svuda gde smo na vlasti i gde učestvujemo u vlasti – uslediće čistka”¹⁷³. Dana 9. januara 1993, jedan visoki funkcioner Miloševićeve partije, Goran Perčević, u televizijskom dnevniku je dao sličnu izjavu, objašnjavajući da svi oni “koji ne misle kao mi” ne mogu da rade u državnim institucijama. Nekoliko dana nakon tih javnih upozorenja, 1.500 novinara i drugog tehničkog i administrativnog osoblja dobilo je zabranu ulaska u zgradu radio – televizije i poslano je na “prinudni odmor”. Otpušteni novinari, najčešće članovi nezavisnog novinarskog sindikata, bili su zamenjivani novajlijama, nestručnost i neiskustvo kojih je bilo manje važno od njihove poslušnosti i patriotizma, što je izazivalo napetosti unutar redakcija. Među tim pridošlicama isticao se, u informativnom programu TV Beograd, novinar Aleksandar Ljubičić koji će postati urednikom “Dnevnika” i koji je imao naviku da svojim revolverom preti onima koji misle “drugačije”...¹⁷⁴

Nezavisni mediji nisu bili ništa manje raskrinkavani i izlagani napadima kao izdajnici. Dana 27. maja 1992, u drugom izdanju *Dnevnika beogradske televizije (RTS)*, voditelj je na primer izrekao sledeće reči: “U Beogradu, proi put od početka rata, tobožnji zagovornici mira nose crne trake u znak žalosti. Svetski mediji takmiče se u anti – srpskoj histeriji. A i u zemlji, beogradski listovi Borba i Vreme sada rade isto”... /prevod sa francuskog/

Trijumf dezinformacije

72. Ako se dezinformisanje zaista sastoji u tome da se “tehnik informisanja – naročito masovnog informisanja” primenjuju sa ciljem dovođenja u zabludu, sakrivanja ili falsifikovanja činjenica”, onda zaista opravdano može da se govori o trijumfu tih prosidea u kontekstu jugoslovenskog sukoba. Bez obzira koju tehniku posmatrali – čak i ako je istina da se srpski mediji i u ovome “ističu” – svi ili gotovo svi mediji (novinske agencije, novine, radio – televizija...) redovno su posezali, bilo za falsifikovanjem istine, bilo za nametanjem ćutanja o određenim “ključnim” informacijama, bilo za proizvođenjem lažnih vesti... Neka “sredstva

¹⁷¹ Milica Pešić, *op. cit.*, str. 18.

¹⁷² Vidi C. Humblot, “Résistances et purges” /“Otpori i čistke”/, *Le Monde*, 24. jula 1993, str. 4.

¹⁷³ *Politika*, 7. januar 1993.

¹⁷⁴ Preneseno prema Milica Pešić, *op. cit.*, str. 18.

informisanja” koriste bez razlike sve mogućnosti koje pružaju pomenute tri tehnike.

73. Opšte uzev, svaka informacija u suprotnosti sa zvaničnom propagandom bila je metodično odstranjena. Jedan od najeklatantnijih primera za to bez sumnje je bombardovanje Sarajeva i Dubrovnika od strane srpskih snaga. Emitovane slike u vezi sa Dubrovnikom bile su praćene komentarima u kojima su se naročito zapadni snimatelji optuživali za manipulacije, da pred kamerama pale automobilske gume kako bi ubedili ljude da grad gori¹⁷⁵... Što se tiče granata slanih na Sarajevo i njima uzrokovanih šteta, one za oči srpskih tv – gledalaca naprosto ni ne postoje jer beogradska televizija, sa ciljem da poredne njihovo postojanje, emituje snimke grada stare nekoliko meseci, pa i godina.¹⁷⁶ TV Pale pak, sa svoje strane, posredstvom svog voditelja Riste Đoge, kroz celo vreme opsade grada tvrdi da se Muslimani “sâmi granatiraju”.¹⁷⁷ Tu “negaciju – rekonstrukciju” stvarnosti oberučke će preuzeti *Televizija Beograd* koja će npr. 26. decembra 1992. objaviti tvrdnju da Sarajevo u opsadi drže Muslimani: “Muslimani drže Sarajlije pod opsadom iznutra iz grada, a Srbi samo štite svoja brda oko grada”... U istom registru, prilikom požara u Univerzitetskoj biblioteci u Sarajevu, odgovornost za koji po TVB treba da se pripiše Muslimanima, njena dopisnica ovako će izvestiti o tom događaju: “U Sarajevu je noćas zapaljena vijećnica, Univerzitetaska biblioteka. Srećna je okolnost što je neprocenjivo blago domaće i svjetske kulturne baštine iz nje iseljeno još prije dva mjeseca. Teško je utvrditi kako je požar izbio. Tačno je da su se noćas u neposrednoj blizini na obroncima Trebevića odvijale jake borbe. Nas više izvještaja iz Sarajeva gledali smo danas zgradu vijećnice sa najbližeg lokaliteta, ali nismo vidjeli na njoj oštećenja od granata. Posmatrajući zgradu vijećnice uočili smo da na noj nema spoljnih oštećenja te da se plamenovi požara viju na nekoliko različitih mjesta u unutrašnjosti zgrade. Sve ukazuje da se radi o novoj manipulaciji muslimanskih vlasti sličnoj onom paljenju guma iz Dubrovnika koju smo već nekada gledali.”¹⁷⁸

¹⁷⁵ Predsednik upravnog odbora *Televizije Beograd* priznao je 11. avgusta 1992. da su gradu nanesene štete, ali uz sledeće pojašnjenje: “U Dubrovniku su srušene samo četiri kuće, i to kuće čiji su vlasnici Srbi...”.

¹⁷⁶ Novinar Daniel Deluce, bivši dopisnik *Reutersa* u Sarajevu, tim će povodom napisati sledeće: “Srpska radio-televizija je konstruisala neki čudan svet u kojem Sarajevo, bosanski glavni grad, nikad nije bilo pod opsadom, dok je razoreni hrvatski grad Vukovar ‘oslobođen’. Medijska ofanziva iz Beograda”, kaže se dalje, “doprinela je tome da se i u drugim jugoslovenskim republikama pojave jednako gnusne propagande, čije će se posledice osećati godinama”. U “La guerre des médias” / “Medijski rat” /, *Revue de l’OTAN / časopis NATO-a* /, t. 48, br. 3, zima 2000-2001, str. 16.

¹⁷⁷ Katarina Subašić, op. cit, str. 16.

¹⁷⁸ *Slike i reči mržnje: Godina treća*, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92 - ARHITEL, 1999.

Sistematsko minimiziranje ili iskrivljavanje uznemirujućih vesti

74. Jednako česta pojava bilo je i minimiziranje značaja neke uznemirujuće vesti. O padu enklave Srebrenica u julu 1995. RTB je objavila samo kratku vest na kraju televizijskog dnevnika,¹⁷⁹ daleko iza glavnih informacija toga dana: o ekonomskoj situaciji u zemlji i ratu u Čečeniji... Značenje koje su tom događaju pridali srpski mediji bilo je u najmanju ruku iskrivljeno. Katarina Subašić tim povodom piše: “Dok je pažnja sveta bila usredotočena na masovnu deportaciju muslimanskih civila i još uvek nejasan broj žrtava koji se procenjivao na brojku između šest i osam hiljada, srpska sredstva informisanja iz Bosne i Miloševićeve ispostave u Srbiji to su opisivali kao ‘oslobođenje grada pod upravom islamskih fundamentalista’, uopšte ne pominjući nijedno od ogromnih nasilja izvršenih tokom nedelja u kojima je oršena srpska ofanziva”...¹⁸⁰

75. A kad uprkos svega uspeju da se probiju kroz filtere, određene informacije koje direktno otvaraju pitanje srpske odgovornosti za počinjena nasilja bivaju iskrivljene. Dana 27. maja 1992, sedamnaest stanovnika Sarajeva je poginulo a 150 ih je ranjeno od srpskog projektila dok su stajali u redu za hleb. Slike tog masakra RTS će prikazati tek mnogo kasnije, praćene zvaničnom verzijom prema kojoj Srbi vladu u Sarajevu optužuju da je sve to sama organizovala kako bi iznudila zapadnu intervenciju...¹⁸¹ A iz Sarajeva, uz slike krvoprolića, novinarka izgovara sledeći komentar: “Sarajevo je danas doživjelo još jedan nezapamćeni masakr. U sami centar grada, u ulicu Vase Miskina, jutros oko 10 časova, među građane koji su čekali u redu za hljeb iznenada je pala granata od čijih gelera je, prema podacima zdravstvenih organizacija, poginulo 12 osoba, a više od stotinu ih je ranjeno. Prizor koji je ostao nakon ovog događaja, šokirao je ovdashnju javnost. U povodu današnjeg nezapamćenog masakra, general Neđo Bošković koji se nalazi u Sarajevu na pregovorima oko iseljavanja kasarni, za televiziju Bosne i Hercegovine izjavio je da ne može da shvati da se našao takav monstrum koji je mogao da puca na narod koji je iz podruma i skloništa izašao da kupi hljeb kako bi preživio. Taj koji je to napravio, rekao je Bošković, mora biti otkriven kao i onaj koji mu je izdao takvo naređenje. S obzirom da nije bio na licu mjesta i nema uvida odakle je mogla doći granata, Bošković je rekao da bi bilo neobjektivno reći ko je to učinio.” Iza ovoga sledi razgovor sa Momčilom Krajišnikom, predsednikom Narodne

¹⁷⁹ Dok se tada već pouzdano zna, kako piše Rémy Ourdan, da “Mladićevi vojnici vatrom iz mitraljeza zasipaju kolone izbeglica, ubijaju i kolju”. U “Ratko Mladic le barbare” / “Ratko Mladić varvarin” /, *Le Monde*, 9. februar 1996.

¹⁸⁰ Op. cit, str. 17.

¹⁸¹ Isti će se scenario ponoviti sa 68 poginulih i 142 ranjena lica, od granate ispaljene na sarajevsku pijacu 5. februara 1994. Dana 9. februara, “srpska televizija sa Pala emitovala je snimke zapadnih televizija komentarišući svaki detalj zamrznutih kadrova, i svaku činjenicu koju su Srbi smatrali dokazom da su sve to izrežirali Bosanci”. Vidi u vezi sa ovim jedan zanimljivi diplomatski rad, “Le rôle de la télévision d’État dans la montée du nationalisme extrémiste en Serbie” / “Uloga državne televizije u usponu ekstremističkog nacionalizma u Srbiji” /, Sonja Milenković, Université Paris II Panthéon-Assas, 1994/1995, pp 79-82.

skupštine Srpske /Republike/ Bosne i Hercegovine, koji kaže: "Ja odgovorno tvrdim, a prikupio sam informacije za ovo vrijeme otkako je ta vijest objavljena, da srpska vojska nijednu granatu nije ispalila u današnjem danu na Sarajevo, niti je prekršila sporazum koji smo jučer dogovorili da se od jutros od šest sati poštuje primirje i da svakako sačuvamo mir u Bosni i Hercegovini i u Sarajevu." Nešto kasnije, u jednom drugom izveštaju iz Sarajeva, TV Beograd emituje sledeći komentar, osporavajući da je uzrok tog krvoprolića mogla da bude granata i optužujući bosansku stranu: "Stručnjaci iz Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike tvrde da su tamo bile postavljene nagazne rasprskavajuće mine koje su donesene noć ranije kada je ovaj dio grada čišćen. U srpskom ministarstvu tvrde takođe da imaju sve dokaze da su ovu akciju vodili Mirza Jamaković, inače specijalista u ranijem MUP – u baš za tu vrstu zadataka, i Rusmir Halil. Da je bila riječ o eksplozivnoj napravi, a ne o granati, kažu stručnjaci, pokazuje podatak da je pločnik je ostao netaknut, da su kod ljudi koji su stradali uglavnom stradali donji ekstremiteti. Balistički stručnjaci dokazuju da je nemoguće sa bilo koga od srpskih položaja pogoditi baš taj dio ulice zavučen između mnogo zgrada." I kao da takvoj interpretaciji hoće da se doda na težini, TV Beograd će emitovati i saopštenje armije bosanskih Srba: "Tokom današnjeg dana, 27. maja ove godine, jedinice Vojska Srpske Republike Bosne i Hercegovine nisu otvarale vatru ni iz pješadijskog ni bilo kakvog drugog oružja na širem prostoru Sarajeva. Povodom emitovanih snimaka navodnih eksplozija u centru Sarajeva sigurni smo da se radi o perfidnom propagandnom podmetanju sračunatom na unutrašnje i međunarodne efekte baš u ovom momentu, i to podmetanju koje je još perfidnije od navodnog bombardovanja Banskih dvorova, Dubrovnika i slično."¹⁸²

Tri meseca kasnije, 8. septembra 1992, kada su u jednoj eksploziji u Sarajevu pale četiri žrtve, novinarka RTS – a, Lidija Duvančić, odgovornost za nju je, ne čekajući eventualnu potvrdu vesti, pripisala Muslimanima koji "nastavljaju sa svojim dobro poznatim scenarijem satanizacije Srba u Bosni, u nameri da isprovociraju međunarodnu vojnu intervenciju".

76. RTS nije bila jedina koja je tako radila, i list *Politika* je neprestano opravdavao ratni napor na strani bosanskih Srba, smatrajući verodostojnima samo informacije koje su od njih poticale. Tendencioznom prezentacijom i bez ikakve analize sukoba – naročito potpunim odsustvom objašnjavanja pozicije bosanske vlade – i te beogradske dnevne novine su aktivno doprinele zaslepljivanju srpskog javnog mnjenja.

Širenje lažnih vesti da bi se neprijatelj još više stigmatizovao

77. Još jedan oblik dezinformisanja, bez sumnje najpogibelniji, jeste proizvođenje lažnih vesti. SRNA, televizija bosanskih Srba, govorila je "u vreme kada je Sarajevo bilo odsečeno od sveta, o izglednim lavovima iz sarajevskog zoološkog

¹⁸² Slike i reči mržnje: Godina treća, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92 - ARHITEL, 1999.

vrta koje 'Muslimani hrane srpskom decom i ženama'.¹⁸³ Tu propagandnu tehniku već je oprobala nacistička Nemačka, kad je zakucavanje i ponavljanje istih reči i istih izraza imalo svrhu da ih mase počnu smatrati istinom.

Rat u Bosni biće *Televiziji Beograd* posebno dobra prilika za izmišljanje dezinformacija i grubih laži, kao što je naprimer bila vest objavljena u tv – dnevniku od 20. avgusta 1992, u kojoj reporter poslat na lice mesta tvrdi da Srbima na levoj obali Drine, njih 4.000, preti genocid, ili alarmantna informacija objavljena među vestima od 16. oktobra 1992, u kojoj se izveštava o planu muslimanskih vlasti u Sarajevu da pobiju oko 200 Srba...¹⁸⁴

78. Fabrikovane su i druge, jednako bezumne laži koje su srpska sredstva informisanja prenosila bez ikakve provere – npr. o tome da postoje "ogrlice koje Hrvati rade od odsečenih prstiju srpske dece"¹⁸⁵, a sa ciljem da se Srbi raspršeni na raznim teritorijama fanatizuju i kako bi se naposljetku opravdala osvajačka politika i politika etničkog čišćenja.¹⁸⁶ Kroz te grube falsifikate provejava ideja da su sva sredstva dozvoljena pred takvim zlodusima...

III. Disciplinovanje celokupnog alternativnog informisanja i javnog mnjenja kao preduslov uspešnosti zvanične propagande

79. U okviru datog režima, zvanična propaganda ima to veći efekt ako nasuprot njoj ne postoji "kontra – propaganda", ili barem ako protivne političke ideje i mišljenja ne mogu da se izraze kroz kanale difuzije koji im omogućuju da dopru do mase građana. Režim S. Miloševića to je dobro razumeo tako da je, u zavisnosti od trenutnih političkih okolnosti, sistematski budno pazio da postojeću nezavisnu štampu koja je još bila u poveljama zadržava u uskim granicama. Posezanje za zakonskim i vanzakonskim sredstvima da bi se učutkali nesaglasni glasovi, kao i pritisci režima na profesionalce u sistemu informisanja u krajnjoj liniji predstavljaju objašnjenje zašto se nije pojavio realni

¹⁸³ Citirano prema "Les émulés de Goebbels" /"Goebbelsovi takmaci"/, *La Lettre de Reporters sans frontières*, Jelena Ponorac, novembar 1992, str. 7.

¹⁸⁴ Milica Pešić, *op. cit.*, str. 28.

¹⁸⁵ C. Humblot, *Le Monde*, 23. jul 1993.

¹⁸⁶ U svom izveštaju *Restriction on the Broadcast Media in FR Yugoslavia / Restrikcije elektronskih medija u SR Jugoslaviji/*, Međunarodni odbor za zaštitu nezavisnih medija u Saveznoj Republici Jugoslaviji (The International Committee to Protect Independent Media in Federal Republic of Yugoslavia) ovim povodom se kaže: "Informativni programi modifikuju ili čak stvaraju informacije kako bi one odgovarale političkim ciljevima vlasti. A taj cilj često je proizvođenje i pothranjivanje među stanovništvom slika neprijatelja. Pre i za vreme rata u Bosni i Hrvatskoj, RTS je potpaljivala srpski nacionalizam dehumanizovanjem nesrba i promovisanjem vizija srpske istorijske veličine. Cilj te medijske kampanje bio je usađivanje i pothranjivanje straha u javnosti, osećanja ugroženosti, bespomoćnosti i neophodnosti otpora." /prevod s engleskog/ *Free Slobodna* 2000, septembar 1998, str. 7.

javni prostor diskusije i omogućuju da se shvati lakoća sa kojom će glavnina srpskog stanovništva biti svesno manipulirana više od deset godina. U tom smislu, to će se poslednji put pokazati na primeru propagande razvijene tokom rata na Kosovu.

Srpska štampa pod strogom paskom

80. Videli smo kako je Milošević već 1987. prionuo na to da za svoje potrebe instrumentalizuje medije u vlasništvu države ili medije pod državnom kontrolom. Manifestacija tog preuzimanja informisanja u svoje ruke pre svega je bilo imenovanje na rukovodeće dužnosti njemu bliskih, pa čak i privatno bliskih saradnika, sve pripadnika Miloševićeve političke formacije – na primer Dušana Mitevića, Milorada Vučelića¹⁸⁷, Dragoljuba Milanovića, Ratomira Vico¹⁸⁸..., postavljenih na RTS – koji su lično bdeli nad sprovođenjem direktiva koje je izdavao sâm Milošević. Uporedo s tim, u novinskim preduzećima su organizovane čistke da bi se zdravo žito (“patriotski” novinari) odvojilo od kukolja (novinara ocenjenih suviše nezavisnima i privrženih objektivnom tretmanu informacija) ...¹⁸⁹

Psihološki pritisci na neposlušne novinare

81. Opšte uzev, režim će se služiti celim arsenalom psihološkog terora, već oprobanim od strane fašističkih režima između dva rata, i namenjenim za ubeđivanje najtvrdoglavijih da prihvate Miloševićevu nacionalističku politiku: “otpuštanjem novinara preko noći ili izlaganjem novinara progonima, fizičkim pretnjama, zastrašivanjem, anonimnim telefonskim pozivima”¹⁹⁰... Imena nekih novinara dospela su čak na crne liste “neprijatelja Srbije” koji treba da se eliminišu.¹⁹¹

¹⁸⁷ Vučelić je bio i potpredsednik SPS-a. Inače, za vreme rata sa Hrvatskom bio je rukovodilac TV Novi Sad, koja je emitovala suštinski deo srpske ratne propagande prema Hrvatskoj. Dobro obavljani posao na toj dužnosti privredio mu je imenovanje na RTS nakon rata sa Hrvatskom.

¹⁸⁸ Dotada glavni urednik političkog programa Radio Beograda, u aprilu 1982. Vico postaje član predsedništva Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda. Kasnije će postati ministar za informisanje.

¹⁸⁹ Marie-Claude Vogrić na primer izveštava da su “Tanjug, čuvena pres-agencija koju je osnovao Tito, (...) najčitanije dnevne novine, Politika, Ekspres, Večernje novosti, dovedeni u red 1987. godine, nakon čistke direktora i glavnih urednika okrivljenih da ne podržavaju Miloševića”. U “La presse de Belgrade sous la férule de Milošević” / “Beogradska štampa u vlasti Miloševića” /, *La Lettre de Reporters sans frontières*, februar 1995, str. 16.

¹⁹⁰ Jean-Claude Raspiengeas, “Le dernier espoir démocratique” / “Poslednja demokratska nada” /, *Télérama*, 17. februar 1993.

¹⁹¹ To potvrđuje na primer svedočanstvo Nenada Pejića, bivšeg direktora programa Televizije Sarajevo, koji kaže: “Krajem aprila 1992, srpska televizija je emitovala

Odbacivanje svih sredstava informisanja saveznog karaktera

82. Takođe treba da se naglasi da će Slobodan Milošević, u svom htenju da zadrži apsolutni monopol nad informisanjem u Srbiji, učiniti sve da bi se isprečio projektu televizijskog programa *Yutel* za koji se zalagao predsednik jugoslovenske vlade Ante Marković koji je želeo da se za celu zemlju emituje nepristrasni informativni program. Od samog njegovog početka, 23. oktobra 1990, projekt su sabotirale srpske vlasti koje su naredile demontažu pokretnih predajnika na celoj teritoriji republike i šire.¹⁹² Nekoliko meseci kasnije, prostorije *Yutela* u Beogradu bile su demolirane, a osoblje je maltretirala grupa komandosa iz srpskog ekstremističkog pokreta “Beli orlovi”.¹⁹³

Plan delovanja protiv nezavisne štampe

83. Nasuprot medijima koji su bili pod direktnom kontrolom vlasti, ono nekoliko retkih nezavisnih sredstava informisanja pokrivalo je tek nešto više od desetine nacionalnog medijskog prostora.¹⁹⁴ Glavni razlog za održavanje odnosno tolerisanje tih medija – zanemarivog značaja – bili su, kako se čini, interesi vanjske politike, što će reći da je Srbija te medije pokazivala sa ciljem da pred međunarodnom zajednicom o sebi, po potrebi, dade utisak demokratičnosti...¹⁹⁵

84. Uprkos toj očiglednoj brizi za utisak respektabilnosti, beogradski režim je koristio pa i zloupotrebljavao zakonska i vanzakonska sredstva kako bi osujetio te remeteće glasove.¹⁹⁶ Bez pristupa državnim medijima, opozicija predsedniku Miloševiću uspela je da se oglasi upravo zahvaljujući tim nezavisnim medijima. Epizoda sa pobedom opozicione koalicije “Zajedno” na

reportažu o novinarima za odstrel. Na listi je bilo i moje ime”. *La Lettre de Reporters sans frontières*, op. cit, str. 24.

¹⁹² Jean Ariel, op. cit,

¹⁹³ Reporter bez granica, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1992*, str. 321.

¹⁹⁴ Vidi “Situation of the media in former Yugoslavia” / “Položaj medija u bivšoj Jugoslaviji” /, *Report to the Commission of the European Union / Izveštaj Komisiji Evropske unije* /, AIM, Pariz, mart 1995, str. 1.

¹⁹⁵ Véronique Soulé govori upravo o toj strategiji kada kaže da “radije nego zabranama, ona (vlast) se prema nezavisnim medijima služi finansijskim i pravnim pritiscima; rede se dešava da srpska policija vrši zaplene ili racije. Cilj je da se maksimalno ograniči njihova publika, održavajući istovremeno privid pluralizma što ga Beograd pokazuje pred očima međunarodne zajednice kako bi se prenela poruka da ‘u Beogradu ima više demokratije nego u Zagrebu’”. U “Serbie: la difficile survie de la presse indépendante” / “Srbija: mukotrpano preživljavanje nezavisne štampe” /, *Libération*, 10. januar 1996.

¹⁹⁶ Godine 1993, naprimer, u vreme kad je embargo pokazivao svoj puni efekt, naročito što se tiče nezavisnih medija, savezni ministar informisanja vodio je postupak za izmenu zakona o informisanju na način da se saveznom parlamentu omoguću ulaganje veta na pomoć sredstvima informisanja iz inostranstva... Vidi Milica Pešić, op. cit, str. 19.

opštinskim izborima 17. novembra 1996. – koju će vlast priznati tek nakon tri meseca gotovo svakodnevnih demonstracija opozicije u velikim gradovima – biće samo potvrda da režim, čim se nađe u političkim teškoćama, čini sve da bi zatvorio vrata koja je ostavio odškrinuta ne bi li zamazao oči međunarodnoj zajednici.

85. Preuzimanje nezavisne štampe u sopstvene ruke počće krajem 1994, udarom na dnevni list *Borba* – onaj isti koji se osmelio da “razotkrije odgovornost beogradskog režima za rat u Bosni” ili “da osudi granatiranje Vukovara i Sarajeva”.¹⁹⁷ Nakon što je deoničarsko društvo koje je izdavalo te novine proglašeno nezakonitim, na čelo novina je postavljen savezni ministar informisanja, Dragutin Brčin.

Direktno učešće bračnog para Milošević

86. Međutim, i šire od toga, ceo sektor štampe u privatnom vlasništvu tada se našao pod budnim okom režima, kako je više – manje zvanično i bilo najavljeno početkom januara 1995. u hronici Mire Marković, supruge i ideologa predsednika Miloševića, u nedeljniku *Duga*.¹⁹⁸ Tu su se na nezavisne medije i profesionalce koji u njima radili osule najžešće optužbe, a shodno klasičnom propagandnom metodu, slika ih se kao izdajnike Srbije¹⁹⁹: “Vrlo će se brzo saznati ko je učestvoovao u finansiranju nekih stranaka i nekih sredstava informisanja u Istočnoj Evropi. Međutim, kad saznamo ko su finansijeri, saznaćemo i koga su finansirali, ko je bio plaćen da svoju zemlju pretvori u koloniju (...). Živi ili mrtvi, nije važno, oni koji

¹⁹⁷ Florence Hartmann, “Le quotidien serbe ‘Borba’ tente de résister à Slobodan Milosevic” / “Pokušaj otpora Miloševiću srpskog dnevnika ‘Borba’” /, *Le Monde*, 12. januar 1995.

¹⁹⁸ Revija *Duga* prešla je pod kontrolu vlasti u proleće 1987, kada je promenjena redakcija, i otada je objavljivala tekstove u prilog Miloševićevim nacionalističkim tezama.

U svojoj kolumni – koju su njeni kritičari humoristički nazvali “horoskopom” – Mira Marković je sistematski najavljivala odluke koje će doneti vlast. Bliski saradnik Slobodana Miloševića, Borisav Jović, ovako piše o tome: “To se pokazalo u praksi već početkom devedesetih godina. Miloševićeva supruga je započela da objavljuje seriju napisa u časopisu ‘Duga’ u vidu dnevnika i razmišljanja, u kojima se doticala brojnih političkih i društvenih pitanja, ali je i najavljivala šta bi se moglo dalje događati ili šta bi trebalo da se događa. Sve što je ona najavljivala, zaista se i događalo. Što je osporavala, bilo je javno napadano, koga je kritikovala, bio je smenjivan. To se moglo događati na jedan jedini način, što je iza njenih pisanja nastupala državna i politička mašinerija, na čijem je čelu bio njen suprug, i sprovođila ono što je ona samo najavljivala. (...) Njeni su tekstovi već tada izazivali ogromnu pažnju. U njima su često između redova sadržane stvarne namere i naznake na koga se tekstovi odnose. Nad ljudima je već tada lebdela avet koja ih može satrti samo jednom jedinom rečenicom. Posle svakog novog broja ‘Duge’ glavni predmet analize političke javnosti bio bi novi tekst Miloševićeve supruge, sa nagađanjima šta je sada htela da kaže i šta će se posle toga događati.” Vidi *Knjiga o Miloševiću*, Beograd, 2001, str. 20.

¹⁹⁹ Tu hroniku delimično su preuzimale *Večernje novosti*, dnevne novine sa najvećim tiražom u SRJ-u, 230.000 primeraka (*BETA News Agency*, 10. januar 1995).

su to učinili neće umaći sudu istorije.. Naravno, žalosno je što će njihovi potomci neizbežno da nose žig sramote (...). Ti plaćenici i doušnici, koji za čvrstu valutu osnivaju ‘demokratske’ stranke i ‘nezavisne’ medije, naivno veruju da njihova dela nikad neće biti obelodanjena (...). Izdajnici su oduvek pokušavali da svoju izdaju predstavljaju kao čin odbrane najviših interesa nacije. Na sreću, većina njih nije uspela u tome. Isto tako, u tome neće uspeti ni političari i novinari koji danas služe kao emisari modernih konkistadora u Istočnoj Evropi”²⁰⁰...

87. U perspektivi početka izborne kampanje za opštinske izbore u novembru 1996, te posežući za istim metodom primenjenoj protiv *Borbe* u decembru 1994. te nedeljnika *Svetlost*²⁰¹ u septembru 1995, u februaru 1996. kontrolu nad privatnom televizijskom stanicom *NTV Studio B*, tada glavnoj tribini opozicionih partija, režim poverava gradskim vlastima Beograda.²⁰²

88. Na tragu iste logike, početkom decembra 1996, Slobodan Milošević daje da se na 48 časova zatvore dve poslednje radio – stanice koje su izveštavale o svakodnevnim demonstracijama protiv vlade – B92 i *Radio Indeks*, beogradska studentska radio – stanica.²⁰³ Od novembra 1996. do marta 1997, državni mediji, naprotiv, smišljeno zataškavaju demonstracije opozicije²⁰⁴ po ugledu na RTS koji će, za vreme gigantskih demonstracija za novogodišnje praznike na kojima se u Beogradu okupilo 250.000 ljudi, a u drugim velikim gradovima u zemlji još hiljade njih, u svom tv – dnevniku emitovati kadrove iz Londona i New Yorka...²⁰⁵

89. Na udaru vlasti naći će se i elektronski mediji, čiji je broj nakon Daytonskog sporazuma u svim srpskim gradovima porasao. Njihov neprecizno definisan pravni status predstavljao pogodnost za vlast i omogućiti joj da u proleće 1997. ometa ili obustavi delovanje tih opštinskih ili privatnih radio – i televizijskih stanica,²⁰⁶ a sa ciljem da se razbije opoziciona koalicija. Tom

²⁰⁰ Citirano u *La Lettre de Reporters sans frontières*, februar 1995, str. 18 /citav preveden sa francuskog/.

²⁰¹ Taj list iz Kragujevca, grada 120 kilometara južno od Beograda, bio je jedan od dvadesetak pluralističkih opredeljenih listova koji su izlazili u provinciji.

²⁰² *Correspondance de la Presse*, ponedeljak 19. februar 1996.

²⁰³ *Correspondance de la Presse*, sreda 4. decembra 1996.

²⁰⁴ AIM, u svom decembarskom izdanju kaže o tome sledeće: “Mediji pod kontrolom države ignorišu masovne proteste u Srbiji, ali veliki prostor posvećuju onima u ... Zagrebu. ‘Politika’ je svoje čitaoce informisala samo o tome da su pristaše opozicije ‘demolirali’ njenu zgradu...”. U “The struggle for the cities” / “Borba za gradove” /, *AIM Review*, br. 43, decembar 1996, str. 5-6.

²⁰⁵ “Serbie: propagande, mode d’emploi” / “Srbija: recept za propagandu” /, u *La Lettre de Reporters sans frontières*, 13. januar 1997.

²⁰⁶ Mirko S. Mandrino npr. piše: “Većina ‘privatnih’, ‘nezavisnih’ ili ‘lokalnih’ stanica nema dozvolu za rad, dakle, u odnosu na domaće i međunarodne propise rade ilegalno. Jedinu izuzeci su stanice čiji su vlasnici ili njima upravljaju ljudi bliski vlasti (npr. Članovi porodica visokih funkcionera). Ostale nemaju uredne papire, tako da vlasti s vremena na vreme organizuju policijske racije na njihove prostorije i zaplene opreme. Poslednja policijska racija, bolje organizovana i dotad neviđenih razmera, desila se u maju-junu 1997. godine. Uz pomoć policije,

prilikom će režim zapravo vratiti vlast u mnogim gradovima koju je u novembru 1996. osvojila opozicija. Uporedo s tim, mnogo elektronskih medija je eliminisano putem procedure za odobravanje dozvola za emitovanje koju je trebalo proći svake godine: "tako su u junu 1997. vlasti zatvorile 55 radio - i televizijskih stanica".²⁰⁷

90. Iza tog opšteg stezanja šake nalazio se lično Milošević. A on, netom izabran za predsednika Savezne Republike Jugoslavije - 15. jula 1997. - javno će izraziti svoju averziju prema nezavisnim medijima, koji smetaju zato što su van kontrole i jer se finansiraju izvanzadno²⁰⁸: pred Skupštinom Jugoslavije, on je 23. jula izjavio da je "krajnje vreme da se sredstva informisanja dovedu u red, treba da se odmah preduzmu mere u tom pravcu"²⁰⁹...

91. Sa erozijom političke situacije i klime koja je počela potkraj 1997. godine - Milan Milutinović, Miloševićev kandidat, teškom je mukom dobio predsedničke izbore u Srbiji; formira se koaliciona vlada sa Srpskom radikalnom strankom (SRS) Vojislava Šešelja i Jugoslovenskom ujedinjenom levicom Mire Marković; pojavljuje se težnja za nezavisnošću u Crnoj Gori; i, naročito, pokazuju se prvi znaci sukoba na Kosovu - u opasnosti su se našla poslednja ostrva slobode. I u ovoj prilici, "primenjeni metodi propagande ukloniće i poslednji trag sumnje u ciljeve režima: ostvariti potpunu kontrolu nad potencijalnim

te munjevitice racije vršili su inspektori državnog radija 'u službenom svojstvu', u pratnji inženjera i tehničara kojima su izdate privremene policijske legitimacije. Najčešće se stoar ne bi zaustavila samo na pečaćenju prostorija, nego bi bila i zaplenjena sva oprema. Takve 'posete' dobilo je 100 radio-stanica i pedesetak televizijskih stanica - među kojima - Radio Bum iz Požarevca, Radio Velika Kikinda iz Kikinde, Radio N iz Niša, Radio 021 iz Novog Sada, Nezavisni TV iz Pančeva, TV iz Niša, i mnoge druge". Citirano prema *InteRadio*, t. 9, br. 2, A.M.A.R.C.-ova stranica na Internetu:

http://www.amarc.org/interadio/Vol9_No2/Francais/html/europe.htm

Vidi i "Independent media under pressure from all sides" / "Nezavisni mediji pod pritiskom sa svih strana" /, *AIM Review*, br. 49, jula 1997, str. 5.

²⁰⁷ Reporteri bez granica, *Dossiers et rapports de missions, RFY: un Etat de censure / Dosjei i izveštaji sa terena. SRJ: Država cenzure /*.

²⁰⁸ Protiv medija finansiranih iz inostranstva, nazvanih "izdajnicima Srbije", biće pokrenuta kampanja mržnje. *Politika* će tako objaviti spisak nezavisnih sredstava informisanja koja su dobila finansijska sredstva od Evropske komisije (*Vreme, Naša borba, AIM*, itd), a za neke od njihovih urednika piše da voze "Mercedese" i žive u luksuznim vilama koje su stekli subverzivnim radom protiv Srbije... Preneseno iz Gordana Igrić, "The regime's operation 'media'" / "Režim provodi operaciju 'Mediji'" /, u *AIM Review*, br. 35, April 1996, str. 10.

²⁰⁹ Preneseno prema Bénédicte Chesnelong, *Serbie. Le trou noir des Balkans / Srbija. Crna rupa Balkana /*, Izveštaj na osnovu istraživanja sprovedenog od strane Međunarodne federacije za ljudska prava /Fédération Internationale des Droits de l'Homme/ (19-22. septembra 1997). Citirano sa internet-stranice

<http://www.fidh.imagenet.fr/rapports/r251-2.htm>

prostorom osporavanja".²¹⁰ Prema već oprobanoj tehnici, stalno će se kao izgovor koristiti vanjska pretnja kako bi se učtkali nesaglasni glasovi u zemlji.

Ratna propaganda i nacionalna kohezija za vreme rata na Kosovu

92. Za vreme krize koja je prethodila ratu i za vreme samog rata, svi naponi režima Slobodana Miloševića sastojali su se u tome da se ojača nacionalna kohezija oko programa autoritarne vlasti,²¹¹ koja je izgubila na ugledu kako zbog poraza u proteklim ratovima - u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini - i načina na koji se nosila sa privrednim i socijalnim problemima zemlje, tako i zbog ličnog bogaćenja rukovodilaca dok je većina srpskog stanovništva bivala sve siromašnija... Beograd je ovom prilikom ponovno stao da provodi strategiju komunikacije već oprobano u prošlosti, a koja se sastojala u dejstvovanju protiv nezavisnih novinara, ali i protiv opozicije. To vredi i za strane i za srpske novinare, kojima je onemogućen svaki slobodan pristup informacijama o tome šta se stvarno događa na Kosovu. Uporedo s tim, mediji pod kontrolom vlasti, koji su osetno dominirali u nacionalnom informativnom prostoru, bili su veoma zaokupljeni raskrinkavanjem unutrašnjeg (političke i medijske opozicije Miloševiću) i spoljnog neprijatelja (Atlantskog pakta i zapadnih sredstava informisanja)... Srpski građani postepeno će biti klasifikovani u dve kategorije, patriote i izdajnike, zavisno o tome da li podržavaju ili kritikuju vlast.

Pravila "čitanja"

93. Na strani nezavisne jugoslovenske štampe - ili barem onoga što je od nje ostalo nakon deset godina teške represije i zavođenja reda u organizaciji

²¹⁰ Anne Madelain, "Les médias indépendants en RFY: Où se trouve la société civile ?" / "Nezavisni mediji u SRJ-u: Gde li se denulo civilno društvo" /, u *Le Courrier des Balkans*, 9. maj 1999.

²¹¹ Nebojša Popov, glavni urednik časopisa *Republika*, pokazuje do koje se mere "nova" srpska vlast u celosti, koja počiva na "autoritarnom pluralizmu" - u tom trenutku koncentrisala na rat sa opozicijom u Srbiji. On tumači naročito sledeće: "Dva meseca pre NATO-vih bombardovanja koja su počela 24. marta 1999. na jednom se skupu razotkrila sva istina o problemima demokratije u Srbiji. Tri potpredsednika Vlade Srbije, doktora nauka, pa i univerzitetska profesora - gg. Ratko Marković (Socijalistička partija Srbije, SPS), Vojislav Šešelja (Srpska radikalna stranka, SRS) i Milovan Bojić (Jugoslovenska ujedinjena levica) - održali su konferenciju za štampu tokom koje su napali osam stubova demokracije: opoziciju, sredstva javnog informisanja, Univerzitet, studente, sindikate, nevladine organizacije (NVO), sudije i članove budućih izbornih komisija. Pretnja sa njihove strane, po njihovom mišljenju, zahteva mobilizaciju najviših instanci u zemlji. To je bio način na koji je stvoren ceo aparat, proo ideološki i propagandni, a zatim i upravni, sa ciljem da se eliminiše 'bauk demokratije'". U "La voix étouffée des démocrates serbes" / "Učtkani glas srpskih demokrata" /, *Le Monde Diplomatique*, jun 1999, str. 6;

<http://www.monde-diplomatique.fr/1999/06/POPOV/12121.html>

Slobodana Miloševića lično – obruč se zategao početkom 1998. kada se krenulo sa mnoštvom napada na medije i na pluralizam u informisanju. U mesecima koji su prethodili vazдушnim udarima započelim 24. marta, zabranjene su bile četiri radio – stanice i jedan televizijski program, a istovremeno je prestala da izlazi *Naša borba*, najuglednije dnevne novine u Srbiji.²¹² Odbijajući da se pokori “pravilima za čitanje” događaja na Kosovu koje je novinarima slobodne štampe 10. marta 1998. pokušao da propiše ministar za informisanje – koji su za tu priliku pozvani da se jave u policiju – *Naša borba*, baš kao ni kasnije *Danas* ili *Dnevni telegraf*, neće uspeti da idućeg oktobra preživi novi zakon o informisanju kojim su predviđene visoke novčane kazne za sve glasove koji odudaraju.²¹³

Represivna politika protiv “izdajnika”

94. Sa prvim vazдушnim udarima, svim sredstvima informisanja biće nametnuta faktička cenzura tako da će se mediji – zbog velikih kazni koje su se primenjivale od proglašenja novog zakona o štampi iz oktobra 1998. – zadovoljiti reprodukcijom zvaničnih saopštenja Vlade i Generalštaba armije. Vojna lica će biti raspoređena u redakcije svih sredstava informisanja i budno paziti da komentari o Kosovu budu u skladu s ideologijom i sa zvaničnim direktivama koje je medijima dostavljalo Ministarstvo informisanja. Prvi udari Atlantskog pakta režimu će dati povod da zatvori beogradski Radio B92, poslednje nezavisno sredstvo informisanja u Srbiji. Nekoliko dana kasnije, 11. aprila, Slavko Ćuruvija, vlasnik *Dnevnog Telegrafa*, čovek blizak režimu koji je “promenio stranu” nekoliko meseci ranije, ubijen je u Beogradu na ulici, nedugo nakon što ga je jedan lokalni dnevnik, a što je zatim prenela i Radio – televizija Srbije, okvalifikovao kao izdajnika²¹⁴ koji treba za to da “plati”²¹⁵... Na samom Kosovu, lokalna nezavisna štampa takođe nestaje²¹⁶, kao npr. *Koha*

²¹² Uporedi Hélène Despić-Popović, “Belgrade a décrété l’état de guerre: Milosevic muselle les médias indépendants” / “Beograd proglasio ratno stanje: Milošević stavlja katanac na usta nezavisnih medija” / *Libération*, 25. mart 1999, str. 3.

²¹³ *Naša borba* će biti suspendovana zato što je na naslovnoj stranici objavila službeni dopis organa vlasti u kojem se daju upute za “čitanje” događaja – tj. zato što je, s jedne strane, odbila da UČK tretira kao “terorističku bandu” odnosno da njene aktivnosti kvalifikuje kao “kriminalne” ili, s druge strane, da piše o “operacijama održavanja reda” i “mira” koje je sprovodila srpska policija... Vidi Florence Amalou, “Comment Belgrade a progressivement muselé la presse libre” / “Kako je Beograd postepeno učutkao slobodnu štampu” /, u *Le Monde*, 2-3. maj 1999, str. 21.

²¹⁴ U vezi sa političkom manipulacijom pojmom izdaje koju je vršila vlast, vidi Aleksandar Ćirić, “Postwar Serbia. Hunting Traitors” / “Srbija posle rata. Lov na izdajnike” /, *AIM Podgorica*, 22. jun 1999.

²¹⁵ Uporedi Hélène Despić-Popović, “Slavko Ćuruvija, l’homme qui en disait trop” / “Slavko Ćuruvija, čovek koji je previše pričao” /, *Libération*, 15. april 1999, str. 10.

²¹⁶ Uporedi “Kosovo: mort de l’information indépendante” / “Kosovo: smrt nezavisnog informisanja” /, u *La Lettre de Reporters sans frontières*, april 1999, br. 137, str. 1.

Ditore, glavne dnevne novine na albanskom jeziku koje su prestale da izlaze već 23. marta.

95. Zatvaranje ili dovođenje u red tih retkih nezavisnih sredstava informisanja, od kojih nijedno, da podsetimo, nije pokrivalo ceo nacionalni teritorij, učiniće sasvim nemogućim bilo kakvo informisanje različito od onog koje su vršili propagandni mediji zaduženi za širenje zvanične istine. Situacija u kojoj postoji samo jedna vrsta štampe objašnjava zašto su srpski građani tada u masakrima i pljački vršenima nad kosovskim stanovništvom videli samo uništavanje baza UČK – a u okviru “operacija pacifikacije”, a u egzodusu tog stanovništva samo nesrećnike koji ne beže od nasilja policije i srpskih oružanih grupacija, nego od “NATO – vog bombardovanja”²¹⁷...

Srbija – žrtva neznano koje po redu međunarodne zavere

96. Srpskom javnom mnenju, kojem su prećutana nasilja počinjena na Kosovu i svedočenja izbeglica, servirana je efikasna propaganda – čiji glavni stub ostaje Radio – televizija Srbije²¹⁸ – koja igra na kartu nacionalističkog osećanja i vazdušne udare svodi na međunarodnu zaveru protiv Srbije. “Propaganda je intenzivna”, piše Natalie Nougayrède, specijalna dopisnica Le Mondea koja se nakon prvih udara još uvek nalazila u Beogradu, “zvanični bilteni su prilično česti, a izmenjuju se sa muzičkim intermecima, spotovima koji prikazuju veličanstvenost oružanih snaga, ili sa filmovima o borbi srpskih boraca protiv nacizma u Drugom svetskom ratu”.²¹⁹ Stapanjem Billa Clintona i Adolfa Hitlera u jedno, emitovanjem kultnog filma Charlyja Chaplina *Veliki diktator*, na primer, srpska javnost se ubeđuje da je još jednom postala žrtvom nacističke agresije, dakle, da je ugrožena u samom svom biću.

Novi rat “protiv srpskog naroda”

97. Ta ratna propaganda, koja počiva na mržnji prema neprijatelju koji ima više lica, nastavak je propagande koja je pratila raspad bivše Jugoslavije početkom devedesetih godina. Uostalom, po mišljenju istraživača Jacquesa Sémelina, ta propaganda direktno se uklapa u istoriju Srbije, i to, kako on piše, istoriju “barem od Drugog svetskog rata”.²²⁰ Prioritet Miloševićevog režima u tom

²¹⁷ *Le Monde*, uvodnik urednika, 13. april 1999, str. 19.

²¹⁸ Vidi pregled koji o tome daje Marc Semo, “La RTS, télé haine” / “RTS, tv-mržnja” /, u *Libération*, 26. april 1999.

²¹⁹ “La population est privée d’informations indépendantes” / “Stanovništvu je uskraćeno nezavisno informisanje” /, *Le Monde*, 28-29. mart 1999.

²²⁰ “Les médias dans la guerre au Kosovo” / “Mediji i rat na Kosovu” /, u *Le Monde*, 25. jun 1999, str. 17.

je momentu zaista "ubediti javno mnenje da NATO vodi rat protiv srpskog naroda, a ne protiv režima i njegove ratne mašine".²²¹

98. Ova konstatacija objašnjava zašto srpski mediji nastavljaju da ignorišu dramu Kosovara, zašto režim, koji odbija da novinarima iz savezničkih zemalja dozvoli da izveštavaju o ratu, organizuje specijalno za njih konvoj da bi im pokazao olupinu jednog američkog nevidljivog aviona F - 117 koji se srušio zbog tehničkog kvara ili ga je oborila protivvazдушna odbrana ... I najmanja "kolateralna šteta" za koju je odgovorna saveznička avijacija biva medijski eksploatisana, ciljano kako unutra tako i prema spolja, a da bi se potkrepila ideja da se stvarno radi o ratu protiv civilnog stanovništva.

99. Opšte uzev, režimska propaganda ignoriše činjenice i proizvodi sopstvenu "stvarnost", kao što to, između ostalog, pokazuje sastanak Slobodana Miloševića i kosovskog lidera Ibrahima Rugove emitovan na RTS - u - koji je za tu priliku izveden iz kućnog pritvora u Prištini; čudnovat i nadrealan razgovor čija je svrha da se poveruje u srpsku spremnost da se obnove pregovori u trenutku kada se na terenu intenzifikuju operacije etničkog čišćenja.

100. Dakle, od prvih vazдушnih udara do najave mirovnog plana, srpski mediji će prenositi propagandu koja zamenjuje jednostavnu činjeničnu istinu,²²² dok disciplinovanje nezavisnih glasova koji jedini mogu da prosvete srpsko javno mnenje onemogućava bilo kakvo poštenje i uravnoteženost u tretmanu informacija o sukobu na Kosovu i o intervenciji Atlantskog pakta.

Karantin za međunarodnu štampu

101. Paralelno sa upokoravanjem domaće štampe, sa početkom vazдушnih udara NATO - a, srpska strana, putem nebrojenih objektivnih ograničenja na vršenje novinarske profesije, stranim novinarima vrlo brzo gotovo sasvim ili sasvim onemogućava pristup informacijama na terenu u Kosovu i Srbiji.

102. Odmah nakon prvih udara, srpska policija u Beogradu hapsi tridesetak zapadnih novinara koji će nakon ispitivanja, u većini slučajeva biti proterani iz Jugoslavije²²³: to se dogodilo u prvom redu sa dopisnicom lista *Libération*, dopisnikom lista *Le Soir*, producentom ABC Newsa, odnosno novinarom *Washington Posta*...

²²¹ Florence Hartmann, "Une semaine devant la télévision serbe" / "Nedelja dana sa srpskom televizijom" /, u *Le Monde Télévision*, 4-5. april 1999, str. 5.

²²² Kako bi se dobio precizniji i iscrpniji pregled načina na koji je glavno sredstvo režimske propagande reinterpretiralo činjenice, upućujemo na hroniku "Vu à la télévision serbe" / "Gledali smo na srpskoj televiziji" / koju je vodio novinar *Le Monde* Hector Forest od početka aprila pa sve do objavljivanja mirovnog plana narednog juna.

²²³ *Libération*, 22. mart 1999, str. 5. Vidi i *La Lettre de Reporters sans frontières*, maj 1999, br. 138, str. 4.

103. Uporedo s tim, srpske vlasti nastoje da spreče slobodnu cirkulaciju slika, tako što zatvaraju satelitski predajnik Evropske unije za radiodifuziju (UER /EBU/) odnosno dajući Radio - televiziji Srbije nalog da američkom CNN - u uskrati korišćenje tehničkih usluga za emitovanje svojih reportaža.²²⁴

104. Represivne mere primenjene protiv stranih dopisnika bile su najrigoroznije na Kosovu i u njegovom glavnom gradu, Prištini, a u skladu sa saopštenjem Ministarstva za informisanje Srbije od 25. marta u kojem se kaže: "na osnovu člana 8 Zakona o odbrani Republike Srbije, Ministarstvo za informisanje izdaje sledeći nalog: da se proteraju novinari inostranih sredstava informisanja iz zemalja koje učestvuju u agresiji snaga NATO - a na našu zemlju, ili čija je teritorija za nju korišćena".²²⁵ Paul Watson iz *Los Angeles Timesa* biće jedini nezavisni novinar koji će uspeti da se probije i da obilazi Kosovo²²⁶ tokom gotovo celog perioda od oko 78 dana koliko su vazдушni udari trajali, dok su se ostali strani dopisnici morali povući u Makedoniju, Albaniju ili u Crnu Goru odakle su mogli da izveštavaju samo o problemima izbeglica...

105. Na praktičnom nivou, uslovi neophodni za minimum transparentnosti u informisanju nisu postojali: ukinuta je sloboda kretanja, a time je onemogućena provera činjenica, kao i razgovori sa očevicima na licu mesta u svrhu poređenja ili sprovođenja istraživanja. A upravo to po definiciji čini suštinu novinarskog posla - prikupljanje informacija, potvrđivanje i unakrsna provera činjenica, a nakon toga njihovo procesiranje - Miloševićev režim to je tada stranim novinarima uskratio. Nemogućnost novinara da prikupljaju i procesiraju informacije objašnjava zašto se tada stvorila situacija u kojoj su postojale samo informacije iz "druge ruke", koje su podrazumevale rizik greške i nepreciznosti koji s tim ide, pogotovo kad se radilo o izveštavanju o tekućem etničkom čišćenju... Novinari su u toj situaciji mogli samo da slušaju, ali ne i da sopstvenim očima vide šta se tada događalo na Kosovu pretvorenom u sednicu zatvorenu za javnost.²²⁷

²²⁴ *Le Monde*, 26. mart 1999.

²²⁵ Citirano prema Denis Hautin-Guiraut, *Le Monde*, 27. mart 1999.

²²⁶ Cf. Paul Watson, "Témoignage de guerre" / "Svedok rata" /, u *Les Cahiers de Médiologie, Croyances en guerre: l'effet Kosovo*, br. 8, drugo polugodište 1999, str. 111-119.

²²⁷ Jean-Paul Marthoz ovo dobro ilustruje na sledeći način: "tako smo rat doživeli sa 'pomakom u fazi', informacije o stanju na Kosovu stizale su samo na kapaljku, posredstvom izbeglica sa kojima su razgovore obavljali predstavnici humanitarnih organizacija koji su radili u Albaniji i Makedoniji. Koliko god dragocene, te informacije davale su samo delimičnu i zakasnelu sliku nasilja od strane srpskih snaga i posledica bombardovanja". Vidi "Une presse qui a refusé le garde-à-vous" / "Štampa koja je odbila da stane mirno" /, u *La guerre du Kosovo: éclairages et commentaires / Rat na Kosovu: razjašnjenja i komentari* /, ur. Bernard Adam, GRIP, Editions Complexe, Bruxelles, 1999, str. 141.

Razlozi uticaja propagande na javno mnjenje

106. Panoramski pregled propagandističkih prosidea koji se mogu zapaziti u bivšoj Jugoslaviji tokom rata u Hrvatskoj i Bosni, pa i šire, pokazuje do koje je mere rat danas, više nego ikada, povezan sa kontrolom informacija i komunikacija. Bez obzira na to da li je kontrola medija bila cilj sama po sebi ili dodatno sredstvo za ostvarivanje već zadatih ciljeva, ponovo se potvrđuje važnost "informacije" i "indoktrinacije". Potpuno ili gotovo potpune odsustvo alternativnih informacija, blokada medija, ogromna moć televizije... Svi ti faktori pojašnjavaju zašto velika većina srpskog stanovništva nije mogla da usvoji perspektivu sa odmakom i zašto je usvojila zvanične teze.

Dezorijentisano stanovništvo u kontekstu sveopšte krize

107. Da bi se objasnila efikasnost zvanične propagande i shvatila postojanost njenog uticaja na stanovništvo, treba da se podsetimo na vanredno povoljan kontekst situacije na kraju osamdesetih godina. Na tešku ekonomsku i društvenu krizu u kojoj se našla Jugoslavija, a naročito Srbija koja nije uspjela da modernizuje svoju industriju, nadovezalo se, kao svugde u centralnoj i istočnoj Evropi, postepeno dovođenje u pitanje ideološkog karaktera režima. Naime, duboke transformacije ekonomskih i društvenih struktura i koje su se direktno odražavale na svakodnevni život stanovništva pratio je gubitak orijentira stvorenih u decenijama komunizma u Jugoslaviji. Dezorijentisano u odnosu na svoja kolektivna verovanja, srpsko stanovništvo će dakle postati lakim plenom nacionalističke propagande. Slično situaciji krize u carskoj Rusiji u drugoj deceniji 20. veka, ili u Nemačkoj tridesetih godina, nepovoljna politička, ekonomska i društvena situacija u Srbiji na kraju osamdesetih godina bila je pogodan teren za nastanak i napredovanje propovednika nacionalizma i ksenofobije.

Podrška režimu glavnih faktora kreiranja javnog mnjenja

108. Propaganda propuštena kroz sredstva informisanja kao što su *Politika* ili *Radio – televizija Beograd* (kasnije *Radio – televizija Srbije*), koja je pripremala i manipulirala javno mnjenje, Miloševićevom je režimu omogućila da ostvari politički konsenzus nacije. Postizanje tog konsenzusa olakšala je podrška koju su mu osigurali drugi kreatori javnog mnjenja. Bilo da se radi o podršci intelektualaca,²²⁸ sindikata, prosvetnih ustanova ili posebno

²²⁸ Novinar Stanko Cerović intelektualcima pripisuje važnu ulogu objašnjavajući uzroke pasivnosti masa. Naime, po njegovom mišljenju, "uloga i kolaboracija inteligencije su determinantne u ideološkim sistemima. Bez doprinosa intelektualaca ne može da preživi nijedan totalitarni sistem. U slučaju bivše Jugoslavije, 90% intelektualaca se, pre ili kasnije, svrstalo uz Miloševićevu vlast i branilo projekt nacionalističkog pročišćavanja. Ta društvena klasa ima neizmeran uticaj na ljude". Citirano iz "L'information est-elle possible

Pravoslavne crkve. Dovoljno je navesti samo jedan primer. Očigledno je da je pomoć Crkve režimu u organizovanju šestogodišnjice bitke na Kosovu polju 1980 – time što je Crkva organizovala putujuću izložbu mošti kneza Lazara praćenu jakom medijskom podrškom i njihovu sahranu na tom simboličkom lokalitetu – mnoge Srbe navela da prihvate taj nacionalistički program. Ako znamo da su pojedinci velikom većinom skloni da se opredeljuju sledeći prevladavajući stav grupe kojoj pripadaju, shvatićemo da su kreatori javnog mnjenja kao što su Pravoslavna crkva, inteligencija i drugi, rame uz rame sa državnim medijima, doprineli izgradnji opšteg konsenzusa oko srpskog nacionalnog pitanja. U takvoj atmosferi konsenzusa, pitanje utemeljenosti i mogućih loših posledica takvog projekta, neće se ni postavljati, barem ne u okviru glavnih nosilaca kreiranja javnog mnjenja kojima su mase Srba imale pristup. Nezavisna štampa će, s druge strane, teškom mukom odoleti refleksu identifikacije. Kako piše Anne Madelain, "kad je posredi kolektivni identitet, 'nezavisni' mediji često imaju problema da izbegnu refleksnu reakciju poistovećenja sa njim i osiguravaju pluralizam. Rat", kaže dalje autorka, "može samo da pojača taj fenomen, a koliko se rat hrani propagandom, toliko se propaganda hrani ratom"²²⁹...

Državni mediji: jedini izvor informacija za 90% Srba

109. Alternativne informacije i mnjenja, koji su ipak bili prisutni u srpskom društvu, nikad nisu bili pristupačni glavnini populacije. Prvi faktor kojim to može da se objasni jeste činjenica da su jedini mediji koji su pokrivali celu teritoriju Srbije bili *državni radio i televizija*.²³⁰ Iako su neki i bili dozvoljeni i tolerisani, nezavisni elektronski mediji imali su samo ograničeni, pa i minimalni radijus emitovanja: radio B92, na primer, iako je bio glavni nosilac osporavanja režima i tribina za opoziciju, mogao je da se hvata samo u Beogradu i u nekim većim gradskim centrima, ali u ostatku Srbije zapravo ne. Svaki pokušaj da se čujnost poveća vlast bi uvek osujetila (zaplena odašiljača, zabrana prenošenja programa drugih radio – stanica, itd).

110. Drugi razlog da se brižno pazi na to da ostatak Republike ostane bez nezavisnih medija kakva su postojala u većim gradovima, a pre svega u Beogradu – prostorima opozicije režimu – bilo je to što je upravo tamo bio glavni rezervoar Miloševićevih pristaša. Beograd je svakako bio najbolje pokriven nezavisnim medijima, ali "Miloševićeva vlast se oslanjala na srpsku provinciju kojom su pak dominirali državni mediji".²³¹ U tom smislu, *državna televizija* je zauzimala posebno mesto kao glavno sredstvo informisanja u

face à la propagande?" / "Da li propaganda ostavlja mesta informisanju", Fondation pour le progrès de l'homme, radni dokument, br. 64, str. 191.

²²⁹ "Où se trouve la société civile?", *op. cit.*

²³⁰ "Milošević veut serrer la vis aux médias privés" / "Milošević hoće da zategne uzde privatnim medijima" / *Libération*, 11. mart 1997.

²³¹ Véronique Soulé, "Serbie: la difficile survie de la presse indépendante", *op. cit.*

zemlji.²³² Zvanična propaganda na taj je način svako veće dopirala do više od 3,5 miliona ljudi i za trideset odsto (30%) stanovništva bez završene osnovne škole predstavljala jedini i isključivi izvor informacija ...²³³ TV – autor Lazar Lalić daje primer koji dobro rezimira uticaj propagande RTS na određene delove njene publike. Na pitanje postavljeno od strane RTS o razlozima koji su je naveli da se javi za dobrovoljca i ode da se bori u Vukovar, jedna mlada Srпкиnja u uniformi, majka dvoje dece, objašnjava: “Pa eto, kad gledam televiziju, vidim šta se radi / .../, i vredi žrtvovati za ovu našu Srbiju, svoj život....”²³⁴

Nemogućnost demokratske smene vlasti

111. Monopol nad informisanjem koji su držali *državna televizija* i, u manjoj meri, *državni radio*, bili su za Slobodana Miloševića kapital iz kojeg je on vukao neprocenjive političke kamate. Glas opozicije nije izlazio iz okvira urbanih centara – tj. iz dela javnosti u kojem je ona već stekla većinsku podršku – a samo je izuzetno dopirao do srpskog sela: to medijsko preimućstvo dakako će se isplatiti mnogo puta prilikom izbora. Tako je bilo na izborima u decembru 1990,²³⁵ a isto će se ponoviti i na izborima u decembru 1992. godine.²³⁶ Uoči i tokom izborne kampanje, zvanični mediji podvostručice svoje napore sa ciljem da pobeđe dosadašnji nosioci vlasti, Slobodan Milošević i Socijalistička partija Srbije, ma i pod cenu ignorisanja ili iskrivljavanja poruka opozicije.²³⁷ Tu

²³² *Alternativna informativna mreža* iznosi vrlo zanimljive statističke podatke o gledanosti informativnih programa: “Istraživanje pokazuje da je TV-Beograd (...) bio najznačajnije sredstvo javnog informisanja. U oktobru 1990, glavnu informativnu emisiju TV-Beograda, ‘Dnevnik 2’ (u 19.30 časova), na teritoriji Srbije bez pokrajina gledalo je 2.5 milijuna ljudi, tj. više od 50 odsto stanovništva (Plavšić, P, Mavrić, G, 1991). Godinu dana kasnije, u punom zamahu rata u Hrvatskoj, ta je brojka dostigla 3 miliona, odnosno 60% stanovnika Srbije iznad 10 godina (Grupa autora, 1992). Ako se tome dodaju hiljade gledalaca u Vojvodini (prema podacima RTV Novi Sad), krajem 1991. godine na teritoriji Srbije to-dnevnik je gledalo najmanje 3.5 miliona gledalaca.” *Situation of the media in former Yugoslavia, Report to the Commission of the European Union, AIM, mart 1995, str. 57-58.*

²³³ Reporteri bez granica, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1993, str. 338.*

²³⁴ *Op. cit, str. 92.*

²³⁵ Dušan Mitević, čovek blizak Miloševiću i generalni direktor RTS-a, pred održavanje prvih višestranačkih izbora decembra 1990. otvoreno je izjavio sledeće: “Mi moramo da učinimo sve da socijalisti pobeđe”, citirano prema Rade Veljanovski, *op. cit.*

Ubrzo nakon izbora u decembru 1990, Predrag Vitas, glavni urednik informativno-političkog programa RTS, javno je izjavio da je RTB Miloševiću pomogao da dođe na vlast (Milica Pešić, *op. cit, str. 16*)

²³⁶ Evo još jednog primera pristrasnosti medija: Milan Panić, predsednički kandidat i Miloševićev protivnik, biće prikazivan kao saveznik neprijatelja Srbije i opisivao kao “pijani mornar koji luta morima tražeći inostranu podršku svojoj politici” u dnevniku *Radio Beograda* od 1. decembra 1992. *Idem. str. 318.*

²³⁷ Takav prosede primenjen je već 30. juna 1990. u vreme prvog mitinga opozicije Miloševićevom režimu: okupljeni pred sedištem televizije, zahtevajući slobodu

eklatantnu nejednakost uslova za vođenje kampanje razotkrio je jedan zvanični izveštaj koji je sastavilo stotinu devetnaest (119) posmatrača poslanih od strane Konferencije za evropsku bezbednost i saradnju (KEBS), koji su se kritički osvrnuli naročito na “*sramotnu propagandu koju vrše mediji pod državnom kontrolom, a na prvom mestu televizija koja je ignorisala ili modifikovala poruke opozicije*”.²³⁸

112. Sa svoje strane, nezavisni štampani mediji nisu imali veći uticaj na srpsko stanovništvo. Teško pogođena međunarodnim embargom za vreme rata (papir), štampa ostaje rezervisana za odabranu urbanu elitu. Koliko god simbolički važnoj za demokrate – kojima je bila sredstvo za očuvanje “mentalnog zdravlja” – štampi su se tiraži tokom tih deset godina istopili pod pritiskom raznoraznih smetnji koje joj je na put isprečavala vlast, a čitaoci su se finansijski iscrpeli. Za razliku od Srba iz seoskih područja, posledice međunarodnog embarga i rata na Kosovu zapravo su najviše osetili stanovnici gradova...

Posvemašnje odsustvo kritičkog duha

113. Sve te karakteristike medijske slike Srbije delimično omogućavaju da shvatimo krajnju prijemčivost stanovništva na režimsku propagandu. A ona je uspešno uništila svaki kritički duh, što joj je bilo to lakše jer su mase u celoj bivšoj Jugoslaviji već iskusile obradu decenija komunističke propagande... Odsustvo informacija, odnosno jednostrane informacije, objašnjenje su poslušnosti srpskih masa nacionalističkom režimu i politici čiji zločinački karakter one nisu uviđale; stanovništvo, bilo da nije htelo da vidi šta se događa, bilo da se zadovoljavalo samo zvaničnim izvorima informisanja, držano je i održavano u neznanju o tome šta se stvarno dešava u federaciji i u samoj Srbiji, te je imalo psihološke dispozicije da poveruje u svaku laž. Florence Hartmann prenosi jedan u tom smislu rečit eksperiment koji je u julu 1992. godine izvršila jedna ekipa Instituta za političke studije u Beogradu. Rezultati tom prilikom

štampe i višestranačke izbore, demonstrante je policija razjurila udarcima palica. Iste večeri, u dnevniku *TV Beograd* neće moći da se vidi ništa od te suzbijene demonstracije. Umesto toga, biće pročitano saopštenje ministra informisanja: “Miting je prošao, a od njegove veličine i odziva naroda ostale su samo velike reči. Tako se na Trgu Republike, u po bela dana, pred licem javnosti pokazalo da udružena opozicija Srbije nema legitimitet u srpskom narodu. Nisu pomogla ni sva blaćenja vlasti ni izlivi naprimitivnijeg antikomunizma. Udružena opozicija Srbije jasno je pokazala da bi u ime borbe za vlast žrtvovala i istinsku demokratiju i ustavno jedinstvo Srbije, pa čak i njen teritorijalni integritet. U svom slepilu i želji da svim sredstvima dođe na vlast, žrtvovala bi i Kosovo. Zato je pouka današnjeg mitinga u Beogradu da nijedna stranka u Srbiji, ma u kakve se odore navodne demokratije uvala, a pritom zanemaruje vitalne nacionalne interese svoje države, ne može dobiti podršku srpskog naroda.” Vidi *Slike i reči mržnje: Godina proa*, fundacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, B92 - ARHITEL, 1996.

²³⁸ Reporteri bez granica, *La liberté de la presse dans le monde. Rapport 1993, str. 343.*

sprovedene ankete bili su da je "samo 20% ispitanika tačno odgovorilo na pitanje 'ko je u maju i junu granatirao Sarajevo sa vrhova koji dominiraju nad gradom?'"²³⁹ Onih 80%, odnosno ogromna većina ispitanika, na osnovi samo zvaničnih izvora, bili su obmanuti od strane režimske propagande.²⁴⁰ Ta dramatična situacija, koja demokratskoj opoziciji nije ostavljala nikakvu šansu da izrazi svoje kritike, kao ni da javno mnjenje ubedi da njoj poveri vlast, bila je moguća zahvaljujući težini koji je državna televizija imala u srpskom društvu kao celini. "Televizija", piše novinarka *Le Monde*, "u Srbiji igra sve važniju ulogu u formiranju javnog mnjenja. Njeno namerno manihejstvo se dakle odražava na celinu društva koje je pred malim ekranom izgubilo svaki kritički duh. Učinci su zabrinjavajući, ocenjuju stručnjaci, govoreći o hipnotizovanosti tv – gledalaca i o njihovoj neverovatnoj lakovernosti. Neka istraživanja", zaključuje autorka, "tvrde da 60% stanovništva 'slepo veruje' u informacije koje mu prenosi televizija"²⁴¹

Taj veoma nepovoljan kontekst objašnjenje je umnožavanja i uspeha, celim tokom devedesetih godina, vidovnjaka svih vrsta i njihovog prisustva svagde u srpskim medijima. Miloševićev režim, nazrevši potencijalnu vrednost "okultnih nauka", poslužiće se njima baš kao pre njega Joseph Goebbels koji je u svoj privatni kalendar čak i zabeležio "potrebu da se okultisti uklupe u našu propagandu (...) moramo da na sve vidovnjake izvoršimo pritisak da rade za nas"²⁴² Novinska kuća *Politika*, koja ima i mnogo izdanja iz domena magije, tako je poslužila kao baza za gotovo stotinjak vidovnjaka i gataru već od 1994, od kojih su, prema svedočanstvu vlasnice jedne beogradske agencije za proricanje budućnosti "ljudi iz vlasti mogli zatražiti da ne govore ružno o vlasti i da šire pozitivnu energiju" ...²⁴³ Jedan među mnogim primerima je *Treće oko*, jedan od najstarijih magazina za magiju koji je osnovala jugoslovenska vlast, a koji će u svojoj rubrici "Horoskop" napisati da je sudbina Slobodana Miloševića da stoji na čelu Jugoslavije: "Zvezde su naklonjene Slobodanu Miloševiću. On ima mnogo neprijatelja, ali to se moglo i očekivati. On je najbolji čovek, dakle, normalno je da ga

²³⁹ "La presse serbe sous haute surveillance. M. Milošević contrôle les médias officiels et fait pression sur les indépendants pour promouvoir ses buts de guerre" / "Srpska štampa pod strogom paskom. G. Milošević kontroliše zvanične i vrši pritisak na nezavisne medije u svrhu promocije svojih ratnih ciljeva" /, *Le Monde*, 21. novembra 1992.

²⁴⁰ U svom izveštaju *Situation of the media in former Yugoslavia, Report to the Commission of the European Union*, o stepenu u kojem stanovništvo veruje informacijama koje emituje televizija, Alternativna informativna mreža kaže sledeće: "Centralizovane informacije TV Beograda ističu se velikom verodostojnošću. Prema podacima koje je prikupila sama televizija, njenim informacijama apsolutno veruje 33,7 odsto gledalaca, a nepoverenje izražava samo 13 odsto (Timotić, M, 1991). Mlađi gledaoci izražavaju mnogo veće nepoverenje u to sredstvo informisanja. (B. Džuverović et al, 1992)", op. cit, str. 58.

²⁴¹ *Idem*.

²⁴² Citirano prema Jelena Grujić, "Milosevic wields psychic weapon" / "Milošević poseže za parapsihološkim oružjem" /, *The Institute for War & Peace Reporting*, 6. jun 2000.

²⁴³ *Idem*.

mnoگی žele poterati sa vlasti. Rođen je u znaku lava, a Jugoslavija u znaku bika, što je dokaz da to dvoje ne može da se jedno od drugog odvoji."²⁴⁴ No i opet će RTS biti ta koja će do vrhunca doterati instrumentalizaciju parapsihologije za propagandne svrhe, pobrinuvši se da se poruke mržnje emituju u udarnim terminima. Početkom 1993. emisija "Miljin horoskop" – reč je o Milji Vujanović koja se predstavlja kao astrolog, istoričarka i reporterka (inače poznatog kao glumica i "Miss Jugoslavije") – koja se emitovala jednom nedeljno potkraj programa na trećem kanalu RTS – a (3K) biće pomeren u najgledaniji termin: u 20:15 časova utorkom. Istraživači Elena Popović i Vladimir Badovinac koji su sprovedli istraživanje o tim emisijama o političkoj astrologiji u periodu od marta do maja 1993. ovako objašnjavaju njihovu ulogu: "Ono što tumači Milja Vujanović, bez obzira na prigodno pozivanje na astrološku simboliku (...) veoma je lako prevesti na jezik dnevne politike. Ovde je na stvari glorifikovanje srpske nacije, totalna negacija svega što je drugačije i opravdavanje širenja političkih programa ove državne vlasti. I tako, astrologija se obično može naći u ulozi instrumenta govora mržnje."²⁴⁵ Ženi koja je o Srbima govorila kao o "narodu koga je nebo odabralo" i koja je govorila "o satanskoj prirodi" zapadnih sila u momentu kad je savezna armija ujesen 1991. bombardovala Vukovar, tokom jedne će decenije raditi za beogradski režim. A on će znati da joj se oduži: nakon što je, u proleće u proleće 2000, njen muž pucao na nju i ranio je, *Večernje novisti*, jedne od vodećih režimskih dnevnih novina, nedeljama će objavljivati bilten o zdravstvenom stanju bivše "Miss Jugoslavije" ...

Fluidnost te granice između informisanja, astrologije i propagande najbolje ilustruje "novogodišnja čestitka" srpskim gledaocima upućena u dnevniku RTS 1993. godine, u momentu kada je u Hrvatskoj i Bosni besneo rat: "Magazin 'Dnevnik' u svom novogodišnjem broju prenosi predviđanja za ovu godinu Zorice Cvetković, astronomerologa iz Beograda, čija su se predviđanja o ovom ratu pokazala istinitim. /Ona/ pretskazuje širenje granica treće Jugoslavije i da će Srbi živeti u konfederaciji." /prevod s engleskog/²⁴⁶

Januar 2003.

²⁴⁴ *Ibidem*. /citāt preveden sa francuskog/

²⁴⁵ "Kanal tri RTS-a. Astrologija u funkciji mržnje", u *Govor mržnje. Analiza sadržaja domaćih sredstava informisanja u prvooj polovini 1993*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 1994, str. 62. /citāt preveden s engleskog/

²⁴⁶ *Slike i reči mržnje: Drugi dnevnik*, B92, fondacija Pravo na sliku i reč, Lazar Lalić, ARHITEL, 1998.

Izmenjeni izveštaj veštaka Mortena Torkildsen

I. Lični podaci

1. Zovem se Morten Torkildsen. Rođen sam u Norveškoj, 4. juna 1965. godine i državljanin sam Norveške. Diplomirao sam menadžment, a magistrirao sam špediciju, trgovinu i finansije. Imam trinaest godina iskustva u radu na reviziji računa i istragama o finansijskim prevarama. Moje iskustvo pri forenzičkim finansijskim istragama omogućilo mi je da sprovedem zadatak opisan u delu B ovoga izveštaja.

II. Glosar termina:

- a. (MUP): Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije
- b. (RDB ili SDB): Resor državne bezbednosti
- c. (JSO) RDB – a: Jedinice za specijalne operacije
- d. (VJ): Vojska Jugoslavije
- e. (SRJ): Savezna Republika Jugoslavija
- f. (SUC): Savezna uprava carine
- g. (NBJ): Narodna banka Jugoslavije
- h. (SPS): Socijalistička partija Srbije
- i. (Beogradska Banka dd): Velika jugoslovenska banka
- j. BBCOBU (Beogradska Banka Cyprus Offshore Banking Unit – Ofšor bankarska jedinica Beogradske banke)
- k. Beobanka (Beobanka dd). Jugoslovenska banka i ogranak Beogradske banke

III. Rezime izveštaja

4. Finansijska konstrukcija je izvedena, sprovedena i održavana kako bi se finansirala oprema, opskrba za, između ostalog, vojsku SRJ (dalje u tekstu: VJ) i Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije (dalje u tekstu: MUP), od 1994. do 2000. godine. Pored toga, dokumentacija ukazuje da su Slobodan Milošević, Nikola Šainović, Milan Milutinović, Mihalj Kertes i drugi učestvovali u stvaranju, primeni i/ili funkcionisanju ove finansijske konstrukcije.

5. Izvor sredstava za finansijsku konstrukciju bila je Savezna uprava carine, ili SUC. Između 1994 – 2000, SUC je bio u mogućnosti da pribavi

velike sume strane i domaće valute. Gospodin Slobodan Milošević, u svojstvu predsednika Republike Srbije, a kasnije predsednika SRJ, naredio je da se sredstva preusmere sa SUC – a radi finansiranja aktivnosti različitih saveznih institucija, kao i institucija Republike Srbije. Direktor SUC – a (u periodu 1994 – 2000. to je bio Mihalj Kertes) davao je velike sume gotovog novca direktno saveznim institucijama i onima Republike Srbije. Pored toga, velike sume gotovog novca prebačene su iz SUC – a u jugoslovenske banke (kao što je “Beobanka”) i u strane banke, uključujući banke na Kipru i u Grčkoj. Otvorene su “paravan kompanije”¹ i one su otvarale bankovne račune u bankama koje su se nalazile na Kipru i u Grčkoj. Bankovne račune ovih “paravan kompanija” vodili su službenici BB COBU, koji su organizovali depozit sredstava na bankovne račune “paravan kompanija”, a zatim su organizovali prebacivanje sredstava različitim trećim stranama, uključujući dobavljače oružja, opreme i drugih materijala koje su koristili VJ i snage MUP – a.

6. Stvorena finansijska konstrukcija imala je dva dela: domaći deo, koji je služio za interne potrebe finansiranja ključnih institucija SRJ i Republike Srbije, uključujući VJ i MUP, i međunarodni deo, koji je vodio BB COBU sa sedištem u Nikoziji, na Kipru i koji je korišćen za obezbeđenje sredstava za uvoz roba, uključujući one za VJ i MUP. Potreba stvaranja međunarodnog dela finansijske konstrukcije, te postavljanje njegove organizacije i operacija na Kipru, proizašla je iz međunarodnih ekonomskih sankcija koje su uvedene protiv SRJ tokom određenih perioda između 1991. i 2001. godine. Ove sankcije su u znatnoj meri ograničile sposobnost SRJ i Republike Srbije da kupuju oružje i vojne zalihe putem uobičajenih metoda, kao kada vojne institucije SRJ direktno kupuju od proizvođača oružja.² U pismenoj izjavi priloženoj ovom izveštaju, Slobodan Milošević je rekao da je bilo nužno ove izdatke tretirati kao “državnu tajnu” koju je trebalo kriti i stoga nisu mogli biti uključeni u godišnji budžet SRJ ili Republike Srbije.³

7. Na osnovu pregleda i analize bankarske dokumentacije koje sam obavio, a koju su dostavili službenici iz Austrije, Kipra, Bugarske, Grčke i Švajcarske, moje je mišljenje da ovi dokumenti potvrđuju međunarodne aspekte finansijske konstrukcije koja je gore opisana. Bankarski dokumenti otkrivaju da je osam “paravan kompanija” držalo bankovne račune na Kipru i u Grčkoj. Ovi računi bili su otvoreni pri bankama “Cyprus Popular Bank Ltd.” i “European Popular Bank Ltd.”, a njima su operisali predstavnici BB COBU. Tokom relevantnog perioda, veliki iznosi gotovine deponovani su na ove račune, a ova gotovina je zatim deponovana na bankovne račune drugih

¹ Za potrebe ovog izveštaja, “paravan kompanija” je preduzeće čija je prvenstvena funkcija da primi, drži i prebaci sredstva u svoje ime, ali za račun drugih entiteta, i ne proizvodi robe niti pruža usluge.

² Kao “Prilog B” ovoga izveštaja priloženi su izveštaji dobijeni na internetu u vezi sa ovim međunarodnim ekonomskim sankcijama sprovedenim protiv SRJ.

³ Videti R4, razmatran kasnije u tekstu.

entiteta. Pet od ovih entiteta koji su primili gotovinu na svoje bankovne račune bili su: "Neocom Trading Ltd.", "Nitrako Inc.", "Microtri Handels Ltd.", "Aviatrend Ltd.", i "Abridge Trading Ltd.". Službenici BB COBU identifikovali su ovih pet preduzeća kao nabavljače za MUP i VJ, a u slučaju "Abridge Trading Ltd.", tu činjenicu potvrdio je vlasnik ove kompanije. Bankovni dokumenti vezani za transakcije sa "Neocom Trading Ltd." ukazuju da su one vezane za kupovinu helikoptera ili helikopterskih delova. Kupovinu helikoptera i helikopterskih delova potvrđuje nekoliko izjava svedoka koje sam pregledao. Bankovni dokumenti vezani za transakcije sa "Abridge Trading Ltd." ukazuju da su one vezane za kupovinu vojne opreme.

V. Pregled dokumenata

8. Opis svih dokumenata koje je dostavilo Tužilaštvo i na koje sam se oslonio prilikom pisanja ovog izveštaja navedeni su u popisu priloga ovog izveštaja. Dokumenti na koje sam se oslonio u Delu A označeni su oznakama od R1 do R13 i priloženi su ovom izveštaju. Takođe su priloženi i dokumenti na koje sam se oslonio u Delu B.

VI. Izveštaj

Deo A: Opis finansijske konstrukcije koja je korišćena, između ostalog, da se finansiraju i opreme jedinice VJ i snage MUP – a koje su delovale na Kosovu između 1. januara i 20. juna 1999.

Uvod:

9. Dokumenta koje sam pregledao otkrivaju postojanje razrađene finansijske konstrukcije koja je korišćena, između ostalog, za finansiranje MUP – a i VJ – a od 1994. do 2000. godine. Šemu je razradilo nekoliko političara i visokih javnih ličnosti u Srbiji i SRJ, među kojima su: Slobodan Milošević, Mihalj Kertes, Nikola Šainović, Milan Milutinović, Borka Vučić i Jovan Zebić. Izvor sredstava za finansijsku konstrukciju bila je Savezna uprava carina. Prilikom njenog uvođenja i tokom postojanja konstrukcije, Slobodan Milošević, u svojoj funkciji predsednika Republike Srbije i kasnije predsednika SRJ, naređivao je da se sredstva SUC – a preusmere na finansiranje aktivnosti raznih saveznih institucija i institucija Republike Srbije.

Planiranje finansijske konstrukcije: Kontrola nad saveznom administracijom

10. Savezna uprava carina imala je jedinstvenu poziciju u SRJ jer je bila jedina institucija koja je jednostavno mogla da sakupi stranu i domaću valutu.

R1. Beleška iz razgovora sa profesorom Vukom Ognjanovićem

11. Profesor Vuk Ognjanović bio je savezni ministar finansija SRJ (juli 1993 – mart 1994.). On je potvrdio da je SUC bila glavni dobavljač strane valute, kako za saveznu vladu, tako i za vladu Republike Srbije i zbog toga je Slobodan Milošević postavio vernog saradnika, Mihalja Kertes, da vodi SUC:⁴

Savezna uprava carina bila je veoma važni deo Ministarstva finansija. Putem carinskih dažbina koje je sakupljala, donosila je više od trećine dohotka saveznog budžeta i bila je glavni izvor strane valute saveznog budžeta. Od trenutka kada sam napustio Ministarstvo finansija pa do trenutka kada je Milošević izgubio na izborima u oktobru 2000, nije vodjena potpuna evidencija gde je odlazio novac sakupljen kroz Saveznu upravu carina, to bi jedino mogli da znaju Kertes ili g. Pešić, koji je tada bio ministar finansija i odgovoran za delatnost Savezne uprave carina. Činjenica da je to bio značajan izvor sredstava, a posebno strane valute, je razlog što je Miloševiću bilo važno da ima lojalne članove SPS – a na položaju direktora Savezne carine i na drugim vezanim ograncima u okviru Ministarstva finansija. Na taj način, Milošević je mogao da efikasno kontroliše carinske prihode u svoje svrhe.⁵

Izvodi iz razgovora sa Mihaljom Kertesom

Mihalj Kertes bio je direktor Savezne uprave carina od 4. maja 1994. do 6. oktobra 2000, uključujući i period kada je SRJ bila pod međunarodnim ekonomskim sankcijama. U svojim izjavama, g. Kertes objašnjava kako je uspostavljena finansijska konstrukcija i inicijativu i uključenost Slobodana Miloševića u ovom procesu. U izjavama g. Kertes daju se i identitet i uloge drugih visokih funkcionera u stvaranju i funkcionisanju ovog finansijskog procesa, kao što su Jovan Zebić, Nikola Šainović, Milan Milutinović, Jovica Stanišić i Radomir Marković (zadnja dvojica su bili načelnici Resora državne bezbednosti, Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije (dalje u tekstu: RDB), od 1991 – 98. i 1998 – 2001, tim redosledom), kojima je g. Kertes predavao sredstva. On je takođe često imao veze sa gđom Borkom Vučić, koja je pomagala u transferu strane valute iz SRJ na Kipar.

Izjave g. Kertes otkrivaju da su, prema generalnim direktivama Slobodana Miloševića, sredstva Savezne uprave carina korišćena za finansiranje plata radnika, nabavku opreme za MUP Srbije i Vojsku Jugoslavije, proizvodnju oružja, izbore, i u drugoj polovini 1998, nedeljne isplate RDB – u za plate, vozila i Jedinicu za specijalne operacije RDB – a. U tri situacije, g.

⁴ U oktobru i decembru 2001, istražitelji OTP-a razgovarali su sa g. Vukom Ognjanovićem. Beleške sa ovih razgovora (priložene kao R1), pročitane su g. Ognjanoviću 24. januara 2002. Tokom čitanja, g. Ognjanović je načinio nekoliko ispravki i onda potvrdio da te beleške tačno odražavaju ono što je rekao.

⁵ R1, str.1.

Kertes je novac dao direktno Milanu Milutinoviću, predsedniku Srbije, a takođe je obezbedio sredstva za Nikolu Šainovića, zamenika premijera SRJ i druge. Slobodan Milošević je često bio lično uključen u gorespomenute procese iniciranjem transfera sredstava, lično naređujući g. Kertesu da izvrši transfere i upućujući g. Kertesa da preda novac onome ko bi ga tražio. Gospodin Kertes je takođe bio uključen u stvaranje i održavanje međunarodnog dela finansijske konstrukcije i barem u jednoj prilici, decembra 1998, lično je pratio novac do Kipra, gde je taj novac deponovan u banku.

“Kada sam došao za direktora Savezne uprave carina 04. 05. 1994. godine, već su dve godine trajale ekonomske i ostale sankcije prema našoj zemlji i odmah nakon mog dolaska na ovo radno mesto dogovoreno je da se jedan deo sredstava od naplaćenih carinskih i drugih dažbina od Savezne uprave carina preusmeri na Beogradsku banku da bi se intervenisalo kod preduzeća za isplatu ličnih dohodaka.

Ovaj dogovor je realizovan izvesno vreme posle mog postavljanja na navedeno radno mesto na sledeći način. Na jednom od redovnih sastanaka kod predsednika Slobodana Miloševića na kome su pored mene bili prisutni Jovan Zebić, tadašnji potpredsednik vlade i ministar finansija Nikola Šainović, takodje potpredsednik vlade i moguće da je još neko bio ali se ne sećam, dogovoreno je da se jedan deo naplaćenih carina usmeri na Beogradsku banku radi intervenisanja kod isplate plata, i to: kod državnih preduzeća i državnih ustanova. Ovde nije bilo reči o naplati carinskih dažbina u gotovini, koliko se sećam, već samo o izdvajanju jednog dela carinskih dažbina mimo saveznog budžeta, odnosno preusmeravanje prema Republici Srbiji. Ja se ne sećam ko je dao inicijativu za ovo rešenje, niti da li sam to bio ja. Nije bilo ni reči koji će iznos da se preusmerava i dogovoreno je da to bude prema trenutnim potrebama u Srbiji. O ovom dogovoru nije sačinjen nikakav dokument jer je to bila praksa kod ovakvih dogovora.

Na sličnom sastanku posvećenom ovoj temi koji je održan kod predsednika S. Miloševića sredinom 1995. godine, kada su već bile na snazi naše sankcije prema Republici Srpskoj, a pored mene bio je kod predsednika i Jovan Zebić, drugih lica mislim da nije bilo, dogovorili smo se da se deo carinskih dažbina naplaćuje u gotovom novcu što dinarskom, što deviznom, s obzirom da su državne potrebe bile enormne. Predsednik Milošević je istakao da imamo velike dnevne finansijske rashode, da su odnosi sa Republikom Crnom Gorom počeli da se remete, tj. komplikuju i da u finansijskoj sferi mi moramo obezbediti novčana sredstva za redovne i vanredne potrebe...

Pored toga, kao direktor Carine, ja sam bio u obavezi da finansiram namensku proizvodnju i to: “Crvenu zastavu” Kragujevac, “Slobodu” Užice, “Krušik” Valjevo, “Lučane”, “Prvi partizan” Užice, a što može da posvedoči tadašnji general i načelnik Generalštaba Momčilo Perišić. To je sigurno bilo po jednom ugovoru preko 100 miliona dinara. Davali smo i gotovinu za plate, sigurno još toliko.

Fabrike namenske proizvodnje su novac od Carine dobijale preko računa i jedan deo u gotovini i za to postoje ugovori sa tim fabrikama koji regulišu proizvodnju njihovih proizvoda. Obaveza Carine po ovim ugovorima bila je da samo plati. Te ugovore između firmi, Carine i Vojske Jugoslavije potpisao je tadašnji načelnik Generalštaba Momčilo Perišić.

Oba gorepomenuta sastanka iz 1994. i 1995. godine kod predsednika Miloševića, bili su u službenim prostorijama predsednika koji je u to vreme bio predsednik Republike Srbije, u prostorijama Predsedništva na Andrićevom vencu.

A dogovor o proizvodnji municije je bio po nalogu predsednika organizovan u Užičkoj ulici u Beogradu u zgradi u vlasništvu MUP – a gde su bili prisutni svi direktori navedenih firmi i predstavnici vojske i državne bezbednosti. Tada je potpisan ugovor a Carina je imala obavezu da svaka tri meseca plati proizvedenu i isporučenu količinu robe. Pored toga, Carina je učestvovala i u obnovi izgorelih “Lučana”, ali iznos ne znam.

Kada je u pitanju prikupljanje deviznih sredstava neophodnih za preživljavanje države i rad njenih organa i nabavku neophodnih sredstava za MUP Srbije i Vojsku Jugoslavije, to su bile dve ključne službe koje je Carina finansirala da bi preživele, posebno u delu investicija. Ponavljam, sve se dešava u vreme embarga.

Savezna uprava carina, kao jedan od državnih organa, snosila je i deo troškova svih izbora za ovih šest i po godina. Sećam se da sam i visokim partijskim i državnim funkcionerima davao u gotovini po nalogu vrha države, predsednika SRJ S. Miloševića, određenu sumu novca, i to:

...

Takođe, po nalogu predsednika Slobodana Miloševića, ja sam i određene iznose deviznih i dinarskih sredstava donosio Milan Milutinoviću i to u njegov kabinet kada je bio ministar inostranih poslova, kada je bio predsednik R. Srbije i kada je bio predsednik Organizacionog odbora za proslavu 800 – godina Hilandara.

Ne mogu da se setim koliko sam dao dinara i deviza, ali to je bilo više puta. Novac sam po ovom osnovu davao 1998, 1999. i 2000. godine. Ja ne znam koliko je dato po sva ova tri osnova, ali je sigurno da se radilo o više miliona dinara i više miliona maraka. Gde, kako i na koji način i koliko je utrošeno, nije moje da znam. Ali sam sve zahteve ispunio. Novac po sva tri ova osnova davao sam lično predsedniku Milutinoviću u ruke, povremeno je bio prisutan i moj tadašnji šef obezbeđenja, Milan Rašeta, radnik RDB – a, koji je novac nosio.

Svaku isplatu koju sam vršio na Carini je pratila priznanica gde sam s jedne strane potpisao ja, a sa druge strane primalac novca. Priznanicu je po pravilu kucao moj pomoćnik Mladen Stjelja, koji je fizički zajedno sa novcem bio u ERC – u.

Prema evidenciji koju je vodio Stjelja, korisnik deviznih sredstava najčešće je bio MUP Republike Srbije, Resor državne bezbednosti. Ja sam razgovarao sa načelnikom Resora državne bezbednosti pre takvog davanja

novca, koje je zavedeno u ovoj evidenciji, odnosno predsednik Slobodan Milošević mi je naložio da kad god se javi Rade Marković (bivši načelnik državne bezbednosti) da mu se sredstva obezbede u iznosu koji bude tražio. U skladu sa takvim nalogom predsednika S. Miloševića, ja sam licu koje on kod mene pošalje uvek davao onoliko novca koliko je Marković tražio. Najčešće su dolazili, u prvo vreme Raša Kandić, a posle Marjan Zović. Ja nikad nisam pitao za šta i na koji način se ovaj novac troši.

Ja ne znam da li je o ovom odnosu sa Resorom državne bezbednosti bio upoznat ministar Vljako Stojiljković, s obzirom da ja i Stojiljković nismo razgovarali...

Takođe sam u vremenu dok sam bio direktor izdvajao sredstva i u gotovini odnosio lično, u više navrata, u MUP Srbije za splatu ličnih dohodaka i dnevnica. To sam činio i za Vojsku Jugoslavije. Pored toga, dostavljao sam sredstva i za penzije penzionom fondu i u gotovini i preko "Beobanke". Zadnju isplatu većeg iznosa za Vojsku Jugoslavije od oko 100.000.000 dinara sam obezbedio i hitno prosledio za isplatu vojnicima rezervistima koji su se vraćali sa Kosova i Metohije. Savezna uprava carina je snosila najveći deo troškova za nabavku opreme za MUP Srbije, a delimično i za Vojsku Jugoslavije. Pored toga, kupovana je nafta i naftni derivati, uključujući i kerozin. To je sve Savezna uprava carina snosila troškove. Za državne organe obezbedjeno je oko 2.000 vozila koji su im dati na upotrebu. Carina je pomagala gde god je trebalo. Većina državnih ustanova je imala koristi od Carine, posebno kada se radi o opremi i platama. SUC je pomagao i pojedince – teško obolela lica, plaćali smo lekove, pomagala, transplatacije organa, a domovima zdravlja i bolnicama dodeljeno je više stotina sanitetskih vozila i više stotina tona lekova, sanitetskog materijala i hrane.⁶

U svojoj izjavi Kertes opisuje kako je sredinom 1994, kada je bio službenik savezne vlade SRJ, Slobodan Milošević, koji je tada bio predsednik Republike Srbije, naredio g. Kertesu da odvoji deo dnevnog dohotka Savezne uprave carina radi plaćanja potreba državnih preduzeća Republike Srbije.⁷ U aprilu ili maju 1995, Slobodan Milošević je naložio Kertesu da stvori fond gotovog novca od prihoda Savezne uprave carina "radi nabavke raznih osnovnih sredstava za potrebe MUP – a Srbije i Vojske Jugoslavije."⁸ U junu 1996, Slobodan Milošević naložio je g. Kertesu da obezbedi sredstva visokim državnim funkcionerima kad god visoki službenik zatraži finansijsku pomoć.⁹

⁶ R2(c), str. 1-9.

⁷ R2(e), str. 3-4. Pored g. Kertesa i g. Miloševića, ovom prilikom su bili prisutni i Nikola Šainović, zamenik premijera SRJ i Jovan Zebić, zamenik premijera SRJ.

⁸ *Ibid.*, na str.5. Takođe prisutni ovom prilikom bili su zamenici premijera Nikola Šainović i Jovan Zebić.

⁹ *Ibid.*, na str. 11

Na primer, jednom prilikom 1996. godine, g. Kertes je zameniku premijera SRJ Nikoli Šainoviću predao 900.000 DM.¹⁰

Tokom druge polovine 1998, Slobodan Milošević uputio je g. Kertesa da obezbedi sredstva za potrebe RDB – a.¹¹ Shodno tome, g. Kertes je RDB – u davao sredstva iz Savezne uprave carina gotovo svake nedelje.¹² U nekoliko prilika u periodu tokom 1995. i 1999, kada su uspostavljene međunarodne ekonomske sankcije protiv SRJ, iz SRJ su iznošena gotova novčana sredstva bez odobrenja Narodne banke Jugoslavije (dalje u tekstu: NBJ).¹³ Ovaj gotovi novac poticao je iz Savezne uprave carina i korišćen je isključivo za kupovinu opreme za MUP.¹⁴ Prema g. Kertesu, Slobodan Milošević mu je naredio da novac preda onom "ko dođe po njega".¹⁵ Gospodin Kertes je opisao kako je jednom prilikom lično nosio gotov novac na Kipar i deponovao novac u kiparsku banku. Gospodni Kertes je objasnio da je na Kipru hteo da se vidi sa gospođom Borkom Vučić i njenim suprugom, koji je bio bliski prijatelj g. Kertesa.¹⁶ Uloga gđe Borke Vučić u stvaranju i funkcionisanju ove finansijske konstrukcije biće opisana dalje u tekstu.

Gospodin Kertes opisao je kako ga je 4. oktobra 2000. Slobodan Milošević pozvao telefonom. Slobodan Milošević dao je uputstvo g. Kertesu da g. Urošu Šuvakoviću, koji je tada bio visoki funkcioner u policiji, preda dva miliona maraka.¹⁷ Kako bi sakupio ovu sumu strane valute, g. Kertes bi stupio u kontakt sa gđom Borkom Vučić i od gđe Vučić je zatražio da mu dostavi milion nemačkih maraka u zamenu za 41 milion dinara. Istoga dana, g. Uroš Šuvaković došao je u kancelariju g. Kertesa da uzme novac. Gospodin Kertes je priznao da su se ova sredstva možda nalazila u kesama, mada se takva sredstva obično uvijaju u "papir za pakovanje".¹⁸

Tokom razgovora s g. Kertesom (R2(a)), navedenim u fusnoti 6, g. Kertes je potvrdio da je, dok je bio direktor Savezne uprave carina, na sastancima kojima su prisustvovali g. Kertes, Slobodan Milošević, Nikola Šainović i Jovan Zebić (tada ministar finansija SRJ), doneta odluka da se dohodak od carinskih dažbina preusmeri na finansiranje institucija Republike

¹⁰ R2(e) na str. 10. Tom prilikom, Slobodan Milošević je pozvao Kertesa i naredio mu da g. Šainoviću preda 900.000 DM. U narednim prilikama, g. Kertes je g. Šainoviću dao 150.000 DM i 100.000 DM, a nakon uputa Slobodana Miloševića da g. Šainoviću obezbedi sredstva kadgod on to zatraži. *Ibid.*, na str. 11.

¹¹ Kao što je gore napomenuto, RDB se takođe ponekad naziva SDB.

¹² R2(e) na str. 7-8.

¹³ R12

¹⁴ R2(e), na str. 13.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*, na str. 12.

¹⁸ *Ibid.*

Srbije.¹⁹ Gospodin Kertes je objasnio da su tada na snazi bile međunarodne ekonomske sankcije protiv SRJ i da je ekonomija SRJ loše funkcionisala. Gospodinu Kertesu je rečeno da otvori račun pri "Beobanci" u Beogradu. Gospodin Kertes je zatim prebacivao "višak" dohotka (u gotovini) Savezne uprave carina na ovaj račun, a ta sredstva su korišćena za isplatu ličnih dohodaka u određenom broju institucija, uključujući MUP i VJ.²⁰ Ponekad bi predstavnici Savezne uprave carina gotov novac nosili direktno korisnicima.²¹ Povremeno bi, g. Kertes telefonom obavestio Slobodana Miloševića "o tome ko je tražio novac, ko je dobio novac i koliko."²² Pored toga, povremeno je "roba razmenjivana za robu" kako bi se izvršila kompenzacija dobavljačima za vladine institucije ili bi Savezna uprava carina direktno izvršila kompenzaciju vladinim dobavljačima. Na primer, 30. aprila 1998, Savezna uprava carina napravila je sporazum o kompenzaciji sa dobavljačima naftnih derivata za VJ, te sanitarnih materijala i hrane dostavljene VJ.²³ Savezna uprava carina obezbeđivala je "svakodnevno" sredstva i robe na osnovu ovih postupaka, sve do oktobra 2000, kada je g. Kertes bio prisiljen da napusti svoj položaj.²⁴

Gospodin Kertes je potvrdio da kada je Radomir Marković postao načelnik RDB - a, 1998. godine, g. Marković bi obavestio Slobodana Miloševića o finansijskim potrebama RDB - a i Slobodan Milošević bi pozvao g. Kertes a i izdao bi mu nalog da ispuni zahtev g. Markovića:

I tačno je da je meni rečeno od strane gospodina Miloševića kada se gospodin Rade Marković javi za službene državne potrebe, a da mi ne objasni zbog čega mu treba ... ako imam, da obezbedim sredstva. Ne ja lično, Carina. Da Carina obezbedi za rad MUP - a tako da što bolje može da prati svoje materijalne troškove... On, (Slobodan Milošević) je meni rekao da kad god se oni jave, ako ima, da im damo novac.²⁵

Gospodin Kertes izričito je priznao da je on, na svojoj funkciji direktora Savezne uprave carina, obezbeđivao lične dohotke, vozila i opremu koje su bile potrebne za dejstvovanje Jedinice za specijalne operacije (dalje u tekstu: JSO) RDB - a.²⁶ Gospodin Kertes je objasnio da su pripadnici JSO znali kako se finansiraju i kao priznanje za napore g. Kertes a, JSO je 1997. g. Kertesu dala zahvalnicu.²⁷ Gospodin Kertes se seća da je tom prilikom bio prisutan Franko Simatović, koji je čestitao g. Kertesu.²⁸ Franko Simatović je imenovan kao

¹⁹ R2(a), Transkript razgovora /na engleskom jeziku/ (V000-3792), 20. januar 2002, str. 48; V000-3792, 20. januar 2002, 13:35-13:36 i 14:58 časova.

²⁰ *Ibid*, na str. 49 i 61 transkripta i na 13:37-13:42 i 14:39 časova na video traci.

²¹ *Ibid*, na str. 61. transkripta i u 14:43 na video traci.

²² *Ibid*, na str. 64 transkripta i u 14:53 na video traci.

²³ *Ibid*, na str. 53 transkripta i u 13:56 na video traci.

²⁴ *Ibid*, na str. 52 transkripta i u 13:55 na video traci.

²⁵ *Ibid*, na str. 63-64 transkripta i u 14:53 na video traci.

²⁶ *Ibid*, V000-3789, 19. januar 2002, transkript na engleskom, str. 23-24.

²⁷ *Ibid*, na str. 1-5 i 37 transkripta.

²⁸ *Ibid*, na str. 1-2 transkripta.

"učesnik ili saizvršilac" u optužnici protiv Slobodana Miloševića vezano za događaje u Hrvatskoj. Navodno, g. Simatović, kao komandant JSO RDB - a, "komandovao je, rukovodio i na drugi način vršio efektivnu kontrolu" nad agentima DB - a koji su počinili zločine koji se navode u ovoj optužnici.²⁹

Gospodin Kertes je istražiteljima Tužilaštva potvrdio da se bar u jednoj prilici kad je putovao za Kipar gotovina, koja je poticala iz Savezne uprave carina, nalazila u istom avionu i ova gotovina je prebačena u kiparsku banku po dolasku g. Kertes a na Kipar.³⁰ Kada je upitan zašto je novac odnošen na Kipar, g. Kertes je odgovorio: "Verovatno je tu bio izlaz u svet."³¹

Gospodin Kertes je takođe izjavio da je znao i Vesnu Simatović i Slobodana Rajha i g. Kertes je znao da je Vesna Simatović supruga Franka Simatovića.³² Aktivnosti, kako Vesne Simatović, tako i Slobodana Rajha, biće razmotreni dalje u tekstu. Gospodin Kertes je nadalje rekao da je Slobodana Rajha poznavao "odavno" ali da g. Rajha nije video "dve i po do tri godine", to jest, od početka ili sredine 1999.³³

Pored toga, g. Kertes je opisao bliski odnos koji je imao sa gđom Borkom Vučić, čije su aktivnosti detaljnije opisane dalje u tekstu. Gospodin Kertes je izneo mišljenje da je Borka Vučić bila jedna od osoba koja je prvenstveno bila odgovorna za opstanak SRJ kao države.³⁴ U određenom vremenskom periodu, gđa Vučić bila je u "banci", dok je direktor banke bio Slobodan Milošević.³⁵ Po mišljenju g. Kertes a, "sve što je Milošević naučio o bankarskom poslovanju, naučio je od Borke Vučić."³⁶

G. Kertes posetio Kipar nekoliko puta.³⁷ Ove posete uključivale su putovanja na Kipar 8. oktobra 1996. u trajanju od otprilike dva dana, 26. februara 1998. u trajanju od otprilike tri dana, 21. septembra 1998. i 27.

²⁹ IT-01-5-I, paragraf 15.

³⁰ R2(a), V000-3790, transkript na engleskom, 18. januar 2002, traka 1 od 2, str. 65-66.

³¹ *Ibid*, V000-3792, transkript na engleskom, 20. januar 2002, str. 62; V000-3792, 20. januar 2002, traka 1 od 2, u 14:46.

³² *Ibid*, na str. 71-72 transkripta i 15:26-15:27 na video traci.

³³ *Ibid*, na str. 71 transkripta i 15:26 na video traci.

³⁴ *Ibid*, na str. 74-76 transkripta i 15:36 na video traci.

³⁵ Gđa Vučić je prethodno bila potpredsednik Udružene Beogradske banke kada je Slobodan Milošević bio predsednik ove banke. Udružena Beogradska banka se kasnije spojila sa drugom jugoslovenskom bankom i postala je Beogradska banka a.d.

³⁶ R2(a), V000-3792, transkript na engleskom jeziku, 20. januar 2002, str. 75; V000-3792, 20. januar 2002, traka 2 od 2, u 15:37-15:38.

³⁷ **R3(a) diplomatski pasoš Mihalja Kertes(a) ERN 02051314-02051329:**

R3(a)(i) ERN 02051323, pečat o dolasku, Imigraciona kontrola, Kipar, 27. decembar 1998. i pečat o odlasku, Imigraciona kontrola, Kipar, 28. decembar 1998.

R3(a)(ii) ERN 0251322, pečat o dolasku, Imigraciona kontrola, Kipar, 26. februar 1998. i pečat o odlasku, Imigraciona kontrola, Kipar, 1. mart 1998.

Pečat o dolasku, Imigraciona kontrola, Kipar, 8. oktobar 1996. i pečat o odlasku, Imigraciona kontrola, Kipar, 10. oktobar 1996.

decembra 1998. u trajanju manje od 24 časa.³⁸ Na dan 27. decembra 1998, g. Drakomir Stojković, koji je stigao privatnim letom iz Beograda, deklarirao je kiparskim vlastima da nosi otprilike 35 miliona DM u gotovini.³⁹ Deklaracijom

³⁸ R3(b) Note Verbale

R3(b)(i) ERN 02051172, 25. decembar 1998, Nota verbale Ambasade SRJ na Kipru Ministarstvu inostranih poslova, Republika Kipar, Protokol, Nikozija:

“Ambasada Savezne Republike Jugoslavije upućuje izraze poštovanja Ministarstvu inostranih poslova Republike Kipar i ima čast da zatraži korišćenje VIP prostorije na aerodromu Larnaka za člana Vlade Savezne Republike Jugoslavije, g. Mihalja Kertesa, koji stiže na aerodrom Larnaka specijalnim letom, 27. decembra 1998. u 13:25.

Saveznog ministra će sačekati Njegova ekscelencija, ambasador Jugoslavije, Ivan Mrkić.

Iste pogodnosti traže se za 28. decembar 1998. pri odlasku jugoslovenskog ministra u 08:00 časova.”

...

R3(b)(ii) ERN 02051168, 21. septembar 1998, Nota Verbale Ambasade SRJ na Kipru Ministarstvu inostranih poslova Republike Kipar, Protokol, Nikozija:

“Ambasada Savezne Republike Jugoslavije upućuje izraze poštovanja Ministarstvu inostranih poslova Republike Kipar i ima čast da zatraži korišćenje VIP prostorije na aerodromu Larnaka, za potrebe Njegove ekscelencije, ambasadora Ivana Mrkića, koji će do-ekati g. Mihalja Kertesa, člana Savezne vlade Jugoslavije i direktora Carine, koji stiže specijalnim letom iz Beograda, 21. septembra 1998. u 13:00 časova.”

...

R3(b)(iii) ERN 02051169, 8. oktobar 1996, Nota Verbale Ambasade SRJ u Nikoziji Ministarstvu inostranih poslova Republike Kipar, Nikozija:

“Ambasada Savezne Republike Jugoslavije upućuje izraze poštovanja Ministarstvu inostranih poslova Republike Kipar i ima čast da zatraži korišćenje VIP prostorije na aerodromu Larnaka, 8. oktobra 1996. u 21:00 čas.

Gospođica Melina Krtinić, drugi sekretar, biće na aerodromu da do-eka delegaciji koju će predvoditi direktor Savezne uprave carina, g. Mihalj Kertes, koji dolazi u kratku neslužbenu posetu Kipru.

U pratnji g. Kertesa biće g. Slobodan Grahovac, direktor i njegova supruga, g. M. Šarac, direktor, g. Zoran Malković, direktor Beogradske banke i gđa Borka Vučić.

...

Korišćenje istih prostorija zatraženo je za 9. oktobar 1996. u 18:00 časova.” ...

³⁹ R3(c) ERN F1026923, 27. decembar 1998, carinska prijava Drakomira Stojkovića Centralnoj kiparskoj banci:

“Za račun Browncourt Enterprises Ltd. kod Cyprus Popular Bank, Ltd. ja, Drakomir Stojković, sa stalnim boravkom u Jugoslaviji,

...

Po dolasku na aerodrom Larnaka, Republika Kipar, privatnim letom iz Beograda, ovime prijavljujem da u svom posedu imam sledeći gotovi novac / novčanice i/ili zlato:

DEM 34838895000 – (tridesetčetirimilionaosamstotinatridesetosamhiljadaosam stotina devedesetpet nemačkih maraka),

NOK 3.600,00 (trihiljadeseststotina norveških kruna),

PTE 2.000,00 (dvehiljade portugalskih eskuda),

je dato na znanje da će se ova sredstva depovati na račun “Browncourt Enterprises, Ltd.” kod “Cyprus Popular Bank”.⁴⁰ Na dan 28. decembra 1998, na račun “Browncourt Enterprises Ltd.” pri “Cyprus Popular Bank” uplaćeno je otprilike 35 miliona DM u gotovini.⁴¹ Ova evidencija o putovanjima potvrđuje R2(a) i R2(e) u kojima je g. Kertes izjavio da je nekoliko puta putovao na Kipar i da je jednom prilikom bio svestan da jedan predstavnik Savezne uprave carina SRJ istim letom prenosi veliku količinu gotovog novca na Kipar. Gospodin Kertes je takođe izjavio da se seća da su ga po dolasku na aerodrom u Larnaki sačekali predstavnici “Cyprus Popular Bank” i da je gotovina predata ovim osobama.⁴²

Slobodan Milošević je potvrdio da su “vanbudžetski” troškovi nastali tokom perioda dok je on bio predsednik SRJ i predsednik Republike Srbije. Ova sredstva korišćena su za izdržavanje, između ostalog, organa bezbednosti vlada SRJ i Republike Srbije.⁴³

U nedelju 1. aprila 2001, g. Milošević je uhapšen na osnovu domaćih optužbi i pritvorili su ga policajci Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Gospodin Milošević optužen je za krivična dela zloupotrebe službenog položaja i organizovanja radi vršenja krivičnih dela na osnovu Krivičnog zakona Republike Srbije i Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije. Ove optužbe delimično se odnose na navode da je, dok je bio na funkciji predsednika Republike Srbije do maja 1997. i nakon toga na funkciji predsednika Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), do 5. oktobra 2000, g. Milošević zloupotrebio svoj službeni položaj kako bi “ pribavio imovinsku i drugu korist sebi, određenom krugu lica kao i tada vladajućoj Socijalističkoj partiji Srbije i predsedniku Savezne Republike Jugoslavije”.⁴⁴

Optužbe uključuju i sledeće navode:

“Postoji osnovana sumnja da je optuženi Milošević Slobodan, u svojstvu predsednika Republike Srbije do 17.05.1997. godine, a potom sve do 05.10.2000. godine, u svojstvu predsednika Savezne Republike Jugoslavije, izvršio navedena krivična dela u nameri da sebi, određenom krugu lica kao i tada vladajućoj Socijalističkoj partiji Srbije, koju je vodio, pribavi pored

SEL 6.320,00 (šestiljadatristotinedvadeset švedskih kruna),
CHF 70.920,00 (sedamdesethiljadadevetstotinadvadeset švajcarskih franaka),
GP 580,00 (petstotinaosamdeset funti sterlinga),
USD 149.142,00 (stočetdesetdevethiljadastotinučetdesetdva SAD dolara).

⁴⁰ *Ibid*

⁴¹ F1027035 i F1027033 (vaučeri o depozitu) i F100 1007 (Izveštaj o stanju bankovnog računa “Browncourt Enterprises Ltd”).

⁴² R2(a), V000-3790, 18. januar 2002, transkript na engleskom, traka 2 od 2, str. 65-66.

⁴³ Tužilaštvo je dobilo primerke dve izjave koje je Slobodan Milošević dao u domaćem krivičnom postupku koji je protiv njega pokrenut u SRJ. Pregledao sam ove izjave (dalje u tekstu navedene kao R4(b) i R4(c)).

⁴⁴ R4(a)

imovinske i drugu korist koja se ogledala u očuvanju na vlasti te političke partije.”⁴⁵

Na dan 01. aprila 2001, Slobodan Milošević je dao izjavu istražnom sudiji Okružnog suda u Beogradu.⁴⁶ Tokom ovog razgovora, Slobodan Milošević je izjavio sledeće:

Ja sam bio na funkciji predsednika SR Jugoslavije i predsednika Republike Srbije u vreme teških sankcija kojima je bila izložena naša zemlja, u vreme blokade na Drini i kada su vođeni ratovi u kojima je ugrožen srpski živalj, srpski narod. Vanbudžetska trošenja odnosila se isključivo na određene specifične pomoći Srbima preko Drine. *Ostala vanbudžetska sredstva, može se reći gro tih sredstava išao na potrebe, na razne potrebe radi jačanja i očuvanja bezbednosti zemlje.* Verujem, poznajući ljude koji su to radili, koji su bili i patriote i profesionalci, da su sva ta sredstva namenski trošena u navedene svrhe... Ja ne verujem da je postojao drugi način da se ova neophodna sredstva nabave, jer ta sredstva su bila pod strogim režimom zabrane za isporuku našoj zemlji... Već više godina sva sredstva saveznog budžeta pribiraju se isključivo iz Republike Srbije.

Na dan 02. aprila 2001, Slobodan Milošević je istražnom sudiji Okružnog suda u Beogradu predao pismenu izjavu od tri stranice kojom podnosi žalbu na odluku tog sudije da ostane u pritvoru.⁴⁷ U ovoj potpisanoj izjavi, Slobodan Milošević, između ostalog kaže:

“Ti “drugi” u čiju se korist radilo sve ovo vreme su isključivo naša država i narod, odbrana i bezbednost naše zemlje i naše privrede...”

Novac koji je preko Beogradske banke plasiran u privredu, u najugroženija socijalno – ekonomska žarišta, u uslovima krize, niko nije ni ukrao ni otuđio, niti je to bila tajna za bilo koga. Pomagalo se kome je najteže i to je bila moja čvrsta orijentacija i direktiva. Uvek sam se zalagao da niko ne bude privilegovan.

Što se tiče sredstava trošenih za oružje, municiju i ostale potrebe Vojske Republike Srpske i Republike Srpske Krajine, ti se izdaci nisu mogli iz razloga državnih interesa, kao državna tajna prikazivati u Zakonu o budžetu koji je javni dokument. *Isto se odnosi i na izdatke za opremanje snaga bezbednosti i posebno specijalnih antiterorističkih snaga “od igle do lokomotive” – od lakog naoružanja i opreme do helikoptera i ostalih sredstava koja i danas stoje tu gde su, što se u javnosti nije objavljivalo iz razloga državne tajne, kao što se nije objavljivalo ni sve što je išlo za Vojsku Republike Srpske...(kurziv dodat)*

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ MUP je Tužilaštvu dostavio transkript ovog razgovora. Pregledao sam primerak ovog transkripta (u prilogu i dalje u tekstu naveden kao: R4(b)).

⁴⁷ Pregledao sam primerak ove izjave (dalje u tekstu: R4(c) i koja nosi referentni broj dokaza 03016642-03016644 (engleski) i 02051718-02051720 (B/H/S), a koja je priložena ovom tekstu.

U vezi sa isticanjem razloga za pritvor, da se u ovom slučaju radi o izuzetno velikom iznosu pribavljene imovinske koristi, postavlja se pitanje za koga? Za Vojsku Republike Srpske, za organe bezbednosti, za Vojsku Republike Srpske Krajine, za pomoć narodu preko Drine, za tekstilce, metalce i druge, finansirane preko Beogradske banke u najtežim socijalnim uslovima i u /dodato rukom: uslovima/ totalne spoljne blokade.”

Izvodi iz izjave Jovana Zebića, bivšeg zamenika premijera SRJ i saveznog ministra za finansije

Bivši zamenik premijera i savezni ministar finansija, Jovan Zebić potvrdio je da je Slobodan Milošević, kao predsednik Republike Srbije, imao ključnu ulogu pri donošenju odluke da se gotovinska sredstva iz Savezne uprave carina koriste za finansiranje državnih institucija:⁴⁸

...

“Negde, tokom 1995. godine, ponovo smo imali sastanak kod predsednika Miloševića u okviru tekućih koordinacija i tom prilikom smo bili ja, Mihalj Kertes i predsednik Milošević, ne sećam se da li je bio još neko treći, Šainović ili Kontić, dogovoreno je da deo od naplaćenih carina može da se naplaćuje u gotovom novcu odnosno devizama. Tom prilikom je predsednik Milošević objasnio da su okolnosti koje su u to vreme prisutne – teške i da ne može da se obezbedi normalno finansiranje državnih organa, pa to mora da se učini na ovaj način, i uglavnom je to predsednik obrazložio opštom situacijom a mi to nismo prokomentarisali već smo se saglasili sa takvim predlogom.

...

U vreme o kome govorim predsednik SRJ bio je Zoran Lilić, a Milošević je došao tek 1997. godine. Sve napred navedene konsultacije koje su vršene do 1997. godine mi smo, na napred opisan način, vršili kod predsednika R. Srbije, Slobodana Miloševića, tu je gotovo uvek bio Lilić ali se nije upuštao u probleme već je formalno predsedavao i nije se upuštao u detalje. Ove konsultacije vršene su kod predsednika Miloševića na Andrićevom vencu, a najčešće u Botičevoj i kada sam bio u Botičevoj bio je prisutan Lilić.”

Izvod iz Zapisnika o razgovoru sa Nikolom Šainovićem, bivšim zamenikom premijera SRJ

Nikola Šainović je bivši zamenik premijera SRJ. U izjavi koju je dao tokom krivičnog postupka u SRJ,⁴⁹ g. Šainović je opisao kako je u nekoliko prilika, u svojoj funkciji potpredsednika Socijalističke partije Srbije (dalje u

⁴⁸ Tužilaštvo je dobilo primerak izjave koju je 29. marta 2001. dao Jovan Zebić. Ova izjava nosi broj ERN 0205-1187-0205-1189 i nalazi se u prilogu ovog teksta.

⁴⁹ Tužilaštvo je dobilo primerak ove izjave koja nosi datum 16. maj 2001. i ERN broj 03021631 – 03021637.

tekstu: SPS), dobio velike svote novca od Mihalja Kertesa, u kancelariji g. Kertesa u Saveznoj upravi carina. Izjava g. Šainovića potvrđuje opis koji je dao g. Kertes o tome kako je vršio raspodelu velikih iznosa u devizama, u gotovini, i to iz zgrade SUC – a:

Od 1996. i to od marta meseca, pa negde do marta 1997. ja sam bio potpredsednik SPS – a, a pre i posle toga član glavnog odbora iste partije. Sve partije pa i SPS finansiraju se od donatora, a sredstva se koriste za obavljanje partijskih aktivnosti, naročito kada je reč o izornoj godini, kakva je bila 1996. godina, i te pare se troše za plaćanje aktivista, organizovanje skupova, prevoz do tih skupova, štampanje materijala i ostalo. Donatori su ulagali ne samo novčana, već razna sredstva, svoje usluge i rad.

Svi mi iz rukovodstva SPS smo kontaktirali sa licima koji bi mogli biti donatori partije, pa sam tako ja sa raznim licima u tom periodu kontaktirao tražeći novac za bespovratno finansiranje moje partije i tako sam u više navrata i kontaktirao sa Mihaljom Kertesom, koji je takođe bio član užeg rukovodstva SPS i u tri navrata on mi je predao gotov novac u nemačkim markama, a po prethodnom međusobnom dogovoru.

Tačno je da sam 7. 6. 1996. od Mihalja Kertesa preuzeo 900.000 DEM, 30. 11. 1996. godine 150.000 DEM i 22. 12. 1996. godine 100.000 DEM. U sva tri slučaja sam potpisao priznanice za preuzeti novac...U sva tri navrata ja sam novac od Kertesa preuzeo u kancelariji njegovoj u SUC na N. Beogradu. Prvi put sa mnom u društvu je bio Matković Dušan, takođe član užeg rukovodstva SPS – a.

Meni je Kertes ova sredstva bespovratno dao i ja ga nijednom nisam pitao za poreklo tih sredstava, a lično sam pretpostavljao da su to sredstva koja je prikupio od raznoraznih donatora. Nije mi palo na pamet da su to sredstva sa Carine iako sam ih preuzeo u njegovoj kancelariji. Ja to nisam mogao da znam, a nisam ni pitao.

U sva tri navrata novac sam preuzimao u kovertama. Niko nije bio prisutan sem imenovanih kada sam preuzimao ove pare.

U sva tri navrata ja sam novac predavao službi koja se bavi finansijama u SPS – u i koliko znam te pare su trošene u namenu koju sam napred opisao.”

...

Izvod iz razgovora sa Jovicom Stanišićem

Jovica Stanišić bio je načelnik RDB – a od 1991. do 27. oktobra 1998, kada ga je zamenio g. Radomir Marković.⁵⁰ U vezi sa finansiranjem RDB – a

⁵⁰ Između 8. novembra 2001. i 13. novembra 2001, istražitelji Tužilaštva razgovarali su sa Jovicom Stanišićem. Pregledao sam transkript ovog razgovora, delovi koga su priloženi kao R7.

tokom ovog perioda, g. Stanišić je potvrdio da je RDB finansirana sredstvima iz Savezne uprave carina.⁵¹

“Bernard O’Donell: Kada smo razgovarali u petak, tj. ustvari, u četvrtak, razgovarali smo o Mihajlu Kertesu i vi ste rekli da je deo prihoda Savezne uprave carina išao direktno srpskoj vladi ?

Jovica Stanišić: Da.

Bernard O’Donell: I da je MUP Srbije finansiran na ovaj način ?

Jovica Stanišić: Da.

Bernard O’Donell: Uključujući DB i JB ?

Jovica Stanišić: Da.

....

Bernard O’Donell: Da li Vam je poznato koliki deo sredstava kojima je finansiran DB je poticao od Carine, za razliku od onih iz bilo kog drugog redovnog budžeta ?

Jovica Stanišić: Mislím da je to bilo prilično veliko, to je trajalo dve do tri godine. Državna kriza bila je, bila je, velika kriza. Ali na to nema odgovora, jer on je davao svima, vladi, preduzećima, bolnicama, stotinama institucija. Znam da je to dosta pomoglo Ministarstvu. Davao je automobile, nismo na drugi način mogli da dobavljamo automobile jer smo bili pod sankcijama. On bi – ukoliko bi imali kola na granici – to jest, na carini, on bi napisao odluku o tome i predao bi ih Ministarstvu. Isto se događalo sa bolnicama i sa Vojskom. To je bilo na stotine i stotine, hiljade automobila. To je bila velika pomoć.”

Izvodi iz transkripta razgovora sa Radomirom Markovićem iz izjava koje je dao Radomir Marković

Radomir Marković bio je načelnik RDB – a od oktobra 1998. do januara 2001. Gospodin Marković je potvrdio odnose između g. Kertesa i Slobodana Miloševića kao i transfer sredstava u stranoj valuti iz Savezne uprave carina na korišćenje RDB – u. Gospodin Marković dao je dve izjave MUP – u i učestvovao je u razgovoru istražitelja Tužilaštva sa osumnjičenim.⁵² U ovim izjavama i razgovoru, g. Marković je potvrdio sledeće: lična uključenost Slobodana Miloševića u dobavljanju sredstava za RDB; da je on informisao Slobodana

⁵¹ R7, str. 171-172.

⁵² Tokom 17, 18, i 21. januara 2002, istražitelji Tužilaštva razgovarali su sa g. Radetom Markovićem. Gospodin Marković bio je načelnik RDB-a od oktobra 1998. zaključno sa januarom 2001. Tokom razgovora, istražitelji su gospodinu Markoviću pokazali dve izjave koje je Tužilaštvu ustupio MUP. Pregledao sam ove izjave koje se odnose na domaći krivični postupak protiv g. Markovića. Izjava 1, data 22. maja 2001, nosi referentne brojeve OTP-a 02051418 do 02051421. Izjava 2, data 28. marta 2001, nosi referentne brojeve OTP-a od 02051194 do 02051195. Kopije ovih izjava priložene su ovom tekstu kao R8(b) i R8(c), tim redom. Tokom razgovora, g. Marković je izjavio da su izjave R7(b) i R7(c) one koje je dobrovoljno dao predstavnicima Tužilaštva i da su činjenice navedene u ovim izjavama tačne.

Miloševića o potrebama RDB - a tokom "direktnih i redovnih radnih kontakata" i da bi onda Slobodan Milošević direktno razgovarao sa g. Kertesom da ovaj izađe u susret ovim potrebama. Gospodin Marković opisao je dve prilike kada je Slobodan Milošević naredio da se dostave rezerve strane valute, koje su zatim iskorišćene za nabavku helikopterske opreme i specijalnih vozila za JSO RDB - a.

X. U izjavi R8(b), g. Marković, između ostalog, kaže sledeće:

Kao načelnik SDB - a ja sam, koliko se sećam, svega u dva navrata obratio predsedniku Slobodan Miloševiću rekavši i to prvi put da je potrebno obezbediti devizna sredstva da bi se za potrebe SDB - a obezbedila sredstva - naoružanje za helikoptere DB - a. Dakle, ne da bi se nabavili helikopteri, oni su ranije nabavljeni, već da bi se obezbedila sredstva koja se na helikopteru nalaze, a koja su bila ili dotrajala ili ih nije bilo uopšte. U kancelariji kod pred. Miloševića ja sam bio prisutan kada je on nazvao telefonom Mihalja Kertes a rekao mu da obezbedi ova sredstva i to devizna. *To je bilo negde pred rat 1999. godine i znam da su pred rat ova sredstva za potrebe službe stigla i da su namenski upotrebljena tako što su instalirana na helikoptere DB - a. (dodat kurziv)*

Ja ova gotovinska devizna sredstva video nisam, već koliko je meni poznato, su otišla u banku koja ih je prebacila na račun banke preko koje su u inostranstvu plaćena ova sredstva.

Ova tehnologija plaćanja meni nije poznata, jer relativno brzo je sve završeno, mesec dva tri dana i sredstva su namenski upotrebljena za potrebe službe na čijem sam čelu bio.

Ja stvarno ne mogu da opredelim o kom iznosu dev. sredstava je reč znam da su bila pozamašna sredstva /kao u originalu/.

Drugi put ja sam se obratio pred. Miloševiću početkom 1999. godine da bi se obezbedila devizna sredstva radi nabavke specijalnih vozila za Jedinicu za specijalne operacije resora DB - a. Takođe se ne sećam o kom tačnom iznosu deviznih sredstava je reč, bila su pozamašna sredstva, meni je, koliko se sećam, Slobodan Milošević lično rekao u njegovom kabinetu da će nazvati Kertes a i da će sredstva biti obezbeđena, što je i bilo, jer posle izvesnog vremena ne sećam se kada, tražena materijalna sredstva su stigla i namenski su utrošena, tj. koliko znam ova vozila i danas postoje u SDB - u. Ni ovoga puta ja nisam imao bilo kakvog kontakta sa gotovim novcem, koliko znam sve je plaćeno preko banaka i to inostranom isporučiocu.

.....
Ja nemam nikakva saznanja niti imam bilo kakve veze sa bilo kakvim sredstvima koja bi eventualno /iz SUP - a/ išla u gotovinskom iznosu za finansiranje bilo kakvih i bilo čijih potreba. O tome nemam pojma. *Meni je sam Mihalj Kertes, ne mogu da se setim kad i gde, tj. kad je odvajao novac za potrebe DB - a što sam napred objasnio, lično rekao da za svako odvajanje novca sa Carine za potrebe DB - a mora da pita Slobodana Miloševića.* O bilo kakvom drugom davanju gotovog novca ja pojma nemam. (kurziv dodat).

38. U izjavi R8(c), g. Marković između ostalog kaže:

Vezano za moju ulogu u korišćenju deviznih i dinarskih sredstava iz Savezne uprave carina - SUC i moj, navodno, opredeljujući uticaj na tadašnjeg direktora Mihalja Kertes a, želim da kažem da se radi o pogrešnoj i netačnoj interpretaciji. Ja nisam imao, niti sam ikada mogao imati takav uticaj na Kertes a s obzirom da je opšte poznato da je Mihalj Kertes sa Nikolom Šainovićem, Nebojšom Pavkovićem, Vlajkom Stojiljkovićem, bio čovek od najvećeg poverenja bivšeg predsednika SRJ Slobodana Miloševića. Tačno je da je RDB, u vreme dok sam ja bio načelnik, dobijao određena devizna i dinarska sredstva od SUC - a. Međutim, ta sredstva su bila tražena i dobijana za operativne potrebe RDB ili *tehničko opremanje i nabavku delova opreme i raketa za našu helikoptersku jedinicu.* Procedura za dobijanje pomenutih sredstava za nabavku opreme za RDB je bila ranije uspostavljena. *Naime, na osnovu zahteva o potrebama pojedinih organizacionih jedinica RDB, najčešće Jedinice za specijalne operacije - JSO, ja sam, u direktnim uobičajenim radnim kontaktima sa Miloševićem, iznio problem i zahteve koji nisu, najčešće, mogli da budu realizovani posredstvom pripadajućeg budžeta RDB u MUP - u.* Slobodan Milošević je, nakon toga, direktno u kontaktu sa Kertesom, istom davao nalog da odgovori na naš zahtev, a realizacija je tekla u skladu sa trenutnim mogućnostima SUC - a. Tehnička realizacija pomenutih dogovora je išla ustaljenim kanalima, a samo plaćanje potrebne opreme i sredstava je najčešće išlo preko Beogradske banke i drugih, meni nepoznatih, banaka. Moja uloga je bila samo u tome da sam, posle izdatog naloga Miloševića Kertesu, ja uspostavljao kontakt sa Kertesom i dogovarao realizaciju, pri čemu su u to, od strane RDB, najčešće bili uključeni Marjan Zović i Raša Kandić.

G. Marković je potvrdio da je Mihalj Kertes, po nalogu Slobodana Miloševića dobijao sredstva za određene odseke i službe RDB - a, kao i sredstva za kupovinu oružja i opreme za RDB.⁵³ Gospodin Marković je objasnio da je Slobodan Milošević imao "izuzetno poverenje" u g. Kertes a.⁵⁴ Gospodin Marković je takođe potvrdio da su "sve jedinice koje su bile deo Ministarstva unutrašnjih poslova slate na Kosovo."⁵⁵

Zabeleške razgovora sa gđom Borkom Vučić

Na dan 20. februara 2001, gđa Borka Vučić (bivši direktor Ošfor bankarskog odeljenja Beogradske banke na Kipru i ministar SRJ odgovoran za pregovore sa međunarodnim finansijskim institucijama) razgovarala je sa

⁵³ R8(a), 17. januar 2002, traka 2, str.2 i 21. januar 2002, traka 1, str. 3.

⁵⁴ *Ibid*, na str. 12.

⁵⁵ R8(a), 13. mart 2002, traka 1, str. 6.

dvojom službenika MUP – a.⁵⁶ U beleškama sa gospođom Vučić, između ostalog stoji:

“Ista je izjavila da se tokom 1997. godine pojavila potreba plaćanja naloga od posebnog interesa za državu, a u čije pojedinosti zbog prirode posla “BB COBU” nije ulazila već se samo starala za realizaciju naloga. Sredstva za ove namene obezbeđena su od strane Savezne uprave carina na taj način bilo da su direktno donošena na Kipar od strane radnika Carine, ili deponovanjem u trezor Beogradske banke u Beogradu, kao otvorene ostave za prenos na Kipar. Uz predavanja efektivne bile su najavljene i instrukcije za hitna plaćanja bez napomene svrhe.

Prema njenom saznanju preko “BB COBU” (kompanija) izvršena su plaćanja za kupovinu opreme posebne namene za potrebe Vojske Jugoslavije i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u iznosu od 38.400.000 DEM i to prema sledećim korisnicima:

Abridge	23.000.000 DEM
Neocom	5.800.000 DEM
C.C. Chidiac	6.500.000 DEM
Avia Trend	1.700.000 DEM
Microtri	900.000 DEM
Nitraco	500.000 DEM
	<hr/>
	38.400.000 DEM

Ona je navela da se dokumentacija o ovim plaćanjima nalazi u inostranim bankama na Kipru a ovom prilikom je prezentirala dokumentaciju koja je njoj bila dostupna i nalazila se u “BB COBU” i odnosi se samo na jedan deo od napred navedenih plaćanja.”

Beleške o razgovorima sa visokim funkcionerima MUP – a

U periodu između 23. i 25. aprila 2001, visoki funkcioneri MUP – a sastali su se sa istražiteljima Tužilaštva.⁵⁷ Prema beleškama sa ovog sastanka, visoki funkcioneri MUP – a, između ostalog, rekli su sledeće:

i. Kako bi izbegle sankcije Ujedinjenih nacija, vlasti Jugoslavije uspostavile su jedan broj kompanija i bankovnih računa na Kipru i u Grčkoj. Bankarski službenici na Kipru i u Grčkoj nisu znali ko stvarno kontroliše te kompanije. Ovo je izvedeno tako što su na zvanične dokumente bankama data imena osoba koje nisu znale za te kompanije, a koje su bile nevoljni i nesvesni

⁵⁶ Pregledao sam kopiju beleški načinjenih tokom tog razgovora (dalje u tekstu: R9), koje su priložene ovom tekstu.

⁵⁷ Pregledao sam primerak beleški sa ovog sastanka (dalje u tekstu: R10(a)), koje su priložene ovom tekstu.

učesnici u spletki. Ove kompanije trgovale su u ime jugoslovenskih preduzeća. Međutim, ove kompanije su se pred trećim stranama pojavljivale kao kiparske ili grčke kompanije i,

ii. Mihalj Kertes je koristio nekoliko pravnih lica u primeni svoje šeme transfera gotovog novca iz Savezne uprave carina na račune (ne – jugoslovenskih) ofšor kompanija. Identifikovana su sledeća pravna lica kao primaoci nelegalnog gotovog novca: Abridge, Neocom, C.C. Chidiac, AviaTrend, Microtri i Nitraco.

U periodu između 16. i 18. oktobra 2001, istražitelji Tužilaštva ponovo su se sastali sa visokim funkcionerima MUP – a.⁵⁸ Prema beleškama koje su proizašle sa ovog sastanka, izvesni Slobodan Rajh, preko kompanije Abridge Trading Ltd., nabavljalo je oružje i drugu opremu za MUP tokom ratova u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu. Gospodin Slobodan Rajh bliski je prijatelj g. Franka Simatovića.

Beleške iz razgovora sa Dušanom Lalićem, generalnim sekretarom Narodne banke Jugoslavije

i. Borka Vučić je bila najznačajnija osoba u finansijskim krugovima u Jugoslaviji tokom devedesetih godina. Ona je mogla, a često je to i činila, da nenajavljena uđe u kancelariju guvernera NBJ i naredi mu da obavi određene poslove. Ona je mogla, a to je i činila, da direktno komunicira sa Miloševićem kad god bi htela sa njim da razgovara, i

ii. Borka Vučić je upućena u Republiku Kipar kao direktor Ofšor bankarske jedinice Beogradske banke kako bi omogućila finansijske transakcije u ime Miloševićevog režima.

Ove napomene g. Lalića potvrđuju važnost položaja koji je gđa Vučić imala u jugoslovenskom bankarstvu tokom devedesetih i razlog zbog koga je poslata u Republiku Kipar.

Pismo Mlađana Dinkića, guvernera Narodne banke Jugoslavije Axentisu Afxentiouu, guverneru Centralne banke Kipra

Na dan 15. decembra 2000, sadašnji guverner NBJ, Mlađan Dinkić, uputio je pismo (dalje u tekstu: R12) Afxentisu Afxentiouu, guverneru Centralne banke Kipra.⁵⁹ Ovo pismo delimično objašnjava ulogu ofšor poslovnih jedinica na Kipru u zaključivanju finansijskih transakcija u ime Miloševićevog režima:

⁵⁸ Pregledao sam primerak beleški sa tog sastanka (dalje u tekstu: R10(b)), koje su priložene ovom tekstu.

⁵⁹ Pregledao sam primerak R12 koji je dobilo Tužilaštvo, i koji je priložen tekstu.

“Nakon uvođenja političke i ekonomske blokade protiv bivše Socijalističke Federativne Republike (SFRJ) 1992. godine, mislimo da je veći deo strane valute koji je upućen ofšor kanalisiran pre ili kasnije preko banaka na Kipru (Beogradska i Vojvođanska). Pored toga, takođe smo saznali da su finansijske institucije bivše SFRJ, a kasnije Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), koristile ofšor poslovne jedinice na Kipru i drugim jurisdikcijama kao paravane za račune pri bankama na Kipru kako bi izvodili razne finansijske transakcije u ime strana vezanih za režim Slobodana Miloševića i poslovna preduzeća koja je kontrolisao ili su kontrolisana u ime Miloševića i njegovog režima.”

Kompanije koje su identifikovane u dobavljanju opreme i opskrbe za VJ i MUP

U razgovoru sa gđom Borkom Vučić koji je gore opisan, ona identifikuje šest kompanija koje su primale sredstva u okviru ove finansijske konstrukcije. Ovim kompanijama dostavljana su sredstva radi kupovine opreme za MUP i VJ. Prema gđi Vučić, slede imena preduzeća i sume koje su ove kompanije primile:

Ime kompanije:	Suma:
Abridge	23.000.000 DEM
Neocom	5.000.000 DEM
C.C. Chidiac	6.500.000 DEM
Avia Trend	1.700.000 DEM
Microtri	900.000 DEM
Nitraco	500.000 DEM
	<hr/>
	38.400.000 DEM

Visoki funkcioneri MUP – a takođe su identifikovali ovih šest kompanija kao “primaoce nelegalnog gotovog novca”. Pretpostavljam da ovi visoki funkcioneri ovu izjavu zasnivaju na svome razgovoru sa gđom Borkom Vučić.

Abridge Trading Ltd. i izjava g. Slobodana Rajha

Na osnovu izjave Tužilaštvu, Slobodan Rajh vodio je “trgovinsku kompaniju” koja se zvala “Abridge Trading” na ostrvu Kipar.⁶⁰ Jedan od

⁶⁰ Ova izjava, označena sa R13, nosi ERN broj F104-3005-F104-3017 i priložena je ovom tekstu. U R13, g. Rajh sebe opisuje kao poslovnog čoveka “inženjera elektrotehnike” i “stručnjaka za spoljnu trgovinu” i objašnjava kako je tokom osamnaest godina, od 1974. do 1992, radio za jugoslovensko preduzeće “Jugohemija”. Uloga g. Rajha u Jugohemiji bila je da pregovara sa međunarodnim dobavljačima i da nabavlja opremu i tehniku potrebnu jugoslovenskoj i republičkim vladama i njihovim

prvobitnih saradnika g. Rajha u ovom poslu bila je Vesna Simatović, bivša supruga Franka Simatovića. Prvenstvena aktivnost Abridge Tradinga bila je nabavka opreme za MUP.

Gospodin Rajh izjavio je da je preko svog prijatelja Franka Simatovića upoznao Jovicu Stanišića, načelnika RDB – a. Gospodin Rajh objasnio je da su “sve moje poslovne aktivnosti išle preko bankovnih transfera” i izjavio je da je većina bankarskih aktivnosti Abridge Tradinga vođena preko Hellenic Bank na Kipru.⁶¹

“Po dolasku na Kipar, veoma brzo sam uspeo da aktiviram sve svoje poslovne kontakte, ali mi je bio potreban neko ko je takođe poznao druge poslove i druga područja. Moj stari dobar prijatelj je g. Franko Simatović. Njegova bivša supruga, sa kojom je do tada imao dvoje dece, izgubila je posao voljom predsednika Privredne komore, a koji je kasnije postao ministar unutrašnjih poslova. Pomogao sam porodičnim prijateljima, a dobio sam iskusnog saradnika sa dobrim znanjem. Njeni porodični problemi, obaveze prema deci i nedovoljni rezultati koji su ostvareni doveli su do prekida poslovne veze sa njom.

Ponovo sam počeo da se bavim svojom osnovnom delatnošću koju sam praktikovao sa “Jugohemijom”, a to je saradnja sa ministarstvima srpske i jugoslovenske vlade kako bi im pomogao u dogovaranju opskrbljivanja njihovih potreba. Ovaj posao je trajao do ponovnog uvođenja sankcija na poslovanje inostranstva sa Jugoslavijom 1999. godine.⁶²

Na osnovu poziva klijenata iz vlade koji su se nalazili u Beogradu, Abridge Trading organizovao je snabdevanje opremom. Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, Abridge Trading prvenstveno je obavljao poslove u ime MUP – a Republike Srbije.⁶³ Ovaj posao se sastojao od dobavljanja opreme za MUP. “Četiri ili pet različitih kompanija” deponovale su novac za ove nabavke na bankovne račune Abridge Tradinga u ime MUP – a.⁶⁴ Prema g. Rajhu, on nije obraćao izričitu pažnju na imena ovih kompanija, i može da se seti imena samo jednog takvog pravnog lica: “Browncourt”.⁶⁵ Gospodin Rajh je prestao da vrši nabavke opreme za MUP kada su 1999. ponovo uvedene ekonomske sankcije protiv SRJ.⁶⁶ Gospodin Rajh je potvrdio da je od MUP

ministarstvima. Gospodin Rajh izričito je negirao da je ikada bio agent RDB-a. Godine 1994, g. Rajh je odlučio da se preseli na Kipar i odatle vodi trgovinsku firmu. Ime kompanije koju je vodio g. Rajh bilo je “Abridge Trading”. Abridge Trading je postala aktivna trgovinska kompanija početkom 1994. godine.

⁶¹ *Ibid.*, na str. 7-8.

⁶² *Ibid.*, str. 8.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ *Ibid.* na str. 12.

dobio zahvalnicu 1997. godine i da je Slobodan Milošević bio prisutan na istom mestu onoga dana kada je vršena predaja zahvalnice.⁶⁷

Aviatrend Ltd. i Valeri Tchernyi

Evidencija švajcarskih banaka otkriva da je "Aviatrend" formiran na Gibraltaru, 13. jula 1994. Vlasnici – korisnici "Aviatrenda" identifikovani su kao Valeri Tchernyi, rođen 23. aprila 1949. i Alexandre Chtchegolev, od kojih je svaki imao 50% učešća u kompaniji preko nominalnih kompanija. Valeri Tchernyi je državljanin Rusije. Prema bankarskoj dokumentaciji, u trenutku kada je "Aviatrend" otvorila bankovni račun u Švajcarskoj, navedeno je da je jedini vlasnik – korisnik "Aviatrenda" Valeri Tchernyi. On je potpisnik računa Aviatrenda pri "Commercial Neftinvestbank" u Sofiji i "Compagnie Bancaire Geneve" u Švajcarskoj. Bugarski policijski službenici rekli su Tužilaštvu da je Valeri Tchernyi takođe poznat Interpolu pod imenom Viktor Vassilievitch Dudenkov i da je navodno povezan sa nelegalnom trgovinom oružja. Nedavni izveštaj Ujedinjenih nacija takođe tvrdi da je g. Tchernyi (ili Cherny) uključen u nelegalnu trgovinu oružjem.⁶⁸

Neocom Trading i Borislav Milošević

Neocomu je odobreno da posluje kao međunarodna firma na Kipru, 9. oktobra 1997. U tom trenutku naimenovani vlasnik – korisnik ovog preduzeća bio je Borislav Milošević, Josifa Marinkovića 2, Beograd, Jugoslavija. Borislav Milošević je brat Slobodana Miloševića i bivši je jugoslovenski ambasador u Rusiji. Na dan 1. septembra 1998, Narodnoj banci Kipra podnet je zahtev za promenu imenovanog vlasnika – korisnika Neocoma na g. Svetozara Miloševića, Josifa Marinkovića 2, Beograd, Jugoslavija, nosioca jugoslovenskog diplomatskog pasoša broj 017962 i rođenog 11. aprila 1978. godine. Neocom je otvorio tri računa pri Ofšor jedinici Beogradske banke na Kipru (BB COBU): tekući račun, depozitni račun i privremeni račun za akreditive.

Nitrako Inc. i g. Yan Shukun

Nitrako Inc. je panamska kompanija i formirana je 5. maja 1993. Direktor kompanije je g. Yan Shukun, državljanin Kine, rođen 8. januara 1954. Na dan 3. februara 1994, g. Shukun dao je punomoć (antidatiranu na 24. novembar 1993.) g. Momčilu Kataniću, državljaninu Jugoslavije, rođenom 30. decembra 1947. da "otvara i zatvara račune i podiže i prima sredstva". Na dan 3. novembra 1993, g. Yan Shukun izdao je punomoć na ime gđe Ljiljane Katanić

i g. Željka Miksića /ili Mikšića/ da posluju sa raznim računima u USD, DM i IIL koje je Nitrako Inc. otvorila pri "Bank Fur Arbeit und Wirtschaft".

Po mom profesionalnom mišljenju, dokumenta R1 – R13 i R15 prikazuju strukturu i delovanje finansijske konstrukcije stvorene za omogućavanje plaćanja kupovine materijala, opskrbe i opreme za institucije SRJ i Republike Srbije u periodu od 1994. do 2000. Dijagram koji nosi oznaku R15 na grafički način prikazuje neke od delova ove finansijske konstrukcije i neke od osoba koje su učestvovala u njenom stvaranju i funkcionisanju.

* * *

Iz mog pregleda bankarske dokumentacije vezane za banku "Cyprus Popular Bank", mogu izjaviti da je tokom 1990. i 1991. Narodna banka Jugoslavije imala i poslovala sa bankovnim računima pri BB COBU. Od 1992. do 2000. ovi računi bili su, ili neaktivni, ili su sredstva na ovim računima bila zamrznuta od strane Republike Kipar na osnovu zahteva država naslednica (Hrvatska i Slovenija).

Od sredine 1992. godine, na Kipru je počeo da se formira jedan broj preduzeća. Kada bi bile uspostavljene, ove kompanije bi otvarale bankovne račune kod BB COBU i "Cyprus Popular Bank" i od sredine 1992. obavile su veliki broj (trgovinskih) transakcija. Te kompanije su: Antexol Trade Ltd. (Antexol), Browncourt Enterprises Ltd. (Browncourt), Cabcom Marketing Ltd. (Cabcom), Hillsay Marketing Ltd. (Hillsay), Lamoral Trading Ltd. (Lamoral), Southmed Holdings Ltd. (Southmed), Vericon Management Ltd. (Vericon) i Vantervest Overseas Ltd. (Vantervest), (dalje u tekstu pod zajedničkim nazivom: kiparske kompanije).

Kiparski zakon predviđa da naimenovane osobe koje bi trebalo da budu direktori i vlasnici akcija kiparskih kompanija budu samo imenovane na dokumentima o formiranju i jedino predviđa da se Narodnoj banci Kipra dostavi identitet osobe koja će stvarno kontrolisati kompaniju (imenovani vlasnik – korisnik). U dokumentima Narodne banke Kipra kao vlasnici – korisnici ovih kompanija navedena su sledeća lica: – gđa Zagorka Corović /?Corović/, Antexol: – Ljiljana Radenković (do 1995) a zatim Radmila Budišin, Lamoral: – gđa Olga Nikić, Hillsay: – gđa Zagorka Corović, Southmed – oformljena na Guernseyju 23. aprila 1993. i uspostavljena na Kipru od strane advokatske firme Tassos Papadopoulos, decembra 1993. Cabcom je uspostavljen na Britanskim Devičanskim ostrvima, 28. februara 1997. (na osnovu kiparskog zakona, pošto su Southmed i Cabcom formirani u inostranoj jurisdikciji, ne postoji obaveza dostavljanja imena vlasnika – korisnika kompanije Centralnoj banci Kipra); Vericon: – Zagorka Corović; Browncourt: – Radmila Budišin.

⁶⁷ Ibid. na str. 10.

⁶⁸ Deo rezimea ovog izveštaja priložen je ovom tekstu kao Dodatak C.

Beleške iz razgovora sa Radmilom Budišin

Beleške iz razgovora Tužilaštva sa gđom Radmilom Budišin ukazuju na to da je "Browncourt" formiran bez njenog potpisa, znanja ili odobrenja i da nije imala nikakvu kontrolu nad kompanijom od njenog formiranja, juna 1995.⁶⁹ Gospođa Budišin je takođe izjavila da nije znala ništa o kompaniji "Antexol" i prebacivanju iste na njeno ime 1995. godine, a taj transfer obavljen je bez njenog potpisa, znanja ili odobrenja. Ona je dalja rođaka pokojnog supruga Borke Vučić.

Izjava koju je Tužilaštvu dala gđa Ljiljana Radenković⁷⁰ otkriva da je ona od 1989. godine radila za "Anglo - Yugoslav Bank" (dalje u tekstu: AY Bank) u Londonu. Beogradska banka, Beograd većinski je vlasnik AY Bank. Krajem 1995. ili početkom 1996, Borke Vučić joj je rekla da, kako bi izbegla oduzimanje sredstava Beogradske banke kao posledice velikog sudskog postupka, gđa Vučić planira da uspostavi nekoliko trgovinskih kompanija pod različitim imenima i da na račune tih kompanija prebaci tekuća sredstva Beogradske banke. Gospođa Vučić je od gđe Radenković tražila da potpiše dokument bez datuma koji se odnosio na uspostavljanje preduzeća na Kipru pod imenom "Antexol". Dokument je davao ovlašćenje Beogradskoj banci, Ofšor jedinici Nikozija da vodi poslove i transakcije ove kompanije. Gospođa Radenković nije više ni s jednim funkcionerom razgovarala u vezi sa "Antexolom".

Kiparske kompanije imale su bankovne račune kod banaka koje su se nalazile u Republici Kipar i Republici Grčkoj. Pregled bankovne dokumentacije koje je Tužilaštvu ustupila Republika Kipar otkriva da je veliki deo transakcija ovih osam kompanija obavljen na osnovu instrukcija osoblja BB COBU, uključujući gđu Borku Vučić.

Deponovanje gotovog novca na račune osam kiparskih kompanija

Analizirao sam bankovnu dokumentaciju osam kiparskih kompanija kako bih utvrdio poreklo depozita na njihove bankovne račune na Kipru. Moja analiza otkriva da su u periodu juli 1992 - juni 2000. na ove račune deponovani veliki iznosi deviza, raznih denominacija. Uspeo sam da utvrdim da je ukupni iznos deponovane gotovine na bankovne račune ovih kompanija na Kipru u periodu juli 1992 - juni 2000. iznosio barem:

DEM 1.032.207.200,00
USD 80.038.242,00
CHF 63.809.060,00
ATS 390.241.674,00
AUD 546.843,00
SEK 1.940.213,00
FRF 23.509.234,00
GBP 312.926,00
BEF 223.876,00
ITL 589.233.348,00

Takođe sam uspeo da ustanovim da je u periodu januar 1998 - juni 1999. ukupna suma deponovanog gotovog novca na bankovne račune ovih kompanija na Kipru iznosila barem:

DEM 508.569.995,00
USD 20.652.385,00
CHF 15.907.727,00
ATS 257.909.414,00
AUD 9.990,00
SEK 793.240,00
FRF 6.047.537,00
GBP 61.374,00
BEF 223.876,00

Na osnovu analize koju sam obavio, mogu tvrditi da su tri kompanije, Vantervest, Browncourt i Vericon bili glavni primaoci depozita gotovog novca. Nakon marta 1999, relativno male sume novca deponovane su na bankovne račune osam kiparskih kompanija.

Pregledao sam dokumenta koja se odnose na depozite gotovog novca na bankovne račune osam kiparskih kompanija. Ova dokumenta uključuju deklaracije sa kiparske carine koje su ispunile osobe koje su prenosile gotov novac na Kipar. Na carinsku deklaraciju mora se uneti ime i broj pasoša osobe koja unosi gotov novac na Kipar (dalje u tekstu: novčani kurir). Ispostavilo se da su svi novčani kuriri bili državljani Jugoslavije koji su pratili gotov novac tokom privatnih ili komercijalnih letova iz SRJ, Grčke, Bugarske i Mađarske.

Nekoliko imena novčanih kurira identična su sa imenima osoba zaposlenim u Beogradskoj banci A.D. u Beogradu i BB COBU na Kipru. Kiparske carinske deklaracije ukazuju da su gotov novac u brojnim prilikama pratili g. Zoran Marković i g. Slobodan Aćimović. Gospodin Zoran Marković je

⁶⁹ Kopija ove beleške priložena je kao R14.

⁷⁰ Istražitelj Tužilaštva Rohan Schaap razgovarao je sa Ljiljanom Radenković 25. i 27. marta 2001. Izjava svedoka Radenković, referentni broj dokaza Tužilaštva br. FI008295 - FI008299.

bio direktor u Beogradskoj banci AD u Beogradu, a g. Slobodan Aćimović je bio pomoćnik direktora u BB COBU na Kipru.⁷¹

Kiparski carinski formulari pokazuju da je u brojnim prilikama g. "Drakomir" ili "Dragomir" Stojković prijavio velike sume strane valute službenicima kiparske carine. Jednom prilikom, 27. decembra 1998, on je prijavio da unosi na Kipar ukupno DEM 34.838.895,00. Ovaj datum na deklaraciji, 27. decembar 1998, poklapa se sa datumom posete Mihalja Kertesa Kipru. Gospodin Kertes potvrdio je da je jednom prilikom on pratio veliku sumu gotovog novca za koju mu je bilo poznato da je potekla iz Savezne uprave carine. Ukupno, "Drakomir" ili "Dragomir" Stojković prijavio je kiparskoj carini DEM 453.063.376,00 u periodu mart 1998 – mart 1999, i cela ova suma uplaćena je na DEM račun 048 – 33 – 17016, čiji je vlasnik Browncourt Enterprises Ltd. pri Cyprus Popular Bank u Republici Kipar.

Dole sledi detaljni pregled depozita u gotovom novcu na DEM račun "Browncourt" – a br. 048 – 33 – 17016 pri Cyprus Popular Bank u Republici Kipar u periodu januar 1998 – mart 1999. Tabela se takođe poziva na carinske prijave koje se odnose na ove depozite gotovog novca. Izuzev jednog depozita gotovog novca od 9. aprila 1998, uspeo sam da povežem sve depozite gotovog novca u periodu januar 1998. do juna 1999. sa kiparskim carinskim prijavama.

Uplate gotovog novca (depoziti) na računu za nemačke marke Browncourta pri "Cyprus Popular Bank"

Račun	048 - 33 - 17016	Izvod	Carina	Kurir	Vaučer	
Datum	Opis	Uplata	ERN	ERN	Ime	ERN
29/01/98	Kupovina strane valute	DEM 4.222.798	FI000965	FI026936	Marković	FI026935
09/02/98	(isto)	DEM 2.752.175	FI000965	FI026938	Stanojević	FI026937
16/02/98	(isto)	DEM 3.033.813	FI000967	FI026941	Marković	FI026940
24/02/98	(isto)	DEM 3.241.160	FI000967	FI026943	Marković	FI026942
09/03/98	(isto)	DEM 5.970.353	FI000969	FI026948	Stojković	FI026947
23/03/98	(isto)	DEM 5.789.259	FI000969	FI026950-51	Stojković	FI026949
06/04/98	(isto)	DEM 11.354.988	FI000969	FI026946	Stojković	FI026945
09/04/98	(isto)	DEM 8.349.961	FI000971	FI026954	Stojković	FI026953
23/04/98	(isto)	DEM 8.203.743	FI000971	FI026956	Stojković	FI026955
04/05/98	(isto)	DEM 8.290.875	FI000973	FI026959	Stojković	FI026958
11/05/98	(isto)	DEM 5.565.988	FI000975	FI026962	Marković	FI026961
18/05/98	(isto)	DEM 10.772.281	FI000975	FI026964	Stojković	FI026963
01/06/98	(isto)	DEM 9.332.168	FI000977	FI026967	Stojković	FI026966
11/06/98	(isto)	DEM 6.832.081	FI000979	FI026970	Stojković	FI026969
22/06/98	(isto)	DEM 8.566.854	FI000979	FI026972	Stojković	FI026971

⁷¹ FI025410 – FI025442: Godišnji izveštaj Beogradske banke AD u Beogradu iz 1995. (Zoran Marković je na FI025438).

02/07/98	(isto)	DEM 20.434.215	FI000981	FI026975	Stojković	FI026974
13/07/98	(isto)	DEM 12.971.925	FI000983	FI026978	Stojković	FI026977
20/07/98	(isto)	DEM 8.120.451	FI000983	FI026980	Stojković	FI026979
27/07/98	(isto)	DEM 9.287.867	FI000985	FI026983	Stojković	FI026982
03/08/98	(isto)	DEM 14.369.616	FI000985	FI026985	Stojković	FI026984
10/08/98	(isto)	DEM 14.437.333	FI000987	FI026988	Stojković	FI026987
24/08/98	(isto)	DEM 14.763.276	FI000989	FI026991	Stojković	FI026990
31/08/98	(isto)	DEM 9.267.463	FI000989	FI026993	Stojković	FI026992
07/09/98	(isto)	DEM 10.146.553	FI000991	FI026996	Stojković	FI026995
14/09/98	(isto)	DEM 9.534.241	FI000993	FI026999	Marković	FI026998
17/09/98	(isto)	DEM 15.667.157	FI000993	FI027001	Stojković	FI027000
22/09/98	(isto)	DEM 6.401.671	FI000993	FI027003	Stojković	FI027002
02/10/98	(isto)	DEM 19.764.370	FI000995	FI027006	Stojković	FI027005
15/10/98	(isto)	DEM 15.140.209	FI000997	FI027009	Stojković	FI027008
02/11/98	(isto)	DEM 23.182.913	FI000999	FI027012	Stojković	FI027011
09/11/98	(isto)	DEM 9.846.188	FI000999	FI027014	Stojković	FI027013
16/11/98	(isto)	DEM 9.969.805	FI001001	FI027017	Stojković	FI027016
23/11/98	(isto)	DEM 8.409.327	FI001001	FI027019	Stojković	FI027018
30/11/98	(isto)	DEM 5.810.748	FI001003	FI027022	Stojković	FI027021
09/12/98	(isto)	DEM 8.986.099	FI001005	FI027025	Stojković	FI027024
14/12/98	(isto)	DEM 6.003.835	FI001005	FI027027	Stojković	FI027026
21/12/98	(isto)	DEM 32.829.022	FI001005	FI027029	Stojković	FI027028
23/12/98	(isto)	DEM 13.133.273	FI001005	FI027031	Marković	FI027030
28/12/98	(isto)	DEM 17.982.000	FI001007	FI027034	Stojković	FI027033
28/12/98	(isto)	DEM 16.822.056	FI001007	FI027034	Stojković	FI027035
07/01/99	(isto)	DEM 10.904.149	FI001009	Nedostaje		FI026780
20/01/99	(isto)	DEM 11.501.586	FI001009	FI026784	Stojković	FI026783
01/02/99	(isto)	DEM 13.707.508	FI001011	FI026787	Stojković	FI026786
03/02/99	(isto)	DEM 4.317.108	FI001013	FI026789 – 92	Stojković	FI026788
10/02/99	(isto)	DEM 5.723.610	FI001013	FI026796	Stojković	FI026795
23/02/99	(isto)	DEM 5.382.107	FI001014	FI026802 – 04	Stojković	FI026801
01/03/99	(isto)	DEM 10.587.676	FI001015	FI026806 – 08	Stojković	FI026805
08/03/99	(isto)	DEM 3.148.543	FI001015	FI026810 – 12	Stojković	FI026809
10/03/99	(isto)	DEM 3.119.022	FI001015	FI026814 – 16	Aćimović	FI026813
22/03/99	(isto)	DEM 4.618.576	FI001016	FI026818 – 20	Stojković	FI026817
	UKUPNO	DEM				
		508.569.995				

1992. FI025404 – FI025409, godišnji izveštaj Beogradske banke D.D., Ošfor jedinica na Kipru, za 1992. godinu. (Borka Vučić i Slobodan Aćimović se pominju na FI025405).

Na osnovu analize bankovnih izvoda, carinskih prijava i vaučera osam kiparskih kompanija koju sam napravio, moje je mišljenje da su velike sume

strane valute deponovane na račun Browncourta. Pošto su depoziti bili u gotovom novcu, nemoguće je sa apsolutnom sigurnošću utvrditi izvor sredstava kada je jedino obavljeno ispitivanje bankovnih vaučera i bankovnih izvoda. Međutim, moje je mišljenje, na osnovu imena osoba koje su deponovale novac, metodu depozita putem aviona iz Jugoslavije, velikim sumama o kojima se radilo i računa na koji su pravljene depoziti (račun koji su kontrolisali predstavnici BB COBU), da depoziti potvrđuju informacije u vezi sa finansijskom konstrukcijom opisanoj u Delu A ovog izveštaja.

Terećenje (isplate) računa kiparskih kompanija

U periodu januar 1998 – juni 1999, pronašao sam jedan broj terećenja (isplata sa računa u DEM "Browncourta" kod banke "Cyprus Popular Bank" spoljnim izvorima. Pod "spoljnim izvorima" imam u vidu transakcije koje nisu obavljene na račun jedne od osam kiparskih kompanija. Ova terećenja dostižu sumu od oko 62 miliona DEM, u obliku 290 transakcija. Takođe sam izveo tok jednog broja transakcija terećenja preostalih sedam kiparskih kompanija. Transakcije u koje sam uspeo da steknem uvid predstavljaju samo mali procenat ukupnih transakcija koje su obavile osam kiparskih kompanija. Pored toga, moje analize pokazale su da je ovih osam kompanija imalo račune pri "European Popular Bank" na Kipru. Bilo je puno velikih transakcija između računa pri "European Popular Bank" i "Cyprus Popular Bank". Bez pristupa kompletnoj dokumentaciji računa pri "European Popular Bank" koji su pripadali osam kiparskih kompanija, nemoguće je rekonstruisati sve transakcije terećenja osam kompanija.

Među plaćanjima koje sam uspeo da rekonstruišem su ona za Abridge Trading Ltd, Aviatrend Ltd, Microti Ltd, Neocom Trading Ltd. i Nitrako Inc. Takođe, uspeo sam da rekonstruišem plaćanja firmi "CC Chidiac", ali je do ovih transakcija došlo izvan perioda od 1. januara 1998. do 30. juna 1999. Prema gđi Borki Vučić, Abridge Trading Ltd, Aviatrend Ltd, Microti Ltd, Neocom Trading Ltd. i Nitrako Inc. su pet od šest kompanija koje su primale uplate u ime MUP – a i VJ radi kupovine "opreme za specijalne namene".⁷²

Abridge Trading Limited

Abridge je uspostavljen na Kipru juna 1992. U vreme kada je uspostavljen, vlasnici kompanije bili su g. Slobodan Rajh i g. Branko Jeremić, obojica iz Beograda, Jugoslavija. Obojica su imali podjednaki vlasnički ulog u Abridgeu, bilo kao direktni vlasnici, bilo preko nominalne kompanije. Kao direktori Abridgea navode se Branko Jeremić, Slobodan Rajh i Vesna Simatović a potpisnici računa Abridgea su Vesna Simatović ili Slobodan Rajh.

Pregledao sam bankovnu dokumentaciju, dokumentaciju o otvaranju računa i vaučere za bankovne račune Abridgea pri "Hellenic Bank" glavna filijala u Limasolu (jedan račun u USD i jedan u DM) i pri "Federal Bank of the Middle East (FBME)", filijala Limasol (dva USD računa) na Kipru. Pregledom ovih dokumenata (R13(a) – (bb), uočio sam sledeće:⁷³

⁷³ R13(A) ERN F1021916, Dokument o uspostavljanju Abridge Trading Limited na Kipru, 26. juna 1992. Pedeset posto vlasništva odnosi se na g. Branka Jeremija a pedeset posto vlasništva odnosi se na g. Slobodana Rajha.

R13(B) ERN F1021913, Potvrda kojom se imenuju direktori Abridge Trading Limited: Slobodan Rajh, Branko Jeremić i Vesna Simatović, 6 septembar 1994.

R13(a) ERN F1025925, 9. decembar 1996, Transfer USD 127.500 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electro Optics Industries, Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(b) ERN F1025949, 18. maj 1997, Nalog za transfer USD 706.500 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electrooptics Industries, Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael, potpisao "S. Rajh".

R13(c) ERN F1025948, 21. maj 1997, Transfer USD 706.500 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank,

Kipar na račun Elop Electrooptics Industries, Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(d) ERN F1025983, 10. oktobar 1997, Transfer USD 33.553 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Radom Aviation Products Manufacturing 1989 Ltd., Bank Leumi, Petach Tikva, Izrael.

R13(e) ERN F1026026, Nalog za transfer GBP 5.000 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Slingsby Amphibious Hovercraft, Ltd., Lloyd's Bank, London i nalog za Transfer USD 127.500 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun "Elop", Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(f) ERN F1026028, 27. januar 1998, Transfer USD 127.500 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun "Elop", Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(g) ERN F1026030, 29. januar 1998, Transfer USD 52.750 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Afid Spe Ltd., United Mizrahi Bank Ltd., Tel Aviv ("Predujem za plaćanje zaštitnih naočara")

R13(h) ERN F1026049, 26. februar 1998, Nalog za transfer USD 64.275 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Afid s.p.e. Ltd., Mizrahi Bank Ltd., Izrael, "Predujem za 10 pari zaštitnih naočara" (potpisao "S. Rajh").

R13(i) ERN F1026048, 27. februar 1998, Transfer USD 64.275 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Afid S.P.E. Ltd., Mizrahi Bank Ltd., Izrael.

R13(j) ERN F1026057, 9. mart 1998, Nalog za transfer USD 22.500 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop, Bank Hapoalim Ltd., Rehovot, Izrael, Potpisao "S. Rajh," delimično plaćanje računa br. 98018951, upućenog:

Staza Ltd., Milentija Popovića 6, apartman 111, Beograd, Jugoslavija.

R13(k) ERN F1026058, 9. mart 1998, Avize o zaduženju u vezi transfera sume USD 22.500 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar.

R13(l) ERN F1026069, 27. mart 1998, Nalog za transfer strane valute, USD 117.855 iz Abridge Trading Ltd., za Elop Electro-Optics Industries, Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

⁷² R9

R13(m) ERN F1026059, 30. mart 1998, Transfer USD 37.500 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Industries, Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(n) ERN F1026067, 2. april 1998, Transfer USD 117.855 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(o) ERN F1026068, 2. april 1998, Verifikacija transfera USD 117.855 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(p) ERN F1026146 - F1026148, 7. maj 1998, dokumenti za akreditiv u vezi transfera do kojeg je doji USD 85.675 iz Abridge Trading, Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun M/S International Technologies (Lasers) Ltd., Israeli Discount Bank, Ltd., Tel Aviv, Izrael, radi transporta sa aerodroma Israel na aerodrom Beograd /kao u originalu/.

R13(q) ERN F1026088, 18. maj 1998, Transfer USD 60.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(r) ERN F1026109, 23. juni 1998, nalog za transfer USD 20.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Afid S.P.E. Ltd., United Mizrahi Bank Ltd., Izrael, potpisao "S. Rajh."

R13(s) ERN F1026228 - F1026229, 23. juni 1998, nalog za dokumentarni akreditiv, Podnosilac naloga: Abridge Trading Ltd., Kipar, U korist: Noga Lite Ltd., Izrael, Suma: USD 140.000, Opis robe: 20 džepnih durbina i 20 D/N jedinica (D/N= day/night- dan/noć), CIF aerodrom Beograd, roba konsignirana na M/S Abridge Trading Ltd., kancelarija u Beogradu.

R13(t) ERN F1026230, 25. juni 1998, dokumenta za akreditiv u vezi sa transferom do kojeg je doji USD 140.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Noga Lite Ltd., Bank Leumi, Tel Aviv, Izrael.

R13(u) ERN F1026103, 25. juni 1998, Transfer USD 70.500 od Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Cyprus na račun Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Israel.

R13(v) ERN F1026113, 2. juli 1998, Transfer USD 43.350 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Radom Aviations Systems Ltd., Bank Leumi, Izrael.

R13(w) ERN F1026172, 31. juli 1998, nalog za transfer strane valute USD 20.000 iz Abridge Trading Ltd., za Afid S.P.E. Ltd., United Mizrahi Bank, Ltd., Tel Aviv, Izrael, "Ostatak plaćanja za RunFlat sistem /sistem koji omogućava da se vozilo kreće sa ispuštenim ili izbušenim gumama/".

R13(x) ERN F1026167, 31. juli 1998, Transfer USD 50.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Afid SPE Ltd., United Mizrahi Bank, Ltd., Tel Aviv, Izrael.

R13(y) ERN F1026173, 5. avgust 1998, Transfer USD 37.500 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electrooptics, Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(z) ERN F1026179, 18. avgust 1998, nalog za transfer USD 50.000 iz Abridge Trading Ltd., za AFID S.P.E., United Mizrahi Bank, Ltd., filijala Karnei Shomron, Izrael, "Plaćanje za M.D.T." potpisao "S. Rajh."

R13(aa) ERN F1026183, 26. avgust 1998, nalog za transfer USD 48.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electrooptics, Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael, potpisao "S. Rajh."

R13(ab) ERN F1026187, 31. avgust 1998, nalog za transfer USD 50.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun M.D.T., Bank Leumi, Oryehuda, Izrael, "Plaćanje za materijal i instalaciju -3 vozila," potpisao "S. Rajh."

R13(ac) ERN F1026205, 9. septembar 1998, Transfer USD 20.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun AFID SPE LTD., United Mizrahi Bank, Ltd., Tel Aviv, Izrael.

R13(ad) ERN F1025803, 18. septembar 1998, nalog za transfer USD 43.200 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Noga Lite, Bank Leumi, Tel Aviv, Izrael, potpisao "S. Rajh."

R13(ae) ERN F1025799, 14. oktobar 1998, nalog za transfer USD 38.976 iz Abridge Trading, Hellenic Bank, Kipar na račun Afid Spe Ltd., United Mizrahi Bank Ltd., Izrael, potpisao "S. Rajh."

R13(af) ERN F1025787, 21. oktobar 1998, Transfer USD 48.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(ag) ERN F1025774, 2. Decembar 1998, Transfer USD 34.500 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(ah) ERN F1025682, 23. decembar 1998, nalog za transfer of USD 78.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael, za "9 delova konvertora," potpisao "S. Rajh."

R13(ai) ERN F1025685, 24. decembar 1998, nalog za transfer USD 15.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar za M.D.T. Protective Industries, Ltd., Bank Leumi, Izrael, "Za materijal i instalaciju," Potpisao "S. Rajh."

R13(aj) ERN F1025680, 29. decembar 1998, Transfer USD 78.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(ak) ERN F1025681, Verifikacija transfera USD 78.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar za Bank Hapolaim B.M. Tel Aviv, Izrael za Elop Electro Optics Industries Ltd.

R13(al) ERN F1025686, 29. decembar 1998, Transfer USD 50.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(am) ERN F1025693, 14. januar 1999, Transfer USD 219.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun Elop Electro Optics Industries Ltd., Bank Hapoalim BM, Rehovot, Izrael.

R13(an) ERN F1025740, 19. januar 1999, nalog za transfer strane valute u iznosu od USD 24.960 iz Abridge Trading Ltd., za M.D.T. Yehud Israel, Bank Leumi.

R13(ao) ERN F1025738, Transfer USD 24.960 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun M.D.T. Yehud Israel, Bank Leumi, Tel Aviv, Izrael.

R13(ap) ERN F1025739, 26. januar 1999, verifikacija transfera USD 24.960 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun M.D.T. Yehud Israel, Bank Leumi, Tel Aviv, Izrael.

FBME računi na Kipru:

- otvoreni su 10. oktobra 1994;
- prava potpisa pripadala su Slobodanu Rajhu i Vesni Simatović (potreban samo jedan potpis);
- ukupni odliv novca sa USD računa između januara 1998. i juna 1999. iznosio je najmanje USD 2,7 miliona, dok je priliv iznosio najmanje 2,7 miliona;
- Deo odliva sredstava bio je u smeru izraelskih korporacija za koje se zna da proizvode i prodaju vojnu opremu; i
- za neke pošiljke, isporuka je išla za Beograd.

Računi Hellenic Bank na Kipru

- otvoreni su 3. novembra 1993;
- prava potpisa pripadala su Slobodanu Rajhu;
- ukupni odliv novca sa DM računa između januara 1998. i juna 1999. iznosio je najmanje DM 1,8 miliona, dok je priliv iznosio najmanje DM 2 miliona;
- ukupni odliv novca sa USD računa između januara 1998. i juna 1999. iznosio je najmanje USD 11 miliona, dok je priliv iznosio najmanje USD 10,8 miliona;
- Deo odliva sredstava bio je u smeru izraelskih korporacija za koje se zna da proizvode i prodaju vojnu opremu; i
- za neke pošiljke, isporuka je išla za Beograd.

R13(aq) ERN F1025761, 16. februar 1999, nalog za transfer USD 38.240 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun M.D.T. Protective Industries, Ltd., Bank Leumi, Izrael, rukom napisano: "Potvrda g. Rajha," Potpisao "S. Rajh."

R13(ar) ERN F1025752, 17. februar 1999, transfer USD 21.900 iz El-Op-Electro Optics Industries Ltd. (Bank Hapoalim B.M., Tel Aviv, Izrael), za Abridge Trading Ltd.

R13(as) ERN F1025732, 17. mart 1999, nalog za transfer USD 20.000 iz Abridge Trading Ltd., Hellenic Bank, Kipar na račun M.D.T. Protective Industries, Ltd., Bank Leumi, Izrael, potpisao "S. Rajh."

R13(at) ERN F1025663, 10. januar 2000, nalog za transfer USD 60.000 iz Abridge Trading, Hellenic Bank, Kipar na račun Slobodana Rajha, Bank Leumi, Tel Aviv, Izrael, potpisao "S. Rajh."

R13(au) F1025661, 11. januar 2000, Transfer USD 60.000 iz Hellenic Bank, Cyprus na račun Slobodana Rajha, Bank Leumi, Tel Aviv Izrael.

R13(av) F1025662, 11. januar 2000, Verifikacija transfera USD 60.000 iz Hellenic Bank, Kipar na račun Slobodana Rajha, Bank Leumi, Tel Aviv Izrael.

Kredit (plaćanje) Abridge Tradingu

73. Uspeo sam da izvedem trag sledećih plaćanja sa kiparskih bankovnih računa osam kiparskih kompanija na račune koje je kod "Hellenic Bank" držao "Abridge Trading Ltd.".

Datum	Iznos	Od	Referenca	Banka
27/06/95	\$380.500,00	Vantervest	FI025890	Hellenic
12/11/96	\$1.659.000,00	Lamoral	FI004001	Hellenic
25/11/96	\$1.491.212,00	Lamoral	FI004002	Hellenic
10/09/97	\$138.080,00	Lamoral	FI004025	Hellenic
10/09/97	\$210.000,00	Lamoral	FI004026	Hellenic
29/01/98	\$175.040,00	Browncourt	FI005484	Hellenic
03/04/98	\$114.000,00	Lamoral	FI004146	Hellenic
08/04/98	\$66.900,00	Lamoral	FI004142	Hellenic
11/05/98	DEM 385.000,00	Browncourt	FI006803	Hellenic
13/05/98	\$170.000,00	Vericon	FI005978	Hellenic
13/05/98	\$560.880,00	Vericon	FI005979	Hellenic
13/05/98	\$78.400,00	Vericon	FI005980	Hellenic
27/05/98	\$302.815,00	Vericon	FI006015	Hellenic
24/06/98	\$169.837,41	Vericon	FI026098	Hellenic
02/07/98	\$250.000,00	Lamoral	FI026129	Hellenic
16/12/98	\$795.120,00	Lamoral	FI004163	Hellenic
23/12/98	\$212.640,00	Lamoral	FI004166	Hellenic
24/02/99	\$299.555,00	Browncourt	FI005415	Hellenic
Ukupno	7.073.979,41 USD			
Ukupno	DEM 385.000,00			

74. Moja analiza bankovnih računa "Abridgea" pri "Hellenic Bank Ltd." pokazuje da je "Abridge" primio dva, dole prikazana, depozita:

Od drugih kompanija

14/05/97	\$882,485.00	JP Jugoimport	FI025945	Hellenic
18/12/97	\$759,849.24	Crandor Investments	FI026022	Hellenic

75. Moja analiza transakcija pokazala je da "Crandor Investment Management Ltd." (dalje u tekstu: Crandor) ima dva bankovna računa pri "European Popular Bank" u Grčkoj. U dve prilike, "Browncourt" je primio ukupno USD pet (5) miliona sa ovih računa, a u pet prilika "Browncourt" je uputio ukupno USD 11,8 miliona na ove račune. Kao što je dole pokazano, 11.

decembra 1997, depozit od USD 1,6 miliona upućen je sa bankovnog računa "Crandora" pri "European Popular Bank", Grčka i deponovan je na bankovni račun "Neocom Trading". Po mom mišljenju, ove transakcije u velikoj meri ukazuju da je "Crandor" još jedna paravan kompanija koju je vodio BB COBU.

76. Na dan 14. maja 1997, JP Yugoimport (dalje u tekstu: Yugoimport), SDPR iz Beograda, prebacio je USD 882.485 sa jednog računa pri Anglo - Yugoslav Bank u Londonu⁷⁴ (ogranak Beogradske Banke A.D. iz Beograda). Na dan 21. maja 1997, "Abridge Trading Ltd." prebacio je sumu od USD 706.500⁷⁵ na račun u vlasništvu ELOP - a. Instrukcija za transfer novca ELOP - u, koju je potpisao g. Rajh, 18. maja 1997.⁷⁶ poziva se na pristiglu sumu od USD 882.485. Po mom mišljenju, sredstva za transfer ELOP - u potiču od JP Yugoimporta, a razlika u dve sume predstavlja proviziju koju je "Abridge" naplatio za ovaj posao.

77. Pokušavajući da ustanovim ko je vlasnik Yugoimporta, analizirao sam Internet stranicu kompanije Yugoimport SDPR. Ova Internet lokacija⁷⁷ pokazala je da se Yugoimport SDPR nalazi u Beogradu i da mu je glavna funkcija uvoz oružja i obrambene opreme, uključujući pešadijsko naoružanje, anti - tenkovsko naoružanje, minobacačke granate, protivavionsko naoružanje i optičke sprave i protivpožarne sisteme.

Transakcija terećenja (plaćanje)

78. Moja analiza pokazuje da je tokom perioda decembar 1996 - mart 1999, Abridge Trading Ltd. platio, između ostalog, ukupnu sumu od USD 4.583.436,30 sa svog računa u "Hellenic Bank" u Republici Kipar na račun dole navedenih kompanija.

Datum	Suma	Za	Referenca	Banka	Napomena
09/12/96	\$127.500,00	ELOP, Israel	FI025925	Hellenic	
18/04/97	\$1.227.638,00	AM General Corporation, U.S.A.	FI025892-94, 99, FI025907-9	Hellenic	Kupovina "Hamvi" vozila
21/05/97	\$706.500,00	ELOP, Israel	FI025947, 9	Hellenic	
02/01/98	\$344.257,00	ELOP, Israel	FI026034 - 38	Hellenic	Isporuka Beograd
27/01/98	\$127.500,00	ELOP, Israel	FI026028	Hellenic	
29/01/98	\$52.750,00	Afid SPE Ltd, Israel	FI026030	Hellenic	Plaćanje za zaštitne naočari, predujam
27/02/98	\$64.275,00	Afid SPE Ltd, Israel	FI026047	Hellenic	Plaćanje za zaštitne naočari, predujam
02/04/98	\$117.855,00	ELOP, Israel	FI026067	Hellenic	
18/05/98	\$60.000,00	ELOP, Israel	FI026088	Hellenic	
05/06/98	\$154.785,30	Bell Helicopters, Netherlands	FI026132 - 35*	Hellenic	
23/06/98	\$140.000,00	Noga Lite Ltd, Israel	FI026228 - 41	Hellenic	20 džepnih dvogleda i 20D/N jedinica
25/06/98	\$70.500,00	ELOP, Israel	FI026103	Hellenic	
21/09/98	\$43.200,00	Noga Lite Ltd, Israel	FI025801	Hellenic	
14/10/98	\$38.976,00	Afid SPE Ltd, Israel	FI025797	Hellenic	
21/10/98	\$48.000,00	ELOP, Israel	FI025787	Hellenic	
02/12/98	\$34.500,00	ELOP, Israel	FI025774	Hellenic	
18/12/98	\$795.000,00	Aerodromos Aviation Ltd, Cyprus	FI025781	Hellenic	
29/12/98	\$78.000,00	ELOP, Israel	FI025680	Hellenic	
29/12/98	\$50.000,00	ELOP, Israel	FI025686	Hellenic	
14/01/99	\$219.000,00	ELOP, Israel	FI025693	Hellenic	
26/01/99	\$24.960,00	M.D.T. Protective industries, Israel	FI025738	Hellenic	
17/02/99	\$38.240,00	M.D.T. Protective Industries, Israel	FI025759	Hellenic	
18/03/99	\$20.000,00	M.D.T. Protective Industries, Israel	FI025730	Hellenic	

* Dokumenta koja se odnose na dokumentarni akreditiv

79. Kako bih utvrdio svrhu ovih transakcija, na Internetu sam potražio tri kompanije: ELOP, Noga Lite i M.D.T. Protective Industries. Sve tri kompanije nalaze se u Izraelu. Kao što je gore navedeno, ovim kompanijama prebačena su sredstva sa bankovnog računa "Abridgea" pri "Hellenic" banci. Dokumentacija sa identifikovanih Internet stranica ovih kompanija, pokazuje da se ove kompanije bave sledećim poslovima:

⁷⁴ FI025945

⁷⁵ FI025947

⁷⁶ FI025949

⁷⁷ Odstampana kopija internet stranice Yugoimporta SDPR, nalazi se među priložima za Deo B.

Elop – Electro Optic Industries (ogranak Elbit Systems, LTD).⁷⁸

“Kao vodeći međunarodni konstruktor i proizvođač elektro – optičkih sistema, ELOP nastavlja da se koncentriše na iznalaženje optimalnih rešenja za bojno polje budućnosti. Gradeći na šest decenija iskustva, ELOP trenutno razvija i proizvodi raznovrsne sisteme za poboljšanje borbenih sposobnosti oružanih snaga širom sveta kako bi bile spremnije za izazove modernog bojnog polja... ELOP je na čelu razvoja termičkih infracrvenih sistema, lasera, ekrana, sistema i poboljšanja za oklopna vozila, “*Optronic Stabilized Payloads*” /fiksnih sistema osmatranja i snimanja putem termičkih infrazraka za letilice ili na zemlji/, vazdušnih sistema osmatranja iz svemira i elektro – optičkih kontramera.”

M.D.T. Protective Industries Ltd.⁷⁹

“M.D.T. je jedna od vodećih kompanija za oklopna vozila širom sveta. Jedno od glavnih vozila koje proizvodi je “Landrover Defender”....M.D.T. je uveo izuzetno naprednu novu tehniku u proizvodnji koju je kombinovao sa novim lakim legurama – Svi ovi faktori su stvorili jedinstveni pristup proizvodnji oklopnih vozila.

Noga Lite Ltd. prema Internet stranici:⁸⁰

“Osnova poslovanja: oprema za noćnu vidljivost. Opšti pregled: NOGA LITE LTD, poznati ekspert za elektro – optiku, ogranak Orilila, specijalizovan za razvoj, proizvodnju i prodaju tehnologije i proizvoda za noćnu vidljivost... NOGA LITE sistemi su namenjeni za vojnu, bezbednosnu, komercijalnu i privatnu upotrebu. Kompanija ima ISO 9001 kvalifikaciju i njeni proizvodi su izrađeni na osnovu najviših relevantnih vojnih standarda.

80. Pored toga, moja analiza dokumenata vezanih za transfere sa kiparskih bankovnih računa “Abridge Trading Ltd.” takođe otkriva da su sredstva prebačena sredstava na dve izraelske kompanije koje se bave proizvodnjom i/ili prodajom opreme koja se može koristiti u vojne svrhe. Prema internet stranici “Radom Aviation Systems Ltd.”:⁸¹

Radom Aviation Systems Ltd. “je vodeći sastavljač vojnih i civilnih vazduhoplova, kao i direktno ili indirektno rukovođenih platformi. Radom pruža specifično pripremljena rešenja po potrebama mušterije za poboljšanje i

⁷⁸ R13(aw) Kopija Internet stranice Elop – Electro Optics Industries (ogranak Elbit Systems, Ltd.).

⁷⁹ R13(ax) Kopija Internet stranice M.D.T. Protective Industries Ltd.

⁸⁰ R13(ay) Kopija Internet stranice Noga Lite Ltd.

⁸¹ R13(az)Kopija Internet stranice “Radom Aviation Systems Ltd.”

modifikaciju helikoptera.” “Učestvovao je u raznim projektima poboljšanja i modifikacije helikoptera i vazduhoplova.”

81. Nadalje, Internet stranica “International Technologies Lasers Limited” (ITL) kaže:⁸²

“Vodeća kompanija visoke tehnologije za elektro – optiku, (koja) razvija i proizvodi široki raspon najnovijih i inovativnih proizvoda i sistema. Danas su proizvodi ITL – a standardna oprema kod mušterija kao što su Obrambene snage Izraela, jedinice Mornaričke pešadije SAD, Armija SAD i zemlje članice NATO – a. Visoki stepen angažmana ITL – a kod vojnih snaga širom sveta kompaniji pruža izuzetnu mogućnost da sabere znanja i iskustva stečena na terenu pod simuliranim i stvarni borbenim uslovima.” Ova kompanija ogranak je “Clal Electronic Industries”, sa čijim se deonicama trguje na berzi u Tel Avivu.

82. Moja analiza pokazuje da je najveća isplata sa računa Abridge pri Hellenic banci bila kompaniji “AM General Corporation” u Sjedinjenim državama. To je bio transfer u iznosu od USD 1.227.638 i radi se o nabavci 20 “HAMVI “ vozila. Takođe se vidi da je izvešena uplata u vidu akreditiva na iznos od USD 154.785,00 za kompaniju “Bell Helicopters” u Holandiji. U izjavi koju sam pregledao, g. Rajh je potvrdio da je ovaj iznos plaćen za rezervne delove i održavanje “Bell” helikoptera.⁸³

Neocom Trading Limited

83. Neocomu je odobreno da posluje kao međunarodno preduzeće na Kipru, 9. oktobra 1997. Imenovani vlasnik firme bio je Borislav Milošević, ulica Josifa Marinkovića 2, Beograd, Jugoslavija. Na dan 1. septembra 1998, pristigao je zahtev za promenu vlasnika Neocoma na Svetozara Miloševića, ulica Josifa Marinkovića 2, Beograd, Jugoslavija, nosioca jugoslovenskog diplomatskog pasoša 017962 i rođenog 11. aprila 1978. Neocom je otvorio tri računa kod Beogradske banke, Ofšor bankarska jedinica na Kipru (BB COBU), tekući račun, depozitni račun i privremeni račun za deponovanje akreditiva.

Uplate (depoziti) na bankovni račun Neocoma

84. Moja analiza računa Neocoma pokazuje da je Neocom primio sledeće uplate:

⁸² R13(bb) Kopija Internet stranice za “International Technologies Lasers Limited” (ITL)

⁸³ FI043016

Datum	Iznos	Od	Referenca
10/12/97	USD \$1.000.000	Antexol	FI019145, FI019188 - FI01 9189
11/12/97	USD \$1.600.000	Crandor Investments	FI019145, FI019229 - FI01 9230
20/2/98	USD \$420.000	Browncourt	FI019146
30/09/98	USD \$339.078	Antexol	FI019146, FI019220 - 9221
Ukupno	USD \$3.359.078		

Transakcije terećenja (plaćanja) bankovnih računa Neocoma

85. Moja analiza pokazuje da je u periodu decembar 1996 - mart 1999. Neocom Trading isplatio ukupnu sumu od USD \$2.657.630,00 sa svojih računa pri BB COBU u Republici Kipar na račune kompanija koje su dole navedene:

Datum	Iznos	Za	Referenca
12/01/98	\$86.100,00	Ukrinmash, Kiev	FI019146, FI019191 - 9193
27/01/98	\$1.409.000	Ukrspetsexport, Kiev	FI019146, FI019176
27/01/98	\$147.530	Ukrinmash, Kiev	FI019146, FI019169
06/02/98	\$100.000	V.E.	FI019146, FI019199 - 9202
09/02/98	\$415.000	Brassdeum	FI019146, FI019204 - 9205
17/02/98	\$250.000	Aviatrend Ltd	FI019146, FI019208 - 9211
24/03/98	\$250.000	Aviatrend Ltd	FI019146 FI019212 - 9215
Ukupno	\$2.657.630,00		

Opis transakcija Neocom Tradinga:

86. Bankovni dokumenti koje sam pregledao otkrivaju da je 4. decembra 1997. Neocom podneo dva zahteva za akreditiv, jedan je bio za iznos od \$300.000 USD a drugi za \$2,3 miliona USD.⁸⁴ Korisnik oba ova akreditiva

⁸⁴ FI019154-9164

naveden je kao Aviatrend Ltd, Moskva, Rusija. Roba je opisana kao "na osnovu ugovora Br. 03B/97". Zahtev za ove akreditive podneo je B. Milošević. Na dan 12. januara 1998, ova dva akreditiva su poništena.

87. Na dan 12. januara 1998, g. B. Milošević podneo je novi zahtev za dva akreditiva.⁸⁵ Korisnik jednog od ovih akreditiva je "Ukrinmash", a kao banka navodi se "Finance and Credit Banking Corporation" iz Kijeva, Ukrajina. Drugi korisnik je "Ukrspetsexport" a banka je "Privatbank" Kijev, Ukrajina. Iznosi ovih akreditiva bili su \$147.432 USD i \$1.409.143,50 USD. Opis robe u prvom akreditivu je "po ugovoru br. 03B/97, 4/23 - K DD 17/11/97 i pismo br. 195/98 DD 14/1/98". Opis robe u drugom akreditivu je "2 helikoptera MI - 17V (serijski brojevi 3532422319632 35324215211434) po ugovoru br. 03B/97, UCE - 16.1 - 69K/KE DD 30/10/97 i pismo br. 194 DD 14/1/98". Plaćanje na osnovu ovih ugovora izvršeno je 27. januara 1998.⁸⁶

88. U februaru 1998, g. B. Milošević pisao je BB COBU potvrđujući isplate u skladu sa ugovorima br. 03V/97 od 27/11/97 i tražio je da se izvrši dodatna isplata u iznosu od 100.000 USD i to na račun 47069 od V.E.. a banka je bila "Diffusion Finance Bank" Nauru.⁸⁷

89. U februaru 1998. Borislav Milošević pisao je BB COBU i potvrdio je da su plaćanja u iznosu od USD \$2,35 miliona izvršena i tražio je da se izvrši dodatano plaćanje u iznosu od \$415.000 i to na ime Brassdrum Holding Ltd., kako bi se kompletirala isplata.⁸⁸

90. Na dan 13. februara 1998, Borislav Milošević pisao je BB COBU i rekao je da u skladu sa plaćanjima na osnovu ugovora 03V/97 od 27. novembra 1997, suma od USD \$250.000 treba da bude uplaćena na račun Aviatrenda pri Compaigne Bancaire Geneve u Ženevi.⁸⁹

91. Na osnovu moje analize ovih transakcija i dobijenih dokumenata, smatram da se opisana plaćanja Neocoma odnose na kupovinu dva helikoptera, a transakciju je organizovao Borislav Milošević.

92. Ova kupovina je dosledna izjavi g. Markovića spomenutoj prethodno u R8 i u izjavi Slobodana Miloševića u R4. Kako g. Marković, tako i Slobodan Milošević kažu da je novac prebačen na Kipar i korišćen za kupovinu, između ostalog, helikoptera ili vojne opreme za helikoptere RDB - a. Gđa Borka Vučić u R9 takođe kaže da je 5,8 miliona DM plaćeno Neocomu u ime VJ i MUP-a.⁹⁰

⁸⁵ FI019165-9178

⁸⁶ FI019169 i FI019176

⁸⁷ FI019198-9199

⁸⁸ FI019203-9207

⁸⁹ FI019208-9209

⁹⁰ R9.

Aviatrend Limitend

93. Aviatrend je formiran na Gibraltaru (ERN: FI01 – 5057) 1994. godine.⁹¹ Aviatrend ima dva deoničara, g. Valerija Tchernyja i g. Lalexandrea Chtchegoleva, od kojih svaki ima 250 akcija.⁹² Na dan 16. oktobra 1996, V. Tchernyi, g. A. Chtchegolev i g. M. Stpeanenکو imenovani su za direktore Aviatrenda.⁹³

94. Aviatrend je otvorila račun kod “Commercial Bank Neftinvestbank” u Sofiji, Bugarska, broj računa 1100137719 (strani račun), 10. oktobra 1997.⁹⁴ Ovaj račun otvorio je Valeri Semeonovich Tchernyi, ruski državljanin, rođen 23. aprila 1949.⁹⁵

95. Aviatrend je otvorio račun kod “Compagnie Bancaire Geneve (CBG)”, broj 01 – 562 – 760, 12. marta 1997.⁹⁶ Potpisnici ovog računa su Valeri Tchernyi i Alexandre Chtchegolev.⁹⁷ Kao vlasnik – korisnik “Aviatrenda Ltd.” naveden je Valery Tchenyi, ulica Kominterne br.4. Moskva, 129344.⁹⁸

Uplate na bankovne račune Aviatrenda:

96. Moja analiza bankovnih računa Aviatrenda pokazuje da su u njihovu korist izvršene sledeće uplate:

Datum:	Iznos:	Pošiljalac:	Bankovna referenca Aviatrenda:
--------	--------	-------------	--------------------------------

Račun se nalazi u:

01/08/97	\$76.095 USD	Browncourt	Mađarska	FI00 – 5574
06/10/97	\$600.000 USD	Antexol	Švajcarska	FI00 – 1789
				FI01 – 7174
07/11/97	\$250.169 USD	Browncourt	Švajcarska	FI00 – 5580
				FI01 – 7174
03/12/97	\$132.252 USD	Lamoral	Mađarska	FI00 – 4046
16/02/98	\$250.000 USD	Neocom	Švajcarska	FI01 – 7175
24/03/98	\$9.030 USD	Lamoral	Švajcarska	FI01 – 7175
24/03/98	\$250.000 USD	Neocom	Švajcarska	FI01 – 7175
15/06/98	\$299.980 USD	Lamoral	Švajcarska	FI01 – 7176
20/07/98	\$17.980 USD	Lamoral	Švajcarska	FI01 – 7178
31/07/98	\$42.162 USD	Browncourt	Švajcarska	FI00 – 5514
				FI00 – 7178
05/10/98	\$20.174 USD	Lamoral	Švajcarska	FI00 – 4065
				FI01 – 7180
20/01/99	\$1.200.000 USD	Vericon	Bugarska	FI01 – 5081
				FI00 – 1567
04/02/99	\$333.185 USD	Lamoral	Bugarska	FI00 – 4222
				FI01 – 5093

Ukupno: \$3.481.027

97. Pokušao sam da analiziram dokumentaciju bankovnih računa koju sam dobio kako bih otkrio za šta su korišćena sredstva koja su upućena Aviatrendu. Moja analiza pokazuje da bankovni računi Aviatrenda za koje Tužilaštvo poseduje dokumentaciju predstavljaju deo kompleksne bankovne mreže i da su sredstva primljena na prvobitne račune Aviatrenda prosleđena na druge račune Aviatrenda ili na račune različitih paravan kompanija koje se nalaze u trećim zemljama, uključujući Gibraltar i Nauru. Na osnovu dokumentacije u posedu, ne mogu reći za šta su ova sredstva korišćena. Treba razmotriti mnoge dodatne bankovne račune pre nego što bih mogao da dam mišljenje oko toga za šta je korišćen novac prebačen na račun Aviatrenda kao što je gore navedeno.

Nitrako Inc.

98. Nitrako Inc. je panamska kompanija, formirana 5. maja 1993.⁹⁹ Direktor kompanije je g. Yan Shukun.¹⁰⁰ Gospodin Yan Shukun je državljanin

⁹¹ FI01-7464.

⁹² FI01-7486-FI01-7487.

⁹³ FI01-7489.

⁹⁴ FI101-5057, FI01-5060-FI01-5064.

⁹⁵ FI01-5057, FI01-5065-FI01-5066.

⁹⁶ FI01-7438-FI01-7492.

⁹⁷ FI01-7440.

⁹⁸ FI01-7453.

⁹⁹ FI00-8321-FI00-8340.

¹⁰⁰ FI00-8337.

Kine, rođen 8. januara 1954.¹⁰¹ Na dan 3. februara 1994, g. Shukun je dao punomoć (antidatirano na 24. novembar 1993.) na ime g. Momčila Katanića (rođenog 30. decembra 1947.) "da otvara i zatvara račune i da povlači i prima sredstva".¹⁰² Gospodin Momčilo Katanić je državljanin Jugoslavije.¹⁰³

99. Na dan 3. novembra 1993, g. Yen Shukun izdao je ovlašćenje gđi Ljiljani Katanić i g. Željku Miksiću /ili Mikšiću/ da raspolažu različitim USD, DM i ITL računima koje je "Nitrako Inc." otvorio pri "Bank Für Arbeit und Wirtschaft".¹⁰⁴

Uplate na račune Nitrakoa:

100. Moja analiza bankovnih računa Nitrakoa pokazuje da je ova firma primila sledeće uplate:

Datum:	Iznos:	Pošiljalac:	Bankovna referenca Aviatrenda:
			/kao u originalu/ Račun se nalazi u
21/06/95	\$697.780 DEM	Vantervest	Austrija FI00 - 4988
27/05/98	\$500.282 DEM	Browncourt	Austrija FI00 - 6844
22/06/98	\$300.000 DEM	Lamoral	Austrija FI00 - 4612
12/10/98	\$182.759 USD	Lamoral	Austrija FI00 - 4064
23/11/98	\$2.280.285 DEM	Browncourt	Austrija FI00 - 7107

Ukupno: 3.778.347 DEM
\$182.759 USD

Tužilaštvo nije dobilo dovoljno dokumenata koji se odnose na bankovne transakcije koje je vodio "Nitrako Inc." kako bih mogao da ustanovim za šta su korišćena sredstva dostavljena Nitrakou. Moja analiza dostavljenih dokumenata pokazuje da je izgleda Nitrako samo prosleđivao dobijena sredstva sa svojih bankovnih računa drugim kompanijama. Dokumenta o transakcijama koje sam analizirao sugerišu da su ova plaćanja izvršena za robe i usluge, mada ne mogu da potvrdim pravu prirodu roba ili pruženih usluga. Na primer, izvršeno je barem 10 isplata sa računa Nitrakoa nemačkoj kompaniji "Hemann systems GMBH", Carl V. Linde Str. 14, D - 145665197 Wiesbaden, Nemačka. Pregledao sam Internet stranicu "Hemann Systems GMBH - a" i tu stoji:

¹⁰¹ FI00-8341-FI00-8344.

¹⁰² FI00-8347-FI00-8348.

¹⁰³ FI00-8349-FI00-8352.

¹⁰⁴ FI00-8314

"Od 1993, Heimann System je deo Rheinmetall Group, međunarodnog poslovnog koncerna. Aktivnosti koncerna skoncentrisane su na međunarodnu i nacionalnu bezbednost. Heimann Systems ima ključnu ulogu u poslovnom delu koji se odnosi na tehnologiju za bezbednost u okviru ove grupacije."

Microtri Handels GmbH

Microtri Handels GmbH je austrijska kompanija. Ima dva direktora: Lejlu Uzunović - Kapor i Rajka Marića.¹⁰⁵ Microtri ima bankovni račun kod "Bank Austria", broj 230 - 112426/00 i potpisnici računa su Lejla Uzunović - Kapor i Rajko Marić.¹⁰⁶

Na dan 4. februara 1998. Browncourt je prebacio USD \$499.500 sa svog kiparskog računa na račun "Microtri Handels GMBH broj 230 - 112 - 426/00 i kao referenca je navedena: "Inv. br. 98/006 DD2/2/98".¹⁰⁷

Gospođa Borka Vučić rekla je da je ukupna suma od DEM 900.000 plaćena Microtri Holdingsu. Gornje transakcije se poklapaju sa izjavom gđe Vučić.

Dijagram

Sastavio sam dijagram, R15, koji u opštim crtama prikazuje finansijske aktivnosti i odnose koje sam opisao u ovom izveštaju. Iznosi spomenuti u dijagramu su iznosi koje je gđa Vučić navela tokom razgovora sa njom.

VII. Mišljenje

Po mom mišljenju, banarski dokumenti koje sam pregledao i opisao u Delu B i koji su predstavljeni u ovom izveštaju forenzički su dosledni aspektima finansijske konstrukcije opisane u Delu A ovog izveštaja. Posebno, banarski dokumenti podržavaju postojanje dela konstrukcije koja je bila smišljena i primenjena radi finansiranja i podrške aktivnosti MUP - a, VJ, fabrika oružja i drugih aktivnosti SRJ i Republike Srbije tokom prve polovine 1999, uključujući policijske i vojne jedinice koje su bile aktivne tokom oružanog sukoba na Kosovu.

Deo A izveštaja opisuje kako su sredstva, uglavnom u stranoj valuti, obezbeđena iz Savezne uprave carina, pod kontrolom Mihalja Kertesa i pod vođstvom Slobodana Miloševića, kako bi se finansirala isplata plata, nabavka opreme i zaliha, između ostalog, za VJ i MUP. Tokom druge polovine 1998, Slobodan Milošević je uputio Mihalja Kertesa da obezbedi sredstva za potrebe RDB - a. Shodno tome, g. Kertes je obezbeđivao sredstva RDB - u iz Savezne

¹⁰⁵ FI02-3916-FI02-3917

¹⁰⁶ FI02-3926-FI02-3927.

¹⁰⁷ FI00-5485

uprave carina, otprilike svake nedelje. Radomir Marković, bivši načelnik RDB, potvrdio je da je Slobodan Milošević uputio g. Kertesa da obezbedi sredstva za kupovinu opreme za RDB i da su sve jedinice MUP – a upućene na Kosovo.

Dokumentacija banaka i kompanija koju sam ja analizirao pokazuju da su na Kipru uspostavljene trgovačke kompanije, neke bez znanja osoba koje su imenovane kao vlasnici – korisnici, a kako bi se omogućilo funkcionisanje ove finansijske konstrukcije. Jedan broj ovih “paravan” kompanija imao je račune kod “Cyprus Popular Bank” i “European Popular Bank”, kao i BB COBU. Sa računa ovih paravan kompanija obavljana su plaćanja na račun drugih kompanija, koje su sa svoje strane, prebacivale novac organizacijama u Izraelu, Rusiji i Sjedinjenim Državama koje su izgleda bile uključene u proizvodnju i prodaju opreme koja se može koristiti u vojnim operacijama. Pored toga, dokumentacija koju sam pregledao pokazuje da su lične veze igrale ključnu ulogu u primeni ove finansijske konstrukcije.

Na osnovu moje analize, smatram da je na račun osam kiparskih kompanija u periodu juli 1992 – juni 2000. uplaćeno barem DEM 1.032.207.200 (jednamilijardatridesetdvamilionadvestotinesedamhiljadadvesta nemačkih maraka), USD 80.038.242, CHF 63.809.060, ATS 390.241.674 i drugih valuta u gotovini, kao što je navedeno u ovom izveštaju. Dalje mogu da kažem da je iz ovih ukupnih suma, iznos od DEM 508.569.995 u gotovini deponovan na jedan račun “Browncourt Enterprises Ltd.” tokom perioda januar 1998 – mart 1999. Zbog prirode uplata na bankovne račune osam kiparskih kompanija, uglavnom velikih iznosa gotovine u valuti, bilo bi nemoguće tvrditi sa apsolutnom sigurnošću da su sva ova sredstva potekla iz Savezne uprave carina SRJ. Međutim, zasnovano na dokumentaciji koja se spominje u ovom izveštaju, moje je mišljenje da je jedini logičan izvor znatnog dela ovih sredstava bila Savezna uprava carina pod kontrolom Mihalja Kertesa a po direktivi Slobodana Miloševića.

Finansijska konstrukcija koja je stvorena bila je velika i kompleksna. Konstrukcija je delovala u SRJ, kao i u Grčkoj i na Kipru i veliki broj bankovnih računa otvoren je kod “Cyprus Popular Bank”, “European Popular Bank” i BB COBU. Pored velikih uplata gotovine na bankovne račune, kao što je opisano u izveštaju, bankovni izveštaji /o stanju na račun/ takođe pokazuju veliki broj transfera sredstava na te bankovne račune. Slično tome, bilo je više hiljada transakcija terećenja (podizanja novca) sa ovih računa. Moj preliminarni pregled nekih od ovih transakcija terećenja otkriva da su sredstava od osam kiparskih kompanija uplaćena na račune kompanija i lica u više od 50 zemalja. Velika sredstva uplaćena su na bankovne račune u Grčkoj, Nemačkoj, Austriji, Kipru, Švajcarskoj, Luksemburgu, Lihtenštajnu, Singapuru, Monaku, Gernziju, Ostrvu Man i Džerziju. Na osnovu mog iskustva, veoma je teško dobiti bankarsku dokumentaciju za račune na nekim od ovih lokacija. Međutim, na osnovu transakcija terećenja koje *jesam* uspeo da ustanovim, potvrdio sam da su sve kompanije za koje je gđa Borka Vučić tvrdila da su primile novac za plaćanja opreme za MUP i VJ, to jest, Neocom, Microtri, Aviatrend, Nitrako,

C.C.Chidiac i Abridge Trading Ltd, zaista i primile novac od jedne ili više od osam kiparskih kompanija.

Uspeo sam da uđem u trag samo malom delu transakcija terećenja. Pored transakcija koje su obrađene u ovom izveštaju, nisam u mogućnosti da zaključim šta se dogodilo sa ostatkom novca koji je deponovan i prebačen na bankovne račune otvorene na ime osam kiparskih kompanija. U mojoj karijeri, nikada nisam naišao ili čuo za neku ofšor finansijsku konstrukciju koja je bila ovoliko velika i razrađena. Mislim da bi sprovođenje sveukupne i sveobuhvatne analize onoga šta se desilo sa svim sredstvima koja su deponovana ili prebačena na bankovne račune osam kiparskih kompanija bilo gotovo nemoguće i zahtevalo bi izuzetno velika sredstva.

/rukom:/
7. juni 2002.
/potpisano

Izveštaj vojnog eksperta tužioca – generala Sir Petera de la Billierea¹

Rezime

U izveštaju se opisuje vojno rukovođenje i komandovanje u smislu planiranja, naredjivanja i upravljanja borbenim operacijama. U njemu se govori i o zajedničkim operacijama – prvenstveno vojnih i policijskih jedinica – koje su sagledane iz ugla komandnih odnosa i mera koordinacije. Ukazano je na neke od važnijih načela komandovanja, kao i na pravna ograničenja nametnuta vojnim jedinicama u cilju obezbeđenja pravilnog korišćenja oružane sile. Ova ograničenja obuhvataju pravila o borbenom angažovanju i disciplinske mere. Odeljak posvećen jedinicama van kontrole bavi se situacijama u kojima vojne jedinice ili vojna lica učestvuju u krivičnim delima. U ovom odeljku razmatraju se faktori koji impliciraju komandnu odgovornost za dela za koja bi se moglo smatrati da su ih počinile jedinice van kontrole. U čitavom izveštaju, čitaoca upućujem na neka konkretna pitanja koja se tiču Vojske Jugoslavije (VJ) i, u manjoj meri, policije (MUP). Mišljenja i zaključci u ovom izveštaju zasnivaju se na mom iskustvu, kao i na mom poznavanju sopstvenih i drugih oružanih snaga.

Uvod

Da bi bile efikasne, borbene operacije iziskuju pravilno upravljanje, planiranje i koordinaciju. Njihov uspeh često je ogledalo smislene doktrine, standardnih operativnih procedura, dobro definisanog mandata i profesionalnog vođstva jedne vojske. Ove zahteve priznavala je i Vojska Jugoslavije:

Vojna organizacija je od posebnog značaja za svako društvo, isključivo zbog prirode aktivnosti (posla) kojom se bavi. Vojna delatnost je, kao što je poznato, vrlo značajna, odgovorna, složena, teška, iziskuje vrhunsku stručnost, samopregor i maksimalna odricanja pojedinaca i organizacijsko – formacijskih celina. Ta izuzetno značajna društvena delatnost ne može se prepustiti stihiji i volji i sposobnostima – nesposobnostima pojedinaca. Ona ne može da egzistira bez precizno uređenih odnosa organizacije prema društvu kao celini i u okviru

¹ Biografski podaci dati su u Aneksu A ovoga izveštaja.

same organizacije [...] Ti odnosi i te relacije su regulisani i uređeni zakonima, propisima i drugim normativnim aktima. Time je izbegnuto delovanje stihije, nečijeg htenja ili odbijanja, neznanja, nesposobnosti, hira, osvete, bolesnih ambicija i slično. Tako je ta važna organizacija društva zaštićena od samovolje pojedinaca. Rukovođenjem i komandovanjem se ti propisi pretvaraju u postupke.²

Rukovođenje i komandovanje

Pre nego što počne planiranje određene operacije, pretpostavljeni komandantu mora izdati uputstva. Na osnovu dokumentacije koju sam pročitao, u slučaju Generalštaba Vojske Jugoslavije inicijator bi bio predsednik Jugoslavije u svom svojstvu komandanta VJ u miru i ratu. Kada potčinjeni komandant primi naređenje, započinje proces čiji je ishod naredba u kojoj se navodi šta potčinjene jedinice treba da rade. Proces naizgled deluje jednostavno, međutim, u realnosti je veoma složen. Proces započinje analizom zadate misije, kojom potčinjeni komandant utvrđuje šta je to što njegov pretpostavljeni želi da se postigne. Polazeći od analize misije, osoblje štaba komandanta sačinice ono što se u britanskoj armiji naziva “ocenom situacije”. Zahvaljujući velikom broju elemenata koji se u njoj razmatraju, kao što su cilj, neprijatelj, raspoložive snage, logistika, ova ocena komandantu ukazuje na niz načina delovanja, od kojih on bira jedan. Odabrani način delovanja se razrađuje u “operativnoj zapovesti”, koju izdaje komandant.

Planiranje

Osoblje štaba komandanta izrađuje planove u komandantovo ime. Zbog faktora vreme, vojska često unapred izrađuje planove za nepredviđene situacije. Ukoliko se takve situacije ispravno predvide, ovakvi planovi će uštedeti vreme i trud, što vojsku čini spremnijom da reaguje na opasnost. Usled kompleksnosti rata i oružanog sukoba, ovakvi planovi, međutim, najčešće ne predstavljaju mnogo više od pukog okvira, te će i dalje biti potrebno uložiti značajan trud da se iz plana za nepredviđene situacije proizvede finalni plan.

Dakle, može se videti da najviši nivo vojne komande pravi koncept i strategiju operacija u saglasnosti sa uputstvima i politikom civilnog rukovodstva, te da se detaljno tumačenje ovih pitanja prosleđuje komandantu na terenu. Ovaj vojni vrh u lancu komandovanja – u slučaju VJ to je Generalštab na čelu sa načelnikom Generalštaba – snosiće odgovornost da preko lanca izveštavanja održava direktnu vezu sa civilnim rukovodstvom. Odgovornost načelnika Generalštaba će, takođe, biti da detaljno odredi snagu jedinica i

² Dokazni predmet K1179 ERN DA 15-4171-DA15-4570, priručnik VJ *Rukovođenje i komandovanje*, 1997, str. 56.

koncept operacija za komandanta na terenu, koji je odgovoran za samo komandovanje ovim operacijama na terenu.

Naređivanje

Kada se napravi radna verzija plana, ona prerasta u operativnu zapovest. Priručnik VJ pod nazivom Rukovođenje i komandovanje se veoma detaljno bavi velikim brojem ovih pitanja, posebno u 3. odeljku 7. poglavlja, iz koga se vidi kako nastaje Odluka (operativna zapovest).³ Takođe, na taktičkom nivou u VJ, naredba koju je 13. februara 1999. godine izdala borbena grupa 125. pešadijske brigade, dobar je primer kako je VJ doktrinu primenjivala u praksi.⁴ Smatram da je korisno navesti duži odlomak iz priručnika Rukovođenje i komandovanje Vojske Jugoslavije, kako bi se pokazala složenost pripreme vojnih operacija i koliko vremena unapred mora da počne njihovo planiranje.⁵

3.3 Donošenje odluke

Odluka je kruna misaonog rada komandanta (komandira); nastaje kao rezultat procene svih elemenata situacije i analize svih varijanti dejstva.

Komandant je nadležan da donese odluku – varijantu dejstva kojom se obezbeđuje uspešno izvršenje zadatka.

Na osnovu odluke, koja predstavlja zamisao o izvođenju predstojećeg zadatka, počinje izvršenje, tj. realizacija zadatka (početak grupisanja snaga i sredstava i način njihovog dejstva u toku izvršenja zadatka).

Sadržaj odluke čine:

- idejni deo odluke (zamisao za izvršenje zadatka): vid dejstva – borbena radnja, cilj dejstva i ideja manevra (težište dejstva, oblik manevra); upotreba sredstava vatrene podrške; grupisanje i raspored snaga i sredstava; podela zadataka na bliži i sledeći, odnosno na faze napada i položaje u odbrani; način dejstva, osnove sadejstva i saradnje i gotovost za borbu;

- zadaci i ojačanja potčinjenih jedinica i podela zadataka na bliži i sledeći;

- sastav i zadaci jedinica podrške – avijacije, artiljerijsko – raketnih jedinica i drugih;

- sastav i zadaci rezervi;

³ Dokazni predmet K1179 ERN DA 15-4171-DA15-4570, priručnik VJ Rukovođenje i komandovanje, 1997. g.

⁴ Dokazni predmet K2695, ERN K004-9183-K004-9186, Naredba za napad BG-4/125. motorizovane pešadijske brigade od 13. februara 1999. godine.

⁵ Dokazni predmet K1179 ERN DA 15-4171-DA15-4570, priručnik VJ Rukovođenje i komandovanje, 1997, str. 228-229.

- sastav i zadaci suseda;
- snage i zadaci jedinica POB /za protivoklopnu borbu/, PDB /za protivdiverzantsku borbu/, PVO /za protivvazдушnu odbranu/;
- osnove organizacije obezbeđenja borbenih dejstava: inženjerskog, borbenog i pozadinskog;
- moralno – psihološke pripreme, bezbednost i samozaštita;
- organizacija komandovanja i veze.

U zavisnosti od karaktera zadatka, odluka može da sadrži i druge elemente bitne za njegovu realizaciju, dok neki od navedenih elemenata mogu i da izostanu.

Komandir precizira sva ova pitanja, ali u manjem obimu.

Pošto od odluke zavisi uspeh, ona mora da ispunjava sledeće zahteve:

- sadržaj odluke mora obezbediti zamisao pretpostavljenog (odobrava – koriguje);

- sadržaj odluke mora, takođe, biti u skladu sa zakonitostima izvođenja oružane borbe (poštovanje pravila itd.);

- odluka mora biti tačna, jasna i kratka;

- odluka mora biti pravovremeno doneta (posebno kada je reč o bataljonu i četi, gde su situacije često podložne promenama).

3.4. Oformljenje odluke

Oformiti odluku znači izraziti njen pun sadržaj, grafički i pisano, u određenom borbenom dokumentu.

Kada komandant (zamenik) oformi odluku i definiše sve njene elemente, daje joj snagu zakona, tako da su svi potčinjeni obavezni da je izvršavaju.

Oformljena odluka u vidu dokumenta obezbeđuje:

- postavljanje borbenih zadataka potčinjenim jedinicama,

- pogodan način za upoznavanje pretpostavljenog starešine,

- ostvarivanje kontrole izvršavanja zadataka.

Komandant (zamenik) odluku oformljuje na karti – grafički jednostavno, precizno i pregledno [...]

3.5 Saopštavanje odluke

Odluka je osnova za komandovanje jedinicama; postaje obavezujući akt tek kada je preneti izvršiocima.

Potčinjeni ne mogu izvršavati nikakva borbena dejstva dok im se odluka ne prenese.

Poslednja rečenica gornjeg odlomka daje uvid u ulogu vojnog komandanta i prirodu njegovog pretpostavljenog položaja nad podređenima; iz nje se vidi odlika koja je svojstvena svakoj profesionalnoj vojsci: ograničavanje

slobode delovanja komandanata na potčinjenom položaju. Ovakva ograničenja su nužna da bi vojska mogla da deluje koordinisano i u skladu sa zakonom.

Načela komandovanja

Nakon primanja zapovesti od pretpostavljenog komandanta i početka izrade plana, pa do izdavanja zapovesti od strane potčinjenog komandanta, sledi dužnost nadgledanja sprovođenja izdate zapovesti, kao i unošenja potrebnih izmena i pripreme budućih operacija. Komandant, pri tome, svoju zapovednu ulogu vrši u skladu sa nekim opšteprihvaćenim načelima. Najvažnije među njima je načelo da je komandovanje dužnost poverena određenim pojedincima, a koje je u VJ poznato kao načelo "jednostarešinstva" (vidi 1. deo Izveštaja vojnog analitičara Tužilaštva). Suština ovog načela sledi maksimu da je rukovođenje moguće preneti na druge, ali ne i odgovornost. Lanac komandovanja, na koji se ovo načelo primenjuje, jasno određuje koja lica imaju komandnu odgovornost prema zakonu, propisima, standardnim operativnim procedurama, položaju i rang. Ovo načelo podrazumeva prilično očigledne disciplinske mere, o kojima će biti reči kasnije u ovom izveštaju.

Jedno drugo načelo komandovanja odnosi se na značaj ostvarenja cilja kroz jedinstveno delovanje. U jednom smislu, ovo znači da se organizacijske jedinice oružanih snaga drže istih operativnih procedura, i da konsoliduju vidove svojih sistema rukovođenja i komandovanja. Ovo načelo se u VJ naziva načelom "jedinstva u komandovanju". U doktrini VJ je obrazloženo na sledeći način:⁶

3. Jedinstvo

Načelo jedinstva u rukovođenju i komandovanju zasniva se na doktrinarnom stavu da je odbrana zemlje jedinstvena i nedeljiva.

Osnovu načela jedinstva rukovođenja i komandovanja u Vojsci čine:

- moralno jedinstvo srpskog i crnogorskog naroda;
- jedinstvo vojne organizacije i sistema odnosa i veza;
- jedinstveno funkcionisanje. Međusobna povezanost Vojske i odbrambenih struktura društva;
- jedinstvena koncepcija, doktrina i strategija oružane borbe.

[...]

Jedinstvo sistema rukovođenja i komandovanja proističe iz koncepcije i doktrine odbrane.

Jedinstvo sistema rukovođenja i komandovanja podrazumeva:

- moralno jedinstvo boraca i starešina;
- jedinstvo shvatanja koncepcije i doktrine odbrane;

⁶ Dokazni predmet K1179 ERN DA 15-4171-DA15-4570, priru~nik VJ *Rukovođenje i komandovanje*, 1997, str. 62-63.

- jasne odnose između svih organa i stepena komandi;
- jedinstveno i usklađeno postavljanje i shvatanje zadataka;
- jedinstvenu organizaciju i metode rada komandi;
- primenu jedinstvene terminologije i dokumentacije.

Jasno precizirana nadležnost pojedinih komandi i komandanata u rukovođenju i komandovanju svojim jedinicama neophodan je činilac koji se ostvaruje primenom ovog načela.

Jedinstvo rukovođenja i komandovanja obezbeđuje Vrhovni savet odbrane SRJ, kao najviši organ rukovođenja i komandovanja Vojskom u miru i ratu. Centralizovano rukovođenje i komandovanje dolazi više do izražaja u početnom i završnom periodu rata, kada su manje samostalnost i inicijativnost.

Pridržavajući se doktrine o komandovanju izložene u zakonima i propisima, VJ želi da obezbedi da druge organizacije, koje vode borbene operacije na istom ratištu, budu pod efektivnom kontrolom.⁷ Zakon SRJ koji, po proglašenom ratnom stanju, predviđa potčinjavanje policije u borbenim operacijama Vojski Jugoslavije (vidi član 17 Zakona o odbrani SRJ), ukazuje, po mom mišljenju, na značaj dva načela komandovanja o kojima je gore bilo reči.

KOMANDOVANJE U PRAKSI

Vrh u vojnom komandovanju je mesto odakle se svakodnevno rukovodi operacijama, a sva ključna strateška uputstva stižu mu od civilnog rukovodstva. U njemu će vrveti od aktivnosti, i tu će biti predstavnici svih vidova (vojska, mornarica, vazduhoplovstvo). Vrhovni vojni komandant i njegov štab će svakog minuta biti u kontaktu sa komandantima na terenu, i dvadeset i četiri sata na dan po čitavom ratištu razmenjivaće se izveštaji, poruke, informacije i diskusije.

U uslovima unutrašnje bezbednosti kakvi su postojali u SRJ, moglo bi se očekivati da policija bude zastupljena na veoma visokom nivou operativnog komandovanja i da ima uticajnu ulogu u koordinisanju sopstvenih operacija i operacija vojske. Da bi bila zaista efikasna, velika je verovatnoća da bi policija mogla biti potčinjena komandi višeg vojnog komandanta. Ukoliko bi neku operaciju trebalo da izvede prvenstveno policija, bez obzira na njen veoma jasan primat, ona bi bila u veoma bliskoj vezi s vojskom. S druge strane, kada bi se za neku operaciju angažovala vojska, ona bi privremeno preuzela komandu nad glavnokomandujućim lokalnih policijskih snaga, ali, da ne bi došlo do nekoordinisanih operacija i operacija štetnih po sopstvene snage, ni u jednom trenutku vojska i policija ne bi operisale nezavisno jedna od druge. Treba napomenuti da bi policija potčinjena vojsci, očekivala da ima pravo žalbe

⁷ Dokazni predmet K1179 ERN DA 15-4171-DA15-4570, priru~nik VJ *Rukovođenje i komandovanje*, 1997, str. 88-95. Ovaj odeljak priru~nika VJ daje detaljan uvid u odbrambenu politiku SRJ i strateška pitanja rukovođenja i upravljanja.

direktno civilnim vlastima i policijskom rukovodstvu, ukoliko smatra da je zlopotrebljena ili da su joj izdata protivzakonita naređenja.

Na nivou bojišta (bojište je geografsko područje koje obuhvata određene operacije), odnosno u zoni operacija, u toku neprijateljstava, nezamislivo je da bi dve različite snage operisale po nezavisnim planovima. Tako nešto bi neumitno dovelo do bratoubilaštva i nekoordinisanog plana bitke, što bi ozbiljno oslabilo angažovane snage. Naprimera, u ratu u Zalivu, sve britanske snage u mojoj operativnoj zoni, bile su pod mojom operativnom komandom. Ovo je obuhvatalo sva tri vida vojske i Trgovačku flotu, a imao sam i disciplinska ovlašćenja u odnosu na civilna lica u sva tri vida. Sve snage kratkotrajno angažovane na bojištu bi, po dolasku, automatski potpadale pod moju komandu i ostajale pod njom sve dok ne napuste moju operativnu zonu. U cilju vođenja borbenih operacija na Kosovu, VJ i MUP morali su u najmanju ruku da imaju utvrđen način za održavanje bliske veze i sadejstva. Očekivao bih da je neko od njih dvoje (najverovatnije VJ) imao vrhovnu komandu i odgovornost u odlučivanju o vrsti i važnosti operacija, kao i o njihovom mestu.

Komandant na terenu bio bi lično odgovoran za sve aktivnosti u svojoj operativnoj zoni. Njegov štab izradio bi detaljan plan, a on bi jako dobro poznao svoju zonu, zahvaljujući svakodnevnim posetama jedinicama i organizacijama koje u njoj deluju. Bilo bi normalno da bojište bude podeljeno na operativne zone za potčinjene formacije, ali sve one izveštavale bi glavnokomandujućeg na tom bojištu, čija bi, pak, odgovornost bila da kontroliše i rukovodi njihovim operacijama.

U mnogim situacijama civilna vlast bi na neki način bila zastupljena na bojištu, a stepen njenog uticaja zavisio bi od stila vladanja. Zaista, gdegod sam služio, od Folklandskih ostrva do Zaliva, kao i u operacijama na Dalekom Istoku, pri glavnom štabu uvek se nalazio i predstavnik civilnih vlasti, koji je motrio na aktivnosti vojske i izveštavao putem njihovih sopstvenih kanala veze. Što ste bliže bojnopolju, to se uticaj i rang civilnog predstavnika sve više smanjuju, ali ne prestaju da postoje. Konačno, što se tiče najbitnijih pitanja, civilno rukovodstvo predstavlja direktan i izuzetno moćan izvor informacija, sa izuzetno velikim uticajem. Na osnovu onoga što sam pročitao o Zajedničkoj komandi za Kosovo (vidi izveštaj vojnog analitičara Tužilaštva), civilno rukovodstvo SRJ bilo je zastupljeno na bojištu a time je imalo i ulogu u koordinisanju operacija VJ i MUP - a. Predstavnicima na bojištu bi civilnim vlastima trebalo da obezbede efektivan nadzor nad politički osetljivim operacijama. Sklon sam da Zajedničku komandu na Kosovu, na čelu sa civilnom vlašću, vidim kao izraz želje rukovodstva SRJ da borbene operacije drži pod strogom kontrolom.

Zajedničke i kombinovane vojne operacije

U vojnom žargonu, termin "zajednički" odnosi se na situacije u kojima dva ili više vida deluju zajedno. Jednako ispravno, međutim, može se primeniti

i na situacije u kojima vojska i policija deluju zajedno. U ovom trenutku, da bi smo uklonili mogućnost terminološke zabune, korisno je definisati termin "kombinovana operacija rodova vojske": ovaj termin koristi se za operacije koje izvode dva ili više rodova vojske u bliskoj saradnji. Kombinovana operacija rodova vojske nije nužno i zajednička operacija. U širem smislu, borbeni rodovi vojske su pešadija, oklopne jedinice, artiljerija, i, u nekim slučajevima, inženjerija.

Moje je iskustvo da će, u normalnom slučaju, zajednička komanda operisati na najvišem nivou civilnog i vojnog rukovodstva i da će obuhvatati razne rodove i vidove angažovane kao podrška u operacijama. Civilno rukovodstvo će imenovati štab u kome će biti predstavnici više vidova, a jedan od njih biće izabran da bude glavnokomandujući. Ovim se obezbeđuje da operacije, snage i materijalna sredstva budu raspoređena tamo gde su najnužnija, i to na bazi ekonomičnosti, kao i to da se snage i jedinice koriste u cilju ostvarenja opšte strateške vizije koju civilno rukovodstvo ima u vezi sa dotičnim operacijama. Civilno rukovodstvo će, u konsultaciji sa vojnim, doneti strateška uputstva za izvođenje odbrambenih operacija i zatim će rukovođenje preneti na sledeći komandni nivo, a to je zajednička vojnokomanda. Izuzetak ovome mogao bi biti slučaj u kome civilno rukovodstvo preuzima na sebe direktniju ulogu u vojnim operacijama i postavlja civilno lice na čelo vidova. Međutim, čak i u ovoj situaciji, to civilno lice bi, normalno govoreći, odgovaralo civilnim vlastima. Viši štab vojne komande radiće u neposrednoj geografskoj blizini civilnog rukovodstva i, u slučaju neprijateljstava, očekivaće da se sastaje sa njim i da ga izveštava najmanje jednom u toku 24 časa, a u slučaju intenzivnih operacija i češće. Tako će civilno rukovodstvo biti do detalja upoznato sa napretkom operacija i načinom na koji se one vode.

Koliko sam razumeo, na Kosovu je odgovornost za koordinisanje zajedničkih operacija VJ i MUP - a imala Zajednička komanda na čelu sa civilnim licem (političarem). Ovo, kao što sam rekao, možemo uzeti kao dokaz toga da je Predsednik SRJ hteo da održi vlast i kontrolu nad oružanim snagama na Kosovu. Ovde treba dodati deo izjave komandanta 3. armije, generala Pavkovića, koji se odnosi na Zajedničku komandu, a koju je dao posle rata:

"[...] Tačno je, još jednom tvrdim, da je prema Zakonu o narodnoj odbrani bilo regulisano da jedinice MUP - a u zonama odgovornosti budu pod komandom Vojske i da su jedinice MUP - a bile obavezne da se potčine komandama Vojske Jugoslavije. Međutim, to nije zaživelo u praksi i ne treba mahati dokumentima o potčinjavanju jedinica MUP - a koja nisu ispoštovana. MUP je imao svoj štab, kojim je komandovao njihov starešina, a saradnja sa Vojskom koordinirana je preko političkih ličnosti u Zajedničkoj komandi, koja je baš zbog toga bila formirana. Prema tome, odgovore o tome šta su radile

jedinice MUP – s može najbolje da zna komandant jedinica MUP – a i članovi Zajedničke komande koja je bila zadužena za njih.”⁸

Iz gornje izjave generala Pavkovića o Zajedničkoj komandi, teško je razumeti, zapravo, čini se neuverljivo, kako je mogao da kaže da VJ nije znala šta radi policija, s obzirom na njegovu tvrdnju da su i VJ i policija bile povezane preko Zajedničke komande.

Koordinacija

Bez koordinacije, ne samo što će vojna operacija biti neuspešna, već je velika verovatnoća da će se ona okrenuti sama protiv sebe, a razni njeni delovi ne samo da će da dovedu do bratoubilačkog sukoba, već će pružiti neprijatelju značajne šanse za uspeh. VJ bila je svesna toga:

Sadejstvo je veoma značajno, jer se zadatak u borbi može izvršavati jedino zajedničkim i usklađenim dejstvom svih angažovanih snaga i sredstava. Neprekidno i dobro organizovano sadejstvo je osnovni uslov za uspeh u borbi. Sadejstvo je usklađenost u dejstvu jedinica (u vodu između odeljenja; u četi između vodova...), po zadacima, pravcima, linijama ili rejonima, objektima i vremenu, radi uspešnog izvršenja dobijenog zadatka (uništenja neprijatelja, zauzimanja ili držanja planiranih rejona – linija i objekata.)⁹

Ovde nameravam da razmotrim jedan broj ključnih pitanja o koordinaciji/sadejstvu:

A) Diplomacija

Glavnokomandujući vojni komandant nekada će morati da koordiniše diplomatska pitanja i osetljiva mesta u okviru svojih snaga. Ona se mogu kretati od tipa osetljivih odnosa koji vladaju prema Britaniji u Severnoj Irskoj, pa do odnosa između vojnih i civilnih vlasti u kampanjama poput onih u vanrednoj situaciji na Malajskom poluostrvu tokom 50 – tih godina, i na Folklandima 1982. godine. Na Folklandima, naprimer, iako sam bio vojni izaslanik i komandant britanskih snaga, imao sam mesto u Pravnom savetu i odlučujući glas u upravljanju i vođenju diplomatskih poslova na ostrvima. Pri donošenju vojnih odluka morao sam uzimati u obzir osetljiva mesta za stanovništvo Foklandskih ostrva, razvoj diplomatske situacije na srednji i duži rok, i ciljeve Ostrva u posleratnom periodu. Razumno bi bilo očekivati da su i 3. Armija VJ i Prištinski korpus uzeli u obzir slična razmatranja prilikom vođenja

⁸ Saopštenje za javnost Načelnika [taba Vojske Jugoslavije, generala pukovnika Nebojše Pavkovića]. Preuzeto iz “Vesti” od 14. juna 2001. godine, sa website-a Vojske Jugoslavije (www.vj.yu).

⁹ Dokazni predmet K1179 ERN DA 15-4171-DA15-4570, priručnik VJ *Rukovođenje i komandovanje*, 1997, str. 223-234.

operacija na Kosovu, pogotovo što se tiče uspostavljanja odnosa i koordinisanja izvesnih operativnih pitanja sa civilnim rukovodstvom.

B) Bočne jedinice

Da bi se izbegla konfuzija u vojnim operacijama, neophodno je da postoje granične linije, koje trupe učesnici u operaciji jasno mogu razaznati na terenu. Naprimer, greban ili reka bili bi očigledan izbor. Ukoliko to nije tako, prijateljske snage će se u operacijama naći na različitim stranama granične linije i biće meta bočnim jedinicama.

Treba razumeti da je u borbenim operacijama normalno očekivati da postoji slobodna zona vatre, i da će biti malo ili nimalo prilike da se razmatra i odlučuje da li vatru treba otvarati ili ne, i to potpuno nezavisno od efekta koji indirektna vatra, kao što su artiljerijska paljba ili granatiranje, može imati na jedinice koje su zašle s druge strane granične linije. U ovom aspektu sadejstvo često ume da podbaci; iskusni komandanti pridaće veliki značaj tome da granične linije među bočnim jedinicama budu ne samo dobro definisane, nego i da svi pojedinci s obe strane granične linije znaju i da su svesni geografskih ograničenja svojih aktivnosti.

Iskusnim rasuđivanjem treba obezbediti da granične linije budu lako prepoznatljive i da ih se vojna lica pridržavaju. Ovo je utoliko bitnije ukoliko granične linije razdvajaju policijske formacije od vojnih, ili savezničke formacije i jedinice. Iz ličnog iskustva navešću primer iz sukoba u Koreji, kada je jedinica na mom desnom krilu bila jedinica Republike Koreje. Bilo je od suštinskog značaja jasno odrediti granične linije, kako bi se sprečili problemi u koordinaciji, tamo gde nam se jedinice graniče. Primer potencijalnog problema bio bi slučaj kada patrola greškom pređe u zonu druge jedinice i bude obasuta vatrom od strane prijateljskih snaga.

C) Vazdušne operacije

Vazdušne operacije daju puno prostora za nesporazume, neraspoznavanja i bratoubilaštvo. Zato se organizuju obuhvatne veze i određuju se oficiri za vezu. Za sve jedinice na terenu koje očekuju blisku vazdušnu podršku, biće normalno da imaju oficira za vezu na terenu (OVT), koji radi uporedo s njima, i čiji je jedini posao da održi vezu sa prijateljskim avionima koji operišu u zoni.

U borbenoj zoni, normalno je da se bliska vazdušna podrška ne pruža u zoni operacija komandanta, osim na njegov zahtev. U tom slučaju, komandant će biti odgovoran za to da isturene jedinice, koje će verovatno biti uključene u vazdušne operacije, budu detaljno informisane i da im budu dodeljeni neophodni oficiri za vezu na terenu. Bilo bi neobično, ali ne i nemoguće, da policija dobije podršku iz vazduha, osim ukoliko ne radi u bliskoj sprezi sa vojskom.

D) Specijalne operacije

Specijalne operacije u zoni vojnog komandanta nipošto se ne mogu izvoditi ukoliko, kao prvo, viši vojni komandant prethodno nije jasno odredio zonu u kojoj će se one izvoditi, a drugo, ako nije obezbedio vezu i sistem za izveštavanje između štaba i specijalnih snaga. Ovo bi važilo i za specijalne snage koje dejstvuju ispred prednje linije borbene zone – a to su linija fronta, kao i ničija zemlja i pozicije suprostavljene strane.

E) Vatrene podrška

Vatrena podrška, koja obuhvata artiljerijsku i minobacačku podršku operacijama na terenu, mora se izuzetno pažljivo kontrolisati. Artiljerijsko i minobacačko grnatiranje bombardovanje moraju biti pažljivo koordinisani u vremenu i prostoru sa operacijama na terenu. Svakoj jedinici koja ima pravo na artiljerijsku podršku biće dodeljeni istureni oficiri za vezu i oni će obezbediti direktnu vezu između isturenog komandanta i artiljerije. Komandanti artiljerijskih i minobacačkih jedinica trebalo bi da zauzimaju istaknuto mesto u planu komandanta i njihovi komandanti biće u potpunosti svesni operacija na terenu. Po početku operacije, bilo bi normalno da artiljerija bude spremna za dejstvo “po pozivu”, što će omogućiti trupama na terenu da, zarad sopstvenih operacija, otvore artiljerijsku vatru na bilo koji cilj u bilo kom trenutku. Normalno je da komandant operacija na terenu kontroliše artiljerijska oruđa, a njegova kontrola zasnivaće se na složenom planu vatre, sačinjenom tokom izrade operativnog plana.

F) Policija

Sudeći prema dokumentima koje sam pregledao, na Kosovu su policija i vojska blisko i skladno saradivale u operacijama koje su, praktično, bile zajedničke i kombinovane. Bilo je borbenih elemenata srpske policije opremljenih kao laka pešadija i kao specijalizovanije anti – terorističke jedinice. Zbog uključenosti policije u operacije, a kako bi se izbegli nedostatak sadejstva i bratoubilaštvo, bilo bi neophodno imati komandanta sa jasno određenom odgovornošću. U ratu bi bilo normalno da vojni komandanti imaju primarno mesto u komandovanju zajedničkim operacijama vojske i policije.

Mandat MUP – a obuhvata kontrolu granica i nadgledanje kretanja i poseta stranaca.¹⁰ U principu, u ove poslove bi se u slučaju rata uključila i vojska, koja bi radila u saglasnosti sa policijom. Opasnost od oružane invazije punih razmera iz susedne zemlje, zahtevala bi upotrebu vojnih jedinica u pograničnim oblastima, u cilju uspostavljanja kontrole na terenu; to obično nije nešto što je policija u stanju da obavi, pa bila ona i najbolje naoružana. Na kraju,

¹⁰ Analiza vojnog analitičara Tužilaštva, 1. deo, odeljak B (MUP), pasus 44, str. 23.

bilo bi veoma neuobičajeno da se vojne jedinice stave pod kontrolu policije, prvenstveno stoga što policija nije obučena, niti ima iskustva, u upotrebi vojnih jedinica i teškog naoružanja kojim one raspolažu.

Iz gore navedenog se može videti da je koordinisanje različitih snaga i vidova vojske koji pružaju podršku na bojištu osetljiv zadatak i da se može uspešno obaviti jedino ukoliko glavnokomandujući lokalni vojni komandant preuzme kontrolu i izdaje jasanaređenja i uputstva, uključujući i obeležavanje geografskih graničnih linija između jedinica.

Za sve ove razne operativne odnose, ukoliko jedinice vojske i policije rade u skladu jedne s drugima, važno je napomenuti da će, bez obzira na komandni odnos, biti normalno da se dva puta na dan razmenjuju izveštaji o stanju situacije, i da će razmena oficira za vezu između različitih štabova biti standardna praksa. Dakle, vojni komandant trebalo bi da bude u potpunosti svestan delovanja policijskih snaga u svojoj zoni, kao i da može da interveniše i utiče na njih. Ne verujem da su tako velika pomeranja stanovništva i ubistva, kakva su navedena u optužnici, mogla da se odigraju bez punog znanja lokalnog komandanta Vojske Jugoslavije. Takođe uzimam u obzir i to da je VJ, koliko znam, ponekad pružala direktnu vatrenu i drugu podršku operacijama MUP-a.

Naravno, komandni odnosi su uvek osetljivi i komplikovani, jer u njima ulogu igraju i različite ličnosti komandanata. Vrsta komandnog odnosa određuje komandantovu odgovornost, ali treba dobro razumeti da mora postojati i nivo na kome se sve operacije koordiniraju. U slučaju SRJ, makar deo koordinisanja morao se odigrati na nivou Vrhovne komande, a deo na nivou Zajedničke komande. Ne mogu se izvoditi policijske i vojne borbene operacije nezavisno jedne od drugih, bez koordinisane strategije za dve organizacije, niti bez njihovog sadejstva na terenu. U prvom slučaju nastao bi haos, a u drugom, u borbi bi vladali konfuzija i bratoubilaštvo.

Pravila o borbenu angažovanje

Metod kojim se koristi civilno rukovodstvo radi uspostavljanja detaljne kontrole nad snagama na terenu, naziva se Pravila o borbenom angažovanju. Postoji kompleksan obrazac ograničenja i uslova za upotrebu sile, među kojima civilno rukovodstvo može odabrati ona koja su mu neophodna za kontrolisanje stepena do kojeg vojska može da koristi svoju vatrenu moć protiv neprijatelja, bilo da se radi o unutrašnjoj bezbednosnoj situaciji, ili o ratu punih razmera. Naprimer:

a) Mornarici može biti zabranjeno da, čak i u samoodbrani, dejstvuje vatrom po avionima koji lete u pravcu napada, sve dok se ti avioni ne pojave u okviru određenog dometa, ili dok njihovi sistemi za obeležavanje cilja ne fiksiraju brod. Ovo poslednje se može utvrditi radarskim sistemom za odbranu broda. Dakle, moguće je da ne postoji zona slobodnog otvaranja vatre

protiv neprijateljskih aviona, čak i ako avioni možda djeluju u zoni neprijateljstva.

b) Vojnicima se može reći da smeju da otvaraju vatru samo u samoodbrani, i to pošto su tri puta upozorili napadača. Svakom pojedinačnom vojniku mogu se dati detaljna pismena uputstva u ovom smislu, kako bi se osiguralo da ne postoji opravdanje ili dozvola za otvaranje vatre van okolnosti koje je definisalo civilno rukovodstvo.

c) U operacijama niskog intenziteta, komandantu brigade može biti zabranjeno da zatraži artiljerijsku podršku, osim ukoliko mu je cilj direktno u vidnom polju. Ovo znači da on ne bi smeo da djeluje po neprijateljskom štabu koji je lociran radiogoniometrom, već bi morao imati čoveka (npr. isturenog oficira za osmatranje), koji bi vizuelno identifikovao cilj i zatražio dejstvo.

Ova i njima slična pravila o borbenom angažovanju su način na koji civilno rukovodstvo kontroliše snage i obezbeđuje da svaki pojedinac, bez obzira kojoj oružanoj organizaciji pripada, postupi isključivo u saglasnosti sa njegovim instrukcijama.

Ima primera koji ukazuju na to da su pravila o borbenom angažovanju takođe bila deo doktrine VJ; takav jedan primer je sledeće naređenje:

N A R E Đ U J E M:

1. – Podršku jedinica MUP – s i otvaranje vatre po *šiptarskim* /kurziv u engleskom originalu/ teroristima vršiti kako je to regulisano naređenjem K – de Pr. korpusa str. pov. br. 880 – 76 od 07. 07. 1998. godine. Komandanti jedinica i borbenih grupa sprečiće nekontrolisano otvaranje vatre bez odobrenja pretpostavljene komande, a u slučaju neposrednog napada na jedinice VJ ili ugrožavanja bezbednosti ljudi i MTS /materijalno – tehničkih sredstava/ vatru otvarati uskladu sa naređenjem Komande Pr. korpusa str. pov. br. 880 – 101 od 16. 07. 1998. godine.

2. Za pružanje pomoći organima MUP – s u izvođenju pojedinih akcija, mora se planski odobriti pružanje podrške u neutralisanju pojedinih ciljeva. [...]

Za sprovođenje u život ovog Naređenja lično su mi odgovorni komandanti jedinica.¹¹

¹¹ Dokazni predmet K2277, ERN 0301-4812-0301-4994, Vojska Jugoslavije i Kosovo i Metohija 1998 - 1999. Primena pravila Međunarodnog prava oružanih sukoba. Izdavač: Vojska, str. 56-57.

Ise~ak iz naređenja komandanta Pri~inskog korpusa, generala Pavkovi]a, od 20. jula 1998. godine.

DISCIPLINA

Imam dosta iskustva u sprovođenju vojnog prava i disciplinskih odredbi, na nivoima komande od mlađeg oficira do generala. Jedna bitna svrha ovih mera jeste očuvanje discipline. Disciplina je okvir na kome počivaju sposobnost, efikasnost i, što je najvažnije, moral armije. Vojska koja je slabo ili nedovoljno disciplinovana neće se dobro boriti: pripadnici vojske neće podržavati jedni druge, a pod pritiscima borbe i pred opasnostima, pokleknuće volja za pobedom i odlučnost da se rizikuje sopstveni život da bi se savladali neprijatelj i prepreke.

Da bi se obezbedilo sve što je potrebno za sprovođenje discipline, normalno je da država donese vojni zakon ili sličan akt, koji će obuhvatiti Ženevske konvencije, međunarodno humanitarno pravo i građansko pravo te zemlje. Ovome treba dodati i uže odredbe koje se tiču kršenja zakona svojstvenih vojsci, poput dezerterstva ili kukavičluka pred neprijateljem, kao i striktniju primenu zakona i kažnjavanje određenih izgređa koji su u vojničkom životu od većeg značaja nego u civilnom. Primer za to je samovoljno odsustvovanje, preko koga se, uz opravdanje, u civilnom životu može preći, ali koje u vojnom životu predstavlja neprihvatljivo kršenje dužnosti, koje, ukoliko se ne tretira kao takvo, može dovesti do slabljenja discipline u aktivnom sastavu.

Glavnokomandujući donosi presudu o prekršajima, po kratkom postupku, brzo i na lokalnom nivou. Ovim se sprečava da optužbe nekom pojedincu vise nad glavom, i omogućava se lokalnom glavnokomandujućem da bude uzme u obzir lokalne okolnosti. Naprimer, može se desiti da su trenutne okolnosti veoma zahtevne, pa je potrebno sniziti nivo tolerancije, što će omogućiti glavnokomandujućem da uzme u obzir i moral jedinice, jer, kao i uvek, sprovođenje discipline na ovom nivou dovešće do smanjenja kako kriminala, tako i potrebe da se predmeti prosleđuju Vojnom sudu ili višoj instanci. Zato je, u velikoj meri, na glavnokomandujućem odgovornost da zahteva poštovanje onih disciplinskih standarda koje smatra odgovarajućim, kao i to da spreči tolerisanje prestupnika, tamo gde određeni problemi prevladaju.

U uslovima dok se vode operacije, manji prestupi mogu imati blaže posledice, dok drugi prestupi, poput odricanja poslušnosti, imaju mnogo veću težinu. Iz ovog razloga, kazne koje se izriču za izgrede kao što je odricanje poslušnosti, najverovatnije će biti znatno strožije u vreme trajanja operacija nego u miru. Moje iskustvo je da se broj disciplinskih prekršaja u dobro vođenoj jedinici drastično smanjuje kad jedinica izvodi operacije, i kad je svaki čovek odgovoran za sopstveni život i život svojih drugova. Isto tako, u žaru bitke moguće je da se čoveku, ponekad, usled zamora i stresa, smanji sposobnost prosuđivanja, te da donese pogrešne odluke vođen emocijom, strahom i osećanjem moći, koje potiče iz situacije "život ili smrt", u kojoj čovek *sam* drži prst na obaraču. U ovakvim okolnostima ponekad se dešavaju ekscesi.

Za većinu ratova i vojnih operacija važi da se ekscesi obično događaju na nivou nižih komandi; viša komanda treba odmah da ih identifikuje, prijavi i uguši, kako te snage ne bi izgubile osećaj za disciplinske prekršaje i neobuzdano se otele kontroli.

Disciplinski incidenti moraju se prijaviti putem lanca komandovanja. Mora se razmotriti da li treba ukloniti sa položaja lice koje komanduje dotičnom jedinicom, i koje je, stoga, odgovorno lice, i treba li započeti potrebnu istragu i sudski postupak. Ponekad se može desiti da takvi incidenti budu prijavljeni sa zakašnjenjem, ali to lanac komandovanja ne oslobađa odgovornosti da preduzme korake, i to u najkraćem mogućem roku. U profesionalnoj vojsci, komandanti na višim nivoima moraju biti upoznati sa događajima u svojoj zoni odgovornosti, i spremni da pokrenu disciplinski postupak, kako nalažu zakoni i odredbe. Njihova krivična odgovornost je tim veća što su prestupi češći, ali nisu oslobođeni odgovornosti ni za neke izolovane slučajeve, ako nisu preduzeli odgovarajuće disciplinske mere.

Kada bih ja, kao general, čuo da je bilo ekscesa u nekoj brigadi, najpre bih od komandanta brigade zatražio hitan izveštaj o toj stvari, a potom bih očekivao da se angažuje tim istražitelja koji će izveštavati direktno mene, preskočivši dotičnog brigadnog komandanta. Međutim, kao prvo, dobar komandant brigade, sa disciplinovanom formacijom, ne bi se ni našao u takvoj situaciji, a, kao drugo, brzo bi i sam preduzeo istragu i disciplinske mere. Očekivao bih da bilo kakve pretpostavke o nepostojanju krivične odgovornosti lokalnog komandanta verovatno budu odbačene, i da on bude prebačen na drugi položaj – ovoga puta verovatno ne na komandno mesto. Mišljenja sam da u ratu nije uputno preći preko nečega samo zato što postoje sumnje da neko nije krivično odgovoran; u tom slučaju bih više voleo da vidim da se ta osoba ukloni sa svoga mesta, makar se posle ispostavilo da dokazi ne potkrepljuju taj potez, nego da osoba ostane gde jeste i nastavi sa prestupima, koji za moguću posledicu imaju gubitak ljudskih života.

Moguće je da čitava jedinica učestvuje u ekscesu koji se kosi sa humanitarnim pravom. Ukoliko bi to bio slučaj, onda ne samo što bi se ta jedinica morala povući sa njenog operativnog položaja, već bih ja smenio njenog komandanta, a možda i razbio jedinicu i uputio njene pripadnike na različita mesta. Ovo, naravno, ne bi umanjilo potrebu za celovitom istragom i potonjim suđenjem komandujućima.

Da ponovim, disciplina je potka morala. Slabo disciplinovana jedinica se neće dobro boriti, biće sklona ekscesima, a moral u njoj biće podriven. Ovakva jedinica pre će pretrpeti poraz nego ostvariti pobedu.

Disciplinski sistem Vojske Jugoslavije

Na osnovu informacija koje sam pregledao – pre svega iz Izveštaja vojnog analitičara Tužioca – može se zaključiti da je disciplinski sistem VJ imao čvrste osnove u zakonu. On je obiman i sveobuhvatan, i bavi se ne samo

uobičajenim disciplinskim pitanjima, već i onima koji se tiču teritorijalnih i rezervnih snaga. U članu 126 Ustava se kaže:

“Predsednik Republike postavlja, unapređuje i razrešava oficire Vojske Jugoslavije određene saveznim zakonom, postavlja i razrešava predsednika, sudije i sudije porotnike vojnih sudova i vojne tužioce.”

Složio bih se sa zaključkom, koji se zasniva na podatku poput ovog iz prethodnog odlomka, da Predsednik Jugoslavije snosi konačnu odgovornost za disciplinu i standarde u Vojsci Jugoslavije. Znači, ukoliko dođe do značajnog kršenja reda i mira, onda se izvesna odgovornost za to mora pripisati Predsedniku. Njemu neposredno potčinjeni generali, pogotovo načelnik Generalštaba, takođe treba da snose značajnu odgovornost, jer se na njihovom nivou ostvaruje veza vojske i civilnih vlasti.

Odgovornost za sprovođenje discipline u okviru celokupnih snaga prenosi se putem lanca komandovanja na standardan i međunarodno prihvaćen način, kako bi se potčinili svi komandanti, do onog na najnižem nivou. Ovlašćenja komandanata VJ, sudeći prema dokumentima koje sam pregledao, ne razlikuju se mnogo od onih koje sam imao prilike da vidim u Britanskoj Armiji. Disciplinski sistem VJ se generalno može uporediti sa onima koji se praktikuju u drugim civilizovanim i organizovanim narodima; stoga se mora zaključiti da je u VJ potka discipline postojala u svom najrazvijenijem obliku.

U prevodu sam pročitao knjigu Vojska Jugoslavije i Kosovo i Metohija 1998 – 1999. Primena pravila Međunarodnog prava oružanih sukoba.¹² U njoj mi pada u oči činjenica da je od sredine 1998. do juna 1999. godine, Štab Vrhovne komande izdao čitav niz naređenja koja su išla makar do nivoa korpusa, u kojima je isticao brigu Vojske Jugoslavije za poštovanjem međunarodnih i humanitarnih odredbi u toku vođenja rata. Unekoliko me je iznenadio broj naređenja i potreba da budu ponovljena u ravnomernim intervalima. Iz toga zaključujem da je makar na armijskom komandnom nivou, postojala zabrinutost oko toga da li se odredbe poštuju ili ne. Uistinu, ima primera gde se priznaje da ovo nije bilo tako, mada su to usamljeni slučajevi i na veoma niskom rangju. Na osnovu knjige konstatujem da je, na primer, načelnik Generalštaba, u maju 1999. godine, 3. armiji (i drugim jedinicama) uputio sledeće naređenje:

Komandanti, komandiri jedinica i druge pretpostavljene starešine, dužne su da preduzimaju potrebne mere radi sprečavanja povreda načela, pravila, propisa međunarodnog ratnog prava i lično su odgovorni ako su znali ili mogli da znaju da njima potčinjene ili druge jedinice ili pojedinci pripremaju

¹² Dokazni predmet K2277, ERN 0208-3388-0208-3388, Primena pravila Međunarodnog prava oružanih sukoba, jun 2001. godine.

ili vrše povrede načela, pravila i propisa međunarodnog ratnog prava, a ne preduzmu mere da se te povrede spreče.¹³

U sledećem pasusu se kaže:

Lično je odgovoran svaki vojni starešina koji zna da su povrede načela, pravila i propisa međunarodnog ratnog prava izvršene, a protiv izvršioca ne pokrene disciplinski ili krivični postupak.¹⁴

Konstatujem, takođe, da je u knjizi naveden veoma mali broj disciplinskih slučajeva, a da oni koji su navedeni ne podrazumevaju ozbiljne optužbe koje se tiču komandne odgovornosti.

Jasno je da bi se uz tako izričito naglašavanje korektnih i humanitarnih aspekata vođenja rata, od svih komandanata očekivalo da na njih obrate posebnu pažnju i da hitno preduzmu disciplinski postupak ili prijave takve povrede, ukoliko ih zapaze.

Takođe imam u vidu i striktan i formalan Zakon o Vojsi Jugoslavije, kojim je, zajedno sa Zakonom o odbrani, jasno i nedvosmisleno definisan lanac komandovanja, te naglašen značaj koji je jugoslovensko rukovodstvo pridavalo vođenju rata u skladu s pravilima humanitarnog prava i potrebi poštovanja Ženevskih konvencija, sa svih njihovim implikacijama. Imajući pred sobom sve ove dokaze, jedino što mogu da zaključim je da su tokom izvesnog perioda vidovi jugoslovenske vojske morali da podučavaju sve svoje oficire značaju ovih pitanja. Očekivao bih da je ovo deo programa više generalštabne škole i obuke pitomaca. Ako je to tako, onda bi svi oficiri, od najmlađih do najstarijih, morali biti upoznati sa međunarodnim zakonima koji proističu iz Ženevskih Konvencija, kao i sa značajem njihovog poštovanja, kako predviđaju Zakon o Vojsi i drugi dokumenti.

U bilo kojem ratu uvek postoji verovatnoća da će biti pojedinačnih incidenata preteranog i kriminalnog nasilja, kao i pogrešnog upravljanja situacijom na nižim nivoima, a moguće je, čak, i na nivou komande čete. Takvi incidenti bi, normalno, bili uočeni, i pokrenuo bi se disciplinski postupak, mada ovo u jeku bitke može potrajati, a može se i ispostaviti da dokaze nije lako pribaviti. Međutim, ekscesi opisani u optužnici zahtevaju masivnu logističku organizaciju i organizaciju ljudstva – kao prvo, da bi se pokrenuli proterivanje ljudi iz njihovih domova, a kao drugo, da bi se sproveli efikasno i ekspeditivno, što je i bila njihova očigledna odlika.

Jasno je, stoga, da je viši komandni nivo Vojske Jugoslavije i policijskih vlasti morao prećutno odobravati ili čak podržavati ove događaje, i dozvoljavati da prođu nekažnjeno. Kao što sam gore objasnio, bez obzira na njihov komandni odnos, VJ i policija nisu mogle operisati u takvim razmerama,

¹³ Dokazni predmet K2277, ERN 0208-3388-0208-3388, Primena pravila Međunarodnog prava oružanih sukoba, jun 2001. godine, str. 110.

¹⁴ Dokazni predmet K2277, ERN 0208-3388-0208-3388, Primena pravila Međunarodnog prava oružanih sukoba, jun 2001. godine, str. 110.

a da jedna nije znala šta radi druga. I što je još važnije, morale su unapred usaglašavati svoje aktivnosti.

Aktivnosti ovih razmera bile bi opšte poznate u javnosti, kao i na svim nivoima vojne komande. Nezamislivo mi je da i pored svog medijskog izveštavanja koje je postojalo u to vreme, i uprkos obimu kriminalnih radnji, čak i najviši nivoi vojne komande nisu bili svesni toga da se mnoga od ovih dela dešavaju. Osim toga, kao profesionalni oficir, a na osnovu dokumenata koje sam pregledao, VJ bi trebalo da ima procedure koje omogućavaju da lanac komandovanja bude obavešten o svim ozbiljnim disciplinskim incidentima. Kada budu obavešteni, očekivalo bi se pokretanje hitne istrage, kao i suspenzija komandanata na najvišim komandnim nivoima, ako bi se ustanovilo da se ne preduzimaju disciplinske mere zbog kršenja zakona ratovanja i međunarodnog humanitarnog prava. Očekivao bih da najmanje jedan viši komandant bude smenjen, a da po stupanju na dužnost, njegova zamena ukloni s dužnosti i druge komandante, za čije jedinice se ustanovi da su igrale značajnu ulogu u počinjenim svirepostima.

U bilo kojoj armiji u miru, a pogotovo u ratu, sasvim je ispravno smeniti komandante istoga trena, ako treba i bez upozorenja, ukoliko ne postupaju u skladu sa strateškim planom i uputstvima pretpostavljenih, ili ukoliko se ustanovi da ima manjkavosti u načinu na koji vrše svoju komandnu dužnost. Pošto je disciplinski postupak pokretan samo na najnižim nivoima, a imajući u vidu razmere kriminalnih operacija, nameće se zaključak da su viši komandni nivoi prelazili preko njih, a verovatno su ih i ohrabivali, podržavali, pa čak i odobravali. Ovo je tim verovatnije što je izdato mnogo instrukcija i signalnih poruka¹⁵ koje, kao prvo, ukazuju na to da komandanti jesu bili svesni onoga šta se događa, a kao drugo, impliciraju da ni u tom trenutku, ni po završetku neprijateljstava, nisu preduzimali ništa da se ispoštuju pohvalni principi zacrtani u zakonima koji se odnose na VJ, niti upozorenja i instrukcije koje su izdavali razni pretpostavljeni komandanti.

Takođe treba napomenuti da komandanti VJ ne bi trebalo da mogu u potpunosti da se odreknu odgovornosti za ekscese koje su počinili MUP ili druge oružane grupe. U najmanju ruku, odgovornost vojnog komandanta bila bi da skrene pažnju na takve ekscese, da preduzme odlučne korake u cilju njihovog sprečavanja i potonjeg disciplinskog postupka.

Znanje

Želeo bih da ponovim kako funkcioniše komandovanje u vojsci. U konvencionalnim snagama kao što je VJ, postojaće jasno utvrđen lanac komandovanja, od samoga vrha, pa do svakog odeljenja na terenu. Linije izveštavanja održavaju se sa neposredno nadređenim štabom, a svaki štab je

¹⁵ Dokazni predmet K2277, ERN 0208-3388-0208-3388, Primena pravila Međunarodnog prava oružanih sukoba, jun 2001. godine

odgovoran da uputstva koja je primio od pretpostavljene komande prevede u ulogu i zadatak za jedinice u svojoj nadležnosti. Dakle, sam vrh vojne hijerarhije, naprimer Vrhovni savet odbrane, može osmisлити stratešku direktivu i politiku, i one će preko Generalštaba VJ biti prosleđene raznim podređenim formacijama, koje će, pak, ove direktive tumačiti i prosleđivati putem sebi podređenih komandi. Jasno je da će, na nivou čete, razumevanje opšte strateške vizije Vrhovnog saveta odbrane biti ograničeno, ali na četi je odgovornost i zadatak da tu viziju i direktivu sprovodi u okviru svojih sposobnosti i jasnih granica koje su joj postavljene.

Opšte uzevši, u vojnoj hijerarhiji, jedinice i formacije biće u izvesnoj meri upoznate makar sa onim akcijama koje treba da izvedu za dva hijerarhijska stepena niže trupe. Naprimer, komandant brigade očekivao bi da bude detaljno upućen u aktivnosti četa u sastavu svoje brigade. U načelu, ovo bi trebalo da se vidi iz izveštavanja i drugih standardnih procedura. U ovome ličnost komandanta igra bitnu ulogu: lično sam poznao komandante brigada koji su do najmanjeg detalja bili upućeni u vojne operacije i najnižih odeljenja i patrola. Uistinu, i brigada može doneti opšti plan za patroliranje, a jedinica na terenu treba da ga sprovede. Jedan od suštinskih elemenata komandantove sposobnosti da kontroliše svoje jedinice je sistem veza. Izvesno je da tehničke veze igraju kritičnu ulogu u kontrolisanju podređenih jedinica, ali uspešan komandant će i sam obilaziti jedinice na terenu, ne bi li video kako se ponašaju i da li imaju nekih problema. Druga korist od takvog obilaska jedinica je, naravno, da se upozna sa prirodom terena na kome očekuje da njegove jedinice dejstvuju, kao i mogućnost da lično rukovodi.

U toku intenzivnih operacija, izveštavanje će se obavljati svakog minuta. Povrh toga, makar dva puta na dan, obično ujutru u uveče, slaće se i rutinski izveštaj o situaciji. Ovi izveštaji će obično biti, ili u formi signalne poruke, ili u pisanoj formi, i pružiće obuhvatan opis događaja o prethodnih dvanaest časova aktivnosti jedinice koja ga šalje.

Iz ovoga je, dakle, jasno, da su vojne operacije, u konvencionalnoj dobro strukturiranoj i disciplinovanoj vojsci, pod strogom kontrolom i nadzorom, te da će mogućnosti za dugoročna i veća odstupanja od opšteg plana biti ograničena na aktivnosti jedinica koje bismo mogli nazvati jedinicama van kontole.

Jedinice van kontrole

Treba razmotriti šta se može podrazumevati pod terminom "jedinice van kontrole". Po meni, one bi potpadale pod neku od sledećih kategorija:

- a) Jedinice koje čine greške usled pogrešne procene komandanta.
- b) Preterana reakcija komandanta, koja odstupa od direktive, i možda se kosi sa pravilima i konvencijama službe.
- c) Namerno odstupanje od naredbi izdatih komandantu.

Pogrešna procena

Pogrešna procena biće česta pojava u ratnoj zbrci, a nije strana ni u mirnodopskim uslovima. Pogrešna procena podrazumeva da komandant nije primenio svoju vojnu stručnost i znanje na zdravorazumski način i profesionalno. Pogrešne procene mogu se javiti na raznim nivoima komande, ali su uobičajenije na onim nižim. Naprimer, patrola može da pređe granice u okviru kojih joj je rečeno da operiše, i da prekorači na teritoriju druge jedinice. Međutim, nije verovatno da će pogrešna procena dovesti do značajnih dugotrajnih odstupanja od vojnog plana i direktiva, jer će odgovorni komandant revnosno ispraviti svoje greške.

O pogrešnoj proceni će se gotovo sigurno voditi istraga, čiji će stepen formalnosti zavisiti od ozbiljnosti greške, a mogao bi da sledi i disciplinski postupak. Kad su operacije u toku, druga mogućnost je da se komandant bez upozorenja smeni, ukoliko se smatra da je napravio pogrešnu procenu velike težine.

Preterani postupci

Može se desiti da komandanti na nižim nivoima, u nekoj situaciji odreaguju na preteran način i prekrše disciplinska pravila. Takvi primeri mogu biti incidenti poput bespotrebnog ubijanja zatvorenika i civila. Ovakve situacije gotovo da ne bi mogle proći nezapaženo od lanca komande. Kad se otkriju ekscesi, neposredni komandanti bi, po pravilu, imali odgovornost da pokrenu disciplinski postupak. Ako to ne učine, njihovi pretpostavljeni bili bi dužni da pokrenu disciplinski postupak, ne samo protiv počinilaca, već i protiv neposrednih komandanata koji su propustili da pokrenu odgovarajući postupak.

Kada se ekscesi dešavaju konsistentno, pretpostavljeni komandanti koji obavljaju svoju dužnost morali bi biti svesni tih događaja. U tom slučaju, ukoliko komandanti ne bi preduzeli disciplinske mere, niti pokrenuli postupak, to bi značilo da su deo kriminalne politike, bilo na osnovu toga što njome upravljaju, ili što svesno propuštaju da preduzmu korake. Ovo, međutim, ne treba shvatiti kao insinuciju da viši komandanti ne snose odgovornost za pojedinačne incidente; na njima je odgovornost da obezbede pokretanje disciplinskog postupka kad god je to neophodno.

Treba imati u vidu da je u svim ovim slučajevima, u ratnoj situaciji, savršeno normalno bez prethodnog upozorenja smeniti sa komandnog položaja oficira bilo kog ranga i da to ne zahteva sudski postupak ili objašnjenje. I sam sam morao ovako da postupam, a video sam da to čine i drugi. Dakle, svakom komandantu na raspolaganju stoji ova momentalna sankcija, ako zna ili sumnja da se dešavaju ovi ekscesi, ali nema vremena ili, možda, sredstava, da sprovede punu istragu praćenu normalnim pravnim postupkom.

Ne mogu da podržim nijednu tvrdnju u kojoj se kaže da su događaji na Kosovu, opisani u optužnici i drugim dokumentima koje sam pregledao, rezultat pogrešnih procena koje su doneli niži komandanti. Široke razmere i medijska pokrivenost ovih ekscesa, kao i činjenica da nisu preduzimate disciplinske mere, podrivaju svaku takvu tvrdnju. U najboljem slučaju, viši komandni nivo morao je biti u dosluhu, a u najgorem slučaju, viši nivo vojne komande znao je da podređeni komandanti postupaju u skladu sa uputstvima o sprovođenju takve politike, ali se pretvarao da to ne vidi.

Pred komandantima na svim nivoima je pravni i moralni zahtev da obezbede sprovođenje disciplinskih mera kada je to potrebno. Dozvoliti da makar i jedno ozbiljno kršenje zakona ratovanja ili međunarodnog humanitarnog prava prođe bez istrage i nekažnjeno, predstavlja ozbiljno odstupanje od komandne odgovornosti, a ta odgovornost se proteže do najviših nivoa komande. Kao što sam već pomenuo, verujem da je više civilno i vojno rukovodstvo Vojske Jugoslavije znalo za ekscese.

Svesno odstupanje

Veoma su retki slučajevi da komandant u nekoj operativnoj zoni može, neko duže vreme, svesno da sprovodi politiku koja je u potpunosti u neskladu sa namerama njegovih pretpostavljenih. Ovo će, opet, zavisiti od prirode operacija i njihove geografske različitosti i udaljenosti od centralnog komandnog mesta, koje su tom komandantu van kontrole i stvorile uslove za operisanje.

Sada bih želeo da razmotrim uslove za samovoljno operisanje u kontekstu jugoslovenske armije, onako kako ih ja razumem iz materijala koji sam pročitao. VJ je strukturirana i vođena na ortodoksan način, i ima obuhvatne zakone i pravila. Zakon o Vojski Jugoslavije je pohvalan i dobro formulisan dokument, kojim bi se svaki narod mogao ponositi, kada bi se preneo u pravno ponašanje njegovih oružanih snaga. Ako mogu da pretpostavim da je ovaj zakon o Vojski postojao za vreme operacija na Kosovu, onda je jasno da su za VJ na svim komandnim nivoima važili isti oni pravni parametri koji su važili i za mene, tokom čitave moje vojne karijere, i u operacijama širom sveta. Može se, dakle, zaključiti, da je opšti smer operacija na Kosovu bio u skladu sa željama vojnog lanca komandovanja i da, ukoliko je bilo ekscesa u navedenim razmerama, onda je neko za njih, po mom mišljenju, neizbežno davao odobrenja, i to uz znanje komandanata na ratištu, kao i, po svemu sudeći, njihovih pretpostavljenih. Ovo je morao biti slučaj čak i ako nije bilo izričitih naređenja, što se moglo dešavati u situacijama kad su komandanti i sami bili svesni da gaze zakon time što dozvoljavaju da se određene stvari događaju, i za koje ne žele da budu evidentirane u pisanom obliku.

Policija

Ranije u svom iskazu govorio sam o odnosu koji bi trebalo da postoji, i koji bi se očekivao, između vojske i policije, tamo gde one, za razliku od civilnih, vode paralelne borbene operacije. Od suštinskog značaja bi bilo da imaju jednog zajedničkog glavnokomandujućeg. Da je policija, u ovom slučaju, zatražila podršku za podizanje nivoa naoružanja i brojnog stanja snaga, ako je to van njenih sopstvenih mogućnosti, onda bi vojni komandant obezbedio tu podršku. Ova podrška mogla bi biti artiljerijska, oklopna ili inženjerijska, i vojni komandant bi, sigurno, želeo da zna kako će se ona koristiti.

Međutim, ako je policija imala ovlašćenja isključivo za aktivnosti koje se tiču reda i mira među građanstvom, to bi se smatralo samo njihovom normalnom nadležnošću. Ukoliko oni u toku vršenja tih dužnosti počine zločine, ili se na drugi način ogreše o zakon, vojsci bi bilo teško da intervenišu više od toga što će slučaj prijaviti, osim ukoliko nije dobila posebna ovlašćenja.

Ako bih ja, radeći u takvim uslovima, ustanovio da se moj saveznik policija ponaša nedisciplinovano i nezakonito, sigurno bih to prijavio, i očekivao bih da dobijem uveravanje da se, na nivou na kome se susreću policija i vojska, preduzimaju koraci po pitanju ove situacije.

Ukoliko bi policija operisala kao borbena sila, postojao bi zahtev da se između snaga uspostavi normalan vojni sistem topografskih granica. Ako bi policija učestvovala u većim operacijama, kao što je premeštanje stanovništva ili izbeglica sa jednog područja na drugo koje je na teritoriji pod vojnom komandom, onda bi postojao zahtev za postavljanjem oficira veze i za tim da vojska bude upoznata sa tim šta se tačno događa, kako bi te događaje mogla da koordiniše sa pokretom sopstvenih trupa i svojim vojnim operacijama. Još jednom da kažem, pod pretpostavkom da su informacije koje sam pročitao u optužnici i drugim dokumentima tačne, potpuno je jasno da ni policija ni Vojska ne bi mogle same, bez međusobne saradnje, i operišući unilateralno, da sprovedu u njima opisane akcije.

Na osnovu onoga što sam pročitao o operacijama, mislim da je na Kosovu isključena mogućnost da, zbog visokog intenziteta operacija, nije bilo uslova da se uoče i prijave ekscesi. Srpske snage u to vreme nisu učestvovala u neprekidnoj, intenzivnoj, bici protiv velike, konvencionalne armije, i mogle su imati vremena da ispravno procenjuju informacije koje im dostavljaju jedinice na terenu, kao i one koje dobijaju putem medija. Po mom mišljenju, dakle, argumentom da se u "vihoru rata" svašta događa, teško da se može objasniti zašto su ekscesi prolazili nekažnjeno.

Rezime

Nemam sumnji u to da se obimne i dugotrajne aktivnosti na Kosovu nisu mogle odvijati bez znanja, uputa (bilo da su date greškom ili namerno) i saglasnosti najviših redova angažovanih snaga vojske i policije, kao i tadašnjeg

civilnog rukovodstva SRJ. Znači da posebno Predsednik SRJ, pogotovu ako se ima na umu njegova dodatna uloga glavnokomandujućeg oružanih snaga, snosi direktnu odgovornost.

Gornjem zaključku u prilog ide i očigledna činjenica da se nisu preduzimale disciplinske mere. Naprotiv, zvaničan stav raznih i odgovornih komandnih nivoa bio je povlađivanje i uvažavanje.

PRILOG A **Izveštaja vojnog eksperta Tužioca**

BIOGRAFSKI PODACI **O VOJNOM EKSPERTU TUŽIOCA -** **GENERALU SIR PETERU DE LA BILLIEREU**

Ja sam general (u penziji) Sir Peter de la Billiere. Rođen sam 1934. godine, i po završetku škole i osnovne vojne obuke, u septembru 1952. godine, priključio sam se lakoj pešadiji u Durhamu, u činu potporučnika. Odmah sam upućen u Koreju, u 1. bataljon, gde sam tokom Korejskog rata komandovao vodom od nekih 35 ljudi. Otrprike šest meseci u toku toga rata, učestvovao sam uglavnom u odbrambenoj borbi. Tokom tog perioda, doživeo sam neke od najžešćih artiljerijskih koncentracija neprijatelja od Drugog svetskog rata, a mnogi od njih bili su jednakog ili i većeg intenziteta nego većina bitaka u Drugom svetskom ratu. Zahvaljujući tome, stekao sam dragocen uvid u pritiske, opasnosti i odgovornosti niže komande u ratu velikih razmera.

Po završetku Korejskog rata, otišao sam u Egipat, gde sam i dalje zapovedao istim vodom. Dve godine sam ostao u istom zvanju i učestvovao sam u bezbednosnim operacijama u oblasti Sueckog kanala pod britanskom okupacijom. To mi je omogućilo da produbim svoje znanje o vojnom rukovođenju i upravljanju ljudstvom, i da steknem dragoceno iskustvo u vođenju operacija unutrašnje bezbednosti na nižem nivou.

Od sledećih dvadeset i šest godina, oko dvadeset sam proveo na komandnim položajima u okviru jedinice specijalnih snaga Britanske armije, poznate pod nazivom Specijalne vazdušne jedinice /Special Air Service, skraćeno SAS/. Zahvaljujući toj činjenici, rukovodio sam operacijama po čitavom svetu: u Malaji protiv komunističkih ustanika; na Borneu protiv indonežanske infiltracije u današnju Maleziju; i na Srednjem istoku, protiv komunističkih pobunjenika koji su napadali i pokušavali da zbacе omansku vladu, te preuzmu kontrolu nad Hormuškim moreuzom. Ovo mi je dalo izvrsan uvid u blisku saradnju sa stranim armijama, koje mogu imati i drugačiju organizaciju, standarde obuke i procedure od Britanske armije.

U Malaji, naprimer, blisko sam saradivao sa policijom u anti - terorističkim operacijama u dubini džungle, i često sam u džungli boravio i po

četiri meseca. Stekao sam iskustvo u planiranju operacija sa oružanim policijskim snagama, i u tome kakve su komisije i procedure potrebne da bi zajedničke operacije vojske i policije bile uspešne i koordinisane. Naprimer, na različitim nivoima na kojima sam komandovao, od najviših do najnižih nivoa čete i voda, postojale su komisije za planiranje, čiji je zadatak bio ne samo da identifikuju neprijatelja i donesu odluku o lokalnoj strategiji i vođenju operacija u okviru opštih smernica koje je formulisala vlada zajedno sa vrhom vojne komande, već i da obezbede da policijske i vojne snage rade usaglašeno.

Kasnije sam takođe bio odgovoran i za uspostavljenje anti - terorističkih snaga britanske vojske, koje je trebalo da rade u sprezi sa snagama britanske policije u borbi protiv bilo kakve opasnosti od terorizma, koja bi pretela samom Ujedinjenom Kraljevstvu. Kasnije, 1980. godine, predvodio sam ove snage u događaju poznatom kao "opsada iranske ambasade". Ovom operacijom komandovala je policija, a naše vojne snage blisko su saradivale. Nalazio sam se u Kancelariji za izveštavanje koju je uspostavio kabinet vlade /Cabinet Office Briefing Room (COBR)/, gde sam imao odgovornost za vođenje vojne strane operacija, i održavanje veze između naših vojnih snaga, s jedne strane, i britanske vlade, ponekad premijera, s druge.

Između 1955. i 1983. godine, u dva navrata sam bio dodeljen stranim armijama, najduže na dve godine. Predvodio sam delegaciju britanske vojske u Sudanu, i služio sam u arapskoj armiji, Regularnoj saveznoj armiji /Federal Regular Army, skraćeno FRA/, koja je u Adenu, sadašnjem Jemenu, radila uporedo sa britanskom. U Jemenu sam bio oficir za obaveštajne poslove zadužen za obaveštavanje Armije i saradivao sam sa vladinim obaveštajnim službama na uspostavljanju zajedničkih operacija sa Britanskom armijom i FRA. Ove operacije su imale za cilj da se obezbede slobodni kanali za snabdevanje udaljenih garnizona u opustošenoj zemlji, a potom i da se napadaju plemenski položaji, koji su ugrožavali bezbednost ondašnjeg režima u Adenu.

Kao major, 1966. godine sam pohađao višu štabnu školu /Military Staff College/, koja predstavlja suštinsku obuku u svim oblicima operativnog rada štaba i koja je preduslov za viši komandni položaj u Armiji. Godine 1982, pohađao sam najviši stepen više štabne škole, tj. Kraljevski koledž za studije odbrane /Royal College of Defence Studies/, kao brigadir pred unapređenjem. Ovaj Koledž studente treba da pripremi za viša komandna mesta i da ih uputi u odnos politike i vojnih operacija. Od 70 - tak studenata na mojoj godini, oko 40 je bilo iz drugih zemalja, a britanske studente su činili sva tri vida vojske, zatim policija i viši diplomatski službenici.

Pošto sam u toku rata na Folklandima, kao brigadni komandant komandovao specijalnim snagama, kasnije, po završetku rata, služio sam kao vojni komesar i vojni komandant na Folklandskim ostrvima. Na ovoj dužnosti komandovao sam snagama od 5000 ljudi, u odbrani i obnovi Folklanda. Bio sam u Pravnom savetu i radio sam uporedo sa civilnim komesarom na razvoju ostrva i ponovnom uspostavljanju njihove infrastrukture.

Nakon ove službe, koja je trajala nekih četrnaest meseci, imenovan sam za generalnog oficira sa komandom nad svim trupama i vojnom infrastrukturom u Walesu, što me je dovelo u blizak kontakt sa policijom i lokalnim vlastima, i učinilo me odgovornim za razvoj odnosa vojske i stanovništva. Nakon ovoga, imao sam sličnu dužnost u Jugoistočnoj oblasti /South East District/, gde sam pod sobom imao 80.000 ljudi i najveću vojnu infrastrukturu u Ujedinjenom Kraljevstvu u to vreme.

Verovatno zahvaljujući ovim višim položajima i višegodišnjem iskustvu u arapskim zemljama, izabran sam za zapovednika Britanskih snaga u ratu u Zalivu. Posle Amerikanaca, Britanija je rat uputila najveći vojni kontingent, tako da sam komandovao 45.000 ljudi i žena, brojnim brodovima, vazduhoplovstvom, kao i oklopnom divizijom i drugim pomoćnim pozadinskim snagama i snagama za snabdevanje. U okviru Koalicije radio sam direktno sa američkim glavnim komandantom, a istovremeno sam odgovarao i sopstvenom glavnom komandantu u Engleskoj, i, naravno, vladi i ministrima. Operacije su me dovele u blisku saradnju na izradi planova sa britanskim i stranim diplomatama, a posebno sa našim ambasadorom. Zahvaljujući ovoj operaciji stekao sam jedinstveno iskustvo u komandovanju na najvišem nivou u toku rata, kao i u odnosu koji postoji između vojnog komandanta na terenu i vlade i političkih kontrolora, kako u Ujedinjenom Kraljevstvu, tako i u mnogim drugim zemljama.

Moje poslednje poslanstvo u funkciji generala Britanske armije bilo je da, posle uspešnog okončanja rata u Zalivu, zastupam britansku vladu i Ministarstvo odbrane u njihovim odnosima širom arapskog sveta. Putovao sam širom zemalja članica arapskog Saveta za saradnju u Zalivu /GCC/, Sirji i Egiptu, i vodio razgovore i pomagao planiranje političkog i vojnog restrukturiranja zemlje, neophodnog za ponovno uspostavljanje kohezivne odbrambene vlasti u čitavom regionu.

Dakle, učestvovao sam u operacijama u svim bitnim činovima. U Malaji i Borneu stekao sam veliko iskustvo u radu u operacijama i njihovom planiranju, sa policijom i vidovima podrške kao što su artiljerija, vazduhoplovstvo i mornarica, na praktičnom i relativnom niskom nivou u smislu ranga. Tokom opsade iranske ambasade, imao sam jedinstveno iskustvo da blisko saradujem sa policijom, u zemlji gde je policija imala primat.

U armijskoj višoj štabnoj školi i, potom, na Kraljevskom koledžu za studije odbrane, dobio sam dobru obuku u upravljanju zajedničkim operacijama i o saradnji sa stranim vladama, na operacijama koje su test vojne i diplomatske sposobnosti.

Moje operativno iskustvo obuhvata veliki raspon operacija, od rata punih razmera u Koreji, preko protiv - ustaničkih operacija u džungli u Malaji, gde sam učestvovao u zajedničkim operacijama policije i vojske, pa do operacija sa civilnim domaćim stanovništvom na Borneu, gde sam u dubini džungle, kao komandir voda, bio odgovoran za operacije sprečavanja upada preko granice.

Značajno iskustvo imam i u borbi protiv terorizma u Ujedinjenom Kraljevstvu. Kao glavnokomandujući britanski komandant trupa SAS - a, tokom opsade iranske ambasade stekao sam dobar uvid u ograničenja Armije i njen *modus operandi* u radu sa policijom i vladom, na najvišem nivou i u uslovima normalnih ograničenja koja za vreme mira postoje u Ujedinjenom Kraljevstvu.

U nekoliko navrata sam bio odgovoran direktno britanskom premijeru. To je bio slučaj i tokom opsade iranske ambasade i tokom rata u Zalivu, kao i u drugim prilikama kada sam, kao prekomorski oficir za vezu, odgovorao direktno vladi. Iskustvo u saradnji sa vladom, na visokom komandnom nivou u ratu, bilo mi je posebno dragoceno u ratu u Zalivu, gde sam morao da radim zajedno sa saveznicima i snagama koalicije iz 30 - tak različitih zemlja, i gde sam morao da igram značajnu i uticajnu ulogu u koalijskoj armiji, koja je brojala 850.000 ljudi. Imao sam punu odgovornost za sprovođenje politike i direktiva britanske vlade na ratištu.

Prilikom sastavljanja izveštaja za tužioca, stavljen mi je na raspolaganje materijal sa podacima o činjeničnom kontekstu, uključujući i izveštaj u dva dela vojnog analitičara tužioca, Philipa Cooa. Pored toga, imao sam na raspolaganju i neke dokumente, koji se direktno ili indirektno odnose na VJ. Na neke od njih pozivao sam se u svom izveštaju.

Tužilac je od mene zatražio mišljenje u dve oblasti:

a. Ekspertno vojno mišljenje o vođenju vojnih operacija, prvenstveno iz ugla rukovođenja i komandovanja, sa posebnim akcentom na zajedničke operacije vojske i policije; i

b. Ekspertni komentar o veoma specifičnim pitanjima koja se tiču jugoslovenskih snaga. Važno je zapaziti da sam u nekim slučajevima bio primoran da donosim zaključke na osnovu pretpostavki. Ovo je u tekstu jasno naznačeno.

Svoju ulogu ne vidim kao eksperta o VJ ili konfliktu na Kosovu, već je vidim u tome da pokažem, na osnovu višegodišnje obuke i iskustva, složenu prirodu rukovođenja i komandovanja vojnim operacijama, kako bi se one mogle razmatrati u ispravnom kontekstu.

Kristijan A. Nilsen

Ministarstvo unutrašnjih poslova bosanskih Srba: Geneza, učinak, komanda i kontrola 1990-1992¹

IZVRŠNI REZIME

E1. Posle višestranačkih izbora u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini (SRBiH) održanih novembra 1990, funkcije u okviru republičkog Ministarstva unutrašnjih poslova (SRBiH MUP) raspodeljeni su između Srpske demokratske stranke (SDS), (Muslimanske) Stranke demokratske akcije (SDA) i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). (Paragrafi 9-10)

E2. Stalna borba za položaje prvo je postepeno pojačavala trvenje među strankama i međusobna otpuzivanja, da bi na kraju dovela i do otvorenog neprijateljstva. Napetosti između SDA i SDS-a bile su izrazite, jer jer potonja optuživala SDA da je marginalizovala bosanske Srbe, i da pokušava da obrazuje Bosanske (Muslimanske) policijske snage ili čak i armiju preko SRBiH MUP-a. Rat u susjednoj Hrvatskoj je još više pojačao te napetosti. (Paragrafi 11-14)

E3. Jesen 1991 za SDS i srpske službenike u SRBiH MUP-u obeležena je obazrivim i tajnim koracima ka konsolidovanju njihovih položaja u SRBiH MUP-u. U te korake spadalo je i razmatranje programa decentralizacije i regionalizacije policijskog sistema u Bosni i Hercegovini (BH). (Paragrafi 15-40)

E4. Oktobra 1991, vodeći SDS zvaničnici i srpski službenici u SRBiH MUP-u počeli su da razmatraju mogućnosti za osnivanje odvojenog, "Srpskog MUP-a" u BH. Tokom njihovih internih diskusija oni su razmatrali i scenario oružanog sukoba. Sredinom decembra 1991, SDS je dao niz instrukcija koje su predviđale osnivanje partijske vlasti SDS-a na opštinskom nivou. Sprovedjenje ovih uputstava povlačilo je za sobom mobilizaciju policije. (Paragrafi 41-46)

E5. Krajem 1991 i početkom 1992 među svim nacionalnostima u SRBiH MUP-u postojao je opšti konsenzus da se bezbednosna situacija u BH

pogoršava i da se političke i policijske strukture fragmentuju po etničkim linijama. (Paragrafi 47-53)

E6. U prvih četiri meseca 1992 godine, SDS čelnici i srpski službenici u SRBiH MUP-u obavili su pripreme za osnivanje Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova u BH. Pokušaji da se postigne političko rešenje za SRBiH MUP prihvatljivo trima glavnim političkim strankama su se izjalovili. (Paragrafi 54-67, 84-90)

E7. Već krajem leta i početkom jeseni 1991 godine Srbi u SRBiH MUP-u pomagali su u onome što su oni priznali da je bila nelegalna distribucija oružja bosanskim Srbima u BH opštinama koje je kontrolisala SDS. I ta nezakonita raspodela oružja nastavljena je do aprila 1992. (Paragrafi 66-73)

E8. 28 februara 1992, Skupština srpskog naroda u BH donela je Zakon o unutrašnjim poslovima, čime su postavljeni temelji za formalno osnivanje Ministarstva unutrašnjih poslova Bosanskih Srba. Istoga dana ta Skupština je usvojila i Ustav. Novi Zakon o unutrašnjim poslovima zasnovao se velikim delom na SRBiH-a Zakonu o unutrašnjim poslovima koji je ispravljen i 17 aprila 1990. (Paragrafi 91-169)

E9. Krajem marta 1992, SRBiH MUP je bio blizu raspada. 31 marta, Momčilo MANDIĆ, bosanski Srbin i pomoćnik ministra u MUP-u SRBiH-a, objavio je osnivanje Ministarstva unutrašnjih poslova Bosanskih Srba (RS MUP). (Paragrafi 74-90)

E10. Pored Zakona o unutrašnjim poslovima, u Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji MUP-a RS bile su iznete i aktivnosti istog. (Paragrafi 170-182)

E11. Ministarstvo unutrašnjih poslova RS u velikoj meri je učestvovalo u borbenim operacijama od aprila 1992 do kraja te godine. To Ministarstvo je bilo sastavni deo oružanih snaga Republike Srpske. Do osnivanja Vojske Republike Srpske (VRS) 12 maja 1992, RS MUP je bio jedina oružana snaga pod izričitom kontrolom vlasti RS. Posle osnivanja VRS, RS MUP je koordinisao oružane i druge aktivnosti sa VRS tokom 1992. (Paragrafi 183-189, 226-233)

E12. U saglasnosti sa JNA i TO, a kasnije is sa Vojskom Republike Srpske (VRS), RS MUP bio je angažovan na razoružavanju ne-Srba u proleće i leto 1992. Kako opštinski tako i regionalni Krizni štabovi izdavali su relevantna naredjenja. Za vreme kampanje traganja za "ilegalnim oružjem" i oduzimanja istog od ne-srpske populacije, oružane snage RS su maltretirale, privodile i na kraju i izgonile veliki deo te populacije iz RS. (Paragrafi 190-193)

E13. Posle obrazovanja MUP-a RS, ne-Srbi u policijskim snagama u Republici Srpskoj bili su ili otpušteni ili primorani da polože zakletvu odanosti RS. Krajem juna 1992, u MUP-u RS-a bilo je još samo 6 ne-srpskih službenika. (Paragrafi 185, 197)

E14. Širom Republike Srpske postojala je saradnja između policijskih, vojnih i civilnih vlasti. U okviru te saradnje vodeći policijski zvaničnici su često imenovani za stalne članove lokalnih Kriznih štabova ili ex-officio članove koji

¹ Istraživački izveštaj pripremljen za slučaj KRAJIŠNIK (IT-OO-39)

su prisustvovali sastancima kako bi brifovali te čtabove, ili druga vladina tela o trenutnoj bezbednosnoj situaciji. (Paragrafi 194-200)

E15. Već sredinom aprila 1992, Ministar unutrašnjih poslova RS, Mico STANIŠIĆ, ustvrdio je da na hiljade aktivnih i rezervnih policijskih oficira pomažu u kontrolisanju "skoro 70% teritorije bivše Bosne i Hercegovine." 15 maja 1992, STANIŠIĆ je naredio da se svi službenici formalno organizuju u ratne jedinice. Time se i ozvaničila saradnja MUP-a RS sa vojnim strukturama. (Paragrafi 201-205)

E16. Tokom 1992, MUP RS osnovao je brojne specijalne policijske jedinice na centralnom, regionalnom, i opštinskom nivou. Ove specijalne policijske jedinice aktivno su učestvovala u borbenim operacijama, a bile su opremljene sa teškim naoružanjem. Interni izveštaji MUP-a RS govore o velikom broju slučajeva u kojima su se ove jedinice loše vladale ili angažovale u vršenju nezakonitih aktivnosti. (Paragrafi 206-220)

E17. Samo nekoliko nedelja po osnivanju MUP-a RS ovo ministarstvo je donelo niz propisa u vezi sa izveštavanjem o događajima koji utiču na bezbednosnu situaciju na terenu. (Paragrafi 221-225)

E18. Već sredinom aprila 1992, bilo je naznaka u izveštajima MUP-a RS da ministarstvo ne uspeva u dovoljnoj meri da održi pod kontrolom red i zakon na teritoriji pod njegovom jurisdikcijom. U izveštajima podnetim do kraja te godine, MUP RS navodi da je veliki angažman policije u borbenim operacijama prepreka za vršenje običnih dužnosti policije naročito onih vezanih za sprečavanje zločina. MUP RS u više navrata je priznao da su policijski oficiri učestvovali u pljačkanju, uprkos pokušaja da se ova praksa iskoreni. (Paragrafi 234-252)

E19. MUP RS osnovao je brojne centre za pritvor i nadgledao njihovo funkcionisanje. RS policijski oficiri komandovali su i čuvali ove centre uz znanje njihovih pretpostavljenih u ministarstvu. Zvaničnici MUP-a RS u saradnji sa oficirima VRS upravljali su Manjača centrom za pritvor. (Paragrafi 253-259)

E20. Već sredinom jula celokupna hijerarhija MUP-a RS bila je potpuno svesna nepodnošljivih uslova u tom centru kao i činjenice da su većina pritvorenika ne-Srbi. Mnogi policajci su učestvovali u ispitivanju i ubijanju pritvorenika, kako u samom centru tako i u konvojima zarobljenika. Ministarstvo i sam ministar su bili obavješavani o tim događajima. Raspoloživa dokumentacija ne ukazuje na to da je ministarstvo povelu sveobuhvatnu istragu u vezi sa tim događajima. (Paragrafi 260-280)

E21. Već krajem jula, zvaničnici MUP-a RS na svim nivoima ministarstva bili su svesni da veliki broj pritvorenika ne-Srba nije kriv, niti osumnjičen za aktivnosti usmerene protiv RS. Zvaničnici MUP-a RS dozvoljavali su da centar napuste samo oni pojedinci koji su nameravali da emigriraju ili oni predloženi za razmenu sa Srbima, zarobljenim od strane muslimanskih ili hrvatskih snag. (Paragrafi 281-288)

E22. Već u julu 1992, čelnici MUP-a RS došli su do zaključka da se civili i političari isuviše mešaju u rad ministarstva. Ministarstvo je stoga rešilo da sprovede centralizaciju unutrašnjih poslova u RS. (Paragrafi 289-299)

E23. U okviru MUP-a RS, Služba za nacionalnu bezbednost vršila je obaveštajni policijski posao, koji je uključivao izveštavanje o obaveštajnim pitanjima i vođenje kontraobaveštajnih operacija. (Paragrafi 300-313)

E24. MUP RS koordinisao je svoj rad sa MUP-om Srbije, MUP-om Crne Gore i sa Saveznim sekretarijatom za unutrašnje poslove u Beogradu od aprila 1992 do kraja te godine, a i saradjivao je sa njima. Ta saradnja je uključivala i materijalnu pomoć. (Paragrafi 314-317)

E25. Raspoloživa dokumentacija ukazuje na to da je MUP RS preuzeo vrlo mali broj konkretnih akcija da zaustavi paramilitarne napade na ne-Srbe u Bosni i Hercegovini. U mnogim slučajevima jedinice MUP-a RS saradjivale su sa paravojnim snagama bosanskih Srba uz odobrenje vodećih zvaničnika ministarstva. Mada je ministarstvo počelo da obuzdava paramilitarne grupe u leto 1992, pojedine jedinice i komandanti u okviru MUP-a RS nastavili su da podržavaju paramilitarne aktivnosti. Pokušaj da se ove pomenute grupe obuzdaju učinjen je samo radi sprečavanja napada na Bosanske Srbe i vršenja zlocina nad njima. (Paragrafi 318-330)

SPISAK AKRONIMA I SKRAĆENICA

OO	--	Oblast odgovornosti
ARK	--	<i>Autonomna regija Krajina</i>
BH	--	Bosna i Hercegovina
CSB	--	<i>Centar službi bezbednosti</i>
HDZ	--	<i>Hrvatska demokratska zajednica</i>
MKCK	--	Medjunarodni komitet Crvenog Krsta
JNA	--	<i>Jugoslovenska narodna armija</i>
MUP	--	<i>Ministarstvo unutrašnjih poslova</i>
OSUP	--	<i>Opštinski sekretarijat za unutrašnje poslove</i>
RBiH	--	<i>Republika Bosne i Hercegovine</i>
RO	--	<i>Ratno odeljenje</i>
RS	--	Srpska republika Bosne i Hercegovine ili Republika Srpska ²
RSM	--	<i>Rezervna stanica milicije</i>
SAO	--	Srpska autonomna oblast
SDA	--	<i>Stranka demokratske akcije</i>
SDB	--	<i>Služba državne bezbednosti</i>
SDS (BiH)	--	<i>Srpska demokratska stranka /Bosne i Hercegovine/</i>

² Ime ove republike zvanično je promenjeno avgusta 1992, kada je "Srpska republika Bosne i Hercegovine" postala "Republika Srpska." Amandmani VII i VIII na Ustav Republike Srpske, 02-802/92, 12 avgust 1992, SGRS, I, br. 15 (29 septembar 1992), 569 (0044-7014. Vidi I 0149-0881-0149-0881).

SFRJ	--	<i>Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija</i>
SGRS	--	<i>Službeni glasnik Republike Srpske</i>
SJB	--	<i>Stanica javne bezbednosti</i>
SM	--	<i>Stanica milicije</i>
SNB	--	<i>Služba nacionalne bezbednost</i>
SRBiH	--	<i>Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina</i>
SSDB	--	<i>Sektor Službe drzavne bezbednosti</i>
SSJB	--	<i>Sektor Službe javne bezbednosti</i>
SSNO	--	<i>Savezni sekretarijat za narodnu odbranu</i>
SSUP	--	<i>Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove</i>
SUP	--	<i>Sekretarijat za unutrašnje poslove</i>
TO	--	<i>Teritorijalna odbrana</i>
VRS	--	Vojska Republike Srpske

UVOD

(3) Uspostavljanje kontrole nad policijskim snagama Bosne i Hercegovine bilo je ključni element u pokušaju rukovodstva Bosanskih Srba da postignu svoje glavne ciljeve. Tokom 1991 i prva tri meseca 1992, policijski oficiri Bosanskih Srba stekli su negativno mišljenje o Ministarstvu unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Srpska demokratska stranka ili SDS i njeni predstavnici u vladajućim strukturama i u policiji sagledavali su ovo ministarstvo kao pristrasnu i manjkavu instituciju. Oni su smatrali da Bosanski Hrvati i Muslimani pokušavaju da marginalizuju Bosanske Srbe u redovima policije. Stekli su uverenje da će Hrvati i Muslimani zagospodariti Srbima, pa čak ih i egzistencijalno ugroziti, ako bosanski Srbi ne preduzmu preventivnu akciju. Na samom početku krize Srbima se učinilo da je jedini praktičan i prihvatljiv odgovor ponovno uspostavljanje etničkog pariteta u redovima (a posebno u najvišoj hijerarhiji) MUP SRBiH. No, to rešenje je postepeno odbacivano, baš onako kako su jačali zahtevi za direktnim osnivanjem potpuno srpskog MUP.

(4) Razvoj ovakvog gledišta mora se sagledati u celokupnom kontekstu ideologije Bosanskih Srba 1991-1992. Naime, SDS je stalno izražavao nezadovoljstvo sa koracima koje su preduzimali političari iz redova Bosanskih Hrvata i Bosanskih Muslimana, jer su isti po njihovom mišljenju sprečavali republički put ka nezavisnosti. Učešće SDS i etničkih Srba u zvanično postojećim policijskim organima SRBiH, kako na lokalnom tako i na centralnom nivou nastavilo se i onda kada su SDS i bosanski Srbi u redovima policije započeli osnivanje paralelnih centralnih organa vlasti početkom oktobra 1991.

(5) SDS i bosanski Srbi u SRBiH MUP-u izjavili su da je njihovo često isticanje prisustva hrvatskog i muslimanskog ekstremizma uz sve jače apele za profesionalizacijom ministarstva bilo delo njihove svesne strategije. Kako na

celokupnoj političkoj sceni, tako i u MUP SRBiH bosanski Srbi su bili uvereni da su oni jedini protagonisti koji se iskreno zalažu za integralnu policiju, kao i da su oni jedini stvarni branioci BiH (i Jugoslavije).

(6) Cilj ovoga izveštaja je da pruži analizu osnivanja Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, pri čemu se kao polazna, hronološka tačka u tom događaju uzimaju izbori održani novembra 1990. Naime, ti višestranački izbori direktno su doveli do višestranačkog sporazuma o raspodeli mesta u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova. Ovaj proces je zauzvrat doveo do sloma MUP SRBiH i izbivanja oružanog sukoba u BiH. U ovom izveštaju se specijalna pažnja posvećuje aktivnostima i organizacionoj strukturi MUP RS od aprila do kraja 1992. Koliko god je BiH kao država bila u stanju onoga što je Skupština Republike Srpske nazvala "medjuetničkim i medjureligijskim ratom" sve vreme pomenutog perioda, toliko se ovaj izveštaj fokusira na ulogu MUP RS u ovom konfliktu.³ Ovaj izveštaj se završava pokrivanjem događaja sa kraja 1992.

(7) Ovaj izveštaj pokušava da opiše *de jure* i *de facto* strukture MUP RS, komandne kao i kontrolne odnose između vojske, policije i SDS u 1992 godini. Ovaj izveštaj bavi se i saradnjom između MUP, Vojske Republike Srpske i SDS, kao i RS vladom početkom aprila 1992. On ukazuje na rivalitet i raspad odnosa između ove tri organizacije.

(8) Ovaj izveštaj se bazira na analizi raspoloživog dokumentarnog materijala o policiji, vojsci, i političkim strukturama RS, i ne predstavlja iscrpnu analizu svih aspekata događaja u BH u periodu između novembra 1990 i kraja 1992. Citirani su i važni novinski članci iz toga perioda. U izveštaju je posebna pažnja posvećena osnivanju i operacijama Ministarstva unutrašnjih poslova Bosanskih Srba na teritoriji koju su oni proglasili Autonomnom regijom Krajine, zbog bogatstva dostupne dokumentacije iz te oblasti. Medjutim, u pisanju ovoga izveštaja mi smo se isto tako služili relevantnom dokumentacijom vezanom za događanja i van ARK.

I. FRAGMENTACIJA MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA SRBiH (NOVEMBAR 1990 DO APRILA 1992)

(9) Novembra 1990, višestranački izbori održani su u Bosni i Hercegovini. Tri etnički definisane stranke - Srpska demokratska stranka, Hrvatska demokratska zajednica i Muslimanska Stranka demokratske akcije bile su glavni pobednici izbora. SDS je dobio apsolutnu većinu u 37 opština, a podelio je vlast u mnogim drugim.⁴ Posle izbora ove stranke su preduzele

³ Videti član 1 "Deklaracije o kraju rata," br. 02-1954/92, 17. decembar 1992, SGRS, I, br. 19 (18. decembar 1992), 781 (0044-7231-0044-7231).

⁴ Po KARADŽIĆU, jul 1991 Zapisnik sa sednice skupštine SDS (0092-8629-0092-8749; posebno stranice: 0092-8643). Vidi i Suad ARNAUTOVIĆ, *Izbiri u Bosni i*

korake da postignu dogovor o podeli mesta u vladi.⁵ 22 decembra je postignut specifičan dogovor o podeli mesta u opštinama i odeljenjima.⁶ U okviru Ministarstva unutrašnjih poslova SRBiH, izvršena je ovakva podela mesta:

Ministar unutrašnjih poslova: Alija DELIMUSTAFIĆ (SDA)

Zamenik ministra: Vitomir ŽEPINIĆ (SDS)

Podsekretar Službe državne bezbednosti

Branko KVESIĆ (HDZ)

Zamenik podsekretara Službe državne bezbednosti: Boro SUŠIĆ (SDS)

Pomoćnici podsekretara Službe državne bezbednosti (2): (SDA/HDZ)

Pomoćnik ministra za pitanja policije: Avdo HEBIB⁷ (SDA)

Pomoćnik ministra za otkrivanje i sprečavanje zločina: Momčilo MANDIĆ (SDS)

Pomoćnik ministra za komunikacije: (SDA)

Pomoćnik ministra za osoblje: (SDA/HDZ)

Pomoćnik ministra za nabavku i finansijske poslove: (SDA)

Pomoćnik ministra za analitičke i informacione poslove: Drago VUKOVIĆ

(kasnije Bogdan KOSARAC) (SDS)

Pomoćnik ministra za pravna i administrativna pitanja, i strance: Hilmiya SELIMOVIĆ (SDA)⁸

Glavni republički protivpožarni inspektor: (HDZ)

Dva ministarska savetnika (javna bezbednost - SDS) (državna bezbednost - SDA)

Šef centra za obrazovanje i obuku: SDA

Kao što gornji spisak pokazuje, svi vodeći položaji u MUP SRBiH nisu u početku bili popunjeni sa odredjenim osobama, a raspodela mesta izmedju tri stranke je bila očigledna. Mada su kandidate imenovala ove tri stranke, oni nisu morali nužno da budu članovi istih.

(10) Regionalna organizacija MUP zasnivala se ne 9 Centara službi bezbednosti. (CSB),⁹ lociranih u Bihaću, Banja Luci, Doboju, Tuzli, Livnu,

Hercegovini 1990: *Analiza izbornog procesa* Sarajevo: Promocult, 1996 (0089-6646-0049-6663).

⁵ Videti spisak položaja u vladi i skupštini: januar 1991 (SA03-2086-SA03-2096).

⁶ "Kriteriji za raspodelu mesta u opštinama i odeljenjima izmedju narodnih stranaka SDS, SDA, HDZ," 22 decembar 1990 (0030-6526-0030-6527). Vidi i "Medjustranački dogovor u vezi sa CSB MUP-a MUP SRBiH," (SA03-2103-SA03-2104).

⁷ Pomenuto u pismu šefa CSB Banja Luka Stojana ŽUPLJANINA predsedniku saveta za zaštitu ustavnog poretka SRBiH Biljani PLAVŠIĆ, 25. juli 1991 (SA04-0284-SA04-0285).

⁸ Pomenuto u pismu šefa CSB Banja Luka Stojana ŽUPLJANINA predsedniku saveta za zaštitu ustavnog poretka SRBiH Biljani PLAVŠIĆ, 25. jula 1991 (SA04-0284-SA04-0285). U telefonskom razgovoru izmedju Radovana KARADŽIĆA i Vitomira ŽEPINIĆA 2. septembra 1991, KARADŽIĆ je izjavio da je SELIMOVIĆ bio pomoćnik ministra za osoblje (0323-2817-0323-2830).

Mostaru, Zenici, Sarajevu i Goraždu. Svaki CSB je obuhvatao Sektor službe državne bezbednosti, (SSDB) i Sektor službe javne bezbednosti (SSJB).¹⁰ U skladu sa gore navedenim postojala su tri najviša položaja u svakom CSB: šef samog CSB-a i šefovi njemu podređenih SSDB i SSJB. SDS je dobio CSB (Banja Luku, Doboju i Goražde),¹¹ tri SSDB (Banja Luku, Bihać i Livno) i četiri SSJB (Sarajevo, Tuzlu, Mostar i Goražde).¹² SDS je stoga bio najjače zastupljen u Banja Luci i Goraždu.¹³ Sa druge strane on nije imao nijednog svog vodećeg zvaničnika u CSB Zenici.¹⁴ SDS je isto tako pripao položaj šefa Sekretarijata za unutrašnje poslove (SUP) za grad Sarajevo,¹⁵ koji je bio podređen CSB u Sarajevu i snosio odgovornost za deset opština koje su zajedno činile grad.¹⁶ CSB su bili posebno značajni jer "su objedinjavali službu javne i službu državne bezbednosti, a one su bile zadužene za koordiniranje i upravljanje funkcijama u vezi sa stanicama javne bezbednosti."¹⁷

(11) Posle izbora u novembru 1990, sve tri stranke su pokušale da maksimalizuju broj i značaj njihovih kandidata za položaje u Ministarstvu unutrašnjih poslova SRBiH. Ta borba za položaje dovela je do medjupartijskog trvenja i radjanja netrpeljivosti. Višestranački sporazum je došao u sukob sa ulogom koju je igrala personalna administracija Ministarstva baš zbog toga što je davan prioritet političkoj podršci umesto profesionalnom policijskom iskustvu. To je bilo posebno značajno sa tačke gledišta SDS, jer je taj deo administracije kontrolisala SDA i HDZ.

10. Tokom 1991 Srbi zaposleni u MUP SRBiH i rukovodstvo SDS su posebno bili nezadovoljni razvojem "personalnih pitanja" u ministarstvu, to jest bilo je dosta neslaganja oko naimenovanja i otpuštanja Srba u ministarstvu. U

⁹ "Mogućnosti za organizaciju Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova," Sarajevo, 17. oktobar 1991 (SA02-3707-SA02-3712); videti i član 28 "Zakona o unutrašnjim odnosima," *Službeni list SRBiH*, XLVI, No. 18 (29. juni 1990), 491-506 (P003-5093-P003-5108).

¹⁰ "Mogućnosti za organizaciju Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova," Sarajevo, 17. oktobar 1991, (SA02-3707-SA02-3711).

¹¹ Nenaslovljena lista, MUP BiH, CSB Sarajevo; "Medjustranački dogovor u vezi sa CSB MUP-a BiH," n.d. (SA03-2103-SA03-2104).

¹² "Medjustranački dogovor u vezi sa CSB MUP-a BiH" n.d., (SA03-2103-SA03-2104).

¹³ "Medjustranački dogovor u vezi sa CSB MUP-a BiH," n.d., (SA03-2103-SA03-2104).

¹⁴ "Medjustranački dogovor u vezi sa CSB MUP-a BiH," n.d., (SA03-2103-SA03-2104).

¹⁵ "Medjustranački dogovor u vezi sa CSB MUP-a BiH," n.d., (SA03-2103-SA03-2104); "MOGUĆNOSTI ZA ORGANIZOVANJE SRPSKOG MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA," 17 oktobar 1991 (SA02-3707-SA02-3711).

¹⁶ "Mogućnosti za organizovanje Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova," 17 oktobar 1991 (SA02-3707-SA02-3711).

¹⁷ Nedatirani dokument SDB MUP-a SRBiH o mogućnostima decentralizacije unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini (0323-7660-0323-7668).

pismu poslatom Savetu SDS u Sarajevu, jula 1991, Goran ZEČEVIĆ, bosanski Srbin i bivši službenik MUP SRBiH MUP, izneo je čitavu litaniju pritužbi.¹⁸ On je ustvrdio da su SDA i HDZ, uspeli da marginalizuju Srbe u ministarstvu kroz mešavinu novih naimenovanja i reorganizaciju odgovornosti. On se posebno žalio na "gubitak" SUP Sarajeva i kontrole nad policijom koja je sada bila u rukama Avde HEBIBA iz SDA.

(12) U svom pismu, ZEČEVIĆ je predložio lekove, koji jasno ukazuju na budući stav rukovodstva Bosanskih Srba prema MUP SRBiH. On je odobravao postavljanje barikada u nekim oblastima republike. Onda je ponudio specifičnu preporuku u vezi sa personalnom politikom:

Važno je zapošljavati ljude koji nemaju nikakvih političkih ili profesionalnih mrlja, bilo da su formalno postali članovi SDS ili ne. Po mom mišljenju, ako je potrebno da se odupremo agresivnoj politici dominacije koju vode SDA i HDZ u MUP, isto tako je nužno da se u službu prime ljudi koji su doskora vodili službe organa unutrašnjih poslova i srpske su nacionalnosti, bez obzira na okolnosti pod kojima su napustili službu. Oni imaju dragoceno iskustvo i znanje, imaju informacije od neprocenjive važnosti, i poseduju pravo iskustvo za organizovanje i operacionalizaciju službe.

(13) ZEČEVIĆ je nagovestio da je za SDS od velikog značaja da ima Srbe - ako je moguće, kvalifikovane Srbe, za službenike u MUP SRBiH, bilo da su oni članovi SDS ili ne. Po ZEČEVIĆEVOM mišljenju zapošljavanje većeg broja Srba trebalo bi da bude kontramera u odnosu na navodno formiranje tajnih muslimanskih policijskih snaga sastavljenih od 1,000 muškaraca iz Sandžaka.

(14) U leto i jesen 1991, glavni čelnik SDS, Radovan KARADŽIĆ, često je razgovarao sa kandidatima SDS u MUP SRBiH u vezi sa personalnim pitanjima. Njegovi najvažniji sagovornici bili su Zamenik ministra Vitomir ŽEPINIĆ¹⁹ i Pomoćnik ministra Momčilo MANDIĆ.²⁰ KARADŽIĆ je bio veoma zainteresovan za personalnu politiku MUP SRBiH i redovno je pokušavao da

¹⁸ Goran ZEČEVIĆ, potpisao je pismo u vezi Srba u MUP-a SRBiH, 22 jula 1991 (SA03-0861-SA03-0864; i u SA04-1011-SA04-1014 sa rukom pisanom beleskom).

¹⁹ Važni razgovori između Vitomira ŽEPINIĆA i Radovana KARADŽIĆA o personalnim pitanjima u MUP-u SRBiH bili su obavljani: 21. maja 1991 (0322-3402-0322-3406), 17. juna 1991 (0323-6121-0323-6131), 24. juna 1991 (0322-3522-0322-3528), 24. jula 1991 (0322-6330-0322-6338), 27. avgusta 1991 (0322-6021-0322-6023), 2. Septembra 1991 (0323-2817-0323-2830), 16. septembra 1991 (0323-3159-0323-3165), 18. septembra 1991 (0323-3175-0323-3180).

²⁰ Važni razgovori između Momčila MANDIĆA i Radovana KARADŽIĆA o personalnim pitanjima MUP-a SRBiH obavljani su: 4. juna 1991 (0322-3131-0322-3136), 17. juna 1991 (0322-3279-0322-3283), 24. juna 1991 (0322-3522-0322-3528), 24. juna 1991 (0322-3483-0322-3485), 22. jula 1991 (0322-6229-0322-6235), 23. jula 1991 (0322-6266-0322-6269), 23. jula 1991 (0322-6347-0322-6348), 26. avgusta 1991 (0322-5951-0322-5954), 27. avgusta 1991 (0322-5955-0322-5957), 28. avgusta 1991 (0322-6024-0322-6026), 17. septembra 1991 (0323-3121-0323-3124).

sam vrši imenovanja Srba na mesta u tom ministarstvu. Krajem maja 1991 KARADŽIĆ je odlučio da se sve personalne odluke takve prirode moraju donositi u SDS centru (Glavni odbor).²¹

(15) Tokom rasprava u vezi sa personalnom situacijom u MUP, KARADŽIĆ je rekao ŽEPINIĆU da bi trebalo dozvoliti SDS da postavi svoje ljude na 35,65% mesta u MUP SRBiH.²² KARADŽIĆ je bio posebno zabrinut zbog naimenovanja na mesta u Službi državne bezbednosti. 17 juna 1991, MANDIĆ je rekao KARADŽIĆU da to pitanje treba što pre rešiti, jer "u protivnom ćemo biti upropašćeni." ²³ 18 septembra 1991, KARADŽIĆ je rekao ŽEPINIĆU da je konačno shvatio da situacija ne bi bila ništa bolja ni da je u MUP SRBiH zaposleno 90% Srba. KARADŽIĆ je tada i ustvrdio da Srbi na svoju štetu preterano slede slovo Zakona o unutrašnjim poslovima i internu regulative MUP SRBiH.²⁴

(16) U brojnim telefonskim razgovorima u vezi sa personalnim pitanjima MUP SRBiH, KARADŽIĆ je ispoljavao svoju nestrpljivost ("kratak fitilj") kada se stvari nisu razrešavale kako je on želeo. Njegov bes su često pratili verbalni ispadi u vidu pretnji da će početi da priprema nasilne alternative. Jula 1991, KARADŽIĆ je rekao ŽEPINIĆU da "se ne može izvršiti ni jedno jedino naimenovanje u MUP SRBiH bez potpune saglasnosti svih Srba zaposlenih u ovom telu."²⁵ KARADŽIĆ je insistirao da se ŽEPINIĆ sastaje sa Stručnim kolegijumom MUP SRBiH svaki dan kako bi se razrešila vanredna pitanja. KARADŽIĆ je upozorio da "će pripremljena alternativa, u slučaju da Muslimani i Hrvati odbiju da private SDS kandidate, biti -užasna." On je isto tako upozorio ŽEPINIĆA da je prethodno veče imao sastanak sa Adilom ZULFIKARPAŠIĆEM iz Muslimansko-Bosanske organizacije (MBO) i Alijom Izetbegovićem iz SDA.

Rekao sam im u lice da ćemo formirati paralelnu vladu i paralelne policijske snage. Mi ćemo povući naše ljude i vladu će morati da ih plati. Mi ćemo povući sve naše ljude iz vojske. Ako nastavite da nas zafrkavate, mi ćemo formirati potpunu paralelnu vladu. A oni su me samo gledali trepćući, a mi, to što sam rekao, nameravamo da uradimo. Bog, naš otac, ne može da nas spreči u

²¹ Razgovor između Radovana KARADŽIĆA i Voje KRUNIĆA, člana SDS iz Gorazda, 29. maja 1991 (0322-3567-0322-3568).

²² Razgovor između Vitomira ŽEPINIĆA i Radovana KARADŽIĆA, 17. juna 1991 (0323-6121-0323-6131). Datiranje ovog razgovora nije precizno, on je verovatno objavljen 13. oktobra 1991.

²³ Razgovor između Momčila MANDIĆA i Radovana KARADŽIĆA, 17. juna 1991 (0322-3279-0322-3283). Cf. razgovor između Vitomira ŽEPINIĆA and Radovana KARADŽIĆA, 24. jula 1991 (0322-6330-0322-6338).

²⁴ Razgovor između Vitomira ŽEPINIĆA i Radovana KARADŽIĆA, 18. septembar 1991 (0323-3175-0323-3180).

²⁵ Razgovor između Vitomira ŽEPINIĆA i Radovana KARADŽIĆA, 24. jula 1991 (0322-6330-0322-6338). Kraća verzija istog razgovora nosi datum 8. jula 1991 (0322-4664-0322-4666).

tom naumu, jer su oni počeli da rovale protiv nas, i da nas zajebavaju. I mi ćemo to bez odlaganja uraditi za nedelju dana. Pa, neka bude rat, da, neka bude rat, ali mi ćemo taj posao završiti jednom za svagda.

(17) U istom razgovoru KARADŽIĆ je jasno ukazao da su jedini prihvatljivi Srbi u MUP SRBiH oni koje je direktno odobrila SDS i drugi Srbi u tom ministarstvu. ²⁶ KARADŽIĆ je nadalje zahtevao da se vodeći Srbi u MUP SRBiH sastaju na kafi svako jutro da bi razmotrili personalna pitanja, i ŽEPINIĆ se saglasio sa tim zahtevom. KARADŽIĆ je ponovio taj svoj stav više puta u drugim razgovorima. KARADŽIĆ je isto tako insistirao da srpski kandidati zauzmu važne položaje u ministarstvu. ²⁷

(18) Kao zamenik ministra MUP SRBiH, Vitomir ŽEPINIĆ je imao viši rang od Momčila MANDIĆA koji je bio pomocnik ministra za otkrivanje i sprečavanje zločina. Međutim, kako je vreme prolazilo KARADŽIĆ je počeo da sumnja u efikasnost ŽEPINIĆA. ²⁸ 2. septembra 1991, KARADŽIĆ je optužio ŽEPINIĆA da dozvoljava Avdu HEBIBU i drugim Mulsimanima da prave muslimansku armiju iz redova MUP SRBiH, i to iza ledja Srba. ²⁹ Zbog toga je KARADŽIĆ počeo sve više da veruje MANDIĆU. No, u jesen 1991, KARADŽIĆ je nastavio javno da tretira ŽEPINIĆA kao glavnog bosanskog Srbina u MUP SRBiH. Decembra 1991, ŽEPINIĆ je bio naimenovan za člana Saveta ministara koji je stvorila Skupština bosanskih Srba. To je u stvari bio "kabinet u senci" koji je formirao SDS. ³⁰

(19) Pored brifinga od strane MANDIĆA i ŽEPINIĆA, KARADŽIĆ je primao informacije o situaciji u republičkom MUP od barem još jednog

²⁶ KARADŽIĆ je rekao ŽEPINIĆU da naloži Draganu DEVEDLAKI, srpskom operativcu iz SDB MUP SRBiH da ne može da vrši nikakva naimenovanja bez prethodnog odobrenja SDS. U posebnom razgovoru obavljenog istoga dana KARADŽIĆ je dao istu napomenu samom DEVEDLAKI. Razgovor između Radovana KARADŽIĆA i Dragana DEVEDLAKE, 24. jula 1991 (0322-6339-0322-6340).

²⁷ 2. septembra 1991, KARADŽIĆ je rekao ŽEPINIĆU da činjenica da Srbi drže 5 od 7 važnih položaja u policijskoj administraciji nema nikakvog značaja s obzirom na to da je Muslimanin, Avdo HEBIB, na čelu administracije. Razgovor između KARADŽIĆA i ŽEPINIĆA, 2. septembra 1991 (0323-2817-0323-2830).

²⁸ 2. septembra 1991, KARADŽIĆ je prekorio ŽEPINIĆA u vezi sa spornim personalnim naimenovanjem koje je konačno razrešeno. "Vito, rekao si mi već sto puta da stvari stoje tako i tako, ali to nije bilo tačno." ŽEPINIĆ je uzvratio optužbom da KARADŽIĆ prisluškuje druge. ŽEPINIĆ je isto tako rekao KARADŽIĆU da naimeuje nekog drugog ako je već nezadovoljan njegovim učinkom. Razgovor između KARADŽIĆA i ŽEPINIĆA, 2. septembar 1991 (0323-2817-0323-2830).

²⁹ Razgovor između KARADŽIĆA i ŽEPINIĆA, 2. septembar 1991 (0323-2817-0323-2830).

³⁰ Odluka o formiranju i izboru Saveta ministara Skupštine Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, br. 02-70/91, 21. decembar 1991, *SGSNBiH*, I, No. 1 (15 januar 1992), 10 (0040-7988).

opštinskog odbora SDS. Ovi odbori mogli su da predlože kandidate za mesta u SJB i CSB. ³¹

(20) Samo nekoliko dana posle slanja ZEČEVIĆEVOG pisma Savetu SDS, Stojan ŽUPLJANIN, šef CSB Banja Luka, napisao je pismo Biljani PAVŠIĆ, bosansko-srpskom članu Predsedništva SRBiH, u njenom svojstvu predsednice Saveta za zaštitu ustavnog poretka SRBiH. ³² ŽUPLJANIN je tada ustvrdio da Avdo HEBIB, pomocnik ministra za policiju, i Hilmija SELIMOVIĆ, pomoćnik ministra za pravne i administrativne poslove i strance, kuju zaveru radi osnivanja čisto muslimanske "vojske" iz redova policije. ŽUPLJANIN je napisao da su on i njegove srpske kolege predložile da MUP SRBiH uzme nove službenike bilo iz redova bivših (srpskih) članova hrvatskog MUP ili iz redova bivših (srpskih) službenika MUP SRBiH koji su navodno, "perfidnim metodima" odstranjeni iz službe. Te osobe bile bi unajmljene umesto da se obučavaju novi regruti, a time bi se ujedno uštedeo novac ministarstva. No, ŽUPLJANIN je ustvrdio da su HEBIB i SELIMOVIĆ umesto toga insistirali na 400 novih kandidata, od kojih je 80% bilo poreklom iz Sandžaka. ŽUPLJANIN je priložio izjavu brata muslimanskog policijskog oficira koji je ustvrdio da se situacija pogoršava time što se Muslimani salju na obuku u Hrvatsku. ³³ ŽUPLJANIN je zamolio PAVŠIĆU da okonča ovu "perfidnu igru" u kojoj su "srpski kadrovi i srpski narod" žrtve. Nekoliko telefonskih razgovora između Radovana KARADŽIĆA i Biljane PAVŠIĆ potvrđuje da je PAVŠIĆKA potegla to pitanje na sastanku Saveta za zaštitu ustavnog poretka 26 jula 1991, i da je KARADŽIĆ bio svestan ovoga problema. ³⁴

(21) Rat u Hrvatskoj imao je veliki uticaj na MUP SRBiH i odnose između srpskih i muslimanskih policijskih oficira u severozapadnoj Bosni.

³¹ SDS opštinski odbor, "Želinac, MUP-u SRBiH, sa kopijom Radovanu KARADŽIĆ-u, 10. juni 1991 (SA02-2708-SA02-2708).

³² Pismo šefa CSB Banja Luka Stojana ŽUPLJANINA predsedniku Saveta za zaštitu ustavnog poretka SRBiH Biljani PAVŠIĆ, 25 jula 1991 (SA04-0284-SA04-0285).

³³ Zvanicna nota napisana u CSB Banja Luka od strane Vojislava PECANCA, 25 jula 1991 (SA04-0286-SA04-0286). Juna 1991, kruzile su glasine da se Muslimani obučavaju u Hrvatskoj i da učestvuju u borbenim akcijama protiv Srba u Hrvatskoj. Te glasine su se pokazale laznim, posto je razjasnjeno da su muslimanski policijski oficiri prisutni u Hrvatskoj u okviru rutinske obuke. No ipak SDS je iskoristio ove glasine u propagandne svrhe. Razgovor između Radovana KARADŽIĆA i Zike, 20 juni 1991 (0322-3359-0322-3361), razgovor između Radovana KARADŽIĆA i nepoznatog muškarca, 20 juni 1991 (0322-3364-0322-3366).

³⁴ Videti tri telefonska razgovora obavljena između Radovana KARADŽIĆA i Biljane PAVŠIĆ 26. jula 1991 (0321-9593-0321-9603). U toku razgovora čini se da KARADŽIĆ i PAVŠIĆKA razmatraju da li da obelodane neku novu taktiku prema MUP-u SRBiH. Međutim oklevaju u strahu od neuspeha, a taktiku ne žele da isprobaju jer nisu sasvim sigurni da će biti uspešna. KARADŽIĆ predlaže da se na sastanak sazvan od strane PAVŠIĆKE pozovu DELIMUSTAFIĆ and ŽEPINIĆ posle nedelje (28. juli 1991), da bi im se na tom sastanku saopštilo da je očuvanje etničke proporcionalnosti u MUP-u SRBiH imperativ.

Početak jula 1991, ŽZUPLJANIN je zahtevao da se policija pod hitno i u potpunosti mobilše u AOR CSB Banja Luka.³⁵ On je ustvrdio da je ta mera neophodna s obzirom na sve goru bezbednosnu situaciju i rizik prelivanja rata iz Hrvatske. Kada je DELIMUSTAFIĆ odbio da odobri ponovljene zahteve ŽUPLJANINA, potonji je reagovao tako što je izveo "vežbu mobilizacije" celokupnog aktivnog i rezervnog oficirskog osoblja pod njegovom jurisdikcijom.³⁶

(22) 9 septembra 1991, grupa "vodećih službenika srpske nacionalnosti MUP SRBiH" u javnoj izjavi kritikovala je reakciju ministarstva na nedavni komentar *Oslobodjenja* u vezi sa Radovanom Karadžićem.³⁷ U izjavi se tvrdilo da Stručni kolegijum MUP SRBiH nije bio valjano konsultovan u vezi sa tim pitanjem. Pošto je ova izjava bila ujedno i prilika da se navedu i druge pritužbe, sastavljači iste izneli su i tvrdnju da se zamenik ministra MUP SRBiH Vitomir ŽEPINIĆ, Srbin, naimenovan od strane SDS - zaobilazi pri donošenju važnih personalnih pitanja. Posebno tugaljivo pitanje je bilo imenovanje i rotacija personala Službe državne bezbednosti. Srbi su se žalili da je položaj zamenika podsekretara SDB, koji je na osnovu medjustranačkog dogovora dodeljen Srbima, u medjuvremenu eliminisan. Iako je SDS tvrdio da je jedini arbiter personalnih pitanja vezanih za Srbe u MUP SRBiH, u izjavi se navodi da se "poslušni Srbi" postavljaju na položaje bez konsultacija sa SDS. Druge pritužbe odnosile su se na navodno nevaljano korišćenje specijalne policijske jedinice MUP SRBiH, prisustvo izrazitog "anti-armijskog" (to jest, anti-JNA) osećanja, i navodno nelegalno izdavanje identifikacionih karti MUP SRBiH. U izjavi se zaključuje da "takvi jednostrani i nepropisni potezi štete srpskoj naciji i dovode do podela u ministarstvu. To sve može da ima teške posledice, za koje sprski kadar ne želi da snosi odgovornost."

(23) U pozno leto i jesen 1991, komentari rukovodstva Bosanskih Srba i vodećih zvaničnika Bosanskih Srba u MUP SRBiH uglavnom su bili obeleženi

³⁵ CSB Banja Luka, "Informacija o trenutnoj bezbednosnoj situaciji i drugim okolnostima za mobilizaciju rezervnog sastava policije," 11. juli 1991 (SA04-0532-SA04-0536).

³⁶ CSB Banja Luka, "Informacija o trenutnoj bezbednosnoj situaciji i o okolnostima mobilizacije rezervnog sastava policije," 11. juli 1991 (SA04-0532-SA04-0536).

³⁷ Javna izjava vodećih službenika MUP - BiH srpske nacionalnosti," 9. septembar 1991 (0216-7017-0216-7017). Članak u *Oslobodjenju* (0291-8677-0291-8678) je bio objavljen 7. septembra a reakcije na KARADŽIĆEVE komentare iskazane su na konferenciji za štampu održanoj 5. septembra u Sarajevu. Po ovom članku, naslovljenom "Podsticanje na rat," KARADŽIĆ je optužio MUP SRBiH da predstavlja "tvrdo jezgro" novih oružanih snaga u Bosni i Hercegovini. KARADŽIĆ je isto tako ustvrdio da Srbi u nekim oblastima više nemaju poverenja u ovo ministarstvo. U svojoj pak javnoj izjavi ministarstvo je zamolilo KARADŽIĆA da kao vodj jedne od glavnih stranaka u Bosni i Hercegovini, bude odgovorniji u svojim javnim iskazima.

njihovim izrazitim nezadovoljstvom u vezi sa kadrovskim pitanjima.³⁸ Početkom oktobra 1991, izbila je rasprava u Srebrenici u vezi alokacije mesta u policiji.³⁹ Viši srpski oficiri u MUP SRBiH su izvestili o navodnim muslimanskim i hrvatskim terorističkim aktivnostima usmerenim ka narušavanju bezbednosti i dobrobiti srpskog naroda.⁴⁰ Istovremeno, u nekim oblastima, recimo u prijedorskoj regiji, ne-srpski policijski zvaničnici izveštavali su o "problematicnim" i napetim odnosima sa vojnim (JNA i TO) vlastima.⁴¹ Napetost je porasla kada je Milan MARTIĆ, ministar unutrašnjih poslova RSK, bio uhapšen od strane policije u Bosni i Hercegovini, 9 septembra 1991,⁴² na osnovu hrvatskog naloga za hapšenjem.

(24) Radovan KARADŽIĆ i drugi čelnici bosanskih Srba nastavili su da razmatraju-ali izmedju sebe - mogućnost formiranja zasebnog Ministarstva unutrašnjih poslova. 9 septembra 1991, KARADŽIĆ je rekao i Nikoli KOLJEVIĆU i srpskom predsedniku Slobodanu MILOŠEVIĆU da su Srbi saterani u čašak i da će morati da reaguju tako što će formirati svoju sopstvenu policiju. 17 septembra 1991, P LAVŠIĆKA je zamolila KARADŽIĆA da obavesti IZETBEGOVIĆA da ce Srbi izvršiti kantonizaciju SUP Sarajeva zbog njihovog nezadovoljstva etničkom raspodelom mesta u okviru MUP SRBiH.⁴³

(25) Ministar unutrašnjih poslova, Alija DELIMUSTAFIĆ, pokušao je nekoliko navrata da stane na kraj najvidnijim zloupotrebama. ⁴⁴ No, njegovi

³⁸ Videti na primer raspru od 4. avgusta 1991. izmedju P LAVŠIĆ i KARADŽIĆA u vezi sa teleksom koji je P LAVŠIĆ primila od ŽUPLJANINA (0207-8945-0207-8946). Teleks obaveštava o upražnjenom mestu u državnoj bezbednosti u CSB Banja Luka, na koje su oboje želeli da postave Nedeljka KESIĆA. KARADŽIĆ se požalio da postojeći sporazum o podeli mesta u Ministarstvu unutrašnjih poslova izmedju tri nacionalne stranke ne pokriva poslanike. Ta stavka o poslanicima, po njegovom mišljenju, trebalo je što pre da bude uneta u sporazum. KARADŽIĆ je obećao da će razmotriti ovu stvar sa Alijom IZETBEGOVIĆEM i Stjepanom KLJUJIĆEM.

³⁹ Vidi i 1. oktobar 1991. razgovor izmedju KARADŽIĆA i Slavka u vezi sa problemom raspodele mesta u MUP-u u Srebrenici. (0321-9763-0321-9767). Cf. Pritužba SDA IZETBEGOVIĆU, DELIMUSTAFIĆU, ŽEPINIĆU, HEBIBU, SELIMOVIĆU, i MANDIĆU, 8. oktobar 1991 (SA00-8550-SA00-8552).

⁴⁰ Videti na primer izveštaj Stojana ŽUPLJANINA, datiran 20. septembra 1991, poslat Biljani P LAVŠIĆ, Miodrag SIMOVIĆU, Vitomir ŽEPINIĆU, i Nikoli Uzeltu, 23. septembra 1991 (SA02-0124-SA02-0132).

⁴¹ Izveštaj o situaciji i problemima u oblasti koja je pod jurisdikcijom prijedorskog SJB, 6. septembar 1991, (P002-3979-P002-3990); pismo Hasana TALUNDŽIĆA, šefa Prijedorskog SJB-a Ministru MUP SRBiH DELIMUSTAFIĆU i banjalučkom šefu CSB-a ŽUPLJANINU, 23. septembar 1991 (0031-1381-0031-1382).

⁴² To hapšenje je uneto u izveštaj MUP SRBiH MUP od septembra 1991 (0323-7669-0323-7672).

⁴³ Razgovor izmedju P LAVŠIĆ i KARADŽIĆA, 17. septembar 1991 (0207-8969-0207-8971).

⁴⁴ Medjutim, on verovatno nije bio imun na manipulacije MUP SRBiH radi lične i političke dobiti. Nepotvrđeni izveštaji u bosanskim medijima navode da je

napori nisu dali ploda. Posle pregleda dokumenata koji se tiču ministarstva u 1991 godini, stiče se utisak da je ministarstvo i osoblje počelo ubrzano da se raslojava. Rastao je broj službenika na svim nivoima ministarstva koji su prenosili svoju odanost na specifične stranke, pa čak i osobe. Informacije su se neravnomerno delile i distribuirale, kako između vladinih organa i ministarstva, tako i u samom ministarstvu.⁴⁵ Isto tako, ministarstvo je optuženo da ne sledi dobro utemeljene pravne smernice za saradnju sa drugim organima republičkih i saveznih vlasti.⁴⁶

(26) 10 jula 1991 DELIMUSTAFIĆ je upozorio sve SJB i CSB na nezakonito angažovanje rezervnih policijskih snaga i uručio im kopije pravnih odredbi koje su regulisale okolnosti pod kojima se mogu angažovati te snage. Prema tim propisima MUP SRBiH može da angažuje te snage za vreme vanrednog stanja.⁴⁷ Još jedna indikacija fragmentacije MUP izašla je na videlo 20. septembra 1991. kada je DELIMUSTAFIĆ poslao uputstvo svim ograncima CSB i SJB da su obavezni da ministarstvu prijave sve važne bezbednosne događaje i mere preduzete u vezi sa tim. Te mere očigledno nisu bile preduzete u nekim slučajevima.⁴⁸

(27) 23 septembra DELIMUSTAFIĆ je prisustvovao 10. sednici Saveta za zaštitu ustavnog poretka.⁴⁹ Sednici su prisustvovali, između ostalih, i Biljana PLAVŠIĆ, Miodrag SIMOVIĆ and Zijad KADIĆ. Prva tema debate bila je bezbednosna situacija u republici, na koju su posebno uticali događaji u Hrvatskoj i prisustvo JNA rezervista iz Crne Gore na teritoriji Hercegovine. Savet je podržao napore MUP SRBiH da se održi mir i odluči da i dalje pruža podršku ovom ministarstvu. Predloženo je da se za vreme mobilizacije rezervnih policijskih snaga obrati pažnja na nacionalni sastav rezervnih jedinica, kao i da se obezbedi multietnički sastav patrola redovne i rezervne policije kako bi se umirilo stanovništvo. Savet je isto tako pristao da predloži političkim strankama da pojačaju svoje aktivnosti sa ciljem smanjivanja

DELIMUSTAFIĆ uspeo u karijeri zahvaljujući ilegalnim radnjama. Videti, na primer, *Slobodna Bosna*, 3. oktobar 1998 (0065-5932-0065-5939).

⁴⁵ Tako je, na primer, Predsedništvo SRBiH, na 6. sednici Saveta za zaštitu ustavnog poretka, u prvoj polovini 1991, bilo primorano da se žali na manjkavo slanje informacija od strane MUP. Šesta sednica Saveta za zaštitu ustavnog poretka, nema datuma, ali verovatno prva polovina 1991 (SA04-0977-SA04-0979). U septembru 1991, DELIMUSTAFIĆ je obavestio da je nezadovoljan izveštavanjem izvesnih regionalnih i opštinskih policijskih organa. DELIMUSTAFIĆ svim CSB, SJB i SUP Sarajevo, 20. septembar 1991 (P002-2378-P002-2379).

⁴⁶ Videti na primer zapisnik Osme sednice Saveta za zaštitu ustavnog poretka, 24. juni 1991 (SA02-0554-SA02-0559).

⁴⁷ Izveštaj datiran 10. juli 1991, Ministra unutrašnjih poslova SRBiH Alije DELIMUSTAFIĆA (P003-1451-P003-1451).

⁴⁸ Ministar Alija DELIMUSTAFIĆ šefovima svih CSB i SJB i Sekretaru SUP Sarajevo, 20. septembar 1991 (P002-2378-P002-2379).

⁴⁹ Zapisnik sa 10. sednice Saveta za zaštitu ustavnog poretka, 23. septembar 1991 (SA04-0469-SA04-0475).

medjuetničkih tenzija i nepoverenja. Savet je isto tako razmatrao incidente u Čapljini u vezi sa SJB i raspodelom oružja. Tema je bila i informacija o aktivnostima u zemlji i inostranstvu usmerenim ka nasilnim promenama ustavnog poretka. Savet je predložio da SDB pojača svoj rad u ovoj oblasti i da saradjuje sa JNA službom bezbednosti. I na kraju razmatrani su organizacija i zadaci Jedinice za specijalne namene (specijalne policije) u MUP, DELIMUSTAFIĆ nije učestvovao u raspravi. Tada je odlučeno da se ova jedinica može angažovati jedino na osnovu odluke Ministra unutrašnjih poslova. Savet je isto tako naložio da se vodi računa o nacionalnom sastavu MUP organa, posebno rukovodstvenog osoblja.

(28) 26 septembra 1991 DELIMUSTAFIĆ izdao je uputstva MUP SRBiH u vezi sa mobilizacijom rezervne policije, na osnovu naredjenja Predsedništva. Te rezervne snage smatrale bi se za akreditovanu policiju za vreme vršenja njihovih dužnosti. DELIMUSTAFIĆ je dodao da rezervisti ponekad nisu delovali u skladu sa zakonom i regulacijama, na primer, dok su nosili uniforme ili za vreme baratanja oružjem, ali i u izveštavanju o aktivnostima. Zbog toga je DELIMUSTAFIĆ naredio da svi ogranci MUP obezbede da se rezervna policija ponaša u skladu sa propisima i da se vrši valjana kontrola nad rezervnom policijom kao i komandovanje istom.⁵⁰

(29) DELIMUSTAFIĆ je kasnije ustvrdio da mobilizacija nije bila u potpunosti uspešna jer republika nije imala novac da plati rezervnu policiju.⁵¹ U jednom nedatiranom naredjenju DELIMUSTAFIĆA, MUP naglašava da se "rezervne policijske snage ne smeju koristiti na načine i u situacijama koji nisu predviđeni zakonom." Nepoštovanje ovih odredbi povlačilo je legalne sankcije protiv kršilaca odredbi. Podređenim entitetima dato je uputstvo da se rezervne snage mogu obučavati kroz profesionalne programme, i angažovati, uz prethodno odobrenje MUP SRBiH, u vršenju specijalnih bezbednosnih zadataka i pružanju pomoći u slučaju prirodnih nepogoda. U posebnim okolnostima MUP SRBiH mogao je da angažuje rezervne snage u skladu sa Zakonom o opštenarodnoj odbrani.⁵²

(30) Krajem oktobra 1991, MUP SRBiH saradjivao je sa Službom vojne bezbednosti JNA, Saveznim Sekretarijatom za unutrašnje poslove (SSUP) i JNA u zajedničkoj akciji nazvanoj "Punkt '91." Ova akcija imala je za cilj uspostavljanje kontrole nad svim saobraćajnim tokovima koji su vodili u ili iz SRBiH kako bi se sprečila nelegalna trgovina robom i oružjem, i kretanje naoružanih pojedinaca i paramilitarnih grupa.⁵³ Medjutim, u isto vreme SRBiH

⁵⁰ Izveštaj Ministra Alije DELIMUSTAFIĆA, 26. septembar 1991 (P002-2353-P002-2355).

⁵¹ Lidija Soldo, "Pregovaraču do Sudnjeg dana: intervju sa Alijom Demustafićem, Ministrom unutrašnjih poslova BiH-a," *NIN*, 20. decembar 1991, kao što je zabeleženo u FBIS-EEU-92-004, 7. januar 1992.

⁵² Izveštaj Ministra Alije DELIMUSTAFIĆA, 10. juli 1991 (P003-1451-P003-1451).

⁵³ "Informacije o aktivnostima i primećenim problemima u funkcionisanju akcije Punt 91," 15. novembar 1991 (0323-7719-0323-7722).

MUP SDB je primao izveštaje da izvesni Srbi u ministarstvu- narocito oni u SJB Pale - tajno pokušavaju da pribave oružje i pomognu u obrazovanju *Srpske autonomne oblasti*, ili SAO.⁵⁴ SAO su formirani početkom septembra 1991.⁵⁵

SDS i "decentralizacija" unutrašnjih poslova u BH

(31) Jesen 1991 za SDS i srpske kadrove u MUP SRBiH bila je obeležena opreznim koracima u pravcu konsolidovanja njihovih položaja u MUP. Da bi se razumeo ovaj proces on se mora posmatrati u širem kontekstu SDS politickih poteza u Bosni i Hercegovini 1991. SDS i vodeći Srbi u MUP SRBiH zalagali su se za "profesionalizam" u policiji. ⁵⁶ Srpski policijski zvaničnici su se 1991 najviše žalili na manjkavu obuku, nedovoljno osoblje, a posebno na debalans u etničkoj strukturi policijskih kadrova u Bosni i Hercegovini.

(32) Pre nego što nastavimo trebalo bi da primetimo da je već februara 1991 SDS jasno počela da razmatra mogućí scenario posle prestanka funkcionisanja SRBiH ⁵⁷ U stranačkim dokumentima se tvrdilo da SDS organi neće "narušavati rad već organizovanih službi" već će se truditi da "da povećaju efikasnost legalnih organa."⁵⁸

⁵⁴ Zvanična nota CSB Sarajevo, SDB Sektor (RO SDB Pale), 21. oktobar 1991 (0323-7827-0323-7831).

⁵⁵ SAO Hercegovina je bila formirana 12. septembra 1991. "Odluka skupštine opština Istočne i Stare Hercegovine /:/ Formirana SAO Hercegovina "), *Javnost*, 14. septembar 1991, p. 3 (0089-6735-0089-6735). 16. septembra 1991, Autonomna regija Krajine je proklamovana u Banja Luci. Odlomak iz zapisnika sa Sedme sednice Zajednica opština Bosanske krajine, 16. septembar 1991 (0040-3584-0040-3585). 19. septembra 1991, osnovana je SAO Severoistočna Bosna. "Bijeljina /:/ Regionalizacija - Volja naroda," *Javnost*, 28. septembar 1991, p. 2 (0089-6736-0089-6736). Sredinom septembra formirana je SAO Romanija. "Bosna i Hercegovina /:/ Zivot kao SAO," *Javnost*, 21. septembar 1991, p. 5 (0089-6731-0089-6731). 4. novembar 1991, održana je prva sednica skupštine SAO Severna Bosna. Odlomci iz zapisnika osnivačke skupštine Srpske autonomne oblasti Severne Bosne, 4. novembar 1991 (0051-6732-0051-6374). Početkom novembra, SAO Biras je formirana. "Život kao SAO /:/ Konstituisana Srpska Severna Bosna " i "Birač se odlučio," *Javnost*, 9. Novembar 1991, p. 2 (0089-6737-0089-6737).

⁵⁶ PLAVŠIĆ je pokrenula pitanje "profesionalizma" u telefonskom razgovoru o MUP 19. juna 1991 (0212-8426-0212-8431). U razgovoru sa Momčilom MANDIĆEM 8. oktobra 1991, Radovan KARADŽIĆ je rekao da Srbi, "iznad svega", moraju da poštuju zakon. "Neka se Srbi i Muslimani takmiče u tome ko će bolje da poštuje zakon, a ne u tome ko će bolje da ga krši." (0212-8909-0212-8914).

⁵⁷ U SDS tajnom dokumentu o stavovima stranke, od 23. februara 1991, "Modus Operandi opština pod uslovima u kojima prestaju da funkcionišu republički organi," tvrdi se da će vlast biti vraćena opštinskim telima koja će saradjivati sa saveznom agencijama ako republički organi prestanu da funkcionišu (SA02-8819-SA02-8822). U istom dokumentu se predviđa korišćenje JNA i snaga bezbednosti u takvoj situaciji. Videti i radni dokument SDS-a u vezi organizacije civilne zaštite. "Civilna zaštita," februara 1991 (SA02-9148-SA02-9152).

⁵⁸ "Civilna zaštita," februar 1991 (SA02-9148-SA02-9152; citat u SA02-9149).

(33) U radnom papiru koji je pripremila SDB MUP SRBiH septembra 1991 razmatra se mogućnost decentralizacije unutrašnjih poslova u BH,⁵⁹ za koju se smatra da može da ima negativne posledice po bosanske Srbe. Prema ovom papiru "iluzija je sprovođiti decentralizaciju unutrašnjih poslova u uslovima građanskog rata u zemlji." U takvom kontekstu ta decentralizacija bi uključivala formiranje etničkih segregiranih policijskih snaga i njihov angažman u oružanim konfliktima. Ove snage bi "se vrlo brzo i lako transformisale u paramilitarne jedinice i formacije, a to je put ka bratoubilačkom ratu u tim oblastima."

(34) Autori papira su optužili Muslimane i Hrvate da su već prionuli na formiranje etnički zasnovanih policijskih snaga, zbog čega Srbi moraju da preduzmu odgovarajuće korake, između ostalog i tesnju saradnju sa JNA. "Trenutno stanje bezbednosti srpske nacije će i dalje u velikoj meri zavisiti od uspešnosti saradnje između MUP i JNA, a posebno u opštinama gde srpska nacija predstavlja manjinu." Novi CSB mogli bi da se formiraju u skladu sa SAO. "Sa vaspostavljanjem CSB za teritorije SAO, *de facto* bi se stvorila ministarstva unutrašnjih poslova ovih regiona." Bilo kakva druga decentralizacija nije bila u interesu bosanskih Srba, jer bi ona "pretpostavljala osnivanje organa unutrašnjih poslova samo u opštinama sa srpskim većinskim stanovništvom."

(35) Sledecé pitanje autora je bilo retoričke prirode: "Kako i na koji način se može obezbediti potpuna sigurnost srpske populacije u opštinama u kojima su Srbi manjina?" I odgovor je dat: "Takvu funkciju može da obavi jedino ekspertsko telo na nivou republike", što je značilo da se mora stvoriti "srpski MUP." To je onda otvaralo pitanje odnosa između "Srpskog MUP" i postojećeg MUP SRBiH. Uz to je bilo koje novo MUP moralo da se finansira iz istog izvora. To nije uopšte bilo nevažno pitanje, jer su unutrašnji poslovi konzumirali ogromna finansijska sredstva-60% budžeta SRBiH, u slučaju MUP te republike.

(36) S obzirom na datu političku i bezbednosnu situaciju i teško pribavljiva finansijska sredstva za decentralizaciju unutrašnjih poslova, u radnom papiru su predložena četiri koraka, u kontekstu maksimalnog korišćenja saveznih ustanova:

1. Nastavak saradnje sa JNA ili SSUP, i pružanje podrške ovoj saradnji od strane SAO;
2. Aktivan angažman srpskih poslanika u SRBiH skupštini u vezi sa predložim zakonom o amandmanima na Zakon o unutrašnjim poslovima, posebno u cilju osnivanja CSB koji bi odgovarali potrebama SAO;
3. Aktivan angažman Srba u SRBiH vladi u vezi sa donošenjem nacrtu novog *Pravilnika* o unutrašnjoj organizaciji MUP SRBiH, sa akcentom na osnivanje

⁵⁹ Nedatirani dokument SDB MUP SRBiH o mogućnostima decentralizacije unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini (0323-7660-0323-7668).

stanica milicije i postaja u oblastima sa većinskim srpskim stanovništvom u okviru opština gde su Srbi manjina;

(37) Aktivan angažman Srba kako u vladi tako i u skupštini SRBiH u vezi sa donošenjem novog Pravilnika o ratnoj organizaciji MUP SRBiH, sa akcentom na povećanju broja policijskih rezervista u policijskim stanicama lociranim u oblastima u kojima su Srbi većina.⁶⁰

35. U slučaju blokade ili nemogućnosti implementiranja ova četiri koraka, radni papir je predložio alternativu, daleko drastičniji, smer akcije:

1. Osnivanje opštinskih sekretarijata unutrašnjih poslova (OSUP) ili transformisanje SJB u OSUP;

2. U oblastima SAO osnivanje CSB koji bi imali sektore državne i sektore javne bezbednosti i vršili najkomplikovanije operacione zadatke, a ujedno i uskladjivali rad OSUP u opštinama ;

3. Osnivanje srpskog MUP na republickom nivou.

(38) Kao što to jasno ukazuju gore navedene opcije, bosanski Srbi, protivili su se ukidanju OSUP, predviđenim Zakonom o unutrašnjim poslovima SRBiH koji je donet pre 1990. No, čak su i autori ovoga papira priznali da su OSUP bili ukinuti jer opštine nisu mogle da ih finansiraju iz opštinskog budžeta. To, a ne bilo koji drugi pokušaj da se kontrolišu unutrašnji poslovi u Sarajevu, bio je primaran factor ove reforme.

(39) U slučaju preduzimanja drastičnije akcije, autori radnog papira predviđali su glasan otpor bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata, kao i posledično pogoršanje bezbednosne situacije u Bosni i Hercegovini. "U takvim okolnostima pomoć saveznih institucija, a pre svega JNA i SSUP, kao i MUP Srbije i Crne Gore biće nužna za srpsku službu bezbednosti" u BH. "Stoga mi moramo da uspostavimo kontakt sa tim organima u vezi sa tim pitanjem i kažemo im da razmotre konkretne mere i mogućnosti za pomoć u vezi sa personalom i opremom."⁶¹ Za popunjavanje bilo kog novog CSB ili ministarstva, autori su predložili oslanjanje na aktivne bosanske Srbe u MUP SRBiH, kao i na srpske penzionere ovog ministarstva.

(40) Možda je najvažniji korak u vezi sa policijom bilo izdavanje "izrazito tajnog" dokumenta oktobra 1991, naslovljenog "Mogućnosti za organizovanje srpskog Ministarstva unutrašnjih poslova."⁶² Taj dokument je predviđao četiri alternative:

⁶⁰ Dokument koji je govorio o kretanju u ovom smeru pustio je u cirkulaciju Zamenik ministra unutrašnjih poslova Vitomir Žepinić 26. septembra 1991 (0063-7282-0063-7288).

⁶¹ Radni papiri saždrže precizno razmatranje tipa i nacina takve saradnje. U vezi ovoga, videti deo ovoga izveštaja naslovljen "Saradnja MUP RS sa S(F)RJ i srpskim vlastima."

⁶² "Mogućnosti organizovanja Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova," 17 oktobar 1991 (SA02-3707-SA02-3711).

1. Skupština srpskog naroda i "Srpska vlada" (koju skupština još uvek nije vaspоставila) bi prvo imenovala srpskog ministra i njegove pomoćnike, koji bi onda naimenovali Srbe na sve druge ključne pozicije u ministarstvu; srpski MUP bi onda radio u saradnji sa postojećim MUP na pitanjima od obostranog interesa, recimo korišćenju kancelarijskog prostora, vozila, i fondova; rečeno je da ova alternative izbegava organizacionu podelu MUP, i samo doprinosi stvaranju "srpskog MUP-a u senci" u okviru BiH MUP.

2. Druga alternativa je slična prvoj ali uključuje fizičko razdvajanje dve organizacije, koje bi imale sopstvene prostorije, opremu, vozila i finansije, ali ujedno održavale odnose s ciljem razmatranja spornih pitanja i preduzimanja zajedničkih operacija.

3. Treća alternativa je bila organizaciona separacija izvesnih komponenti MUP, recimo CSB u Banja Luci, Doboju i Goraždu, i njihovo pretvaranje u nezavisne jedinice na osnovu odluke Srpske skupštine i vlade; ti CSB bi onda morali da sebi obezbede izvore finansiranja; u papiru se primećuje da bi u ova tri CSB, i u novom, formiranom u Trebinju, radilo preko 3,000 službenika. Taj predlog zakona je već bio podnet Skupštini SRBiH .

4. I na kraju, srpska skupština i vlada mogli bi da proglase nevažećim amandmane iz 1989 na Zakon o unutrašnjim poslovima; time bi se ponovo vaspоставili stari SUP koji su bili daleko nezavisniji od republičkih MUP, a bili predredjeni opštinskim skupštinama, a ne ministarstvu.⁶³

(41) Trebalo bi приметiti da prve dve alternative pretpostavljaju saradnju sa postojećim MUP- SRBiH, dok se poslednje dve baziraju na totalno nezavisnim inicijativama srpske skupštine i "vlade." U realnosti SDS se kasnije uputio ovim drugim putem, mada ne baš tako precizno kao što je bilo izneto u okobarskom papiru. Prvi veći korak je učinjen kada je Skupština srpskog naroda oformila svoj "Savet Ministara" 21 decembra 1991. Vitomir ŽEPINIĆ i MIĆO STANIŠIĆ, visoki funkcioneri MUP SRBiH naimenovani su za članove saveta, ŽEPINIĆ kao "Ministar unutrašnjih poslova", a STANIŠIĆ kao "Ministar bez portfelja."⁶⁴ STANIŠIĆ je naimenovan, posle pritužbi dva poslanika na ŽEPINIĆEVO naimenovanje. Ovi poslanici su bili nezadovoljni radom ŽEPINIĆA u svojstvu zamenika ministra unutrašnjih poslova u MUP SRBiH.⁶⁵ Jedan od poslanika BJELOŠEVIĆ otvoreno je zagovarao odstranjivanje ŽEPINIĆA sa ovog visokog položaja, a i izražavao želju da se srpska policija uskoro formira u Bosni i Hercegovini. BJELOŠEVIĆ je insistirao da STANIŠIĆ

⁶³ "Mogućnosti za organizovanje Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova," 17 oktobar 1991 (SA02-3707-SA02-3711).

⁶⁴ "Odluka o obrazovanju i izboru Saveta ministara Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini," broj. 02-70/91, 21 decembar 1991, *SLUZBENI GLASNIK SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI*, I, br. 1 (15 januar 1992), 10. STANIŠIĆ je u to vreme bio i član SDS Kriznog staba za Sarajevo (SA02-6744-SA02-6744).

⁶⁵ Stenografski zapis Cetrvte sednice Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21 decembar 1991 (0224-1743-0224-1850).

zamenu ŽEPINIĆA. Tada je Momčilo KRAJIŠNIK, predsednik skupštine, predložio naimenovanje kako ŽEPINIĆA, tako i STANIŠIĆA.

(42) Kao što je već napomenuto, planovi za podelu MUP SRBiH i osnivanje "Srpskog MUP" bili su izneti u drugim važnim dokumentima rukovodstva bosanskih Srba, kao i bosanskih Srba koji su radili u MUP SRBiH u tom periodu. U jesen 1991 jedan ili više službenika SDB MUP SRBiH pripremili su jedan veoma tajni radni papir.⁶⁶ Mada je taj izveštaj bio anoniman i nedatiran, ton, kontekst, i teze argumenta ukazuju na to da je urađen septembra 1991 i da su ga napisali bosanski Srbi iz Službe državne bezbednosti MUP SRBiH. Po svom tonu i sadržaju ovaj radni papir je veoma sličan SDS dokumentu o unutrašnjim poslovima napisanom oktobra meseca.

(43) Radni papir o decentralizaciji unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini predstavljao je matricu za buduće događaje. Verovatno su ga pročitali i podržali oni koji su 17 oktobra 1991 napisali SDS dokument o mogućnosti organizovanja srpskog ministarstva unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini. Staviše, rezoni izneti u radnom papiru, a posebno sugestija da će smerovi akcija možda biti različiti u zavisnosti od toga da li opština ima većinsko ili manjinsko srpsko stanovništvo, anticipiraju kasnija SDS uputstva.

(44) Preuzimanje kontrole nad lokalnim organima unutrašnjih poslova bilo je integralni deo "Uputstva za organizaciju i aktivnosti organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini pod vanrednim okolnostima" koje je SDS obelodanio 19 decembra 1991." Ova Uputstva u stvari predviđaju potpuno podelu Bosne i Hercegovine duž etničkih linija.⁶⁷ One predviđaju prestanak postovanja SRBiH zakona od strane opština kojima su dominirali bosanski Srbi ili SDS (u dokumenti nazvane opštine Varijante A). Ovim opštinama se nalaže da ignorišu druge stranke i njihove predstavnike i da samo slušaju i sprovode naredjenja paralelnih srpskih vlasti, kao i da SDS odmah formira u svakoj opštini "krizni štab" u koji bi odmah ušli i lokalni šefovi SJM i SM. U manjinskim srpskim opštinama (nazvanim Varijanta B) oni bi onda pokušali da osnuju srpske institucije i na taj način izvrše podelu opština. Krizni štabovi osnovani u tim opštinama uključivali bi SDS kandidate za šefove SJB ili SM.⁶⁸

(45) Znalo se da bi primena ovih upustava izazvala politički konflikt. Sve institucije pomenute u Uputstvima bile bi u potpunosti kontrolisane od strane bosanskih Srba, a posebno od strane SDS. Medjutim, u dokumentu je rečeno de će naredjenje za implementaciju upustava biti izdato kasnije. Ta implementacija bi uključivala mobilizaciju policije, TO i JNA.

⁶⁶ Nedatirani document SDB MUP SRBiH o mogućnostima decentralizacije unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini (0323-7660-0323-7668).

⁶⁷ "Uputstva za organizaciju i aktivnosti organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini pod vanrednim okolnostima," Sarajevo, 19 decembar 1991 (izbrojana kopija 100), u daljem tekstu: 19 decembar 1991 Uputstva (0018-4274-0018-4283).

⁶⁸ 19 decembar 1991 Uputstva (0018-4274-0018-4283).

(46) Važno je pomenuti da su ove odluke donete pod okolnostima pogoršane bezbednosne situacije u Bosni i Hercegovini. Situacija je bila posebno kritična u oblastima koje su se graničile sa konfliktnim zonama u Hrvatskoj. Mesečni izveštaj CSB Banja Luka za period 30 decembar 1991- 30 januar 1992 govori o naraslim napetostima, kao i o čestim, ali manjim incidentima sa vatrenim oružjem u skoro svakoj opštini pod jurisdikcijom CSB.⁶⁹ Mnogi od ovih incidentata izazvani su od strane JNA rezervista.

(47) Decembra 1991, MUP SRBiH izdao je analitički izveštaj naslovljen "Informacije o aktivnostima u zemlji i inostranstvu usmerene ka nasilnoj promeni ili ugrožavanju poretka potvrđenog Ustavom."⁷⁰ Na samom početku izveštaja kaže se da su etnički zasnovane organizacije glavna pretnja redu i zakonu u Bosni i Hercegovini. Ove organizacije pojavile su se u vidu "civilinih straža," "dobrovoljnih grupa" i drugih vrsta formacija. Mada su te organizacije postojale i ranije, one su u drugoj polovini 1991 postale vrlo sofisticirane, a počele su i da se angažuju u formiranju "paralelnih (nacionalnih) vlasti." Korišćenje ilegalnog oružja bila je rasprostranjena pojava.⁷¹ Kao što je već vidjeno u Srebrenici, i u nekim drugim opštinama, etnička raspodela mesta u milicijskim stanicama doprinela je rastu napetosti.⁷²

(48) Mnoge organizacije identifikovane u izveštaju iz decembra 1991 pojavile su se na bosanskoj sceni posle izbijanja oružanog konflikta u Hrvatskoj. Medju njima su bili Srpski četnički pokret Vojislava ŠEŠELJA, koji je vršio provokacije u opštinama Srebrenica i Bratunac. Neke od ovih grupa saradjivale su sa JNA i dobijale opremu od nje. Na taj način vodi takvih paramilitarnih grupa pokušavali su da "legalizuju" svoje aktivnosti. Spisak naoružanih Srba navodno je postojao, a bilo je reči da će ga MUP SRBiH predati Komandi JNA u Sarajevu. U nekim oblastima pojavile su se "Srpske snage teritorijalne odbrane". Ove naoružane grupe imale su nameru da izazovu rat u Bosni i Hercegovini. Uz to su česta kretanja JNA konvoja u Hercegovini stvorila utisak da JNA "vrši okupaciju BH" i da pomaže "naoružavanje srpske populacije."

(49) U izveštaju se tvrdi da su aktivnosti oružanih srpskih grupa bile vrlo dobro uskladjene sa političkim pokušajima Srba da regionalizuju i etnički homogenizuju vlast u Bosni i Hercegovini. SAO Romanija je istaknuta kao

⁶⁹ CSB Banja Luka, Mesecne informacije, 30 januar 1992 (P005-6504-P005-6504).

⁷⁰ MUP SRBiH, "Informacije o aktivnostima u zemlji i inostranstvu usmerenim ka nasilnoj promeni i ugrožavanju ustavom potvrđenog poretka," decembar 1991 (0323-7723-0323-7739). Ova posebna verzija izveštaja izgleda da sadrži rukom pisane komentare u kojima se kritikuju nalazi izveštaja. Videti i CSB Banja Luka, sector SDB, "Informacije i obavestajni podaci u vezi postojanja i aktivnosti paramilitarnih formacija i drugih aktuelnih događaja od interesa za obavestajni sektor," 29 decembar 1991 (B004-7574-B004-7581).

⁷¹ U izveštaju su prijavljena 155 incidenata tj. eksplozije u 45 razlicitih opština.

⁷² U opštini Sanski Most, neki policijski funkcioneri otvoreno su se pre rata pridruzili nacionalnističkim strankama. SJB Sanski Most, "Izvestaj o radu SJB Sanski Most u prvih 6 meseci 1992," 20 jula 1992 (0049-3712-0049-3729).

centar subverzivnih aktivnosti. Mada su nove, oružane grupe preduzimale neprijateljske aktivnosti uglavnom protiv ne-Srba, one su isto tako maltretirale Srbe koji nisu otvoreno podržavali osnivanje "novih srpskih oblasti". U izveštaju se dalje primećuje da su neki regionalni SDB centri, poput SDB CSB Banja Luka, prestali da šalju relevantne informacije Sarajevu. To je otežavalo pravilno procenjivanje situacije.

(50) U izveštaju se pominju i aktivnosti hrvatskih paramilitarnih formacija, poput onih koje je vršila *Hrvatska stranka prava*, ili HSP. Po pitanju bosanskih Muslimana, u izveštaju se pominju samo nedavne aktivnosti "Muslimanskih ekstremista" kao reakcija na proglašavanje SAO i na formiranje srpskih paramilitarnih formacija.

(51) Slican izveštaj koji je napisala SDB MUP SRBiH u odgovoru na zahtev od 26 decembra 1991, slaže se sa gornjim zaključcima.⁷³ U njemu se primećuje da su u toku pokušaji da se legalizuju oružane formacije tri glavne političke stranke (SDA, SDS i HDZ). Isto tako, se primećuje da su policijske i TO snage u mnogim oblastima Bosne i Hercegovine "potpuno" potpale pod uticaj stranaka. U izveštaju se zaključuje:

organizatori paramilitarnih organizacija u Bosni i Hercegovini se uglavnom nalaze u političkim strukturama postojećih vlasti u BH. Formacije HDZ i SDA imaju negativan stav prema JNA, dok paramilitarne formacije SDS podržavaju JNA.

(52) U izveštaju se zaključuje da je trenutno nemoguće razoružati muslimanske i hrvatske grupe koje imaju negativan stav prema JNA. To se može jedino uraditi ako se prihvati "prisilan" pristup situaciji u Bosni i Hercegovini, i ako se armijski redovi očiste od osoba koja imaju dvojne lojalnosti.

(53) Početkom februara 1992, Radovan KARADŽIĆ napisao je dugu pritužbu na položaj Srba u MUP SRBiH.⁷⁴ To pismo, datirano 6 februara 1992, poslato je širokoj grupi primalaca, uključujući Pretsedništvo SRBiH, vladu SRBiH, skupštinu SRBiH, MUP SRBiH, Tanjug i RTV Sarajevo. U poduzem spisku pritužbi, KARADŽIĆ je naveo odsustvo CSB u Trebinju, prisluškivanje telefonskih linija od strane Munira ("Munje") ALIBABIĆA iz SDB MUP SRBiH i nepostavljanje srpskih kadrova na niz položaja koji su navodno bili rezervisani za Srbe. U tom smislu značajno je to što je KARADŽIĆ ovlastio Momčila MANDIĆA da "učestvuje u ime SDS u razrešavanju kadrovskih i organizacionih pitanja u MUP BH." Ova objava samo je potvrdila već poznatu činjenicu, jer se KARADŽIĆ uveliko konsultovao sa MANDIĆEM o personalnim pitanjima MUP već od leta 1991.

⁷³ Nedatirani izveštaj SDB MUP SRBiH MUP ili službe vojne bezbednosti JNA (0323-7740-0323-7745). U prvoj recenici ovoga izveštaja navodi se da je posredni odgovor na depesu (strogo poverljivo 30-156) od 26 decembra 1991.

⁷⁴ Pismo Radovana KARADŽIĆA, 6 februara 1992 (SA02-4201-SA02-4202).

(54) Sledeći važan korak je preduzet na sastanku srpskih funkcionera MUP održanom u Banja Luci 11 februara 1992.⁷⁵ Stojan ŽUPLJANIN otvorio je sastanak kojem su prisustvovali kako MANDIĆ tako i STANIŠIĆ. Skoro svi učesnici su kasnije postavljeni na važne položaje u MUP RS, to jest: Čedo KLJAJIĆ, Slavko DRAŠKOVIĆ, Stanko STOJANOVIC, Andrija BJELOŠEVIĆ, Nenad RADOVIĆ, Vladimir TUTUS, Krsto SAVIĆ, Goran ŽUGIĆ, Dragan DEVEDLAKA, Goran RADOVIĆ, Milan KRNJAJIĆ, Nešo VLAŠKI, Malko KOROMAN, Predrag JEŠURIĆ, Nedeljko KESIĆ, Igor VELAŠEVIĆ i Vaso ŠKONDRIĆ.

(55) ŽUPLJANIN je naglasio potrebu da se u MUP zaposli oko 600 srpskih policijskih funkcionera iz Hrvatske. STANIŠIĆ je rekao učesnicima da "Savet ministara" želi da se srpska vlast oseća u onim delovima Bosne i Hercegovine koji su pod srpskom kontrolom, požalio se na muslimansku dominaciju u MUP SRBiH i izjavio je da je nužno da se osnuje srpski MUP, na svim nivoima, počev od opštinskih i regionalnih organizacije pa naviše, do najvišeg nivoa, srpskog ministarstva. STANIŠIĆ i nekoliko drugih govornika vidno su insistirali na tome da Muslimani, a ne Srbi, predvode pokušaje da se razbije MUP SRBiH. Izrečene su i tvrdnje da su Muslimani angažovani u ilegalnom trgovanju oružjem.

(56) KLJAJIĆ se žalio na to da su neki inspektori naimenovani i poslati na teren bez njegovog znanja. KLJAJIĆ je smatrao da treba javno reći da u MUP BiH više nema jedinstva. Po njegovom mišljenju samo su Srbi poštovali zakon. Rekao je da ne veruje da SDA i SDS mogu da rade zajedno u MUP SRBiH i zapretio je da će dati ostavku ako se srpski MUP ne obrazuje u roku od nedelju dana. Jedan drugi učesnik, Nenad RADOVIĆ, obavestio je sastanak da je Skupština srpskog naroda već donela odluku o formiranju srpskog MUP. Onda je Goran ŽUGIĆ, službenik SDB u Tuzli, rekao prisutnima da "bi pre usvajanja Zakona o unutrašnjim poslovima trebalo konsultovati agente koji rade na terenu. Zakone treba pisati kao da smo u ratu, a treba ih primenjivati kao da su na snazi ratni uslovi."⁷⁶ Predrag JESURIĆ iz Bijeljine primetio je da je u kontaktu sa MUP Srbije u vezi sa "materijalnom pomoći."

(57) Glavni zaključci sastanka održanog u Banja Luci 11 februara 1992 ticali su se stvaranja "Srpskog savetodavnog odbora", na čijem bi čelu bio MANDIĆ, u okviru MUP SRBiH. U zapisniku stoji: "Nalaže se Srpskom stručnom kolegijumu MUP SRBiH da izvrši sve pripreme za funkcionisanje

⁷⁵ "Zapisnik sa sastanka održanog u Banja Luci 11 februara 1992" (SA00-6590-SA00-6597). KARADŽIĆ je najkasnije saznao za sastanak 13 februara 1992, kao i da je istom prisustvovao MANDIĆ. ŽUPLJANIN je dosao nekoliko dana kasnije, tačnije 14 februara na sastanak SDS u Sarajevo. Telefonski razgovor između Radovana KARADŽIĆA i Jovana CIZMOVIĆA, 13 februar 1992 (0324-5475-0324-5480).

⁷⁶ "Zapisnik sa sastanka održanog u Banja Luci 11 februara 1992" (SA00-6590-SA00-6597).

MUP posle usvajanja ustava Republike Srpske BiH.⁷⁷ Vitomir ŽEPINIĆ nije prisustvovao ovom sastanku, niti je bio zastupljen u novom stručnom kolegijumu. Andrija BJELOŠEVIĆ iz Doboja kritikovao je ŽEPINIĆA na sastanku zbog navodnog favorizovanja Muslimana. Sve to je ukazivalo na nesigurnost ŽEPINIĆEVOG položaja.⁷⁸

(58) Na kraju sastanka usvojena je duga lista odluka i predloga, uključujući naimenovanje MANDIĆA za šefa Srpskog stručnog saveta pri MUP SRBiH, i nekoliko predloga vezanih za osnivanje Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini. Potvrđujući svoju sklonost ka formiranju sopstvenog ministarstva, učesnici sastanka su u više navrata pominjali "aktivnosti i odluke srpskog MUPa" mada to ministarstvo još uvek zvanično nije bilo formirano.

(59) Dva dana posle sastanka u Banja Luci, MANDIĆ je u depeši poslato ŽUPLJANINU, (Banja Luka), BJELOŠEVIĆU (Doboj), STOJANOVIĆU (Goražde), SAVIĆU (Nevesinje/Trebinje), CVJETIĆU (Sokolac), JESURIĆU (Bijeljina) and STANIŠIĆU (SUP Sarajevo) pomenutima naložio da organizuju sastanke sa vodećim osobljem u oblastima pod njihovom jurisdikcijom. Cilj takvih sastanaka trebalo je da bude implementacija zaključaka postignutih na sastanku od 11 februara. 14 februara, KARADŽIĆ je navodno dao signal SDS članovima da započnu drugu fazu priprema anticipiranih u Uputstvima od 19 decembra 1991.⁷⁹ Kao dalji nagoveštaj da se planovi sprovedu u delo, bio je izveštaj od početka marta 1992 koji je ŽUPLJANIN napisao u vezi sa bezbednosnom situacijom u njegovom AOR i predao ga Skupštini autonomne regije Krajina pod kontrolom SDS.⁸⁰ Propisi MUP SRBiH nisu obavezivali na podnošenje izveštaja ovim samoproklamovanim regionalnim skupštinama. No, takvo izveštavanje je bilo, međutim, predviđeno Zakonom o unutrašnjim poslovima koji je donela Skupština bosanskih Srba.⁸¹

⁷⁷ "Zapisnik sa sastanka održanog u Banja Luci, 11 februara 1992" (SA00-6590-SA00-6597).

⁷⁸ Postoje jaki dokazi da su MANDIĆ I drugi najvisi srpski funkcioneri imali svoje sumnje u vezi ŽEPINIĆA već početkom leta 1991. U razgovoru sa Radovanom KARADŽIĆEM, Biljana PLAVŠIĆ je 17 juna 1991, izrazila nezadovoljstvo ucinkom ŽEPINIĆA. (0207-8935-0207-8936). Videti razgovore između KARADŽIĆA i MANDIĆA, i razgovore između Radovana KARADŽIĆA i Vitomira ŽEPINIĆA, navedene u fusnotama 17 i 18.

⁷⁹ U vezi sustine sastanka održanog 14 februara 1992, videti beleske koje je ocigledno toga dana zapisao funkcioner SDS iz opštine Bosanski Petrovac, Jovo Radojko (ili njegov pomoćnik), koji je prisustvovao sastanku u nepoznatom svojstvu. (0059-2512-0059-2646; 0059-2531, specifična stranica). Uporediti sa zapisnikom Opštinskog odbora SDS-a na sastanku održanom u Prijedoru 13 i 17 februara 1992 (P003-7444-P003-7550; P003-7530-P003-7536, specifična stranica), i sa zapisnikom sa sastanka SDS opštinskog odbora Bratunac, održanom 24 februara 1992 (0219-2723-0219-2725, specifične stranice; kompletni zapisnik sa sastanka, 1991-95: 0219-2709-0219-2806).

⁸⁰ Rezime *Dnevnika*, Radio Banja Luke, 5 mart 1992 (B002-2344).

⁸¹ Videti poglavlje izveštaja koje se tice Zakona o unutrašnjim odnosima RS.

(60) SDS krizni štab isto tako je izrazio svoje nezadovoljstvo u vezi sa personalnom politikom MUP SRBiH. Ispalo je da Krizni štab smatra rasprave u MUP SRBiH glavnim uzrokom problema u celoj Bosni i Hercegovini. 2 marta 1992 SDS Krizni štab je objavio listu "uslova za pregovore," među kojima je bio i zahtev za "kadrovskom transformacijom" u roku od 24 casa.⁸² To je dovelo do krize koja se manifestovala ubistvom jednog gosta na srpskom venčanju u starom delu Sarajeva. Srbi su odgovorili dizanjem barikada oko Sarajeva.

(61) 6 marta 1992, SDB MUP SRBiH predstavila je analizu događaja u Sarajevu od 1-4 marta Predsednistvu SRBiH, skupštini, vladi i Savetu za zaštitu ustavnog poretka.⁸³ Prve barikade su dignute "od strane osoba srpske nacionalnosti", što je pak izazvalo "osobe muslimanske nacionalnosti" da i one uzvrate na sličan način. Uzimajući u obzir činjenicu da su Srbi koji su čuvali barikade bili naoružani, opremljeni komunikacionom tehnikom, i snabdeveni hranom, u izveštaju je zaključeno da barikade nisu spontano dignute. U izveštaju se tvrdi da je rukovodstvo Kriznog staba SDS igralo važnu ulogu u podsticanju dizanja ovih barikada. Presudnu ulogu u tom činu igrali su Rajko DUKIĆ, Danilo VESELINOVIĆ, Jovan TINTOR, Dragan VUČETIĆ, Jovo JOVANOVIĆ, Ratko ADŽIĆ i drugi. "Uz to dosta raspoloživih informacija ukazuje na to da je veći broj srpskih aktivnih i rezervnih oficira iz MUP SRBiH direktno angažovan u dizanju barikada i ostalim aktivnostima." U sledećoj, internoj studiji MUPa SRBiH u vezi sa barikadama zaključuje se da su 24 službenika MUa SRBiH direktno učestvovala u ovom incidentu. Među njima su pomenuti i MANDIĆ i STANIŠIĆ.⁸⁴

⁸² "Uslovi za pregovore," Krizni štab srpskog naroda BiH, 2 mart 1992 (SA04-1161-SA04-1161).

⁸³ Izveštaj SDB MUP SRBiH, 6 mart 1992 (0323-7746-0323-7757).

⁸⁴ Pismo sa priloženim izveštajem Podsekretara SDBa, Branka KVESIĆA, poslato Ministru unutaršnjih poslova DELIMUSTAFIĆU, 13 mart 1992, priložene informacije ticu se 19 MUP radnika, kako muslimanske tako i srpske nacionalnosti, koji su učestvovali u podizanju Sarajevskih barikada. Među njima su bili i Momčilo MANDIĆ, Cedo KLJAJIĆ, Dragan DEVEDLAKA, i Malko KOROMAN. Pored toga pet osoba, uključujući MANDIĆA i Micu STANIŠIĆA, identifikovane su kao učesnici na sastanku SDS Kriznog staba na kome su data uputstva operativcima na terenu. (7355-0063-7359). Sadržaj KVESIĆEVOG pisma je nekako procurio do *Slobodne Bosne*, koja je objavila rezime nalaza izveštaja od 19 marta 1992 (0208-3566-0208-3567). U istom članku je isto tako primećeno da Momčilo Mandić ponovo pleni pažnju javnosti u Bosni i Hercegovini posle martovskih nemira u Sarajevu. Tokom nereda on je dobio važne i velike zadatke od *Kriznog staba Srpske demokratske stranke*. Bio je zadužen za podizanje barikada i regrutovanje prekaljenih kriminalaca da naoružani do zuba čuvaju barikade. Ne bi bilo zgrešeno da kazemo da se u jednom internom izveštaju-analizi martovskih događaja MUP BiH ustanovljuje da su 24 službenika Ministarstva unutrašnjih poslova učestvovala u organizovanju i funkcionisanju barikada u Sarajevu. Momčilo Mandić koji nikada nije negirao svoje umeće u blokadi Sarajeva, posle smirivanja situacije, nastavlja svoje medijske aktivnosti, ističuci u pravi plan potrebu za rekonstrukcijom

(62) Biljana PLAVŠIĆ rekla je Rajku DUKIĆU 2 marta 1992 da su Muslimani pristali na zahteve u vezi sa MUP SRBiH,⁸⁵ to jest, na raspodelu mesta u ministarstvu u skladu sa “dogovorima postignutim odmah posle novembarskih izbora 1990.” Uz to je SDS tražio da MUP SRBiH ne poteže nikakvu akciju protiv barikada koje su postavljene niti protiv Srba u Bosni i Hercegovini.⁸⁶

(63) Radi rešavanja krize 3. marta je sazvan hitan sastanak Predsedništva i predstavnika JNA i MUP SRBiH. Jedan od praktičnih rezultata koji je proistekao iz ovog (kratkovečnog) pokušaja da se smire napetosti bilo je formiranje patrola sastavljenih od Srba i Muslimana, regrutovanih kako iz policije tako i iz vojnih jedinica stacioniranih u sarajevskoj oblasti.⁸⁷ 12 marta na sastanku Saveta za zaštitu ustavnog poretka dogovoreno je da se pod hitno sve paramilitarne grupe “svih triju naroda” Bosne i Hercegovine stave pod zajedničku kontrolu MUP SRBiH i JNA, s ciljem da se onda te grupe rasformiraju.⁸⁸ Savet je podvukao potrebu za nastavkom saradnje između MUP SRBiH i JNA, i zatražio da se sve važne odluke u Ministarstvu unutrašnjih odnosa SRBiH donose konsenzusom predstavnika Srba, Muslimana i Hrvata. Savet je isto tako primetio da je radi valjanog funkcionisanja države nužna “depolitizacija” svih državnih organa.

(64) Istoga dana, 12 marta 1992, DELIMUSTAFIĆ naredio je svim CSB i SJB da skupe nove statističke podatke o svom osoblju.⁸⁹ Taj potez je trebalo da obezbedi da etnički sastav policije odgovara etničkoj raspodeli stanovništva u odgovarajućim oblastima operacija. Trebalo bi primetiti da su ova uputstva praćenja primedbom da su u novijoj personalnoj politici MUP SRBiH primećene brojne nepravilnosti. No, u međuvremenu srpska policija u SJB Stari Grad u Sarajevu nastavila je da izražava nezadovoljstvo svojom situacijom.⁹⁰

MUPa. Posto su po Mandicevom misljenju interesi srpskog kadra u ministarstvu bili ugroženi, tu rekonstrukciju je trebalo izvršiti sa ciljem da se ti interesi zaštite.

⁸⁵ Razgovor između Biljane PLAVŠIĆ i Rajka DUKIĆA, 2 mart 1992 (0207-9054-0207-9057).

⁸⁶ Nedatirani izveštaj “kriznog staba srpskog naroda Bosne i Hercegovine, “Uslovi za pregovore” (SA04-1161-SA04-1161).

⁸⁷ “Plan za rad na obrazovanju zajedničkih patrola MUP BiH i JNA na teritoriji BiH,” potpisan od strane General pukovnika Milutina KUKANJCA i Ministra Alije DELIMUSTAFIĆA, 8 mart 1992 (0063-7344-0063-7345). Videti isto tako vidjenje “Krise 3 marta” u članku “A sada svi na spavanje!,” *Slobodna Bosna*, 5 mart 1992 (0210-0563-0210-0566).

⁸⁸ Zapisnik sa Trinaeste sednice Saveta za zaštitu ustavnog poretka, 12 mart 1992 (SA02-0671-SA02-0675).

⁸⁹ DELIMUSTAFIĆ šefovima svih CSB i SJB, 12 mart 1992 (0063-3199-0063-3208).

⁹⁰ Na primer, srpsko osoblje koje je radilo u SJB Stari Grad u Sarajevu zalilo se da se suocava sa sve gorom situacijom od novembarskih izbora 1990. Oni su nadalje optuživali svoje muslimanske kolege i njihovog komandata Ismeta DAHIĆA da podržavaju “Zelene beretke” i druge muslimanske paramilitarne formacije. Pismo

(65) Dokumenti objavljeni u *Slobodnoj Bosni* 12 marta ukazuju da su Dragan KIJAC i Momčilo MANDIĆ bili glavni srpski funkcioneri iz MUP SRBiH koji su bili umešani u podizanje barikada i da je KIJAC redovno zvao SDS u Holidej Inu kako bi obavestavao o situaciji.⁹¹ U članku naslovljenom “Zašto Delimustafić štiti Žepinića?”, autori članka (potpis je bio kolektivan: redakcija *Slobodne Bosne*) optužili su “visoke policijske funkcionere” srpske nacionalnosti, uključujući Momčila MANDIĆA i Dragana KIJACA (sefa policije u Sarajevu) za organizovanje blokade u Sarajevu početkom meseca. Udarni deo članka bio je fotokopija dokumenta koji je navodno predstavljao spisak telefonskih poziva koje je primio Rajko DUKIĆ u Holidej Inu za vreme blokade. Autori teskta su optužili DELIMUSTAFIĆA da je pružio zaštitu ŽEPINIĆU (i drugim Srbima u MUP SRBiH). Ismejavajući koncept po kome su ŽEPINIĆ i DELIMUSTAFIĆ predstavljali tandem “Boro i Ramiz” koji je držao na okupu sve sektore MUP SRBiH – i posledično, održavao jedinstvo Bosne i Hercegovine, autori su nedvosmisleno krivili ovu dvojicu funkcionera za predstojeću katastrofu.⁹² U propratnom komentaru autori su nadalje optužili Momčila MANDIĆA da je osmislio pismo pritužbi srpskih službenika SJB Stari Grad napisano 5 marta. U istom članku se kaže da je DELIMUSTAFIĆ oformio tročlanu komisiju sa zadatkom da istraži razloge koji stoje iza pritužbi Srba u MUP SRBiH.

(66) U reakciji na raspru u SJB Stari Grad, srpski policijski funkcioneri u SJB Pale i SJB Sokolac 23 marta su zahtevali da svi muslimanski policajci vrate oružje i uniforme i da prestanu da rade u ovim stanicama. Na osnovu pritužbe koju su podneli Muslimani, Srbi su preduzeli ove korake u dosluhu sa kriznim stabovima “Srpske oblasti Pale” i SAO Romanija. Zbog incidenata na Palama i u Sokolcu, MUP SRBiH oformio je komisiju koja je trebalo da istraži uzroke istih.⁹³

(67) Uporedo sa ovakvim razvojem situacije, Srbi koji su služili u policijskim snagama sarajevske oblasti počeli su aktivno da se pripremaju za oružani konflikt. U dokumentu- preporuci za bivšeg komandanta (a kasnije šefa) SJB Ilidža, Tomislava KOVAČA, pisanom septembra, isti se pohvaljuje za organizovanje “ilegalnih sastanaka” 1991 u njegovom svojstvu ondašnjeg komandanta SJB Ilidža. “Na tim sastancima koji su održani u Dobrinji, Ilidži i Blažuju, pored obaveze da mobilize Srbe i pripremi ih za rat, dogovoreno je da se intenzivno radi na naoružavanju građana srpske nacionalnosti. Snabdevanje oružjem je vršeno iz Ravne Romanije, Pala, Sokolca, Kalinovika, Nedavica sela,

srpskih službenika SJB Stari Grad MUP- u SRBiH, CSB Sarajevo i SUP- u Sarajevo, 5 mart 1992 (0084-5078-0084-5082).

⁹¹ “ZASTO DELIMUSTAFIĆ ŠTITI ŽEPINIĆA?”, *Slobodna Bosna*, 12 mart 1992 (0210-0549-0210-0552).

⁹² “Boro i Ramiz” je referenca na staru partizansku pricu o partnerstvu između Srbina (Bore) i Albanca (Ramiza).

⁹³ Izjava policijskih funkcionera muslimanske nacionalnosti o njihovom otpustanju iz SJB Pale i SJB Sokolac,” 24 mart 1992 (0204-8150-0204-8151).

Trnova sela, Tošića, Hadžića, Jusuf Džonlagić kasarne, Lukavice i Nedjarica. 3 marta 1992, skladište oružja MUP u Donjem Potoku je bilo blokirano, nad njim je preuzeta kontrola, a oružje i municija su podjeljeni srpskom narodu.”⁹⁴ U dokumentu se dalje opisuje pripreme za rat. “Jedan od glavnih zadataka je bio jačanje rezervnih policijskih stanica Centar-Ilidža, Luzani i Blažuj, koje su pokrivala urbani deo opštine, imali najveću stratešku važnost, i bile zadužene za proterivanje Muslimana iz SJB. To su bili preduslovi za stvaranje srpskog SJB.”⁹⁵ Sudeći po jednom predlogu RS MUP iz 1993 da se pohvale policijski oficiri u SJB Ilidža, ovaj SJB je prednjačio u pripremama za osnivanje Ministarstva unutrašnjih poslova bosanskih Srba.⁹⁶

(68) Gore pomenuti “ilegalni” sastanci na Ilidži bili su održavani u saradnji sa lokalnim SDS predstavnicima i na osnovu direktiva SDS.⁹⁷ Pod KOVAČEVOM upravom, srpski policijski oficiri na Ilidži su razoružali muslimanske “Zelene beretke”, a onda zaplenjeno oružje podelili SDS članovima.⁹⁸ Lokalni Srbi na Ilidži obezbedili su skrovišta za uskladištenje oružja koje je transportovano u Sarajevsku oblast.⁹⁹

(69) Pohvala uručena Tomislav KOVAČU za njegovu ulogu predratnog komandira SJB Ilidža, i ratnog šefa SJB Ilidža, baca dodatnu svetlost na osnivanje MUP RS i njegove rane operacije u sarajevskoj oblasti. U jednoj preporuci kaže se da je KOVAČ “dao veliki doprinos pripremama srpske nacije za odbranu” time što je “formirao stanicu srpske javne sigurnosti, organizovao ilegalne aktivnosti i naoružao srpski narod.”¹⁰⁰ U drugoj pohvali KOVAČ se naziva “osobom na koju se oslanjao ceo region Sarajeva.... Sposobnost gospodina KOVAČA najbolje se manifestovala aprila 1992 kada je očistio SJB od Muslimana i jasno rekao Alijinoj kliku da mi ne želimo i ne možemo da živimo zajedno.”¹⁰¹ U trećoj pohvali naglašava se personalna politika sprovedjena u SJB Ilidža u periodu od septembra 1991 do aprila 1992. “Na osnovu naredjenja Tomislava KOVAČA, broj policijskih oficira muslimanske nacionalnosti svakodnevno se smanjivao, dok je rastao broj službenika srpske nacionalnosti, tako da je rat počeo isključivo sa srpskim policijskim oficirima, i samo dvojicom policijskih oficira hrvatske nacionalnosti.”¹⁰²

⁹⁴ SJB Ilidža, 20 septembar 1993 (0297-0064-0297-0072).

⁹⁵ SJB Ilidža, 20 septembar 1993 (0297-0064-0297-0072).

⁹⁶ Nominacije za preporuke RS MUP-a, 1993 (0297-0050-0297-0062).

⁹⁷ RSM Blažuj, 11 septembar 1993 (0297-0039-0297-0047).

⁹⁸ Nedatirana pohvala za Sretu SAMARDŽIJU (0297-0034-0297-0036).

⁹⁹ Nedatirana pohvala za Sretu SAMARDŽIJU (0297-0034-0297-0036).

¹⁰⁰ SJB Ilidža, 20 septembar 1993 (0297-0064-0297-0072).

¹⁰¹ RSM Luzani, nominacije za pohvale, 1993 (0297-0074-0297-0076).

¹⁰² RSM Centar Ilidža, nominacije za pohvale, 1993 (0297-0028-0297-0031). Na osnovu ove i napred pomenutih nominacija za pohvale, Radovan KARADŽIĆ je 1993 urucio Tomislav Nemanjin orden, najveći orden u RS. (Drugi dobitnici ovoga ordena su MUP RS, Mico STANIŠIĆ, Momčilo MANDIĆ i Milenko KARISIĆ.) Dekret predsednika RS o podeli nagrada, 1993 (0296-9857-0296-9871).

(70) “Ilegalno” naoružavanje Srba nije bilo ograničeno samo na sarajevsku oblast. U prijedorskom godišnjem izveštaju za 1992 navedeno je da su se srpski policijski oficiri samoorganizovali “u strogoj ilegalnosti” kako bi “pripremili osoblje za Srpsko ministarstvo unutrašnjih poslova.”¹⁰³ Aktivnosti su se u tom smislu centrirale na oblast zvanu Cirkin Polje. “Glavnina aktivnosti bila je usredsređjena na ilegalnu organizaciju i osnivanje policijskih stanica u senci, kao i na naoružavanje i materijalno-tehničko opremanje personala. Na taj način formirano je 13 policijskih stanica sa približno 1,500 članova. Oružje, municija, i druga materijalno-tehnička sredstva bila su prikupljena iz raznih izvora, ali uglavnom iz vojnih. Ona su bila prikupljena tajno, uglavnom noću, a onda transportovana, uskladištavana i deljena osoblju da ih sakrije i koristi kod kuće.”

(71) Srbi iz SDB MUP SRBiH u strogo poverljivom dokumentu iz marta 1992 jasno su artikulirali svoje primedbe i nezadovoljstvo.¹⁰⁴ Oni su u dokumentu ustvrdili da su Srbi stalno marginalizovani u Službi državne bezbednosti. Ne-Srbi i “servilni Srbi” napredovali su u službi dok su Srbi, favoriti SDS, bili potiskivani, ili primoravani da napuste SDB. Istrage u vezi sa antidržavnim aktivnostima uglavnom su se fokusirale na Srbe, a posebno na SDS. “Postoje jasni pokušaji da se aktivnosti ekstremista iz ne-srpskih etničkih grupa minimizuju, to jest prikažu samo kao reakcija na srpski ekstremizam.” Srbi su isto tako tvrdili da navodne ekstremističke aktivnosti Srba nisu bile dobro dokumentovane, pa su se zato donosili i neodgovarajući zaključci. Interesantno je primetiti da posle nabiranja velikog broja pritužbi, autori dokumenta zaljučuju da je “najodgovorniji pojedinac” za sve probleme i nečasne radnje zamenik Ministra unutrašnjih poslova SRBiH, Vitomir ŽEPINIĆ, Srbin i postavljeno SDS.

(72) U svojim zaključcima ovaj dokument iz marta 1992 ukazuje na to da “bi trebalo koristiti dobro obučene Srbe u SDB koji bi se beskompromisno borili za interese srpske nacije u okviru ustavnih i drugih zakonskih ograničenja.” Gornje je trebalo da bude uzeto u obzir kad god je SDS davao preporuke za naimenovanja u MUP i SDB. Prilikom donošenja odluka u vezi sa tim naimenovanjem trebalo je konsultovati pouzdane Srbe vec zaposlene u SDB.

(73) Na jedanaestoj sednici Skupštine bosanskih Srba održanoj 18 marta 1992, Momčilo KRAJIŠNIK, predsednik skupštine izrazito se založio za

¹⁰³ SJB Prijedor, Izveštaj o radu prijedorske Stanice javne bezbednosti tokom poslednjih devet meseci 1992, januar 1993 (0063-3747-0063-3762).

¹⁰⁴ “Informacija o zloupotrebama, nepravilnostima, i manipulacijama od strane SDA and HDZ kadrova u personalnoj politici, novoj organizaciji, i sistematizaciji Službe državne bezbednosti MUP SRBiH MUP, i jednostrano korišćenje metoda i sredstava za rad službe u interesu SDA-HDZ saveza na stetu srpske nacije i politike SDS – predlozi za prevazilaženje ovih problema,” mart 1992 (0323-7758-0323-7764).

“etničko razdvajanje na terenu.”¹⁰⁵ Miroslav VJEŠTICA, SDS delegat iz Bosanske Krupe osvrnuo se na potrebu za osnivanjem srpskih policijskih snaga i “srpskog MUP” kako bi Srbi mogli da preuzmu kontrolu nad “svojim teritorijama.” Interesantno je primetiti da je VJEŠTICA rekao da su bosanski Srbi iz Bosanske Krupe već u nekoj meri *de facto* ostvarili kontrolu nad svojom teritorijom u toku proteklih šest meseci.¹⁰⁶

(74) Na kraju Jedanaeste sednice Skupštine bosanskih Srba KARADŽIĆ je napravio aluziju na činjenicu da ce bosanski Srbi uskoro objaviti povlačenje iz MUP SRBiH. On je zaista jasno ukazao da su odgovarajuće oznake rodova za novi MUP već naručene. Po KARADŽIĆU “naša policija mora da se ponaša legalno. Nikome ne sme da fali dlaka sa glave, bez obzira na religiju, nacionalnu pripadnost. Svako mora da se oseća potpuno bezbedno.” KRAJIŠNIK je zamolio poslanike da do sledećeg zasedanja skupštine ozbiljno razmisle o svojim najboljim regionalnim kandidatima za srpski MUP.

(75) 23 marta, Radovan KARADŽIĆ, u svojstvu predsednika SDS, poslao je cirkularno pismo svim opštinskim pretsednicima SDSa,¹⁰⁷ u kojem je naznačio da je operacioni centar već vaspostavljen na republičkom nivou. On je naredio da na opštinskom nivou SDS funkcioneri na dužnosti saradjuju 24 casa, 7 dana u nedelji, sa relevantnim SJB.

(76) Tokom Dvanaeste sednice Skupštine bosanskih Srba održane 24 marta 1992, nekoliko govornika, uključujući Radovana KARADŽIĆA, dalo je izvestan broj izjava u vezi sa nastajućim Ministarstvom unutrašnjih poslova bosanskih Srba. Po KARADŽIĆU, od velikog značaja su bile takve policijske snage. On je isto tako istakao da nijedan međunarodni sporazum ne ograničava veličinu redovnih i rezervnih policijskih snaga. Osvrćući se na novi Zakon o unutrašnjim poslovima Republike Srpske, KARADŽIĆ je rekao:

Mi imamo zakonsku osnovu u Zakonu o unutrašnjim poslovima, mi isto tako imamo bedžove, a kada dodje pravi trentuka-a to se će uskoro dogoditi- mi ćemo moći da formiramo šta god želimo. Postoje razlozi zbog kojih ce se to desiti za dva-tri dana, ja sada ne mogu da vam otkrivam te razloge. U tom trenutku sve srpske opštine, kako stare tako i nove, bukvalno će preuzeti kontrolu na celom teritorijom opština u pitanju. Opština Zvornik staviće pod svoju kontrolu sve ono što predstavlja srpsku opštinu Zvornik. Onda, u tom trenutku, za tri do četiri dana imaćemo jedinstvenu metodologiju i vi ćete moći da je primenite u opštinama koje predstavljate. Naš metod rada i

¹⁰⁵ Stenografski zapisnik sa 11ste sednice Skupštine Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (SA02-5710-SA02-5780).

¹⁰⁶ Na Sestoj sednici skupštine, 26 januara 1992, VJEŠTICA je iskazao potrebu da se nastavi saradnja u pisanju, donosenju i sprovođenju zakonskih propisa na nivou autonomnih regija i Skupštine, “tako da mi na terenu, u SDK, u SUP-u, i Narodnoj odbrani mozemo da preuzmemo vlast.” Transkript trake sa Seste sednice Skupštine Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. (SA02-5232-SA02-5305).

¹⁰⁷ Radovan KARADŽIĆ opštinskim pretsednicima SDS-a, 23 marta 1992 (0040-7959-0040-7960).

zadaci biće prevashodno usmereni na sledeće: razdvajanje policijskih snaga, preuzimanje fondova koji pripadaju srpskom narodu, i upostavljanje kontrole.

Na kraju komentara, KARADŽIĆ je istakao ono najvažnije: “Policija mora biti pod kontrolom civilnih vlasti, mora ih slušati; to je van svake diskusije-tako jednostavno mora biti.”¹⁰⁸

(77) Ranije istoga dana predsednik Skupštine Momčilo KRAJIŠNIK najavio je da osnivanje policijskih snaga bosanskih Srba sledi uskoro. Miroslav VJEŠTICA požalio se da je ono već bilo dogovoreno za taj dan. Po njemu nije bilo validnih razloga za novo odlaganje. VJEŠTICA je insistirao da Skupština radi ako je potrebno i celu noć da bi se donela konačna, zvanična odluka o formiranju srpskih policijskih snaga i o nimenovanju Ministra unutrašnjih poslova. “Onda bismo mogli da odemo kući da radimo domaći zadaak: preuzimanje vlasti u našoj Srpskoj Republici Bosne i Hercegovine.” KRAJIŠNIK je potvrdio da je formiranje takvih snaga zaista bilo na dnevnom redu.

(78) Trinaesta sednica Skupštine bosanskih Srba održana je istoga dana kada i dvanaesta, to jest, 24 marta 1992.¹⁰⁹ Mićo STANIŠIĆ imenovan je za Ministra unutrašnjih poslova, i on je taj položaj i prihvatio. Samo jedan poslanik glasao je protiv ovog postavljenja. U govoru u kojem je prihvatio nimenovanje, STANIŠIĆ je ponovio sve već standardne pritužbe bosanskih Srba na MUP SRBiH. On je isto tako ustvrdio da se MUP SRBiH koristi za deljenje oružja novoj Armiji Bosne i Hercegovine, dok Srbi ne dobijaju ni oružje ni municiju. STANIŠIĆ je dao reč da će biti na čelu profesionalnih policijskih snaga, “državne administracije koja će u stvari štititi imovinu, živote, tela i druga bogatstva koja se moraju štititi.”

(79) Aktiviranje srpskog MUP započeto je tek posle ceremonijalnog donošenja Ustava bosanskih Srba, 27 marta. U medjuvremenu su srpski čelnici poput Vitomira ŽEPINIĆA i Biljane PLAVŠIĆ nastavili da učestvuju u republičkom procesu donošenja odluka. Oni su na primer prisustvovali trinaestoj sednici Saveta za zaštitu ustavnog poretka, na kojoj je ponovo stavljen akcenat na održavanje principa profesionalizma u radu MUP SRBiH. “Savet je procenio da sve odluke, sredstva i aktivnosti MUP moraju da budu rezultat sporazuma izmedju najodgovornijih zvaničnika MUP, a posebno predstavnika sve tri nacije.”¹¹⁰

(80) Sredinom marta 1992, skandal većih razmera pogoršao je ionako napetu situaciju u MUP SRBiH. Naime, u jednom internom izveštaju o korupciji navedeno je da je izvršeno pranje 20 miliona nemačkih maraka. Isto tako, je

¹⁰⁸ Italika je radi naglaska. Navod Radovana KARADŽIĆA na osnovu stenografskog zapisnika Dvanaeste sednice Skupštine Srpskog naroda u BiH, 24 marta 1992 (0089-6856-0089-6902).

¹⁰⁹ Stenografski zapisnik sa Trinaeste sednice Skupštine Srpskog naroda u BiH (SA01-1109-SA01-1120).

¹¹⁰ “Transkript Trinaeste sednice Saveta za zaštitu ustavnog poretka Pretsedništva SRBiH,” Sarajevo, 9 mart 1992 (SA02-0671-SA02-0675).

izneta tvrdnja da se oružje ilegalno prodavalo i delilo.¹¹¹ DELIMUSTAFIĆ je naredio osnivanje komisije koja bi istražila poslove pomoćnika ministra Momčila MANDIĆA. Međutim, MANDIĆ je odbio da saradjuje sa komisijom.¹¹² Pored toga, Mićo STANIŠIĆ je posebno optužen za prodaju oružja Srbima na Palama.¹¹³ Sarajevski mediji su stavše izvestili da je Vitomiru ŽEPINIĆU, jednom od idejnih tvoraca izveštaja, ponudjen 1 milion nemačkih maraka da prekine istragu o korupciji.¹¹⁴

(81) Brojni telefonski razgovori izmedju Momčila MANDIĆA i raznih sagovornika u prvoj polovini marta 1992 otkrivaju da je MANDIĆ privatno besno reagovao na ove navode. Posebno su značajni razgovori izmedju MANDIĆA i "Samira" obavljani 13, 17, 18, 19, 24 i 29 marta.¹¹⁵ Samirov identitet nije poznat. Ne zna se čak ni da li je bio Srbin ili Musliman. Međutim, jasno je da je radio za MUP SRBiH na visokom nivou. 13 marta, MANDIĆ i "Samir" su se dogovorili da MUP SRBiH ne može više da operiše ako ŽEPINIĆ ostane na svom položaju. MANDIĆ je mislio da ŽEPINIĆ izvirgava ruglu celo ministarstvo. MANDIĆ je isto tako često optuživao DELIMUSTAFIĆA da je upetljan u korupciju i prodaju i (korišćenje) narkotika. 17 marta 1992, MANDIĆ je preteći rekao "Samiru" da će njih dvojica pokazati DELIMUSTAFIĆU i ŽEPINIĆU ko su pravi "Boro i Ramiz." 18 marta, MANDIĆ je rekao "Samiru" da će Skupština srpskog naroda uskoro početi proceduru zvaničnog distanciranja od ŽEPINIĆA. MANDIĆ je verovao da će Skupština odlučiti da Mićo STANIŠIĆ zameni ŽEPINIĆA. 19 marta, "Samir" se sastao sa DELIMUSTAFIĆEM i otvoreno mu zapretio. Čak mu je rekao da mu je ovo poslednja šansa da izbegne poraz. DELIMUSTAFIĆ mu je uzvratilo da

¹¹¹ Rezime sadržaja izveštaja objavljen je 1 aprila 1992 u *Oslobodjenju*. Izvestaj ima 69 stranica i "više od 400 dokumenata" u jednom dodatku. U njemu se opisuje pranje fondova, kao i veliko unistavanje novca (procenjena šteta od 27,7 miliona dinara).

¹¹² "Mandic ce pasti, ali koga ce povuci sa sobom ?!" *Slobodna Bosna*, 19 mart 1992 (0208-3566-0208-3567). Skandal se ticao navodno nelegalne konfiskacije novca i imovine gradjana od strane MANDIĆA za njegovu licnu upotrebu. On je navodno izvrsio konverziju vece kolicine ovih fondova u tvrdnu valutu, iako je on tvrdio da je spalio taj novac.

¹¹³ STANIŠIĆ je u jednom trenutku u martu 1992 navodno pritvoren, a oružje je nadjeno u njegovim kolima. "Podela u MUP-u," nedatiran članak, za koji se ne zna ni gde je objavljen. (0210-0221-0210-0222). Isto tako videti "Ipak Srpski MUP," *Vecernje novine*, 1 april 1992 (0210-0212-0210-0213).

¹¹⁴ S. HODZIĆ, "Oprano 20 miliona maraka," *Oslobodjenje*, 24 mart 1992 (0291-8787-0291-8788).

¹¹⁵ Razgovor izmedju Momčila MANDIĆA i "Samira," 13 mart 1992 (0111-3407-0111-3416); razgovor izmedju Momčila MANDIĆA i "Samira" 17 mart 1992 (0111-3426-0111-3435); razgovor izmedju Momčila MANDIĆA i "Samira," 18 mart 1992 (0111-3446-0111-3457); razgovor izmedju Momčila MANDIĆA i "Samira," 19 mart (0111-3458-0111-3468); razgovor izmedju Momčila MANDIĆA i "Samira," 24 mart 1992 (0111-3477-0111-3480); razgovor izmedju Momčila MANDIĆA i "Samira," 29 mart 1992 (0111-3426-0111-3435).

ima dokaze da MANDIĆ pokušava da isprovocira Srbe u policiji da se pobune. 29 Marta 1992, "Samir" je na najprovokativniji mogući način pitao MANDIĆA kada ce doći do "otvaranja karata." To je očigledno bila aluzija na skorašnje obelodanjivanje MUP bosanskih Srba. MANDIĆ je primetio da je propao poslednji pokušaj da se ŽEPINIĆ namami da predje na srpsku stranu. MANDIĆ je onda izjavio da će se to veće sastati sa Rajkom DUKIĆEM ili Radovanom KARADŽIĆEM radi daljih instrukcija. Po MANDIĆU optužbe protiv njega bile su lažne i služile su da se preko njih zabašure nedela pravih krivaca - ŽEPINIĆA i DELIMUSTAFIĆA. MANDIĆA je brinula mogućnost da on i njegovi saveznici ne budu "izolovani" u okviru MUP SRBiH. MANDIĆ je signalizirao da je sada pravi trenutak za odlučno kretanje ka obrazovanju odvojenog MUP-a.

(82) MANDIĆ je javno negirao sve optužbe, i iznosio protiv optužbe da SDA i DELIMUSTAFIĆ ubrzano naoružavaju muslimanske paramilitarne formacije. On je uz to optužio Mirsada SREBRENKOVIĆA, koji je zamenio Hilmiju SELIMOVIĆA na mestu pomoćnika ministra za osoblje, da je glavni krivac.¹¹⁶ MANDIĆ je nadalje ustvrdio da su komisije osnovane u okviru MUP SRBiH radi razrešenja sporova, samo - kozmetičko sredstvo. 18 marta 1992, MANDIĆ je poslao faks svim CSB i SUP Sarajevo u kome se požalio da je ŽEPINIĆ zloupotrebio svoja ovlašćenja time što je zaobišao MANDIĆA u zahtevu za dokumentacijom o korupciji.¹¹⁷ Krajem meseca, u intervjuu datom SDS glasilu *Javnost*, MANDIĆ je izjavio da ujedinjeni MUP nema nikakvu budućnost. On je, isto tako, rekao da će prihvatiti odluku Skupštine srpskog naroda da obrazuje srpski MUP. U istom intervjuu on je direktno nazvao ŽEPINIĆA izdajnikom srpske nacije.¹¹⁸

Raspad MUP SRBiH

(83) Krajem marta 1992, SRBiH bila je na rubu raspada. Pokušaji da se očuva jedinstvo bili su nedelotvorni.¹¹⁹ U intervalu izmedju donošenja zakona o novom srpskom Ministarstvu unutrašnjih poslova i stupanju na snagu istog (31 mart), SDS je povukao ŽEPINIĆA iz MUP SRBiH posle izbora STANIŠIĆA

¹¹⁶ Otpustanje SREBRENKOVIĆA bio je jedan o zahteva KARADŽIĆA u njegovom pismu datiranom 6 februar 1992 (SA02-4201-SA02-4202).

¹¹⁷ Momčilo MANDIĆ svim CSB -ima i SUP-u Sarajeva, 18 mart 1992 (0063-7180-0063-7180).

¹¹⁸ "Ujedinjeni MUP pripada - prošlosti," *Javnost*, 28 mart 1992 (0210-0210-0210-0211).

¹¹⁹ Nezavisni sindikat radnika MUP-a SRBiH, "Izvestaj sa Cetvrte sednice Republickog odbora, održanoj 17 marta 1992," 29 (26) mart 1992 (P004-4315-P004-4318).

za prvog Ministra unutrašnjih poslova.¹²⁰ U pismu od 4 aprila 1992 predsedniku Skupštine Bosanskih Srba ŽEPINIĆ je ponudio svoju ostavku.¹²¹

(84) 31 marta MANDIĆ je poslao cirkularno pismo svim centralnim i terenskim kancelarijama MUP obavestavajući ih da u skladu sa potezom Skupštine srpskog naroda od pre četiri dana srpski interni Zakon o unutrašnjim odnosima počinje da se primenjuje od 1 aprila, kao i da je STANIŠIĆ naimenovan za ministra.¹²² Međutim, pošto je Vitomir ŽEPINIĆ odbio da prihvati mesto "koordinatora" u novom ministarstvu, on je ostao bez položaja u novom "srpskom Ministarstvu unutrašnjih poslova."¹²³

(85) Pročitavši MANDIĆEV teleks, DELIMUSTAFIĆ je odlučio da pošalje notu svim kancelarijama MUP SRBiH. DELIMUSTAFIĆ je rekao da je MANDIĆEV potez nezakonit i za žaljenje, a zamolio je sve kancelarije da i dalje slušaju samo MUP SRBiH.¹²⁴

(86) Vitomir ŽEPINIĆ je ponudio priču iz prve ruke o raspadu MUP SRBiH ljudima iz Službe nacionalne bezbednosti RS koji su ga intervjuisali krajem avgusta 1992.¹²⁵ Kao što je već pomenuto ŽEPINIĆ nije prihvatio nikakvu funkciju u MUP RS mada je bio bosanski Srbin, a i zamenik ministra unutrašnjih poslova SRBiH. ŽEPINIĆ je obavestio agente SNB o sastanku koji je u svojoj kancelariji savzao Momčilo KRAJIŠNIK, predsednik Skupštine srpskog naroda, 5 aprila 1992. Sastanku su prisustvovali Radovan KARADŽIĆ, Nikola KOLJEVIĆ, Aleksa BUHA, Branko DJERIĆ, Miodrag SIMOVIĆ, Momčilo MANDIĆ, Mićo STANIŠIĆ i Milenko KARISNIK. Na tom sastanku ŽEPINIĆ je napadnut zato što je pristao da poseti bazu specijalne policije MUP SRBiH zajedno sa Alijom DELIMUSTAFIĆEM. ŽEPINIĆ je tvrdio da se specijalna policijska jedinica ne može podeliti duž etničkih linija. On je ponudio svoju ostavku.¹²⁶ Ostatak prisutnih onda je zamolio ŽEPINIĆA da pozove čelnike bosanskih Srba iz te specijalne jedinice, i zamoli ih da pristanu na formiranje specijalne policijske jedinice formirane samo od bosanskih Srba. ŽEPINIĆ je prihvatio taj predlog. Drugi sastanak je upriličen u KRAJIŠNIKOVJ kancelariji istoga dana. ŽEPINIĆ je informisan da ce sedište SDS "iz bezbednosnih

¹²⁰ "Zepinic se povlaci iz MUP BH," *Glas* (Banja Luka), 31 mart 1992 (SA04-6954-SA04-6954).

¹²¹ Vitomir ŽEPINIĆ predsedniku Skupštine Bosanskih Srba, 4 april 1992 (SA02-6813-SA02-6813).

¹²² Teleks poruka Momčila MANDIĆA, pomoćnika ministra unutrašnjih poslova, MUP SRBiH UZSK, broj 02-2482, 31 marta 1992 (0049-0125-0049-0125).

¹²³ "Zepinic se povlaci iz MUP BiH" *Glas* (Banja Luka), 31 mart 1992 (sa04-6954-sa04-6954).

¹²⁴ DELIMUSTAFIĆ teleks, 31 mart 1992 (0049-0126). Izjave MANDIĆA i DELIMUSTAFIĆA su objavljene u *Vecernjim novinama*, 1 april 1992 (0210-0212-0212-0213).

¹²⁵ Izjava Vitomira ŽEPINIĆA, 27 avgust 1992 (0323-8738-0323-8749).

¹²⁶ Trebalo bi primetiti da je u ŽEPINIĆEVOM secanju on dao otkaz dan kasnije, a ne kako je navedeno u njegovom pismu ostavke od 4 aprila 1992.

razloga" biti prebačeno na Pale, ali da će stranka nadzirati ŽEPINIĆEV transfer na mesto savetnika u SSUP.

(87) Raspad MUP SRBiH nije se desio preko noći. MANDIĆ nije uspeo da ubedi sve Srbe da se pridruže novom, srpskom MUP. U SJB Zvornik, na primer, službenici su apelovali na red i mir i profesionalizam. Oni su izjavili da ne žele nikakvu etničku podelu policije.¹²⁷ 3 aprila 1992, ministar unutrašnjih poslova RS, Mićo STANIŠIĆ u pismu poslatom svim CSB i SJB na teritoriji "Srpske Republike" podsetio ih je da oni moraju da slušaju samo naredjenja MUP RS.¹²⁸ Sa druge strane, neke opštine, poput Pala i Sokolca, vec su isterale iz policijske službe sve ne-Srbe. Slična akcija bila je preduzeta u SJB Ilidza 31 marta.¹²⁹ Dragan VIKIĆ, bosanski Hrvat i šef specijalnih snaga MUP SRBiH odbio je da javno komentariše raspad ministarstva. Sličan stav su zauzela dva visoko rangirana Hrvata u ministarstvu, Bruno STOJIĆ i Branko KVESIĆ.¹³⁰

(88) MUP SRBiH i bosanska vlada očajnicki su pokušavali da se odupru formiranju srpskog MUP. Početkom aprila 1992, Ejup GANIĆ, član Predsedništva SRBiH, upozorio je oni službenici koji napuste ministarstvo mogu da smatraju da su zauvek izgubili posao.¹³¹ 5 aprila MUP SRBiH zvanično je otpustio Momčila MANDIĆA.¹³² Istoga dana MUP Republike Srpske izdao je proglas u kojem je optužio bosanske Muslimane iz "bivšeg Ministarstva unutrašnjih poslova" da pokušavaju da preuzmu kontrolu nad ministarstvom i zgradom Krtelj u kojoj je bila smeštena specijalna jedinica MUP SRBiH.¹³³ Muslimanske "Zelene beretke" su navodno isterale sve srpske oficire iz ministarstva i započele napad na Krtelj. Muslimani, predvođeni Jusufom PUČINOM onda su navodno zaplenili oružje i opremu specijalne jedinice. U zaključku proglasa MUP RS moli "srpsku naciju i sve dobronamerne gradjane Sarajeva" da ne predaju svoje oružje niti da veruju "propagandi" koju je SDA širio o Srbima.

(89) Mere koje je MUP SRBiH preduzeo da spreči formiranje Ministarstva unutrašnjih poslova bosanskih Srba bile su uzaludne. 6 aprila 1992, Momčilo MANDIĆ, novi zamenik ministra MUP RS organizovao je

¹²⁷ SJB Zvornik MUP-u SRBiH, 31 mart 1992 (SA04-0273).

¹²⁸ STANIŠIĆ svim CSB i SJB, 3 april 1992 (P004-4288). STANIŠIĆ je odgovarao na ocigledan pokusaj MUP-a SRBiH da pošalje teleks u MANDIĆEVO ime, a u kojem se zahteva od svih osoba da se odmah vrate na svoje redovne duznosti.

¹²⁹ "The SAOfikacija policije," *Oslobodjenje*, 1 april 1992 (0210-0215-0210-0218)

¹³⁰ "Jasnije-Kasnije," *Oslobodjenje*, 1 april 1992 (0210-0219-0210-0220). Isti članak govorio je o glasinama da ce Hrvati slediti primer Srba u formiranju zasebnog MUP-a 5 aprila.

¹³¹ "Jasnije - Kasnije," *Oslobodjenje*, 1 april 1992 (0210-0219-0210-0220).

¹³² Depesa DELIMUSTAFIĆA, 8 april 1992 (P004-4267-P004-4267).

¹³³ MUP RS proglas poptisan od strane ministra Mica STANIŠIĆA, 5 april 1992 (0324-6514-0324-6515).

preuzimanje policijske akademije u Vraci.¹³⁴ Ta zgrada postala je prvo sedište MUP RS.¹³⁵ Ova operaciju je koordinisao i predvodio Milenko KARIŠIK, Srbin koji je donedavno bio pomoćnik Dragana VIKIĆA u specijalnoj policijskoj jedinici.¹³⁶ MANDIĆ je kasnije izjavio “kada smo krenuli ka Vraci da preuzmemo policijsku akademiju, znali smo da u slučaju neuspeha mogu da nas ubiju kao teroriste. Mi smo znali da će BH biti priznata 7 aprila. Da ja i Karisikova specijalna policijska jedinica nismo izvršili taj napad, bili bismo izvesno proglašeni za teroriste, a BH država bi nas pogubila.”¹³⁷ MANDIĆU je bilo stalo da spreči da oružje padne u ruke VIKIĆEVE jedinice, te je u pokušaju da spreči takav razvoj događaja pozvao i generala KUKANJCA i pukovnika Vukotu VUKOTIĆA.¹³⁸ Napad na Vrace izvršen 6 aprila bosanski Srbi su smtrali za dan vaspostavljanja MUP RS, i kao takav je slavljen kasnije.

II. ZAKON RS O UNUTRAŠNJIM POSLOVIMA

(90) Zakon o unutrašnjim poslovima RS donet 28 februara 1992 formalno je vaspostavljao Srpsko ministarstvo unutrašnjih poslova, elaborirao njegovu strukturu i sferu aktivnosti, i definisao ovlašćenja i dužnosti ministra.¹³⁹ Istoga dana Skupština je usvojila Ustav.¹⁴⁰ 27 marta 1992, Skupština bosanskih Srba proglasila je Ustav Srpske Republike BH. Zakon o unutrašnjim poslovima RS je objavljen u *Službenom glasniku srpskog naroda BH* 23 marta 1992.

(91) Ovaj novi zakon je u velikoj meri bio zasnovan na pročišćenom SRBiH Zakonu o unutrašnjim odnosima donetom 17 aprila 1990.¹⁴¹ Ministar

¹³⁴ Videti MANDIĆEVU verziju ove akcije u njegovom intervju datog *Slobodnoj Bosni* aprila 1998, I njegov doprinos *Rat u Bosni: Kako je počelo* (0047-7534-0047-7534), 76-78.

¹³⁵ Naredjenje Mica STANISIĆA, 19 maj 1992 (0324-6100-0324-6100), tice se Vraca kao sedista MUP RS. No cinu se da je Hotel “Kosuta” na Jahorini bio koriscen kao sediste ministarstva vec krajem juna 1992. Videti naredjenje Mica STANISIĆA, 28 juni 1992 (0324-6098-0324-6098). U mesecu oktobru deo ministarstva je preseljen u Bijeljino, dok je deo ostao na Jahorini. CSB Banja Luka rukovodiocima podredjenim SJB-ima, 23 oktobar 1992 (P004-3428-P004-3428).

¹³⁶ KARISIKOV pocetni rang u MUP –u RS bio je “Komandir politickog odreda .” Naredjenje Momčila MANDIĆA, 13 aprila 1992 (0324-6105-0324-6105).

¹³⁷ Intervju sa Momčilom MANDIĆEM u *Slobodnoj Bosni* objavljen 10 aprila 1998 (0215-5571-0215-5576).

¹³⁸ Razgovor izmedju generala Milutina KUKANJCA i Momčila MANDIĆA, 18 april 1992 (0322-0216-0322-0218); razgovor izmedju pukovnika Vukote VUKOTIĆA i Momčila MANDIĆA, 18 april 1992 (0322-0214-0322-0215).

¹³⁹ “Zakon o unutrašnjim odnosima,” *Službeni glasnik srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, I, br.4 (23 mart 1992), 74-88 (0018-4319-0018-4333).

¹⁴⁰ “Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine,” 28 februar 1992, *SGSNBiH*, I, br. 3 (16 mart 1992) (0035-9816-0035-9825; 0040-8005-0040-8015).

¹⁴¹ “Zakon o unutrašnjim poslovima,” *Službeni list SRBiH*, XLVI, br. 18 (29 juni 1990), 491-506 (P003-5093-P003-5108).

unutrašnjih poslova bilo je član vlade, a po novom Zakonu o vladi (isto tako donetom 28 februara 1992) njegovo ministarstvo je bilo prvo na spisku 13 novih ministarstava.¹⁴² Ministar je imao iste opšte dužnosti kao i drugi ministri.¹⁴³

(92) Zakon o unutrašnjim poslovima pruža uvid u vrstu države i agencija za primenu zakona kojima je rukovodstvo bosanskih Srba stremilo. Propisi su u skladu sa komentarima Gorana ŽUGIĆA, bosanskog Srbina zaposlenog u tuzlanskoj Službi državne bezbednosti, koji je na sastanku policijskih funkcionera bosanskih Srba u Banja Luci 11 februara rekao da “pre usvajanja Zakona o unutrašnjim poslovima moraju da se konsultuju operativci na terenu. Zakone treba da pišemo kao da smo u ratu, a oni moraju da budu primenljivi na ratne okolnosti.”¹⁴⁴

(93) Pre nego što se upustimo u analizu ova dva zakona i uporedimo ih, prvo moramo da istaknemo dve stvari. Kao prvo, SRBiH zakon iz 1990 i RS zakon iz 1992 su u velikoj meri sročeni na isti način. Praveći nacрте ovog i drugih zakona vlasti RS olakšale su sebi posao time što su prihvatile već postojeće SRBiH zakone kao bazu za svoje nove zakone. Stoga se može izvući zaključak da kad god su u RS zakonu izmenjeni, pridodati ili izbačeni neki delovi SRBiH zakona, to je značilo da postoji namera da se izmeni organizacija i funkcionisanje unutrašnjih poslova u odnosu na situaciju koja je nekada postojala u SR BiH. Kao drugo, kada razmatramo zakone o unutrašnjim poslovima, mi moramo stalno imati na umu da su ovi zakoni sadržali samo mali deo pravila i regulacija koji su se ticali Ministarstva unutrašnjih poslova i njegovih službenika. Na primer, mada se ovi zakoni mogu koristiti za odredjivanje pravno-organizacione strukture Ministarstva unutrašnjih poslova, mnogo detaljnija skica te strukture može se naći u *Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva unutrašnjih poslova u uslovima neposredne ratne opasnosti i rata*, koji je izdalo ministarstvo.¹⁴⁵

(94) Jedna od glavnih i najočiglednijih razlika između dva zakona tiče se terminologije. Dok je za zakon iz 1990 najviša instanca u Bosni i Hercegovini *Republički sekretarijat unutrašnjih poslova* ili RSUP, u zakonu iz 1992 to je *Ministarstvo unutrašnjih poslova*. Analogno tome, u zakonu iz 1992 glavni funkcioner je Ministar, a ne republički sekretar. Zakon iz 1992 isto tako zamenjuje sve reference na *radni ljudi, sa- gradjani*. Pored toga zakon iz 1990

¹⁴² Član 6 “Zakona o vladi,” *SLUŽBENI GLASNIK SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI*, I, br. 4 (23 mart 1992), 53-55 (0044-7017-0044-7020).

¹⁴³ Član 13 “Zakona o vladi,” *SLUŽBENI GLASNIK SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI*, I, br. 4 (23 mart 1992), 53-55. Član 39 “Zakona o državnoj administraciji,” *SLUŽBENI GLASNIK SRPSKOG NARODA U BOSNI I HERCEGOVINI*, I, br. 4 (23 mart 1992), 55-60 (0018-4300-0018-4305).

¹⁴⁴ “Zapisnik sa sastanka održanog u Banja Luci 11 februara 1992” (SA00-6590-SA00-6597).

¹⁴⁵ Pravilnik je bio izdat septembra 1992 (0324-3783-0324-3984). O tome će biti reci u sledecem poglavlju.

govori o "državnoj bezbednosti," dok zakon iz 1992 Republike Srpske govori o "nacionalnoj bezbednosti."

(95) Pregled sadržaja dva zakona potpuno je identičan. Oba zakona sadrže sledećih devet odeljaka:

- I. Osnovni propisi
- II. Služba javne bezbednosti
- III. Služba državne/nacionalne bezbednosti
- IV. Ovlašćenja i organizacija sekretarijata/ministarstva
- V. Specijalne dužnosti i ovlašćenja funkcionera
- VI. Specijalne odredbe o obostranim odnosima i saradnji organa u vezi sa unutrašnjim poslovima
- VII. Školovanje, stručno osposobljavanje, i usavršavanje
- VIII. Specijalne odredbe o radnim odnosima
- IX. Privremene i završne odredbe

Osnovne odredbe

(96) Član 2 zakona RS zadržava reference na obostrane odnose sa *Saveznim sekretarijatom*. To je bilo u skladu sa javnim izjavama rukovodstva RS da oni žele da održe odnose sa jugoslovenskom državom i saveznim funkcionerima baziranim u Beogradu. 30 decembra 1991 Izvršni odbor SDS BiH odlučio je da saradjuje sa "odgovarajućim ministrima, ministarstvima, i drugim državnim agencijama i ustanovama u vladi Republike Srbije" i da "obavezno" stupi u komunikaciju sa ovim agencijama. Kontakti se moraju napraviti "u vezi sa zajedničkim planovima i programima." Ova odluka je bila prenetna "srpskim ministarstvima u vladi Bosne i Hercegovine" 15 januara 1992.¹⁴⁶

(97) Članovi 3 i 4 definišu parametar unutrašnjih poslova i obuhvataju sferu javne bezbednosti i državne/nacionalne bezbednosti. Specifično je to što ove sfere isto tako uključuju "poslove koji pripadaju ličnim kartama, ličnim imenima, privremenim i stalnim dozvolama boravka, matičnim knjigama, javnim skupovima, ličnim brojevima gradjana //JMBs// i drugim pravno odredjenim pitanjima."¹⁴⁷

(98) Član 5 zakonodavstva RS eliminiše reference na koncept *društvene samozastite* iz socijalističkoga doba.

(99) Član 7 novog zakona mora biti primenjen u slučajevima kada su policiji dati zadaci koji ne spadaju u jurisdikciju člana 16, paragraf 1. U ovom

¹⁴⁶ Pismo Rajka DUKIĆA srpskim ministarstvima u vladi BH, Izvršni odbor SDS-a, br. 9-02/92, Sarajevo, 15 januara 1992 (SA04-5235-SA04-5236).

¹⁴⁷ Radi poredjenja u novijem zvaničnom rečniku koji se koristi u policijskim akedemijama u Srbiji unutrašnji poslovi definišu se kao "bezbednosni i drugi poslovi administracije koji se odnose na zaštitu bezbednosti države i ustavnog poretka (državna bezbednost) i drugih pravno odredjenih stvari." Slobodan MILETIĆ, "Rečnik policijskog zakona: znacenje 650 termina iz oblasti unutrašnjih poslova," (Beograd: Službeni glasnik, 2001), 94.

paragrafu iznose se redovni zadaci, i dužnosti policije (vidi dole). Član 7 je identičan u oba zakona, kao i sa članom 16, paragraf 1.

(100) U oba zakona član 10 dozvoljava *Stanicama javne bezbednosti*, ili SJB da priteknu u pomoc drugim državnim organima, kompanijama, ili legalnim telima kada su ovi sprečeni fizičkom silom ili očekivanjem iste, da obavljaju zadatke koji su im zakonski povereni. Šef/rukovodilac SJB odlučuje o maniru i obimu tih intervencija. Ako on proceni da će se njegovo osoblje suočiti sa "organizovanim i masovnim fizičkim otporom," onda on ima obavezu da o tome ranije obavesti sekretarijat/ministarstvo.

(101) Član 11 kaže da će SJB saradjevati sa bilo kojim "organom" ili "organizacijama" zakonski zaduženim za održavanje reda u datoj oblasti. Mada se ne pominju specifični organi ili organizacije, reference se verovatno odnose na JNA i TO.

(102) Po članu 12 zvaničnici sekretarijata/ministarstva moraju "u izvršavanju svojih dužnosti i zadataka da sačuvaju živote ljudi i njihovo ljudsko dostojanstvo." Samo sila koja se po zakonu smatra potrebnom mora biti primenjena, i to na najmanje škodljiv način.

(103) U članu 13 zahteva se da sekretarijat/ministarstvo obaveštava javnost o aktivnostima koje ima uticaja na istu. Medjutim u slučajevima "državnih, vojnih ili zvaničnih tajni," takva informacija neće biti data. Sekretar/Ministar ili osoba koju on odredi bice zadužena za davanje informacija.

Služba javne bezbednosti

(104) *Resor javne bezbednosti* se vaspostavlja da bi se bavio sa svim pitanjima javne bezbednosti iznetim u članovima 15 i 16. Zakon RS iz 1992 imenuje Podsekretara unutrašnjih poslova da vodi ovaj Resor. On će se zvati *rukovodilac resora javne bezbednosti*. Ova funkcija nije postojala u zakonu iz 1990, koji je predviđao samo položaj Podsekretara *Državne bezbednosti*. Stvaranjem mesta Podsekretara javne bezbednosti, zakon RS harmonizovan je sa Zakonom o unutrašnjim poslovima Republike Srbije iz 1991.¹⁴⁸

(105) Članovi 15 i 16 opisuju nadležnosti Službe javne bezbednosti. One uključuju: neposrednu zaštitu ustavnog poretka, zaštitu života i lične sigurnosti gradjana, sprečavanje i otkrivanje kriminalnih dela, nalaženje i privodjenje počinioca kriminalnih dela, održavanje reda i zakona, zaštitu izvesnih pojedinaca i zgrada, istrage u vezi sa otkrivanjem zločina, saobraćajnu bezbednost, kontrolu državnih granica, i specifične bezbednosne aktivnosti u drugim poljima komunikacije, praćenje kretanja stranaca i onih osoba koje imaju privremenu dozvolu boravka, pasošku kontrolu, kontrolu oružja i municije, protivpozarnu zaštitu, transport i uskladištenje opasnog materijala, i

¹⁴⁸ "Zakon o unutrašnjim poslovima," *Službeni glasnik Republike Srbije*, no. 44 (25 juli 1991) (0046-1930-0046-1970).

pomoć u slučaju prirodnih nepogoda i epidemija. Član 16 reguliše da oficiri nose uniforme i oružje za vreme vršenja dužnosti. Medjutim sekretar/ ministar ili neki funkcioner kojeg je ovaj ovlastio, može narediti da policijski oficiri vrše izvesne zadatke u civilnoj odeći.¹⁴⁹ Za vreme perioda u kojem su ustavni poredak i zakon i red ugroženi, sekretar/minister ili osoba koju je on naimenovao, može da izda naredjenje da ovlašćeni funkcioneri vrše javne dužnosti u uniformama.

(106) Član 17 zakona iz 1990 dozvoljava da Izvršni Savet SRBiH Skupštine odredi ukupan broj policijskih oficira, njihovu organizaciju, ukupan broj rezervnih policijskih oficira, i kriterijume za popunjavanje tih kadrova. Po zakonu RS iz 1992, ovu funkciju je vršila vlada RS.

Služba državne/nacionalne bezbednosti

(107) Resor državne bezbednosti se osniva da rešava pitanja državne bezbednosti izneta u članu 19. Po zakonu iz 1990, Podsekretar za državnu bezbednost, vodi ovaj resor, podnosi izveštaje Sekretaru, kao što je objašnjeno u članu 20. Po zakonu iz 1992, ova služba je preimenovana u Službu nacionalne bezbednosti. Podsekretar za nacionalnu bezbednost podnose izveštaje ministru. Služba državne/nacionalne bezbednosti skuplja informacije sa ciljem otkrivanja i sprečavanja aktivnosti pojedinaca, grupa ili organizacija koji nameravaju da naruše ustavni poredak i državnu bezbednost.¹⁵⁰

(108) Član 22 zakona iz 1990 zahteva od Sekretarijata da blagovremeno obaveštava odgovarajuće republičke i savezne organe o događajima od interesa za bezbednost zemlje. Zakon iz 1992 nalaže to isto, pri čemu pruža pravnu osnovu za stalno obaveštavanje Beograda o tim pitanjima. Slično tome, član 23 skoro i da nije menjan, čime se obezbedila harmonična saradnja između Ministarstva unutrašnjih poslova RS i saveznih organa.

(109) Član 24 oba zakona odvaja službenike Službe državne/nacionalne bezbednosti od zaposlenih u Službi javne bezbednosti. U

¹⁴⁹ Jedan od najcesce koriscenih termina u raznim zakonima o unutrašnjim poslovima je "ovlaseno sluzbeno lice." Recnik policijskog zakona definise ovo lice kao "policijaca, profesionalnog člana (radnika, zvaničnika) Ministarstva unutrašnjih poslova, koji u implementaciji unutrašnjih poslova ima posebne obaveze i ovlasenja predvidjena zakonima o krivicnom postupku, zakonom o unutrašnjim poslovima, i drugim regulacijama." Na osnovu gornjeg kao i definicije date za "policijske funkcionere/oficire," proistice da se svaki "ovlaseni funkcioner" u Sekretarijatu/ministarstvu smatra "policijskim ofirom/sluzbenikom." MILETIĆ, 49, 60. Videti i MUP RS, "Preporuke za razresenje pitanja koji sluzbenici Ministarstva unutrašnjih poslova se mogu smatrati ovlasenim funkcionerima," 1 oktobar 1992 (0324-7286-0324-7287).

¹⁵⁰ Recnik politickog zakona definise drzavnu bezbednost kao "zaštitu bezbednosti drzave, otkrivanje i sprecavanje dela ciji je cilj podiranje ili unistavanje ustavnog poretka." MILETIĆ, 16.

članu 25 se kaže da će Služba državne/nacionalne bezbednosti operisati u skladu sa svojim sopstvenim *Pravilnikom*. Sekretar/Ministar će napisati taj Pravilnik u konsultaciji sa Izvršnim savetom Skupštine SRBiH, a u slučaju zakona RS iz 1992- sa vladom. Isto se odnosi na radni plan Resora državne/nacionalne bezbednosti. U RS zakonu iz 1992 nadalje se navodi da će predsednik republike procenjivati rad i učinak Resora nacionalne bezbednosti na osnovu ministrovog izveštaja. O toj svojoj proceni predsednik će onda obavestiti nacionalnu skupštinu.

Ovlašćenja i organizacija republičkog sekretarijata/ ministarstva

(110) Član 26 kaze da mreža *Centara službi bezbednosti ili CSB* treba da vrši unutrašnje poslove. Svaki od ovih Centara pokrivaće određenu teritoriju u kojoj će svaka opština imati podređenu *Stanicu javne bezbednosti*, ili SJB. Za razliku od zakona iz 1990, ovaj iz 1992 ne obezbedjuje osnivanje zasebnog Sekretarijata unutrašnjih poslova u Sarajevu. Pored zadataka koji su SJB-ima dati u Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji ministarstva, oni su isto tako imali zaduženje da sprovode naredjenja i odluke njihovih opštinskih skupština, kao što je to izneto u članu 27. U slučaju zakona iz 1990, Skupština grada Sarajeva mogla je da daje zadatke Sekretarijatu unutrašnjih poslova Sarajeva.

(111) Član 28 imenuje specifične lokacije CSB. Po zakonu iz 1990 postoje 9 CSB: Banja Luka, Bihać, Doboj, Goražde, Livno, Mostar, Sarajevo, Tuzla, i Zenica. Nasuprot tome zakon iz 1992 predvidja 5 CSB: Banja Luku za teritoriju Autonomne regije Krajine, Trebinje za teritoriju Srpskog autonomnog distrikta Hercegovine, Doboj za teritoriju Srpskog autonomnog distrikta Severne Bosne, Sarajevo za teritoriju Srpskog autonomnog distrikta Romanija-Birač, i Bijeljinu za teritoriju Srpskog autonomnog distrikta Semberije. Osnivanje CSB u Trebinju bio je naravno jedan od glavnih zahteva bosanskih Srba pre aprila 1992.

(112) Član 29, koji nije menjan, stavlja u nadležnost SJB pravna pitanja vezana za unutrašnje poslove koji ne iziskuju specijalnu istražnu proceduru u skladu sa Zakonom o Oštjoj administrativnoj proceduri, i koja nisu regulisana nekim drugim zakonskim članom. Centar službe bezbednosti baviće se pravnim pitanjima vezanim za unutrašnje poslove koji zahtevaju specijalnu pravnu proceduru u skladu sa Zakonom o opštoj administrativnoj proceduri, a koja nisu regulisana nekim drugim zakonskim članom.

(113) Na osnovu člana 30 osnivaju se *stanice milicije*, ili SM i rezervne policijske snage. Ako to nalazu olakšavajuće okolnosti, policijske stanice mogu da osnivaju odeljenja u lokacijama mimo njihovih geografskih sedišta. Ona će se nazivati *staničnim odjeljenjima*.

(114) Član 31 zahteva da CSB i SJB pružaju informacije lokalnim opštinskim skupštinama na njihov zahtev. Nadovezujući se na član 27, član 32 dozvoljava opštinskim skupštinama i njihovim izvršnim odborima da daju

predloge sekretarijatu/ministarstvu i da započinju akcije u vezi sa važnim pitanjima opštinske bezbednosti i rada CBS. Sekretarijat/ministarstvo onda razmatra te predloge i informiše skupštine i odbore o preduzetim akcijama.

(115) Članovi 33, 34, i 35, u kojima se dalje iznose poslovi i zadaci sekretarijata/ministarstva nisu menjani u zakonu iz 1992, osim u standardnom terminološkom smislu. Ti zadaci uključuju rad na nacionalnoj/drzavnoj bezbednosti, nadzor rada CSB, nadzor implementacije unutrašnjih poslova, aktivizaciju rezervnog osoblja policije, opremanje i naoružavanje policije, i druga brojna pitanja. Član 36, koji nije menjan, poziva na osnivanje specifičnih policijskih jedinica radi obavljanja zadataka opisanih u članu 33. Po njemu je sekretar/minister zadužen za otpuštanje šefova policijskih jedinica.

(116) Član 37 dozvoljava sekretaru/ministru da formira dodatne policijske jedinice koje bi potencijalno uključivali kadete starije od 18 godina, a u čije bi specifične zadatke, ako je to potrebno, spadalo i očuvanje javnog reda i mira. Član 38 u zakonu iz 1990 dozvoljava sekretaru da ograničava javno kretanje i okupljanje ako je ustavni poredak ugrožen. Zakon iz 1992 daje ista ovlašćenja ministru pod okolnostima u kojima su ugroženi bezbednost republike, rad republičkih organa, i/ili sloboda i prava građana republike. Sekretar/ministar mora da se konsultuje sa centralnim zakonodavnim organima pre donošenja takve odluke. Medjutim zakon iz 1992 kaže da minister može da nametne naredjenja u vezi sa ograničavanjem u konsultaciji sa predsednikom, ako zbog datih okolnosti ne može da se konsultuje sa Nacionalnom skupštinom. Za razliku od zakona iz 1990, onaj iz 1992 ne omogućava građanima nikakv pravni lek na osnovu kojeg bi mogli da apeluju protiv odluke o ograničavanju kretanja. Zakon iz 1992 određuje da ove restrikcije mogu trajati sve dok ih okolnosti koje su iziskivale donošenje takve odluke i dalje nalazu.

(117) Član 39 zakona iz 1990 dozvoljava sekretaru da krši tajnost/poverljivost pisama ili drigih vrsta komunikacije ako on smatra da je to nužno iz razloga nacionalne bezbednosti ili istraga u toku. Sekretar mora da informiše Pretsedništvo SRBiH o svakoj takvoj preduzetoj operaciji. Nasuprot tome, zakon iz 1992 nalaže da ministar ili javni tužilac traže odobrenje od Vrhovnog suda¹⁵¹ za kršenje takve tajnosti. Pored toga zakon iz 1992 određuje da ministar odlučuje o vrsti, dužini i obimu kršenja tajnosti. Staviše zahtev za takvim kršenjem kao i za njega vezanim naredjenjima smatraće se zvaničnom tajnom.

(118) Nemenjani Član 40, reguliše informacije koje ministarstvo daje raznim državnim ustanovama.

¹⁵¹ Član 39 zakona iz 1990 vec je smatran spornim, a 1991 je predloženo da se on promeni (Objasnenje Nacrta zakona i amandmana na Zakon o unutrašnjim poslovima," P002-7479-P002-7487). Zakon RS iz 1992 usvojio je sugestije iz 1991.

Specijalne dužnosti i ovlašćenja zvaničnika

(119) Po članu 41, sekretar/ministar odlucuje o tome ko će služiti kao zvaničnik/funkcioner sekretarijata/ministarstva. Onda se osobama na taj način odredjenim izdaju zvanične identifikacione karte, one mogu da nose oružje, a moraju i da polože zakletvu de će vršiti dužnosti koje su im dodeljene. Osim standardne terminoloških izmena, nema nekih bitnijih razlika izmedju zakletvi iz 1990 i 1992, čiji cu tekstovi dati u članu 41.¹⁵² Obaveza ovlašćenih funkcionera da vrše svoje dužnosti čak po cenu rizika od povreda i smrti naglašena je u članu 42.

(120) Član 43 je od posebnog značaja jer se direktno bavi pitanjima komande i odgovornosti. U tekstu iz 1992 on glasi:

Ovlašćeni funkcioneri ce izvršavati naredjenja koja je izdao ministar, ili njihov neposredni supervizor, kome je naloženo da sprovodi pitanja i zadatke nacionalne i javne sigurnosti, *osim kada su takva naredjenja suprotna ustavu ili zakonu.*" (naglasak je dodan).

Jedina promena u tekstu u odnosu na onaj iz 1990, tiče se reči "ministar" koja je zamenila reč "sekretar."

(121) Član 44 nalaže policijskim oficirima u civilu da se identifikuju kao policijski oficiri pojedincima ili pravnim entitetima "ako to okolnosti dozvoljavaju." Član 47 dozvoljava im da traže od građana lične karte ili druga identifikaciona dokumenta, i da ih prebacuju ovlašćenom telu, ako se na osnovu zakona proceni da je tako nešto potrebno. Član 45 reguliše besplatan javni prevoz službenika sekretarijata/ministarstva.

(122) Član 46 dozvoljava ovlašćenim oficirima da izdaju naredjenja građanima, kompanijama,, ili durgim pravnim entitetima kako bi se zaštitio ustavni poredak, ljudski životi, lična sigurnost, kao i materijalna sredstva od štete, kradje ili uništenja. Isto to važi i u slučajevima održavanja reda i zakona, bezbednosti saobraćaja, i opšteg vanrednog stanja izazvanog elementarnom nepogodom ili izbijanjem epidemije.

(123) Član 47. dozvoljava ovlašćenim oficirima da zahtevaju da im se pokaže lična karta ili druga identifikaciona dokumenta dok vrše dužnost, i da ta lica sprovedu do nadležnog tela onako kako je to odredio zakon.

¹⁵² Trebalo bi primetiti da je novonastali MUP RS zahtevao od svih svojih službenika da polože zakletvu vernosti Republici Srpskoj: SRBiH pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Momčilo MANDIĆ MUP-u SRBiH , 31 mart 1992 (0049-0125-0049-0125). Ove zakletve morale su da budu položene "bez ikakvog pritiska do 15 aprila 1992": rukovodilac CSB Banja Luka Stojan ŽUPLJANIN MUP-u SRBiH, MUP-u RS, I svim SJB-ima, 10 april 1992 (P004-4255-P004-4255). Oni koji bi odbili da polože zakletvu dobijali bi otkaz i bilo im je naredjeno da vrate službeno oružje i drugu opremu. SRBiH Ministar unutrašnjih poslova , Alija DELIMUSTAFIĆ uzalud je protestovao protiv nezakonite prirode ovog postupka: DELIMUSTAFIĆ svim CJB, SJB, SM i SUP-u Sarajevo, 10 april 1992 (P004-4254-P004-4254).

(124) Član 48. reguliše pozivanje na sud pojedinaca od strane sekretarijata/ministarstva. Zakon iz 1990. dozvoljava takve pozive ako su u interesu zaštite ustavnog poretka ili javne bezbednosti, ili u interesu osobe o kojoj je reč. Nasuprot njemu, zakon iz 1992. kaže da se takvi pozivi mogu uručiti kada je to potrebno radi sprečavanja promene ustavnog poretka ili kada postoji opasnost po isti, kada je ugrožena bezbednost zemlje, ili javna bezbednost, i kada je to u ličnom interesu pojedinca. Pojedinci koji se ne odazovu ovom pozivu mogu biti privedeni silom, ako im je valjano predat poziv koji sadrži opomenu da se tako nešto može desiti.

(125) Član 49 iznosi niz okolnosti, koje pored onih pomenutih u Zakonu o krivičnom postupku, mogu da iziskuju pritvor pojedinca. U ovom slučaju zakon iz 1992. suptilno se razlikuje od zakona iz 1990. Na osnovu zakona iz 1992, svako ko ugrožava javni red i mir ili bezbednost saobraćaja može biti priveden, dok zakon iz 1990. kaže da se takvi pritvori mogu obaviti jedino ako nije postojao drugi način da se ponovo vaspostavi red i mir. Zakon iz 1992. produžuje najuobičajeniji period dozvoljenog pritvora u prostorijama CSB i SJB sa 24 časa (12 za saobraćajne prekršaje) na 3 dana, dozvoljenih zakonom iz 1990. Štaviše, dok zakon iz 1990. kaže da neidentifikovane osobe osumnjicene za ozbiljne krivične prekršaje mogu da budu pritvorene do 3 dana, da bi se njihov identitet utvrdio, zakon iz 1992. dozvoljava njihov privor na neodređeni period. Oba zakona dozvoljavaju pritvorenim pojedincu da uloži žalbu u roku od 24 časa od donošenja odluke koja je uticala na pritvor. Član 50. dozvoljava pritvorenom pojedincu da zahteva da njegova porodica ili neka druga odgovarajuća osoba bude obaveštena o njegovom pritvoru.

(126) Član 51. pruža nezakonito pritvorenom pojedincu pravo na kompenzaciju. Pritvoreni pojedinac ima pravo da traži nadoknadu od sekretarijata/ministarstva u roku od godinu dana od prvog dana pritvora. Ako sekretarijat/ministarstvo ne uspe da postigne dogovor o takvoj kompenzaciji dva meseca posle primanja žalbe, pritvoreni pojedinac može tražiti zadovoljenje kroz neku drugu sudsku granu.

(127) Član 52. bavi se predmetom koji će dobiti veliku važnost na početku rata u Bosni i Hercegovini - oduzimanjem vozila od strane ovlašćenih funkcionera. Ovlašćeni funkcioneri imaju prava da koriste vozila drugih ljudi i njihova sredstva komunikacija kada su u poteri za počiniocem kriminalnog dela, kada prevoze žrtvu kriminalnog dela u najbližu kliniku, i u slučaju prirodnih katastrofa ili nesreća. Medjutim, u takvim slučajevima ovi funkcioneri moraju izdati priznanicu o korišćenju vlasnicima vozila ili sredstava za komunikaciju. Vlasnici vozila imaju pravo na nadoknadu štete izazvanu tokom korišćenja njihovih vozila.

(128) Član 53. bavi se trgovinskom mornaricom.

(129) Član 54. dozvoljava vlastima da stiču informacije potrebne za krivičnu istragu od osoba u privoru ili zatvoru.

(130) Član 55. ovlašćuje vlasti da mogu da blokiraju pristup nekoj oblasti ako je to potrebno radi ponovnog uspostavljanja mira i pravnog reda i

sprečavanje kriminalnih dela. Medjutim, ako se to ne radi, o tome moraju biti obavešteni sekretar/ministar i izvršni organi odgovarajuće skupštine.

(131) Upotreba sile je regulisana članovima 56. do 61. Sekretarijat/ministarstvo i njegovi ovlašćeni funkcioneri imaju pravo da koriste silu ako je to potrebno radi odbijanja napada usmerenog na njih, zaštićene zgrade i pojedince, ili da bi se sprečio otpor jednog ili više pojedinaca koji krše javni red i mir. Sila se dalje može koristiti radi ponovnog vaspostavljanja reda i mira, i prilikom pritvaranja ili zatvaranja pojedinaca upletenih u ove incidente. Vatreno oružje se može koristiti jedino ako na drugi način nije moguće zaštititi ovlašćene funkcionere ili zaštićene pojedince ili zgrade od životno opasnog napada, ili radi sprečavanja bekstva opasnih pojedinaca. Medjutim, vatreno oružje može se koristiti samo ako ovlašćeni funkcioneri nisu uspeali da smire situaciju upotrebom pendreka ili drugim sredstvima prinude. Funkcioneri moraju, ako je to uopšte moguće, da blagovremeno upozore osumnjicenog da će oružana sila biti primenjena. Nadalje, "ovlašćeni funkcioneri koji vrše dužnosti u okviru jedinice ili grupe upotrebiće vatreno oružje jedino ako je to naredio viši oficir njihove jedinice ili grupa. Naredjenja za upotrebu vatrene oružja davaće se samo u slučaju ovde pomenutih slučajeva."

(132) Sedam dana posle upotrebe sile od strane službenika SJB, šef CSB mora proceniti da li je ova upotreba bila zakonski opravdana i pravilna. U slučaju da su upotrebi sile pribegli drugi ovlašćeni funkcioneri koji potpadaju pod jurisdikciju sekretarijata/ministarstva, potonji će proceniti legalnost i pravilnost takvih postupaka isto tako u roku od 7 dana. Ako rukovodilac relevantnog CSB ili sekretar/ministar utvrde da je upotreba sile bila nezakonita ili nevaljana, on ima obavezu da preduzme odgovarajuće korake da bi se utvrdila odgovornost relevantnog ovlašćenog funkcionera. Istovremeno, sekretarijat/ministarstvo imaju obavezu prema funkcionerima optuženim za ilegalno korišćenje sile. Naime, član 60. nalaže da sekretarijat/ministarstvo mora da pruži pravnu pomoć funkcionerima optuženim za nezakonitu upotrebu sile, čak i kada su oni prestali da rade u sekretarijatu/ministarstvu, osim ako prestanak službe nije bio uzrokovan krivičnim optužbama ili disciplinskim kaznama. Sa druge strane, sekretarijat/ministarstvo mora da pruži pravnu pomoć i tužiocima. Odredbe člana 60. isto tako se odnose na pojedince van sekretarijata-ministarstva koji su zvanično pomagali sekretarijatu/ministarstvu.

(133) Član 62. dozvoljava angažman rezervnih jedinica u specijalne bezbednosne svrhe, kao i u pružanju potrebne pomoći u slučaju prirodnih katastrofa.

(134) Član 63. nalaze obezbeđivanje zdravstvenog i invalidskog osiguranja za članove rezervnih snaga koji su angažovani u dužnostima iz resora javne i nacionalne bezbednosti.

Specijalne odredbe o obostranim odnosima i saradnji ograna unutrašnjih poslova

(135) Zakon iz 1992. nije u značajnijoj meri modifikovao odredbe sadržane u zakonu iz 1990. u vezi sa saradnjom sa drugim organima unutrašnjih poslova van teritorije Bosne i Hercegovine. Član 64. nalaže saradnju između sekretarijata/ministarstva i Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova. Član 65. dozvoljava ovlašćenim funkcionerima Saveznog sekretarijata i agencija unutrašnjih poslova u drugim republikama i autonomnim provincijama da preduzmu mere i aktivnosti na teritoriji Bosne i Hercegovine (ili, po zakonu iz 1992, Srpske Republike Bosne i Hercegovine) usmerenih ka otkrivanju počinitelaca za kojima su izdati nalozi za hapšenje, sprečavanju počinitelaca ili njihovih saučesnika da se sakriju ili pobegnu, otkrivanju ili obezbeđivanju tragova počinjenih kriminalnih dela, i objekata koji se mogu koristiti kao dokazni materijal, i prikupljanju informacija koje se mogu koristiti u krivičnom postupku. Zakon iz 1992. kaže da se takva saradnja može uspostaviti na osnovu dozvole ministra. Zakon iz 1990. dozvoljavao je takvu saradnju samo u slučajevima kada okolnosti nisu dozvoljavale da o istoj prethodno bude obavešten sekretar. Ta klauzula izbačena je iz zakona donetog 1992.

(136) Član 66. kaže da funkcioneri iz drugih organa unutrašnjih poslova koji su pozvani da priteknu u pomoć sekretarijatu/ministarstvu imaju iste dužnosti i odgovornosti kao regularno ovlašćeni funkcioneri sekretarijata/ministarstva.

(137) Član 67. zakona iz 1990. odobrava pomenuti tip saradnje na vozovima koji prolaze kroz ili ulaze u SR BiH. Po zakonu iz 1992, takva saradnja je odobrena samo onda kada funkcioneri vrše svoje dužnosti na međunarodnim i medjurepubličkim vozovima koji prelaze u Republiku Srpsku, ako je ministarstvo obavešteno o preduzetim merama u roku od 24 časa.

(138) No, zakon iz 1990. ima jedan član, tačnije član 68, koji se ne pojavljuje u zakonu iz 1992. Taj član poziva ovlašćene funkcionere sekretarijata koji operišu na teritoriji drugih jugoslovenskih republika da pomažu, ako su zamoljeni, u sprečavanju kriminalnih dela, istraživanju zločina i u sprečavanju bekstva kriminalalaca.

Školovanje, stručno osposobljavanje, i usavršavanje

(139) Članovi 69. (68) navode da će sekretarijat/ministarstvo biti zaduženo za školovanje, stručno osposobljavanje i usavršavanje svojih

službenika.¹⁵³ Članovi 70. (69) do 91. (90) nalažu početak rad Centra za obrazovanje kadra unutrašnjih poslova i Škole za unutrašnje poslove.

Specijalne odredbe o radnim odnosima

Uslovi zapošljavanja

(140) Član 92. (91) dozvoljava sekretarijatu/ministarstvu da se uzdrži od javnog oglašavanja izvesnih mesta ili konkursa. Izvršni savet (na osnovu zakona iz 1990) ili vlada (na osnovu zakona iz 1992) će odlučivati koja radna mesta ispunjavaju ove kriterijume.

(141) Članovi 93. (92) i 94. (93) regulišu pitanje fizičkih i psiholoških pregleda, kao i kvalifikacionih ispita za kandidate policijske škole.

(142) Član 95. (94) kaže da posle uspešnog završetka Škole za unutrašnje poslove, kandidati ulaze u službu sekretarijata/ministarstva kao *pripravnici*. Ta početna faza zaposlenja traje 6 meseci. Po uspešnom završetku tog perioda, pripravnici polažu kvalifikacioni ispit.

(143) Član 96. (95) dozvoljava sekretarijatu/ministarstvu da premešta ovlašćene funkcionere u jedinicu u stacionaru u nekom drugom mestu mimo njegovog mesta boravka, za period koji to zahteva njegova dužnost, ali ne duže od godinu dana. Nadoknada i drugi uslovi koji se tiču premeštaja funkcionera predmet su člana 97. (96) do 99. (98). Ove odredbe se ne primenjuju ako je premeštaj izvršen na zahtev pomenute osobe. Član 100. (99) kaže da sekretarijat/ministarstvo može da izvrši premeštaj službenika u Savezni sekretarijat unutrašnjih poslova bez njihove saglasnosti. No, u tekstu iz 1992. je izvršena izmena. Dok zakon iz 1990. kaže da Savezni sekretar za unutrašnje poslove može da zamoli Republičkog sekretara da pošalje ovlašćenog funkcionera da služi u policijskog jedinici Saveznog sekretarijata, zakon iz 1992. kaže da ovlašćeni funkcioner može biti poslat da radi u Saveznom sekretarijatu. U odluci o premeštaju u Savezni sekretarijat mora se specifično pomenuti datum javljanja na novu dužnost. Ako to ne uradi na vreme, taj funkcioner može biti otpušten.

(144) Član 101. (100) dozvoljava sekretaru/ministru ili funkcioneru kojeg su oni odredili da zahteva od službenika ministarstva da prekinu odmor ako to iziskuje njihova dužnost.

(145) Zakon iz 1992. potpuno je eliminisao član 102. iz zakona donetog 1990. Taj član glasi:

Radnici Republičkog sekretarijata ne moraju da se angažuju u aktivnostima koje nisu kompatibilne sa njihovim dužnostima.

¹⁵³ Eliminacija člana 68. i narednih članova iz zakona donetog 1992, kao i dopune zakona, značilo je da naredni članovi, čak i kada su identični, ne nose isti broj. Stoga će u daljem tekstu broj člana zakona iz 1990. biti prvi dat u tekstu, a za njim će biti dat u zagradi broj člana iz zakona donetog 1992.

Republički sekretar će odrediti koje aktivnosti spadaju pod pomenuti paragraf.

Brisanje ovoga člana kao i odgovarajuće tačke u članu 120. zakona iz 1990. (videti dole) odstranilo je mogućnost bilo kakvih sankcija protiv akcija koje bi se smatrale nekompatibilnim sa vršenjem policijskih dužnosti u MUP SRBiH.¹⁵⁴

(146) Član 103. (101) odnosi se na povećanje plata službenika.

(147) Član 104. (102) zahteva od službenika sekretarijata/ministarstva da štite državne, vojne i zvanične tajne. Sekretarijat/ministarstvo će objaviti specifičnije propise u vezi sa ovim pitanjem.

(148) Članovi 105. (103) do 112. (107) bave se penzionim pitanjima.¹⁵⁵

(149) Član 113. (108) nalaže da Sekretarijat/ministarstvo obezbedi sredstva za pogreb službenika poginulih za vreme vršenja dužnosti, kao i finasijsku pomoć porodicama poginulih. Član 114. (109) bavi se troškovima za premeštaj koji traži ministarstvo. Član 115. (110) isto tako pokriva pitanja vezana za povrede na radu i bolesti.

(150) Član 116. zakona iz 1990, koji dozvoljava republičkom sekretaru da daje pohvale i nagrade izuzetnim službenicima je potpuno eliminisan i ne pojavljuje se u zakonu iz 1992.

¹⁵⁴ Član 102. zakona iz 1990. bio je među članovima koji su pomenuti u Nacrtu zakona o amandmanima i dopunama na zakon o unutrašnjim odnosima iz 1991. Mada se tačan autor ovoga nacrtu zakona ne zna na naslovnoj stranici piše: Vlada - Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina (P002-7467-P002-7478). Član 37. nacrtu zakona glasi:

Član 102. je izmenjen i glasi:

“Ovlašćeni funkcioneri ne mogu biti predstavnici ili članovi odbora u skupštini neke društveno- političke zajednice, to jest teritorijalno-administrativne jedinice, kako je glasila definicija iz socijalističkog perioda.

Ovlašćeni funkcioneri i drugi radnici ministarstva koje je odredila vlada SRBiH nemogu da vrše političke funkcije u bilo kojoj vrsti političke organizacije.

Ovlašćeni funkcioneri i drugi radnici ministarstva ne smeju da budu vodjeni svojim političkim uverenjima u vršenju njihovih zadataka i poslova, niti da ih izražavaju i promovišu.”

Isto tako član 43. iz nacrtu zakona eliminisao je stav 12. člana 120, koji se bavio angažmanom u poslovima nekompatibilnim sa zaposlenjem u Ministarstvu unutrašnjih poslova.

U propratnim opravdanjima za nacrt zakona rečeno je da je Ustavni sud SR BiH započeo reviziju člana 102. Iz toga razloga taj član nije bio prepisan.

Ne postoje dokazi da je ovaj nacrt zakona ikada prihvaćen niti da je on uticao na nacrt zakona o unutrašnjim odnosima RS iz 1992.

¹⁵⁵ Ovaj odeljak zakona iz 1990. sadrži više članova nego njemu odgovarajući odeljak zakona iz 1992.

(151) Član 117. (111) dozvoljava svim službenicima da vrše svoja samoupravna prava kroz radne zajednice i radne jedinice. Ove jedinice su dalje regulisane članom 118. (112).

Disciplinska odgovornost

(152) Član 119. (113) dozvoljava sekretaru/ministru ili licu naimenovanom od njega da imenuje *disciplinske tužioce*. Ovi tužioci na zahtev sekretara/ministra ili lica kojeg je on ovlastio mogu da vrše potrebne istrage i prikupljaju dokaze potrebne za disciplinski postupak. Ovi tužioci će prezentovati svoj slučaj pred disciplinskom komisijom.

(153) Član 120. (114) navodi ponašanje koje će se smatrati lošim vladanjem. Osim velikih propusta u vladanju, smatraće se da je do lošeg ponašanja/prekršaja došlo i u sledećim slučajevima:

1. nehat u toku obavljanja poslova ili zadataka zbog kojeg su prekršeni propisi o čuvanju državnih i zvaničnih tajni ili koji može izazvati odavanje državnih ili zvaničnih tajni.

2. namerno napuštanje posla, straže ili patrole kao i odbacivanje odgovornosti prilikom obezbeđenja posebno važnih zgrada i ljudi;

3. neuspelo ili nehatno vršenje dužnosti u smislu nepreduzimanja mera da se obezbede zgrade, saobraćaj, i druga sredstva komunikacija, pojedinci i poverena imovina;

4. nelegalno upravljanje društvenim resursima, ili nezakoniti lični i materijalni profit u vezi sa takvim nezakonitim vršenjem dužnosti;

5. nehatno ili neuspelo vršenje dužnosti u smislu nepreuzimanja mera da se obezbedi pomoć drugim službenicima drugih tela unutrašnjih poslova u zvaničnim poslovima;

6. prikrivanje činjenica vezanih za vreme, obim ili način vršenja dužnosti ili nezakonito korišćenje instrumenata fizičke prisile od strane kolega prilikom vršenja dužnosti i korišćenja instrumenata prinude koji su doveli do velikog prekršaja;

7. bilo kakva akcija ili nehat koji otežavaju, sprečavaju ili podrivaju vršenje dužnosti;

8. nepružanje pravne i druge profesionalne pomoći neobrazovanom stranci prilikom njegovog/njenog vršenja zakonitih prava i interesa;

9. ponašanje koje nanosi štetu ugledu Sekretarijata/ministarstva;

10. izbegavanje odgovornosti u vezi sa profesionalnim osposobljavanjem i obrazovanjem;

11. izbegavanje obaveznog lekarskog pregleda potrebnog da bi se procenila radna sposobnost službenika.

Kao što je gore pomenuto tačka 12. ovog člana zakona iz 1990, koja zabranjuje angažman u aktivnostima nekompatibilnim sa zvaničnom dužnošću, nije prisutan u odgovarajućem članu zakona iz 1992.

(154) Član 121. (115) dozvoljava službeniku ovlašćenom od strane sekretara/ministra da započne disciplinsku proceduru.

(155) Član 122. (116) kaže da, ako je disciplinski postupak zatvoren za javnost, onda branilac službenika u postupku može biti samo neki drugi službenik sekretarijata/ministarstva.

(156) Po članu 123. (117), apel na odluku disciplinske komisije će biti podnet Disciplinskom odboru za apele u okviru Sekretarijata/ministarstva. Ovaj odbor čine 4 člana sa dvogodišnjim mandatom. Članove odbora imenuje Izvršno veće Skupštine SR BiH u slučaju zakona iz 1990, a vlada RS na osnovu zakona iz 1992.

(157) Član 124. (118) nalaže privremenu suspenziju službenika kada su protiv njih pokrenuti disciplinski ili krivični postupci, a postoji dovoljno osnove da se zaključi da će s obzirom na prirodu kriminalnog dela ili većeg prekršaja dužnosti, kao i okolnosti pod kojima su se oni zbili, biti štetno za interese službe da ovaj službenik nastavi da obavlja svoje dužnosti ili nastavi rad u Sekretarijatu/ministarstvu. Sekretar/Ministar, ili neki funkcioner ovlašćen od ministra izdaće rešenje o privremenoj suspenziji. Službeniku koji je privremeno suspendovan iz Sekretarijata/ministarstva, kao i službeniku suspendovanom sa dužnosti, biće oduzeto oružje i njegova zvanična lična karta. Za vreme suspenzije njemu je zabranjeno da nosi uniformu. Ovi propisi se isto tako odnose na službenike koji su premešteni na drugu dužnost u okviru disciplinske akcije.

Pravo na štrajk

(158) Ovaj odeljak, koji obuhvata članove 119, 120, 121, 122. i 123, zakona iz 1992, ne pojavljuje se u zakonu SR BiH. U zakonu iz 1992, službenici MUP RS imaju pravo na štrajk pod uslovom da isti ne ugrožava funkcionisanje ministarstva. Štrajkovi moraju da budu najavljeni nedelju dana pred njihov početak.

Privremene i završne odredbe

(159) Član 125. (124) dozvoljava Izvršnom savetu (u zakonu iz 1990) ili vladi (u zakonu iz 1992) da donose specifičnije propise u vezi sa naoružavanjem i opremanjem policije, uniformama, obeležjima policije, kao i u vezi sa radnim mestima i uslovima za postavljanje na radna mesta ovlašćenih lica zaduženih za javnu i nacionalnu bezbednost.

(160) Član 126. (125) ovlašćuje sekretara/ministra da donosi propise o izvršavanju poslova i zadataka vezanih za javnu bezbednost, o korišćenju sile i vatrenog oružja, o identifikacionim kartama ovlašćenih lica, o uniformama i opremi i o profesionalnim ispitima za Sekretarijat/ministarstvo.

(161) Preostali odeljci ova dva zakona razlikuju se po sadržaju. Ostali članovi zakona iz 1990. (članovi 127-145) bave se raznim zakonima, propisima i pravilnicima vezanim za unutrašnje poslove.

(162) Ostatak zakona iz 1992. (članovi 126-130) nasuprot gore navedenom, eksplicitno se bave osnivanjem Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova u radjajućoj Srpskoj Republici Bosne i Hercegovine. Član 126. nalaže prestanak saradnje između CSB i SJB sa Ministarstvom unutrašnjih poslova SR BiH i početak njihove saradnje samo sa Ministarstvom unutrašnjih poslova Srpske Republike Bosne i Hercegovine.

(163) Član 127. se osvrće na etnički sastav novog Ministarstva unutrašnjih poslova. U tekstu članka se pozivaju "službenici srpske nacionalnosti i drugi službenici koji to žele" da se zaposle u novom MUP.

(164) Član 128. bavi se nepokretnim dobrima, opremom, kancelarijskim nameštajem, dosijeima i drugim dokumentima kao i radnim instrumentima CSB i SJB bivšeg MUP SR BiH i nalaže da ona budu prebačena u Srpsku Republiku Bosne i Hercegovine na koršćenje od strane MUP Srpske Republike Bosne i Hercegovine i to u procentu u kojem su srpski predstavnici bili zastupljeni u Skupštini SR BiH. To isto se nalaže za nepokretna dobra, opremu, inventar, druge objekte, arhive i drugu dokumentaciju, fondove, pokretna dobra bivšeg MUP SR BiH. Nepokretna i pokretna dobra koja su koristili CSB i SJB kao i Sekretarijat unutrašnjih poslova MUP Sarajevo, a koji su distribuirani distriktima, od kojih neki sada čine srpske autonomne regije i distrikte, isto tako treba da budu prebačena u Srpsku Republiku BiH u srazmeri sa veličinom delova koji su se odvojili od pomenutih distrikta.

(165) Član 129. nalaže da "opšti akti unutrašnje organizacije ministarstva i službi javne bezbednosti budu doneti u roku od 15 dana po stupanju na snagu ovoga zakona."

(166) U poslednjem članu zakona iz 1992, članu 130, primećuje se da će zakon stupiti na snagu 8 dana posle njegovog objavljivanja u *Zvaničnom glasniku Srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*. Međutim, taj datum - 31. mart 1992. - nije ispoštovan, jer je MUP RS počeo da funkcioniše 1. aprila 1992.¹⁵⁶

Zaključci u vezi sa Zakonom o unutrašnjim poslovima Republike Srpske

(167) Kao što je primećeno na samom početku, Zakon o unutrašnjim poslovima Bosanskih Srba donet 1992. je uglavnom blago modifikovana verzija pročišćenog SR BiH Zakona o unutrašnjim poslovima iz 1990. Zakon iz 1992. bio je isto sročten kao i prethodni po pitanju saradnje između vrhunskih organa

¹⁵⁶ Krajem marta 1992, pomoćnik ministra MUP SR BiH Momčilo MANDIĆ u cirkularnom pismu obavestio je da će novi Zakon o unutrašnjim odnosima stupiti na snagu 1. aprila 1992, i da će Mićo STANIŠIĆ biti na čelu novog "Srpskog" MUP: Momčilo MANDIĆ Ministru Aliji DEMUSTAFIĆU, MUP SR BiH, 31. mart 1992 (0049-0125-0049-0125).

unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini (to jest Ministarstva unutrašnjih poslova RS ili Sekretarijata unutrašnjih poslova) i saveznih vlasti u Beogradu. Nemenjanje teksta bilo je u skladu sa željom RS rukovodstva da se očuva Bosna i Hercegovina kao integralni deo jugoslovenske države. U praksi je to stvorilo pravnu osnovu za nastavak saradnje između policije u Beogradu i policije u Srpskoj Republici Bosne i Hercegovine. Štaviše, MUP RS i MUP Srbije su počeli još tešnje da saradjuju kada je vaspostavljen položaj Podsekretara za službu javne bezbednosti u MUP Republike Srpske. Ovaj položaj nije ranije postojao u Bosni i Hercegovini.

(168) Zakon iz 1992, kao i njegov prethodnik iz 1990, daju jasne i razumljive instrukcije u vezi sa upotrebom sile i vatrenog oružja. Gradjanima, uključujući osumnjičene kriminalce, data su definitivna prava i privilegije. Medjutim, zakon RS iz 1992. sistematski je odstranio sve reference iz zakona donetog 1990. koje su označavale angažman u "neodgovarajućim" aktivnostima kao - loše vladanje.

III PRAVILNIK O UNUTRASNJOJ ORGANIZACIJI MUP-A RS

(169) Kao što smo videli u prethodnom odeljku primarni zakonski akt koji je upravljao operacijama i strukturom MUP RS bio je Zakon o unutrašnjim poslovima Republike Srpske donet 28. februara 1992. Medjutim, ovaj zakon nije mogao na adekvatan način da obuhvati sve aspekte rada i organizacije ministarstva. Kao i u slučaju MUP SR BiH sva specifičnija pitanja bila su pokrivena *Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji ministarstva*.¹⁵⁷ Ovaj Pravilnik imao je približno 200 stranica u kojima su opisane funkcije, zadaci, dužnosti i standardne operativne procedure. Po članu 1. Pravilnika donetog 1990, ova knjiga se bavila organizacionim jedinicama ministarstva, nazivima i oblastima aktivnosti. U njemu se isto tako navodio broj službenika u raznim jedinicama i njihove funkcije. Pravilnik je nadalje davao uputstva u vezi sa zapošljavanjem i ovlašćivanjem službenika i opisivao mnoga druga pitanja.

(170) Sa sigurnošću se može reći da Ministarstvo unutrašnjih poslova nije moglo da operiše bez ovog Pravilnika. Medjutim, s obzirom na potrebe rata koji je počeo u aprilu 1992, MUP RS je bio primoran da se oslanja na Pravilnik iz 1990, dok nije bio formulisani novi. Stoga uopšte ne iznenadjuje to što je nacrt novog, ratnog Pravilnika, završen u septembru 1992, bio veoma sličan Pravilniku iz 1990. Knjiga je bila maltene identična sa prethodnom, mada

¹⁵⁷ MUP RS Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji pod uslovima rata i neposredne ratne opasnosti, septembar 1992 (0324-3783-0324-3984). Pravilnik je izdat u skladu sa Zakonom o državnoj administraciji. Poslednji takav pravilnik za MUP SR BiH MUP bio je izdat 29. januara 1990, pod naslovom "Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove" (0113-7039-0113-7520). U februaru 1992, CSB Banja Luka izjavio je da zasniva svoj plan rada za 1992. na Pravilniku izdatom u januaru 1990. "Plan rada CSB Banja Luka za 1992," februar 1992 (B010-4647-B010-4685).

je Pravilnik iz septembra 1992. bio znatno kraći. Jasno je da su se vlasti MUP RS u pravljenju nacrta novoga Pravilnika veoma oslanjale na prethodni, a isto to se dogodilo i prilikom pisanja Zakona o unutrašnjim poslovima RS, koji je bio veoma sličan prethodnom zakonu.

(171) U junu 1992, vlada RS naredila je svim svojim institucijama, uključujući MUP da sistematizuje rad u skladu sa "ratnom organizacijom."¹⁵⁸ To je za sobom povlačilo korsićenje minimalnog osoblja potrebnog za rad u ratnim okolnostima. Uz to je traženo da MUP RS pripremi *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji MUP u ratnim uslovima*. Ovaj Pravilnik je trebalo da definiše i reguliše operacije MUP RS u skladu sa Zakonom o unutrašnjim poslovima RS. 9. septembra 1992, Stručni kolegijum MUP RS razmatrao je donošenje nacrta Pravilnika.¹⁵⁹ Dva meseca kasnije isto telo je raspravljalo o sadržaju nacrta Pravilnika, a tada je Ministar STANIŠIĆ insistirao na hitnom usvajanju knjige.¹⁶⁰

(172) Struktura Pravilnika jasno je ukazivala na pomeranje ka centralizaciji, za koju se MUP RS već odlučio u julu 1992. Dok član 28. Zakona o unutrašnjim poslovima RS donet 28. februara 1992, jasno ukazuje na vezu ili savez između SAO i CSB, ta veza se ne pominje u Pravilniku. Svaki od 5 CSB (Banja Luka, Doboj, Bijeljina, Sarajevo i Trebinje) imao je dopunske ili predredjene SJB. U članu 5. se kaže da je u vreme objavlivanja Pravilnika u Ministarstvu unutrašnjih poslova bilo 11.240 zaposlenih. U januaru 1990. MUP SR BiH imao je 10.195 službenika.¹⁶¹ U članu 9. se navodi da je rad Službe nacionalne bezbednosti regulisan zasebnim pravilnikom.

(173) Samo ministarstvo je imalo devet administrativnih jedinica:

1. Policijska administracija
2. Administracija za sprečavanje i otkrivanje zločina
3. Inspektorat za zaštitu od požara i eksplozija
4. Administracija za analitičko-informacione poslove i funkcionisanje informacionog sistema
5. Administracija za komunikacije i kripto-zaštitu
6. Administracija za pravne i personalne poslove i poslove u vezi sa strancima
7. Srednja škola za unutrašnje poslove
8. Administracija za materijalno-tehnička sredstva i tehnička pitanja
9. Kancelarija ministra.

¹⁵⁸ Vlada RS, "Operacioni program: mere za sprečavanje prekida društvenih transakcija pod uslovima ratnog stanja," 17. jun 1992 (0324-5983-0324-6003).

¹⁵⁹ Zapisnik sa proširene sednice Stručnog kolegijuma Ministarstva unutrašnjih poslova Srpske Republike, 9. septembar 1992 (0324-7328-0324-7332).

¹⁶⁰ Zapisnik sa proširene sednice Stručnog kolegijuma MUP Srpske Republike, 5. novembar 1992 (0324-6041-0324-6051).

¹⁶¹ Član 7. MUP SRBIH "Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove" (0113-7039-0113-7520).

Član 8. Pravilnika kaže da prve tri administrativne jedinice spadaju u resor Službe javne bezbednosti, dok ostale služe za "implementaciju drugih unutrašnjih i zajedničkih poslova".

(174) Kancelarija ministra organizovala je rad Ministra unutrašnjih poslova. One je stupala u veze sa drugim vladinim kancelarijama,¹⁶² u vezi sa nadzorom nad radom Nacionalne skupštine, Predsedništva i vlade RS koji je imao veze sa unutrašnjim poslovima. Na taj način je bila obezbeđena primena relevantnih odluka i naredjenja tih institucija.

(175) Kancelarija ministra obuhvatala je Informacioni Biro za pitanja odnosa sa javnošću i helikoptersku jedinicu.¹⁶³ Od septembra 1992, 37 službenika radila su u ovoj kancelariji.¹⁶⁴ Među njima su bili šef kabineta, dva savetnika za nacionalnu bezbednost i dva savetnika za javnu bezbednost.

(176) U članu 10. opisuje se struktura policijske administracije. Na vrhu policijskih snaga RS je bila *Specijalna brigada policije ili SBP*. SBP je bio podeljen u pet odreda, lociranih u Banjoj Luci, Bijeljini, Doboju, Sarajevu i Trebinju. Pored toga u administraciji je bilo i Društvo za specijalne aktivnosti, Društvo za zaštitu osoba i zgrada, i logistička jedinica. Njih je predvodio Komandant, koji ima zamenika i četiri pomoćnika.¹⁶⁵

(177) Pored SBP, policijska administracija je uključivala Odeljenje za opšte policijske poslove, Odeljenje za organizaciono-mobilizacione poslove, Odeljenje za bezbednost puteva i Odeljenje za pogranične poslove.

(178) Dok je u službi policijske administracije MUP SR BiH bilo 195 osoba, ista administracija u MUP RS zapošljavala je 3.111 osoba u septembru 1992.¹⁶⁶ Rukovodilac administracije bio je pomoćnik ministra.¹⁶⁷ Njegov zamenik bio je šef policije koji je vršio komandu nad policijskim stanicama i jedinicama. Uz njih su postojala i dva inspektora policije.

(179) Na čelu svakog CSB bio je rukovodilac/šef centra.¹⁶⁸ Svaki CSB imao je sledeće organizacione jedinice:¹⁶⁹

1. Resor službe nacionalne bezbednosti
2. Resor službe javne bezbednosti
3. Odeljenje za komunikacije
4. Odeljenje za strance, pravne, administrativne i personalne poslove
5. Odeljenje za materijalno-finansijske i tehničke poslove
6. Stanicu javne bezbednosti

¹⁶² Član 44. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984).

¹⁶³ Član 45. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984).

¹⁶⁴ Član 46. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984).

¹⁶⁵ Član 24. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984). Pomoćnik komandanta za bezbednost bio je zadužen za saradnju sa SNB i Službom vojne bezbednosti, pored saradnje sa Službom javne bezbednosti.

¹⁶⁶ Upoređi član 34. Pravilnika iz 1990 sa članom 24. Pravilnika iz 1992.

¹⁶⁷ Član 24. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984).

¹⁶⁸ Član 49. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984).

¹⁶⁹ Član 19. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984).

(180) Na čelu Resora javne bezbednosti bio je rukovodilac/šef tog resora. Pored toga u svakom CSB Komandant je predvodio specijalni policijski odred Specijalne brigade policije.¹⁷⁰ Svaki Komandant je imao dva pomoćnika.¹⁷¹

(181) Svaki resor službe javne bezbednosti u okviru CSB imao je izvestan broj odeljenja i sekcija. Oni su uglavnom odražavali unutrašnju administraciju ministarstva.¹⁷²

IV MUP RS I RAT U BH

(182) Tokom aprila 1992, Bosna i Hercegovina se sunovratila u oružani sukob. Prve nedelje aprila 1992, bezbednosna situacija u BiH dramatično se pogoršala, a oružani sukob se brzo širio. 8. aprila Predsedništvo SR BiH proglasilo je neposrednu ratnu opasnost.¹⁷³

(183) MUP RS igrao je veliku ulogu u ratu u Bosni i Hercegovini 1992, i kao aktivni učesnik u sukobima i kao glavno bezbednosno prisustvo u svakodnevnom životu stanovništva Republike Srpske. Do osnivanja *Vojske Republike Srpske*, ili VRS, 12. maja, "oružane snage" u okviru MUP RS bile su jedine oružane snage pod direktnom i ekskluzivnom kontrolom rukovodstva Republike Srpske. Funkcioneri MUP RS bili su ponosni na ovu činjenicu i nisu se libili da je istaknu u kasnijim izveštajima o operacijama iz 1992.¹⁷⁴ To je i Biljana PLAVIŠIĆ izjavila u Skupštini Srpskog naroda već 26. januara 1992, "ovo su vremena, do referenduma, kada srpski narod mora napraviti državu od svojih sopstvenih oblasti. A zna se šta znači pravljenje države. Prvo će Ministarstvo unutrašnjih poslova uraditi sve što je potrebno da bi napravilo svoju sopstvenu vojsku".¹⁷⁵ Sve vreme rata u Bosni i Hercegovini Ministarstvo unutrašnjih poslova je smatrano delom *oružanih snaga* Republike Srpske.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Član 24. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984).

¹⁷¹ To su bili pomoćnik komandanta za bezbednost i pomoćnik komandanta za logistiku. Prvi je bio zadužen za saradnju sa SNB i Službom vojne bezbednosti, pored saradnje sa Službom javne bezbednosti.

¹⁷² Član 48. Pravilnika MUP RS (0324-3783-0324-3984).

¹⁷³ Zapisnik sa 65. sednice Predsedništva SR BiH, 8. april 1992 (0093-1968). Na 66. sednici Predsedništva (sada Republike Bosne i Hercegovine), održanoj 9. aprila 1992, Predsedništvo je primilo k znanju ostavke NIKOLE KOLJEVIĆA i BILJANE PLAVIŠIĆ. Zapisnik sa 66. sednice Predsedništva RBH (0093-1971-0093-1974).

¹⁷⁴ Izveštaj o analizi rada SJB u 1992. na teritoriji CSB Banja Luka, mart 1993 (0324-6151-0324-6167); Nacrt Godišnjeg izveštaja MUP RS za 1992, januar 1993 (fi20-1276-fi20-1319).

¹⁷⁵ Videti dokumente u vezi sa 6. sednicom Skupštine, 26. januar 1992 (SA02-5232-SA02-5305, ut SA02-5240).

¹⁷⁶ Na primer KARADŽIĆ je uvrstio Ministra unutrašnjih poslova u Vrhovnu komandu VRS, formiranu krajem novembra 1992. "Odluka o osnivanju Vrhovne komande Vojske Republike Srpske," 30. novembar 1992 (0076-7954-0076-7954).

(184) Tokom prve polovine aprila 1992, policija novonastalog MUP RS poprimala je svoj oblik. MUP RS prihvatio je nove, srpske simbole.¹⁷⁷ U skladu sa novim Zakonom o unutrašnjim odnosima RS, osnovani su CSB.¹⁷⁸ Istovremeno je policajcima u oblastima koje su kontrolisali Srbi naredjeno da potpišu zakletve o lojalnosti. One koji su odbili to da učine novi MUP Bosanskih Srba stavio je na prisilni "godišnji odmor" i naredjeno im je da predaju službeno oružje i drugu opremu.¹⁷⁹ Nijednom od njih kasnije nije dozvoljeno da se vrati u službu. Štaviše, retroaktivno su otpušteni, a kao dan otkaza naveden je 1. april 1992, dan kada su zakletve o lojalnosti prvi put najavljene.¹⁸⁰ Na konferenciji za štampu 3. aprila 1992. u Banjoj Luci, Stojan ŽUPLJANIN jasno je rekao da svi CSB službenici moraju da potpišu ove zakletve do 6. aprila 1992. Taj krajni rok je kasnije produžen do 15. aprila, ali su službenici nevoljni da potpišu zakletve o lojalnosti i dalje otpušteni.¹⁸¹ DELIMUSTAFIĆEVA tvrdnja da je zakletva o lojalnosti MUP RS u celini nelegitima i nezakonita bila je uzaludna.¹⁸² Trebalo bi primetiti da u nekim oblastima Republike Srpske muslimanskim policajcima nije bilo ni ponudjeno da potpišu ove zakletve.¹⁸³

(185) Kao što je dokazano zapisnikom od 14. aprila 1992. sa sastanka Stručnog kolegijuma MUP RS svi vodeći funkcioneri novog ministarstva bili su

¹⁷⁷ "Od danas novi amblemi," *Glas*, 8. april 1992 (0202-9743-0202-9743).

¹⁷⁸ Banja Luka, *Dnevnik*, 8. april 1992 (B005-2396-B005-2396).

¹⁷⁹ ŽUPLJANIN MUP-u RS i svim SJB i SM na teritoriji CSB Banja Luka, 16. april 1992 (P004-4242-P004-4242). Međutim, novonastalo Ministarstvo unutrašnjih poslova RS zahtevalo je od svih svojih službenika da polože zakletvu lojalnosti Republici Srpskoj. Pomoćnik ministra unutrašnjih poslova SR BiH Momčilo MANDIĆ MUP-u SR BiH, 31. mart 1992 (0049-0125). Te zakletve morale su da budu položene "bez ikakvog pritiska do 15. aprila 1992." Rukovodilac CSB Banja Luka Stojan ŽUPLJANIN MUP-u SR BiH, MUP-u RS i svim SJB, 10. april 1992 (P004-4255-P004-4255).

¹⁸⁰ To je bilo priznato u kasnijoj CSB depeši, datiranoj na 28. maj 1992 (P004-3558-P004-3558). 5. juna 1992, Simo DRLJAČA primetio je da je služba onih koji nisu položili zakletvu efektivno prestala 31. marta 1992. Međutim, ovi pojedinci su primili deo aprilske plate: DRLJAČA CSB-u Banja Luka, 5. juni 1992 (P000-3455-P000-3455).

¹⁸¹ "Zahtevi SOS su prihvaćeni," *Glas*, 4. aprila 1992 (0095-1933). U svom pismu od 3. aprila 1992. ŽUPLJANIN je tvrdio da svi imaju mogućnost da ostanu na svojim radnim mestima. (P004-4289-P004-4289a). U depeši SJB Prijedora od 16. aprila 1992, u kojoj se navodi depeša CSB Banja Luke od 10. aprila 1992, kaže se da je krajni rok za polaganje zakletve 15. april 1992: Hasan TALUNDŽIĆ, rukovodilac SJB Prijedor, 16. aprila 1992 (P000-3932).

¹⁸² DELIMUSTAFIĆEVA depeša MUP-u RS, 10. april 1992 (P004-4254). Istoga dana Stojan ŽUPLJANIN je poslao faks u kojem je negirao DELIMUSTAFIĆEVE reči.

¹⁸³ Dokument SJB Nevesinje od 4. maja 1992, navodi da Muslimanskim službenicima u Bileći i Kalinoviku nije bilo dozvoljeno da iskazu svoju lojalnost RS (fi20-1967-fi20-1968).

službenici MUP SR BiH.¹⁸⁴ Na sastanku učesnici su potvrdili materijalnu saradnju sa SSUP i MUP Srbije. Iskazujući zabrinutost zbog obima vojnog tereta koji je pao na pleća MUP RS, Čedo KLJAJIĆ, Podsekretar javne bezbednosti, izjavio je da bi trebalo postići sporazum sa Ministarstvom nacionalne odbrane kako policija ne bi morala da ide u rat. Pored KLJAJIĆA, Nenad RADOVIĆ, Dragan KEZUNOVIĆ i Miodrag REPIJA zaduženi su za organizovanje rada ministarstva.

(186) Na početku rata MUP RS je mislio da će uživati u prednosti koju mu je pružala njegova oružana snaga. To je bilo evidentno iz telefonskih razgovora vodećih funkcionera MUP RS u Sarajevu. 17. aprila, Zamenik ministra MUP RS Momčilo MANDIĆ rekao je Antunu TALAJIĆU da Srbi mogu za jedan sat da zbrišu sa mape Sarajevo koristeći oružje u njihovom posedu.¹⁸⁵

(187) MUP RS je bio angažovan u proterivanju ne-Srba iz delova Sarajeva koje su Srbi držali i bio je upoznat sa tim akcijama. 5. maja 1992, Petar MIHAJLOVIĆ, koordinator Saveznog SUP, nazvao je Beograd iz sedišta MUP RS na Vracama.¹⁸⁶ MIHAJLOVIĆ je obavestio "Sekretara" u Beogradu da teritorijalna odbrana - TO - Bosanskih Srba i policija "čiste pojedine delove grada. Uglavnom se koncentrišu na čišćenje Dobrinje." 26. maja 1992, Ministar pravde, Momčilo MANDIĆ razmatrao je proterivanje Bosanskih Muslimana sa Ilidže sa Tomislavom KOVAČOM, komandantom SJB Ilidža. MANDIĆ se založio za jednog Muslimanskog sudiju, kojeg je očigledno lično znao. U pokušaju da ga zaštiti, MANDIĆ je izjavio da će se sudija izjasniti da je Srbin. Izgleda da KOVAČ nije mogao da pomogne u tom slučaju. Tvrdio je da su civilne vlasti proglasile opštu politiku proterivanja Muslimana sa Ilidže. To i skoro otvoreni sukob između VRS i MUP RS snaga na Ilidži otežavalo je, pa čak i sprečavalo zaštitu Muslimana u tom delu Sarajeva.¹⁸⁷

(188) U razmatranju aktivnosti MUP RS u 1992, korisno je imati na umu politički kontekst koji je stvorilo rukovodstvo Bosanskih Srba. Na šesnaestoj sednici Skupštine Bosanskih Srba održanoj 12. maja 1992, predsednik Radovan KARADŽIĆ nabrojao je "strateške ciljeve" Bosanskih Srba.¹⁸⁸ Među tim ciljevima bili su: razdvajanje etničkih zajednica, podela Sarajeva, dobijanje pristupa moru ili izlaza na isto, eliminacija reke Drine kao granice, osnivanje koridora između Semberije i Krajine i uspostavljanje granica na rekama Una i

¹⁸⁴ "Zapisnici sa sednice Stručnog kolegijuma Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova, održane 14. aprila 1992" (0113-6674-0113-6676).

¹⁸⁵ Telefonski razgovor između Momčila MANDIĆA i Antuna TALAJIĆA, 17. april 1992 (0111-3550-0111-3551).

¹⁸⁶ Razgovor sa Petrom MIHAJLOVIĆEM i "Sekretarom," 5. maj 1992 (0025-5556-0025-5557).

¹⁸⁷ Razgovor između Tomislava KOVAČA i Momčila MANDIĆA, 26. maj 1992 (0321-9265-0321-9268).

¹⁸⁸ Zapisnici sa 16. sednice Skupštine Srpskog naroda Bosne i Hercegovine, 12. maj 1992 (0084-7711-0084-7761).

Neretva. No, ipak treba primetiti da ti strateški ciljevi nisu bili zvanično objavljeni do novembra 1993.¹⁸⁹

(189) MUP RS je zajedno sa JNA i TO, a kasnije sa VRS, radio na razoružanju ne-Srba u proleće i leto 1992. Kampanja pronalaženja "ilegalnog oružja" i oduzimanja istog od ne-srpske populacije razvila se u kampanju maltretiranja, pritvaranja, a kasnije i proterivanja velikih delova te populacije iz Republike Srpske. Ta politika je bila formulisana od strane centralnog rukovodstva Bosanskih Srba na takav način da omogući njeno sprovođenje kako od strane vojske tako i od strane policije. 16. aprila, Ministar nacionalne odbrane RS, Bogdan SUBOTIĆ, izjavio je da postoji stanje neposredne ratne opasnosti i naredio potpunu mobilizaciju. SUBOTIĆEVO naredjenje omogućilo je vlastima da preduzmu "sve potrebne mere onako kako to nalaže situacija."¹⁹⁰ Kada su regionalne i opštinske vlasti pod kontrolom Bosanskih Srba počele da funkcionišu priroda tih mera je postala jasnija. 4. maja, Savet za nacionalnu odbranu ARK, ispunjavajući SUBOTIĆEVO naredjenje, doneo je dekret o opštoj mobilizaciji, zaveo policijski čas i odredio 11. maj 1992. za krajnji rok za predaju ilegalnog oružja.¹⁹¹ Neki opštinski krizni štabovi preduzeli su slične inicijative tek krajem aprila.¹⁹²

(190) Kada je 4. maja 1992, Krizni štab ARK naredio opštu mobilizaciju, uvođenje policijskog časa i predaju oružja od strane paramilitarnih formacija, ŽUPLJANIN je preneo ovo naredjenje svim SJB podređenim CSB Banja Luka, a šefove SJB smatrao je lično odgovornim za sprovođenje odluke ARK.¹⁹³ 5. maja 1992, ŽUPLJANIN je bio postavljen za člana novoformiranog Ratnog štaba ARK.¹⁹⁴ 6. maja, Savet CSB Banje Luke zaključio je da "smo u svim našim aktivnostima obavezni da se pridržavamo svih mera i da primenjujemo sve postupke koje je naredio Krizni štab Autonomne oblasti."¹⁹⁵ 18. maja 1992, krizni štab ARK objavio je da su "Krizni štabovi sada najviši organi vlasti u opštini," što je bilo ravno saopštenju da su

¹⁸⁹ "Odluka o strateškim ciljevima Srpskog naroda, 02-130/92 (12. Maj 1992)," *SGSNBiH*, III, br. 22 (26. novembar 1993), 866 (0210-0267-0210-0268).

¹⁹⁰ Odluka Ministarstva za nacionalnu odbranu Republike Srpske, 16. april 1992 (0057-4584-0057-4585).

¹⁹¹ Odluka ARK republičkog sekretarijata za narodnu odbranu, 4. maj 1992 (0034-9522-0034-9523).

¹⁹² Zaključci sednice Kriznog štaba Sanskog Mosta, 28. april 1992 (0047-1852-0047-1853).

¹⁹³ ŽUPLJANIN šefovima svih SJB, 4. maj 1992 (0063-3791-0063-3792). Videti i zaključke Sastanka CSB Banja Luka, 6. maj 1992, na kojem je DRLJAČA izjavio da SJB Prijedor mora da primeni sve odluke ARK Kriznog štaba (0063-3793-0063-3794).

¹⁹⁴ "Odluka o osnivanju Ratnog štaba Autonomne regije Krajine," 5. maj 1992 (B000-0434-B000-0434).

¹⁹⁵ Zaključci postignuti na sastanku proširenog Centralnog Saveta 6. maja 1992 (0063-3164-0063-3168).

opštinski Krizni štabovi (u kojima su bili predstavnici MUP RS) dobili superiorniji položaj u odnosu na SJB.¹⁹⁶

(191) Sredinom maja 1992, ŽUPLJANIN i osoblje CSB Banja Luka pomagali su u konfiskaciji "ilegalnog" oružja onako kako je to naredio Ratni štab ARK.¹⁹⁷ CSB Banja Luka o tome je distribuirao specifična uputstva 14. maja 1992.¹⁹⁸ 18. maja 1992, Krizni štab ARK naredio je CSB Banja Luka da formuliše uputstva za razoružavanje paramilitarnih formacija.¹⁹⁹ Slična situacija se razvijala u SAO Semberija i Majejica.²⁰⁰ Ove operacije su nastavljene u leto i jesen.²⁰¹

¹⁹⁶ Zaključci sednice ARK Kriznog štaba održane 18. maja 1992, navedeni u *Službenom glasniku ARK*, br. 2, 5. juni 1992 (0038-8981-0038-8982).

¹⁹⁷ Zaključci sednice Kriznog štaba ARK, 9. maja 1992 (B005-4695-B005-4696); Zaključci doneti na sastanku Kriznog štaba ARK potpisanog od strane BRĐANINA, 11. maj 1992 (0091-4682-0091-4683); ŽUPLJANIN rukovodiocima svih SJB, 11. maj 1992 (P004-3255-P004-3255). Po odlukama Kriznog štaba ARK krajnji rok je pomen na 15. april 1992, jer je trebalo omogućiti svim nacionalnostima da bez policijske intervencije predaju svoje oružje. Krajem jula 1992, ŽUPLJANIN je zamolio sve SJB da izveštavaju o količini oružja i municiji koju su konfiskovali. Depeša SJB Prijedora, 31. jul 1992 (P004-3073-P004-3073). SJB Prijedor odgovorio je 2. avgusta. SJB Prijedor CSB Banja Luka, 2. avgust 1992 (P004-3051-P004-3051).

¹⁹⁸ CSB Banja Luka šefovima svih SJB, Sektorima nacionalne bezbednosti, Odeljenjima za poslove i zadatke policije, Odeljenjima za poslove i zadatke sprečavanja i otkrivanja zločina, i MUP RS, 14. maj 1992 (0063-3227-0063-3227). SJB Čipovo je dao te instrukcije sledećeg dana. SJB Čipovo, "Konkretni plan o odstranivanju oružja, municije i eksplozivnih sredstava u nezakonitom vlasništvu," 15. maj 1992 (B006-9083-B006-9084). 25. maja, ŽUPLJANIN je zatražio informaciju o primeni uputstava datih 14. maja. ŽUPLJANIN rukovodiocima svih SJB, 25. maj 1992 (0063-3225-0063-3225). 10. jula, SJB Sanski Most je izvestio CSB Banja Luku o količini konfiskovanog oružja. SJB Sanski Most CSB Banja Luka, 10. juli 1992 (0049-3302-0049-3304).

¹⁹⁹ Zaključci Kriznog štaba ARK, 18. maj 1992 (0049-7823-0049-7824).

²⁰⁰ Predsedništvo Skupštine SAO Semberija i Majejica, "Odluka o privremenoj predaji legalnog oružja," 22. maj 1992 (0045-6182-0045-6182).

²⁰¹ Izveštaj CSB/SJB Banja Luka Izvršnom odboru Opštinske skupštine Banja Luke u vezi konfiskacije ilegalnog oružja od januara 1992. do 21. septembra 1992, 30. septembar 1992 (0324-6140-0324-6147). Mada se u izveštaju navodi samo 58 kriminalnih optužbi iznetih protiv pojedinaca u vezi sa posedovanjem ilegalnog oružja, ne napominje se da su mnogi pojedinci bili privedeni bez ikakvih optužbi i zadržani u raznim centrima za pritvor kojima su upravljale vlasti Republike Srpske. Odgovori na kasnije operacije skupljanja "ilegalnog" oružja uključuju: SJB Teslić CSB Banja Luka, 6. novembar 1992 (B003-0582-B003-0583); SJB Drvar CSB Banja Luka, 9. novembar 1992 (B003-8584-B003-8584); SJB Kneževu CSB Banja Luka, 12. novembar 1992 (B003-8546-B003-8548); SJB Kneževu CSB Banja Luka, 14. decembar 1992 (B003-8549-B003-8549); SJB Srbac CSB Banja Luka, 19. novembar 1992 (B003-8577-B003-8577); SJB Prijedor CSB Banja Luka, 20. novembar 1992 (B003-8601-B003-8601); SJB Gradiška CSB Banja Luka, 23. novembar 1992 (B003-8675-B003-8576); SJB Bosansko Grahovo CSB Banja Luka, 24. novembar 1992 (B003-8534-B003-8534); SJB Banja Luka CSB Banja Luka, 24. novembar 1992 (B003-8554-B003-8554); SJB Kotor Varoš CSB Banja Luka, 1. decembar 1992 (B003-8550-B003-8552); SJB

(192) U nekoliko opština Krizni štabovi nalagali su relevantnim SJB da sprovede odluke o razoružanju ne-srpskog stanovništva.²⁰² Sama hijerarhija policijskih snaga jasno je ukazivala da lokalni i regionalni Krizni štabovi mogu da izdaju naredjenja policiji.²⁰³ Akcije usmerene ka sprovođenju odluka o razoružanju često su evoluirale u šire i veće kampanje proterivanja ne-srpskih civila iz opština pod srpskom kontrolom. Policija je izjavila da je razoružanje ne-Srba²⁰⁴ nužno zbog toga što su oni napadali Srbe, JNA, TO i VRS. No, ovi uglavnom mali i izolovani incidenti bili su u oštrom kontrastu sa vojnim i policijskim operacijama preduzetim protiv ne-Srba u toku kampanje razoružavanja.

(193) Osim što su izdavali naredjenja, Krizni štabovi su omogućili stvaranje srpskih policijskih snaga u opštinama, a i pomogli u otpuštanju ne-Srba iz policije.²⁰⁵ Onoga trenutka kada su formirane čisto srpske policijske

Novi Grad CSB Banja Luka, 3. decembar 1992 (B003-8555-B003-8573); SJB Petrovac CSB Banja Luka, 9. decembar 1992 (B003-8540-B003-8545); SJB Bihac CSB Banja Luka, 10. decembar 1992 (B003-8553-B003-8553); SJB Krupa na Uni CSB Banja Luka, 11. decembar 1992 (B003-8578-B003-8578). SJB Kneževu je međutim primetilo da je sve ovo konfiskovano oružje bilo legalno registrovano, kao i da je oduzeto od ne-Srba. 1. decembra 1992, ŽUPLJANIN je još jednim faksom zamolio da mu se pošalju već tražene informacije. ŽUPLJANINOV faks, 1. decembar 1992 (B003-8511-B003-8511). Videti i nedatirani rezime CSB Banja Luka o konfiskovanom oružju. (B003-8506-B003-8509).

²⁰² Primeri ovoga fenomena su:

ARK: ARK Krizni štab naredjuje konfiskovanje oružja do 14. maja 1992. Zaključci sednice Kriznog štaba ARK, 11. maj 1992 (0057-5138-0057-5138).

Bratunac: "Odluka o razoružanju građana koji poseduju oružje na teritoriji opštine Bratunac," 19. april 1992 (0083-5779-0083-5779).

Sanski Most: "Izveštaj SJB Bosanski Novi," 15. avgust 1992 (B003-2565-B003-2573).

²⁰³ Dokazi da je Ministarstvo unutrašnjih poslova očekivalo da lokalna policija izvrši naredjenja Kriznog štaba su zimeđu ostalog sledeći:

Izveštaj iz CSB Banja Luke nagovestio je da lokalna policija prihvata da izvrši naredjenja opštinskih i regionalnih Kriznih štabova, 30. jul 1992 (0045-1835-0045-1840); SJB Prijedor izveštaj odnosi se na naredjenje Kriznog štaba ARK, 5. jul 1992 (0063-3273-0063-3273)

²⁰⁴ Izveštaj SJB Prijedora od 5. jula 1992. govori o napadu na vozilo sa vojnim obeznicima u Hambarini 21. maja 1992 (0063-3273-0063-3273).

²⁰⁵ Primeri naredjenja Kriznih štabova o stvaranju srpske policije i otpuštanju ne-Srba iz policije su:

Brčko: "Sa početkom vojne akcije i na dan preuzimanja Stanice javne bezbednosti Ratno Predsedništvo je naimenovalo šefa Stanice javne bezbednosti (Dragana VESELIĆA) i počelo da popunjava kadrovske redove stanice Srbima koji su nekada bili zaposleni u njoj." "Rezime događaja i situacije u Brčkom" (0074-1394-0074-1411).

Kljuc: Krizni štab je najavio formiranje srpskih policijskih snaga i promenu obeležja. Javni proglas Kriznog štaba, 8. maj 1992 (0091-4749-0019-4750).

snage, Krizni štabovi uspostavili su tesnu saradnju sa opštinskom policijom, ili je kontrolisali.²⁰⁶ U svakoj opštini Republike Srpske, rukovodilac lokalnog SJB

Pale: Muslimanski policajci su bili "obavešteni o odluci Kriznog štaba opštine Pale i vlade SAO Romanija da svi policajci muslimanske nacionalnosti moraju predati oružje i opremu koja im je data." Izjave policajaca muslimanske nacionalnosti, 24. mart 1992. (0204-8150-0204-8151).

Prijedor: Simo DRLJAČA, šef SJB Prijedor, obavestio je CSB Banja Luka 5. jula da njegov SJB vrši razoružavanje u skladu sa odlukom opštinskog kriznog štaba (0063-3273-0063-3273; videti i 0063-3274-0063-3274).

²⁰⁶ Dokazi da su Krizni štabovi kontrolisali policiju su izmedju ostalog:

Bosanska Krupa: "Naredjenje da se aktiviraju rezervne policijske snage," 30. decembar 1991 (0091-4269-0091-4270). Ratno Predsedništvo je naredilo kako da policija funkcioniše u vreme rata. "Odluka o organizaciji i načinu rada srpske opštine Bosanska Krupa pod ratnim uslovima," 7. maj 1992 (0059-0289-0059-0291)

Bosanski Petrovac: Policija je tražila savet Kriznog štaba po pitnju zatvora. Zapisnik sa 36. sednice Kriznog štaba opštine Petrovac, 18. juni 1992 (0094-6832-0094-6833). Policija zadužena da sprovede odluku o uvodjenju policijskog časa. Javni proglas Kriznog štaba opštine Petrovac, 23. juni 1992 (0091-6093-0091-6093). Krizni štab naredjuje TO i policiji da uhapsu vojno sposobne Muslimanske muškarce. Zapisnik sa 41. sednice kriznog štaba opštine Petrovac, 30. juni 1992 (0094-6846-0094-6846). Krizni štab je odlučio da svi "registrovani Muslimanski ekstremisti" i pojedinci koji poseduju ilegalno oružje budu pritvoreni. Odluka Kriznog štaba opštine Petrovac, 28. oktobar 1992 (0039-1083-0039-1083).

Foča: "Sa početkom borbenih dejstava u Srbiju /Foča/ 8. aprila 1992, sve aktivnosti i rad Stanice bili su dogovoreni sa Kriznim štabom opštine, koji je dao smernice za posebne akcije." SJB Srbinje, "Informacija o radu SJB Srbinje za period april 1992. do aprila 1994," jun 1994 (0297-2044-0297-2061).

Ključ: SJB je prikupio oružje "na osnovu odluke Kriznog štaba." "Informacija o radu i aktivnostima SJB Ključ za vreme borbenih aktivnosti na teritoriji opštine Ključ), br. 9/92, jul 1992 (0048-9819-0048-9838).

Kotor Varoš: Krizni štab zahteva da šef SJB razmotri ovo pitanje sa CSB Banja Luka. Odlomci iz zapisnika 31. sednice Kriznog štaba, 21. juni 1992 (0041-5625-0041-5625). Krizni štab obavio je pregled rada i aktivnosti SJB. Krizni štab je zamolio da policija i vojska obezbede uslove za potpunu bezbednost na opštinskoj teritoriji. "Bilten Kriznog štaba," br. 1/3, 26. juni 1992 (0041-6213-0041-6216). Ratno predsedništvo odlučilo da su sva preduzeća dužna da finansiraju policiju i vojsku. Odlomci iz zapisnika 9. sednice Ratnog predsedništva, 11. jul 1992 (0041-5546-0041-5547). Ratno predsedništvo povećava obim rezervnih policijskih snaga i moli CSB Banja Luka za dodatna sredstva. Izvodi iz zapisnika sa 22. sednice Ratnog predsedništva, 18. jul 1992 (0041-5544-0041-5544). Ratno predsedništvo dalo zadatak policiji i vojsci da napravi spisak osoba koje treba proterati sa teritorije opštine. Odlomci iz zapisnika sa 133. sednice Ratnog predsedništva, 4. decembar 1992 (0041-5638-0041-5638).

Prijedor: Videti "Rezime zaključaka, naredjenja i odluka usvojenih od strane Kriznog štaba/Ratnog predsedništva, a u vezi sa SJB i Regionalnom komandom, od 29. maja do 24. jula 1992" (0063-3784-0063-3786); isto tako profesionalna služba Opštinske skupštine Prijedor, "Informacija o sprovođenju zaključaka Kriznog štaba opštine Prijedor," 13. jul 1992 (P000-7104-P000-7108). Krizni štab traži informaciju o tome da je SJB sproveo njegove rezolucije, zaključke, uputstva, odluke i naredjenja. Tehnička služba

bio je član Kriznog štaba.²⁰⁷ U Sanskom Mostu, na primer, među članovima Kriznog štaba bili su Komandant Šeste Brigade, Komandant Srpskog TO, šef policije, i predsednik Kluba poslanika SDS. Zamenik predsednika Kriznog štaba bio je odgovoran za "realizaciju ideja SDS na nivou republike, regije i opštine."²⁰⁸ U Prijedoru je Simo DRLJAČA, rukovodilac SJB, poslao spisak odluka opštinskih i regionalnih kriznih štabova koje je policija primenjivala opštinskim kriznim štabovima, na dan 1. jula 1992.²⁰⁹ U Bosanskom Petrovcu, Dragan GAČEŠA, šef SJB, učestvovao je na sastancima Kriznog štaba i

Skupštine opštine Prijedor Simi DRLJAČI, 23. jun 1992 (0063-3804-0063-3804). Policija je izvestila Krizni štab o tome da je sprovela njegova naredjenja. Izveštaj SJB Prijedor, 1. jula 1992 (0063-3809-0063-3810).

Sanski Most: Krizni štab donosi odluke u vezi sa finansiranjem policije i opreme. Zaključci sa sastanka opštinskog Kriznog štaba, 21. april 1992 (0047-1864-0047-1867); policiji je naloženo da zavede policijski čas i da organizuje kontrolne rampe zajedno sa vojnom policijom. Zaključci Kriznog štaba opštine Sanski Most na sastanku održanom 24. aprila 1992 (0047-1860-0047-1861). Krizni štab imenovao svog člana za novog šefa policije. "Zaključci," br. 11/92, 27. april 1992 (0047-1858-0047-1859). Krizni štab donosi odluku u vezi sa finansiranjem opštinske rezervne policije. Zaključci sa sastanka opštinskog Kriznog štaba, 7. maj 1992 (0047-1342-0047-1344). Krizni štab naredjuje SJB Sanski Most da napravi analizu situacije sa policijskim osobljem. Zaključci sa sastanka opštinskog Kriznog štaba, 21. maj 1992 (0047-1324-0047-1327). Naredjenja policiji od strane Kriznog štaba uključuje ono od 6. juna 1992 (0047-1232-0047-1233). Krizni štab naredjuje TO i SJB da započnu operaciju razoružavanja "i druge operacije iz SJB nadležnosti." Zaključci Kriznog štaba, 8. jun 1992 (0047-1270-0047-1273). Krizni štab nalaže da SJB izdaje dokumenta koja potvrđuju definitivan odlazak osoba iz opštine. Odluka o kriterijumima za mogućnost odlaska sa teritorije opštine," 2. jul 1992 (0047-1756-0047-1759). Krizni štab naredjuje formiranje zajedničkih patrola vojske i policije ako se raspusti TO, kao i da se reorganizuje 6. Brigada. Zapisnik sa sastanka Koordinacionog odbora opštinske skupštine, 4. novembar 1992 (0049-1745-0049-1748).

Čipovo: Krizni štab naredjuje šefu policije i TO komandantu da izvrše razoružavanje Muslimana. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba, 19. maj 1992 (0219-4132-0219-4141). Krizni štab preuzeo je na sebe ovlašćenje da razreši probleme lokalne policijske komande i da naimenuje policijskog komandanta i šefa policije. Zapisnik sa sastanka Kriznog štaba, 9. jun 1992 (0219-4110-0219-4115).

²⁰⁷ Premijer Branko DJERIĆ, "Izvod iz uputstva za rad Kriznih štabova srpske nacije u opštinama," 26. april 1992 (0027-0617-0027-0618). 30. aprila 1992, DJERIĆ je izdao hitno naredjenje kojim je saopštio regrutima da ignorišu ovu verziju Uputstava, jer nisu potpuna (0124-6815-0124-6815). Međutim, naredni dokumenti iz opština na pokazuju da li su ova uputstva u stvari bila smatrana za nevažna. Pismo Sekretara Izvršnog odbora SDS BiH upućeno trojici predsednika regionalnih kriznih štabova, broj 578-02/92, 31. maj 1992 (0108-8782-0108-8782).

²⁰⁸ Zaključak Kriznog štaba Sanskog Mosta, 30. maj 1992 (0047-1742-0047-1745).

²⁰⁹ Simo DRLJAČA Kriznom štabu opštine Prijedor, 1. jula 1992 (P004-2965-P004-2966). Krizni štab opštine Prijedor, "Uputstva za formiranje, sastav i zadatke lokalnih kriznih štabova na teritoriji opštine Prijedor," jun 1992 (0063-3737-0063-3746).

pomagao u osnivanju centra za pritvor.²¹⁰ A u Ključu je Krizni štab tvrdio da "su se sva važna pitanja iz vojnog i policijskog domena rešavala isključivo uz pomoć Kriznog štaba."²¹¹ Na regionalnom nivou, ŽUPLJANIN je bio član Kriznog štaba ARK.²¹²

(194) U Uputstvima za rad kriznih štabova kaže se da je "komanda nad Teritorijalnom odbranom i policijskim snagama isključivo u domenu profesionalnog osoblja. Stoga je bitno sprečiti bilo kakvo mešanje sa komandom TO ili upotrebom policijske sile."²¹³ No, važno je primetiti da su odnosi između kriznih štabova i policije varirali od opštine do opštine. Postoje izvesni dokazi da neki krizni štabovi nisu kontrolisali vojsku i policiju. U Novom Sarajevu, Krizni štab je izjavio da se ne bavi policijskim pitanjima, niti to namerava da čini.²¹⁴ U Kotor Varoši, krizni štab je pregledao rad SJB. No, isti je ipak zaključio da nema prava da se meša u profesionalni rad policije i vojske, niti to želi da radi.²¹⁵

(195) Krizni štabovi i MUP RS tesno su saradjivali u skladu sa naredjenjem Stojana ŽUPLJANINA. Krizni štabovi su se razvili iz SDS partijske strukture, a SDS je imao veliki uticaj na Srbe u MUP pre aprila 1992, mada svi službenici MUP RS nisu bili članovi SDS. Mada se policija povremeno žalila na političko mešanje, strateški interesi članova SDS i MUP RS bili su uskladjeni. Po jednom izveštaju o radu CSB Banja Luka iz 1992, "službenici organa unutrašnjih poslova shvatili su da je reč o borbi za stvaranje države srpske nacije. U tom smislu dali su sve od sebe, prihvatajući SDS program, mada veliki broj njih nije bio u članstvu bilo kakve političke stranke."²¹⁶

(196) Jedan radio izveštaj iz Banje Luke na dan 16. aprila 1992. izvestio je da preliminarni statistički podaci pokazuju da je 80 odsto službenika CSB Banja Luka položilo novu zakletvu, to jest 70 odsto muslimanskih službenika, 87 odsto hrvatskih i svi srpski službenici.²¹⁷ U izveštaju SJB Prijedor

²¹⁰ Zapisnik sa 35. sednice Kriznog štaba Bosanskog Petrovca, 16. juni 1992 (0094-6864-0094-6865).

²¹¹ U Ključu, "VRS komandanti su redovno prisustvovali sednicama Kriznog štaba i imali dobru saradnju i uskladenost sa istim. Bez Kriznog štaba se nije rešavalo nijedno važno pitanje iz vojnog i policijskog domena." "Izveštaj o radu Kriznog štaba/Ratnog predsedništva skupštine opštine Ključ," jul 1992 (0034-9532-0034-9536).

²¹² Spisak članova Ratnog štaba ARK, 6. maj 1992 (0048-9901-0048-9901).

²¹³ Premijer Branko DJERIĆ, "Izvod iz uputstava za rad kriznih štabova srpske nacije u opštinama," 26. april 1992 (0027-0617-0027-0618).

²¹⁴ Izveštaj o radu Kriznog štaba, 5. juni 1992 (0084-5158-0084-5162). U vezi sa radom policije Novog Sarajeva vidi SJB Novo Sarajevo, "Izveštaj o radu SJB Novo Sarajevo od 1. aprila do 25. decembra 1992," 27. decembar 1992 (0296-9582-0296-9585).

²¹⁵ "Bilten Kriznog štaba," broj 1/3, 26. jun 1992 (0041-6213-0041-6216).

²¹⁶ Izveštaj o analizi rada SJB na teritoriji CSB Banja Luka u 1992," mart 1993 (0324-6151-0324-6167).

²¹⁷ Banja Luka, Radio *Dnevnik*, 16. april 1992 (B005-1979-B005-1979). Ovaj program je emitovao i informaciju o tome da CSB Banja Luka još uvek prima izveštaje i

o aktivnostima u prvoj polovini 1992. tvrdi se da su "svi radnici muslimanske i hrvatske nacionalnosti odbili da potpišu zakletvu o lojalnosti."²¹⁸ Spisak iz SM Prijedora datiran 29. maja 1992. pokazuje da su Srbi potpisivali izjavu o lojalnosti, dok su ne-Srbi odbijali da to učine.²¹⁹ Medjutim, dokumenti iz SJB Prijedor jasno pokazuju da je bar jedan ne-Srbin potpisao zakletvu.²²⁰ U mnogim CSB i SJB od ne-Srba je zatraženo da polože zakletvu lojalnosti u veoma neprijateljskom kontekstu, često odmah posle vojnog preuzimanja njihovih mesta boravka, ili radnih mesta.

(197) Do 22. juna 1992, u Autonomnoj regiji Krajina, na osnovu jedne odluke regionalnog kriznog štaba traženi su dalji koraci ka uspostavljanju čisto srpske kontrole nad policijom. Ova odluka koju je potpisao predsednik ARK Radoslav BRĐANIN, nalagala je da policiju, kao i sve ostale važne agencije, ustanove i organizacije u RS vode isključivo Srbi koji podržavaju SDS.²²¹ 1. jula 1992. ŽUPLJANIN je poslao cirkularnim pismom ovu odluku svim SJB uz objašnjenje kako da se ista primeni.²²² Sve u svemu, rezultati te odluke su bili jasni. Krajem juna 1992, na osnovu nalaza MUP RS, samo 6 muslimanskih službenika radilo je u tom MUP, dok su svi ostali službenici bili srpskog porekla.²²³ 5 Muslimana radilo je za MUP RS u Kalinoviku, a 1 u Ljubinju. U godišnjem izveštaju rada SJB podređenih CSB Banja Luka rečeno je sledeće: "Važno je primetiti da je više od 300 službenika (uglavnom muslimanske i hrvatske nacionalnosti) koji su odbili da rade u MUP RS napustilo CSB od 4. aprila 1992."²²⁴

(198) Razvoj događaja u CSB Banja Luka trebalo bi dobro ispitati, jer je on sličan svim drugim događajima širom RS tokom prva tri meseca egzistencije ove nove državne tvorevine. Na sastanku održanom u CSB Banja Luka 6. aprila 1992, Savet je odlučio da prihvati legitimnost i zakone Srpske

naredjenja kako od RS tako i od R BiH ministarstava unutrašnjih poslova. ŽUPLJANIN je očigledno dao izjavu u vezi sa takvim stanjem stvari.

²¹⁸ SJB Prijedor, "Polugodišnji izveštaj o radu," jun 1992 (P003-3215-P003-3226).

²¹⁹ "Spisak službenika SM Prijedor koji su potpisali zakletvu i onih koji to nisu uradili," 29. maj 1992 (P004-3563-P004-3563). Po polugodišnjem izveštaju SJB Prijedor, "druge nacionalne stranke" to jest SDA i HDZ "sprečavale su službenike SJB ne-srpskog porekla da potpišu izjave o lojalnosti. Uz druge moćne paramilitarne formacije SDA i HDZ gurali su ih u krvavi i beznađni konflikt." "Polugodišnji izveštaj za 1992," jun 1992 (P003-3215-P003-3226).

²²⁰ Vidi zakletvu koju je potpisao Senad JAKUPOVIĆ iz SJB Prijedor, 14. maj 1992 (P000-3192-P000-3192).

²²¹ Odluka Kriznog štaba ARK koju je potpisao BRŠANIN, 22. jun 1992 (P005-4023-P005-4023).

²²² CSB Banja Luka šefovima podređenih SJB, 1. juli 1992 (0063-3175-0063-3176).

²²³ RS MUP, "Izveštaj o radu u periodu od aprila do juna 1992," 29. juni 1992 (0324-6791-0324-6809).

²²⁴ Izveštaj o analizi rada SJB na teritoriji CSB Banja Luka u 1992," mart 1993 (0324-6151-0324-6167).

Republike Bosne i Hercegovine.²²⁵ Jurisdikcija CSB Banja Luka pokrivala je sve opštine u kojima su (srpske) opštinske skupštine obelodanile svoju nameru da se priključe Autonomnoj regiji Krajine.²²⁶ Službenicima CSB Banja Luka i njemu podređenih jedinica naredjeno je da prihvataju jedino uputstva koja je izdalo ovo telo. U skladu sa već postojećim zahtevima Srba u MUP, na sastanku je odlučeno da slobodna mesta budu popunjena, između ostalog, i bivšim (srpskim) službenicima Hrvatskog MUP. Tekst zaključaka jasno je ukazivao na to da CSB Banja Luka očekuje skori dolazak otpuštenih radnika iz drugih MUP i da se oni mogu nadati poslu.

(199) U nekim oblastima Bosne i Hercegovine, pogotovo na istoku, i na severoistoku snage lojalne novoproklamovanoj Srpskoj Republici preuzele su kontrolu nad policijom početkom aprila 1992.²²⁷ Kao što smo već ranije pomenuli bosanski Srbi su već pokušali da isteraju iz drugih policijskih stanice, poput Pala, ne-srpske službenike, pred samo izbijanje oružanih sukoba. Medjutim, nisu svi SJB odmah potpali pod kontrolu MUP RS, a to je bio slučaj sa nekoliko opština – Brčko, Prijedor, Kotor Varoš i Sanski Most. 8. aprila 1992, na konferenciji za štampu, Stojan ŽUPLJANIN je izjavio da je na proširenom sastanku CSB Banja Luka održanom dva dana ranije jednoglasno odlučeno da se organizuje Centar "u skladu sa Ustavom i Zakonom o unutrašnjim odnosima Srpske Republike Bosne i Hercegovine." SJB u opštinama u kojima su skupštine već odlučile da se pridruže ARK biće pod jurisdikcijom CSB Banja Luka, kao i 11 dodatnih SJB koji nisu trenutno u ARK.²²⁸ 16. aprila 1992, Stojan ŽUPLJANIN izjavio je da službenici svih SJB koji spadaju pod jurisdikciju CSB Banja Luka moraju da nose nove bedževe, osim službenika SJB Kotor Varoš i SJB Prijedor. Po ŽUPLJANINU, "situacija" u ovim opštinama još uvek "treba da se razjasni."²²⁹ 29-30. aprila, snage pod kontrolom SDS uzele su vlast u

²²⁵ "Zaključci sa sastanka saveta u proširenom sastavu Centra, 6. april 1992," 10. april 1992 (P004-4256-P004-4261).

²²⁶ Na konferenciji za štampu održanoj u Banjoj Luci 8. aprila 1992, ŽUPLJANIN je izjavio da je na sastanku proširenog Stručnog kolegijuma CSB Banja Luka održanog 6. aprila jednoglasno odlučeno da se "Centar organizuje u skladu sa Ustavom i Zakonom o unutrašnjim poslovima Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Sve stanice javne bezbednosti čije skupštine su se pridružile Autonomnoj regiji Krajine kao i još 11 stanica koje još uvek nisu u sastavu ARK obrazovaće Centar." Krajnji rok za polaganje zakletve o lojalnosti bio je 15. april 1992. Banja Luka *Dnevnik*, 8. april 1992 (B005-2403-B005-2405).

²²⁷ U vezi sa opisom preuzimanja SJB Zvornika, vidi nedatirani izveštaj SJB Zvornika (0074-9761-0074-9764).

²²⁸ ŽUPLJANIN je isto tako izjavio da službenici ovih SJB moraju da potpišu zakletvu o lojalnosti do 15. aprila 1992. Banja Luka *Dnevnik*, 8. april 1992 (B005-2403-B004-2405).

²²⁹ ŽUPLJANIN MUP-u RS i svim SJB i SM na teritoriji CSB Banja Luka, 16. april 1992 (P004-4242).

Prijedoru.²³⁰ Ovo preuzimanje bilo je u tajnosti pripremljeno od strane Srba u SJB Prijedor.²³¹ Posle tog čina muslimanski šef SJB, Hasan TALUNDŽIĆ zamenjen je Srbinom, Simom DRLJAČOM. Resor nacionalne bezbednosti u okviru CSB Banja Luka je kasnije tvrdio da je TALUNDŽIĆ u saradnji sa SDA pokušao da stvori ekskluzivno muslimanske policijske snage.²³² Uz to se SJB Sanski Most nije u potpunosti podelio duž etničkih linija sve do 15. maja 1992.²³³

(200) U pismu poslatom sarajevskim medijima 18. aprila 1992, Ministar STANIŠIĆ je tvrdio da preko 4.000 aktivnih policajaca i "nekoliko desetina hiljada rezervnih policajaca", kontroliše "skoro 70 odsto teritorije bivše BiH."²³⁴ U privatnim telefonskim razgovorima sadašnji i bivši MUP funkcioneri žalili su se na nedovoljnu pomoć JNA²³⁵ i razmatrali vojne operacije, pa čak i eksplicitno pominjali oblasti koje će biti sledeći vojni ciljevi i kao takve granatirane. 23. aprila 1992, Zamenik ministra unutrašnjih poslova MUP RS Momčilo MANDIĆ i šef SJB Iliđa Tomislav KOVAČ razmatrali su vojnu situaciju u Sarajevu. MANDIĆ je rekao da Srbi treba da uzvrate napadom na Sokolović Koloniju ako snage bosanske vlade napadnu Iliđu. KOVAČ i MANDIĆ su se složili da Sokolović Kolonija bude potpuno zbrisana sa lica zemlje.²³⁶ MANDIĆ je pokazao direktno interesovanje za aktivnosti paramilitarnih snaga u Sarajevu. On je na primer 21. aprila 1992. bio direktno umešan u izvlačenje grupe paramilitarnih boraca Vojislava ŠEŠELJA iz Sarajeva.²³⁷

²³⁰ Vidi članak o preuzimanju vlasti u Prijedoru 1992, objavljen u *Biltenu Centra javne bezbednosti Prijedor*, novembar 1994 (0045-5624-0045-5628). Videti opis preuzimanja u SJB Prijedoru koji je poslat CSB Banja Luka, 30. april 1992 (P004-3151-P004-3151).

²³¹ Videti referencu u vezi sa tajnim pripremama u SJB Prijedor, izveštaj poslat CSB Banja Luka, 29. maj 1992 (P004-3158-P004-3158).

²³² Izveštaj o Resoru službe nacionalne bezbednosti, CSB Banja Luka, "Novije informacije dobijene tokom razjašnjenja okolnosti pod kojima se zbio napad na vojnu patrolu i okolnosti pod kojima su se odvijale aktivnosti paramilitarnih organizacija i nezakonito naoružavanje na teritoriji Kozarca, Prijedora i drugih okolnih mesta," jun 1992 (B003-4301-B003-4306).

²³³ SJB Sanski Most, "Polugodišnji izveštaj o radu SJB Sanski Most," 20. jul 1992 (0049-3712-0049-3729).

²³⁴ Pismo Mića STANIŠIĆA TV Sarajevu, Radio Sarajevo, 18. april 1992 (0208-9510-0208-9513).

²³⁵ Na primer, u razgovoru između Mladena MANDIĆA i Momčila MANDIĆA obavljenom 21. aprila 1992, Mladen MANDIĆ se žalio da JNA neće da učestvuje u odbrani od navodne ofanzivne operacije bosanske vlade.

²³⁶ Telefonski razgovor između Tomislava KOVAČA i Momčila MANDIĆA, 23. april 1992 (0322-0086-0322-0090).

²³⁷ Telefonski razgovor između Momčila MANDIĆA i Igora VELAŠEVIĆA (MUP RS), 21. april 1992. MANDIĆ je pozvao Igora u MUP RS, a ovaj mu je rekao da "Palma" drži u okruženju neke ŠEŠELJEVE ljude. MANDIĆ mu je na to naložio da pošalje osoblje TO da pomogne ŠEŠELJEVIM ljudima. Po MANDIĆU, ŠEŠELJ ga je zbog

(201) Na samom početku sukoba, MUP RS se oslanjao na oružje policijskih stanica pod njegovom kontrolom, kao i na isporuke oružja od strane JNA, TO i Saveznog SUP. 15. aprila 1992, STANIŠIĆ je naredio svom TO osoblju na teritoriji SAO Romanija da oformi komisiju koja bi sastavila spisak svih "materijalno-tehničkih sredstava" koje imaju u Faletići kasarni, najvećem depou oružja i municije u Sarajevu. Sve to oružje je trebalo staviti na raspolaganje MUP RS.²³⁸

(202) Komanda i kontrola postali su glavno pitanje za MUP RS. Čak i pre osnivanja VRS, snage MUP RS saradivale su u velikoj meri sa JNA i TO. 15. maja 1992, STANIŠIĆ je naredio svim službenicima MUP RS da se formalno organizuju u *ratne jedinice*.²³⁹ Tim naredjenjem ozvaničena je saradnja između MUP RS sa vojskom, a i objašnjeno kako će se ta saradnja sa VRS odvijati.²⁴⁰ Zbog otežale komunikacione situacije STANIŠIĆ je ovlastio šefove CSB da sprovedu tu odluku. Jedinu izuzetku je bilo Sarajevo, jer je naloženo da tamo odluku sprovede policijski komandant. Ove jedinice mogle su da primaju naredjenja od Ministra unutrašnjih poslova, Policijskog komandanta Ministarstva (za CSB Sarajevo) i od rukovodilaca CSB. Policijski komandant i šefovi CSB morali su da izveste *Štab ministarstva* o svakom angažmanu svojih borbenih jedinica. Štab je komandovao kolektivnim snagama ministarstva i radio u sledećem sastavu:

Ministar unutrašnjih poslova Mićo STANIŠIĆ: Komandant,
Podsekretar za javnu bezbednost - Zamenik komandanta Čedomir KLJAJIĆ,
Podsekretar za nacionalnu bezbednost - član Slobodan KIPINA,
Pomoćnici ministara: za krivične poslove Dobro PLANOJEVIĆ; policije Vlastimir KUSMUK; komunikacija i zaštitu podataka Dragan KEZUNOVIĆ i za materijalno-finansijska pitanja Bogdan KOLARAC - članovi
komandant policijskog odreda Milenko KARIŠIK - član,
zamenik komandanta policijskog odreda - član,
šefovi CSB-a - članovi,

ovoga i nazvao iz Beograda. On je zapretio de će povući sve svoje jedinice iz svih krajeva Bosne ako se njegovi ljudi ne izbave iz Sarajeva. Istoga dana MANDIĆ je razgovarao sa svojim bratom Mladenom, koji je isto tako radio za MUP RS, u vezi sa ŠEŠELJEVIM snagama. Razgovor između Mladena MANDIĆA i Momčila MANDIĆA, 21. april 1992 (0322-0300-0322-0304).

²³⁸ Naredjenje Ministra Mića STANIŠIĆA, 15. april 1992 (0324-7405-0324-7405).

²³⁹ Naredjenje Ministra Mića STANIŠIĆA, 15. maj 1992 (0323-8857-0323-8858). Kao primer praktične primene pravila koja su važila za takve jedinice, videti CSB Banja Luka šefu SJB Prijedor, 25. avgust 1992 (P005-4230-P005-4237). STANIŠIĆ je sebe naimenovao za šefa štaba. Naredjenje ministra Mića STANIŠIĆA, 15. maj 1992 (0324-1805-0324-1086).

²⁴⁰ To je bila interpretacija koju je MUP RS dao u svom dokumentu od 17. jula 1992, "Informacija o nekim aspektima dosadašnjeg rada i predstojećim zadacima," 17. jul 1992 (0324-6855-0324-6867).

šef ministrove kancelarije – sekretar.²⁴¹

(203) Tokom borbi jedinice su bile podređene “komandi oružanih snaga”, ali pod uslovom da “jedinicama ministarstva direktno komanduju odgovarajući službenici ministarstva.” Naglašeno je strogo poštovanje Zakona o unutrašnjim poslovima i drugih vojnih i pravnih priopisa. “Svako kršenje propisa i neispunjavanje naredjenih zadataka biće veoma strogo kažnjeno, a relevantne disciplinske i krivične sankcije će biti primenjene.” Samo dva dana kasnije, 17. maja, STANIŠIĆ je naložio svim CSB da mu šalju izveštaje o implementaciji naredjenja od 15. maja.²⁴²

(204) Jedinice MUP RS često su učestvovalе u borbenim dejstvima.²⁴³ To je nužno dovelo do smanjivanja resursa namenjenih običnoj policiji. U komentarima na sastanak MUP RS održan u Beogradu 11. jula 1992, Ministar Mićo STANIŠIĆ je primetio da je MUP RS povremeno angažovan samo u borbenim dejstvima, a ne u policijskim aktivnostima, i da je bar 80 oficira MUP RS već izgubilo živote tokom sukoba.²⁴⁴ On je naglasio potrebu da se strogo poštuju zakoni i propisi u vezi sa unutrašnjim poslovima.

Poreklo specijalne brigade policije i specijalnih policijskih jedinica CSB

(205) Republički MUP u SR BiH imao je samo jednu specijalnu policijsku jedinicu. Na osnovu gore navedenog jasno je da je raspuštanje ove jedinice bio važan korak u rasformiranju MUP SR BiH. S obzirom na borbeno dejstvo u kojima je bio angažovan za MUP RS je posebno važno bilo formiranje specijalnih policijskih jedinica naoružanih minobacačima do 120 mm, jer je na taj način signalizirano da ove jedinice neće biti angažovane samo u običnim policijskim operacijama.²⁴⁵

(206) Kao što je u gornjem tekstu napomenuto, prva oružana operacija koju je vodio MUP RS – a koja je smatrana od strane budućih generacija policijskih oficira MUP RS za formalan debi – bilo je zaposedanje policijske akademije MUP SR BiH na Vracama, 6. aprila 1992. Na čelu ove akcije

²⁴¹ Individualna imena su uzeta iz Ministarskog platnog spiska MUP RS za maj 1992 (fi20-0986-fi20-0986).

²⁴² Pismo Ministra Mića STANIŠIĆA svim CSB, 17. maj 1992 (0323-8854-0323-8854).

²⁴³ U periodu od jula do septembra 1992, CSB Sarajevo opisivao je učešće svojih policajaca u borbenim dejstvima kao njihovu glavnu aktivnost. Većina tih borbenih dejstava vodjena je u saradnji sa VRS. CSB Sarajevo, “Izveštaj o radu za period jul-septembar 1992,” oktobar 1992 (0297-0877-0297-0883).

²⁴⁴ Kratak pregled rada MUP RS sa sugestijama za budući rad - izveštaj baziran na sastanku vodećih MUP RS funkcionera održan 11. jula 1992, jul 1992 (0324-1848-0324-1879).

²⁴⁵ Specijalna policijska jedinica pri SJB Ilidža bila je jedna od jedinica koja je posedovala teško oružje. SJB Ilidža izveštaj Ministru Miću STANIŠIĆU, 5. avgust 1992 (0323-8499-0323-8505).

su bili Momčilo MANDIĆ, novi Zamenik ministra MUP RS i Milenko KARIŠIĆ.²⁴⁶ Kasnije je veteran specijalne policijske jedinice MUP SR BiH postao komandant prvih specijalnih policijskih snaga MUP RS.²⁴⁷

(207) Tokom 1992, KARIŠIKOVA jedinica koja se jednostavno pominjala kao *Odred milicije*, delovala je više kao borbeno, nego policijska jedinica.²⁴⁸ Ovaj odred je imao teško naoružanje i specijalnu opremu. U pregledu MUP RS platnih spiskova za april, izvršenog 21. maja 1992, pominju se dve specijalne jedinice.²⁴⁹ Jedna, sa 28 pripadnika, je identifikovana kao specijalna jedinica – Pale. Druga je identifikovana kao specijalna jedinica SMUP, saveznog SUP, imala je 43 pripadnika. Do maja 1992, na platnom spisku KARIŠIKOVE jedinice bilo je već 170 pripadnika.²⁵⁰ Druga specijalna policijska jedinica poznata kao “Specijalan vod Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova” operisala je aprila 1992. pod komandom Duška MALOVIĆA.²⁵¹ Krajem juna, MUP RS primetio je prisustvo specijalnih policijskih jedinica u Sokolcu i na Palama.²⁵² Do septembra 1992, Specijalna brigada policije imala je 5 odreda, od kojih je svaki bio stacioniran pri jednom od 5 CSB. Pored toga neki SJB, recimo one na Ilidži i u Novom Sarajevu, imale su svoje specijalne policijske jedinice.²⁵³

(208) Osim njihovog direktnog angažovanja u borbama, Ministar unutrašnjih poslova mogao je da im daje razne zadatke. 15. juna 1992, STANIŠIĆ je naredio odredu specijalne policije iz Sokolca da mobilise vojne obveznike u opštini Novo Sarajevo, u skladu sa naredjenjem Predsedništva Bosanskih Srba od 20 maja.²⁵⁴

(209) Počev od aprila 1992, CSB u RS počeli su da osnivaju svoje sopstvene policijske jedinice. Umesto da učestvuju u standardnim policijskim dužnostima, ove jedinice su se pretvorile u jedinice za laka borbeno dejstvo, jer

²⁴⁶ Videti video V000-1977-V000-1977, u kojem Milenko KARIŠIĆ razmatra naredjenja koja je izdao Momčilo MANDIĆ u operaciji Vraca.

²⁴⁷ Videti video V000-2436-V000-2436, u kojem Mićo STANIŠIĆ upoznaje KARIŠIĆA sa drugim pripadnicima specijalne policijske jedinice MUP RS.

²⁴⁸ Ovaj policijski odred je kasnije postao poznat kao Specijalna brigada policije. Videti diskusiju o Specijalnoj brigadi policije u zapisniku proširene sednice Stručnog kolegijuma MUP Srpske Republike, 5. novembar 1992 (0324-6041-0324-6051).

²⁴⁹ MUP RS, pregled platnog spiska iz aprila 1992, 21. maj 1992 (fi20-1643-fi20-1644).

²⁵⁰ MUP RS, pregled platnog spiska za maj 1992 za “CSB – Specijalna jedinica – Policijski odred” (fi20-1076-fi20-1079). Mada se koristi termin CSB, ova jedinica je bila odgovorna ministarstvu, a ne nekom CSB.

²⁵¹ MUP RS platni spisak za april 1992, za Specijalni vod Srpskog ministarstva unutrašnjih poslova (fi20-1877-fi20-1877).

²⁵² MUP RS, “Izveštaj o radu za period od aprila do juna 1992,” 29. juni 1992 (0324-6791-0324-6809).

²⁵³ SJB Ilidža faks Ministru Miću STANIŠIĆU, 5. avgust 1992 (0323-8499-0323-8505); zvanična nota SM Vraca, 31. maj 1992 (0324-7382-0324-7383).

²⁵⁴ Naredjenje Mića STANIŠIĆA, 15. juni 1992 (0324-6099-0324-6099).

su imale teške mašinke i oklopna vozila. Stojan ŽUPLJANIN, šef CSB Banja Luka, bio je pionir u ovom naporu. Naime, 15. aprila on je najavio da se formiraju visoko obučene i opremljene specijalne jedinice za antiterorističke akcije.²⁵⁵ Standardni termin policije za ove "terorističke grupe" bio je "diverzantsko-terorističke grupacije. 21. aprila, ŽUPLJANIN je zamolio komandante podređenih SJB da imenuju kandidate za novu specijalnu policijsku jedinicu. Kandidati su morali da budu verzirani u streljaštvu, borilačkim veštinama, planinarenju i da su članovi bivših ili sadašnjih specijalnih jedinica.²⁵⁶ 23. aprila, ŽUPLJANIN je poslao zahtev Generalu Milutinu KUKANJCU, Komandantu Drugog vojnog distrikta da mu pošalje opremu za "jedinicu za specijalne namene, koja se formira u Centru službi bezbednosti u Banja Luci." Tražena oprema je uključivala vojne helikoptere, oklopna kola, municiju i uniforme.²⁵⁷ KUKANJAC je onda taj zahtev prosledio Saveznom Sekretarijatu za Nacionalnu Odbranu (SSNO) sa predlogom da mu bude udovoljeno.²⁵⁸

(210) 27. aprila 1992, Skupština ARK odobrila je predlog da se pri CSB Banja Luka formira "policijski odred za posebne namene koji bi imao 157 + 3 pripadnika."²⁵⁹ 28. aprila *Glas* je objavio da su Specijalne jedinice formirane u skladu sa odlukom Skupštine i da je ŽUPLJANIN odgovoran za personal i organizaciju.²⁶⁰ 29. aprila, *Glas* je javio da je ŽUPLJANIN objavio da je je zahtevana oprema stigla i da "CSB ima na raspolaganju opremu koja obuhvata

²⁵⁵ "Sačuvati mir sa preventivnim merama i dogovorom," *Glas*, 28. april 1992 (0202-9780-0202-9780). U istom članku ŽUPLJANIN je tražio finansijsku pomoć od skupštine opštine Banja Luka jer CSB Banja Luka više nije primao sredstva od MUP Republike BiH.

²⁵⁶ U izdanju *Glasa* od 29. aprila navedeno je da je ŽUPLJANIN izjavio da većina onih koji su do tada služili u paramilitarnim *Srpskim odbrambenim snagama* ili SOS će verovatno nastaviti da služi u specijalnoj jedinici pod kontrolom CSB Banja Luka. U istom članku se primećuje da je na osnovu odluke skupštine ARK SOS stavljen pod kontrolu CSB Banja Luka, to jest prestao da postoji. "Uskoro specijalni odred," *Glas*, 29. april 1992 (0095-1922-0095-1922).

²⁵⁷ Pismo šefa CSB Banja Luka Stojana ŽUPLJANINA generalu KUKANJCU, komandantu Drugog vojnog distrikta, 23. april 1992 (SA00-8162-SA00-8165); Memorandum KUKANJCA ŽUPLJANINU, 24. april 1992 (0018-3324-0018-3328). Zahtev je uključivao notu Bože NOVAKOVIĆA iz CSB Banja Luka. U njemu je navedeno da je NOVAKOVIĆ posetio generala TALIĆA, koji je pristao da zahtevana oprema bude data CSB Banja Luka.

²⁵⁸ Druga vojna komanda SSNO-u, 24. april 1992 (0018-3524-0018-3527). Trebalo bi primetiti da je u telefonskom razgovoru od 19. maja 1992, Savezni sekretar za unutrašnje odnose Petar GRAČANIN sa Mićom STANIŠIĆEM razmatrao isporuku opreme Stojanu ŽUPLJANINU, šefu CSB Banja Luka, kao i isporučivanje iste Sarajevu i drugim mestima. Razgovor između Mića STANIŠIĆA i Petra GRAČANINA, 19. maj 1992 (0203-0519-0203-0520).

²⁵⁹ Izveštaj "Milosa," 27. april 1992 (B008-0474-B008-0474).

²⁶⁰ "Specijalna jedinica," *Glas*, 28. april 1992 (0095-1920-0095-1920).

automatske puške, oklopna kola, protivavionsku artiljeriju i helikoptere."²⁶¹ U istom članku je primećeno da su paramilitarne *Srpske odbrambene snage*, ili SOS, odlukom Skupštine ARK stavljene pod kontrolu CSB Banja Luka.²⁶² 6. maja ŽUPLJANIN je informisao članove Saveta CSB i šefove SJB u regiji da je "osnovao specijalnu antidiverzantsku i antiterorističku policijsku jedinicu od oko 150 pripadnika koja će biti angažovana u raznim regionima, u najsloženijim bezbednosnim operacijama."²⁶³ Ova jedinica je kasnije učestvovala u bitkama za "oslobađanje srpske teritorije."²⁶⁴

(211) Specijalnom jedinicom CSB Banja Luka komandovali su Ljubomir (to jest Ljuban) EĆIM i Mirko LUKIĆ, a obojica su ubrzo postali ozloglašeni po njihovom surovom ponašanju na ratištima.²⁶⁵ 26. juna 1992, Krizni štab Kotor Varoši sastao se da razmotri, između ostalog, pritužbe u vezi sa ponašanjem ove jedinice.²⁶⁶ Kako lokalni predstavnici VRS, tako i članovi Kriznog štaba, izrazili su nezadovoljstvo vladanjem pripadnika ove jedinice. Pripadnici Kriznog štaba uzalud su tražili da VRS interveniše protiv specijalne jedinice CSB Banja Luka. Savo TEPIĆ, šef SJB Kotor Varoš, izjavio je da je jedinica operisala po svom nahodjenju i da je na sve prekore odgovarala – pretnjama. Krizni štab je nameravao da razmotri ovu stvar sa ŽUPLJANINOM.

²⁶¹ "Uskoro specijalan odred," *Glas*, 29. april 1992 (0095-1922-0095-1922).

²⁶² Jedan od ranijih zahteva SOS kada su se pojavili u Banjoj Luci bilo je usvajanje Zakona o unutrašnjim poslovima RS. "Proklamacija Srpskih odbrambenih snaga," *Glas*, 3-4. april 1992 (0095-1932-0095-1934).

²⁶³ "Zaključci postignuti na sastanku proširenog centra saveta održanog 6. maja 1992", 20. maj 1992 (0063-3164-0063-3168).

²⁶⁴ SNB Sektor Banja Luka Izvršnom odboru opštinske skupštine Banja Luke, 18. decembar 1993 (B001-1271-B001-1271).

²⁶⁵ SJB Bosanski Novi izveštaj CSB-u Banja Luka, "Informacija o radu i ponašanju odreda za specijalne namene na teritoriji ovoga SJB," 21. maj 1992 (B007-8680-B007-8681). Ovaj izveštaj tiče se pritužbi građana opštine Bosanski Novi u vezi sa specijalnim policijskim odredom pod komandom Mirka LUKIĆA i Ljubana EĆIMA. Naime, u ovoj pritužbi je rečeno da su pripadnici specijalne jedinice 15. maja 1992, ukrali 18.000 DM i druge stvari od Fadila OMETLIĆA, a 18. maja 1992. pretukli muslimanskog sveštenika Ramiza ALJOVIĆA. Dragomir KUTLIJA, šef SJB Bosanski Novi, napisao je CSB Banja Luka i Ljubanu EĆIMU da "mi zahtevamo preispitivanje ponašanja ove jedinice, jer se mnogi građani srpske nacionalnosti u Bosanskoj Kostajnici ne slažu sa načinom na koji ova jedinica operiše." Videti i SJB Prijedor šefu CSB Banja Luka, 13. juni 1992 (0063-3256-0063-3256). No bez obzira na ove pritužbe Ljuban EĆIM napredovao je u karijeri. Kasnije je počeo da radi za SNB Sektor u Banja Luci kao inspektor. SNB sektor Banja Luka Izvršnom odboru opštinske skupštine Banja Luka, 18. decembar 1993 (B001-1271-B001-1271). Videti također platni spisak Specijalnog odreda CSB, avgust 1992 (B007-7456-B007-7462).

²⁶⁶ Odlomak iz zapisnika sa 40. sednice Kriznog štaba Kotor Varoši, 26. juni 1992 (0041-5614-0041-5614). Savo TEPIĆ, šef SJB Kotor Varoš se isto tako raspitivao o statusu približno 73 zatvorenika. Njemu je rečeno da je to "policijska stvar."

2. jula Krizni štab Kotor Varoši rešio je da pozove EĆIMA i ŽUPLJANINA na konsultacije.²⁶⁷

(121) Kasnije, u julu 1992, specijalni policijski odred pri CSB Banja Luka doživeo je javni debakl. Kada su dva pripadnika ove jedinice uhapšena od strane regularne policije zbog vožnje ukradenim vozilom u Laktašima, jedinica je zahtevala da se oni odmah puste.²⁶⁸ Predrag KOJIĆ, komandant odreda, tvrdio je da su uhapšeni policajci "časni" oficiri, koji su se navodno borili "15 meseci" u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Kada je Vladimir TUTUŠ, šef SJB Banja Luka, odbio da pusti ova dva oficira iz zatvora, članovi odreda zapretili su da će napasti zatvor. Tada je ŽUPLJANIN lično garantovao oslobađanje oficira. Kada se to nije odmah desilo, približno trideset pripadnika odreda opkolilo je zatvor i zapretilo da će upasti u njega. Zatvorske vlasti suočene sa mogućnošću napada odlučile su da puste ova dva pojedinca. Odmah posle incidenta TUTUŠ se žalio da je ovaj incident narušio vladavinu prava u Republici Srpskoj. On je izjavio da "država ne može da se gradi na nasilju."²⁶⁹ U maju 1993, SJB Banja Luka izdala je izveštaj o zločinima koje su navodno počinili mnogi pripadnici ove jedinice tokom 1992. Među tim krivičnim delima bila su ubistva civila, kradje, i "masovna pljačka napuštenih muslimanskih kuća."²⁷⁰

(123) Uprkos takvim incidenatima i pritužbama vlasti na ponašanje specijalnih policijskih jedinica RS, ne postoje dokazi da su učinjeni pokušaji da se ove jedinice disciplinuju. Propisi Zakona o unutrašnjim poslovima u vezi sa disciplinovanjem oficira sklonih lošem vladanju nisu bili primenjeni. Mada je Ministar Mićo STANIŠIĆ u nekoliko naredjenja izjavio da će njegovi podređeni biti smatrani odgovornim za ispunjavanje njegovih naredjenja, a ujedno i rekao da je obavešten o umešanosti službenika MUP RS u nezakonite radnje, poput kradja i pljački, nikakva disciplinska komisija ni sud nisu osnovani. Umesto toga, 23. jula STANIŠIĆ je izdao strogo poverljivo naredjenje u kojem s pozabavio ovim pitanjem. On je napisao:

Preduzeti zakonske korake da se iz naših redova odstrane svi službenici MUP koji su počinili krivična dela (osim političkih verbalni prekršaja) pre ili od otpočinjanja

²⁶⁷ Odlomci iz zapisnika sa 53. sednice Kriznog štaba Kotor Varoši, 2. juli 1992 (0041-5600-0041-5600).

²⁶⁸ "Ko odlučuje o oslobađanju?" i "Specijalna policija protiv policije," *Glas*, 23. juli 1992 (0095-1946-0095-1947). SJB Banja Luka CSB-u Banja Luka i MUP-u RS, 21. juli 1992 (B006-0581-B006-0583); SJB Banja Luka CSB-u Banja Luka i MUP-u RS, 21. juli 1992 (B006-0575-B006-0576).

²⁶⁹ "Novi detalji na nasilno puštanje dva pripadnika Specijalnog odreda CSB Banja Luka: slučaj bez presedana" i "Vladimir Tutuš, šef SJB Banja Luka, o incidentu u vezi sa puštanjem na slobodu dva uhapšena člana specijalnog odreda CSB: država se ne može graditi na nasilju," *Glas*, 24. jula 1992 (0211-2712-0211-2712).

²⁷⁰ SJB Banja Luka, "Informacija o dokazanim ilegalnim merama pripadnika bivšeg policijskog odreda za specijalne namene CSB Banja Luka," 5. maj 1993 (B004-3531-B004-3541).

borbenih dejstava, ili osnivanja MUP Srpske Republike Bosne i Hercegovine i staviti te službenike na raspolaganje Vojski RS.

1. Šefovi administracija u njihovim sedištim, Komandant policijskog odreda, i šefovi CSB su odgovorni za sprovođenje reda.

2. Pružiti (do 31. jula 1992) informacije o preduzetim merama i u okviru njih navesti tačan broj službenika koji su otpušteni, vrste krivičnih dela koje su počinili, itd.

24 jula 1992, parafrazirana verzija ovoga naredjenja poslata je šefovima svih CSB.²⁷¹ U ARK je ŽUPLJANIN ispostavio naredjenje njemu podređenim SJB 29. jula 1992, a u Prijedoru je DRLJAČA cirkulisao to naredjenje sledećeg dana.²⁷²

(124) Izvan ARK su isto zabeleženi pokušaji da se formiraju specijalne policijske jedinice. 4. juna 1992, Premijer SAO Semberija i Majejica, Djojo ARSENOVIĆ, zamolio je MUP RS za dozvolu da formira privremeni centar za obuku specijalne jedinice.²⁷³ Nije jasno da li je njegovom zahtevu udovoljeno.²⁷⁴ Medjutim, 28. juna, CSB Bijeljina je pomenuo "Specijalni vod bijeljinske policijske stanice."²⁷⁵

(125) U istočnoj Bosni i Hercegovini, SJB Zvornik angažovao je specijalnu policijsku jedinicu naoružanu automatskim puškama.²⁷⁶ Ova jedinica je učestovaval u borbenim dejstvima. 21. aprila 1992, SJB Zvornik telefonirao je CSB Bijeljina da izvesti da "policija čisti Zvornik".²⁷⁷ O tome su obavešteni i Ministar Mićo STANIŠIĆ i njegov zamenik Momčilo MANDIĆ.

(126) U Hercegovini, CSB Trebinje je isto tako osnovao svoju specijalnu policijsku jedinicu.²⁷⁸ Medjutim, ona je raspuštena krajem jula 1992, na zahtev Ratnog Predsedništva opštine Trebinje.²⁷⁹

(127) 14. avgusta 1992, ŽUPLJANIN je raspustio specijalnu policijsku jedinicu CSB Banja Luka na osnovu naredjenja predsednika Srpske Republike i zahteva Skupstine srpskog naroda iznetih na sednici od 25. i 26. jula 1992. U skladu sa tim MUP RS je dan kasnije, 27. jula 1992, izdao naredjenje

²⁷¹ MUP RS šefovima svih CSB, 24. juli 1992 (0324-8843-0323-8843).

²⁷² ŽUPLJANIN šefovima svih SJB, 29. jul 1992 (P004-3127-P004-3128); DRLJAČIN izveštaj, 30. jul 1992 (P004-3129-P004-3129).

²⁷³ Vlada SAO Semberije i Majejice MUP-u RS, 4. juni 1992 (0075-8449-0075-8450).

²⁷⁴ Uz zahtev od 4. juna je i rukom pisana nota "negativan odgovor," i nečitak potpis.

²⁷⁵ CSB/SJB Bijeljina, "Informacija o nekim merama i akcijama preduzetim od strane službenika SJB Bijeljina," 28. juni 1992 (0324-5843-0324-5845).

²⁷⁶ Nedatirani (verovatno april 1992) izveštaj SJB Zvornik (0074-9761-0074-9764).

²⁷⁷ CSB/SJB Bijeljina Ministru STANIŠIĆU i Zameniku ministra MUP RS MANDIĆU, 21. april 1992 (0074-9568-0074-9571).

²⁷⁸ CSB Trebinje, Platni spisak specijalne jedinice, 26. jun 1992 (fi20-1930-fi20-1931).

²⁷⁹ CSB Trebinje MUP-u RS, 30. jul 1992 (0323-8104-0323-8104).

o "raspuštanju specijalne policijske jedinice CSB." Osoblje i oprema ove jedinice će nadalje pripadati Komandi Prvog krajiškog korpusa.²⁸⁰

(218) Približno dva i po meseca kasnije ŽUPLJANIN je izdao naredjenje datirano na 27. oktobar 1992, da se formira policijska jedinica na čelu sa Branetom PEĆANCEM. Ta jedinica bi bila podređena Prvom krajinskom korpusu,²⁸¹ a činili bi je policijski oficiri iz SJB Jajce, Ključ, Šipovo, Sanski Most, kao i iz CSB Banja Luka. Bilo je predviđeno da jedinica u početku ima 158 pripadnika. 16. novembra SNB Sektor Banja Luka napomenuo je postojanje "specijalnog policijskog bataljona" pod kontrolom šefa CSB Doboj, Andrije BJELOŠEVIĆA.²⁸²

(219) Najmanje jedna specijalna policijska jedinica imala je sukob sa vojskom. U julu 1992, VRS se požalila na ponašanje specijalne policijske jedinice pod komandom Mića DAVIDOVIĆA (službenika Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove).²⁸³ Po izjavi Komande Istočnobosanskog korpusa, MUP RS jedinica prekoračila je svoj mandat u odnosu na vojsku, to jest bila je umešana u krađu vojne opreme i vozila, a izvršila je i neovlašćeno hapšenje oficira VRS. Reagujući na pritužbu Istočnobosanskog korpusa, Mićo STANIŠIĆ je naredio da se uhapšeni vojnici prebace na čuvanje vojnoj policiji VRS.²⁸⁴ STANIŠIĆ je podsetio šefa CSB Bijeljina da će vladavina prava mora da se vaspostavi i da je MUP RS dužan da saradjuje sa vojskom u slučajevima koji se tiču vojnog osoblja.

Sistem izveštavanja u okviru MUP RS

(220) Samo nekoliko nedelja po svom osnivanju MUP RS je počeo da se bavi skupljanjem i centralizacijom informacija o događajima od uticaja na bezbednosna pitanja na terenu. 16. i 18. aprila 1992, STANIŠIĆ je naredio da CSB svakodnevno salje faksom MUP RS bilten dnevnih događaja i "drugih

²⁸⁰ Stojan ŽUPLJANIN šefovima svih SJB, Komandi krajiškog korpusa, i šefu obaveštajno-bezbednosnog organa krajiškog korpusa, 14. avgust 1992 (0063-3182-0063-3182).

²⁸¹ Naredjenje Stojana ŽUPLJANINA, 27. oktobar 1992 (0104-8843-0104-8843).

²⁸² Zvanična nota SNB sektora Banja Luka, 16. novembar 1992 (0084-9992-0084-9993).

²⁸³ Pukovnik Zdravko TOLIMIR predsedniku RS Radovanu KARADŽIĆU i MUP RS ministru STANIŠIĆU, 4. jul 1992 (0074-1378-0074-1379; videti isto tako kopiju iste u 0324-2027-0324-2027). Interesantno je primetiti da je Momčilo MANDIĆ zatražio u julu 1991. da DAVIDOVIĆ bude prebačen u MUP SR BiH. MANDIĆ SSUP-u, 16. jul 1991 (0063-7152-0063-7152).

²⁸⁴ Mićo STANIŠIĆ šefu CSB Bijeljina, 5. jul 1992 (0324-2024-0324-2024). Videti isto tako Mićo STANIŠIĆ Komandi Istočnobosanskog korpusa, 5. jul 1992 (0324-2025-0324-2025) i Mićo STANIŠIĆ Glavnom štabu, administraciji za obaveštajna pitanja VRS-a, 5. jul 1992 (0324-2026-0324-2026).

značajnih bezbednosnih informacija."²⁸⁵ Prvi takav bilten pojavio se sledećeg dana.²⁸⁶ 20. aprila STANIŠIĆ je podsetio na obavezu slanja dnevnog biltena.²⁸⁷ Istoga dana je naredio svim CSB i SJB da nabave faks mašine kako bi olakšali komunikacije.²⁸⁸ "Još jednom vas opominjem da ste dužni da meni, to jest Ministarstvu svakoga dana do 12 00 časova podnesete Bilten dnevnih događaja sa teritorije vaših Centara." Šefovi CSB bili su dužni da upoznaju rukovodioce SJB sa ovim naredjenjem. 22. aprila, na proširenom sastanku Nacionalnog saveta za bezbednost naloženo je MUP RS da svakog dana izveštava o situaciji na teritoriji Republike Srpske.²⁸⁹ U izveštaju o radu MUP RS izdatom krajem juna, Ministarstvo je primetilo da je premijer RS već primio skoro 60 takvih biltena. ²⁹⁰ 17. jula 1992, STANIŠIĆ je jos jednom podsetio CSB da Ministarstvu podnosi izveštaje svakoga dana.²⁹¹

(221) Postoje indikacije da najviši zvaničnici MUP RS nisu uvek bili zadovoljni kvalitetom i kvantitetom izveštaja sa terena. Na primer, 26. maja 1992, šef CSB Banja Luka Stojan ŽUPLJANIN prekoreo je svoje podređene što ne podnose blagovremeno dobre dnevne izveštaje. ²⁹²

(222) Generalno gledano, redovnost izveštavanja u RS tokom proleća i leta 1992. pokazuje visok nivo organizacije policije u Banja Luci. Na sličan način je održavanje velike policijske parade u Banja Luci 13. maja 1992 u čast *Dana bezbednosti* bilo nagovešaj da je generalno situacija pod kontrolom i bezbedna za sve Srbe.²⁹³ Na paradi je ŽUPLJANIN imao mogućnost da javno reklamira formiranje moćne nove specijalne policijske jedinice. Štampa je u svojim izveštajima primetila da "će ta jedinica u budućnosti vršiti najkomplikovanije zadatke, nezavisno ili u saradnji sa Armijom."²⁹⁴ Lokalni

²⁸⁵ Naredjenje Ministra Mića STANIŠIĆA svim CSB, 16. april 1992 (0323-8867-0323-8867). Isto samo od 18. aprila 1992 (0323-8863-0323-8863).

²⁸⁶ Dnevni bilten MUP-a RS br. 1, 19. april 1992 (0324-6666-0324-6667).

²⁸⁷ Naredjenje MUP RS 01-51/92, potpisano od strane Ministra Mića STANIŠIĆA (0324-6628-0324-6628).

²⁸⁸ Naredjenje Ministra Mića STANIŠIĆA svim CSB, 20. april 1992 (0323-8861-0323-8861).

²⁸⁹ Zapisnik sa 4. zajedničke sednice Nacionalnog saveta za bezbednost i vlade, 22. april 1992 (0124-5299-0124-5301). Na izvestan način je bilo suvišno to što je ova zajednička sednica naredila MUP RS da dnevno izveštava o bezbednosnoj situaciji, i o situaciji na terenu.

²⁹⁰ MUP RS, "Izveštaj o radu za period od aprila do juna 1992," 29. juni 1992 (0324-6791-0324-6809).

²⁹¹ Ministar Mićo STANIŠIĆ šefovima svih CSB, 17. juli 1992 (0323-8115-0323-8115).

²⁹² ŽUPLJANIN, šefu CSB Banja Luka, šefovima svih SJB osim Jajca, 26. maj 1992 (P004-3234-P004-3235). ŽUPLJANINOV izveštaj se osvrće i na naredjenje MUP RS od 16. maja 1992 (0323-8855-0323-8856).

²⁹³ Izdanja *Glasa* od 12. i 13. maja bila su posvećena paradama. Stoga je moguće da su održane dve parade.

²⁹⁴ "Pregled policijskih snaga, *Glas*, 13. maj 1992.

listovi doneli su niz fotografija sa parade, na kojima se se videli mnogi naoružani policajci, helikopteri i oklopna kola.

(223) Na Dan bezbednosti ŽUPLJANIN je takodje prokomentarisao funkcionisanje CSB Banja Luka. Jurisdikcija CSB je proširena sa ranijih 17 SJB na sadašnjih 26. Predrag RADIĆ, gradonačelnik Banja Luke, iskoristio je ovu priliku da govori o "drugom ratu" koji je policija vodila u Banja Luci, daleko od vojnog fronta. RADIĆ je bio u pratnji najvisih RS i ARK zvaničnika, između ostalog, predsednika skupštine ARK Voje KUPREŠANINA, ministra unutrašnjih poslova Miće STANIŠIĆA, predsednika RS Radovana KARADŽIĆA i predsednika RS skupštine Momčila KRAJIŠNIKA.²⁹⁵

(224) U pokušaju da reguliše izveštavanje u okviru MUP RS, Ministarstvo je u oktobru, 1992 donelo nacrt "Uputstava za hitno, redovno, povremeno i statističko izveštavanje organa unutrašnjih poslova."²⁹⁶ Ista su prihvaćena od strane Stručnog kolegijuma MUP RS 5. novembra 1992.²⁹⁷

Odnosi između MUP RS i VRS

(225) Posle osnivanja VRS na dan 12. maja 1992, MUP RS je pozvan da saradjuje sa novom armijom. 28. maja 1992, CSB Banja Luka je obavestio svoje podređene kancelarije da šefovima SJB više nije dozvoljeno da naredjuju "bilo kakve oružane policijske aktivnosti bez prethodnog odobrenja CSB i odgovarajućeg komandanta korpusa Srpskih oružanih snaga."²⁹⁸ To se posebno odnosilo na slanje policije na teritoriju drugog SJB. ŽUPLJANINOV faks od 28. maja predstavljao je pokušaj da se spreči neovlašćeno i neorganizovano korišćenje policije u borbenim aktivnostima.

(226) VRS i MUP RS saradjivali su na uspostavljanju "reda" u oblastima koje je kontrolisala RS. 2. jula 1992, vojna policija VS obavestila je ratno predsedništvo srpske opštine Bosanska Krupa u vezi s "masivnom" umešanošću službenika MUP u pljačkama.²⁹⁹ U izveštaju je primećeno da lokalni SJB saradjuje sa vojskom u cilju razrešavanja problema.

(227) Barem jednom VRS je smatrao da je potrebno da se suprotstavi buntovnim policijskim oficirima. 6. juna 1992, pukovnik Stanislav GALIĆ

naredio je komandi Prvog krajiskog korpusa da uhapsi grupu povezanu sa policijom u Donjem Vakufu.³⁰⁰

(228) Glavni štab za administraciju obaveštajno-bezbednosnih pitanja VRS utvrdio je 18. avgusta da su pripadnici SJB Drvar pljačkali i spaljivali kuće.³⁰¹

(229) U cilju da pojasni korake koje bi civilna policija trebalo da preduzme u vezi s vojnim oficirima, počiniocima zločina, komanda Prvog krajiskog korpusa izdala je naredjenje vojnim oficirima početkom septembra 1992. To naredjenje je CSB Banja Luka prosledio SJB Prijedor 8 septembra 1992.³⁰² Ovo naredjenje je nalagalo da svi SJB na teritoriji koju pokriva Prvi krajiski korpus imaju obavezu da stalno saradjuju sa Službom vojne bezbednosti na održavanju bezbednosti u regionu. U slučaju da su krivična dela počinili pripadnici vojske, Služba vojne bezbednosti mora da bude odmah informisana i da odmah preduzme odgovarajuće pravosudne mere.

(230) Kao što je ranije rečeno, u izveštaju MUP RS njegovi funkcioneri tokom cele godine su se žalili na uticaj čestih i velikih borbenih angazmana na svakodnevne dužnosti policije. Ovu pritužbu je artikulisao minister Mićo STANIŠIĆ i razni drugi funkcioneri MUP RS u lancu komande.³⁰³

(231) Vojni i policijski oficiri su pokušali da postignu kompromis o ovom pitanju. 18 septembra 1992 CSB Banja Luka informisao je podređene SJB i MUP RS da je postignut sporazum sa regionalnim VRS predstavnicima u vezi sa učesćem policije u borbenim misijama.³⁰⁴

(232) Krajem oktobra 1992, Mićo STANIŠIĆ je naredio svim CSB i SJB lociranim u opštinama sa aktivnim vojnim dejstvima da stave svoje rezervne oficire na raspolaganje VRS.³⁰⁵ Broj rezervnih oficira je generalno bio u padu. Posle toga regionalni vojni komandanti trebalo je da budu obavesteni da CSB SJB više neće angažovati policijske oficire na frontu. Borbeni angažman policijskih oficira bio je moguć samo na osnovu naredjenja ministra unutrašnjih poslova ili ako je neka opština bila pod neposrednom ratnom pretnjom.

²⁹⁵ "Odlučnost u odbrani mira", *Glas*, 14 maj 1992.

²⁹⁶ Ministarstvo unutrašnjih poslova RS, "Uputstva o hitnom, stalnom, povremenom, i statističkom izveštavanju u organima unutrašnjih poslova", oktobar 1992 (0090-3518-0090-3630). Videti isto tako SJB Banja Luka, "Podsetnik na naredjenje o uputstvima u vezi hitnog, stalnog, povremenog i statističkog izveštavanja u organima unutrašnjih poslova," 22. septembar 1992 (B008-5800-B008-5801).

²⁹⁷ Proširena sednica Stručnog kolegijuma Ministarstva za unutrašnje poslove Srpske Republike, 5 novembar 1992 (0324-6041-0324-6051).

²⁹⁸ Faks CSB Banja Luka 11-1/01-48, 28. May 1992 (P004-3229-P004-3229). Ovaj faks je citiran u faksu Sime DRLJAČE, SJB Prijedor, 28. maj 1992 (0063-3237-0063-3237).

²⁹⁹ Vojno-policijsko društvo Bosanska Krupa ratnom predsednistvu srpske opštine Bosanska Krupa, 2. juli 1992 (0059-0135-0059-0135).

³⁰⁰ Pukovnik Stanislav GALIĆ komandi Prvog krajiskog korpusa, 6. juni 1992 (0095-4685-0095-4685).

³⁰¹ Pukovnik Zdravko TOLIMIR, glavni štab VRS za administraciju obaveštajno-bezbednosnih pitanja predsednistvu RS i ministru Miću STANIŠIĆU, 18. avgust 1992 (datum je delimično nečitak, možda je 18 juni 1992) (0324-6684-0324-6685).

³⁰² CSB Banja Luka-SJB Prijedor, 8. septembar 1992 (0063-3191-0063-3192).

³⁰³ Videti SJB Prijedor- CSB Banja Luka, 15. septembar 1992 (P004-3493-P004-3493).

³⁰⁴ CSB Banja Luka šefovima svih podređenih SJB, MUP RS i komandama Prvog i Drugog krajiskog korpusa, 18. septembar 1992 (P002-3591-P002-3591).

³⁰⁵ Naredjenje Mića STANIŠIĆA, 23. oktobar 1992 (0104-8852-0104-8852).

(233) Već sredinom aprila 1992, pojavili su se nagoveštaji da MUP RS ne uspeva u potpunosti da održi red i mir na teritoriji pod svojom kontrolom. 15. aprila, STANIŠIĆ je naredio identifikaciju i disciplinovanje – do samog hapšenja – osoba koje su bile angažovane u pljačkama, kradji, i “drugim neovlašćenim aktivnostima.”³⁰⁶ Dva dana kasnije, 17. aprila, STANIŠIĆ se u pismu šefovima CSB žalio na nezakonito pljačkanje imovine i nezakonito prisvajanje iste.³⁰⁷ I zaista, po ministarstvu, neke pljačke su vršili pripadnici policije. STANIŠIĆ je obavestio šefove CSB da takve akcije neće biti tolerisane, i da će on smatrati šefove CSB direktno odgovornim za primenu ovih uputstava. Oni su zamoljeni da odmah obaveste MUP RS o novim incidentima te vrste. No, trebalo bi primetiti da sadržaj STANIŠIĆEVE poruke očigledno nije bio prosledjen svim policijskim organima pod jurisdikcijom CSB Banja Luka do 29. aprila.³⁰⁸

(234) U drugoj polovini maja 1992, vlada RS se ozbiljno zabrinula za dramatičan porast zločina u RS. 25. maja vlada RS zamolila je Ministarstvo unutrašnjih poslova da “prikupi informacije i preda vladi izveštaj o bezbednosti ljudi i imovine na teritoriji Srpske Republike BiH (pogotovo u vezi sa činjenicama koje se odnose na vozila iz dvorista TAS, nafte sa Ilidže, itd.).³⁰⁹ U vladinom pismu MUP RS nisu izričito tražene informacije u vezi sa kršenjem ljudskih prava ili međunarodnog humanitarnog prava.

(235) Delujući u skladu sa vladinim zahtevom STANIŠIĆ je 26. maja 1992. poslao svim CSB uputstva u vezi sa prikupljanjem podataka za izveštaj. U vezi s tim vladinim zahtevom, STANIŠIĆ je zahtevao specifičnije informacije o kradji vozila iz TAS i nafte sa Ilidže. Poret toga, STANIŠIĆ je tražio informacije o ozbiljnim zločinima počinjenim protiv Srba na teritorijama koje je kontrolisao “MUP bivše SR BiH.”³¹⁰

(236) U odgovoru na uputstva STANIŠIĆA, CSB Bijeljina je 30. maja saopštila da su se zločini odista dramatično povećali u severoistočnoj Bosni, a posebno u opštinama direktno pogodjenim ratom.³¹¹ Nestabilna bezbednosna situacija iziskivala je da policija provodi vreme više na terenu nego u

³⁰⁶ Naredjenje Mića STANIŠIĆA, 15. april 1992 (0324-7406-0324-7406). Videti i SJB Banja Luka podređenim SM, 20. april 1992 (B006-2781-B006-2781).

³⁰⁷ Ministar STANIŠIĆ svim šefovima CSB, 17. april 1992 (0208-9524). Ovaj faks je je naveden u naredjenju od 15. aprila.

³⁰⁸ Faks CSB Banja Luka od 29. aprila 1992 (P004-3264-P004-3264) u kojem se navodi STANIŠIĆEV faks od 17. aprila 1992.

³⁰⁹ Premijer Branko Džerić Čedi KLJAJIĆU, Ministarstvo unutrašnjih poslova RS, 25. maj 1992 (0324-7415-0324-7415).

³¹⁰ STANIŠIĆEVE instrukcije svim CSB, 26. maj 1992 (0324-6692-0324-6694).

³¹¹ CSB Bijeljina MUP RS, 30. maj 1992 (0324-6688-0324-0324-6689).

sprečavanju zločina.³¹² Medjutim u pokušaju da se suprotstavi masovnim pljačkama u opštini Zvornik, policija je postavila rampe zajedno sa vojnim i paramilitarnim grupacijama (to jest “nacionalnim gardama”).

(237) SM Vraca poslali su 31. maja 1992. zvaničnu notu u vezi sa porastom zločina u AOR.³¹³ U ovom izveštaju odgovornost je pripisana osobama koje su i ranije bile sklone počinjavanju krivičnih dela. One to sada rade pod zaštitom uniforme, kao pripadnici policije, TO ili vojni obveznici. Pored toga, postoje osobe, od kojih je izvestan broj iz redova policije, TO, i vojnih formacija, koje su angažovane u kradji javne i privatne imovine.

(238) CSB Banja Luka odgovorila je 12. juna izveštajem na STANIŠIĆEVO naredjenje od 26. maja 1992.³¹⁴ Izveštaj je uključivao informacije o zločinima počinjenim protiv srpske civilne populacije. Kao i CSB Bijeljina, tako je i CSB Banja Luka primetila da su paramilitarne formacije značajno doprinele dramatičnom povećanju zločina.

(239) Juna 1992, Analitičko-informaciona služba MUP RS napisala je strogo poverljiv izveštaj o bezbednosnoj situaciji u RS.³¹⁵ Mada se ovaj izveštaj nije odredjenije pozivao na prethodna dokumenta, verovatno je on bio krajnji rezultat zahteva vlade od 25. maja 1992. da joj se podnose izveštaji. U uvodu MUP RS je izjavio da nije mogao da podnese iscrpan izveštaj, jer je situacija u RS veoma promenjiva. Personal je veoma zaposlen, a komunikacije sa različitim regionima nisu uvek redovne.

(240) U izveštaju je primećeno da ratno profiterstvo i pljačka i dalje predstavljaju ozbiljan problem. Mnoge zločine počinile su paramilitarne formacije. To je dovelo do “nezadovoljstva” i do pada borbenog morala kako medju stanovništvom tako i medju oružanim snagama. U delovima izveštaja posvećenim bezbednosnoj situaciji u raznim regionima RS, primećeno je da građani i dalje nezakonito drže oružje koje povremeno koriste za činjenje zločina, a posebno, pljački.

Dobro PLANOJEVIĆ, pomoćnik ministra za pitanja sprečavanja i otkrivanja zločina, 5. juna 1992, podstakao je sve CSB da preduzmu oštriji stav prema zločinima.³¹⁶ Tražena je dobra saradnja sa sudskim organima i vojnom policijom. PLANOJEVIĆ je savetovao kako da se na najbolji način dokumentuju ratni zločini. On je isto tako primetio da policija mora da se ponaša u skladu sa

³¹² Tek sredinom avgusta 1992, CSB Sarajevo izvestilo je ministarstvo da se zadatak “otkrivanja i hvatanja diverzantsko-terorističkih grupa i muslimanskih odmetnika jos uvek smatra za osnovni posao policije.” CSB Sarajevo, “Procena političko-bezbednosne situacije i rada Centra za period od 1. jula do 15. avgusta 1992”, 17. avgust 1992 (0074-9687-0074-9700).

³¹³ Zvanična nota SM Vraca, 31. maj 1992 (0324-7382-0324-7383).

³¹⁴ CSB Banja Luka-MUP RS, 12. juni 1992 (0324-7416-0324-7416).

³¹⁵ Analitičko-informaciona služba MUP RS, “Neki elementi bezbednosne procene u Srpskoj Republici BiH,” juni 1992 (0324-6810-0324-6822).

³¹⁶ Pomoćnik ministra Dobro PLANOJEVIĆ svim CSB, 5. juni 1992 (0324-7374-0324-7374).

medjunarodnim humanitarnim zakonom kada su u pitanju ratni zarobljenici i civilna populacija.

(241) Ministarstvo je 8. juna 1992. primetilo da je porastao broj imovinskih krivičnih dela, kao i da se ratni zločini i dalje vrše.³¹⁷ Službenici MUP RS opomenuti su da energično deluju u sprečavanju tih nedela, i kažnjavanju njihovih počinitelja. Tražena je saradnja sa sudskim vlastima i vojnom policijom. Policiji je izričito naloženo da identifikuje i hapsi počinioc ratnih zločina i da dokumentuje aktivnosti pojedinaca i grupa koje su počinile ratne zločine. Isto tako joj je naloženo da po otkrivanju scena navodnih ratnih zločina fotografise ili snimi video-kamerom tela žrtvi i kad god je to moguće uradi autopsiju. Sve u svemu, policiji su date instrukcije da potpuno dela u skladu sa medjunarodnim zakonima rata koji se odnose na civilnu populaciju.

(242) Ono što je MUP RS već primetio bilo je potvrđeno sa najmanje dva izveštaja na regionalnom nivou. U šestomesečnom izveštaju CSB Banja Luka naglašeni su veliki disciplinski problemi, uključujući umešanost policajaca u pljačke.³¹⁸ U godišnjem izveštaju CSB Banja Luka takodje je primećen dramatičan porast zločina posle aprila 1992.³¹⁹ U skladu sa ovim opservacijama sredinom juna 1992, krizni štab opštine Prijedor naredio je SJB Prijedoru da formira specijalan vod kako bi sprečio "pljačku i kriminalne aktivnosti".³²⁰

(243) Ovaj rast zločina bio je delimično posledica prisustva srpskih paramilitarnih jedinica i njihove saradnje sa MUP RS. U rezimeu izveštaja o događajima u SJB Bijeljina u periodu od 26. juna do 25. jula primećeno je da su "lažni" članovi SJB, kao i pripadnici ARKANOVIIH jedinica, ukrali opremu iz stanice.³²¹ U izveštaju je isto tako primećeno da je SJB kratko vreme saradjivao sa ARKANOVIM jedinicama, a da su potonje nezakonito uzele materijal iz stanice uz znanje ondašnjeg šefa SJB Bijeljina, Predraga JEŠURIĆA. Pored toga veliki broj automobila ukraden je u vreme početne faze neprijateljstava u Bijeljini, Brčkom, i Zvorniku. Neki od tih automobila su bili ukradeni van Republike Srpske, dok su drugi nezakonito registrovani od strane njihovih novih "vlasnika" u Bijeljini.

³¹⁷ Izveštaj MUP RS distribuiran od strane CSB Banja Luka šefovima svih SJB, 8. juni 1992 (0063-3254-0063-3254).

³¹⁸ CSB Banja Luka, "Izveštaj o radu CSB Banja Luka za period od 1. januara do 30. juna 1992", juli 1992 (0324-6764-0324-6790).

³¹⁹ CSB Banja Luka, "Izveštaj o analizi rada SJB tokom 1992. na teritoriji CSB Banja Luka" (0324-6151-0324-6167).

³²⁰ Naredjenje kriznog štaba opštine Prijedor, 17. juni 1992 (P004-8598-P004-8598).

³²¹ Izveštaj SJB Bijeljina za period od 26. juna do 25. jula 1992, juli 1992 (0074-9751-0074-9755). 29. juna krizni štab ARK je zaključio da je potrebno preduzeti mere protiv osoba koje su bez odobrenja nosile vojnu ili policijsku uniformu. Zaključci kriznog štaba ARK, 29. juni 1992 (0057-3848-0057-3850). Važno je primetiti da se u istim zaključcima navodi da je ŽUPLJANIN zadužen za sprovođenje izvesnih naredjenja, a on se sam naziva šefom "Centra službi bezbednosti za Autonomnu regiju Krajine".

(244) U izveštaju od 29. jula poslatom predsedniku predsedništva KARADŽIĆU kaže se da "su članovi Srpske dobrovoljačke garde čak ušli u Stanicu javne bezbednosti predstavljajući se lažno kao instruktori, da bi pod tim izgovorom vršili masovno razne zloupotrebe i flagrantna kršenja zakona".³²² Dalje je primećeno da je 27. juna 1992. jedna ekspertska grupa iz MUP RS stigla u Bijeljina da spreči kriminalne aktivnosti paramilitarnih formacija. Ova grupa je utvrdila da "postoji zatvor, navodno osnovan u saradnji sa vojnim vlastima...no to je u stvari koncentracioni logor koji pripada paramilitarnim grupama, a ujedno i skladište za ukradenu robu". Medju ovim paramilitarnim grupama su i "Crvene beretke" i "grupe kapetana Dragana VASILJKOVIĆA." Ceo izveštaj krivi paramilitarne formacije za zločine u Bijeljini.

(245) U izveštaju od 7. jula, koji je podneo SJB Bijeljina, u vezi sa inspekcijom zgrade "Nova klanica", kaže se da je zgrada bila korišćena za uskladištenje ukradenog materijala, tehničkih zaliha, hrane i vozila. Policijski funkcioneri iz SJB Bijeljina sproveli su istragu posle koje su uhapsili članove Srpske dobrovoljačke garde, čuvare zgrade. Oni su potom predati vojnim vlastima. Tokom inspekcije policija je isto tako pronašla 5 Muslimana pritvorenih u zgradi "Nova klanica".³²³

STANIŠIĆ je 6. septembra 1992. izdao naredjenje u vezi sa konfiskacijom imovine.³²⁴ Naime, ovlašćenim oficirima MUP RS bilo je naloženo da konfiskuju samo "objekte, stvari, itd." u skladu sa Zakonom o unutrašnjim poslovima i drugim zakonskim propisima i uputstvima. Svaka konfiskovana stavka morala je da bude propisno dokumentovana. Konfiskovana imovina nije mogla da bude data opštinskim službama ili drugim opštinskim ogranima. Ona je bila na čuvanju u MUP RS i morala je da bude tretirana u skladu sa "Uputstvima o obaveznoj predaji rezervi dobara svog ratnog plena i plena stečenog drugim sredstvima".³²⁵ Oni za koje se otkrilo da su prekršili ovo naredjenje moraće da se suoče sa disciplinskim i pravnim konsekvencama i biće suspendovani sa dužnosti za vreme disciplinskog ili pravnog postupka. Pravedajući ovo naredjenje STANIŠIĆ se posebno osvrnuo na prethodne incidente u kojima je imovina bila nezakonito konfiskovana. Takve nezakonite akcije narušile su ugled MUP RS i mogle su po njegovom

³²² CSB Bijeljina, "Informacije o angazmanu i aktivnostima MUP RS u uspostavljanju vlasti i vladavine prava na teritoriji CSB Bijeljina", 29. juli 1992 (0074-1296-0074-1305). Dostupna je druga kopija istoga izveštaja (0084-5558-0084-5562). Kopija ovoga pisma sadrži i propratno pismo koje ukazuje na to da je je isto upućeno isključivo KARADŽIĆU. Na poslednjoj strani izveštaja je rukom pisana primedba KARADŽIĆA: "Samo nastavite da aprimenjujete red i vladavinu prava."

³²³ SJB Bijeljina, "Informacija o inspekciji Nove klanice - Velika Obarska," 7. juli 1992 (0074-1336-0074-1341).

³²⁴ Naredjenje Ministra Mića STANIŠIĆA, 6. septembar 1992 (0324-6097-0324-6097).

³²⁵ U naredjenju se navodi *Zvanični glasnik srpske nacije u Bosni i Hercegovini*, br. 8, 8. juni 1992.

mišljenju da stave pod sumnju sposobnost MUP RS da obavlja svoje druge zakonske funkcije i obaveze. U ARK je ovo naredjenje bilo ispostavljeno šefu CSB Banja Luka ŽUPLJANINU 19. septembra 1992.³²⁶ 21 oktobra ŽUPLJANIN je podsetio svoje podređene SJB da slede ove instrukcije.³²⁷

(246) U izveštaju o radu SJB Prijedor koji je izdat septembra 1992. ima malo nagoveštaja o stabilizovanju situacije.³²⁸ U ovom izveštaju DRLJAČA je primetio da skoro svaka osoba u opštini sposobna da nosi oružje to i radi ali često sa fatalnim posledicama. Pljačka isto tako nije jenjavala.

(247) U izveštaju iz trećeg kvartala koji je podneo CSB Banja Luka isto tako su navedeni stalni problemi sa oružanim grupama.³²⁹ Primećeno je da se pripadnici oružanih grupa "često predstavljaju kao pripadnici policije" radi izvlačenja novca od građana ili kradje istog. Ove grupe su "ukrale sve do čega su došle," a nisu oklevale ni da upotrebe oružanu silu protiv oružanih snaga, čak i protiv policijskih oficira. U izveštaju se dalje primećuje da "oreol nedodirljivosti" okružuje ove grupe zbog njihovog učesća u ratu. Prednje stavlja pripadnike "službe javne bezbednosti u vrlo delikatnu situaciju i ne daje im prostora za efikasnu zaštitu bezbednosti imovine civila".

(248) U oktobarskom izveštaju SJB Ilidža o proteklom kvartalu primećeno je da stalno raste broj zločina u opštini.³³⁰ Uprkos upozorenju MUP RS, policija je mnogo više učestvovala u borbama nego što se bavila svojim svakodnevnim dužnostima. Posledično, krivična dela su bila u porastu. Najviše je trpela imovina Muslimana jer je bila "nezaštićena". U izveštaju je primećeno da zločini protiv imovine Muslimana često nisu bili dokumentovani, pošto oštećene osobe više nisu živele na teritoriji opštine.

(249) Ponovljeni zahtevi visokih funkcionera u vezi sa potrebom za disciplinom u MUP RS, očigledno nisu vodili ka poboljšanju situacije. Već krajem novembra 1992, ministar Mićo STANIŠIĆ potvrdio je da redovi MUP moraju da budu očišćeni od onih elemenata koji vrše zločine nekompatibilne sa radom ministarstva.³³¹

³²⁶ ŽUPLJANIN svim podređenim SJB, 19. septembar 1992 (0091-5308-0091-5308).

³²⁷ Izveštaj CSB Banja Luka, 21. oktobar 1992 (P002-3693-P002-3693).

³²⁸ SJB Prijedor, "Izveštaj o radu SJB Prijedor za treći kvartal", 29. septembar 1992 (P004-2819-P004-2826).

³²⁹ CSB Banja Luka, "Izveštaj o radu CSB Banja Luka za period od 1. jula do 30. septembra 1992", oktobar 1992 (0074-9601-0074-9650).

³³⁰ SJB Ilidža, "Izveštaj o radu SJB Ilidža za period od jula do septembra 1992", 11. oktobar 1992 (0074-9665-0074-9685).

³³¹ Zapisnik sa proširene sednice Stručnog kolegijuma MUP RS, 5. novembar 1992 (0324-6041-0324-6051).

MUP RS i funkcionisanje Centara za pritvor u RS

(250) Šef SJB Prijedora, Simo DRLJAČA, delujući u skladu sa odlukom kriznog staba, naredio je 31. maja 1992. osnivanje "privremenog centra za pritvor" u kompleksu rudnika Omarska.³³² SJB Prijedor trebalo je da obezbedi nužan broj policajaca za čuvanje centra.³³³ U naredjenju se zaključuje da "implementaciju ovoga naredjenja treba da nadzire šef policije Dušan JANKOVIĆ u saradnji sa CSB Banja Luka, i uz podršku ovlašćenog izvršnog osoblja". Štaviše, krizni štab Prijedora odredio je da šef SJB ima "ekskluzivno pravo da potpiše naredjenja za puštanje na slobodu bilo kog zatvorenika".³³⁴ Krizni štab opštine Prijedor je 2. jula naredio opštinskom SJB da zvanično otpusti iz službe pritvorene osobe.³³⁵

(251) Svi funkcioneri koji su radili u Omarskoj imali su stroga naredjenja da ne odaju informacije o aktivnostima u centru nikome osim šefu SJB Prijedor, kojem su morali da šalju izveštaj barem jedanput dnevno. Po procenama SJB Prijedora do kraja juna 1992, približno 3 000 osoba "bilo je obrađeno" u Omarskoj.³³⁶ Ta "obrađa" je uključivala "saslušavanje svake osobe".

(252) Junski izveštaj SJB bavi se aktivnostima u vezi sa osnivanjem Omarske, Keraterma i Trnopolja. U njemu se navodi da su bezbednost u prihvatnim centrima Omarska i Keraterm osiguravali "sve vreme policijski oficiri, koji su svakog dana hapsili sve više ljudi za koje su postojale osnovane sumnje, na osnovu iskaza ranije uhapšenih lica, da su bili angažovani u neprijateljskim aktivnostima".³³⁷

(253) Sve u svemu, tri kolektivna centra bila su osnovana na teritoriji SJB Prijedor: Omarska, Keraterm i Trnopolje.³³⁸ Nekoliko hiljada ljudi prošlo je kroz ove centre, a sa njima su obavili oko 6 000 "informativnih

³³² SJB Prijedor kriznom štabu CSB Banja Luka, koordinadorima službi bezbednosti, šefovima policije, i drugima, 31. maj 1992 (0063-3763-0063-3766).

³³³ Policijska stanica u Omarskoj, koja je bila podređena SJB Prijedor, dala je veliki deo osoblja na ispomoć "kolektivnom centru" Omarska. Šef policijske stanice u Omarskoj bio je Željko MEJAKIĆ. Vidi listu koja nosi datum 21. juna 1992 (P005-0758-P005-0759). Ova lista isto tako pokazuje da je policijska stanica u Omarskoj bila odgovorna za izdavanje ulaznih dozvola za centar.

³³⁴ Odluka kriznog staba opštine Prijedor, 2. juni 1992 (0063-3780-0063-3780).

³³⁵ Naredjenje kriznog staba opštine Prijedor, 2. juli 1992 (0063-3805-0063-3805).

³³⁶ SJB Prijedor, "Polugodišnji izveštaj za 1992", juni 1992 (P003-3215-P003-3226).

³³⁷ SJB Prijedor, "Polugodišnji izveštaj za 1992", juni 1992 (P003-3215-P003-3226).

³³⁸ Po SJB Prijedor, Keraterm je osnovan odlukom kriznog staba opštine Prijedor, "pod nadzorom službenika SJB Prijedor i vojne policije". Nedatirani izveštaj SJB Prijedor, sa osvrtom na CSB Banja Luka odluku od 14. avgusta 1992 (B003-2556-B003-2564). U ovom dokumentu se isto tako opisuje osnivanje i aktivnosti Keraterma i Trnopolja.

razgovora” timovi policajaca iz VRS i resora javne i nacionalne bezbednosti.³³⁹ Posle zatvaranja pojedinaca u Omarsku i Keraterm, i njihovog saslušavanja, SJB Prijedor je davao podatke lokalnim vlastima na osnovu kojih su ove osobe mogle da budu otpuštene.³⁴⁰ Više od 5 500 osoba je u potpunosti “obrađeno”. Od toga broja njih 1 502 je bilo prebačeno u logor ratnih zarobljenika u Manjači.³⁴¹ U periodu do 21. avgusta 1992, 187 policajaca radili su kao stražari u ovim centrima. Osim Trnopolja, drugi prihvatni centri su rasformirani 21. avgusta 1992, jer za njima više nije bilo bezbednosne potrebe.³⁴² Prihvatni centar Trnopolje zatvoren je tek u novembru mesecu. Pored žena i dece u njemu je bio veliki broj vojno sposobnih muslimanskih muškaraca, od kojih su neki već proveli izvesno vreme u Omarskoj i Keratermu zbog direktnog angažmana u “oružanoj pobuni”. Policajci su učestvovali u pratnji konvoja zarobljenika i bili zaduženi za bezbednost istih.³⁴³

(254) U Godišnjem izveštaju za 1992, koju je izdao SNB Prijedor, primećuje se da su SNB u Prijedoru, Sanskom Mostu, Novom Gradu (ranije znanom kao Bosanski Novi) i Kozarskoj Dubici (ranije znanom kao Bosanska Dubica) obavili ukupno 8 660 “informativnih razgovora” sa ukupno 5740 osoba.³⁴⁴ Od 25 maja 1992, službenici SNB Ratnih odeljenja su učestvovali zajedno sa službenicima SJB Prijedor i SJB Sanski Most u “radu” “istražnih centara Omarska, Keraterm i Krings”. To je trajalo do avgusta. “Tokom septembra i oktobra intenzivno se sredjivala dokumentacija prikupljena tokom istražnih postupaka u pomenutim istražnim centrima.” Medjutim, ratna odeljenja su podnela tokom godine samo 4 krivične prijave. U istom izveštaju se kaže da su muslimanski službenici “bili odstranjeni iz službe” SNB kada je rat počeo.

³³⁹ Za opis načina na koji su vodjena ispitivanja, videti SJB Sanski Most –CSB Banja Luka, 2. juli 1992 (0049-1518-0049-1518); isto tako SJB Sanski Most, “Izveštaj o radu SJB Sanski Most za prvih šest meseci 1992”, 20. juli 1992 (0049-3712-0049-3729). Nedatirani izveštaj SJB Prijedora, sa osvrtom na odluku CSB Banja Luka od 14. avgusta 1992 (B003-2556-B003-2564).

³⁴⁰ Naredjenje kriznog štaba opštine Prijedor, 2. juli 1992 (P004-8542-P004-8542).

³⁴¹ SJB Prijedor, Izveštaj o radu SJB Prijedor za prvih devet meseci 1992, januar 1993 (0063-3747-0063-3762). Mada je Manjača bila pod kontrolom VRS, policija je zamoljena da pomaže u ispitivanju tamošnjih zatvorenika. 6 avgusta 1992, Prvi krajinski korpus pismeno je zamolio šefa SNB Prijedor da mu pomogne pri obradi zatvorenika. U pismu je primećeno da se došlo do zaključka da je veliki broj zatvorenika u Manjači nevin. Savetovano je da se pod hitno preduzme akcija u vezi sa ovim zatvorenicima, jer je pažnja međunarodnih medija bila usmerena na centre u RS. Prvi krajinski korpus šefu SNB Prijedor, 6. avgust 1992 (P004-8620-P004-8620).

³⁴² Po SJB Prijedor, vojska je osnovala Trnopolje. Nedatirani izveštaj SJB Prijedor (B003-2556-B003-2564).

³⁴³ SJB Prijedor, “Izveštaj o radu SJB Prijedor tokom devet meseci 1992, Prijedor, januar 1993, šef javne bezbednosti, Simo DRLJAČA (0063-3747-0063-3762).

³⁴⁴ CSB Banja Luka, SNB Sektor, “Izveštaj o radu Odreda SNB Prijedor za period of 1. januara do 31. decembra 1992”, 20. januar 1993 (B009-8095-B009-8102).

(255) Sredinom jula 1992. svi vodeći funkcioneri MUP RS bili su potpuno svesni umešanosti ministarstva u operacije centara za pritvor. Oni su štaviše znali da su u nekim centrima životni uslovi više nego strašni. Na sastanku vodećih funkcionera MUP RS 11. jula, održanom u Beogradu, Stojan ŽUPLJANIN je primetio da su krizni štabovi i VRS u oblasti ARK tražili “prikupljanje” velikog broja Muslimana i osnivanje “nedefinisanih logora” koji su stavljeni pod kontrolu MUP.³⁴⁵ On je utvrdio da su uslovi u ovim logorima vrlo loši.

(256) ŽUPLJANIN je dalje rekao da je problem centara za pritvor samo jedan od primera mešanja civilnih vlasti u rad MUP.³⁴⁶ U isto vreme MUP RS na teritoriji ARK je zavisio od fondova vlasti ARK. Komunikacije su bile povremeno teške. Sudovi nisu dobro funkcionisali, a zločini su bili rasprostranjeni.

(257) Što se tiče umešanosti MUP RS u borbene operacije, uloga policije u tim “istražnim ili kolektivnim centrima”, kako su ih nazivali, bila je vremenski i radno vrlo zahtevna, tako da policajci nisu imali vremena da se bave svojim uobičajenim svakodnevnim poslovima. ŽUPLJANIN je 20. jula pisao o tome ministru Mići STANIŠIĆU.³⁴⁷ ŽUPLJANIN je primetio da su se posle “obrade” privorenici mogli svrstati u tri kategorije. U prvoj su bile osobe osumnjičene za krivična dela. U drugoj, oni osumnjičeni za pomaganje i podsticanje onih iz prve kategorije. A u trećoj “odrasli muškarci o kojima Služba nije uspevala da prikupi relevantne bezbednosne podatke na osnovu kojih bi mogli da se tretiraju kao taoci”. ŽUPLJANIN je zamolio ministra da se konsultuje sa “najvišim vlastima Republike Srpske 20. jula” kako bi zauzeo “jedinstven stav” u pogledu nekoliko važnih pitanja. ŽUPLJANIN je preporučio dižanje optužnica protiv osumnjičenih privorenika, kao i njihovo prebacivanje relevantnim sudskim organima. On je zatražio da se odlučan stav zauzme prema starijim i maloletnim pritvorenicima, kao i invalidima. Značajno je to što je u vezi sa pritvorenicima za koje nije postojala sumnja da su počinili krivična dela, ŽUPLJANIN predložio razmenu vojno sposobnih muškaraca u pomenutoj trećoj kategoriji sa Srbima koje su pod sličnim okolnostima držale muslimansko-hrvatske snage. Na kraju je ŽUPLJANIN preporučio da osoblje VRS preuzme kontrolu nad centrima pritvora dok se celo pitanje konačno ne reši. Medjutim, bila je predviđena dalja saradnja između vojske i policije u ispitivanju pritvorenika.

(258) Dva dana posle slanja gore pomenutog pisma, 22. jula 1992, pitanje pritvorenika je bilo razmatrano i na sednici vlade.³⁴⁸ Radovan

³⁴⁵ Kratak pregled rada MUP RS sa sugestijama za budući rad – izveštaj baziran na sastanku vodećih funkcionera MUP RS 11. jula, juli 1992 (0324-1848-0324-1879).

³⁴⁶ O sličnom pitanju videti intervju Sime DRLJAČE u *Kozarskom vjesniku*, 9. april 1993 (0038-9821-0038-9822).

³⁴⁷ ŽUPLJANIN STANIŠIĆU, 20. juli 1992 (0324-6719-0324-6721).

³⁴⁸ Zapisnik sa sednice vlade RS, 22. juli 1992 (0124-5447-0124-5454).

KARADŽIĆ izdao je 23. jula naredjenje o tretmanu ne-Srba i naglasio da se Ženevske konvencije moraju poštovati.³⁴⁹

(259) Ratno predsedništvo opštinske skupštine Prijedora je 24. jula 1992. naredilo da se smanji broj rezervnih policajaca i zamolilo da vojska preuzme bezbednosne operacije u Keratermu, Trnopolju i Omarskoj do kraja meseca.³⁵⁰ Medjutim, šef SJB Prijedor, Simo DRLJAČA, izvestio je da vojska odbija da prihvati ovu obavezu. Posledica toga bila je da je približno 300 policajaca nastavilo da čuva ove centre sve dok nisu rasformirani sredinom avgusta.

(260) U avgustu su vlasti RS, suočene sa sve većim brojem međunarodnih pritužbi, bile prisiljene da se pozabave pitanjem pomenutih centara za pritvor. Naime, krajem jula 1992. MKCK i strani novinari saznali su za postojanje ovih logora i tražili od vlasti RS da im dozvoli da ih posete.³⁵¹ Pre izdavanja takve dozvole za inspekciju Omarske policija je prebacila sve zatvorenika iz Omarske u Manjaču.³⁵²

(261) Predsedništvo RS razmatralo je 5. i 6. avgusta 1992. tretman ratnih zarobljenika.³⁵³ Zapisnik sa druge sednice Predsedništva bio je sročan kao ŽUPLJANINOVO pismo od 20. jula STANIŠIĆU.³⁵⁴ Predsedništvo je 6. avgusta naredilo MUP RS i Ministarstvu pravde RS da ispitaju ovo pitanje i da o tome izveste Predsedništvo u roku od 10 dana.³⁵⁵ Dva dana kasnije Tomislav KOVAČ, u novom svojstvu pomoćnika ministra za poslove i zadatke policije, poslao je u vezi sa ovim pitanjem pismo Predsednistvu i predsedniku RS.³⁵⁶ KOVAČ je tom prilikom ustvrdio da nije dovoljno učinjeno u vezi razdvajanja pritvorenika u različite kategorije. Za razliku od ŽUPLJANINA, KOVAČ je smatrao da osobe iz treće kategorije mogu da imaju "samo status izbeglica". KOVAČ ih nije tretirao kao "taoce" ili potencijalne subjekte za razmenu sa muslimanskim ili hrvatskim snagama.

³⁴⁹ Naredjenje predsednika Radovana KARADŽIĆA, 23. juli (0084-5369-0084-5369).

³⁵⁰ Simo DRLJAČA- MUP RS, VRS, i CSB Banja Luke, 1. avgust 1992 (0063-3812-0063-3812).

³⁵¹ Roj Gatmen, "Kampovi smrti" , *Njuzdej*, 2. avgust 1992 (0063-6013-0063-6017).

³⁵² Čak Sudetić, "Konflikt na Balkanu: Srbi u Bosni ne dozvoljavaju Crvenom krstu da poseti logore", *Njuzdej*, 9. avgust 1992 (0063-6057-0063-6059). *Tajms* je izvestio da će Međunarodni komitet Crvenog krsta uskoro početi da posećuje logore oko Banja Luke, sreda 12. avgust. U članku je primećeno da su srpski vodji zatvorili Keraterm, "smanjili" operacije, i poboljšali uslove u Omarskoj pred posetu stranih reportera logorima.

³⁵³ Zapisnici sa Predsedništva RS, 5. avgust 1992 (0076-7907-0076-7909) i 6 avgust 1992 (0076-7904-0076-7906).

³⁵⁴ ŽUPLJANIN STANIŠIĆU, 20. juli 1992 (0324-6719-0324-6721).

³⁵⁵ Zaključak RS Predsedništva, 6. avgust 1992 (0049-5344-0049-5344).

³⁵⁶ Pomoćnik ministra KOVAČ predsedniku i premijeru RS, 8. avgust 1992 (0124-5167-0124-5168).

(262) Predsedništvo RS je 8. avgusta 1992. odlučilo da oslobodi iz centara sve starije zatvorenike i teže ranjenike.³⁵⁷ Sledećeg dana vlada RS osnovala je dve komisije u koju su uzli predstavnici Ministarstva pravde i MUP RS, Komisije su bile zadužene za proveru stanja u centrima za pritvor.³⁵⁸ Na čelu jedne komisije su bili Vojin LALE, pomoćnik ministra pravde i Mirko ERKIĆ, policijski inspektor MUP RS.

(263) Komisija je 17. avgusta podnela izveštaj o situaciji u vezi sa pritvorenima u ARK.³⁵⁹ Komisija je posetila Trnopolje, Omarsku, Keraterm, Manjaču, Krings (Sanski Most) i Srednjoškolski centar u Bosanskom Šamcu. Pozitivan opis uslova u logoru iznet u izveštaju bio je u oštrm kontrastu sa ranijim izveštajima i internim komentarima funkcionera MUP RS. Pored izveštaja Komisije od 22. avgusta, vlada RS je primila i izveštaj Ministarstva pravde RS u vezi sa pritvorenima na teritoriji SAO Hercegovina. Izveštaj su zajednički napisali Goran SARIĆ iz MUP RS i Slobodan AVLIJAŠ iz Ministarstva pravde RS.³⁶⁰

(264) Tokom avgusta 1992. CSB Banja Luka i MUP zahtevali su i primili niz izveštaja u vezi sa funkcionisanjem centara za pritvor. Šef SJB Prijedor, Simo DRLJAČA, izvestio je 5. avgusta 1992. šefa CSB Banja Luka i Ministra unutrašnjih poslova da su VRS i SJB Prijedor završili "obradu" ratnih zarobljenika.³⁶¹ Bilo je odlučeno da 1466 zarobljenika, za koje je utvrđeno da snose krivičnu odgovornost, budu prebačeni pod oružanom pratnjom u Manjaču, a da se ostali prebace u Trnopolje. CSB Banja Luka je 8. avgusta od SJB Prijedor tražio detalje u vezi sa pritvorenima koji su ostali u Omarskoj. DRLJAČA je 9. avgusta odgovorio da je 175 ratnih zarobljenika ostalo u Omarskoj.³⁶² DRLJAČA je utvrdio da policija ispunjava svoje zakonske obaveze u vezi sa preostalim zatvorenima. On je isto tako primetio da se iste obaveze poštuju u centru Trnopolje, koji su čuvali pripadnici vojske. DRLJAČA je 17. avgusta poslao spisak od 402 zarobljenika komandantu Manjače.³⁶³ Oni su bili izdvojeni za prebačaj u Manjaču. ŽUPLJANIN je 19. avgusta naredio

³⁵⁷ Zapisnik sa sednice Predsedništva RS, 8. avgust 1992 (0076-7899-0076-7900).

³⁵⁸ Zapisnik sa sednice vlade RS, 9. avgust 1992 (0124-5481-0124-5486). Odluka o osnivanju kolektivnih centara i drugih zgrada za zatvorenike u Srpskoj Republici BiH (0124-6762-0124-6762).

³⁵⁹ Izveštaj komisije vlade RS zadužene za inspekciju centara i drugih lokacija sa pritvorenima u Srpskoj Republici Bosne i Hercegovine, 17. avgust 1992 (0124-5060-0124-5067).

³⁶⁰ Izveštaj Ministarstva pravde RS vladi RS, primljen 22. avgusta 1992 (0124-5058-0124-5059).

³⁶¹ Simo DRLJAČA Ministru Miću STANIŠIĆU i šefu CSB Banja Luka Stojanu ŽUPLJANINU, 5. avgust 1992 (0063-3298-0063-3298).

³⁶² Simo DRLJAČA šefu CSB Banja Luka ŽUPLJANINU, 9. avgust 1992 (0063-3300-0063-3300).

³⁶³ Simo DRLJAČA Komandantu Manjače, 17. avgust 1992 (P000-2176-P000-2187).

obrazovanje dosijea za svakog zatvorenika koji je SJB u svojoj jurisdickiji poslao u Manjaču.³⁶⁴ To je i učinjeno na zahtev "najviših organa" RS. DRLJAČA je 22. avgusta odgovorio da su zatvorenici odabrani u Manjači prebačeni u Trnopolje.³⁶⁵ Istoga dana vlasti u Prijedoru objavile su da su zatvorile Omarsku, a Trnopolje stavile pod jurisdikciju Crvenog krsta.³⁶⁶ DRLJAČA je 23. avgusta potvrdio da je poslao tražene dosijee komandantu Manjače.³⁶⁷ Slična informacija je poslata 27. i 28. avgusta od strane SJB Sanski Most u Manjaču.³⁶⁸ Već početkom avgusta SJB Sanski Most je izvestio da vojska pritvara Muslimane i da osniva centre za pritvor bez valjane saradnje sa policijom. Vojni i civilni sudski organi nisu dobro radili. Generalno gledano nije bilo valjane saradnje između vojske i policije. Šef SJB Sanski Most, Mirko VRUČINIĆ je zbog toga preporučio da se utvrdi koja institucija je odgovorna za razne centre za pritvor. VRUČINIĆ je isto tako preporučio osnivanje zatvora na "nivou AR Krajine." 369

(265) U međuvremenu, 14. avgusta 1992, Stojan ŽUPLJANIN, u svojstvu šefa CSB Banja Luka, osnovao je komisiju za ispitivanje stanja u svim logorima, centrima za pritvor, i drugim sličnim pogodnostima, u opštinama Prijedor, Bosanski Novi i Sanski Most.³⁷⁰ Komisiji je naloženo da podnese izveštaj do 17 avgusta. Predsednik komisije bio je Vojin BERA, šef odeljenja SNB pri CSB Banja Luka.³⁷¹

(266) Citirajući odluku ŽUPLJANINA, SJB Bosanski Novi je podneo izveštaj 15. avgusta.³⁷² U njemu je detaljno opisana geneza centara za pritvor i njihove potonje operacije. SJB Sanski Most podneo je izveštaj komisiji 18. avgusta.³⁷³ U njemu je rečeno da je vojska dovela 90% osoba u centre u Sanskom Mostu. Čuvari su bili i vojni i policijski službenici, ali vojne su posle intervencije kriznog štaba zamenili policajci. Od 1655 osoba koje su dovedene u istražne

³⁶⁴ Stojan ŽUPLJANIN šefovima svih CSB-a, 19. avgust 1992 (0063-3185-0063-3185).

³⁶⁵ SJB Prijedor-CSB Banja Luka, 22. avgust 1992 (0063-3308-0063-3308).

³⁶⁶ Saopštenje za štampu, Prijedor, 22. avgusta 1992 (0209-0032-0209-0032).

³⁶⁷ SJB Prijedor-CSB Banja Luka, 23. avgust 1992 (0063-3309-0063-3309).

³⁶⁸ SJB Sanski Most -Vojno-istražnom organu Manjače, 27. i 28. avgust 1992 (0207-2642-0207-2643).

³⁶⁹ SJB Sanski Most -CSB-u Banja Luka, 5 avgust 1992 (0047-8745-0047-8746).

³⁷⁰ Odluka ŽUPLJANINA, 14. avgust 1992 (B003-2587-B003-2587).

³⁷¹ "Zaključci postignuti na sastanku proširenog Saveta centra održanog 6. maja 1992", 20. maj 1992 (0063-3164-0063-3168).

³⁷² SJB Bosanski Novi-izveštaj CSB Banja Luka, 15. avgust 1992 (B003-2565-B003-2573).

³⁷³ SJB Sanski Most -izveštaj SNB odeljenju CSB Banja Luka, 18. avgust 1992 (B003-2543-B003-2546).

centre u Sanskom Mostu, 1528 su bili Muslimani, a 122 Hrvati. SJB Prijedor je takođe podneo izveštaj komisiji.³⁷⁴

(267) BERINA komisija podnela je svoj izveštaj 18. avgusta.³⁷⁵ Taj izveštaj je bio spoj tri izveštaja poslata iz opština Sanski Most, Bosanski Novi i Prijedor. U njemu se tvrdilo da su logori u Prijedoru bili osnovani s ciljem da prihvate veliki broj osoba koja se zarobljene od početka operacija VRS, 24. maja. Među njima su bili oni pritvoreni zbog sumnje da su počinili krivična dela ili bili angažovani u terorističkim aktivnostima i oni koji su "napustili svoje domove i stanove da bi potražili hranu i zaštitu". Potonje su bile uglavnom osobe muslimanske ili hrvatske nacionalnosti.

(268) Komisija je tvrdila da osobe pritvorene u Trnopolju mogu da odu kada to požele u odredista po njihovom izboru. U izveštaju je isto tako rečeno da su Crveni krst i druge organizacije redovno davale pomoć onim pritvorenicima u Trnopolju koji nisu bili podvrgnuti ispitivanju. U izveštaju se isto tako pominje veliki broj ne-Srba koji su "dobrovoljno" napustili opštinu Prijedor, kao i da je većina njih to učinila iz solidarnosti sa muslimanskim i hrvatskim ekstremistima.

(269) KARADŽIĆ je 19. avgusta 1992. naredio VRS i MUP da tretiraju sve zarobljenika u skladu sa međunarodnim standardima i u saradnji sa međunarodnim organizacijama.³⁷⁶ Ovo naredjenje je izdato kao potvrda predsedničkog naredjenja od 6. juna 1992, jer je primećeno do potonje nije bilo u potpunosti ispoštovano.

(270) Istoga dana, to jest 19. avgusta 1992, ŽUPLJANIN je prosledio ministarska naredjenja od 10. i 17. avgusta u kojima se nalaze održavanje dobrih sanitarnih uslova u centrima za pritvor.³⁷⁷ STANIŠIĆ je izjavio da policajci koji služe u centrima za pritvor moraju da budu stavljeni na raspolaganje vojsci. ŽUPLJANIN je 20. avgusta poslao ministarski faks od 19. avgusta svim šefovima podređenih SJB.³⁷⁸ U faksu je STANIŠIĆ naredio da sve osoblje MUP RS koje ima posla sa pritvorenicima mora da poštuje relevantne domaće i međunarodne zakone. Postojanje bilo kakvih "divljih," to jest ilegalnih logora ili centara za pritvor moralo je odmah da bude prijavljeno ministru. Protiv svih onih koji ne budu ispoštovali ovo naredjenje biće podnete krivične prijave. ŽUPLJANIN je 21. avgusta naložio podređenim SJB da obezbede povratak pritvorenika kućama, i da im po dolasku osiguraju

³⁷⁴ Nedatiran izveštaj SJB Prijedor, u kome postoji osvrt na odluku CSB Banja Luka od 14. avgusta 1992 (B003-2556-B003-2564).

³⁷⁵ Izveštaj CSB Banja Luka, 18. avgust 1992 (B003-2527-B003-2542).

³⁷⁶ Naredjenje predsednika KARADŽIĆA, 19. avgust 1992 (0049-5341-0049-5342).

³⁷⁷ ŽUPLJANIN šefovima svih podređenih SJB, 19. avgust 1992 (0047-8798-0047-8798).

³⁷⁸ ŽUPLJANIN šefovima svih podređenih SJB, 20. avgust 1992 (P004-2990-P004-2990); Izveštaj SJB Prijedora, 21. avgust 1992 (P004-2991-P004-2991).

bezbednost.³⁷⁹ ŽUPLJANIN je 22. avgusta naredio da osobe čiji pritvor u Manjači ne može da bude "opravdan bilo kakvim materijalnim dokazima" budu puštene na slobodu.³⁸⁰

(271) Mićo STANIŠIĆ je 24. avgusta 1992. prosledio ovaj zahtev svim CSB i SJB zahtevajući isto tako detalje o lokacijama kolektivnih centara, informacije o vlastima koji su naredile njihovo osnivanje i o vlastima koje su njima upravljale.³⁸¹ On je isto tako zahtevao obaveštenja o broju zarobljenika i uhapšenih osoba. Ove informacije su morale da budu podnete ministarstvu do 30. avgusta. Ovo naredjenje je ŽUPLJANIN prosledio svojim SJB na dan 27. avgusta, uz dodatni zahtev da mu se dostave informacije o Srbima privorenim od strane muslimanskih snaga.³⁸²

(272) STANIŠIĆEV zahtev za informacijama koincidirao je sa akcijama usmerenim ka smanjenju broja i veličine centara za pritvor u ARK. To je omogućilo funkcionerima MUP RS da "slobodnije" formulišu svoje odgovore. Iz Prijedora, DRLJAČA je izvestio da tamo nema centara za pritvor osim Manjače.³⁸³ Na taj način je izbegao da pomene centre koji su ranije postojali. Iz Ključa, Vinko KONDIĆ je odgovorio da u njegovoj opštini nema logora, zatvora ili centara za pritvor, jer su svi pritvorenici slati u Manjaču.³⁸⁴

(273) MUP RS je pismom od 28. avgusta 1992. izvestio CSB Sarajevo, Bijeljini i Trebinje o dolasku jedne delegacije OEBS. Ova delegacija je nameravala da poseti zatvore na Palama, u Bijeljini, Bileći, Trebinju i Foči. U faksu je primećeno da je nužno da se saradjuje sa vojskom tokom ove posete i napomenuto da su "zatvori pod jurisdikcijom Ministarstva pravde".³⁸⁵ CSB Banja Luka izvestio je 31. avgusta da je delegacija OEBS posetila Manjaču i Trnopolje.³⁸⁶ Početkom septembra delegacija MKCK - Medjunarodnog komiteta Crvenog krsta - takodje je posetila Banja Luku da razgovara o Manjači i Trnopolju. ŽUPLJANIN je prisustvovao sastanku u svojstvu "Ministra unutrašnjih poslova ARK".³⁸⁷ Savet za nacionalnu odbranu skupštine opštine

³⁷⁹ ŽUPLJANIN šefovima svih SJB, 21. avgust 1992 (0047-8799-0047-8799).

³⁸⁰ ŽUPLJANIN šefovima svih SJB i komandi Prvog krajiskog korpusa, 22. avgust 1992 (0047-8797-0047-8797).

³⁸¹ Mićo STANIŠIĆ svim CSB i svim SJB, 24. avgust 1992 (0063-3311-0063-3311).

³⁸² ŽUPLJANIN- šefovima svih SJB-a, 27. avgust 1992 (0063-3312-0063-3312). Videti i SJB Prijedor, 28 avgust 1992 (0063-3313-0063-3313).

³⁸³ SJB Prijedor- CSB Banja Luka, 28. avgust 1992 (0063-3310-0063-3310).

³⁸⁴ SJB Ključ- CSB Banja Luka, 29. avgust 1992 (0057-4997-0057-5029).

³⁸⁵ MUP RS- CSB Sarajevo, Bijeljina i Trebinje, 28. avgust 1992 (0324-7335-0324-7335).

³⁸⁶ CSB Banja Luka- MUP RS i predsedniku KARADŽIĆU, 31. avgust 1992 (0324-8486-0324-8486).

³⁸⁷ Pukovnik Milutin VUKELIĆ, Prvi krajiski korpus, Glavnom štabu VRS i general-majoru TALIĆU, 2. septembar 1992 (0102-9839-0102-9840); ŽUPLJANIN- MUP RS, svim podređenim SJB, CSB Banja Luka (SNB), 4. septembar 1992 (B006-5584-B006-5584).

Prijedor preporučio je 29. septembra 1992. zatvaranje centra u Trnopolju, "jer on više nije potreban s obzirom na to da su sve registrovane osobe napustile ovaj kolektivni centar".³⁸⁸ Medjutim, sredinom oktobra neki policijski oficiri su još uvek ignorisali naredjenja da saradjuju sa Medjunarodnim komitetom Crvenog krsta.³⁸⁹

(274) Pored aktivnosti vezanih za gore pomenute centre, kojima je upravljala policija, MUP RS je u saradnji sa VRS vlastima vodio i centre za pritvor, poput Manjače. Izmedju ostalog, policajci su radili kao stražari u logoru.³⁹⁰ Zamenik šefa SJB Sanski Most, Mirko VRUČINIĆ, poslao je 6. juna pismo komandantu Manjače.³⁹¹ Pozivajući se u pismu na ranije postignuti dogovor sa komandantom Banjalučkog korpusa, pukovnikom STEVILOVIĆEM, VRUČINIĆ je izjavio da se grupa zarobljenika šalje u Manjaču. SJB je uz konvoj zarobljenika slao i dokumentaciju u vezi sa njima. Posle ispitivanja u SJB Sanski Most nova grupa će biti poslata u centar. To slanje zarobljenika u Manjaču je skladu sa naredjenjem kriznog štaba Sanskog mosta od 6. juna 1992.³⁹²

(275) U nekim slučajevima policija je tražila od civilnih vlasti da pomažu u pitanjima vezanim za pritvor. SJB Sanski Most je 7. juna 1992. zamolio ŽUPLJANINA da se konsultuje sa vlastima ARK kako bi se razjasnio status zatvora, zbog velikog broja muslimanskih zarobljenika koji su držani u SJB Sanski Most i drugim SJB kao rezultat "borbi i operacija razoružanja, i drugih operacija i aktivnosti vezanih za ispitivanje i operacionu obradu".³⁹³

(276) SJB osoblje je povremeno učestvovalo u ispitivanjima vođenim u centrima za pritvor i u logorima, čak i kada su oni bile pod upravom VRS. Vinko KONDIĆ, šef SJB Ključ, 24. juna 1992. pismeno je obavestio komandanta Manjače da će dva policijska inspektora biti upućena u centar Manjača da vode ispitivanje zarobljenika.³⁹⁴ U slučaju Keraterma nekoliko desetina policajaca iz prijedorske rezervne policijske stanice je dobilo dozvolu da udje u logor.³⁹⁵ U Bosanskom Novom policija je učestvovala u

³⁸⁸ Zapisnik sa sednice Saveta za nacionalnu odbranu Skupštine opštine Prijedor, 29. septembar 1992 (P005-2895-P005-2895).

³⁸⁹ Radovan KARADŽIĆ- general-pukovniku Ratku MLADIĆU, Miću STANIŠIĆU, i Momčilu MANDIĆU, 22. oktobar 1992 (0049-5345-0049-5345).

³⁹⁰ Komanda Prvog krajiskog korpusa naredila je 27. jula da policija nastavi da obezbeđuje Manjaču. Naredjenje komande Prvog krajiskog korpusa, 27. jula 1992 (0102-9846-0124-9848).

³⁹¹ Mirko VRUČINIĆ, zamenik šefa SJB Sanski Most- komandantu VRS, Manjača, 6. juni 1992 (0106-1776-0106-1776).

³⁹² Naredjenje kriznog štaba Sanskog Mosta, 6. juni 1992 (0047-1232-0047-1232).

³⁹³ Šef SJB Sanski Most-ŽUPLJANINU, 17. juni 1992 (0049-3278-0049-3278).

³⁹⁴ Vinko KONDIĆ, šef SJB Ključ-komandantu VRS, Manjača, 24. juni 1992 (0057-4811-0057-4811).

³⁹⁵ Spisak pripadnika policije koji će dobiti specijalne dozvole da udju u prihvatni centar Keraterm. Spisak nosi potpis komandanta Živka KNEŽEVIĆA (P005-

operacijama centra u kojem su držani uglavnom muslimanski muškarci, mada se Bosanski Novi uglavnom nije slagao sa načinom na koji je centar osnovan.³⁹⁶ Na slobodu su pušteni samo oni Muslimani koji nisu bili osumnjičeni za krivična dela i oni koji su bili voljni da odmah napuste opštinu.

(277) Izveštaj iz SJB Prijedora upućen CSB Banja Luka 13. juna 1992. potvrdio je da je specijalni MUP RS odred pod komandom CSB bio umešan u napad u Prijedoru, kojom prilikom su njegovi pripadnici počinili nedela. U izveštaju je isto tako navedeno da je specijalna jedinica bila umešana u "pljačke tokom operacija čišćenja" i da su neki njeni pripadnici maltretirali zarobljenike u centru za pritvor Omarska. Mada je Simo DRLJAČA izrazio zahvalnost ovom odredu CSB Banja Luka za pomoć, on je primetio da se njegovo prisustvo u Prijedoru i Omaraskoj pretvorilo u neprijatnost.³⁹⁷

Deportacije/Proterivanja

(278) Kao što je gore navedeno, u leto 1992. mnogi ne-Srbi su mogli da napuste centar za pritvor jedino ako su pristali da "dobrovoljno" napuste svoje domove. U takvim slučajevima policija je morala da potvrdi da oni nisu osumnjičeni za krivična dela. Pored toga, u skladu sa propisima koje je nametnuo krizni štab ARK policija je veoma ograničila imovinu koju su pojedinci mogli da ponesu sa sobom. SJB Prijedor se 5. jula osvrnuo na Hrvate i Muslimane koji su želeli da napuste ARK "dobrovoljno".³⁹⁸ Naime, rečeno je da će policija regulisati njihov odlazak u saradnji sa opštinskim Sekretarijatom za nacionalnu odbranu. Policija u Ključu najavila je 4. avgusta da je CSB Banja Luka primio odluku Ratnog predsedništva ARK. Na osnovu ove odluke zarobljenici koji su napustali ARK mogli su sa sobom da ponesu samo 300 DM, a policiji je bilo naloženo da proverava da li je ovaj propis prekršen.³⁹⁹ Čak i pre ove odluke, Ratno Predsedništvo opštine Ključ naložilo je policiji da daje

0757-P005-0757). Dokument nije datiran, ali rukom pisana beleška potvrđuje da je 54 dozvola izdato 25. juna 1992.

³⁹⁶ "Izveštaj za SJB Bosanski Novi," 15. avgust 1992 (B003-2565-B003-2573). Isti izveštaj sadrži informacije o sakupljanju odruža od strane policije.

³⁹⁷ Simo DRLJAČA, SJB Prijedor- Stojanu ŽUPLJANINU, CSB Banja Luka, 13. juni 1992 (0063-3256-0063-3256).

³⁹⁸ SJB Prijedor -šefu CSB Banja Luka, 5. juli 1992 (0063-3274-0063-3274).

³⁹⁹ Proglas Radio Ključa, 4. avgust 1992 (0059-5252-0059-5252). Barem u jednom slučaju, opštinsko Ratno predsedništvo prigovorilo je policiji zbog konfiskacije fondova. 28. jula 1992. Ratno predsedništvo Kotor Varoši utvrdilo je da policija bez dozvole konfiskuje novac onih koji napuštaju opštinu. Umesto da preporuči povraćaj novca, Ratno predsedništvo je naložilo "da se novac iskoristi za pomoć porodicama palih boraca ili za druge troškove opštine". Izvod iz zapisnika sednice Ratnog predsedništva Kotor Varoši, 28. juli 1992 (0041-5564-0041-5564). Medjutim 31. jula 1992. CSB Banja Luka je izdao izjavu u kojoj se pojašnjavaju uputstva kriznog štaba ARK. CSB Banja Luka svim podređenim SJB, 31. juli 1992 (0063-3177-0063-3178).

potvrde onim pojedincima koji su zauvek napuštali opštinu.⁴⁰⁰ U drugim opštinama slična odluka je doneta ranije, a u Bosanskoj Krupi već 22. maja. Ta odluka je nalogala da civilna i vojna policija izvrši "evakuaciju" preostalog muslimanskog stanovništva. Ratno predsedništvo je naime smatralo da nedavne izjave predsednika Predsedništva RBiH Alije IZETBEGOVIĆA onemogućavaju da se garantuje bezbednost Muslimana u opštini Bosanska Krupa.⁴⁰¹

(279) Mada su viši članovi političkog i bezbednosnog rukovodstva RS ponavljali da RS kroz svoje izvršne i bezbednosne organe vlasti namerava da zaštiti sve građane, raspoloživi dokumenti govorili su suprotno, to jest nisu pokazivali da je MUP RS savesno pokušavao da obezbedi ravnopravnu zaštitu za sve građane. Na primer u Dnevnom biltenu MUP RS od 21. jula kaže se da su jednu celu muslimansku porodicu u opštini ubili "nepoznati počinioči".⁴⁰² To se dogodilo iako je ova poslednja preostala muslimanska porodica u toj oblasti izrazila lojalnost vlastima Republike Srpske. U istom biltenu je primećeno da su "sve muslimanske kuće" u selu opljačkane.

(280) U izveštaju koji je SJB Prijedor poslao 5. jula 1992. CSB Banja Luka primećuje se da je "u skladu sa faksom CSB od jula 1992, u toku provera svih osoba muslimanske i hrvatske nacionalnosti kao i onih srpske nacionalnosti koji nemaju registrovanu adresu ili stalno mesto boravka". Isto tako, kaže se da "veliki broj Hrvata i Muslimana želi dobrovoljno da napusti region". SJB Prijedor je 18. jula primio faks iz CSB Banja Luka sa napomenom da je organizovan odlazak konvoja od 5 autobusa iz Trnopolja u Skender Vakuf.⁴⁰³ (Nije jasno da li se oba dokumenta - od 18. i 19. jula - odnose na istu grupu ljudi koja je pomenuta u dokumentu od 4. jula.) Uz to je 24. avgusta CSB Banja Luka izrazio konkretnu zabrinutost zbog nasilja kojem ovi pritvorenici po oslobadjanju mogu biti izloženi kod kuće.⁴⁰⁴ Od službenika SJB Prijedor traženo je da spreči bilo kakav napad na ove povratnike iz centara za pritvor.

(281) Tvrdnja SJB Sanski Most izrečena 17. avgusta 1992, da će Muslimanima i Hrvatima biti dozvoljeno da polože zakletvu lojalnosti ako žele da ostanu, mora se razumeti u ovom kontekstu.⁴⁰⁵ Ratno Predsedništvo opštine Kotor Varoši razmatralo je 20. avgusta iseljenje pritvorenika. Odlučeno je da SJB

⁴⁰⁰ Odluka Ratnog predsedništva opštine Ključ, 30. juli 1992 (0048-9849-0048-9850).

⁴⁰¹ Naredjenje Ratnog predsedništva Bosanske Krupe, 22. maj 1992 (0049-2539-0049-2539).

⁴⁰² Dnevni bilten MUP RS, 21. juli 1992 (0324-6489-0324-6489).

⁴⁰³ SJB Prijedor- CSB Banja Luka, 18. juli 1992 (0063-3287-0063-3288).

⁴⁰⁴ Izveštaj SJB Prijedor, 24. avgust 1992 (0063-3188-0063-3188).

⁴⁰⁵ SJB Sanski Most- šefu CSB Banja Luka, 17. avgust 1992 (0047-8714-0047-8714).

Kotor Varoš učestvuje u procesu donošenja odluke o tome ko može da napusti opštinu.⁴⁰⁶

(282) Radio Ključ je 31. avgusta 1992. preneo izveštaj o prvom autobusu "iseljenika" koji je napustio Ključ. Prvo odredište je bilo Beograd, pa onda Kanada, kao krajnji cilj.⁴⁰⁷ Radio-saopštenje je preneto na zahtev SJB Ključa tako da "ostale zainteresovane osobe" mogu da iskoriste istu priliku. Početkom septembra, jedan revizor je primetio da je SJB Prijedor izdao nekoliko hiljada dozvola Muslimanima koji su hteli da napuste opštinu.⁴⁰⁸ SJB Prijedor je 29. septembra saopštio da je primio i obradio 15 280 molbi za iseljenje iz opštine.⁴⁰⁹

(283) Vinko KONDIĆ, šef SJB Ključa, izvestio je krajem septembra 1992. da su muslimanski stanovnici zastrašeni i da se na njih vrši pritisak da napuste opštinu.⁴¹⁰ Mada je KONDIĆ tvrdio da su Muslimani započeli oružanu pobunu u Ključu 27. maja, on je primetio da su oni bili izloženi kampanji terora, pa čak i nasilnim napadima na njihove živote i imovinu. Isto tako dogodili su se "monstruožni zločini," uključujući ubistvo 4 Muslimana. Primećene su "masivne krađe" u kućama onih Muslimana koji su već napustili opštinu. Zbog intenziteta oružanog sukoba samo mali broj počinilaca zločina je bio uhapšen. U tim slučajevima jedina kazna koja je usledila bila je slanje počinilaca na front. KONDIĆ je tvrdio da je situacija bila takva da dalji nastavak zločina može da navede međunarodnu zajednicu da poveća pritisak na bosanske Srbe. Kondić je stoga zahtevao da mu se izdaju jasna uputstva kako da se ponaša u takvim slučajevima.

(284) Kao što je ranije rečeno u izveštaju MUP RS je više puta naredio istrage u vezi ratnih zločina.⁴¹¹ Bar u jednom slučaju MUP RS je bio svestan masovnih masakra ne-srpskih "izbeglica" u severozapadnoj Bosni i Hercegovini. STANIŠIĆ je 31. avgusta naredio istragu u vezi sa pogibijom "oko 150 Muslimana" u Korićanskim stijenama, u opštini Skender-Vakuf na dan 21.

⁴⁰⁶ Izvod iz zapisnika 58. sednice opštinskog Ratnog predsedništva Kotor Varoš, 20. avgust 1992 (0041-5736-0041-5736).

⁴⁰⁷ Radio Ključ, izveštaj, 31. avgust 1992 (0059-5227-0059-5227).

⁴⁰⁸ Zapisnik inspekcije rada SJB Prijedor, 4. septembar 1992 (B003-8610-B003-8610).

⁴⁰⁹ SJB Prijedor, "Izveštaj o radu SJB Prijedor za treći kvartal", 29. septembar 1992 (P004-2819-P004-2826).

⁴¹⁰ Faks SJB Ključa, 28. septembar 1992 (0206-1515-0206-1516).

⁴¹¹ Videti i naredjenje Predsedništva RS CSB da se istraže ratni zločini počinjeni protiv Srba. Naredjenje Predsedništva RS, 25. septembar 1992 (0047-8730-0047-8731). 8. oktobra 1992, Stojan ŽUPLJANIN osvrnuo se na naredjenje Predsedništva u vezi sa hitnom predajom podataka o ratnim zločinima protiv Srba. ŽUPLJANIN svim predredjenim SJB, 8. oktobar 1992 (P004-3516-P004-3516). Cf. faks SJB Prijedor, 9. oktobar 1992 (P004-3518-P004-3518); CSB Banja Luka SJB Prijedor, 16. oktobar 1992 (0063-3339-0063-3339).

avgusta.⁴¹² Po izveštaju VRS, radilo se o izbeglicama u konvoju koji se kretao iz Trnopolja ka Skender-Vakufu preko planine Vlašić.⁴¹³ U ovom izveštaju VRS masakr koji je usledio okarakterisan je kao čin "genocida". Uz to je primećeno učešće policajaca u "likvidaciji".⁴¹⁴ VRS je naložio da CSB Banja Luka odmah sprovede istragu. No, ŽUPLJANIN je tek 11. septembra preneo ovo naredjenje DRLJAČI.⁴¹⁵ DRLJAČA je 14. septembra odgovorio da se istraga ne može sprovesti, jer su inkriminirani policajci trenutno angažovanu u borbenim dejstvima.⁴¹⁶ ŽUPLJANIN je 7. oktobra ponovo tražio informacije u vezi sa ovim ubistavima od DRLJAČE.⁴¹⁷ SJB Prijedor je 13. oktobra dao vrlo malo dodatnih informacija o ovom incidentu.⁴¹⁸

(285) Raspoloživa dokumentacija ne pokazuje da je bilo ko optužen za učešće u masakru kod Korićanskih stijena. VRS funkcioneri nastavili su da izveštavaju o masakru, ali je Prvi krajiški korpus izrazio olakšanje zbog toga što međunarodna zajednica nije saznala sve detalje masakra.⁴¹⁹

Centralizacija unutrašnjih poslova u RS

(286) U početku je SDS pribegao decentralizaciji unutrašnjih poslova da bi iznutra rasturio SRBiH MUP. Nasuprot tome, već jula 1992. vrhunski funkcioneri MUP RS došli su do zaključka da je nivo svakodnevnog političkog mešanja u rad novog ministarstva postao nesnosan. To gledište je bilo izražavano drugde i kasnije.⁴²⁰ Preporučeni lek je bio jaka (re)-centralizacija MUP RS.

(287) Kao što je gore vidjeno na sastanku MUP RS funkcionera u Beogradu održanom 11. jula, nekoliko CSB šefova je istaklo probleme u policiji.

⁴¹² Naredjenje ministra Mića STANIŠIĆA, 31. avgust 1992 (0105-6505-0105-6505). Na konferenciji za štampu održanoj novembra 1992, general-major TALIĆ primetio je da su u konvoju osobe iz Trnopolja.

⁴¹³ VRS potpukovnik Boško Peulić-komandi Prvog krajiškog korpusa, 21. avgust 1992 (0105-6506-0105-6506). Video-intervju general-majora TALIĆA na ABC njuzu, 2. novembar 1992 (V000-2840-V000-2840; transcription 0300-2802-0300-2804).

⁴¹⁴ U izveštajima o borbama VRS je pripisivao odgovornost za masakr MUP RS. Redovni izveštaji o borbenim dejstvima Prvog krajiškog korpusa, 22. avgust 1992 (0086-2880-0086-2883; 0086-2884-0086-2887).

⁴¹⁵ ŽUPLJANIN DRLJAČI, 11. septembar 1992 (0105-6504-0105-6504).

⁴¹⁶ DRLJAČA ŽUPLJANINU, 14. septembar 1992 (0063-3335-0063-3335).

⁴¹⁷ ŽUPLJANIN DRLJAČI, 7. oktobar 1992 (0208-1174-0208-1174).

⁴¹⁸ SJB Prijedor ŽUPLJANINU, 13. oktobar 1992 (0063-3338-0063-3338).

⁴¹⁹ Izveštaj Prvog krajiškog korpusa o stanju morala u avgustu 1992, 3. septembar 1992 (0124-2302-0124-0311). U ovom izveštaju specifično se pominje Simo DRLJAČA (mada se on netačno identifikuje kao Stevo DRLJAČA.)

⁴²⁰ Treći kvartalni izveštaj CSB Banja Luka pun je aluzija na političke intervencije u radu MUP RS na opštinskom nivou. CSB Banja Luka, "Izveštaj o radu SJB Banja Luka za period od 1. jula do 30. septembra 1992", oktobar 1992 (0074-9601-0074-9650).

Stojan ŽUPLJANIN iz CSB Banja Luka žalio se da se lokalne vlade mešaju na nepropisan način u rad policije.⁴²¹ Andrija BJELOŠEVIĆ, šef CSB Doboj, fokusirao se na probleme finansiranja MUP RS od strane opštinskih civilnih vlasti: "Onaj ko plaća želi da daje naredjenja." Zbog toga su se opštinske vlasti mešale u rad MUP RS. Po BJELOŠEVIĆU, VRS je kao po navici počeo da dovodi veliki broj zarobljenika u MUP RS i to be dokumentacije o razlozima njihovog hapšenja. Srpski vojni i policijski oficiri i dalje su vršili zločine, posebno kradje. Zoran CVIJETIĆ, šef CSB Sarajevo, složio se sa ŽUPLJANINOVIM komentarima i izjavio da su oni primenljivi za sve CSB.

(288) Posle tih komentara na sastanku u Beogradu Mićo Stanisić je naglasio da vlada RS radi na novoj raspodeli vlasti, koja će, po njegovom mišljenju, smanjiti moć SAO. On je dodao da je prethodno razlog svih napred pomenutih problema. Kako MUP RS tako i VRS moraju više da rade na sprečavanju svojih službenika od vršenja krivičnih dela. STANIŠIĆ je rekao da pripadnici VRS koji su počinili zločine uopšte nisu bili kažnjeni. Uticaj politike na MUP RS moraće drastično da se smanji. MUP RS mora da bude profesionalna institucija, a ne politička policijska snaga. STANIŠIĆ je istakao da je Predsedništvo formalno zabranilo "stranačke aktivnosti" pod ratnim uslovima. On se založio za višepartijsku vlast posle rata. U međuvremenu saradnja sa VRS je bila nužna. .

(289) Svi ostali su se složili sa STANIŠIĆEM. Vlasto KUSMUK, Pomoćnik ministra za policiju, zatražio je da se finansiranje MUP RS obavlja kroz državni budžet, a da se pitanja i problemi u vezi logora i centara za prihvatanje rešavaju u saradnji sa Ministarstvom pravde.

(290) MUP RS stavio je 17. jula u opticaj strogo poverljivi dokument naslovljen "Informacija o nekim aspektima dosadašnjeg rada i predstojećih zadataka."⁴²² Ovaj dokument je u biti predstavljao parafraziranu verziju internog MUP RS zapisnika sa sednice održane 11. jula u Beogradu. Kopija ovoga dokumenta poslata je predsedniku Predsedništva i premijeru. U dokumentu se naglašava veliki angažman MUP RS službenika u borbenim aktivnostima.⁴²³ No bez obzira na tu činjenicu MUP RS morao je da udvostruči napore ka profesionalnom obavljanju svojih redovnih dužnosti. Sadašnja situacija u kojoj vojska "na ulicama reguliše saobraćaj", dok je policija "u rovovima" nije bio održiv. Slično tome policija nije mogla da operiše u miljeu u kojem su "vojni krugovi ili krizni štabovi, to jest ratna predsedništva tražili da se što veći broj muslimanskih stanovnika pritvori ili zarobi, dok su organima

⁴²¹ Kratak pregled rada MUP RS sa predlozima za budući rad-izveštaj se zasniva na sastanku vodećih zvaničnika MUP RS održanog 11. jula 1992, juli 1992 (0324-1848-0324-1879).

⁴²² MUP RS, "Informacije o nekim aspektima dosadašnjeg rada i predstojećim zadacima," 17. juli 1992 (0324-6855-0324-6867).

⁴²³ Učešće policije u borbenim aktivnostima bilo je naročito veliko u Hercegovini, jer su tamo "svi službenici" MUP RS redovno učestvovali u borbama.

unutrašnjih poslova prepuštani na upravljanje takvi nedefinisani kolektivni centri ili centri za pritvor. Uslovi u nekim od ovih logora su loši-nema hrane, neki pojedinci iz policije ne poštuju međunarodne norme, itd.". MUP RS je bio isto tako zabrinut zbog proterivanja civilnog stanovništva. "Pitanje kako razrešiti iseljenje izvesnih stanovnika, sela, itd., mora posebno da se razmotri, jer ono nije u nadležnosti MUP, a oni - vojska i krizni štabovi - žele da nametnu tu obavezu MUP." U dokumentu je isto tako rečeno da se MUP RS žali da sudski organi ne funkcionišu valjano u velikom delu Republike Srpske.

(291) Dokument od 17. jula 1992. ukazuje na rešenost da se stane na put pljačkama i kradjama, koje vrše između ostalih i službenici MUP RS. Stoga bi policiju trebalo osloboditi od borbenih dužnosti, jer njeno prisustvo na frontu nije nužno. Isto tako trebalo bi istražiti ratne zločine, čak i kad su ih počinili Srbi. MUP RS mora da održi više svoju profesionalnu nego partijsku funkciju. Uloga MUP RS je da izgradi vladavinu prava i otvori put ka višepartijskom sistemu.

(292) Ministar Mićo STANIŠIĆ naredio je 19. jula 1992. šefovima svih CSB da primene glavne zaključke sastanka održanog 11. jula u Beogradu.⁴²⁴ Do 25. jula svaki CSB morao je da prosledi izveštaj o sledećem:

(a) Problemima vezanim za aktivnosti nekih paramilitarnih grupacija, pogotovo u slučaju kada su one počinile zločine, narušile u velikoj meri javni red i mir, zatim o problemima u vezi zajedničke komande i otpora vlastima, pozitivnih i negativnih konotacija na psihološko-propagandnom planu, mogućnosti za sukob i drugih relevantnih činjenica i informacija, kao i predloga za načine razrešenja tih problema. Isto tako tražimo detaljnije informacije i činjenice, jer je donet zaključak da se o svemu tome u tajnosti mora obavestiti Predsedništvo i vlada;

(b) Činjenice i informacije u vezi sa uključivanjem policije u borbene aktivnosti kad god je to potrebno;

- broj policajaca angažovanih u borbama (dat po mesecima - april, maj, juni i juli) kao i odgovarajuće naznake o broju policajaca koji su u isto vreme bili angažovani u redovnim aktivnostima u nadležnosti MUP;

- problemi u vezi saradnje i komande;

- broj policajaca ubijen tokom borbi sa neprijateljem.

(c) Problemi u vezi sprečavanja i otkrivanja krivičnih dela i njihovih počinilaca, funkcionisanja zajedničkih kontrolnih rampi, konfiskacije vozila za koja se sumnja da su ilegalno stečena ili registrovana, zaštita granica (stručna pitanja, borbena bezbednost, itd.);

(d) Pristup i nadležnost u vezi tretmana i čuvanja zarobljenika, osoba koje su napustile zone borbenih aktivnosti, onih u kolektivnim centrima u koje vojska dovodi muslimansko stanovništvo bez dokumenata koji bi razjasnili

⁴²⁴ Naredjenje Miće STANIŠIĆA šefovima svih CSB, 19. juli 1992 (0045-1848-0045-1849).

njihov pritvor, i prepuštanje takvih nedefinisanih logora organima unutrašnjih poslova;

(e) Rad vojnih sudskih organa (pitanja pod tačkama d i e biće pokrenuta na sastanku sa sudskim organima, koji se isto tako pripremaju);

(f) Razmena informacija – obavestiti o broju izveštaja koji su dati vojsci i organima vojne bezbednosti ;

(g) Druga pitanja i predlozi u vezi sa novonastalim problemima.⁴²⁵

(293) Bez obzira na tvrdnje iznete u dokumentu od 17. jula i naredjenja koja je izdao STANIŠIĆ 19. jula, tokom meseca MUP RS nastavio je da se angažuje u radu centara za pritvor i u operacijama proterivanja nepsrskog stanovništva. Krajem jula su preduzete akcije protiv nekih paramilitarnih formacija, verovatno u cilju sprovođenja zaključaka sa sastanka od 11. jula.⁴²⁶ Ove akcije su eksplicitno preduzete da bi se potvrdila kontrola vlasti RS nad teritorijom RS. Izdati su I drugi dokumenti u vezi primene zaključaka sastanka od 11. jula, a za 20. avgust je bio zakazan sastanak u CSB Trebinje da bi se razmotrio napredak u vezi ovog pitanja.⁴²⁷

(294) 30. jula 1992, Stojan ŽUPLJANIN se požalio na krivične aktivnosti i nedostatak profesionalizma u oblasti operacija CSB Banja Luka.⁴²⁸ Po ŽUPLJANINOVOM mišljenju deo problem su uzrokovale lokalne vlasti sa njihovim vršenjem nepotrebnog pritiska na policiju i njene zadatke. To je, kako je on istakao, bilo u suprotnosti sa Zakonom o unutrašnjim poslovima Republike Srpske. U skladu sa tim ŽUPLJANIN je naredio svim svojim podređenim SJB da ne prihvate

Naredjenja, odluke, zaključke, predloge, itd. kriznih i regionalnih štabova i drugih organa i legalnih entiteta koja nisu prošla kroz redovni postupak, a poslata su policijskim stanicama u pismenom obliku, ili pak ona koja nisu u skladu za zakonom i opštim propisima. To se isto tako odnosi na razne političke odluke koje nisu pretočene u zakon, i ne moraju da budu direktno primenjene od strane Službe.

⁴²⁵ Odgovori CSB i SJB na naredjenje STANIŠIĆA od 19. jula, uključuju one od: CSB Sarajevo, 25. juli, 1992 (0324-7361-0324-7363); CSB Doboj, 27 juli 1992 (0324-1970-0324-1972); SJB-a Prijedor, 4 avgust 1992 (0063-3294-0063-3296); CSB-a Trebinje, 4 avgust 1992 (0074-1280-0074-1288); SJB-a Sanski Most, 5 avgust 1992 (0047-8745-0047-8746). 30 jula 1992 CSB Banja Luka je pustio u opticaj STANIŠIĆEVO naredjenje od 19 jula 1992. 3 avgusta ŽUPLJANIN se požalio da nije na vreme primio odgovore na naredjenje. ŽUPLJANIN šefovima svih SJB-a, 3 avgust 1992 (P004-3072-P004-3072).

⁴²⁶ Ovim pitanjem ćemo se pozabaviti u odeljku posvećenom odnosima između MUP RS i paramilitarnih grupacija.

⁴²⁷ MUP RS šefovima svih CSB i svoj administraciji ministarstva, 17. avgust 1992 (0324-7326-0324-7326); CSB Sarajevo, Izveštaj o primeni zaključaka sa sastanka vodećih službenika MUP na dan 11. jula 1992,“ avgust 1992 (0324-1739-0324-1741).

⁴²⁸ ŽUPLJANIN šefovima svih CSB, komandi Prvog i Drugog krajiskog korpusa, Ministru STANIŠIĆU, 30. juli 1992 (0045-1835-0045-1840).

(295) U intervjuu koji je dao aprila 1993, Simo DRLJAČA se žalio na rasprostranjeno mešanje u rad opštinske policije. On je posebno bio razgnevan zbog toga što je nekoliko članova opštinskog SDS pokušalo da interveniše za nekoliko Hrvata i Muslimana. Naime oni su želeli da se ovi Hrvati i Muslimani puste iz pritvorskih centara u opštini.⁴²⁹ DRLJAČIN komentar je pomalo neiskren, bar za period posle 1 juna 1992. Naime, kao što je gore rečeno toga dana Krizni štab Prijedora je specifikovao da šefovi SJB-a imaju “ekskluzivno pravo da potpišu naredjenja o puštanju bilo koje pritvorene osobe.”⁴³⁰ 9. septembra 1992, Stručni kolegijum MUP-a RS je održao sastanak.⁴³¹ Na samom početku sastanka STANIŠIĆ je ponovio svoje često iskazivane tvrdnje da je MUP RS do tad bio uglavnom angažovan na bojištima, rekao da se nada da će se situacija u tom smislu uskoro izmeniti. Na istom sastanku STANIŠIĆ je zahtevao da svi službenici MUP koji ne ispunjavaju kriterijume za službu budu otpušteni.

Službe nacionalne bezbednosti Republike Srpske

(296) Kao što je gore navedeno, Ministarstvo unutrašnjih poslova RS bilo je podeljeno ud dva glavna sektora: Službu javne bezbednosti i Službu nacionalne bezbednosti. Potonja, SNB bila je “potomak” *Službe državne bezbednosti*, ili SDB SRBiH. Stoga je SNB izrazito modelirao svoju strukturu po ugledu na onu SDB-a. Medjutim trebalo bi primetiti da su srpski službenici SDB MUP SR BiH prestali da saradjuju sa tim ministarstvom već krajem 1991, iako je ono samo prestalo da postoji tek aprila 1992.⁴³²

(297) Na čelu SNB MUP RS bio je podsekretar za nacionalnu bezbednost. Slobodan SKIPINA je bio prvi podsekretar SNB.⁴³³ Od 6. avgusta 1992, podsekretar je bio Dragan KIJAC.⁴³⁴

(298) Dužnost SNB bila je prikupljanje obavestajnih podatka u vezi opasnosti koje su pretile Republici Srpskoj.⁴³⁵ Po akcionom programu od 17.

⁴²⁹ Intervju Sime DRLJAČE *Kozarskom vjesniku*, 9. april 1993 (0038-9821-0038-9822)

⁴³⁰ Odluka Kriznog štaba opštine Prijedor, 2. juni 1992 (0063-3780-0063-3780).

⁴³¹ Zapisnik sa proširene sednice Stručnog kolegijuma MUP RS, 9. septembar 1992 (0324-7328-0324-7332).

⁴³² Izveštaj SNB Sektora Banja Luka (linija 01) za april 1992 – april 1993. nagovestio je da je do prekida već došlo “krajem 1991.” Banja Luka SNB Sektor, “Pregled aktivnosti SNB Banja Luka Sektora za liniju 1 u periodu od aprila 1992. do aprila 1993”, 12. april 1993 (B003-6980-B003-6988).

⁴³³ Ministarski platnispisak za maj 1992, MUP RS (fi20-0983-fi20-0984).

⁴³⁴ Odluka o naimenovanju koju je potpisao Mičo STANIŠIĆ, 6. avgust 1992 (fi20-0591-fi20-0591). Videti isto tako SNB MUP RS svim šefovima SNB Sektora u CSB, 12(?) avgust t 1992 (0296)

⁴³⁵ 17. avgusta je Administrativna služba za analitičko-inormaciona pitanja MUP RS poslala SNB informacije o obaveštajnim aktivnostima usmerenim protiv

jula 1992. koji je poslat vladi i Predsednistvu RS, SNB je nameravao "da prevashodno koristi svoje nadležnosti, stretstva i metode za prikupljanje podataka o aktivnosti neprijatelja."⁴³⁶ On je pokušavao da ošnaži uticaj i kontrolu Republike Srpske na sopstvenoj teritoriji, istovremeno slabeci uticaj i kotnrolu neprijatelja na istoj. Njegov specifičan zadatak bio je sprečavanje Srba u oblastima kontrolisanim od strane Muslimana i Hrvata da rade protiv interesa RS.

(299) U godišnjem izveštaju za 1992, SNB je izjavio da će služba truditi da doprinese brzom "zakonskom i teritorijalnom zaokruživanju Republike Srpske."⁴³⁷ Mada se u izveštaju naglašavaju "skromni" personalni resursi SNB na početku rata, isto tako se primećuje da su Srbi u SDB MUP SR BiH počeli "mnogo ranije" da pripremaju tlo za osnivanje SNB.

(300) Generalno gledano svi dokumenti u vezi SNB ili koje je ova služba izdala imali su veći stepen tajnosti i ograničeniju cirkulaciju od onih koji su imali veze sa Službom javne bezbednosti. SNB je imao zaseban, tajni Pravilnik, koji je napisan tokom 1992.⁴³⁸ Strogu tajnost rada SNB podržavao je Ministar unutrašnjih poslova. Bar jednom Ministar STANIŠIĆ je smatrao da je nužno da posavetuje službenike SJB-a da nemaju ovlašćenja da intervenišu u rad SNB ili se raspituju o njemu.⁴³⁹ Pre toga samo je SNB imao pravo da bude u direktnom kontaktu sa Obaveštajnom službom VRS. SNB, je sa druge strane, morao da snebdeva šefove SJB sa relevantnim informacijama.

(301) Na početku rata SNB je bio organizovan u pet regionalnih sektora. U svakom CSB bio je jedan "sektor" SNB. Ispod tih sektora bio je niz "jedinica." Ova struktura bila je slična unutrašnjoj organizaciji bivšeg SDB MUP SRBiH, koji je isto tako imao složenu hijerarhiju: administracije – sektori – odeljenja – sekcije – jedinice.⁴⁴⁰ Tokom 1992, SNB je nadalje bio organizovan geografski u izvestan broj *Ratnih odeljenja*, ili RO.⁴⁴¹ Po izveštaju koji je objavio

Republike Srpske. Administracija za analitičko-bezbednosna pitanja MUP RS SNB, 17. avgust 1992 (0324-8494-0324-8495).

⁴³⁶ RS MUP, "Informacija o nekim aspektima dosadašnjeg rada i predstojećim zadacima," 17. juli 1992 (0324-6855-0324-6867).

⁴³⁷ SNB MUP RS, "Izveštaj o radu Službe nacionalne bezbednosti za period od 1. aprila do 31. decembra 1992", 30. april 1993 (B001-0776-B001-0789).

⁴³⁸ MUP RS, "Informacija o nekim aspektima dosadašnjeg rada i o predstojećim zadacima," 17. juli 1992 (0324-6855-0324-6867).

⁴³⁹ Naredjenje Mića STANIŠIĆA svim CSB i svim SNB sektorima, 28. avgust 1992 (B003-1307-B003-1307).

⁴⁴⁰ SRRBiH MUP Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji službe državne bezbednosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 1. mart 1990 (0113-7521-0113-7669).

⁴⁴¹ SNB Ratno odeljenje Sipovo, 27. juli 1992 (B006-8855-B006-8856); SNB RO Mrkonjić Grad SJB Mrkonjić-Grada, novembar 1992 (0087-6130-0087-6131). Za primer organizacione seme SNB na nivou CSB i ispod njega, videti CSB Sarajevo – Sektor SNB, "Izveštaj o radu SNB Sektora Sarajevo od jula do avgusta", 18. avgust 1992 (0074-9701-0074-9701).

MUP RS krajem juna 1992, SNB u ARK bio je u mogućnosti da se bolje i lakše organizuje i operiše nego recimo SNB u regiji Sarajeva.⁴⁴² Prethodno je bilo uzrokovano razlikama u opremi, osoblju, i borbenoj situaciji. No čak je i SNB u CSB Sarajevo uspevao da obezbedi redovan protok obaveštajnih podataka o aktivnostima i planovima neprijatelja,⁴⁴³ uključujući i brojne izveštaje podnete Sarajevsko-romanijskom korpusu.⁴⁴⁴

(302) Organizaciono SNB je bio podeljen u nekoliko funkcionalnih delova, koji su se zvanično zvali Adminstracija ili Odeljenje. Svaki od njih bavio se specifičnim aspektima policijskog obaverštajnog rada i imao je svoj sopstveni sistem obaveštavanja i hijerarhiju. U SDB-u je bilo devet administracija/odeljenja⁴⁴⁵:

1. Administracija za poslove i zadatke otkrivanja i sprečavanja aktivnosti stranih obaveštajnih agencija;
2. Administracija za poslove i zadatke otkrivanja i sprečavanja neprijateljskih aktivnosti emigranata;
3. Administracija za poslove i zadatke otkrivanja i sprečavanja aktivnosti unutrašnjeg neprijatelja;
4. Administracija za operaciono-tehničke poslove i zadatke;
5. Administracija za poslove i zadatke bezbednosti izvesnih osoba i mesta;
6. Administracija za pitanja i zadatke defanzivnih priprema;
7. Administracija za analitičko-informacione poslove i zadatke;
8. Odeljenje za poslove i zadatke tajnog nadzora;
9. Odeljenje za opšta, pravna, personalna pitanja i zadatke.

(303) Dokument koji je izdao RDB Centar u Banja Luci u martu 1994 pruža retrospektivni pregled SDB operacija u CSB Banja Luka pre i posle aprila 1992.⁴⁴⁶ Počev od 1 aprila 1992, 28 Srba, 5 Hrvata, 9 Muslimana i 1 Jugosloven radili su za SDB Sektor u Banja Luci. Između aprila 1992. i marta 1994, 1 Srbin je napustio SNB/RDB, a 1 je bio ubijen. Od Hrvata jedan je odbio da potpiše zakletvu lojalnosti, trojica su otišla da rade za Službu javne bezbednosti, a jedan je napustio službu. Od Muslimana, šestorica su odbila da potpišu zakletvu lojalnosti, jedan je napustio službu, jedan je otišao da radi za Službu javne bezbednosti, a jedan je otišao da radi za RBiH vladu. Posle aprila 1992, u Centru SNB Banja Luka bilo je 121 mesto. Ovaj centar je pokrivaio 25 opština.

⁴⁴² MUP RS, "Izveštaj o radu za period od aprila do juna 1992", 29. juni 1992 (0324-6791-0324-6809).

⁴⁴³ CSB Sarajevo MUP-u RS, 25 juli 1992 (0324-7361-0324-7363).

⁴⁴⁴ SNB u Sarajevu je međutim izrazio nezadovoljstvo zbog neprimanja dovoljno vojnih obaveštajnih podataka od strane Sarajevsko-romanijskog korpusa.

⁴⁴⁵ SRBiH MUP Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji službe državne bezbednosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 1. mart 1990 (0113-7521-0113-7669).

⁴⁴⁶ 1994 SNB je postao *Resor državne bezbednosti*. RDB Centar Banja Luka, 23. juna 1994 (B003-6977-B003-6977).

(304) U SNB je broj odeljenja bio smanjen na šest. Funkcije i dužnosti ponekih su se preklapale.⁴⁴⁷ To je posebno bio slučaj po započinjanja neprijateljstva. Međutim trebalo bi primetiti da regionalni SNB nisu primali dobre instrukcije iz centra. Oktobra 1992, CSB Banja Luka žalio se na "nepostojanje posebne programske orijentacije u radu Službe nacionalne bezbednosti".⁴⁴⁸ To ipak nije značilo da je SNB Sektor u CSB Banja Luka sedeo skrštenih ruku od svog osnivanja. Naprotiv SNB operativci su radili na raznim pitanjima, i bili angažovani u obaveštajnom radu i u antiterorističkim operacijama. Početkom aprila 1992. SNB operativci u oblasti Banja Luka objavili su izveštaje o bezbednosnoj situaciji u raznim ARK opštinama.⁴⁴⁹ Pored toga "je Sektor na poziv SNB i u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjima, zajedno sa službom vojne bezbednosti i službom javne bezbednosti učestovovao u operacionoj obradi, to jest, ispitivanju osoba iz kolektivnih centara, u vezi vojne organizacije i ilegalnog naoružavanja. SNB je isto tako imao pravo da sasluša osobe pritvorene u logoru Manjača ili da predloži njihovo oslobađanje."⁴⁵⁰

(305) U svom radu SNB je tesno saradjivao sa službom vojne bezbednosti. Izveštaj za Liniju 01 za period od aprila 1992. do aprila 1993. otkirva da su SNB u ARK počeli da saradjuju direktno sa službom vojne bezbednosti JNA u isto vreme kada je prekinuta saradnja sa MUP SRBiH – to jest krajem 1991.⁴⁵¹ Maja 1992, po formiranju VRS SNB je počeo da razmenjuje obaveštajne podatke sa obaveštajnom službom VRS-a.⁴⁵² Tokom prve godine operacija, Linija 01 SNB Sektora u Banja Luci izračunala je da je učestvovala u

⁴⁴⁷ SNB MUP RS, "Izveštaj o radu Službe nacionalne bezbednosti u periodu od 1. aprila do 31. decembra 1992" ,30. april 1993 (B001-0776-B001-0789).

⁴⁴⁸ CSB Banja Luka, "Izveštaj o radu SJB Banja Luka za period od 1. jula do 30. septembra 1992", oktobar 1992 (0074-9601-0074-9650). Videti i SNB Sektor, CSB Banja Luka, "Osnovni akcenti rada SNB Banja Luka 1992 i neki problemi u radu" , 9. juli 1992 (B003-3221-B003-3227).

⁴⁴⁹ SNB Sektor, CSB Banja Luka, "Procena trenutne bezbednosne situacije na teritoriji RO Prijedor", 15. april 1992 (B004-8007-B004-8008); SNB Sektor, CSB Banja Luka, "Procena trenutne bezbednosne situacije na teritoriji RO Bosanska Dubica," 16. april 1992 (B004-8009-B004-8009); SNB Sektor, CSB Banja Luka, "Procena trenutne bezbednosne situacije na teritoriji Bosanskog Novog ," 16. april 1992 (B004-8010-B004-8010); SNB Sektor, CSB Banja Luka, "Procena trenutne bezbednosne situacije na teritoriji Sanski Most," 14. april 1992 (B004-8011-B004-8011).

⁴⁵⁰ SNB RO Mrkonjić Grad, "Plan za primenu operacionih mera i aktivnosti prema osobama sa teritorije Mrkonjić Grad koja zaslužuju operacioni interes", 1. juli 1992 (B006-9071-B006-9082); videti isto tako SNB RO Mrkonjić Grad, "Plan za primenu operacionih mera i aktivnosti prema osobama iz Mrkonjić Grada," 25. avgust 1992 (B006-9085-B006-9085); SNB RO Ključ, "Predlozi za oslobađanje ratnih zarobljenika iz logora Manjača," 9 novembar 1992 (B008-8566-B008-8567).

⁴⁵¹ Banja Luka SNB Sektor, "Pregled aktivnosti SNB Banja Luka Sektora za liniju 1 za period od aprila 1992 – do aprila 1993," 12 april 1993 (B003-6980-B003-6988).

⁴⁵² U ovom izveštaju je međjutim primećeno da je u saradnji sa VRS bilo napetosti i razmimoilaženja.

saslušanju "nekoliko hiljada osoba" optuženih za protivustavne aktivnosti, uključujući ona obavljena u Manjači.⁴⁵³

(306) Pored redovnog izveštavanja o borbenoj aktivnosti u oblastima operacija, Sektori nacionalne bezbednosti u okviru CSB pripremali su povremeno izveštaje o neprijateljskim snagama i "ilegalnom naoružavanju" istih.⁴⁵⁴ U svom pregledu rada za 1992, SNB Sektor u CSB Banja Luka postigao je veliki uspeh u borbi protiv "muslimansko-hrvatskih ekstremista."⁴⁵⁵ SNB Sektor procenio je da je 10 000 ekstremista bilo u potpunosti opremljeno i spremno za borbu protiv RS snaga u oblasti Prijedora, Ključa, Sanskog Mosta i Jajca.

(307) Kao deo MUP SNB je bio svestan da veliki broj ne-Srba odlazi sa teritorije Republike Srpske u leto 1992. Krajem oktobra 1992, SNB je primetio "masovan odlazak" kako Muslimana tako i Hrvata iz opštine Prijedor. Po proceni SNB Sektora u CSB Banja Luka, 38 000 Muslimana i Hrvata napustilo je opštinu Prijedor do danas.⁴⁵⁶ Isto tako je primećeno da su mnoga sela u opštini delimično ili potpuno uništena, i da je "masovna pljačka" ovih lokacija usledila po njihovom odlasku. Hrvatska i muslimanska imovina i verske institucije su isto tako napadnute. Mada su osobe u vojnim uniformama zloupotrebile ne-Srbe, vojna policija je preduzela malo konkretnih koraka da ispravi tu nepravdu.

(308) Kao i druga odeljenja MUP RS, SNB je prikupljao material o ratnim zločinima, I to uglavnom o zločinima počinjenim protiv Srba.⁴⁵⁷ Od aprila 1992. do kraja godine SNB sektor u CSB Banja Luka podneo je krivične prijave samo protiv onih pojedinaca osumnjičenih za ratne zločine. U

⁴⁵³ Banja Luka SNB Sektor, "Izveštaj o radu SNB Sektora Banja Luka za 1992," januar 1993 (B003-1813-B003-1821).

⁴⁵⁴ Videti tri izveštaja CSB Banja Luka, "Pregled državne bezbednosti na teritoriji Autonomne regije Bosanske Krajine," juni 1992, "Dodatne informacije dobijene tokom razjašnjenja okolnosti slučaja 'Kozarac' i napada muslimanskih i hrvatskih terorista na Prijedor," juni 1992, i "Novije informacije dobijene tokom razjašnjenja okolnosti pod kojima se dogodio napad na vojnu patrolu i u vezi ilegalnog naoružavanja i operacija paramilitarnih organizacija na teritoriji Kozarca, Prijedora i drugih okolnih mesta," juni 1992 (B003-4287-B003-4306). Isto tako videti Banja Luka SNB Sektor, "Nove informacije o ilegalnom naoružavanju na teritoriji Banja Luke," juli 1992 (B003-1840-B003-1844) i Banja Luka Sektor, "Prekinuti kanali ilegalnog naoružavanja muslimanskih ekstremista u nekim selima Bosanska Gradiske," maj 1992 (B003-1663-B003-1666).

⁴⁵⁵ Banja Luka SNB Sektor, "Izveštaj o radu SNB Sektora Banja Luka za 1992," januar 1993 (B003-1813-B003-1821).

⁴⁵⁶ CSB Banja Luka, SNB Sektor, "Bebednosna situacija na teritoriji opštine Prijedor," 23 oktobar 1992 (0063-3340-0063-3343).

⁴⁵⁷ CSB Trebinje, "Informacija o radu i trenutnim problemima CSB Trebinja," septembar 1992 (0074-1262-0074-1278).

godišnjem izveštaju SNB Sektora za 1992. uopšte se ne pominju ratni zločini izvršeni protiv ne-srpskog stanovništva u CSB Banja Luka AOR.⁴⁵⁸

(309) Kao i Služba javne bezbednosti MUP RS, SNB je bio upoznat sa ozbiljnim kršenjima humanitarnog zakona izvršenim u RS. Pored angažmana SNB u saslušanju ne-Srba u centrima za pritvor, SNB je isto tako povremeno izveštavao o napadima na ne-Srbe.⁴⁵⁹ SNB je isto tako izveštavao i o odlasku velikog broja ne-Srba sa teritorije koju je kontrolisala Republika Srpska.⁴⁶⁰

Saradnja izmedju vlasti MUP RS i vlasti S(F)RJ i Srbije

(310) MUP RS u saradnji sa snagama iz SFRJ i snagama iz Republike Srbije preuzeo je i održavao vlast na teritorijama koje su potraživali Srbi u Bosni i Hercegovini. Izveštaji koje je pripremila Savezna služba državne bezbednosti u martu 1992 potvrdili su da je postojao zvaničan plan za saradnju izmedju Saveznog SUP i policije Bosanskih Srba u Bosni i Hercegovini. Petar MIHAJLOVIĆ je naimenovan za koordinatora ove operacije. Plan koordinacije uključivao je angažman službenika MUP Srbije i Saveznog SUP-a u Bosni i Hercegovini.⁴⁶¹ Već od kraja jula 1991 bosanski Srbi u MUP SRBiH MUP saradjivali su sa MUP-om Srbije u naoružavanju srpskog naroda na teritoriji Bosne i Hercegovine.⁴⁶² Posle aprila 1992, Savezni SUP je snabdevaao oružjem MUP RS.⁴⁶³

(311) U svojim planovima za podelu MUP SRBiH, bosanski Srbi u specifično razmatrali podršku od organa Federacije i Srbije, uključujući JNA,

⁴⁵⁸ Banja Luka SNB Sektor, "Izveštaj o radu SNB Sektora Banja Luka za 1992," januar 1993 (B003-1813-B003-1821).

⁴⁵⁹ 9 oktobra 1992 SNB RO Sipova obavestilo je da su uništene muslimanske kulturne institucije, kao i da se oko 1,500 Muslimana iselilo iz opštine. Zvanična nota Ratnog odeljenja SNB Sipovo, 9 Oktobar 1992 (B009-0248-B009-0248).

⁴⁶⁰ Zvanična nota CSB Banja Luka SNB Sektor, 19 oktobar 1992 (B007-9266-B007-9267).

⁴⁶¹ Izveštaji SDB SSUP-a od 3. i 23. marta 1992 (B003-1426-B003-B003-1452).

⁴⁶² "Jula 1991 Predrag RADULOVIĆ iz SNB Banja Luka je bio naimenovan za oficira za vezu sa MUP Srbije. Na toj funkciji pored prikupljanja obaveštajnih i kontraobaveštajnih podataka o neprijateljskim oružanim snagama i obaveštajnim službama, on je isto tako pomogao u naoružavanju srpskog naroda na široj teritoriji ondašnje BiH i Slavonije. U to vreme se smatralo da je saradnja sa MUP Srbije profesionalna i obostrana potreba." CSB Banja Luka SNB Sektor Podsekretaru SNB, 20. oktobar 1993 (B008-2878-B008-2879). O saradnji izmedju MUP Srbije i radjajueg MUP Bosanskih Srba u predratnom periodu, videti CSB Banja Luka, SNB Sektor, 21. juni 1993 (B008-4259-B008-4263).

⁴⁶³ Pismo TO komandanta opštine Skelani MUP RS, 26. maj 1992 (0216-6864-0216-6864).

savezni SUP, i MUP Srbije.⁴⁶⁴ Rukovodstvo bosanskih Srba predviđalo je "burnu i energičnu reakciju" SDA i HDZ na bilo kakav pokušaj da se decentralizuju ili podele unutrašnji poslovi u Bosni i Hercegovini. Bosanski Srbi su shvatili da će u početnoj fazi operacija MUP bosanskih Srba u velikoj meri zavisiti od "saveznih institucija." U pripremama za podelu MUP, bosanski Srbi su smatrali da je "potrebno da se ostvari kontakt u vezi ovoga pitanja, i sa ciljem preduzimanja konkretnih mera i mogućnosti za njihovu pomoć u osoblju i opremi."⁴⁶⁵ Štaviše je smatrano da će biti potrebno da Savezno predsedništvo naredi direktnu akciju saveznih snaga bezbednosti. Očekivalo se da JNA i Savezni SUP nastave da pružaju materijalnu podršku kao i onu u ljudstvu sve dok bezbednosne okolnosti ne omoguće novom MUP-u bosanskih Srba da operise i dela nezavisno. I konačno opšte mišljenje je bilo da će ova podrška omogućiti osnivanje srpskih snaga bezbednosti.

(312) Bosanski Srbi su bili svesni da je "veći oružani konflikt" vrlo moguć tokom početne faze postojanja MUP bosanskih Srba, i da će on kao takav iziskivati zajedničku akciju sa saveznim snagama. U izveštaju koji su objavili bosanski Srbi stoga se preporučuje "hitno formiranje" srpskih snaga bezbednosti u Bosni i Hercegovini.

Naime na taj način srpska služba bežbednosti i JNA će jedna drugoj pomagati, to jest zajednički ispunjavati zadatke, zajednički planirati i vršiti akcije, deliti posao, zajednički koristiti sredstva komunikacija JNA, itd.⁴⁶⁶

Posle izbijanja oružanog konflikta u Bosni i Hercegovini, nastavila se saradnja izmedju novoformiranog MUP RS sa jedne strane i srpskog MUP sa druge strane. Celokupno rukovodstvo MUP RS sastalo se u Beogradu sa koordinatorom Saveznog SUP Petrom MIHAJLOVIĆEM 11. jula 1992.⁴⁶⁷ Na ovom sastanku razmatrane su razne teme, uključujući pitanje paramilitarnih snaga, upravljanje centrima za pritvor MUP RS, krivična dela, i ratni zločini.⁴⁶⁸

(313) Avgusta 1992 Potsekretar SNB Dragan KIJAČ izdao je uputstva o komunikacijama sa SSUP, MUP Srbije, i MUP Crne Gore.⁴⁶⁹ KIJAČ je zabranio SNB funkcionerima na regionalnom i opštinskom nivou da direktno

⁴⁶⁴ Nedatiran dokument, "Mogućnosti za decentralizaciju unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini" (0323-7660-0323-7668).

⁴⁶⁵ Nedatiran dokument, "Mogućnosti za decentralizaciju unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini" (0323-7660-0323-7668).

⁴⁶⁶ Nedatiran dokument, "Mogućnosti za decentralizaciju unutrašnjih poslova u Bosni i Hercegovini" (0323-7660-0323-7668).

⁴⁶⁷ Kratak pregled rada MUP RS sa sugestijama za budući rad -izveštaj baziran na sastanku vodećih zvaničnika MUP RS održanom 11. jula 1992, juli 1992, 0324-1848-0324-1879.

⁴⁶⁸ Kratak pregled rada MUP RS sa sugestijama za budući rad -izveštaj baziran na sastanku vodećih zvaničnika MUP RS održanom 11. jula 1992, juli 1992, 0324-1848-0324-1879.

⁴⁶⁹ Podsekretar SNB Dragan KIJAČ svim CSB, avgust 1992 (0296-9606-0296-9606).

kontaktiraju SSUP, MUP Srbije ili MUP Crne Gore. Sva komunikacija te vrste morala je da se obavlja preko MUP RS.

Odnosi između MUP RS i paramilitarnih organizacija

(314) Na početku rata u Bosni i Hercegovini, paramilitarne organizacije sastavljene od bosanskih Srba kao i od Srba iz Srbije bile su aktivne u operacijama protiv bosanskih Muslimana i bosanskih Hrvata.⁴⁷⁰ Njihove aktivnosti se se često odvijale paralelno sa vojnim ili policijskim operacijama Republike Srpske ili posle istih. Zvaničnici MUP RS, i vlasti RS u celini, bili su generalno svesni prisustva paramilitarnih organizacija i njihovih aktivnosti.⁴⁷¹ U nekim oblastima vakum u obavljanju redovnih policijskih dužnosti nastao zbog angažmana policijskih snaga u borbama na frontu popunile su

⁴⁷⁰ Kao što je već ranije pomenuto u ovom izveštaju, SDB MUP SRBiH je već 1991. izveštavao o paramilitarnim aktivnostima u BiH. 23. marta 1992. ova služba je izvestila o dolasku paramilitaraca na Ilidžu. SDS je na Ilidži već navodno sakupio novac za plaćanje usluga paramilitaraca u "čišćenju" opštine. Faks SDB MUP SRBiH, 23. mart 1992 (0323-7798-0323-7798).

⁴⁷¹ 18. maja 1992, šef SJB Prijedor, Simo DRLJAČA, izvestio je o postojanju paramilitarnih grupacija. On nije komentarisao njihovo rukovodstvo ili etničke veze. SJB Prijedor CSB Banja Luka, 18. maja 1992 (0063-3222-0063-3222). Istoga dana, SJB Banja Luka izvestila je da nema informacije u vezi paramilitarnih organizacija na teritoriji opštine. SJB Banja Luka CSB-u Banja Luka SNB Sektor, 18. maj 1992 (B006-1563-B006-1563). 3. jula 1992, Predsedništvo RS naredilo je MUP RS da izvrši istragu u vezi saaktivnostima paramilitarnih grupa na teritoriji Gačkog i Nevesinja u Istočnoj Hercegovini. Naredjenje Predsedništva RS potpisano od strane KARADŽIĆA, 3. jula 1992 (0084-6246-0084-6246).

Primeri koji ilustruju da je MUP RS bio svestan paramilitarnih aktivnosti:

17. juni 1992: MUP RS naredjuje CSB Banja Luka da osnuje komisiju za istraživanje paramilitarnih aktivnosti blizu Drvara u Kulen-Vakufu. MUP RS šefu CSB Banja Luka, 17. juni 1992 (0324-7398-0324-7399). To je objavljeno i u biltenu MUP RS, 17. juni 1992 (0324-6528-0324-6528).

23. mart 1993: CSB Banja Luka primećuje vezu između zločina i paramilitarnih grupa 1992. CSB Banja Luka, "Izveštaj o analizi rada SJB 1992. na teritoriji CSB Banja Luka", 23. mart 1993 (0324-6151-0324-6167).

Juli 1992: CSB Banja Luka primećuje aktivnosti paramilitarnih organizacija. CSB Banja Luka, "Izveštaj o radu CSB Banja Luka za period od 1. januara do 30 juna 1992," juli 1992 (0324-6764-0324-6790).

7-8. juli 1992: SJB Bijeljina izveštava o sastanku sa Ljubišom SAVIĆEM "Mauzerom", koji je pretio d abaci u vazduh celi Bijeljini i žalio se na policiju. Zvanične note SJB Bijeljina, 7. i 8. juli 1992 (0074-9580-0074-9581; 0074-1372-0074-1373).

11. juli 1992: SJB Pale je potvrdio da Voja VUČKOVIĆ iz Zvornika prima oružje od policije. SJB Pale deklaracija, 11. juli 1992 (0324-7370-0324-7370).

13. juli 1992: SJB Višegrad izveštava o čestom dolasku "dobrovoljaca" iz Srbije. SJB Višegrad MUP RS, 13. juli 1992 (0324-6754-0324-6757).

paramilitarne grupacije. Medjutim aktivnosti ovih grupa u tom svojstvu u stvari su vodile ka pogoršanju bezbednosne situacije.⁴⁷²

(315) Kako je vreme prolazilo vlasti RS zauzimale su sve negativniji stav prema ovim paramilitarnim organizacijama. Kako je RS počela da konsoliduje kontrolu nad svojom teritorijom, ona je sve više počela da sagledava negativne posledice haosa i nasilja prouzrokovanih delovanjem paramilitarnih organizacija po sopstvenu državu. Posledično su VRS i MUP RS pokušali da integrisu ove grupacije u regularne jedinice VRS ili MUP RS. 13. juna 1992, KARADŽIĆ je zabranio "samoorganizovane naoružane grupe i pojedince na teritoriji Srpske Republike Bosne i Hercegovine." Takve grupe i pojedinci dobili su rok od tri dana da se potčine komandi bilo VRS ili MUP RS.⁴⁷³ In ARK, je ŽUPLJANIN već ranije integrisao pripadnike paramilitarnih SOS-a u novu specijalnu jedinicu koju je kontrolisao CSB Banja Luka.⁴⁷⁴

(316) No bez obzira na KARADŽIĆEVO naredjenje, u izveštaju Glavnog štaba VRS krajem jula 1992. navodi se da je približno 60 paramilitarnih grupacija još uvek aktivno na teritoriji RS.⁴⁷⁵ U izveštaju se primećuje da su ove grupe često sastavljene od zločinačkih i/ili patoloskih elemenata postale zapažene po izbijanju oružanih sukoba, kao i da one imaju malo vojne vrednosti, a da su im naponi uglavnom koncentrisani na pljačku i ratno profiterstvo. Ove grupe su često pokazivale ekstremnu mržnju prema ne-Srbima. Mada u izveštaju nije utvrđena direktna povezanost SDS sa tim paramilitarnim grupacijama, primećeno je da između njih postoje neke veze. Broj paramilitarnih organizacija, obim njihovih aktivnosti, i činjenica da njihove aktivnosti nisu osudjene, stvorio je utisak da ih SDS podržava. Pored toga u izveštaju je primećena veza između ovih grupacija i korupcije u vladinim institucijama. VRS je stoga zaključio da "svaki naoružani Srbin mora da se stavi pod komandu vojske, ili da se razoruža, kao i da se preduzmu pravne mere."⁴⁷⁶

(317) Uprkos predsedničke zabrane paramilitarnih formacija van strukture MUP RS ili VRS, ove grupe nastavile su da operišu u RS sve do kraja jula 1992. Kao što je ranije rečeno prisustvo ovih grupa i efekat njihovih

⁴⁷² CSB Trebinje, "Procena političko-bezbednosne situacije na teritoriji CSB Trebinje," 19. avgust 1992 (0074-9651-0074-9663).

⁴⁷³ Zapisnik sa 6. sednice Predsedništva RS, 13. juni 1992 (0076-7938-0076-7938); SRNA je objavila predsedničku odluku istoga dana, 13. juna 1992 (0084-6224-0084-6224). Početkom avgusta, KARADŽIĆ se ponovo osvrnuo na svoju odluku u izveštaju o nedavnom hapšenju "zlikovaca" u Podrinju i Ključu: Objava KARADŽIĆA, 6. avgust 1992 (0048-8944-0048-8944).

⁴⁷⁴ "Uskoro specijalna jedinica," *Glas*, 29. april 1992 (0095-1922-0095-1922).

⁴⁷⁵ Glavni stab VRS izvestava o paramilitarnim formacijama na teritoriji Srpske Republike BiH, 28. jula 1992 (0094-9847-0094-9852).

⁴⁷⁶ 30. jula 1992, general Momir TALIĆ je izdao naredjenje u skladu sa izveštajem Glavnog štaba od 28. jula. U tom naredjenju je paramilitarnim grupacijama ponudjeno da se priključe VRS. Naredjenje Prvog krajiskog korpusa, 30. jula 1992 (0089-0621-0089-0623).

aktivnosti na moral bilo je razmatrano na sastanku MUP RS održanog u Beogradu 11. jula 1992.⁴⁷⁷

(318) U slučajevima kada integracija nije bila moguća, preduzete su mere da se ove paramilitarne grupacije razoružaju. Krajem jula 1992. počela je kampanja protiv tih paramilitarnih snaga. 29 jula Specijalna policija MUP RS zavela je potpunu blokadu opštine Zvornik.⁴⁷⁸ To je urađeno kao reakcija na probleme koje su dalje uzrokovale paramilitarne grupacije u ovoj oblasti, a posebno članovi "Žutih osa." 20. jula 1992. CSB Bijeljina je izvestio da paramilitarne formacije doprinose problematičnoj bezbednosnoj situaciji u opštini Zvornik.⁴⁷⁹ Ove paramilitarne grupe-kojima su komandovali ŽUČO (Žute ose), "PIVARSKI" i "NIŠKI" operisale su u opštini. Prva grupacija u čijem sastavu su bili kako lokalni regruti tako i građani Republike Srbije, bila je najmoćnija.

(319) Rezultat zvorničke operacije bilo je hapšenje nekoliko desetina pojedinaca. Oni su saslušani u vezi njihovih aktivnosti u prethodnom periodu.⁴⁸⁰ Podnet je i izveštaj o kriminalnim aktivnostima Žutih osa.⁴⁸¹ U izveštaju je napomenuto da oficiri vojne obaveštajne službe i SNB imaju podatke o tome da je bar jedan član Žutih osa "izvršio masakre-genocid protiv građana muslimanske nacionalnosti u Srpskoj Republici Bosni i Hercegovini". Isto tako su otkriveni dokazi da su Žute ose, do nedavno, to jest 11 jula, primale finansijsku i drugu pomoć od SJB Pale. Uhapsono je 65 pripadnika ove organizacije ali su krivične prijave podnete samo protiv njih 11. Preostala 54 pripadnika ove organizacije stavljena su na raspolaganje oružanim snagama RS. Međutim nema dokaza da je iko od njih izveden na sud i osuđen zbog zločina izvršenih protiv ne-rpskog stanovništva opštine Zvornik.

(320) U operaciji preduzetoj jula 1992, MUP RS nije uspeo da potpuno pokori ovu organizaciju. Septembra 1992, Goran ŽUGIĆ, rukovodilac RO SNB Birač, izvestio je da su se Vojin VUČKOVIĆ (poznatiji kao ŽUČO) i njegove Žute ose nekoliko puta pojavile u opštini Zvornik.⁴⁸² VUČKOVIĆ je pomenuo da je pripremao osvetu protiv poniženja koje je doživeo jula 1992. S

⁴⁷⁷ Kratak pregled rada MUP RS sa sugestijama za budući rad –izveštaj baziran na sastanku vodećih MUP RS funkcionera 11. jula 1992, jula 1992 (0324-1848-0324-1879).

⁴⁷⁸ Dnevni bilten MUP RS, 29. juni 1992 (0323-8106-0323-8106). Videti i SJB Zvornik MUP RS, CSB-u Bijeljina i CSB Sarajevo, 28. juli 1992 (0296-9632-0296-9632).

⁴⁷⁹ Izveštaj CSB Bijeljina, 20. juli 1992 (0074-1342-0074-1346).

⁴⁸⁰ Videti zvanične zapisnike izjava koje su dali članovi paramilitarnih grupacija CSB Bijeljina i SJB Bijeljina, 2. i 4. avgust 1992 (0076-8088-0076-8098; 0076-8344-0076-8346; 0075-8465-0075-8466; 0075-8467-0075-8470; 0076-6073-0076-6074; 0076-6079-0076-6100; 0076-8090-0076-8091; 0076-8114-0076-8120; 0076-8341-0076-8343).

⁴⁸¹ MUP RS, Administracija za eliminaciju zločina, "Informacije o aktivnostima MUP u otkrivanju kriminalnih aktivnosti paramilitarne formacije "Žute ose" na teritoriji srpske opštine Zvornik," 4. avgust 1992 (0324-7392-0324-7394); MUP RS, Administracija za eliminaciju zločina, 10. avgust 1992 (0324-2036-0324-2036).

⁴⁸² Goran ŽUGIĆ, šefu RO SNB Birač, 5. septembar 1992 (0324-7390-0324-7390).

obzirom na tu izjavu policija u Zvorniku je planirala kontra mere. ŽUGIĆ je u vezi ovog pitanja zatražio savet od svog pretpostavljenog, podsekretara SNB Dragana KIJČA. KIJČA je odgovorio istoga dana, potvrđujući pristup koji je već usvojen, i savetujući ŽUGIĆU da održi kontakt sa Milenkom KARIŠIKOM, komandantom Specijalne jedinice MUP RS.⁴⁸³ Zabrinutost u vezi Žutih osa je ponovo iskazana u izveštaju koji je SNB poslao Predsednistvu RS, vladi RS, MUP i VRS na dan 22. septembra 1992.⁴⁸⁴

(321) 27. jula 1992, CSB Doboje izvestio je o operacijama paramilitarnih formacija u svom AOR-u i poslao dug spisak predloženih kontramera Ministarstvu.⁴⁸⁵ Međutim kasnije su dobijene informacije o saradnji između paramilitarnih snaga i CSB Doboja. Po izveštaju iz novembra 1992, koji je sakupio SNB Sektor u CSB Banja Luka, Andrija BJELOŠEVIĆ, šef CSB Doboja, nedavno je stigao na ratište u opštini Teslić zajedno sa članovima specijalne jedinice CSB Doboje.⁴⁸⁶ Uz dozvolu lokalnog VRS komandanta pukovnika Slavka LISICE, BJELOŠEVIĆ je saradjivao sa pripadnicima paramilitarne organizacije Bosanskih Srba poznatije kao "Mice." Među njima su bili već kažnjavani kriminalci, a sama grupa je optužena od strane SJB Teslića da je izvršila napade na ne-srpske civile.⁴⁸⁷ SNB je izjavio da je takva saradnja suprotna uputstvima MUP RS. S obzirom na ranije susrete sa pripadnicima "Mica" u Tesliću, lokalno srpsko stanovništvo sa strahom i nezadovoljstvom je gledalo na saradnju između VRS, CSB Doboje i "Mica."

(322) 30. jula 1992, CSB Trebinje je završio izveštaj o aktivnostima paramilitarnih organizacija na teritoriji SAO Hercegovine. CSB Trebinje poslao

⁴⁸³ Podsekretar Dragan KIJČA Goranu ŽUGIĆU, 5. septembar 1992 (0324-7391-0324-7391). Videti i SNB Sarajevo Glavnom štabu VRS ili Ministru unutrašnjih poslova, 10. septembar 1992 (0323-8342-0323-8342).

⁴⁸⁴ SNB Sarajevo predsedniku Predsedništva RS, premijeru RS, ministru unutrašnjih poslova, i VRS, 22. septembar 1992 (0323-8334-0323-8334).

⁴⁸⁵ CSB Doboje MUP RS, 27. juli 1992 (0324-1970-0324-1972).

⁴⁸⁶ Zvanična nota SNB Sektora, CSB Banja Luka, 16. novembar 1992 (B007-9607-B007-9607a). Tokom 1993, SJB Teslić objavio je retrospektivnu istoriju događaja vezanih za SJB između septembra 1991. i septembra 1993. SJB Teslić, 25. septembar 1993 (B007-9512-B007-9515).

⁴⁸⁷ SJB Teslić, 8. juli 1992 (B001-2326-B001-2327). Istoga dana kao sutradan 19 lica je predato Osnovnom sudu u Tesliću. SJB Teslić istražnom sudiji, Osnovni sud Teslić, 8 jula 1992 (0211-7007-0211-7009), 9. jula 1992 (0211-7010-0211-7018). 1 jula 1992, komanda Prvog krajskog korpusa detaljno je izvestila o formiranju "srpskih dobrovoljaca" već početkom oktobra 1991. U istom izveštaju se napominju problemi sa paramilitarnim organizacijama. Prvi krajski korpus predsedniku RS Radovanu KARADŽIĆU, 1 jula 1992 (0324-6748-0324-6753). 3. jula 1992, Marinko CUKIĆ i Predrag MARKOČEVIĆ, dva službenika SJB Teslića u svojim zvaničnim notama opisali su loše ponašanje "Mice" in opštini Teslić, kao i veze između ove dve grupe i CSB Doboja. Zvanične note Marinka CUKIĆA i Predraga MARKOČEVIĆA, 3. juli 1992 (0211-7039-0211-7053).

je izveštaj MUP RS 4 avgusta⁴⁸⁸ o tome da su aktivnosti srpskih paramilitarnih grupa rasprostranjene u Hercegovini. Među najistaknutijim grupama bili su sledbenici ARKANA i Vojislava ŠEŠELJA. Umesto da pomažu RS snagama u borbama, ove grupacije su radje maltretirale lokalno stanovništvo i vršile zločine. Mnogi pripadnici ovih grupa imali su već podeblji kriminalni dosije. U izveštaju CSB Trebinje iz septembra 1992. kaže se da se ove grupacije moraju izgnati iz Istočne Hercegovine.⁴⁸⁹ U isto vreme, izvestan broj problematičnih osoba, uključujući kriminalce, uspeo je da se ubaci u redove policije. Prethodno i veliki angažman policijskih snaga na frontu, onemogućivao je MUP RS da obavlja svoje redovne dužnosti posebno u mestima poput Bileća.

(323) 5. avgusta 1992, SJB Sanski Most izvestio je da paramilitarne grupacije pale kuće i iz oportunitizma pljačkaju domove Muslimana i Hrvata u toj oblasti.⁴⁹⁰ Ove grupe su bile sastavljene uglavnom od vojnika koji su ratovali bez dozvola njihovih pretpostavljenih. Oko 90% zločina u opštini izvršili su "vojnici ili pripadnici vojnih i paravojnih grupacija." ŽUPLJANIN je preporučio potonje akcije usmerene protiv paramilitarnih grupa u opštini Sanski Most.⁴⁹¹

(324) No u avgustu 1992. nije postojao jedinstven stav MUP RS prema paramilitarnim organizacijama Bosanskih Srba. Mada je samo ministarstvo osuđivalo aktivnosti ovih organizacija, istaknuti funkcioneri ministarstva su nastavili selektivno da saradjuju sa njima bez ikakvih disciplinskih posledica.⁴⁹² 5. avgusta 1992, šef SJB Ilidža, Tomislav KOVAČ, poslao je gnevan izveštaj Ministru Miću STANIŠIĆU u kojem je na vrlo ličan način napao VRS jedinice na Ilidži zbog kukavičluka i neposvećenosti.⁴⁹³ KOVAČ je primetio da su ga ove okolnosti navele da se oslanja na "srpske dobrovoljce," kao što je to već i činio od početka rata.⁴⁹⁴ KOVAČ je priložio spisak oružja i municije podeljen ovim "dobrovoljcima." Sledećeg dana

⁴⁸⁸ CSB Trebinje MUP RS, 4. avgust 1992 (0074-1280-0074-1289).

⁴⁸⁹ CSB Trebinje, "Informacije o radu i trenutnim problemima CSB Trebinje," septembar 1992 (0074-1262-0074-1278). Ovaj izveštaj je podnet 17. septembra 1992. CSB Trebinje MUP-u RS, 17. septembar 1992 (0074-9783-0074-9784).

⁴⁹⁰ SJB Sanski Most CSB Banja Luka, 5. avgust 1992 (0047-8745-0047-8746).

⁴⁹¹ CSB Banja Luka šefovima svih CSB, 18. avgust 1992 (P004-3045-P004-3045).

⁴⁹² Videti izveštaj MUP RS o pokušaju rasformiranja paramilitarnih organizacija ili njihovog integrisanja u objedinjenu komandu oružanih snaga RS. MUP RS, Administracija za poslove i zadatke policije, 3. avgust, 1992 (0296-9730-0296-9735; N.B. ovo je fragment kompletnog izveštaja). Videti isto tako u vezi iste teme, MUP RS, Administracija za poslove i zadatke policije MUP RS, 10. avgust 1992 (0296-9622-0296-9624) i CSB Sarajevo, "Izveštaj o radu za period od jula do septembra 1992," oktobar 1992 (0297-0877-0297-0883).

⁴⁹³ SJB Ilidža faks Ministru Miću STANIŠIĆU, 5. avgust 1992 (0323-8499-0323-8505).

⁴⁹⁴ Verovatno su među "Srpskim dobrovoljcima" bile jedinice Željka RAŽNATOVIĆA "Arkana." U intervjuu datom marta 1996, KOVAČ je izjavio da je 1992. pozvao Arkanove snage da dodju na Ilidžu. Intervju sa Tomislav KOVAČOM u *Intervju*, 1. mart 1996 (0216-1686-0216-1691).

KOVAČ je unapredjen u Pomoćnika ministra i šefa administracije za pitanja i zadatke policije.⁴⁹⁵

(325) 17. avgusta 1992, CSB Sarajevo je prijavilo da je bilo uspešno u suzbijanju dejstava paramilitaraca u oblasti jurisdikcije ovoga centra.⁴⁹⁶ To je uradjeno u saradnji sa Policijskim odredom MUP RS. Primećeno je da je rezervno policijsko osoblje ilegalno učestvovalo u aktivnostima ovih paravojnih formacija. Sredinom avgusta CSB Trebinje je obavestilo da su neke paramilitarne grupacije i dalje aktivne u delovima Hercegovine pod kontrolom Bosanskih Srba.⁴⁹⁷ Policija je isto tako primetila da su ove grupa bile angažovane u borbama za vlast u regionu. 8. septembra 1992, CSB Sarajevo je izjavio da su paramilitarci, neki čak iz Srbije, jos uvek aktivni u opštini Bratunac. "SJB radi na raspuštanju tih formacija putem sile, i uz pomoć vojnih i civilnih vlasti pokušava da ih stavi pod komandu Oružanih snaga Republike Srpske."⁴⁹⁸

(326) 10. septembra 1992, SJB Sarajevo Centra prijavila je incident u koji su bili umešani pripadnici jedne "četničke organizacije."⁴⁹⁹ Po SJB medju posledicama incidenta je predstojeće uskraćivanje gostoprinstva Četnicima. Samo mesec dana kasnije, CSB Bijeljina je primetio da su naoružani pripadnici Srpske radikalne stranke pokušali da ukradu dva tenka iz vojne kasarne.⁵⁰⁰

Nacrt godišnjeg izveštaja MUP RS za 1992.

(327) Januara 1993, MUP RS je objavio izveštaj o svojim aktivnostima sa namerom da ga predstavi vladi RS.⁵⁰¹ U ovom izveštaju razmotreni su skoro svi važni aspekti rada ministarstva od njegovog osnivanja

⁴⁹⁵ Odluka Ministra Mića STANIŠIĆA, 6. avgust 1992 (fi20-0595-fi20-0595).

⁴⁹⁶ CSB Sarajevo, "Procena političko- bezbednosne situacije i rada centra za period od 1. jula do 15. avgusta", 17. avgust 1992 (0074-9687-0074-9700).

⁴⁹⁷ CSB Trebinje, "Procena političko-bezbednosne situacije na teritoriji CSB Trebinje", 19. avgusta 1992 (0074-9651-0074-9663).

⁴⁹⁸ CSB Sarajevo, 8. septembar 1992 (0296-9107-0296-9110).

⁴⁹⁹ SJB Sarajevo Centru CSB Sarajevo, 10. septembar 1992 (0324-2034-0324-2035).

⁵⁰⁰ Izveštaj CSB Bijeljina, 7. oktobar 1992 (0323-8178-0323-8178).

⁵⁰¹ Nacrt godišnjeg izveštaja MUP RS za 1992, januar 1993 (fi20-1276-fi20-1319).

Ovaj nacrt je predstavljen od strane Administracije za analitičko-informaciona pitanja Stručnom kolegijumu MUP RS na sednici iste, a onda je bio podnet vladi. U uvodu nacrt izveštaja naznačeno je da će sve administracije MUP RS imati priliku da pregledaju ovaj izveštaj kako bi dale svoje napomene pogotovo u pogledu "onog što nedostaje u njemu, ili što nije kompletirano". Ti nekompletni ili neuključeni delovi odnosili su se na "izveštaj o radu specijalne brigade", kao i na informacije o broju službenika krajem 1992. i broju nestalih vozila. U jednom intervjuu datom *Ekstra Magazin*u za vreme svog mandata na mestu Direktora Biroa RS u Beogradu (to jest posle sredine januara 1993), Momčilo MANDIĆ je izjavio da je Godišnji izveštaj MUP RS za 1992. jedini ministarski godišnji izveštaj koji je prihvaćen bez ikakvih rezervi. Nedatirani intervju sa Momčilom MANDIĆEM, *Ekstra Magazin* (0208-3700-0208-3701).

u aprilu 1992. do kraja godine, a na nekoliko mesta su iznete informacije o aktivnostima srpskih policijskih oficira u MUP SRBiH 1991. i početkom 1992. Procena ovoga izveštaja po meni pretstavlja pravu tačku za zaključivanje ove analize MUP RS.⁵⁰²

(328) Na samom početku godišnjeg izveštaja iznete su neke opšte primedbe. Najvažnija je svakako sledeća: "Od samog početka rata skoro celokupno osoblje organa unutrašnjih poslova je bilo angažovano u ratnim aktivnostima usmerenim ka oslobadjanju okupiranih teritorija i zaštiti oslobodjenih sprskih teteritorija. To isto se u velikoj meri događa i danas." MUP RS, a pogotovo njegove specijalne policijske jedinice dale su "značajan doprinos borbi srpskoga naroda".

(329) Prvi deo izveštaja bavi se stvaranjem MUP RS i njegovim učešćem u borbenim aktivnostima. Svi delovi Ministarstva "od samog vrha u sedištu ministarstva, pa do Centara za državnu bezbednost i Stanica za javnu bezbednost" učestvovali su u ovim aktivnostima. U nekim oblastima policija je maltene neprekidno bila angažovana u borbama. Mesečni proseki borbenih aktivnosti službenika MUP RS govori sam za sebe: "14 700 policijskih oficira, sa preko 300 000 dana učešća u borbama, ili 1,451 policijskih oficira, u proseku, svaki dan." Od svih CSB, CSB Banja Luka imao je najveće učešće u borbama – 29% od totala. Policija iz CSB Banja Luka učestvovala je "u borbama na skoro svim ratištima Republike Srpske." Na zahteve drugih vladinih institucija, MUP RS je stavio 6,167 policijskih oficira, uglavnom rezervnog osoblja, na raspolaganje VRS-u. Isključujući gubitke u sedištu ministarstva, 297 službenika MUP RS je poginulo u borbama, "što je značilo da je svaki dan jedan policajac gubio život". (776 oficira je bilo ranjeno.)

(330) U izveštaju se tretiraju zasebno i redom događaji u svakom regionu, to jest oblasti jurisdikcije svakog CSB. U "regionu Banja Luka" policija je razoružavala grupe, "a pridruživala se armiji Republike Srspe kada je to bilo potrebno." Snage CSB Banja Luka i VRS saradivale su u "slamanju oružanog otpora muslimansko-hrvatskih snaga." Posle osnivanja nezavisne policijske brigade u novembru 1992, pripadnici CSB Banja Luka učestvovali su u borbenim akcijama čak u Rajlovcu i Oračju. "Osim što je učestvovala u borbama na prvoj liniji fronta, policija je direktno vršila *čiscenje* terena od preostalih neprijateljskih grupa i pojedinaca."

(331) U godišnjem izveštaju se opisuju značajni i konkretni naponi od strane bosansko-srpskih službenika u MUP da potkopaju to ministarstvo. Među tim aktivnostima bilo je regrutovanje srpskih službenika MUP SRBiH za rad na "ilegalnoj organizaciji Srpskog MUP," kao i "ilegalno naoružavanje potvrđenih aktivnih službenika radi rada u Srpskom MUP". U nekim delovima Bosne i Hercegovine, Srbi su uz pomoć Srba iz MUP SRBiH "ilegalno"

naoružavani u opštinama pod kontrolom SDS-a.⁵⁰³ Osim toga unilateralne akcije Srba iz MUP SRBiH isle su dalje od ilegalne raspodele oružja. "Potrebno je naglasiti da su već u oktobru 1991. svi SJB sa teritorije Istočne Hercegovine stavili više od polovine svojih rezervnih snaga na raspolaganje JNA, bez odobrenja ondašnjeg MUP SRBiH. Specijalna policijska jedinica SAO Hercegovine je poslata na dubrovačko ratište. Ona je kasnije učestvovala u akcijama u opštinama Čapljina i Mostar." Sve je to doprinelo "pripremanju za finalnu podelu MUP SRBiH."

(332) Po izveštaju, završni čin priprema za osnivanje MUP RS bio je "slanje faksa osoblju u kojem se ono obaveštava da će raditi u srpskom MUP (krajem marta), o pripremanju za Zakon o unutrašnjim poslovima, o usvajanju tog zakona od strane Skupštine srpskog naroda (sredina marta), podeli specijalne jedinice, oslobadjanju škole u Vračima, itd."

(333) U zasebnom delu izveštaja opisuje se rad Službe nacionalne bezbednosti. Pored pohvala izrečenih na račun obaveštajnog i kontraobaveštajnog rada SNB, u izveštaju se naglašava saradnja između SNB i obaveštajne službe VRS. Medjutim u izveštaju se isto tako primećuje da je SNB bio predmet sumnji i netrpeljivosti.

(334) Analizirajući proteklih 8 meseci rada Službe javne bezbednosti izveštaj priznaje dramatičan porast zločina po izbijanju rata. U izveštaju su iskreno pomenute mnogobrojne, pljačke, kradje i rasprostranjeno "ratno profiterstvo." Oružane i organizovane grupe su često vršile ova krivična dela. U redovima kriminalaca, pre svega paramilitarnih grupacija, često su se mogle naći "uniformisane osobe, ali i vojni i policijski rezervisti. Uz to su pojedini kriminalci često nosili kamuflažne uniforme sa obeležjima VRS i policije." Policija je uložila napore da razoruža paramilitarne formacije.

(335) U izveštaju je rečeno da je broj finansijskih krivičnih dela značajno porastao.

(336) I na kraju u izveštaju je primećeno da su počinjeni zločini protiv "humanosti i međunarodnog zakona." Registrovano je 101 takvih nedela, a 93 krivičnih prijava je podneto protiv 321 osobe, ali se u izveštaju kaže da je broj tih nedela verovatno veći. Pojednosti o tim osobama ili aktivnostima su isto tako sadržane u izveštaju. Stanje dokumentacije okarakterisano je kao "nezadovoljavajuće." Medjutim, u izveštaju je navedeno da Ministarstvo stalno šalje zahteve za istragom u vezi ratnih zločina.

(337) U izveštaju je primećeno da su povremeno lose komunikacije, pogoršane ratnim stanjem, uz manjak kvalifikovanog personala, sprečile bolje izveštavanje u okviru ministarstva. No ipak obilje spoljnih i unutrašnjih

⁵⁰² Osim ako nije drugacije naznačeno, svi citati iz ovog odeljka su iz Nacrta godišnjeg izvetaja MUP RS za 1992, januar 1993 (fi20-1276-fi20-1319).

⁵⁰³ Uporediti jezik teksta sa onim korišćenim u opisu saradnje između SDS i MUP RS u Godišnjem (april-decembar 1992) izveštaju CSB Sarajevo objavljenog januara 1993 (0297-0890-0297-0902). "U organizaciji SDS, nosilac aktivnosti i sredstava za oslobadjanje srpske nacije, organi unutrašnjih poslova, kako bi se reklo, prvi su ušli u bitku za oslobadjanje srpske nacije."

izveštaja u vezi sa unutrašnjim poslovima i bezbednosnom situacijom je napisano. Medju njima i 150 izdanja "Bilterna dnevnih događaja". Pored toga, Premijer je primio oko 90 različitih dokumenata, a predsednik i članovi Predsedništva primili su više od 80 dokumenata u proteklih 8 meseci. Usvojeni su i primenjeni propisi i pravila o izveštavanju, unutrašnjoj organizaciji Ministarštva i dišciplinskoj odgovornosti.

(338) Razmatrajući situaciju u vezi sa osobljem u ministarstvu, godišnji izveštaj naglašava da su "srpski patriotizam i profesionalnost" bili glavni kriterijum u implementaciji personalne politike. Fluktuacija u obimu osoblja je bila prilično velika. 210 službenika je ukupno otpušteno iz MUP RS, a 29 njih se suočilo sa krivičnim optužbama, dok je 59 pojedinaca bilo suspendovano. U CSB Banja Luka, 59 službenika specijalne policije je otpušteno zbog njihovog odbijanja da se angažuju u borbama van njihovog regiona. Što se tiče specijalnih policijskih jedinica u MUP RS, ostvarena je njihova centralizacija. CSB specijalne jedinice su rasformirane u korist formiranja "jačih, objedinjenih jedinica."

(Sa engleskog prevela: Ivana Damjanovic)

Razaranje kulturne baštine na Kosovu 1998 – 1999: posleratno istraživanje¹

1.1. Istorijat istraživanja

Tokom i posle sukoba na Kosovu 1998 – 1999, sa raznih strana su iznošene optužbe o razaranju kulturne baštine. U načelu, te optužbe su stizale iz sledećih izvora: državnih organa i profesionalnih institucija u Saveznoj Republici Jugoslaviji (SRJ), Srpske pravoslavne crkve, razgovora sa izbeglicama sa Kosova koje su obavile humanitarne organizacije i druge nevladine organizacije i medijskih izveštaja iz zone sukoba. (Vidi Dodatak 3)

Po prestanku neprijateljstava u junu 1999. bilo je očigledno da postoji neodložna potreba za nezavisnom procenom onoga šta se desilo sa kulturnom baštinom na Kosovu za vreme sukoba. Međutim, u jeku ljudske drame s povratkom izbeglica posle rata, otkrića masovnih grobnica i drugih dokaza o zločinima, kao i zbog neodložne potrebe da se ljudima obezbedi smeštaj pre početka zime, sudbina baštine nije imala prioritarno mesto na spisku briga međunarodnih organizacija koje su bile aktivne na Kosovu. Kao odgovor na to, autori su u julu 1999. pokrenuli projekat kulturne baštine na Kosovu. Prvi zadatak tog projekta bio je da se pripremi i sprovede posleratno istraživanje na terenu na Kosovu. To istraživanje je potpomognuto bespovratnim sredstvima od Packardovog instituta društvenih nauka, a pokrovitelj je bio Harvardski univerzitet.

Prva dva meseca istraživanja bila su posvećena prikupljanju sveobuhvatne baze podataka iz svih raspoloživih primarnih i sekundarnih izvora, koji su dokumentovali kulturnu baštinu Kosova pre rata, kao i uspostavljanju kontakata sa međunarodnim ekspertima i lokalnim izvorima na Kosovu. Posle informativnog sastanka koji je s nama održalo osoblje Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), autori su otišli na Kosovo i od 13. do 31. oktobra 1999. sproveli istraživanja na terenu i prikupili dokumentaciju iz lokalnih izvora.

Dodatna dokumentacija pribavljena je prilikom kasnijih obilazaka Kosova u oktobru 2000. i martu 2001, kao i od civilne administrativne misije

¹ Glavni istražitelji: Andrew Herscher i András Riedlmayer, Tehnički producent: Donna Viscuglia © 2001 Kosovo Cultural Heritage Project, Cambridge, Massachusetts USA.

UN – a, zvaničnika Srpske pravoslavne crkve, islamske zajednice na Kosovu, projekta EU/IMG /International Management Group – Grupa za međunarodni menadžment/, gradskih i regionalnih institucija i organizacija i iz drugih izvora.

1.2 Ciljevi i metodologija istraživanja

Osnovni cilj istraživanja bio je da se dokumentuju slučajevi namernog uništenja kulturnog blaga tokom sukoba na Kosovu 1998 – 1999. i neposredno posle njega.

Kada se ne radi o neizbežnoj vojnoj neophodnosti, namerno uništenje kulturnog blaga predstavlja kršenje međunarodnog prava i oni koji su odgovorni zato što su naredili ili izvršili takve nasrtaje mogu se krivično goniti za ratne zločine. Prema statutu MKSJ – a, ti zločini obuhvataju “konfiskovanje, razaranje ili sračunato nanošenje štete institucijama namenjenim upražnjavanju vere, dobrotvornom radu, obrazovanju, umetnosti i nauci, istorijskim spomenicima i umetničkim i naučnim delima”.¹

Ovo istraživanje nije bilo ograničeno na objekte koje je Zavod za zaštitu spomenika kulture Kosova označio kao istorijske spomenike.² Iako Haška konvencija iz 1954. zahteva da zaštićeni spomenici budu označeni i obeleženi kao takvi, u Protokolima I i II iz 1977. kao dodacima Ženevskih konvencija iz 1949. koristi se mnogo šira formulacija, koja je upotrebljena i u Statutu MKSJ – a. Štaviše, kriterijumi koje su jugoslovenske vlasti primenile prilikom sastavljanja spiska spomenika za zaštitu na Kosovu pre rata uslovljeni su u velikoj meri ideološkim razlozima.³

Stoga je ovo istraživanje pokušalo da utvrdi stanje svih kulturnih i verskih spomenika na Kosovu, bez obzira na to da li se nalaze na spisku ili ne, za koje se tvrdi da su uništeni ili oštećeni tokom sukoba na Kosovu 1998 – 1999, prema navodima jugoslovenskih državnih i profesionalnih institucija, na

¹ Statut Međunarodnog suda i optužnica koja je u maju 1999. podignuta protiv jugoslovenskog predsednika Slobodana Miloševića i drugih najviših jugoslovenskih i srpskih funkcionera, u kojoj se, među ostalim optužbama, navodi i “razaranje nesrpskih stambenih područja i kulturnih i verskih objekata”, može se naći na internet stranici <http://www.un.org/icty/index.html>.

² Ova institucija je osnovana 1952. kao Institut za zaštitu i proučavanje kulturnih spomenika u Autonomnoj Pokrajini Kosovo i Metohija. Za spisak istorijskih spomenika Kosova, vidi Mileta Mili, ur., Kulturna baština Kosova i Metohije (Beograd: Institut za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije, 1999).

³ Do izbivanja sukoba 1998-1999, oko 210 srpskih pravoslavnih spomenika (crkve, manastiri i groblja) na Kosovu dobilo je mesto na tom spisku, uključujući 40 crkava sagrađenih između 1930-ih i 1990-ih. Nasuprot tome, od preko 600 džamija na Kosovu, samo 15 upisano je kao istorijski spomenici, iako više od polovine tih džamija potiče iz perioda otomanske vlasti (14-19. vek). Vidi Mili, ur., Kulturna baština Kosova i Metohije.

osnovu razgovora sa izbeglicama, iz medijskih izveštaja i drugih izvora. Istraživanje je takođe ocenilo tvrdnje o posleratnim nasrtajima iz osвете na kulturne i verske spomenike srpskog stanovništva na Kosovu.

2.0 Rezultati istraživanja

2.1 Oštećenja kulturne baštine koja se pripisuju NATO bombardovanju

Jugoslovenske vlasti i drugi tvrdili su da su važni istorijski i verski spomenici i znamenitosti na Kosovu uništeni ili teško oštećeni u vazдушnim udarima NATO – a, među njima: Gračanica, manastir Dečani, Pečka patrijaršija, Crkva gospe Ljeviške i Sinan pašina džamija u Prizrenu, Muzej Prizrenske lige, Hadum džamija u Đakovici/Gjakova/, istorijski bazari u Đakovici i Peći/Peja/, katolička crkva Svetog Antona u Đakovici i dva stara mosta iz vremena Turaka: Terzijski most/Ura e Terzive/ i Tabački most/Ura e Tabakeve/ kod Đakovice. Tvrdilo se da su istorijska jezgra Prizrena i Prištine takođe potpuno uništena u NATO bombardovanju.

Od gore pomenutih lokacija, utvrđeno je da ni na jednoj nema znakova oštećenja koja bi se mogla pripisati vazдушnim napadima. Za neke znamenitosti, uključujući srpske pravoslavne spomenike i nekoliko nesrpskih kulturnih znamenitosti (Sinan pašina džamija, dva turska mosta), utvrđeno je da su apsolutno netaknuti.

Ostali su oštećeni ili uništeni, ali je šteta očigledno naneta sa zemlje (Muzej Prizrenske lige, džamija Hadum, istorijski bazari u Peći i Đakovici), a ne iz vadauha. Katolička crkva Svetog Antona u Đakovici nije pogođena u vazдушnim napadima, već ju je preuzela Vojska Jugoslavije koja ju je pretvorila u vojni objekat. Spomenici u istorijskom jezgru Prizrena bili su potpuno netaknuti, izuzev Muzeja Prizrenske lige. Tri stare kuće u starom delu Prištine srušile su se od udara vazdušne mase kada je raketa NATO – a pogodila zgradu PTT – a, ali glavni spomenici u starom gradu nisu pretrpeli štetu.

U ruralnim delovima, krov jedne seoske džamije (u Jablanici kod Prizrena) oštećen je u vazдушnom udaru NATO – a, kako je to potvrdila Islamska zajednica. Jedna katolička crkva koja je van upotrebe (crkva Svetog Petra i Pavla u Đakovici) takođe je pretrpela oštećenja usled vazdušnog udara prilikom raketnog udara na obližnju bazu Vojske Jugoslavije. Druge štete nanete kulturnoj baštini koja bi se mogla pripisati akciji NATO – a nije bilo.

2.2. Oštećenja civilne arhitekture od istorijskog značaja

Napadi na civilne građevine od istorijskog značaja bili su usredsređeni na dve vrste ciljeva: gradska jezgra iz turskog vremena, koja se sastoje od trgovačkih zgrada i kompleksa džamija, i tradicionalne stambene zgrade i u urbanim i u ruralnim delovima (vidi kartu oštećenih/uništenih civilnih građevina od istorijskog značaja).

Tri od četiri dobro očuvana gradska jezgra na Kosovu pretrpela su teška razaranja tokom proleća 1999. – Peć, Đakovica i Vučitrn/Vushtrri/. Uprkos optužbama jugoslovenskih vlasti, na osnovu prirode oštećenja bilo je očigledno da to razaranja nije posledica bombardovanja iz vazduha, već požara izazvanih na zemlji, unutar pojedinačnih zdanja. Očevici su u svojim izjavama identifikovali srpske policajce, pripadnike Vojske Jugoslavije i paravojnih snaga, a u nekim slučajevima i srpske civile kao počinioc tih napada. Izgleda da je cilj tih napada bilo uništenje građevina i kulturnih i verskih spomenika vezanih za albansko stanovništvo Kosova; svako gradsko jezgro sastojalo se od građevina iz vremena Turaka i zgrada iz 20. veka i u svakom pojedinačnom slučaju moderne zgrade su bile uglavnom netaknute ili su pretrpele samo kolateralnu štetu.

Kula je utvrđena kuća od kamena tipična za ovaj deo Balkana. Na Kosovu je pre rata postojalo najmanje 500 kula, koje su bile koncentrisane u zapadnim i severnim delovima pokrajine. Dok su kule u gradovima građene kao zasebne građevine, u seoskim područjima su građene u sklopu kompleksa od 15 ili 20 zgrada. Većina kula na Kosovu sagrađene su tokom 18. i 19. veka i u njima su generacijama živele iste albanske porodice. Kule nisu bile samo povezane sa određenim porodicama koje su ih sagrađile i u njima živele, već su svuda važile i za simbol albanske kulture i identiteta. I u selima i u gradovima, kule su bile mete napada tokom 1998. i 1999. U mnogim slučajevima kula je spaljena, dok su sve okolne zgrade ostale neoštećene. U nekim slučajevima očevici su, kao počinioc napada na kule, identifikovali srpske vojnike (kula Shabana Curija u kula Kamera Hasana Pavataja u Gornjem Streocu/Strellc i Eperm/) ili srpske civile (kula Jashara Pashe, Peć). U nekim slučajevima (Peć), jedino su ostale one kule u gradu čiji su vlasnici bili Srbi ili u kojima su živeli Srbi.

Istraživanje sadrži 45 odrednica koje dokumentuju oštećene ili uništene kule. Pošto se veliki broj kula nalazio u selima ili na seoskim područjima koja autori istraživanja nisu mogli da obiđu zbog loših puteva, ovo istraživanje nesumnjivo prikazuje manju štetu od one koja je stvarno naneta kulama na Kosovu. Celovita posleratna istraživanja kula nedavno su, pod pokroviteljstvom UNMIK – a, obavljena u pet opština: Peći, Dečanima/Decan/, Đakovici, Istoku i Klini. Ta istraživanja ukazuju na to da su kule na Kosovu bile glavna meta napada tokom 1998 – 1999. U opštini Dečani, na primer, od 263 kule, 70 je potpuno ili gotovo potpuno uništeno (kategorija V), a još 161 je znatno oštećena (kategorije III i IV); podaci našeg istraživanja govore da je do ovih oštećenja većinom došlo tokom 1998. i 1999.

Konak je drugi oblik tradicionalne urbane stambene građevine iz otomanskog vremena. Mnogi konaci na Kosovu dobili su ime po uglednim albanskim porodicama koje su generacijama živele u njima i oni čine opštinske ili regionalne spomenike. Kao i kule, konaci su često birani za podmetanje požara. U mnogim slučajevima je utvrđeno da je oštećeni ili uništeni konak okružen neoštećenim modernim zgradama.

2.3 Oštećenja islamske arhitektonske baštine

Islamska arhitektonska baština na Kosovu obuhvata džamije, tekije (zgrade za dervise iz sufijskih laičkih bratstava), medrese (teološke škole), mektebe (osnovne verske škole gde se izučava Koran), islamske biblioteke, hamame (kupati), turbeta (mauzoleje) i tradicionalne pijace, sagrađene kao pomoć islamskim dobrotvornim organizacijama. Sve vrste gore pomenutih građevina napadnute su tokom 1998. i 1999, pri čemu je najviše napada bilo na džamije.

Prema statističkim podacima objavljenim 1993, na Kosovu je bilo 607 džamija. Od tog broja, 528 su bile bogoslužne džamije od kojih je 498 bilo u aktivnoj upotrebi, a 79 su bile manje lokalne improvizovane bogomolje (mesdzid) od kojih je 70 korišćeno aktivno.⁴ Tokom 1998 – 1999. oštećeno je ili uništeno otprilike 225 tih džamija. Ta oštećenja su u velikoj meri bila rezultat napada usmerenih na džamije: eksplozivnih naprava podmetnutih u džamiji ili unutar minareta; artiljerijske vatre otvorene na minaret ili požara podmetnutog u džamiji. U nekim slučajevima, takvi napadi bili su praćeni ispisivanjem antialbanskih ili prosrpskih grafita po zidovima džamije ili unutar mihraba (ovalno udubljenje u zidu džamije za molitvu) i vandalizmom nad verskim spisima (iscepani, spaljeni i oskrnavljeni Kurani) i stvarima u džamiji. U nekim kontekstima, džamije i druga islamska arhitektonska baština bili su jedini objekti u kraju na koje je izvršen napad. U opštini Peć tokom 1998. i 1999. napadnut je svaki od 49 islamskih spomenika na tom području: 36 džamija, od kojih polovina potiče iz perioda od 15. do 18. veka, dva sufijska hrama (tekije ili derviške zgrade), jedna medresa iz 18. veka, hamam iz 15. veka, svih devet mekteba (muslimanskih osnovnih verskih škola) i istorijski arhiv i biblioteka islamske zajednice.

2.4 Oštećenja katoličke arhitektonske baštine

Katolička arhitektonska baština na Kosovu obuhvata crkve, ženske i muške samostane crkvenih redova, kao i neke hramove u ruralnim delovima. U područja sa znatnim prisustvom katoličkog življa spadaju severozapadno Kosovo (opština Klina), zapadno Kosovo (oblast Has zapadno i južno od Đakovice) i jugozapadno Kosovo (oblast Skopske Crne Gore/Karadaka/ kod Vitine/Viti/). Katoličkih crkava ima i u okolini Prizrena, kao i u samom gradu koji je i sedište katoličke biskupije, i u većini većih gradova Kosova. Katolici su većinom poreklom Albanci, a u malom broju ima i Hrvata i Roma.

Na osnovu našeg rada na terenu, informacija dobijenih od lokalnog katoličkog sveštenstva i iz drugih izvora, stiče se utisak da je šteta naneta katoličkim crkvama bila ograničena na nekolicinu seoskih crkava kod Đakovice

⁴ Statistički podaci o džamijama na Kosovu objavljeni u *Dituria Islame*, br. 49 (maj 1993).

i Kline (ukupno je oštećeno sedam crkava, a dve su uništene). Čak i u oblastima gde je bilo masovnog paljenja albanskih kuća i uništenja islamskih verskih spomenika (npr. oblast oko Beca, blizu jezera Radonjić), katoličke crkve i većina kuća Albanaca katolika ostale su neoštećene.⁵

Katoličku crkvu svetog Antona u Prištini i katoličku crkvu sv. Antona i susedni franjevački samostan u Đakovici zauzeli su pripadnici Vojske Jugoslavije na početku vazdušnih napada NATO – a i koristili su ih kao vojne objekte, što predstavlja kršenje zakona ratovanja slično zloupotrebi simbola Crvenog krsta. U slučaju crkve u Prištini, radarski uređaj za protivvazдушnu odbranu VJ – a bio je postavljen na crkveni toranj, ugrožavajući i crkvu i okolno gusto naseljeno stambeno područje. U slučaju crkve u Đakovici, oficiri i vojnici iz obližnje baze Vojske Jugoslavije premestili su se u crkvu, županijsku zgradu i samostan “pola sata pre nego što je počelo bombardovanje NATO – a”, prema tvrdnji župnika. Pripadnici VJ – a iselili su sveštenike i opatice i u naredna dva meseca koristili su crkvene zgrade kao komandni centar.⁶

2.5 Oštećenja srpske pravoslavne arhitektonske baštine

Srpska pravoslavna arhitektonska baština na Kosovu obuhvatala je crkve, manastire i groblja. U mnogim objavljenim statističkim podacima o broju crkava na Kosovu ne precizira se razlika između aktuelnih crkava i arheoloških lokacija.⁷ U nedavno objavljenoj publikaciji Zavoda za zaštitu spomenika kulture Republike Srbije, kao spomenici i objekti pod zaštitom države pominje se 210 srpskih pravoslavnih crkava, manastira i groblja na Kosovu.

Jugoslovenske vlasti su tvrdile da je NATO gađao ili ošteti pravoslavne crkve i manastire u vazдушnim udarima tokom proleća 1999. Ispostavilo se da su neosnovane sve optužbe da je NATO bombardovanjem naneo štetu crkvama i manastirima na Kosovu. Neka zdanja za koje se tvrdilo da su oštećena u bombardovanju bila su, zapravo, potpuno neoštećena (npr. Pečka patrijaršija, Gračanica, Visoki Dečani). Za neke građevine za koje se

⁵ U Bincu/Bince/ (opština Vitina), katoliki sveštenik nam je rekao da su srpski vojnici proterali njegove vernike, zajedno sa njihovim susedima Muslimanima, da je 50 od 250 kuća u županiji spaljeno, ali da je katolika crkva u Bincu, u koju se sklonilo 200 žena, dece i invalida, ostala netaknuta.

⁶ VJ je takođe preuzela Narodnu i univerzitetsku biblioteku u Prištini, glavnu zgradu Kosovskog muzeja i Arhiv Kosova u Prištini i koristila ih kao vojne objekte tokom vazдушnih udara NATO-a. Vidi A. Riedlmayer, “Museums in Kosovo: A First Post-War Assessment” /“Muzeji na Kosovu: Prva posleratna procena”/, <http://www.bosnia.org.uk/bosrep/marjune00/museums.htm> i “Libraries and Archives in Kosovo: A Postwar Report” /“Biblioteke i arhivi na Kosovu: Posleratni izveštaj”/, <http://bosnia.org.uk/bosrep/decfeb00/libraries.htm>.

⁷ Spisak srpskih pravoslavnih spomenika u jednom standardnom izvoru, Gojko Suboti, *Kosovo: Art of the Sacred Land* /Kosovo: Umetnost svete zemlje/ (New York: Monacelli Press, 1998), sadrži mnoga danas već uništena ili nepostojeća zdanja.

tvrdilo da su oštećene u bombardovanju utvrđeno je da su zaista bile oštećene, ali je priroda tih oštećenja ukazivala na to da ona nisu mogla biti naneta vazдушnim udarima (Drsnik).

Međutim, blizu 80 pravoslavnih crkava i manastira oštećeno je ili uništeno od juna do oktobra 1999, većina u sedmicama neposredno posle obustave neprijateljstva u junu 1999. Oko 40 tih građevina bile su izložene vandalizmu i oko 40 zdanja je pretrpelo teška oštećenja konstrukcije ili su potpuno uništena. Ta zdanja su većinom bila seoske crkve, od kojih su mnoge sagrađene u poslednjih 20 godina. Oko 15 ih je poticalo iz srednjovekovnog perioda. Glavna srednjovekovna pravoslavna svetišta su, međutim, pod stalnom stražom KFOR – a i nisu oštećena. Veliki broj napada na srpske pravoslavne crkve desio se na područjima na kojima se prethodno na meti napada našla islamska arhitektonska baština, pa su ti napadi možda izvršeni u znak odmazde (na primer, Zočište/Zoqishte/, Mušutište/Mushutisht/, izvestan broj opština na jugoistoku Kosova). Međutim, neki napadi desili su se na područjima gde za vreme rata nije bilo odgovarajućeg razaranja islamske arhitektonske baštine (na primer, na područjima oko Kline/Kline/ i Uroševca/Ferizaj/).

U periodu između oktobra 1999. i pisanja ovog izveštaja prijavljeno je još 11 incidenata koji su za posledicu imali oštećenja srpske pravoslavne arhitektonske baštine. U devet incidenata radilo se o ponovljenim napadima na spomenike kojima su prethodno već naneta oštećenja.

**PRESRETNUTI
TELEFONSKI
RAZGOVORI
GLAVNIH
PROTAGONISTA
RATA**

Razgovor Radovana Karadžića i Vladislava Jovanovića
dana 5. 1. 1992.

Nepoznati muškarac: O čemu se sve tu radi...

Radovan Karadžić: Da, da.

Nepoznati muškarac: Tako je.

Radovan Karadžić: U redu, sada ću pozvati Vlatka da...

Nepoznati muškarac: Hajde, zovite ga.

Radovan Karadžić: U redu.

Nepoznati muškarac: Prijatno večer. Doviđenja.

Radovan Karadžić: Laku noć.

Radovan Karadžić nastavlja razgovor sa Vladislavom Jovanovićem

Vladislav Jovanović: Halo.

Radovan Karadžić: Dobro večer.

Vladislav Jovanović: Dobro večer. Kako ste?

Radovan Karadžić: Je li to stan Jovanovića?

Vladislav Jovanović: Da, to sam ja.

Radovan Karadžić: Ovde Radovan Karadžić, da li...?

Vladislav Jovanović: O, halo g. Karadžiću. Kako ste?

Radovan Karadžić: Hvala, veoma dobro. Kako ste vi?

Vladislav Jovanović: Izvinite, proveo sam ceo dan...

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: U mraku radeći na nečemu, pa sam pomislio...

Radovan Karadžić: Da. Upravo sam razgovarao sa Dobricom i pitao ga da nije isuviše kasno da vas zovem. On reče da ste se upravo razišli i da ne bi bilo isuviše kasno.

Vladislav Jovanović: Ušao sam ovog trenutka.

Radovan Karadžić: Aha. Dobro, evo šta smo hteli: mi smo razmatrali neke od naših opcija. Nema šanse da sedimo i čekamo eventualno priznanje BH kao nezavisne zemlje u njenom sadašnjem obliku. Ova IZETBEGOVIĆEVA opcija nas pomalo brine.

Vladislav Jovanović: Da.

Radovan Karadžić: Ovaj narod ovde neće nikakvu analogiju sa Sovjetskim Savezom, nema šanse.

Vladislav Jovanović: Ona nije samo njegova.

Radovan Karadžić: Da. To je ono čega se plašim. To je ono što oni...Dobrica mi je takođe rekao da, da...

Vladislav Jovanović: Da.

Radovan Karadžić: On radi sve ovo vreme - više od godinu i po dana ili dve - sa drugima, iz Evrope. Usaglašava svoje dokumente.

Vladislav Jovanović: Taj pritisak na nas je sada još veći zbog sovjetskog modela, sve je otvoreniji.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: To se dakle radi u dogovoru sa drugima; on to ne radi sam.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Treba da se nađemo u nekakvom procepu.
Radovan Karadžić: Tako da, a i činjenica da je on (pored bekstva?) smislio da je njegov legitimitet, radi traženja nezavisnosti, da je ponuda...
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Tog traženja.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Znate, tako da je sve to dogovoreno.
Radovan Karadžić: Da, da. Tako da on ne bi...
Vladislav Jovanović: Oni zaobilaze pravne i političke razloge i prigovore i grade potpuno drugačiju platformu. Ponudu koju Zajednica podnosi svim republikama da budu priznate kao nezavisne.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: A on istupa sa zgodnim izgovorima - "Dakle, oni su mi ponudili priznanje i ja sam ga prihvatio. Ja ništa nisam radio u vezi s tim."
Radovan Karadžić: Da. On izrazi svoju želju, što ko(nedovršena reč)...to nije optužba, mada u stvari jeste.
Vladislav Jovanović: Da. Tako da je to dogovoreno, u to sam apsolutno siguran.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: A i to, čineći to oni zaobilaze ona dva pitanja koja smo uputili Ka(nedovršena reč)...i (Bante?) - ove komisije.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Tako da će oni sve to završiti pre nego što komisija izađe sa odgovorom.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Onda će oni tražiti da se pitanja granica definišu van terena.
Radovan Karadžić: Da, da. Ali recite mi - da li će oni to uraditi već desetog?
Vladislav Jovanović: Ja lično ne mislim tako. Jer raspoloženje je da se ovaj rok pomeri bez mnogo buke.
Radovan Karadžić: Aha.
Vladislav Jovanović: Da se sačuva obraz ali i da se to obavi. Samo ako se možda ovaj poslednji dogovor ne poštuje.
Radovan Karadžić: Aha.
Vladislav Jovanović: Recimo u pogledu prekida vatre.
Radovan Karadžić: A Hrvatska se svojski trudi da se on ne poštuje.
Vladislav Jovanović: Naravno, uz bodrenje svog pokrovitelja, jer se samo u toj verziji mogu pogurati događaji u vezi sa raspadom Jugoslavije.
Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: I ja se toga bojim. Ili ako iz bilo kog razloga ovo ostane kako jeste, a među nama je doneta odluka o (proširenju?) "plavih šlemova", to bi onda moglo ispasti kao jedan veoma jak argument za one koji su za odlaganje. Jer kako mi ovaj Portugalac reče, ovo ne treba uzeti kao *krajnji rok* ili fiksni vremenski okvir - to je samo jedna od faza. Ove faze se mogu dalje produžiti u zavisnosti od događanja i prema tome kako ćete vi izvršavati svoje, itd.
Radovan Karadžić: Aha.
Vladislav Jovanović: Zato, moj, ovaj, ostaje da oni iskoriste priliku da, ovaj, produže rok, a da se pritom ne upotrebi reč odlaganje.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: S tim što, da bi druga strana sačuvala obraz, oni bi nama i Crnoj Gori postavili dodatne zahteve da sarađujemo i da se ponašamo politički i tako to.
Radovan Karadžić: Da. To bi ustvari opet bila ucena, zar ne?
Vladislav Jovanović: Njihov ceo metod je ucena?
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Oni bi i ovaj put želeli da to odlože, a mogli bi i da navedu uspeh Vensove misije kao pozitivan razvoj događaja? Tu bi mogli da pridodaju i ostvarenje mira na frontu, plus početak ovih iInternih, prijateljskih dijaloga. Što će oni verovatno iskoristiti kao dodatni element. Možete zamisliti, možda i nešto drugo što...Međunarodne sankcije.
Radovan Karadžić: Za odlaganje, je li tako?
Vladislav Jovanović: Za produženje roka.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Možda ne za odlaganje. Radi se o pokušajima da se pronađe način da se de fakto ovaj, mislim, mislim, (nepoznata reč) stvar. Jer, pošto je, je li vrlo (eksplozivna?) zbog...
Radovan Karadžić: Zbog?
Vladislav Jovanović: Zbog kratkog roka.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: A onda bi oni pustili da cela stvar legne, pa bi faktor čekanja...
Radovan Karadžić: Na nas, je li tako?
Vladislav Jovanović: Da.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: U međuvremenu tu bi bila...konferencija koja bi, samo trenutak (kašlje), izvinite - koja bi prema poslednjem izveštaju trebalo da se održi već desetog ili devetog.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: A ona bi dala nekakav rezultat. Dala bi izvestan zamah ili bi pokrenula nešto. A verovatno bi se i zakazao sledeći sastanak ili ekspertska grupa u narednim danima. Sve to bi se moglo iskoristiti kao razlog da se ne pređe Rubikon, da se čeka i tako dalje.

Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: A možda bi mogli da nateraju (Parterovu?) komisiju to produži preventivni rok.
Radovan Karadžić: Aha.
Vladislav Jovanović: Naveli bi neki formalan razlog i rekli da ovo...
Radovan Karadžić: Zašto bi oni to uradili? Da li im je to potrebno?
Vladislav Jovanović: Zato da bi mogli da pruže izgovor za odlaganje.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Znae već.
Radovan Karadžić: Nemačka ne želi odlaganje, zar ne?
Vladislav Jovanović: Ne želi. Ona je, uostalom, formalno priznala, ali čeka na petnaesti da ne bi trčala ispred...
Radovan Karadžić: Aha.
Vladislav Jovanović: Jer joj ne odgovara da ide sama.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Niti da vremenski razmak između formalne deklaracije i njene primene bude isuviše dug. Da.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Zato joj odgovara da Zajednica iznese jedinstven stav o statusu.
Radovan Karadžić: Da. U pogledu ove dve republike ili svih?
Vladislav Jovanović: Pa, svih koji su to tražili.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: U međuvremenu, hoću reći, Bošnjaci i Makedonci lete tamo-amo zahtevajući, ovaj, upravo to: da sve četiri budu priznate istovremeno.
Radovan Karadžić: Aha. Da.
Vladislav Jovanović: Ovaj, drugo je pitanje da li uslovi za to postoje.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: (ili) mogu biti nađeni. Znae, u pogledu Makedonije možda još uvek ne. U slučaju Bosne, ako se uopšte upuste u naše pravne i političke, ovaj, argumente, ovaj, izgleda da, ovaj, jedino što bi moglo da ih uplaši je, ovaj, nedostatak kontrole nad situacijom koja bi mogla nastati.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: To je jedina stvar u vezi sa vama koja ih koči.
Radovan Karadžić: Da, da. To bi nastalo, to bi nastalo, nekon...nekontrolisani procesi. Ja sam to rekao i Vensu kada me je upitao: "Šta će se desiti?", ja sam mu rekao: "Biće velikih masovnih pokreta, zaokružavanja teritorija, selidbe iz jednih krajeva u druge i, naravno, uz to slučajeva nekontrolisane pucnjave". On upita: "Ko će to započeti?" Niko ne zna ko će započeti.
Vladislav Jovanović: Da.
Radovan Karadžić: U takvim situacijama se ne može znati ko će započeti... započće neko na najnižem nivou.

Vladislav Jovanović: Da, da. To je jedino što ih može zadržati, to i ništa drugo. Jer naši argumenti ih se uopšte ne tiču. Njima nije stalo do prava; njih ono ne interesuje. Ovaj, oni diktiraju političku volju.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Dakle, ono što ste vi rekli, i mi smo. Rekao sam im otvoreno da je to poziv na priznanje, poziv na neizvesnost i rat. A sad dobro razmislite i vidite šta vam odgovara. Dobićete još jednu nezavisnu državu, ali ćete izgubiti mir.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Dakle to je ono što ih koči, ovaj, i ono drugo u manjoj meri. Iz tog razloga oni trenutno nisu u poziciji da tačno sagledaju sve posledice. Po mom mišljenju, oni će se obuzdavati još jedno kratko vreme.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: A do tada će vršiti pritisak na nas da prihvatimo unutrašnje granice u periodu od deset godina.
Radovan Karadžić: Da, da. U redu, a da li je ova opcija za Srbiju i Crnu Goru, hm, hm, po tom sovjetskom modelu, kako rekoše, dva plus dva, plus dva, taj višak, ako se uzme u obzir sovjetski model, o tome nema govora, zar ne?
Vladislav Jovanović: Pa, to ne dolazi u obzir ni formalno ni pravno. Jer, u njihovom slučaju, sve sovjetske republike su odlučile da se odupru sopstvenoj državi.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: I proglasile su nezavisnost.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: U našem slučaju, to nije slučaj sa najmanje dve republike.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Nema trećeg u sporu a drugo, ovaj, Rusija je imperijalna tvorevina a mi to nismo.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Treće, Srbi žive u republikama van Srbije, u nekim od njih hiljadu i po godina.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Greška kolo...kolonizatora, što je bio slučaj sa Rusima u Kazahstanu ili na Baltiku i toj grupi.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Oni nisu nastali nakon što su pokoreni.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Oni su bili tamo mnogo duže od carstva. Ja sam im sve to rekao, ali nema vajde. Oni nemaju sluha za sve to i insistiraju na ovom modelu kao primeru postojećih modela koji se poštuju. Ako oni, koji su veći, mogu...
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Koji ostavljaju daleko veći broj ljudi kao manjinu u drugim republikama, zašto ne biste mogli i vi?

Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Pritisak će verovatno rasti.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Kad su naši argumenti genocid, plus starost našeg stanovništva u ovim republikama, plus činjenica da je skoro pedeset posto stanovništva za Jugoslaviju a ne za njene republike.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Oni su krajnje zabrinuti zbog toga. Mislim da će se izvršiti ogroman pritisak na Crnu Goru da se, ovaj, povuče iz ovoga.
Radovan Karadžić: Trebalo bi uraditi nešto povodom toga tamo dole.
Vladislav Jovanović: Pa, trebalo bi. Oni rade non-stop. Mislim da će pritisak biti ogroman jer, ako oni to dobiju, srušili bi čitavu konstrukciju.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Postigli su ono što su hteli.
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Raspad Jugoslavije.
Radovan Karadžić: A šta bi, recimo, značilo priznanje BH?
Vladislav Jovanović: Pod uslovom da se usude da preduzmu takav rizičan, kriminalan korak, pošto je rizičan u odnosu na njihove standarde.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: A tu je i odlučivanje, te demokratije – one nisu baš voljne da se upuste u to u stilu baš me briga. Ali ako odluče da idu na to, ovaj, one bi mogle ići do kraja. Što znači da bi ustale da zaštite...
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Da, da, legalizovati se (zaglušeno glasovima u sobi)
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Recimo oni Srbi koji bi ustali i organizovali se bilo politički, teritorijalno ili vojno – oni bi, ovaj, bili osuđeni kao nelojalna manjina što bi, ovaj, nekorektno ponašanje višeg sloja, i oni bi pokušali na razne načine da ga umire dajući mu široku autonomiju u okviru pariteta nezavisne Bosne ili da ga podele ili sjedine na neki drugi način. Međutim, sve je to rizično i ne uklapa se u stil ili tradiciju Predsedništva.
Radovan Karadžić: Znam. Šta, šta to znači za Armiju i druge savezne institucije u Bosni?
Vladislav Jovanović: Pa, u tom slučaju morala bi ili da prizna, ovaj, suverenitet Bosne, to jest vrhovnu vlast bosanskih čelnika i da se ponaša shodno tome, ili da se povuče i raspusti.
Radovan Karadžić: A može li da ne prizna?
Vladislav Jovanović: Može, ali to bi predstavljalo seme pobune, to je građanski rat.
Radovan Karadžić: Dakle, problem je u tome da li priznanje od strane Evropske Zajednice znači da jugoslovenske vlasti, jugoslovenske institucije u Bosni više ne funkcionišu.

Vladislav Jovanović: To bi trebalo da znači, to jest, početak kraja njihovog funkcionisanja. One bi verovatno dobile neko vreme, ovaj, neki rok, ovaj, prelazni period za prilagođavanje. Ali u tom slučaju, ako bude priznata kao nezavisna država, ona bi imala vrhovnu, suverenu vlast nad svima unutar svoje teritorije.
Radovan Karadžić: Dobro, ono što ja ne razumem, pošto sam razgovarao s nekim od vaših ljudi tamo gore, vi znate na koga mislim, koji su rekli "to je samo šala". Nema težine, to njihovo priznanje.
Vladislav Jovanović: Prvo i prvo, ima pravnu težinu jer pravne (posledice?) priznanja neke zemlje znače priznanje njene vrhovne vlasti. Drugo, u tom slučaju Jugoslavija prestaje da postoji na toj teritoriji.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: A elementi Jugoslavije bi mogli...
Radovan Karadžić: Mogli?
Vladislav Jovanović: Ili da se povuku ili da priznaju tu vlast i postanu njen deo. Shvatate?
Radovan Karadžić: Da, da.
Vladislav Jovanović: Dakle sve posledice koje skoro da proizilaze jedna iz druge.
Radovan Karadžić: Zar ne može država Jugoslavija da osudi zahtev za priznanjem kao pobunu?
Vladislav Jovanović: Pa, mogla bi u situaciji stabilne ravnoteže snaga. Međutim, s obzirom da postoje četiri takva zahteva, to više nije što kažu u okviru njenih moći.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: A svi ti zahtevi su, znate, prihvaćeni kao jednaka opcija, a druga opcija, savezna, nije prihvaćena.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Tako da čin pobune nije, ovaj, kvalifikovan (kao takav?) čak i u slučaju Hrvatske i Slovenije.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Umesto toga, izabrali su vijugav, krivudav, neuverljiv put...
Radovan Karadžić: Dobro onda, u tom slučaju, ja ne razumem, znači, zašto se ta opcija ne razradi dalje u razgovorima tamo gore jer to je, to onda nije sve; to nije, onda ništa nije isto ako oni priznaju...onog časa kad priznaju.
Vladislav Jovanović: Nije isto. Istini za volju, ja nisam razgovarao o tom sa bilo kim, niti sam pitan. Ali očigledno nije isto u pravnom smislu, s pravnog i političkog stanovišta.
Radovan Karadžić: Da.
Vladislav Jovanović: Pravi odnos snaga je nešto drugo i to je uvek odlučujući faktor na kraju.
Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Ili on može odlučiti, ali pravno i politički, ako se taktički zaključci izvedu logički, to bi bilo to.

Radovan Karadžić: Mislim, ako priznaju, da li bi država Jugoslavija, ovaj, prestala da postoji čak i ako se ona sama sa tim ne slaže?

Vladislav Jovanović: Ne, jugoslovenska država ne bi prestala da postoji sve dok su ove dve republike zajedno.

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: A i ako one u tom slučaju to ospore. Ali njima je teško da to potpuno sprovedu. Međutim, ako se one razdvoje, onda bi se automatski smatralo da je nastupio raspad. Pošto bi, u tom slučaju, pet, ovaj, zatražilo nezavisnost, a šesta je irelevantna jer je potpuno za sebe.

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Hoću reći da je ovo teorijsko tumačenje koje ne mora da se ostvari.

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Nadam se da neće.

Radovan Karadžić: Ne znam – mi ovde razmišljamo: da li bi pomoglo da Milošević ode tamo gore devetog? Mogao bi imati dva razloga da ne ide. Prvi je da nije pozvan, ovaj, prvo zbog, ovaj, ova Briselska deklaracija nudi raspuštanje Jugoslavije, a drugo, ovaj, savezna vlast je totalno (zastopavljena?) jer Predsedništvo nije pozvano.

Vladislav Jovanović: Ja zapravo ne znam da li ga ne zovu, ili uopšte ne znam kako će to...

Radovan Karadžić: Mislim da Savezno Predsedništvo nije pozvano.

Vladislav Jovanović: Mi još uvek ne znamo, jer oni su to samo spomenuli u štampi, i to možda devetog ili desetog; mi još nismo ništa primili.

Radovan Karadžić: Aha.

Vladislav Jovanović: Ili mora biti da su primili poziv. U pozivu se tačno navode priroda, dnevni red i, ovaj, učesnici. A tada oni mogu odlučiti na osnovu poziva. Na taj način postoji samo opšti stav da se nastavi sa Konferencijom. Ovog puta u Briselu.

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Mi se tome iz principa nismo usprotivili, osim da u tom slučaju obe opcije moraju biti ravnopravne. Drugo, Konferencija bi se morala distancirati od Evropske Zajednice, to jest, postići potrebnu samostalnost i biti podvedena pod uticaj, recimo, Ujedinjenih Nacija.

Radovan Karadžić: Da. A kakva je bila reakcija, ili...?

Vladislav Jovanović: To je bilo naše tumačenje sve vreme.

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: To je ono što smo mi rekli u odgovoru koji sam poslao Bruku.

Radovan Karadžić: Da, ali (nedovršena reč).

Vladislav Jovanović: ...Ja sam to rekao (Pinjeru?)

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Dakle nadam se da se o tome diskutovalo i sada kada je najhitnije.

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Dakle imamo još vremena do "dana D" kako to oni kažu.

Radovan Karadžić: Da, problem je u tome što Karington ostaje, što znači da okvir ostaje isti kao i ranije.

Vladislav Jovanović: On ostaje jer je on, kako to oni kažu, Vensov "pandan".

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Ali još važnije od njega je da Konferencija bude izvučena iz pokroviteljstva Zajednice.

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Mada to ne izgleda slučajno. Ovaj, pominje se Zajednica.

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: Ali naš osnovni prigovor tamo nije uzet u obzir, stoga mi tek treba da razmotrimo kako da nastupimo u okviru toga.

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: Prvo da vidimo šta imaju na umu, a onda da kažemo to i to.

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: Naš stav je bio formalan i kategoričan, ovaj, da takav okvir može ostati ali samo bez pokroviteljstva Zajednice.

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: Dobro, danas je četvrti, sutra još uvek imamo...

Radovan Karadžić: Danas je peti a sutra je šesti.

Vladislav Jovanović: A, peti, da. Svejedno, još nije odlučeno da li će to biti devetog ili desetog.

Radovan Karadžić: Aha.

Vladislav Jovanović: Mislim da deveti pada u četvrtak, znači to je obično...

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: Iznenadilo bi me ako bi ispalo da bude petog.

Radovan Karadžić: Da, da. Mi bismo to voleli. Tada bih ja doleteo da ukratko vidim vas i Miloševića zajedno, jer nas ovde čeka sled poteza koje naš narod potpuno podržava i koji zavise od plebiscita, itd. Dakle to može dati nepovoljan predznak, pre svega, ima predznak pravog, ovaj, hm...uspostavljanja neke vrste ravnoteže snaga. Hoću reći, mi ne možemo čekati. Mi ne bismo želeli da požurujemo stvari, ali ne možemo čekati.

Vladislav Jovanović: Da, teško. Dobro bi bilo ako bismo mogli da se okupimo u neko vreme, hoću reći da nas nekolicina prođe kroz to zajedno.

Radovan Karadžić: Da, da li biste mogli reći otprilike ko bi trebalo da prisustvuje?

Vladislav Jovanović: Pa, vidite, ja to vidim kao lični pritisak, ali ja nemam moć odlučivanja.

Radovan Karadžić: Ne, ne, mislio sam, ako možete ikako da sugerišete, ja bih bio...

Vladislav Jovanović: Sa vaše strane, možda bi bila dobra ideja ako bi KOLJEVIĆ i KRAJIŠNIK mogli da dođu, ili možda samo vi.

Radovan Karadžić: Da, to sam i mislio, nas trojica, da.

Vladislav Jovanović: A tu bi bila i nekolicina nas, pored nas dvojice i možda JOVIĆ.

Radovan Karadžić: Da.

Vladislav Jovanović: Možda još neko, tako da razmotrimo stvar iz svakog ugla.

Radovan Karadžić: Da, mi bismo takođe mogli pozvati one koji deluju ovde, mada (nedovršena reč) ne deluju ovde kao savezna institucija.

Vladislav Jovanović: Svakako! Više, više očiju vide bolje. Ljudi mogu izneti sveže ideje s tim u vezi.

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: Dobra je ideja da se čitava stvar razmotri u svetlu svih mogućnosti.

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: Obojica...način...

Radovan Karadžić: Ako bi odgovaralo, šta mislite da dođemo sutra?

Vladislav Jovanović: Pa, bilo bi bolje sutra, jer ja neću biti ovde prekosutra a možda ni sledećeg dana.

Radovan Karadžić: Da, da.

Vladislav Jovanović: Ako sam bitan, mada...

Radovan Karadžić: Veoma bitni, veoma bitni, jer tu su implikacije, iz inostranstva i tako dalje.

Vladislav Jovanović: Dobro, to možemo obaviti sutra, ili ako ne odgovara drugim učesnicima, onda možemo i sledećeg dana.

Radovan Karadžić: Ma(nedovršena reč)

Vladislav Jovanović: ...mogu videti, možda bi bilo bolje da vi direktno, znači, sredite to.

Radovan Karadžić: Lepo, ja ću se direktno pobrinuti, možda bi moglo sutra, sutra, možda je tako bolje.

Vladislav Jovanović: Meni je svejedno, ja sam na raspolaganju. Nema problema.

Radovan Karadžić: Mi bismo bili tu veoma kratko; znači, seli bismo i završili to za dva sata.

Vladislav Jovanović: Tako je.

Vladislav Jovanović: Vrlo dobro, ja ću to srediti i neko će vas sigurno obavestiti.

Vladislav Jovanović: Upravo sam preuzeo dužnost. Ovde sam.

Radovan Karadžić: Dobro. Mnogo vam hvala.

Vladislav Jovanović: Hvala i vama. Laku noć.

Radovan Karadžić: Sve najbolje. Laku noć.

Razgovor vođen dana 23.05.1992.godine između Trandafilovića i gen. Boškovića:

Trandafilović:	Halo.
NN muška osoba:	Molim, molim.
Trandafilović:	Halo.
NN muška osoba:	Ja.
Trandafilović:	Halo.
NN muška osoba:	Molim.
Trandafilović:	Molim đenerala Boškovića.
NN muška osoba:	Boškovića?
Trandafilović:	E.
NN muška osoba:	Evo sad će.
Trandafilović:	Zastavnik Trandafilović.
Radenković:	O pozdravljam vas družu zastavniče Trandafiloviću.
Trandafilović:	Kako ste?
Radenković:	Sloba ovde Radenković.
Trandafilović:	Aha, zdravo Radenkoviću.
Radenković:	Evo sad ću vam ga odma dati za vas.
Trandafilović:	E treba mi. E, čuj.
Radenković:	Recite.
Trandafilović:	Imate li vi vojni telefon?
Radenković:	Nemamo, imamo jedino što imamo ovo i to smo jedva dobili da vam ne pričam.
Trandafilović:	Ovaj slušaju jebi ga. Dobro.
Radenković:	Imamo zaštitu. Da nazovete ili mi da vas zovemo ovaj samo da odete tamo kod šefa, glavnog, on ima zaštitu onu...
Trandafilović:
Radenković:	Da, da, on ima.
Trandafilović:	Kod njega nije u redu na aparaturi zato zovem od mene znaš.
Radenković:	Aha.

Trandafilović:	Tu je komandant i on bi želio s Neđom da se čuje.
Radenković:	Aha, evo sad ću vam dati ali, sad kako ćete pričati ja ne znam.
Trandafilović:	Ne znam ja, jedino da idem neće će ima vojni.
Radenković:	Aha, sad ćemo da vidimo, jer ovde smo, ovaj, u blokadi.
Trandafilović:	Ma nije moguće.
Radenković:	Da, da, da. Sad ću vam dati Neđu, momenat samo.
Trandafilović:
Radenković:	Sad ću vam dati.
General Bošković:	Halo.
Trandafilović:	Zdravo đenerale.
General Bošković:	E di si?
Trandafilović:
General Bošković:	E ne pitaj, loša situacija.
Trandafilović:	E nije valjda.
General Bošković:	Pa jest, srpska Vlada pravi opstrukcije, neće, nisu prihvatljivi, ja sam sinoć potpisao ugovor i to na naše zadovoljstvo i kako sam ja nametnuo uslove tako ga je Vlada u Bosni i Hercegovini i parlament potpis'o. I ja tamo išo, sjedio tu Krajišnik i ova njegova anomada i oni neće tako, oni neće da daju oružje da se da za pitomce a oružje to što je uzeto, ono, ovaj, TO ...
Trandafilović:	Da, da.
General Bošković:	... što su uzeli, oni tamo odneli i tako iako sam ja obezbedio da jedna trećina ostane Srbima a dvije trećine vrata Muslimani i Hrvati, i pored toga oni neće. Trebali su jutros do 8,00 sati da dočeraju to oružje, jutros ja treba da počnem sa razmenom pitomaca i vojnika, međutim nema oružja, razmena stoji, sad poče da se puca ponovo, ovaj, mene hteli juče da uhapse.
Trandafilović:	Ko bre?
General Bošković:	Srpska Vlada i ovi ovde
Trandafilović:	Nemoj zajejavati.
General Bošković:	Ovi Mladićevi, jeste. Pripremili hapšenje zbog toga što sam potpisao ugovor za oslobađanje pitomaca na taj način i tako. I vojnika.
Trandafilović:	Evo komandant bi hteo s tobom da se čuje.
General Bošković:	Tko, slušaj, aha, tu je.

Trandafilović:	Tu je. Ovo nije zaštićeno znaš.
General Bošković:	Znam, znam, pa zato, ovaj i govorim šta se radi.....
Trandafilović:	Molim?
General Bošković:	Niste mi ono poslali, niste? Od Saše.
Trandafilović:	Čuj, loše je vreme.
General Bošković:	Kako, vamo je dobro vreme.
Trandafilović:	Išo je Martin i Bane debeli da izviđaju, sve je pokriveno.
General Bošković:	Pa ne znam, ovamo je, ovaj moj helikopter što me je dovezao, on je odleteo za ovaj, da tankuje u Han Pijesak i danas je tamo. ja bez toga ne mogu da krenem.....
Trandafilović:	Znam ja, evo ti pa se čuj sa komandantom.
General Bošković:	Hajde.
Trandafilović:	I vodi računa o, znaš?
General Bošković:	Znam, znam.
Komandant:	Da.
General Bošković:	E, Neđo.
Komandant:	E, kaži.
General Bošković:	Zdravo.
Komandant:	Mi ovaj, ovo ne možemo nikako.
General Bošković:	Što?
Komandant:	Pa loše.
General Bošković:	Pa onda... pa dobro ja danas nisam ništa ni radio, nisu, srpska Vlada nije ništa radila, nije dala oružje nije, nije ništa radila, znaš. Jer ja sam juče bio na sjednici, ovo znaju svi, juče sam ja bio na sjednici Bosne i Hercegovine i sklopio ugovor da nam daju izvlačenje kompletno i teško naoružanje i opreme i pitomaca i vojnika da im vratimo i to samo dve trećine oružja onog pešadijskog što su oni uzeli gore Srbi..... sve oružje odozgo i to i iz kasarne. Ja sam uspio i stvarno ovaj Fikret Abdić bio izuzetno korektan i ovaj Pušina i Jerko..... i na kraju popustili svi i prihvatili da jedna trećina ostane Srbima a dve trećine da vrata njima ovde. I dogovorili jutros do 8,00 sati da to predamo UNPROFOR-u da tu stoji oružje sve dok ne izvučemo tri kasarne danas, i kad se izvuku te tri kasarne onda sutra da dočeraimo drugu količinu jer sam ja išo na to da budu dva diela ide sutra druga količina i da dovučemo drugu

	i treću
Komandant:	Da, da.
General Bošković:	Nisi ti bio tu sinoć, Krajišnik i ovi i oni su dali otpor, na kraju se složili na jedvite jade sa mnom da to prihvate i dogovoreno da jutros do 8,00 sati da bude ovde oružje da ja mogu da počnem sa izvlačenjem pitomaca, evo oružja nema, njih nema tako da nisam... Međutim, ja, sutra bi te molio, ti si dobio onaj papir, jesi li dobio?
Komandant:	Ma sve.
General Bošković:	E ja bi te molio to da mi sutra bude ovde obavezno i jedno i drugo.
Komandant:	Pa znam, ali šta mogu, vreme je u pitanju.
General Bošković:	E to. Inače, ovi su mene hteli da uhapsu, pripremili tajno hapšenje, ovde ova srpska Vlada sa ovim Mladićevim zbog ugovora koji sam potpisao i tako.
Komandant:	Pusti to.
General Bošković:	Ma nije, to je bila istina, ja sam njima rek'o i sinoć, ja sam dobio podatak tačan, tako da znaš.
Komandant:	Da, da.
General Bošković:	E, i pucali su na mene sinoć...
Komandant:
General Bošković:	Da i to iz kasarne "Maršal Tito" kad smo se vraćali iz Predsjedništva Čađo i ja. Otvorena žestoka vatra, kola su izrešetana srećom što su blindirana bila ali to je strašno bilo, izbušili gume i sve nam izbušili tako da smo morali stati tu i ovaj, toliko se radi skloništaneki zaklon od kuće i druga kola da nas odvezu do UNPROFOR-a i onda ovamo.
Komandant:	Da, da.
General Bošković:	E, tako da, međutim ja sam danas razgovarao sa Panićem isto, ja ću reći kad se vrati to je ne, ne, neverovatno, neviđeno.
Komandant:	Da, da. Slušaj, najgore je što je loše vreme, tako da računaš na to da može da...
General Bošković:	Čekaj, ovde se evo stabilizovalo vidim i (oblačilo?) se povukli potpuno, vidljivost kilometara.
Komandant: ne možete proći do tamo.
General Bošković:	A to na
Komandant:	Da, da, da, da.

General Bošković:	Aha, e pa molim te ...
Komandant:	Evo Bane je pokušao pa nije mogao uopšte.
General Bošković:	Aha, e pa molim te, ovaj, ja ovo što sam ti poslo daj vidi od Saše sutra da mi to stigne i ovaj ...
Komandant:	Sve će to biti ako bude vreme, ali ako ne bude, odnosno da računaš na to.
General Bošković:	Jer ja bez toga ne smijem ići.
Komandant:	Pa znam, pa zato ti kažem.
General Bošković:	E tako da znaš.
Komandant:	Moraš da računaš da neće biti, da, da, da je loše vreme, pa u odnosu na to da se ponašaš.
General Bošković:	U redu, u redu, važi. Samo kažem ti, ovo je stvarno ja ne mogu da shvatim ove ljude ovde, ovi su bili korektni dole Izetbegović i svi, eto što sam ja stvarno nametnuo i...
Komandant:	Da, da...
General Bošković:	Prihvatili su na kraju sve i do kraja i ja sam rekao da znaš, ja sam reko Predsjedništvu sinoć Bosne i Hercegovine, ako budete izigrali me i ne budete garantovali potpunu bezbednost mojim ljudima kad budem izvlačio, ako mi iko strada avijacija dejtstuje po svim vašim vitalnim ciljevima.
Komandant:
General Bošković:	Reko sam ponovo to i reko sam gospodinu Predsjedniku prvo po vašem..... Reko ja nisam Kukanjac i budite sigurni da ću to uraditi, to da imate na umu, to sam zvanično reko i stojim iza toga. To sam reko da znate. On kaže garantujem bezbednost, on je reko idem ja s tobom na čelu zavisi gde god hoćeš kolona kad bude.....
Komandant:	Tako je, tako je.
General Bošković:	Ja sam reko svakako uzeću vaše ministre i sve idemo mi zajedno.
Komandant:	Idemo zajedno i gotovo.
General Bošković:	Reko sam ja, to, to do kraja ima da izvedemo bezbedno kolone i sve. Tako da onda znači ti si ono dobio pa evo sutra ako bude molim te ujutro,
Komandant:	Ne, ne, čim bude moglo, e, mi bi to uradili danas ali ne može.

General Bošković:	E dobro.
Komandant:	Dobro.
General Bošković:	Dobro onda.
Komandant:	Hajde onda.
General Bošković:	Pozdravite.
Komandant:	Hajde
General Bošković:	Zdravo, prijatno.
Komandant:	Sretno.

Razgovor vođen dana 24.05.1992.godine
između pukovnika Tolimira i generala Mladić Ratka

Tolimir:	Sad ćeš otkačiti ovaj telefon. Sad ćeš telefon otkačiti kada krenemo (Pukovnik Tolimir se obraća NN osobi u prostoriji).
Tolimir:	Halo.
Gagović:	Da.
Tolimir:	Tolimir pukovnik.
Gagović:	Ej Tolimire. Zdravo.
Tolimir:	Da. Ko je?
Gagović:	Gagović.
Tolimir:	Ej, Gagoviću, jel' tu Mladić?
Gagović:	Evo momenat.
Tolimir:	Treba da krenemo.
Mladić Ratko:	'Alo.
Tolimir:	Da.
Mladić Ratko:	Mladić, general.
Tolimir:	Druže generale.
Mladić Ratko:	Kaži.
Tolimir:	Mi smo im tu, oni su insistirali na nekoj municiji, zvao direktno ovdje Alija Izetbegović, ostavili smo 15.000 metaka 7,62.
Mladić Ratko:	Gde ste ostavili?
Tolimir:	Ovde u kasarni.
Mladić Ratko:	Što ste pristali na to?
Tolimir:	Pa, ne daju da se krene, jer nije za....
Mladić Ratko:	Ne daju, oni sada traže da razminirate kasarnu. Prenesi to...
Tolimir:	Ne, ne, ne. Dogovorio sam ja to.
Mladić Ratko:	...nikak'u kasarnu, kasarnu ako uđu u nju biće tučena!
Tolimir:	Ne. jasno, neće oni ulaziti...
Mladić Ratko:	Ostavi kasarnu u takvom stanju kakvom je. Municiju nisi smeo da daješ!
Tolimir:	Tako...

Mladić Ratko:	To nije po ugovoru.
Tolimir:	Razumio.
Mladić Ratko:	Nisi smeo, daj mi Doka!
Tolimir:	Aaa, doo, sade smo to jedva završili, jer oni...
Mladić Ratko:	Daj mi Doka!
Tolimir:	Iziš'o je napolje.
Mladić Ratko:	Nađi ga. I nisi smeo ti da proširuješ ovlašćenja svoja, nego što imaš! A kad si već da reč, onda ostavi.
Tolimir:	Razumem. I onda to sad ne sporimo.
Mladić Ratko:	Daj.
Tolimir:	Eee. Aaa, znači, možemo li mi krenuti?
Mladić Ratko:	Iaaa, oni neka ti kažu možeš li ili ne možeš.
Tolimir:	Oni sad kao do..., postigli saglasnost, jer je Delimustafić pravio probleme i Alija Ize...(kraći tehnički prekid)... Druže generale.
Mladić Ratko:	Bude li falila dlaka glave ili koloni bilo šta, neće biti Sarajeva!!!
Tolimir:	Razumem.
Mladić Ratko:	I tako mu prenesite.
Tolimir:	Razumem.
Mladić Ratko:	I nemojte mi proširivati vaše amandmane i vaše kompetencije!
Tolimir:	Razumem druže generale.
Mladić Ratko:	Ništa im više nemoj, ni za jotu popustit.
Tolimir:	Razumem druže generale.
Mladić Ratko:	Oni su dužni da kasarni dozvole celoj da izađe, on garantuje glavom. I mene ne interesuje njegova glava. Sve su njihove glave u mojim rukama!!
Tolimir:	Razumem druže...
Mladić Ratko:	Neće je ni jedan imati ukol'ko budu nastavili ovako!
Tolimir:	Razumem.
Mladić Ratko:	Ako neće mirno, uzmite fino recite gospodinu Doki da sam naredio, ako neće mirno, pokupite se vratite se nazad. Nek ostanu u blokadi.
Tolimir:	Razumeo.
Mladić Ratko:	Zdravo. Ostajemo na vezi. Daj mi Doku.
Tolimir:	Razumjem. Ostanite tako, iću ga pozvati.

Mladić Ratko:	'Ajde.
Tolimir:	Ee.
Doko Jerko:	Halo.
Mladić Ratko:	Da molim.
Doko Jerko:	Generale?
Mladić Ratko:	Ja.
Doko Jerko:	Imate potpunu garanciju.
Mladić Ratko:	Jeste vi Doko?
Doko Jerko:	Jesam.
Mladić Ratko:	Slušaj ovako.
Doko Jerko:	Recite.
Mladić Ratko:	Doko, nemoj da se igrate sa mnom...
Doko Jerko:	Ne igramo se.
Mladić Ratko:	...slušaj kad ja govorim!
Doko Jerko:	Reci.
Mladić Ratko:	Nemoj da mi upadate u reč!
Doko Jerko:	Hajde, hajde.
Mladić Ratko:	Nemojte vi meni da proširujete gospodine Doko i zahteve, tu je trebalo da ostane ono što je ostalo i to ti je dato. I tražiš mi sada municiju, a onda ti ovi najavljuju, tražiš razminiranje. Kasarne gospodine Doko ostaju i delićemo ih u miru i razminirati u miru.
Doko Jerko:	Nema problema.
Mladić Ratko:	Nemoj slučajno da si uveo ljudeu kasarnu istog momenta ću je tući!
Doko Jerko:	Nema problema...
Mladić Ratko:	I nećeš imati od kasarne ništa i još ću tući Presedništvo...
Doko Jerko:	Halo, halo!?
Mladić Ratko:	...Slušaj me što govorim!
Doko Jerko:	Nema, ma nemojte tako galamit' svi na mene. Slušajte da ja vama sad kažem.
Mladić Ratko:	Čekaj bre...
Doko Jerko:	Ma nemoj bolan, ako je u tebe oružje u mene je srce! Sačekaj da ja tebi kažem. Niko neće uć' u kasarnu. Ko uđe nek' izgine, boli me neka stvar. Razumješ sad ti?
Mladić Ratko:	Pa čekaj, što onda traže ovi...

Doko Jerko:	Od moji' jo... ma stani, kako traže?
Mladić Ratko:	...što razminiranje tražite sada?
Doko Jerko:	Ma slušaj.
Mladić Ratko:	Molim.
Doko Jerko:	Ma nek se oni dogovore generale, pusti i' nek' razminiraju, nek' ulaze, nek' ginu. Boli me glava za te ljude koji će ulazit' i koji neće. Aa., ti je slobodno miniraj što se mene tiče i pobij ih sve.
Mladić Ratko:	Ja ne znam...
Doko Jerko:	A ja nikakvu jedinicu, pazi, jedinica s kojom ja raspolazem neće uč' sad u kasarnu! Razumiješ?!
Mladić Ratko:	Kasarne o., nek ostanu...
Doko Jerko:	Ma normalno čovječe, ak', ak' ako ima budala, nek 'ginu. Mene to ne interesuje.
Mladić Ratko:	Sačekajte.
Doko Jerko:	Evo ja upravo ljudima kažem.
Mladić Ratko:	Gospodine Doko.
Doko Jerko:	Ja.
Mladić Ratko:	Saslušajte me.
Doko Jerko:	'Ajde reci.
Mladić Ratko:	Ipak da budeo mirni, to nam treba.
Doko Jerko:	Pa tako i ja kažem. 'ajde.
Mladić Ratko:	Ovako. Mmm, ljuti me što ste vršili pritisak na moje oficire i tražite municiju.
Doko Jerko:	Slušaj.
Mladić Ratko:	Ja...
Doko Jerko:	Vi kažete, vaše oficire, a kaže ovde ovi da su oficiri druge armije. Pa nemojte tako bolan. Ja razgovaram s...
Mladić Ratko:	Slušaj...
Doko Jerko:	...vojskom Armije savezne Jugoslavije.
Mladić Ratko:	Razgovarate vi i sa pa...
Doko Jerko:	A s tobom ću razgovarat...
Mladić Ratko:	...ako možete...
Doko Jerko:	... u svako vr'jeme kao s komadantom srpske vojske.
Mladić Ratko:	...a...
Doko Jerko:	Kad dođe to vr'jeme. Jel' pošteno?

Mladić Ratko:	Uuu, u mojim je rukama rješenje ključa toga i u vašim.
Doko Jerko:	Pa dobro to je tvoj problem, ja ne bi se...
Mladić Ratko:	Molim vas ljepo...
Doko Jerko:	Sss, silom ...
Mladić Ratko:	...samo...
Doko Jerko:	...služio.
Mladić Ratko:	Ne, ne silom, ja neću silom, ja 'oću ...
Doko Jerko:	Pa normalno.
Mladić Ratko:	...da ukinem silu.
Doko Jerko:	Pa dajte...
Mladić Ratko:	...molim vas to...
Doko Jerko:	Spustiš ton, pa ja i ti razgovaramo.
Mladić Ratko:	Ne mogu ja uopšte da dođem do riječi, dajte da ...
Doko Jerko:	'ajde,izvoli...
Mladić Ratko:	...saslušam ja vas ,vi mene.
Doko Jerko:	...izvoli.
Mladić Ratko:	Proširujete mi zahteve, tražite municiju.
Doko Jerko:	Ne proširujem vama zahteve.
Mladić Ratko:	Proširujete zahteve, tražite da se razminira kasarna.
Doko Jerko:	Nismo vama.
Mladić Ratko:	Uuu.
Doko Jerko:	Razumiješ? Pa ovo je vojska Savezna, koja ide. Nije ni tvoja ni moja. Razumiješ?
Mladić Ratko:	Gospodine Doko. U toj vojsci Saveznoj ima najviše Srba i...
Doko Jerko:	...pa to je ...
Mladić Ratko:	... sa prostora Bosne i Hercegovine.
Doko Jerko:	..Pahh, ne znam ja, ja nikog ne znam, evo ovo, ovde ima...
Mladić Ratko:	Jest, ne morate ...
Doko Jerko:	...dva, tri čovjeka, nikog ne znam odakle je.
Mladić Ratko:	Nije bitno da li vi znate il' ne znate i nemojte nikak'e ustupke, ako hoćete, aaa, dajete da to ide mirno i nema potrebe niko u kasarne da ulazi. Ni't će moji ulaziti niti vaši. I kasarna je nebezbedna za ulazak i moji' i vaši'. Posle ćemo u miru da ih napravimo bezbednim i da...
Doko Jerko:	U redu

Mladić Ratko:	...ih pravimo k'o ljudi.
Doko Jerko:	Sve se slažem, sve se slažem.
Mladić Ratko:	E tako. I nema potrebe da proširujete sada aneks...
Doko Jerko:	Ništa ja ne prošir...
Mladić Ratko:	...ni nove ugovore
Doko Jerko:	'Alo . Ne proširujem ništa, al' ti kažem, kad bude to tvoja vojska, ti imaš pravo s njom raspolaganja. A ja sad 'oču da ona bezbjedno dođe dole do tebe. I ništa više.
Mladić Ratko:	Je li vi garantujete bezbedan polazak?
Doko Jerko:	Garantujem.
Mladić Ratko:	Prošlo je ovo vreme kad s...
Doko Jerko:	Pa evo kad, aa telefon, evo ja sad sam poš'o vani...
Mladić Ratko:	Dobr ogospodine Doko.
Doko Jerko:	Idemo.
Mladić Ratko:	U spremnosti budite, da sve ide kako valja.
Doko Jerko:	Živi bili ja ću se truditi.
Mladić Ratko:	Molim lepo. Ja vam verujem..
Doko Jerko:	Evo vam još vašeg...
Mladić Ratko:	...da će izać bez problema i verujem vam na reč, nemojte...
Doko Jerko:	I ja vama vjerujem.
Mladić Ratko:	Dobro.
Doko Jerko:	Dajte popićemo kavu zajedno. Evo vam vašeg pukovnika.
Mladić Ratko:	Dobro.
Doko Jerko:	Živi bili.
Mladić Ratko:	Zdravo.
Doko Jerko:	'Alo.
Mladić Ratko:	Tolimire.
Tolimir:	Izvolte družte generale.
Mladić Ratko:	Znači garantuje bezbednost i sigurnost?!
Tolimir:	Oni garantuju, mada je...
Mladić Ratko:	I pored toga što ste pogrešili i dali tamo, Boškoviću generalu reci da ne proširuje ništa, ni svoja ni vaša ni bilo čija ovlašćenja, to što ste uradili, uradili, dalje da se kreće. Ni o kak'om, razminiranju, ni miniranju, ni sređivanju, kasarna ima da se zaključa fino lokotom i da ide dalje po planu. U kasarnu nema potrebe da ulazi ni naša vojska. ni

	njihova, niti da ostaje savezna.
Tolimir:	Razumem d...
Mladić Ratko:	Ko bude uš'o u kasarnu grdno će se pokr... pokajati...
Tolimir:	aaa
Mladić Ratko:	... jer je dugme kod mene!
Tolimir:	Razumem ja ...
Mladić Ratko:	E tako.
Tolimir:	... vi pratite.
Mladić Ratko:	Slobodno mu recite, dugme je kod mene na stolu!
Tolimir:	Razumem družte generale i pratite ovo, jer mi imamo dojava da postoji mogućnost zasede.
Mladić Ratko:	Oni su napravili zasede, vi upozorite gospodina Doku, rasporedili su se tamo i Zolja i iii, zzz i slični njemu i neka njih ima. Vi krenite mirno, staloženo u gotovosti. Ukol'ko budete napadnuti da se tučete, a ja ću onda da radim svoj pos'o kako znam. Ali ja mislim da oni ne smeju žrtvovati Sarajevo radi jedne kolone ili tri kasarne.
Tolimir:	Razumem družte generale.
Mladić Ratko:	E tako. A i 'oču da im verujem na reč.
Tolimir:	Razumem.
Mladić Ratko:	To je ipak ministar odbrane, to nije bilo ko. On kad da garanciju, verovatno je dobio to od predsednika.
Tolimir:	Razumem.
Mladić Ratko:	I ako su ljudi neka pokažu svoj obraz.
Tolimir:	Razumeo.
Mladić Ratko:	Da i' i vidimo kak'i su.
Tolimir:	Razumem.
Mladić Ratko:	Zdravo.
Tolimir:	Zdravo.
Mladić Ratko:	Javite mi samo kad je krenulo.
Tolimir:	Razumem. Evo mi, upravo čekaju da ja izađem.
Mladić Ratko:	Tako.
Tolimir:	Zdravo.
Mladić Ratko:	Zdravo.

Razgovor vođen dana 25.05.1992 godine
između Mladić Ratka i NN muške osobe

Mladić Ratko:	Mali zdravo.
NN muška osoba:	Zdravo družte generale.
Mladić Ratko:	Kakvo je stanje kod tebe?
NN muška osoba:	Dobro je, dobro je. Ima neka pucnjava, al' nije neposredno blizu, al' je gore po brdu.
Mladić Ratko:	Slušaj.
NN muška osoba:	Ja.
Mladić Ratko:	Izvesti me al' samo ukoliko prema tebi budu dejstvovali.
NN muška osoba:	Jasno.
Mladić Ratko:	Krajnje budi uporan, osmatraj, odmori dobro ljudstvo, osmatračte postavi. Prvi metak koji se opali na tebe ili na kasarnu "Jusuf Džonlić" ili na kasarnu "Maršal Tito" i bude prvi vojnik naš ranjen ili prema frontu ili prema ovim kasarnama ja ću izvršiti odmazdu prema gradu.
NN muška osoba:	Jasno.
Mladić Ratko:	I upoznaj vojnike, biće potres Sarajeva.
NN muška osoba:	Uredu.
Mladić Ratko:	Potres u Sarajevu će biti i više će na njega u jednoj sekundi pasti granata nego za sve vreme od kad se vode borbe dosad.
NN muška osoba:	Uredu.
Mladić Ratko:	To da mora znat' svaki vojnik.
NN muška osoba:	Ja sam nazv'o, slušam ovu vezu jednu.
Mladić Ratko:	Da.
NN muška osoba:	Pa pozivaju sve snage.
Mladić Ratko:	Da.
NN muška osoba:	Od kasarne "Maršal Tito".
Mladić Ratko:	Da.
NN muška osoba:	Obaveštavaju, kaže kasarna "Maršal Tito" vrši proboj.
Mladić Ratko:	Dobro.
NN muška osoba:	Dignite u vazduh most na "Bratstva Jedinstva".
Mladić Ratko:	Ništa se ti ne sikirai. oni ne smiui vrić' ni mostu "Bratstva

	Jedinstva" niti kasarni.
NN muška osoba:	E uredu. Kaže...
Mladić Ratko:	Ne vrši se proboj kasarne. Kasarna će izaći fino.
NN muška osoba:	Uredu.
Mladić Ratko:	Ne plaši se ti ništa sinko.
NN muška osoba:
Mladić Ratko:	Ja ću njih naučiti kako se izlazi iz kasarne.
NN muška osoba:	Uredu.
Mladić Ratko:	Ili će mirom, ja još imam strpljenja.
NN muška osoba:	Ja.
Mladić Ratko:	Neka oni izvole, neka dižu mostove, Miljacka nije prepreka, ja ću lansirati lansirne mostove na svakome mestu. I preću gde ja hoću preko Miljacke.
NN muška osoba:	Uredu.
Mladić Ratko:	Ako treba ja ću im pokazat' da ih dignem i da pređem. Ništa se ti ne sikiraj.
NN muška osoba:	Jasno.
Mladić Ratko:	Imamo mi načina i mostove i da pređemo, sa sve četiri strane sveta sam ja Sarajevo blokir'o. Nema mu izlaska, u mišolovci je.
NN muška osoba:	Jasno.
Mladić Ratko:	I vi možete više izdržati neg' oni. Ja neću da ubijam narod ni da rušim grad niti da nevine ljudi stradaju, onaj ko se 'oće da tuče neka ostane u Sarajevu, neka puste da se izmesti vojska, neka izvuku civile i ako 'oće tuču tučemo se. Bolje da se tučemo negde po brdima nego po gradu.
NN muška osoba:	Da, da.
Mladić Ratko:	Treba narod negde i da živi.
NN muška osoba:
Mladić Ratko:	Mi nismo za tuču, mi smo za mir. A oni ako 'oće mir imaju ga, ako neće, lako ćemo mi, uvek može da se ratuje.
NN muška osoba:	Ja.
Mladić Ratko:	Živ bio sinko.
NN muška osoba:	Prijatno.
Mladić Ratko:	Zdravo.

Razgovor vođen dana 29.05.1992.godine
između Potpare i Mladić Ratka

Potpara:
Mladić:	Dobro, hvala. Je li djeluje prema vama?
Potpara:	Sad momentalno ne.
Mladić:	A je li vi djelujete?
Potpara:	Mi smo uzvratili.
Mladić:	Uzvratili! Odlično! Kuda?
Potpara:	Gore prema ovom muzeju i prema ovoj bolnici gore, Crnom vrhu.
Mladić:	Aha. Iz čega si tuko?
Potpara:	82.
Mladić:	82. Jesi li tuko po cilju?
Potpara:	Jesu ovi što su osmatrali...
Mladić:	Molim.
Potpara:	Ovi osmatračići su javili da je dobro.
Mladić:	Tući u, u dobar cilj.
Potpara:	Dobro, dobro.
Mladić:	Nemoj, ne daj da te, ovaj uznemiravaju.
Potpara:	Dobro.
Mladić:	Da im jebem mater, znači čim udare udaraj odma, je li možeš ti po željezničkoj stanici tući?
Potpara:	Može, može.
Mladić:	Drmi ih nečim. I rastjeraj to oko sebe.
Potpara:	Dobro, dobro.
Mladić:	Zdravo.

Razgovor vođen između Karadžić Radovana
i Krajšnik Momčila

Karadžić Radovan:	Ej zdravo. Šta radiš ti?
Krajsnik Momčilo:	Evo pauzu imamo. Slušaj molim te, jesi ti razgovarao s krajsnicima šta. Jel ti reko Nikola išta?
Karadžić Radovan:	Aa, ne.
Krajsnik Momčilo:	Ph, šta ja znam, Nikola mi to reče, da mu je Radić reko, da oni sutra hoće da proglašaju krajsku državu.
Karadžić Radovan:	Neće, neće.
Krajsnik Momčilo:	A?
Karadžić Radovan:	Neće krajsku državu da proglašavaju, nisu ljudi, ne može da mjenjaju vladu.
Krajsnik Momčilo:	Sad ću ja vidit. Ja ću zvati ovoga Brđanina, da vidim šta on to misli...
Karadžić Radovan:	A da. Neka ne prave gluposti ali po... podaci o njihovim glupostima koje posjeduje vojska i policija su užasni...
Krajsnik Momčilo:	Jel?
Karadžić Radovan:	I neka idu u pičku materinu lijepu. Srbi to ne rade, niti smiju to da rade.
Krajsnik Momčilo:	Jel' de?
Karadžić Radovan:	Ma mislim, sad je general Uzelac sa... sa mnom aa razgovarao, zvao me prije petnaest minuta...
Krajsnik Momčilo:	Da...
Karadžić Radovan:	Nema, čovječe, ljudi gore. Tuđman ako probije, ako komunikaciju gore kod, kod, ovaj, autoput kod Okučana on neće nikad na kakav mir pristati niti Ujedinjene Nacije. A gore će nam biti odsječena čitava zapadna Slavonija, a ovdje su govornari jeli govna da, da te, da te jeza popadne...
Krajsnik Momčilo:	Jel de?
Karadžić Radovan:	Imaju potpuni podatci, ni Anđelko ne valja, niko od njih ne valja. Nek idu oni u pičku materinu.
Krajsnik Momčilo:	Ma ja...

Karadžić Radovan:	A...
Krajšnik Momčilo:	Slušaj molim te, ovaj, ovo će se zakuhat al ovdje opasno, ovaj, kod nas, Sad smo napravili pauzu radi džume njihove do jedan i petnest. Al to će biti, ovaj, aaa došo je i onaj Pandžić svašta, al dobro...
Karadžić Radovan:	Ma, šta hoće Pandžić?
Krajšnik Momčilo:	Ma uuu, protestuje što mi tražimo od armije da, da zaštiti ono srpska skupština...
Karadžić Radovan:	Da, da.
Krajšnik Momčilo:	Al da ti nešto kažem, meni je bitna Krajina, ne interesuju me ovi ovdje...
Karadžić Radovan:	Zovni ti njih, molim te. Ja ću...
Krajšnik Momčilo:	Sad ću ja vidit pa...
Karadžić Radovan:	Ja ću, u jedan sat imam špa... španca da primim, da primim španca u ovaj, u, u sjedištu, a onda sam ti na raspolaganju, pa ti...
Krajšnik Momčilo:	Dobro, ajd, pa ćemo se čut...
Karadžić Radovan:	Ako bude potrebno ja mogu i dole doć ali je bolje da ne dolazim jer naši su samo delegacija, jel?
Krajšnik Momčilo:	Jest, delegacija, delegacija.
Karadžić Radovan:	Je li Nedić u delegaci, nije?
Krajšnik Momčilo:	Nije, nije Nedić.
Karadžić Radovan:	Ovaj, aaa treba mi nešto, treba mi ljudi gore sa Ozrena i gore tre... Uzelac jel teškoća?
Krajšnik Momčilo:	Čućemo se mi. Nemoj da to razgovaramo preko telefona...
Karadžić Radovan:	Važi, važi...
Krajšnik Momčilo:	Dogovor...
Karadžić Radovan:	Ajd zdravo.
Krajšnik Momčilo:	Prijatno.

Razgovor vođen dana 20.10.1991. godine
između Đokanović Dragana i Karadžić Radovana

NN muška osoba:	Dobra večer.
Karadžić Radovan:	Dobro večer.
NN muška osoba:	Stan Karadžić?
Karadžić Radovan:	Da.
NN muška osoba:	Dragan Đokanović na vezi, doktora bih trebao.
Đokanović Dragan:	Halo!
Karadžić Radovan:	Da.
Đokanović Dragan:	Dobra večer.
Karadžić Radovan:	Dobro večer, kako ste?
Đokanović Dragan:	Hvala, dobro, jeste mi vi dobro?
Karadžić Radovan:	Slabo vas čujem jako, samo momenat.
Đokanović Dragan:	Halo!
Karadžić Radovan:	Halo!
Đokanović Dragan:	Jel' sada bolje?
Karadžić Radovan:	Bolje, bolje.
Đokanović Dragan:	Aa, vratili ste se danas, jel'?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Đokanović Dragan:	Jel' bilo uspješno tamo?
Karadžić Radovan:	Jeste, odlično.
Đokanović Dragan:	E odlično, baš mi je drago, brinuo sam se kako će tamo proći.
Karadžić Radovan:	Dobro, dobro, odlično je bilo.
Đokanović Dragan:	E uredu je onda.
Karadžić Radovan:	Ma M..., Milad ima pogrešne ideje, al' to smo sve završili.
Đokanović Dragan:	E tad, Bogami sam se plašio te njegove nekakve naprasitosti.
Karadžić Radovan:	Ja, ali to smo završili kako treba.
Đokanović Dragan:	E...
Karadžić Radovan:	Nema on, dva, tri čovjeka koja tako misle, ali i oni su i njih smo ubijedili.
Đokanović Dragan:	E fino. Znači u toku naredne sedmice će se završavati

	ono što si ti zamislio?
Karadžić Radovan:	Da, da, sve ide svojim tokom. Mi nećemo raditi ništa prvi, a sve što nam, sve što nam ponude mi moramo prihvatiti, nema druge.
Đokanović Dragan:	Da.
Karadžić Radovan:	A, ina...inače, jeste vi dobro?
Đokanović Dragan:	Pa da vam kažem jesam, evo dobivam tako nekako, u stalnom iščekivanju, pa čovjek više ne zna ni da li se osjeća dobro ili loše.
Karadžić Radovan:	Ne brinite, biće sve uredu.
Đokanović Dragan:	Ovi moraju sada popustiti. Ovaj, ovaj se sada, tek poslije Haga, ja mislim, našao u neobranom grožđu.
Karadžić Radovan:	Ko?
Đokanović Dragan:	Alija.
Karadžić Radovan:	Pa, ha, ha. Ko mu je kriv, ne može on da, da radi, da pravi politički kriminal i da misli sa, da sa Srbima možeš tako, na... napravio sitnu prevaru. Pa to ne može tako, to je bruka za njega. Ja sam mu rek'o i na, na razgovorima tamo i javno za govornicom, to će biti bruka, bruka i bruka je.
Đokanović Dragan:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Ali nema ništa, mislim, što je urađeno, urađeno, nek izvole, nek rade sve šta misle da treba za njihov narod, svaka njima čast, mi ćemo im pomoć da se bore za svoj narod. Ali ne mogu da žrtvuju naš narod njihovom narodu.
Đokanović Dragan:	Naravno.
Karadžić Radovan:	I niti ćemo mi tražiti da se oni žrtvuju za nas. Nek...imamo vijesti da je Boras gore bio u Posavini i da je donio, donesena odluka da, pripoje ono gore Hrvatskoj.
Đokanović Dragan:	Aha.
Karadžić Radovan:	Dakle, Hrvati rade uveliko na regionalizaciji. Mi smo, mi znamo za to, oni prije nas su, oni su prije nas, uopšte, napravili mape i potpuno regione zaokružili.
Đokanović Dragan:	Pa jasno, jasno, Ja sad očekujem, ovi' dana, da će doći do sukoba između SDA i HDZ-a.
Karadžić Radovan:	Pa doći će do sukoba, jer će oni htjeti više.
Đokanović Dragan:	Pa da.

Karadžić Radovan:	Na primjer, u Travniku su sada Muslimani relativna većina, a Hrvati hoće to da uzmu sebi.
Đokanović Dragan:	Ja, oni to još svojataju, kao njihova...
Karadžić Radovan:	Da, po osnovu prava istorijskog na, jer je bila banovina Hrvatska i ta...Tako da, nek izvole. Pošto su naše, naša područja prilično čista i lako ćemo se dogovoriti s Muslimanima, jer ima i kod nas, kod njih naših ljudi dosta, a ovi Bogami nek se...
Đokanović Dragan:	Ja mislim sad da bi bilo ovako vrlo mudro sada malo u javnost izlaziti sa, sa željom Srba da se napravi kompromis sa Muslimanima.
Karadžić Radovan:	Ma nema govora. Ma, ma smjenio bi me narod odma, ma kakvi. Ma pljunuli su nas pedeset puta smo im išli u zagrljaj, pedeset puta im pružili ruke.
Đokanović Dragan:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Ma, ma ko...
Đokanović Dragan:	Zna se šta su.
Karadžić Radovan:	Joj, vidjeli ste na plu... na klubu, ma ne daju da, ma ne daju mi više da vidim Izetbegovića, da razgovaram s njim.
Đokanović Dragan:	(smije se) Vidio sam nešto, al' mislio sam zbog Muslimana da, da...
Karadžić Radovan:	Ma neću zbog Muslimana, neka Muslimani kažu ne, da neće tu politiku i nek Alija kaže prevarili smo se, hoćemo sa Srbima, pa ćemo uredu. Al' mora to javno da kaže svijetu i...
Đokanović Dragan:	Joj, jadnik, sad, sad, sad zna on da to mora reć, a kako će to reć.
Karadžić Radovan:	Ma nema govora, ma kakvi, ja bi pao za pola sata, kad bi ja pružio njemu ruku sada ikakvu.
Đokanović Dragan:	Ma, tačno je to tako.
Karadžić Radovan:	Tu nema govora. Ma nema toga Srbina, pa bi mi...Bulatović će da padne u Crnoj Gori.
Đokanović Dragan:	Joj ovaj, šta je ovaj napravio tamo.
Karadžić Radovan:	Brat mi javlja, ja kažem mi 'oćemo u naše, u našem proglasu da ga poštedimo, da ga ne diramo. Nemoj, kaže, štediti, on se ne može održati, ni on ni Vlada.
Đokanović Dragan:	Joj, kako ga je juče Kilibarda, ovaj, napao. Niste to čuli?
Karadžić Radovan:	Ne, ne.

Đokanović Dragan:	U, imo je konferenciju za štampu, valjda u Herceg Novom.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Đokanović Dragan:	Pa je rekao da je to strašna sramota i to stravična ustvari, tako je rekao.
Karadžić Radovan:	Da, da. Da, da.
Đokanović Dragan:	I nema ovo, a niko ga nije tjerao, mog'o je, ako već nije znao, mog'o je da odčuti to sve redom.
Karadžić Radovan:	E moj brate, još mu Skupština dala, a ustvari ga naložila Skupština, rekla mu kako god ti procjeniš da ti damo, dajemo ti ovlaštenje.
Đokanović Dragan:	Aha i on se zato...
Karadžić Radovan:	Znači izdaja je njegova, nije skupštinska.
Đokanović Dragan:	Jest, jest. Dobro, znači u ovoj sedmici će vam ići ono što, što je zamišljeno, jel'?
Karadžić Radovan:	Da, da, ide sve svojim tokom.
Đokanović Dragan:	E uredu.
Karadžić Radovan:	'Ajde.
Đokanović Dragan:	Drago mi je što sam vas čuo, drago mi je što je u Banja Luci prošlo lijepo.
Karadžić radovan:	Hvala, pozvani ste od, onaj dan.
Đokanović Dragan:	E hvala, pri...
Karadžić Radovan:	Dogovoreno.
Đokanović Dragan:	Doviđenja.

Razgovor vođen dana 05.05.1992.godine
između NN muška osoba 1 i NN muška osoba 2.

NN muška osoba 1:	(...?) za sat vremena iskrvavio, pošto je prostrelna rana bila. U grudi ga pogodio. Samo on je bio povređen, niko drugi, a njihovih (...?) 30-40.
NN muška osoba 2:	Je li, a znaš li nešto oko one, one dole kasarne?
NN muška osoba 1:	Ne znam ništa.
NN muška osoba 2:	Pitomci?
NN muška osoba 1:	Ne znam ništa.
NN muška osoba 2:	Ne znaš.
NN muška osoba 1:	Nemamo nikakvu vezu s njima. Samo ovaj telefon što radi u celoj kasarni.
NN muška osoba 2:	U jebo te...
NN muška osoba 1:	Pa' sa... sa dvojkom i trojkom su telefoni, sedmica i osmica isto.
NN muška osoba 2:	Aha.
NN muška osoba 1:	Sve ostalo se teže dobije, sa... samo sa Beogradom se ima veza čoveče, samo sa vama...
NN muška osoba 2:	Samo sa Beogradom vezu?
NN muška osoba 1:	Pa ja, može i (...?)
NN muška osoba 2:	U jebo te.
NN muška osoba 1:	(...?) pogodio sada ovu glavnu PTT stanicu.
NN muška osoba 2:	Aha.
NN muška osoba 1:	Razumeš, (...?) razumeš. I onda samo (...?)
NN muška osoba 2:	Čujem da gledaju televiziju preko radija.
NN muška osoba 1:	Ma ima televizija, radi televizija.
NN muška osoba 2:	A jel'?
NN muška osoba 1:	Radi televizija, ja je barem gledam.
NN muška osoba 2:	A.
NN muška osoba 1:	Čoveče, vukovi se spremaju da te zab..... čoveče, dolaze po nas, uz nas su tako da tu nema problema. Znaš.
NN muška osoba 2:	Dugo nešto.
NN muška osoba 1:	Jebi ga, jel bilo tamo nekih izjava nekih oficira što su bili pohvatani preko tog, po Beogradu, po Beogradu.

NN muška osoba 2:	Bilo je ono....
NN muška osoba 1:	U trenerci?
NN muška osoba 2:	Ha?
NN muška osoba 1:	U trenerci?
NN muška osoba 2:	Nema, nije, nije, bio, kad, danas?
NN muška osoba 1:	Ne, ne, bilo jučer, jučer bilo ovdje preko televizora. Ovog mog, ovog mog glavnog, mislim ne glavnog nego haos čovjeka, ubili su ga batinama (...?...)
NN muška osoba 2:	Šta, njega uhvatili?
NN muška osoba 1:	Onda.
NN muška osoba 2:	Aha.
NN muška osoba 1:	Sa kolonama.
NN muška osoba 2:	Ha?
NN muška osoba 1:	Sa kolonom onda.
NN muška osoba 2:	Aha.
NN muška osoba 1:	Znaš. Ne damo se
NN muška osoba 2:	Čuvaj se
NN muška osoba 1:	Ajde vidimo se uskoro.
NN muška osoba 2:	Čuvaj se.
NN muška osoba 1:	Vidimo se uskoro.....večeras idem odavde.
NN muška osoba 2:	Nešto mi to sporo.
NN muška osoba 1:	Bolje noću nego danju. Bolje, i treba mi znaš kako samo, 15 minuta.
NN muška osoba 2:	Znam.
NN muška osoba 1:	15 minuta sa brzinom od 60 časova. 15 minuta nam treba samo. A imaćemo podršku sa strane zato se ne bojim (...?...) pa jebi ga, jebiga zagine, zagine 30% ode garant. A sada ko će biti, a možda ne bude, ako ne bude, ovo je sad sve luda sreća. Luda sreća.
NN muška osoba 2:	Da, buraz.
NN muška osoba 1:	E tako ... nek nastavi i čoveče vidimo se mi. E' tako, na kraju krajeva i telefon znaš pa ...
NN muška osoba 2:	(...?...)
NN muška osoba 1:	Ja ne mogu, ne mogu tijelom znaš, ne mogu. Ne mogu
NN muška osoba 2:	Znam. Držim ti fige.
NN muška osoba 1:	Eeeee jebi ga, nema problema.....

NN muška osoba 2:	(...?...)
NN muška osoba 1:	Oće, oće. Samo Arčibald, samo Arčibald nek navali čoveče e, jebo sam im mater u dupe.
NN muška osoba 2:	(...?...)
NN muška osoba 1:	Ja mislim da 'oće, ne znam.
NN muška osoba 2:
NN muška osoba 1:	E' samo neka Arčibald meni dođe, a možda je i krenuo ovamo, smirili su se dosta. Bilo je pucnjave okolo, ali ne na nas, nego gore Vraca, tako ti dijelovi (.....?.....) i onda su pokušali...
NN muška osoba 2:	Pazi jednu stvar da ti kažem, desantna, desantna brigada treba da dođe po vas i po one dole.
NN muška osoba 1:	Komanda? Komanda ti je u Lukavici čoveče.
NN muška osoba 2:	Ha?
NN muška osoba 1:	Komanda ti je u Lukavici.
NN muška osoba 2:	Po one dole bre, pitomce.
NN muška osoba 1:	Aha, KMT.
NN muška osoba 2:	To su ti, to su ti, ovi kako se zove...
NN muška osoba 1:	Najgora mesta. I Vojna bolnica.
NN muška osoba 2:	Eh, najgora mesta, em što su tu najgori idioti.
NN muška osoba 1:	I Vojna bolnica.
NN muška osoba 2:	To su najgori idioti.
NN muška osoba 1:	Vojna bolnica, isto.
NN muška osoba 2:	To su idioti nad idiotima, oni ni, ma ne gledaju ništa. Im'o sam priliku juč... inoć da razgovaram sa jednim, jebo te bog, sjedi i mrda malim prstom kaže koji ti je bre kurac, idi u pizdu materinu, (...?...)
NN muška osoba 1:	Sa Arčibaldom?
NN muška osoba 2:	Odvratno mi, jebo te.
NN muška osoba 1:	Sa Arčibaldom bio?
NN muška osoba 2:	Aha.
NN muška osoba 1:	(smije se)
NN muška osoba 2:	Kaže, dosadno mi jebo te bog, kaže da vidimo kad ćemo da krenemo da im jebemo majku.
NN muška osoba 1:	Čoveče, e, jebo mater što ću ja, a a... znaš ono ako bude bilo sranja čoveče ako bude (...?...) da im iebem mater u

	pičku svima. Sandžaklije dole, ima da im ja sestre u pičku, popizdeo sam (...?) više...
NN muška osoba 2:	(...?)
NN muška osoba 1:	Popizdeo sam, ali treba malo da se opkladim i ja razumeš.
NN muška osoba 2:	Da.
NN muška osoba 1:	(...?)
NN muška osoba 2:	Znam Pile.
NN muška osoba 1:	E tako.
NN muška osoba 2:	Znam, kaže cela brigada gore iz, kako se zove, ovog, ovog...
NN muška osoba 1:	Dedinja.
NN muška osoba 2:	Dedinja. To je brigada, znaš koliko brigada broji ljudi da ti ne kažem, treba da dođu, ako već nisu i došli.
NN muška osoba 1:	Ne znam čale ništa, samo nam ovo radi, samo ovo.
NN muška osoba 2:	Ja kažem ti samo mogu da vidim još da, da, da Arčija nazovem ponovo da vidim šta je, kako je, pa da se čujemo.
NN muška osoba 1:	Dobro čale, ti možeš da nazoveš, za koliko ćeš ti to vidjeti?
NN muška osoba 2:	Pa ne znam.
NN muška osoba 1:	Aha, pa dobro.
NN muška osoba 2:	Zависи da li mogu njih da dobijem.
NN muška osoba 1:	Zbog vremenskog razumeš.
NN muška osoba 2:	Aha.
NN muška osoba 1:	Da te pitam, kad da te zovem znaš. Ajde vidi to sa Arčibaldom pa...
NN muška osoba 2:	Drži te se momci.
NN muška osoba 1:	Nek , nek' me čoveče, nek' me spasi. Ajde. Čao.
NN muška osoba 2:	Držite se momci.
NN muška osoba 1:	Dobro, ajde čao.
NN muška osoba 2:	Čao.
NN muška osoba 1:	Čao, čao.
NN muška osoba 2:	Čao Pile.

Razgovor vođen dana 28.05.1992.godine
između kapetana Legija i pukovnika Gagović Milosava

Gagović Milosav:	Molim.
Kapetan Legija:	'Alo!
Gagović Milosav:	Da.
Kapetan Legija:	Jel' to kancelarija pukovnika Gagovića?
Gagović Milosav:	Da.
Kapetan Legija:	Kapetan Legija ovde.
Gagović Milosav:	E, zdravo Legija.
Kapetan Legija:	Jesi ti Gagoviću?
Gagović Milosav:	Jesam.
Kapetan Legija:	A jel' Bošković tu?
Gagović Milosav:	Nije, dole je.
Kapetan Legija:	Gde dole?
Gagović Milosav:	Na onome broju, kod Čađe.
Kapetan Legija:	Aha. Jel' bio on danas dole kad se ono desilo?
Gagović Milosav:	Jeste.
Kapetan Legija:	I?
Gagović Milosav:	Pa on je nosilac toga, organizacije. Pogriješio je najviše što je dao noću da ide to.
Kapetan Legija:	Aha.
Gagović Milosav:	E ne znam.
Kapetan Legija:	Znači na njega je palo.
Gagović Milosav:	Pa jeste, on je bio tamo s ovim. Oni su mu tvrdili, obećanje i dali mu to sve da će to uradit', međutim, evo k'o što si čuo, verovatno nije to, videćemo do ujutru šta će bit' i kako.
Kapetan Legija:	Aha. Jel' ima dosta gubitaka?
Gagović Milosav:	Pa za sad imamo podatke za jednog vojnika i četvorica su ranjena.
Kapetan Legija:	Pa dobro. A jesu zarobljeni?
Gagović Milosav:	Pa za ove ostale ne znamo, verovatno da su i zarobljeni.
Kapetan Legija:	Aha.

Gagović Milosav:	Prema onim njihovim, tamo su prema Viktor Bujanj i javili kao da idu tamo.
Kapetan Legija:	Aha.
Gagović Milosav:	I tako.
Kapetan Legija:	Jel' ti ovaj živ i zdrav?
Gagović Milosav:	Molim.
Kapetan Legija:	Ovaj pot...
Gagović Milosav:	Jeste, jeste.
Kapetan Legija:	Živ i zdrav?
Gagović Milosav:	Jeste. Jeste.
Kapetan Legija:	Dobro. Slušaj.
Gagović Milosav:	Molim.
Kapetan Legija:	Ovaj, jel' ti, jel' ti vratio on transportere i ono.
Gagović Milosav:	Jeste, ali ovi su ih uzeli u Nedžariće dole, ispod.
Kapetan Legija:	Ovi, ko Šešeljovci ili?
Gagović Milosav:	Pa ovi Šešeljovci.
Kapetan Legija:	A vi ste trebali njima da date to?
Gagović Milosav:	Da.
Kapetan Legija:	Oni su i' zakačili dole sa civilnom policijom.
Gagović Milosav:	Pa ja, pa su pre... bazirali su se 'vamo u Nedžariće oni.
Kapetan Legija:	Sačekaj.
Gagović Milosav:	Aha.
Kapetan Legija:	Znaš šta.
Gagović Milosav:	Da.
Kapetan Legija:	Eto mene za dva-tri dana najdalje dole.
Gagović Milosav:	Dobro.
Kapetan Legija:	Znaš.
Gagović Milosav:	Dobro.
Kapetan Legija:	Pa se vidimo.
Gagović Milosav:	Dobro.
Kapetan Legija:	'Ajde brate drž'te se dole.
Gagović Milosav:	Živio.
Kapetan Legija:	Zdravo.
Gagović Milosav:	Zdravo.

Razgovor vodjen dana 02.11.1991 godine
izmedju Karadžić Radovan i Mire
(sekretarice Milošević Slobodana)

Karadžić Radovan:	Radovan.
Mira:	Molim?
Karadžić Radovan:	Izvinite što vas zovem, nema, nema nigdje Slobe, ne znam gdje je.
Mira:	Nema ga, života mi, i ja da tražim neki dokument, treba da mu dostavim, ali ne ...
Karadžić Radovan:	Jel' doš'o iz Haga? Nije?
Mira:	Ko? Molim?
Karadžić Radovan:	Jel' doš'o iz Haga dokument?
Mira:	Jest najverovatnije.
Karadžić Radovan:	Aha.
Mira:	Pa ovaj, da je to, zvali me ovi, pa su me pitali gdje da mu dostave to, jer....
Karadžić Radovan:	Molim vas, molim vas recite mu da sam ga hitno tražio. Stanje kod generala Uzelca na zapadnom frontu je katastrofalno i da on hitno, ovaj može da stupi s njim u kontakt, da se raspita šta je il' da sa Blagojem il' sa ovim se čuje.
Mira:	Da je stanje na ...
Karadžić Radovan:	U, ba, banjalučkog Korpusa, jer banjalučki Korpus brani Jugoslaviju. Tamo se ustaše pripremaju da probiju banjalučki Korpus i da, Jugoslavija će pasti.
Mira:	Da.
Karadžić Radovan:	I to je naj ... za danas, u ovom trenutku najhitniji posao.
Mira:	Samo da zapišem.... Ruka. Šta ste rekli da, da mu kažem?
Karadžić Radovan:	Banjalučki Korpus je ugrožen i da hitno sa Blagojem i sa ovim Kadrijevićem vidi i direktno da zove ovaj banjalučki Korpus. Ugrožen je banjalučki Korpus i može da padne, to je ratište i onda, onda je gotova Bosna.
Mira: A što?

Karadžić Radovan:	Pa zato što on nema ni tehnike ni ljudstva.
Mira:	Ma nemojte.
Karadžić Radovan:	Avijacija ne pomaže, ništa se ne dešava tamo.
Mira:	Bože sačuvaj.
Karadžić Radovan:	Možda je opet neka izdaja u pitanju.
Mira:	Pa moguće.
Karadžić Radovan:	Molim?
Mira:	Jeste ga zvali vi?
Karadžić Radovan:	Jesam kući, nema ni u Požarevcu ni tu.
Mira:	A joj.
Karadžić Radovan:	Hitno zovite molim vas taj, taj ...
Mira:	Sad ću da vidim gde je, ali ovaj ako ste ga vi zvali ja nemam gde drugo Radovane da ga ...
Karadžić Radovan:	Ma ja, možda će se on vama javit' odnekud.
Mira:	Ako mi se javi, molim vas preneću mu da je hitno.
Karadžić Radovan:	Hitno, recite da je to najugroženiji u ovom trenutku je pitanje Jugoslavije, pitanje ...
Mira:	Što ne prenesete generalu Simoviću?
Karadžić Radovan:	Molim? Dajte mi generala Sim...
Mira:	Pa kako da ne, pa evo Simović je u kancelariji treba da mu se prenese pa neka on to....
Karadžić Radovan:	Samo da ja upišem njegov telefon.
Mira:	Ja, ja, dok on ovaj, dok E doktore, e ovako Simović Tomislav, to je šest, kancelarija, šest - osam - pet - dva - četiri - nula.
Karadžić Radovan:	Simović general, samo momenat, da vidimo šest - osam - četiri.
Mira:	Šest - osam - pet.
Karadžić Radovan:	Osam - pet.
Mira:	Dva - četiri- nula.
Karadžić Radovan:	Dva - četiri - nula. To je kući..., to je kancelarija jel'?
Mira:	Ja.
Karadžić Radovan:	Dobro.
Mira:	E.
Karadžić Radovan:	Tu uvijek ima neko jel'?
Mira:	Sigurno

Karadžić Radovan:	Ima li on dežuru tamo neku, ima?
Mira:	Imaju, imaju non-stop, sigurno, pa neka prenese on Blagoju il' nekome tamo.
Karadžić Radovan:	Dobro, dobro. Hvala lijepa. Prijatno.

0322-0074

Razgovor vodjen dana 23.04.1992. godine izmedju Plavšić Biljana i izvj. "Rusa", posilnog Ražnatović Željka zv. "Arkan"

Plavšić Biljana:	(Nakon biranja telefonskog broja Plavšić Biljana se obraća nn osobi u prostoriji) Molim vas samo malo tiše.
NN muška osoba	Dobro jutro, izvol' te.
Plavšić Biljana:	Dobro jutro. Biljana Plavšić je na telefonu, molim vas je l' Željko tamo?
NN muška osoba:	Nije on trenutno ust'o, tu je gospodin Rus.
Plavšić Biljana:	Aha.
NN muška osoba:	Može on?
Plavšić Biljana:	Pa može, dajte ga na telefon.
"Rus":	Halo.
Plavšić Biljana:	Da, dobro jutro.
"Rus":	Dobro jutro moje veliko poštovanje gospodjo... Rus ovde.
Plavšić Biljana:	Kako ste mi?
"Rus":	Posilni od gospodina komandanta.
Plavšić Biljana:	Znam ja, znam ja.
"Rus":	Upravo se spremam da prisustvujem podizanju zastave.
Plavšić Biljana:	A podizanje zastave. Neću vas ja dugo zadržat.
"Rus":	Ne, ne, ne ni u kom slučaju samo izvolite.
Plavšić Biljana:	Samo da vas pitam. Željka nema, jel?
"Rus":	Pa znate šta, ovaj ja bi vas najiskrenije zamolio da budete samo tol'ko ljubazni ako možete ovaj i da mi kažete kad bi ponovo nazvali da znam da ga zovem.
Plavšić Biljana:	Znate zašto, ja sam.
"Rus":	... leg'o, bio je na terenu i
Plavšić Biljana:	Dobro, dobro nemojte ništa onda, evo o čem' se radi. Ja sam ovde se vratila u onu moju bazu odakle sam ja.
"Rus":	Čekajte, dobro.
Plavšić Biljana:	Da, ali ovaj još nisam do kuće stigla, jedna mala relacija je blokirana, al' sam htjela, samo ga pitajte u principu, ako bi zvali da se dodje ovde, bil' se moglo.

"Rus":	Čujte gospodjo,...
Plavšić Biljana:	Pa ću ja od kuće...
"Rus":	... nemam ja toliko ovlašćenja da govorim u njegovo ime.
Plavšić Biljana:	Znam, normalno.
"Rus":	Al' ću u svakom slučaju, to ću odma' da mu prenesem ovu vašu poruku.
Plavšić Biljana:	Da, prenesite, da vam kažem pa ja kad budem u svom stanu ja ću onda.
"Rus":	Da ga nazovete
Plavšić Biljana:	Jeste, a onda neću pitati ovo, nego ću samo pitati, hoćete l' donijeti onu robu ako može.
"Rus":	Jasno, jasno.
Plavšić Biljana:	Je l' tako?
"Rus":	Jasno, bravo, pametno.
Plavšić Biljana:	E tako.
"Rus"	Čujte gospođo,
Plavšić Biljana:	Molim.
"Rus"	Ako ste vi u mogućnosti da nazovete, samo da vidim koliko je sad sati, evo osam sati, ako ste u mogućnosti da ga nazovete za jedno dva sata, ja ću da mu kažem ovaj da...
Plavšić Biljana:	Dobro.
"Rus":	Za jedno sat vremena ili...
Plavšić Biljana:	Dobro, dobro u redu.
"Rus":	Da vas to ne opterećuje.
Plavšić Biljana:	Dobro pozdravite.
"Rus":	Zaista mi je mnogo žao što je sad takva situacija, ... stvarno nije ust'o, znate on baš uvek prisustvuje podizanju zastave, ali jako je kasno legao.
Plavšić Biljana:	Dobro, recite mi kako u Zvorniku. Možete l' mi to reć'?
"Rus":	Molim.
Plavšić Biljana:	Kako u Zvorniku, je l' Pejo otišao tamo?
"Rus":	Pa šta znam, ovaj, treba i tamo da ide, da, da, da da poseti...
Plavšić Biljana:	Da, da, da, znam.

"Rus":	... celom situacijom, pošto svakakve glasine dolaze...
Plavšić Biljana:	Da, da, aha.
"Rus"	On mora ovde, on jadan stvarno najmanje ima vremena za sebe. Ja ću to sve da mu prenesem.
Plavšić Biljana:	Dobro, ako se ja javim sa drugog telefona onda ću samo pitati, da li može ono da mi dobaci dovde da znamo u principu da li može. Znete. A onda bi se trebalo dogovoriti.
"Rus":	Odlično.
Plavšić Biljana:	E tako. Pozdravite ga puno hvala.
"Rus"	Hvala i vama, čast mi je što sam s vama razgovarao gospođo.
Plavšić Biljana:	Puno vam hvala.

Razgovor vodjen dana 08.06.1991. godine izmedju Ćosić Dobrice i Karadžić Radovana

Karadžić Sonja:	Da?
Ćosić Dobrica:	Halo, Ljiljana.
Karadžić Sonja:	Sonja ovde.
Ćosić Dobrica:	Dobro večer, Dobrica Ćosić....
Karadžić Sonja:	A, dobro večer, poštovanje kako ste?
Ćosić Dobrica:	Je l' vam tata kod kuće?
Karadžić Sonja:	Jeste, samo momenat sačekajte.
Ćosić Dobrica:	Aj, ako spava ne dirajte ga.
Karadžić Sonja:	Ne, ne spava, razgovara na drugi telefon, samo momenat.
Ćosić Dobrica:	(smije se) E, jadan.
Karadžić Sonja:	(smijeh) Jeste.
Ćosić Dobrica:	Gde je mama, šta radi mama? Halo... (Dok Ćosić čeka na vezi čuje se kako Karadžić razgovara na drugom telefonu, a zatim Ćosić Dobrica govori:" Drži Radovana ovdje dok se ja javim na drugi telefon".)
Karadžić Radovan:	Halo.
Božica:	Radovane!
Karadžić Radovan:	Da?
Božica:	Božica. Evo Dobrica ode sad na drugi telefon. Kako ste?
Karadžić Radovan:	Evo dobro je, kako ste vi?
Božica:	Pa, eto. Šta je ovo ... nešto izjavljivao večeras?
Karadžić Radovan:	Molim?
Božica:	Nešto je ovaj izjavio ovde.
Karadžić Radovan:	Ne znam šta je izjavio ovaj..malo prije me zvao, prije pola sata.
Božica:	Ja?
Karadžić Radovan:	Zvao me, kaže da nešto su oni osudili stvaranje posebne stranke, aa..
Božica:	Da, da
Ćosić Dobrica:	Evo, evo sam ja.
Karadžić Radovan:	Aha.
Ćosić Dobrica:	Radovane, dobro večer.

Karadžić Radovan:	Dobro veče.
Ćosić Dobrica:	Ovaj, bio sam te sinoć tražio, nije, nisam te našao. Hteo sam da ti nešto kažem, što je...aa.. Tu sam, su me neki ljudi sreli, nije važno ko ime i prezime i kako.
Karadžić Radovan:	Aha.
Ćosić Dobrica:	Jesi ti bio skoro u Banja Luci?
Karadžić Radovan:	Aa.., pa nisam bio nedelju dana, deset, desetak dana i više.
Ćosić Dobrica:	Aha. Moraš malo da se pozabaviš njima više. Mislim da se nešto javlja tamo, neki, neki, neki problemi.
Karadžić Radovan:	Da, da. Pa malo sam ja upoznat, ali ja ih pustim da oni naprave gluposti.... oni bi malo htjeli da, da idu pred rudu potpuno ne, ne, nee.. nemotivisano i bez, bez pravog razloga i razuma. Njima se tu autonomaštvo dopada, onda...
Ćosić Dobrica:	Ja nisam htio da prihvatim razgovor uopšte. Rek'o sam to, izvinite ja to ne znam, vi imate... Da, da. A onda oni kažu, niti želim da se u to uopšte mešam, da ne znam te stvari...
Karadžić Radovan:	Ja neću, ja neću da pravim drame, inače bi ja mogao da ih posmjenujem sve.
Ćosić Dobrica:	O, nemoj, nemoj, nemoj...
Karadžić Radovan:	Oni prave budalaštine, ali ja im ovaj... ili naprave neke stvari stvarno dobro, međutim ima tu ljudi brzih i ne..nesmirenih kojima uopšte, koji uopšte ne znaju šta je dosta.
Ćosić Dobrica:	I onda oni kažu da kaže znate ali ovaj Radovan nema vremena za nas. Sada on se za nas ne interesuje, on se bavi Sarajevom, on se bavi o Hercegovini, on se bavi ne znam čim. On se za nas ne interesuje, nema vremena za nas i tako dalje. Onda sam rek'o: čekajte nije tačno.
Karadžić Radovan:	Nije, nije to tačno. Ovi ov..ovdje se bitka bije, a oni sad polako neka realizuju svoju, svoju krajinu i tako to.
Ćosić Dobrica:	Da, da. To oni to, tako da to sam htio tako ti kažem da to znaš, da.
Karadžić Radovan:	Jer oni su htjeli nešto da prave i sa, sa Kninom i tako dalje. Ja sam im reko nemojte da radite ništa to. Nije ni...
Ćosić Dobrica:	Razume se, razume.

Karadžić Radovan:	Ovaj je sad Milan napravio ovu glupost, pa ovi moji... Evo sad sam baš razgovarao sa podpredsjednikom vlade, to je naš čovek. Ovo sa ovom vježbom u Drvaru.
Ćosić Dobrica:	Kakvom vježbom?
Karadžić Radovan:	Pa izveli su danas vježbu u Drvaru sa svojim ovaj, svojom jedinicom. Stopedeset bataljona, stopedeset ljudi specijalaca.
Ćosić Dobrica:	(Smijeh) O, bože dragi.
Karadžić Radovan:	I sa ciljem kaže da se izvrše granice između Knina i Bosne.
Ćosić Dobrica:	(Kroz smijeh) O, Bože gospode.
Karadžić Radovan:	A, a sad je tu drama ovde za, Izetbegović zasjeda sa ovim odborom za ... Savjetom za narodnu odbranu i Savjetom za zaštitu poretka i..
Ćosić Dobrica:	Da, da, da.
Karadžić Radovan:	Pa onda ovi napadaju armiju, što nije stala na granicu i tako dalje. Mislim mnogo je gluposti, i sad ovaj moj predsjednik Vlade, podpredsjednik Vlade je dobro to izveo da se to ne može. To je neka...
Ćosić Dobrica:	Pa to ti je, oni vidiš izdvojili se iz stranke. To sve ide tako, na tu njihovu avanturu.
Karadžić Radovan:	Da.
Ćosić Dobrica:	To liči vrlo mnogo na, ponekad na, na...
Karadžić Radovan:	Da jednostavno nije. Kad bi vođenje politike bilo tako jednostavno kako oni zamišljaju onda bi to bilo, to bi vodio svako, politiku, je li?
Ćosić Dobrica:	(Smijeh).
Karadžić Radovan:	To je onako kao pravolinijski pucaju, ovaj bez, bez razmišljanja, šta može da proizvede, koje posljedice.
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	A ovde najneposrednije, recimo može da proizvede posledice da MUP Bosne pojačano kontroliše taj granični prelaz.
Ćosić Dobrica:	Ma sve može, pa naravno.
Karadžić Radovan:	E, ja ne mogu to da spriječim a to je jedino mjesto gdje može da im se pomogne, tuda im se ..
Ćosić Dobrica:	...
Karadžić Radovan:	Tuda im se hrana probacuje. tuda im se ćebad

	probacuje i tako dalje. I on jedinu granicu koju treba da poštedi incidenata, on tamo pravi gluposti.
Ćosić Dobrica:	Lud čovek... Je li Radovane ti... kod..., kad ti dolaziš, utorak u Beograd, je l'?
Karadžić Radovan:	Ne znam, mi imamo skupštinu u utorak, pa je utorak su ekonomski problemi, jer su nam nametnuli radnike. Pokušavajući da nas, nas optuže da mi ovaj aa.. forsirajući političke probleme zanemarujemo ekonomske. Medjutim, mi smo to lukavo izveli, pa smo rekli utorak čitav se posvećuje ekonomskim problemima. Onda u srijedu imamo ovaj radnike.
Ćosić Dobrica:	Aha.
Karadžić Radovan:	Imamo ovu aa.. političku (stranu ...?).
Ćosić Dobrica:	Slušaj ovaj. Je l' ti imaš neke posebne razloge da govoriš (studentima Beograda?)
Karadžić Radovan:	Pa nemam. Ali ne vjerujem ni da ću stići na to.
Ćosić Dobrica:	Ja mislim, ako nemaš posebne razloge govori na televiziji. Nemoj da ulaziš u to, u ta rulja šarena.
Karadžić Radovan:	Mogu ja da snadjem s njima. Nije, nije mi to meni problem ali...
Ćosić Dobrica:	Šarena je to rulja i to je mala publika za tebe. Šta će ti to.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Nemoj da trošiš snage na to.
Karadžić Radovan:	Medjutim neću stići ja da dodjem, radi toga što je u srijedu skupština ovdje. Ja moram da im javim. Jesu li oni to objavili već?
Ćosić Dobrica:	Pa ne znam, čuo sam. Ne znam dal' je to...
Karadžić Radovan:	Ja, oni su trebali da me nazovu, da pitaju da potvrdim. Ja im, ovaj...jer mi imamo skupštinu, ja sam mislio da će skupština završiti utorak. Medjutim ona će sigurno u srijedu tek doći na red naši proble.. ovi politički...
Ćosić Dobrica:	Dobro, kad će da dodje tamo ovaj aa...Milošević i Tudjman? Gdje vode razgovore? Tamo?
Karadžić Radovan:	U srijedu, u Splitu. Pravo da vam kažem ja ne volim što ide u Split.
Ćosić Dobrica:	(Blagi smijeh).
Karadžić Radovan:	Mislim da je to vrlo opasno i ovde su recimo za utorak pozvali sve hirurge na vježbu vojnu.

Ćosić Dobrica:	Gde?
Karadžić Radovan:	U Hrvatskoj?
Ćosić Dobrica:	U Hrvatskoj. Na vojnu vježbu?
Karadžić Radovan:	Da.
Ćosić Dobrica:	Oni spremaju rat?
Karadžić Radovan:	Oni spremaju rat i bojim se da u sklopu toga ne učine šta i Miloševiću. Jer to je mislim... šta ima da hoda oko po Jugoslaviji. To treba da se ...
Ćosić Dobrica:	Pa to treba da se sedne, pa da se razgovara u Beogradu ili..
Karadžić Radovan:	U Beogradu u.. može i u okrilju saveznih organa. Mislim da, i ja, ja ću mu savjetovati da ne ide tamo.
Ćosić Dobrica:	Kakav je (?)
Karadžić Radovan:	Ne znam ali prihvati će on to, jer to završeno.
Ćosić Dobrica:	Sad je to gotovo, gotovo. Samo ja nisam znao gde je to.
Karadžić Radovan:	Ma u Splitu, nije treb'o da prihvata izvan Beograda nigdje više. Savezne ustanove i gotovo tu.
Ćosić Dobrica:	Da, da, mada velika je odgovornost.
Karadžić Radovan:	Da.
Ćosić Dobrica:	Velika je odgovornost, da se nešto dogodi tamo, taman posla, onda je to rat.
Karadžić Radovan:	... zna šta je.
Ćosić Dobrica:	Onda... više niko ne zaustavi.
Karadžić Radovan:	Da, ali mislim da su oni ljudi. Mislim da, da Tudjman nije normalan.
Ćosić Dobrica:	Da, ima, ima dokaza, ima i takvih dokaza.
Karadžić Radovan:	Da, postoji razlog...
Ćosić Dobrica:	Taj čovek je neurotičan ili ma'nit, ili nešto mu fali, tako.
Karadžić Radovan:	Da, a oko njega ima tih, tih budala mnogo. Ovaj, ovde smo bili, mislim da su, malo su nam zadali problema aa..ovaj Slobodan i Momir što su prihvatili ovo kao polaznu osnovu. Mada je to...
Ćosić Dobrica:	Pa, mi smo o tome razgovarali ja.-. pričaću ti. Ja mislim vi ste to prihvatili kao polaznu osnovu..
Karadžić Radovan:	Da. To je, toje mudro bilo što se tiče...jer ovi su se pripremili bili da se izoluju i njih dvojica
Ćosić Dobrica:	Neophodno ie da se to prihvati kao. kao polazna

	osnova. Mada sam, sam koncept ne može da se odbrani, jer tu ima nerešivih suprotnosti.
Karadžić Radovan:	Da, da. To da, narešivih suprotnosti ima, zaista.
Ćosić Dobrica:	Ja sam se, kad sam o tome govorio, ja sam im'o u vidu tvoj stav jedan i to sam citirao. Odmah sam rek'o, slušajte, ako se to opšte prihvati onda pazite mi, gde dovodimo Bosnu.
Karadžić Radovan:	Da, da, mi to ne možemo prihvatiti, ali problem je u ovome. Ja znam da su oni hteli da pripreme... čak su išli sa vrlo ružnim konfederalnim konceptom. I htjeli su možda da izazovu ovako brzo odbijanje od strane Miloševića i Bulatovića da bi mogli pred javnošću da ih aa.. op..
Ćosić Dobrica:	Ne,ne, oni moraju da prihvate kao razgovor...
Karadžić Radovan:	Da.
Ćosić Dobrica:	...i morali (?) smo da... njih.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Da oni dokazuju javnošću i čitavom svetu njihove namere. To im je prilika da ih na konkretnijim ra..argumentima i konkretnim argumentima pokažu da ne žele nikakvu Jugoslaviju. Nego žele...
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	...razlaz, samo traže proceduru.
Karadžić Radovan:	Da, da. E sad ovaj, aa.. sad smo mi u teškoćama i mi moramo da izadjemo sa svojom platformom, odnosno sa pogledom na ovu platformu i pošto je ona za nas neprihvatljiva potpuno, mi moramo da nadjemo jednu političku formu, vrlo mudru, jer smo sada mi u opasnosti da kažu, ovaj svi su u Jugoslaviji prihvatili, samo SDS Bosne i Hercegovine je protiv.
Ćosić Dobrica:	A zašto vi žurite da se izjašnjavate?
Karadžić Radovan:	Pa moramo u srijedu, imamo Skupštinu.
Ćosić Dobrica:	A vi se na skupštini mora da izjas...
Karadžić Radovan:	Pa ja, jer i kod nas je to bio zahtjev, prva tačka dnevnog reda mora biti položaj Bosne u Jugoslaviji.
Ćosić Dobrica:	A to je vaš zakon.
Karadžić Radovan:	Jer oni polako zakone donese. Mi sprečavamo da se ti zakoni donose koji učvršćuju Bosnu kao suverenu i izvan Jugoslavije. Nove zakone o centralizaciji i tako

	dalje. Prosto mislim vrlo, vrlo ovako opasne, dalekosežne posledice mogu biti. Recimo pokušavju da koncentrišu svu moć u Sarajevu. Ponašaju se, mogu da vam kažem, krajnje nekorektno. Naročito tamo gdje su većina, to je nevidjeno, to je već kao u Libanu, građani, mi smo građani trećeg reda tamo gdje, gdje smo manjina. Vidite recimo Ćopiću ruše spomenik.
Ćosić Dobrica:	Da, to je, to je veliki događaj.
Karadžić Radovan:	To su, sve su...
Ćosić Dobrica:	Takav jedan pokazatelj, jedno...
Karadžić Radovan:	Sve je to, govore da, da Bosna neće moći da postoji u ovakvim granicama, odnosno neće moći da postoji u ovakvim opštinskim granicama.
Ćosić Dobrica:	Davno nisam, davno nisam čuo takav dok., argumenat i mislim taj događaj je od velikog, od veliki...
Karadžić Radovan:	Da, da. I sad ovi moji iz Krupe, tamo oni su spremni. I oni su s ove strane rijeke. Sa desne strane rijeke, a oni su spremni da prekomponuju opštine, da dio Sanskog Mosta i Krupe formira srpsku opštinu i gotovo. I on...
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	I to će se dešavati širom Bosne i Hercegovine. Naprosto teško je živjeti zajedno kada se ne poštuje ni pravo, ni država, ni ništa.
Ćosić Dobrica:	Je li, a Branku kad treba da se otkrije taj spomenik?
Karadžić Radovan:	Pa trebalo je šesnaestog sada da se otkrije i crkva i spomenik, međjutim..
Ćosić Dobrica:	Sad se je porušilo to?
Karadžić Radovan:	Da, da, odvalili su to, to je vrlo skupo, ta jedna ploča iz Južne Afrike, to smo već objavili.
Ćosić Dobrica:	Polomljeno, je li?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	A jja,ja,. Da. To je veliki događaj. Ko to treba da otkrije?
Karadžić Radovan:	Pa ja ne znam, treba da bude i Patrijarh tamo i ...
Ćosić Dobrica:	Da. Ko treba od pisaca?
Karadžić Radovan:	Ne znam, ne znam ko je, koga su ljudi predvidjeli.
Ćosić Dobrica:	Aha. Ne znam, to je isto događaj. To moramo mi da se dogovorimo odavde ko će da otkrije to, ko će...ne da otkrije, ko će da dodje.

Karadžić Radovan:	Spomenik neće biti gotov.
Ćosić Dobrica:	Neće biti gotov?
Karadžić Radovan:	Neće biti gotov.
Ćosić Dobrica:	Onda nema od tog'...
Karadžić Radovan:	Neće biti gotov, to je sve tamo mislim...
Ćosić Dobrica:	Da, da, da. Dobro, dobro. To sam hteo da ti javim da znaš. S obzirom da ti sve znaš onda u redu. Ali samo ja sam hteo da ti kažem šta se...
Karadžić Radovan:	Ja bih volio, ne samo da bi volio, nego mislim da je to aa.. uslov bez koga se dalje ne može. Mora da se koordiniše iz jednog, iz jednog mjesta. Ne može ovako da pravi svako svoje gluposti.
Ćosić Dobrica:	Ja sam tebi, ako ti budeš se pojavio za jedno nedjelju dana, ne znam o čemu ste vi razgovarali, ja ću tebi da izložim neki pogled, koji mislim da neće biti, neće biti suprotstavljen tvome, naprotiv mislim da je...
Karadžić Radovan:	Da, ja mislim da mi moramo sa savjetom da idemo dalje.
Ćosić Dobrica:	Zaključak je čak istovetan i.. ovakav savet više ne možemo neće stranke, to je gotovo.
Karadžić Radovan:	Pa ne, aa..neka neće, neke neće, neke hoće.
Ćosić Dobrica:	Ne. Mi možemo nešto drugo da, da napravimo ali to kad se, kad se vidimo.
Karadžić Radovan:	Da. Dobro.
Ćosić Dobrica:	Možemo nešto drugo.
Karadžić Radovan:	Ja sam malo Vuka napao na konferenciji za štampu.
Ćosić Dobrica:	Da čuo sam, video sam. Sutra će on da ti to odgovori.
Karadžić Radovan:	Vjerovatno će da odgovori. Medjutim mislim da je to zaista jedna funjara. On sad, ako sad on može da govori o boljševičkoj vlasti onda, onda zaista nema obraza.
Ćosić Dobrica:	To, to slušaj, to što on sprema sutra u Beogradu. Najavio je večeras na televiziji da će se boriti sve dotle dok ne budu pušteni iz zatvora (?). Ponovo drammatizuje stvar, kao da neko zatvara puteve, hapsi, njegove funkcionere i da će trajati miting dok ne budu pušteni ti iz zatvora. Očigledno on po nalogu Amerikanaca...aa...
Karadžić Radovan:	Da, da. A jel' ima nekog u zatvoru?

Ćosić Dobrica:	Negde su mu nekog uhapsili kaže. Ko zna zašto i ko zna koga.
Karadžić Radovan:	Ali kakvu on laž kaže, da mi pravimo barikade, da ne bi njegove pristalice došle. Pa i on nema ni jednu jedinu, ni jednog jednog pristalicu u Bosni.
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Nigdje ni jednog pristalice u Bosni nema to je... to mislim treba zaista, sve češće, u..
Ćosić Dobrica:	Vrlo je, vrlo je važno, vrlo je važno kako će sutra se poneti. Šta on sutra može te svoje rulje militantne i tu će biti itog antisrpskog i plaćeničkog šljama.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica: sudeći, to je onako jedna regresija velika političkog života srpstva...
Karadžić Radovan:	Da, da, a je li demokrata ne ide s njim, je l'?
Ćosić Dobrica:	Ne ide, ne ide, ni ide niko.
Karadžić Radovan:	Trebala bi policija... savjetovati policiju da čuva objekte i da ih pusti...
Ćosić Dobrica:	Ništa policija neće raditi, apsolutno.
Karadžić Radovan:	Da ih puste sat vremena dva, nek razbijaju...
Ćosić Dobrica:	Apsolutno će ih pustiti, neće ih ništa smetati, jedino ako oni ne isprovociraju napad na Skupštinu što, što govore.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Prete napadom na Skupštinu.
Karadžić Radovan:	Da, e, pa dobro, to je onda druga stvar ali objekte, objekte moraju čuvati. Medjutim...
Ćosić Dobrica:	Jer taj... a možda i lažu, jer napad na Skupštinu mora da izvrši iz ...znate kako. To je velika i veliki rizik i velika nesreća koji će da osvoji Skupštinu. Što oni prete ovako njihovi aktivisti govore. Da l' je to tačno, ne znam. To je to, Vuk hoće. A ko zna šta on namerava, on je lud čovek.
Karadžić Radovan:	Ne, on je zaista lud, a ne samo da je lud nego je i djubre jedno izdajničko i...
Ćosić Dobrica:	Je, to je funjara, to je...
Karadžić Radovan:	...svinja. To mora da se kazni (?) i ovi Amerikanci koji su bili ovde. Bilo ih je dvadesetak.

Ćosić Dobrica:	Da, da. Vrlo su zadovoljni.
Karadžić Radovan:	Jeste li ih vidjeli posle? Jeste?
Ćosić Dobrica:	Jesam.
Karadžić Radovan:	Mi smo dugo razgovarali i oni su ...
Ćosić Dobrica:	Vrlo su zadovoljni, dosta su iznenadjeni, iznenadjeni su tvojim stavom, tvojim, u najboljem smislu. Jako su zadovoljni.
Karadžić Radovan:	E baš mi je drago.
Ćosić Dobrica:	Je, jako, oni su uveče bili. Ja sam ih vodio na večeru, uveče.
Karadžić Radovan:	Aha.
Ćosić Dobrica:	Ove glavne ljude tamo, oni su ispričali da su prosto su, iznenadjeni su tvojim shvatanjima, stavom i to je to, prosto radosno da je tako...
Karadžić Radovan:	Ja, baš...
Ćosić Dobrica:	...izuzetno uspešno.
Karadžić Radovan:	Baš mi je drago i vidio sam da su ...da dosta se, ovaj, saglašava. Oni su vrlo konkretna pitanja, to su praktični ljudi.
Ćosić Dobrica:	To je praktični ljudi, to nisu frazeri i, i, i...S
Karadžić Radovan:	Dva sata konkretnih pitanja, ja sam na to odgovarao tačno onako kako jeste. Bilo je nekoliko još mojih ljudi.
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	I kažu mi, Perišić mi kaže da su rekli za SPO, kad su završili našu posjetu kaže ne daj bože da ovaj ološ dodje na vlast.
Ćosić Dobrica:	(Smijeh)
Karadžić Radovan:	To je nevjerovatno. Znači i oni su ga pročitali potpuno.
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	I u Švajcarskoj je pročitan i svuda je to. Al' eto, to je još tu u Srbiji i to samo u tom Beogradu koji...
Ćosić Dobrica:	U Beogradu, u Beogradu.
Karadžić Radovan:	Koji ima svašta.
Ćosić Dobrica:	Nešto, nešto su lumpen proleterijata...
Karadžić Radovan:	Da, da.

Ćosić Dobrica:	...za poštenog mladog, zavedenog, opustošenog Šuvarovskog sveta, Šuvarove omladine.
Karadžić Radovan:	Da, da, da.
Ćosić Dobrica:	Dobro, ako... čućemo se pet razume se, sutra večer ćemo se opet čuti i reći ću ti šta je ovde bilo.
Karadžić Radovan:	Eto, važi.
Ćosić Dobrica:ne znaš.
Karadžić Radovan:	Važi. Mi radimo svoju platformu, radićemo sutra, al' ću uveče biti u ovo doba kući.
Ćosić Dobrica:	E, dobro.

0322-0154

Razgovor vodjen dana 15.02.1992. godine izmedju
Karadžić Radovana i Čosić Dobrice

Karadžić Radovan:	'Alo.
Čosić Dobrica:	O Radovane!
Karadžić Radovan:	Dobar večer.
Čosić Dobrica:	Dobro večer, večeras sam te gledao na izjavi, ovu tvoju, ovde preneo Beograd.
Karadžić Radovan:	Aha šta, ovo na dnevniku jel'?
Čosić Dobrica:	Da.
Karadžić Radovan:	Aha.
Čosić Dobrica:	Da, i to se završilo kako se moralo završiti.
Karadžić Radovan:	Da samo što sada ja sada imam jak osjećaj da Alija hoće podjelu takodje odnosno neku, Alija neće da to gura jer vidi da mi to guramo i Hrvati isto to hoće.
Čosić Dobrica:	A dobro Hrvati, ja nisam razumeo, oni taj njihov referendum je... čemu onda?
Karadžić Radovan:	Oni će sa svojim pitanjem, to je dobro, ja sam im rekao.
Čosić Dobrica:	Ma bogati za Hrvate?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Čosić Dobrica:	Samo za Hrvate.?
Karadžić Radovan:	Pa to upravo ispada kako treba.
Čosić Dobrica:	Jel'?
Karadžić Radovan:	Pa tri nacionalna referenduma i onda imamo znači tri političke volje.
Čosić Dobrica:	(Smije se)
Karadžić Radovan:	Ne može bolje.
Čosić Dobrica:	Ma da, pa to je, ja sam se uplašio da oni imaju dupli, pravo da ti kažem, razumeš?
Karadžić Radovan:	Da.
Čosić Dobrica:	Nisam bio, nisam to razumeo, nisam to pažljivo pratio.
Karadžić Radovan:	Ja, a oni sad prema onome što meni kažu odnosno prema onom kako se ponašaju, oni neće ni unitarnu Bosnu ni bilo kakvu Jugoslaviju. Ja sam onda rekao, neki dan sam rekao i novinarima sve nabrojao šta ko hoće i ja sam rekao, sve to moramo poštovati.

Čosić Dobrica:	Sjajno si ti to formulisao.
Karadžić Radovan:	Jeste li gledali taj dio?
Čosić Dobrica:	Sjajno.
Karadžić Radovan:	Da ovi neće to moramo poštovati, ovi neće to moramo poštovati.
Čosić Dobrica:	To je bilo kolosalno formulisano, najjednostavnije i najubedljivije To je kolosalna formulacija. To je prosto mali jedan ovako uzorak, uzorak kako treba odgovarati jasno i bistro ... i mudro i tvrdo.
Karadžić Radovan:	Da svačiju volju moramo poštovati, a ukinuti bilo kome mogućnost da dominira.
Čosić Dobrica:	Potpuno demokratski i pošteno. Nema, to je izvanredan odgovor. To je onako, divio sam ti se.
Karadžić Radovan:	A to su dali gore isto to, je li?
Čosić Dobrica:	Kako da ne.To je kolosalan, demokratski i ne može biti bolje od.....
Karadžić Radovan:	Tako da je sad, tu smo nastupili tako i sa Evropljanima. Ja mislim da su oni otišli tamo i bili su vrlo korektni. Mislim da su otišli sa jednim uverenjem da se Bosna, ovakva kakva je, ne samo da mislim, nego i osećam i to su na neki način i rekli, da se Bosna ovakva kakva je ne može priznati nipošto.
Čosić Dobrica:	Odakle su ti, koje su bile krupnije ličnosti.
Karadžić Radovan:	Pa ovaj je zamjenik De Pinjeirov. Da, da, njegov zamjenik.
Čosić Dobrica:	Aha, pa dobro, onda je to ipak nešto.
Karadžić Radovan:	To je prilično visoko.
Čosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	To je kao Viliams (?) kod Karingtona,...
Čosić Dobrica:	Aha, da, da.
Karadžić Radovan:	Tako da to ovako i sad, ići ćemo vjerovatno uskoro, oni su tražili da idemo negdje u Evropu slijedeći put, pa onda ponovo ovdje. Ja lično bih najviše volio ovdje, mada Alija manipuliše tu smo ga isto i uhvatili. Nisu

	dali da udje pet nez.. predstavnik, pet nezavisnih poslanika Kalinić.
Ćosić Dobrica:	A Kalinić ?
Karadžić Radovan:	E, a znači biraju opoziciju to sam ja odmah na licu mjesta rekao, evo gospodo vidite jednu od manipulacija. Oni biraju koja opozicija će tu, onda je Kecmanović dobro nastupio, onaj iz SPO je nešto gnjavio ali je u osnovi i on rekao ili protiv referendumu ili kantonizacija. Kecmanović je isto tako protiv referendumu ili kantonizacija.
Ćosić Dobrica:	I on?
Karadžić Radovan:	Ja, ja konczynus, kantonizacija, da, da, onda Kalinić isto tako, onda je socijalista bio protiv referendumu, odnosno da se odloži referendum. Jedino su komunisti bili izričito za referendum.
Ćosić Dobrica:	A, ovi Durakovićeve?
Karadžić Radovan:	Da, Duraković je potpuni prethodnik ovoga i to je potpuna koalicija.
Ćosić Dobrica:	Dobro je.
Karadžić Radovan:	Tako da su sad morali da ponesu tamo i oni sutra, prekosutra imaju u ponedjeljak ministre, pa će im onda prenese tamo.
Ćosić Dobrica:	Je li, meni se čini, tako prateći to naravno to je jedino danas što ih interesuje u političkom životu njihove zemlje, meni se čini da su Hrvati, da se centar, da je Zagreb se odlučio vrapca na Neretvi, a da se odrekne goluba na Drini.
Karadžić Radovan:	Da, da jasno, mada je on večeras smo uklonili smo neku minu, koju su bili postavili vjerovatno HOS-ovci duboko u našem prostoru tamo tako kod Tasovčića. Oni vrlo lukavo igraju znate i tu je, i tu mora da se, ako se bude nešto definitivno sa njima radilo, tu moraju, oni moraju da obezbijede garancije za to, jer oni su recimo i osamnaeste godine, imamo utisak po dogovoru, ostavili neke rezerve prema Jugoslaviji, klerikalni krugovi. Oni uvijek ostave.
Ćosić Dobrica:	U Bosni ?
Karadžić Radovan:	Ne u Hrvatskoj.
Ćosić Dobrica:	A, pa kako da ne.

Karadžić Radovan:	I oni uvijek ostave, isture jednu varijantu, jednu grupu koja to prihvata.
Ćosić Dobrica:	To je bio Stepinac.
Karadžić Radovan:	A, da, da, a drugu grupu.
Ćosić Dobrica:	Zato što je bio na Solunu, rezumeš.
Karadžić Radovan:	Da, da, tako da i sada oni će reći eto mi bismo ali HOS-ovci, međutim nema govora, mi dobro stojimo na svom prostoru ovdje i mi sad imamo dobar ministarski savjet, sve smo pripremili, mi možemo potpuno da funkcionišemo kao država apsolutno bez ikakvih..
0322-0170 Ćosić Dobrica:	Je li... ti sada želiš u Banja Luku?
Karadžić Radovan:	Nema govora Sarajevo je glavni grad.
Ćosić Dobrica:	Čekaj, ali šta je sa Banja Lukom, ona tamo ima...
Karadžić Radovan:	Oni imaju regiju tamo, imam otuda nekih budala koji svaki čas hoće da ocjepljuju da učine problematičnim Krajinu, a ja to ne dam, jer nije problematična, to je čista stvar.
Ćosić Dobrica:	Da, da. Slušaj jel' se dodiruju negdje ove četiri regije?
Karadžić Radovan:	Sve je u jednom komadu.
Ćosić Dobrica:	A, u, povezuju se ?
Karadžić Radovan:	Povezuju se potpuno sve.
Ćosić Dobrica:	A dobro Muslimani i ne pokušavaju da generalizuju svoj prostor.
Karadžić Radovan:	Ma i ne pokušavaju, a oni imaju dobro integrisan prostor u centralnoj Bosni koji je stvarno najbogatiji i najrazvijeniji, to je Visoko, Zenica, onda gore Tuzla, onda ona Gračanica, Lukavac i tako dalje taj, to ..
Ćosić Dobrica:	Da bogati, oni imaju jaku industriju.
Karadžić Radovan:	Da, da oni tu dobro stoje u tome. Hrvati isto imaju integrisano dole od zapadne Hercegovine do centralne Bosne, a u Posavini smo ih mi iskidali, međutim tu se možemo dogovoriti oko pasaža nekih, ili nešto ovako.
Ćosić Dobrica:	Vi ste lepo poljop.., ratari i stočari.
Karadžić Radovan:	Zemlje imamo koliko hoćete, ali oni imaju fabrike, samo neke fabrike su im kamen o vratu.
Ćosić Dobrica:	Neke bolje da nemaju.
Karadžić Radovan:	Neke bolje da nemaju, ja sam onda ovim Evropljanima rekao. eto rek'o vidite. mi nas ima tridesetdva posto.

	držimo šezdesetčetiri posto zemlje, a imamo dvadesetpet posto nacionalnog bogatstva. Vidite da smo se sporije razvijali to je jedan od pokazatelja koji je...
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Ovaj, inače i sad se onda ja šalim, kažem to su nam ostavili da mi razvijamo zdrave tehnologije, čiste tehnologije da ne bi smo...
Ćosić Dobrica:	Da, da..... biti ekološka država.
Karadžić Radovan:	Jeste, možemo se proglasiti ekološkom državom i inače su nam napravili ovi kartografi najpošteniju varijantu karte u kojoj imamo šezdesetjedan koma tri posto prostora.
Ćosić Dobrica:	A sad šezdesetjedan koma tri?
Karadžić Radovan:	A inače po istorijskom pravu imali bi blizu sedamdeset posto, ono prije genocida.
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Medjutim moraćemo biti korektniji, pogadjati se, popuštati i Muslimanima i Hrvatima da oni integrišu svoje prostore, tako da tri republike u Bosni mogu da žive sasvim mirno nema nikakvih problema.
Ćosić Dobrica:	E sad ako to ovi iz Evropske zajednice sad požure da ih priznaju ?
Karadžić Radovan:	Ništa mi to njima priznat nećemo. To njima ne znači ništa, ko što ih je Bugarska priznala pa nikom ništa. Nikom ništa, jednostavno to..
Ćosić Dobrica:	I Turska i Bugarska, jel' ?
Karadžić Radovan:	Ja, i Turska i Bugarska, nema to ništa, Turska ja, volim ja što je priznala.
Ćosić Dobrica:	A Nemačka?
Karadžić Radovan:	Nije Njemačka.
Ćosić Dobrica:	A još nije?
Karadžić Radovan:	Nije, nije. Turska i Bugarska, ja volim što je Turska, jer sad to samo srbima kažeš da je Alija rekao da je Turska brat.
Ćosić Dobrica:	(smije se) Da, da, da.
Karadžić Radovan:	I onda on se prešao još na jednom mjestu i u svom papiru rekao brigu o iseljeništvu, a onda smo mi ukazali Evropljanima da ie to pokušai da se Turci usele.

	da usele Turke u Bosnu, jer oni imaju projekat useljavanja Turaka.
Ćosić Dobrica:	Da, da to se govori.
Karadžić Radovan:	Da, da, oni mogu u svoj kanton.
Ćosić Dobrica:	Mogu, zašto da ne, oni mogu, imaju para, dobiće...
Karadžić Radovan:	E oni ako izadju iz savezne države, jer je savezna država odnosno Jugoslavija, monarhija je to iseljavanje platila i to je međunarodni ugovor između Jugoslavije i Turske.
Ćosić Dobrica:	Jeste to je plaćeno.
Karadžić Radovan:	Da i sad je to sve plaćeno i ti su računi sve sređeni i sad bi oni htjeli da se liše savezne države i da kao da nemaju obaveza prema tom ugovoru, medjutim i kad bi se osamostalila Bosna mora da ima obavezu da preuzme sve ugovore.
Ćosić Dobrica:	Da, da, da.
Karadžić Radovan:	I ne može da ih poništi.
Ćosić Dobrica:	Tačno, tačno.
Karadžić Radovan:	Medjutim, to je jedan voluntarizam budalasti i ja sam konačno shvatio da oni isto tako žele, ovaj mrki od njih, naravno svi ne, isto tako žele da im mi obavimo posao tako da sad i Hrvati i Muslimani, neki od njih naravno, čekaju da mi završimo posao i za njih i za nas.
Ćosić Dobrica:	Da, da, pa jasno, to im je lakše.
Karadžić Radovan:	Da.
Ćosić Dobrica:	Reci mi ko je sad vođa Hrvata?
Karadžić Radovan:	Sad je najprominentniji ovaj Boban odozdo iz Hercegovine, ali ima jednog čovjeka neću da vam kažem na telefon kad se vidimo.
Ćosić Dobrica:	Da. Reci molim te, šta je on po zanimanju ?
Karadžić Radovan:	On je ekonomista ja mislim ili pravnik. Ekonomista, bio je direktor nekih preduzeća i tako.
Ćosić Dobrica:	Da, da, da. Hoćeš li skoro ovamo?
Karadžić Radovan:	Ja se nadam, mor'o bi iza nedelje doći da malo nekako...
Ćosić Dobrica:	Vidiš li ti ovdje je veliki lom, ovaj ljudi Vuk danas Mađarskoj dade autonomiju, kodaš. On ima ovako to deli kao da mu je to ženin, ženin..

Karadžić Radovan:	Kome daje autonomiju, Mađarima ?
Ćosić Dobrica:	Mađarima.
Karadžić Radovan:	U Vojvodini?
Ćosić Dobrica:	Tako priča, rekao tamo izjavio u Mađarskoj, pa rekao (...?) za štampu.
Karadžić Radovan:	Da, da, ne, on definitivno treba da bude..., ja da sam umjesto Slobodana Miloševića ja bi i ovoga sahranio, ja bi išao na referendum.
Ćosić Dobrica:	Ne, ne njima treba dati, dati im bitku tu.
Karadžić Radovan:	Ja bih išao na referendum, Mićunoviću rekao bih, a pojavio bi se između zakazivanja i održavanja referenduma tri puta na televiziji i izašao bih na referendum za politiku ili protiv politike Miloševića.
Ćosić Dobrica:	Da.
Karadžić Radovan:	I onda bi ga sahranio. To je jedna budala i taj Mićunović neviđena. Neki dan sam ja sa njima razgovarao i sa Đogom i govorio mu da ne povlače riskantne poteze prije svega koji bi slabili Srbiju, a drugo to su riskantni, ovaj je riskantan potez za njega i za njegovu stranku. On ne krije da bi se kandidovao ako bi ga natjerao glavni odbor.
Ćosić Dobrica:	On?
Karadžić Radovan:	Pa da. Da bi se kandidovao za predsjednika, on dakle hoće fotelju, baš ga briga kako će, kako bi to bilo.
Ćosić Dobrica:	Bez šanse je on ikakve.
Karadžić Radovan:	Ma kakve ša., on nema nikakve šanse.
Ćosić Dobrica:	Nema on tri' est hiljada glasova, ma kakvih tri' est hiljada.
Karadžić Radovan:	Ma ne, ja da sam mjesto Miloševića, ja ako bi oni pravili pritisak ja bih pre devetog marta rekao otkazite, evo vam mjesec dana referendum za ili protiv moje politike.
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	I ja bi to uradio, pa nek idu u pičku materinu ili bi ja iš'o...
Ćosić Dobrica:	Tačno.
Karadžić Radovan:	Ili bi ja iš'o, ili bi njih sahranio za slijedeće četiri godine da ćute ko mule.
Ćosić Dobrica:	Da.

Karadžić Radovan:	Jer tu nema šta ,to su budale .On priča koješta pa ,mi ,mi smo uglavnom planu ostvarili protiv toliko neprijatelja .
Ćosić Dobrica:	Da.
Karadžić Radovan:	Užasnih neprijatelja .
Ćosić Dobrica:	Tačno, tačno.
Karadžić Radovan:	Mnogi strateški ciljevi su se ostvarili i dalje se ostvaruju.
Ćosić Dobrica:	To sad pogotovo kad dodje ovaj,kad dođu ove trupe od Ujedinjenih nacija.
Karadžić Radovan:	Ja.
Ćosić Dobrica:	Odmah reci,ajde referendum pa da vidimo više .
Karadžić Radovan:	Jasno,da vidimo,da vidimo šta ti to pričaš!?
Ćosić Dobrica:	Da.
Karadžić Radovan:	Eto ti ...
Ćosić Dobrica:	U ime koga ti to ?
Karadžić Radovan:	Jeste .Eto ti sve nacionalne manjine će glasati prot.,protiv mene i sve ,al da vidimo sad ko kako će odsad biti.
Ćosić Dobrica:	Da, da ,jer ,jer ,jer i Šiptari prete desetog.
Karadžić Radovan:	Da će nešto da počnu, jel?
Ćosić Dobrica:	Da
Karadžić Radovan:	Aha.
Ćosić Dobrica:	I oni prete.
Karadžić Radovan:	Da, da, ne, ne ja bi njega i njega i Vuka eliminisao na taj način.
Ćosić Dobrica:	Da. Treba ih pustiti da vidimo, da vidimo šta će to, šta to znači.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Koliko ih ima. Apsolutno si u pravu, to mi nije palo na pamet, ali to doista. To je
Karadžić Radovan:	Ma ja bih, ma ja bi dosta, ma reko bi ama Srbi, šta je?! Ma ja i ovim svojim sam sinoć reko. Neka budala opet iz Krajine tamo koju Milan Babić pali, ja sam, ovako ćemo se dogovoriti ti si poslanik učestvuješ u kreiranju politike, član si glavnog odbora, a stalno radiš naopako, sad ćemo to da rasčistimo ili da biramo drugog ili da slušaš naše odluke i da radiš lojalno kako

	treba, a kad hoćete svaki glavni odbor će početi glasanjem o povjerenju predsjedniku stranke.
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Svaki glavni odbor ,molim ,između dva glavna odbora, ocjenite kako sam radio .Tajno glasanje o povjerenju predsjedniku.
Ćosić Dobrica:	Tačno.
Karadžić Radovan:	Nemam ja interesa ni jedan minut da budem duže, nego što vi imate interesa.
Ćosić Dobrica:	Da, da, da.
Karadžić Radovan:	Za mene.
Ćosić Dobrica:	Da, da, da .
Karadžić Radovan:	Tako da bi ga ja, to je, to je stvarno ...
Ćosić Dobrica:	Naopako..
Karadžić Radovan:	Uuu, ugrožavanje temelja države. Ma gonite se u pičku materinu! Evo vam referendum.
Ćosić Dobrica:	To je nastup. Treba jedared to postaviti iii dati im da narod im odredi mesto i da ih onda, jer slušaj oni imaju takav publicitet , oni tako razagaraju, razaraju to nekako , ljudi su nespokojni, nesrećni, nemaju normalan život, nemaju porodični život, džaba ti socijalni život.
Karadžić Radovan:	Ma jasno, ma treba on, treba to da uradi, a onda mora da se pojavi dva-tri puta na televiziji da objasni i tok događaja.
Ćosić Dobrica:	Sprema se za skupštinu, čujem.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Ne mogu da ti govorim ovako, imam jedan predlog interesantan, moram da mu prijavim to u ponedjeljak.
Karadžić Radovan:	A treba malo da ga stisnu ovi prijatelji, da malo i on mora da sluša, ne može.
Ćosić Dobrica:	He, he.
Karadžić Radovan:	A ne može više boga ti, sve, sve laži da imamo neki uticaj na njega, a ništa.
Ćosić Dobrica:	Da. Svi misle da imamo, a nemamo, nemamo.
Karadžić Radovan:	Nemamo.
Ćosić Dobrica:	Ti nešto njima moraš
Karadžić Radovan:	Ma znam.al slabo .sporo sporo se rješava te promiene i

	to da bog sačuva.
Ćosić Dobrica:	Evo vidiš drži, sad će opet da ide, sad će opet da izazove, opet imam demonstracije ovi pred televizijom, sad zbog čega, sad zbog Bjeletića.
Karadžić Radovan:	Da, da, pa to mu govorimo svi, svi odreda mu govorimo.
Ćosić Dobrica:	E rešićemo i to sa ovim, sa onim, ali...
Karadžić Radovan:	Svi mu to govorimo.
Ćosić Dobrica:	Da li, da li Jović, da li ko tu od tih ljudi...?
Karadžić Radovan:	Jović, Jović, je tu, ja ne mislim da Jović to mnogo gore...
Ćosić Dobrica:	Ta stranka, i to vesela stranka. Eto. Eto tako, da li si ti sinoć zvao u jedan?
Karadžić Radovan:	Aaa, može biti.
Ćosić Dobrica:	Ja, ja pojurio na telefon, zatvori se.
Karadžić Radovan:	Jest, jest može biti.
Ćosić Dobrica:	Ja bio u šetnji, bio Mihajlo, Marković i Milorad pa smo bili ,aaa, bili u šetnji.
Karadžić Radovan:	Aha. A dobro šta Mihajlo kaže, je li ta njihova stranka bi isto trebala neko, neko odobrenje da se...
Ćosić Dobrica:	Sad tobože, tobože i oni se nešto spremaju da neki drugi put. Sad ti Milorad ide s Jovićem na intervju za dva-tri dana u sre.. u sredu valjda u Novi Sad.
Karadžić Radovan:	Za televiziju Novi sad?
Ćosić Dobrica:	Da, da ga, da ga propita malo.
Karadžić Radovan:	Aha.
Ćosić Dobrica:	I da, tako da ga eksponira u toj politici, a to je ...
Karadžić Radovan:	Da, da. Na Boru ide, je li ?
Ćosić Dobrica:	Na Boru.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	To se sprema
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	A, predsednik se mislim sme... ,sprema, ne mislim nego znam , sprema se za , za parlamenat.
Karadžić Radovan:	Da, da, mora da poštuje parlament, mora da ide često i ako nije on vezan ustavno za parlament, ali mora često da ide.
Ćosić Dobrica:	Normalno, normalno.

Karadžić Radovan:	E ovi su sad sutra, sad me zvao, zove onaj jajoglavi, budalasti, ovaj, savjetnik Babićev, jer oni sutra vjerovatno spremaju smjenu Babiću.
Ćosić Dobrica:	Jel'?
Karadžić Radovan:	Da, ova tamo u Glini, a onda on zakazuje kontra skupštinu, od onih, od onih poslanika koji su njemu odani. Ja sam ustvari to da idu svi na jednu skupštinu.
Ćosić Dobrica:	Pa tu da dobije.
Karadžić Radovan:	Da, i konačno da ne, da, da se galsa dok se drugo ne radi. Konačno on može da kaže, izvinite sve što vi zaključite iz vaše nadležnosti što mene obavezuje ja ću provoditi, ali vi ne možete mene da spriječite da ja imam rezerve da je ovo opasno što nam se dešava.
Ćosić Dobrica:	Da, da,
Karadžić Radovan:	I da držimo Ujedinjene Nacije pred obavezom da budu za, da budu pred moralnom obavrzom prema namai da ne bude ni smjene, a da bude neko usklađenje. Međutim on nije isto dobar za politiku.
Ćosić Dobrica:	Neće, neće on, on, on, on ja ne znam kako će s njim da se to na kraju krajeva reši, kad ode vojska? Vojska mora da ode.
Karadžić Radovan:	Bojim se da će ga, da ga smijene ovi, bojim se da će sutra da ga smijene.
Ćosić Dobrica:	Da. Da, ako ga sutra smene nešto, to će nešto da znači, ali on je samozvanac i samodržac!
Karadžić Radovan:	Da, da .
Ćosić Dobrica:	I on hoće da ostane u tom Kninu dok ga ne u....
Karadžić Radovan:	Da. Budalaština je to.
Ćosić Dobrica:	I ne samo pucnjave, ima nesreće, ima obračuna, ima svega medju njima.
Karadžić Radovan:	Da, da, to jeste budalaština zaista. Ali eto on kad bi htio malo da sluša i to, ako već zove, ovaj me sad, sad ovaj njegov savetnik zove inače to je jedan jajoglavi, budalasti čovjek koji nikad neće da ovaj, neće da sasluša ništa, a sad, sad zove, sad vide da su u nevolji. Vi..., više poslanika je protiv Milana nego za Milana .
Ćosić Dobrica:	Da, da. On je sav u manjini jer...
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Očigledno. nema on nikakve šanse. sem tako. da. da

	simulira, da iscenira te skupštine, da....
Karadžić Radovan:	Kad bi htio da saradjuje sad bi ga trebalo spasiti, ne bi ga trebalo rušiti! Mislím, rušenje je uvijek neki lom.
Ćosić Dobrica:	Jasno, ako bi on pristao normalno da saradjuje nek ostane gdje je tu šta je.
Karadžić Radovan:	Jasno, jasno.
Ćosić Dobrica:	To nek bude stvar jedne, de..., demokratske procedure, ako će daga menjaju, neka ga menjaju, ali ne, ne sad zbog ovoga .
Karadžić Radovan:	Da, da .
Ćosić Dobrica:	Ali je on dobio publicitet i značaj u sveu i on insistira.
Karadžić Radovan:	Da, da. Pa znam, ali sad će da se obruka.
Ćosić Dobrica:	Da.
Karadžić Radovan:	Da sad sad popustio još jedno vrijeme.
Ćosić Dobrica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Još jedno vrijeme.
Ćosić Dobrica:	A vidjaš li Milorada, aaa, Ekmečića?
Karadžić Radovan:	A, vidjam na našim savjetima. Naime on je baš privržen i rad dolazi posle. Ima jedan divan literarni tekst u Expres politici.
Ćosić Dobrica:	Kada izlazi?
Karadžić Radovan:	Od prije, aaaa, od juče .
Ćosić Dobrica:	Od juče!!
Karadžić Radovan:	Ja, od juče Expres politika.
Ćosić Dobrica:	U baš ću sad da ga vidim .
Karadžić Radovan:	A to je nevelik tekst, ali literaran, da je taj Nin pametan, on ga je treb'o objaviti. To je za Nin takav tekst, nije za dnevnu, odnosno, večernju novinu.
Ćosić Dobrica:	A tema koja mu je?
Karadžić Radovan:	Pa nek vam nadju, nešto o mirisima, dok je bio u Hercegovini o mirisima bosanskih šuma i onoga .
Ćosić Dobrica:	Je li?
Karadžić Radovan:	Da, da. A onda o dolasku u Sarajevo, u Bosnu kada toga nestaje. A onda sad, kako i mnoge druge stvari nestaju i tako. Ma čista literatura. Eto.
Ćosić Dobrica:	Ha, ha .
Karadžić Radovan:	Ha, ha, čista literatura .

Ćosić Dobrica:	Divno. Je li, jesi li čuo ove svoje zemljake iz Podgorice?
Karadžić Radovan:	Nisam još, ali kažu da je to dobro uradjeno.
Ćosić Dobrica:	Pa, aaa, da dobro.
Karadžić Radovan:	Kažu da je to dobro.
Ćosić Dobrica:	Dobro urađeno, ovde se, ovi su ovde vrlo zadovoljni.
Karadžić Radovan:	Aha.
Ćosić Dobrica:	Mada tu ima nekih vesti, kad ti budem, mmmm, nešto ću ti reći kad te vidim ovde.
Karadžić Radovan:	Da, ma evo meni je majka u posjeti i sestra. Tamo je narod bio veoma napet oko tih ...
Ćosić Dobrica:	Ma normalno.
Karadžić Radovan:	Tog njihovog ponašanja.
Ćosić Dobrica:	To sam želeo da ti kažem. Postoje veoma ozbiljne procene da su oni primorani da ovo rade.
Karadžić Radovan:	Oni su jako izgubili kod naroda.
Ćosić Dobrica:	Jako su izgubili kod naroda i da ni...,da nisu ovo uradili bogme.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Spremalo im se je
Karadžić Radovan:	Samo da siđe Nikšić u Titograd to bi bio džumbus.
Ćosić Dobrica:	Pa Vlasević, pa Morača, pa...
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Bio bi lom veliki.
Karadžić Radovan:	Da, da to je vrlo, vrlo loše što su uradili.
Ćosić Dobrica:	I ovaj ljudi koji su dobro obavešteni koji su otuda došli to govore. Govore ljudi da,da je njima igrala glava.
Karadžić Radovan:	Da, da. Moja majka je obična žena, ne bavi se politikom, al je, ali je to procijenila...
Ćosić Dobrica:	Taj, taj, pa ona i zna najbolje to da proceni.
Karadžić Radovan:	Da, da. Ne, ne, oni su, oni su ugrozili svoje izbore da, kad bi im uskoro bili izbori izgubili bi oni.
Ćosić Dobrica:	Vrlo..., vrlo verovatno da bi izgubli. Vrlo verovatno samo da se pojave.....
Karadžić Radovan:	Da, da. Jeste. Ja sam sa Krajišnikom dva puta bio dole da ih oko tog pitanja malo razmekšam, a sad ću morati jedanput otići da uzmem ovaj blok, onu njihovu demokratsku pa... narodnu i srpsku demokratsku koju

	su osnovali i pored, nisu mene...
Ćosić Dobrica:Je l' ti znaš o toj stranci?
Karadžić Radovan:	Ne znam puno, znam po imenu te ljude jednom sam ih vidio, ali svejedno morao bi otići dole da pred sam referendum ne prave pitanja. Nego naprotiv mora da se izadje na referendum.
Ćosić Dobrica:	Aha.
Karadžić Radovan:	Na, ooo, na njihov referendum mora da se izađe. Taj srpski blok bi ja dole mogao da imam uticaj na njih, na njih.
Ćosić Dobrica:	A dobro očeš ti da..., ti nećeš da se mešaš u tu, karakter te stranke i personalije njene, ne ?
Karadžić Radovan:	Pa ne bih htio, aaaa, ali ako me budu pitali onda hoću. Ako hoće da budu pod nekim našim patronatom onda hoću.
Ćosić Dobrica:	Znaš ti, jesam ti rekao onog Nikšićanina tvog?
Karadžić Radovan:	Đukanovića?
Ćosić Dobrica:	Đukanovića.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Njega mnogo hvale ovde dole.
Karadžić Radovan:	Da, da, on bi i napustio ove, on bi...
Ćosić Dobrica:	Da, da. Tako da,
Karadžić Radovan:	To ćemo da vidimo.
Ćosić Dobrica:	Imaj ga u vidu, ako se u to mešaš.
Karadžić Radovan:	Da, da, ako budu tražili od mene ja hoću da se mešam.
Ćosić Dobrica:	Drugo, treba da se svi dogovorimo, treba da se dogovorimo ovde oko, ove ove stranke ovde.
Karadžić Radovan:	Aha.
Ćosić Dobrica:	Tu ima velikih problema.
Karadžić Radovan:	Da, da .
Ćosić Dobrica:	Hteo ovaj, Branković to upropašćuje to sve.
Karadžić Radovan:	Da, da. A ja mislim da je to, to, ooo.... opozicionarenje, iz, iz mode to je nevjerovatno koliko... a toliko se pruža prilika da se pojavi neka opozicija koja će biti drugačija.
Ćosić Dobrica:	Znaš šta, ja, malo, malo razmisli, jedan od ljudi koji je najozbiljniji, ja bih to predao Košutiću.
Karadžić Radovan:	Pa da. Iasno. To bi bilo dobro. To bi bilo dobro. on ie

	danas bio kod nas na skupštini ovde.
Ćosić Dobrica:	On bi bio,...To njemu treba pomenuti.
Karadžić Radovan:	Da, to bi bilo dobro ako hoće oni da... i onda bismo mogli da, mogli da pravimo neku svesrpsku...
Ćosić Dobrica:	Ono što smo govorili...
Karadžić Radovan:	Da, da. E tu je sad već Jovo sebe potpuno izbacio iz, iz, iz bilo koje šanse. Jer Jovo se potpuno, ovaj ...
Ćosić Dobrica:	Ne može Jovo ništa.
Karadžić Radovan:	Ne, ne, izbacio se potpuno. On je tako naivan i tako ...
Ćosić Dobrica:	Nije, nije on za toga .
Karadžić Radovan:	I loš političar.
Ćosić Dobrica:	Nije on. Tu smo nešto petljali i sa ovim, iii sa ovim, Pupovcem.
Karadžić Radovan:	Dobro, to isključivo mora da se ograniči na Srbe u velikim gradovima i onda...
Ćosić Dobrica:	Jeste, jeste, jeste, jeste. To mora i krajnje je vrijeme da se oni uključe. Ovi njegovi on je evoluirao grdno, on je vrlo loše počeo i sa onim pismo Karingtonu, gde optužuje srpsku nacionalnu politiku za rat.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Za sve te nesreće tamo .
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Kako su Srbi, Srbi izazvali rat .
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	I, eeee, onda je, događaji su ga tako izmlatili, da su čak i one, one tamo, recimo Milića, Jo..., Jovu Milića, koji je pre dva meseca napadao vas.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	E nisi ti to pratio .
Karadžić Radovan:	Nisam.
Ćosić Dobrica:	...napadao vas je strašno
Karadžić Radovan:	Samo pratim one koji ma hvale. Ne, ne mogu da pratim...ha ha.
Ćosić Dobrica:	Imate pravo.
Karadžić Radovan:	Ne mogu da pratim, ha, ha, ha.

Ćosić Dobrica:	Ma bravo. Dosta više s tim.
Karadžić Radovan:	Ha, ha. Dosta je meni depresija. Ha, ha.
Ćosić Dobrica:	I taj je čovjek sada, eto i on je, primorali su i njega da krene u tu, u taj demokratski forum da se bori za prava.
0322-0185 Karadžić Radovan:	Da, da .
Ćosić Dobrica:	Za kolektivna prava .
Karadžić Radovan:	To ako ograniče na Srbe izvan krajina onda treba da ih pomognemo oko...
Ćosić Dobrica:	Imaju ovako vrlo interesantne ideje. Imaju vrlo interesantne ideje, jer oni kažu ove krajine bez nas ništa ne znače. Misle ljudi da se sele, da prave kulturne centre u krajinama, da, da oživljuju ...
Karadžić Radovan:	Da, da .
Ćosić Dobrica:	Da svu tu populaciju podižu.
Karadžić Radovan:	Jasno.
Ćosić Dobrica:	Inače je prazna i pusta.
Karadžić Radovan:	Jasno, jasno, jasno .
Ćosić Dobrica:	Primitivna i nema potencijala. Nit će se zanimat za razvoj.
Karadžić Radovan:	Da, da, ne može sast.....
Ćosić Dobrica:	Njegovim dolaskom, a sad da mogu, da moli,
Karadžić Radovan:	Da, da .
Ćosić Dobrica:	Da će biti spremni da se, da se sele u te gradove .
Karadžić Radovan:	Da stvaraju centre, je li?
Ćosić Dobrica:	Dabome.
Karadžić Radovan:	Da, da. Dobro, onda ih...Onda, onda ih treba, treba im onda pomoći. Ja.
Ćosić Dobrica: 0322-0186	Kako da ne. Pa, iii..., iscrpno smo razgovarali ovde. Pa sam onda ja uredio prijeme sa ovim odgovarajućim ljudima ovde. Mada je ovaj Perišić dao veliki otpor i jedva ga primio.
Karadžić Radovan:	Da, da .
Ćosić Dobrica:	Da nisam ja bio zapeo, ne bi ga primio.
Karadžić Radovan:	Da, da, da, da. Dobro.
Ćosić Dobrica:	Ali ga je naizad primio, pa vidi ha, ha, ha tako je došlo do korisnog razgovora.

Karadžić Radovan:	Da, ima li Vlado Jovanović kakvih novosti, nema!?
Ćosić Dobrica:	Njega, pravo da ti kažem, aaaaaa,...
Karadžić Radovan:	Od onda nisi vidio.
Ćosić Dobrica:	A.... ima jedno tri-četiri dana .
Karadžić Radovan:	Aha.
Ćosić Dobrica ;	Ovako, u tom vremenu nema ništa
Karadžić Radovan:	Meni se čini da otupljuje neka, neka agresivnost prema nama, da nam malo
Ćosić Dobrica:	Znaš šta ,on ide , on ide sad za Nemačku, pre ...prekosutra.
Karadžić Radovan:	Pa kad, onda treba Milošević da ide iza njega, odmah!
Ćosić Dobrica:	Ne znam, to ne vredi govorit .
Karadžić Radovan:	Odmah! Da vidimo šta. Oni hoće, hoće očigledno da trguju, da vidimo šta to mi imamo što vama treba.
Ćosić Dobrica:	On....
Karadžić Radovan:	Jer ne ..., mi, mi nešto imamo što njima treba da vidimo šta je to.
Ćosić Dobrica:	Ja mislim da, ja mislim da on u ponedjeljak, utorak ide.
Karadžić Radovan:	Da,da.
Ćosić Dobrica:	Kolko sam ga ja razumeo.
Karadžić Radovan:	Aha, to je dobro .
Ćosić Dobrica:	Da.
Karadžić Radovan:	To je dobro.
Ćosić Dobrica:	Milošević je pozvan u Rim.
Karadžić Radovan:	Da, da, to je dobro isto. To je dobro. Oni, nek svate da će tu opstati nešto.
Ćosić Dobrica:	Da.
Karadžić Radovan:	I onda treba s tim računati .
Ćosić Dobrica:	Je li ti ispričao razgovore sa De Mikelisom?
Karadžić Radovan:	Aaaa, jeste nešto koliko je mogao.
Ćosić Dobrica:	Gadan tip,
Karadžić Radovan:	Da, da to je žabac jedan opasni .
Ćosić Dobrica:	Uh! Taj, taj Vencijaner je takav prostak .
Karadžić Radovan:	Opasni žabac .
Ćosić Dobrica:	Čuda nečuvena. To nije bilo davno u spoljnoj politici ...
Karadžić Radovan:	Da .

Ćosić Dobrica:	Takve figure evropske.
Karadžić Radovan:	Da, da. On uživa da bude agresivan. Da kaže nešto ...
0322-0189 Ćosić Dobrica:	Da, da .
Karadžić Radovan:	Opasno, pretnje neke i tako.
Ćosić Dobrica:	On je vako, on, on je čovjek koji, koji se hvali svojim pokvarenjaštvom.
Karadžić Radovan:	E tačno tako.
Ćosić Dobrica:	Koji se ne stidi svog pokvarenjaštva.
Karadžić Radovan:	Da uživa u njemu.
Ćosić Dobrica:	To je, to je onako kod njega, vidi se da je inteligentno pismen.
Karadžić Radovan:	Da.
Ćosić Dobrica:	On je narcis jedan u negativnom smislu, ha, ha .
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica:	Voli svoje, svoje dupe onako ...
Karadžić Radovan:	Da, da.
Ćosić Dobrica	Nešto naivno. Duhovni narod
Karadžić Radovan:	Ha, ha. Dobro, pozdravite Božicu pa ćemo se ...
Ćosić Dobrica:	Pozdravi i ti.
Karadžić Radovan:	Hvala, prijatno.

Razgovor vođen dana 13.05.1992. godine
između Unkovića i Mladić Ratka

Gagović:	Molim?
Unković:	Dobro jutro!
Gagović:	Dobro jutro!
Unković:	Je li pukovnik Gagović?
Gagović:	Jesam.
Unković:	Pukovniče, profesor Unković je iz Kriznog štaba
Gagović:	Da izvolite.
Unković:	Samo jednu informaciju?
Gagović:	Da?
Unković:	Znate li šta oko aerodroma? Ima li kakvih pregovora danas ili nešto?
Gagović:	Oko aerodroma pregovora, danas?
Unković:	Da.
Gagović:	Biće pregovori, ali da li će samo biti oko aerodroma ili neće, ali... Hoćete li vi biti? Ko predstavlja vašu stranku?
Unković:	Pa nas niko ne zove!
Gagović:	A nije zvao niko jel'?
Unković:	Mi smo odlučili da aerodrom...
Gagović:	Čisto transferstvo! (obraća se prisutnima u prostoriji)
Unković:	...odnesemo i mi o njemu odlučujemo.
Gagović:	Unković evo! (ponovo se obraća prisutnima u prostoriji)
Unković:	Molim?
Gagović:	Unković sa Ilidže, ovaj profesor, doktor. (obraća se prisutnim u prostoriji i sluša šta mu govore). Da prisustvovat će vaši prestavnici, ali ko će? Ne, ko će bit' ne znam, ali prisustvovati će (ponovo sluša šta mu iz prostorije govore). Evo momenat! Halo halo?
Unković:	Molim molim?
Gagović:	Evo momenat.
Mladić:	Halo?
Unković:	Izvolite?
Mladić:	Mladić general! Kako ste?

Unković: dobro došli u našu kuću.
Mladić:	Bolje našo' i nek' nam je srećan rad.
Unković:	Bog vas pomogo' veliki.
Mladić:	Reci mi je li vi, ovako prvo da vam za ovo za što se interesujete.
Unković:	Da?
Mladić:	Doće Koljević, učestvovat' će Koljević sa naše strane.
Unković:	Mh!
Mladić:	Ostojić i ja!
Unković:	Odlično!
Mladić:	E tako! Tako da vi nemate potrebe kao Ilidža, a možete ovaj, doći da se vidimo, da vidim kakvi su problemi tamo, ako je bezbedno. Sad je najbitnije da sve vojne formacije, bilo čije da su, da se stave pod komandu 4. Korpusa, Gagoviću.
Unković:	Da.
Mladić:	Sve to. Da se napune jedinice, da se formiraju, da se srede da bude sve u redu.
Unković:	Odlično!
Mladić:	Jesi me razumio?
Unković:	Jesam.
Mladić:	I detaljnija upustva češ dobiti kad se vidimo.
Unković:	Odlično.
Mladić:	E tako.
Unković:	Samo još jedno pitanje?
Mladić:	Molim?
Unković:	Mi ovde imamo nešto Arkanovaca.
Mladić:	Da?
Unković:	Jesu oni pod našom komandom?
Mladić:	Sve, sve što nosi pušku, sve pod mojom komandom, ako misli nosit' glavu.
Unković:	Odlično! Odlično!
Mladić:	Znači sve pod našu komandu, nema niko da radi na svoju ruku i mora se ovo petodnevno primirje poštovati.
Unković:	Da.
Mladić:	S tim što u slučaju da vas napadaju, da vam prilaze, onda to treba uništavat'.

Unković:	Normalno.
Mladić:	E tako!
Unković:	Normalno. Fala vam Generale.
Mladić:	Živ bio.
Unković:	Živi bili.
Mladić:	Zdravo.

Razgovor vođen dana 18.04.1992.godine
između Kukanjac Milutina i Karadžić Radovana:

NN muška osoba:	Da.
NN ženska osoba:	Halo.
NN muška osoba:	Izvolite.
NN ženska osoba:	Dobar dan.
NN muška osoba:	Dobar dan.
NN ženska osoba:	Ja bih trebala generala Kukanjca za doktora Karadžića.
NN muška osoba:	Momenat samo, trenutno priča sada na liniji.
NN ženska osoba:	E hvala vam.
NN muška osoba:	Halo.
NN ženska osoba:	Da.
NN muška osoba:	Evo, daću vam vezu.
NN ženska osoba:	Hvala vam lijepo.
Karadžić Radovan:	(obraća se nekome u prostoriji – I tući, kada UN najave, kad najave kuda će proći, treba da prođu uz kontrolu naravno. Mora disciplina da se ... Halo.
Kukanjac Milutin:	Da.
Karadžić Radovan:	Halo.
Kukanjac Milutin:	Da.
Karadžić Radovan:	Dobar dan.
Kukanjac Milutin:	Dobar dan.
Karadžić Radovan:	Radovan je, evo me ovde u gradu. Vidite, ovo što je sa Skupštinom bilo,
Kukanjac Milutin:	Ja.
Karadžić Radovan:	Nikakve veze s nama nema.
Kukanjac Milutin:	Daj te saopštenje.
Karadžić Radovan:	Ranije su mitraljirali oni Simovićev kabinet i kabinet drugih ministara srpskih, sada su mitraljirali treći sprat na kojem sjedi Krajišnik.
Kukanjac Milutin:	Pa prema tome dajte to saopštenje.
Karadžić Radovan:	Sad ćemo da damo saopštenje.

Kukanjac Milutin:	Dajte saopštenje, jer je ispalo da smo mi to uradili.
Karadžić Radovan:	Nema, nema govora.
Kukanjac Milutin:	Mora se brzo reagovati.
Karadžić Radovan:	Odma ćemo mi to da uradimo.
Kukanjac Milutin:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Dobro.
Kukanjac Milutin:	Tu ste vi jel ?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Kukanjac Milutin:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Idemo na konferenciju za štampu pa ćemo onda ...
Kukanjac Milutin:	Dobro.
Karadžić Radovan:	...biti ovde opet. Ako treba da se vidimo možda.
Kukanjac Milutin:	Dogovorit ćemo se.
Karadžić Radovan:	A za Vogošću molim vas, vidite šta je, tamo Vikić i ove zelene beretke pokušavaju da osvoje Pretis i da uzmu borbena sredstva.
Kukanjac Milutin:	Mora se sprečiti.
Karadžić Radovan:	A naši tamo brane ljudi, radi se.
Kukanjac Milutin:	Neka brane.
Karadžić Radovan:	A može li nekako da se stavi tampon između njih?
Kukanjac Milutin:	Pa da vidimo sad, evo sad mi kontaktiramo sa njima ovaj, sa tim Koprivicom tamo da vidimo šta je šta.
Karadžić Radovan:	Ajte molim vas neka pođe neko, ne smiju oni na vojsku, neka se postavi tampon između jednih i drugih. Vojska je inače u tom smislu ovde i dobro došla. I on vidi da je Vens rekao tamo, jeste li vidjeli to.
Kukanjac Milutin:	Šta je rekao?
Karadžić Radovan:	Rekao je da se sve strane slažu da je jedina snaga koja može spriječiti sukobe Jugoslovenska armija.
Kukanjac Milutin:	Aha.
Karadžić Radovan:	To je u razgovoru sa Kučanom rekao da su čak i Hrvati i Muslimani rekli, mada Hrvati i Muslimani predviđaju da će armija morati da napusti.
Kukanjac Milutin:	Da spasi pa da ga napusti.
Karadžić Radovan:	Prvo da ga spasite pa da onda ...

Kukanjac Milutin:	Jeste, nema to ...
Karadžić Radovan:	Ne treba tu velika pomaranja, imamo mi rešenje za to.
Kukanjac Milutin:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Nego, ako, molim vas neka se postavi tamo i onda možda da ostane možda čitavo vrijeme taj neki voz tamo.
Kukanjac Milutin:	Da vidim šta je, evo sad baš ovi moji generali kod mene oko toga, pa radimo već.
Karadžić Radovan:	Jer ako on provali tamo, tamo ima i zolja i osa, armija neće biti sigurna, ni jedno vozilo neće biti sigurno, ako ...
Kukanjac Milutin:	Sigurno, to je tačno.
Karadžić Radovan:	Ako se oni toga dokopaju.
Kukanjac Milutin:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Naši brane, ali ne znam koliko će izdržati.
Kukanjac Milutin:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Hoće li brzo to biti, hoće?
Kukanjac Milutin:	Evo sad ćemo da vidimo.
Karadžić Radovan:	E hvala.
Kukanjac Milutin:	Zdravo.
Karadžić Radovan:	Prijatno.

Razgovor vođen dana 21.04.1992.godine
između Koljević Nikole i Kukanjca Milutina

NN muška osoba:	Halo?
Koljević Nikola:	Nikola Koljević na telefonu. Molim vas treb'o bi generala Kukanjca hitno.
NN muška osoba:
Kukanjac:	Halo.
Koljević Nikola:	Halo, Nikola Koljević na telefonu.
Kukanjac:	Dobro jutro, kako ste?
Koljević Nikola:	Dobro jutro. Pa evo, ne znam šta da vam kažem ovaj...
Kukanjac:	Ne valja ništa
Koljević Nikola:	Ne valja, ne valja...
Kukanjac:	A odkuda se to poče?
Koljević Nikola:	Ne valja, ja moram hitno na Pale i moram to da zaustavim, sad sam im'o neke međunarodne razgovore. Ja molim vas ovaj... na Osijeku stadion, na stadion, ja idem iz ovih stopa da mi što hitnije dođe helikopter, ja moram gore da to zaustavim.
Kukanjac:	Ma dajte zaustavite, pa nema ovo nikakve veze.
Koljević Nikola:	Molim?
Kukanjac:	Dajte zaustavite to.
Koljević Nikola:	Pa nema, naravno da nema, opet je pucano na, na zgradu televizije.
Kukanjac:	Ma ko je pucao?
Koljević Nikola:	Otkud znam generale.
Kukanjac:	Pa to je vidite.
Koljević Nikola:	E pa to je.
Kukanjac:	Zna se to, to se odmah sumnja ko je.
Koljević Nikola:	Pa zna se. Možda je čak i diverzija. Mora da se ustanovi, mora da se da saopštenje, mora da se... sad sam zvao Izetbegovića i ja ću se naći danas s njim.
Kukanjac:	Pa nađite se vas dva.
Koljević Nikola:	Pa naći ću se ali moram sa našima da izvršim konsultacije, i da im kažem da se sa tim stane na najvišem nivou i da se

	prenese svuda.
Kukanjac:	Ja sam rek'o ... ja sam i onom Čengiću i Delimustafiću...
Koljević Nikola:	Da.
Kukanjac:	...gađaju i oni, sa Zlatišta, gađaju sa, ispod Huma.
Koljević Nikola:	Gađaju ispod Huma.
Kukanjac:	Pa jeste, gađa se obostrano ali otprilike ovi su počeli odozgo noćas valjda, znate kako je.
Koljević Nikola:	Da.
Kukanjac:	Evo, ja ću sad narediti da dođ...za kol'ko ste spremni?
Koljević Nikola:	Evo, ja sam gotov, ja, ja, ja idem iz ovih stopa pa ću čekati na stadionu u Osijeku.
Kukanjac:	Evo sad ću ja narediti.
Koljević Nikola:	Dobro.
Kukanjac:	Zdravo.

0322-0299

Razgovor vođen dana 23.05.1992.godine
između Abdić Fikreta i Mladić Ratka

NN Muška osoba:	Molim?
NN Ženska osoba:	Pukovnika Čađu za gospodina Abdića, ako možemo dobiti.
NN Muška osoba:	Ooodsutan je pukovnik Čađo.
NN Ženska osoba:	Pukovnik je tražio hitno gospodina Abdića. Pronašla sam ga i javljamo se.
NN Muška osoba:	Momenat.
NN Ženska osoba:	Hvala.
Čađo:	Halo?
NN Ženska osoba:	Pukovnik Čađo?
Čađo:	Ja sam, ja sam.
NN Ženska osoba: vas gospodin Abdić, izvolite.
Čađo:	Dajte, molim vas.
Abdić Fikret:	Halo?
Čađo:	Oo, zdravo Fiko.
Abdić Fikret:	Zdravo Čađo.
Čađo:	Kako je?
Abdić Fikret:	Dobro je. Kako si ti?
Čađo:	Evo ovako, možda je prenjela sekretarica. Imao sam napad ovih vaših na Dobrinji jutros, boga ti ovde.
Abdić Fikret:	Ja?
Čađo:	Pa nam pogodiše jedan transporter. Ubiše nam oficira, dvojicu ranili.
Abdić Fikret:	Pa vi pucate kaže...
Čađo:	Nismo mi, nismo mi.
Abdić Fikret:	... iz transportera u stubište.
Čađo:	Ne!
Abdić Fikret:	Sad sam ja zvao
Čađo:	Da ti kažem drugo, kod Bubnja tamo...
Abdić Fikret:	Šta će tamo transporteri kod zgrada Čađo?
Čađo:	... Oko kasarne Bujanj su barikade i provokacije.

Abdić Fikret:	Ja?
Čađo:	A juće se dogovorili selimo. Pa to tako ne možemo.
Abdić Fikret:	Ja?
Čađo:	Jebi ga.
Abdić Fikret:	Evo javit' ću ja tebi Čađo.
Čađo:	Javi mi molim te. Vidi tu situaciju.
Abdić Fikret:	A gdje je Mladić?
Čađo:	Mladić je izašao negdje. Ne znam ni ja gde, boga ti.
Abdić Fikret:	Ne znaš ti? Ne smiješ reći ili ne znaš?
Čađo:	Ne smijem reći, ne mogu ga naći.
Abdić Fikret: stari pukovnik, jebi ga ti moreš reći.
Čađo:	Slušaj oovaj napad još uvijek traje daj vidi to, molim te.
Abdić Fikret:	Sad ja zovem...
Čađo:	Obustavi te stvari.
Abdić Fikret:	Ja meni kažu da napadaju transporterima, ovi ljudi odgovaraju. Idu transporteri, samo transporter.
Čađo:	Ne, ne ne ne! Slušaj Babo ti znaš šta smo se dogovorili...
Abdić Fikret:	Pa dobro, Čađo šta će transporteri tamo pored stubišta?
Čađo:	... Naši nikada ne napadaju. A?
Abdić Fikret:	Šta će transporteri vojni pored stubišta? De mi reci molim te? Vojni?
Čađo:	Ma jok čoveče! Nemoj te snimi tu situaciju...
Abdić Fikret:	Pa kako ga može potrefiti ako je tamo, ako je tamo, ako nije tamo?
Čađo:	Ma oni su krenuli u napad. I napad još uvijek traje. Molim te, daj vidi to da se to obustavi, nemoj ovaj...
Abdić Fikret:	Evo odmah zovem. Zovem, ali nešto mi nije tu, ja bih volio da mi objasniš.
Čađo:	Čekaj, čekaj zvat' ću ja, zvat' ću ja sekretara ovog od od gospodina generala, samo da vidim molim te, pa se ti objasni sa njim. Da potražim sekretara, sačekaj malo molim te.
Abdić Fikret:	Nemoj, e idem ja zvati ove da...
Čađo:	Evo odma, odma, odma, odma.
Mladić Ratko:	Da, molim?
Abdić Fikret:	Halo? Generale zdravo.

Mladić Ratko:	Ee, Fikrete jeste vi?
Abdić Fikret:	Jesam.
Mladić Ratko:	Pa šta je ovo, bre?
Abdić Fikret:	Pa sad mi je Čađo rekao. Ja mu kažem da mi objasni, da vidim kako, otkud, da kad ove zovem da znam ovaj, podrobnije znaš.
Mladić Ratko:	Ovako, negde između 13 i 40, pa nadalje počeo je napad tamo prema Dobrinji.
Abdić Fikret:	Da?
Mladić Ratko:	Imamo, pogodili su nam jedan transporter. Imam jednog kapetana mrtvog i dva ranjena vojnika.
Abdić Fikret:	Mh?
Mladić Ratko:	Fikrete ja sam rekao da ću da ćutim i da sam radi mira ovde.
Abdić Fikret:	Da?
Mladić Ratko:	Jesam vas upozorio da mi ne vučete obatač.
Abdić Fikret:	Da, da, pa jasno dali smo sve naloge, majke...
Mladić Ratko:	Noćas ste mi, verujem ja da ste vi dali, noćas ste ubili onoga vojnoga službenika u kasarni Maršal Tito.
Abdić Fikret:	Da?
Mladić Ratko:	Recite mi molim vas, hoćete li vi da bude mir ili hoćete rat?
Abdić Fikret:	Mir, nema govora o ratu.
Mladić Ratko:	Fikrete Abdiću...
Abdić Fikret:	Evo sad zovem ja.
Mladić Ratko:	... Sad ti dajem, kunem ti se u jedino još što imam, život lični i ništa mi nije draže od života.
Abdić Fikret:	Ja?
Mladić Ratko:	Još mi pogine jedan vojnik ili starešina bilo gde, Fikrete Abdiću završeni su svi pregovori.
Abdić Fikret:	Evo zovem ja. Zovem odma.
Mladić Ratko:	Molim vas prenesite lično gospodinu Izetbegoviću.
Abdić Fikret:	'Oću, 'oću Aliju, sad zovem Aliju. Evo ovog časa.
Mladić Ratko:	Ovako, Fikrete Abdiću...
Abdić Fikret:	Ja?
Mladić Ratko:	... Još mi pogine ijedan vojnik u Sarajevu, oko Sarajeva, u Garnizonu Pazarić...

Abdić Fikret:	Mhh?
Mladić Ratko:	... I celom tom komunikacijom...
Abdić Fikret:	Da, da.
Mladić Ratko:	Bilo u blokiranim kasarnama ili ovamo, izvršit ću odmazdu Fikrete Abdiću da ćete se u čudu naći šta vas je našlo.
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	I više nećete moći sa mnom razgovarati, na način kako sam do sad.
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	Vama se još, posljednji put vas upozoravam. Molim vas.
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	Budite razumni! Tražite hitan kontakt sa Vladom Srpske Republike Bosne i Hercegovine.
Abdić Fikret:	Nee! To ćemo na Precjedništvu sad, danas popodne tražimo.
Mladić Ratko:	Inače, ako ja počnem da tučem...
Abdić Fikret:	Ja, ja.
Mladić Ratko:	... Fikrete Abdiću kunem ti se obrazom...
Abdić Fikret:	Da?
Mladić Ratko:	... Neću prestajati deset dana.
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	A za to vreme, vi nećete biti više u mogućnosti, da me zovete. Nikad!
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	Ja vas molim...
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	... Ne teraj te me da ja povučem obarač.
Abdić Fikret:	Dobro, dobro Mladiću.
Mladić Ratko:	Nu dušu, nad moju dušu, primam smrt ovog oficira i ova dva vojnika i onog vojnog službenika. I molim vas prenesite moje upozorenje, kao Komandanta vojske Srpske Republike Bosne i Hercegovine...
Abdić Fikret:	Ja dobro.
Mladić Ratko:	... Ispraznite oružjem, bezbedniji ste da ga ispraznite i odložite nego, da ga držite.

Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	Časnu vam dajem oficirsku reč.
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	Jesmol' se dobro razumeli?
Abdić Fikret:	Razumjeli se.
Mladić Ratko:	Više me nemojte zovete, ako ubijete ijednog čoveka. Već...
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	... Narodu prenesite moje odmah saopštenje da ide iz Sarajeva na sve četiri strane sveta.
Abdić Fikret:	Dobro, dobro.
Mladić Ratko:	Jeste me dobro razumeli?
Abdić Fikret:	Odma' zovem.
Mladić Ratko:	Evo ja čujem sada!
Abdić Fikret:	Odma'.
Mladić Ratko: prema mojoj osmatračnici se tuče.
Abdić Fikret:	Eej?
Mladić Ratko:	Tucite mene, ostavite sirotinju, ostavite narod, ostavite vojsku. Mene Mladića Ratka ubijajte i nišajte gde got me vidite, ali ostavite narod. I nemojte narode gurati u nesreću i katastrofu. Sarajevo je čitavo, kako će bit' ako ja progovorim?
Abdić Fikret:	Odma' zovem, a...
Mladić Ratko:	Molim vas.
Abdić Fikret:	... Ovi nisu dobili u Bihaću nikakvu...
Mladić Ratko:	Naredit' ću da se tuče i ceo Bihać!
Abdić Fikret:	Ne, ne! Ali...
Mladić Ratko:	I planut' će. Fikrete Abdiću?
Abdić Fikret:	Da?
Mladić Ratko:	Planut' će čitava Bosna, ako ja progovorim.
Abdić Fikret:	Dobro, dobro, ali nij...
Mladić Ratko:	Nije samo Sarajevo. Fikrete?
Abdić Fikret:	Da, da?
Mladić Ratko:	Zmija je u Sarajevu, glava zmije je u Sarajevu...
Abdić Fikret:	Ja?
Mladić Ratko:	... To ste vi koji ste u tom Predsjedništvu...

Abdić Fikret:	Da, da?
Mladić Ratko:	... Koji ste napravili ova čudesa. I neću pustiti Sarajevo na miru, dok u njoj iko diše, ako me budete poukli za obarač, a narod ću pustiti na četiri strane bez oružja nek' ide i u civilnom odelu, kako god ko hoće. Molim vas nemojte me vuč' za obarač. Jesmo se razumeli?
Abdić Fikret:	Razmjeli se.
Mladić Ratko:	Hvala vam.
Abdić Fikret:	Ali, zovnite Bihać, ovaj.
Mladić Ratko:	Hvala. Bihać sam zovno', naredio sam!
Abdić Fikret:	Ništa nije došlo.
Mladić Ratko:	Biće miran Bihać! Ne boj se za Bihać.
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	Zdravo.
Abdić Fikret:	Onda ću, javit' ću ja sve razgovor...
Mladić Ratko:	Javi mi što prije.
Abdić Fikret:	... I ovo oko Vlade i jedno i drugo.
Mladić Ratko:	Što prije? Ili stupajte za zeleni sto i radite...
Abdić Fikret:	Ovo ću brzo oko pucanja javiti...
Mladić Ratko:	... Nešto i jednima i drugima.
Abdić Fikret:	... A oko Vlade ću javiti popodne.
Mladić Ratko:	Zdravo.
Abdić Fikret:	Ajd' živio.
Mladić Ratko:	I zaustavi ovaj napad ovamo još traje. Zaustavi to! To je dobro što je blizu mene da su mi, jer su mi tačne informacije.
Abdić Fikret:	Dobro.
Mladić Ratko:	Jer da sam dalje, ja sam na dvesto metara od toga transporterera kojeg ste mi pogodili.
Abdić Fikret:	Dobro, dobro.
Mladić Ratko:	Zdravo.
Abdić Fikret:	Doviđenja. Živio.

Razgovor vođen dana 24.06.1991 godine
između Karadžić Radovana i NN ženske osobe

NN ženska osoba 1:	Momenat da pogledam da li je tu.
NN ženska osoba 2:	Hvala.
NN muška osoba:	Halo.
NN ženska osoba 2:	Halo.
NN muška osoba:	Ko treba doktora?
NN ženska osoba 2:	Oprostite, jel' mogu dobit' doktora Radovana Karadžića?
NN muška osoba:	Možete. Ko ga treba?
NN ženska osoba 2:
Karadžić Radovan:	E, dobar dan. Evo hvala, dobro.
NN ženska osoba 2:	E morala sam vas nazvat, da vas je zamolio ovaj,....redakcija, verovatno ste u toku oko ove poslednje izjave ovaj, Milana Babića i ujedinjenja SAO Krajine i Bosanske krajine. Prema ovoj vijesti koja unovinama stoji, on je najavio da će ove sedmice u Bosanskom Grahovu biti jedan dogovor ovaj, odnosno da se potpiše povelja o stalnom udruživanju ove dvije krajine.
Karadžić Radovan:	Da.
NN ženska osoba 2:	Pa sam htela da vas zamolim za komentar obzirom da ovaj, SDS je do sad insistirao na regionalizaciji na autonomskoj osnovi samo Bosanske Krajine, a onda bi srbi pratili korak dalje i reč je o udruživanju.
Karadžić Radovan:	Aha. 'Očeta sada izjavu?
NN ženska osoba 2:	Pa ako može sada.
Karadžić Radovan:	U Krajini, u Krajinama kako srpskoj SAO Krajini tako i Bosanskoj...
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Postoji mnogo zagovornika...
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Da se ove dvije krajine...
NN ženska osoba 2:	Aha.

Karadžić Radovan:	Spoje.
NN ženska osoba 2:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Odnosno, da se SAO Krajina pripoji Jugoslaviji preko Bosanske Krajine.
NN ženska osoba 2:	Pripoji Jugoslaviji preko Bosanske....
Karadžić Radovan:	Bosanske Krajine.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Takva kombinacija nije...
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Isključena.
NN ženska osoba 2:	Niije isključena, jeli?
Karadžić Radovan:	U slučaju...
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Da se Hrvatska zaista odvoji od Jugoslavije. No, mi time nipošto ne bismo dopustili da se cijepa BiH....., ukoliko BiH ostaje u svojoj cjelovitosti u Jugoslaviji. Dakle, radilo bi se o određenoj saradnji SAO Krajina i Bosanska Krajina na privrednom, ekonomskom, kulturno , informativnom plan, a u državnom pogledu SAO Krajina može da se pripoji Jugoslaviji, bilo kao autonomna oblast...
NN ženska osoba 2:	Kako mislite, može da se pripoji Jugoslaviji. U tom slučaju...
Karadžić Radovan:	Zbog izlaska Hrvatske. Može da ostane u Jugoslaviji, ne da se pripoji. Može da ostane.
NN ženska osoba 2:	Da ostane. Aha.
Karadžić Radovan:	Da ostane u Jugoslaviji, čuvajući svoj priključak Sa Jugoslavijom preko Bosanske Krajine.
NN ženska osoba 2:	Aha, aha.Jel' to ovaj znači da ne bi praktično bilo u onom smislu u kome Babić govori da bi to ono.....bila država?
Karadžić Radovan:	Ne, ne, ne, ne.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Ne. To ne. To ne. Za to ne postoje uslovi ni razlozi. Mi se borimo za očuvanje cjelovite BiH kao federalne jedinice u Jugoslaviji.
NN ženska osoba 2:	Aha, aha. A da ostane kao, kako se....priključak Jugoslaviji preko...

Karadžić Radovan:	Preko Bosanske Krajine.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Da SAO Krajina ostvari svoj priključak Sa Jugoslavijom preko Bosanske Krajine.
NN ženska osoba 2:	Dakle ovakav radikalan potez kakav zagovara Babić SDS neće podržat', jeli?
Karadžić Radovan:	Ne, ne, ne. Ne, dok se ne bi promjenili uslovi i promjenile okolnosti i stekli uslovi za to. Jer, za sada u ovom trenutku nema uslova, pošto je Bosna u federaciji.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Mi se u svom programu od samog početka zalažemo za cjelovitu BiH, ne podjeljenu, pravnu u okviru Savezne države Jugoslavije.
NN ženska osoba 2:	Dobro. A znači, u eventualno nekoj.....varijanti, ako bi se Bosna jel', podjelila, onda bi ova varijanta već mogla da se razmatra o o kojoj sad govore.
Karadžić Radovan:	Pa ako bi neko Bosnu htio da izdvoji iz Jugoslavije...
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	On je nikako ne bi mogao cijelu izdvojiti iz Jugoslavije.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	A vjerovatno ne bi mogao ni parcijalno.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Jer za to ne bi dobio saglasnost ni naroda koji živi ovdje, ni drugih republika.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Naime, to bi bio jednostran akt koji se čak ne bi mogao ni izvesti.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	A i kad bi se mogao izvesti, ne bi bio priznat. Prema tome, to nije moguće. Ni s Hrvatskom, ni Hrvatsko izdvajanje ne bi bilo moguće, neće biti moguće ako ostatak Jugoslavije to ne prihvati.
NN ženska osoba 2:	Aha. Ali vi mi recite, s obzirom da je ovde ovaj krajnje pitanje, SDS u Banja Luci, moželi ovaj doći do eventualno nekog razgovora kojeg je Babić najavio. Ipak može doći do...
Karadžić Radovan:	A do razgovora. do razgovora o povezivanju privrede

	dolazi. Mislim da se oni već danas ovaj, da oni već danas razgovaraju o tome.
NN ženska osoba 2:	Kao o saradnji privrede.
Karadžić Radovan:	Saradnji privrede i kulture, i, i, i informacionog prostora i tako.
NN ženska osoba 2:	Aha. U sadašnjoj ova kako je sada postavljena i jedna i druga Krajina
Karadžić Radovan:	Da, da.
NN ženska osoba 2:	Između ovih varijanti ako se Hrvatska, Bosna bilo šta.
Karadžić Radovan:	Da, da, da, da. To je, to je sada, to je povezivanje koje i po Ustavu i po zakonu dopušteno je i poželjno, to je prosto, naprosto povezivanje dva regiona na, njihove ekonomi..., ekonomika, ekonomije, kulture i tako. Prosto subjekti privredni da se...
NN ženska osoba 2:	Aha, dobro. U novinama kaže povelja o udruživanju znate, udruživanju Krajine kao nekakvog državnog uređenja zbog toga.
Karadžić Radovan:	Ne, ne. Do toga, do toga u, u slučaju da Bosna i Hercegovina ostaje u Jugoslaviji neće doći, jer mi ćemo sačuvati cjelovitu Bosnu i Hercegovinu.
NN ženska osoba 2:
Karadžić Radovan:	A Krajina će, SAO Krajini ćemo naravno omogućiti priključak Jugoslaviji preko Bosanske Krajine odnosno preko Bosne i Hercegovine.
NN ženska osoba 2:	Aha, aha.
Karadžić Radovan:	Jer to, to su jugoslovenske teritorije. SAO Krajina je jugoslovenska teritorija, kao što je i Bosna jugoslovenska teritorija.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Onog trena kad Hrvatska prestane biti jugoslovenska teritorija, SAO Krajina ostaje u jugoslovenskoj teritoriji.
NN ženska osoba 2:	Mislite da tako može ovaj, da neće bit nekih, da može mirnim putem, mislim ako bi se...
Karadžić Radovan:	Pa mirnim, mirnim putem može.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Jedino ovaj, ako neko hoće da se odcijepi, a ne može drugačije nego ne mirnim putem onda će taj ne..., nemirko da, da...
NN ženska osoba 2: kažete ako u slučaju da Hrvatska izađe odnosno da

	ne bude više jugoslovenska teritorija, SAO Krajina će ostati jugoslovenska teritorija, to je ustvari odcjepljenje na neki način, je l'?
Karadžić Radovan:	Ne, Hrvatska se odcjepljuje od Jugoslavije.
NN ženska osoba 2:	Ali SAO Krajina ne bi u toj varijanti ostala u Hrvatskoj nego bi ostala u Jugoslaviji je l'?
Karadžić Radovan:	Ne, SAO Krajina se ne odcjepljuje od Jugoslavije nego se Hrvatska odcjepljuje od Jugoslavije, a SAO Krajina ostaje u Jugoslaviji.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	I to je pravo koje ona ima.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	Mislim to su jednostavno teritorije na kojima žive Srbi, to su i njihove istorijske teritorije, ali, ali i to da zanemarimo, to su etničke teritorije na kojima oni žive.
NN ženska osoba 2:	Aha.
Karadžić Radovan:	I pošto su oni, nisu nacionalna manjina nego su oni jugoslovenski narod i oni imaju pravo da kažu hoće li oni da izađu iz Jugoslavije ili neće. Pošto oni ne žele da izađu iz Jugoslavije, oni ostaju u Jugoslaviji.
NN ženska osoba 2:	Aha, dobro. Hvala vam najljepša.
Karadžić Radovan:	Molim, prijatno.
NN ženska osoba 2:	Prijatno.

Razgovor vođen dana 24.06.1991 godine
između Karadžić Radovana i Grahovac Anđelka

NN ženska osoba:	Da.
Grahovac Anđelko:	Dobro jutro.
NN ženska osoba:	Dobro jutro.
Grahovac Anđelko:	Je l' stan Karadžić?
NN ženska osoba:	Da.
Grahovac Anđelko:	Ja sam Grahovac iz Banjaluke.
NN ženska osoba:	Da, izvolite.
Grahovac Anđelko:	Pa ja sam treb'o Radovana ako je tu.
NN ženska osoba:	Samo trenutak.
Grahovac Anđelko:	Hvala.
Karadžić Radovan:	Da.
Grahovac Anđelko:	Dobro jutro.
Karadžić Radovan:	Dobro jutro.
Grahovac Anđelko:	Grahovac Anđelko na telefonu.
Karadžić Radovan:	E dobro jutro Anđelko.
Grahovac Anđelko:	Kako ste predsjedniče?
Karadžić Radovan:	Evo doš'o iz Ljubinja, sinoć bio.
Grahovac Anđelko:	E da, zvao sam baš sinoć pa. Nadam se da vas puno ne uznemiravam i da vam ne smetam, samo sam htio nešto reć.
Karadžić Radovan:
Grahovac Anđelko:	Milan Babić je danas treb'o da dođe ovde kod nas i vezano za ono što smo razgovarali u Čelincu za potpisivanje nekog ugovora o integraciji na tom kako se zove kulturnom, informativnom, privrednom, ekonomskom, političkom i tako dalje sistemu. Uglavnom ono što ste vi insistirali da ne bude tu nikakve teritorijalne integracije i tako dalje. Pa sam htio malo da se konsultujem sa vama šta vi mislite o tome, da ne pravimo neke poteze koji nisu
Karadžić Radovan:	Molim vas Anđelko.
Grahovac Anđelko:	Da.

Karadžić Radovan:	Treba da pravite integraciju, al' nemojte da potpisujete nikakav ugovor o tome.
Grahovac Anđelko:	Da.
Karadžić Radovan:	Jer gledajte, mi smo sada, mi vodimo igru, mi smo doveli Izetbegovića u ćor sokak. On kasni za Tuđmanom, on ne može da napravi nikakav sada skandal da bi mogao da okrene Bosnu, da je, da je odvoji od Jugoslavije. Ništa ne smijemo da uradimo.
Grahovac Anđelko:	Znači čak ni ovo je l'?
Karadžić Radovan:	Ma ugovor ne, radite vi integracije.
Grahovac Anđelko:	Pa dobro mi na tome radimo, mi smo određene poslovne veze i kontakte već ostvarili.
Karadžić Radovan:	To samo ostvarujte.
Grahovac Anđelko:
Karadžić Radovan:	Suštinu Anđelko vjerujte mi.
Grahovac Anđelko:	Ja.
Karadžić Radovan:	Napunite vi robu.
Grahovac Anđelko:	Da.
Karadžić Radovan:	Radnju napunite robom, suštinu, a onda ćemo mi naslov staviti kasnije. Važno je da vi sada razvijate u suštini saradnju.
Grahovac Anđelko:	Da.
Karadžić Radovan:	Ali nikako dokumenat praviti, jer to će da zveči po svijetu i on će da... On je molim vas u Nevesinju napao neke momke, trojicu momaka su napali njih dvadeset u želji da mi napadnemo njih, da se izazove skandal i da počne neki ra..., građanski rat.
Grahovac Anđelko:	Znam, znam.
Karadžić Radovan:	On sada...
Grahovac Anđelko:	On to insistira ovde kod nas znate i ovaj...
Karadžić Radovan:	Milan je lud.
Grahovac Anđelko:	Kaže da, da je razgovarao sa Miloševićem da, da, da, da se do tog nivoa može ići.
Karadžić Radovan:	Laže.
Grahovac Anđelko:
Karadžić Radovan:	Laže, nema on šta da razgovara s Miloševićem, ja sam to usaglasio s Miloševićem.
Grahovac Anđelko:

Karadžić Radovan:	Milošević meni daje za pravo, u svakom potezu mi je dao za pravo.
Grahovac Anđelko:	Dobro, ja sam htio da se s vama konsultujem da vidimo šta ćemo i kako ćemo.
Karadžić Radovan:	Nipošto potpisivat sada, pa mi sad ulijećemo, pa on mora da vuče poteze. A to, a šta god povuče, ko god sad povuče potez taj je pogriješio.
Grahovac Anđelko:	Pa što onda to radi on ne civilizovano. Valjda bi se trebali svi zajedno dogovoriti oko toga...
Karadžić Radovan:	Milan laže. Milan je lud čovjek. On nikoga živoga ne sluša. On vuče poteze koji upropaštavaju njega i dovodi Srbiju u težak položaj. On nije smio da pravi referendum o pripajanju Srbiji, nego referendum o ostajanju u Jugoslaviji. I to mu je rečeno. I ja i Milošević i ovaj i Rašković. On ne sluša, on misli da je veliki genije i samo šiba u svom pravcu. Molim vas, evo Kadijević je bio ovdje u petak.
Grahovac Anđelko:	Da.
Karadžić Radovan:	Ponovo ga je zvao Izetbegović da ga zamoli za, da se postavi granica na Grahovu.
Grahovac Anđelko:	Aha.
Karadžić Radovan:	On je njega zvao da dođe. I to smo jedva razbili. Pa jebem mu mater, njegov jebeni izlazak u Drvar, donio nam je toliko problema, ne nama, nego njemu će donijet problema ako se zatvore granice.
Grahovac Anđelko:	Da, da. Dobro predsjedniče. Ako tako nastavi, ja ne znam, vidjećemo, ovdje...
Karadžić Radovan:	Molim vas, recite..., sada nek' oni griješe, ne smijemo mi da griješimo. Oni nek' prave greške, a vi razvijajte suštinsku saradnju, ali nipošto deklaracije o saradnji.
Grahovac Anđelko:	Da. Znači, nikakav ugovor, ništa, jeli?
Karadžić Radovan:	Nikakav politički akt. Nikakav politički akt. To je vrlo opasno.
Grahovac Anđelko:	Dobro predsjedniče.
Karadžić Radovan:	A vi razvijajte saradnju. Tim više, nek' se čuje. Otišao kamion robe, otišla delegacija, posjetili se itd. Samo dokumente ne, političke.
Grahovac Anđelko:	Aha.
Karadžić Radovan:	To ie vrlo va... vrlo opasno. ier onda on može da

	alarmira međunarodnu javnost, evo srbi prave veliku Srbiju, jesmo li onda rekli da oni prave veliku Srbiju.
Grahovac Anđelko:	Pa da. Vi niste, ne znam da li ste imali vremena sinoć da slušate dnevnik i radio. Ovi su odma'.....regionalni SDA, ovdje je, poziva se na to, eto da smo mi baš namjerno napravili tu regiju, da se integrišemo sa njima, mada stvarno u ugovoru koji je on meni izdiktir'o na telefon, gdje on.....to napis'o, da nema uopšte riječi o teritorijalnoj integraciji, nego samo ovom drugom poslovnom smislu, informativnom, kulturnom itd.
Karadžić Radovan:	Neće niko gledati suštinu ugovora, nego će reći, evo gotovo je, prvi korak ka cijepanju Bosne je učinjen.
Grahovac Anđelko:	Da, da. Pa tako su upravo oni to i prokomentarisali.
Karadžić Radovan:	Pa jasno, pa jasno. Pa vjerujte vi meni. Pa ko bi bio srećniji od mene, ali treba vući poteze pametne, mudre poteze, a ne budalaštine praviti'.
Grahovac Anđelko:	Dobro predsjedniče. Pa...
Karadžić Radovan:	'Ajde, re...
Grahovac Anđelko:	Hvala vam, živjeli.
Karadžić Radovan:	Branite vi tu liniju. Vjerujte vi meni, nećemo mi pogriješiti'.
Grahovac Anđelko:	Dobro. Dobro.
Karadžić Radovan:	'Ajde, prijatno.

Razgovor vođen dana 09.09.1991.godine
između Karadžić Radovan i Koroman Malke

Karadžić Radovan:	Da.
Koroman Malko:	Dobar dan.
Karadžić Radovan:	Dobar dan.
Koroman Malko:	Malko Koroman sa Pala, kako ste gospodine Karadžiću?
Karadžić Radovan:	E dobro je, hvala. Kako ste Vi?
Koroman Malko:	Ja se izvinjavam što Vas na ovaj broj zovem, inače nisam nikad, ovaj, al' me situacija malo potjerala da to uradim.
Karadžić Radovan:	Recite.
Koroman Malko:	A ovo čujem jutros da je Martić gore blokiran u Otoci.
Karadžić Radovan:	Jeste.
Koroman Malko:	Pa...a, a, interesuje me šta je učinjeno na tom polju, ovaj, ja sam sad razgovarao sa Banja Lukom...
Karadžić Radovan:	Da.
Koroman Malko:	Sa ovim gore Načelnikom centra
Karadžić Radovan:	... Župljaninom? Župljaninom, jel?
Koroman Malko:	Aa jeste, Župljaninom.
Karadžić Radovan:	Aha.
Koroman Malko:	I on kaže, da je on blokiran od naroda u Otoci ...
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koroman Malko:	To, ali, to ne može biti bez nečije režije i ...
Karadžić Radovan:	... Pa režija SDA, to ...
Koroman Malko:	Da ...
Karadžić Radovan:	I mi smo to, ja sam čitavu noć bio na kontaktu i sa ...
Koroman Malko:	... Jeste li razgovarali možda sa sa ovim Čengićeom oko toga?
Karadžić Radovan:	Jesam, jesam noćas i on treba da jutros sa Žepinićem, da lete tamo
Koroman Malko:	.. Pa Žepinić nije otiš'o.
Karadžić Radovan:	Nije otišo, jel'?
Koroman Malko:	Niie. Pa znate vi Žepinića. on to ni.... jutros ie znate šta

	učinjeno iz ministarstva, samo je Avdo Hebib sjeo u auto i to negdje, oko oko osam sati, da on krene autom gore, ko biva autom će on stić da to završi ...
Karadžić Radovan:	Da, da ...
Koroman Malko:	I molim vas, vi ste, recite vi slobodno ovome, ovaj a, a, Čengiću da ako ne bude oslobođen gospodin Martić, da će on imati čitavu Romanijsku regiju nad Sarajevom noćas...
Karadžić Radovan:	Da, da...
Koroman Malko:	Mi tako lično mislimo, ovaj, ja sam se čuo sa Romanijcima i naš je stav takav da nećemo pustiti da to tako prođe, jer to znači sutra mogu i vas i bilo koga na takav način ...
Karadžić Radovan:	Da, da, sad sad ću ja to njemu da kažem ali, ovaj, oni su rekli da će da idu i meni je ovaj rek'o, da će da ide ovaj Žepinić. Sad ću ja njega da zovnem ...
Koroman Malko:	Samo da znate da nije pomako ničim ...
Karadžić Radovan:	Sad ću ja ...
Koroman Malko:	... ni, ni repom, što bi rekli ...
Karadžić Radovan:	... sad ću ja da zovem, hajd' zvaću i Generalštab da,da, ovaj, da...aaa jer su me večeras, ja sam i sa Slobom razgovaro, on je razgovaro sa Kadijevićem
Koroman Malko:	Mogu li ja biti u kontaktu s vama, da znam šta je, da ne bi ovdje digli narod bez potrebe ...
Karadžić Radovan:	...Da, da ...
Koroman Malko:	... a mi ćemo ga dići kompletnog ...
Karadžić Radovan:	...Da,da. Vi imajte u pripremi, vi treba da imate u pripremi narod budu li se zajebavali ,al' ja ću to sada da da završim ...
Koroman Malko:	E recite vi slobodno to gospodinu Čengiću ...
Karadžić Radovan:	Važi, dogovoreno ...
Koroman Malko:	... on može završiti samo jednim telefonskim razgovorom...
Karadžić Radovan:	...da, da znamo mi da on to može ...
Koroman Malko:	... to što Avdo Hebib ide autom i usput se dogovara s njima šta će i kol'ko će se gdje zadržati i šta će ...
Karadžić Radovan:	Da, da ...
Koroman Malko:	... da rade, to je njihov problem..

Karadžić Radovan:	... znam ja to sad me, njihova, njihova lukavstva su nam potpuno poznata, sad ću ja to ...
Koroman Malko:	... to, molim Vas nemojte dozvolit...
Karadžić Radovan:	.. sad ću ja to, 'ajd' ...
Koroman Malko:	... to da znate da je tako...
Karadžić Radovan:	...bit ćemo u kontaktu. Vi imajte u u narod u pripremi i ne samo vi, nego će i čitava Krajina i sve u pičku ćemo ih materinu poslati zbog ovoga što ...
Koroman Malko:	...da vas opet na ovaj broj zovnem ili da mi javite Vi na 783400?
Karadžić Radovan:	Možete vi, o okrenite povremeno ovdje ...
Koroman Malko: zvati ja na ovaj broj...
Karadžić Radovan:	Dogovoreno.
Koroman Malko:	E hvala vam.
Karadžić Radovan:	Prijatno.

0323-2955

Razgovor vođen dana 09.09.1991.godine
između Karadžić Radovana i Žepinić Vitomira

Karadžić Radovan:	E, e, e, dobar dan. Je li gospodin Žepinić još tu?
NN ženska osoba .	Oprostite, a ko ga treba?
Karadžić Radovan:	Radovan Karadžić.
NN ženska osoba .	Samo trenutak.
Karadžić Radovan:	E, e, e, niste otišli još?
Žepinić Vitomir:	Nisam, evo sad sam, prije desetak minuta razgovarao s Avdom. On je izvukao tih par, onaj, domaćina iz Otoke, i s njima vrši pregovore.
Karadžić Radovan:	Kad je stigao Boga ti, on je, je... Kad je stigao on tamo?
Žepinić Vitomir:	Stigao je on prije, emm, pola sata.
Karadžić Radovan:	Čime je išao?
Žepinić Vitomir:	Pa, jutros sam ga ja poslao u..., u...On i Zijo Kadić su otišli u četiri i petnaest, s autom.
Karadžić Radovan:	Autom?
Žepinić Vitomir:	Da, da, da.
Karadžić Radovan:	Aha.
Žepinić Vitomir:	Kako je dogovoreno, i, e, e, e, razmatrana je, razmatra se i ova kombinacija da iz Bihaća dođe jedni, jedan oklopni transporter da ih, onaj, odveze.
Karadžić Radovan:	Aha, e.
Žepinić Vitomir:	Pa Avdo ti, će mi se javiti za petnaestak minuta, ako procjeni da, onaj, ima problema, pa da odletim ja tamo, a u međuvremenu je Zelenbaba zvao i Jureta.
Karadžić Radovan:	Da.
Žepinić Vitomir:	I, evo imamo i na Romaniji okupljanje...
Karadžić Radovan:	A, evo sada zovu sa Romanije, oni će blokirati Sarajevo, ako treba.
Žepinić Vitomir:	Da, da, da, da. Da, da.
Karadžić Radovan:	Doći će Romanija i doći će Ilijaš, i blokirati će Sarajevo i neće, neće se moći iz Sarajeva, napraviće barikade...
Žepinić Vitomir:	To je to.
Karadžić Radovan:	Na svim putevima oko Sarajeva. i nemoite da se

	zajebavaju. U pičku ćemo ih materinu poslati, zbog ovoga!
Žepinić Vitomir:	Znam. Sad sam ja to rekao njima.
Karadžić Radovan:	Njima ne gine MUP, naš MUP u, u Krajini, i ne samo u Krajini nego svuda i u čitavoj Bosni i Hercegovini, zbog ovoga šta oni rade. Mi ćemo uspostaviti svoju vlast, nek' i oni idu u tri pičke materine zbog ovoga šta rade.
Žepinić Vitomir:	Rekao sam ja Mići ni..., ni... neka, nek' narod se okuplja. To je reakcija jedna, koju bi...bila glupost...
Karadžić Radovan:	Mi ne smijemo, nit' je možemo spriječiti. Okuplja se Prijedor, okuplja se Banja Luka, okuplja se Kozara. Pa šta oni misle, jeb' o im pas mater. Oni su... , oni nemaju pojma kol'ko su sebi otežali položaj...
Žepinić Vitomir:	Ne, ne, njima je sad stalo da, da, onaj, da ovo ras...rasčiste. Njima je stalo.
Karadžić Radovan:	Pička im materina bezobrazna, to...ovo će ih koštati. Oni nemaju pojma kol'ko su pomogli četnicima, i kol'ko su dali za pravo četnicima u, u ov...ovoj situaciji.
Žepinić Vitomir:	To je to.
Karadžić Radovan:	Sad mi moramo da, da, da pred četnicima igramo da, da ih umirujemo. Neke se...
Žepinić Vitomir:	Da.
Karadžić Radovan:	Neka se dobro, dobro smisle šta dalje. Danas ja imam u tri sa Izetbegovićem i neke ćemo stvari definitivno ras...rasčistiti, za sva vremena. Znači , zbog toga se nije letjelo, jel'?
Žepinić Vitomir:	Da. Evo, ja očekujem Avdo će mi se javiti. On kaže da će, da razgovara, sad je, onaj, sa tim, e, e, e, uglednijim ljudima iz te Otoke. S njima vrši razgovore, onaj, a razmatraju mogućnost oklopnim, nekim vozilom da se iz...izvuče.
Karadžić Radovan:	Aha, dobro.
Žepinić Vitomir:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Dobro, 'ajd' molim Vas obavještavajte me, jer je, narod je užasno...
Žepinić:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Ovaj, naoštren i bojim se da ne dođe...širom...širom...
Žepinić Vitomir:	Znam, ja sam rekao i...

Karadžić Radovan:	Evo, zva... zvali su me, ovaj, odozdo iz Hercegovine, hoće hercegovci da se okupe.
Žepinić Vitomir:	Znam to.
Karadžić Radovan:	Mislim, to je, to je strašno.To sad mo..., moraju da ...moraju da se završe što prije.
Žepinić Vitomir:	Svjesni su oni toga, zato je njima stalo da, da se to razriješi na, na, na...bez ikakvih problema.
Karadžić Radovan:	Dobro.
Žepinić Vitomir:	Eto.
Karadžić Radovan:	Dobro. 'Ajde mi ćemo gledat' da, da, da još se ne diže, da ukol'ko možemo, ne diže se narod.
Žepinić Vitomir:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Ako se digne narod, na..narod će krenuti.
Žepinić Vitomir:	Gotovo je, ne može ga, ne može ga niko...
Karadžić Radovan:	I krenuće, blokiraće Sarajevo i onda će da vide, kako to izgleda kad Srbi blokiraju Sarajevo.
Žepinić Vitomir:	Ma, jasna stvar.
Karadžić Radovan:	Hajde, prijatno.
Žepinić Vitomir:	Dobro, prijatno.

Razgovor vođen dana 09.09.1991.godine
između Karadžić Radovana i Mandić Momčila

Mandić Momčilo:	Halo.
Karadžić Radovan:	Halo.
Mandić Momčilo:	Dobar dan.
Karadžić Radovan:	E, dobar dan.
Mandić Momčilo:	Predsjedniče, kako ste?
Karadžić Radovan:	Evo, radi se od rane zore.
Mandić Momčilo:	Evo...
Karadžić Radovan:	Sinoć sam do tri sata se zezo' sa ovim... ovo u vezi sa Martićem.
Mandić Momčilo:	Ma evo, radi toga Vas zovem.
Karadžić Radovan:	Recite.
Mandić Momčilo:	Predsjedniče, dole je Avdo Hebib i Zijo Kadić.
Karadžić Radovan:	Da.
Mandić Momčilo:	E, oni su noćas sigurno angažovali ove Muslimane okolo i to.
Karadžić Radovan:	Da.
Mandić Momčilo:	...Da blokiraju.
Karadžić Radovan:	Da.
Mandić Momčilo:	Ja se bojim prevare, ovaj, sad hoće Vito i... da ide Čengić, sve su veze, ovaj, prekinuli, već me zvao, ovaj, Brezar Ivica.
Karadžić Radovan:	Da.
Mandić Momčilo:	Brezak, iz MUP-a Hrvatske
Karadžić Radovan:	Da, da.
Mandić Momčilo:	Raspituje se, pita šta... prevariće, prevariće nas ljudi, pa će nam, pa će nam uzeti Martića.
Karadžić Radovan:	Aha.
Mandić Momčilo:	Dajte Stojana Župljanina ne., angažujte tamo da se pojača i Armija da se uključi i da se pojačaju snage, odvesće ga u Hrvatsku, toga se bojim, pa će rat izbit'.
Karadžić Radovan:	A ko bi mogao da ga odvede u Hrvtsku?
Mandić Momčilo:	Hmm. ko . ko bi mogao?!? Ma. o... o... ovi Muslimani.

	bolan, tu je granica, doće Hrvati po njega i, i bojim se nečega, ne znam...
Karadžić Radovan:	Aha.
Mandić Momčilo:	...predsjedniče.
Karadžić Radovan:	Aha. Sad ću ja to da, da ovaj, da, da, eee, prij... a kako su prekinute veze?
Mandić Momčilo:	S telefonske, sa tom Krupom, s tim mjestom, jebi ga.
Karadžić Radovan:	A, a je li i Hebib ima radio vezu s Vama?
Mandić Momčilo:	Nema, nema sad. Evo, sad treba da Vito leti... sa Čengićem iz Krupe, već je pola dvan'est, u pičku materinu, a čovjek o...o...od noćas tamo i otkud masa zna da, da je Martić unutra?
Karadžić Radovan:	Ma, to su oni organizovali sve, pička im materina.
Mandić Momčilo:	Organizovano je sve, ali predsjedniče bojim se da, da, da nam, da nam... to bi bruka bila, naša sramota.
Karadžić Radovan:	Sad ću ja da, da, ovaj, zovem ponovo. Sad ću ja da zovem u Beograd da, da to kažem, a ja...oni mene tu zamajavaju stalno i neka Vito ne učestvuje u tom zamajavanju i neka odmah leti tamo sa Čengićem!
Mandić Momčilo:	Ma evo, ja sam rek'o... ma, šta će Čengić, što ne ide, ovaj, Simović, podpredsjednik je za tu unutrašnju politiku i to... šta će Čengić, ekonomista, jebem ga.
Karadžić Radovan:	Da. Neka ide onda Simović. Nek' ide Simović.
Mandić Momčilo:	Pa ja ne znam, stvarno...
Karadžić Radovan:	Neka ide Simović s njima, ali je...ovaj, zvaću ja sada u ovom tre-nutku i.. i.. i gore Slobu, pa da se radi nešto.
Mandić Momčilo:	Ma dajte predsjedniče i.. e , uzeće nam čovjeka i d, d, da taj Zelenbaba tamo, nek' drže stražu i nek' čuvaju ga...
Karadžić Radovan:	Ne, to je onda rat, rat u Bosni i Hercegovini je onda rat! Onda tu nema govora, onda će krenuti Kra... Krajina čitava, a Romanija će blokirati Sarajevo, jer su oni mene zvali, gore se na Romaniji okupljaju.
Mandić Momčilo:	Ma, pa normalno i treba tako. Da znate, da je preko vikenda, Avdo Hebib držao sastanak sa svim rukovodnim kadrovima SDA u MUP-u u Tuzli.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Mandić Momčilo:	I ovaj Dautbašić, isto.
Karadžić Radovan:	Ma jasno, ma ja... oni rade svoj poso', a ne ko...

Mandić Momčilo:	Evo ja sam, ono potpis'o, ono saopštenje, to nije Vito, već ja potpis'o.
Karadžić Radovan:	Ne, zašto se, zašto se sem ovih, ne treba ništa, to ima, pozadi su svi potpisani
Mandić Momčilo:	Dobro to, ali mislim, pečat MUP-a, jer to je zbog pečata MUP-a moralo ić'. Završili smo to, uglavnom.
Karadžić Radovan:	Dobro, dobro.
Mandić Momčilo:	Dajte predsjedniče to vidite, molim Vas,...
Karadžić Radovan:	Dobro.
Mandić Momčilo:	... jer bruka bi bila, a ja ću danas ona vozila sredit', pa ću ja to gore...
Karadžić Radovan:	Dobro, važi.
Mandić Momčilo:	Da budu ujutru.
Karadžić Radovan:	Važi.
Mandić Momčilo:	Vidimo se.
Karadžić Radovan:	Važi, vidimo se, prijatno.

0323-2967

Razgovor vodjen dana 22.10.1991. godine
izmedju Krajišnik Momčila i Karadžić Radovana

Nj: Dobro večer!
R: Zdravo sine! Jel' to Njegoš?
Nj: Jest!
R: Čika Radovan, kako si?
(*slušalicu od malog Njegoša uzima Momo i nastavlja sa Radovanom*)
R: Evo stigo prije sat vremena oko osam i nešto. Da!
M: Boga ti!
R: Da.
M: Prije nas.
R: Kad ste vi stigli?
M: U devet Boga mi stig'o ja i pola deset.
R: Pola deset?
M: Da!
R: Vi ste malim avionom je li ili redovnim?
M: Nije, išli mi onim kolima!
R: A, ja kolima ste vi!
M: Ja!
R: A ja kolima ste vi išli! Jel' ?
M: Pa ja! Čime ste vi stigli?
R: A ja sam išao avionom do Banjaluke, pa avionom do Sarajeva!
M: Avionom?
R: Da, da!
M: E, pa odlično, zato ste vi stigli tako rano.
R: Da, da! A ovi su tek u Doboju, Omičević i ovi kolima našim.
M: Ja, ja! Pa zato, ja vidim da si ti rano stig'o!
R: Aha! Šta ima novo?
M: Pa, evo, razgovar'o sam sa Buhom i sa onim kako se zove onaj, sa Vojom Maksimovićem, znaš.
R: Da! Šta kažu?
M: Završili su sve, pripremili tako da sutra bi trebalo biti kad da se nađemo da bi onaj to pogledali još malo, dogovorili se
R: Hoćemo li u 11, u deset je konferencija za štampu pa u 11.
M: Da ti kažem, kad god, možemo u 11, nije problem.
R: Dobro!
M: Moramo malo da vidimo, znaš ima, moramo i te kadrovske ovaj rješenja i sve, znaš.
R: Da, važi, važi!

M: Uglavnom eto zadovoljni su oni ja ne znam kakvo je tvoje, nisi poslije ništa?
R: Jesam, sa Kadijevićem i sa Jovićem malo. Sa Jovićem, na Jovića sam vršio pritisak tamo neću im dat' da oba da otvore kad, sad pričam baš Ljilji, jebem im mater oni rade sa nama neki pos'o zajednički, a tamo postavljaju vjerska kadrovska rješenja.
M: Jel' de? (?)
R: I ne dam mu direktora televizije mora postaviti koga mi kažemo. Tu nema govora. Televizija Beograd je očajna, čovječe pa oni pogledaj njihove emisije, rat je oni se zajebavaju, razumiješ.
M: Jest!
R: I onda to onaj Bulatović dole koristi, prepričala (zamuckuje) mi je Ljilja, kaže da je očajna ovaj radio Sarajevo je donijelo izvode dva i po sata je on odgovarao, na televiziji gledaocima i sigurno je pridobio ponekog za sebe, znaš. Ali izgleda da on ide u totalnu izdaju!
M: Znaš šta, ja mislim da će ići na Skupštinu sa onim svojim.
R: S onim svojim jel' da?
M: Da!
R: Ja ne znam hoće li sutra. Nije valjda lud, jebo ga otac!
M: Znaš ko mi je to rekao?
R: Ko?
M: Onaj Feređić (?)
R: Jel' da?
M: Aha!
R: Onda smo mi trebali proglas prije Skupštine, u pičku materinu.
M: Ha?
R: Mi smo trebali proglas prije Skupštine!
M: E, jebo mater, što ja znam. Možda on to i kaže radi sebe znaš.
R: Da!
M: ono(zamuckuje, nerazumljivo) kao ostavka (?)
R: Ne, ne, prema ovome što je televi.... što je radio Sarajevo prepričao, on je on se otkinuo na tu stranu potpuno!
M: Boga ti?
R: Boga mi! Neće to ništa valjati, ali mislim da će pasti on.
M: Znam, ali vidio si šta kaže onaj Risto Vukčević i oni ja ne znam on je lud onda.
R: Da ne znam, on, on je za sitne pare, on sutra pregovara sa Tuđmanom.
M: Ha? Ja jebem ti!
R: Njegovi pregovaraju sa Tuđmanom oko Prevlake i on hoće za sitne pare da proda sve, al narod mu to neće dat'. On hoće rek'o na televiziji da će da povuče rezerviste.
M: Ha?
R: Rek'o na televiziji da će da povuče rezerviste.
M: Da će povuć' rezerviste?

R: Da! Pa, on nema to pravo to nije njegova stvar uopšte.
M: Šta mu je, jebo majku?
R: Nema on to pravo, njemu (zamuckuje) ovaj mora Kadijević da, da zaprijeti, on to ne smije da pipne, rezerviste.
M: Ma, znaš šta mogu ti reći da je onaj Kostić, o o stvarno
R: P pr... (zamuckuje)
M: (pričaju uglas) rek'o!
R: Prva liga, prva liga!
M: Ja ne znam (obraća se nekome ko je u prostoriji sa njim), zašto ono Jović prema njemu rezervu imo prvi put, al' on je stvarno, čak i ovoga vadio i i
R: Da, da! Ja mislim da je dobro postupio!
M: Znaš da je stvarno dole (?) i ja sam zadovoljan sa onim samo jebi ga mora čovjek biti ozbiljan, radi toga što je ozbiljna situacija.
R: Ma, ne da ti kažem mi ćemo čekat' samo da vidimo kakav je ovaj petak. Posle ovog petka mi radimo svoj pos'o. Ja sam s Kadijevićem gore sjedio malo, i mi radimo svoj pos'o.
M: Da!
R: Nema više nikakvog, nemamo mi nikakvog razloga da se zajebavamo.
M: Slušaj molim te,
R: Molim?
M: Ovaj, moram sutra s tobom, napomeni mi samo nešto ovaj, imam jedan razgovor, danas sam nešto, evo baš zvao, onaj čovjek dole znaš, znaš, što smo ono kod njega bili, sjećaš se ono, onaj što ima bradu. Onde u nas do Reljevu.
R: Aha!
M: Pa, nešto mi je rek'o da, da s tobom porazgovaram pa kad sutra se vidimo, napomeni mi samo, ako sjetiš se ti, a i ja ću se sjetiti!
R: Dobro, dobro! U odnosu na koga je to?
M: Nešto na tebe, al' nešto da se dogovorimo, nešto, ništa nije strašno, (treba da se dogovori), znaš?
R: Aha, dobro!
M: Pa, ta, dogovor!
R: Dobro, važi!
M: Da ti kažem sutra ujutro ću ja imati neki malo razgovora ovaj, a poslali su poziv i ovim svim drugim poslanicima, pa Kalinić me maloprije pita, ja kažem ti sad nemaš drugog izlaza nego da moraš ići tamo pa on se slaže pa vidit' ćemo.
R: 'Oće i oni, oće oni biti članovi Skupštine?
Hoće!
M: Ha? Odluči (?) se ako neće, nek' idu u p... m...
R: Da, da! Trebalo bi da budu članovi Skupštine!
A onda moramo da da utv (zamuckuje) utvrdimo kvorum, znaš.

M: Ja (?)
R: Moramo da utvrdimo kvorum, kad bi dobili 81 bila bi velika stvar!
M: Šta?
R: Kad bi dobili 81 bila bi velika stvar!
M: ~~0323-3407~~ Ne razumijem!
R: 81 kad bi dobili!
M: Ja, ja, ja! To je to!
R: Mi imali bismo i opoziciju i sve.
M: Ja, ali eto vidit' ćemo! Ja se nadam da hoćemo. Sutra ćemo se malo znaš aktivirat' da vidimo to i gotovo.
R: Važi!
M: Ajde Nek' si stig'o pa ćemo se čut'
R: Ajde važi!
M: Eto!

Razgovor vodjen novembar 1991. Godine
izmedju Krajišnik Momčila i Karadžić Radovana

M: Radovane!
R: E.
M: Ja sam razgovarao danas sa Jovićem.
R: Aha.
M: I rek'o sam njemu da mi ne možemo po tom, ne bih ja htio, znao sam ja da će to problema nešto napisati što je odavde (?) poslije sam ja to potvrdio da sam onaj, zvao onoga Ljubića i Konjiciju i Čamparu, ma to je čudo jedno, to.
R: Šta?
M: Oni ništa to, mislim nema tu neke kratkih pogrđnih riječi pa sam ja tu sasjeko itd.
R: A šta su, na koga?
M: Ma kao nije to regularno, nije ustavno i znaš sve ostalo, onda sam ja rekao dobro, ja ću to poslati ovako.
R: Smjena Markovića nije regularna?
M: Ja, ja, kako to nije po zakonu.
R: Jednostavno oni nisu zainteresovani da predlože nikoga.
M: Ma kakvi, ni za šta oni nisu.
R: Odlično. Završen posao.
M: I onda sam ja rekao samo da mi nemamo sada ni mogućnosti, nema zasjedanja Skupštine i jednostavno ne možemo odgovoriti na to pitanje i on se samo složio.
R: Dobro.
M: Ali je zamolio mene da ti predložiš kao stranka do 15,00 časova, ali znaš šta, ja sam nešto razmišljao, on kaže bi li moglo da vi kažete eto na nas nije više red znaš, bilo je nekada davno ovaj predstavnik iz BiH, sad je red na Srbiju. Ja sam nešto razmišljao da bi velika stvar bila kad bi iz Srbije bio čovjek.
R: Da, da.
M: Znaš zbog čega, čak možeš sugerisati imena, nije bitno, jer velika je stvar u ovom momentu da tu bude neko odozgo.
R: Da.
M: Jer to je kudikamo njima teže i sve ostalo.
R: Šta misliš ti o ideji da onaj Mitrović ostane, on je sad počeo da radi dobro, shvatio je sad to (?).
M: Ja sam nešto razmišljao o tome, ovaj, šta ja znam, kad bi on htio raditi, u ovom momentu treba neko ko će biti žrtvovan, znaš.
A najbolje bi bilo da bude on.

R: Jer tu je kontinuitet, ne može niko da zamjeri ništa.
M: Jest, jest. Mogu ti reći da ti je ideja fantastična.
R: Nije moja nažalost, Košutićeva je.
M: Ja sam nešto razmišljao, sinoć sam ja htio, ali, nešto nisam htio da predlažem.
R: Sad ću ja zovnuti i Jovića, imam negdje njegov telefon, a imam, ovaj, jer treba Kostića ili koga ću zvati?
M: Jovićem sam ja razgovarao.
R: Aha, sad ću zovnuti prvo Miloševića pa ću onda

M: Samo neka zna da sam ja završio, poslao sam svoj telefaks znaš.
R: Dobro.
M: Ovaj prije tri sata.
R: Ah. Dobro, onda bi i ja poslao telefaksom i gotovo.
M: Ajde molim te, da ti kažem, uglavnom, volio bi to poslati znaš.
R: Važi.
M: A onda, onda ti zovi njega.
R: Važi.
M: Da do tri im treba stići.
R: Dobro, a do tri treba stići, je li?
M: A, a, jest.
R: Pa, ne mogu do tri stići nikako.
M: Koliko je sada sati. Oko pet do tri, sad pošalji telefaksom.
R: Dobro.
M: Deset rečenica i gotovo, tri rečenice ...
R: Dobro.
M: Ajde čujemo se. Zdravo.
R: Ajde prijatno.

0323-3548

Razgovor vođen dana 11.12.1991. između
Karadžić Radovana i Krajišnik Momčila

- M: Da
R: Eej, što si usto brzo?
M: Ma goni i' u pičku materinu i Krajinu i Hercegovinu, nek jebu mater svoju. Cijeli život čovjek slomi za crkve i za njih, jebem im mater!
R: Ne, ne, da ti kažem, on je posebno idiot, oni,
M: Ma goni ga u pičku materinu, on, cijelo vrijeme radimo kako ćemo uraditi jednu stvar, a on sarkastično počeo isticat, ma goni se!
R: Pa sjećaš se ti njega sa glavnog odbora?
M: Ma ja.
R: Pa ja sam uvijek čovječe do pred, pred kraj, on ti isto, ko namuzeš 50 litara mlijeka, on dođe i popiša se u to mlijeko.
M: Ma jebu mater pola je puta, pola je do 2 ...izašo napolje, ja gledam njega, pa izađe, pa nije mu jasno, pa glasa, pa dobro Bog te.
R: Pa on je tamo izolovan u Prnjavoru je izolovan njega, njega,
M: Znaš šta, na vili su mi došli glave i oni Krajišnici i Hercegovci! Nek' jebu mater p....? od sebe i došlo mi večeras, moro sam napustiti, nisam više mogo i ja.
R: Ja kažem ovim momcima, evo, ovo su stvari zbog kojih ja da smo u jednonacionalnoj državi nikad se ne bi bavio politikom i zbog koje ja politički, politički poziv, političarski poziv prezirem.
M: Jebu majku ja sav srećan odotud iz Beograda, ja kažem kako bi moglo uraditi, nije mi žao 24 sata raditi, ali jebu me Krajišnik? kad se javi neko odozgo, on došo pička mu materina, pa žurim radi toga,
R: Ma i ovaj Tešić je budalaš jedan.
M: I onaj Tešić, pička mu materina, pa šta je to?
R: On je, on je formirao jedno mrtvorođenče, ovaj da je to, da je to vrjedno bilo i kvalitetno, to bi prohodalo za godinu i po dana! Dijete čovječe prohoda za godinu, počne da trči za godinu i po dana. Ništa mu to nije uradio, on ništa nije uradio, a nek postoji, uredu, ali, nije, nije, pa jel' kasa uzajamne pomoći?!
- M: Ma nije i onaj me Ostojić nerviro, 20 minuta pa drži pažnju. Ja reko sam ti, uzmi 5 minuta reci, more-ne more! U pičku materinu da ti kažem moraš ti bolan svako veče izdržat, odoše mi živci. Večeras sam moro napustiti iako mi je krivo poslije bilo, nevjerovatno. Ma idi u pičku materinu.
R: Ne, ne, o, ne, ne, neka si, neka, nemoj ti pokazivat da ti je krivo. Nego ti reci, ovaj, evo gospodo zašto mi robujemo 600 godina. Za ovo i zbog

- ovoga mi robujemo 600 godina, zato što niko nema odgovornosti prema onome šta lupeta!!
- M: Jebu mater onu svoju bezobraznu on nikad nije, ja sam njega sluš'o sve večeras, on ništa ne razumije, niti je konstruktivan prijedlog dao nizašta. A idi more u pičku materinu. Oni su ljudi fino rekli bolan. Onaj ko je razumio to je fantastično, samo ne možeš ti to, 20 njih diskutanata ima, a ako ti to daš na diskusiju neće se ujutru završit.
- R: Ma ja. Ma ne, znaš šta, treba ubuduće radit, mislim treba Vlada da se ponaša kao Vlada, odnosno mentorski savjet. Treba da se ponaša, da pripreme eksperti, nemaš ti puno da diskutuje svaka budala, svaki budalaš.
- M: Jebu te.
R: Ovo je domišljeno, promišljeno, prihvatate li ovo, ili oćete da neka druga grupa to radi? Tako da mi, ne, previše smo mislim mi njih razmazili, odnosno previše, previše oni dis, mislim izdaćemo predlog da se tu stvara, to se stvara u kabinetu nekog ministra.
- M: Odlično.
R: Stvori se odluka u kabinetu nekog ministra, kaže se, ovo je bolje ovako,
M: Ima li,
R: Ja, ima li neko bolju ideju? Nema! Nemoj se zajebavati,
M: Jeste.
R: Glasaj i gotovo!
M: Radovane, toliko je ono, ima pametnih prijedloga, ali to treba sada usmjeriti zaista nekim
R: Ma ovi su ljudi naši odlični, ovi eksperti. Odlični, odlični!
M: Onaj idiot je, prošli put Vojo, familiju mu jebem, ma idi more u pičku materinu, koju to državu, idi u pičku materinu, da ti imam ja tetošit stalno sve, onaj Vučurović, daj mu državu sa, sa 60 hiljada stanovnika, a i onaj večeras doš'o kaže, Nikola, kaže mi ćemo iz Sarajeva, oni, (još smo u Krajini jako važni?). Ma šta ste vi pametno uradili u Krajini, reci jednu stvar koju su pametno uradili?!
- R: Ma budale jedne, budale.
M: Gdje ste, jeste li u stranci?
R: Evo kući sam stigo.
M: Stigli ste?!
- R: Aha.
M: Ma krivo meni poslije, ali nisam mogo jebu te, mogo sam eksplodirat, jebem mu mater.
- R: Ma nema, čuvaj srce, goni ga u pičku, ali pazi da znaš da kada, kad Vidić ustane treba da znaš da će on da sere!
- M: Ma nije on, nije meni Vidić problem, da ti kažem, to se meni nakupilo. Nakupio mi se Radić koji izađe pa kaže "Mi", pa nakupilo mi se kad izađe onaj Vučurović pa kaže "Mi", pa nakupilo mi se kad dođe onaj iz onog SPO-a odozdo, pa kaže "Mi", pa,

R: Sve to treba stucati robove.

M: Oni, onaj, onaj će se sjetiti onoga Vučurovićevog onoga odozdo iz (lepe Prstenice?) glupi. Pička im materina slomismo se za njih radeći 24 sata i on ti dođe kaže, večeras mi je to prelilo čašu.

R: Ja

M: Kad on sarkastično kaže "izgleda samo ovima iz Sarajeva nije jasno, a jasno onima iz Krajine".

R: Da, da. A ovdje se ne spava jebo im pas mater.

M: Jebem ti mater, ja ne mogu da dođem sebi bolan, jebo te život, odoše mi,

R: Sećaš se ti kad sam ja slično tako govorio, sećaš se ti kad sam ja rek'o ono?

M: Jest, dobro si.

R: Kad sam rek'o, ma jebite se i u pizdu materinu.

M: Nije doš'o gore, ja sam taman smislio ideju, 'ajde da d.....?, daj zadužili, pa još izađem kažem "daj ljudi, pa daj onaj proces", pa to je proces čoveče, ne možeš ti to unijet za 24 sata, to trebaš napraviti pa ljudi imaju pravo. Napravili više nego što sam ja nado se, nisam u snu sanjao da će ovo uraditi Radovane, ja sam to razumio.

R: Da, da.

M: Nego znaš šta znači kad onaj kaže "moremo doprinose po ugledu na Republiku". Fantastično! Napravićemo lijepo, ovaj, i reći, svako ima da plaća samo i gotovo!

R: Da, da

M: Ma nek osnuješ tri poglavlja bolan velika je stvar!

R: Da, da

M: Nećeš ti uzet napraviti državu bolan i napraviti ovo sve bez rata je li? To se zna se šta se radi!!

R: Da, da

M: Pička mu materina. Kako si završio? Jebem ti krivo mi je postupak.

R: Nisam Otpušteni, samo sam ja tražio od njih saglasnost da ovlaste oni autorsku grupu da odgovore "Arbitražnoj komisiji".

M: Ma jeb, nisam htio, 'tio sam odjebite svi, oni, nek ide u pičku materinu. Ja sam, da ti kažem, vjeruj mi, sve što radim radim toliko,

R: Ma čuj šta se meni,

M: Sav se predam na tome.

R: Ma šta ti meni pričaš, pa sve je jasno, ja ti kažem, pa pazi, aaa, pa mislim ti sad imaš 5% majmuna, ja sam počeo sa 80% majmuna stranku. Sjećaš se Srebrova, Božane, Škore, Aškere onog, ovoga-onoga. Možeš misliti kako je na početku bilo?!

M: Ne, ali krivo mi je na to kako ljudi nemaju pojma pička im materina, sve što smo radili Hercegovina, Krajina, Hercegovina, Krajina.

R: Jest, jest

M: Ma jebem ti mater. Krivo mi je, došlo Rajko večeras kaže, onaj, regije. Ma neću bolan uopšte s Novom Gradom, pa on me naročito naljutio, pa opštini Centar. Ma napravi srpsku Skupštinu pa recine bendaj ništa onoga gore!

R: Da, da

M: Nemoj, nemoj bolan, nemoj čim nas preglasavaju.

R: Jeste, jeste

M: Ima, svako "Mi" u Prnjavoru, pa "mi" tamo, a normalno ti sve govoriš kako je tebi.

R: Jeste.

M: Ti ne razmišljaš o ljudima koji ne mogu da žive.

R: Da, da

M: Šta smo mi onda postigli. Hajde taman to iskormilariš, a onda JNA, iznađe ona budala, pa JNA, onaj, gore onaj pjani, onaj kako se zove sa Pala? Izađe on da kaže, da on objasni nekom red. Ajde se u pičku materinu.

R: Ma goni ih u pizdu materinu. Reci mi ovo, ovaj sutra su Vijeća je li?

M: Jest. Ne znam ko će za (Ključica) bit na Vijeću, pojma nemam.

R: Pa valjda će ići na Vijeće, na Vijeće je ranije pošto je zacrtano da se ide.

M: Rekao sam ja Voji krizno je Vijeće ovaj da, dai gledaš ti bolan iz Krajine, njih pola ne dođe, on mrtav hladan dođe, neki dolje, ima onde finih ljudi, a fakina 99%, ne kažem ja i on je znači al' meni pukne film, idi,

R: Da, ma ne, pa uvijek on, prva, prva je diskusija njegova uvijek je bljuvanje najcrnjega nečega. On vidi samo crnu stranu stvari, on uvijek za, uvijek je on to. On je uvijek bio na granici SPO-a uvijek je on, znaš. Čisti ludaci kojima igraju oči na vrh glave, to je sve i nikne im brada, to je sve na granici SPO-a

M: I dođe mi svaki nekakav teatralac, ma jebem mu

R: Dobro, hajde.

M: Slušaj Radovane!

R: Molim

M: Imaju gore Srbi da prave dosta ovih ideja gore u Skupštini, na sastancima,

R: Ne čujem te dobro.

M: Reko palo je dosta ideja dobrih reko gore na sastanku u Beogradu.

R: Aha

M: Mislim da je osnovno

R: Nemoj, nemoj ovako oni nas prislušuju, pa

M: A ne, ne, da ti kažem, ne mislim ja to, nego da ti kažem, mislim da, da mi moramo nešto uraditi za dobrobit svijetu ljudi znaš.

R: Dobro.

M: Eto nas kad ti budeš imo vremena malo ćemo se dogovoriti.

R: Važi. Ja ću odletiti sutra gore, imam,

M: A?
R: Letiću gore sutra ja u B....
M: Ajde. Dobro 'ajde
R: Poslije konferencije za štampu, znaš?
M: Aha, dobro čućemo se.
R: Da, čućemo se.

(slaba čujnost razgovora, jer se miješaju glasovi sa TV-a)

Razgovor vođen dana 16.12.1991. između Krajišnik Mirka i Karadžić Radovana

M: Oprostite molim vas opet Mirko Krajišnik iz Sarajeva
ŽX: Mirko pa još je Karadžić ovaj, zauzet predsjednik
M: Ja znam da je to izuzetno visok nivo postoji li ikakva mogućnost da vi njemu signalizirate, u pitanju je jedna velika akcija koja dolazi u pitanje zbog, zbog toga što se ne možemo čuti
ŽX: Pa oko čega se radi, oko nekog aviona
M: Ma nije nego vidite nešto Karadžić je otišao avionom
ŽX: Da
M: Dogovoreno je bilo da se taj avion ustupi "Jugopetrolu" mora ići u Bihać
ŽX: Ja mislim da je to, taj let je obustavljen
M: Nije obustavljen, ponovo se Tomić dogovorio sa ovim svojim da idu i sad bi trebalo samo sa Karadžićem a Karadžić zna on je mene i zadužio da to iskoordiniram, Momo Krajišnik je dao nalog dole servisu ali bi ja htio da se sa Radovanom ipak čujem da mu kažem ako mu treba da obezbjedim kola odavde da dođu po njega i po Koljevića, a da ovaj avion bude na raspolaganju da ljudi odu
ŽX: A odakle se vi javljate
M: Iz Sarajeva iz kancelarije
ŽX: Pa znate šta, ja idem da zovem, mislim malo mi je nezgodno da ja on je sad kod predsjednika da ja predsjedniku rasturam sastanak ja ne smem
M: Sve ja vas razumijem pokušajte ako ikako možete ako ne možete Bože moj šta ću sad
ŽX: Pa nije to mogu ja samo mislim pošto su
M: Ja vam se puno zahvaljujem ako to pokušate učiniti
M: Radovane
R: E zdravo
M: Kako si, šta radiš?
R: Evo kod predsjednika sam
M: Izvini molim te, znam da nije zgodno, ali đabe moram ti si razgovarao sa Tomićem i oni su ovaj poremetili bili put je li tako
R: Da
M: Al sad u nastavku razgovora ponovo se on saglasio da momci idu jer u pitanju su jedne velike aktivnosti da ti ne pričam na telefon
R: Dobro
M: Savezne rezerve i ostalo
R: Dobro

M: Trebali bi ovi momci da odu, pošto avion u Sarajevo ne može sletiti nikako zbog magle i doveden si svakako u pitanje da avion ne možeš koristiti

R: Kako ću ja njih sad nać

M: Ne, sve će oni nać samo ako može pilot da dobije nalog da ide, oni će i tamo sjesti, ako ti treba poslat ćemo ti auto ili šta bilo drugo jer ti avionom svakako doći ne možeš

R: Da

M: A i servis i Momo je dao nalog da avion može da ide samo normalno uz tvoj dogovor je l'

R: Pa, dobro, ajde neka ih onda nađu, da vidimo oni mogu da ih nađu u vili ovaj 662-739.

M: 662-739, da

R: Ili mogu da ih nađu u restoranu na Surčinu

M: Surčin ja

R: Ako treba da idu, neka idu a onda bi nama trebalo poslati dvoje kola? ima Nikola i ja, i dvojica momaka.

M: Dobro, pa daj evo da ti kažem ja ću to sad organizovati da se spremi tamo auto ako treba da dođe iz Milića moji najbliži su gore, kad bi se ti vrać'o nazad

R: Čekaj samo da vidimo da li je ovaj kad je da li je Danilo Veselinović ovdje samo momenat

M: Aj molim te

R: Na drugi telefon da vidim, ovaj

M: A kako se zove vozač ovaj, znaš li išta

R: Ovoga gore, oravj, samo da vidim koliko nam možda nam treba samo jedno auto, ako ništa uzećemo iz Srbije auto jedno

M: Valjalo bi, znaš šta da ti kažem molim te ovo su ovaj ti znaš već šta je "Energopetrol" i ostalo šta sve pokušavamo, radimo i šta stvarno ljudi čine,

R: Dobro

M: A da ti ne kažem bio sam gore na jednom sastanku radi se o dva miliona tona znaš

R: Dobro, dobro

M: Dva miliona litara pardon

R: Sad ću ja

M: Aj molim te

R: Otišao je, ništa onda, dobro, samo momenat, ne nek se javi da vidimo kad će ići nazad da li da može jedna kola, da ti kažem

M: Ja

R:

M: Jer avion ti svakako ne može sletiti ovdje nikako

R: Da, ne onda ćemo tražiti SUP ili nekoga odavde ćemo tražiti dvoje kola da nas voze u Sarajevo da ne dolaze odozgo, daleko je odozdo (?) da

dođu pa?, naći ćemo mi?, i vi onda tražite ovoga ako ne zna šta je neka zovne ovdje pa ću mu ja dati broj

M: A kako se zove vozač, pilot

R: Vozač je Mirče i Ivica

M: Mirče

R: Mirče i Ivan

M: Mirče i Ivan

R: Onda su, ako nisu u vili ovoj Bosanskoj onda su na aerodromu u restoranu

M: A ovi će verovatno znati to

R: I neka im kažu promjena je plana ipak se ide u, u ovaj Bihać

M: Hvala ti veliko Radovane

R: Nema na čemu

M: Živio.

Razgovor vođen dana 16.12.1991. između
Krajišnik Mirka i Radić Mirče

Mirko Krajišnik je nazvao vilu "Bosna" i tražio pilote Mirčeta i Ivana.
Zatim je Mirko obavio razgovor sa Mirče Radićem

- M: Oprostite s kim razgovaram, Mirko Krajišnik, Sarajevo.
R: Mirče Radić.
M: Gospodine Radiću sad sam razgovar'o sa Karadžićem.
R: Dobro.
M: Promjenjen je plan, ipak se ide za Bihać sa ovim predstavnicima "Jugopetrola".
R: Sve zavisi kakav je Bihać, Bihać je loše.
M: Pa evo sad javiše ovi iz servisa ovoga, avio-servisa da može tamo. Zvali su oni jutros, pa ih zvali to.
R: Ma ne mogu oni da vam kažem, prvo što je vrijeme to promjenjivo, drugo oni nemaju prilaze kao na civilnim aerodromima i
M: Šta sad predlažete recite?
R: Da vi nas nazovete za 10 minuta dok mi to provjerimo što možemo ovdje provjeriti.
M: Mogu li ja vas zamolit, da vam se jave predstavnici "Jugopetrola"?
R: Molim?
M: Može li tako, reko, da vam se jave predstavnici "Jugopetrola" koji su tu u Beogradu?
R: Da može.
M: Vi ako trebate provjeriti Radovan je kod Miloševića gore, sad sam ja sa njim razgovarao, on je dao saglasnost, vi možete to potvrdit. A vi ako možete provjerite te tehničke uslove, pa da se čujemo za deset minuta. Može li?
R: Može. Vi ćete nas nazvati onda?
M: Onda ću vam se ja javiti u vilu tu.
R: Važi.
M: Fala, živili, prijatno.
R: Fala.

Razgovor vođen dana 18.12.1991. između
Krajišnik Momčila i Karadžić Radovana

- R Zdravo
M Šta radiš sada?
R Evo, nešto radim. Pišem neke vidjećeš, nešto za ovo... ovo što smo se sinoć dogovarali.
M Aha.
R Mjere neke i tako.
M Ja, ja ... e, jebem mu mater, ima jedna ideja, meni se čina dobra, sa ovim roditeljima, pa nešto ne znam sam...
R Šta misliš?
M Vidi nešto, ovaj, veliki je problem, ovaj, pokušaću ja tebi da to objasnim. Veliki je problem, ovaj, roditelji hoće pod hitno da idu u Predsjedništvo.
R Aha.
M A, ovaj, ima u nas, u BiH, problema što jedni kažu, ali ne priznajemo to Predsjedništvo, a drugi kažu ... drugi priznaju, znaš.
R Roditelji, je li?
M Ne, ne u nas, u BiH. A roditelji samo heće u Predsjedništvo. Neće sa vojnim vrhom.
R U Predsjedništvo Jugoslavije?
M Ja.
R Aha
M I u tu delegaciju predlažu mene, Izetbegovića, sve članove pos... onoga, gore, ovoga... Predsjedništva i ... zamjenika pred... ovoga, predsjednika Skupštine i plus predsjednika Vlade.
R Da.
M I sada... jedni se opiru što neće da idu gore u Predsjedništvo radi toga što je, ovaj, neće da razgaraju o vojnim pitanjima i uopšte, jer ne priznaju Predsjedništva, a drugi, ovaj, ja ne bih išao gore zbog toga što mislim da je to bezpotreba. Ima određenih stvari koje ćemo riješiti ovdje kad dodje Kadjević, pa bih htio da što prije taj vojni vrh dodje. Koliko u ovoj sedmici, danas-sutra, znaš.
R Da, aha.
M I da ti kažem pravo i nisam baš definisao šta bi najbolje, ali osjećam da je to dobilo. Onda sam ja njima predlagao, da bi bolje bilo sa vojnim vrhom. Ma, ne, samo hoćemo sa Predsjedništvom. Ono je vrhovna komanda i mi nju samo pikamo.
R Da, da.

M I to je tako napadno da nemaš pojma.
 R Pa dobro. Nek idu. Predsjedništvo time dobija legalni... legitimitet.
 M Neće oni da idu sami, nego oni hoće da mi ugovorimo i da samo ja kažem ko neće od ovih da ide... a oni će to reći štampi.
 R Aha.
 M Znaš.
 R Da.
 M Tako da je to, ovaj, meni se čini, dosta, ovaj, da kažem, veliki problem.
 R A, šta ti misliš, šta bi trebalo tu uraditi?
 M Ne znam jesi li ti mene shvatio dobro?
 R Nisam, nisam. Nisam dobro koncentrisan, znaš.
 M Aha.
 R Nisam dobro koncentrisa. Dobro. Vidjet ćemo se tamo u pola 2 (vjer.13.30)
 Pa ćemo malo raz...
 M Hoćeš ti doći u pola 2?
 R Pa, kod Izetbegovića u pola 2, je li tako?
 M Pa hoćemo ja i ti...
 R Pa, da, da.
 M Aha. Dobro, ajde, pa ćemo onda dogovoriti, nije to ni kasno
 R Važi.
 M Dobro, Ajde, zdravo.
 R Prijatno.

0323-3610

Razgovor vodjen u februaru 1992.godine
 izmedju Krajišnik Momčila i Karadžić Radovana

K Halo.
 R Zdravo.
 K E samo, zdravo. Uklopi ti njega u tri sata (obraća se nekome)
 Šta radiš ti?
 R Evo, dobro je. Reci mi, znaš li, je li Božović došao?
 K Nisu još krenuli pošto je magla ne mogu da pa dok se razidje (oni bi nekad došli?)
 R Dobro, nemoj da nam izmakne, moramo sjesti danas s njim .Jer, jer Milošević je rekao da mi gore čovjeka instaliramo, da bude stalno u kancelarija da mu se otvori da bude stalno gore.
 K Pa taj... to bi bilo pravo, ovaj, ovi se ustvari sam naružio i rekao sam ... onome Savi, stvarno nema smisla, bruka je to.
 R Da, da.
 K Pa smo rekli da ćemo štititi, vi ... nas zafrkavate, a (šverceri?) vam prolaze, ja ti garantujem može i ja kažem u 8 te zovem i više te neću zvati. I stvarno nek' idu u pizdu materinu.
 R Da, da.
 K Šta radiš ti?
 R Evo idem na kliniku pa.... ovaj...
 K Moram i ja otići gore, na otorini je mali onaj, ne otorini nego na onoj...
 RDo 2 sam ost'o tamo.
 K Kako je tebi... ost'o tamo?
 R Do 2 sam ost'o. Pa ost'o s njima, popili piće u, u kancelariji njihovoj tamo.
 K Aha.
 R Ovaj, i malo ih relaksirao, znaš. I ono, uputio ih na to, ne smije se nikako ići u klinč, mora se ići u saradnju...
 K Neka si reko na vlasti. Imaju oni tu... loš pristup. Je li bio (?) ?.
 R Molim? Jeste, jeste.
 K Neka si malo.
 R Znaš, neka da se malo približe, da se zbliže malo.
 K Ma ja...
 R Lakše sad...
 K Očito je da dobri ljudi... ali ona je uvrijedj... uvredljiv...
 R Da, da.
 K A oni su... ovaj, znaš ono, kažu, šta ja radim, briga mi se...
 R Ja. Ona misli ja radim pošteno, jebi te se...
 K Jeste.

R Tamo a niko to ne zna i ne vidi. Znaš.Tako da ja mislim da je dobro bilo sinoć, ha?

K Pa i ja mislim da je bobro bilo, moram ti reći, ovaj, ja sam zadovoljan. Vidio sam ja na njima, na njihovim licima zadovoljstvo veliko.

K Ja, mi smo došli ih (rašćeramo ?) znaš, da im pomognemo da, da, da, se pomire.

K Da , da. I to treba nešto, i znaš, nadješ im izlaz.

R Da, da, izlaz da nadješ. Jer ono, kad zakrme i jedan i drugi.

K Ja sam gledao Prijíća dobro, znaš. Prvo je bio mutan, cijelo vrijeme. Onda, on je očekivao sad jednu veliku pomoć s tvoje strane.

R Da, da.

K I onda, znaš, ti si više (?) onda sam ja, ono, ovaj, rek'o malo na njegovu stranu, pa se nasmija. I vidio sam ja zadovoljstvo obadvojici.

R Da, da, olakš... olakšanje.

K Ja, jest. I onda ono... jebi ga... jebo mater, jesam li ja ili nisam, pa ono, znaš, to je problem naš.

R Čućemo se kad dodje, on nemoj da nam promakne danas.

K Dobro, rekao sam ja tamo Simoviću.

R Ne, mi ćemo da sjednemo s njim...

K Đaba je to sjediti, ali eto, sješćemo.

R Ne, ne, moramo da sjednemo da kažemo da... rekao je predsjednik... da se gore pri Ministarstvu za trgovinu otvori jedna kancelarija za predstavništvo.

K Aha, ajd, važi.

R U samom ministarstvu, prema tome... nema i onda će on bilanse te da vodi računa o tim bilansima.

K Ma, ja, pa to je to.

R I on naloži nama dole da nabavimo šta mu treba, odzgo naloži nabavi šta treba i gotovo.

K Nek' samo bude taj čovjek i ništa drugo.

R Ništa drugo.

K Aj, važi.

R Ajd zdravo (?).

K Halo?

R Srbo mi reče da će biti kod vas, kod tebe da...

K Molim?

R Srbo mi reče da će doći kod tebe...

K U 12 sati, jeste.

R Jel' treba ja, ne treba?

K Joj sinoć... ma valjalo bi kad bi mogao ti doći.

R Aha.

K Da dogovorimo malo strategiju. Ja znam da je on izgubljen znaš,sad mu moramo vidjeti nekog drugog čovjeka, nije on to kalibar onaj.

0323-3697

R Aha.

K Ni on, ni onaj Baja, ni ... najbolje bi bio sad onaj Momčilo onaj Mijatović, ali ne bi ja htio njega predlagati. Treba nekog naći ko je dobar klasa i gotovo.

K Radovane, velika je to stvar kad naši...

R Bi li ovaj Bože Antić mog'o?

K On bi bio pravi.

R Pa daj da sjednemo s njim, jebem mu.

K Pa ja porazgovaramo čak smo i njemu rekli da on pokuša nekog naći.Ne možemo mi onde... eksp.... pa taj čovjek, jebo te... kad ti znaš situaciju, a on je priča drugim ljudima ti ne možeš da spoznaš da je to-to.

R Da, da.

M Znaš, nije to realno, nikako (?).

R Dobro.

M Hoćeš li doći onda u 12 sati?

R Malo ću kasniti, ali doću.

M Ajd.

R Prijatno.

M Zdravo.

Razgovor vodjen u februaru 1992.godine
izmedju Krajišnik Momčila i Karadžić Radovana

R Zdravo.
M Zdravo Radovane.
R Šta radiš.
M Evo svašta, šta radiš ti.
R Evo malo sam se čuo gore sa Miloševićem, treba da mu faxesimo ovo gore da vidi šta je.
M Evo ja sam fotokopiro i imam prevod.
R Aha.
M Da mu pošaljemo fax.
R Ajde pošalji ti faxesom.
M Oću.
R (.....?)
M Imaš li ti fax molim slučajno.
R Imam.
M Daj mi fax, pa ću to ja odmah njemu.
R Pošalji i original i prevod.
M Ha.
R Pošalji i original i prevod.
M Original i prevod ću poslati.
R Dobro.
M Čekaj samo imaš li fax da mi kažeš.
R Imam imam sigurno.
M Ajde.
R Ovaj, šta sam htio da kažem još, ima li šta novo.
M Pa Biljana eto ko nešto ovaj, ja sam razgovarao tamo sa krajišnicima.
R Ja.
M Njih sam malo smirio i oni su složni malo sam moro objasniti i ako nije valjalo preko telefona, ali reko sam ja jednostavno bilo je mnogo više optimističnije nego što je tačno znaš.
R Da.
M Jer sam i moro dati malo ovaj elana da to ne prave gluposti i sa Brđaninom i sa onim Kuprešaninom i onda sam, ovaj prvo to uradio onda sam drugo ovde dogovorio da oni to prevedu, treće ustavna komisija da to pripremi, zvao me sad Alija.
R Da.
M Jeli tačno da si za petak zakazao proglašenje Ustava kao to je pometnja, nismo reko za petak nego za sutra.
R Da, da.

M Reko, al molim te mi nećemo sad ići na proglašenje radi korektnosti čekamo u četvrtak razgovore.
R U h.
M A onda iza toga možemo i hoće ljudi da proglase prije nego što dodje ovaj referendum.
R A ha.
M U svakom slučaju nećemo dok vas neupoznamo.
R A ha šta.
M (.....?)
R Šta kaže on.
M Kaže dobro radite kako 'oćete a eto ja bi to drukčije, molim te mi smatramo da moramo dogovor postići to nam je cilj radi toga se to odgađalo.
R A ha.
M I znaš šta molim te Bilić ovaj sa televizije.
R Da.
M Pozvao je Latića, Mahmutčehajića, bio pozvo tražio ovoga Pelivana, mene i Izetbegovića o referendumu.
R A ha.
M A sad pregovarački ovaj tim, pa onda poziva Latića, Mahmutčehajića i mene.
R A ha.
M Šta misliš bili se onda sutra valjalo otić tamo malo pa objasniti.
R Obavezno bi bilo.
M Al vidi ja sam mislio da će biti u vezi referendumu, pa vidi reko bi valjalo, ali eto.
R Jel to u vezi referendumu ili u vezi čega.
M U vezi ovo ovaj pozicije Bosne i Hercegovine.
R U h, ali mora, mora se reći o referendumu nešto jeli.
M Ha pa dobro lako je onda reći referendum, (.....?) upetlja se ta ideja.
R Hoćemo večeras ono da ovaj zovneš za one ljude. Što...
M Ajde ti reci, koga bi trebo, o čemu zovnuti onaj tim jel'.
R (.....?) imaš ti zapisan tim.
M Ja mislim da ja njega znam napamet ali eto.
R Evo, sad ću ti ja reći i plus onaj uži savjet a a Simović je sad na vladi pa nek ga večeras u neko doba.
M Ja ja ja mislim da, vidi misliš li ti dolaziti i kako vamo.
R Koljević, Plavšić, Krajišnik, Karadžić, Zukić (?), Maksimović, Buha i nekog iz MUP-a, Stanišić recimo il neko vako.
M Dobro.
R Jesi zapiso nisi.
M Znam ja sve (...??).
R Sad nebi dolazio ako netreba, ako treba došo bi.
M Pa vidi šta sam ja mislio, da ti kažem.

R Reci.

M Mene je zvao onaj kako se zove Koljević, kad bi mi sastanak ovaj imali.

R Uveče, izjutra jer ovaj ima vladu u jedan sat evo ti 684-679 ovaj fax.

M 684-679

R 679 jeste.

M 684-67 (?) telefaks jeli.

R Ja i piši za predsjednika hitno.

M Oću oću ja hitno.

R Ovaj a prevod je dobar jeli.

M Ja mislim da je dobar, da ti kažem mnogo je lakše onda kad ga imaš.

R A ha dobro, ovaj reci mi ovaj.

M Šta ti misliš bi li valjalo u utorak staviti Leovca i onoga Ekmedića (?) majku mu.

R Au obavezno ih obavezno ih.

M Ja mislim (....??) da jest, onaj Nikola misli da nije ali a mislim da treba.

R Ma obavezno, malo jest, (....?) Leovac, ali ne možemo mi...

M Koliko nam je problem onda kad ljudi tamo sjednu sami onda su protiv, moram malo i objasniti njima dvojici bi trebalo objasniti, Buha (....?), učinili ste veliku stvar.

R Da, da.

M Najdanović?

R Reci Najdanović, nek stave Najdanović!

M Ma ja neka, znam ja koji tim pa ću ja pozvat sve i gotovo jeli tako.

R Jeste.

M Oćemo li u šest sati.

R Može.

M U osamnest.

R Može.

M Hajde ja vas čekam u osamnest ja ću to sve znat pa ti tada, reci i onome Koljeviću da on dodje i gotovo.

R Dobro a ovaj, ja moram znati ovog gore ovaj može biti sutra popodne ja i predveče bi išo tamo radi prekosutra uveče i Karington prekosutra ujutro dolazi gore sa Kutiljerom.

M Pa eto da ti kažem uglavnom ja sam tu (....?)

R Ali bi Cimerman i ovaj Habib bi htjeli da se vide sa mnom u srijedu ali ja u srijedu neću biti ovdje pa hoću da da ovaj da u utorak uveče gore ovaj primim da sa njima budem znaš.

M Dobro.

R Da im kažem šta je i kako je, mislim ne mora biti sad ovaj.

M (....?) ono što si mislio da pošaljete pismeno, mogli ste objasniti jeli.

R Može se objasniti ja.

M Ja, ja odlično.

R Ne mora biti etiketa takva, ali sadržaj mora biti takav.

M Da da da.

R Ono banka i armija to može biti samo tri pa se udružuje kad je potrebno.

M To, e to je prava stvar.

R Da da dobro.

M ~~0323-3736~~ Znaš to kad uradimo, sve smo učinili.

R Da da dobro.

M Ja ja ti kažem ja sam gledao malo ovaj, mnogo toga ima što nismo postigli i moram doći završiti.

R Da da ne, ali princip je postignut.

M Ma ja pa to je velika stvar.

R Sad je pitanje kvantiteta.

M Kad ti misliš navratiti da ja samo znam hoćeš li doći i ranije, da ja, ti i Koljević ili ćeš kako.

R Ma doću (....??)

M Volio bi ja kad bi mogo malo i sa Plavšićkom da sjednemo prije toga, bojim se da je ona zapostavljena.

R Pa zovi, zovi i nju na ovo.

M Danas ću je zovnuti (....?)

R Da da dobro.

M Ajde važi ja ću tebe pozvati u osamnest.

R Važi.

M Aj zdravo.

R Prijatno.

Razgovor vođen dana 23.09.1991 godine
između Karadžić Radovana i Krajišnik Momčilo

Karadžić Radovan:	Radovan Karadžić. Ko je to?
Radović:	E, dobar dan. Radović je. Kako ste mi?
Karadžić Radovan:	E, dobar dan. Kako ste?
Radović:	Ja upravo vas biram. Traži vas predsjednik evo.
Karadžić Radovan:	Dajte mi molim vas, hitno je.
Radović:	Evo momenat.
Karadžić Radovan:	Evo muku mučim sa MUP-ovcima.
Krajišnik Momčilo:	Aha, ha.
Karadžić Radovan:	Jebenim, budalastim.
Krajišnik Momčilo:	Šta je?
Karadžić Radovan:	Pa ne znaju ovi naši da rade ništa. Ovaj, Alija pokušava da podigne, da stvori vojsku putem proširenja, neograničenog proširenja broja rezervnog sastava.
Krajišnik Momčilo:	Zaštita, je li?
Karadžić Radovan:	Podiže rezervni sastav. Morali bi smo ga hitno, hitno ovaj, pozvati nas dvojica da sjednemo s njim, da mu kažemo da je to građanski rat.
Krajišnik Momčilo:	A što to, to, Delimustafić misliš?
Karadžić Radovan:	Ne, nego Izetbegović.
Krajišnik Momčilo:	Ma ja, znam.
Karadžić Radovan:	Izetbegović donio odluku na Predsjedništvu da se svaka stanica prema svojoj potrebi formira, odnosno podigne broj rezervnog sastava.
Krajišnik Momčilo:	Ja.
Karadžić Radovan:	Prema tome, mi bi morali onda javiti našim tamo u Krajini i u istočnoj...
Krajišnik Momčilo:	Znaš šta bi ja tebe zamolio. U vezi toga bi se malo mogli dogovoriti. Uvijek, svaka stvar ima svoje znaš, crno bjelu tehniku.
Karadžić Radovan:	Da.
Krajišnik Momčilo:	A onaj ko je pametan uvijek iskoristi kako mu odgovara.

Karadžić Radovan:	Da.
Krajišnik Momčilo:	Ja to nikad ništa sprečav'o ne bi. Naprotiv, ja bi samo reko', dobro, uredu, ali ima znaš, sve svoje.
Karadžić Radovan:	Da. Pa dobro. Šta, šta mislim, nemaju u srpskim krajevima, nemaju dovoljno ovaj, oružja.
Krajišnik Momčilo:	Ha?
Karadžić Radovan:	Nemaju dovoljno oružja.
Krajišnik Momčilo:	Dobro, ali mi analiziramo Radovane molim te. Da ti kažem, ja bi tebe zamolio u vezi toga. Trebalo bi dobro izvagati. Što si sinoć ti rek'o, to je pametno. Uvijek treba, viditi šta to znači. Dal' na.....
Karadžić Radovan:	Da.
Krajišnik Momčilo:	Znam ja šta je. Čim mi znamo šta neko hoće...
Karadžić Radovan:	Vidi. Ovdje sjedi kod mene jedan čovjek iz policije koji, koji razumije se u prilike.
Krajišnik Momčilo:	Ja.
Karadžić Radovan:	A Plavšić, je li? Evo samo momenat. Na koji je? Aha. Dobro. Zvaću te za koju minutu.
Krajišnik Momčilo:	Ja, ja.
Karadžić Radovan:	Da. Kad ćemo se.... Evo ja ovdje čekam nekog novinara. Možeš ti da skokneš malo ovdje, da sjednemo malo.
Krajišnik Momčilo:	Gdje si ti sad?
Karadžić Radovan:	U stranci.
Krajišnik Momčilo:	U koliko bi ti došo?
Karadžić Radovan:	Za jedno petn'est, dvadeset minuta. Možeš li?
Krajišnik Momčilo:	Mogu li ja doći recimo u petn'est do tri?
Karadžić Radovan:	Možeš, možeš.
Krajišnik Momčilo:	'Ajd, doću u petn'est do tri.
Karadžić Radovan:	'Ajde važi.
Krajišnik Momčilo:	Važi.

Razgovor vođen dana 02.11.1991godine
između Karadžić Radovan i generala Simović Tomislava

Karadžić Radovan:	Dobar dan.
NN muška osoba:	Dobar dan želim.
Karadžić Radovan:	Je li kabinet generala Simovića?
NN muška osoba:	Jeste.
Karadžić Radovan:	Na telefonu Radovan Karadžić iz Sarajeva.
NN muška osoba:	Vi ste.
Karadžić Radovan:	Da.
NN muška osoba:	Mogu li da govorim sa generalom?
Karadžić Radovan:	Samo malo, samo momenat.
NN ženska osoba:	Dobar dan.
Karadžić Radovan:	Dobar dan, kabinet generala Simovića?
NN ženska osoba:	Da, ja, da.
Karadžić Radovan:	Radovan Karadžić iz Sarajeva na telefonu, želio bi...
NN ženska osoba:	Da, ja Vas pozdravljam i čas mi je da Vas ponovo čujem.
Karadžić Radovan:	Fala lijepa.
NN ženska osoba:	Iz Ara, Araova.
Karadžić Radovan:	Aha mi smo se tamo.
NN ženska osoba:	Ja sam uzela, da, da.
Karadžić Radovan:	Aha.
NN ženska osoba:	Tamo smo bili skupa.
Karadžić Radovan:	Mogu li ga ja za momenat dobiti?
NN ženska osoba:	Evo, evo, možete.
Karadžić Radovan:	Hvala lijepa.
NN ženska osoba:	Radovan Karadžić, gospodin.
gen. Simović Tomislav:	Gen. Simović Tomislav.
Karadžić Radovan:	Dobar dan, Radovan Karadžić na telefonu.
gen. Simović Tomislav:	E, pozdravljam.
Karadžić Radovan:	Kako ste?
gen. Simović Tomislav:	Moglo je i bolje, ali dok je Bosna naša dobro je.
Karadžić Radovan:	E, a do kad' će biti Bosna naša?

gen. Simović Tomislav:	Dokle ste Vi tamo, a ja ovdje.
Karadžić Radovan:	E,sad' nam je...
gen. Simović Tomislav:	A ovi posle ima da je produže i da je prošire.
Karadžić Radovan:	Sad' je veliki problem, veliki je problem kod Uzelca.
gen. Simović Tomislav:	Kod Uzelca.
Karadžić Radovan:	Zato ja te zovem, veliki je problem kod Uzelca, pet šest hiljada ljudi nedostaje, nedostaje mu opreme, mislim da nema ni ovih zimskih uniformi, avijacija mu ništa ne pomaže treba bi tući neke ciljeve tamo, jer Hrvati su tamo, ustaše su pregrupisale snage, hoće da probiju front u zapadnoj Slavoniji i onda je to, onda je sav, svi planovi su onda ovaj dovedeni u pitanje. Slobu sam tražio, nema ga ni u Požarevcu, ni u Beogradu, ne znam gdje je, ni Mira ne zna gdje je, treb'o bi' nešto najhitnije činiti da se tom čovjeku pomogne.
gen. Simović Tomislav:	A šta je to što Uzelac ne uspeva da po vertikalni vojnoj, ispolji probleme i...
Karadžić Radovan:	Bojim se da nije, da nije s'vaćen dovoljno tamo, to je problem. To bojim se, a onda narod nagađa da nije izdaja, da nije ovo, da nije ono, ali u svakom slučaju ta avijacija recimo ne radi ništa, moglo bi se nekako dubini registrovati i ti svi njihovi planovi, jer ima tačno se tamo vojni, vojni ciljevi koji, koji su pripremljeni i da djeluju po nama ovamo i da probiju taj front. Oni bi se mogli onemogućiti ako bi avijacija odigrala ulogu, napravila nekoliko leta i to uništila i tako to bi bilo vrlo bitno, ali on očigledno nešto ne može da, da dobije neku, neku podršku.
gen. Simović Tomislav:	Ja sam mu juče poslao 270 ljudi dobrovoljaca iz tog prostora.
Karadžić Radovan:	Aha ja ću, ja, ja, ja radim na tome da mu ide dvije i po hiljade Ozrenaca, ali bojim se da nema ni opremu tamo.
gen. Simović Tomislav:	Otišli su u Zvečevo. Sa tog su prostora većina rođeni.
Karadžić Radovan:	Aha.
gen. Simović Tomislav:	Obučeni su, naoružani su, računam to je u ovim prilikama i jedan dobar bataljon.
Karadžić Radovan:	Da, da.

gen. Simović Tomislav:	Odred kako hoće.
Karadžić Radovan:	Dvije dobre čete, da.
gen. Simović Tomislav:	Da to dobro iskoristi, jeste. Znam da ima i osipanja ljudi koji mu se povlače s položaja to su problemi, danas sam video u "Novostima", u tom smislu da, neko ima izjavu, Uzelac, vezano za, da se u Bosni da, Bosna neće zakuvati i td. Takav neki pod naslov izvučeni pa sam čit'o tekst, znam da mu je izdužen front da nemože održavati...
Karadžić Radovan:	Veliki front, veliki je front, a ta opozicija, taj Vuk i to, to je, izdajnički tamo zlovarilo i vratilo se nešto ljudi, vratilo se zbog nekih komandi vjerujte pravo da Vam kažem, pitanje je da li se isplati, da 500 ljudi stavljate pod komandu jednog čovjeka u koga oni nemaju opovjerenja ili je druge nacionalnosti. Ne teba više gajiti ni tu lažnu sliku.
gen. Simović Tomislav:	A, o kome reč?
Karadžić Radovan:	Pa primera radi, traži se neki tamo, ima čak i neki nesrećni Žikić Muslim....., Srbin ali ima ime Omer. Ali Srbin je, jer kum mu je bio Musliman i dali mu ime Omer i sada se oni pobune, uzbune se, plaše se, nisu sigurni, da ih neće izdati, da ih neće izložiti pogibiji. Sad' je najvažnije da završimo posao pa kako god, najvažnije je sad' što manje žrtava, ja bi' volio kad bi se Vi s njim čuli.
gen. Simović Tomislav:	Ja jesam u prilici, ali ću se prvo čuti sa generalštabom, da vidim s' čime oni raspolažu i da upotpunim ovo sa vašim informacijama i ovim...
Karadžić Radovan:	Vjerujte mi generale to će biti, to će završit' posao, džaba Evropa ništa, ništa ona neće napraviti, sve su ovo gluposti i bio je Vejnans juče dva puta kod mene, pa kod mene, pa kod Izetbegovića, pa opet kod mene. Ma oni su, oni hoće da završe radi sebe da nas zbrze i da unište zemlju, mi to njima nećemo dati ali, ali ako budemo na vojnom planu loše stajali onda je niš..., onda smo ništa, onda je gotovo. Oni sada strahovito pripremaju da zapadnu Slavoniju likvidiraju, pale nam sela tamo, kolju ljude, mi moramo zaposjesti sva srpska sela tamo, tu nema druge.
gen. Simović Tomislav:	A ima li šanse da se 100 ljudi iz bosanske Krajine...

Karadžić Radovan:	Ja sam dao nalog, nalog tamo dao sam svim opštinama i presjednicima opština, dao sam nalog, uveli su i komandne mjesta, uveli su i ratnu, kompletno ratno, ratnu, ratne uslove privređivanje i rada i sve, opštu mobilaziciju sam najavio im, jer je ona u toku, od ranije, k'o, ovaj, pa sam rekao da moraju da vojne obveznike predaju tamo i tako. Ali nema dovoljno tehnike i avijacije u koju se narod najviše uzda, u opšte ne funkcionise tamo. Ja bi Vas molio da vidite malo sa Slobom i sa Adžićem i sa Kadrijevićem ako hoće da spasimo dio zemlje ovo je prilika kada, zapadno slavonski front je ključni front, vjeruj te mi. To je ključ svega.
gen. Simović Tomislav:	E, na, u ovom slučaju i nama dvojici je, zadatak kako da obezbjedimo ljudski faktor, nije problem hoće li Uzelac i hoće li ljudi i taj deo, nazovimo izdaja i sumnje da, da, bar mi skidamo s dnevnog reda, ali nema ljudi na položaju Radovane to je problem.
Karadžić Radovan:	Pa to je problem, tu moramo nešto da učinimo evo ja sam dao nalog da se deset hiljada ljudi za ned'elju dana obezbijedi tamo, dao sam nalog i sad ide ponovo taj nalog, ovog trena ide taj nalog.
gen. Simović Tomislav:	Ako nama tehniku u JNA nema ko da upotrebi džabe što imamo...
Karadžić Radovan:	Da.
gen. Simović Tomislav:	I ona odnos snaga menja na štetu neprijatelja, na štetu našu.
Karadžić Radovan:	Da, da, mi se, sada idemo vrlo oštro i disciplinovano i mislim da će, da ćemo dobiti ovaj, da ćemo dobit' nešto ljudstva, molim Vas ako možete Vi za prvi mah sad' da pošaljete na 15 dana nešto ljudstva i da vidite šta je, šta je sa avijacijom i šta je sa ostalim, danas je pitanje Jugoslavije pitanje Banjalučkog korpusa. To budite uvjereni ja nisam stručnjak za vojna pitanja al' ovo, ovu stvar znam sigurno da je pitanje opostanka Jugoslavije pitanje Banjalučkog korpusa. Ima veliki front, malo ljudstva, nema sad' dejstva, ovaj, avijacije i artiljerije da vidimo da se nešto učini.
gen. Simović Tomislav:	Evo vidiću ja odmah.
Karadžić Radovan:	Haite molim Vas ako. ako održimo zapadno

	slavonski front mi smo spasili Jugoslaviju. Bi u ovu manju Jugoslaviju, ali spasili smo je sigurno.
gen. Simović Tomislav:	Ima li nešto ako ja dođem na red da, popodne nameravam da se čujem sa Slobodanom, nešto što on ne zna, a možete mi reć'.
Karadžić Radovan:	Pa, evo ovu stvar ne zna, inače ću ja u ponedjeljak ujutru bit kod njega, kao što smo se dogovorili, ali samo ovu stvar da se, da se Uzelac ojača maksimalno, jer Banjalučki korpus je i Tuđmanu kost u grlu i on bi volio da, da, tu, i on je čak to izjavljivao 'alo.
gen. Simović Tomislav:	Da, da.
Karadžić Radovan:	On je to čak izjavljivao samo da je Banjalučki korpus i oni prave ogromne pripreme pregrupisanje tamo, oni ako probiju slavonski front onda ugrožavaju i bosansku Krajinu, ovdje će podijeliti oružje i dijele već Muslimanima, ustašama, ovim, ovaj, Paraga dijeli pored Drine i onda će pokušat da zapale Drinu. Najvažnije nam je da tu na njihovoj karti, na njihovom pragu, mi njih zaustavimo da zapadni, zapadno slavonski front učvrstimo i stavimo pod kontrolu sva srpska sela tamo, to je najbitnije i to je tačka na kojoj Jugoslavija opstaje.
gen. Simović Tomislav:	Razumeo sam Vas.
Karadžić Radovan:	Hvala Vam lijepa, biće mo u kontaktu.

0323-6328

Razgovor vođen dana 22.11.1991.godine
između Karadžić Radovana i Koljević Nikole

Karadžić Radovan:	Halo!
Koljević Nikola:	Zdravo Radovane.
Karadžić Radovan:	Zdravo.
Koljević Nikola:	Kako si, reci mi?
Karadžić Radovan:	Evo, naspav'o sam se.
Koljević Nikola:	Jesi li?
Karadžić Radovan:	Spav'o sam malo, ustvari, tek sam u četiri leg'o.
Koljević Nikola:
Karadžić Radovan:	Još malo sjedio s porodicom, pa onda...
Koljević Nikola:	Aha. E, baš je bilo, znaš, mogu ti reći, starinski.
Karadžić Radovan:	Da, da. Ja, Risto stari, ništa se nije promijenio.
Koljević Nikola:	Ništa se nije promenio. (govori kroz smijeh)
Karadžić Radovan:	Ništa...
Koljević Nikola:	Ali ja kažem, znaš šta, jedino kod nas, kod nas moguće...
Karadžić Radovan:	Da.
Koljević Nikola:	... da se to tako, ovaj, održi za potpuno različitim mišljenjima. (smije se)
Karadžić Radovan:	Aha. A, uhvatio ga Momo na, na, ovaj,...
Koljević Nikola:	Uhvatio, jest'.
Karadžić Radovan:	... uzima mu anamnezu. (smije se)
Koljević Nikola:	Jest', jest', jest', jest', jest'. Baš mu teško bilo i teško ti je, znaš, kad vidiš, ovaj, tu potrebu za negativnim određenjem, paralelno sa neučestvovanjem.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	Znaš. On bi hteo da racionalizuje, je li?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	Ja ne učestvujem zato što taj pos'o ne valja.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	E, pa sad, znaš. Al' dobro je, mislim, meni je baš bilo, ja sam nešto sinoć zavro da se ostane i pored čitavog dana i ovaj, drago mi je.

Karadžić Radovan:	Ja.
Koljević Nikola:	A, reci mi ovo. Ja sam bio jutros, ovaj, tamo i bio sam i sa Momom i bio sam na tom Klubu i ima dosta razloga, ako bi mogli nas trojica danas da se nađemo. A, nekako po podne, u neka doba, ne znam kako ti stojiš.
Karadžić Radovan:	Pa, ja bi se malo odmorio, a onda možemo pred, uveče, pred veče. Jer sutra svakako bi trebala i Ustavna komisija i Vlada i sve, ova, ove...
Koljević Nikola:	Da. Ima, znaš, dilema strateške prirode. Ja sam sve to sasluš'o što su i ovi ministri govorili, znaš.
Karadžić Radovan:	Aha, aha.
Koljević Nikola:	Ima baš ono dilema da bi trebalo donijeti odluke, a trebalo bi pametno, a brzo. A, ima i ovih, znaš, problema, koji se javljaju od, sasvim je jasno šta je sad njihova tehnika.
Karadžić Radovan:	Da.
Koljević Nikola:	Evo, tu ima, ovde, ovde kod mene je čovek, znaš, 'oće da skinu Bulatovića u, ovaj, Skupštini.
Karadžić Radovan:	Da. Zašto?
Koljević Nikola:	Ministar.
Karadžić Radovan:	Zašto?
Koljević Nikola:	Pa eto, zbog onog što je bilo izvedeno, znaš, sve poduzimaju te terenske akcije.
Karadžić Radovan:	Zbo... zbog čega, što je, zbog plebiscita?
Koljević Nikola:	Da, da.
Karadžić Radovan:	'Oće sad zbog toga, jel'?
Koljević Nikola:	Aha.
Karadžić Radovan:	Onda ćemo fino pravit srpsku opštinu Centar i gotovo.
Koljević Nikola:	Da.
Karadžić Radovan:	Samo nek' oni zagaze u duboku vodu. Samo nek' oni zagaze, tu će nam učiniti uslugu.
Koljević Nikola:	Tako misliš?
Karadžić Radovan:	Ma jasno.
Koljević Nikola:	Da. Pa eto, trebalo bi se, znaš,...
Karadžić Radovan:	Odma' ćemo mi.
Koljević Nikola:	... ovo malo, 'oće ljudi da se dogovore, znaš i to.

Karadžić Radovan:	Odma' ćemo mi srpsku opštinu Centar
Koljević Nikola:	I moramo, znaš.
Karadžić Radovan:	I pripojićemo je dole onom dijelu da... i preorganizovaćemo grad potpuno. Nema nikakvih problema, samo nek' oni kažu.
Koljević Nikola:	Da.
Karadžić Radovan:	Samo nek' oni kažu šta, šta neće, mi sve prihvatamo. Ako hoće, ovaj, ruke šire u lice se ljube može i to, a ako hoće ovako, može i ovako. Sa Srbima je njima brate najlakše.
Koljević Nikola:	Da.
Karadžić Radovan:	Šta go... šta god oni počnu mi hoćemo, nema nikakvih problema. Jel' tako?
Koljević Nikola:	Pa, ja isto mislim.
Karadžić Radovan:	Pa jasno, nema...
Koljević Nikola:	Ja sam samo ovo... ovom ovde, znaš, juče rek'o, samo vi se odlučite, vremena nema, kako god 'oćete.
Karadžić Radovan:	Jeste, jeste, kako god vi hoćete.
Koljević Nikola:	Ko... kol'ko god 'oćete, 'oćete autonomiju, 'oćete konfederaciju, 'oćete, jel'?
Karadžić Radovan:	Jeste, jeste.
Koljević Nikola:	Jel' sad mi možemo komotno tu stvar, znaš.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	Ovi su jutros bili, znaš, zavrli da ide delegacija, da ne ide ono. Ti znaš da je sinoć bila odluka.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	Ja ne znam koliko je to pametno, pravo da ti kažem. Jednostavno autentično ne znam. Znaš?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	Ima i projek't kontra i malo počne...
Karadžić Radovan:	Otišla, otišla je delegacija, jel' tako?
Koljević Nikola:	Da, otišla je delegacija.
Karadžić Radovan:	I govoriće jedan, dva, tri, dva od njih?
Koljević Nikola:	Ja, ja ne znam, ovaj, to.
Karadžić Radovan:	Aha.
Koljević Nikola:	Znam treba se i u vezi sa tom Vladom i znaš?
Karadžić Radovan:	Da, da.

Koljević Nikola:	Jer i među njima su različita mišljenja.
Karadžić Radovan:	Aha.
Koljević Nikola:	Znaš. I to smo mi saslušali, ja sam to sve i zapis'o, ima nekoliko strateških stvari. A, ima druga stvar, što sam sa Ilijom razgovarao, ako bi mogli sa Ilijom da napravimo jedan sastanak sutra. Da organizujemo jednostavno stvar kako ćemo izvest ono što je Ostojić zadužen.
Karadžić Radovan:	Dobro.
Koljević Nikola:	Znaš. Ne bi to trebalo jednostavno ostaviti.
Karadžić Radovan:	Da ti kažem, može. 'Ajde onda, 'ajde onda da se čujemo i sa Momom. Momo sad valjda vodi Skupštinu. Čućemo se i sa Momom.
Koljević Nikola:	A Momo je re... rek'o, kad bi ti, kad bi tebi, s obzirom na umor, odmor i ovo?
Karadžić Radovan:	Predveče, predveče. Možda ja i ne znam ima li još nešto, nekakvo zakazan predveče, ali, ovaj,...
Koljević Nikola:	Šta to znači?
Karadžić Radovan:	Pa, ono, znaš do...
Koljević Nikola:	Šest, sedam ili sedam, osam ili?
Karadžić Radovan:	Tako. Možda eventualno da vidimo Dnevnik, pa onda.
Koljević Nikola:	Aha.
Karadžić Radovan:	Možda da vidimo Dnevnik, pa onda.
Koljević Nikola:	Aha.
Karadžić Radovan:	Vidjećemo.
Koljević Nikola:	To bi možda bilo naveče.
Karadžić Radovan:	A, da ti kažem. A, sutra se svakako moramo naći. Sad, da li se moramo mi prije sutra naći nas trojica?
Koljević Nikola:	E, pa onda 'ajmo napraviti' to sutra zajedno.
Karadžić Radovan:	Da. Sutra da napravimo.
Koljević Nikola:	Jer ako mora da, što da dupliramo.
Karadžić Radovan:	Mi možemo pola sata prije doći, prije svih.
Koljević Nikola:	Ma da.
Karadžić Radovan:	To znači Ustavnu komisiju Momo treba da sazove, Ustavnu komisiju...
Koljević Nikola:	'Ajmo onda sutra, da danas ne pravimo.

Karadžić Radovan:	... i ministre i ministre i to možemo u sjedištu, ovaj, malo je sa...
Koljević Nikola:	I kad bi ti, u kol'ko da ja Momi, je li ti bi se dogovorio s Momom?
Karadžić Radovan:	Nisam, nisam, nego dogovorićemo se s njim. On je rek'o da to treba sutra, a mi mu to možemo sutra, prema tome..., ovaj, samo mi ćemo...
Koljević Nikola:	Dobro. Ja bi te samo zamolio da meni neko onda il', ovaj,...
Karadžić Radovan:	Važi.
Koljević Nikola:	... ostavi poruku kod kuće.
Karadžić Radovan:	Važi.
Koljević Nikola:	Mislim da nema potrebe da dupliramo ovo, znaš.
Karadžić Radovan:	Važi.
Koljević Nikola:	I on, Momo će danas imat', imat' čitav dan sjednicu, Skupština.
Karadžić Radovan:	Važi. Treba li nam, treba li nam Leovac i ovaj?
Koljević Nikola:	Ja mislim da ne trebaju.
Karadžić Radovan:	Dobro.
Koljević Nikola:	Znaš, ovo sad, baš ono operativne...
Karadžić Radovan:	Operativne stvari. Dobro.
Koljević Nikola:	Da.
Karadžić Radovan:	Dobro, važi.
Koljević Nikola:	Znaš. I da ne bude ono prvi...
Karadžić Radovan:	Ja sam za Tošu našao vezu u Generalštabu za...
Koljević Nikola:	Vidi.
Karadžić Radovan:	... dokumentaciju i za...
Koljević Nikola:	Vidi. I to je...
Karadžić Radovan:	Jel' ga našla Rada?
Koljević Nikola:	Jest'. Jeste i sad smo sve to sredili i on ide. I ovo, meni je žao što ovo s Minhenom ovako ispalo, al' obesi ga.
Karadžić Radovan:	Da. A što, to su se oni naljutili nešto, jel'?
Koljević Nikola:	Šta ja znam. Ona je digla slušalicu i rek... znaš, ispričala tu priču, ovaj, da, kao da si ti pokvario i kod Raškovića. To su neke...
Karadžić Radovan:	Ma. nisam ia uopšte zvao Raškovića. niti sam se čuo

	s njim. Ali...
Koljević Nikola:	Ma da.
Karadžić Radovan:	... problem je u tome, oni ne mogu da zakažu ulični miting u Njemačkoj i da zovu vrhunske srpske političare.
Koljević Nikola:	Ama, to je ovaj čovek meni juče objasnio, nisam ni ja to shvatio, pravo da ti kažem.
Karadžić Radovan:	Mora da pitaju da li ste vi za to.
Koljević Nikola:	Ma, naravno, naravno.
Karadžić Radovan:	I da li možete tada i da li ste za to.
Koljević Nikola:	Da možda... Jeste, da znaš. Ja ne znam jel' ovaj čovek ostaje, koji je, koji vodi SDS, nek on to tamo izgledi brate.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	Jer mi smo ovde, ono što smo se dogovorili, obojica su ovi bili spremni i Joja i mali Miroslav.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	Al' ona je rekla ne treba nam ništa, znaš ono.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Koljević Nikola:	Ženska posla.
Karadžić Radovan:	Ma, ž... histerička.
Koljević Nikola:	Ma da, ženska histerija.
Karadžić Radovan:	Lako ću ja s tim.
Koljević Nikola:	Da.
Karadžić Radovan:	Ja sam to navik'o, nije to...
Koljević Nikola:	A i jedino mislim trebalo bi ovom čoveku, znaš, ovaj, nekako. Vidio sam ga danas u Skupštini, nisam znao, ne znam ni gde on odseo ni... Ovaj što vodi SDS.
Karadžić Radovan:	Da, da. Znam, znam. Pa dobro, reći ćemo. Ma,...
Koljević Nikola:	Jel' Četković ili...
Karadžić Radovan:	Jest, jest Četković, on je odličan dečko.
Koljević Nikola:	Vidim da je odličan.
Karadžić Radovan:	Ma i... Vidiću ja i taj, ja toj Gordani da se javim il' da joj napišem, da kažem, da ona mora da shvati da mi imamo političke razloge, koje ona ne vidi.
Koljević Nikola:	Da.

Karadžić Radovan:	Jer ne možemo mi da se izlažemo njemačkoj ulici Bogati. I pogotovo Njemačka ne naklonjena nama, tako...
Koljević Nikola:	Ma slušaj. Zamisli da ti bude kontraproduktivno.
Karadžić Radovan:	Ma da. Posle ne možeš da se oporaviš od greške.
Koljević Nikola:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Aa, korist neizvjesna, a šteta sigurna.
Koljević Nikola:	Jeste.
Karadžić Radovan:	Šta ćeš onda, idi i gotovo sigurno. Dobro, onda ću te ja obavijestit' sutra kad ćemo biti.
Koljević Nikola:	Jeste.
Karadžić Radovan:	Dogovoreno.
Koljević Nikola:	Eto, pa ćemo se onda sutra naći i ovaj,...
Karadžić Radovan:	Važi.
Koljević Nikola:	'Ajde.
Karadžić Radovan:	'Ajde.
Koljević Nikola:	Prijatno.
Karadžić Radovan:	Prijatno.

0323-6857

Razgovor vođen dana 28.11.1991 godine
između: Karadžić Radovana i Stanišić Jovice

Karadžić Radovan:	Dobro veče.
NN muška osoba:	Dobro veče
Karadžić Radovan:	Je li to stan Stanišić?
NN muška osoba:	Da.
Karadžić Radovan:	Radovan Karadžić iz Sarajeva ovdje.
NN muška osoba:	Da.
Karadžić Radovan:	Je li to gospođa mama?
NN muška osoba:	Ne, ovde je sin.
Karadžić Radovan:	A sin. A nisam ti prepoznao glas. Čika Radovan ovdje. Je li Jovica tu?
NN muška osoba:	Jeste.
Karadžić Radovan:	Daj ga.
NN muška osoba:	Evo.
Stanišić Jovica:	Doktore.
Karadžić Radovan:	E, samo da javim da sam sredio ono. Nema problema.
Stanišić Jovica:	Je li uredu?
Karadžić Radovan:	Jeste, jeste.
Stanišić Jovica:	E, kako ste doktore?
Karadžić Radovan:	Dobro inače, sve uredu.
Stanišić Jovica:	Kad ćete doći malo do nas?
Karadžić Radovan:	Pa ne znam.
Stanišić Jovica:	Molim?
Karadžić Radovan:	Predsednik je rek'o da se, da bi trebalo da se vidimo u ponedjeljak, utorak, međutim...
Stanišić Jovica:	Da.
Karadžić Radovan:	Ovaj, ja mogu samo u ponedjeljak i onda ne mogu čitave nedelje.
Stanišić Jovica:
Karadžić Radovan:	Pa ne znam. Možda ću ga zvati da vidim da li, a Mira mi reče da on u ponedjeljak vrlo gust program

	ima.
Stanišić Jovica:	Ako dođete u nedelju uveče, onda da se vidimo u nedelju uveče...
Karadžić Radovan:	Važi. Može se desiti da krenem ja ovaj, u nedelju.
Stanišić Jovica:	Ako krenete, onda, onda bi dobro bilo da se vidimo malo pre toga mislim.
Karadžić Radovan:	Važi, važi. Sa'ću ja njega zovnuti. Ne znam jel' u Beogradu, il' je u Požarevcu?
Stanišić Jovica:	Ne, ne. Nije ni tamo, ni tamo.
Karadžić Radovan:	Aha.
Stanišić Jovica:	Ako imate neku poruku, ja mu mogu preneti.
Karadžić Radovan:	Pa trebam samo vidjet dali da dođem u ponedjeljak. Utorak, srijedu, četvrtak ne mogu.
Stanišić Jovica:	Znači da... Pitanje je, da li dođete, da li da dođete u ponedjeljak ili utorak.
Karadžić Radovan:	Ne, ne. Utorak ne mogu.
Stanišić Jovica:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Nego samo mogu u ponedjeljak ili eventualno one tamo nedelje.
Stanišić Jovica:	Ne znam dal' da ga sad zovem ili ujutro? Jeste kući vi ujutro?
Karadžić Radovan:	Pa jesam do, do pola deset, petnest do deset.
Stanišić Jovica:	Pa onda da ga zovnem ujutru?
Karadžić Radovan:	Može ujutru, a onda ću ovaj...
Stanišić Jovica:	Uredu. 'Oćete sad da ga zovnem?
Karadžić Radovan:	Pa može, ni sad nije kasno ja mislim.
Stanišić Jovica:	Vi ste na, na...
Karadžić Radovan:	Kući.
Stanišić Jovica:	Na 354, ne?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Stanišić Jovica:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Dobro. 'Ajte.
Stanišić Jovica:	Zdravo.
Karadžić Radovan:	Prijatno.

Razgovor vođen dana 14.11.1991.godine
između Vučurević Božidara i Karadžić Radovana

RADOVAN Karadžić obavio razgovor sa BOŽIDAROM VUČUROVIĆEM

- BV - Alo...
- NNŽO- E, samo trenutak.
- BV - 'Alo, dobro jutro gospidine doktore i prijatelju.
- RK - Dobro jutro domaćine, kako ste?
- BV - Pa dobro je, kad se sve sabere dobro je.
- RK - Hvala bogu, neka je.
- BV - Kod vas?
- RK - Dobro je, hvala bogu, sve je u redu.
- BV - Spremate se za Skupštinu?
- RK - Jeste danas ova dva dana smo puno radili.
- BV - Napokon neko uspije. Evo ovdje ja, krizni štab, pa govore kakva će im biti sudbina, a ja njima pričao kad su u mene dva majstora prije dvadeset godina pretesavali stare hrastove grede, a bilo je čvorova u njima i sporo to ide, mora da čuvaju sjekire, a ja njima predlažem da će ubrzati ako zamjene sjekire, jer niko ničiju neće onda čuvati. Ja mislim da bi gospodin dr Karadžić trebao napraviti platformu za Muslimane, a Alija za Srbe, tako bi to bilo.
- RK - To ću danas da predložim.
- BV - Tako je, ja i Luka smo sinoć razgovarali, dobro je veli, reče mi da će sutra doći, javiče mi se.
- RK - Kako je na ratištu? Nema pucanja?
- BV - Pa ima, ubiše nam juče jednog čovjeka u Konavlima.
- RK - Ubiše čoveka?
- BV - Ubiše čovjeka.
- RK - Pa kako jebem im sunce krvavo?
- BV - Pa vidite doktore, Osojnik je pao, ovo glavno uporište. Ja sam sinoć pod noć išao tamo, naša jedinica je već prešla to utvrđenje i to selo i zaposjela visove i jutros ću im otići i posjetiti i nešto im odnijeti, to naša teritorijalna odbrana, kupljeno je po Trebinju, ali junački su prošli Ne puca, ali steže se obruč, ipak pomalo puca.
- RK - Da, da, oni... usamljenici, snajperisti je l'?
- BV - E ono, što su u ratu zvali "škripari" toga ima, ja.
- RK - Da, da.
- BV - Vidite, onaj... Imali smo juče ovdje Kostića, bio je i Bulatović.
- RK - Vidio sam, da, da.
- BV - General nam se, ovaj promjenio, jučer je došao ovaj Strugar,

- Crnogorac.
- RK - Aha, a koji je bio?
- BV - Bio je Makedonac, Uzunovski, pa se vratio sinoć. Ja sam sa njim išao na Osojnik to vidjeti i odvezli ga naši do Podgorice i otišao avionom, a došao je prije toga ovaj Strugar. Mada je to malo...tri generala promjeniše za sedmicu dana, ja sam to čak malo i kritikovao, ali dobro, to je tako moralo biti, hvala bogu.
- RK - Dobro, to je intenzivno dešavanje, pa neka ide tako.
- BV - Ja mislim da je ovaj dobar. Dolje ipak ovi naši rade, grupe ove koje čiste. Danas će proći Kupare, stisnuti ih...
- RK - Znači Cavtat je pao, je li?
- BV - Molim? Nećemo ulaziti u Cavtat, okružiti ga, stisnuti ga za gušu i neka na slamku diše.
- RK - Da, da.
- BV - Neka na slamku diše.
- RK - Ja ne mogu da se načudim Dubrovčanima, što su oni puštali ustaše, oni su mogli biti otvoreni grad i niko da ih ne pipne.
- BV - Sreća pa je tako bilo.
- RK - Da, da budale.
- BV - Sad treba proći to, pa polako stiskati Dubrovnik i čistiti dalje, pa neka bude grad taoc, možda je i bolje što nismo ušli u njega.
- RK - Bolje, bolje.
- BV - Ja mislim da treba biti političan pa je bolje što nismo ušli.
- RK - Recite mi jeste li pratili ovu Skupštinu?
- BV - Jesam, jesam.
- RK - Kako je narod, je li prati tamo?
- BV - Jeste, ono, šta da vam pričam, bolje znate pet puta. Nema tu dogovora, najvjerovatnije.
- RK - Da, ali naš narod kako je dočekao ovo?
- BV - Dočekao je, ono ste dobro govorili, ono u finalu, ono navečer. Da. Jeste li pripremili što?
- RK - Jesmo i danas. Naše je jasno, ako hoćete da mijenjate Ustav mora se po proceduri ići. Mi znamo da su oni pripremili nešto za rat, mi znamo i gdje im je to i šta im je to, ali moramo da kažemo da taj rat neće dugo trajati i da će biti strašan i da će boga mi prije svega Sarajevo i nekoliko gradova ovih bosanskih biti uništeno, da tako kažem. Ja mislim tu nema za tri, pet do pet dana bi to sve bilo uništeno. Ne mogu se oni igrati, oni moraju da proračunaju tačno, šta im se isplati, a šta ne isplati. Ne može se tako rušiti država kao što oni misle. Mi nemamo ni šansu ni mogućnost da popustimo, jednostavno, nemamo pravo. Konačno, mogu ja da izadjem pred skupštinsku govornicu i da kažem evo mi prihvatamo suverenost i nezavisnost BiH.
- B - Maksimalna pogibelj.

RK - Onog trena narod ne bi prihvatio, onog trena narod bi krenuo u rat i protiv mene i protiv njih. Prema tome...

BV - Ovdje je narod sa oduševljenjem dočekaao zapravo prihvatio ono što ste govorili u završnici. Mada ono nije bila završnica, ali tu je.

RK - Da, da poslije toga je bila samo pauza.

BV - Da ono je rečeno tako veličanstveno, narod je to prihvatio raširenih ruku, sve drugo je bila nacionalna...

RK - Ne bi ni prihvatio narod i ja bih džaba govorio. Ja njima stalno govorim, ne kreiram ja politiku i političku volju srpskog naroda, ja vam je tumačim, nemojte da vas ja lažem.

BV - Vi prenosite želju jednog naroda.

RK - Ja bih vas mogao lagati da narod hoće da živi u nezavisnoj BiH, ali da znate, prevario bih vas i grdno bi ste se nasukali kad bih ja vas prevario.

BV - Tako je. Ovdje krizni štab zasjeda, pa Rade Runjevac, a i on je u kriznom štabu, a vi znate ko je Rade.

RK - Da, da.

BV - Pa je pogriješio, podsjeti me na jednog moga komšiju, isprosila mu se starija kćerka za nekog Makedonca, pa se ovaj zvao Temeljko, a oni nije potrefio, vi ste iz naših krajeva, znate šta je temelj ili podumijenta, isto je, je li?. Pa ga pitaju, kako, je li vaš čovjek? Jeste, a kako se zove? Podumijenta. Rade kaže pripremili podlugu ili platformu, Rade, platformu.

RK - Da, da, dobro moj Božo pozdravite tu u kriznom štabu I biće dobro, ako bog da.

BV - Hvala sad je malo zatišje , kiša nas ubi, pa nam vojska strada, ali šta ćemo, mora se i pod ovakvim uslovima ratovati. Doktore, stojte nam dobro, nemojte da vas mi osudimo.

RK - Hvala. Ne smijem ja izdati narod, ni govora.

BV - Kad počinje ona Skupština?

RK - U deset.

BV - Aha. Bio sam ja spremio malo protesta, na ono.

RK - Da pola je pročitao onaj Mijatović, mi smo rekli nećemo to da čitamo dok neko ne pomene Vučurovića, a mi smo znali da neko mora da pomene, pa kad neko pomene, onda izlazi na repliku Mijatović i čita. Mi sve izanaliziramo, mi sve to pripremimo.

BV - Bravo.

RK - Onda kad su pomenuli vas, onda se on javio za repliku, međutim vidjeli ste, atmosfera je bila, nije mu bilo moguće. Jeste li gledali?

BV - Naelektrisano, jesam.

RK - On je pročitao skoro čitavu prvu stranicu.

BV - Aha, a gospodin Čengić, ko bi drugi.

RK - Neko je pomenuo, zaboravio, sam ko je.

BV - Gospodin Čengić da ko bi drugi, mi smo prijatelji. Ja mislim da se

volimo jednako, koliko on mene, toliko ja njega.

RK - Jeste, jeste.

VB - Doktore, stojte nam dobro i držite se.

RK - Hvala vam lijepo pozdravite.

BV - Prijatno.

Razgovor vođen dana 12.01.1992.godine
između Karadžić Radovana i Stanišić Jovice

Stanišić Jovica:	Molim.
Karadžić Radovan:	Dobar dan.
Stanišić Jovica:	Da.
Karadžić Radovan:	Kako ste?
Stanišić Jovica:	'Alo.
Karadžić Radovan:	'Alo, dobar dan.
Stanišić Jovica:	Jeste vi?
Karadžić Radovan:	Jesam, jesam.
Stanišić Jovica:	E pa gdje ste doktore?
Karadžić Radovan:	Kući sam, jeste dobro?
Stanišić Jovica:	Baš mi je drago da vas čujem. Bili ste ovde, je li?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Stanišić Jovica:	Kako ste?
Karadžić Radovan:	Pa dobro, uglavnom dobro. Ali sam zabrinut za mnoge stvari ali eto.
Stanišić Jovica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Mi pripremamo mnoge stvari vrlo, vrlo, vrlo ovaj pomno, tako da nas ne može ništa iznenaditi.
Stanišić Jovica:	Aha.
Karadžić Radovan:	Šta se zbiva kod vas?
Stanišić Jovica:	Evo ja sam dva - tri dana bio. Sutra ujutru sam na poslu i tako.
Karadžić Radovan:	Jeste bili van, van Beograda?
Stanišić Jovica:	Da.
Karadžić Radovan:	Aha.
Stanišić Jovica:	Tada kad sam ja bio bili ste vani?
Karadžić Radovan:	Da.
Stanišić Jovica:	Bio sam dva - tri dana i...
Karadžić Radovan:	Razgovarao sam s onim ovaj, što je ostao, pa sam pričao malo to je, to je., to je vjerujte mi presudna stvar.

Stanišić Jovica:	Da, da, da.
Karadžić Radovan:	To je kao, kao veliki džukac, veoma jak i snažan, al' koji je ostao bez gazde, podvio rep, cvili i gleda okolo.
Stanišić Jovica:	Da, da, da. To je strašno.
Karadžić Radovan:	Samo da mu se stavi lanac i da dobije gazdu pa biće, biće zmaj.
Stanišić Jovica:	Tako.
Karadžić Radovan:	Molim vas, ako se lanac ne stavi, to će krepat kuće.
Stanišić Jovica:	O Boga ti.
Karadžić Radovan:	To će kuće krepati, jednostavno to nije sposobno da, da živi bez gazde, bez domaćina, bez lanca.
Stanišić Jovica:	A kad', kad' vi dolazite ovdje ponovo, ja bi, ja bi jaako voleo da vas vidim?
Karadžić Radovan:	Pa ne...
Stanišić Jovica:	Verujte mi doktore da bi ovaj hteo da vas vidim. Vrlo, vrlo mi je važno.
Karadžić Radovan:	Ne znam, imam nekih važnih stvari ovde, ne znam kad ću stići.
Stanišić Jovica:	Kad očekujete od prilike?
Karadžić Radovan:	24, ma mogu ja ako treba na dva sata, dogovoriti se da mi pošalje Branko ili neko pa da ovaj doletimi i da.
Stanišić Jovica:	Pa evo recimo da se čujemo onda sutra, pa da se dogovorimo za prekusutra ili koji dan kad' dođete ovamo....
Karadžić Radovan:	Da, a možemo li, možemo li ovaj, morali bi... Bojim se da dole ispod Brace da, da se, da ne postoji potpuna svijest o tom trenutku.
Stanišić Jovica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Bojim se da je to vrlo dramatično odsustvo.
Stanišić Jovica:
Karadžić Radovan:	Vrlo dramatično odsustvo realne procjene.
Stanišić Jovica:	Da. To mene i ubija.
Karadžić Radovan:	I igra se na jednu kartu apsolutno. Ne igra se na dvije karte, negde na tri karte, ne obezbjeđuje se rezervna varijanta koja može slobodno i 100 % da zaigra. Samo da radimo ono što naši neprijatelji misle da radimo, pola toga da radimo bilo bi odlično. Ono što nam inače pripisuiu da radimo. samo to da radimo bilo bi

	odlično.
Stanišić Jovica:	Zbog toga sam i hteo da se vidimo. Jako ovaj, jako bitno, jako važno, ovaj ili da, da tražite vi od njega da se nekako vidimo, ili da dođete da se vidimo, ili ja... Meni sada baš nije jednostavno da se ja tamo pajavam.
Karadžić Radovan:	Da.
Stanišić Jovica:	Zbog tu komšija tih i tako dalje...
Karadžić Radovan:	Da, da.
Stanišić Jovica:	Znate da mi nije teško, poleteo bi bilo gde sad' da se vidimo.
Karadžić Radovan:	Da, da.
Stanišić Jovica:	Nego jednostavno, ovaj, stvari su konplikovano vrlo.
Karadžić Radovan:	Aa mo.., mog...
Stanišić Jovica:	Bojim, bojim se lošeg raspleta, eto to.
Karadžić Radovan:	Da znam to, a dobro da li, da li oni znaju, da li oni dole ispod znaju, Ispod Brace?
Stanišić Jovica:	Pa ne može se to tako lako.., ovo će da dođe, ne da dođe, ja sam... Zaista je moguće bilo da kažem, ali to je nedovoljno ...
Karadžić Radovan:	Da.
Stanišić Jovica:	Morali bi to da se malo poradi i tako. Ali, ali, ali bi dobro bilo da.., Meni je žao što, što nisam bio tu.
Karadžić Radovan:	Ja sam bio, ja sam bio, kratko je tamo je bio jedan sastanak .
Stanišić Jovica:	...izuzetno je važno
Karadžić Radovan:	Ma znam toako, ako treba ja mogu.
Stanišić Jovica:	Možete da dođete recimo u utorak, jako bi dobro bilo, da ja sutra malo ovde vidim neke stvari a utorak bi bio pravi dan ili sreda.
Karadžić Radovan:	Koji utorak datumu?
Stanišić Jovica:	Sad, sad....
Karadžić Radovan:	Koji je utorak datum 21?
Stanišić Jovica:	Pravo da vam kažem ne znam.
Karadžić Radovan:	Ja mislim da je 21.
Stanišić Jovica:	Da.....
Karadžić Radovan:	Možda bih mogao.
Stanišić Jovica:	Jako bi to bilo važno.

Karadžić Radovan:	A ondah bi morao vjerovatno sutra veće, ali međutim.
Stanišić Jovica:	Ima neke stvari koje ne idu, koje ne idu kako treba.
Karadžić Radovan:	Da, da. Ma ne samo to ima dosta, mislim mora se potpuno predvidjeti svaka varijanta. A bio sam neki dan inače sa Babićem i sa ovim, sa Mićunovićem i sa ovima, dugo sam, dugo smo radili, pa smo onda išli u Patrijaršiju, u Sinod, u Sabor.
Stanišić Jovica:	Mhm
Karadžić Radovan:	Tamo su htjeli da napišu čak veoma, veom loše saopštenje.
Stanišić Jovica:	Hm
Karadžić Radovan:	Dosadašnje vlasti, pa smo mi to malo, ja sam to malo ublažio svojim govorom.
Stanišić Jovica:	Reci mi jeste vi bili sa onim ispod ovoga.
Karadžić Radovan:	Eee
Stanišić Jovica:	ste načinjali te teme i to?
Karadžić Radovan:	Mmmm , ispod Brace?
Stanišić Jovica:	Da.
Karadžić Radovan:	Ne, ne kratko sam bio kad je bio tamo sa, ovaj na sastanku kod, kod Kostića su bili svi ovi što su preostali.
Stanišić Jovica:	Jeste li bili s njim?
Karadžić Radovan:	Kratko sam bio 10 minuta, 10 minuta mislim da ne postoji uopšte uvid u kompletnu situaciju. Mislim da ne post..
Stanišić Jovica:	Znate šta, kad je ovo poč... kad je ono, pred ono pisanje ja sam bio tamo sa ovim iz Vlade i ...
Karadžić Radovan:	Da.
Stanišić Jovica:	Ja sam smog'o što kaže hrabrosti i snage pa rekao kakva je situacija.
Karadžić Radovan:	Da.
Stanišić Jovica:	Razumete?
Karadžić Radovan:	Da, da. Mi smo donijeli jedan zaključak da se on, on Babić i ja pojavimo kod Miloševića.
Stanišić Jovica:	I?
Karadžić Radovan:	Javno da, da, na konsultacije i da damo saopštenje o tome.
Stanišić Jovica:	Da.

Karadžić Radovan:	I da ta saopštenja, da u tom saopštenju kažemo da se u principu svi zalažemo za snage Ujedinjenih nacija, a da se traže dodatne garancije jer je promjenjena situacija zbog toga što je Hrvatska sada nezavisna, dobila, priznata nezavisnost i što se preudicira ishod, pošto i Njemačke izjave i Hrvatske izjave govore o tome da, da, da preudiciraju ishod političkog rješenja.
Stanišić Jovica:	Sećate se vi, šta sam vam ja govorio ovo, da to neće valjati.
Karadžić Radovan:	Ma pa dobro, ali dobro bi bilo da Tuđmanovci, mislim da ...
Stanišić Jovica:	E e e ali, sad bi kompletno strategiju trebalo promjeniti.
Karadžić Radovan:	Potpuno bi trebalo promjeniti.
Stanišić Jovica:	Potpuno, treba nova stvar, razumete?
Karadžić Radovan:	Da, nova....
Stanišić Jovica:	...treba obrnuti potpuno novu.
Karadžić Radovan:	Prije svega treba optužiti Evropsku Zajednicu da je ona suspendovala.
Stanišić Jovica:	Ne samo to, nego dići narod brate.
Karadžić Radovan:	Ma jasno, pa jasno.
Stanišić Jovica:	Dići narod, svoj narod koji, koji ovaj, znate vi kakav je to narod?
Karadžić Radovan:	Znam da, da, tu treba da se.
Stanišić Jovica:	I šta treba, razumete?
Karadžić Radovan:	Ne bude li on, bi' će neko drugi.
Stanišić Jovica:	Da.
Karadžić Radovan:	Biće neko drugi, to je van svake sumlje. Dobro onda ću ja gledati ako mognem ovaj, ako mognem sutra uveče, ako obezbjedim.
Stanišić Jovica:	Ja bi volio da to bude ovaj, da... Kako da vam kažem nikad nisam bio ovako zabrinut.
Karadžić Radovan:	Nisam ni ja nikad bio zabrinut, al' to je dobar znak, to znači da smo svjesni situacije.
Stanišić Jovica:	Da.
Karadžić Radovan:	Jer malo fali, dlaka fali da se sve, sve dobro završi.
Stanišić Jovica:	Ah i ja mislim.
Karadžić Radovan:	Dlaka fali. ali moraiu oni tamo znati da ie ovde sve

	ustalo na noge i da nema šanse da drugačije bude.
Stanišić Jovica:	Moraju da znaju da su ovde, da će ovde da.
Karadžić Radovan:	Da je bilo dosta.
Stanišić Jovica:	Da je bilo dosta, i da će da grune.
Karadžić Radovan:	Da je bilo dosta to moraju znati.
Stanišić Jovica:	Ne znaju da će da grune i onda ne znaju gde će da se to završi.
Karadžić Radovan:	Da, da, oni moraju znati da je bilo dosta.
Stanišić Jovica:dešavalo četrnaeste i drugih.
Karadžić Radovan:	Da, da. Da, da.
Stanišić Jovica:	Toga se plašim.
Karadžić Radovan:	Potpuno, potpuno smo saglasni.
Stanišić Jovica:	Toga se plašim i onda će, onda će bit totalni rat, razumete?
Karadžić Radovan:	Da, da. A jeste vidjeli kako ovaj dole radi u svojoj Skupštini?
Stanišić Jovica:	Pa to je., slušajte oni su, oni su... Ma morate da dođete, moramo da se vidimo! Ne vredi.
Karadžić Radovan:	A znam, džaba što nas dvojica pričamo, kad se mi potpuno slažemo.
Stanišić Jovica:	Da, da, da.
Karadžić Radovan:	Jer moramo da pričamo sa onima sa kojima se ne slažemo. Da im kažemo da to., Da moraju da razrade tri varijante.
Stanišić Jovica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Ne može se., da razradiš jednu varijantu, pa se nadaš daj Bože da ovo bude.
Stanišić Jovica:	Recite mi kako vam je supruga?
Karadžić Radovan:	Dobro je hvala, tu je.
Stanišić Jovica:	Dobro je jel'?
Karadžić Radovan:	Dobro, odlično.
Stanišić Jovica:	Hm, saradnici ovi dobro?
Karadžić Radovan:	Dobro, dobro, evo i sad u 6 imamo jedan savjet.
Stanišić Jovica:	Jel' tako?
Karadžić Radovan:	Mi radimo svaki dan, juče sam čitav dan radio., Ma kakav rudar je gospodin za mene. To smo osnivali, osnivali "Privrednik". pa smo onda neke druge stvari

	pripremili koje ću vam reći kad se vidimo, mi te moramo da pripremimo i tu isto tako, to znači onda bi morali ja doći sa Krajišnikom, tu bi morali da pripremimo neke stvari.
Stanišić Jovica:	Hmm
Karadžić Radovan:	Koje, koje bi munjevite bile, vrlo su jednostavne da se urade ali imaju, imaju ogromne efekte, ogromne efekte, fantastične efekte imaju. A lako ih je napraviti. Mislim pripremili smo božanstvene varijante.
Stanišić Jovica:	Svaka čast.
Karadžić Radovan:	Božanstvene varijante, nema ništa što smo propustili ako bude ovako biće ovako, ako bude ovako biće ovako. To moramo da radimo. Ne smijemo nikako da se oslonimo na jednu varijantu.
Stanišić Jovica:	Onda se čujemo recimo tamo u utoraki, nedjelju ili sredu.
Karadžić Radovan:	Ne, prije, prije u utorak. Sigurno, jer ja onda sutra veče ako bi uspio da, da nešto završim onda bi' ja mog'o sutra veče. Da bi smo sutra veče se vidjeli kasno ili prekosutra ujutru ili sutra veče mi, a prekosutra tamo.
Stanišić Jovica:	Dobro bi bili da, da to izvedete na način da ne budem, znate kako u inicijativi ja ne mogu. Razumete?
Karadžić Radovan:	Ne, ne, ja, ja, da, dobro.
Stanišić Jovica:	Razumete?
Karadžić Radovan:	Da, jasno. Ma evo i ja sam vas nazvo prvi
Stanišić Jovica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Prema tome. Ne moram lagaati.
Stanišić Jovica:	Da, dobro.
Karadžić Radovan:	Dobro dogovoreno.
Stanišić Jovica:	'Ajde prijatno.
Karadžić Radovan:	Prijatno.
Stanišić Jovica:	Zdravo, živeli.

Razgovor vođen dana 01.03.1992.godine
između Dukić Rajka i Karadžić Radovana

Dragan:	Je li Torlak Rajka?
Karadžić Radovan:	Ko? Ja. Ko je to?
Dragan:	Dragan.
Karadžić Radovan:	E, dajte mi Rajka.
Dragan:	Ko ga treba?
Karadžić Radovan:	Ra, Radovan.
Dragan:	Sačekajte samo trenutak.
Dukić Rajko:	Ja... ja.
Karadžić Radovan:	E, evo mi nešto razmatramo neka, vidi i ovo šta realno može da napravi, neka se nešto munjevito napravi.
Dukić Rajko:	Uh, ja bi napravio Radovane sve, ali sad zove Kalinić, čovek zgranut kaže; jebi ga do čega smo došli da nam pucaju u zastavu, evo Momo.
Karadžić Radovan:	'Ajde neka.
Dukić Rajko:	Momo Pejić me zove...
Karadžić Radovan:	Neka napravi.
Dukić Rajko:	..Čovek samo što ne plače, kaže dajmo ljudi sutra da dižemo. Dragan traži sutra ovde da se digne ovaj narod u Sarajevu kompletan da se ustane, da se....
Karadžić Radovan:	Nek se, nek se digne i nek se pripremi. Večeras nek zatvore sve.
Dukić Rajko:	P, f.
Karadžić Radovan:	Sve izlaze.
Dukić Rajko:	P, f, nema drugoga bolan.
Karadžić Radovan:	Nek zatvore sve izlaze.
Dukić Rajko:	Ne vredi više ovako.
Karadžić Radovan:	Nek, nek zovu i onoga Gvozdena na, nek mu nađu telefon, nek zovu Gvozdena i nek., sad ću ja reći ovim momcima ovde znaju li.
Dukić Rajko:	Može se on javiti ovdje, Gvozden.
Karadžić Radovan:	Pa ja se nadam, a ovaj...
Dukić Rajko:	Nek se javi meni ovdje.

Karadžić Radovan:	A, ovaj kako se zove Dragana treba zvati Bojića, on, on može da stupi u kontakt. Nek se to zatvori, bolje da se tako završi nego da norod sam krene.
Dukić Rajko:	Dobro, dogovoreno.
Karadžić Radovan:	Neka to bude munjevito i ima da...
Dukić Rajko:	Dobro.
Karadžić Radovan:	..Svi izlazimo.
Dukić Rajko:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Svi izlazimo tu.
Dukić Rajko:	Dobro, dogovoreno.
Karadžić Radovan:	Zdravo, prijatno
Dukić Rajko:	Zdravo, prijatno.

Razgovor vođen dana 02.03.1992.godine
između Karadžić Radovana i Dukić Rajka

Dukić Rajko:	Molim.
Karadžić Radovan:	Halo.
Dukić Rajko:	Ja.
Karadžić Radovan:	Radovan, ko je?
Dukić Rajko:	Rajko je ovde.
Karadžić Radovan:	E, v, vi ste Rajko, je li?
Dukić Rajko:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Evo, Đole je zvao do sada sjedište, pa su mu dali ovaj broj.
Dukić Rajko:	Pa mi smo prešli ovde i mislim da je bolje, sigurnije, bezbednije i...
Karadžić Radovan:	Aha.
Dukić Rajko:	Bolje funkcionišemo odavde.
Karadžić Radovan:	Dobro. Kakvo je stanje?
Dukić Rajko:	Ovaj, tu smo uglavnom svi na okupa ima nas puno. Pa mislimo da je dobra situacija. Vi znate da je jedan čovek nastrad'o.
Karadžić Radovan:	Naš čovek u svatovima, je li tako?
Dukić Rajko:	Ne, ne a na barikadi je pogin'o.
Karadžić Radovan:	Njihov je li?
Dukić Rajko:	Naš čovjek.
Karadžić Radovan:	A gdje?
Dukić Rajko:	Tu kod Pafalića.
Karadžić Radovan:	A.
Dukić Rajko:	Na Pofalića.
Karadžić Radovan:	A zar i dole ima barikada?
Dukić Rajko:	Da, da.
Karadžić Radovan:	U gradu samom.
Dukić Rajko:	Da, da, da. Sve je to presječeno, sve držimo.
Karadžić Radovan:	Molim.
Dukić Rajko:	Ma sve je blokirano.

Karadžić Radovan:	Da, da. Dobro, a šta se, šta je gore prema Palama i u
Dukić Rajko:	Sve je uredu, sve je uredu. Držimo sve pod kontrolom. Razmatramo neke tu druge mogućnosti, malo smo zakasnili vezano za radio televiziju, ali ćemo nešto napraviti.
Karadžić Radovan:	Aha.
Dukić Rajko:	Uglavnom do sada je sve uredu. Ima dovoljno sastava. Obavešten naši ovi načelnici centara na terenu.
Karadžić Radovan:	Odlično.
Dukić Rajko:	Teren je kompletan obavešten instruiran, ljudi se javljaju.
Karadžić Radovan:	Odlično.
Dukić Rajko:	Drži se sve ovde pod kontrolom, mi smo tu evo Mićo, Vito, Radić, Jovo i tako dalje Biljana je bila tu, otišla sad u Predsjedništvo. Imali smo kontakt sa armijom i tako.
Karadžić Radovan:	Dobro, odlično samo to treba sad čvrsto držati i izvesti na čistinu potpuno.
Dukić Rajko:	Nema govora mi ne odsupamo od ovoga.
Karadžić Radovan:	Potpuno treba izvest na čistinu.
Dukić Rajko:	Sarajevo je u blokadi, kompletno.
Karadžić Radovan:	Odlično, dobro. Onda ćemo se sutra, ujutro ću ja opet zvati prije.....
Dukić Rajko:	Pa, mi smo tu cijelo vrijeme.
Karadžić Radovan:	E hvala vam.
Dukić Rajko:	Da se čujemo.
Karadžić Radovan:	Prijatno.
Dukić Rajko:	Doviđenja

Razgovor vođen dana 06.04.1992.godine
između Karadžić Radovana i NN muške osobe

NN muška osoba:	Molim.
Karadžić Radovan:	'Alo.
NN muška osoba:	Dobar dan. Kako ste?
Karadžić Radovan:	Dobar dan. Nešto nas prekinulo.
NN muška osoba:	Ma mo..., moguće da oni to.
Karadžić Radovan:	Jeste li dobro?
NN muška osoba:	Jesam.
Karadžić Radovan:	Držite li sve pod kontrolom tamo?
NN muška osoba:	Pa držim.
Karadžić Radovan:	Ko kontrolišete petlju?
NN muška osoba:	H, o, odozdo?
Karadžić Radovan:	Da.
NN muška osoba:	HOS.
Karadžić Radovan:	Gdje u kom djelu?
NN muška osoba:	Između, između Stupa i petlje.
Karadžić Radovan:	Aha. Između Stupa i petlje.
NN muška osoba:	Jes.
Karadžić Radovan:	Je li sigurno da se pređe iz Rajlovca ovamo, nije?
NN muška osoba:	Do, do ovamo.
Karadžić Radovan:	Da.
NN muška osoba:	Može se proći. Al' da idete na aaa... Hoćete li da pošaljem ja čovjeka?
Karadžić Radovan:	Hm, hm, evo hoćete li da zovete na, na brojeve neke, pa da.
NN muška osoba:	Da, da, da.
Karadžić Radovan:	Trebao bi ih dovest u školu pa onda pronijeti gore na Pale. Trebao bi sav štab da se okupi na Palama gore..
NN muška osoba:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Ovaj. On je sada znate na koga mislim na.
NN muška osoba:	Da.
Karadžić Radovan:	467-376

NN muška osoba:	Dobro.
Karadžić Radovan:	I 468-321 ja mislim 324 ili je 321
NN muška osoba:	Dobro.
Karadžić Radovan:	A ja ću ga sad' prvo zvati da porazgovaram s njim, pa ću onda ovaj. A recite mi ko, ko kontroliše Dobrinju?
NN muška osoba:	U ovom momentu samo na dva pinkta oni imaju rezervni sastav policije, a inače mi, tu smo.
Karadžić Radovan:	Dobro.
NN muška osoba:	Ništa oni tu ne mogu. Mi imamo koridor direkt.
Karadžić Radovan:	Imamo koridor, jel'?
NN muška osoba:	Ima, ima, ima.
Karadžić Radovan:	Dobro trebo bi taj koridor ojačati. A recite mi ovo, možete li, imate li sa Radićem i sa Ratkom, i sa ovim dole Kičunovićem(?) vezu?
NN muška osoba:	Sa, dole je ovaj mali Kovač.
Karadžić Radovan:	A Kovač, drži.....
NN muška osoba:	Jest, jest, sa njim je.....
Karadžić Radovan:	Jer juče, sinoć su napadali Lužane ovi Sokolović kolonije.
NN muška osoba:	Pokušali su nešto, ali odbijeni su bili tu, to smo završili. Jeste li dobili ovaj broj telefona gdje treba da se javite?
Karadžić Radovan:	Koji, na, za Kanadu?
NN muška osoba:	Da.
Karadžić Radovan:	U Kanadskoj ambasadi, je li?
NN muška osoba:	Ja.
Karadžić Radovan:	Jesam, jesam.
NN muška osoba:	Odlično.
Karadžić Radovan:	Dobro, sad' sam razgovarao. Dobro a recite mi ovo.
NN muška osoba:	Ja.
Karadžić Radovan:	Ovaj, trebao bi, čuje se da bi iz Konjica mogli da pođu, da pođu HOS-ovci i neko drugi. Drugo zovite molim vas sve okolo neka se stopostotno zatvori grad nikakvi autobusi više ne smiju dolaziti. Ovo je sve Alija smislio.
NN muška osoba:	Da, da ovo je smišljeno. Pa ja sam to digo već sam govorio Ioii. ia sam dao Ioiu iutros za Hadžić. da

	Hadžiću pomogne i da on bude sa Ratkom tamo.
Karadžić Radovan:	Ma ne smije proći ništa ni iz Semizovca ni, ni iz, iz ovoga Ilijaša otuda.
NN muška osoba:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Ali mora na Krivoglavcima, moraju ih stopostotno zaustaviti. Nijedan autobus više ne smije ući u grad.
NN muška osoba:	Dobro.
Karadžić Radovan:	To sam reko i Kukanjcu i sad zapamti moram...
NN muška osoba:	Oni, oni će ići onaj, oni će u pet sati krenuti svi gore na, na Vraca.
Karadžić Radovan:	Aha.
NN muška osoba:	Ovi.
Karadžić Radovan:	Ovi.
NN muška osoba:	Jer smo dobili, mi smo uhvatili preko ovaj, preko taksi veza ovi, taksista će biti negdje oko sedamstotina koji će pratiti taj skup i svi će to krenuće to ćutere gore na, na Vraca sve.
Karadžić Radovan:	Sve, svi će biti pobijeni.
NN muška osoba:	Pa ja, najvjerovatnije, da im se to, ja sam 'tio sa ovim našim prijateljem da zvanično saopštenje se kaže. Da se upozorava slučajno da takve agresije neće proći. Da im se kaže da, da ti ljudi ne idu bez veze. Da posle se oni ne pravdaju da su oni u pravu. Njima je rečeno da ne mogu ići.
Karadžić Radovan:	Svi će biti pobijeni, to se ne smije, to se ne smije, to se ne može dozvoliti, to neka ne pokušavaju. Neka ne pokušavaju da ulaze u srpsko, kompletno i za sve ove mase, oni drže kompletnu mobilizaciju muslimanskog stanovništva.
NN muška osoba:	Da i, i, ubacili su, ubacili su unutra svojih ljudi imamo podataka da, da je pola ovdje ljudi naoružano ovim skupom.
Karadžić Radovan:	Da, da, pa jasno, to je naoružano sve. To je sve aa scenarij koji ne smije da prođe.
NN muška osoba:	Ne može oni ne mogu nikako, sad' neće moći proći Boga mi će biti onda ljesa, jer oni sad koriste jedan drugi, ubijaju nam ljude onako iz čista mira. Dođu i ubiju čovjeka znate. Imamo tu na Dobrinji, na Vojničkom polju i...

Karadžić Radovan:	Da.
NN muška osoba:	U dva ulaza, jednostavno nalete i pobiju ljude.
Karadžić Radovan:	Da, da.
NN muška osoba:	Znate?
Karadžić Radovan:	Dobro.
NN muška osoba:	To je strašno.
Karadžić Radovan:	Dobro to ovaj, vidite da nek', nek' se zatvore Hadžići, nek' se zatvori Iliđa odnosno dole.
NN muška osoba:	Da, da evo sad ću ja odmah to.
Karadžić Radovan:	Aha.
NN muška osoba:	Odma ću ja to, a da ovo od.., sad' ću se dogovoriti' sa ovim, pa ću onda ovaj ovo koordinirati'.., ovo da se tamo prebaci neko do vas da vidi to.
Karadžić Radovan:	Aha.
NN muška osoba:	Dogovoreno.
Karadžić Radovan:	Dobro, dobro, a, ovaj, d.., do.., treb'o bi do škole da mog.., mogu a onda bi bili dalje ovaj.
NN muška osoba:	Može, može, može.
Karadžić Radovan:	'Ajde sad' ću ih ja zovnut', a onda vi posle toga zovnite.
NN muška osoba:	Može šefe. Živili.

Razgovor vođen dana 18.04.1992.godine
Između Karadžić Radovana i Stanišić Miće

Karadžić Radovan:	Radovan, dobarveče.
NN ženska osoba:	E, dobro veče. Radmila, izvolite.
Karadžić Radovan:	Možete li mi dati Miću malo?
NN ženska osoba:	Evo momenat samo.
Stanišić Mićo:	Da.
Karadžić Radovan:	E, Mićo, Radovan je.
Stanišić Mićo:	Recite?
Karadžić Radovan:	Ovaj e, izgubila se jedna patrola, jedan, jedan tim Evropskih posmatrača.
Stanišić Mićo:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Juče su bili na Palama i kažu da je bilo vrlo uspješno i konstruktivno i tako dalje.
Stanišić Mićo:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Danas su pošli opet da se vide s tim Paljanima, pa onda da produže za Višegrad.
Stanišić Mićo:	Dobro.
Karadžić Radovan:	Znate li vi, imate li svoju vezu, možete li popratiti šta je bilo s njima?
Stanišić Mićo:	Evo sad ćemo vidjeti na Pala, na našim prostorima sigurna im je garancija bila. Jutros su tražili, obezbjeđen im je prolaz na Bruscu. To znam i ne znam tamo ako su prema Višegradu krenuli više dole njihovo ono, Ustiprača.
Karadžić Radovan:	Da.
Stanišić Mićo:	Šta ja znam.
Karadžić Radovan:	Aha.
Stanišić Mićo:	Ustikolina tamo je žestoko stanje.
Karadžić Radovan:	Je li?
Stanišić Mićo:	Jest' Boga mi, okupljaju se na Ustikolini gore. Imamo dobrih podataka tu.
Karadžić Radovan:	E, a, e, znaju li ovi naši ljudi Fočaci?
Stanišić Mićo:	H, znaju, znaju, javljeno im je.

Karadžić Radovan:	Gdje će da udare oni?
Stanišić Mićo:	H, oni se odtud pomjeraju prema Sarajevu, čini mi se, Boga mi.
Karadžić Radovan:	Prema Sarajevu?
Stanišić Mićo:	Pa normalno.
Karadžić Radovan:	Kuda oni mogu, preko Pala jel'?
Stanišić Mićo:	Jest, dole Renovica.
Karadžić Radovan:	Aha. Pa nećemo ih pustit na Pale, valda?
Stanišić Mićo:	Pa neće imat uspjeha, ali njih sila goni. Oni napustaju odtud i povlače se. Oružje im stiže preko Konjica dole Igmana, Trnova, Delijaša i dolazi u Ustikolinu tamo.
Karadžić Radovan:	U Ustikolinu jel'?
Stanišić Mićo:	I to, i to dobro naoružanje.
Karadžić Radovan:	A kako ovaj, onda se neće oni povlačit oni će gore nešto na Palama ili idu na Sarajevo?
Stanišić Mićo:	Ja oni će prema vamo.
Karadžić Radovan:	S tim oružjem?
Stanišić Mićo:	Molim?
Karadžić Radovan:	Sa tim oružjem?
Stanišić Mićo:	Ja, ja.
Karadžić Radovan:	Šta je Ustikolina?
Stanišić Mićo:	Šta kažete?
Karadžić Radovan:	Samo momenat. Prema Foči, da. Nikola misli da će se, da se oni spremaju za Foču. A dobro, šta od oružja stiže?
Stanišić Mićo:	Sve.
Karadžić Radovan:	A kako nismo mogli negdje spriječit to?
Stanišić Mićo:	Pa ne, idu sve svojom linijom. Ima negdje gdje je bilo sporno, prokopali su oko kilometar puta.
Karadžić Radovan:	Aha.
Stanišić Mićo:	Tako da sve svojom teritorijom idu.
Karadžić Radovan:	Aha.
Stanišić Mićo:	A dobro znaju ovi gore obavjestio sam ih pa nešto će poduzeti.
Karadžić Radovan:	Dobro trebalo bi negdje presjeći taj lanac.
Stanišić Mićo:	Jest, ima isto u Visokom kamion raketa ovdje za, za Švrakino selo.

Karadžić Radovan:	Aha.....
Stanišić Mićo:	Al ne može da prođe pa smo iz mjesta Ilijaša samo gore....
Karadžić Radovan:	Da raketiraju i Hadžiće, izvjestit da ne krenu preko, prema Kiseljaku.
Stanišić Mićo:	Da, da.
Karadžić Radovan:	I ovdje Ilidžu i sve to treba obavjestit ... (dolazi do prekida).

Razgovor vođen dana 21.04.1992.godine
između Mandić Momčila i Igora

Mandić Momčilo:	Momo je, ko je?
Igor:	Igor.
Mandić Momčilo:	Igore, šta ima?
Igor:	Jebeno. Tuku nas jebi ga.
Mandić Momčilo:	Ko vas tuku..., tuče?
Igor:	Pa jebi ga, gore sad, eno minobacač nakav pogodio paviljon 10, pa snajperi jebi ga.
Mandić Momčilo:	A reci mi, dole su onaj, bolan reče mi neki Šešeljevi momci u okruženju, kod "Palme". Pa može li im se pomoći? Spustio dole neki naši teritorijalci to, reci tamo, prenesi da se ljudi izvuku jebi ga. Sad' zove Šešelj iz Beograda.
Igor:	Aha. Pa to od onog vremena .. jel'?
Mandić Momčilo:	Ja.
Igor:	Ne znam evo ja ću vidjeti evo ovdje sa Karišikom.
Mandić Momčilo:	Prenesi Kari... Je li Mićo dole?
Igor:	Nije. Koji Mićo, Stanišić?
Mandić Momčilo:	Ja.
Igor:	Ma nije. Nema niko ba.
Mandić Momčilo:	Kako nema niko?
Igor:	Pa dole su po terenu, šta ja znam.
Mandić Momčilo:	Po terenu su jel'?
Igor:	Ja.
Mandić Momčilo:	Daj molim te nek' im se prenese, nek' ih malo osili, ako ništa onaj, pa dokle su naši došli?
Igor:	Ma povlače se.
Mandić Momčilo:	Povlače se jel'?
Igor:	Kolko ja imam informaciju, opet ti kažem.
Mandić Momčilo:	Pa dokle su povlačili se?
Igor:	Šta ja znam jebi ga. Ne znam.
Mandić Momčilo:	Daj prenesi, molim te.
Igor:	Evo vidje' ću ja sa Karišikom.

Mandić Momčilo:	Da se samo ljudi izvuku
Igor:	Ja, ja, ja, ja.
Mandić Momčilo:
Igor:	Brne je ranjen isto.
Mandić Momčilo:	Brno jel'?
Igor:	Al' odma čim je kren'o valjda pogodio ga.. metak, znaš?
Mandić Momčilo:	Aha.
Igor:	Ma nema njih bolan, deset jedan'est.
Mandić Momčilo:	Šta?
Igor:	Pa deset jedan'est njih ima, nema više.
Mandić Momčilo:	Pa dobro, pet – deset ljudi.
Igor:	Dobro, vidjet ću ja sa Karišikom, reć'u mu ja to.
Mandić Momčilo:	Nek' se vidi molim te. Nemojte onda tu.., samo ovi.., Karišik tu neka bude u pripravnosti i nek' tu.., pa zar ne može odatle sa tim trocijevnimElektroprivredu sravniti jebem im mater usta?
Igor:	Ma eno gađaju non stop jebi ga, ali imaju punktova puno, pa ima Ekonomska škola, Elektroprivreda, Socijalno, šta ja znam. Sad' su Ekonomsku školu isto zauzeli tamo jebi ga.
Mandić Momčilo:	Ko?
Igor:	Zelene beretke.
Mandić Momčilo:	Ekonomsku školu jel'?
Igor:	Aha. Jebi ga.
Mandić Momčilo:	Pa ko je to isplanir'o tako? Je li vamo ...
Igor: 0324-9692	To su oni na vrat na nos krenuli. Eto, bez prave procjene, bez ičega. Računali su tristo ljudi, došlo pedeset se odazvalo. Eto.
Mandić Momčilo:	A u pičku materinu. A reci mi onaj, Zlatište, šta je s njim? Jel' dirato uopšte?
Igor:	Ma nije dirato jebi ga, ja sam sinoć ček'o gore, kad smo razgovarali k'o ljudi prvo oslobodite Zlatište, imate i za pomoć i za.., i za.., i za povlačenje jebo te. Oni kontaju kako će bolnicu osvojiti. Sve veliki u pičku materinu.
Mandić Momčilo:	Dobro, daj molim te.., to prenosi, ako je moguće to da se završi.
Igor:	Evo sad ću vidjeti ja...
Mandić Momčilo:	Da neostanu u okruženju.

Igor:	Dobro.
Mandić Momčilo:	Kod "Palme".
Igor:	Dobro.

Razgovor vođen dana 21.04.1992.godine
između Dučić Kaća i Gavrilović Branislava

Milenković:	Molim.
Dučić Kaća:	Kaća iz Srne, Kaća Dučić. Ne znam sada s kim razgovaram.
Milenković:	S Milenkovićem.
Dučić Kaća:	S Milenkovićem. Razgovarala sam sa Vojislavom Šešeljem, on traži da hitno izvučete njegove iz Sarajeva. U koliko ne izvučete on će sve svoje povući iz Hercegovine, Krajine i novo slati neće iz
Milenković:	Samo malo molim vas.
Dučić Kaća:	Da.
Milenković:	Samo malo.
Dučić Kaća:	(obraća se nekome u prostoriji u kojoj se ona nalazi pa kaže: Željko, možeš mi napraviti one memorandume? Ne, ne, ne.)
Gavrilović Branislav:	Dobar dan.
Dučić Kaća:	Dobar dan.
Gavrilović Branislav:	Ovdje Branislav Gavrilović,
Dučić Kaća:	E Branislave zdravo, Kaća ovaj Dučić, ja sam sad' razgovarala sa Vojom.
Gavrilović Branislav:	Da.
Dučić Kaća:	I reci mi kako .., ovako mi je on preneo, u koliko ovi ne izvuku...
Gavrilović Branislav:	Da.
Dučić Kaća:	...ovaj te svoje...
Gavrilović Branislav:	Da.
Dučić Kaća:	...da će on sve svoje snage povući iz cele Bosne i Hercegovine i slati nove neće. Reci mi kako stoji stvar?
Gavrilović Branislav:	Dole su još u gradu.
Dučić Kaća:	Ha?
Gavrilović Branislav:	Dole su još u gradu, ja sam ranjen pa ne mogu da siđem dole.
Dučić Kaća:	Znam da si ranjen ali

Gavrilović Branislav: dole je ne smijem ti preko telefona reći gde sam.
Dučić Kaća:	Znam, znam.(čuje se neko biranje broja) A reci mi ovaj, je li tako loša stvar sa njima?
Gavrilović Branislav:	Evo sad' je neka pomoć otišla, neki su otišli dobrovoljci da ih izvuku a...
Dučić Kaća:	Aha, aha.
Gavrilović Branislav:	Do sad' je bilo loše.
Dučić Kaća:	Aha. Znači malo se poboljšava?
Gavrilović Branislav:	Daj Bože, mislim klasična je izdaja ovo bilo sada, gdje smo išli.
Dučić Kaća:	Ja sam odmah to jutros rekla.
Gavrilović Branislav:	Ali naučili smo.
Dučić Kaća:	Odmah jutros kad sam čula ja sam i Voji, kaže nije konfuzija, ma nego kakva konfuzija.
Gavrilović Branislav:	Nije, nije, ovo je klasična izdaja bila ...
Dučić Kaća:	Odma sam ja ...
Gavrilović Branislav:	... poslije sam sa nekim ljudima razgovarao u vezi toga, viđenijim ljudima sa ovog kraja i tim mještanima koji dole stanuju jer smo mi naletili na to, svi kažu da i ti snajperisti tu nisu bili, ništa nije bilo juče.
Dučić Kaća:	Jel' da?
Gavrilović Branislav: stavljen jutros.
Dučić Kaća:	To sam ja odmah jutros kad sam čula, kad sam u hotelu kad mi je rekla ovaj, odmah sam ja rekla to je to, odmah sam s Vojom razgovarala, kaže on to je kao konfuzija, ma kakva reko' ne može to, po tome kako je sve ispalo ne može biti.
Gavrilović Branislav:	Ma kakva konfuzija!
Dučić Kaća:	Reci mi šta se još može ovde poduzeti da ja samo to, vrtim telefone priču, tako?
Gavrilović Branislav:	Da vam pravo kažem ...
Dučić Kaća:	Imate li kakav predlog?
Gavrilović Branislav:	Predlog?
Dučić Kaća:	Aha.
Gavrilović Branislav:	Pa ne bih to preko telefona da vam pravo kažem, ovo je stvarno klasična izdaja.
Dučić Kaća:	Da, da, da.

Gavrilović Branislav:	Pa ne treba ništa preduzimati, pokušaćemo da se izvuku.
Dučić Kaća:	Ehe, to, vi samo izvucite te vaše.
Gavrilović Branislav:	Pokuša' ćemo, ima dole., još je ostalo naših ljudi sa ovog područja.
Dučić Kaća:	Pita mene koji je broj, ja kažem osamn'est.
Gavrilović Branislav:	Ja.
Dučić Kaća:	Jesam dobro rekla?
Gavrilović Branislav:	Osamn'est?
Dučić Kaća:	Ja.
Gavrilović Branislav:	Da, da.
Dučić Kaća:	Aha, rekla sam ja to, ovaj, znači onda ja da njemu javim da je to.
Gavrilović Branislav:	Javi, javi, samo reci da je izdaja ništa više, da smo naučeni.
Dučić Kaća:	Aha, aha. A mene inače možeš dobiti na 783-216, ako me trenutno nema ostavi poruku. Evo došla je i Dragica.
Gavrilović Branislav:	783-216.
Dučić Kaća:	Aha.
Gavrilović Branislav:	Dragica došla jel'?
Dučić Kaća:	Aha. (obraća se nekome u prostoriji u kojoj se ona nalazi)Šta ti treba? Ništa, jel'? Evo sad ću ja sa njim razgovarati, a ti meni možeš na ovaj telefon ako ti šta treba i tako.
Gavrilović Branislav:	Dobro, dobro.
Dučić Kaća:	'Ajde.
Gavrilović Branislav:	Prijatno.
Dučić Kaća:	Zdravo.
Gavrilović Branislav:	Živeli.

Razgovor vođen dana 21.04.1992.godine
između Dučić Kaća i Ninković Radomira

Ninković Radomir:	Molim.
Dučić Kaća:	Halo.
Ninković Radomir:	Da.
Dučić Kaća:	Da li je Ninković tu?
Ninković Radomir:	Jesam.
Dučić Kaća:	A jesi ti Ninković?
Ninković Radomir:	Jesam.
Dučić Kaća:	Kaća.
Ninković Radomir:	E.
Dučić Kaća:	Slušaj.
Ninković Radomir:	Ja.
Dučić Kaća:	Reci mi ovaj, kako stoji stvar sa onim Vojinima tamo u gradu?
Ninković Radomir:	S kim?
Dučić Kaća:	Sa Vojinima. Sa ovim radikalima?
Ninković Radomir:	Ma ne znam brate.
Dučić Kaća:	Znaš šta je on sada poručio?
Ninković Radomir:	Šta?
Dučić Kaća:	U koliko ih ne izvuku..
Ninković Radomir:	Ja.
Dučić Kaća:	Sve će svoje snage povući sa svih položaja u celoj Bosni, nove slati neće.
Ninković Radomir:	Pa šta ja tu imam onaj, Kaća draga.
Dučić Kaća:	Pa ne mogu ja da ti kažem, ne mogu da dođem do Karadžića da mu to kažem, da, da, ili da se naredi da se ljudi izvuku ili kažem ti, on je to rekao. A ti znaš, on će ostat' pri reći.
Ninković Radomir:	Ama ne znam ja to brate Ka.., onaj Kaća draga ništa.
Dučić Kaća:	Daj mi kome recimo mogu to da prenesem.
Ninković Radomir:	Pa tamo prenesi, zovi 655-619.
Dučić Kaća:	Dobro, hvala ti.

Ninković Radomir:	Hajde.
Dučić Kaća:	Koga tamo da tražim?
Ninković Radomir:	Ne znam, ko ti se javi.
Dučić Kaća:	Dobro, hvala. Zdravo.

0324-9704

Razgovor vođen u aprilu 1992.godine
između Ilije i Ristić Radeta

Ristić Rade:	Molim.
Ilija:	Dobar dan.
Ristić Rade:	Dobar dan.
Ilija:	Je li štab Vojkovići?
Ristić Rade:	Jeste.
Ilija:	E štab Novo Sarajevo. Ilija, ko je?
Ristić Rade:	Rade Ristić iz Vojkovića.
Ilija:	Reci mi šta ima kod vas, kakvo je stanje?
Ristić Rade:	Pa tuku nam Ilidžu dole jebi ga.
Ilija:	Je li još traje to?
Ristić Rade:	Ma jašta radi, navalili su nam na Ilidžu opasno.
Ilija:	Čuj majku im, to ovi iz Sokolović kolonije, jel'?
Ristić Rade:	Aha.
Ilija:	Aha, aha. Pa šta je, ima li gubitaka, kako je?
Ristić Rade:	Ma ima nešto dole po Ilidži jebi ga, desetak ja mislim.
Ilija:	Mrtvih?
Ristić Rade:	Ja.
Ilija:	Pa jesu naši?
Ristić Rade:	Ma jašta su, jebi ga.
Ilija:	Ozbiljno?
Ristić Rade:	Tako su nam javili, jebi ga.
Ilija:	U jeb'o te Bog. Pa reci mi kako uzvraćaju ovi naši, jesu li odstupili, ne daju se?
Ristić Rade:	Pa ne daju se ali i mi odavde tučemo, jebi ga.
Ilija:	Piči te jebo ga Bog, piči te im s leđa, to treba te obavezno.
Ristić Rade:	Tučemo jebi ga samo što ne možemo s ovim pješadijskim ništa uraditi.
Ilija:	Pa ima te li one minobacače?
Ristić Rade:	Ima nešto, tučemo jebi ga.
Ilija:	Udri te, jebi im mater tamo, šta.
Ristić Rade:	Kako je kod vas gore?

Ilija:	Juče smo imali cijeli dan, bolan ovi' okršaja, imali smo baš, pa onda oni sinoć nam uzvratili tamo sa Širokače, to je bilo pošlo, krenulo masovno Bog te jeb'o.
Ristić Rade:	Čuo sam bio jebi ga, mi smo odavde bili za jutros spremili bili ekipu.
Ilija:	Čovječe to je bilo krenulo Bog te jebo, ušli tamo, zarobili ljude, popalili kuća, zarobili nam ljudi tamo, žena nekih, to je haos bio Bog te jebo.
Ristić Rade:	Tamo kod ćifutskog groblja, jel'?
Ilija:	Ma jebi ga, stigli su nam i ovi momci iz Beograda, ovi, Brne, Šešeljevci ovi stigli su.
Ristić Rade:	Čuo sam.
Ilija:	Ma ja. Tako da ovaj, ali iznenada su ovi bili krenuli tako da, ma vraćeni su odma', to je polomljeno tamo, onda ovi, ova grupa jedna otišla ovih Šešeljevaca tamo ih vratila, stjerala ih sto metara preko tamo.
Ristić Rade:	Ja, ja.
Ilija:	Jebi im mater, treba to nadići napraviti, stjerati u čaršiju, granatama slomiti i zdravo.
Ristić Rade:	Ma jašta radi...
Ilija:	Ma nema to čekanja više bolan, to možemo uraditi za dan, možemo sve to srediti.
Ristić Rade:	Pa što ne uradimo više?
Ilija:	Pa svi to trebamo uraditi, jebi ga zajednički.
Ristić Rade:	Svi svi, jebi ga, tačno tako. Mi smo bili ekipu spremili jutros za pola četiri i jebi ga udare nam odozdo jebi ga.
Ilija:	Ja, ja, pa dobro, šta ćeš. Jebi ga, daj vidi te, pomozi te ljudima na Ilidži Bog te jebo, moramo se pomagati.
Ristić Rade:	Pa evo pomažemo jebi ga.
Ilija:	Ja.
Ristić Rade:	Ne znam ko, jesul' se čuli oni s vama odozdo sa Ilidže, znaš?
Ilija:	Pa ne znam jutros je li, razgovarao je ja mislim ovaj komandant naš, nego onaj, Pale su vam sinoć pomogle pravo ... (prekid tonskog zapisa)

Razgovor vođen dana 29.12.1991godine
između Karadžić Radovan i Stanišić Jovica

Karadžić Radovan:	E, kako ste?
Stanišić Jovica:	Doktore!
Karadžić Radovan:	Evo ja ovog časa sam zvao kod ministra...
Stanišić Jovica:	E, eh, ...
Karadžić Radovan:	Samo minutu, samo minutu da vidim nešto Džim Nudi je bio ovdje pa da vidim kako su prikazali.
Stanišić Jovica:	Aha.
Karadžić Radovan:	Gdje ste vi sada?
Stanišić Jovica:	U ministarstvu.
Karadžić Radovan:	Aha. Samo minutu, evo ga kod mene.
Stanišić Jovica:	Dobro, dobro, sačekaju ja.
Karadžić Radovan:	Ovaj treb'o bi tamo zovnuti da, da li bi ja mog'o jedan specijal, nije zasp'o, nije?
Stanišić Jovica:	On je naš čovek.
Karadžić Radovan:	Molim.
Stanišić Jovica:	Ono jutros je naš čovek javljao.
Karadžić Radovan:	Aha.
Stanišić Jovica:	Da mu obezbedim jedan prolaz potpuni do, do institucije gde to treba završi, međutim, on se posle nije javio ja sam mu rekao.
Karadžić Radovan:	Aha.
Stanišić Jovica:	Ako mu to još potrebno.
Karadžić Radovan:	Da.
Stanišić Jovica:	Da u ponedeljak ujutro rano ode na adresu i da završi pos'o, znači nema nikakvih problema.
Karadžić Radovan:	Aha. Dobro, dobro.
Stanišić Jovica:	Tako da znate. To sam hteo samo da vam kažem.
Karadžić Radovan:	Dobro. Dobro. Ja bi treb'o, ja sam tražio faks od tamo kod, kod kuće.
Stanišić Jovica:	Aha.
Karadžić Radovan:	Da mu pošaljem večeras nešto, a sutra ću mu poslati drugo šta je, što kad ja prestajem.
Stanišić Jovica:	Aha.

Karadžić Radovan:	A, ovaj, nešto, ovaj...
Stanišić Jovica:	Dal' ima on kući?
Karadžić Radovan:	Faks.
Stanišić Jovica:	Da.
Karadžić Radovan:	Šef.
Stanišić Jovica:	Da, da.
Karadžić Radovan:	Zar nema.
Stanišić Jovica:	Ja mislim da on to ne...
Karadžić Radovan:	Nema kući, jel'?
Stanišić Jovica:	Ne.
Karadžić Radovan:	Ništa, onda ću mu poslati na, na ovaj, poslaću mu sad na Mirino a, jel' Mira ostavlja uključeno, ostavlja?
Stanišić Jovica:	Ja mislim da.
Karadžić Radovan:	Dobro poslaću sad na Mirino, pa ću onda, ovaj, pa ću onda ujutro mu poslat' popravljeni.
Stanišić Jovica:	Dobro. Kako ste vi?
Karadžić Radovan:	Dobro je, dobro je. Hvala Bogu, dobro je.
Stanišić Jovica:	Dobro je, je li?
Karadžić Radovan:	Radim čitav dan, bio Mudi ovdje, pa još neke druge stvari i tako.
Stanišić Jovica:	Aha.
Karadžić Radovan:	Pripremam ovu konvenciju, ovo trećega.
Stanišić Jovica:	Aha.
Karadžić Radovan:	To će bit' ja mislim dobro.
Stanišić Jovica:	Dobro, jel'?
Karadžić Radovan:	Da, da.
Stanišić Jovica:	Dobro. Je li dolazite onda kad, gotov pos'o, jel'?
Karadžić Radovan:	Drugog vjerovatno uveče, ne vjerujem da ću prije.
Stanišić Jovica:	Dobro. Dobro.
Karadžić Radovan:	Ne vjerujem da ću prije ako se ne čujemo, a mislim da ćemo se čuti.
Stanišić Jovica:	Čućemo se, čećemo se doktore.
Karadžić Radovan:	Da, da važi.
Stanišić Jovica:	E hvala prijatno.
Karadžić Radovan:	'Ajde prijatno.
Stanišić Jovica:	Živili zdravo.

Razgovor vođen u aprilu 1992.godine
između Milinkovića i Ilije, a zatim između Milinkovića i Mome

Milinković:	Daj mi Momu.
NN ženska osoba:	Momo nije tu, ko ga treba?
Milinković:	Milinković, Iliju mi daj.
NN ženska osoba:	Evo samo malo.
Ilija:	Molim!
Milinković:	Momo!
Ilija:	E, Ilija je Milenkoviću.
Milinković:	Gdje Momo?
Ilija:	Iziš'o je vani tamo, ima obaveza.
Milinković:	Slušaj.
Ilija:	Ja.
Milinković: je ranjen, je ranjen.
Ilija:	Molim?
Milinković:	Ima ih dva ranjenih.
Ilija:	Još?
Milinković:	Kod mene su.
Ilija:	Tu?
Milinković:	Ja. Brne kaže da su naši u krajnje nezavidnom položaj, naišli su na žestok otpor. Odluči te šta ćete. Ljude treba povući.
Ilija:	Samo malo, samo malo sačekaj. A gdje su naišli na otpor veliki?
Milinković:	Kod "Palme".
Ilija:	Kod "Palme"?
Milinković:	Jeste.
Ilija:	Brne kaže?
Milinković:	Jeste.
Ilija:	A ima tu ranjenih. Kolko?
Milinković:	Tri-četiri.
Ilija:	Tri-četiri jel'?
Milinković:

Ilija:	Halo!
Milinković:	Ja.
Ilija:	Pa šta je, onaj, kol'ko ima ranjenih?
Milinković:	Pa dva-tri.
Ilija:	Dva-tri je li?
Milinković:	Ja, i Brne.
Ilija:	I Brne?
Milinković:	Ja.
Ilija:	Je li Boga ti?
Milinković:	Jeste.
Ilija:	Je li puno?
Milinković:	Ma nije. Gdje je Momo, je li Momo tu?
Ilija:	Pa evo sačekaj malo.
Momo:	Molim!
Milinković:	Momo!
Momo:	Ja.
Milinković:	Sad sam razgovarao sa Brnetom, ranjen je. Naši su u krajnje nezavidnom položaju, naišli su na žestok otpor, Brne je mišljenja da ljude treba povlačiti, sve će izginuti.
Momo:	Pa odakle su se javili?
Milinković:	Ma evo mi ga ranjen, ovde kod mene.
Momo:	U Mjesnoj zajednici?
Milinković:	Ja.
Momo:	Pa gdje je ranjen?
Milinković:	U nogu i u stomak valjda. Doleti ovde, ili neko nek' dođe da vidi.
Momo:	Pa daj bolan, treba ga odma, je li gore doktor?
Milinković:	Prebacićemo to, jeste, pruža mu se pomoć, i njemu i Bađencu i još jednom, i Denisu.
Momo:	Ja.
Milinković:	Može li iko doći odatle?
Momo:	0324-9720 Odavde?
Milinković:	Ja.
Momo:	Pa evo posa' ćemo nekoga gore.
Milinković:	Je li Dragan tu?
Momo:	Krstović?

Milinković:	Ja.
Momo:	Jeste.
Milinković:	Daj nek' dođe hitno da mu čovjek da podatke iz prve ruke.
Momo:	Hajde dobro.
Milinković:	Hajde.

0324-9727

Razgovor vođen u aprilu 1992.godine
između Šešelj Vojislava i Gavrilović Branislava

NN muška osoba:	Molim.
Šešelj Vojislav:	Vojislav Šešelj ovde, mogu li Branislava Gavrilovića da dobijem?
NN muška osoba:	Može gospodine, samo trenutak.
Gavrilović Branislav:	Pomoz' Bog vojvodo.
Šešelj Vojislav:	Bog ti pomogo, šta se dešava tamo?
Gavrilović Branislav:	Pa Vojo naši su dole u gradu, shvataš.
Šešelj Vojislav:	Koliko ih je dole?
Gavrilović Branislav:	18, ostalo ih 18.
Šešelj Vojislav:	Jesu li opkoljeni?
Gavrilović Branislav:	Molim?
Šešelj Vojislav:	Jesu opkoljeni?
Gavrilović Branislav:	Opkoljeni od početka. Sad su neki krenuli dobrovoljci isto da ih izvuku i ne zna se ništa šta se dešava dole.
Šešelj Vojislav:	Ti si ranjen je li?
Gavrilović Branislav:	Da, u nogu.
Šešelj Vojislav:	Pa kakva je rana?
Gavrilović Branislav:	Prostrelna, ali dobro će biti, dobro će biti nema problema.
Šešelj Vojislav:	Jesu li ti ukazali pomoć?
Gavrilović Branislav:	Jesu, jesu, sve u redu.
Šešelj Vojislav:	Slušaj, ja sam sad zvao Pale, ne mogu Radovana nikako da nađem i niko ga ne može naći.
Gavrilović Branislav:	Ja.
Šešelj Vojislav:	Ali sam poručio ako te naše ne izvuku da ćemo povući sve naše ljude sa svih frontova i da više nećemo slati nikad.
Gavrilović Branislav:	Dobro.
Šešelj Vojislav:	Znaš. Molim te da živce ne gubiš ti...
Gavrilović Branislav:	Evo ljudi ...
Šešelj Vojislav:	..da ne dolazaiš na prečac u neke sukobe sa svojim, nego samo što više ljudi da se nađe da se ovi izvlače.

	znaš?
Gavrilović Branislav:	Pa evo stalno se šalju da ih izvuku, stalno.
Šešelj Vojislav:	A te ćemo stvari onda posle raščićavati kad bude mirnije.
Gavrilović Branislav:	Dobro Vojo. Inače, kako si ti sa zdravljem?
Šešelj Vojislav:	Evo nije loše, 'ajde Boga ti vidi što više ljudi tu da se pošalje.
Gavrilović Branislav:	Ma dobro evo svi su se aktivirali dole samo šalju. Vidi' ćemo, valjda će nešto biti.
Šešelj Vojislav:	Dobro, dobro.
Gavrilović Branislav:	Živeli, pozdravi.
Šešelj Vojislav:	Ej,
Gavrilović Branislav:	Molim.
Šešelj Vojislav:	Imaš li ti moj broj ovaj?
Gavrilović Branislav:	Imam, imam.
Šešelj Vojislav:	E dobro 'ajde pa mi javi Boga ti, ja tebe jedva dobijam, više od sat okrećem ovaj broj, jedva dobijam.
Gavrilović Branislav:	Dobro, dobro.
Šešelj Vojislav:	Tebi je vjerovatno lakše mene pošto ovaj moj broj ne zove svako.
Gavrilović Branislav:	Dobro, dobro.
Šešelj Vojislav:	E. 'Ajde molim te javi mi šta je bilo.
Gavrilović Branislav:	Javi' ću šta bude. Živio.
Šešelj Vojislav:	'Ajde drži se.

Razgovor vođen u aprilu 1992.godine između Zoke i Garić Mome

Garić Momo:	Molim!
Zoka:	Jesi ti?
Garić Momo:	Jesam.
Zoka:	E, jebem ti i..i Tomu Čočara i njegove mo.. iz Moravske, u pičku materinu.
Garić Momo:	Šta je?
Zoka:	Pa, od 25 ljudi ostalo mu osam.
Garić Momo:	Pa, gdje je... gdje? Pa, jesu' bili večaras gore kad' smo pričali?
Zoka:	0324-9731 Pa, jesu bili.
Garić Momo:	Pa, đe je to otišlo?
Zoka:	Pa, eto neće, jebi ga.
Garić Momo:	Neće?! Ko neće?
Zoka:	Pa, njegovi, jebi ga. To je ona...
Garić Momo:	Neće?
Zoka:	Ova grupa što ide sa, sa Brnom.
Garić Momo:	Neće?!
Zoka:	Ja! Doće on sa svojih osam.
Garić Momo:	Pa, što meni to sad javljaš Zoka?
Zoka:	Pa, eto što ti javljam, ima li Nikolića tu?
Garić Momo:	N.., ko'g Nikolića?
Zoka:	Rada?
Garić Momo:	Nema.
Zoka:	Uuuh!
Garić Momo:	Nema. Pa, daj nešto pojačaj kod njega sa...
Zoka:	Čime ću pojačati' u pičku materinu?
Garić Momo:	...sa Brnetom moraš pojačati što više.
Zoka:	A, čime ću pojačati?
Garić Momo:	Ne znam. A, zna li se koji su tih 25...znači, koli'ko to? Sedamnaet ih nisu htjeli?
Zoka:	Ja.

Garić Momo:	Zna li se koji su?
Zoka:	Pa, vjerovatno zna on.
Garić Momo:	Pa, nemoj vjerovatno, nađi odmah spisak. Nemoj odmah, prvo ovo da zvršimo Zoka, pošto je hitnije, pa ćemo vid'it kasnije ćemo, moramo nečim...
Zoka:	Šta ću sada, pobogu si, onaj, onaj, onaj...
Garić Momo:	Ne znam.
Zoka:	... Momo, pobogu si, šta ću sada? Šta ću ja sa izdajicama, jebo ga ti.
Garić Momo:	Ne znam. Pa, šta je rek'o Tomo na sastanku?
Zoka:	Šta, šta je rek'o?
Garić Momo:	Pa, ...
Zoka:	Pa, nije rek'o ništa, jebi ga. Oni mu otišli. On pita ko 'oće, ko neće.
Garić Momo:	Pa, trebaš vidjet' malo sa Vojom, gore, Milinkovićem. Ima tih ljudi...
Zoka:	Pa, vidio sam s Vojom, jebi ga.
Garić Momo:	Vidi, ima tih ljudi koji će biti ovdje u sredini slobodnih strijelaca, treba samo tamo njemu više dati.
Zoka:	Ja.
Garić Momo:	Znaš?
Zoka:	Dobro.
Garić Momo:	Samo ti je to rješenje, stari. (prekid tonskog zapisa)

Razgovor vođen u maju 1992.godine
između Stanišić Miće i Župčić Nedjeljko

Stanišić Mićo:	Halo.
Župčić Nedjeljko:	Ja.
Stanišić Mićo:	Mićo,ko je?
Župčić Nedjeljko:	Kako?
Stanišić Mićo:	Srpski MUP Mićo.
Župčić Nedjeljko:	Stanišić?
Stanišić Mićo:	Da.
Župčić Nedjeljko:	Nedjeljko Župčić
Stanišić Mićo:	E, šta ima?
Župčić Nedjeljko:	Evo Romanija. Kako je Mićo?
Stanišić Mićo:	Šta radiš?
Župčić Nedjeljko:	Evo me ovde, cijeli mjesec sam ovde. Daj pošaljite o'zgo...stanicu, postaje umukla i televizija i radio, danas smo bili, ovaj u velikoj frci.
Stanišić Mićo:	Dobro,a gdje si ti sad'?
Župčić Nedjeljko:	Evo me u srpskoj opštini Ilidža.
Stanišić Mićo:	Reci mi kakva je situacija?
Župčić Nedjeljko:	'Vamo sam sa ovim Prstojevićem..
Stanišić Mićo:	Ej, reci mi kakva je situacija kod vas?
Župčić Nedjeljko:	Pa Boga mi, došlo je pojačanje od Gagovića i došli su malo arkanovci, malo šešeljevci..
Stanišić Mićo:	Dobro. (prekid tonskog zapisa)

Razgovor vođen u junu 1992.godine
između Pejičić Radomira i NN muške osobe

NN muška osoba:	Molim.
Pejičić Radomir:	Halo.
NN muška osoba:	Molim, ja.
Pejičić Radomir:	Ovde Pejičić Radomir, vozač.
NN muška osoba:	Šta?
Pejičić Radomir:	Pejičić Radomir ovde, vozač.
NN muška osoba:	Halo bolan, ne čujem ništa, šta je?
Pejičić Radomir:	Vozač Pejičić Radomir ovde, što je povuk'o ove šešeljeve znate, pa sam ost'o u kvaru..
NN muška osoba:	'De?
Pejičić Radomir:	Ovde u Tilavi. Prvo su majstori napravili dole na aerodromu, navodno može, sve je u redu, doš'o do Tilave opet ista stvar, ne mogu nigdje. Pa mogu li da pošalju dva auta, ako može kombi imaju stvari ili autobus veliki.
NN muška osoba:	Pa šta imaš ti junače?
Pejičić Radomir:	Ha?
NN muška osoba:	Šta imaš na kamionu?
Pejičić Radomir:	Imam šešeljeve ove vozim, sa autobusom "Sanosom", velikim.
NN muška osoba:	Ti si povukao njih gore je li?
Pejičić Radomir:	Jeste, za Zvornik, pa sam ost'o u kvaru, ostalo je stvari puno, znate?
NN muška osoba:	Ja!
Pejičić Radomir:	Pa, kad bi nekako vi taj mali kombi "Zastavu" poslali i teretno vozilo jedno, drugačije ne može ništa ili ako imate veći autobus negdje da se snađete.
NN muška osoba:	A gdje oni trebaju, na Pale?
Pejičić Radomir:	Trebaju u Zvornik.
NN muška osoba:	U Zvornik?
Pejičić Radomir:	Jeste, pa ja ih povuk'o i ost'o u kvaru, ...napravili bili i evo opet sam ost'o u Tilavi u kvaru.
NN muška osoba:	A jebo te Bog.

Pejičić Radomir:	A evo sav sam više, ne znam ni ja..
NN muška osoba:	Na ko'm si ti broju tamo?
Pejičić Radomir:	Evo me, došao sam u Lukavicu ovde.
NN muška osoba:	A gdje si.., gdje su u Tilavi autobusi?
Pejičić Radomir:	U Tilavi kod Doma zdravlja evo ovdje.
NN muška osoba:	Kod one ambulante?
Pejičić Radomir:	Jeste kod ambulante.
NN muška osoba:	A jebo te, pa imaju li ti tamo išta ovi oficiri srediti za..?
Pejičić Radomir:	Znate, kako, stalnotuku, nema to.... autobus.
NN muška osoba:	Šta?
Pejičić Radomir:	Ma neće da čuju ljudi?
NN muška osoba:	Aha, aha.
Pejičić Radomir:	Ne bi vjerov'o, znate kakvi su oni?
NN muška osoba:	Aha, Aha. A ne znam majke mi, evo da Đurđić dođe, valjda će sad' i on brzo.
Pejičić Radomir:	A ima li tu Pero ili neko ako može da mi..
NN muška osoba:	Ma nema Pere ovde.
Pejičić Radomir:	Ima li ovi vaši odozgo ima li dole onoga Miše?
NN muška osoba:	Ha evo vid' ću ja sada.
Pejičić Radomir:	Hajde molim te, daj ga na telefon ako može nešto da vidimo.
NN muška osoba:	Hajde, hajde zdravo.

Razgovor vođen dana 28.05.1992.godine
između Mladić Ratka i Vukašinić Mirka

NN muška osoba:	Halo.
Vukašinić Mirko:	Da.
NN muška osoba:	Je li Mirko?
Vukašinić Mirko:	Jesam.
NN muška osoba:	Evo, evo "Prvi" samo malo.
Mladić Ratko:	Mladić.
Vukašinić Mirko:	Izvolite družite generale?
Mladić Ratko:	Sa Hreše, kako, odakle ti je najbolje artiljerija tuče?
Vukašinić Mirko:	Sa Hreše.
Mladić Ratko:	Je li sa Hreše?
Vukašinić Mirko:	Jeste.
Mladić Ratko:	Je li imaš najbolju situaciju tamo?
Vukašinić Mirko:	Imam.
Mladić Ratko:	Šta predlažeš da tučem.
Vukašinić Mirko:	Pa evo ja sam naredio tri plotuna ova što se maloprije ...
Mladić Ratko:	Dobro to si naredio. Koje ciljeve mi predlažeš?
Vukašinić Mirko:	Ja više ne bi po ovim ciljevima prenio bi vatru ovamo na Pofaliće.
Mladić Ratko:	Nemoj. Šta ćeš na Pofalićima?
Vukašinić Mirko:	Pa zato što smo samo jedan plotun po njima.
Mladić Ratko:	Velušiće tuci. Velušiće.
Vukašinić Mirko:	Velešiće.
Mladić Ratko:	Velešiće.
Vukašinić Mirko:	Da. Razumem.
Mladić Ratko:	Velešiće tuci i Pofaliće tuci tamo nema srpskoga življa mnogo.
Vukašinić Mirko:	Da.
Mladić Ratko:	A, tuci ono oko one Dobrovoljačke, oko one Humske gore.
Vukašinić Mirko:	Oko Hums...

Mladić Ratko:	I Đure Đakovića gore.
Vukašinić Mirko:	Razumem.
Mladić Ratko:	Jel' ti jasno?
Vukašinić Mirko:	Razumem.
Mladić Ratko:	Ali idi na artiljerijsko osmatranje da ne mogu da spavaju da razvučemo pamet njihovu.
Vukašinić Mirko:	Razumem.
Mladić Ratko:	Predsjedništvo mi još jedan plotun pali.
Vukašinić Mirko:	Razumem družite generale.
Mladić Ratko:	Zdravo.

0324-9825

Razgovor vođen dana 21.04.1992 godine između Krajišnik Momčila i Koljević Nikola sa jedne strane, te Ninković Radomira i Karišik Milenka s druge strane

Ninković Radomir:	Molim.
Branko:	Halo! Dobar dan.
Ninković Radomir:	Dobar dan.
Branko:	Vraca škola, je li?
Ninković Radomir:	Jeste.
Branko:	Evo, zovem sa Pala. Molim vas ko je ovako najodgovorniji za jedan razgovor?
Ninković Radomir:	Da. A, ko je to?
Branko:	Sa "Vraca " zovemo, iz štaba. S kim razgovaram? Branko je pored telefona.
Ninković Radomir:	Ninković Radomir.
Branko:	Ninković Radomir.
Ninković Radomir:	Ja.
Branko:	Evo, sačekajte, predsjednik Krajišnik je, samo malo.
Krajišnik Momčilo:	'Alo!
Ninković Radomir:	Dobar dan.
Krajišnik Momčilo:	Radomire!
Ninković Radomir:	Da, izvolite predsjedniče.
Krajišnik Momčilo:	E, Momo Krajišnik. Šta ima dole?
Ninković Radomir:	Pa, evo da vam kažem, to bi bolje objasnio, ovaj, ili Karišik ili ovaj, ...
Krajišnik Momčilo:	Dajte mi Karišika.
Ninković Radomir:	... Čedo Kljaić. Momenta samo.
Krajišnik Momčilo:	Dajte mi ga.
Karišik Milenko:	Halo!
Krajišnik Momčilo:	Milenko!
Karišik Milenko:	Karišik je, dobar dan.
Krajišnik Momčilo:	Eee, dobar dan.
Karišik Milenko:	Poštovanje.
Krajišnik Momčilo:	Recite mi, kako je to stanje dolje? Čujem da je kaos pravi.

Karišik Milenko:	Pa, dole se dosta puca, onaj, to su ovi teritorijalci uključeni u tu aktivnost.
Krajišnik Momčilo:	Zna li se ko je poveo tu akciju, tako vam Boga?
Karišik Milenko:	Pa, ja ne znam bi l' ja to ovom vezom sad prič'o ...
Krajišnik Momčilo:	Ne, nemoj, nemojte to, nego samo ...
Karišik Milenko:	Pa, zna se, zna se sve. Zna se, sve se zna. Snage srpskog ministarstva ne učestvuju, osim što nas gađaju ovde i nas, gađali su nas ručnim bacačima. Dosta je toga promašilo, međutim jedan projektil nam je, onaj F objekat naš, gdje smo mi...
Krajišnik Momčilo:	Da.
Karišik Milenko:	... trebali ući u sastavu baze ove naše, probjen je, tri zida mu probijena. Snajperima su nas stalno gađali i tako dalje, međutim, mi smo tu ostali, onaj, mirni. Uzvratili smo poneki tu što smo morali i ništa više.
Krajišnik Momčilo:	Da, da.
Karišik Milenko:	A, to uglavnom teritorijalci vode i .. Armija nije pucala, kol'ko ja znam i tako.
Krajišnik Momčilo:	Da, da. Sad je to kaos, jer se Armija ne može uključiti, jer tu će onda biti svašta. A, možete li imati kakvu vezu, da vidimo samo kako stoje, to me interesuje, majku mu?
Karišik Milenko:	E, ja bi to mogao ...
Krajišnik Momčilo:	'Ajd', malo vidite ...
Karišik Milenko:	Ne bih sad mogao da kažem, jer znate, nema te.. znate, ta akcija tako ide da ja nisam, onaj, s vezom baš ...
Krajišnik Momčilo:	Ja, recite mi ako ste nekako u mogućnosti da dođete do informacija ...
Karišik Milenko:	Znam da je bio, da je, neki su bili ranjeni, da ima i poginulih, da .. tako.
Krajišnik Momčilo:	Da. A, puca li se mnogo?
Karišik Milenko:	Pa, sad je malo, malo manje. Zavisi, u talasima, pucalo se mnogo.
Krajišnik Momčilo:	Da, da.
Karišik Milenko:	Uglavnom i oni su, imaju ručne bacače kod ovog, Hitne pomoć, pa su sad premjestili kod one Hitne, Doma željezničara.
Krajišnik Momčilo:	Da, gore više, je l'?

Karišik Milenko:	Jeste, tu su premjestili sad ...
Krajišnik Momčilo:	A, kuda se vodi, ovaj, borba? Je l' to sve oko Miljacke?
Karišik Milenko:	Borba se vodila tu oko Miljacke, al' su gađali gore i Vraca oni.
Krajišnik Momčilo:	Ja, dobro što oni gađaju, nego mislim jesu li dole borbe ...? Znači, dole, je li?
Karišik Milenko:	Dole, da, u gradu.
Krajišnik Momčilo:	Dobro, Milenko, ostaćemo ... Evo, samo profesor Koljević momenat..
Karišik Milenko:	Da.
Koljević Nikola:	Halo!
Karišik Milenko:	Da, profesore.
Koljević Nikola:	Molim vas, znate li vi da li ... je došla ova Evropska zajednica ...
Karišik Milenko:	Da, oni su krenuli prema vama i ...
Koljević Nikola:	Je l' Mlađo Mandić otiš'o s njima?
Karišik Milenko:	Ne, poslali smo jednog ...
Koljević Nikola:	Kad su krenuli?
Karišik Milenko:	Poslali smo jednog milicionara srpskog koji će ih pratiti ..
Koljević Nikola:	Kad su krenuli?
Karišik Milenko:	Prije pet minuta.
Koljević Nikola:	Aha. Dobro, hvala.
Karišik Milenko:	A, oni će svratiti na Vraca u krizni štab i produžavaju gore prema vama. Dogovoren je sastanak ...
Koljević Nikola:	Šta na Vraca?
Karišik Milenko:	... sa doktorom.
Koljević Nikola:	Šta na Vraca?
Karišik Milenko:	Pa, neko reče, ne znam.
Koljević Nikola:	A, zar nisu ovo Vrace?
Karišik Milenko:	A, pa je .. gdje ste vi? (smješka se)
Koljević Nikola:	Molim?
Karišik Milenko:	Jeste li vi tu ili ste gore?
Koljević Nikola:	Ja sam gore.
Karišik Milenko:	E, pa dobro, ništa, oni će samo proći. Nema problema.
Koljević Nikola:	Aha. Dobro.

Karišik Milenko:	Oni su krenuli prema vama.
Koljević Nikola:	Dobro.
Karišik Milenko:	Jeste. Po tom dogovoru s nama.

0328-3835

Razgovor vođen dana 27.04.1992.godine
između NN muške osobe i Karišik Milenka

NN muška osoba:	Dobro veče!
NN ženska osoba:	Halo!
NN muška osoba:	Pale ovde.
NN ženska osoba:	Da?
NN muška osoba:	Je li škola?
NN ženska osoba:	Izvolite!
NN muška osoba:	Molim vas, možete li reći kolegi na vezi tamo da smo na 611- 338...
NN ženska osoba:	Dobro..
NN muška osoba:	Da nam ponovi faks od devete strane, to je onaj spisak učenika
NN ženska osoba:	Dobro, od devete?
NN muška osoba:	Od devete strane..
NN ženska osoba:	Dobro.
NN muška osoba:	Znači i devetu stranu pa nadalje koliko je bilo.
NN ženska osoba:	Dobro.
NN muška osoba:	Hvala velika.
NN ženska osoba:	Dobro, doviđenja.
NN muška osoba:	Sačekajte, sačekajte samo malo. Halo!
NN ženska osoba:	("Ali pribilježila sam ja njih Mane.." govori nekom u prostoriji) Molim!
NN muška osoba:	Imate li Čedu ili Karišika tu negdje?
NN ženska osoba:	Ko treba?
NN muška osoba:	Ili Čedo ili Karišik ili Repija, bilo ko.
NN ženska osoba:	Čekajte da vidim. Halo, samo malo sačekajte.
NN muška osoba:	Da, dobro, hvala vam.
NN ženska osoba:	Halo!
NN muška osoba:	Halo!
NN ženska osoba:	Evo samo malo, sad će Milenko.
NN muška osoba:	Dobro.
NN ženska osoba:	Hvala, i rekoste od devete strane?

NN muška osoba:	Jeste, devetu stranu da mi ponove i onda ovo što je ostalo dalje.
NN ženska osoba:	Dobro.
NN muška osoba:	Al' deveta, treba da bude i ona.
NN ženska osoba:	Dobro, dobro, evo samo malo.
Karišik Milenko:	Halo!
NN muška osoba:	Milenko!
Karišik Milenko:	Da!
NN muška osoba:	Miće!
Karišik Milenko:	Đe si!
NN muška osoba:	Kako si?
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Slušaj!
Karišik Milenko:	Da!
NN muška osoba:	Od sutra ujutro, od devet sati..
Karišik Milenko:	Ja!
NN muška osoba:	Će ova prva grupa dole, dole ić'.
Karišik Milenko:	Koja prva grupa?
NN muška osoba:	Odavde.
Karišik Milenko:	Aha, nisam u toku toga, pa zato ne znam.
NN muška osoba:	Grupa ova, onaj, reko sam ja Repiji sinoć.
Karišik Milenko:	Ja, ja!
NN muška osoba:	Iće ova prva grupa, ne znam tačno brojčana kolika će bit', ujutro ćemo prvu grupu, najvjerojatnije ujutro spremi za dole.
Karišik Milenko:	Aha.
NN muška osoba:	Ovaj..
Karišik Milenko:	Jesu to TO ili policija?
NN muška osoba:	Ne, ne ovo što uzimamo do trideset godina.
Karišik Milenko:	Aha, a stariji ljudi, dobro, dobro.
NN muška osoba:	Ja, ja, ta grupa do trideset godina.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Al' smo išli, išli smo, dali prednost faktoru dobrovoljnosti.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Znaš.

Karišik Milenko:	Tako je.
NN muška osoba:	Jer ne vrijedi ga slati, ako će ti on se vratiti isti dan odozdo.
Karišik Milenko:	Jeste.
NN muška osoba:	Znaš, pa.
Karišik Milenko:	Jesu li odabrani?
NN muška osoba:	Pa, da ti kažem, ja mislim da će bit', da će bit' dobra ta grupa.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Ima u toj grupi momaka, da ti ne govorim sada.
Karišik Milenko:	Mhm...
NN muška osoba:	Znaš.
Karišik Milenko:	Dobro, ima li komandir određen?
NN muška osoba:	Slušaj, to ćemo ujutru u devet sati, ujutru smo zakazali u devet sati okupljanje..
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Pa ćemo to organizovano radit'.
Karišik Milenko:	Svaka čast.
NN muška osoba:	Do dole, major Trivić treba da dođe ovde večeras kod mene..
Karišik Milenko:	Ja, ja.
NN muška osoba:	Da se dogovorimo, da obezbedi, onaj, oblačenje.
Karišik Milenko:	Aha, aha.
NN muška osoba:	Znaš.
Karišik Milenko:	Dobro bi bilo da su već pripremljeni skroz, sa svim.
NN muška osoba:	Pa da ti kažem, eto to koliko, koliko sam, koliko se moglo, ovo u ovim uslovima, koliko sam ja mog'o za 'va tri dana to onaj ganjat', Milenko.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Znaš.
Karišik Milenko:	Da, da.
NN muška osoba:	Drugo.
Karišik Milenko:	Da?
NN muška osoba:	Ujutro, ono što sam, Repija zna, da ti ne govorim preko telefona ono što je nedostajalo, a znaš šta je..
Karišik Milenko:	Dobro, znam otprilike..

NN muška osoba:	E, ono što je nedostajalo, što je falilo, ono smo dobili, onaj jutros.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	I otišlo sa onim, Manetom.
Karišik Milenko:	Aha.
NN muška osoba:	A ovo ću, ovo je stiglo i ujutro ću i to onaj, pripremiti za dole.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Znaš šta je?
Karišik Milenko:	Znam.
NN muška osoba:	Nije bilo pa je stiglo, znaš?
Karišik Milenko:	Da, da, znam, znam.
NN muška osoba:	Nije bilo uopšte, ni komada.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Pa je stiglo u toku dana, pa sam ja pripremio za ujutru.
Karišik Milenko:	Dobro, dobro.
NN muška osoba:	Da sam im'o večeras sučim, nisam im'o sučim večeras da otpremim, onaj, posl'o bi večeras, znaš.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Mm, šta sam ti još htio reći, samo malo..Milenko!
Karišik Milenko:	Da!
NN muška osoba:	Ako budete imali potrebe za kamionom nekakvim ili za prevoz šta.
Karišik Milenko:	Ja?
NN muška osoba:	Ima onaj kamion jedan, onaj na Kuli koji je stavljen na raspolaganje da se može koristit' za prebacivanje ako bude šta trebalo za prevoz.
Karišik Milenko:	TAM?
NN muška osoba:	Ja, ja, veliki onaj.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Onaj 150-ka.
Karišik Milenko:	To je onaj k'o naš?
NN muška osoba:	Ja, ja, TAM 150-ka.
Karišik Milenko:	Aha.
NN muška osoba:	Ovo ćemo vidjet' ujutru, slušaj, ujutru održat' ćemo sastanak sa njima..

Karišik Milenko:	Da?
NN muška osoba:	Ako bude bilo kod pojedinaca ikakve rezerve da tog pojedinca ne šaljemo nikuda.
Karišik Milenko:	Ne treba dolaziti'....
NN muška osoba:	Znaš, poslat' ga dole, pa da ganja opet nazad da se vraća, već ono, ono tačno koliko se, koliko je se odlučilo da ide, to ćemo, napravićemo tamo...
Karišik Milenko:	Evo ti jedan, podatak jedan koji treba na Palama..
NN muška osoba:	Molim?
Karišik Milenko:	Evo jedan podatak koji se tiče Pala.
NN muška osoba:	Ja, reci?
Karišik Milenko:	Reću ga vezom, nema veze, radi se o jednom čovjeku koji ima nekakvu radionicu, ima 15 boca, sad ću ti tačno reć', ovako, momenat samo, e ovako, na Palama..
NN muška osoba:	Da?
Karišik Milenko:	Bežić..
NN muška osoba:	Samo malo,(<i>daj mi olovku malo Ranko</i>), samo malo, samo malo, kako?
Karišik Milenko:	Na Palama u trospratnoj kući ima Bežić, Beograd- Bežić Amir autolimarsku radnju..
NN muška osoba:	Bežić Amir?
Karišik Milenko:	Autolimarska radnja u kojoj se nalazi 15 boca propan butana.
NN muška osoba:	Autolimar?
Karišik Milenko:	Ja, autolimarska radnja.
NN muška osoba:	Ja,15 boca?
Karišik Milenko:	Propan butana.
NN muška osoba:	Propan butan?
Karišik Milenko:	Jeste, trospratna kuća, ne znam adresu i to, rečeno mi je da je to tu.
NN muška osoba:	Dobro.
Karišik Milenko:	To je 'vako jedna dobra količina koja bi se mogla odraditi.
NN muška osoba:	Dobro, dobro.
Karišik Milenko:	Eto, pa da znaju gore ovi što.....
NN muška osoba:	Dobro, dobro, to ću dati, sada dole.....
Karišik Milenko:	Ma tamo i ovima..
NN muška osoba:	Ja, da se izvrši provjera.

Karišik Milenko:	Jeste.
NN muška osoba:	E, šta sam ti još nešto htio reći,reci mi onaj...
Karišik Milenko:	Ide li helikopter za Beograd zbog odlaska jednog člana našeg?
NN muška osoba:	Pa, da ti kažem, onaj, za nas je bio dolazio, onaj mali jedan je dolazio, ne znamo ko je, i bio je onaj najvjerojatnije s onim našim, onaj nismo ni znali čiji je helikopter, od danas popodne je nadlijeto, zajebavao, pa smo, bila je čitava uzbuna oko tog helikoptera, nije se znalo čiji je,pa izgleda, da su, najvjerojatnije, ovi naši iz Beograda napravili, da su imali trenazu..
Karišik Milenko:	Hm.
NN muška osoba:	Ona dvojica.
Karišik Milenko:	Ja, ja.
NN muška osoba:	Pa su najvjerojatnije njih dvojica napravili taj krug, ali se nikome nisu najavili, niti je iko znao za njih..
Karišik Milenko:	Dok jednom glavu ne izgube.
NN muška osoba:	A?
Karišik Milenko:	Dok jednom glavu ne izgube.
NN muška osoba:	Pa ja, eto, falilo je to, odlučivali su sekundi, jebiga.
Karišik Milenko:	Ja, ja.
NN muška osoba:	Pa su vratili se najvjerojatnije nazad, ali nikome, nikome se nisu najavili pa smo mi kasnije provjeravali i provjerili smo onda ovom linijom vojnom da se radi o helikopteru RSUP-a Srbije.
Karišik Milenko:	Da,da.
NN muška osoba:	Znaš.
Karišik Milenko:	Da.
NN muška osoba:	Eto.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Mmm.
Karišik Milenko:	Dobro, onda se čujemo.
NN muška osoba:	A?
Karišik Milenko:	Pa ako nema ništa više..
NN muška osoba:	Pa eto to, ostalo je, ovo sam ja mislio da te upoznam sa ovim, tebe ili Repiju ili Čedu, da znate da smo ovo za sutra ujutru pripremili.

Karišik Milenko:	Ma odlično, ja, dole ćemo dočekati, biće..
NN muška osoba:	Molim?
Karišik Milenko:	Ma dočekaćemo ih po planu, sve smjestit'..
NN muška osoba:	Ma ja, da ovo, bitno je da imaš, ja mislim da bi to trebala biti grupa onaj, koja bi bila, ipak grupa na koju ne moraš stavljati u podrume jebiga, i da ti bježi na svaki metak iz druga, znaš.
Karišik Milenko:	Aha,aha, hrabrija malo grupa.
NN muška osoba:	Pa ja, jebiga ne vrijedi ti, šta imaš ti od 'nih stanara dole koji sjedi, a gleda kad će..
Karišik Milenko:	Znam, znam svu problematiku, sve je u redu.
NN muška osoba:	Molim?
Karišik Milenko:	Da, nećemo vezom, znam šta je u pitanju.
NN muška osoba:	Ma ja, jebiga, eto ti, znaš.
Karišik Milenko:	Dobro.
NN muška osoba:	Dobro, slušaj me.
Karišik Milenko:	Evo 'oće ova za fax, ovde naša sekretarica..
NN muška osoba:	Da ti kažem.
Karišik Milenko:	Da?
NN muška osoba:	Ima, imate li potrebe za onim još, ono što sam slao juče i prekjuče'?
Karišik Milenko:	Pa javićemo sutra, nema veze.
NN muška osoba:	Ništa sada?
Karišik Milenko:	Dok malo presaberemo se.
NN muška osoba:	Dobro.
Karišik Milenko:	Pa ćemo javiti.
NN muška osoba:	Dobro.
Karišik Milenko:	Važi, evo hoće ova za fax sekretarica..
NN muška osoba:	Dobro, dobro daj mi je.
Karišik Milenko:	Živjeli, prijatno.
NN muška osoba:	'Ajde.
NN ženska osoba:	Halo!
NN muška osoba:	Halo!
NN ženska osoba:	Samo da zamolim, ovi momci su zamolili da vi pozovete njih jer ne mogu da kaže dobiju vaš fax tamo.
NN muška osoba:	Pa ne može....

NN ženska osoba:	Znate?
NN muška osoba:	Ja, sa teleksa....
NN ženska osoba:	Jeste, vaši..
NN muška osoba:	Sa telefaksa?
NN ženska osoba:	Jeste, vaši da pozovu naše..
NN muška osoba:	Ja, pa ne možemo ni mi da dobijemo bogamu.
NN ženska osoba:	E, onda..
NN muška osoba:	Dobro oprobaćemo.
NN ženska osoba:	Jedino pokušavat', jedni, drugi, onda.
NN muška osoba:	'Ajde dobro.
NN ženska osoba:	Dobro, sretno.
NN muška osoba:	Prijatno, zdravo.
NN ženska osoba:	Doviđenja, prijatno.

0328-3861

Razgovor vođen 04.11.1991.godine
između Nedić Miladina i Karadžić Radovana

MILADIN NEDIĆ obavio razgovor sa RADOVANOM KaradžićEM

- MN - Je li to gospođa Karadžić, ili?
LJK - Da, gospođa Karadžić, izvolite, vi ste?
MN - Ja sam Miladin sa Ozrena.
LJK - A, dobro veče.
MN - Kako ste?
LJK - Dobro, hvala, a vi?
MN - De mi recite, imali mi šefa gdje?
LJK - Samo trenutak, upravo je doputovao.
MN - Ma nemojte...
LJK - Samo trenutak.
MN - Znači, zarobio sam ga ipak.
MN - Dobro veče.
RK - Dobro veče Mićo.
MN - Kako ste?
RK - Evo hvala bogu. Bio sam u Beogradu. Puno smo radili, čitavo jutro.
MN - Ma nemojte.
RK - Fino, smo postigli velike uspjehe.
MN - Je li ide?
RK - Ide, ide. Hvala bogu ne može bolje, evo Momir i Slobodan su potpisali nešto zajednički.
MN - Aha.
RK - Ima i drugih uspjeha. I biće dobro.
MN - Biće dobro?
RK - Aha.
MN - Neki dan ste me zvali. Nisam bio tu, bio sam upravo tamo u Banja Luci onda.
RK - Evo ovaj Slavko će vam reći kad dodje. Trebalo bi poslati jedno dvije i po hiljade. Jedno pet.
MN - Čujte. Mi radimo na tome.
RK - Aha.
MN - Ali vrlo, vrlo teško ide.
RK - Što?
MN - Nešto se čudno zbiva na sve strane.
RK - Pa ako sad neće majku mu, ne znam kada će.
MN - Ne znam zašto su nam ovoliki otpori. Nisam uopšte svjestan šta se zbiva. Sve nam se nešto ubacilo, sve nesto rovare, nešto stenje.

- RK - Strah, bre, kukavičluk.
MN - Ne znam.
RK - Mićo reci im slobodno, kukavičluk.
MN - Znam da jeste.
RK - Reci im slobodno kukavičluk. Nemojte da jedete govna. Ko hoće, hoće, ko neće neće. I nema nikakvih dobrovoljaca. To su sve rezervisti koji dobivaju tristodeset dinara na dan. Sve odreda, ništa dobrovoljci.
MN - Ja sam danas na ovoj skupštini našoj, čuli ste?
RK - Šta ste vi, proglasili sjevernu Bosnu.
MN - Da.
RK - Ša obuhata? Teslić?
MN - Teslić, Tešanj, Doboje, Derventu, Brod, Šamac, Odžak, Gradačac.
RK - Ali ne čitave njihove opštine ili čitave njihove opštine.
MN - Molim?
RK - Čitave njihove opštine?
MN - Da, da. I ovo, šest opština sa Ozrena.
RK - Aha. Je li imamo u tom čitavom regionu većinu, nemamo?
MN - Ne.
RK - Ali vi samo naše krajeve proglašavate?
MN - Da.
RK - Ali nigdje čaršiju ne treba napustiti nego pola Lukavca... Ako je pola Lukavca onda je naše pola Lukavca i gotovo.
MN - Ništa mi ne napuštamo. Možda bi bilo dobro da se vidimo u Sarajevu ako ćete biti tamo..
RK - Ma hoću moj Moćo, ne treba da se mi vidimo u Sarajevu nego treba da vi odete do Banja Luke, tamo do šefa.
MN - Tamo sam ja već bio. Sad je samo zapelo ovdje.
RK - Pa nemojte mi ništa onda pričati. Onda nema ništa. Onda je sve bilo prazna priča. Onda je moj Mićo sve bila prazna priča. Sve su to hvaldžije i ništarije.
MN - A ko se hvalio?
RK - Ako se na Ozrenu ljudi diče.
MN - Ja, ja.
RK - Ako se ljudi diče na Ozrenu slobodom...
MN - Ali znate šta mi još ne znamo kakav je stav naroda. Mi imamo otpor u ovim ljudima koji rukovode ovim.
RK - Kojim ljudima?
MN - Baš ovim rukovodiocima jedinica.
RK - Pa smjenjujte govna.
MN - Ne znam šta je ovo majku mu?
RK - Ma smjenjujte govna. Hoće da se drže ženi za suknju.
MN - Pa i ja mislim da je to - to.
RK - Smjenjujte govna odmah i postavljajte sposobne ljude.

MN - Ja sam već posvajao se sa mnogima ovamo i svašta će biti.
 RK - Vidite sa ovim Slavkom. Je li dolazio Slavko kod vas?
 MN - Navraća on. Ali sad je i on u Beogradu.
 RK - Dobro, ali ja sam mu rekao da on prenese poruku, i ostavio sam vamo poruku, što Slavko kaže ja sam odobrio.
 MN - Sve ja razumijem. Sve mi je ko na dlanu čisto i jasno. Samo ne znam ovo kako će ići, ja...
 RK - Mićo, gledajte.
 MN - Ja sam obišao sve ovo...
 RK - Bolje im je da sad idu jer uskoro će, uskoro će morati!
 MN - Pa ja sam i tražio danas da se prenese svim skupštinama na opšti, na opšte dizanje, znate.
 RK - Da, da.
 MN - Ne znam da li je aktuelno i tamo.
 RK - Sad vi uzmite jedno pet bataljona. Tu formirajte jedno pet bataljona, ovaj, odnosno po pet četa. Formirajte jedan bataljon, po dva pa tri, ap vidite. Pošaljite Uzelcu tamo. Taj front ne smije propasti Zapadno-slavonski. Nipošto ne smije propasti. Nikako!
 MN - Meni je došlo da idem sam tamo.
 RK - Možete vi sa njima ali ne smijete sami.
 MN - Sve ono...
 RK - Mićo, Mićo, sad ih skupit, skupite komandno-rukovodni kadar, skupite ih i recite...
 MN - Sad sam obišao sve do Doboja do Zavidovića.
 RK - Posmjenuj. Nadji novoga, ko može, ko je muško. Nađi ko je muško! Vidi sa Simom i sa ovima. Nađi ko je muško! Ako nema, nađi ko je muško! Recite, ako Simi nije nek mi se javi.
 MN - Kojem Simi?
 RK - Mihiću.
 MN - Aha, Simi Mihiću.
 RK - Ako on slučajno... ali to su čovječe od toliko ljudi pa to nema govora, neću da čekate da naoružaju ustaše. Ustaše su začas naoružane. Ako probiju...
 MN - To mi radimo da se tamo to čeka.
 RK - Ako probiju zapadno slavonski front onda je rat totalni u Jugoslaviji. Onda je to totalni rat u Jugoslaviji. I ovdje će isto tako biti tarapana. Nema ništa nego morate nabaviti četiri-pet bataljona. Nema druge. Nema druge nego formiraj... ko je, ako nije u stanju odma ga smjeni.
 MN - Dobro šefe.
 RK - I nemoj da donese opremu, neka se tamo obuku i opreme.
 MN - Dobro šefe. Vi radite tamo, ja ću ovamo, pa šta Bog dadne.
 RK - Hajde, hajde Mićo, recite ljudima, je li, sad je došlo stani pani, ko nije muško nek se drži ženine suknje i marš u pičku materinu ih otjerajte

odmah.
 MN - Tako je.
 RK - Uzmite šta je muško i gotovo.
 MN - Dobro, šefe, živili.
 RK - Prijatno.

Razgovor vođen dana 05.12.1991.godine
između Rankić Nenada i Tintor Jovana

Rankić Nenad:	Halo. E, Joja prijatelju ...?
Tintor Jovan:	A jesil' bio danas?
Rankić Nenad:	Jesi dobar?
Tintor Jovan:	Jesi živ?
Rankić Nenad:	Evo jesam.
Tintor Jovan:	Šta radiš?
Rankić Nenad:	Pa evo, da ti kažem, jesi ti sa Kasagićem nešto razgovaro, reče mi on.
Tintor Jovan:	Ja?
Rankić Nenad:	U vezi, tražio sam od njih da obezbijede prostor za ono...
Tintor Jovan:	Da.
Rankić Nenad:	Pa, ne znam šta on, kao trebalo bi nešto usmeno, pismeno, odavde od nas, šta?
Tintor Jovan:	Da. Ma on tražio da se ovaj, dostavi, da, da, da to treba, da je to potreba...
Rankić Nenad:	Ja, ja.
Tintor Jovan:	... naša i tako.
Rankić Nenad:	Pa to ne treba nama, to treba njima. Šta glumi, jebo te, to njima treba, da, da imaju oni to, a da bi se i s nama mogli čuti. Ništa drugo.
Tintor Jovan:	Pa, ja.
Rankić Nenad:	A ne, znam ja šta...
Tintor Jovan: filozofira na svoj način, moj brate.
Rankić Nenad:	Moj prijatelju. Znaš šta, ja odoh sada gore, odoh više privatno. Da sklonim ono da ne može niko uzeti.
Tintor Jovan:	Dobro.
Rankić Nenad:	Tako da si ti u toku. Da znaš. Ako mi., ko ne napravi smetnju kakvu, ja ću da sklonim na određeno mjesto, kad se vratim tebi ću reći gdje, koliko, šta, tako da si ti u toku.
Tintor Jovan:	Dobro, prijatno ti.....

Rankić Nenad:	Eto moj brate.
Tintor Jovan:
Rankić Nenad:	Eto prijatelju, pa vidimo se.
Tintor Jovan:	Fala ti, živ bio.
Rankić Nenad:	Živi bili zajedno.

Razgovor vođen dana 13.05.1992. godine
između kapetana "Legije" i Gagović Milosava

Gagović Milosav:	Molim.
"Legija":	Dobar dan, je li to Gagović?
Gagović Milosav:	Jesam.
"Legija":	Kapeten "Legija", ovdje.
Gagović Milosav:	Šta ima?
"Legija":	Pa evo, ovde ovi kao nešto, kopkaju da uđu gore prema ovim, pre, preko Kasindolske na aerodrom, i ovi tukli su se silovito, ali ovaj uži centar Ilidže, ovih delova opština, ne znam.
Gagović Milosav:	Dobro, je li ovaj padaju, može li se osmotriti ovi projektili oduda koji padaju, je li padaju, pra, po pravim mjestima?
"Legija":	Slušajte!
Gagović Milosav:	Molim?
"Legija":	Ovako, ja ću da postavim moje osmatrače gore.
Gagović Milosav:	Dajte i nek osmatrač javlja samo pokrivanje mina, mogu ja poravnati to sve odavde, od aerodroma do...
"Legija":	Hej, znate li gde, ovaj... Tuci bre Tuto, jebo ga Bog!!! (obraća se povišenim tonom nekome u prostoriji) Znate šta?
Gagović Milosav:	Da.
"Legija":	Ovaj, sad ću ja postaviti osmatrače, pa ovo što silazi sa Igmana dole, a i tu imaju ove., poznajem minobacače., ako ja uhvatim njihovu vatru ja ću vam poslati njihove kordinate gore.
Gagović Milosav:	Dajte odmah.
"Legija":	Evo.
Gagović Milosav:	Molim.
"Legija":	Zdravo.

Razgovor vođen dana 14.05.1992 godine
između kapetana "Legije" i Gagović Milosava

"Legija":	Halo,Gagović.
Gagović Milosav:	Ko je to?
"Legija":	Ovde kapetan Legija.
Gagović Milosav:	Izvoli.
"Legija":	Ej, slušaj.
Gagović Milosav:	Čujem.
"Legija":	Glavogodina.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	I Kovači.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	Gledaj na karti.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	Vidiš gde je Glavogodina, gde ide ovaj kanal od banje Ilidža ovamo.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	Prema Igmanu.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	To je ova krivina.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	Tu imaju koncentrisane minobacače, i jedan transporter. I treba pokriti celu liniju ovaj Kovači do Glavogodine
Gagović Milosav:	Dobro.
"Legija":	I sad ovako. Vidiš gde piše Stojčevac?
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	Gde su ove osmice, gde je ova petlja.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	Ima ovo vrelo.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	E tu su se sakrili iza UNPROFOR-a, s minobacačima. I tu ne može da im ništa radimo, jebem li im ja mater.

Gagović Milosav:	Dobro, dobro.
"Legija":	E to treba pokriti.
Gagović Milosav:	Dobro.
"Legija":	Vidi ovako. Spuštaju pešadiju, vidiš gde je šiljak, kota 720.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	Cesta ova seoska koja ide prema Brusnici.
Gagović Milosav:	Ja.
"Legija":	E to treba pokriti, jer tuda pešadiju spuštaju, da nam probiju na vrelo Bosne ovde.
Gagović Milosav:	Da.
"Legija":	E, jesi zapis'o?
Gagović Milosav:	Jesam.
"Legija":	Udri brate.
Gagović Milosav:	Dobro.
"Legija":	'Ajde.
Gagović Milosav:	Zdravo.

Razgovor vođen dana 14.10.1991.godine
između Tintor Jovana i Adžić Ratka

NN ženska osoba 1:	Molim.
NN ženska osoba 2:	Dobro jutro Ratka Adžića molim vas.
NN ženska osoba 1:	Samo malo, a ko ga treba?
NN ženska osoba 2:	Za Jovana Tintora.
NN ženska osoba 1:	Samo malo..... Halo.
NN ženska osoba 2:	Da.
NN ženska osoba 1:	Samo malo sačekajte razgovara na drugi telefon.
NN ženska osoba 2:	Nema problema pričekaju.
Adžić Ratko:	Halo.
NN ženska osoba 2:	Da.
Adžić Ratko:	Dobar dan.
NN ženska osoba 2:	Dobro jutro, samo trenutak.
Adžić Ratko:	Halo.
Tintor Jovan:	E, zdravo.
Adžić Ratko:	Pa đe si predsjedniče? Dobro jutro.
Tintor Jovan:	Evo me.
Adžić Ratko:	Dobro jebi ga kako si, evo ga.
Tintor Jovan:	Pa ne da se vidjeti jebem mu Sunce, ja gdje god dođem kažu otiš'o prije pet minuta., ja dođem on ka'e bio je.
Adžić Ratko:
Tintor Jovan:	Čuo sam, jebi ga šta ćeš.
Adžić Ratko:	...iz Rogatice nikog., nikog iz Novog grada, nikog iz Novog Sarajeva.
Tintor Jovan:	Ozbiljno.
Adžić Ratko:	Nikog sa Ilidže jebem im mater u tri pičke.
Tintor Jovan:	Pa kako je to organizovano., to je organizovano.....
Adžić Ratko:	Ja sazvo sastanak i reko ljudi jedinstvena prilika da dođemo fino, da uzmemo naoružanje, dole su tenkovi, topovi, šta oni misle da će im to neko kući don'jet.

Tintor Jovan:	Pa jebem im ja Sunce niko to meni ne kaže, evo predsjednika opde pored mene.
Adžić Ratko:	... svi bili, bio predsjednik, bio je.., doduše nije bio predsjednik bio je Trobok(?) ovaj i ja kažem: dajte odradite to pokupite ljudi i dovedite u kasarnu.
Tintor Jovan:	I kad je on bio?
Adžić Ratko:	Pa bio je sad prošle nedelje.
Tintor Jovan:	Prošle nedelje?
Adžić Ratko:	Ja.
Tintor Jovan:	Pa pička im materina, ja znam vidiš ti, zato sam tražio te... ovaj, dobrovoljce, moji se javljaju i odjednom rekoh ne treba ništa.
Adžić Ratko:	Nije tačno, evo sad' mogu otić' u kasarnu i javit se pukovniku Vukašinoviću.
Tintor Jovan:	E, jebem mu Sunce... Gdje se ti nalaziš sad'?
Adžić Ratko:	Evo me u kancelariji.
Tintor Jovan:	Kod tebe?
Adžić Ratko:	Jest.
Tintor Jovan:	Jesi ti se sinoć čuo ovaj slučaj sa.. sa ovim iz.., joj jebem ti.., Krsmanovićem?
Adžić Ratko:	Aa, s' Vitom, nisam.
Tintor Jovan:	Nisi.
Adžić Ratko:	Nisam. Zvao me.., čuo sam nešto me zvao, nisam se našo. Šta je?
Tintor Jovan:	Onda je dezinformacija, dobro.
Adžić Ratko:	Ma nešto su oni muljali dole, ma goni u pičku materinu onaj Bartula onaj, ma inače vojska sad bi ja bi sve zapalio jebi im mater.
Tintor Jovan:	Je l'?
Adžić Ratko:	Treba ih pustit da ih pobiju sve redom.
Tintor Jovan:	Ma ja bolan, ko im jebe mater kad oni do sad nisu.., ne nego hoće oni da izdaju to je problem...
Adžić Ratko:	Da izdaju.
Tintor Jovan:	Da bude čista izdaja i zdravo.
Adžić Ratko:	Ma izdaja...
Tintor Jovan:	To je.

Adžić Ratko:	Jade.., sve jado do jade.....
Tintor Jovan:	Slušaj?
Adžić Ratko:	Ja.
Tintor Jovan:	Ne treba o tome ovaj, puno, al' bi trebali da.., da se čujemo i vidimo, jebem mu Sunce, mu jebem, evo kod mene Ratka ovoga našeg aaa Rajka i Raše.., pa smo mislili nešto da, da, da.
Adžić Ratko:	Ma evo ja sad čekam da odozgo da dođe ovaj potpukovnik da vidi.
Tintor Jovan:	Kako se zove taj gore?
Adžić Ratko:	Ma ovaj Tucović.
Tintor Jovan:	Tucović?
Adžić Ratko:	Mihajlo.
Tintor Jovan:	Mihajlo?
Adžić Ratko:	Ja.
Tintor Jovan:	Za ovaj đ'e si ti, đ'e se može javit'?
Adžić Ratko:	Ma ovdje ja čekam sad da on dođe iz Sarajeva, treba donijeti instrukcije.
Tintor Jovan:	Ja.
Adžić Ratko:	I ako to ne bude nek' jebe mater, idem uzmem bombu stavim pod glavu, kod kuće legnem, spavam ko dođe da mogu ubiti i sebe i njega, više ništa ni radit neću nek ide sve u pičku materinu.
Tintor Jovan:	Nemoj ništa.
Adžić Ratko:	Biži jebem im mater u pičku, da im jebem mater.
Tintor Jovan:	Rale čujemo se onda.
Adžić Ratko:	Jedu govna kod nas u SDS-u, neko misli treba malo zapet radit', jebem mu ja mater, nije to neće niko doć kući i odradit naš pos'o.
Tintor Jovan:	0328-8237 Tačno, tačno.
Adžić Ratko:	Jebem im mater usranu dole iz Novog Sarajeva svi se kurče, onde Lukavica.., Lukavica i Tilava su mogli da napune kasarnu, pička im materina usrana, guzicu teško pomać.
Tintor Jovan:	A evo imam ljudi tamo, sve stoji jebem ti Sunce, ti jebem
Adžić Ratko:	Odma šalji tamo, samo pukovnik Vukašinović nek se

	jave odma primaju, izvode vježbe, čovječe.
Tintor Jovan:	Vukašinić.
Adžić Ratko:	Jeste.
Tintor Jovan:	Dobro
Adžić Ratko:	"Slaviša Vajner-Čiča", fino ja to reko bolan. Neću ja da se bavim sastančenjem, evo ljudi vi odradite pos'o, vodite tom čovjeku, svakog će primit.
Tintor Jovan:	Da.
Adžić Ratko:	Jebi ga.
Tintor Jovan:	Pukovnik Vukašinić.
Adžić Ratko:	Pukovnik Vukašinić nek se jave na kapiji samo nek kažu dobrovoljci odatle i odatle pukovnik Vukašinić treba, tamo ima čovjek koji će primit.
Tintor Jovan:	Da.
Adžić Ratko:	Pa ja, nek ponesu četka za zube i to i et'.
Tintor Jovan:	Dobro.
Adžić Ratko:	Ja juče bio na gađanju.
Tintor Jovan:	Je l' Boga ti, kakav si strijelac junače?
Adžić Ratko:	Najbolji strelac,
Tintor Jovan:	Nemoj zajebavat!
Adžić Ratko:	Četiri metka u crni krug, a svih devet pogodaka u metu.
Tintor Jovan:	Šta bolan svih devet...
Adžić Ratko:	A prvi put pucam iz AP-a na 100 metara.
Tintor Jovan:	E dobro si, dobro junače.
Adžić Ratko:	Jebo te Bog. Još da si kakav nabavio bi mi jedan AP, jebi ga.
Tintor Jovan:	Ima, jebi ga.
Adžić Ratko:	Ma ima kurac, svi pričaju ima, meni Slavo obećo ima za tebe jebi ga, ja hodam s pištoljem pod pazuhom.
Tintor Jovan:	E jebi ga.
Adžić Ratko:	E jebi mu mater, šta ću, nek me uplehaju negdje i 'ajde.
Tintor Jovan:	Šta se bojiš koji kurac.
Adžić Ratko:	Jebi ga.
Tintor Jovan:

Adžić Ratko:	Samo ljut na ove jajare srpske da im jebem mater u pičku. 0328-8238
Tintor Jovan:	Pa dobro jebi ga nemoj se ljutiti, ne treba.
Adžić Ratko:	Kako se neću ljutiti, jebem mu ja Boga, zna filozofirati i mudrovati svak hoće da znaMilošević, gdje je Karadžić, a vamo neće da odradi običnu stvar, da im jebem mater u tri pičke i sve što se nama događa, i treba nam se dogoditi, jer nismo bolje ni zaslužili.
Tintor Jovan:	Dobro, dobro je nemoj direktno.
Adžić Ratko:ustašama redom sve, nek slušaju, jebo ih ćaća, da ih jebo znam da slušaju.
Tintor Jovan:	Ko im jebe mater. Bitno je pripremit se i grnut ako dođe i idi u pičku materinu bitno je ne predat se i ništa više
Adžić Ratko:	, makar se zubima zaklati, jebati im mater, ako me ne ubiju.
Tintor Jovan:	Junače.
Adžić Ratko:	Reci.
Tintor Jovan:	Ču' ćemo se onda, daj vidi ako bude šta na liniji.
Adžić Ratko:da bude evo čekam sad ovo, ako ne bude poslat ću sve u pičku materinu nazvaću...
Tintor Jovan:	Dobro nemoj ništa se nervirati.
Adžić Ratko:	... ovaj pukovnika i jebati mu mater i reć' da me više niko ne zove ni za šta.
Tintor Jovan:	Dobro junače ne brini, 'ajde.
Adžić Ratko:	Jebem im mater više. Zvao me je Jovo Jovanović šta on radi i on je nešto.
Tintor Jovan:	Jede on govna nosi ga u pičku materinu više.
Adžić Ratko:	E, eto kaže mene on zove, da.., da.., da se dogovorimo malte ne, treba doć transport.
Tintor Jovan:	Nemoj jebem mu Sunce dječije.
Adžić Ratko:	Jebi ga, ja ne znam Joja, to gore treba s Rašom riješiti'.
Tintor Jovan:	Dobro.
Adžić Ratko:	Rade na pet kanala u pičku materinu, a niko ništa nije uradio.
Tintor Jovan:	Dobro.
Adžić Ratko:	Priznaj da je naopako.

Tintor Jovan:	Dobro jebem mu Sunce, tebe ko da je neko navio jutros.
Adžić Ratko:	Kako neću jebem ti Boga, polomi se radeći, Bog ga jebo, evo molim da mi da benzina, nemam benzina, ja sam mrtav bez toga i niko ništa jebi ga, ja nešto odradim mater mu jebem, on vamo dođe sere ovdje, mal' ga nisam ubio mater mu jebem.
Tintor Jovan:	'Ajd dobro čujemo se.
Adžić Ratko:	Pa ja, zdravo.
Tintor Jovan:	'Ajd zdravo.

Razgovor vođen dana 16.04.1992.godine
između Kalaba Radmila i Ražnatović Željka zv. "Arkan"

NN muška osoba:	Dobar dan, štab srpske dobrovoljačke garde.
Kalaba Radmila:	Dobar dan.
NN muška osoba:	Dobar dan.
Kalaba Radmila:	Zovem vas iz srpskog MUP-a iz Sarajeva.
NN muška osoba:	Iz srpskog?
Kalaba Radmila:	SUP-a Sarajevo.
NN muška osoba:	Da?
Kalaba Radmila:	Recite mi, ko je od naših, koji je broj stanice milicije u Zvorniku. Koga imamo u Zvorniku?
NN muška osoba:	Samo trenutak.
Kalaba Radmila:	I ko kontroliše Zvornik?
NN muška osoba 1:	'Alo.
Kalaba Radmila:	'Alo.
NN muška osoba 1:	Izvolite.
Kalaba Radmila:	Dobar dan.
NN muška osoba 1:	Dobar dan.
Kalaba Radmila:	Srpski MUP.
NN muška osoba 1:	Da.
Kalaba Radmila:	Sarajevo.
NN muška osoba 1:	Da.
Kalaba Radmila:	Ko ga..., ko kontroliše Zvornik i imamo li mi našu stanicu milicije u Zvorniku?
NN muška osoba 1:	A odakle vi zovete?
Kalaba Radmila:	Iz Sarajeva.
NN muška osoba 1:	Samo malo. Samo momenat.
Kalaba Radmila:	E hvala lijepa.
Ražnatović Željko Arkan:	Halo.
Kalaba Radmila:	Da.
Ražnatović Željko Arkan:	Ko je to?
Kalaba Radmila:	Radmila, ko je to?

Ražnatović Željko Arkan:	Arkan, ovdje.
Kalaba Radmila:	Arkane, Radmila, a sada da ti kažem koja Radmila.
Ražnatović Željko Arkan:	Aha.
Kalaba Radmila:	Što ti je Zoran Kalezić priča, ali ne možeš se ti sjetiti, i preko Bude Markovića...
Ražnatović Željko Arkan:	Aha, aha...
Kalaba Radmila:	E slušaj bolan, pao nam je čovjek u Zvorniku, vraćao se iz Beograda, odvuкао jednu porodicu ...
Ražnatović Željko Arkan:	Šta je radio?
Kalaba Radmila:	Pa pao, uhvatili ga u Zvorniku.
Ražnatović Željko Arkan:	Kako u Zvorniku, pobogu?
Kalaba Radmila:	Pa eto hajde kako, i mi se to pitamo.
Ražnatović Željko Arkan:	Kako je pao u Zvorniku, ne razumem?
Kalaba Radmila:	Evo 'vako, pošto je mali, radi kod nas...
Ražnatović Željko Arkan:	Da.
Kalaba Radmila:	... radi kod Mome Mandića...
Ražnatović Željko Arkan:	Da.
Kalaba Radmila:	...odveo je od Mominog brata, Mlađena, porodicu jučer za Beograd...
Ražnatović Željko Arkan:	Da.
Kalaba Radmila:	...i vraćao se. (Govori u prostoriji, Mlađo kako se zove čovjek, koji, ne, ne čovjek u Zvorniku koji ga je uhvatio?). Šabić neki Arkane.
Ražnatović Željko Arkan:	Kakav Šabić, u pičku materinu?
Kalaba Radmila:	Ne znam. E sad pazi, mali je vozio kod Hilme u pivari, radio je kod njega, i sad ne znamo šta da radimo, Hilmo je, valjda je taj Šabić javio Hilmi, Hilmo rekao, mali je išao da traži azot, pustite ga, amonijak, amonijak, kao za pivaru, znaš? Međutim oni ga ne puštaju, jer je naše SUP-ovo auto, s kojim su ga uhvatili, "Golf", koja registra...
Ražnatović Željko Arkan:	U Zvorniku su ga u'vatili?
Kalaba Radmila:	Kaže, u Zvorniku da je pao.
Ražnatović Željko Arkan:	Pa nemoguće u Zvorniku, Zvo...

Kalaba Radmila:	Pa to je i meni, u Zvorniku.
Ražnatović Željko Arkan:	Nema nika, nije to Zvornik sigurno.
Kalaba Radmila:	Pa gdje može pasti?
Ražnatović Željko Arkan:	Ne znam, al' u Zvorniku nije, Zvornik drže Srbi.
Kalaba Radmila:	Ma ovaj se javio, kaže da je u Zvorniku.
Ražnatović Željko Arkan:	Šta se javio?
Kalaba Radmila:	Javio se taj Šabić, i kažu da je uhvaćen u Zvorniku.
Ražnatović Željko Arkan:	Ma nije u Zvorniku. U Zvorniku nije sigurno.
Kalaba Radmila:	Pa de mi kaži molim te, ko je kad on ide Beograd, preko Zvornika za Sarajevo, ima li neko selo, ima li neka kasaba, ima li neko, nešto, gdje oni drže, da nama nije bezbjedan put tamo?
Ražnatović Željko Arkan:	Ja nemam pojma, pravo da ti kažem, ne znam.
Kalaba Radmila:	Ne znaš?
Ražnatović Željko Arkan:	Ne znam.
Kalaba Radmila:	Ne znamo, znaš šta, mi sad još uvijek ne smijemo da se ofiramo kod njih, dar.., da ne shvate da je uhvatio zvjerku, znaš?
Ražnatović Željko Arkan:	Da, da.
Kalaba Radmila:	Pa nije zvjerka, mislim, ali radi za nas, da.
Ražnatović Željko Arkan:	Ne znam, mislim. Ne znam uopšte.
Kalaba Radmila:	I, ima, imaš li ti svoje ljude u Zvorniku koji bi otprilike mogli znati, gdje mogao, gdje bi mogao biti?
Ražnatović Željko Arkan:	Pa ne, ja sam povukao ljude iz Zvornika.
Kalaba Radmila:	A povukao si ljude iz Zvornika?
Ražnatović Željko Arkan:	Pa normalno, pa vidiš koja je frka na mene. Pa je li vi ne znate situaciju koja je?
Kalaba Radmila:	Ma znam brate ima sve., frka je i na nas, izgleda čitav svijet.
Ražnatović Željko Arkan:	Ja sam povukao ljude je l'....
Kalaba Radmila:	I ostavio Srbima dole u Zvorniku da kontrolišu.
Ražnatović Željko Arkan:	Srbi i vojska su dole.

Kalaba Radmila:	Znaš li ikakav , sad džaba i da znamo.
Ražnatović Željko Arkan:	Ja, ja ću da zovem krizni štab, dole da vidim.
Kalaba Radmila:	Haj daj i nama, nemamo ni mi ovdje...
Ražnatović Željko Arkan:	(Govori u prostoriji, gdje su oni brojevi od kriznog štaba u Zvorniku? Daj mi ih vamo, 'ajde). Kako se zove taj tvoj mali?
Kalaba Radmila:	E, Dejan (Govori u prostoriji, kako se Dejan preziva?) Marković Dejan.
Ražnatović Željko Arkan:	Marković Dejan, Marković Dejan, 'ajde. Evo ti ovako 075...
Kalaba Radmila:	Dobro.
Ražnatović Željko Arkan:	584
Kalaba Radmila:	Dobro.
Ražnatović Željko Arkan:	704
Kalaba Radmila:	704. Ima li još neki?
Ražnatović Željko Arkan:	I 075,
Kalaba Radmila:	Dobro.
Ražnatović Željko Arkan:	584-685
Kalaba Radmila:	685.
Ražnatović Željko Arkan:	Sad ću ih ja odma' da zovem tamo.
Kalaba Radmila:	Hajde molim te, kad' ćeš nama ovamo?
Ražnatović Željko Arkan:	Molim?
Kalaba Radmila:	Kad' ćeš nama ovamo?
Ražnatović Željko Arkan:	He,e, e, e, e, e.
Kalaba Radmila:	Kako su ti djeca, reci mi?
Ražnatović Željko Arkan:	Dobro.
Kalaba Radmila:	Dobro, jel', hajde dođi malo i do nas.
Ražnatović Željko Arkan:	Pa ja znam da me želite svi.
Kalaba Radmila:	(smijeh) Šta misliš zašto?
Ražnatović Željko Arkan:	Ali, da ovaj trebaju da shvatite situaciju koja je .
Kalaba Radmila:	Pa shvaćamo, evo vidimo samo džaba.
Ražnatović Željko Arkan:	A?
Kalaba Radmila:	Džaba Arkane, džaba. Džaba, ne znam , ma nije džaba, pazi...
Ražnatović Željko Arkan:	Čekaj, gde si ti sad'?

Kalaba Radmila:	Evo me u štabu, gore, našem na Vracama, u školi.
Ražnatović Željko Arkan:	Aha.
Kalaba Radmila:	To jedino držimo u Sarajevu, imaš ti naš broj?
Ražnatović Željko Arkan:	Ma imam ja sve brojeve, ja sam pričo i sa onim Stanišićem i...
Kalaba Radmila:	Je, Mičo Stanišić, potjeraj ga sa Pala, šta rade gore?
Ražnatović Željko Arkan:	Jebem im mater, šta znam šta rade?
Kalaba Radmila:	Što ne siđu sa Pala u grad, nego se.....
Ražnatović Željko Arkan:	Sad sam ja dobio drugu vezu, sad ću ja pričat sa njima, ti budi na vezi.
Kalaba Radmila:	'Ajde stojim na vezi. Kaži, Arkane.
Ražnatović Željko Arkan:	Znači vi ste tu u Sarajevu?
Kalaba Radmila:	Mi smo u Sarajevu u onoj školi na Vracama
Ražnatović Željko Arkan:	Dobro. Pa je l' držite to bar...?
Kalaba Radmila:	To držimo. Pazi,držimo.....mogli bi mi Arkane da držimo sve, samo da neko da komandu da se krene, ja ne znam šta čekaju s tim.
Ražnatović Željko Arkan:	E pa to je to.
Kalaba Radmila:	A zašto se čeka? Što Amerika prijete Srbiji, je li?
Ražnatović Željko Arkan:	E to je to.
Kalaba Radmila:	Pa smo se uplašili.
Ražnatović Željko Arkan:	To je to, što su pizde svi.
Kalaba Radmila:	E pa pizde naravno.I što su pustili vremenu.
Ražnatović Željko Arkan:	To je to što smo.....
Kalaba Radmila:	Na vremenu smo izgubili, mi smo trebali, trebali smo kad smo.....
Ražnatović Željko Arkan:	Evo niko se ne javlja na ovaj broj, 584-704.
Kalaba Radmila:	To je kri....ma kakvi, niste im to trebali pustiti bolan, to se opusti.
Ražnatović Željko Arkan:	Heee, čekaj sad ću, imam drugi broj ovaj....
Kalaba Radmila:	Hajde. Niko se ne javlja danas u kriznom štabu u Zvorniku.
Ražnatović Željko Arkan:	To je to, sad ću.....
Kalaba Radmila:	Čuješ li se sa Budom?

Ražnatović Željko Arkan:	Ne.
Kalaba Radmila:	Što?
Ražnatović Željko Arkan:	Pa nisam se čuo odavno. Reci mi jedna stvar molim te ovaj...
Kalaba Radmila:	Kaži.
Ražnatović Željko Arkan:	Znači Sarajevo dr., kontrolirate bar deo?
Kalaba Radmila:	Jedan dio kontroliramo, u taj dio oni ne smiju nosa da promole, mogli bi mi veliki dio Sarajeva. Pazi. Da ih satjeramo u čaršiju njihovu. Ali zašto niko ne daje komandu?
Ražnatović Željko Arkan:	Pa to treba Karadžić. Je l' imaš telefon od Karadžića?
Kalaba Radmila:	Gore na Palama?
Ražnatović Željko Arkan:	Pa da.
Kalaba Radmila:	Ma imam, kako ne, pa dolaze oni tu, dođu pa odu pa....
Ražnatović Željko Arkan:	Pa što ne pitate njega, on je sad kao zvanični predstavnik?
Kalaba Radmila:	Evo dobili smo informaciju, crtaju kartu i sjede na Palama.
Ražnatović Željko Arkan:	A...?
Kalaba Radmila:	Sjede na Palama. Jedino je Momo ovdje, zamjenik ministra.
Ražnatović Željko Arkan:	Da, da. A šta on može, ne može ništa.
Kalaba Radmila:	Pa ne može ništa dok oni ne izdaju naredbu. Vojska tu, sve tu, džaba ti je.
Ražnatović Željko Arkan:	Pa vojska.....isto tako utekla. Oni su im pripretili avionima i oni su utekli.
Kalaba Radmila:	Gdje bolan?
Ražnatović Željko Arkan:	A?
Kalaba Radmila:	Gdje su, ovdje?
Ražnatović Željko Arkan:	Pa vojska im je pripretila, ovaj Amerikanci su im pripretili bili.
Kalaba Radmila:	Amerikanci?
Ražnatović Željko Arkan:	Pa da.
Kalaba Radmila:	Tu mi inform....pa dobro, to ovi sigurno znaju.

Ražnatović Željko Arkan:	Ma jebem im mater.
Kalaba Radmila:	Pa nek pošalje, što nije slala na Hrvatsku, na Zagreb?
Ražnatović Željko Arkan:	Ko?
Kalaba Radmila:	Pa Amerika.
Ražnatović Željko Arkan:	Pa nema ti, vidiš da svetska javnost nas kao agresore tereti.
Kalaba Radmila:	Da. Ma nebi se ja puno plašila.
Ražnatović Željko Arkan:	Pa mi se ne plašimo, jedanput možemo poginemo nemožemo sto puta.
Kalaba Radmila:	Samo jednom, jes., nebi ja puno pridavala.....
Ražnatović Željko Arkan:	Jebe se nama svima da ti pravo kažem.
Kalaba Radmila:	E tako. Nebi ja....
Ražnatović Željko Arkan:	Zato moramo opet da pazimo, vidiš 17000 dece je došlo iz Sarajeva ovde.
Kalaba Radmila:	I šta sada, šta čekamo je l'? I prepuštamo im.
Ražnatović Željko Arkan:	Juče bila neka klinka tu Ambasadorka...
Kalaba Radmila:	Ma tjeraj to u pičku materinu.
Ražnatović Željko Arkan:	Ambasadorka dece kaže, ona je dovezla...
Kalaba Radmila:	Ona je Ambasadorka djece, Alijine.
Ražnatović Željko Arkan:	Ne, ne, naše, naše.
Kalaba Radmila:	A naše djece?
Ražnatović Željko Arkan:	Naše bre. Vidaković se preziva.
Kalaba Radmila:	Vidaković.
Ražnatović Željko Arkan:	Jeste. Otac joj je u Francuskoj i majka.
Kalaba Radmila:	To je sve njihovo, bježi, to je sve dio politike njihove, ništa ja to ne vjerujem, svaka čast što rade za djecu ali....
Ražnatović Željko Arkan:	Oni su nas iselili, majke im ga nabijem.
Kalaba Radmila:	Da.
Ražnatović Željko Arkan:	Izvini što se izražavam, ali tako je.
Kalaba Radmila:	Samo ti.....
Ražnatović Željko Arkan:	Ovaj drugi broj je non-stop zauzet.
Kalaba Radmila:	685, je li?
Ražnatović Željko Arkan:	Da, da, a tamo zvoni, niko ne odgovara. Sad' će

	vidimo ponovo. Čuješ.
Kalaba Radmila:	Kaži.
Ražnatović Željko Arkan:	'Ajde nazovi ti za izvesno vreme, ili...razumeš.
Kalaba Radmila:	Na ovaj isti broj.
Ražnatović Željko Arkan:	Da.
Kalaba Radmila:	Hajde zovem te ponovo.
Ražnatović Željko Arkan:	'Ajde živela.
Kalaba Radmila:	'Ajde živio mi.

Razgovor vođen dana 21.05.1992.godine
između potpukovnika Miličevića i Mladić Ratka

Mladić Ratko:	Molim.
NN muška osoba:	Halo, javite se!
Mladić Ratko:	Halo.
NN muška osoba 1:	Simić(?), izvolite.
Mladić Ratko:	General Mladić, ko je?
NN muška osoba:	Sačekajte trenutak.
Mladić Ratko:	(Obraća se nekom u prostoriji) <i>Imate tamo vezu sa generalštabom preko. Preko puta nek vam daju direktnu vezu.</i>
Miličević:	Halo!
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	Potpukovnik Miličević!
Mladić Ratko:	Miličeviću kažite, Mladić general!
Miličević:	Druže generale, molim Vas, tražio sam generala Baroša!
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	Da ga izvestim sledeće!
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	Ja sam ovaj komandant poligonske jedinice u Pazariću!
Mladić Ratko:	Dobro!
Miličević:	Danas je bila kod mene delegacija.
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	Iz vlasti!
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	To je opštine Hadžići...
Mladić Ratko:	Dobro!
Miličević:	Zatim milicija, MUP Hadžići i TO Hadžići...
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	Sve to muslimanski sastav bio kod mene!

Mladić Ratko:	Dobro!
Miličević:	Zahtev njihov je bio sledeći!
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	Predlažu mi!
Mladić Ratko:	Predlažu ti, dobro u Pazariću, govori!
Miličević:	Iz Pazarića predlažu...
Mladić Ratko:	Šta predlažu? Govori!
Miličević:	Sa svoje teritorije...
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	Ovo što je pod njihovom vlašću...
Mladić Ratko:	Da!
Miličević:	Bezbedan izlazak...
Mladić Ratko:	Dobro!
Miličević:	I provođenje pitomaca bez ikakvih problema!
Mladić Ratko:	Dobro!
Miličević:	Uslov jeste onaj koji je već bio objavljen u javnosti, ono što je, ovaj, potpisano u vezi predaje artiljerijskih oruđa.
Mladić Ratko:	Da.
Miličević:	Sve ostalo vezano za streljačko oružje i našu municiju, i tako dalje, garantuju bez ikakvih problema izlazak sa ovog prostora.
Mladić Ratko:	Druže potpukovniče!
Miličević:	Izvolte!
Mladić Ratko:	Svake kontakte dalje i pregovore na individualnoj osnovi sa njima, nemate potrebe da vodite, preuzimamo ovde ja i ovlašćeni organ Generalštaba Savezne Republike Jugoslavije.
Miličević:	Razumem!
Mladić Ratko:	Jeli Vam jasno?
Miličević:	Jeste!
Mladić Ratko:	I izač' ćete kad Vam mi budemo naredili i po planu koji mi budemo dogovorili sa predstavnicima, ovaj hrvatsko-muslimanske koalicije. Jeli Vam jasno?
Miličević:	Razumem druže generale!
Mladić Ratko:	Nikakve pregovore i nikoga Vi nemate, niste

	ovlašćeni da niskim pregovarate, niti ste ovlašćeni Vi i Vaš komandant da primete bilo kakve delegacije! Sve što treba usmeravajte ovamo na mene!
Miličević:	Ja sam dr....
Mladić Ratko:	Jeli Vam jasno što sam reko, šta ste Vi to mene ne interesuje uopšte!
Miličević:	Ja sam komandant ovde...
Mladić Ratko:	Ako ste komandant družu potpukovniče nemojte voditi ni sklapati nikakve ugovore ni pregovore!
Miličević:	Razumem družu generale!
Mladić Ratko:	E tako, održavajte mir, od njih tražite samo da vas ne napadaju, i bit će sve u redu. Oni idu sada pojedinačno sa vama svakim. Jeste me razumeli?
Miličević:	Ja sam zbog toga, ja sam zbog toga, da znate, i hteo da Vas obavestim...
Mladić Ratko:	Dobro ste...
Miličević:	... da su pokušali dakle i samnom da razgovaraju!
Mladić Ratko:	Dobro ste me obavestili! Niste ovlašćeni Vi da vodite nikakve pregovore i nema potrebe ništa da pregovarate!
Miličević:	Tako je!
Mladić Ratko:	Ni nikakve ugovore da sklapate, nek posao ide prema centralizovanom planu kako je zamislio Generalštab!
Miličević:	Sigurno, sigurno...
Mladić Ratko:	Zdravo!
Miličević:	Ja sam samo htio da Vas izvestim.
Mladić Ratko:	Dobro je, izvestili ste me (<i>jako više!</i>), pustite mi liniju više, imate li još nešto da mi kažete!?
Miličević:	Ne družu generale!
Mladić Ratko:	Molim Vas nemojte sada da panično nastupamo...
Miličević:	Još ako dozvolite samo ovo.
Mladić Ratko:	Kaži!
Miličević:	U sastavu ove jedinice nalazi se deo divizionu iz...
Mladić Ratko:	Ma nemoj mi govoriti (<i>opet jakim tonom!</i>), znamo šta se nalazi čoveče!
Miličević:	E odlično, nalazi se...

Mladić Ratko:	Pa ostavi molim te priču šta se nalazi čoveče (<i>još jači ton</i>), čuješ li!?
Miličević:	Pa da Vas izvestim...
Mladić Ratko:	Ama sluša se ova veza bre čoveče! Dežurni MUP-ovac sedi dole u pošti! Šta me izveštavaš? Misli glavom! Ovo, ovo je katastrofalna situacija kako se pojedinci ponašaju! (<i>Sve jakim tonom!</i>)
Miličević:	Ja znam da oni, pa ja zbog toga i, i, ja znam da oni slušaju ovo...
Mladić Ratko:	Pa molim Vas družu potpukovniče, sve znamo što treba o vama znat! Vaše je da se držite tamo, hmm, da budete spremni ako vas napadnu da se branite, i nemojte mi stupati ni u kakve kontakte, pregovore ni potpisivanje bilo čega! Rukovodi sa ovom operacijom lično Generalštab, i oni će ljudi pametniji i od mene i od Vas da nađu rešenje kako da se to sve izvede.
Miličević:	Sigurno.
Mladić Ratko:	Jeli Vam jasno?
Miličević:	Jeste družu generale!
Mladić Ratko:	Zdravo i pozdravite ljude!
Miličević:	Zdravo!
Mladić Ratko:	Zdravo!

Razgovor vođen dana 28.07. 1991 godine između Tintor Jovana i Ciganović Slavke

NN ženska osoba:	"Tintor Gradeks" , izvolite.
Ciganović Slavko:	Dobro jutro.
NN ženska osoba:	Dobro jutro.
Ciganović Slavko:	Šef mi treba, zdravo kako ste?
NN ženska osoba:	Dobro kako ste, Slavko?
Ciganović Slavko:	Evo dobro sam.
NN ženska osoba:	Šta radiš?
Ciganović Slavko:	Evo ništa, ovamo sam još, pa mi treba gospodin.
NN ženska osoba:	Evo samo trenutak.
Ciganović Slavko:	Velika vam hvala.
Tintor Jovan:	Halo.
Ciganović Slavko:	Gdje si brate moj?
Tintor Jovan:	O, o, o, o dobra ti sreća junače.
Ciganović Slavko:	I tebi još bolja.
Tintor Jovan:	Kako si mi bolan?
Ciganović Slavko:	Evo mogu da plaćem samo.
Tintor Jovan:	Što?
Ciganović Slavko:	Evo da ti kažem, slušaj me.
Tintor Jovan:	Šta je?
Ciganović Slavko:	Ti znadeš, bio si gore, onaj dogovor kad je bio, sve oko ovih turista i tako dalje ...
Tintor Jovan:	Ja.
Ciganović Slavko:	I ovaj danas im je smjena znaš...
Tintor Jovan:	Ja.
Ciganović Slavko:	... i ovaj, ja 5 dana zovem "gospodina J", nikad ga nema...
Tintor Jovan:	Dobro.
Ciganović Slavko:	... jutros ga dobijem, na spavanju ga probudim, i kažem...
Tintor Jovan:	Dobro.

Ciganović Slavko:	... to kaže on, i to pre dva dana, tri, pa reko...
Tintor Jovan:	Šta treba?
Ciganović Slavko:	... to treba meni javiti prije dva, tri dana i tako dalje, a on je ljut na posjetu što je onaj ministar, ovaj moj poslanik bio, razumiješ? Pa se ljuti, razumiješ, za to?
Tintor Jovan:	Pa što će on gore u pičku materinu, i poslanik?
Ciganović Slavko:	Iš'o on, jebi ga, šta ću ja , nije to, sa mnom, niko me ništa nije pitao, oni su zapucali i otišli, jebi ga.
Tintor Jovan:	Aha, aha.
Ciganović Slavko:	A on se izgleda kao ljuti na to, znaš, i tako dalje.
Tintor Jovan:	Aha.
Ciganović Slavko:	I sad pazi šta mene najviše boli, ja tebe ovdje zovem, ovi su već stigli, ova smena, razumeš?
Tintor Jovan:	Ja.
Ciganović Slavko:	Znadeš da je dogovoreno, oni što idu da oni sa sobom nose one ikone i sve ono što su dole imali, razumeš?
Tintor Jovan:	Dobro, ja.
Ciganović Slavko:	Znaš gdje je dogovoreno, u tvom prisustvu, razumiješ, e sada, kada sam ja njega jutros obavestio, on kaže ja neću za to da znam, kaže, uzео si sam rizik na sebe i sad idi gore vaditi kestenje iz vatre i tako dalje, kao znaš, ja sad odoh, ja ne znam šta ću moći napraviti, ne znam stvarno, nisam pametan uopšte. Jednostavno, nikad u životu još nismo stupili u kontakt kao ljudi da popričamo, a kamoli drugo, vjeruješ, telefonom a kamoli nešto drugo.
Tintor Jovan:	Ma jebem ti sunce ti jebem.
Ciganović Slavko:	Vjeruj meni to je, to je strahota, to je žalosno, to, to nemam riječi da kažem, a sa ovim drugim što smo se ja i ti izljubili na stepenicama, znaš ko?
Tintor Jovan:	Ja.
Ciganović Slavko:	Njega sam pre 5 puta obavestio, s njim pričao, on, onoga brani, pa znaš, on je u frci, nemoj se ti ljutiti, na njega, ovo, ono i tako te stvari.
Tintor Jovan:	Ma ne ljutim se ja ni na koga, daj da ispoštujemo ono što smo se dogovorili, ništa više.
Ciganović Slavko:	To i pričam bolan, on kaže ja kontaktiram, kaže sa onim tvojim tamo šefom, on meni uvijek kao svaki

	dan sa ovim gospodinom Veselinovićem, znaš, on meni kaže.
Tintor Jovan:	On da kontaktira?
Ciganović Slavko:	Kaže on meni, kaže on kontaktira svaki dan.
Tintor Jovan:	Pa sigurno, pa on to i folira(?)
Ciganović Slavko:	I tako dalje i tako dalje, to mi je sad rekao, lično on, reko' nema problema, reko' ja ću pokušati nekako da prođem gori, odoh sam, pa, ne mogu ja biti fukara da me ljudi pljuju u lice, ja moram zvat sto ljudi, ti mi nisu ljudi došli, ma da, ajde.
Tintor Jovan:	Ovaj, i dobro i, ali reci mi ovaj je li došao autobus i kako su?
Ciganović Slavko:	Da, da, da, da. A sad ove, sad ću ja ove...
Tintor Jovan:	Dobro, dobro, dobro. A novi dolaze je li?
Ciganović Slavko:	Ma došli su već, stigli su prije 10 minuta.
Tintor Jovan:	Boga ti?
Ciganović Slavko:	Pa da.
Tintor Jovan:	Kolko je došlo?
Ciganović Slavko:	50.
Tintor Jovan:	Pa nek ide on u tri pičke materine onda.
Ciganović Slavko:	Burazeru..... sad sam ja crna vrana u tom .
Tintor Jovan:	A na kom si broju ti?
Ciganović Slavko:	Evo me na 741-671...
Tintor Jovan:	Momenat samo, kako?
Ciganović Slavko:	741-671, (pita nekog u prostoriji, koji je ovo pozivni broj, momenat) 021.
Tintor Jovan:	Zvaću te ja odmah, samo da se čujem ja sa šefom .
Ciganović Slavko:	Ovdje sam u pošti, razumiješ?
Tintor Jovan:	Dobro, dobro, sad ovaj, moram ja, do, do s.. Radovana zvati u Crnu Goru.
Ciganović Slavko:	Molim te ko Boga Alaha de mi to vidi! Znači, 021 ...
Tintor Jovan:	Jebo te Alah, te jebo.
Ciganović Slavko:	... 'Ajde 021.
Tintor Jovan:	Je, znam sve.
Ciganović Slavko:	741.
Tintor Jovan:	Šta to tebi bi da ti kažeš "Alaha"?

Ciganović Slavko:	Ma kaki to, pusti me, poludio sam, ubih se.
Tintor Jovan:	Ma poludio, ubi' se, jebem ti sunce ne spominji Alaha.
Ciganović Slavko:	Hajde.
Tintor Jovan:	Hajde, jebo te Alah.
Ciganović Slavko:	Hajde, zovi me odmah, molim te.
Tintor Jovan:	Hajde, zvaću te odmah, hajde.

Razgovor vođen dana 10.12.1991.godine
između Tintora Jovana i Majića

NN ženska osoba 1:	Halo gospodina molim vas gospodina Majića za Tintora?
NN ženska osoba 2:	O, momenat samo on je na sastanku.
NN ženska osoba 1:	Molim vas ako možete.
NN ženska osoba 2:	Sačekajte.
Majić:	Halo.
NN ženska osoba 1:	Halo.
Majić:	Molim.
NN ženska osoba 1:	Samo trenutak molim vas.
Jovan Tintor:	Halo.
Majić:	Molim, molim.
Jovan Tintor:	Dobar dan.
Majić:	Jel' to gospodin?
Jovan Tintor:	E, da kako si moj Majiću?
Majić:	Kako si mi?
Jovan Tintor:	Fala Bogu dobro, kako si mi ti?
Majić:	Jel' uredi sa onim kamionom?
Jovan Tintor:	Sve uredi kamion je doš'o, ja nisam više.
Majić:	...ja angažovo sve ljude da ..
Jovan Tintor:	Jesi li?
Majić:	Jest, jest.
Jovan Tintor:	Jesil' ga naš'o....(smijeh).
Majić:sunce ti Božije. Što mi to ranije ne javljaš, što mi to ne tražiš?
Jovan Tintor:	Jebem ti vraga ja pravo da ti kažem ovaj.
Majić:	Ti ne znaš bre koga.
Jovan Tintor:	Prijatelju moj svaka ti čast prijatelju, ja znam da se prijatelji teško stiču, ali ne daj Bože da ih gubim, hvala tebi moj dobri Majiću.
Majić:	Imam ovdje sve sekretare sa regiona.

Jovan Tintor:	Je li?
Majić:	Iz opština svih.
Jovan Tintor:	E bravo, e reci ti meni kako ja mogu ovaj nisam niskim još nemam zvanično vezano za, za, za taj prelazak i ovo. Na koji način ćemo mi to učiniti normalnim kako ima li nešta između je li pronađeno ili nije il ćemo to morat mi preko stranke pa da mi damo dozvolu i to...
Majić:	Da, da.
Jovan Tintor:	Pa da ovo u ovoj Srbije neke stvari možemo uvesti i tako.
Majić:	Slušaj?
Jovan Tintor:	Ja. Da nema nešta, a da nije prošlo, a da ja ne znam to pitam da nisi ti to čuo slučajno.
Majić:	Da nije prošlo?
Jovan Tintor:	Ja recimo da već neko provlači neke vozove to me interesuje ili moram uvijek na istu stvar kažem proće tada i tada i tako i tako.
Majić:	Nešto ima tu zadržano u Užicu.
Jovan Tintor:	Ja, aha, aha.
Majić:	Znaš.
Jovan Tintor:	Ja, ja.
Majić:	Znate carine ćete biti oslobođeni.
Jovan Tintor:	Aha.
Majić:	(Smijeh)
Jovan Tintor:	(Smijeh) slušaj ma treba ja mogu tebi reć da meni ništa draže nije na svijetu bilo kad sam to čuo, majke mi moje, e ovo što je Srbija uzela, šta majku vam jebem.
Majić:	To je moja stvar.
Jovan Tintor:	Eh, dobro.
Majić:	Znaš.
Jovan Tintor:	Dobro. slušaj mogul te zamolit?
Majić:	Reci.
Jovan Tintor:	Kakva je situacija za, za ovu miniciju, za moje preduzeće, ovaj da ja tebi uplatim ili da ja tražim u <i>Partizanu</i> , nešto mi sitno trebe, ali nije važno ovaj treba mi neke pištoljske municije i ovo i ono?

Majić:	Imaš li ti moj broj telefaksa?
Jovan Tintor:	Imam.
Majić:	Telefaks, koji broj?
Jovan Tintor:
Majić:	Moga, moga.
Jovan Tintor:	Nemam, a imatel vi?
Majić:	(Koji je broj telefaksa?) 25 piši.
Jovan Tintor:	Da.
Majić:	988.
Jovan Tintor:	988.
Majić:	031 poziv.
Jovan Tintor:	031, to znam.
Majić:	Hej pošalji mi to.
Jovan Tintor:	Evo sad ću ja poslat pa odmah ću ti ja uplatit jer imam pare nema nikakvih problema.
Majić:	Pošalji mi to pa ćemo se dogovorit.
Jovan Tintor:	Evo saću ti poslat.
Majić:	Znaš.
Jovan Tintor:	Dogovoreno.
Majić:	Da ja, pazi meni treba da poslije obavim razgovor tamo.
Jovan Tintor:	Dobro znam jasno mi je, jasno mi je.
Majić:	Znaš.
Jovan Tintor:	Dobro ja ću sad zahtjev pa ti vidi i ima nema, kad šta kako i onda se mi čujemo pošalješ ti meni... 0328-8697
Majić:	Dobro jesi li kuma video skoro?
Jovan Tintor:	Jesam, juče smo imali.
Majić:	Juče?
Jovan Tintor:	Ja.
Majić:	Kako je kum?
Jovan Tintor:	Odličan, odličan, fala bogu.
Majić:	Šta kaže kum?
Jovan Tintor:	Ma nema ovaj kum je..
Majić:	Kako je vreme.

Jovan Tintor:	Pa dobro. Bio je ja i Vojo smo ostali noćas do, do, do.
Majić:	Ozbiljno?
Jovan Tintor:	Jesmo boga mi do deset sati.
Majić:	Jestel bili u Foči slučajno?
Jovan Tintor:	Nismo nego bili kod mene, otvaro sam ja jednu pijacu kupio.
Majić:	Šta kaže kum?
Jovan Tintor:	Je li upoznat koliko si je platio?
Majić:	Zna, zna sve.
Jovan Tintor:	Ha.
Majić:	Sve zna i bez brige ti.
Jovan Tintor:	Slušaj?
Majić:	Na meni je da je prenesem.
Jovan Tintor:	Slomi to ti si čovek od zanata.
Majić:	Ne brini ti uradit ćemo sve što se na ovaj svijet može uradit, budi siguran ko i sam što bi to uradio.
Jovan Tintor:	Hitno neka zove i on ministra?
Majić:	Dobro.
Jovan Tintor:	Simovića.
Majić:	Aha, aha. Reći ću mu to ćemo večeras, dobro, dobro, a može i kum.
Jovan Tintor:	Ha.
Majić:	Može i Momo znaš?
Jovan Tintor:	Molim.
Majić:	A može i Momo znaš?
Jovan Tintor:	Može ja.
Majić:	Imaju znaš.
Jovan Tintor:	Može.
Majić:	Bez brige.
Jovan Tintor:	Hajde to završite.
Majić:	Bez brige ti srbine.
Jovan Tintor:	Ovo ćemo mi regulisat.
Majić:	Dobro, dobro fala ti ljepo.
Jovan Tintor:	E, zdravo, prijatno.
Majić:	Živio.

Razgovor vođen dana 14101991.godine
između Tintor Jovana i Mićević Milosava

Željka:	SDS, izvolite.
Tintor Jovan:	Dobar večer.
Željka:	Dopbar večer, izvolite.
Tintor Jovan:	Jovan Tintor kraj telefona, ima li doktora je li se javljao?
Željka:	Doktor se nije....
Tintor Jovan:	Molim?
Željka:	Doktor se nije javljao .
Tintor Jovan:	Ko je dežurni izvinite ?
Željka:	Željka je, Mićević je ovdje, hoćete njega ?
Tintor Jovan:	Dajte mi Mićevića .
Mićeović Milosav:	E gospodine .
Tintor Jovan:	E profesore, kako si mi ?
Mićeović Milosav:	Jesi dobar ?
Tintor Jovan:	Dobro, kako si mi ?
Mićeović Milosav:	U Skupštini je bilo završeno i sad se preselio kući.
Tintor Jovan:	Je li ?
Mićeović Milosav:	Jest.
Tintor Jovan:	Prije koliko ?
Mićeović Milosav:	Pa možda jedno sat.
Tintor Jovan:	Je li ?
Mićeović Milosav:	Aha
Tintor Jovan:	Znaš li išta ?
Mićeović Milosav:	Znam sve.
Tintor Jovan:	Ja, možemo li ?

Mićević Milosav:	Može, onaj naš prijedlog je dat, omi su bili pogledali. Nešto su kao malo prihvatili, veći dio nisu, hajde da prenoći. hajmo ponovo ujutro u osam sjesti, bogami jesu.
Tintor Jovan:	Aha.
Mićević Milosav:	E tako. Čitavi dan uboga je bitka trajala.
Tintor Jovan:	Ja.
Mićević Milosav:	Ja.
Tintor Jovan:	Dobro, e u redu samo da vidim dam nema nekih novih uputa, nema ništa ?
Mićević Milosav:	Nema, sve je...
Tintor Jovan:	Jeste li ovaj slali svim opštinskim odborima radi mobilnosti, da se dežura i to ?
Mićević Milosav:	Jesu.
Tintor Jovan:	Je li ?
Mićević Milosav:	Jest, jest.
Tintor Jovan:	E dobro je, dobro je.
Mićević Milosav:	Jesi ti kući, dobar.
Tintor Jovan:	Jesam, Jesam
Mićević Milosav:	Da te zovem ja.
Tintor Jovan:	Eto nema problema.
Mićević Milosav:	Jer ću biti ja tu neđe do ponoća.
Tintor Jovan:	Ja, e dobro burazeru.
Mićević Milosav:	Živio, ja te zovem.
Tintor Jovan:	Laka noć, prijatno.
Mićević Milosav:	Prijatno također.

Razgovor vođen dana 15.05.92.godine između Valtera i Legije, a zatim između NN muške osobe i Legije, te potom između Ražnatović Željke i Legije

Legija:	Zdravo brate.
Valter:	Kako si?
Legija:	Evo dobro je.
Valter:	Šta radite?
Legija:	Evo mučim muku ovu.
Valter:	Što?
Legija:	Jebi ga.
Valter:	Je li, jel' vam treba pojačanje?
Legija:	Ha?
Valter:	Je li vam treba pojačanje?
Legija:	Ne, ne radi se o tome uopšte.
Valter:	Aha, dobro, evo.....
NN muška osoba:	Halo brate?
Legija:	Kaži?
NN muška osoba:	Šta ima novog?
Legija:	Pa evo ništa jebi ga. Imam jednog.....
NN muška osoba:	Šta kažeš?
Legija:	Imam jednog nestalog ovog.
NN muška osoba:	Ko je taj?
Legija:	Ovaj narednik Laki.
NN muška osoba:	Aha.
Legija:	Niko ne zna gde je. On je jučer pratio tog malog ranjenika.
NN muška osoba:	Gde ga je pratio?
Legija:	Pa do kasne. I sad se ne zna da li je on sa njim otiš'o helikopterom i gdje se vratio to više niko ne zna.
NN muška osoba:	Aha.
Legija:	E sad jurim da ga nađem. A ti provjeri gore u Beogradu.

NN muška osoba:	Molim?
Legija:	Probaj da provjeriš u Beogradu na VMA da li je jučer doveden Samardžić Goran.
NN muška osoba:	Da.
Legija:	To je ovaj naš što je ranjen na dva mesta.
NN muška osoba:	Moguće da je sa njima.
Legija:	Pa ne znam, jebi ga.
NN muška osoba:	Jeste tu na tom mestu sada gde ste došli jutros?
Legija:	Da, da, ali sad dalje nisam hteo više da radim, jer situacija je za nas, jebi ga, znaš?
NN muška osoba:	Da, da, jasno mi je. Slušaj?
Legija:	Kaži?
NN muška osoba:	Nazovi ti za jedno sat vremena, jel' možeš, za jedno pola sata ustvari.
Legija:	Dobro.
NN muška osoba:	Biće "99" da znaš.
Legija:	Jesi mu ti rek'o za ono sinoć?
NN muška osoba:	Rek'o sam mu sve.
Legija:	Šta je rek'o?
NN muška osoba:	Slaže se u potpunosti. Ovog čekamo da se tamo pojavi, izd'o sam nalog još ono kad sam se čuo sa tobom da ga uhapsu ako dođe tamo.
Legija:	Da, da. To je potpuna prevara, mislim.
NN muška osoba:	Da, da.
Legija:	Sve ono što je rek'o, ma kakvi, to nije prošlo, pored toga, mi smo odvdije došli i sve smo počeli da organizujemo na svoju ruku, razumeš?
NN muška osoba:	Da, da.
Legija:	On nas ovdje nije spojio sa nikim. Ja sam se sam ovdije spojio sa tim nekim kriznim štabom tu u Ilidži i sve organizovo i kasarne i mobilizaciju i obuku, a jučer kad je bio ovaj napad čim su pali prvi mrtvi i ranjeni to je bila komplet dez..., dezorganizacija i nedisciplina.
NN muška osoba:	Da, da. Reci mi ko drži Ilidžu sad?
Legija:	Ilidžu drže još ovi naši.

NN muška osoba:	Naši?
Legija:	Ja.
NN muška osoba:	A vi ste tu bili ili ispred malo?
Legija:	Da.
NN muška osoba:	Da. Dobro, znači naša je ona?
Legija:	Da, da.
NN muška osoba:	Dobro je, dobro je. Ništa brate, pozdravi tamo sve ljude, pa kako se zove, ovaj, za pola sata nazovi. Kako dobiješ vezu?
Legija:	A?
NN muška osoba:	Kako dobivaš vezu?
Legija:	Loše, loše. Noćas sam te zvao bio, nisam mogao da te dobijem. Sad evo jedva te dobijo.
NN muška osoba:	Da, da, bili smo mi tu do dva sata u pičku materinu. Reci mi je li imaš tamo telefon?
Legija:	Ovde?
NN muška osoba:	Da.
Legija:	Ma, ne, znaš, ne može ovdje.
NN muška osoba:	Da. Dobro ništa, eto tako, ja ću reći "99" sve a ti pokušaj za jedno pola sata da dobiješ ponovo.
Legija:	Dobro.
NN muška osoba:	Da te ipak čuje, volio bi da te čuje.
Legija:	Dobro.
NN muška osoba:	Ovo sve uredu je znaš.
Legija:	0329-0471 Provjeri samo za ovog dal' je stigao ranjen?
NN muška osoba:	Molim?
Legija:	Ovaj ranjenik provjeri da li je stigao, da znam da li je, znaš?
NN muška osoba:	Da.
Legija:	'Ajde.
NN muška osoba:	Samo malo, samo malo, da se javim, evo ga "99" na vezi.... "99" imam Legiju na liniji, dal da dođeš ili.....razumem..... Legija.
Legija:	Molim?
NN muška osoba:	Evo ga dolazi odmah on na telefon.
Legija:	Dobro čekam.

NN muška osoba:	Malo pričekaj..... Sad ćemo mi odmah čim završimo ovo da okrenemo a ti postupi kako misliš najbolje da je, razumeš?
Legija:	Znam, znam, samo ovde je, znaš situacija onaj nam je tamo izložio, onaj kurton, molim te uhapsi ga, najebi mu se majke.
NN muška osoba:	Izdat je nalog, odmah sam jučer, čim sam se čuo sa tobom...
Legija:	To je potpuna prevara...
NN muška osoba:"99" izda nalog i on kad smo se vidjeli sinoć kaže, bravo, odličnosu uradio. Razumeš?
Legija:	Aha.
NN muška osoba:	Tako da...
Legija:	Ja sam jučer, jedva smo se izvukli. Tamo smo bili u potpunom orkuženju.
NN muška osoba:	Ja.
Legija:	Tu su pali i ti ranjeni, jedva smo se izvukli odatle.
NN muška osoba:	Jebem mu.....pa da su....drugačije vodio u odnosu kako mi to radimo.
Legija:	Pa da, ma ne, kažem ti, kod ovog, kod ovog naroda tu, kažem ti sve je bilo uredu, razumeš. Kad smo mi došli sad je tu jedan problem, oni su svi mislili a sad su došli Arkanovi i sad sve streljaj.
NN muška osoba:	Da, da, da.
Legija:	Razumeš, ali čim su pali prvi mrtvi i ranjeni, a možeš da zamisliš kad su nam usred borbe tamo, ovi seljaci, ukradu nam kola, naša kola i pobjegnu.
NN muška osoba:	Šta su radili?
Legija:	Uzeli nam naša kola koja smo dobili tu od nekog kriznog štaba, razumiješ?
NN muška osoba:	Uzeli?
Legija:	Ukrali i pobjegli sa, sa prve linije.
NN muška osoba:	U pičku materinu. Da, da, pičke, pičke....
Legija:	A prostor je ogroman, mislim nema veze ni sa Zvornikom ni sa Bijeljnom, razumeš, baš ono...
NN muška osoba:	Da, da. Mora da se koordinacija napravi dobra.
Legija:	Da, da.

NN muška osoba:	To je najvažnije.
Legija:	Srećom ovdje ima ovaj pukovnik jedan i ova vojska pa...
NN muška osoba:	Da, da.
Legija:	Inače da nije njih ovo bi sve davno otišlo u pičku materinu.
NN muška osoba:	Da, da. Slažem se potpuno, oni kupuju nove, ali međutim da nije bilo njih otišlo bi sve u pičku materinu.
Legija:	Ma kakvi, ma znaš kakve su pičke?
NN muška osoba:	Znam. Tamo u početku su bili ko....
Legija:	Njih koliko ima ovdije, koliko ih je naoružano brate dak bi se sve pičke digle po ovim opštinama mi bi bre pregazili bi Sarajevo za..., za 24 sata.
NN muška osoba:	Da, da, da.
Legija:	Ali ne možeš ti jebi ga kad ti njega vodiš u borbu i on dođe do svoje kuće i kaže ja dalje ne idem, moja je kuća oslobođena, kaže boli me kurac za dalje.
NN muška osoba:	Ništa doći će nas jedno tri - četiri hiljade tu jebaćemo im majku tursku, razumeš. Sve ćemo im žene na kurčeve nataknuti , a njih ćemo u dupeta, oni vole da se jebu u dupeta razumeš
Legija:	Znam ja.
NN muška osoba:	Onoga Juku ako negde nagazite da se zarobi i da se veže i da se sprovede vamo.
Legija: 0329-0473	Pa čuj, juče sam imo oko stotinjak zarobljenika jebi ga.
NN muška osoba:	Molim ?
Legija:	Pa imo sam oko stotinjak zarobljenika juče.
NN muška osoba:	Da.
Legija:	Ali jebi ga kad ona pičke, kad topočinje da vrište, da ovo da ono. Razumeš i to su bili ljudi sa oružjem i ja sam to odmah hteo da...
NN muška osoba:	Da.
Legija:	Razumeš ?
NN muška osoba:	Ovi ne daju ?
Legija:	Al' ovaj načelnik iz SUP-a digo frku ovo, ono, komšije, pičke materine. Ma bre poludeo sam.

NN muška osoba:	Da, da. A šta je sa Palama dole?
Legija:	Pa Pale, to je slobodno.
NN muška osoba:	Da, da znam, al' drže se tamo ?
Legija:	Ma da.
NN muška osoba:	Da, tamo je dobar narod.
Legija:	A?
NN muška osoba:	Tamo je drugačiji narod od tih govana tu.
Legija:	Ma de ovde .
NN muška osoba:	Kako je Šule ?
Legija:	Pa Šule isto vamo.
NN muška osoba:	A ?
Legija:	Ma i on jurca.
NN muška osoba:	Aha, jel' nervozan ?
Legija:	A ?
NN muška osoba:	Jel' nervozan ?
Legija:	Ma nije jebi ga znaš nego sinoć se to desilo je.i ga. Pa evo naši, malo i naši ljudi znaš 'oće da...
NN muška osoba:	Aha.
Legija:	Znaš, dobro se drži ali je.i ga vidim ja znaš, da smo mi morali da...
NN muška osoba:	Dobro.
Legija:telefonija ta ?
NN muška osoba:	A? Gledam da li ide "99".
Legija:	Ja ovde zovem iz ove, njihove operativne ove kancelarije.
NN muška osoba:	Šta zoveš?
Legija:	Pa ljudi čekaju na telefon e.
NN muška osoba:	Ja pa kaži ali hitno je, šta da radiš.... Ja mu reče da je hitno da zoveš ti
Legija:	Da.
NN muška osoba:	Pošto je noćas i kasno doš'o, pa smo kasno legli u pičku materinu i tako. Je li ima mnogo tu da čeka?
Legija:	Pa da, dobro.
NN muška osoba:	Pa kaži im brate, šta je.
Legija:	Sve je pod kontrolom

NN muška osoba:	Ma da. ...samo da vidima ?
Ražnatović Željko	'Alo
Legija:	'Alo.
Ražnatović Željko	Šta se radi ?
Legija:	Poštovanje gospodine komandante.
Ražnatović Željko	Poštovanje. Reci.
Legija:	Pa evo ovde, je li vam ...objasnio sve ?
Ražnatović Željko	Ne, ne, reci šta je ?
Legija:	Pa evo ovako, prvo znate onaj Dragišić što nas je...
Ražnatović Željko	Da.
Legija:	Što nas je zvao i sve to.
Ražnatović Željko	Da.
Legija:	Vi znate što je nama bilo rečeno da, kad dođemo ovde šta će sve da bude.
Ražnatović Željko	Da.
Legija:	Pa od toga kakvi, pa ništa nije ni bilo, niti nas je on ovde povezo s nekim. Niti, ništa kompletno, kompletna prevara s njegove strane.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	Druga stvar, ja sam se ovde u Ilidži, mi smo došli do Ilidže, povezo sam se...
Ražnatović Željko	Pričaj jače, ne čujem te.
Legija:	Povezo sam se tu s nekim, sa njihovim kriznim štabom.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	I onda sam tu moro da podelim taj njihov krizni štab, jel oni su se, guzili neki političari i neki šta ja znam tu ratnici, pa sam ja onda taj vojni štab prebacio kod nas.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	I organizov'o sam mobilizaciju. I napravio dve kasarne i počeo obuku i sve.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	I sve je dobro išlo dva dana dok se nije zapucalo. I juče kad su ovi nas napali u pet sati ujutru, dobro je išlo do jedno deset sati, al' kad su pali prvi mrtvi i ranjeni, to je gotovo bilo. To niko više nije mogao ni

	da ih skupi, ni da ih organizuje. Oni su toliko bili neorganizovani, da su pucali jedni na druge ovi Srbi.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	I onda popodne, ja sam tamo izaš'o na jednu liniju sa, sa našim ljudima da, da sprečimo tamo odakle su oni hteli da uđu. Međutim, taj neki njihov komandir, ja nikako nisam mogao da ga nateram,vuče ljude.
Ražnatović Željko	Pričaj jače bre.
Legija:	Reko', tog nekog komandira tu, ovog reona tu.
Ražnatović Željko	Da.
Legija:	Nikako nisam mogao da ga uhvatim da skupi i da natera ljude. Znao kako je ovde, on dođe do svoje kuće i kaže ja sam odbranio moju kuću, ja ne idem dalje.
Ražnatović Željko	Da,da, da.
Legija:	I onda mi ko magarci, tako nađemo se uvek sami. Juče smo bili u okruženju i kad smo se izvlačili, tu jedan, ovaj nišandžija sa troceva je ranjen. I ovaj što je bio s druge strane tamo, gde je iš'o da, da, da gađa neke njihove transportere. I kad je tu počela frka, kad su bili okruženi ovi su svi pobjegli. I kad je ovaj se izvlačio, ovaj isto drugi je bio ranjen. Imam jednog nestalog.
Ražnatović Željko	Kog imaš nestalog ?
Legija:	Pa ovog Lakija, onog narednika.
Ražnatović Željko	Nare..., onaj, onaj.
Legija:	Onaj visoki lepi što je dečko.
Ražnatović Željko	Onaj što muca ?
Legija:	Ne, ne, ne on, Laki onaj visoki jedan.
Ražnatović Željko	Pa šta je on nest'o ?
Legija:	Pa on je dopratio ovog malog Samardžića ovde do helikoptera i odatle mu se gubi trag, niko ne zna ni gde je ni šta je. Sad ako bi vi mogli da proverite. Ja mislim da ovaj mali Samardžić prebačen za Beograd gore.
Ražnatović Željko	Aha, dobro videću.
Legija:	Ali nisam siguran. Eto i mi ćemo ovde...
Ražnatović Željko	Koliko imaš ranjenih ?

Legija:	Dvojicu, dvojicu.
Ražnatović Željko	Dvojicu ?
Legija:	Da.
Ražnatović Željko	Kako su ranjeni, jel' teže ili lakše ?
Legija:	Pa ovaj Samardžić on je ranjena na dva mesta.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	U rame i u nogu tu kod prepone.
Ražnatović Željko	Dobro.
Legija:	A ovaj nišandžija, on je ranjen u stomak.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	I tako sad se nalazim malo u toj situaciji. Ja juče kad sam sve to video, povuko sam ljude da se malo organizujemo i sad ćemo da vidimo dalje šta ćemo.
Ražnatović Željko	Koliko ljudi imaš ?
Legija:	Imam 16, brojno stanje.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	Mislim ovde je sasvim drugačija situacija razumete ono, gde smo bili spremni. Ovde je ogroman prostor i znate, ovi tu ljudi gde smo mislili da organizujemo, nisu navikli da rade tako. Oni bi sve da sede tu da im ide dobro, da ne žive
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	A i čim se malo zagusti, to više nema, to više Bog ne može da organizuje da, da se stane od.... Pa možete zamisliti, mi juče kad smo bili na liniji tamo, kad je bio, oni kad su počeli između Srba da pucaju jedni na druge, jel' nisu znali ko je ko. I kad su ranili dvojicu i kad su počeli da beže, meni i Bojketu, uzmu nam ovaj auto što nam je dao taj krizni štab da se koristimo.
Ražnatović Željko	Da.
Legija:	I pobjegu s njim.
Ražnatović Željko	Da, da.
Legija:	I ostave nas tamo. Da vam kažem ne znam, nisam pametan šta da radim. Jer sve ono što je bilo obećavno to miNema problema idemo mi dalje.
Ražnatović Željko	Pa čekaj bre, jesu li ti oni dali ljude ti, da ih ti organizuješ ?

Legija:	Pa kažem ja sam sve organizovo do juče, dok nije bio napad ovaj.
Ražnatović Željko	Da.
Legija:	I kad je počeo taj napad, pa to je bilo gotovo. To se više nije znalo gde je ko.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	I ja sam onda jurio po tim linijama gde su bile probijene, popunjavao da ovi ne probiju vamo prema aerodromu. Ali mi nismo mogli da budemo na , to je ogroman prostor znate.
Ražnatović Željko	Da, da.
Legija:	Nismo mogli da budemo u isto vreme, jer mi dođemo na jednoj liniji, kad se mi pojavimo sve uredu. I čim ja pređem na drugu liniju tamo da ih organizujem, ova linija ovde popusti.
Ražnatović Željko	Da, da, da.
Legija:	A ja nism hteo da rasturam moje ljude, da ih stavljam jednog po jednog što je opasno.
Ražnatović Željko	Da, da.
Legija:	I sad ću da vidim, moram da nađem neku soluciju. A onog slobodno, onog Dragišu, njemu se najebite majke.
Ražnatović Željko	Aha.
Legija:	On sve ono što je prič'o, ma kaki.
Ražnatović Željko	Sve je slag'o ?
Legija:	Ma ništa, ništa.
Ražnatović Željko	Da, da.
Legija:	Mi kad smo došli ovde u, kad su nas pustili ovde kao naoružanje dobili smo papovke.
Ražnatović Željko	Čuj, pa jeste dobili posle drugo naoružanje ?
Legija:	Da, da, da, posle smo se mi organizovali.
Ražnatović Željko	Da, da.
Legija:	Eto tako stoji situacija.
Ražnatović Željko	Zamisli smrada, majke im ga nabijem. Pa dobro, šta predlažeš ti?
Legija:	Pa ne znam ja ovde, sad smo prešli u ovu jednu, u jedan ovaj vojni centar.

Ražnatović Željko	Da.
Legija:	To je mešano, ovi dobrovoljci što dolazi i JNA, što je ostalo.
Ražnatović Željko	Da.
Legija:	Pa ću sad da vidim s ovim njihovim komandantom šta, šta mi možemo da radimo. A probaću da vidim ako ništa drugo onda, ovde da, da radimo mi ono solistički, pa da osnujemo tu neku jedinicu, pa da radimo na onaj naš način ko što smo uvek radili.
Ražnatović Željko	Da, da, da.
Legija:	Jel' ovako ne vredi, ne vredi više. Jel' ako ja nastavim kao što smo juče, ima svaki dan da mi odlazi po jedan, dvojica.
Ražnatović Željko	Pa da. Vidi tamo sa tim smradovima, 'ajde.
Legija:	Dobro.
Ražnatović Željko	'Ajde.

Razgovor vođen dana 21.04.92.godine.
između Sarić Gorana i Davidović Miće

Sarić Goran:	Dobar Dan.
Davidović Mićo:	Dobar dan.
Sarić Goran:	Gospodin Mićo Davidović?
Davidović Mićo:	Ja sam, izvolute?
Sarić Goran:	Goran Sarić iz Sarajeva je.
Davidović Mićo:	O! O! O! Gdje si prijatelju?
Sarić Goran:	Kako ste mi vi?
Davidović Mićo:	Pa jebem ti miša, pa što se ti ne javljaš čovječe dragi?
Sarić Goran:	Ne može vas Bog dobiti.
Davidović Mićo:	Ma jebem ti, ja sam, da ti kažem, čekam da mi se ti javiš, te noći, te danju, pa rekoh...
Sarić Goran:	Pa ja sam pokušavao najčešće tu na posao jedno tri, četiri puta...
Davidović Mićo:	Ja sam ti, da ti kažem, rijetko u kancelariji. Ujutro sam negdje osam, devet sati i onda već idem po jedinici, znaš, imam toliko, imamo komandu, imamo kolegij gore kod sekretara. Uvijek se nešto dešava, znaš.
Sarić Goran:	Aha.
Davidović Mićo:	Tako da nisam baš u prilici da sjedim mnogo. Više sam operativan, znaš.
Sarić Goran:	Je li? Pa normalno, vi ne možete sjediti po prirodi...
Davidović Mićo:	Ja nisam, bravo. Nisam taj da sjedim po prirodi. Šta ima kod tebe?
Sarić Goran:	Ma ništa, jebi ga u Sarajevu haos, haos takav da više nema tu života.
Davidović Mićo:	Sve sam informisan. Šta je s tobom, kakav ti je status gore?
Sarić Goran:	Pa sad za sad sam tu jebi ga. Ništa i ne radim, niti se može izaći sad trenutno iz Sarajeva.
Davidović Mićo:	Gdije si ti? Jesi li se kome priključio?
Sarić Goran:	Ma tu sam u našim jedinicama nekakvim. Međutim,

	nema, sad se ništa ne radi.
Davidović Mićo:	Ja.
Goran savić:	Nismo ništa ni radili. Nisam odmah izpočetka nego sam bio prisiljen da moram negdje pobjeći, jebiga, iz satana, onaj, pa sam tu...
Davidović Mićo:	Dobro. To je Gorane, mislim, gotova stvar. Tu više nema levo i desno.
Sarić Goran:	Ma ja.
Davidović Mićo:	Il ćeš se opredjeliti ili se nećeš opredjeliti.
Goran Savić:	Ma normalno. Ili ćeš na jednu ili na drugu stranu.
Davidović Mićo:	Da ti kažem, neutralnih u ovom trenutku nema jer se vrši teritorijalna podjela i ako imaš namjeru i da živiš i ostaneš, mislim, to je tako.
Sarić Goran:	Ja to je...
Davidović Mićo:	Nažalost to je tako ali je tako.
Sarić Goran:	Tako je, nema druge. Mislim, to je bilo ili na jednu ili na drugu stranu ili otići negdje u božiju mater.
Davidović Mićo:	A u božiju mater nemaš kud otići.
Sarić Goran:	Nemaš kuda otići.
Davidović Mićo:	Jest.
Sarić Goran:	To je tako. I sad sam ja trenutno u tom našem MUP-a.
Davidović Mićo:	Dobro.
Sarić Goran:	Onaj, međutim, sad za sad, mislim, tolko je, status je kvo, toliko je neizvjesno da više niko ne zna šta će biti i kako će biti.
Davidović Mićo:	Ma ne moj?
Sarić Goran:	To je, mislim, bar što se tiče grada Sarajeva.
Davidović Mićo:	Aha.
Sarić Goran:	Grad Sarajevo je, dobro, ovo, normalno, Bijeljina, Zvornik i ovaj dio što je riješen, Krajina i to to je riješeno. To se zna kome pripada. Međutim, što se tiče Sarajeva, da li će biti života u njemu ili neće to je jedan ogroman upitnik koji niko živ trenutno ne zna.
Davidović Mićo:	Da.
Sarić Goran:	Ni jedna ni druga strana.
Davidović Mićo:	Da.

Sarić Goran:	Ne zna niti pojma ima. Mislim, baš zato pojma, to sam đavo zna kako će biti.
Davidović Mićo:	Aha.
Sarić Goran:	To je neviđeno. Onaj, tolika je psihoza i napetost da je pitanje da li će biti Vukovar ili neće biti Vukovar.
Davidović Mićo:	Gorane?
Sarić Goran:	Ja.
Davidović Mićo:	Da ti kažem, ovaj, telefonom ne možemo šta, bog zna šta reći. Ja ću najvjerovatnije poslije praznika...
Sarić Goran:	Ja.
Davidović Mićo:	U srijedu ili četvrtak.
Sarić Goran:	Ja.
Mićop Davidović:	U srijedu ili četvrtak. Znači to će biti šestog ili sedmog.
Sarić Goran:	Ja.
Mićo Davidović:	Šestog i sedmog.
Sarić Goran:	Ja.
Davidović Mićo:	Doći ću na Pale.
Sarić Goran:	Ja. Dobro pa ćemo se čuti, onaj...
Davidović Mićo:	Pazi da ti kažem. Ja kad budem htjeo da dođem tamo.
Sarić Goran:	Ja.
Davidović Mićo:	Volio bi da, imaš li telefon da te mogu nazvat da ti kažem ili da se toga dana obavezno gore mi nađemo.
Sarić Goran:	611-377
Davidović Mićo:	611-377
Sarić Goran:	Tu ima neko uvijek, onaj, uglavnom sam ja tu...
Davidović Mićo:	Ja ću na dan prije poruku prenijet da bude Goran tamo gdje smo se dogovorili, zvao ga Mićo iz Beograda.
Sarić Goran:	Jeste.
Davidović Mićo:	I ti ćeš znati gdje trebam da budem.
	Ja, možete i našem ministru reći, onaj, pa ćemo se mi čuti. Ne znam...
Davidović Mićo:	Mići?
	Ja, moj, ja.
Mićo Davidović:	Dobro.
Sarić Goran:	Ili nekom od naših iz štaba jer sam i ja tu u štabu nekakvom...

Davidović Mićo:	Dobro, dobro, Gorane.
Sarić Goran:	Šta znam, onaj, kako, šta, mislim, sad ne mislim da idem iz razloga što neću da budem izdajica nikakva.
Davidović Mićo:	Bravo.
Sarić Goran:	Neću da budem nikakva izdajica. Međutim, kad se ovo završi, sve i rat, i šta znam, kad se sve organizuje, stvarno mislim da odem odavde pa makar što kažu u Bugarsku, jebi ga, jer ovdje više za mene nema života.
Davidović Mićo:	Gorane?
Sarić Goran:	Ja.
Davidović Mićo:	Da ti kažem. Čuo sam ...
Sarić Goran:	Ja.
Davidović Mićo:	Raspitivao sam se ja za tebe. Čuo sam ja neke...
Sarić Goran:	Ja.
Davidović Mićo:	Detalje, mislim, u toku sam ja svega toga.
Sarić Goran:	Ja.
Davidović Mićo:	Čuvaj samo glavu?
Sarić Goran:	Ma ja to je u pitanju.
Davidović Mićo:	Mislim, najvažnije je da sačuvaš život a, ovaj, treba malo pažljiv i ove ljude koje vodiš da ipak ostanu što je moguće...
Sarić Goran:	Ljude nema problema. Za ove ljude koji su tu, mislim da neće, bar sa mnom izgubiti glavu.
Davidović Mićo:	To sam siguran.
Sarić Goran:	To neće, neće sa mnom izgubiti glavu i neće otićio tamo gdje...
Davidović Mićo:	Bravo.
Sarić Goran:	Gdje, onaj, mogu izgubiti glavu da budem ja kriv ili...
Davidović Mićo:	Gorane, ti si momak od struke. Radio si te poslove, znaš šta treba raditi i mislim da ti ne treba ništa obješnjavati.
Sarić Goran:	Ma samo profesionalno, nema...
Davidović Mićo:	Samo profesionalno, upravo tako.
Sarić Goran:	Ma ništa drugo. Porodica mi je tamo.
Davidović Mićo:	Dobro.
Sarić Goran:	Tu mi je negdje porodica u okolini Beograda. Nema nikakvih problema.
Davidović Mićo:	Treba li šta da im ja pomognem?

Sarić Goran:	<i>Ne treba, ne treba, nema problema. Oni su kod prijatelja svojih nekih porodičnih tako da imaju i para...</i>
Davidović Mićo:	<i>Gorane, a kad se to završi da znaš da ti pravim mjesto ovamo.</i>
Sarić Goran:	<i>E to, hoću to, ali neću prije, dok se ovo ne završi.</i>
Davidović Mićo:	<i>Pazi, sve sam ti rekao.</i>
Sarić Goran:	<i>Hvala vam.</i>
Davidović Mićo:	<i>Eto, a ja se sa tobom vidim kad budem došao na Pale a dolazim u srijedu ili četvrtak. Ja ću, dal ću dolećet helikopterom, dal ću doći na Sokolac ili tamo, ali ću doći tamo.</i>
Sarić Goran:	<i>U svakom slučaju.</i>
Davidović Mićo:	<i>I vidi mo se.</i>
Sarić Goran:	<i>Hvala vam Mićo puno.</i>
Davidović Mićo:	<i>Prijatno, ako budeš vidio ministra pozdravi ga, kaži da ga je pozdravio...</i>
Sarić Goran:	<i>Hoću, hoću, živjeli, prijatno.</i>
Davidović Mićo:	<i>Živjeli, sretno.</i>

Razgovor vođen dana 28.05.1992.godine
između Legije i Gagović Milosava

Gagović Milosav:	Molim.
Legija:	Zdravo Gago.
Gagović Milosav:	Zdravo.
Legija:	Legija ovdje.
Gagović Milosav:	Molim.
Legija:	Legija ovdje.
Gagović Milosav:	A zdravo.
Legija:	Jel Bošković tu?
Gagović Milosav:	Nije tamo je u UNPROFOR-u.
Legija:	U UNPROFOR-u?
Gagović Milosav:	Jeste.
Legija:	A gde spava on?
Gagović Milosav:	Pa ovde je spavo.
Legija:	Aha. Znači u UNPROFOR-u je?
Gagović Milosav:	Jeste.
Legija:	Dobro. Jel sve u redu tamo.
Gagović Milosav:	Pa evo zasad još tragamo za onim 10, 12.
Legija:	Majku im jebem.
Gagović Milosav:	Pa je i on otišo zbog toga tamo da vidi šta je i tako.
Legija:	Aha, ne znaš kad će se vratit.
Gagović Milosav:	Ne znam, ovisit će o toga kako će ići ta dešavanja.
Legija:	Aha.
Gagović Milosav:	Inače?
Legija:mi ovde nešto spremamo pa tako.
Gagović Milosav:	Jel?
Legija:	Aha.
Gagović Milosav:	Dobro.
Legija:	'Ajd.
Gagović Milosav:	Vidimo se uskoro je li?

Legija:	Dobro, pozdravi mi sve tamo.
Gagović Milosav:	Hoću hvala.
Legija:	Hajde zdravo.
Gagović Milosav:	I ti pozdravi
Legija:	Hoću zdravo.
Gagović Milosav:	Zdravo prijatno.

Razgovor vođen dana 17.06.1995.godine
između Krajišnik Momčila i Motika Milorada

NN ženska osoba:	Prati...
NN muška osoba:	Halo.
NN ženska osoba:	Izvolite.
NN muška osoba:	26-557.
NN ženska osoba:	Da, izvol'te.
NN muška osoba:	Zovem vas iz kabineta predsjednika Krajišnika.
NN ženska osoba:	U redu.
NN muška osoba:	Imate vezu.
NN ženska osoba:	Halo.
NN ženska osoba 1:	Halo.
NN ženska osoba:	Gospodin Motika da li je tu?
NN ženska osoba1:	Jeste, dajte mi Predsjednika.
NN ženska osoba:	Dajte Motiku. Halo...
NN ženska osoba1:	Imate gospodina Motiku.
NN ženska osoba:	Evo samo malo, spojiću Vas sa Predsjednikom.
Motika Milorad:	Halo... halo... halo... halo...
Krajišnik Momčilo:	Halo.
Motika Milorad:	Čujem, čujem.
Krajišnik Momčilo:	Kako ste?
Motika Milorad:	Pa evo gužva prava.
Krajišnik Momčilo:	Kako je stanje?
Motika Milorad:	Pa sad je malo stalo, ali je gužva.
Krajišnik Momčilo:	Vidite...
Motika Milorad:	Molim.
Krajišnik Momčilo:	Inetresuje mene, a, ono što je vrlo krupno, znate?
Motika Milorad:	Da.
Krajišnik Momčilo:	Što nismo prije upotrebljavali?
Motika Milorad:	Da.
Krajišnik Momčilo:	Imate li vi išta toga žita?

Motika Milorad:	Pa ima nešto malo.
Krajišnik Momčilo:	Malo?
Motika Milorad:	Da.
Krajišnik Momčilo:	Znate na šta mislim.
Motika Milorad:	Znam, nema, motora.
Krajišnik Momčilo:	A ne, ne, to.
Motika Milorad:	Nego?
Krajišnik Momčilo:	Više od toga, imamo onaj jedan znate što ide, što je dovuk'o nekada čovjek iz Srbije, sjećate se?
Motika Milorad:	Da.
Krajišnik Momčilo:	Razumijete o čemu govorim?
Motika Milorad:	... ovo je zaštićena linija možete reći.
Krajišnik Momčilo:	A zaštićena.
Motika Milorad:	Da.
Krajišnik Momčilo:	Pa, interesuje me od ovih, "oganja", "orkan" i ostali.
Motika Milorad:	"Orkana" nema ništa, a "oganj" smo sav prepravili na 250.
Krajišnik Momčilo:	Molim.
Motika Milorad:	Na 250 sav "oganj" otiš'o.
Krajišnik Momčilo:	Šta kažete?
Motika Milorad:	Na 250 smo prebacili sav "oganj".
Krajišnik Momčilo:	Ja. A recite Vi meni ima li to gdje tamo u Srbiji?
Motika Milorad:	Pa imaju sad u Krušiku i imaju u "Prvoj Iskri".
Krajišnik Momčilo:	Ja.
Motika Milorad:	Možda otuda da se traži.
Krajišnik Momčilo:	Imate li vi tamo veze da mi to kupimo?
Motika Milorad:	Imam.
Krajišnik Momčilo:	Dajte, možete li kako da to uspostavimo, da mi pokušamo....dole, onaj Visoko, treba malo odmazdu uraditi.
Motika Milorad:	Pa ja upravo sad pripremamo to.
Krajišnik Momčilo:	Pripremamo?
Motika Milorad:	Da.
Krajišnik Momčilo:	Hajte, pripremite, ja sam za toga govorio ako bude nešto, ako može, imate li ideju da iskoristimo priliku

	jer vrlo je bitno odmazdu napraviti.
Motika Milorad:	Ja predlažem da se to radi po gradu.
Krajišnik Momčilo:	Da, da.
Motika Milorad:	Ovdje po gradu.
Krajišnik Momčilo:	Molim?
Motika Milorad:	Po gradu direktno.
Krajišnik Momčilo:	Da, da, ali treba dole.
Motika Milorad:	I dole i ovdje.
Krajišnik Momčilo:	Da, da, samo dajte, dogovorićemo se mi, ali vrlo je bitno dole gdje je napad bio veliki.
Motika Milorad:	Pa znam, evo sad upravo im pomažemo, ali molim vas...
Krajišnik Momčilo:	Da?
Motika Milorad:	Ova vozila sva moja koja su tamo s one strane...
Krajišnik Momčilo:	Da...
Motika Milorad:	Neka se sva puste, neka... ne zanimaju me koje su bacili...
Krajišnik Momčilo:	Ne, ne, to će sigurno biti sve večeras.
Motika Milorad:	Ja vas molim neka sve pređe, jer nama je zapelo i minut i vrijeme
Krajišnik Momčilo:	Dobro, a recite mi šta pripremate
Motika Milorad:	Pripremamo jedno 215 i 250 jer ...možemo da pripremimo.
Krajišnik Momčilo:	Dobro.
Motika Milorad:	Ail nemamo struje sad trenutno, moramo, izbili su nam struju.
Krajišnik Momčilo:	Dobro daj javite mi se povremeno, da vidim ima li takvih problema.
Motika Milorad:	Dobro.
Krajišnik Momčilo:	A ja ću ovo vidjeti.
Motika Milorad:	Dobro.
Krajišnik Momčilo:	Zdravo.
Motika Milorad:	Zdravo.

Razgovor vođen dana 06.05.1992.godine
između Mihajlović Pere i NN muške osobe (sekretar)

NN ženska osoba:	Molim.
Mihajlović Pero:	Dobro jutro.
NN ženska osoba:	Dobro jutro.
Mihajlović Pero:	Pero Mihajlović ovde.
NN ženska osoba:	E, Pero.
Mihajlović Pero:	Javljam se iz Sarajeva, sa Vraca.
NN ženska osoba:	Bravo Pero!
Mihajlović Pero:	Je li nam drug sekretar?
NN ženska osoba:	Tu je, Pero, sekretar.
Mihajlović Pero:	Hoćeš me, spojiš?
NN ženska osoba:	Budi na vezi, molim te.
NN muška osoba:	Alo.
Mihajlović Pero:	Dobro jutro.
NN muška osoba:	Jes' stigo?
Mihajlović Pero:	Evo na Vracama sam u sjedištu Ministarstva Srpske republike Bosne i Hercegovine, u kabinetu ministra. Smo, juče smo došli. Nismo se mogli sinoć vratiti. Mićo Davidović je sa mnom, ovaj zamjenik komandanta brigade.
NN muška osoba:	A Mićo?
Mihajlović Pero:	Da. Juče se nismo mogli vratiti, jer helikopter kojim smo došli imao je drugu obavezu, nastavljao je let. Očekujem u toku dana da ćemo se vratiti, verovatno možda će i ministar.
NN muška osoba:	Dobro.
Mihajlović Pero:	Stanje juče i noćas je sledeće. Srpske ove, srpski teritorijalci i milicija čiste pojedine delove grada. Uglavnom koncentrisani su na čišćenju Dobrinje, ovog naselja znate vi to dobro.
NN muška osoba:	Znam ja to.
Mihajlović Pero:	I interesantno je da su imali mnogo "Zelenih beretki" i

	tih muslimanskih ekstremista koji se predaju. Samo sinoć u vreme kad smo mi ovde došli preko stotinu njih se je predalo.
NN muška osoba:	To je kolebljiv elemenat, to treba samo udariti po glavi i on umiri se odma.
Mihajlović Pero:	Upravo sam ja ovaj pričao kolegama ono što ste vi govorili i vaša iskustva. Baš tako kolebljivo ide.
NN muška osoba:	Ali ne smeš ih podceniti.
Mihajlović Pero:	Ni u kom slučaju, oni i ne podcjenjuju ih, prilaze izuzetno ozbiljno. Čiste kuću po kuću, dio po dio i to dobro ide. U toku noći su se čuli, ovde na Vracama smo mi bili. Čuli pojedinačni pucnjevi, još ima snajperskih gađanja ovog ovdje lokaliteta od strane Muslimana, ali uglavnom to ide, može... Tako je i "Srna" objavila sinoć na zadovoljavajući način i na način kako je planiran.
NN muška osoba:	Dobro, ti ćeš ostati još tu?
Mihajlović Pero:	Pa ja, ukoliko danas obezbedimo prevoz, mi se danas vraćamo. Imali smo razgovore ovde, ako mislimo da će to biti sigurno danas. Ako ne, onda u krajnjoj liniji sutra ujutru.
NN muška osoba:	Dobro, kad imate...
Mihajlović Pero:	Da, kad redovno dolazi znate da...
NN muška osoba: ne treba ništa
Mihajlović Pero:	Jasno, jasno, jasno. Eto tako, ovde smo sreli i masu kolega sa kojima se dugo znamo. I baš smo se međusobno obradovali što smo tu.
NN muška osoba:	Je li Čeda stigao, jeste?
Mihajlović Pero:	Jeste i Čedo je.
NN muška osoba:	On je pre tebe?
Mihajlović Pero:	On je pre mene dan, stigao je i Čeda. Onaj bo...
NN muška osoba:
Mihajlović Pero:	Onaj Miša što je bio s njim, on već se bori.
NN muška osoba:	Već je tamo na položaju?
Mihajlović Pero:	Već je, zadovoljni su sa svim onim i tako
NN muška osoba:	Jesu zadovoljni s onim?
Mihajlović Pero:	Jesu, jesu a posebno sa odnosom. To ne propuštaju priliku da istaknu da su dva puta razgovarali.

NN muška osoba:	Je li tu ministar?
Mihajlović Pero:	Trenutno nije, biće za jedno pola sata.
NN muška osoba:	Dobro, pozdravi ga.
Mihajlović Pero:	Pozdraviću ga, i veza se teško dobija, pa smo zato pokušavali i pozdraviću ga i...
NN muška osoba:	Dobro.
Mihajlović Pero:	Ja sam inače mislio da nazovem kad on dođe, ali eto ništa.
NN muška osoba:	Dobro, kad bude ovaj, ako dolazi, ako može da navrati.
Mihajlović Pero:	Prenijeću mu to.
NN muška osoba:	I ako ne, ovde, da se nađemo.
Mihajlović Pero:	Prenjeću mu to, ali mislim da dolazi.
NN muška osoba:	Dobro.
Mihajlović Pero:	Mislim da dolazi, prenjeću mu ja i taj vaš, važi.
NN muška osoba:	Onda pozdravi sve.
Mihajlović Pero:	Važi družu sekretare.
NN muška osoba:	I nek se drže dobro.
Mihajlović Pero:	Dobro, preneću, preneću im i to.
NN muška osoba:	Kaži nek se drže hrabro i ovako da rade, pametno, smireno, ali operativno.
Mihajlović Pero:	Jeste, vrlo korektno, imaju izuzetno human odnos i prema ovim zarobljenim. Recimo 130 su ih dovodili. Ovaj ministar se interesuje jesu li žedni i tako i izuzetno je...
NN muška osoba:	Pa jest, to je naše tako, sigurno.
Mihajlović Pero:	Jedan izuzetno korektan odnos.
NN muška osoba:	Korektno, kad padne u ropstvo onda se uradi tako. A ne što rade oni!
Mihajlović Pero:	Još se čak insistiralo ovde od celog štaba kod ljudi koji to dole sprovode, da krajnje humano i korektno se ponašaju.
NN muška osoba:	Mada oni tako ne rade. Ja sam juče gledao u sedamnaest i nešto, preneli su na Televiziji Sarajevo.
Mihajlović Pero:	Da.

NN muška osoba:	Pa su tamo doveli jednog, ...trojicu Srba koju su pohvatali tamo, pa jedan kaže ja prelazim u TO-o, onaj kaže imam oružje, tako da je znači izvršen jedan pritisak.
Mihajlović Pero:	Pa ne...
NN muška osoba:	Na te Srbe, strašan jedan pritisak što, ovaj, ljudi vidite da ne govore, nego samo pod pritiskom.
Mihajlović Pero:	Da.
NN muška osoba:	Znači, pretnjom da će da ga ubiju.
Mihajlović Pero:	Jeste jeste ..
NN muška osoba:	I on sad kaže ... ja sam obmanut, ja ovo, znaš.
Mihajlović Pero:	0400-3352 Informativno propagandna aktivnost ove suprotne strane je ovde izuzetno agresivna. Ja sam noćas u 12 i nešto morao da ugasm Radio. Sa kolegom sam slušao, jer više nisam mogao da slušam. A iznošenje laži, za koje tačno znamo da su laži. Oni govore da se još vode borbe, recimo u Bijeljini. A Bijeljina živi normalno kao potpuno slobodan grad.
NN muška osoba:	Da, da.
Mihajlović Pero:	A onda kažu da je škola zauzeta, mi se...Ja sam jutros prošetao po celom krugu škole, tu se živi ovaj normalno. Dalje, taj odnos prema zarobljenim znaju kolege ovde, da je izuzetno brutalan i prema uhapšenim Srbima. Međutim, oni baš na suprot tome žele i to održavaju kod svojih snaga da se ponašaju suprotno. Da se ponašaju humano i da dokaže da smo mi čovječni, da smo hrabri, da smo spremni da se borimo da izginemo, ali da nismo, ovaj, životinje koje se izživljavaju nad nemoćnim zarobljenicima.
NN muška osoba:	Jeste, to je sve tako ko što kažeš.
Mihajlović Pero:	Imamo, evo jedan jutros nam jedan ovaj sa terena operativac, koji je noćas došao do podatka, jednog oficira, ženu i kćerku su skinuli pred njim i silovali je.
NN muška osoba:	He, jebem ti život.
Mihajlović Pero:	To je strašna jedna trauma. Sad operativac je ovaj došao sav uzneveren, kaže pred ocem kćerku i majku siluju. To su strašne stvari.
NN muška osoba:	To, to sve može da bude u borbi može da pogine, da ubije jedan drugoga.

Mihajlović Pero:	Ali...
NN muška osoba:	Ali tako nešto što je, to je zločin.
Mihajlović Pero:	Stvarno krajnje. To je zločin i to je ono baš za ove, taj, tu dokumentaciju oko genocida nad tim srpskim narodom.
NN muška osoba:	Dobro i malo tu sagledaj to, pa konačno ponesi to.
Mihajlović Pero:	To u vezi s tim sam ja posebno razgovarao i kad dođem pričaću vam.
NN muška osoba:	Jest. Da naprave zabelešku, da imamo, da damo ovoj komisiji da to pregleda.
Mihajlović Pero:	Da i verovatno će neko od njih učestvovati ili će oni nekog ovlastiti da učestvuje i na toj komisiji koja ima uskoro sjednicu.
NN muška osoba:	Sigurno, trebali bi. Dobro.
Mihajlović Pero:	Da to će zaključiti jutros. Dobro družite sekretare.
NN muška osoba:	Zdravo.
Mihajlović Pero:	Zdravo.
NN muška osoba:	Pozdravi sve.
Mihajlović Pero:	Pozdraviću i prenijeću sve to.
NN muška osoba:	Zdravo.
Mihajlović Pero:	Hvala.

Razgovor vođen dana 21.04.1992.godine
između Garić Mome i Prstojević Neđeljka

NN muška osoba:	Molim.
Garić Momo:	Dobar dan.
NN muška osoba:	Dobar dan.
Garić Momo:	Treb'o sam Danila
NN muška osoba:	Danila?
Garić Momo:	Da.
NN muška osoba:	Kog Danila?
Garić Momo:	Veselinovića.
NN muška osoba:	E pogriješio si sinovac, odakle zoveš?
Garić Momo:	A ima li Prstojevića?
NN muška osoba:	Odakle zoveš i ko si?
Garić Momo:	Iz Novog Sarajeva.
NN muška osoba:	A ko?
Garić Momo:	Momo.
NN muška osoba:	Koji Momo?
Garić Momo:	Garić.
NN muška osoba:	Molim.
Garić Momo:	Garić.
NN muška osoba:	Kaži Eriću.
Garić Momo:	(U pozadini se čuje NN muška osoba koja govori: "Daj Gariću bolan, dajte j...te izginusmo, pa izginusmo ljudi".) Čekaj, čekaj, čekajte samo malo. Garić, Garić je ovde.
NN muška osoba:	A Gariću izvoli.
Garić Momo:	Pa ima li Veselinovića?
NN muška osoba:	Pa nema Veselinović, tu je...
Garić Momo:	Pa možete li me samo, na koji način nam morete pomoći, molim vas?
NN muška osoba:	Kaži, govori!
Garić Momo:	Neće vojska nikako, ove tenkove, mi smo sa svih

	strana u okruženju. Imate li išta oklopno i u ljudstvu, molim vas, kumim vas.
NN muška osoba:	Evo Gariću Prstojevića.
Garić Momo:	E daj mi, molim te. (U pozadini se čuje NN uška osoba koja govori: Uvalili oklop, tri čovjeka u "Palmi" opkolila imljude, pet ljudi dole.....itd.)
Prstojević Neđeljko:	Halo.
Garić Momo:	Prstojeviću.
Prstojević Neđeljko:	Molim.
Garić Momo:	Garić ovde.
Prstojević Neđeljko:	Dobrojutro.
Garić Momo:	Šta ima? Čuješ.
Prstojević Neđeljko:	Nema ništa naročito.
Garić Momo:	Na koji način nam najbrže možete pomoć bolan?
Prstojević Neđeljko:	Kome?
Garić Momo:	Nama.
Prstojević Neđeljko:	Kome, gdje ono?
Garić Momo:	Novo Sarajevo.
Prstojević Neđeljko:	Ja, a gdje, gdje ste vi?
Garić Momo:	Samo malo.(obraća se prisutnima u prostoriji) Na Vracima. Na Vracima nam treba hitno ljudi, molim te.
Prstojević Neđeljko:	Ali čekaj, gdje ste vi na Vracima, jeste li kod MUP-a dole ili ste gore?
Garić Momo:	Kod, mi smo, čekaće neko na prevoju te ljude.
Prstojević Neđeljko:	Jeste li vi na prevoju pa gore desno?
Garić Momo:	Na prevoju ću ja čekati ljude.
Prstojević Neđeljko:	Čekaj Gariću. Jeste li vi na prevoju gore pa gore desno Vracima?
Garić Momo:	Mi smo sišli dole u Grad do Miljacke, međutim jaki su dole previše, opkoljavaju nas, a neće armija da se pokrene.
Prstojević Neđeljko:	Čekaj, vodite li vi brobu tamo?
Garić Momo:	Vodimo opasnu borbu, imamo dosta poginulih i ranjenih.
Prstojević Neđeljko:	To noćas, je li?
Garić Momo:	Pa ne i jutros smo počeli, evo ne... Sad ništa, u

	okruženju smo izgleda.
Prstojević Neđeljko:	Mhm.
Garić Momo:	Šta nam možete pomoći? Zvao sam i Velibora u Neđariće, on će nešto pokušati, al' to je slabo. To je slabo.
Prstojević Neđeljko:	Dobro. Dobro šta ovi rade te, specijalci?
Garić Momo:	Neće da izađe iz kruga. Neće da izađu iz kruga specijalci. Eto ti. I rezervna milicija bila obećela sve da će uraditi, vratili se.
Prstojević Neđeljko:	Aha.
Garić Momo:	Eto ti. (U pozadini se čuje NN muška osoba koja govori: ".....vraćat na "Šoping", skupljati oružje i uperivat u nji' i tjerati i' na liniju.) Šta ćemo raditi?
Prstojević Neđeljko:	Znaš šta, dan je i jug, gdje je teško boriti se po danu.
Garić Momo:	Ja.
Prstojević Neđeljko:	I ja, ako vas okruža...ok, ne možemo dozvoliti, prvo okruženje ne smije se dozvoliti, drugo...
Garić Momo:	Ja, ja.
Prstojević Neđeljko:	...u toku dana može se tući strahovito dobro.
Garić Momo:	Ja, ja.
Prstojević Neđeljko:	Nego lijepo se organizujte i onda uzmite pomoć iz bližeg okruženja s ljudima.
Garić Momo:	Nemamo bliže ni od koga.
Prstojević Neđeljko:	Imate znači Vraca, Petroviće tu i to.
Garić Momo:	Ništa, to je sve sišlo.
Prstojević Neđeljko:	Sve sišlo?
Garić Momo:	Ja.
Prstojević Neđeljko:	Pa ako je to sišlo, to su vrlo jake snage onda.
Garić Momo:	Pa ih. Imamo, razvučeni smo na, na, na ove druge strane, Zlatište gore.
Prstojević Neđeljko:	Ja.
Garić Momo:	E, to je taj problem. To je taj problem.
Prstojević:	Povlačite, ja sad ne znam u ovijem satima, kad kod mene ide..
Garić Momo:	Ha?
Prstojević Neđeljko:	Ja ne znam sad da se može nešta konkretno pomoći.

Garić Momo:	Ja.
Prstojević Neđeljko:	U ovome momentu.
Garić Momo:	Dobro, dobro.
Prstojević Neđeljko:	Đe su konkretno borbe, gdje vi, đe vi konkretno...?
Garić Momo:	Vrbanja, Grbavica, Ivan Krndelj do tamo Elek..., do one Elektroprivrede.
Prstojević Neđeljko:	A vi ste se spustili dole, jel'?
Garić Momo:	Da, da, da, da.
Prstojević Neđeljko:	Mhm.
Garić Momo:	Da, da.
Prstojević Neđeljko:	Pa dobro, ako ni...ništa ma...malo se elastično povucite, ovaj.
Garić Momo:	Ja.
Prstojević Neđeljko:	Povucite se i dignite taj narod komplet.
Garić Momo:	Ja, ja. Dignuto je sve.
Prstojević:	Ne zaboravi da je teško spremi ljudi sad, ovaj, da se bore u nepoznatom dijelu.
Garić Momo:	Ja, ja, ja. Dobro. Dobro.
Prstojević Neđeljko:	Ajd.
Garić Momo:	Ajd, zdravo.

Razgovor vođen dana 29.05.1992.godine
između Mladić Ratka i Potpare a zatim između
Mladić Ratka i Baroša

Mladić Ratko:	Halo.
Potpara:	Foča ovde.
Mladić Ratko:	Je li Potpara tu?
Potpara:	Da.
Mladić Ratko:	Jesi ti Mišo?
Potpara:	Da.
Mladić Ratko:
Potpara:	Momentalno je mirno, a inače od 17 i 20 se učestano deštuje i palo je šest mina, jedan pitomac je lakše ranjen, povređen.
Mladić Ratko:	Da.
Potpara:	A sad momentalno.....
Mladić Ratko:	Je li mu ukazana pomoć?
Potpara:	Jeste, sve je ukazano na vreme i ...
Mladić Ratko:	Je li ovaj deštuje...
Potpara:	Molim?
Mladić Ratko:	Je li deštuje...
Potpara:	Sad momentalno ne, tišina je.
Mladić Ratko:	Budite krajnje oprezni. Oni žele da isprovociraju...
Potpara:	Molim?
Mladić Ratko:	... da znaš. Prvo prisluškuju ove razgovore, ali ja ću ti...
Potpara:
Mladić Ratko:	... ja ću ti morati, ovaj, kazati, govoriti vama istinu, jer istinu, mi njih možemo čuti.
Potpara:	Da.
Mladić Ratko:	Ovako, oni žele napadima na kasarne da isprovociraju deštuje naša po gradu.
Potpara:	Da, dobro.
Mladić Ratko:	Kažite to ljudima da ljudi znaju.

Potpara:	Da.
Mladić Ratko:	Budite krajnje oprezni i uzdržani.
Potpara:	Dobro.
Mladić Ratko:	Sledeće, prenesi svima da je, vojska u Pazariću dobila hranu.
Potpara:	Dobro.
Mladić Ratko:	Da je tamo stanje se popravilo, da nema nikakvih problema, dobili su hranu.
Potpara:	Dobro.
Mladić Ratko:	I imamo za sada. Daj mi ga malo.
Potpara:	Evo momenat.
Baroš:	Molim?
Mladić Ratko:	Baroš?
Baroš:	Da?
Mladić Ratko:	Zdravo. Kako si?
Baroš:	Pa, evo, malo me srce dira.
Mladić Ratko:	Srce te dira. Bolje se, malo se više odmaraj. Neka malo ovaj Potpora više radi, a ti malo budi više, ovaj, odmaraj. Slušaj, vako, prvo ovaj razgovor, nama, oni slušaju, znaš, jer imaju iste uređaje kao i ti.
Baroš:	Dobro.
Mladić Ratko:	Drugo, oni nastoje napadima na kasarne i napadima ovamo prema jedinicama da ispovociraju naša dejstva prema gradu.
Baroš:	Da.
Mladić Ratko:	Vi budite krajnje oprezni. Ukoliko oni budu nastavljali sa napadima, mi se nećemo uzdržavati. Dobro mi se zaklonite.
Baroš:	Dobro.
Mladić Ratko:	Ovi u Pazariću su dobri. Uspostavio sam sa njima sigurne veze koje ne mogu ovi idioti slušati.
Baroš:	Da.
Mladić Ratko:	Dobila je tamo vojska hranu i biće tamo sve u redu.
Baroš:	Dobro.
Mladić Ratko:	E, tako. Ja mislim da si zadovoljan.
Baroš:	Zvao je Panić mene.
Mladić Ratko:	Šta veli?

Baroš:	Pa, on, šta ja znam, verovatno su slušali oni taj razgovor.
Mladić Ratko:	Da.
Baroš:	Oko izlaska, oko ovog teškog naoružanja, da se to ostavi, da će on razgovarati sa Alijom.
Mladić Ratko:	Dobro.
Baroš:	Da je razgovarao sa Karadžićem i tako i da bi to trebalo sutra da to bude riješeno.
Mladić Ratko:	Ništa nećemo ostaviti. Ostavit ćemo samo, mi ćemo njima dati ono, što je po ugovoru od 10-oga. Taj ćemo ugovor realizovati ako oni hoće. Jesi me razumeo?
Baroš:	Jesam.
Mladić Ratko:	E, tako. Ti se pripremi. Nemoj da vas brukaju kao ovu kasarnu Jusuf Džonlić.
Baroš:	Da.
Mladić Ratko:	Tamo smo im ostavili naoružanje svo teško i opet su napali kolone, a vas bi masakrirali. Ništa se ti ne sekiraj, svi ćete vi izaći. Vi se tu dobro držite, neće biti nikakvih problema.
Baroš:	Dobro.
Mladić Ratko:	Daj mi malo Potporu da ga još čujem.
Baroš:	Evo.
Mladić Ratko:	Halo, halo.
Potpara:	Molim, tu sam.
Mladić Ratko:	Hej, Potpora. Ovo što je rek'o general Panić o nekakom ostavljanju teškog naoružanja
Potpara:	Da, da.
Mladić Ratko:	Nemoj da se zanosite, ovi su, ostavili smo tamo celokupno naoružanje u kasarni Jusuf Džonlić.
Potpara:	Da, da.
Mladić Ratko:	Nismo mi, već ostavio ovaj Bošković tamo.
Potpara:	Aha.
Mladić Ratko:	A, on je, se, zatrčavo išao je tamo, je zatrčavo i što ima i što nema pravo, niti ovo-ono i kolona je opet napadnuta. Prvo, ako budemo izmještali, izmještaće se kasarna iz Pazarića.
Potpara:	Dobro.
Mladić Ratko:	I pod istim uslovima onda će se izmestiti i kasarna vaša.
Potpara:	Dobro.

Mladić Ratko:	Ukoliko su oni spremni da ispune plan, oni su dobili prvi deo svoga naoružanja koje je pripadalo ovoj, ovim prostorijama ove četiri opštine.
Potpara:	Aha, aha.
Mladić Ratko:	Oni su trebali mirno da evakuišu i Viktor Bubanj, prije i Džonlića i ovu kasarnu iz Pazarića.
Potpara:	Aha.
Mladić Ratko:	A kad to, i to da izađe vojska sa celokupnom opremom i naoružanjem i lakim i teškim.
Potpara:	Aha.
Mladić Ratko:	Pa kad bi to realizovali onda bi se išlo na kasarnu vašu. Međutim, oni su prekršili svoj deo sporazuma. Istina samo su ga poštovali kod Viktor Bubanj. Tamo smo izmestili sve, a u kasarni, u Jusufu Džonliću, ostavljeno im je i teško naoružanje. Ovaj je, sebi dozvoljavao prava i kompetencije koje nema i to na štetu vojske i na štetu, ovaj, srpskoga naroda.
Potpara:	Aha.
Mladić Ratko:	I opet su napali tu kasarnu. Zaklonili su tamo 54 vozila, opreme i tako dalje, a oružje su tamo, koje im je dato, ono je dato u stanju kakvom je bilo, jer je deo toga naoružanja, ovaj, ranije planski, ovaj, dejstvovao i ranije pripremljen njima za odstupanje. I tako kako je, tako, u stanju kakvom su našli. Vi nemojte slučajno da se zalijećete, da primete bilo kakve misare. Nikoga. Mene ćete ovde pitati. Ja sam tu na licu mesta, tu sam neposredno, ovaj, i vidim vas. Mislim da nisam dalje petsto metara od vas. Vidim šta se sve dešava. Ne sekiraj se. Pratim situaciju.
Potpara:	Aha.
Mladić Ratko:	I kad ja budem rekao da je sigurno, onda ćeš sigurno izaći. E, tako. Kao iz Zadra...
Potpara: najlakši mogući način doći i da ne bi nikome ni dlaka sa glave fali, ni njima, ni nama.
Mladić Ratko:	E, tako. Ni njima, ni nama.
Potpara:	Ja sam za to da to bude...
Mladić Ratko:	E, tako. I ja sam, i ja sam isto.
Potpara:	...da oni ako kažu kao mediji odemo.....
Mladić Ratko:	Tako je.

Potpara:	... a ništa nećemo da rizikujemo živote ljudi.
Mladić Ratko:	Isto i ja, isto opredelenje imam. Ako 'oće mir imaju ga. Ja sam naredio sinoć čim sam došao, bio je taj masovni napad i prema jedinicama i prema vama. Ta pucnjava, nekako sam uspio ljude ovamo da umirim, da se stavim pod kontrolu, da se ne dejstvuje više. Oni ovo što proizvode sada nekakve, verovatno imaju neke pantomimičare ili nekakve dobre imitatore da mogu da uspešno ovaj, imitiraju glasove i moj i tvoj i svačiji.
Potpara:	...
Mladić Ratko:	Oni to izgleda prave tamo lakrdiju od, zavaravaju svoj narod, o nekakvim komandama mojim nema ni govora.
Potpara:	...
Mladić Ratko:	I oni tako neka zavaravaju, zaluđuju svoj narod. Ti, od vojnika do vojnika prenesi, nemojte slučajno da se igrate, da izlažete svoje živote, niko nema rezervni život. Mi nećemo da tučemo grad, ukoliko oni ne budu kršili sporazume, ukoliko ne budu vas ugrožavali. Ali, budite krajnje oprezni, nemojte da im verujete ni za jotu.
Potpara:	Aha.
Mladić Ratko:	E, tako.
Potpara:	Dobro.
Mladić Ratko:	Dobro. I pozovi me, ako ti trebam zovi me, ovi će mene pozvati i uspostaviti vezu, ovaj, sa mnom. Imam ja, inače odavde perfektnu vezu sa tobom, nego što ima gore Gagović.
Potpara:	Aha.
Mladić Ratko:	E, tako.
Potpara:	Dobro.
Mladić Ratko:	Živ bio.
Potpara:	Zdravo.
Mladić Ratko:	Zdravo.

RADIO SLOBODNA EVROPA

Zaštićeni svjedok označen šifrom B - 1793 početkom je decembra potvrdio autentičnost oko 250 tajno snimljenih telefonskih razgovora koje je 1991. i 1992. godine optuženi Milošević vodio sa ostalim učesnicima zajedničkog zločinačkog poduhvata. Među sagovornicima u ovim razgovorima, osim Miloševića, najčešće se prepoznaje glas Radovana Karadžića, kao i Borisava Jovića, Milana Babića, Vojislava Šešelja, Blagoja Adžića, Jovice Stanišića, Franka Simatovića - Frenkija, Momčila Krajišnika, Nikole Koljevića. Tu su i Tomislav Simović, Budimir Košutić, Dobrica Ćosić, Vitomir Žepinić, Božo Vučurević, Arkan, Legija i još mnogo manje poznatih osoba.

Sudsko vijeće još nije odlučilo da li da prihvati ovaj "paket", ali su u nekim ranijim procesima (Blaškić, Brđanin, Krstić) ovakvi dokazi u pravilu uvrštavani u dokazni materijal.

Za slušaocce Radija Slobodna Evropa iz ovoga ekskluzivnog materijala izdvojili smo neke od najzanimljivijih razgovora.

U razgovoru Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića od 8. jula 1991. godine prvi put se spominje plan RAM:

MILOŠEVIĆ: Radovane...

KARADŽIĆ: Da.

MILOŠEVIĆ: Ja sam razgovarao sa najvišim mestom.

KARADŽIĆ: Dobro.

MILOŠEVIĆ: Molim te, ovo treba da razumeš, jer što se kaže, nemogu da ti sve objašnjavam.

KARADŽIĆ: Dobro.

MILOŠEVIĆ: Od strateškog značaja je za budući RAM, znaš šta je RAM...

KARADŽIĆ: Znam, sve znam.

MILOŠEVIĆ: ...da banjalučka grupacija bude sposobna i mobilna.

KARADŽIĆ: Dobro.

MILOŠEVIĆ: Zato moraš, pod jedan, obezbedi da ona bude sposobna i mobilna i da nema nikakvih problema. I dva, za jedan sat se javi Uzelcu sa pozivom na dogovor na najvišem mestu. Sve koliko ti daš ljudi dodatnih, koji treba da ostanu da čuvaju kuće i teritoriju i blokiraju te HDZ - ove centre itd., sve ću ih naoružati i sve ću im uzeti, helikoptere ćemo doterati i sve to.

KARADŽIĆ: Odlično. Molim vas...

MILOŠEVIĆ: Prema tome, ja te molim, broj jedan i broj dva lično moraš regulisati, a ovo drugo, Kupres, jako je važno. Ono treće što sam ti rekao mislim zbog međunarodne javnosti je izuzetno važno.

KARADŽIĆ: Ide, ide to. Nego ovo mi recite. Možemo li situ stvar udesiti da mi vratite oružje TO u Šipovu i u Mrkonjiću?

MILOŠEVIĆ: To je sitnica, bre.

KARADŽIĆ: Pa, dobro, nek mi naoružaju tamo. Evo, mi smo spremni, 170 u Mrkonjiću i 150 u Šipovu i oni su spremni da idu na Kupres.

MILOŠEVIĆ: Je li to isto zadužen taj Uzelac?

KARADŽIĆ: Ne, ne, ovo je...ja mislim da jeste on, jeste.

MILOŠEVIĆ: Kaži mi i to, brate, nema problema. ne možemo svaku sitnicu da raspravljamo ovako.

KARADŽIĆ: Dobro. Ovih 150 i 170 ići će na Kupres. A na Kupresu imamo 750 ljudi.

MILOŠEVIĆ: Nama je bitno da taj bataljon koji je digla vojska na Kupresu bude tamo i da bude kako treba.

KARADŽIĆ: Biće, ali ako dobiju ovi, nek se stave pod njihovu komandu, ovi koji ostaju, jer je Kupres užasno... Tu je 50:50. Tu su stradali tokom rata užasno Srbi.

MILOŠEVIĆ: Da ti kažem nešto. Čak i ovaj ljudi Šešelji jebo je mater juče opoziciji.

KARADŽIĆ: Vidio sam. Čuo sam.

MILOŠEVIĆ: Znaš šta im je rekao? Kaže: 'Pa zar ste sad kad JNA treba da brani srpski narod rešili da napadate JNA?'

KARADŽIĆ: Da, da, to je...

MILOŠEVIĆ: I onaj, kaže, što ima kravatu Cimermanovog kelnera, jebo te bog. Čak je i njemu jasno, a ovim izdajnicima nije jasno.

KARADŽIĆ: Vidio sam to, vidio.

MILOŠEVIĆ: On je u direktnom kontaktu sa Mesićem.

KARADŽIĆ: Imate li slučajno Uzelčev telefon?

MILOŠEVIĆ: Nemam ja to, ali naćeš to. Nek ti nađu ovi tvoji.

KARADŽIĆ: Dobro.

MILOŠEVIĆ: Nek ti nađu i molim te za sat, sad je jedan, u dva mu se javi. Reci, molim vas ja želim da obezbedim maksimalnu političku podršku.

KARADŽIĆ: Hoće li on primiti još naših mladića ako mu treba, ili samo ono što je već...

MILOŠEVIĆ: Primiće ako treba, ali dajte vi koliko god da odredite da vam treba tu da ostane, biće helikopterima prebačeno za njih sve da imaju, da ostanu to da čuvaju.

KARADŽIĆ: Dobro, dogovoreno.

MILOŠEVIĆ: ...imaš sve, ali ovo je sad biti ili ne biti prema Krajini, jer oni hoće da odseku Krajinu. Neće da idu na Knin, jer bi ih mnogo izginulo, ali hoće okolo da prođu.

KARADŽIĆ: Da, da. Dobro, šta ćemo mi...

MILOŠEVIĆ: ...u JNA to njih tamo da ne zaustavi. Kako će da ih zaustavi samo oklopom, ako nema tu brigade?

KARADŽIĆ: Dobro, dogovoreno. Sve će biti u redu.

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

Trideset i prvog jula Milošević i Karadžić razgovaraju o ratu koji se upravo zahuktava u Hrvatskoj, ali i o pregovorima sa Adilom Zulfikarpašićem o tzv. srpsko - bošnjačkom historijskom sporazumu.

MILOŠEVIĆ: 'Alo.

KARADŽIĆ: Dobar dan, predsjedniče.

MILOŠEVIĆ: Zdravo, dragi moj Radovane, kako si?

KARADŽIĆ: Evo, hvala Bogu, dobro. A vi?

MILOŠEVIĆ: I ja sam dobro. Imam od jutros... silne neke ljude sa ispoprimao, pravo da ti kažem, pa sam bio u jednom priličnom vremenskom škripcu. sad mi se malo razbistrilo, pa mi nailazi slijedeći talas.

KARADŽIĆ: Aha. Vidim i ... bio kod vas. Šta 'oće on?

MILOŠEVIĆ: Jeste, pa oni su mnogo za nas.

KARADŽIĆ: Jel' da?

MILOŠEVIĆ: Jeste, oni su mnogo za nas. I oni nam mnogo stvari pomažu.

KARADŽIĆ: Odlično, odlično. Vrlo je važno imati jednog, dvojicu koji imaju pravo veta, to bi jedna velika stvar bila.

MILOŠEVIĆ: Pa, jeste, to je za nas jako važno.

KARADŽIĆ: Ovi su stavili na naslovnu stranu Zulfikara i mene, Zulfikarpašića.

MILOŠEVIĆ: Da, "Politika", pa da.

KARADŽIĆ: Odlično su to...

MILOŠEVIĆ: Naslovnu stranu i to je vrlo lepo plasirano. Ja sam vrlo zadovoljan kako su to plasirali. I rekao sam čak prvi da sam vrlo zadovoljan kako su to plasirali. I to polako, znaš kako, to će malo da uđe u narod. Neće moći da se batrga mnogo oko toga, tim pre što mi zaista imamo poštene namere, do kraja poštene namere.

KARADŽIĆ: Evo, šta je bilo. Sinoć smo mi pripremili Zulfikarpašiću emisiju na televiziji od sat i po. Klub 21, koji je živa emisija. On je tu izvanredno govorio o tome da on to radi u interesu muslimanskog naroda, a ne zato što iracionalno voli Srbe, već zato što se poklapa interes srpskog i muslimanskog naroda. Međutim, tokom emisije mu je stigao telegram od Izvršnog odbora SDA u kome piše da oni odbacuju sporazum sa Srbima, što je odjeknulo strahovito. I danas na konferenciji za štampu ne znam šta su rekli, ali u svakom slučaju se sada dijele krotaofilni - ustaše - Muslimani od ovih. Inače, tokom emisije Muslimani su mu se javljali i pitanjima i rekli da istrage u tome i da svakako potpiše sporazum sa Srbima. A onda je ove poludio Ivo Komšić, Durakovićev član Predsjedništva, koji je napisao jedan ustaški tekst u "Oslobođenju" protiv srpsko - muslimanskog sporazuma. Onda je Ključić rekao da ako Bosna ostane u krnjoj Jugoslaviji, da će oni dići oružani ustanak, tako da se strahovito, ha,ha,ha, to zaljuljalo, u svakom slučaju. Ja sutra idem u Rogaticu na građansku tribinu između Srba i Muslimana.

Možda će ići sa mnom i potpredsjednik Zulfikarpašićev. A ako ne ide, ja idem sam.

MILOŠEVIĆ: Znaš šta, napravite na mnogo mesta sad te susrete Srba i Muslimana. jer pazi, narodu je da odahne i narod ne želi rat.

KARADŽIĆ: Ne želi. Narod, ne.

MILOŠEVIĆ: Stvarno mislim da je najpametnija stvar da se to pusti da k'o lavina sada ide. Oni će samo da ... i ovi ekstremisti će pravo u šanac pored puta.

KARADŽIĆ: Izetbegović - ja to s ovog telefona koji se sluša mogu da vam kažem - on preko MUP-a, preko svojih ljudi u MUPU priprema građanski rat. Mi imamo potpuno sklopljenu sliku i on mora narodu muslimanskom da kaže u šta ga gura, u šta ga vodi. Mi ćemo sad pokazati da može i drugačije. Idemo na građanske tribine, idemo na kontakte na terenu i ima već ogromnih znakova da je nastupilo olakšanje kod Muslimana koji ne žele da krvare za njihove budalaštine. Tako da je osnovna politika djelovanja u ovom trenutku da izbacimo na površinu, neka se slika svako za šta je. Ko nije za sporazum sa Srbima, on znači planira nespozazum sa Srbima, jer nema druge.

MILOŠEVIĆ: A šta mi nudimo nego integralnu Bosnu i ravnopravnu u Jugoslaviji. To što Ključić kaže da Bosna ostane u krnjoj Jugoslaviji, ko tera Hrvate da izlaze.

KARADŽIĆ: Da izlaze. Neka on sa Tuđmanom to završi.

MILOŠEVIĆ: Molim?

KARADŽIĆ: Neka on sa Tuđmanom to završi.

MILOŠEVIĆ: Nego on 'oće da se prihvati da Tuđman izlazi, ali znači da i oni treba da izlaze s Tuđmanom. U čije ime?

KARADŽIĆ: To je odjeknulo žestoko. Hoće oružani ustanak. Znači, sad će da se vidi ko je agresivan u BiH. Jedino što ćemo mi ići sutra na potpisivanje, federalisti će nam pristupiti, Demokratska stranka federalista, u kojoj ima i Muslimana.

MILOŠEVIĆ: I reformske snage, je li?

KARADŽIĆ: Još nismo njima ni ponudili, nemamo njihov...

MILOŠEVIĆ: Nemojte njima ni nuditi, to je peta kolona.

KARADŽIĆ: Da, da. Pa, ovdje se malo drugačije ponašaju. Ovdje nama pomažu ponekad.

MILOŠEVIĆ: A, je li?

KARADŽIĆ: Sad ću vam reći - Kalinić. Ne pretjerano, ali pomažu u nekim ključnim stvarima i traže neko mjesto kod nas da se obezbijede. Oni 'oće da napuste Markovića.

MILOŠEVIĆ: E, to bi dobro bilo, neka ga napuste pa nek pristupe tom sporazumu.

KARADŽIĆ: Da, da. Nešto na tome radimo.

MILOŠEVIĆ: Da, da. Jesi video našeg velikog pisca Vuka Draškovića kako on sa Dobricom Čosićem...

KARADŽIĆ: Dopola sam pročitao to.

MILOŠEVIĆ: Piše... Kaže on: 'Dragi Dobrice, naše knjige nam sude.' Znači njegove knjige i Dobricine knjige...

KARADŽIĆ: Ha,ha,ha, njegove knjige i Dobricine knjige su dvije knjige, ha,ha,ha...

MILOŠEVIĆ: Da, da. To je strašno. Toliko čovjek da izgubi smisao za skromnost.

KARADŽIĆ: I orjentire sve moguće prema realnosti.

MILOŠEVIĆ: A najgora je stvar taj jedan u suštini strašni antipatriotski postupak u svakom pogledu, jebo te bog. Mi smo u ratu, a on bi sve da poruši i da zajebe. Neverovatno. Napao mene, kaže, što se Slovenija otcepila.

KARADŽIĆ: Da, da, to ću malo da pročitam, da iščitam.

MILOŠEVIĆ: Organizuje srpsku gardu, a u pismu piše kako bi srpska vojska bila agresor u Jugoslaviji.

KARADŽIĆ: Kompletno je to nekonzistentan čovjek. Ludak je on, nema tu razgovora, to je šizofrenija, to je...

MILOŠEVIĆ: Dobro je što su mu objavili, jer njega što više objavljuješ...

KARADŽIĆ: To više pada.

MILOŠEVIĆ: Tim više pada.

KARADŽIĆ: Trebalo ga je. Sjećate li se prije izbora šta sam ja govorio. Pet sati na televiziju, pet sati. On može deset minuta da izdrži da zvuči konzistentno. Već nakon petnaeset minuta se oda.

MILOŠEVIĆ: Odma' pukne.

KARADŽIĆ: Ne može da ukriva dugo. Dobro. Ima li u Hrvatskoj šta? Vidim da je vojska ove tamo mitraljirala, ove što su pucali na nju.

MILOŠEVIĆ: Da, da. Nema tu, tu će stvar zaoštrava. A drugo, iz ovih informacija kojima ja raspolazem, tamo je prilično rasulo.

KARADŽIĆ: Kod njih?

MILOŠEVIĆ: Da, prilično rasulo. Beže im masovno autobusima. Ta mlađarija beži u inostranstvo da bi izbegla. Ima ih dosta koji su ovde došli. A ima dosta majki hrvatskih i govore deci koja služe vojni rok u Srbiji: 'Samo nemojte da tražite da idete, ovde ste bezbedni. Ako dođete tamo, mobilisaće vas'.

KARADŽIĆ: Ha, ha, ha, dobro je. Odlično. Kaže da ostanu u vojsci.

MILOŠEVIĆ: Da slučajno ne mrdaju iz vojske. Kaže, tu ste sigurni, a ovamo vas mobilišu. Ovamo ste najebali. Dobio sam informaciju, neki odred koji je dobio naredbu da napadne Borovo Selo pola su dezertirali kad su primili naređenje.

KARADŽIĆ: Da, da, odlično. Sada je konfuzija i u političkim redovima tamo, i sad je samo pitanje da li je dobro da on padne, ili je dobro da se održava kao takav. To je veliko pitanje.

MILOŠEVIĆ: Pa, dobro, sad. Treba razmotriti i to pitanje.

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

Radovan Karadžić je 7. septembra 1991. godine telefonirao tadašnjem načelniku generalštaba JNA Blagoju Adžiću sa očitom namjerom da se armija podstakne da se aktivnije uključi u odbranu pobunjenih hrvatskih Srba.

ADŽIĆ: Dobro jutro, gospodine predsjedniče.

KARADŽIĆ: Kako ste?

ADŽIĆ: Dobro je. Jeste li poranili?

KARADŽIĆ: Pa, evo, moji Krajišnici su žestoko uznemireni. Ja sam sinoć odložio svaka uzbuđenja. Oni su skupili nekoj petsto ljudi, ja sam rekao da ne idu nikud. Međutim, oni bi danas skupili pet hiljada i išli bi tamo u pomoć. Ja nisam siguran da su njihove procjene tačne, ali oni kažu da se tamo autobusima dovlače svježe snage MUP – ovaca i da su po selima nekim zaklali tri žene, troje ljudi su zaklali i tuku narod žestoko. A i ove braniocima koji, vjerovatno ne mogu dugo izdržati, pa sam hti da čujem imate li vi boljih vijesti.

ADŽIĆ: Moram da vam kažem, nažalost nemam neke konkretnije podatke, ali iz dosadašnje prakse i iskustva, više puta ta euforična situacija, najavljivana, kasnije su zbivanja potvrđivala da je ona značajno preuveličavana. To se može i predstaviti. Da ima terora i napad, sigurno ima. To se jednostavno... to nije samo tamo, nego na celom prostoru Hrvatske. Gde nije ta organizacija naročito dobra, gde nije narod spreman i organizovan sasvim na samoodbranu, toga ima mnogo.

KARADŽIĆ: Da, da.

ADŽIĆ: E sad, tamo u tim rejonima gde se nalaze jedinice toga nema, naravno. Pobju se, ovi ih rastave itd. Ali, u područjima i mestima gde mi nemamo pristupa i gde ne znamo, nemoguće je proveriti. Tamo su kretanja jako ograničena, ograničena sa više strana. Prvo, tim zakrećavanjima komunikacija i ostalo. A drugo, naravno i našim obavezama i zadacima koje su postavljene od Predsedništva, tako da mi uglavnom idemo tamo gde dođe do jačih sukoba. Ovo je vrlo teško proveriti, a moram da kažem da nije dovoljno ni organizovano to izveštavanje, poznavanje stvari, tako da se to ne može baš uvek ni prihvatiti, ali sigurno ne može ni odbaciti. Tog terora ima, jer to je skupljena vojska, u prvom redu plaćenička, dobrovoljačka, onda vojska koja je indoktrinirana. Jednostavno, među njima ima jako veliki broj onih koji su željni krvi. Ima čak, po nekim pretpostavkama i saznanjima i drogiranih, a pijanih pogotovu. No, suština je jedna druga. tamo gde je otpor stvarno dobar i gde je organizovan, bilo ko da ga organizuje, oni se vrlo brzo raspše u tom napadu... ni čvrsta ni stabilna vojska. Nažalost, i kod ovih drugih, teritorijalaca, ima vrlo sličnih pojava. Pre svega, prisutne su jako pojave pijanstva na tim dugim, iscrpljujućim odbrambenim

zadacima. Ima slučajeve da se ponapijaju, pa ih onda zateknu pijane, pa ih onda tamo pomlate itd. Tamo gde je odbrana dobro organizovana i gde su se ljudi stvarno organizovali na samoodbranu i gde ima neko ko to pametno brani, ko čuva svoje selo itd., retke su mogućnosti da do tako nečega dođe. Sad situacija je nešto mirnija danas. Nekih velikih sukoba, naravno tamo gde smo prisutni, nema. I svakako bi bilo dobro da, kako smo se sinoć dogovorili, učinimo sve, svak u svojoj mogućnosti, i po cenu nekih, naravno, nepovoljnih tokova da se ne daju materijali i argumenti da armija, a pogotovo srpsko stanovništvo bude optuženo na tako visokom nivou za kršenje primirja. Ja mislim da ste to jako dobro učinili, bez razlike na jednu dosta euforičnu situaciju, da se to obustavilo. Bilo je tamo preko isto tako velikih aktivnosti, čak i nekih međusobnih dogovaranja, što bi moglo danas imate negativne posledice za političko – bezbednosnu situaciju, odnosno za političku situaciju u svetu, jer o bezbednosti se ne može govoriti posebno. I ja mislim da je to stvarno dobro. Na kraju – krajeva, sudbina ovog naroda se mora rešavati i to vi dobro znate, bolje od mene, jer vi se više bavite politikom nego ja, po mogućnosti na miran način, po mogućnosti...pobit se ovom narodu nikad nije kasno

KARADŽIĆ: Da,da.

ADŽIĆ: ... jer nekome nije stalo i svakako mu nije stalo da dođe do mirnog rešenja ili to mirno rešenje uslovljava jedno neprihvatljivo ponižavanje, što svakako narod tih ...krajeva neće prihvatiti.

KARADŽIĆ: Da, da. Recite mi ovo: da li su Okučani na neki način žrtvovani? Da li će se braniti Okučani? Branioci ako ne uspiju da izdrže, oni će ući u Okučane, osvojiti ih i pobiti tamo sve živo.

ADŽIĆ: Da vam kažem jednu stvar: ona jedinica koja je u Okučanima, ona neće napustiti Okučane. A da li objektivno može ona ceo prostor braniti i odbraniti, to je vrlo relativna stvar, jer to je ogroman prostor, jer nije samo pitanje mesta kao Okučana. To je jedna velika jedinica, koja je tamo izišla. Naravno, većih snaga tamo objektivno teško da može doći, ali i ove snage će, ako dođe do tih žešćih sukoba, pokušati da izvrše razdvajanje...

KARADŽIĆ: Oni sada ne uzvraćaju, je li tako?

ADŽIĆ: Sada ne. Sada je mirno. Oni obično tu urade u zoru, pa onda negde oko podne, onda se to primiri noću. Manje. Idu samo tamo gde mogu naći žrtve, tamo gde nema otpora. Inače, to je kukavičluk u suštini. Nema tu velike hrabrosti. Čim se dobro pokaže otpor, i zubi...nisu nijedan zadatak izvršili napadom.

KARADŽIĆ: Da.

ADŽIĆ: Oni tako... minobacačkom vatrom i ostalim stvarima, tamo, naravno, gde je stanovništvo bespomoćno.

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

Čelnik srbijanske Službe državne bezbednosti, Jovica Stanišić, 8. septembra razgovara sa Radovanom Karadžićem o hapšenju Milana Martića na teritoriji BiH – Karadžić u tom momentu još uvijek vjerovatno ne zna da je Martić zaista uhapšen.

STANIŠIĆ: Imam jednu informaciju, ne znam da li je tačna. Da je negdje u Bosanskoj Krupi Martić uhapšen.

KARADŽIĆ: Ne, ne, nije Martić, nego su to navodno martićevci uhapsili trojicu martićevaca. Onda je došao kamion martićevaca i oslobodio tu trojicu martićevaca. A onda neki novinar na TV Beograd ili neko...

STANIŠIĆ: ...na Tv Beograd. Nije Martić to bio? Nije?

KARADŽIĆ: Ne, ne, Martić tu nije bio. Ali ja sam sad zvao ovog Babića. On kaže da on nema nikakvo saznanje da je ijedan njihov bio. Ja mislim da je to provokacija, da su oni... Mi ćemo to odftbiti rezolutno sutra. Mi možemo dokazati da ima mnoštvo MUP – ovaca Hrvatske u Čapljini, Mostaru koji slobodno šetaju, a da niko ne može dokazati da su ovo martićevci tamo, jer nema podatka da su išli, niti imaju potrebe da idu u Bosansku Krupu, nego neko hoće da zatvori puteve prema SAO Krajini.

STANIŠIĆ: Da, da, da zatvore puteve...

KARADŽIĆ: Koriste ove provokacije i hoće da zatvore puteve. Mislim da njima inače kriza treba i mislim da su to sve inscenirali.

STANIŠIĆ: Sve inscenirano, da.

KARADŽIĆ: Da. I dolazak toga kamiona i sve to, koji u oteli njih, ne bi se moglo oteti. Mislim da su to sve laži i da je to sve inscenacija. Sve je to inscenacija, jer nema Babić nijednog podatka, sve je ispitao, da li je igdje ikakva grupa igdje otišla, nema nikakvih problema. Niti su imali potrebe, niti idu inače. Treba im reći da ne idu nigdje u Bosnu, jer mi u našim opštinama držimo stvar u svojim rukama, nema razloga da igdje iko dolazi.

STANIŠIĆ: Da, da, neće, neće. Ne idu, niti imaju potrebe.

KARADŽIĆ: Nemaju uopšte potrebu da dolaze. To sigurno nisu martićevci, nego njima treba kriza i drama i tako. On hoće da internacionalizuje, Alija Izetbegović hoće da internacionalizuje Bosnu. Zato ne treba da mu se u tome pomaže. Ja sam rekao Babiću, dole treba uvesti najstrožiju disciplinu da nema mrđanja, da niko ne smije da mrdne. Sav vojni faktor mora da bude pod jednom komandom, a ukupno vojni faktor mora da bude u saglasnosti s političkim faktorom. Jer, mi imamo informacije, znamo šta oni hoće.

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

Milan Babić i Radovan Karadžić 8. septembra razgovaraju o krizi koja je nastala nakon što je Milana Martića u Bosanskoj Otoci uhapsila policija BiH.

KARADŽIĆ: Zdravo, Radovan je. Evo, ovako, ja sam obavijestio Miloševića, a on će obavijestiti Kadijevića. Tamo se komplikuje. Naroda ima previše. Sve je to organizovano sa traktorima i koješta. Demolirali su auto vojno.

BABIĆ: Jeste, i bacili njih u vodu.

KARADŽIĆ: Da, ali oni su još u stanici, je li tako?

BABIĆ: Jeste, evo ja...rekli su mi da će mi ga dati za desetak minuta da razgovaram, da su pustili dvojicu civila, građana, da s njima razgovara. Stiglo je pojačanje iz Bihaća. Oni čekaju sad specijalnu jedinicu, kao po...

KARADŽIĆ: Ima tu negdje 30 njih u blizini, ali ja te molim da ti Dvor na Uni, svoje, pripremiš da oni sa bosansko - brodske strane slobodno uđu i da se pripreme. Jednostavno da ga oni eventualno preuzmu tu, ili bilo gdje.

BABIĆ: ... Novi ne siđe odozgo?

KARADŽIĆ: Da, pa s Novicom, sa novske strane, tačno. S bosansko - novske strane da se primaknu tamo, slobodno neka priđu, nek se jave komandiru, ovome načelniku u Bosanskom Novom, nek kažu da sam ja rekao da se s t strane oni puste da priđu da bi mogli da ga eventualno preuzmu, a ti i ostale drži u punoj pripravnosti.

BABIĆ: Da, da, jasno.

KARADŽIĆ: Milošević će obavijestiti Kadijevača i vojska će se u punoj mjeri uključiti. Mi ćemo završiti s našim partnerima oko ove pizdarije. Neće im se to zaboraviti. I ovo će ih koštati države, ovo što su uradili večeras.

BABIĆ: Pa, naravno.

KARADŽIĆ: Nikad više oni to neće raditi. Mi ćemo završiti s njima posao, pička im materina. Mi ćemo posao završiti s njima. nama su oni pokazali ko su oni i šta oni mogu. A de ti, molim te, u punu pripravnost stavi sve u pograničnim, i prema Titovoj Korjenici, da mogu da tamo se prime. I mislim da može i prema Petrovcu da ih odvezu, a Petrovac, Drvar, Knin...

BABIĆ: Pa dovoljno je iz Otoke da ih vrate nazad, sljedeće naše selo prema Novome.

KARADŽIĆ: A, prema Novome. 'Ajde ti u to selo slobodno iz Dvora na Uni...

BABIĆ: ... pozvati ove da oni jave gore.

KARADŽIĆ: Jest. Iz Dvora na Uni i reći načelniku, predsjedniku opštine i načelniku u Bosanskom Novom da je to sa mnim dogovoreno, da se...

BABIĆ: Da ovi preuzmu gore, jer ne daju...

KARADŽIĆ: Vidi, molim te, MUP Hrvatske se panično interesuje za to. već dva sata telefoni zvone stalno. Oni će probati da ga oni otmu. Pa zato je vrlo važno da se, jer ovi mogu da kažu da izvrše svoju obavezu, ali da namjeste da ga MUP Hrvatske uzme. Zato ti jake snage pripremi na svim ovim pravcima.

BABIĆ: Dobro.

KARADŽIĆ: Postavi jake snage na svim pravcima, a sa strane bosansko - novske neka priđu jake snage, uvježbane, da mogu da preuzmu, da ga ne preuzme MUP Hrvatske.

BABIĆ: Dobro.

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

U razgovoru Radovana Karadžića i zamjenika ministra policije BiH, Vitomira Žepinića, 9. septembra 1991., nakon što je u Bosanskoj Otoci policija BiH uhapsila Milana Martića, prvi put se spominje mogućnost da bosanski Srbi blokiraju Sarajevo.

ŽEPINIĆ: Razmatra se i ova kombinacija da iz Bihaća dođe jedan oklopni transporter da ih, onaj, odveze.

KARADŽIĆ: Aha...

ŽEPINIĆ: Pa, Avdo će mi se javiti za petn'estak minuta, ako procijeni da ima problema, pa da odletim ja tamo, a u međuvremenu je Zelenbaba zvao i Jureta.

KARADŽIĆ: Da.

ŽEPINIĆ: I, evo imamo i na Romaniji okupljanje...

KARADŽIĆ: A, evo sada zovu sa Romanije. Oni će blokirati Sarajevo, ako treba.

ŽEPINIĆ: Da, da...

KARADŽIĆ: Doći će Romanija i doći će Ilijaš, i blokirati će Sarajevo. Neće, neće se moći iz Sarajeva, napraviće barikade...

ŽEPINIĆ: To je to.

KARADŽIĆ: Na svim putevima oko Sarajeva. I nemojte da se zajebavaju. U pičku ćemo ih materinu poslati zbog ovoga!

ŽEPINIĆ: Znam. Sad sam ja to rek'o njima.

KARADŽIĆ: Njima ne gine MUP, naš MUP u Krajini, i ne samo u Krajini nego svuda, u čitavoj Bosni i Hercegovini, zbog ovoga šta oni rade. Mi ćemo uspostaviti svoju vlast, nek' i oni idu u tri pičke materine zbog ovoga šta rade.

ŽEPINIĆ: Rek'o sam ja Mići neka, nek' narod se okuplja. To je reakcija jedna, koju bi bila glupost...

KARADŽIĆ: Mi ne smijemo, nit' je možemo spriječiti. Okuplja se Prijedor, okuplja se Banja Luka, okuplja se Kozara. Pa šta oni misle, jeb'o im pas mater? Oni su... , oni nemaju pojma kol'ko su sebi otežali položaj...

ŽEPINIĆ: Ne, ne, njima je sad stalo da, onaj, da ovo raščiste. Njima je stalo.

KARADŽIĆ: Pička im materina bezobrazna, ovo će ih koštati. I to nemaju pojma kol'ko su pomogli četnicima, i kol'ko su dali za pravo četnicima u ovoj situaciji.

ŽEPINIĆ: To je to.

KARADŽIĆ: Sad mi moramo da pred četnicima igramo, da ih umirujemo. Neka se...

ŽEPINIĆ: Da.

KARADŽIĆ: Neka se dobro, dobro smisle šta dalje. Danas ja imam u tri sa Izetbegovićem i neke ćemo stvari definitivno raščistiti za sva vremena. Znači, zbog toga se nije letjelo, jel'?

ŽEPINIĆ: Da. Evo, ja očekujem Avdo će mi se javiti. On kaže da će da razgovara. Sad je, onaj, sa tim uglednijim ljudima iz te Otoke. S njima vrši razgovore, a razmatraju mogućnost oklopnim nekim vozilom da se izvuče.

KARADŽIĆ: Aha, dobro.

ŽEPINIĆ: Dobro.

KARADŽIĆ: Dobro, 'ajd' molim vas obavještavajte me, jer je narod užasno...

ŽEPINIĆ: Da, da.

KARADŽIĆ: Ovaj, naoštren i bojim se da ne dođe...širo...širo...

ŽEPINIĆ: Znam, ja sam rek'o i...

KARADŽIĆ: Evo, zvali su me, ovaj, odozdo iz Hercegovine. Hoće Hercegovci da se okupe.

ŽEPINIĆ: Znam to.

KARADŽIĆ: Mislim, to je, to je strašno. To sad moraju da završe što prije.

ŽEPINIĆ: Svjesni su oni toga. Zato je njima stalo da se to razriješi bez ikakvih problema.

KARADŽIĆ: Dobro.

ŽEPINIĆ: Eto.

KARADŽIĆ: Dobro. 'Ajde, mi ćemo gledat' da još se ne diže, da ukol'ko možemo, ne diže se narod.

ŽEPINIĆ: Da, da.

KARADŽIĆ: Ako se digne narod, narod će i krenuti.

ŽEPINIĆ: Gotovo je, ne može ga, ne može ga niko...

KARADŽIĆ: I krenuće, blokiraće Sarajevo i onda će da vide kako to izgleda kad Srbi blokiraju Sarajevo.

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

Mogućnost srpske blokade Sarajeva zbog hapšenja Milana Martića u Bosanskoj Otoci spominje se i u razgovoru Radovana Karadžića i načelnika policije iz Sokoca, 9. septembra 1991. godine.

KARADŽIĆ: ...s Izetbegovićem se čuo, on je rekao da će se za sat - dva to riješiti, da će riješiti na miran način. Ja sam rekao da nikako ne smije da zapadne hrvatskom MUP - u i da se to nije smjelo desiti i da je to okupljanje

itd., da smo mi zaustavili Romanijce i Hercegovce i sve, da ne vrše blokade, da će biti džumbus ako se to na vrijeme ne uradi.

NAČELNIK POLICIJE: Iskreno da vam kažem, ja sam se sad čuo s načelnikom centra iz Banje Luke, Stojanom. On otprilike kaže...najviše problema ima oko suzdržavanja naroda. Istovremeno da budemo kompaktni, jedinstveni i da čekamo šta će se dalje raditi.

KARADŽIĆ: Nek bude se kompaktno, jedinstveno. Ja znam da će Romanijci blokirati Sarajevo, ako se bude zajebovalo.

NAČELNIK POLICIJE: Po ocjenama slobodno možeš svakome reći mi smo...

KARADŽIĆ: Prema tome, neće se moći nikud izaći iz Sarajeva. I tamo će Ilijaš blokirati sa svoje strane, i nek se ne zajebovaju. Ja ću to da ovome saopštim. Ništa se njemu ne smije desiti. Kaže on savezna potjernica. Nije to savezna potjernica, to je hrvatska potjernica. Jest objavljena u glasniku saveznom...

NAČELNIK POLICIJE: Potjernica SDA, njihova...

KARADŽIĆ: To je potjernica HDZ - a, ali on ima da se uvažava kao normalan čovjek. On je došao tamo da nešto razjasni, a oni su ga tamo zadržali i skupili narod i prave cirkus po Jugoslaviji. Ali to će nam platiti. To će njih koštati sigurno. Mi smo još jedanput uvjereni da života u takvoj državi kakvu oni zamišljaju nema.

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

U razgovoru od 19. septembra Slobodan Milošević i Radovan Karadžić, dakle predsjednik Srbije i predsjednik jedne od bh. političkih stranaka, vode ovakav razgovor o vojnoj situaciji u Hrvatskoj.

MILOŠEVIĆ: Ne čujem te dobro pošto sam...na ovaj telefon. Čuj, molim te, ništa ti nisu tačne te informacije.

KARADŽIĆ: Nisu tačne? Pitajte Acu, molim vas, ovo što sam ja dobio morao je i on dobiti.

MILOŠEVIĆ: Kog Acu?

KARADŽIĆ: Vasiljevića.

MILOŠEVIĆ: Ne. Prvo, što se tiče...stvari, da je to tako dalekometno, to ne bi ni išlo iz Banje Luke kod Petrinje. Jer to je prebačeno iz Banje Luke prema Petrinji i to je otišlo samo da se proveri da li tamo da se instalira. I već je došlo. A ustvari, da je to toga dometa, ne bi ni slali iz Banje Luke u Petrinju, nego bi iz Banje Luke terali taj domet.

KARADŽIĆ: Aha.

MILOŠEVIĆ: Prema tome, i to je samo bilo da se...išla jedna grupa koja je morala da ustanovi da li tu može da se instalira. Ništa oni to nisu uzeli.

KARADŽIĆ: Aha. A kako u Slavoniji i u Splitu?

MILOŠEVIĆ: ...pazi. tačno je da su uzeli Viroviticu, ali to je jedan vrlo mali deo, krajnje mali. I uzeli su deo onog u Osijeku, što nam je davno poznato... I to nije sigurno jesu li ga uzeli.

KARADŽIĆ: Dobro. Ako su to tačne, mislim ponovo Acu pitati, jer Aco mora znati informacije koje...

MILOŠEVIĆ: Vodi računa odakle govoriš.

KARADŽIĆ: Ma slušaju ... nema tu ništa, to je...

MILOŠEVIĆ: Sve slušaju?

KARADŽIĆ: Sve slušaju.

MILOŠEVIĆ: Eh, svaka im čast...

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

Dvadeset i trećeg septembra Milošević i Karadžić razgovaraju, između ostalog, o tzv. srpsko – bošnjačkom historijskom sporazumu i jednoj usluzi koju bi u kontekstu tog sporazuma Adilu Zulfikarpašiću trebao napraviti šef vojne obavještajne službe – KOS – a, Aleksandar Vasiljević.

MILOŠEVIĆ: 'Alo.

KARADŽIĆ: Evo mene.

MILOŠEVIĆ: Bio mi je Zulfikar sad. On kaže da će dati za TV Sarajevo, ako budu hteli da mu emituju. Ovaj Kadić, bre, izjavljuje kako dobrovoljci iz Bosne siluju Muslimanke, pale kuće itd. To sve kaže preko televizije i govori. On 'oće da izazove rat u BiH.

KARADŽIĆ: Gotovo je. On je krenuo u rat. Evo, ja imam sada ovdje pred sobom telekse koje šalje dokon po njegovom ovlaštenju. Oni prevode sve neraspoređene vojne obvzenike – ustvari, ko će znati da li raspoređene ili neraspoređene, jer nisu dali evidenciju vojsci – prevode u rezervni sastav milicije. Oni prave, danas je počeo 23. 9., republičku armiju. Ja sam to javio generalštabu, nije bilo Adžića nego onom dežurnom sam tamo to saopštio. MI sad moramo, ne znam da li da savjetujemo ovim našima da se odazivaju ili da se ne odazivaju.

MILOŠEVIĆ: Nek se odazivaju svakako, jer oni će doći u sukob sa armijom. I onda ćeš imati armiju na jednoj strani, a ove na drugoj strani. Nek se odazivaju svakako, jer nema tu ko nego armija...

KARADŽIĆ: Ne, ne da se odazivaju u rezervni sastav milicije, to pitam.

MILOŠEVIĆ: Ko? Naši?

KARADŽIĆ: Da.

MILOŠEVIĆ: Jok, brate.

KARADŽIĆ: Pa, ne, ako se odazovu. oni će dobiti oružje i neće moći njima da...

MILOŠEVIĆ: Znam, ali ovi treba da se odazivaju u armiju da...

KARADŽIĆ: Dobro, odazivaju se u armiju. I nije odziv tako loš ovdje.

MILOŠEVIĆ: Znam, ali vidi šta rade. Ima svakojakih hukača i čuda. Jesi video šta je Martić rekao juče ovamo za Draškovića?

KARADŽIĆ: Da, vidio sam.

MILOŠEVIĆ: To bi trebalo od vas isto da ide slično. Evo, SPS je nešto rek'o, ne o Draškoviću, ali o tome...

KARADŽIĆ: Pa i mi smo imali neki dan, pročit'o sam ja. Vidim da su se oni malo korigovali u politici...

MILOŠEVIĆ: Dobro je, ali dajte opet danas na liniji ovog što je rekao Martić i da se maksimalno da podrška armiji.

KARADŽIĆ: Jeste vidjeli ovo što je Biljana i Nikola?

MILOŠEVIĆ: Nisam još video.

KARADŽIĆ: Pa, to je poslano Miri, dajte neka...

MILOŠEVIĆ: Mira mi je dosad... sin mi je bio, pa bio ovaj Adil, svrati da kaže nekoliko...

KARADŽIĆ: Je li može Aco da mu učini ono?

MILOŠEVIĆ: Ja se nadam da može. Evo sad ćemo da vidimo. To je taj dosije koji se odnosi na njega?

KARADŽIĆ: Da. Na onoga tamo.

MILOŠEVIĆ: Na Aliju?

KARADŽIĆ: Ne, ne. Na Šabića.

MILOŠEVIĆ: Na Šabića, da. Ja se nadam da može.

KARADŽIĆ: Nek oni dvojica stupe. Nek Aco odmah stupi s njim direktno u kontakt. To će najbolje biti.

* * *

RADIO SLOBODNA EVROPA

Nezadovoljstvo kooperativnošću Alije Izetbegovića krajem septembra 1991. godine Slobodan Milošević i Radovan Karadžić namjeravaju riješiti snagom i silom.

MILOŠEVIĆ: I ja mislim da sad mi malo više još zaoštirim na našoj federalnoj varijanti.

KARADŽIĆ: Da, da.

MILOŠEVIĆ: I da ne popuste Izetbegoviću.

KARADŽIĆ: Nikako, molim...

MILOŠEVIĆ: Jer to je potpuna pogreška ako mi mislimo da ćemo ga privući.

KARADŽIĆ: Ma ništa, mašta vam kažem, ako date pet on traži deset, ako date deset on traži petn'est.

MILOŠEVIĆ: Prema tome, mi treba to da držimo apsolutno na našoj liniji i neka usvoje skupštine Srbije i skupština Crne Gore, a onda ćete i vi reći: 'I mi pristupamo.'

KARADŽIĆ: Jeste

MILOŠEVIĆ: A u pičku materinu. On neće, nek ne pristupa, nek se nosi u pičku materinu, nek se izjasne pštine...

KARADŽIĆ: Evo, sad ste...to volim da čujem, jer ono je vlada tamo napravila glupost, previše je popustio taj...

MILOŠEVIĆ: Ne, ne... ja sam sve to izbacio, ali i ovo je naše interno to da gledamo. Ja ću... šta misliš da pozovemo i njega ipak za petak?

KARADŽIĆ: Ma da. I članove Predsjedništva poimenice. Zna li vi imena članova Predsjedništva?

MILOŠEVIĆ: A misliš članove Predsjedništva sve da zovemo?

KARADŽIĆ: Ma, sve zovite.

MILOŠEVIĆ: Aha.

KARADŽIĆ: Ovde je predsjedništvo kolektivno.

MILOŠEVIĆ: Da, da. Pa, tačno.

KARADŽIĆ: I u Crnoj Gori je predsjednik...

MILOŠEVIĆ: I da se zajebavamo na toj varijanti da je predsjedništvo kolektivno, pa mi pošto znamo da on nije ovlašten, zovemo sve troje...

KARADŽIĆ: Jasno. Prema tome, moramo to da naćnemo...

MILOŠEVIĆ: Doći će Nikola i Biljana, i ako ubedimo Fikreta i on će da dođe.

KARADŽIĆ: Da. Ko god hoće. Nek dođe Boras, pa nek te neko odbije. I Kljuić. Nek dođu pa nek odbiju. Nije problem. Ali neki su bili i prihvatili, je li.

MILOŠEVIĆ: Jes', jes'. Tako ćemo da radimo i to da napravimo. To ću ja danas da uradim. Ovo što treba da obavestim, ja sam rek'o da te obaveste. Ne znam jesu li te obavestili oko Martića?

KARADŽIĆ: Jeste. A to je Aca uradio uglavnom?

MILOŠEVIĆ: Aco Vasiljević? To je Veljko i Ažić.

KARADŽIĆ: Da. Ovdje je meni sada vrlo jasan Alija i vrlo sam se razočarao. Moraću to da mu kaćem. On je tu zadržavao: 'Inaće se konsultujem s pravicima, ja ovo ne radim.' Šta s pravicima? Kaće: 'Postoji potjernica.' To nije savezna potjernica, mi tu je vlast ne priznajemo. Neću da se miješamo u te stvari, nije to švercer drogom nego je to...

MILOŠEVIĆ: On je sad tu prdn'o u ćabar, s oprostjenjem, jer on je mislio da ovoga izdamo njima. Sad je ovaj spašen. Ovaj Alija ne zna šta će da radi.

KARADŽIĆ: Da. da. To je mislim... ovo stavlja nama do znanja u kavoj bi' mi državi živjeli kad bi' mi napustili Jugoslaviju.

MILOŠEVIĆ: Apsolutno.

KARADŽIĆ: I ja sam njima zahvlan što oni nas zajebavaju na sitno i na krupno, jer nam taćno se...

MILOŠEVIĆ: Molim te, mi sad idemo. Više nikome nikakav popust. Ako 'oće da se biju, tu smo. Ako'oće, u pičku lepu materinu, ko god hoće da se bije tu smo i jaći smo.

KARADŽIĆ: A ko hoće da živi mirno, ne mora... Tu smo. Nikome neće biti ni bolje ni gore nego nama. Mi nemamo šta drugo već dobiti.

MILOŠEVIĆ: Ko 'oće za Alijom da se s nama bije, neka izvoli - izgubiće.

RADIO SLOBODNA EVROPA

Radovan Karadzic i šef Trebinjskog SDS - a, živopisni Boćidar Vućurević, razgovaraju 7. oktobra o akciji koju su JNA i srbijansko - crnogorski rezervisti pokrenuli protiv Dubrovnika.

KARADŽIĆ: Kako idu stvari?

VUĆUREVIĆ: Pa, da vam kaćem, stvari idu dobro na frontu.

KARADŽIĆ: Aha.

VUĆUREVIĆ: Uz svo ćaljenje za poginulim, stvari su na frontu dobro. Mi smo, onaj, već u pola Kupara. Mi smo u Platu. Aerodrom je davno zauzet. Ja sam prekjuće išao i pješice malo do ovih, do aerodroma. I ovamo ovaj osojnik, ovo uporište je blokirano dobro. Prišlo mu se na jedno 800 metara. Snage su u Slanom, snage su Komolcu, spustili smo se ispod Ivanjice dole, Dubrovnik je, ja mislim, sutra veće prikliješten. nego ne valja ovo što Sovjeti rade. Šta ovo prićaju?

KARADŽIĆ: Ništa to, lupetaju.

VUĆUREVIĆ: Pa, ja.

KARADŽIĆ: Dole nek završi se dobro, na terenu, a ovo što oni lupetaju, ništa.

VUĆUREVIĆ: Ovo ide dobro. Ja ne znam, nijesam... Bio sam juće malo u Foći, i Vojo Maksimović. Ovo sedam mjesnih zajednica se uključilo u...

KARADŽIĆ: Da, da, vidim, sigurno.

VUĆUREVIĆ: Au bre, u Foću im'o sam, pa nije mi mnogo smetalo, provokacije od milicije ćak. Poznaju...

KARADŽIĆ: Od milicije?

VUĆUREVIĆ: Da, da. Šta više i kaće: 'A Vućureviću, zakov'o si hercegovinu pa ćeš Bosnu. Ne može.' Reko': 'Radite vi svoj posao, vi se u to ništa ne razumijete. Vi znate tu da pokaćete kud ko i ako je što ne gori neka lampa, to je vać pos'o.

KARADŽIĆ: Vidi kako ste dobro...

VUĆUREVIĆ: Da. Ovaj, što se tiće snaga, ja sam išao prekjuće u Konavljje. Doš'o mi Vojo Šešelj. Ma da sam htio da budu vukovi siti i ovce na broju, da ne poremetim ovde, a da i njemu bać ne napravim krivo, jer ja sam ga zvao da ne dolazi na Korita kad smo bili ono gore na otkrivanju biste. Kad je bilo u Popovu, odma' je rek'o: 'Znam zašto me ne zoveš. Je li da ne dolazim? Pa reko': 'Ne, niko te ne zabranjuje, ali biće tu, šta ja znam, aludiranja i tako.' I pristao je. Zove neki dan: 'Hoću li ja malo svratiti? Ima li meni mjesta tamo?' 'Dođi, ali se moraš povinjavati režimu kako da se ponašamo.' 'Ma hoći, vala', kaće, 'kako god kaćeš.' E, onda sam malo otić'o sa njim do Konavala, tamo je jedna crnogorska jedinica, reko' nije to više nacionalno, neće to smetati. Ali smo išli pješice u Konavle. To je veliki prostor. To je grupa sela, deset sela...

KARADŽIĆ: Da, da.

VUČUREVIĆ: Prošli Crnogorci, očistili. Mi smo našli jednoga staroga pijana, sam od svega. Ima stoke puno, ono onako ide nekontrolisano. Nema nekih ruševina.

KARADŽIĆ: A stanovništvo gdje je?

VUČUREVIĆ: Pobjeglo u Dubrovnik.

KARADŽIĆ: A je li?

VUČUREVIĆ: I dalje. Jeste. U Kroaciji, stavili su ih ovaj na spratu, a krizni štab u prizemlje kao da i' štiti.